

J. P. TRAP

KØBENHAVN OG FREDERIKSBERG

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

VED

GUNNAR KNUDSEN

G. E. C. GADS FORLAG - KØBENHAVN

J. P. TRAP

KONGERIGET

DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

MED HENIMOD 4000 ILLUSTRATIONER, BY- OG SOGNEKORT
SAMT FARVETRYKTE AMTSKORT OG
STØRRE KØBSTADKORT

I Traps Danmark ejer vort Folk et Værk af enestaaende Betydning. Rigt udstyret med Afbildninger og Kort giver det en udførlig og paalidelig Skildring af vort Fædreland i historisk, topografisk, administrativ og statistisk Henseende. Købstads- og Landboforhold behandles indgaaende, idet de enkelte Steder, Byer og Sogne med deres Befolkningstal, Herregaarde, Kirker, Mindesmærker m. m. beskrives, og alle offentlige Institutioner, større industrielle og andre Virksomheder, større Gaarde m. m. omtales.

BESKRIVELSEN gaar frem amtsvis; indenfor hvert Amt behandles først Købstæderne og derefter herredsviis hvert enkelt Sogn. Som orienterende Indledning gives en samlet Oversigt over Landets geografisk-topografiske, administrative, erhvervsmæssige, sociale og kulturelle Forhold.

ILLUSTRATIONERNE gengiver vore berømte Slotte, Rækken af statelige Herregaarde, Landets Domkirker og alle andre Kirker af arkitektonisk Betydning, forskellige karakteristiske offentlige og private Bygninger, samt nationale Mindesmærker fra den ældste Tid til vore Dage.

KORTMATERIALET, der er udført i Generalstaben, bestaar af 23 farvetrykte Amtskort med administrative Grænser, samt Kort over hver Købstad og hvert Sogn med Sognegrænser. Kortene over de største Købstæder er, ligesom det store Kort i 2 Blade over København i Stadens fulde Udstrækning, fremstillede i Farvetryk.

HOVEDSTADEN
KØBENHAVN
OG
FREDERIKSBERG

J. P. TRAP

KØBENHAVN

OG

FREDERIKSBERG

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

VED

GUNNAR KNUDSEN

SÆRTRYK AF TRAPS DANMARK, 4. UDGAVE

KØBENHAVN
G. E. C. GADS FORLAG
MCMXXIX

HB

FJERNMAGASIN

HB

*09.4

Tr 23

(kr3) k2 ex.1

Ved Beskrivelsen af København og Frederiksberg har medvirket følgende faste Medarbejdere (om Medarbejderne ved „Indledende Beskrivelse af Danmark“ se Indholdsfortegnelsen paa næste Side):

Afdelingschef i Arbejderforsikringsraadet, cand. polit. GUNNAR DAM (Statistik, Administrative Forhold, Pengeinstitutter, Industrielle Virksomheder).

Afdelingsingeniør under Stadsingeniørens Direktorat O. FORCHHAMMER (Indledende Oversigt over København og Frederiksberg).

Universitetsinspektør, cand. jur. POVEL FØNSS (Universitetet med dertil knyttede Institutioner).

Cand. mag. ARTHUR G. HASSØE (Københavns Historie efter 1728).

Fuldmægtig i Københavns Kommunes statistiske Kontor AXEL HOLM (Handels- og Søfartsforhold).

Inspektør ved Nationalmuseets 2. Afd., mag. art. CHR. AXEL JENSEN (ældre Kirkebygninger, Slotte og Palæer; historisk-topografiske og arkitekturhistoriske Oplysninger af forskellig Art).

Kgl. Bygningsinspektør THORVALD JØRGENSEN (Beskrivelsen af det nye Christiansborg Slot).

DET KØBENHAVNSKE KIRKEFOND (Oplysninger om de nye Kirker).

Kunstmaler ALFRED LARSEN (Billedstoffet).

Havnebygmester G. LORENZ (Københavns Havn).

Inspektør ved Nationalmuseets 2. Afd., mag. art. HUGO MATTHIESSEN (Gamle Huse).

Trafikkontrollør ved Statsbanerne AAGE L. OHMEYER (Jærnbanelinier og Banegaarde).

Chef for Ingeniørdirektionen Oberst H. U. RAMSING (Hær og Flaade, Militære Etablissementer. Københavns Historie indtil 1728. Topografiske og historiske Oplysninger af forskellig Art).

Hfv. Chef for Københavns Kommunes statistiske Kontor CORDT TRAP (Befolknings-, Erhvervs- og Boligforhold).

Redaktør: cand. mag. GUNNAR KNUDSEN.

Redaktionssekretærer: cand. mag. K. GØSTRUP og cand. polit. ERIK WEITEMEYER.

Som Medarbejdere maa endvidere nævnes de mange Myndigheder, Institutioner, Korporationer og Virksomheder hvortil der har været rettet Forespørgsler, og som alle beredvilligt har meddelt Oplysninger, hvorfor Redaktionen herved bringer dem sin bedste Tak; ikke mindst gælder dette de mange kommunale Embedsmænd i København og paa Frederiksberg, hvis enestaaende Imødekommenhed har været Redaktionen en uvurderlig Støtte.

KØBENHAVN OG FREDERIKSBERG.

	Pag.
I. INDLEDNING	201
<p style="margin-left: 2em;">Beliggenhed p. 201. Grænser og Omegn p. 202. Oprindelse, Udvikling, Kvarterer p. 204. Færdselsaarer p. 208. Anlæg p. 215. Udstrækning og Areal p. 220. Finansielle Forhold p. 221. Administrative Forhold p. 224. Inddeling i Kvarterer p. 225.</p>	
II. BYGNINGER OG INSTITUTIONER.....	228
<i>Kirker, Kapeller m. m., Kirkegaarde</i>	228
<p style="margin-left: 2em;">Kirker under Vor Frue Provsti p. 228. Kirker under Holmens Provsti p. 263. Kirker under Vestre Provsti p. 287. Kirker under Frederiksberg Provsti p. 296. Skt. Nicolai Kirkebygning p. 303. Kirker for Menigheder udenfor Folkekirken p. 306. Kirkegaarde p. 321.</p>	
<i>Slotte og Palæer</i>	327
<p style="margin-left: 2em;">Christiansborg p. 327. Rosenborg p. 346. Amalienborg p. 354. Prinsens Palæ p. 360. Charlottenborg p. 364. Frederiksberg Slot p. 372.</p>	
<i>Administrations- og Retsbygninger</i>	378
<p style="margin-left: 2em;">Ministerialbygninger p. 378. Arkiver p. 380. Raadhuse p. 385. Retsbygninger p. 397. Politbygninger p. 402.</p>	
<i>Undervisningsanstalter og Skoler</i>	405
<p style="margin-left: 2em;">Universitetet og dertil knyttede Institutioner p. 405. Kollegier p. 421. Polyteknisk Lærestalt p. 429. Landbohøjskolen p. 433. Andre Stats-Lærestalter p. 437. Seminarier p. 442. Tekniske Skoler p. 443. Handelsskoler p. 446. Husholdningsskoler p. 448. Idræt p. 450. Statens højere Almenskoler p. 452. Kommunale Skoler p. 455. Private Børneskoler p. 464. Abnormskoler p. 471.</p>	
<i>Biblioteker og videnskabelige Institutioner</i>	475
<i>Museer</i>	486
<i>Teatre</i>	502
<i>Hospitals- og Forsørgelsesvæsen</i>	508
<p style="margin-left: 2em;">Statshospitaler p. 508. Kommunale Hospitaler p. 516. Amtssygehus p. 527. Private Hospitaler p. 528. Andre Institutioner under Sundhedsvæsenet p. 534. Kbh.s Forsørgelsesvæsen p. 536.</p>	
<i>Stiftelser og Velgørenhedsinstitutioner</i>	542
<p style="margin-left: 2em;">Stiftelser som henhører under Foreninger og Lav p. 542. Andre Stiftelser p. 552. Asylter, Børne- og Optagelseshjem p. 561. Andre velgørende Institutioner p. 566.</p>	

67527

	Pag.
<i>Hær og Flaade. Militære Etablissementer</i>	568
Landbefæstning p. 568. Søbefæstning p. 570. Orlogsværftet og Flaadestationen p. 571. Chr. IV's Tøjhus p. 577. Kastellet p. 580. Kaserner p. 582. Militære Institutioner p. 583.	
<i>Københavns Havn</i>	585
Frihavnen p. 588. Toldhavnen p. 592. Besejling og Udnyttelse p. 607.	
<i>Børsen</i>	608
<i>Pengeinstitutter</i>	611
Banker p. 611. Sparekasser p. 617. Kredit- og Hypotekforeninger p. 619. Forsikringsselskaber p. 621. Andre Pengeinstitutter p. 627.	
<i>Trafik- og Kommunikationsvæsen</i>	631
Post- og Telegrafvæsen p. 631. Rederier p. 635. Jærnbaner p. 637. Sporveje p. 645.	
<i>Hoteller</i>	647
<i>Foreningsbygninger</i>	649
<i>Dagblade</i>	661
<i>Kommunale tekniske Anlæg</i>	663
Vandforsyning p. 663. Belysningsvæsen p. 669. Kloakvæsen p. 674. Vejvæsen p. 679. Torrevæsen p. 681. Brandvæsen p. 686. Politivæsen p. 689. Badeanstalter p. 692.	
<i>Parker og Lystanlæg m. m. Monumenter</i>	694
<i>Gamle Huse</i>	712
III. BEFOLKNINGS-, ERHVERVS- OG BOLIGFORHOLD m. m.	727
<i>Befolknings- og Erhvervsforhold</i>	727
<i>Bolig-, Leje- og Ejendomsforhold</i>	731
<i>Større Fabrikker og industrielle Anlæg</i>	733
<i>Handels- og Søfartsforhold</i>	749
IV. HISTORIE	758
Københavns Terrænforhold og ældste Udvikling p. 758. Det middelalderlige København p. 762. Byens Kirker, Klostre og Gilder i Middelalderen p. 769. Fra Reformationen til den store Ildebrand p. 773. København 1728-1800 p. 788. København 1800-1850 p. 793. København 1850-1900 p. 796. København i det 20. Aarhundrede p. 802.	
<i>Frederiksberg</i>	807
<i>De gamle Landsbyer paa Hovedstadens Omraade</i>	813
<i>Litteraturfortegnelse</i>	816
De vigtigste Skrifter, der vedkommer Københavns og Frederiksbergs Topografi og Historie p. 816. De vigtigste Værker og Samlinger, der vedkommer Topografien for hele Landet eller større Dele af det p. 821.	

I.

Indledning.

Beliggenhed. København, Danmarks Hovedstad, Kongens Residens, Sæde for Regeringen, Rigsdagen og Højesteret, Landets betydeligste Handelsplads og Industriby samt Hovedcentret for dets Aandsliv, ligger under $55^{\circ} 41' 12,9''$ n. Br. og $12^{\circ} 34' 40,4''$ ø. L. f. Grw. (beregnet for Observatoriet). Byen, der er opført dels paa Sjællands Østkyst, dels paa den nordlige Del af Øen Amager, har en smuk Beliggenhed ved Sundet og Kalvebod Strand, der mod N. fortsætter sig i Byens Havn og i Forbindelse med denne adskiller Amager fra Sjælland. Den største Del ligger paa Sjælland, den mindste Del paa Amager. Under København i videre Forstand („Storkøbenhavn“) henregnes ogsaa Frederiksberg, der i geografisk Henseende udgør et organisk Hele med København, om end det i administrativ Henseende er en selvstændig Kommune; af praktiske Grunde beskrives den i det følgende sammen med København. København ligger c. 40 km S. for Helsingør, 30 km ØNØ. for Roskilde, 95 km Ø. for Kalundborg, 100 km ØNØ. for Korsør, 85 km NNØ. for Vordingborg og 35 km NØ. for Køge. Ad Jærnbane er Afstandene: til Helsingør (ad Kystbanen) 44 km, til Roskilde 30 km, til Kalundborg 109 km, til Korsør 109 km, til Vordingborg 118 km og til Køge 52 km. Afstanden til Malmø er c. 30 km, til Stockholm 750 km, til Gøteborg 240 km, til Oslo 490 km, til London 1350 km, til Stettin 300 km, til Berlin 435 km og til Leningrad 1275 km.

Som det vil ses af det under Københavns Historie optagne Kort, der viser den oprindelige Kystlinje af Farvandet omkring København, er store Dele af Byen beliggende paa ældre og nyere Opfyldning af det oprindelig langt bredere Farvand mellem Sjælland og Amager. Disse Strækninger er til Dels endnu meget lavtliggende, saaledes Christianshavn, hvis Højdebeliggenhed varierer fra c. 1,5 m over dagl. Vande til c. 2 m. Ved Børsen ligger Terrænet i 1,7-1,9 m, paa Amalienborg Plads i c. 2,5 m, i Havnegade varierer det fra c. 1,8 m til c. 2,0 m. Noget større Højde, c. 4 m, finder man paa Christiansborg Slotsplads. De nyere Opfyldninger paa begge Sider af Kalvebod Strand er til Dels holdt i 1,9-2,2 m. Fra Havnearealerne hæver Terrænet sig næsten umærkeligt ind mod Land og naar

ved Kongens Nytorv op til c. 4 m, ved Gammeltorv c. 7 m, paa Raadhuspladsen c. 6 m. Kun paa Strækningen Nytorv, Gammeltorv og Nørregade, hvilken Gade hæver sig til c. 10 m, er Stigningen ret følgelig. Medens Partiet omkring Søerne ligger i c. 8-8,5 m, hæver Terrænet sig jævnt mod N. indtil Jagtvej og Haraldsgade, hvor det højeste Punkt mellem de nævnte Gader ligger i c. 18 m, og mod V. til Valby Bakke, hvor det højeste Punkt af Valby Langgade naar 28,4 m, og

Københavns Vaaben, fra 1661.

Frederiksberg Bakke, hvorfra man har den bedste Udsigt ind over København; det højeste Punkt, ved Slotsporten, er 30,8 m. Herfra falder Terrænet atter ned mod et Dalstrøg, der følger Lersøen, Grøndalsaaen, Damhussøen og Damhusaaen fra Sundet til Kalvebod Strand. Mod NV. hæver Terrænet sig atter mod Bispebjerg Bakke, hvor Pladsen foran Krematoriet ligger i c. 30 m, og Brønshøj Bakke, c. 32 m. Bellahøjvej, hvorfra man har en af de smukkeste Udsigter ind mod Byen, naar en Højde af c. 31 m, og i Nærheden heraf ligger Byens højeste Punkt i 37,2 m. Imellem dette Højdedrag og de i Gladsakse Sogn ved Buddinge og Søborg beliggende Bakker, der naar en Højde af c. 50 m, strækker sig Utterslev Moses brede Engdrag, der ved Kagsmose og Lavningen ved Harrestrup Aa staar i Forbindelse med det før nævnte indre Dalstrøg.

Grænser og Omegn. Ved de store i 1901 og 1902 stedfundne Indlemmelser, der har bevirket, at Frederiksberg Kommune helt er bleven omsluttet af København, blev Byens Areal, der før var opgjort til c. 2350 ha, forøget med 4600 ha, d. v. s. at dens Areal blev forøget til omtrent det tredobbelte. Ved Overenskomst af $\frac{27}{2}$ 1906 med Gentofte Kommune indlemmedes Tuborg Vang i Byen samtidig med, at der fandt en Regulering af Nordgrænsen Sted, hvorved Callisensvej med de omkringliggende Arealer indlemmedes i Gentofte Kommune. Byen grænser herefter mod N. til Hellerup og Gentofte Sogne i Gentofte Kommune samt til Søborggaard og Gladsakse Sogne i Gladsakse Kommune, mod V. til

Herlev, Rødovre og Hvidovre Sogne, der er egne Sognekommuner; paa Amagersiden mod Taarnby og Kastrup Sogne i Taarnby Kommune. Paa Amagersiden gaar Grænsen fra Kysten S. for Kastrupfortet omtrent vinkelret paa Kystlinjen, indtil den noget V. for Nordregaard drejer mod S. for derpaa omtrent udfor Mejlgaard at dreje mod SV. ud til Kalvebod Strand. Paa Sjællandsiden gaar Grænsen fra Kysten mod V. tæt N. for Scherfigsvej, følger derpaa Strandvejens Østside til noget forbi Tuborg Fabrikker, hvorpaa den drejer mod V. og gaar tæt N. for Nordkrog til Hellerup Station; af denne hører den S. for Hellerupvej liggende Del under København; herfra fortsættes Grænsen mod S., indtil den drejer lige mod V. ud til Emdrup Sø, hvis Nordkyst den følger et Stykke for derpaa at fortsætte i vestlig Retning til noget forbi Søborghus Kro; herfra gaar den først i sydlig og derpaa i vestlig Retning gennem Utterslev Mose indtil et Punkt N. for Brønshøj Kirke, hvor den i et skarpt Knæk drejer mod N. til Mosens Nordside, herfra i en Bue mod V. til Kagsbro og fortsættes videre mod S. over Islevbro langs Harrestrup Aa og Vestkysten af Damhussø; noget S. for Søen dannes Grænsen af Damhusaaen til dens Udløb i Kalvebod Strand.

Frederiksberg, der som nævnt er helt omsluttet af København, grænser mod Ø. til Skt.

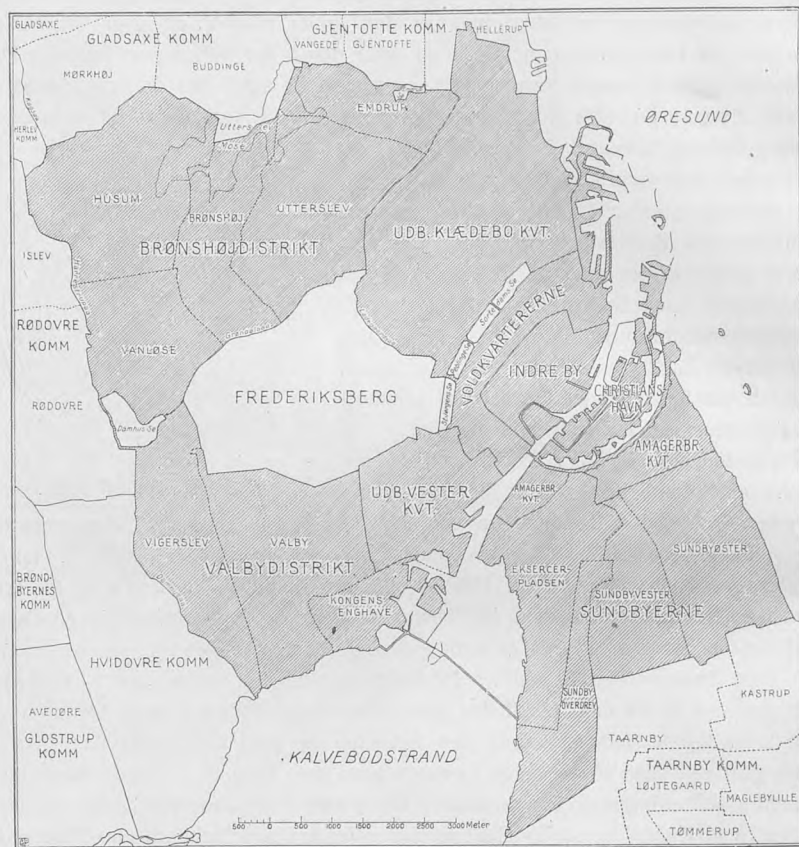
Jørgens Sø; mod N. følger Grænsen i en Bue Grøndalsaaen, Ladegaardsaaen og Aaboulevarden, idet dog en smal Strimmel skyder sig mod N. langs Lygteaaen til en Linje mellem Hillerødgade og Glentevej, medens mod Ø. Trekanten mellem Aaboulevarden, Jul. Thomsens Gade og Rosenørns Allé ved Overenskomst af $\frac{18}{2}$ og $\frac{8}{3}$ 1924 er indlemmet i København. Mod V. skærer Grænsen Peter Bangsvej ved Viadukten for Ringbanen og gaar derfra mod S. til Valby Langgade og derfra mod Ø. til den atter naar denne Gade og følger dens Nordside langs Søndermarken, hvorfra den fortsætter sig mod NØ., indtil den efter at have gjort et skarpt Knæk langs Værnedamsvej naar frem til Værnedamsvejs Indmunding i Gl.-Kongevej. Frederiksberg fremtræder i alt væsentligt som sammenbygget med København, hvis Gadenet fortsætter sig naturligt ind over Frederiksberg til Dels befaret af Københavns Sporveje.

De nævnte *Nabokommuner*, der alle er beliggende i Sokkelunds Herred, udvikler sig i stigende Grad som Forstæder til Hovedstaden. Medens Rødovre og Taarnby Kommuner stadig rummer et stort Antal Gartnerier, der bidrager væsentlig til Hovedstadens Forsyning med Grøntsager og Blomster, breder Forstadsbebyggelsen sig særlig i de øvrige Kommuner over større og større Arealer, og antager bl. a. i Søborg i Gladsaxe Kommune, hvortil nylig er ført Sporvej, og i Gentoftø Kommune, der gennemkrydses af flere Sporvejslinjer, en helt bymæssig Karakter, medens egentlig høj Bebyggelse (4-6 Beboelsesslag) endnu væsentlig kun findes i den østlige Del af Gentoftø Kommune (Hellerup). Nabokommunernes naturskønne Partier: Vejene langs Sundet, saavel paa Sjællands- som paa Amagersiden, Skovene ved Charlottenlund, Ordrup og Jægersborg fortsættende sig i Jægersborg Hegn (beliggende i Lyngby-Taarbæk Kommune), Hareskovene ved Bagsværd (Gladsaxe Kommune), fortsættende sig ind i Værløse Kom-

Frederiksberg Segl 1899.

mune (Smørum Herred) til Søndersø, de smukke, bakkede Skove ved Furesø og Bagsværd-Lyngby Sø, danner en Slags ydre Parkbælte for Hovedstaden, med hvilken det forbindes dels med Statsbanelinjerne Nord- og Kystbanen og de private Slangerupbanen og Amagerbanen, dels med ypperlige Hovedveje, der særlig om Helligdagene giver Plads for talrige Cykler og Automobiler, der fører Tusinder og atter Tusinder af Hovedstadens Befolkning ud i den frie Natur.

Oversigtskort over København.

Oprindelse, Udvikling, Kvarterer (se iøvrigt under Kbh.s Historie). Da Absalon omkr. Aar 1167 byggede sin faste Borg paa den lave Strandholm, fandtes allerede en Havneplads samt en Landsby ved den nuv. Vestergade. Disse tre Dele sammensmeltedes ved et fælles Befæstningsanlæg, hvor Borgen dannede det faste Værn mod Søen. Befæstningen mod Land har mod Ø. fulgt Kongens Nytorvs Vestside, mod NØ. omtrent Flugten af den nuvær. Gotersgade, mod N. i en Bue gennem Hj. af Aabenraa og Rosenborggade til de nuvær. Voldgader, som den omtrentlig fulgte, indtil den naaede den davær. Kystlinje ved Løngangsstræde. Først 1667 forlængedes Vestervold omtrent til den nuvær. Langebros Plads. Af Byens ældre Befæstningsanlæg er kun bevaret Ruinen af Jarmers Taarn. Nogle Murrester fra

Absalons Borg er bevaret i underjordiske Hvælvinger ved nuvær. Christiansborg Slot.

Byens ældste Kvarterer falder indenfor den nævnte Befæstningslinje, og de smalle krogede Gader er til Dels beliggende, hvor de har ligget fra Arilds Tid, Gadenettet har dog fra Tid til anden gennemgaaet ikke uvæsentlige Forbedringer, hvortil særlig de store Ildsvaader har givet Anledning, saaledes Nygades Gennemførelse efter en stor Brand i Kvarteret Aar 1685. Frederiksberggade og Kulturvet anlagdes efter den store Brand 1728, Højbroplads efter Branden 1795, der tillige medførte forskellige Gadeudvidelser. Gadenettet er dog stadig i færdselsmæssig Henseende meget utilfredsstillende, idet adskillige vigtige Trafikgader har en

Kongens Nytorv.

meget ringe Bredde, og Manglen af gennemgaaende Færdselsgader gør sig stadig gældende, særlig i Kvartererne V. for Købmagergade. I de senere Aar har der fundet ret omfattende Ombygninger Sted, særlig i Kvarteret ved Farvergade og Kvarteret ved Gammel-Mønt og Chr. IX's Gade, hvor Gadenettet samtidig er omdannet ved Anlæg af bredere Gader, hvis Forlængelse gennem de daarlige Kvarterer S. for Østergade formentlig inden mange Aar kan ventes gennemført. *Christianshavn*, grundlagt af Chr. IV 1618, indlemmet i København 1674 efter nogle Aar at have været en selvstændig Købstad, udviser et regelmæssigt Gadenet med overvejende retvinklede Karréer og Gader, der har været brede efter Datidens Forhold, men ikke tilfredsstillende Nutidens Krav, hvilket særlig gælder Hovedgaden Torvegade, hvis Ombygning og Udvidelse nylig er besluttet, bl. a. under Hensyn til Nødvendigheden af en forbedret Forbindelse mellem Sundbyerne og den indre By. Det vidtstrakte Befæstningsanlæg, der nu omslutter Christianshavn og de i Forbindelse dermed staaende Øer: Arsenalø, Frederiksholm og Nyholm blev udført under Chr. V. I Chr. IV's Tid paabegyndtes Arbejdet paa den nye Østervold, og den gamle Østervold nedreves. Der skaffedes herved Plads til et nyt Kvarter „*Ny-København*“, nu Skt. Annæ Øster- og Vester Kvarter, der anlagdes med for-

holdsvis brede, lige Gader til Dels efter en Bebyggelsesplan fra omkr. Aar 1650. *Kvarteret ved Frederiksholms Kanal* stammer omtrent fra samme Tid; men først langt senere (efter 1861) udfyldtes den gamle Bys Rammer ved Bebyggelsen af *Gammelholm-kvarteret*. Den gamle By er gentagne Gange blevet hærget af store Ildsvaader (1728, 1795 og Bombardementet 1807) og rummer derfor kun faa Bygningsminder fra de ældste Tider. Fra Chr. IV's og de senere Enevoldskongers Tid er dog endnu smukke, monumentale Bygninger bevarede, ligeledes en Del Borgerhuse fra senere Perioder. Ved Lov om Bygningsfredning er af ældre københavnske Bygninger flere Hundrede blevet optaget i Fortegnelsen over fredede Ejen-domme, og alt i alt er den ældre By endnu rig paa smukke, karakterfulde Bybil-

Rådhuspladsen.

leder, som f. Eks. Partierne ved Christianshavns Kanaler, ved Børsen og Kanalerne omkring Slotsholmen, ved Domhuset, Frue Plads, Fiolstræde, Graabrødre Torv m. fl. (se iøvrigt Gamle Huse). Gennem Aarhundreder laa Befæstningsanlæggene som en Spændetrøje, der hindrede Byens Vækst; ej heller paa Demarkationsterrænet udenfor Byen maatte Bebyggelse finde Sted. Fra 1852 blev Demarkationslinjen rykket tilbage fra Jagtvejslinjen til Søerne, og derefter kom der Fart i „Broernes“ Bebyggelse med de tæt befolkede Kvarterer, *Brokvartererne*, der med deres i Forhold til Hus-højden smalle Gader, med Baghuse, Sidehuse og mørke Gaarde rummer et stort Antal Lejligheder af ringe Værdi og samtidig frembyder det ogsaa fra andre Byers samtidige Bebyggelse kendte, skønhedsforladte Indtryk. Betydelig mere tiltalende fremtræder „*Voldkvartererne*“, hvis Opførelse paabegyndtes, efter at Demarkationsservitutten 1867 ophævedes ved Lov. *Amagerbro* kiler sig ind mellem Christianshavns Voldgrav og Sundbyerne; Bebyggelsen, der væsentlig er af nyere Dato, omfatter bl. a. Industrikvarteret N. for Pragsboulevard. I Begyndelsen af Aar-hundredet førtes Kajanlægget paa Amagersiden fra Langebro c. 1,5 km mod SV., og paa det bagved liggende Terræn opstod det nye Kvarter „*Islands Brygge*“.

Bygningsloven af 1889 fastsætter større Gadebredder end tidligere almindeligvis anvendt og begrænser ogsaa Bebyggelsesgraden, men tillader fremdeles tæt og lidet tilfredsstillende Byggeri. Der er dog i de senere Aar (ikke mindst under Verdenskrigen, hvor der til det offentlige Støtte har været knyttet en vis Censur) opstaaet mere tilfredsstillende Boligtper med frie, aabne Gaarde, Forhaveanlæg etc. Eksempelvis kan nævnes Bebyggelsen N. for Fælledparken (*Bryggerovangen*), mellem Guldbergsgade og Tagensvej, ved Stefansgade, ved den ydre Del af Søndre-Boulevard, de nyere Bebyggelser i Amagerbro Kvarter m. fl. Af ældre sammenhængende *Villakvarterer* ligger Rosenvænget endnu ret uberørt; nyere Villakvarterer af større Udstrækning findes kun ved Ryvangen og Kvartererne N. for

Vesterbrogade med Frihedsstøtten.

denne til Grænsen mod Hellerup. „De indlemmede Distrikter“ udgør Københavns nyeste Kvarterer. *Valby-Distriktet* (indl. fra $\frac{1}{1}$ 1901), en Del af den tidligere Hvidovre Kommune, omfatter Byerne *Valby* og *Vigerslev* samt *Kongens Enghave* og *Damhussøen*, det udfylder Terrænet mellem Vesterbro og Hvidovre, fra hvilken det adskilles ved Damhusaaen, mod S. begrænset af Kalvebod Strand, mod N. af Frederiksberg. *Brønshøj-Distriktet* (indl. fra $\frac{1}{1}$ 1901, tidligere Brønshøj Sogn under Brønshøj-Rødovre Kommune), omfattende Byerne *Vanløse*, *Husum*, *Brønshøj*, *Utterslev* og *Emdrup*, udfylder det vidtstrakte Terræn, der mod Ø. begrænses af Lersøen, mod N. af Emdrup Sø og Utterslev Mose, der danner et naturligt Skel mod henholdsvis Gentofte og Gladsaxe Kommuner, mod V. af Kagsaaen, Damhussøen og Harrestrup Aa, mod S. af Grøndalsaaen, henholdsvis mod Herlev, Rødovre og Frederiksberg Kommuner. *Sundbyerne* (de fra $\frac{1}{1}$ 1902 indlemmede Sundby og Nathanaels Sogne) udfylder Terrænet mellem Sundet og Kalvebod Strand, mod N. stødende op til Amagerbro Kvarter, mod S. begrænset af Taarnby Kommune, og omfatter Kvartererne *Sundbyøster* og *Sundbyvester*, den Staten tilhørende *Eksercerplads*, hvis nordlige Del dog nu er under Ud-

stykning til privat Bebyggelse, samt *Sundby Overdrev*. I Sundbyerne, Valby og den inderste Del af Utterslev findes en Del Bebyggelse af ældre Oprindelse, der kun adskiller sig fra den øvrige Forstadsbebyggelse ved en noget større Planløshed og Uensartethed. Omkring de gamle Gadekær i Utterslev og Husum findes de gamle Landsbyer, endnu delvis bevarede, endvidere findes endnu i Yderdistrikterne en Del Gartnerier. Bebyggelsen, der i de senere Aar har bredt sig over Størstedelen af de indlemmede Distrikter, hvor foruden nævnte Gartnerier endnu kun faa Landbrugsarealer er tilbage, har en langt mere aaben og tiltalende Karakter end den tidligere Forstadsbebyggelse, og paa adskillige Omraader spores Resultaterne af moderne Byplankunst ved saavel Gadeplanens som Bebyggelsesplanens Udformning, eksempelvis kan nævnes Bebyggelsen ved Grundtvigs Kirke, ved Gen-

Dronning Louises Bro.

foreningspladsen m. fl. Bygningshøjden er i stor Udstrækning ved den nyere Karrébebyggelse indskrænket til 3 Beboelseslag. Stærkest præges Yderdistrikterne af de vidtstrakte „Parcelforeningsarealer“, omfattende c. 170 Parcelforeninger med ialt c. 13,000 Parceller, indtagende et Omraade af c. 1000 ha. Bebyggelsen paa Parcellerne er dels almindelig Villabebyggelse, dels Smaahuse, bygget for beskedne Midler; adskillige Parceller benyttes endnu kun til Sommerhus- eller Lysthusbebyggelse. Sammenbyggede Smaahuse paa mindre Parceller, Rækkehuse, har i de senere Aar vundet stigende Udbredelse, saaledes f. Eks. en Del af Bebyggelsen V. for Genforeningspladsen. *Frederiksberg*, der deles i et *Bydistrikt* (mod Ø.) og et *Landdistrikt* (mod V.), bestod fra gammel Tid overvejende af Villabebyggelse, men denne er forlængst langs Hovedfærdselsaarerne veget for høj Bebyggelse, der stadig breder sig, om end der ogsaa i Bydistriktet endnu findes flere gamle Villakvarterer bevarede.

Af de vigtigere **Færdselsaarer** og mere fremtrædende **Gadepartier** nævnes følgende:

I det egentlige Københavns østl. Del ligger *Kongens Nytorv*, som er Byens største Plads (c. 3,3 ha), og som tidligere betragtedes som Byens Centrum. Fra

dette Torv (det gamle Hallandsaas), der prydes af flere fremragende baade offentlige og private Bygninger — Det kgl. Teater, Charlottenborg, Det Thottske Palæ, Forsikringsselskabet Skandinavia's Bygning, Store nordiske Telegrafskabs Bygning, Hotel d'Angleterre, Magasin du Nord og Handelsbanken —, og hvis Midte indtages af et lille Anlæg med Christian V's Rytterstatue, udstraalet 13 Gader, hvoraf flere hører til Byens vigtigste Færdselsveje. Mod SV. udgaar herfra den smalle, men stærkt trafikerede Hovedaare gennem *Østergade* over *Amagertorv*, hvortil slutter sig mod S. den for sit Torveliv bekendte *Højbroplads*, videre gennem *Vimmelskaftet* og *Nygade*, derpaa mellem *Nytorv* og *Gammeltorv*, Byens ældste Plads, gennem *Frederiksberggade* til *Raadhuspladsen* (c. 2,9 ha), der med

Amalienborg med Havnen.

Raadhuset og som Knudepunkt for Byens vigtigste Sporvejslinjer, som forgrener sig gennem Byens vigtigste Færdselsveje, er blevet Centrum for Nutidens København. Denne c. 1100 m lange Strækning fra Kongens Nytorv til Raadhuspladsen er med de nærmest omliggende Partier Byens egentlige Forretningskvarter („Strøget“), idet Husene her mere og mere optages af Butikker, Kontorer og Forretningslokaler, medens deres Indehavere søger Beboelse ude i de ydre Kvarterer og Nabokommunerne. Den omtalte Hovedaare fortsættes fra Raadhuspladsen forbi Industriforeningsbygningen, Forlystelsesetablisementet Tivoli, Hovedbanegaarden og Frihedsstøtten ad den c. 2400 m lange *Vesterbrogade*, der fører gennem *Vesterbro* over *Vesterbros Torv* gennem Frederiksberg Kommune og fortsættes i Roskildevej, der passerer mellem Frederiksberg Have og Søndermarken og gaar forbi Frederiksberg Slot. Efter paa en kortere Strækning atter at have passeret Københavns Grund gaar Roskildevejen ved Damhussøen over i Amtsvejen til Roskilde, Roskilde Landevej*). Fra Vesterbrogade fører over Frederiksbergs Grund den brede *Frederiksberg Allé* til *Frederiksberg Runddel* med Indgangen til Frederiksberg Have.

*) Nulpunktstenen for Kilometerinddelingen af Roskilde Landevej staar paa Raadhuspladsen.

En anden vigtig Færdselsaare, der udgaar fra Kongens Nytorv, fører ad *Gotersgade*, 1300 m lang, der leder mod NV. ud til Sortedams Sø, og fortsættes over det af store, palæagtige Bygninger omgivne *Søtorv*, hvor den forener sig med den nedennævnte Frederiksborggade, og hvorfra den fører videre over *Dronning Louises Bro* mellem Sortedams- og Peblingsø ad den c. 2150 m lange *Nørrebrogade* gennem *Nørrebro*, som for en stor Del indeholder Arbejderkvarterer. Nørrebrogade fører videre

Købmagergade.

forbi den store Assistens Kirkegaard over *Nørrebros Runddel* til *Frederikssundsvejen*, som gaar gennem *Utterslev Mark* og gennem *Brønshøj By* og *Husum By* og kort efter at have passeret den tidligere Fæstningsenceinte ved Kommune-grænsen (Kagsaaen) gaar over i Amtsvejen til *Frederikssund*. Fra *Frederikssundsvejen* udgaar i *Utterslev Mark* i nordlig Retning *Frederiksborgvejen*, der fører forbi *Bispebjerg Kirkegaard* og *Grundtvigs Kirke* og ved *Søborghus Kro* gaar over i Amtsvejen, der gennem den nærliggende *Søborg By* betegnes som „*Søborg Hovedgade*“, fort-

sættes i „*Buddinge Hovedgade*“ og „*Bagsværd Hovedgade*“ og som Landevej videre til *Slangerup*. I Forbindelse med *Frederiksborgvej* og udmundende i denne udfør *Bispebjerg Krematorium* staar den vigtige Færdselsvej *Tagensvej*, der ved *Fredensgade* og *Fredensbro* staar i Forbindelse med *Sølgade*. *Tagensvej* fører forbi de store Hospitaler: *Rigshospitalet*, *Militærhospitalet* og *Bispebjerg Hospital*.*)

En tredje betydelig Færdselsaare fører fra Kongens Nytorv mod N. gennem de to parallelte løbende Gader *Store-Kongensgade* og *Bredgade*. Den sidstnævnte Gade, der har mange fremragende Bygninger, som det *Schimmelmanske Palæ* (*Odd-Fellow*

*) Nulpunktstenen for Kilometerinddelingen af *Frederiksborgvej* og *Frederikssundsvej* staar i *Frederiksborggade* umiddelbart udenfor *Nørreport*.

Palæet, „Koncertpalæet“), Frederikskirken („Marmorkirken“), Alexander Newsky Kirken, det tidligere Frederiks Hospital og den romersk-katolske Ansgarkirke, danner sammen med den parallelle løbende *Amaliegade* Byens fornemste Kvarter. *Amaliegade* afbrydes af den smukke og stilfulde *Amalienborg Plads*, hvis Midte prydes af Sally's smukke Rytterstatue af Fr. V og indrammes af Slottets fire Pavilloner, hvoraf de to sydlige forbindes med den over Gaden byggede Kolonnade, der stærkt bidrager til dette Gadebilledes Særpræg. Færdselsaaren fører videre mellem Anlægget *Grønningen* og *Nyboderkvarteret*, derpaa ad den 2200 m lange *Østerbrogade* forbi Østbanegaarden, det nye stilfulde Østbanekvarter, Garnisonskirkegaarden, Holmens Kirkegaard og Sortedams Søs østlige Bred til Pladsen *Trianglen*. Herfra udgaar mod NV. *Øster Allé*, der fører gennem *Fælledparken* forbi Store-Vibenshus, hvor den fortsættes i *Lyngbyvej*, der ved Emdrup Sø ved Stadens Grænse deler sig i Amtsvejen over Lyngby (der atter ved Rudersdal deler sig i Landevejen til Hillerød og Landevejen over Hørsholm henholdsvis til Fredensborg og Helsingør) og *Bernstorffsvej*, en af Hovedvejene i Gentoite Kommune. Østerbrogade fortsættes videre mod N. forbi Husarkasernen og gaar ved Lille-Vibenshus over i *Strandvejen*, som fører langs det nye Ryvangskvarter gennem det med København sammenvoksede Hellerup (se II p. 271) og videre langs Kysten til Helsingør*). Parallelt med Østerbrogade men meget mindre befærdet end denne gaar den brede *Strandboulevard* og endnu længere mod Øst langs Kystbanen *Østbanegade*.

Af andre Gader, der udgaar fra Kongens Nytorv, maa ogsaa nævnes *Holmens Kanal*, der fører mod S. forbi Nationalbanken og Holmens Kirke, og som over *Holmens Bro* staar i Forbindelse med Slotsholmen (se ndfr.).

Af mere betydelige Færdselslinjer, der fører i Retning fra NV. til SØ., nævnes den, der udgaar fra det ovennævnte Søtorv ved Dronning Louises Bro og dannes af den ligeledes nævnte *Frederiksborggade*, der fortsættes over *Kultorvet* gennem den smalle, stærkt befærdede *Købmagergade*, som mellem Rundetaarn og Regensen indsnævrer sig saa stærkt, at det, til Trods for at det ene Fortov er indbygget som Buegang i selve Regensen, volder de alvorligste Vanskeligheder for Gadefærdselen, forbi Postgaarden og videre over *Højbroplads* til *Højbro*, som fører over til *Slotsholmen*. Denne Holm, paa hvilken ligger Christiansborg Slot med Slotskirken, Thorvaldsens Museum, Ministerialbygningerne, det kgl. Bibliotek, Tøjhuset og Børsen, udgør en særlig Del af den gamle By, idet den er skilt fra det øvrige ved en fra Havnen udgaaende sejlbar Kanal, medens Havnen selv skiller den fra Christianshavn. Over Kanalen fører 7 Broer, nemlig foruden de to ovennævnte (Holmens Bro og Højbro) *Børsbroen*, mellem Havne- og Børgade, *Stormbroen*, *Marmorbroen*, *Tøjhusbroen* (Prinsens Bro), der fører mod SV. til Gadestrækningen Frederiksholms Kanal, samt *Frederiksholms Kanalbro*, der forbinder de to ved Kanalen adskilte Dele af Kristiansgade. Med Christianshavn er Slotsholmen forbunden ved *Knippelsbro*, som fører over Havnen. Den ovennævnte Færdselslinje, der gaar over Højbro, fører videre over *Slotspladsen* forbi Slottets Façade, forbi Børsen, hvor den deler sig i Slotsholmsgade og

*) Nulpunktstenen for Kilometerinddelingen af Strandvej og Lyngbyvej staar udfor Østbanegaarden.

Børsgade henholdsvis for Kørsel til og fra Knippelsbro, over denne til Christianshavn, hvor den fortsættes gennem *Torvegade*, forbi *Christianshavns Torv*, gennem *Amagerbrogade*, som fører gennem Sundbyerne, og fortsættes i Landevejen til Store-Magleby og Dragør*). *Christianshavn* bestaar af den nordlige Del, der ved Kanaler er delt i flere Øer (Ankerø, Arsenalø, Christiansholm, Dokø, Frederiksholm, Nyholm og den mellem Kvintus og Lynetten liggende Revshaleø), og som bl. a. optages af Etablissementer for Orlogsværftet, Flaadens Leje og flere private Skibsværfter. Den sydlige Del har i flere Gadepartier, saaledes i Overgaden oven Vandet og Overgaden neden Vandet paa begge Sider af Kanalen,

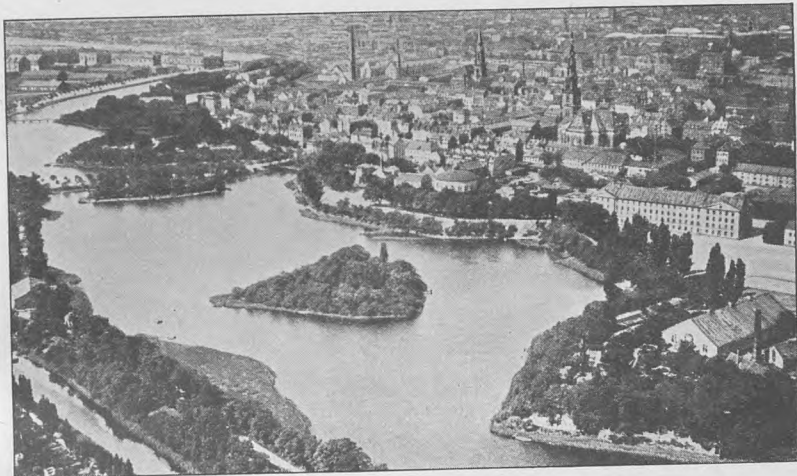
Langelinie.

bevaret mere af sit gammeldags, karakteristiske Udseende end den øvrige Del af Byen, ligesom der i det hele taget hviler et eget Præg over den. Af Broerne over Kanalen nævnes *Børnehusbroen* og *Snorrebroen*, som forbinder henholdsvis Torvegades og Skt. Annagades to Dele. *Sundbyerne* har derimod med deres Arbejderkvarterer og Villaanlæg et helt moderne Udseende.

Omtrent parallelt med Linjen Frederiksborggade-Knippelsbro gaar en noget mindre befærdet Linje fra Peblingesø gennem *Vendersgade* forbi *Grønttorvet*, videre gennem *Nørregade* forbi Skt. Petri Kirke, Universitetsbygningerne, Bispegaarden og Domkirken, over *Gammel-* og *Nytorv* med Domhuset, gennem *Raadhusstræde* og forbi Prinsens Palæ ad den ovennævnte Gade *Frederiksholms Kanal*, hvorfra *Stormgade*, *Ny Vestergade* og *Ny Kongensgade* fører mod V. i Forlængelse af de 3 ovennævnte Broer over Kanalen. Hovedfærdselsaarerne til *Langebros*, den anden Forbindelse over Havnen, er dels *Hambrosgade*, der udgaar fra Polititorvet med Politigaarden og Godsbanegaarden, dels de to parallelt løbende Gader *Vestervoldgade* og *Vestre-Boulevard*, der passerer

*) Nulpunktstenen for Kilometerinddelingen af Amager Landevej staar ved Ravelinen udfor den gamle Vagtbygning.

paa hver sin Side af Hovedbrandstationen og Raadhuset, begge Gader fører over Raadhuspladsen, sidstnævnte Gade, der tillige fører over Dantes Plads, danner med en Række monumentale Bygninger saasom Videnskabernes Selskabs Bygning, Glyptoteket, nævnte Brandstation og Raadhuset samt sine parklignende Anlæg et smukt Gadeparti, der mod NV. udmunder i *Jarmers Plads* (med Jarmerstaarnets røde Murrester), der indrammes af Østifternes Kreditforenings, Teknologisk Institut's og Revisions- og Forvaltningsinstitutets nye, monumentale Murstensbygninger. Færdselslinjen fortsætter sig paa Sjællandssiden i den brede *Gyldenløvesgade*, videre ad *Aaboutlevard*, *Rantzausgade* og *Borups Allé* gennem nye, stilfulde Forstadskvarterer til Frederikssundsvej. Fra Axeltorv udgaar

Christianshavns Vold.

Gammel-Kongevej, der fører midt igennem Frederiksberg og er Frederiksbergs gamle, centrale Forretningsstrøg; mod V. fortsættes den i *Smallegade* og *Peter Bangsvej*. Fra *Gyldenløvesgade* udgaar en af Frederiksbergs nye Hovedfærdselsaarer, *Rosenørns Allé*, der gennem Vinkel- og Rolighedsvej fortsættes i den til Brønshøj og Vanløse førende Hovedvej *Godthaabsvej*. Paa Amagersiden fortsætter nævnte Færdselslinje over Langebro sig i *Amager Boulevard* forbi Ny Tøjhus, Seruminstittet, Statsprøveanstalten og Mønten, medens Sidegaderne *Thorshavnsgade* og *Islands Brygge* fører til de nye Kvarterer paa det af Havnevesenet opfyldte Terræn. Da den nuværende Langebro paa Grund af sin ringe Bredder ikke kan bestride Færdselen til de paa Amagersiden opvoksede Kvarterer, er det nu vedtaget at bygge en ny og bredere Bro paa den gamle Bros Plads. Broen vil blive løftet saa meget, at den ved Viadukter kan føres over Kajgaderne, og der vil derfor blive lagt Tilkørselsramper i Boulevarderne.

Fra Vestre-Boulevard gaar mod SV. en Færdselslinje gennem Banegaardskvarteret ad *Tietgensgade* mellem Rud. Berghs Hospital og Tivoli, forbi Central-Postbygningen, hvor den føres paa Bro over Baneterrænet, og til *Kvægtorvet*, videre over *Halmtorvet* ad *Sønder-Boulevard*, der ved Viadukterne ved Enghave-

vej og Vester-Fælledvej staa i Forbindelse med *Vigerslev Allé*, der fortsætter sig mod V. til Hvidovre. Omtrent parallelt med denne Linje løber *Istedgade*, der over *Enghave Plads* fortsættes i *Ny-Carlsbergvej* forbi Bryggeriet og i *Valby Langgade*.

Som en indre Ringgade er paa det tidligere Voldterræn anlagt de sammenhængende Voldgader: *Østervoldgade*, der fører forbi Kunstmuseet og Rosenborg Slot, *Nørrevoldgade* med teknisk Skole og de tidligere nævnte: *Vestervoldgade* og *Vestre-Boulevard*, der som et Bælte af smukke, brede, træbevoksede Gader omslutter de ældre Bydele og danner Forbindelsen mellem den Række større og

Frederiksberg Have med Fr. VI's Statue og Havens Indgang.

mindre Anlæg, der væsentlig hidrører fra det tidligere Fæstningsterræn, og danner Byens indre Parkbælte, bestaaende af Anlæggene og Promenaderne omkring Kastellet, Østre-Anlæg, Botanisk Have, Ørstedsparken, det lille Anlæg omkring Jarmerstaarnet, der udgør de sidste Rester af den tidligere Aborrepark, det smukke Forlystelsesetablisement „Tivoli“, og paa Amagersiden det udstrakte System af Volde; Grave og Bastioner, der ligger som et historisk Minde af stor Værdi og danner en Krans af sjælden Skønhed omkring det gamle Christianshavn.

Omtrent parallelt med Voldgaderne ligger den langt vigtigere Færdselsaare, der stammer fra den udenfor Fæstningen liggende gamle Farimagsgade, og nu bestaar af de brede Gader *Øster-Farimagsgade*, der udgaar fra *Lille-Triangel* ved Østerbrogade og over *Sølvtorvet* fører forbi Polyteknisk Læreanstalt og Kommunehospitalet og fortsættes i *Nørre-Farimagsgade* og *Vester-Farimagsgade* indtil Gl.-Kongevej. Udenfor Søerne ligger den brede *Blegdamsvej*, der fører fra Triangelen forbi den ny Frimurerloge, Rigshospitalet og Blegdamshospitalet til *Skt. Hans Torv*, der ved *Fælledvej* og Elmegade staa i Forbindelse med Nørrebrogade.

Af ydre Færdselsaarer, der kan karakteriseres som Ringveje (eller Tværveje), kan nævnes *Jagtvej*, der ved *Strandboulevarden* staar i Forbindelse med det nordlige Havneterræn, og fra *Lille-Vibenshus* føres forbi Fælledparken forbi de nye, smukke Kvarterer ved denne til Pladsen ved *Store-Vibenshus*, der tillige optager de vigtige Færdselsveje Øster-Allé, Nørre-Allé og Lyngbyvej, og saaledes danner et vigtigt Færdselsknudepunkt. Jagtvejen føres herfra mod SV. over *Nørrebros Runddel* forbi Landsarkivet og fortsættes i Frederiksberg Kommune i *Falkonerallé*, der ved Frederiksberg Station bøjer i sydlig Retning og fortsættes i *Allégade* og *Pileallé* forbi Frederiksberg Have og Søndermarken, indtil den atter ved Sammen-

Grøntorvet.

skæringen mellem Ny-Carlsbergvej og Valby Langgade naar Københavns Grund. Paa den anden Side Frederiksberg Have og Søndermarken strækker Fasanvej-Linjen sig væsentlig paa Frederiksberg Kommunes Grund, idet kun en kortere Strækning af *Nordre-Fasanvej*, der udmunder i Frederikssundsvej ud for Slangerupbanens Station, ligger paa Københavns Grund. Omtrent ved Valby Langgade naar *Sønder-Fasanvej* ind paa Københavns Grund, hvor den fortsættes i *Toftegaards Allé* og videre i *Gammel-Køgevej*, der atter fortsættes i Landevejen langs Køge Bugt.

Paa større **Anlæg** var det gamle København langt fra rigt. Det eneste i den ældre By er den ved Rosenborg Slot beliggende *Kongens Have* mellem Gotersgade, Øster-Voldgade, Sølvgade og Kronprinsessegade. Af mindre Anlæg maa nævnes det smukke Anlæg ved Det kgl. Bibliotek og den lille Park omkring Helligaandskirken, der paa en tiltalende Maade bryder Strogets Murstensflader. Byens smukkeste Spaserevej er forøvrigt *Langelinie*, som fører fra det lille Anlæg *Grøn-*

ningen med *Esplanaden* ad en Bro over Havnebanen, forbi Langeliniepavillonen, gennem Anlægget omkring Lystbaadehavnen og langs med Inderreden og Frihavsmolen. Forskellige af det gamle Citadels Udenværker er i de senere Aar overgaaet til Kommunen og aabnet for almindelig Fodgængerfærdsel. I Voldkvartererne ejer Byen flere større Anlæg, som allerede er nævnt ovenfor: *Østre-Anlæg*, *Botanisk Have*, *Ørstedsparken* og Christianshavns Voldterræn, hvoraf den mellem Langebro og Lille Mølle liggende Del — Skydeskolen undtagen — er overgaaet til Kommunen og aabnet for Befolkningen. Endvidere er der smukke Spasereveje langs Sortedams-, Peblinge- og Skt. Jørgens Sø. N. for Svanemølleviadukten er ud mod Sundet anlagt den smukke *Strandpromenaden*. Af nyere

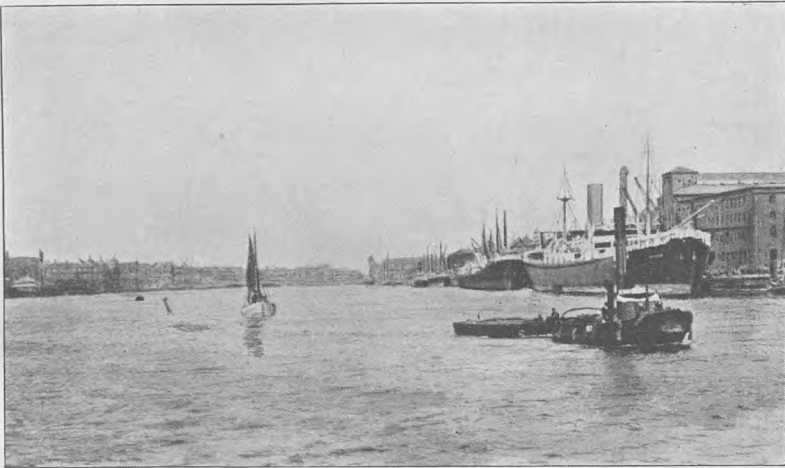
Inderhavnen, set fra Nord.

Parkanlæg maa endvidere nævnes *Fælledparken* med sine vidtstrakte, til Boldbaner benyttede Græsplæner, indrammet af skovlignende Bepplantningsanlæg, og den kun delvis anlagte *Lersøpark* og *Parken ved Enghavevej*. Mellem Øster-Allé og Østerbrogade strækker sig *Idrætsparken* med Opvisningsbaner, Tennis-haller m. m. I de indlemmede Distrikter findes naturlige parklignende Partier ved *Emdrup Sø*, den vidtstrakte *Utterslev Mose* og *Damhussø* med den dermed forbundne *Grøndalsaa*, endvidere det smukke lille Anlæg ved Genforeningspladsen og de kun delvis udførte Anlæg omkring *Bellahøj* med den nærliggende *Degnemose* og den højtliggende Bellahøjvej. Smukt grupperet om Frederiksberg Slot ligger i det bakkede Terræn de gamle Parkanlæg *Søndermarken* og *Frederiksberg Have*, den sidste gennemkrydset af Kanaler, og til dette betydelige Parkomraade slutter sig *Zoologisk Have* og *Det kgl. Haveselskabs Have*. Desuden findes paa Frederiksberg *Landbohøjskolens Have*, der er offentlig tilgængelig.

I Forbindelse med Omtalen af de egentlige Parker maa anføres, at det ogsaa er tilstræbt at give adskillige Gader, særlig de brede Boulevarder og Voldgader, en parkagtig Karakter ved Træbepantning og mindre Anlæg med Busketter etc.,

ligsom de bredere Gader, særlig i Byens ydre Kvarterer og paa Frederiksberg, meget almindeligt er forsynet med Allébeplantning.

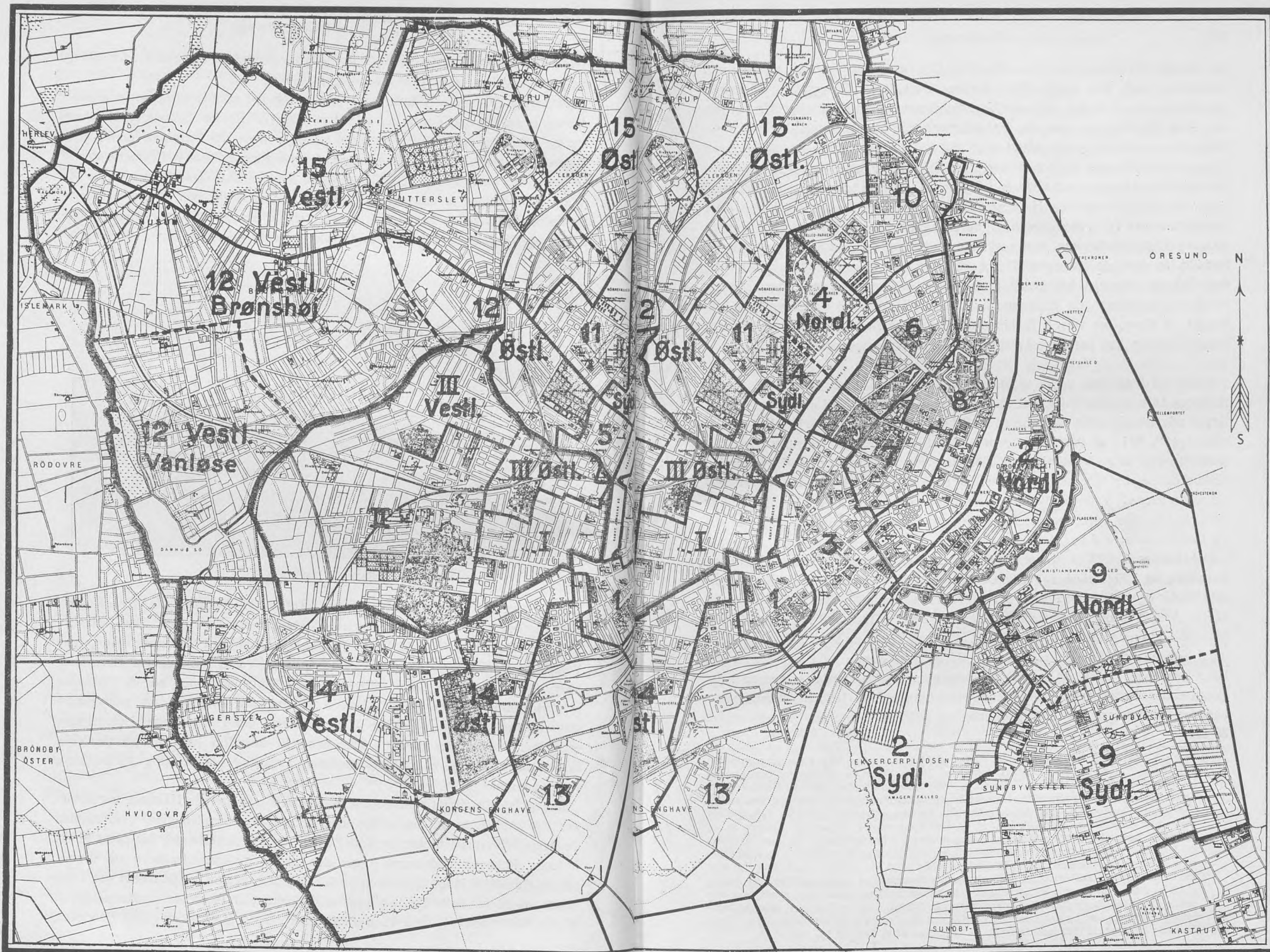
En heldig Afbrydelse i Byens ofte beklagelig tæt sammenbyggede Murmasser danner ogsaa Byens **Torve** og **Pladser**. De har for en Del deres ejendommelige Præg af det Handelsliv, som udfoldes her. *Højbroplads* er saaledes Torv for Blomster, Frugt og Grøntsager, den tilstødende Plads ved *Gammelstrand* er Fisketorv, men Byens betydeligste aabne Torv er dog *Grønttorvet*, der i de tidlige Morgentimer er stuvende fuldt af Producenternes Vogne. (Iøvrigt er Torvehandelen med levende Dyr, Flæsk og Fjerkræ nu henvist til Kvægtorvet, Flæskhallen og Fjerkræhallen). Af andre Pladser i den indre By kan i denne For-

Sydhavnen, set fra Syd.

bindelse nævnes *Gammeltorv*, *Nytorv*, *Kultorvet*, *Hauserplads*, *Graabrødretorv* og *Vandkunsten*, paa *Nørrebro Skt. Hans Torv* ved Skt. Johannes Kirken, *Nørrebros Runddel* og *Blaagaardsplads* ved *Blaagaardsgade*, paa *Vesterbro Halmtorvet* og *Vesterbros Torv* ved *Vesterbrogade*, paa *Christianshavn Christianshavns Torv*. Flere af disse Torve anvendes nu til Parkering af Automobiler. I de ydre og i de indlemmede Distrikter og paa *Frederiksberg* findes ingen egentlige Torve, medens der i ikke ringe Udstrækning er udlagt Pladsarealer saavel i Tilslutning til offentlige som til private Veje. Endvidere er udlagt en Del Sportspladser væsentlig i Tilslutning til de store Kommuneskoler.

For at fuldstændiggøre Billedet af København maa nævnes **Havnen**, der strækker sig forbi *Trekroner* og videre mod N. op i *Svanemøllebugten*, hvor foruden de nyere Frihavnsudvidelser de store Benzin- og Petroleumsanlæg har deres Plads. Indenfor Frihavnsudvidelserne ligger den gamle *Kalkbrænderihavn* og dennes senere Udvidelse langs *Sundkrogsgade*. Mellem *Langebro* og *Bomløbet* ved *Toldboden* og N. for dette *Løb* og mod Ø. begrænset af *Trekroner* og *Burmeister & Wains Skibsværft* og mod V. af *Frihavnen* ligger *Inderredan*. Ved *Bomløbet*,

Valgkredskort over

København og Frederiksberg.

lige overfor Toldboden, ser man *Flaadens Leje* med den smukke gamle Kran. Af Partier langs den gamle Havn nævnes endvidere *Havnegade* i Gammelholmskvarteret og N. for Nyhavn *Kvæsthusbroen*, et særlig livligt Havneparti, som staar i Forbindelse med den træbeplantede *Skt. Annæ Plads*, der begrænser Bredgade- og Amaliegadekvarteret mod S. SV. for Langebro strækker sig paa Amagersiden de nyere Havneudvidelser ved *Islands Brygge*. Paa Sjællandssiden fortsættes Kajanlæggene ved *Kalvebod Brygge* i *Gasværkshavnen*, og SV. for denne ligger de nyere Plads- og Havnearealer ved *Enghave-Brygge* med det store Elektricitetsværk *H. C. Ørstedsværket* og i Kongens Enghave Kvarter Anlæggene omkring *Teglværkshavnen*, den saakaldte *Sydhavn*, der ved *Vasbygade* staar i Forbindelse med de førnævnte Havneanlæg og ved *Enghavevej* med den ydre Bys Gadenet. Havnen begrænses mod SV. af *Spærredæmningen*, der er opført for at regulere Strøm- og Vandstandsforholdene i Havnen. I Dæmningen er indbygget en Sluse, der staar i Forbindelse med Sejlrenden til Køge Bugt, hvilken Rende dog kun kan passeres af Skibe med ringe Dybtgaende.

Byens **Udstrækning** fra V. til Ø. er c. 10 km, fra N. til S. c. 13 km. Frederiksbergs Udstrækning fra V. til Ø. udgør c. 4 km, fra N. til S. 3 km. Byens **Areal** udgjorde $\frac{1}{1}$ 1926 8020 ha (c. 80,2 km²), deraf Københavns*) 7149, Frederiksbergs**) 871; af det københavnske Areal udgjorde de indenbys Kvarterer (indenfor den ældre Voldlinje) 243, Christianshavn og Amagerbro 469, Voldkvartererne (indbefattet Søerne) 336, Østerbro 517, Nørrebro 548, Vesterbro 317, Frihavnskvarteret 47, Valbydistriktet (indbefattet Damhussøen) 1220, Brønshøjdistriktet 2034, Sundbyerne 1418; af det frederiksbergske Areal udgjorde Bydistriktet 465 og Landdistriktet 406 ha.

Der fandtes i 1927 i København ialt c. 1650 benævnte Gader, Veje og Stræder, og i Frederiksberg c. 250. Den samlede Længde af offentlige og private Gader og Veje var $\frac{1}{4}$ 1926 517 km, deraf København 435 og Frederiksberg 82 km. Arealet af offentlige Gader og Veje udgjorde $\frac{1}{4}$ 1926 589 ha, deraf København 502 og Frederiksberg 87 ha. Arealet af private Gader og Veje udgjorde 265 ha, deraf København 234 og Frederiksberg 31 ha. Af Torve og Pladser var der ialt i København c. 50 og paa Frederiksberg c. 10; de største er nævnte i det foregaaende. Københavns Havns Vandareal udgjorde 1926 1825 ha, deraf Havnebassiner 426, ubenyttede 1399, Bolværker og Kajmure havde en Udstrækning af 35 km.

*) Ved kgl. Res. af $\frac{17}{4}$ 1900 indlemmedes ifl. Lov af $\frac{9}{4}$ s. A. fra $\frac{1}{1}$ 1901 i København Brønshøj Sogn og en Del af Hvidovre Sogn (Damhussøen, Valby, Vigerslev og Kongens Enghave) og fra $\frac{1}{1}$ 1902 Sundbyerne. Ved kgl. Res. af $\frac{24}{7}$ 1905 henlagdes 2 Matr. Nr. af Utterslev under Frederiksberg, og nogle Parceller af Frederiksberg under København. Ved kgl. Res. af $\frac{23}{12}$ 1906 reguleredes Grænsen mel. Kbh. og Gentofte Kommune, hvorved Enklaven Tuborg Vang kom under København. Ved kgl. Res. af $\frac{29}{13}$ 1913 indlemmedes et Areal af Hellerup S., og ifl. Bekendtgø. af $\frac{9}{11}$ 1924 et Areal af Ladegaardsmark i Frederiksberg. Københavns Areal er desuden forøget betydeligt ved Opfyldninger, særlig i Kalvebod Strand S. for Langebro og ved Frederiksholms Teglværk (i 1904 udgjorde det saml. Areal 6933 ha).

**) Da Frederiksberg i 1857 udskiltes som selvstændig Kommune af Hvidovre Sogn, var Arealet c. 8,3 ha større, idet nogle af København indesluttede Enklaver hørte med, nemlig den saakaldte *Dronningens Enghave* S. for Vesterbrogade (7,2 ha), paa hvilken det tidligere Jærnbanegaardsterræn laa, og nogle mindre Grunde ved Gl.-Kongevej og Skt. Jørgens Sø. Disse Enklaver blev senere indlemmede i Kbh. ifl. kgl. Res. af $\frac{9}{2}$ 1867 og $\frac{14}{2}$ 1868.

Antallet af Beboelsesejendomme \varnothing : Antallet af Husnumre (Opgange) var ved Folketællingen $\frac{5}{11}$ 1925 33,978, deraf høj Bebyggelse (mer end 3 Beboelselag) 18,628, Ejendomme i sammenhængende Husrækker med højst 3 Beboelselag 5053, Villaer og Parcelhuse 7453, Sommerhuse, Lysthuse og Barakker 2844. Af Beboelsesejendommene fandtes 29,258 i København, 4720 paa Frederiksberg. Af de københavnske Ejendomme fandtes 3100 i Valbydistriktet, 5739 i Brønshøjdistriktet og 3734 i Sundbyerne.

Ved Vurderingen til Ejendomsskyld 1924 var Antallet af vurderede Ejendomme 33,069, deraf københavnske 29,299, frederiksbergske 3770. Den samlede Vurderingssum udgjorde 3381,5 Mill. Kr. (herunder københavnske Ejendomme 2919,6 og frederiksbergske 461,9 Mill. Kr.), deraf Jordværdien (Grundværdien) 1191,3 Mill. Kr. (københavnske Ejendomme 1066,8, frederiksbergske 124,5). Bygningernes samlede Brandforsikringssum var 1926 3027,5 Mill. Kr., deraf i København 2466,1 og paa Frederiksberg 561,4 Mill. Kr.

Arealets Benyttelse. Ved Arealopgørelsen 1919 udgjorde Byggegrunde, Gader og Veje i København og paa Frederiksberg 3591 ha, Haver og Planteskoler 1599, offentlige Anlæg 268, Vandarealer 239, landbrugsmæssigt udnyttede Arealer 2369, deraf Kornarealer 569, Rodfrugtarealer 219, Havesager, dyrkede i Marken 359,8, Brakarealer 39, Grønforer og Græsning 636, Kær og Fælleder 611 ha.

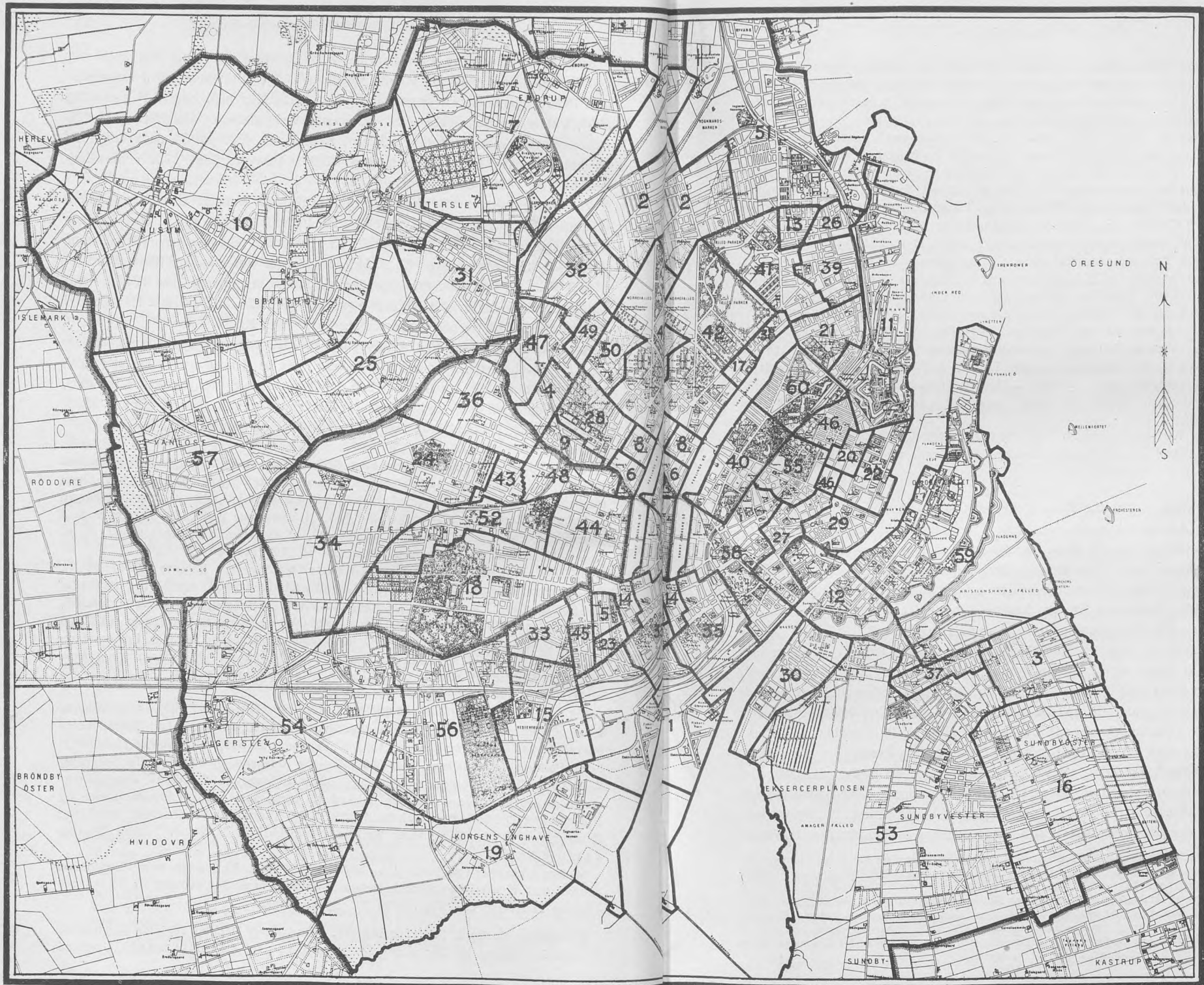
Finansielle Forhold. I. København. I Finansaaret 1925-26 udgjorde Kommunens løbende Indtægter ialt 122,758,000 Kr., deraf Skatter og Afgifter 81,352,000, Overskud af Gasværker 4,122,000, af Elektricitetsværker 12,128,000, af Vandforsyningen 551,000, af Torve- og Slagtehallen 293,000, af Sporvejene 2,209,000, Renteindtægt af kommunale Ejendomme og Anlæg 16,688,000, af Kapitaler, Kassebeholdninger m. m. 5,009,000, Tilskud fra Statskassen i H. t. Lov af 1903 149,000 Kr.

Af de 81 Mill. Kr., der indkom ved Skatter og Afgifter hidrørte 13,145,000 Kr. fra Ejendomsskatterne, 63,425,000 Kr. fra Indkomstskatter og 4,782,000 Kr. fra Skatter og Afgifter paa Omsætning. Af Ejendomsskatterne indbragte Arealsskatten 5,036,000, Grundskatten 4,078,000, Ejendomsskylden 2,826,000, og Bidrag til Brandvæsen 1,097,000 Kr. Af Indkomstskatterne indbragte Opholdskommuneskatten 54,881,000, Erhvervskommuneskatten 4,491,000 og Aktieselskabsskatten 3,324,000 Kr. Af Omsætningsafgifterne indbragte Afgiften af Handel og Udskænkning af Spiritus 1,791,000, Forlystelsesafgift 1,136,000 og Motorvognsafgiften 606,000 Kr.

Udgifterne udgjorde 119,259,000 Kr., deraf Byens Bestyrelse 7,825,000, Aldersrente 6,846,000, Enkebørnsunderst. 213,000, Invalideudg. 735,000, Fattigvæs. 10,142,000, Hospitalsvæs. 11,240,000, Sindssygevæs. 1,189,000, Sundhedsvæs. 519,000, Skolevæs. 14,472,000, Rets-, Politi- og Fængselsvæs. 8,481,000, Vej- og Kloakvæs. 6,537,000, offtl. Belysning 2,029,000, offtl. Renholdelse og Vanding 2,322,000, Brandvæs. 2,756,000, Arbejdsanvisning og Arbejdsløshed 2,628,000, Tilskud til Hjelpekassen 2,023,000, Nødtørfts- og Badeanstalter 289,000, Renter af Gæld 20,920,000, Tilskud til Pensionsfond 3,980,000, Henlæggelse til de kommunale Værkers Udvidelsesfond 9,626,000, andre Udgifter 4,486,000 Kr.

Stadens Aktiver udgjorde $\frac{81}{8}$ 1926 569,284,000 Kr., deraf faste Ejendomme 355,963,000 Kr. Af Passiverne udgjorde Stadens Laan 340,906,000 Kr. Aktiverne oversteg Passiverne med 78,074,000 Kr. (Byens Formue).

Finansielle Forhold. II. Frederiksberg. I Finansaaret 1925-26 udgjorde Kommunens løbende Indtægter ialt 20,137,000 Kr., deraf Skatter og Afgifter 14,423,000, Overskud

*Kirkesog-
navne.*

1. Absalons
2. Aldersro
3. Allehelgens
4. Annas
5. Apostels
6. Bethlehems
7. Bispebjerg
8. Blaagaards
9. Brorsons
10. Brønshøj
11. Citadels
12. Christians
13. Davids
14. Elias
15. Enghave
16. Filips
17. Fredens
18. Frederiksberg
19. Frederiksholm
20. Frederiks
21. Frihavns
22. Garnisons
23. Gethsemane
24. Godthaab
25. Grøndals
26. Hans Egedes
27. Helligaands
28. Helligkors
29. Holmens
30. Islands Brygges
31. Kapernaums
32. Kingos
33. Krist
34. Lindevang
35. Maria
36. Mariendals
37. Nathanaels
38. Nazaret
39. Rosenvængets
40. Skt. Andreas
41. Skt. Jakobs
42. Skt. Johannes
43. Skt. Lukas
44. Skt. Markus
45. Skt. Matthæus
46. Skt. Pauls
47. Skt. Stefans
48. Skt. Thomas
49. Samuels
50. Simons
51. Sions
52. Solbjerg
53. Sundby
54. Timotheus
55. Trinitatis
56. Valby
57. Vanløse
58. Vor Frue
59. Vor Frelsers
60. Østervold

af Gasværker 275,000, af Elektricitetsværker 1,565,000, af Vandforsyningen 225,000, af Sporvejene (Andel af Københavns Kommunes Sporvejes Overskud) 203,000, Renteindtægt af kommunale Ejendomme og Anlæg 2,401,000, af Kapitaler, Kassebeholdninger m. m. 1,131,000, Tilskud fra Statskassen i H. t. Lov af 1903 18,000 Kr.

Af de ovennævnte henved $14\frac{1}{2}$ Mill. Kr., der indkom ved Skatter og Afgifter, hidrørte 3,153,000 fra Ejendomsskatterne, 10,374,000 fra Indkomstskatterne og 896,000 Kr. fra Skatter og Afgifter paa Omsætning. Af Ejendomsskatten indbragte „Ejendoms-skat“ og Afgift for Vandvanding 2,647,000 Kr., Ejendomsskyld 238,000, Bidrag til Brandvæs. 216,000, Vejafgift 52,000 Kr. Af Indkomstskatterne indbragte Opholdskommuneskatten 9,876,000 Kr., Erhvervskommuneskatten 307,000, Aktieselskabsskatten 119,000 Kr. Af Omsætningsafgifterne indbragte Afgift af Handel og Udskænkning af Spiritus 190,000, Forlystelsesafg. 211,000 og Motorvognsafgiften 364,000 Kr.

Udgifterne udgjorde 18,655,000 Kr., deraf Kommunens Bestyrelse 1,131,800 Kr., Aldersrente 1,021,000, Enkebørnsunderst. 20,000, Invalideudgifter 68,000, Fattigvæsenet 1,178,000, Hospitalsvæs. 2,587,000, Sundhedsvæs. 63,000, Skolevæs. 2,285,000, Rets- og Politivæs. 1,026,000, Vej- og Kloakvæs. 1,040,000, offtl. Belysning 268,000, offtl. Renholdelse og Vanding 721,000, Forbrændingsanstalten 159,000, Brandvæs. 595,000, Arbejdsanvisning og Arbejdsløshed 246,000, Tilskud til Hjælpekasser 146,000, Nødtørrt- og Badeanstalter 53,000, Renter af Gæld 2,345,000, Tilskud til Pensionsfond 1,078,000, Pensioner og Underst. 248,000, de komm. Værkers Udvidelsesfond 500,000, andre Udgifter 1,876,000 Kr.

Kommunens Aktiver udgjorde $\frac{31}{3}$ 1926 83,756,000 Kr., deraf Grunde, Anlæg og Inventar 43,161,000 Kr. Aktiverne oversteg Passiverne med 17,129,000 Kr. (Kommunens Formue).

Administrative Forhold. Byen København staar udenfor den alm. Inddeling i Amter (og Amtsraads kredse). De fleste Overøvrighedsforretninger er henlagt under Overpræsiediet; visse af disse Forretninger kan dog besørges af Magistratens enkelte Afdelinger. Om Magistraten og Borgerrepræsentationen se p. 70 og 72.

Frederiksberg*) hører til Københavns Amt og er i Forhold til Københavns Amtsraads kreds stillet som en til Kredsen knyttet Købstad (se p. 72).

København og Frederiksberg udgør 1. Landstingskreds.

Med Hensyn til Valg til Folketinget udgør Hovedstaden 3 Storkredse: 1) *Søndre-*, 2) *Østre-* og 3) *Vestre-Storkreds* (Frederiksberg).

København deles i 15, Frederiksberg i 3 Opstillingskredse, der paa følgende Maade er henført under de enkelte Storkredse. *Søndre-Storkreds* bestaar af 6 københavnske Opstillingskredse: 9. (Sundby-Kredsen), 2. (Christianshavns-Kredsen), 3. (Raadhuss-Kredsen), 8. (Havne-Kredsen), 7. (Rosenborg-Kredsen) og 5. Opstillingskr. (Blaagaards-Kredsen). *Østre-Storkreds* bestaar af 6 københavnske Opstillingskredse: 10. (Østerbro-Kredsen), 4. (Ravnsborg-Kredsen), 6. (Østbane-Kredsen), 11. (Nørrebro-Kredsen), 12. (Bispeeng-Kredsen) og 15. Opstillingskr. (Bispebjerg-Kredsen). *Vestre-Storkreds* bestaar af 3 københavnske Opstillingskredse: 1. (Vester-

*) Ved Lov af $\frac{29}{12}$ 1857 udskiltes Frederiksberg i kommunal Hens. fra Forbindelsen med Hvidovre Kommune, og Frederiksberg fik en Forvaltning omtr. som Købstædernes; de kommunale Valg ordnedes ved Lov af $\frac{29}{12}$ 1861, ændret ved Lov af $\frac{29}{8}$ 1924. Ved Lov af $\frac{23}{12}$ 1866 indførtes udvidet Næringsfrihed. Frederiksberg Birk oprettedes ved Lov af $\frac{15}{4}$ 1887. Fra $\frac{1}{4}$ 1900, i Henh. t. Lov af $\frac{7}{4}$ 1899, udskiltes Frederiksberg Kommune i kommunal Hens. af Forbindelsen med Københavns Amtsraads kreds og er derefter i alle Henseender stillet i Forhold til Amtskommunen som en Købstad. Ved Lov af $\frac{1}{8}$ 1919 indførtes folkevalgt Borgmester og en Magistrat paa 5 Medlemmer, indbef. Borgmesteren.

bro-Kredsen), 13. (Enghave-Kredsen) og 14. Opstillingskr. (Valby-Kredsen) samt de 3 frederiksbergske Opstillingskredse: 1. (Gamle-Kongevej-Kredsen), 2. (Slots-Kredsen) og 3. Opstillingskr. (Falkoner-Kredsen). Af Opstillingskredsene er adskillige delt i 2 (Bispeeng-Kredsen i 3) Dele med Hensyn til Stemmesedlernes Modtagelse og Optælling (se Kortet p. 218-19).

I gejstlig Henseende hører Hovedstaden til Københavns Stift. Den udgør 4 Provstier, de tre københavnske: 1) *Vor Frue*, 2) *Holmens* og 3) *Vestre Provsti*, samt 4) *Frederiksberg Provsti*. Under disse 4 Provstier hører ialt 60 Kirkesogne (se Kortet p. 222-23).

I juridisk Henseende udgør København een Underretskreds (Tingsted: København). Underretten for København udgøres af Københavns Byret, der består af en Formand og 21 andre Dommere. Frederiksberg Kommune udgør Retskr. Nr. 1, Frederiksberg Birk, der har to Dommere i civile og en i kriminelle Sager.

København staar udenfor Landets alm. Inddeling i Politikredse og udgør en særlig Kreds under Politidirektøren i København, der i tjenstlig Henseende staar umiddelbart under Justitsministeren. København inddeles i 9 saakaldte Politikredse (Politistationskredse). Frederiksberg Kommune udgør Politikreds Nr. 1 Frederiksberg (Politimesterens Bolig: Frederiksberg).

København udgør *Københavnske Nævningekreds* (Tingsted: København). Frederiksberg hører til *Nord- og Østjællandske Nævningekr.* (Tingsted: København).

København udgør et under *Københavns Stadslægeembede* hørende Omraade, der staar udenfor den alm. Inddeling i Amtslæge- og Lægekredse. Frederiksberg hører under *Københavns Amtslægekreds* og udgør *Frederiksberg Lægekreds* (Amtslægen, der tillige er Kredslæge for Frb. Lægekreds, bor paa Frederiksberg).

København inddeles i 8 (før $\frac{1}{1}$ 1928: 15) hygiejniske Distrikter: 1. *Distrikt*: Gamle Bys ældre og yngre Del, Gammelholm, Skt. Annæ Øster og Skt. Annæ Vester Kvarter, samt Christianshavn; 2. *Distrikt*: Østerbro; 3. *Distrikt*: Blegdamskvarteret, Blaagaardskvarteret, samt Fælled Rode og Guldbergsgades Rode; 4. *Distrikt*: Det ydre Nørrebro, undt. Fælled- og Guldbergsgades Rode; 5. *Distrikt*: Vesterbro; 6. *Distrikt*: Valby; 7. *Distrikt*: Brønshøj og 8. *Distrikt*: Sundbyerne, Amagerbro og Islands Brygge.

København og Frederiksberg udgør hver et Lægd (henh. 1. og 5. Lægd af 1. Udskrivningskr.) og danner eet Lægdsforstanderi under Chefen for 1. Udskrivningskreds.

København og Frederiksberg udgør hver een Skattekreds.

København udgør 9 Skyldkredse med 55 Vurderingsdistrikter: 1) *Toldbodens* (7 Vurderingsdistrikter), 2) *Børsens* (8), 3) *Voldkvarterernes* (5), 4) *Vesterbros* (8), 5) *Nørrebros* (8), 6) *Østerbros* (5), 7) *Utterslev* (4), 8) *Husum* (4) og 9) *Sundby Skyldkr.* (6). Frederiksberg udgør 1 Skyldkr. med 4 Vurderingsdistrikter.

Med Hensyn til Oppebørselen af Skatter hører Frederiksberg til *Københavns Amtstue*. København hører ikke under noget Amtstuedistrikt. København er ind delt i 168 Roder (Skatteoppebørselskredse se p. 226 flg.).

Inddeling i Kvarterer. Byens ældste Inddeling var vistnok efter Fjerdinger, svarende til dens 4 Sogne, Skt. Clemens, Skt. Peder, Vor Frue og Skt. Nicolai.

For hver Fjerding fandtes 2 Fjerdingsmænd, der nævnes endnu i 1493. I 1496 var Byens Indbyggertal steget saa stærkt, at Byen maatte deles i flere (mindst 6) Rodemaal; i 1510 og senere nævnes 8. Fjerdingsmændene kaldes derefter Rodemestre. I 1633 ændredes Grænserne for Rodemaalene i Overensstemmelse med den senere gældende Kvarterinddeling: *Øster-, Vester-, Nørre-, Strand-, Snarens-, Klædebo-, Frimands- og Købmager-Kvarter*. For hvert Kvarter var der ansat to svorne Rodemestre, som udnævntes af Magistraten og havde deres Oldermænd, som de maatte være hørige og lydige. Deres Forretninger var at holde Mandtal, ligne Skatter og Indkvarteringer, opkræve Skat og tilsige til Byens Arbejde, ligesom de havde visse Pligter i Ildebrandstilfælde. Til disse 8 Kvarterer kom i 1661 *Skt. Annæ Kvarter*, der omfattede den af Chr. IV indlemmede Forstad mellem de gamle Volde og Kastellet, og i 1668 *Rosengaards*, senere kaldet *Rosenborgs* Kvarter. Endelig kom hertil i 1675 *Christianshavns Kvarter*, efter at denne Bydel Aaret forud var blevet indlemmet. Inddelingen i Kvarterer havde — saavel som den tidligere Inddeling i Fjerdinger og Rodemaal — Betydning for Borgernes Forsvar af Byen, idet hvert af Kvarterne oprindeligt skulde indeholde omtrent samme Antal vaabenføre Mænd. Da Københavns Borger-væbning, som før havde staaet under Magistraten, i 1663 blev oprettet som et særligt Korps under en Stadthauptmand og delt i Kompagnier, hvert under en Kaptajn, vedblev den Kompagniinddeling at være knyttet til Kvarterne. I 1749 var Byen delt i 12 Kvarterer, idet *Skt. Annæ Kvarter* da var blevet delt i *Skt. Annæ Østredel* og *Skt. Annæ Vestredel*. Af hvert Kvarter udnævntes to Borgere til som Rodemestre at indkræve Skatter. Saaledes var Inddelingen endnu Aar 1800. Senere tilkom 2 nye Kvarterer: *Udenbys Vester* og *Udenbys Klædebo* (for første Gang nævnte 1813). Til disse kommer ved Raadstueplakat af $\frac{5}{7}$ 1871 de 3 Voldkvarterer, *Vestervold*, *Nørrevold* og *Østervold Kvarter*. Samtidig deltes de fleste Kvarterer igen i Underafdelinger, som fik det gamle Navn Roder. Ved Raadstueplakat af $\frac{15}{12}$ 1893 tilkom som 18. Kvarter *Frihavnskvarteret*. Ved Raadstueplakat af $\frac{80}{6}$ 1904 blev *Amagerbro*, der tidligere var en Rode under Christianshavns Kvarter, udskilt som et særskilt Kvarter. I de ved Indlemmelsen 1901 tilkomne Omraader findes flg. 13 Kvarterer: *Valby*, *Vigerslev*, *Kongens Enghave*, *Utterslev*, *Emdrup*, *Brønshøj*, *Husum*, *Vanløse*, *Damhussøen*, *Sundbyvester*, *Sundbyøster*, *Eksercerpladsen* og *Sundby Overdrev*.

Byens Kvarterer er nu: 1) *Øster Kvarter*, der bestaar af 3 Roder: Nikolai, Gammelholms og Holmens Kirkes. 2) *Vester Kvarter*, der deles i 2 Roder: Raadhusets og Kalvebodernes*). 3) *Nørre Kvarter*, der deles i 2 Roder: Skt. Peders og Bispegårdens. 4) *Strand Kvarter*, der deles i 2 Roder: Slotsholmens og Gammelstrands. 5) *Snarens**)* Kvarter, der ikke er delt i Roder. 6) *Klædebo Kvarter*, der deles i 3 Roder: Universitetets, Synagogens og Fiolstrædes Rode. 7) *Frimands Kvarter***)*, der ikke deles i Roder. 8) *Købmager Kvarter*, der

*) Denne Bydel, der tidl. var en Havbugt, men 1667-68 blev inddæmmet og tørlagt (Bebyggelsen var fuldendt 1685), kaldtes fra først af officielt *Frederiksholm*, men i dagl. Tale *Kalveboderne*.

**) Snarens Kvarter, ligesom Snaregade, er opkaldt efter Kbmd. Erland Jonsen Snare, som var Raadmand i Slutn. af 16. Aarh.

***) Frimands Kvarter har Navn efter Hans Frimand (Rodemester 1606-10).

deles i 2 Roder: Pilestrædes og Hovedvagtens. 9) *Rosenborg Kvarter*, der deles i to Roder: Trinitatis Kirkes og Reformert Kirkes. 10) *Skt. Annæ Øster Kvarter*, der deles i 5 Roder: Nyhavns, Marmorkirkens, Palægades, Amalienborgs og Frederiks Hospitals. 11) *Skt. Annæ Vester Kvarter*, der deles i 9 Roder: Gothersgades, Borgergades, Kongens Haves, Garnisons Hospitals, Frimurerlogens, Adelgades, Fredericiagades, Nyboders og Rigensgades. 12) *Christianshavns Kvarter*, der deles i 6 Roder: Frederiks Kirkes, Skydeskolens, Frelsers Kirkes, Nyholms, Prinsessegades og Amagergades. 13) *Amagerbros Kvarter*, der deles i 5 Roder: Kløvermarks, Hollænderdybets, Islands Brygges, Thorshavns og Nialsgades. 14) *Vestervold Kvarter*, der deles i 4 Roder: Vandværkets, Helgolandsgades, Reventlowgades og Tivolis. 15) *Nørrevold Kvarter*, der deles i 8 Roder: Ørstedsparkens, Peblingesøens, Gyldenløves, Rømersgades, Frederiksberggades, Kommunehospitalets, Søtorvets og Rørholms. 16) *Østervold Kvarter*, der deles i 7 Roder: Sølvgades, Webersgades, Øster Farimagsgades, Collingsgades, Børnehospitalets, Classens og Citadellets. 17) *Udenbys Vester Kvarter*, der deles i 21 Roder: Gammel Kongevejs, Stenosgades, Sorte Hests, Gasværkets, Abel Cathrines, Skydebanens, Saxogades, Absalons, Istedgades, Getsemane Kirkes, Kaalundsgades, Skt. Matthæus Kirkes, Sankelmarks, Stenderupgades, Enghavevejs, Jerikowsgades, Kvægtorvets, Sønder Boulevardens, Arkonagades, Ingerslevsgades og Vester Fælled. 18) *Udenbys Klædebo Kvarter*, der deles i 49 Roder: Blaagaards, Korsgades, Kirkegaards, Slotsgades, Hellig Kors Kirkes, Aaboulevardens, Rantzausgades, Havremarkens, Kronborggades, Skt. Stephans Kirkes, Husumgades, Ravnsborg, Læssøegades, Blegdams, Ryesgades, Skt. Hans, Elmegades, Rigshospitalets, Fælled, Guldbergsgades, Raadmans, Odinsgades, Thorsgades, Lersøens, Hejmdalsgades, Haraldsgades, Balders, Ægirs, Østerbros, Sorøgades, Rosenvængets, Aggersborg, Kalkbrænderiets, Faksegades, Niels Finsens, Strandboulevardens, Franklingsgades, Viborggades, Aalborggades, Øresunds, Struergades, Redhavnens, Skt. Jacobs Kirkes, Strandvejens, Sions Kirkes, Bogensegades, Bryggervangens, Nygaardsvajs og Kildevælds. 19) *Frihavnskvarteret*, der ikke deles i Roder.

Til disse 19 Kvarterer kommer de i Beg. af Aarhundredet indlemmede Distrikter, der kan deles i flg. 13 Dele: 20) *Valby*, der deles i 4 Roder: Jesuskirkens, Trekronergades, Søndermarkens og Gammel-Køgevejs. 21) *Vigerslev*, der deles i 2 Roder: Harrestrup og Flaskekroens. 22) *Kongens Enghave*, der ikke deles i Roder. 23) *Utterslev*, der deles i 6 Roder: Bispebjærgs, Georgsvajs, Frederiksbergvejs, Lindevejs, Ørnevejs og Bellahøjs. 24) *Emdrup*, der ikke deles i Roder. 25) *Brønshøj*, der deles i 3 Roder: Nebbegaards, Degnemosens og Frederiks-gaards. 26) *Husum*, der deles i 2 Roder: Kagsbroens og Islevhus'. 27) *Vanløse*, der deles i 2 Roder: Damhussøens og Bogholdergaardens. 28) *Damhussøen*. 29) *Sundbyvester*, der deles i 3 Roder: Sundholms, Englandsvejs og Tingvejs. 30) *Sundbyøster*, der deles i 8 Roder: Saltholms, Reberbanens, Lyongades, Tyrolsgades, Hessensgades, Hveens, Kastrupvejs og Højdevejs. 31) *Eksercerpladsen*, hvoraf en Del udgøres af Artillerivejens Rode. 32) *Sundby Overdrev*.

Christiansborg.

II.

Bygninger og Institutioner.

Kirker, Kapeller m. m. Kirkegaarde.

København hører i gejstlig Henseende under *Københavns Stift* og har, foruden Slotskirken, 54 Kirker under 3 Provstier, nemlig *Vor Frue Provsti* med 23 Kirker, *Holmens Provsti* med 20 Kirker og *Vestre Provsti* (opr. ved Res. af $\frac{27}{8}$ 1901) med 11 Kirker. Desuden findes Kirker eller Kapeller ved 10 Hospitaler, Stiftelser o. lign., samt 25 Kirker og Kapeller for Trossamfund udenfor Folkekirken. *Frederiksberg* hører til Frederiksberg Provsti (udskilt ved Res. af $\frac{27}{6}$ 1897 af Sokkelunds og Smørum Hrd.s Provsti) og har 11 Kirker samt 1 Sygehuskapel. Desuden 8 Kirker og Kapeller for Trossamfund udenfor Folkekirken. *København* og *Frederiksberg* har saaledes tilsammen c. 110 Gudshuse. En meget betydelig Del af Kirkerne er opf. i den sidste Menneskealder; da Trap's 2. Udgave udkom, havde *København-Frederiksberg* 15 Sognekirker; da 3. Udg. udkom, fandtes 30 Sognekirker og 10 Filial- og andre Kirker, medens der nu ialt er 65 Kirker. Som Følge heraf har gentagne Sognedelinger fundet Sted, og *København-Frederiksberg* udgør nu ialt 60 Kirkesogne; om Soggenes nuvær. Udstrækning henvises til Oversigtskortet p. 222-23.

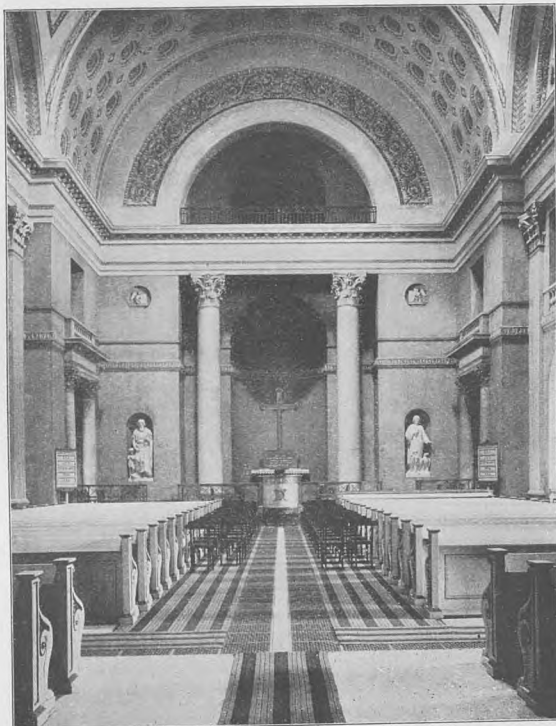
Kirker under Vor Frue Provsti.

Christiansborg Slotskirke (*Hof- og Slotskirken*) ligger paa den nordl. Del af Slotsholmen ved Højbro. Ved Slottets Opførelse 1733-40 blev Kirken rejst som en særskilt Bygning ved Slottets Nordside og indviedes $\frac{27}{11}$ 1740, skønt der endnu i 1742 arbejdedes paa dens Indre. Denne Kirke, som ødelagdes ved Slotsbranden 1794, sluttede sig i det Ydre nøje til selve Slottets Arkitektur, idet den havde Mezzanin mellem de øvre og de nedre Vinduer. Det indre, et aflangt fir-

kantet Rum, gjorde et ret pragtfuldt Indtryk. Det omkringløbende Galleri blev baaret af hvide Marmorsøjler paa Postamenter af norsk Marmor. I Loftet, hvis Stukornamenter ligesom mange andre Detailler var forgyldte, sad som Plafondmaleri H. Krocks Billede „Dommedag“, der var malet 1721 til Københavns Slot. Alter, Prædikestol og Orgel var anbragte over hinanden; ved Siden af Alteret var indsat bibelske Malerier af „Monsr. Frantz“. I dette Kirkerum foregik bl. a. Chr. VII's og Caroline Mathildes Kroning $\frac{1}{5}$ 1767.

Da Slottet genopførtes efter Branden, rejstes ogsaa Kirken paany, efter Tegn. af

C. F. Hansen; Indvielsen fandt Sted $\frac{14}{5}$ 1826. Kirken, der udvendig er c. 61 m lang, og 28 m bred, er, med Benyttelse af de ældre Mure, holdt i samme klassiske Stil som Slottet. Foran Façaden, ud mod Slotspladsen, staar en Tempelfronton med 4 Søjler af romersk-jonisk Orden; over det flade Kobber-tag hæver sig en lav, ligeledes kobbertækket Kuppel, hvilende paa en muret Cylinder. Det indre, hvis Komposition minder noget om Fr. V's Kapel i Roskilde, virker lyst og køligt. Midt over det aflangt firkantede Rum hæver sig den kassettede, med Engle af Thorvaldsen prydede Kuppel, hvilende paa 4 Pendentiver (med Engle i Basrelief, af Bissen) og paa Rundbuer og Piller. De to Buer i Kirkens Længderetning indgaar i Sideskibene,

Slotskirkens Indre.

og under dem er der bag korinthiske Lisener indføjjet Gallerier. Ved de 4 Hovedpiller er der mellem Midtskib og Sideskibe Døre med korinthiske Portaler. Over Vestibulen indenfor Kirkens Hovedportal, hvorfra der i to særskilte Siderum fører Trapper op til Gallerierne, er der et af to korinthiske Søjler baaret Pulpitur (den kgl. Stol), over hvilket Orgelet har Plads. Paa lignende Maade flankeres Alternichen, der vender mod Vest, af to korinthiske Søjler. Alteret, der er hævet 3 Trin, bestaar af et Marmorbord og derover et forgyldt Kors. Prædikestolen, midt for Opgangen til Koret, er hvidlakeret med forgyldte Ornamenter. Døbefonten, af Porfyrr, har forgyldte Bronzeornamenter. Kirkegulvet bestaar af Marmorfliser. I Nicher paa hver Side af Alternichen og af Hovedindgangen staar 4 Evangeliststatuer i Gibs: Lucas af H. E. Freund (fra 1825, først opstillet efter Kunstnerens Død), Matthæus af Th. Stein (fra 1871), Johannes af C. Peters og Marcus af H.

Conradsen (fra 1875); over Statuerne 4 smaa Relieffer. I Sideskibene er der bl. a. 4 Basrelieffer af Bissen (Kongernes Tilbedelse, Christus og Børnene, Christus i Templet og Lazari Opvækkelse). I Præsteværelset for Enden af det nordlige Sideskib findes et Portræt af Bygmesteren, C. F. Hansen, i Sakristiet bag ved Alteret et Maleri, Salomons Dom. Klokkerne hænger i Vestmuren. Da Christiansborg Slot,

Vor Frue Domkirke.

Kirketienden og altsaa ogsaa Kirken, enstemmig og i from Ærefrygt havde skænket Tredjedelen af Tienden til Mariæ Kirke „til Guds Huses Opførelse og Udsmykning“, og for at ingen skulde afstaa fra dette gode og fromme Forsæt, stadfæstede Ærkebispens dette Brev med sit Segl og truede dem, der tilbageholdt Tienden, med Udelukkelse fra Nadveren. Vor Frue gamle Mindebog nævner som Kirkens Grundlægger (Fundator) Biskop Peder Sunesøn, der efterfulgte Absalon paa Roskilde Bispesol 1191 og døde 1214. Den første Stenkirke er da rimeligvis bygget c. 1190-1200. Sidenhen højtideligholdtes Kirkens Indvielsesfest aarlig

med hvilken Kirken staaer i Forbindelse ved en lav Fløj (Kavalergangen), atter brændte Okt. 1884, blev Kirken staaende urørt.

Kirken ejes af Staten, og som en Del af Slottet er den henlagt under Indenrigsministeriet. Efter Slotsmenighedens Ophævelse 1926 staaer Kirken til Raadighed for H. M. Kongen til kirkelige Handlinger indenfor Kongehuset. 1927 afholdtes Rigsdagsgudstjenesten her. — Litt.: F. Schiøtt, i „Arkitekten“ ¹²/₁₂ 1903. — C. M. Smidt i „Tidsskr. for Industri“ 1911.

Vor Frue Domkirke (forhen *Skt. Maria Kirke*), paa Frue Plads lige overfor Universitetet, er Byens ældste endnu i Brug værende Kirke (den forlængst forsvundne Skt. Clemens var sikkert ældre), og fra første Færd den anseeligste. Den omtales første Gang i Slutningen af 12. Aarh.; i et udateret Tiendebrev, der er udstedt af Absalon som Ærkebisp, berettes, at Byen Havns Sognemænd, der ejede

den 14. Sept. indtil 1375, da den henlagdes til Søndagen efter Christi Legemsfest.

At Peder Sunesøn nævnes som Kirkens Grundlægger, kan ogsaa have sin Aarsag i, at han gjorde den til en Kollegiatkirke ved at oprette et Kollegiatkapitel, der bestod af en Dekanus som Formand, en Kantor og fire Kanniker. Medlemmerne, hvis Antal efterhaanden forøgedes til 12, var tillige Sognepræster ved Byens andre Kirker, Skt. Clemens, Skt. Nicolai og Skt. Peder, samt Taarnby, Brønshøj og Rødovre, assisterede af Hjelpepræster. Kannikernes Kapitelhus laa S. for Kirken, sammenbygget med denne; Vikarerne havde et lignende Forsamlingshus NV.

Vor Frue Domkirke.

for Skt. Peders Kirke. Til Kapitlet hørte en Domscole, der er Oprindelsen til Metropolitanskolen. Ved Reformationen blev Kapitlet ophævet og Kirken lagt ind under Universitetets Patronat.

Kirken led i sin første Tid meget af Ildebrande. I Kapitlets Sjælemessebog berettes saaledes, at Kirken ^{24/7} 1314 ødelagdes af Ild, og efter denne Brand opstattes der over den nordl. Indgangsdør en Sten med symbolsk Fremstilling af Christus og de 4 Evangelister samt en lat. Indskrift: „Aar 1316 genopførtes denne Kirke, 4 Gange tidligere ødelagt ved Ildebrande“. En af disse Brande var sikkert 1248, da Lübeckerne hærgede og brændte Byen, en anden vistnok 1259. Senere, Aar 1386, ødelagdes Kirkens 4 Klokker, da Skt. Peders Kirke brændte.

Et Par Billeder fra det 17. Aarh. giver os en Forestilling om Kirken, som den saa ud i Slutningen af Middelalderen. Den var da en Murstensbygning i gotisk Stil og har i mange Hovedtræk lignet Skt. Petri Kirke i Malmø. Bedst kendt er Koret, hvis Mure stod lige indtil 1807, og hvis højt opragende Midtparti var omgivet af en lav Omgang, udformet som 5, tresidet fremspringende Kapeller, en fransk Byggemaade, der i Løbet af 13. Aarh. vandt Indpas i de nordtyske Hanse-

stæder. Ved Anlægget af Kirkens nye Varmeværk 1925 genfandt man under Gangen om det nuværende Kor Ydermure af de 3 østligste Kapeller, der nu er bevarede og tilgængelige under Kirkens Gulv; de fine Enkeltheder tyder paa, at dette Korparti var opført ved Aar 1300. Usikrere er vor Viden om Kirkens andre Dele; dog er det tydeligt, at der ligesom i Roskilde Domkirke var Korsarme, som ikke sprang frem foran Langmurene, og at Skibet var delt i et højere Midtskib og to lavere Sideskibe. Til disse sidste føjedes i Slutningen af Middelalderen Kapellerne, der i det mindste paa Sydsiden dannede en hel, sammenhængende Række med sentgotiske Blindingsgavle. Indtil Slutn. af 15. Aarh. var Kirken taarnløs. I Kong Hans' første Regeringsaar stod det store Vesttaarn under Opførelse, og 1514 og følgende Aar rejstes der et højt, kobbærtækt Spir, hvori der lagdes et lille Udvalg af Kirkens Relikvier.

Af Kapeller i eller ved Kirkebygningen nævnes som de ældste *Vor Frue Kapel*, omtalt 1240, og *Skt. Kathrine Kapel*, i hvilket Bagersvendene holdt deres Sjælemesser. Senere tilkom *Hellig Trefoldighedens Kapel* ved Kirkens Sydside, stiftet 1464 af Jep Clausen og Hustru, *Hellig Trekongers Kapel*, der omtales 1476, *Skt. Laurentii Kapel* ved den sydl. Kirkedør, vistnok stiftet af Dekanen Bo, † 1354, *Skt. Rochi Kapel*, stiftet 1500 af Kantoren Mag. Anders Friis, og det vistnok lige efter Reformationen nedbrudte *Hellig Løsens Kapel* paa Kirkegaarden. I Kapellerne og i Kirken fandtes ialt henved 50 Altre. Det fornemste var Højalteret, i Kannikekoret; Sognealteret (Hellig Kors A.) havde Plads i det lavere liggende Menighedskor. Desuden var der bl. a. Altre for Knud Konge, Knud Hertug og den svenske Kong Erik, samt det til Skt. Johannes Evangelist indviende Kalentalter „De hellige 24 Oldefædres Alter“, Skt. Marcus og Lukas' Alter, hvor Skomagerne holdt deres Messer, og „Vor Frues Medlidenheds Alter“. Over Kirkens rige Relikvieskat er der endnu bevaret en Fortegnelse, der oplæstes ved den aarlige Relikviefest 25. Juli. Flere Helgenbilleder var rigt prydede med Guld og kostbare Stene; en adelig Dame skænkede saaledes i 1511 en Guldkrone og mange Guldsmykker til et Mariabillede.

Da København fra Erik af Pommerns Tid blev Kongens By og Residens, vandt Vor Frue endnu større Anseelse. Kongerne fra Chr. I kronedes i Kirken; det ny-stiftede Universitet blev højtidelig indviet her ved en Fest $\frac{1}{6}$ 1479. I de bevægede Tider under Reformationen led Kirken en Del ved den bekendte, af Ambrosius Bogbinder anførte Billedstorm 3. Juledag 1531, og ved den nye Læres Sejr mistede Kirken yderligere en stor Mængde af sine Prydelser. Men selve den stolte Bygning stod dog uforandret, og ved Bispesædets Forflyttelse til Hovedstaden blev den Sjællands og dermed hele Landets Hovedkirke, som det viste sig ved Kongekroningen $\frac{12}{8}$ og de nye Biskoppers Indvielse $\frac{2}{6}$ 1537. Alle Konger og Dronninger kronedes her lige til Suverænitetens Indførelse, og Bispeordinationer saavel som Universitetsfester og andre store Højtideligheder foregik her.

Selve Bygningen undergik 1555 en Istandsættelse, og et eller flere af Kapellerne S. for Kirken indrettedes til Konventhus for de københavnske Præster samt for den gejstlige Ret. Fire Aar efter blev der foretaget flere Forandringer i Anledning af Kongens Kroning $\frac{10}{8}$ 1559; bl. a. blev Hovedskibets Hvælvinger prægtigt stafferet, ligesom der maledes adelige Vaaben paa Sidevæggene. I 1569 forfærdigede Mester Hans Maler en ny Altertavle, og der kom ny Prædikestol (den ældre flyttedes til det ny Kapel udenfor Nørreport); 1591 fik Kirken nyt Orgel. Taarnet, hvis Spir var istandsat 1559, led en Del ved Lynnedslag 1573 og 1585; 1609-10 blev der opsat et helt nyt, kobbærtækt Spir, 62 m højt foruden en 8,8 m

høj Fløjstang med en forgyldt Krone; ved Hjørnerne flankeredes det af 4 Smaaspir, som dog atter blev nedtagne 1623, efter at det ene var blæst ned. En ny støbt Døbefont anskaffedes 1622, en ny Altertavle (af Hans Holst Billedsnider fra Køge) og Prædikestol 1625.

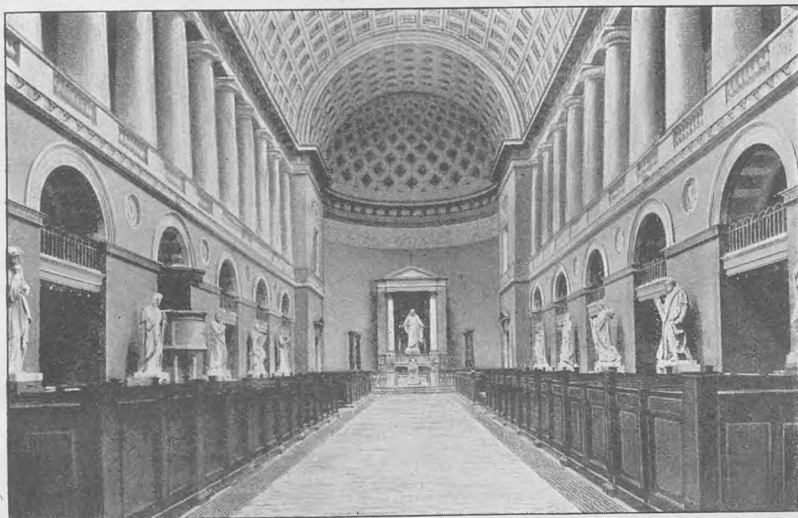
For de mange Prydelser, Kirken havde mistet ved Reformationen, fik den efterhaanden Erstatning i de talrige Epitafier og Ligsten, der gjorde Kirken til et Slags Pantheon. Blandt de i Vor Frue Kirke begravede kan nævnes: Admiral Otto Rud, † 1565 (en Begravelse „paa Fyrsters og Herrers Vis“, som Enken havde ladet indrette her 1571, blev fjærnet paa Kongens Bud), Kansler Joh. Friis til Hesselager, † 1570, Rigshofm. Peder Oxe, † 1575 (en Ligsten laa over Graven, medens der i Koret hang et Epitafium over ham, hvorimod det blev forbudt Enken at sætte et Mindesmærke over selve Graven), Rigshofm. Chrf. Walkendorf, † 1601, Kansler Chr. Friis, † 1616, Rigsadmiral Jørgen Vind, † 1644, Generalfeltmarskal Axel Urup, † 1671, Stiftamtmd. Erik Banner, † 1687. I Koromgangen laa de sjællandske Biskopper lige fra Peder Palladius, † 1560. Af Professorer og andre lærde Mænd nævnes: Jak. Fincke, † 1663, Thomas Fincke, † 1656 (begr. i Skt. Rochi Kapel), flere af Bartholinerne, deribl. Casp. B., † 1629, Thomas B., † 1680, af Wormerne og Vindingerne, Astronomen Chr. Longomontanus, † 1647, Oluf Borch, † 1690, Peder Hansen Resen, † 1688, Botanikeren Peder Kylling, † 1696, Ole Rømer, † 1710, Otto Sperling, † 1681 i Blaataarn, Gehejmerd. Matth. Moth, † 1719, m. fl. Især i Tiden ved Aar 1700 indrettedes særlige Gravkapeller. Tilhøre for Indgangen under Taarnet var det *Gyldenløveske Kapel* (ogsaa kaldet det *Danneskjold-Laurvigske*), hvori bl. a. hvilede Feltmarskal U. F. Gyldenløve, † 1704, hvis prægtige Marmorgravmæle med mange Figurer skyldtes Quellinus, U. Chr. Gyldenløve, † 1658, og førstnævntes Søn F. Danneskjold-Laurvig, † 1696. Ogsaa H. U. Gyldenløve, † 1645, var begr. her. I det *Danneskjold-Samsøeske Kapel* tilvenstre for Indgangen var bisat Grevinde Sophie Am. Moth, † 1719, samt hendes Sønner Chr. Gyldenløve, † 1703, og U. Chr. Gyldenløve, † 1719. I Koromgangen i et Kapel, der havde tilhørt Rentemester Henr. Müller, var der et prægtigt Marmorgravmæle, af Quellinus, for Cort Sivertsen Adeler, † 1675.

Under Københavns Brand 1728 antændtes Kirkens Spir ^{21/10}, og Ilden forplantede sig til Kirken, som blev ødelagt tillige med det meste af Inventaret, deribl. det 1690 anskaffede Orgel, der ansaas for et af de prægtigste i Europa. Kun Korpartiet bag Alteret og Skt. Rochi Kapel blev nogenlunde skaanede. Genopførelsen blev imidlertid snart besluttet, og i April 1729 begyndte man at nedrive de ildskørnede Mure; men i Maj 1730 nedstyrede en stor Del af Taarnet, som derefter helt maatte nedbrydes. I Aug. 1731 approberede Kongen Kirkens Genopførelse efter Tegn. af Kancellird. J. F. Ramus, og ^{11/8} s. A. nedlagdes Grundstenen. Arbejdet standsede atter, da det nye Taarn og flere af de genopførte Hvalvinger styrtede sammen ^{14/8} 1733. Planen om at holde den store Reformationsfest 1736 i Kirken maatte opgives; den fandt Sted i Nicolai Kirke, til hvilken Menigheden var bleven henvist i disse Aar. Først ^{10/4} 1738 fandt den højtidelige Indvielse af Kirken Sted, og den var endda ikke helt færdig, idet Kapellerne og Taarnet til Dels var ufuldendte, og Kirken var omgivet med Stilladser. Genopførelsen kostede 133,836 Rd. Kirken fik den samme Grundplan som dens Forgænger (Længde c. 88 m), og Barok og Gotik mødtes i dens røde Mure. I Koret bevareredes som nævnt de middelalderlige Mure; Skibet rejstes derimod helt af nyt og formedes som en Kirkehal, idet de oprindelige Sideskibe gjordes lige saa høje som Midtskibet, medens Kapellerne omdannedes til en lav, ydre Omgang. Om

Kirkens Indre siger D. Atl.: „Det Perspektiv, der falder gennem den ganske Arkade, er et af de længste og herligste, som jeg mindes at have set i nogen Kirke“. Af det gamle Inventar havde Ilden kun levnet Malmfonten. Chr. VI skænkede Altertavlen, med et Billede (Christi Fødsel) af H. Tanke, og Prædikestolen, begge rige Snitværker af H. Ebisch. — Spirets Opførelse blev først paabegyndt 1742 af Bygmester Laur. Thurah efter et Udkast af Gehejmerd. Vinc. Lerche, der som Forbillede benyttede et Stenspir fra Skt. Martins Kirke i London; Taarnmuren forhøjedes 6 m over Vægtergangen, saa at den i alt blev 46,5 m, og derover hævdede sig det i Slutn. af 1744 færdige, kobbertækte Spir, hvis nederste Etage var firkantet, den øverste ottekantet, og som kronedes af en Pyramide med en mægtig Fløjstang, ialt 74 m højt og fra Jorden 120,5 m. Fløjstangen maatte dog 1755 forkortes c. 4 m, da den ikke var i Stand til at bære den uhyre Vægt af de 3 Kroner (den største vejede henved 18 Lp.). I Spiret var et af 35 Klokker bestaaende Sangværk, der var forfærdiget 1736 af Organist Breitendich til Nicolai Kirke, men som Frue Kirke købte 1743; Holberg (Epistler, Bruuns Udg., II p. 64) kalder det „et af de fuldkomneste udi Europa“. — Ved Brunden var talrige Gravminder ødelagte, men en Del Monumenter, som Adellers og Gyldenløves, kunde dog istandsættes, og i Løbet af 18. Aarh. begravedes i Kirken bl. a.: General Poul Vendelbo Løvenørn, † 1740, Grev Joh. Ludv. Holstein, † 1763, der hvilede i det Holstein-Ledreborgske Kapel nær ved Daaben, Historikerne Niels Slange, † 1737, og Jak. Langebek, † 1775. Fremdeles kan nævnes Monumenter af Wiedewelt over Provst Erik Torm, † 1667 (opsat 1762), over Højesteretsassessor G. F. Franckenaу, † 1732, over Etatsraadinde Elise Magdalene Bartholin, † 1763, og over Borgmester J. P. Suhr († 1785).

Den genrejste Kirke, der 1791-95 gennemgik en større Reparation, ødelagdes under Bombardementet 1807, da Taarnet antændtes den 5. Sept. Aaret efter blev Genopførelsen overdraget Arkitekt C. F. Hansen, der af æstetiske Grunde fik frie Hænder til at afvige fra den gamle Stil, skønt Størsteparten af Murene endnu var i Behold. Kirken blev da atter rejst 1811-29; Grundstenen til det nye Alter nedlagdes $\frac{1}{11}$ 1817, og $\frac{7}{16}$ 1829 blev Kirken indviet. Uden Hovedportalen og Korrundingen er Bygningen c. 68 m lang (med Korrundingen 83 m) og c. 32,6 m bred. For at gennemføre sin Tids nyklassiske Arkitekturidealer nedbrød C. F. Hansen det gotiske Kor og Midtskibspillerne, medens han benyttede Sideskibsmurene og Taarnet. Østpartiet formede han som en halvrund Niche omgivet af en lavere Gang, der oprindeligt var tænkt som et Pantheon for Gravmæler, Skibet og Vestpartiet gav han en stræng og sluttet Virkning ved at forhøje de yderste Sideskibes (Kapellers) Mure og udfylde Vesthjørnerne, saa at Façaden kom til at flugte med Taarnets Vestside. Foran Vestfronten rejstes en dorisk Tempelgavl med 6 kannelerede Søjler, hvis hellenske Former afviger noget fra den øvrige Kirkes romersk-palladianske Stilpræg. Dette genfindes i det svære, 58 m høje Taarn, der dækkes af et filadt Tag med et højt forgyldt Kors, i Overensstemmelse med Arkitektens Ønske uden Spir. Med Undtagelse af Tempelportalen, der er graat olie-malet, er Murene brunrødt pudsede. Imponerende virker trods Sparsommelighed og billige Materialer det lyse, kølige Rum, hvis Midtparti (c. 16 m bredt) dækkes af en kassetteret Tøndehvælvning af Træ, baaren af 28 doriske Søjler, som hvilér paa de af Rundbuer gennembrudte Mure, ud til Sideskibene. Rummet, der efter antikke Forbilleder er belyst fra oven, gennem Vinduer i Hvælvningen, smykkes af Thorvaldsens Marmorskulpturer, hvorom de første Aftaler blev truffet ved Kunstnerens Besøg i Hjemmet 1819: Christus, der som Alterbillede er anbragt i en

med Søjler og Fronton indrammet Niche, og de 12 Apostle, som staar langs Hovedskibets Vægge mellem Rundbuerne, idet de viste sig for store til de nu til-murede Nicher, hvori de skulde have været opstillede (modell. i Rom 1821-27, færdige i Marmor 1838-40). I Koret, der er hævet 3 Trin og skilt fra Skibet ved et Messingrækværk, staar 4 store Broncekandelabre af J. B. Dalhoff og Thorvaldsens 1832 fuldførte Marmordøbefont: en knælende Engel, holdende en Muslingeskal. Den enkle Prædikestol er indbygget i en af Arkadebuerne. Orgelet, restaur. 1902, er over Forhallen. Af andre Værker af Thorvaldsen findes i Korrotunden en Frise, Christi Gang til Golgatha (modell. 1839), i de to Skriftestole for Enden af Sideskibene paa begge Sider af Koret to Relieffer, Daaben og Nad-

Vor Frue Domkirkes Indre.

veren (begge modell. 1820), og over Fattigblokkene ved Hovedindgangen to andre, 1840 opsatte Relieffer, Barmhøjertigheden (fra 1810) og Skytsenglen (fra 1838). Endvidere er der uden paa Kirken, over Hovedindgangen fra Vest, en Frise af Gibs: Christi Indtog i Jerusalem (modell. 1839-40); i Frontespicen over Portalen staar Gruppen: Johannes prædikende i Ørkenen (modell. 1821-27), oprindl. i Terrakotta, men senere udført i Marmor af flere Kunstnere (Freund, Evens, Saabye, Stein, Hartmann, Bentzen, Prior, Olsen, Peters, Bissen og Thielemann); 1928 bliver Johannesgruppen fornyet i Bronze ved privat indsamlede Midler. Af andre Prydelser i Kirken nævnes: I den nordl. Sidegang er der Mindesmærker for Biskop Fr. Münter, † 1830, Prof. Jens Møller, † 1833 (begge af H. E. Freund), Biskop J. P. Mynster, † 1854, og Stiftsprovst J. H. V. Paulli, † 1865, et Portræt af Kirkens Bygmester C. F. Hansen (malet af C. A. Jensen), en Broncebuste af Thorvaldsen samt en Marmormedaillon af Biskop N. E. Balle. Sømmesteds findes desuden enkelte Rester af ældre Monumenter, deribl. en Marmorbuste af Biskop H. Bornemann, † 1710 (Levning af et større Monument, af Quellinus), en Stenplade over Rigsadmiral Jørgen Vind, † 1644, samt Liggisteplader over Chr. Friis til Borreby og Hustru Mette Hardenberg, Oldgranskeren Ole Worm, Rigshofm. Chr. Walkendorf, Peder Oxes Hustru Mette Rosenkrantz og Cort Sivertsen Adeler. I den lukkede Koromgang er

der indmuret Ligsten over Peder Resen og Præsten Hans Pedersen Dorschæus, † 1706. I Skriftestolene hænger Portrætter af Biskop Mynster, Stiftsprovst E. Chr. Tryde, † 1860, og Stiftsprovst H. Ussing (malede henholdsvis af Gertner, Marstrand og Tuxen). I den sydl. Sidegang er der Mindesten over Etatsrd. Peter Lemvig, † 1710, og U. F. Gyldenløve, † 1704 (Rest af en Marmorplade fra det gl. Alter), samt Brudstykker af Mindesmærker og Sarkofager, der er fundne ved en Restauration af Forhallen 1903, deribl. en Tavle over Axel Urup og Brudstykke af en Rytterfægtning, fra Urups Monument, en Sten med Bogtrykkernes Mærke, Danneskjold-Laurvigs Vaaben, Baron Didr. Fuirens og Hustrus Vaaben, Fr. Bülow's († 1725) Vaaben m. m. Kirken har 4 Klokker, hvoraf den største er mærket FW; den er støbt 1828 paa Prins Frederiks og Prinsesse Vilhelmines Bryllupsdag. — Ved en Restauration 1903, som kostede c. 120,000 Kr., fik Apsis' Kuppel nyt Kobbertag, det indre, der allerede c. 1850 var malet mere polykromt end oprindeligt, fik noget ændrede Farver, i Loftskassetterne indsattes udskaarne, forgyldte Stjerner (før kun malede), Kongestolen restaureredes, og Forhallen under Taarnet omdannedes og fik to Udgange mod N. og S., saa at Kirken nu har 5 Døre: Hovedindgangen og to paa hver af Langsiderne; samtidig indlagdes elektrisk Lys. 1921-28 fornyedes bl. a. Kobbertagene paa selve Kirken og Portalen, Taarnets Vægtergang istandsattes med Fornyelse af omtrent hele Gesimsen, og der indlagdes et nyt Varmeværk, hvis Kulrum nu ligger under Gaden udenfor Koret. Tillige omdannedes det elektr. Lysanlæg, og alle Kirkens Façader istandsattes (450,000 Kr.).

Udenfor Kirken paa hver Side af Portalen staar to Broncestatuer i overnaturlig Størrelse, Moses (af H. V. Bissen, opstill. 1858) og David (1860, af J. A. Jerichau). Ved Kirkens Nordside (overfor Universitetet) staar paa Granitsokler 3 Bronzebuster af Komponisten C. E. F. Weyse (rejst 1866), Biskop Mynster (1875) og Biskop H. Martensen (1888), den første modell. af V. Bissen, de to andre af Th. Stein.

Kirkegaarden omkring Kirken, der var omgivet af en Mur (hvori der en Tid var Bagerboder mod Nørregade), blev nedlagt efter 1807. — Vor Frue Sogns Menighedshus, Larslejstræde 6, er købt 1906.

Ved Sjællands Stifts Deling 1922 blev Kirken Hovedkirke i det nye Københavns Stift (fra 1924 Domkirke). Ved Kirken, der er selvejende og staar under Biskoppens og Overpræsidentens Overtilsyn (til 1919 stod den under Universitetets Patronat), er ansat 1 Sognepræst, 2 resid. Kapellaner og 1 Kaldskapellan. Kirken ejede ^{31/12} 1926 i Obligationer m. m. 358,300 Kr., i Tiendekap. 111,800 Kr. og i Kontanter 17,000 Kr. — Litt.: F. Thaarup, Frue Kirke, Kbh. 1833. — H. F. Rørdam, Om F. Kirke 1537-1621, i Kbh.'s Universitets Hist. I p. 678, II p. 718 og III p. 730 flg., og Efterretn. om F. Kirke 1600-30, i Kirkeh. Saml. 3. R. I p. 389 flg. — Fr. Schiøtt, Kbhvske Nybygn. ved næstsidste Aarhundredskifte, Architekten 1903 p. XXXIV flg. — C. M. Smidt, C. F. Hansen (Tidsskrift for Industri 1911). — F. L. Levy, Fruekirkes Spirs Historie efter 1728 (Architekten 1911). — Vilh. Lorenzen, Vor Frue Kirke. 1927. — H. Malling, V. F. Kirkes Gravbog, c. 1700 (Personalhist. Tidsskr. Række 8, Bd. 5 p. 267 og 6 p. 124). — M. Vogelius, Vor Frue K., Kbh. 1915. — Frue Kirkes Spir, Betænkning afgiven af det ^{3/12} 1910 nedsatte Udvalg, Kbh. 1911. — Chr. Borch, Frue Kirkes Istandsettelse (Architekten Bd. 26).

Helligaands Kirke, tidligere kaldet *Helliggejstes-* eller *Helliggestes* (ved minist. Res. af ^{12/4} 1881 fik den sit nuv. Navn), mellem Amagerterov, Walkendorfgade og Niels Hemmingsens Gade. Som i mange Købstæder i Middelalderen fandtes der ogsaa i København et Helligaandshus (domus sancti spiritus), hvor syge og fattige Mennesker optoges og plejedes af et halvt gejstligt Broderskab. Det blev grundlagt c. 1295 af Roskildebispens Johs. Krag, der skænkede det Jordskylden af en Del Grunde i og udenfor Byen; Kirken nævnes første Gang 1449. Da Chr. I var

i Rom 1474, fik han Pavens Tilladelse til, at det omdannedes til et Kloster af Augustinerordenen. Samtidig blev Hospitalet udvidet og fik et nyt Hus, som Kongen lod opføre. Klosteret bestod indtil 1530, da det omdannedes til et Hospital, hvortil henlagdes Renterne og Indkomsterne af Skt. Jørgens og Skt. Gertruds Hospitaler (se under Vartov og under Byens Historie).

Klosteret laa mellem den nuv. Walkendorfsgade og Amagertorv, medens det mod Ø. strakte sig over den nuv. Niels Hemmingsens Gade hen imod Købmagergade, og det bestod som sædvanlig af 4 sammenbyggede Fløje, som indesluttede en delvis med Buegange omgiven Fratergaard, senere kaldet „Urtegaarden“, og hvoraf Vest-

Helligaands Kirke, set fra Walkendorfsgade.

fløjen og en lille Stump af Østfløjen er bevaret. I Sparekassens Bygning er der fundet Rester af et af Klosterets Udhuse, vistnok Hestemøllen. Den søndre Fløj var Kirken, der ombyggedes c. 1469 og da fik et langt Kor som det nuvæ. og et tredelt Skib med lave Sideskibe. Den har haft flere Altre (Skt. Peders, Skt. Pouls, Maria Magdalenes) og et Skt. Anna Kapel. I et „Taarn og Udskud“ lod Chr. II 1519 begrave sine Tvillingsønner, der døde lige efter Daaben. 1528 rejstes der en Række Stenboder ud mod Amagertorv (nedrevne efter 1728). Efter at Kirken 1537 var blevet Sognekirke i Stedet for den nedrevne Skt. Clemens, blev den repareret 1538 (dette og andre Aarstal, der minder om senere Restaurationer, læses nu paa Korets Nordvæg). Det nuvæ., paa Nordsiden nær ved Koret placerede Taarn, som trods Huitfeldts Beretning sikkert ikke er rejst af Chr. II, opførtes fra 1582 paa Chr. Walkendorfs og Menighedens Bekostning, medens det slanke Spir (rimeligvis tegnet af Hans Stenvinkel den ældre) først blev færdigt

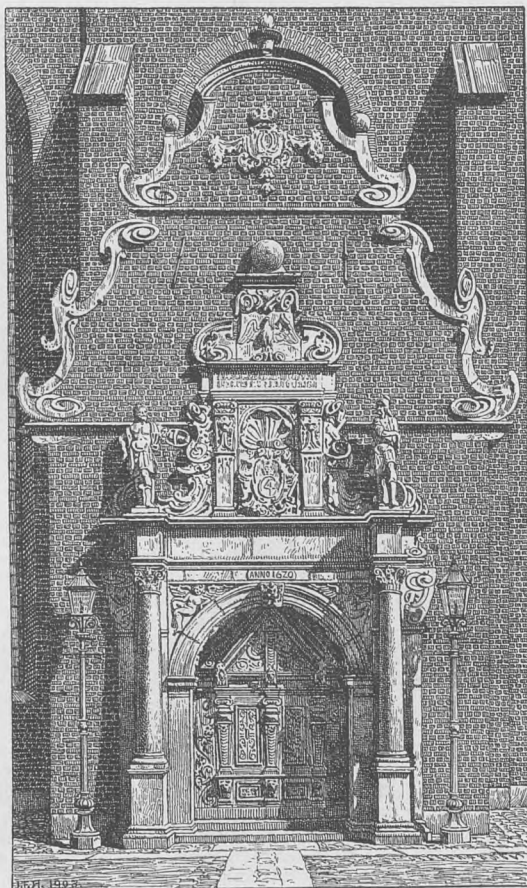
1594 (nedtaget og restaur. 1671). 1612 opsatte Raadmd. Thom. Lorck en Portal vestligst paa Sydsiden, forsynet med hans Navn og Bomærke, og 1620 tilbyggedes ved Sydsiden Vaabenhuset med den prægtige, endnu bevarede Sandstensportal, et af Landets ældste, bruskarokke Arbejder. 1672-74 opførte Griffenfeld, der skænkede Kirken flere Gaver, paa Kirkens Nordside den lille runde Udbygning til Gravkapel for sig og sin 1672 afdøde Hustru Cathrine, f. Nansen, hvis Kiste senere førtes til Være ved Horsens. I 1647-49 var der paa Chr. IV's Bekostning i Spiret blevet opsat et af Henrik Vestrinck i Kampen forfærdiget kunstigt Sangværk, bestaaende af 19 Klokker.

Ved Københavns Brand i Okt. 1728 brændte Kirken. Ydermurene blev vel staaende, men Hvælvingerne styrtede ned. Under Branden spillede Sangværket Salmen „Vreden din afvend, Herre Gud, af Naade“. Aar 1730 toges der fat paa Genopførelsen efter J. C. Kriegers Tegn., og ^{30/11} 1732 blev Kirken atter indviet. Ved Restaurationen, der ialt havde kostet 30,542 Rd., mistede Bygningen meget af sin middelalderlige Karakter. De forholdsvis velbevarede Mure beholdt ikke den oprindl. Højde (over de nuv. rundbuede Korvinduer ses Spor af de tidligere Spidsbuer, og en Korgavl, der mindede om Skt. Petris, blev nedtaget). Men bortset fra Koret og Taarnet var Kirkens Ydermure iøvrigt blevet saa svage, at de for en stor Del maatte ommures, hvorved Skibet formedes som en Kirkehal, idet Side-skibene gjordes lige saa høje som Midtskibet. Alle Kirkens murede Hvælvinger erstattedes med Træhvælvinger, og det elegante Renæssancespir blev kun efterfulgt af en kuppelagtig Hætte (til Fløjstangens Spids 63 m). Mod Amagertorv og Kokkegade (nu Walkendorfs-gade) blev Kirken omgivet af en styg Brandmur, ligesom der ogsaa senere ud mod Helliggejststræde (nu Niels Hemmingsens Gade) opførtes en Række „Lærredsboder“. Kirkens Indre blev dog prægtig smykket; ikke blot det endnu bevarede Marmoralter, men ogsaa den senere forsvundne Prædikestol, et rigt, barokt Snitværk af F. Ehbisch (hvoraf Rester findes i Dansk Folkemuseum) overflyttedes hertil fra Fr. IV's Slotskapel paa Københavns Slot. Skønt en Døbefont fra 1609 var bleven skaanet ved Branden, blev den erstattet af en ny af Sten. Orgelet var fra 1733, af Lambert Carstens. Desuden fyldtes Kirken med Pulpiturer, navnlig ved en Restauration 1747-49. Senere Restaurationer fandt Sted 1769, 1794, 1820 og endelig en større, der foregik 1845-46 efter Stadsbygmester Malings Tegn., og som kostede 66,670 Rd. Den gjaldt dog væsentlig det indre; Gravstederne under Gulvet tilkastedes, der blev lagt nyt Trægulv, den nysnævnte Prædikestol samt alle Monumenter og Epitafier fjærnedes, og Pillerne maledes gule og Hvælvingerne blaa. En sidste Hovedstandsættelse foretoges 1878-80 under Ledelse af H. B. Storck og kostede 273,987 Kr., hvoraf henvend $\frac{1}{4}$ indkom ved frivillige Bidrag. Det ydre fik Granitkvadersokkel, Murene, navnlig deres nederste Del, ommuredes og udbedredes, paa Taarnet rejstes en udmærket Rekonstruktion af Spiret fra 1594 (ialt 65,5 m), og over Skibet en Tagrytter, 17,5 m høj over Taget; et Materialhus ved Nordsiden nedbrødes og afløstes af et Sakristi i gotisk Stil, i hvis Indre der dog er bevaret middelalderlige Hvælvinger af Korsgangen og Klosterets Vestfløj; Chr. IV's Portal paa Sydsiden restaureredes, og den anden Portal (Th. Lorcks) flyttedes hen midt paa Vestgavlen, hvor den nu i stærkt fornyet Stand danner Hovedindgangen, og indenfor den indrettedes en Forhal. Døre og Inventar formedes saa vidt muligt i Renæssancestil. Lærredsboderne ud til Niels Hemmingsens Gade fjærnedes, og Muren ud mod Walkendorfs-gade afløstes af et Jærngitter, ligesom det, der allerede 1855 havde afløst Muren ud til

Amagertorv. Det indre blev gjort lysere ved Borttagelsen af et Pulpitur og ved en i lyse Farver holdt Dekoration. Kirken blev atter indviet $\frac{6}{8}$ 1880.

Kirken, der udv. er c. 53 m lang og 20,4 bred, til Tagskægget 15,4, til Tagryggen 25,7, til Korets Tagryg dog kun 20 m høj, bestaar nu af det tresidet afsluttede Kor, det tredelte Skib, Taarnet og de to nævnte Tilbygninger mod N. (begge nu Skriftestole) samt Vaabenhuset mod S., alt af røde Mursten paa Granit-

sokkel. Otte, i to Rækker ordnede ottekantede Piller, der er 11,6 m høje, skiller de tre Skibe, hvoraf Midtskibet er 9,1, hvert Side-skib 4,2 m bredt. Koret, der er ligesaa bredt som Midtskibet og 15,4 m langt, har Træhvælvinger ligesom Skibet. I Griffenfelds Kapel er det flade Loft, der skjulte den oprindelige, kuppelformede Hvælvning, fjernet. Det meste af Kirkens Inventar er nyt. Den fra Fr. IV's Slotskirke stammende Altertavle bestaar af et Himmelfartsbillede, malet af Krock 1728, i en anselig Marmorramme, der med Undtagelse af Statuer og Relieffer er udført af D. Gercken. Sandstensfont er fra Beg. af 18. Aarh., Prædikestolen, i Renæssancestil, fra 1880, Orgelet fra 1876. Altarkalken er fra den nedlagte Skt. Nicolai Kirke. Altarkanden er skænket 1654 af Borgm. Hans Nansen. Der findes flere smukke, gamle Messehagler af forskellige Farver. I søndre Sideskib hænger en Lysekroner, skænket 1763 af Konditor C. S. Kaalund, i Koret en anden, skænket 1750 af Bagerm. Chr. Drewitz (begge fra 17. Aarh. og den sidstnævnte maaske fra Københavns Slot); iøvrigt 15 nye Malmlysekroner. Paa Korets Nordvæg hænger Adam Müllers Maleri: Luther paa Rigsdagen i Worms, skænket 1838-39 af Kunstforeningen, og et Portrætmaleri af Biskop Rørdam, skænket 1906, paa det nordlige Pulpiturs Østvæg et Maleri af A. C. Thomsen: Tausen prædiker i Viborg, skænket 1876 af Pastor J. S. Bloch-Suhr. Over og paa hver Side af Hovedindgangsdøren er malet Marie Bebudelse, af Joak. Skovgaard, fuldendt 1896. I Korvinduerne er indsat 4 Glasmalerier (de 3 er tyske, det 4. tegn. af Overgaard),

Helligaands Kirkes søndre Portal.

skænkede af Brygger C. Jacobsen og Etatsrd. G. Bestle. Desuden er der paa Pulpiturenes Ydervægge anbragt Tavler med Fortegnelse over Kirkens Præster og Velgørere samt to Tavler med Navnene paa nogle af de berømteste Personer, der har været begravede i Kirken, saaledes Biskop Joach. Rønnov, † 1544 (i lang Tid blev en Stentavle i Kapellets Ydermur ud mod Kirkepladsen udgivet for hans; det er sikkert Apoteker Wilh. v. Unnas, † 1580), Rigshofm. Eske Bille, † 1552,

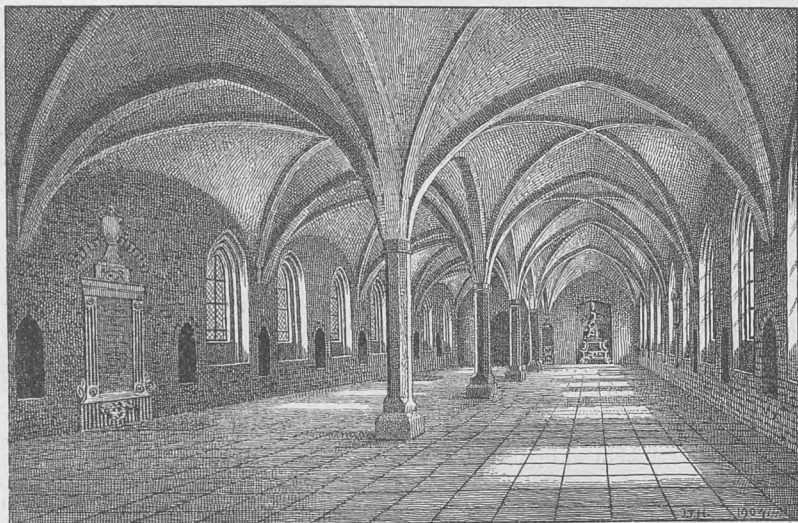

Helligaands Kirkes Indre.

flere af Familien Urne, Lave Brock til Estrup, † 1565, Borgm. Hans Nansen, † 1667, m. fl. I Sakristiet hænger et af Bestle skænket Krucifiks og i en Ramme nogle tørrede Blomster fra det hellige Land, skænk. af Pastor Th. E. J. Blaumüller. I Taarnet 4 Klokker, hvoraf den største og ældste er fra 1732.

Ved Kirkens Nordvestende og sammenbygget med den (der er Indgang fra Forhallen) ligger **Helligaandshuset** (som det nu kaldes), der har været Klosterets Vestfløj og sikkert er bygget paa Chr. I's Tid. Efter at Klosteret var blevet ophevet, benyttedes Bygningerne som nævnt til Hospital; men da Chr. IV flyttede Hospitalet til Vartov paa Strandvejen, købte Kronen 1606-07 Bygningerne for at

indrette dem til Tugt- og Børnehus, og Vestfløjen kom til at indeholde Arbejdstue og Soverum for Kvinderne. 1650 blev alle Bygningerne købt af Kirken. Denne lod den nordl. og østl. Fløj nedbryde og indrettede den vestl. til Begravelseskapel, der indviedes $\frac{3}{8}$ 1651 og tjente som saadant indtil c. 1850. Ved Øst-siden af Kapellet blev der tilbygget to mindre Kapeller, der nedbrødes ved Kirkens Istandsættelse 1878-80, nemlig et, der c. 1678 opførtes af Raadmd. Ditmer Bøffke og 1786 solgtes til Raadmd. Poul Freeses Enke, og et andet, opf. 1768 af Borgm. H. C. Hersleb og 1789 solgt til Etatsraadinde C. F. Lugge. I 1847-48 blev Kapellet efter Tegning af P. Malling underkastet en Restauration, hvorved der blev indsat spidsbuede Vinduer, og Murene cementpudsedes. Ved en Restauration

Helligaandshusets Indre.

i 1894-96 under Ledelse af H. B. Storck er Klosterfløjen saa vidt muligt ført tilbage til sin oprindl. Skikkelse. Bygningen er udv. over 31 m lang og 12,6 m bred, til Gesimsen 8,8 m, og til Tagryggen 17,6 m; Murene er af røde Munkesten i Munkeskifte. Af de to Stokværk danner det nederste en smuk og anselig Sal, hvis Vinduer er spidsbuede, og hvis to Rækker Krydshvælv bæres af 4 spinkle, ottekantede Granitstøjler, før den sidste Istandsættelse dækkede af nyere murede Forstærkninger (ude paa Kirkepladsen staar 2 Støjler, der var beskadigede og derfor maatte erstattes med nye, sammenstillede med et Jærngitter fra det gamle Kirkespir). Da Rummet nu bruges som Folkebibliotek, faar man kun et mangelfuldt Indtryk af dets Skønhed, og de bevarede Gravminder er vanskeligt tilgængelige. Nedgangene til de hvælvede Gravkældere er tilmurede. I Gulvet ligger flere Ligsten; langs Væggene er der opsat Epitafier og Mindesten over: Hof- og Universitetsbogtrykker N. C. Høpfner, † 1782, Blytækker J. P. Schneider, † 1791, Hofmalmester, Legatstifter Chr. P. Getreuer, † 1780, og Hustru, Murermester Søren Pedersen, † 1773, Assessor Enevold Berregaard Lugge, † 1788, Kancelliraad Peter Aagaard, † 1790, Agnete Lunding, † 1779, g. m. Matth. Lunding, Konditor C. S. Kaalund, † 1782, Degn Jakob Schriche, † 1785, og Justitsraad

Christen Hee-Vadum, † 1814, opsat af Søofficersforeningen 1896 (tidligere begravet med Faderen, Prof. Chr. Hee, † 1760, i et 1858 nedlagt Kapel paa Kirkens Nordside). Kapellets lave, øverste Stokv. (med fladbuede Vinduer) blev ved Restaurationen 1896 staaende uden Gulv over Hvælvingerne og med aaben Tagkonstruktion, indtil det 1904 blev restaur., med Forsamlingssal og flere Udvalgs værelser til det ved Lov af ^{15/3} 1903 nedsatte kirkl. Udvalg, ligesom der blev opf. et Trappehus ved Kapellets nordøstl. Hjørne. Nu bruges det som Menighedslokale.

Kirken har næsten helt været omgivet af Kirkegaard (1607 erhvervedes Urtegaarden til Kirkegaardsbrug), men denne nedlagdes helt i 1850'erne, og Kirkepladsen er nu et lille Anlæg, der aabnedes for Publikum i 1895. I Hjørnet mellem Kapellet og Kirken (hvor ovenn. Gitter og Søjler staar) findes Minde- og Ligsten, fra Kirken og Kapellet, over bl. a.: kgl. Fourer Urban Noll og Hustru, † 1602, en ødelagt Sten med Brystbillede af en Mand (Apoteker v. Unna?), Præsten M. Chr. Møller, † 1829, Biskop Peder Hansens Hustru Abel Marie, † 1796, Prof. Børge Riisbrigh, † 1809, Arkæologen, Rektor S. Th. Thorlacius, † 1815, Odin Wolff, † 1830, flere over den norske Familie Linde — deribl. A. Chr. L., † 1773, Gabr. L., † 1791, Conr. D. L., † 1826, og J. G. L., † 1864 —, Sara Jensen, g. m. 1) Vinhandler Cruse og 2) J. D. Liebenberg, Resten af et Monument af Wiedewelt over Etatsrd. Fr. Adam Müllers Hustru Martha Sophie, f. Garboe, † 1780 (1878 flyttet ind i Kapellet, men senere ødelagt), og en Sten, der formodes at være over Griffenfelds ovenn. Hustru. Paa Kirkepladsen er 1903 opstillet en Bronzegruppe, Døden og Moderen, af N. Hansen-Jakobsen.

Ved Kirken, der er selvejende, og som staar under Magistratens Overtilsyn, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en ordineret Kateket. — Helligaands Sogn hører under Vor Frue Provsti. — Litt.: F. Thaarup, Helliggeistes Kirke, Kbh. 1841. — W. Møllerup, Helligaandskirken, Tegningerne af H. B. Storck, Kbh. 1892. — Vilh. Lorenzen, Danske Helligaandsklostres Bygningshist. 1912, p. 44. — Om Klosteret jfr. H. U. Ramming i Hist. Medd. om København III; Lindbæk og Stemann; Danske Helligaandsklostre 1906; Ældre nord. Arkitektur 3. R. III. — Grandjean: H. Kirkegaard, i Personalhist. Tidsskr. 5. R. I p. 174.

Trinitatis Kirke (eller *Hellig-Trefoldighedskirke*) med *Rundetaarn*, ved Købmagergade og Landemærket lige overfor Regensen, er opf. af Chr. IV og Fr. III. Grundstenen nedlagdes ^{7/7} 1637, og Indvielsen foregik ^{31/6} 1656, men Kirken blev først færdig næste Aar, thi ^{7/7} 1657 indsattes „den sidste Sten i Hvælvingen“. Taarnet var allerede fuldt opført 1642. Som Bygmester nævnes Jørgen Scheffel fra Bern, men Hans Stenwinkel den yngre har sikkert været den skabende Arkitekt. Kirken, hvortil Kongen 1658 gav Universitetsprofessorerne jus patronatus, var oprindl. bestemt til Studenterkirke som Afløser af den 1635 indrettede, alt for lille Regenskirke; men ^{14/6} 1660 blev den Kirke for den Menighed, der skulde have hørt til den aldrig fuldførte Skt. Anna Rotunda, og 1683 blev den alm. Sognekirke. Kirkens øverste Stokv. var fra først af blevet bestemt til Lokale for Universitetets Bibliotek, Rundetaarn til Observatorium (et af de første offentlige Observatorier i Evropa), hvis Indretning skyldes Tyge Brahes Elev Christen Longomontanus. Taarnet, hvis officielle Navn var „Stelleburgum Regis Haunienses“, men som i daglig Tale altid hed „Regenstaarnet“, saavel som Bibliotekslokalet stod under en af Konsistoriet udnævnt Bestyrelse. — Ved Byens Brand i Okt. 1728 brændte Kirkens Tag og Overdel, hvorved Biblioteket med mange uerstattelige Haandskrifter ødelagdes, ligesom flere kostbare Instrumenter i Taarnet, deribl. Tyge

Brahes mærkelige Himmeliglobus, der var 3 Al. i Tværmaal, og paa hvis Messingskal 1000 Fiksstjærners Positioner var angivne. Tyge Brahe havde taget den med i Landflygtigheden, men som Krigsbytte i Trediveaarskrigen blev den sendt hjem af Chr. IV's Søn Ulrik. Ogsaa en stor Del af Kirkens Inventar blev ødelagt, deribl. Altetavlen, efter Model af Lambert v. Haven. Men Hvælvinger og Piller havde modstaaet Ilden, og allerede $27/5$ 1730 kunde Kransen derfor hejses paa den genopførte og med nyt Inventar udstyrede Kirke (indviet $7/10$ 1731; Menigheden havde i Mellemtiden været

henvist til Garnisons Kirke). 1817 fjærnedes de Kirken omgivende høje Brandmure med Boder til Købmagergade og Porte til Købmagergade, Landmærket og Springgade. Ved en Restauration 1834-35 (Arkt. G. F. Hetsch, c. 7500 Rd.) ombyggedes bl. a. Hovedindgangene (over to indre Træportaler Billeder af Eddelien), og der indrettedes to Skriftestole i Sideskibenes Østender. Ved en Restauration 1870-71 (ledet af N. S. Nebelong, væsentlig efter Tegn. af Etatsrd. H. Chr. Hansen, 64,170 Rd.) blev bl. a. Murene pudsede og nye Vinduer indsatte, Hvælvingerne

Trinitatis Kirke. I Forgrunden Regensen.

malede og forgyldte, og de gamle Pulpiturer fjærnedes, medens Gravhvælvingerne tilkastedes under Midtgangen og istandsattes under Sideskibene, et Præsteværelse ved Korets Østende tilbyggedes, og Varmeværk og Gas indlagdes. 1903 fornyedes Varmeapparatet (c. 30,000 Kr.). — Kirkebygningens Loftsetage, der kun er tilgængelig gennem Rundetaarn, blev efter Branden allerede 1730 igen taget i Brug af Universitetsbiblioteket, som forblev her indtil 1861, ligesom det 1807 oprettede Oldnordiske Museum havde Plads her indtil 1832. Efter 1869, da Kirkeinspektionen overtog Loftet, har det en Aarrække været udlejet (til Malerloft). For Tiden staar det ubenyttet. — Rundetaarn vedblev at tjene som Observatorium til 1861, hvorefter det 1869 overgik til Kirkeinspektionen. 1928 har Magistraten overtaget Taarnets Administration.

Kirken er opf. af røde og gule Mursten paa en høj Granitsokkel og bestaar af et 54,5 m langt og 21 m bredt Langhus med tresidet Afslutning; Vestgavlen er sammenbygget med Rundetaarn. Kirkens Murhøjde er 18,8 m. Over den afvalmede

Korgavl hæver sig et Rytterspir (H. ialt 32 m) med 2 Klokker. Kirken har fire større Indgange (og en mindre), hvoraf de to nærmest ved Taarnet fører ind til to Forum paa hver Side af Orgelpulpituret. Langskibet oplyses af høje, spidsbuede Vinduer, over hvilke der sidder tilsvarende mindre Vinduer ind til Loftet. Kirkerummet er treskibet; 14 murede, ottekantede Piller med Sokler og Kapitæler af Sandsten bærer Hvælvingerne, der er rigt udstyrede med til Dels forgyldte Ribber. Koret er hævet 3 Trin over Skibet. Altertavle og Prædikestol er rige Billedskærerarbejder i Barokstil af J. F. Ehbisch fra 1730, malede og forgyldte 1756-57; den første har i Midtpartiet en udskaaet Krucifiksgruppe, og udenfor Søjlerne to Figurer, Troen og Nadveren; Prædikestolen hviler paa en Engel. Døbefonten, af hvidt Marmor, Korskranken, med to Englefigurer af Træ, Stolestaderne og Orgelet

Trinitatis Kirkes Indre.

(Værket fornyet 1915) er alle fra Aarene efter 1728. Et Ur i Rokokostil, paa Pillen overfor Prædikestolen, er skænket 1757 af Brygger Jens Griis. Af Epitafier nævnes: i Koret et Marmorment over Greve Hans Schack, † 1676 (af Quellinus, restaur. 1782 af Weidenhaupt), i Skibet et Epitafium over Genealogen Terkel Klevenfeldt, † 1777 (af Wiedewelt, fra 1799, med Portrætmedaillon), samt flere andre Mindesmærker, deribl. over Historikeren Hans Gram, † 1748, Garvermester Niels Kønsberg, † 1781 (af Wiedewelt 1783, overflyttet hertil fra Nicolai Kirke efter Branden 1795*). I Koret hænger et Maleri af A. Dorph, Christus velsigner Disciplene, skænket 1873 af Fru Deichmann, f. Gyldendal.

Rundetaarn, der ligesom Kirken er opf. af Mursten, paa et Fundament af store Kampesten, er til Gesimsen 34,8 m, i ydre Tværmaal godt 15 m. De pudsede Mure,

*) Af Gravkældrene under Koret, der istandsættes og omordnes 1927-28, erhvervedes de fire vestligste hurtigt efter Bygningens Fuldendelse af fornemme Adelslægter. Her hviler, foruden den ovenn. H. Schack, bl. a.: Rigshofm. Joach. Gersdorff, † 1661, Grev Mogens Frijs, † 1675, Rigsmarskal J. C. Korbitz, † 1682, Gehejmerd. Jørgen Bjelke, † 1696. I andre Gravkældere hviler Etatsrd. Jørgen Elers, † 1692, og hans Slægt, deribl. de to ved Amalienborgs Brand omkomne Børn, Generalbygmester Lambert v. Haven, † 1695, Hans Gram, † 1748, og Bolle Villum Luxdorph, † 1788. Af andre gravlagte i Kirken kan nævnes Islænderen Arne Magnusson, † 1730.

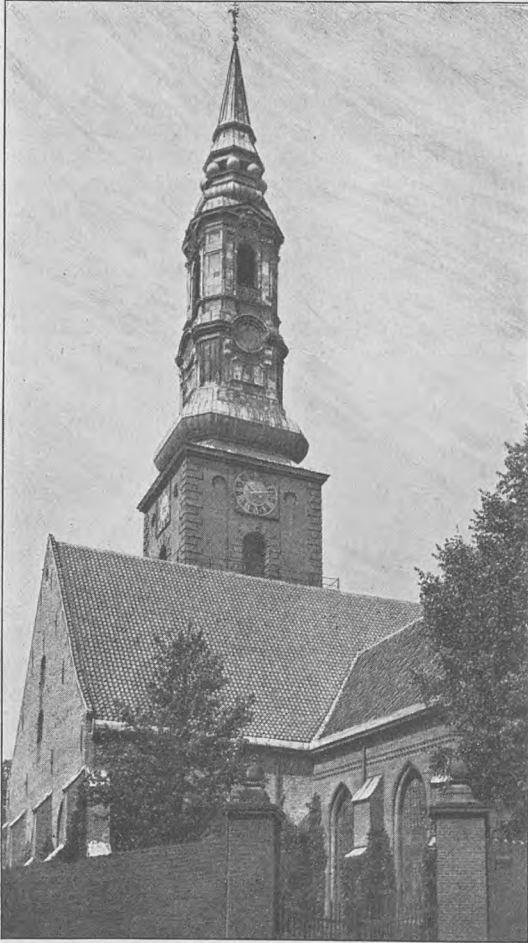
med gotisk formede Vinduer, er delte af Pilastre med Rundbuer under Gesimsen. Paa Taarnets Hovedportal findes to Tavler med lat. Indskr., der angiver Bygningens Bestemmelse og Bygherrerens Navne, paa den sydl. Ydermur ud mod Købmagergade en Rebus-Indskrift, der tydes: *Doctrinam et justitiam dirige Adonai in corde coronati Regis Christiani Quarti 1642* (∴ styre du, Herre, Tro og Retfærdighed i Kongens, Chr. IV's Hjærte). Midt i Taarnets Indre staar en Murcylinder (Tvm.: 3,7 m), og mellem de to Cylindre er spændt en Hvælving, der som en bred Sneglegang snor sig gennem Taarnet og ender to Etager under Gesimsen. De øverste Etager har begge været dækkede med vandrette Tøndehvælv, men 1869, da Taarnet istandsattes paa Universitetets Bekostning, blev den øverste Hvælving ombyttet med et fladt Loft. Stigningen i Sneglegangen er saa jævn, at Peter den store under et Besøg i København 1716 kunde ride op og ned ad den, medens Kejserinde Katharina kørte derop i en med Heste forspændt Vogn. En smal Vindeltrappe leder op til den øverste Platform, der er omgivet af et kunstfærdigt smedet Jærngitter af Chr. IV's Kunstsmed Caspar Fincke. Den lille Overbygning, der tjente til Observatorium, er flere Gange ombygget, saaledes under Ole Rømer, 1777-78, da den runde Bygning afløstes af en ottokantet Bygn. med Udbygninger, og 1869, da den atter fik Cylinderform. Fra Taarnet afgaves fra $\frac{1}{2}$ 1772 til 1868 Tidssignal Kl. 12 Middag nogle Dage om Ugen. 1904 repareredes Ankrene i Murværket, 1921-22 Taarnets Indre.

Kirkegaarden, der har omgivet Kirken, nedlagdes i 1850'erne. Den endelige Planering, som den endnu er, med indgitrede Græsplæner S. og Ø. for Kirken, var fuldendt 1879. Paa Kirkegaarden begravedes bl. a. Digterne *Johs. Ewald*, † 1781, og *Joh. Herm. Wessel*, † 1785, for hvilke der paa Græsplænen ud til Købmagergade 1879 er rejst et fælles Monument, en Piedestal af Sandsten paa Granitsokkel med Portrætmedailloner, Indskrifter og to Genier i Bronze, af Billedhugger O. F. Th. Evens; ved Korgavlen ligger Ewalds oprindl. Gravsten over hans Gravsted; i Nærheden har Selsk. Wessels Minde $\frac{18}{4}$ 1863 afsl. et Mindesmærke over Wessel (med Citat af Baggesen; se Hist. Medd. om Kbh. VIII p. 46); men hans Hvilested kendes ikke nøjagtigt. Smstds. staar Mindesmærker for Rasmus Peder Møller, Prof. F. Th. Hurtigkarl, † 1829, Glarmester, Legatstifter Chrf. Hauschildt, † 1834 (rejst 1835, støbt i Jærn, efter Tegn. af C. F. Holbech), Legatstifter Claudi Rosset, † 1767, Præsten N. L. Fallesen, † 1824, Prof. L. S. Fallesen, † 1840, og Præsten J. Hornsyld, † 1840, og Hustru. Ved Landemærket er 1870-71 opf. et Ligkapel (Nebelong) af gule og røde Sten. — En Omordning af Terrænet omkring Kirken er planlagt 1928.

Ved Kirken, der er selvejende, og som staar under Magistratens Patronat, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. — Trinitatis Sogn hører under Vor Frue Provsti. Ved Res. af $\frac{20}{7}$ 1858 deltes Sognet i Tr. Nordre- og Søndresogn. — Litt.: Fr. Thaarup, Trinitatis K., Kbh. 1841. — F. R. Friis, Tr. Kirke og Rundetaarn, i Bidr. til d. Kunsthist. II p. 396 flg. — Chr. Vill. Christensen, Uddr. af T. Kirkes Begravelsesprotokol, i Personalh. Tidsskr. 4. R. V p. 152 flg., og P. B. Grandjean, Tr. Kirkegd., i Personalh. Tidsskr. 4. R. VI p. 256 flg. — Tr. Menighedsplejes Festskr., Kbh. 1914. — Ill. Tid. Aarg. 64 p. 886.

Skt. Petri Kirke eller, som den oprindl. hed, *Skt. Peders Kirke*, Hj. af Nørregade og Skt. Pedersstræde, nævnes første Gang 1304. Til dens Sogn hørte de tilstødende Gader samt et Landdistrikt, vistnok Serreslev, hvorfra den Fejltagelse stammer, at den har været Sognekirke for denne Landsby alene. Kirken ødelagdes ved en Brand 1386, men den nuværende Bygnings ældste Dele er, efter Afslæs-

breve at dømme, næppe fuldført før c. 1450, medens Taarnet er tilbygget c. 1500. I Middelalderen havde den foruden Højalteret (Skt. Peders) to Sidealtre, Vor Frues og Skt. Povls. Efter Universitetets Oprettelse holdtes der aarl. 31. Juli højtidelig Messe her, maaske fordi Skt. Peder var Universitetets Værnehelgen. Efter Reformationen nedlagdes Sognet, og Menigheden henvistes til Vor Frue Kirke, som ogsaa

Skt. Petri Kirke.

overtog Skt. Peders' Ejendomme. Kirken stod nu i nogen Tid ubenyttet, indtil den henved Midten af 16. Aarh. blev omdannet til Gjethus, o: Klokke- og Kanonstøberi. Dette varede indtil 1586, da Kongen skænkede Kirken til Sognekirke for Byens tyske Menighed, og da Bygningen blev istandsat af Hans Stenwinkel d. ældre. Taarnet, der hidtil havde haft Gavle som et sjællandsk Landsbykirketaarn, fik 1609 et højt, slankt Spir, og da den tyske Menighed var vokset stærkt, udvidede Chr. IV Kirken med to store Korsfløje mod S. og N., den nordre tilbygget 1631, den søndre 1634. I det hele gjorde Kongerne meget for den; 1641 fik den særlige Privilegier, og 1678 blev de stadfæstede og udvidede af Chr. V; 1655 skænkede Fr. III den en Præstebolig paa Nørregade (nuv. Nr. 21). Anlægget af de til Kirken knyttede Gravkapeller begyndte 1648, da der ved nordre Korsarm rejstes en Bygning med 36 Gravkældre; 1658-59 forlængedes den mod V. til den nuv. sydl. Indgangsdør (det „nye Kapel“), og 1681-83 fortsattes den endnu længere mod V. med en trelænget Bygning, som indeslutter den saakaldte Urtegaard (Arkt.: Hans Stenwinkel). Kirken fik en ny Udvidelse 1691, da den nordl. Korsfløj forlængedes med eet Fag, saa at den 1648 opf. Del af Kapellet forsvandt (paa Korsfløjens østl. Mur er en Sten med Chr. V's Navnetræk og 1691, og paa den vestl. Mur en anden, der angiver, at Udvidelsen begyndte $\frac{27}{4}$ 1691), og Kirkens Længde i Korsfløjene er nu 47,7 m (Højde til Tagryg 18,8 m). Ved Byens Brand 1728 hærgedes ogsaa denne Kirke; men Murene blev dog staaende,

indtil 1586, da Kongen skænkede Kirken til Sognekirke for Byens tyske Menighed, og da Bygningen blev istandsat af Hans Stenwinkel d. ældre. Taarnet, der hidtil havde haft Gavle som et sjællandsk Landsbykirketaarn, fik 1609 et højt, slankt Spir, og da den tyske Menighed var vokset stærkt, udvidede Chr. IV Kirken med to store Korsfløje mod S. og N., den nordre tilbygget 1631, den søndre 1634. I det hele gjorde Kongerne meget for den; 1641 fik den særlige Privilegier, og 1678 blev de stadfæstede og udvidede af Chr. V; 1655 skænkede Fr. III den en Præstebolig paa Nørregade (nuv. Nr. 21). Anlægget af de til Kirken knyttede Gravkapeller begyndte 1648, da der ved nordre Korsarm rejstes en Bygning med 36 Gravkældre; 1658-59 for-

og allerede 1730 var Kirken atter under Tag (indviet $\frac{2}{9}$ 1731). Taarnet blev forhøjet med Murværk og fik i Stedet for det brændte Spir en lav Hætte. I Kirkens Indre var Altertavlen, hvortil Krock skænkede et af sine Malerier, samt Prædikestolen Billedskærerarbejder af Ehbisch. Den 1683 opf. Del af Kapellet havde intet lidt ved Branden; derimod laa det gamle nærmest Kirken længe i Ruiner, indtil det ved en Pengegave fra Kongen blev genopført 1738-39, og fra nu af kaldtes dette det nye Kapel, medens det fra 1683 med de to Sidefløje kaldtes det gamle. Endelig fik Kirken sit nuv. høje, sirlige Spir 1756-57 (Hanan opsattes $\frac{3}{5}$ 1757), opf. af Tømmermester Joh. Boye-Junge; det kostede c. 20,000 Rd., hvoraf Kongen gav de 12,000, og takkedes med Kobber (62 Skpd.), som blev overstrøget med søgrøn

Det Indre af Kapellet ved Skt. Petri Kirke.

Oliefarve. Det er 45 m over Taarnmuren, 76,5 m fra Jorden. Ved Bombardementet 1807 blev Taarn og Spir mærkeligt nok uskade, men Kirken led saa meget, at den maatte lukkes og Menigheden henvises til Helligaandskirken. Man tænkte paa at nedlægge Menigheden, og det blev foreslaaet at benytte Ligkapperne til Arbejdshus eller Hospital. 1815 toges der dog fat paa Istandsættelsen under Ledelse af konst. Stadsbygmester J. A. Meyer; den kostede noget over 54,000 Rd., og Kirken indviedes $\frac{14}{7}$ 1816. En Gravkælder under selve Kirken overhvalvedes, flere Pulpiturer fjærnedes, og en Del af Inventaret, navnlig Alter og Prædikestol, fornyedes, for det meste ved Gaver. 1864-65 underkastedes Kirken atter en, ret haardhændet, Restauration (Arkt.: H. C. Stilling), der kostede 32,564 Rd., og ved hvilken man bl. a. fjærnede en gammel Udbygning ved Korets Sydside, glatpudsede Vægge og Hvælvinger og fornyede Stolestaderne.

Kirken er nu en uregelmæssig, korsformet Murstensbygning med Vesttaarn. Af den sentmiddelalderlige Bygning, et udelt, hvælvet Langhus, af Munkesten i „polsk“ Skiftegang, staar Koret meget velbevaret; over den tresidede østre Af-

slutn. hæver sig en gotisk Blindingsgavl, hvis Trappekamme er ændrede i 18. Aarh. Sentgotisk er ogsaa Taarnet, hvis Mure indtil Vægtergangen er af Munkesten, dels i Munkeskifte, dels i Krydsskifte. Skibets Mure er derimod stærkt gennembrudte af Arkaderne til de yngre Korsarme, som ved deres Størrelse dominerer den gamle Bygning. Hovedindgangen, i søndre Korsfløjs Sydgvæl, indrammes af en Sandstensportal fra 1730. Hele det indre er overhvælvet; de 4 Rækker Hvælvinger i Korsfløjene bæres af fritstaaende Piller. Taarnrummet, over hvilket Orgelet, tjener nu som Skriftestol. Altertavlen, Opstandelsen, malet af J. L. G. Lund er skænket 1819 af Gehejmekonferensrd. Const. Brun. Prædikestol og Orgel fra s. Tid, Døbefonten, paa en Trefod af forgyldt Messing, fra 1830. Et Par Sølvalterstager er skænkede af Dronning Sofie Magdalene 1731. Bevaret er ogsaa Krocks Altertavle, et ligeledes af K. malet Himmelfartsbillede, der skænkedes af Kirkens Patron, C. A. Plessen, samt et gammelt Gruppebillede med Luther og andre Reformatorer. Af Gravminder findes i selve Kirken 3 Stenepitaver over Dr. Johannes Lassenius (1692, af Quellinus), over Billedhugger Just Wiedewelt (med Portrætmedaillon, af Sønnen Johs. W., 1779), og over Pastor P. F. Schmaltz, † 1893, samt Metalplader over Boghandler Chr. Cassuben, † 1693, og Klokkestøber M. C. Tröschell, † 1783. 1888 indsattes i Korvinduerne to Glasmalerier (af C. N. Overgaard), og 1918-20 er alle Kirkens Vinduer forsynede med Glasmalerier, skænkede af Medlemmer af Menigheden og udførte af Prof. O. Linnemann, Frankfurt a. M.

De hvælvede Gravkapeller bestaar af en bred Hovedfløj, der naar fra den nordl. Korsfløj ud til Larslejstræde, og de to smallere Sidefløje, der gaar mod N., og hvoraf den vestligste ligger langs med Larslejstræde, saa at Anlægget har Form af en Nøgle med to Kamme. — I Kapellerne, der endnu benyttes og til Dels er afskildrede i en Mængde mindre Kapeller, hviler bl. a.: Gehejmekonferensrd. Const. Brun, † 1836; Stiftamtmd. Ad. Andr. v. d. Lühe, † 1750; Statsminister H. Stampe, † 1789; engl. Gesandt Walter Titley, † 1768, hvis høje Monument er af Wiedewelt; Gehejmerd. H. Hjelmsjerne, † 1780 (Marmorsarkofag); Silke- og Klædekræmmer Th. Oksen, † 1686 (Epitaf.); Schoutbynacht Conr. Ployart, † 1744; Præsten, Dr. theol. Johs. Lassenius, † 1692; Præsten, Dr. theol. Heinr. Dürkop, † 1730; Direktør Heinr. Schupp, † 1690 (Epitaf. med Portrætter af ham og hans to Hustruer, malede af Andr. Quant); Gehejmerd. M. G. Londeman Rosencrone, † 1811; Overrentemester Peder Brandt, † 1701, samt hans Sønner, Kabinetsekretær C. Brandt, † 1738, og Schoutbynacht Henrik Brandt, † 1733, og Sønnen, Statsmin. Christian Brandt, † 1805; Præsident Mich. Vibe, † 1683, med Epitaf., og hans Søn, Statholder Ditl. Vibe, † 1732; Postdirektør V. L. v. Rheder, † 1782; Overrentemester Chr. Siegr. v. Plessen, † 1723, og Sønnen, Overkmhr. C. Ad. v. Plessen, † 1758 (bag Smedejærnsdøre af Münnich fra 1684); Stifterne af Petersens Jomfrukloster, Brødr. Albr. og Sebastian Petersen, † 1761 og 1755; Tømrermester, Brandmajor J. Boye-Junge, † 1778 (Monument af Weidenhaupt); Forfatterinden Charl. Dor. Biehl, † 1788; Gehejmerd. Chr. v. Lente, † 1725, og Datteren Dorothea Chr. Lente, † 1703 (pragtfuldt Marmormonum. af Quellinus og to Marmorsarkofager); Statsmin. H. E. Greve Schimmelman, † 1831, og hans to Hustruer; Statsmin. J. S. Greve Schulin, † 1750; Chr. V's og Sophie Amalie Moths Søn Chr. Gyldenløve, † 1703 (Portrætbuster i Væggen); Gehejmerd. C. B. v. Ehrenschildt, † 1698; Legatstifter, Sukkerraffinadør Abrah. Pelt, † 1783, med Monum. af Wiedewelt; Generalpostdirektør Andr. Weyse, † 1725; Deputeret i Sæctaten D. B. Weyse, † 1730 (Monum. af Wiedewelt); Generalprokurør, Prof. F. Chr. Sevel, † 1778; Prof. Dr. Joh. Buchwald, † 1738; Statsmin., General H. W. v. Huth, † 1806;

Prof. Jens Kraft, † 1765; Hofapoteker Joh. Gotfr. Becker, † 1711 (Monum. med Portræt-buste af Andr. Gercken); Juveler Andr. Normann, † 1756 (Epit.); Prof., Dr. med. Heinr. Callisen, † 1824; Etatsrd., Prof. H. Chr. F. Schumacher, † 1830; Etatsrd., Prof. B. Møllmann, † 1778 (Monum. af Wiedewelt). — I den østl. Sidefløj, hvis yderste Ende er afskildret og bruges til Ligkapel, hænger to Kanonkugler, der ramte Kirken 1807 (i Kirkemuren en Tavle til Minde om Bombardementet 1658, med en Bombe).

I den ejendommelige Urtegaard mellem Sidekapellerne (tidligere Have til en Professorbolig, men 1681 erhvervet til Begravelsesplads) findes bl. a. Monumenter over: Sognepræst, Dr. theol. Balthasar Münter, † 1793, Sønnen, Biskop Fr. Münter, † 1830, og Datteren, Digterinden Frederikke Brun, † 1835, med deres 3 Portræt-medallioner (den første er af Wiedewelt, de andre af H. E. Freund); Justitsrd., Raadmd. C. V. Th. Münter, † 1841; Prokansler Erik Pontoppidan, † 1764 (Monum. af Wiedewelt); Sognepræsten, Dr. theol. E. D. Hauber, † 1765 (Monum. af Wiedewelt); Sognepræsten L. Manthey, † 1813; Konferensrd. M. C. G. Lehmann, † 1856; preussisk Gesandt G. v. Meuron, † 1830; Læge Reinhold Wagner, † 1711 under Pesten; Præst A. Chr. Rohn, † 1774; Hofpræst Fr. Jul. Lützens, † 1712; Hofpræst J. B. Bluhme, † 1753; Mag. Gabr. Trusius og Joh. Heinr. Thamsen, begge † 1689 (fælles Gravsten). — Urtegaarden nedlagdes som Kirkegaard efter Koleraaaret 1853, den øvrige Kirkegaard, som omgav Kirken, omtrent 1851. — I den høje Kirkegaardsmur ud til Nørregade, hvis to Portaler er gennembrudte 1915 (Arkt.: Albert Jensen og Thorvald Jørgensen), sidder et Monument for Etatsrd. H. Weinwich, † 1829, og Hustru^{*)}.

Paa Kirkepladsen, paa Hj. af Skt. Pedersstræde og Larslejstræde, ligger Præsteboligen (opf. 1820-21), der tilhører Menigheden (Præstegaarden paa Nørregade brændte 1807), og Pigeskolen, paa den anden Side af Larslejstræde Realskolen og Stiftelsen.

Kirken, der er selvejende, staar under et af Kongen udnævnt Patronat, medens dens verdslige Anliggender styres af et af Menigheden valgt Kollegium paa 5 Medlemmer (Privilegier af ⁹/₁₁ 1678 og kgf. Res. af ¹⁸/₁₂ 1880). Ved Kirken er ansat en Sognepræst. Skt. Petri Menighed, under Vor Frue Provsti, bestaar af de tysktalende Indbyggere i Kbh. uden Hensyn til deres Bopæl. — Litt.: F. Thaarup, Petri Kirke, Kbh. 1841. — H. W. Boldt, Nachrichten zur Gesch. der deutschen evang.-luth. Sct. Petri Kirche, Copenh. 1875. — A. Jensen, i „Architekten“ 1898 p. 773 flg. — L. Bobé, Skt. Petri Kirkes Gravkapeller og Urtegaard. Fra Arkiv og Museum II. — L. Bobé, Skt. Petri ældste Mindebog. Smstds. III. — L. Bobé, Die deutsche St. Petri Gemeinde. Kbh. 1925 (med Tillæg af C. A. Jensen og H. U. Ramsing). — Bilder von der deutschen St. Petri Kirche, Kbh. 1918. — Om Kirkegaardens Gravskrifter se Personalhist. Tidsskr. 5. R. II. — G. Nygaard, Skt. Petri Kirkes Urtegaard, i „Forskønnelsen“ 1917.

Vartov Kirke, Løngangsstræde. Ved Hospitalsbygningernes Nyopførelse 1726 paa den 1666 erhvervede Grund blev der midt i Fløjen ud mod Løngangsstræde indrettet et Kirkerum, der var to Stokv. højt og aabent til begge Sider, saa at man kunde se ind til Lemmernes Senge. Da Hospitalsstuerne skulde forøges, blev der 1754-55 opf. en ny Kirke (Grundst. nedlagt ²⁸/₄ 1754, indv. ¹¹/₆ 1755), liggende for Enden af Fløjen, hvor et Bindingsværkshus, Hospitalet havde købt, blev nedbrudt. — Kirken, der er opf. paa Granitsokkel af Mursten, gaar igennem to Stokv.

^{*)} Af andre Mænd, der er begr. i eller ved Kirken, nævnes: Købmand, Direktør Johs. Braem, † 1646, Generalauditor Poul Tscherning, † 1666, Kansler Theodor Lente, † 1668, Livlæge Poul Moth, † 1670, Maleren Karel v. Mander, † 1670, Oberst Jørgen Walter, † 1670, Statholder Chr. Gabel, † 1673, Theologen H. G. Masius (senere flyttet til Gunderslev), † 1709, Etatsrd., Forf. C. Wernicke, † 1725, og Admiral Niels Larsen Barfod, † 1730.

(det tredje, 1856 paabyggede Stokv. er beboet). Façaden, i Rokostil, er senere pudset, fuget og malet som røde Mursten. Det aflang-firkantede Kirkerum (c. 20,5 × 12 m, 7 m højt) har fladt Stukloft og paa de 3 Sider Trægallerier; det vestl. er Orgelpulpitur. Altartavlen, mellem hvis Søjler Prædikestolen er placeret, bærer Vincents Lerches og hans Hustrus, Cathr. Hedvig Wihes Vaaben og er overflyttet fra den ældre Kirke; paa Siderne af Alteret to Malerier, Gravløgelsen og Opstandelsen. Under Prædikestolen et Maleri af Nadverens Indstiftelse. Ved den modsatte Væg under Orgelet staar den hvide Marmordøbefont fra 1858, skænket af Menigheden og udført af den norske Billedhugger C. Borch. Bag Fonten hænger et Maleri af Korsfæstelsen, der formodentlig tidligere har været anbragt, hvor Prædikestolen nu findes. To Lysekroner (den ene givet af Hospitalets Præst, Biskop Poul Egede). — N. F. S. Grundtvig var Præst ved Kirken fra 1839 til sin Død.

Vartov Præsteembede nedlagdes 1919, og ved Stiftelsen er nu konstitueret en Præst. Den frie Menighedskreds, der siden 1839 havde samlet sig om Kirken, dannede 1920 en Valgmenighed, der lejede Kirken af Stiftelsen og 1925 købte Kirkebygningen med en lille Ejendom Ø. for Kirken. Ved Valgmenigheden, der hører under Vor Frue Provsti, er ansat en Præst. — Om Vartov K. se Hist. Medd. om Kbh. VII p. 110.

Skt. Johannes Kirke, paa Nørrebro ved Skt. Hans Torv, den første, endnu bestaaende Kirke, der er bygget udenfor Byens gamle Volde*), er opf. 1856-61 — Grundstenen nedlagdes ²⁰/₆ 1856, Kirken indviedes ²⁵/₈ 1861 — efter Tegn. af Arkt. S. Th. Sørensen for 102,996 Rd., hvoraf en Del indkom ved frivillige Gaver (deribl. 9000 Rd. fra Pastor Rafn, hvorom en Tavle i Vaabehuset minder), paa en af Kommunen skænket 1,4 ha stor Grund paa den tidl. Blegdams Fælle. Den er bygget i gotisk Stil, af røde Mursten paa Granitsokkel, og bestaar af et Skib, Kor med tresidet Afslutn., Korsarme, mod SØ. og NV., Taarn, hvis Spir hæver sig mellem 4 Kamgavle, samt paa hver Side af Taarnet ligesom paa hver Side af Koret et lille Kapel, alle med Kamgavle. Over Hovedindgangen i Taarnets Syd-væg og Indgangene ved Siden til Kapellerne sidder Basreliefs (af Billedhugger Malthé). Kirkens udvendige Længde med Taarnet er 51,5 m, dens Bredde i Korset 26,7 m, i Kapellerne 21,7 m, i Skibet 18,5 m; Skibets Højde er 18,8 m, Taarnet med Spiret 49 m. Gennem Forhallen, der dannes af det hvælv. Taarnrum og de to Sidekapeller, kommer man ind i det treskibede Rum, hvis spidsbuede Hvælvinger bæres af gotiske Knippesøjler; Midtskibets Højde er 12,2 m, Sidegangenes 8,8 m; den indvendige Længde er 44 m. Koret, der har egen Indgang, er hævet 0,7 m og skilt fra Skibet ved en forgyldt Egetræsskranke. Af Sidekapellerne ved Koret er det ene Skriftestol, det andet Præsteværelse (med særlig Indgang). Under Koret er hvælvet Kælder med Varmeapparat. Alterbilledet, Himmelfarten, er af J. L. G. Lund, oprindl. bestemt til Frue Kirke; Prædikestol af Egetræ med de 4 Evangelister (af malet Gibs); Døbefont af graa Marmor. Kirken har 14 Messinglysekroner. I Korsfløjene findes to Basreliefs, Kristus og den bodfærdige Kvinde (V. Bissen) og Kristus vasker Peters Fødder (Schmidt), desuden bl. a. 2 Malerier, Kristus og Børnene, Kopi efter Eckersberg i Horne Kirke, og Kristus paa Korset (Kopi); i Skriftestolen et Krucifiks, modell. af Fjeldskov, samt et Maleri, Kristus hos Martha og

*) Chr. IV havde 1618 den Plan at opføre en Kirke paa Vesterbro, der skulde være fælles for Forstæderne; men den blev opgivet. Derimod var der paa den „nye Kirkegaard“, der var bleven anlagt 1546 mellem Søerne og Voldene (mellem Frederiksborggade og Gotersgade, omt. hvor Linnésgade er), i 1565-66 blevet opf. et mindre Kapel af Bindingsværk, som kun benyttedes til Ligprædikener. Paa denne Plads blev der 1624-28 for Frue Kirkes Midler opf. en grundmuret lille Kirke med Taarn og Spir, indviet ¹⁹/₆ 1628. Men denne „Kirke uden for Nørreport“, der fik Altartavle fra Frue Kirke, blev allerede nedbrudt ¹¹/₈ 1658, da Forstæderne raseredes paa Grund af den forestaaende Belejring.

Maria (Kopi efter Eckersberg). — Kirken er restaur. 1885 og 1902-04, da ogsaa Ligkapellet, der er opført 1881-82 N. for Kirken, blev istandsat. — Paa Kirkepladsen, indhegnet af et lavt Jærngitter, ligger ved den sydøstl. Korsarm Kirkens første Præst R. Frimodt, † 1879, begravet (Portrætmedaillon af Saabye), og der er sat en Mindesten for Pastor A. F. L. Rindom, † 1919.

Ved Kirken, der er selvejende, og som staar under Overpræsidentens og Sjællands Biskops Patronat, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kaldskapellan. Skt. Johannes Sogn, under Vor Frue Provsti, blev udskilt af Trinitatis og Frue Sogne ved Res. af ³¹/₅ 1861. Fra Skt. Johannes Sogn er senere udskilt en Række Sogne: Skt. Stephans, Skt. Jacobs, Bethlehems, Brorsons, Hellig Kors, Nazareth, Skt. Andreas og Blaagaards Sogne, af hvilke de fleste yderligere er delte. — Litt.: Fr. Thomassen, St. Johannes Kirke 1861-1911. Kbh. 1911.

Nazareth Kirke, Ryesgade, er opf. 1902-04 (Grundst. nedlagt ⁸/₅ 1902, indviet ⁸/₅ 1904) efter Tegn. af Arkt. V. Nyebølle paa en Grund, hvor før en ¹⁷/₁ 1892 indviet midlertidig Jærnkirke laa, for c. 150,000 Kr., der indkom ved frivillige Gaver. Bygningen, som under det egentlige Kirkerum har en Krypt, er 40 m lang, men kun den 14,4 m brede Gavlfacade med det 50 m høje, kobbertækte Taarn er synlig i Gadelinien. Den er opf. i norditalienskromansk Stil, af røde Mursten paa høj Granitsokkel, med Anvendelse af Granit, Kridtsten og Terrakotta baade ud- og indvendig. Over Hoveddøren er der en Kristusfigur af Sandsten under en muret,

Skt. Johannes Kirke.

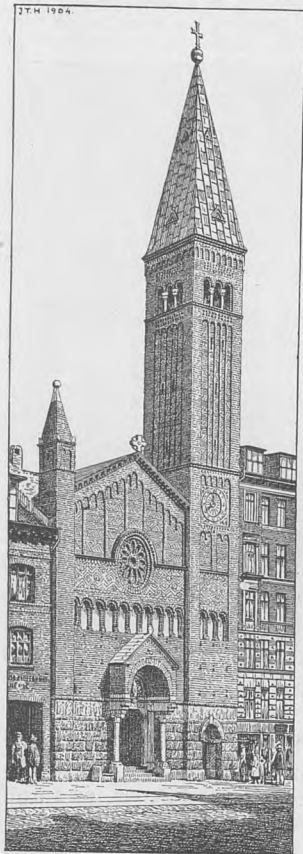
af to Granitsøjler baaren Baldakin, og paa hver Side heraf over den høje Granitsokkel en Frise med bibelske Figurer i brændt Ler (Billedhugger Th. Bærentzen). Gennem Forhallen, til hvilken en bred Trappe, kommer man ind i Skibet, med fladt kassetteret Bjælkeloft, Orgelpulpitur over Forhallen og Pulpiturer langs Langsiderne. Det 4 Trin hævede Kor (med Tøndehvælving), der adskilles fra Skibet ved en Skranke af brændt Ler og afsluttes af en stor Alterniche (Apsis), oplyses ved Vinduer i begge Siderne, medens Skibet kun har Vinduer mod NØ. Kor med Apsis er rigt dekorerede. Paa Siderne af Alteret er Præste- og Degneværelse; langs Korets Sidemure staar høje Stolestader (som Korstole). Altertavlen, i Keramik med stærke Farver, forestiller Jesus prædikende i Nazareth (Billedhugger A. Hassel). Døbefonten er af brændt Ler med Relieffer (Jesu Daab, Adams Udvisning af Paradis), og Prædikestolen af brændt Ler og Klæbersten, med Hautrelief (Englehoveder), Figurerne af Th. Bærentzen. I Krypten, hvortil der er Adgang fra Forhallen, fra Gaarden og fra Skibets nordvestl. Side (hvor der ogsaa er Trapper til Pulpiturerne), findes bl. a. Forstue, Varmeapparat, stor og mindre Forsamlingsaal, Sakristi og Ligstue. Kirken har 750 Siddepladser, Krypten 450.

Ved Kirken, der ejes af Kbhv.n.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Nazareth Sogn, under Vor Frue Provsti, udskiltes ved Res. af ^{29/10} 1900 fra Skt. Johannes Sogn og var oprindl. delt i 2 Sognedistrikter, hvoraf det ene fra 1905 udgør Fredens Sogn. Litt.: Kbh.s Kirkesag ^{14/10} 1897, ^{9/6} 1904 og ^{20/11} 1901.

Fredens Kirke, Ryesgade, er et af Prof. L. Knudsen ombygget tidl. Forlystelsessted („Sortedamslund“), der købtes af Kbh.s Kirkefond for 130,000 Kr. (den Del,

der gik ud til Dosseringen, er senere bortsolgt), medens Ombygningen kostede 30,000 Kr. Kirken indviedes ^{18/11} 1900. Bygningen er opf. af røde Mursten og bestaar af Skib, Forhal, Korsarm med Sakristi og over dette Menighedssal samt et 1906 efter Tegn. af Prof. Martin Nyrop opf. slankt Taarn med Spir. Fra Forhallen Trappe til Menighedssal, Orgel og Pulpitur. Kirkerummet (14 × 21 m, 7,5 m højt) har lys Dekoration og hvidt, fladt Loft. Paa det hvide Alter (to Søjler med Fronton) den korsfæstede Christus, af brændt Ler (af A. Hassel) i naturlige Farver og Legemsstørrelse; Prædikestol og Orgel er hvide, Døbefonten af norsk Marmor. I Bygningen findes desuden Lokaler for Ungdomsarbejdet m. m., og paa Kirkepladsen er 1927-28 opf. en Bygning til Børnehave og Præstebolig.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Fredens Sogn, under Vor Frue Provsti, tidligere Nazareth Sogns 2. Sognedistrikt, er fra ^{1/4} 1905 et eget Sogn. Litt.: Kbh.s Kirkesag ^{12/12} 1900.

Nazareth Kirke.

skurede og hvidtede; Loftet er en hvælvet Trækonstruktion, inddelt i kalkpudsede Felter. Kirken har 350 Siddepladser, hvoraf de 40 paa Pulpituret foran Orgelet. Alter af brændte, glaserede Lerfliser; bag Alteret en muret Blindbue, der hviler paa to Granitsøjler med Kalkstenskaptæler. Prædikestol af Egetræ med Snitværk. Døbefont af norsk Klæbersten. Ved Siden af Koret et Præsteværelse. Bygningen afløste en 1905 opført midlertidig lille Kirke af Kokolith, bygget efter Tegn. af Martin Nyrop.

Ved Kirken, der ejes af Kbhv.n.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Blaagaards Sogn, under Vor Frue Provsti, oprettedes ved Res. af ^{8/8} 1905 af Dele af Skt. Johannes og Helligkors Sogne. Litt.: Kbh.s Kirkesag Jan. 1927.

Blaagaards Kirke, ved Blaagaards Plads, er opf. 1925-26 (indviet ^{28/11} 1926) for c. 270,000 Kr. efter Tegn. af Arkt. Andreas Clemmensen, af røde, haandstrøgne Sten med Kamgavle og hvidpudsede Blindinger, i hjemlig gotisk Stil. En udvendig Sten-trappe fører op til Hovedindgangen, hvorover Klokkestolen er anbragt. Straks indenfor Hovedindgangen findes Kordegnens Kontor og et Sakristi. To Trapper fører henhv. ned til en Krypt med to store Menighedslokaler og op til Orgelpulpituret. De indvendige Mure er af haandstrøgne Sten,

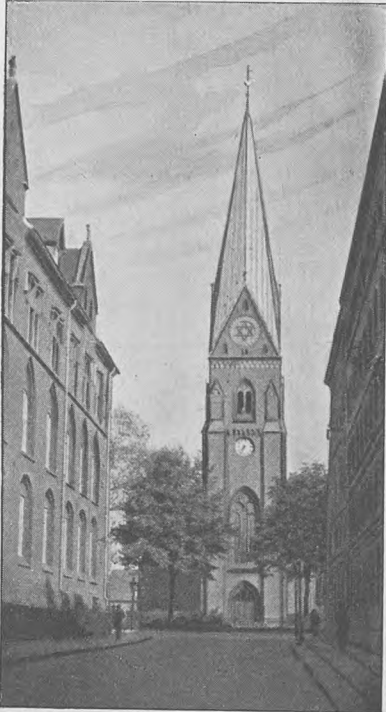
Skt. Andreas Kirke, ved Kommunehospitalet, Hj. af Nørre-Farimagsgade, Gøtters- og Bartholinsgade, er opf. 1898-1901 (Grundstenen nedl. $\frac{4}{10}$ 1898, indv. $\frac{3}{8}$ 1901) efter Tegn. af Arkt. Martin Borch paa en af Kommunen skænket Grund for c. 400,000 Kr., hvoraf Staten gav 50,000. Den er bygget i romansk Stil, med Benyttelse af gamle danske Kirkemotiver, af store, røde og flammede Munkesten paa Granitsokkel, og bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Afslutn., Sideskib mod S. med 3 blindingsprydede Spidsgavle, Taarn med kobbertækt, udbuet Pyramidespir mod SØ. ved Sideskibet samt et Menighedshus i 2 Stokv. mod SV. og et lille Ligkapel med Halvtag mod NV., hvilke to sidste Bygninger med Forbindelsesbygning indeslutter en lille Gaard ud til Bartholinsgade. Hovedskibet er 45 m langt og 9,5 m bredt, Sideskibet 25 og 7,5 m, Koret 12 m dybt; Taarnet er 32 m til Gesimsen og 53,3 m til Fløjknappen. Hovedindgangens Granitportal i Østgavlen har 3 Søjler med tilsvarende Bueslag samt to Løver oven paa Søjlerne (Billedhugger: A. Bundgaard); paa Langsiden ud mod Kommunehosp. sidder en Skt. Andreasmedaillon af Kridtsten (Billedhugger: Th. Bærentzen). Fra Forhallen og det hvælv. Taarnrum fører en Sten-trappe op til Orgelet over Indgangen og Pulpituret i Sideskibet. Skibet har Krydshvælvinger (13,8 m over Gulvet), hvis bærende Led staar i røde Mursten; navnlig er Pulpitursiden smukt inddelt med Piller og Søjler, der bærer fyldige Buer; Nordsiden, hvorfra Kirken faar sit væsentlige Lys gennem 4 Grupper tredelte Vinduer (Sideskibet har i hvert Gavlparti ogsaa en Gruppe af 3 Vinduer), er hvid. Koret er hævet nogle Trin. Alteret har et Maleri, Bispisningen i Ørkenen, af J. Wilhjelm (og to mindre: Fiske-drætten, og Johs. den Døber og Andreas); oven over Alternichen er der en Vinduesrose med et Glasmaleri (Christus og Evangelisttegnene), tegn. af Overgaard; paa Korbuen et Skt. Andreas' Billede, malet af H. Olrik; paa Korvæggene Kalkmalerier fra 1920 af Frk. Ernestine Nyrop (de hellige tre Konger og Kvinderne ved Graven). Ved Prædikestolen, af Fyrretræ, et Glasmaleri (Christus og Barnet

Skt. Andreas Kirke.

og et forgyldt Krucifiks (Fjeldskov). Granitdøbefont, hvorved et Relief, Christus og Børnene, udført og skænket af G. C. Freund (et andet Relief, ligeledes af Freund, Flugten til Ægypten, findes over Døren i den ene Vestibule). Endvidere 2 Billeder af Sognepræst Steen og Arkitekt M. Borch, malet af N. V. Dorph og H. Vedel.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Magistratens Patronat, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kaldskapellan. Skt. Andreas Sogn, under Vor Frue Provsti, udskiltes ved Res. af ²⁵/₁₁ 1895 af Skt. Johannes Sogn under Navn af Skt. Johannes søndre Sogn og fik ved Res. af ²⁴/₉ 1898 sit nuv. Navn. Litt.: Jul. Steen og T. Høyer, St. Andreas K., Kbh. 1926. Kbh.s Kirkesag ⁸¹/₅ 1898.

Hellig Kors Kirke.

Hellig Kors Kirke, ved Assistens Kirkegaard og Kapelvej, for Enden af Korsgade, er opf. 1887-90 (Grundstenen nedl. ²⁸/₇ 1887, Kirken indviet ¹⁹/₁ 1890) efter Tegn. af Prof. H. B. Storck for c. 300,000 Kr., hvoraf Stat og Kommune hver har givet 60,000 Kr. (Kommunen tillige Grunden). Kirken er bygget i gotisk Stil af røde Mursten med Anvendelse af forskelligt farvede, glaserede Formsten og Ornamenten og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutning mod V., to Korsfløje mod N. og S., Taarn mod Ø. med ottekantet, kobbertækt Spir over Spidsgavle (i alt 55,3 m) samt ved Korets Nordside en Sakristbygning, der har Forbindelse med Koret. Over Korsskæringen en Tagrytter (32 m). De store, spidsbuede Vinduer er delte ved Ståvværk af Formsten. Den udv. Længde er 51,5 m, Bredden i Skibet 12 m, i Korsarmene 26,4 m; til Gesims er der 9,7, til Tagrytter 17,6 m. Forhallen under Taarnet har Bjælkeloft, Kirken selv en spidsbuet Tøndehvælving af Træ, hvis Flader ved

dekorerede Lister deles i Kassetter. Væggene er af Kridtsten. Korets høje Vinduer har til Dels Glasmosaik. Den gotiske Altartavle er af Egetræ med den korsfæstede i Midtpartiet, Evangelisterne paa Sidefløjene (Billedhugger Aarsleff og Billedskærer H. C. Berg). Prædikestol af Træ. Døbefont af forgyldt Bronze, paa Løvefødder og prydet med Evangelistmærkerne (tegn. af Arkt. V. Koch). Orgel over Indgangen; 6 Broncelysekroner.

Paa den indhegnede Kirkeplads ligger Præsteboligen og et Lighus.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Magistratens Patronat, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Hellig Kors Sogn, under Vor Frue Provsti, udskiltes ved Res. af ⁷/₁ 1890 fra Skt. Johannes Sogn. Fra Sognet er senere udskilt Bethlehems og Brorsons Sogne. — Litt.: E. Schiødtte, i Tidsskr. f. Kunstindustri 1890 p. 92.

Bethlehems Kirke, Blaagaardsgade, en lille Bygning af røde Mursten, er opf. 1878-79 (Arkt.: Rogert Møller) oprindeligt til Brug for en evangelisk Frimenighed,

blev senere udlejet til Svedenborgianere og „Fri-Missionen“ og 1889 solgt til Foren. til Opførelse af smaa Kirker i Kbh. Kirken, indviet $\frac{12}{5}$ 1889, ligger bag Forhusene til Gaden og indeholder to smaa Forværelser, et Præsteværelse og selve Kirkerummet (18×10 m); den nederste Del kan ved Forhæng fraskilles til Mødesal. Alterbilledet er en Kopi af C. Blochs Jesus og Barnet.

Ved Kirken, som ejes af ovennævnte Forening og staar under Kbhvn.s Kirkefonds Patronat, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Den var indtil $\frac{1}{1}$ 1918 Filialkirke til Hellig Kors Kirke, men blev da Sognekirke for det da oprettede Bethlehems Sogn under Vor Frue Provsti.

Brorsons Kirke,

Rantzausgade, er opf. 1898-1901 (Grundst. nedlagt $\frac{15}{9}$ 1898, indviet $\frac{6}{1}$ 1901) efter Tegn. af Arkt. Thorv. Jørgensen for c. 145,000 Kr. Den er bygget med fri Anvendelse af danske, middelalderlige Kirkemotiver, af røde Mursten paa Granit-sokkel med rig Benyttelse af Granit baade ind- og udvendig. Planen er et ligearmet Kors. Over Korsets Midte er der et svært Taarn med lavt, firkantet, stærkt buet Spir (ialt 29 m over Jorden); langs Øst- og Vestfløjen er der paa begge Sider lave Udbygninger. Kirkens udv. Længde er 25 m; til Gesimsen er der 11,6 m, til Tagryggen 17,6 m. Hovedindgangen, med Trappeparti, er i Østgavlen. I det indre hviler det høje, krydshvævede, med 12 Vinduer i Opbygningen forsynede Midtparti (17 m) paa svære Granitpiller; Korsarmene har Tøndehvælvinger; paa begge Sider af Rummet er der Pulpiturer, hvis Balustrade ligesom Orgel og Alterskranke har rigt Træskærerarbejde. Altertavle, det korsfæstede, af P. Steffensen; Prædikestol og Døbefont af Granit. Glasmalerier efter Tegn. af Axel Hou er opsatte 1914 (se „Archit.“ $\frac{4}{7}$ 1914). 1926 indrettedes et Daabskapel ved Koret. Der er c. 750 Siddepladser. Under Kirkegulvet er der i en Krypt bl. a. Sakristi og to Sale. S. for Kirken et Lighus med Klokkestol over (mod N. tænkes opført en Præstebolig).

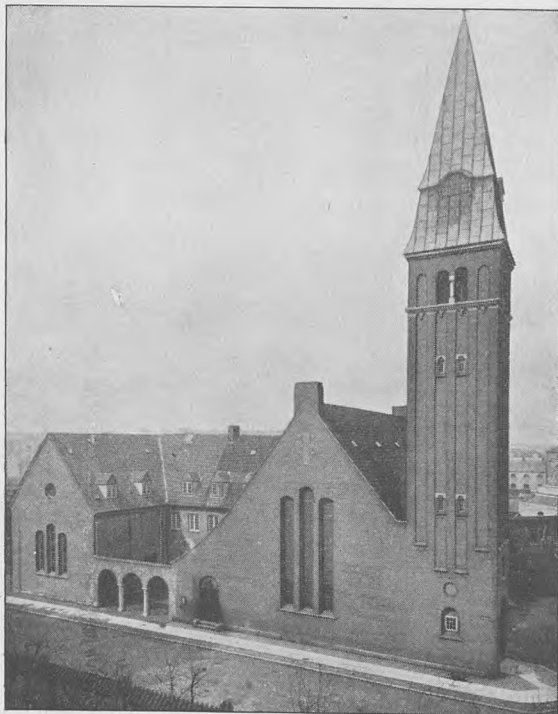

Brorsons Kirke.

Ved Kirken, der ejes af Kbhvn.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Brorsons Sogn, under Vor Frue Provsti, udskiltes $\frac{15}{12}$ 1900 som Sognedistr. fra Hellig Kors Sogn, og blev fra $\frac{1}{4}$ 1905 et eget Sogn. — Litt.: Brorsons Kirken gennem 25 Aar, Kbh. 1926. Kbh.s Kirkesag $\frac{15}{4}$ 1898 og $\frac{31}{2}$ 1901.

Skt. Stephans Kirke, Nørrebrogade, er opf. 1873-74 (Grundst. nedlagt $\frac{18}{6}$ 1873, indviet $\frac{26}{12}$ 1874) efter Tegn. af Prof. L. Knudsen paa en skænket Grund for

68,000 Kr. Den er bygget i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel og bestaar af Skib og et noget smallere Kor med halvruud Apsis mod SV., et Sakristi ved Korets Vestside samt Taarn med lavt Spir (til Fløjstangen 31 m) ved Nordøstgavlen. Kirkens største udv. Længde er 35,4 m, største Bredde 13,6 m; til Gæmsen er der 7,5, til Tagryggen 12,5 m; selve Skibet er indv. $21,3 \times 12,5$ m, dets største Højde 9,4 m. Hovedindgangen er i Taarnet, hvori der er Forhal; i Hjørnerne mellem Taarn og Skib er der to smaa Trappehuse med Adgang til Skibets Sidegallerier, som bæres af Træsøjler. Skib og Kor staar dels i Murværk,

Kingos Kirke.

ligger Menighedshuset *Karmel*, indviet 1895, af røde Mursten i 3 Stokv. med Kælder (Arkt. L. Knudsen).

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Sjællands Biskops og Overpræsidentens Overtilsyn, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Skt. Stephans Sogn, under Vor Frue Provsti, oprettedes $\frac{7}{12}$ 1874 af en Del af Skt. Johannes Sogn. Ved Res. af $\frac{24}{3}$ 1902 deltes det i 2 Sognedistrikter; 2. Distr. oprettedes $\frac{1}{4}$ 1905 til Simeons Sogn; fra $\frac{1}{7}$ 1902 var Kapernaum Sogn udskilt, og fra $\frac{19}{9}$ 1908 oprettedes Skt. Stephans nordre Sogn, det sen. Kingos Sogn, og s. A. Aldersro Sogn, endv. fra $\frac{1}{10}$ 1912 Anna Sogn.

Anna Kirken, Bjelkes Allé, er opf. 1914 (indv. $\frac{27}{12}$ 1914) efter Tegn. af Arkt. P. V. Jensen Klint for c. 45,000 Kr. (udvidet 1921 for c. 83,000 Kr.). Bygningen, der ikke er fuldført, er opf. af røde, haandstrøgne Sten og har rødt Tegltag; den ældste Del, med Kamgavle og rig Blindingsudsmykning, indeholder det egentl.

dels kalkpudsede og har Farvedekoration, særlig i Koret. Skibets Loft, af Træ, er malet, Apsis har Halvkuppelhvælving. Vinduerne har fra 1924 Glasmalerier af Johs. Kragh. Alterbilledet, Christus hos Martha og Maria, er af A. Dorph; Prædikestolen er af Træ, Døbefonten er af grønlig norsk Marmor. Der er c. 700 Siddepl. Over Døren fra Forhallen er et Gibsbaserelief, de helige tre Konger, af Th. Stein, som ogsaa har modell. de 4 Basrelief-Medailloner (Evangeli-sterne), der sidder paa Væggene over Gallerierne.

Paa den indhegnede Kirkeplads ligger Præsteboligen og et Lighus af Træ. Overfor Kirken i Vedbækgade

Kirkerum (i det endelige Anlæg vil der til Dels blive Sidefløje, dog ikke til selve Kirkerummet); hertil er 1921 bygget en Fløj, der indeholder Menighedslokaler, men hvis Sal under Gudstjenester sættes i Forb. med den ældste Afdeling; den nye Bygn. er opf. i halv Højde og midlertidig afsluttet og vil blive Krypt i den fremtidige Kirke. Det nuværende Kirkerum har Bjælkeloft. Altertavlen er en Kopi (Kunstmaler C. Budtz-Møller) af Quentin Massys' Klagen over den døde Christus. Prædikestol, smykket med Udsikring (Lammet med Sejrsfanen) og forsynet med Lydhimmel (efter Tegn. af Budtz-Møller). Stor Døbefont af bornholmsk Granit (foreløbig uden Fod). Syvarmet Malmstage, tegnet af Kirkens Arkitekt. Det nuv. Kirkerum har c. 400 Siddepl.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Anna Sogn, under Vor Frue Provsti, er opr. $\frac{1}{10}$ 1912 af Skt. Stephans Sogns søndre Kirke-distrikt. Litt.: Kbh.s Kirkesag Apr. 1914, Jan. 1915, Jan. 1918 og Sept. 1921.

Kingos Kirke, Braegsgade, er opf. 1909-10 (indv. $\frac{10}{5}$ 1910) efter Tegn. af kgl. Bygningsinsp. K. Varming for c. 81,000 Kr. i romansk Stil af røde Mursten med rødt Tegltag og bestaar af Kor og Skib ud i eet samt et paa Kirkebygningens Side anbragt Taarn med højt firsidet, kobbertækt Spir.

Hovedindgangen er i Taarnet, hvis Underrum tjener som Vaabenhus, hvorfra der er Opgang til Pulpituret. Ved Siden af Koret Præsteværelse i en lille Udbygning. Kirkens Indre, der faar Lys fra 3 Vinduer i Skibets ene Side samt fra 3 smalle Vinduer i Gavlen, er hvidkalket og har kassetteret Træløft, der følger Tagkonstruktionen, hvis Bjælker ligger synlige; Træpulpitur, baaret af lave Granitsøjler. Koret, der har romansk Hvælving, er hævet eet Trin over Skibet og har lige Afslutning. Alterbilledet (Christus og en lille Dreng; en Gave af Prof. Erik Henningsen) er flankeret af to Engle, udskaarne i Træ (Oberammergau-Arbejde, opsatte 1923). Paa Korets Sidevæg en Kopi af Rubens Helligtrekongerbillede. Døbefont af gullandsk Sandsten. Prædikestol af Eg med Vinløvsudsikringer, 1923

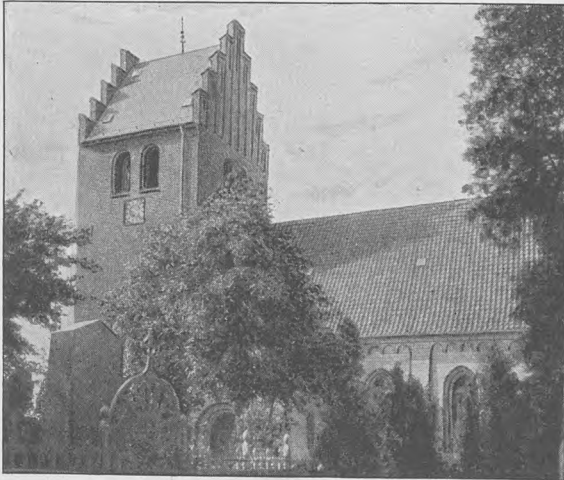

Simeons Kirke.

forsynet med Himmel, kronet af en Basunengel i Oberammergau-Arbejde. Kirken har 470 Siddepladser samt 150 Siddepl. i et fra Kirkerummet ved Skydedøre adskilt Sakristi. — $28\frac{1}{2}$ 1928 indviedes et efter Tegn. af Kirkens Arkt. for 68,000 Kr. opf. Menighedshus, en Vinkelbygning sammenbygget med Kirken og dens Sakristi og omsluttende en lille Gaard, hvis 4. Side, mod Gaden, hegnes af en Mur med 3 Buer, baaret af Granitsøjler; Bygningen indeholder bl. a. en Sal med Pl. til 300 Mennesker, Foreningslokaler for K. F. U. M. og K. F. U. K. samt en Graverbolig.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Kingos Sogn, under Vor Frue Provsti, udskiltes $10\frac{1}{9}$ 1908 fra Skt. Stephans Sogn, og hed oprindl. Skt. Stephans nordre Sogn. —

Litt.: Kbh.s Kirkesag $7\frac{1}{5}$ 1909, „Architekten“ $4\frac{1}{6}$ 1910.

Brønshøj Kirke.

Simeons Kirke, Sjællandsgade, er opf. 1912-14 (Grundst. nedl. $80\frac{1}{6}$ 1912, Kirken indv. $1\frac{1}{3}$ 1914) efter Tegn. af Arkt. Magdahl-Nielsen og erstattede en midlertidig Jærnkirke, der var indv. $20\frac{1}{4}$ 1902. Kirken, hvis Opførelse kostede 109,463 Kr. foruden Grunden, der skænktes af Kbh.s Kirkefond, er en Korskirke i Renæssancestil, opført af

røde Sten paa Granitsokkel; højre Korsarm indeholder Menighedslokaler og kan ved store Døre sættes i Forbindelse med Kirken; i den anden Korsarm et Ligkapel. Indgangen er gennem Taarnet, i hvilket er indrettet Forhal, over denne er Orgelet anbragt; Taarnet afsluttes med et c. 38 m højt kobbertækket Spir, der bærer et forgyldt Kors. Kirkeens Indre er overhvælvet og har hvidkalkede Vægge med søjlebaarne Pulpiturer ved Siderne; i Skibet hænger 3 Broncekroner i Renæssancestil. Koret, der er hævet 3 Trin over Skibet, skilles fra dette ved en forgyldt Egetræsbalustrade; ved Trappen to Broncekandelabre. Altertavle med Maleri af Axel Hou (Christus og Børnene), Prædikestolen er udskaaen i Eg med Bladornamenter, Døbefont af bornholmsk Granit; bag denne en Engel i hvidt Marmor (Billedhugger Prof. A. Paulsen), anbragt paa Klæberstensokkel, baaret af 2 ottekantede Søjler. I Skibet er ophængt Altertavlen fra den gl. Simeons Kirke, Kopi af C. Bloch, Christus i Getsemane, et Krucifiks og et Egetræsrelief, Christus i Getsemane, af Sebastian Keller i Oberammergau. Kirken rummer 500 Siddepl. og er omgivet af 4 mindre Haveanlæg, det ene omgivet af en Mur og anlagt som Klosterhave (Havearkt. Erstad Jørgensen).

Ved Kirken, der tilhører Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Simeons Sogn, under Vor Frue Provsti, udskiltes oprindl. som Kirkedistrikt fra Skt. Stephans S. ved Res. af $24\frac{1}{3}$ 1902, men blev fra $1\frac{1}{4}$ 1905 et eget Kirkesogn.

Fra Sognet udskiltes 2. Kirkedistr. fra $\frac{1}{10}$ 1923, der oprettedes til Samuels Sogn. Litt.: Kbh.s Kirkesag Marts 1914.

Samuels Kirke, Thorsgade, er opf. 1924-25 (Grundsten nedl. $\frac{14}{12}$ 1924, indv. $\frac{6}{9}$ 1925) efter Tegn. af Arkt. Carl Schiøtz for c. 160,000 Kr. Af den planlagte Kirkebygning er foreløbig kun opført Krypten af røde Mursten med rødt Tegtag, samt Ligkapel. Døbefont af norsk Klæbersten. Det midlertidige Kirkerum har c. 250 Siddepladser.

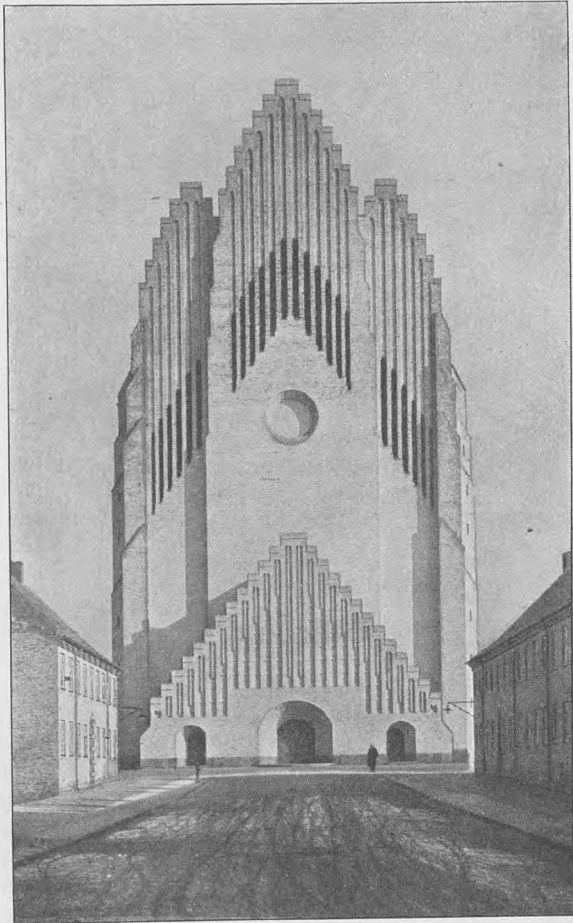
Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Samuels Sogn, under Vor Frue Provsti, oprettedes $\frac{1}{10}$ 1923 af Simeons Sogns 2. Kirkedistrikt.

Kapernaumskirken,

Frederikssundsvej, er opf. 1894-95 (indv. $\frac{15}{9}$ 1895) efter Tegn. af Arkt. V. Koch for 36,500 Kr. i romansk Stil af røde Mursten med Kridtstensudsmykninger og Granitsoffel og bestaar af Skib (11 \times 20 m) med Granitportal i Gavl, Korniche og bag denne Sakristi samt Ligstue; Taget, af Skifer, bærer en lille Tagrytter. Det Indre har Tøndehvælving og dekoreret Korniche; Vinduer med blyndfattet Glasmosaik.

Alter af Majolikplader, over dette et Maleri af P. Steffensen. Døbefont af Granit; Prædikestolen og Indgangspartiet under Orgelet er dekoreret med stiliserede Blomster. Kirken har 400 Siddepladser. Sammenbygget med Kirken et 1916 opf. Menighedshus (Arkt. Dræby); en Præstebolig, Svanevej 9, er opf. 1923.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Kapernaum Sogn, under Vor Frue Provsti, er fra $\frac{1}{7}$ 1902 udskilt fra Skt. Stephans Sogn (ved Res. af $\frac{6}{9}$ 1895 var Kirken blevet Filialkirke under dette Sogn) og Brønshøj Sogn. Sognet paatænkes delt, idet der 1927 af Kbh.s Kirkefond er købt en Grund paa Hj. af Gyldenstensvej og Bogfinkevej, hvor en ny Kirke, Ansgarkirken, vil blive opført; Gudstjenester holdes nu i en Træbarak paa Vestergaardsvej, rejst 1920.

Grundtvigs Kirke.

Brønshøj Kirke, liggende i den nordvestre Udkant af den gamle Landsby, nævnes i Absalons Gavebrev. Dens oprindelige Del, Kor og Skib, er en romansk Kridtstensbygning fra Tiden henimod 1200 med Rundbuefrise under Gesimsen og med Lisendeling paa Skibet. Nogle af de oprindelige Vinduer, deribl. to paa Ko-rets Østgavl, samt Nordsidens oprindelige Kvindedør er bevaret, omend i tilmuret Stand. Det sentgotiske Taarn, der er af røde Munkesten, med blindingsmykkede Trappegavle, er tilbygget c. 1500. Fra omtr. samme Tid var formentlig en nu

Vanløse Kirke.

forsvundet, smal Udbygning langs hele Skibets Nordside, der en Tid lang tjente som Kirkelade. Vaabenhuset er fra 1889-92, da hele Kirken fik en gennemgribende, haardhændet Istandsættelse (Arkt. Vilh. Petersen). Det Indre blev da glatpudset og nydekoreret, men Korbuen synes at være den oprindelige, og de indbyggede gotiske Hvælvinger stammer rimeligvis fra Beg. af 1400'erne. Alterbord med Ornamentfelter fra c. 1560. Altertavle fra 1584, med malede Skriftsprog i Felterne, genopstillet paa Alteret 1924 (i St. for et Maleri fra 1871 af N. Simonsen). Romansk Granitfont. Prædikestol fra 1678, et rigt Snitværk af Lorens Jørgensen fra Holbæk, der ogsaa har tilføjet Altertavlens Topstykke. I Korbuen er indmuret et lille Alabastrelief (Apostlen Paulus) fra Chr. IV's Tid, og i Væggene er opsat fire Sten- tavler i Sandstensrammer fra 1623-24 (Bisperække, sml. Marm. Dan. I p. 207) og to fra 1652, de sidste til Erinding

om Biskop Jesper Brochmann. I Kirken desuden Gravsten over Sognepræst Chr. Mortensøn Hopontanus, † 1587, i Kirkegaardsmuren 7 Gravsten fra 17.-18. Aarh. Paa Kirkegården er begr. Historikeren J. Kragh Høst, † 1844.

Brønshøj Sogn hører under Vor Frue Provsti. Ved Kirken, der er i Statens Eje, overtaget af Sjællands Bispestol sammen med de til Stiftet henlagte Tiender, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. En Del af Sognet lagdes fra $\frac{1}{7}$ 1902 under Kapernaum S., $\frac{1}{8}$ 1909 udskiltes Vanløse Sogn, og 1917 udskiltes Grøndalsvænge Kirkedistrikt, og fra $\frac{11}{12}$ 1927 oprettedes Bispebjerg Sogn af Sognets østl. Del. — Litt.: R. P. Rasmussen, Brønshøj Kirke, i Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II p. 525.

Grundtvigs Kirke, Bispebjerg, af hvilken foreløbig kun Taarnet er opført og indviet til Kirkebrug, er bygget 1921-27 (indv. $\frac{11}{12}$ 1927) efter Tegn. af Arkt. P. V.

Jensen Klint for c. 900,000 Kr. i dansk Kirkestil af meget lyse hvidgule Mursten med rødt Tegtag. Det meget svære Taarn har tredelt Sadeltag og Trappegavl, rigt prydede med lange, smalle Blindinger; paa Siderne findes afrappede Stræbepiller og Trappetaarne og paa Vestgavlen et lavt, bredt Vaabenhus med høj blindings-smykket Trappegavl. Ø. for det tredelte Taarn vil efterhaanden den store treskibede Kirke med Krypt blive bygget. Taarnrummets Indre fremtræder med samme lyse Mursten som Ydermuren og er delt i Hovedskib og to Sideskibe, med to Hvælvingssag, som senere vil indgaa i den færdige Kirkes 10 Fag. Rummet er udstyret med Pulpitur, Orgel, midlertidigt Alter (hvorpaa en 2 m høj, forgyldt. syvarmet Stage og 2 Bronze-Alterstager), Døbefont af Fakse-Kalksten og muret Prædikestol; der er 350 Siddepladser. Øverst i Taarnet er Plads til 5 Kirkeklokker, af hvilke den ene skal være en af Danmarks største. — Kirken omgives af en Rand af Beboelseshuse i 2 Stokv., opførte efter Tegn. af Kirkens Arkitekt under Medvirkning af Arkt. V. Wittrop, Charles Schou og G. Gøssel.

Ved Kirken, der opføres for indsamlede Midler i Forbindelse med Tilskud fra Staten, og som foreløbig tilhører Indsamlingskomiteen, er ansat en Sognepræst. Samtidig med Taarnkirkens Indvielse oprettedes Bispebjærg Sogn, af den østl. Del af Brønshøj Sogn, under Vor Frue Provsti.

— Litt.: P. V. Jensen Klint, Grundtvigs K., i „Archit.“ XXI p. 44. — Menighedsbladet 5. Aargang p. 202.

Kirken i De gamles By.

Grøndalskirken, Hillerødgade ved Godthaabsvej, er en midlertidig Træbygning, indv. ^{13/10} 1918, men ved Siden af denne er 1927 paabegyndt Opførelsen af en ny Kirke, der ventes fuldført i Efteraaret 1928; den bygges efter Tegn. af Arkt. Julius Smith; Opførelsessum antagelig c. 250,000 Kr. Kirken opføres af gule, haandstrøgne Sten og hvidtes, den faar rødt Tegtag og kamtakkede Gavle; den bestaar af Kor, Skib med udvendige Stræbepiller og kamtakkede Blindgavle over Vinduerne samt Taarn med Sadeltag; Bygningen har 2 Etager, idet der under selve Kirken indrettes Menighedslokaler. Hovedindgangen er i Taarnet ad en udvendig Granittrappe; i Taarnrummet er Forhallen, og derover Orgelrum med aaben Bue mod Skibet; ved Forhallen findes, i Udbygninger paa begge Sider af Taarnet, Trapperum og Værelse for Daabsgæster. Kirkens Indre faar hvidtede Mure, Skibet overhvælves med 3 Fag Krydshvælvinger, hvilende paa indvendige Knippe-Halvsøjler og støttet af de udvendige Stræbepiller. Koret, hvis Gulv er hævet 3 Trin over Skibets, vil faa Tøndehvælvning med Kassetter. Paa Siderne af Koret Præsteværelse og Trapperum. Den nuværende Kirkebygnings Altertavle, Lazarus' Opvækkelse, udført i farvebrændt Ler af Billedhugger Aug. Hassel, vil blive overført til den nye Kirke, der som Gave har modtaget en gl. romansk Granitfont fra Herfølge Sogn. Kirken vil faa 461 Siddepl.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en præsteviet Medhjælper. 1917 udskiltes fra Brønshøj Sogn „Grøndalsvænge Kirkedistrikt“, der ^{26/1} 1922 oprettedes til eget Sogn, Grøndals Sogn, under Vor Frue Provsti. Se Kbh.s Kirkesag Dec. 1918.

Vanløse Kirke, Aalekistevej, er opf. 1907-09 (Grundst. nedl. ^{20/10} 1907, indv. ^{1/8} 1909) efter Tegn. af kgl. Bygningsinsp. Magdahl-Nielsen for c. 72,000 Kr., hvoraf Staten ydede 30,000 Kr. Den er bygget i romansk Stil af røde haandstrøgne Sten med rødt Tegtag og bestaar af Kor (med tresidet Afslutning og kamtakket Gavl), Skib og Taarn ved Kirkens Sydside med korsstillet Sadeltag, over hvis Skæringspunkt et kobbærtækket Spir. Indgangen er i Skibets Vestgavl gennem en granitindfattet Portal, over hvilken en stor Vinduesrose (med Glasmosaik ved Joh. Th. Skovgaard). Over Forhallen et Pulpitur. I Taarnet findes Præsteværelset med direkte Adgang til Prædikestolen, og ovenover, ligeledes i Taarnet, findes Orgelet, i et Rum, der ved en aaben Bue staar i Forbindelse med Skibet. Kirkens Indre er hvidkalket; Kor og Skib er hvælvede (Skibet med Tøndehvælv.), medens Forhallen har Bjælkeloft; i to af Korets Vinduer er der Glasmalerier (Maria virgo og Johannes Evangelisten) af Joh. Th. Skovgaard. Paa det murede Alterbord (hvidtet), hvortil en Granittrappe fører op, staar en Kopi i Kalipasta af Prof. Steins Krucifiks i Gentoft Kirke (se II p. 277); muret Prædikestol; Granitdøbefont midt for Alteret. Kirken har c. 400 Siddepladser. I 1928 agtes opført en Korsarm mod N., med Sakristi. Præstebolig, Ø. for Kirken, er opf. 1905 efter Tegn. af Arkt. Thorvald Jørgensen.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Overpræsidentens og Biskoppens Overtilsyn, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Vanløse Sogn, under Vor Frue Provsti, udskiltes fra Brønshøj Sogn fra ^{1/8} 1909.

Af Kirker og Kapeller i Stiftelser m. v. skal her omtales følgende; om de øvrige henvises til Beskrivelsen af de paagældende Institutioner.

Kirken i De gamle By, Nørre-Allé, er indv. ^{18/12} 1892 og opf. efter Tegn. af Arkt. Vilh. Petersen for c. 70,000 Kr. af røde Mursten og bestaar af et ottekantet Hovedparti (18 m paa hver Led) med 4 smaa Udbygninger, der tjener til Præsteværelse og Forstuer, den ene danner Hovedindgangen, og en ottekantet Kuppel med Lanterne og forgyldt Jærnkors over Midterpartiet; i Lanteren en lille Kirkeklokke. I Kirkens Indre bæres Kuppelen af 8 slanke Jærnpiller med Cementindklædning og Gibskapitæler, og i den maledede Kuppelhvælving er der runde Vinduer; hele Kirken rundt er der Træpulpitur. I Alternichen Michel Angelo's Gruppe Pieta i Bronze. Døbefonten, af Træ, stammer fra det gl. Alm. Hospital i Amaliegade. I Kirken er ophængt et lille tiltaklet Skib „Haabet“. Der er c. 500 Siddepladser.

Den her ansatte Præst er tillige Præst ved Almindelige Hospital.

Kirken i Abel Cathrines Stiftelse, Abel Cathrines Gade, danner den bageste Fløj af Stiftelsens firlængede, 1886 indviende Bygning (Arkt.: H. B. Storck). Det Indre er et aflang-firkantet Rum (10 × 6 m, 7 m højt) med fladt Loft og helt hvidt, ogsaa alt Inventaret. Paa hver Side af Altervæggen et Pulpitur; paa det ene staar Orgelet. Paa Altervæggen et Trækors. Kalk (1640), Kande (1691), Disk og Oblatæske, alt af Sølv, fra Christianshavns gamle Kirke. Trædøbefont; Sølvdøbefad fra Nicolai Kirke, skænk. 1652 af Elisab. Hansdatter. Lysekroner (Kopi af en i Vartov Kirke), skænk. af Højesteretsadvokat Liebe; paa Sidevæggen Portræt af Hans Hansen Osten og Abel Cathrine, Kopi efter Malerierne paa Monumentet i Holmens Kirke.

Ved Kirken er ansat en Præst.

Kirker under Holmens Provsti.

Holmens Kirke (*Bremerholms Kirke*), ved Holmens Kanal og Slotsholms Kanal. Da Holmens Menighed oprettedes $\frac{7}{12}$ 1617, benyttedes som Kirke et lille Hus paa Bremerholm (indv. $\frac{28}{11}$ 1617), hvori Holmens Folk havde plejet at holde deres Maaltider. Men kort efter lod Kongen den af Fr. II 1563 opf. Ankersmedjens indrette til Kirke, indv. $\frac{5}{9}$ 1619. Bygningen bestod egentlig af to sammenbyggede Huse, af hvilke et lavere mod NØ., Ankersmedjen, først blev inddraget til Kirke, medens det sydvestl., hvis Gavlf ud til Kanalen sikkert endnu er bevaret i sin oprindelige Form, var Bolig for Smedemesteren og senere Toldbod og Navigationsskole. Men da det viste sig, at Kirken var for lille, foretoges der 1640-41 (under Bygm. Leonhard Blasius) en Ombygning, hvorved Koret indrettedes i den

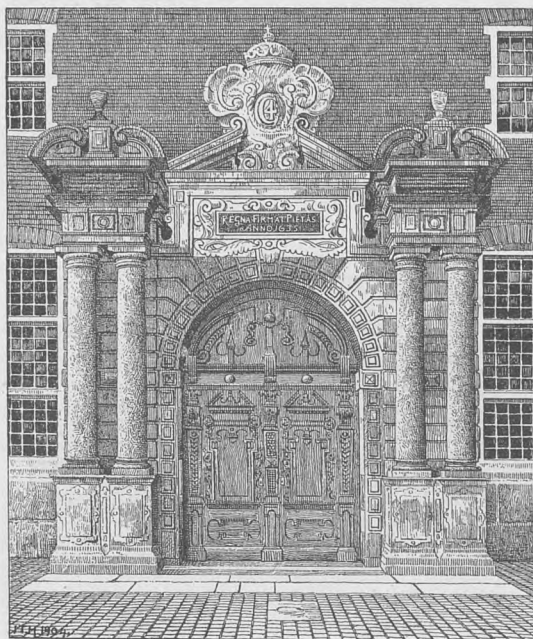

Holmens Kirke.

sidstnævnte Bygning. Samtidig forhøjedes den gamle Dels Mure i Højde med den nye, og der tilbyggedes to Fløje af gule Sten mod NV. og SØ.; de nye Gavle fik lignende Former som den gamle, Spiret flyttedes hen over Korset, Kirken pudsedes og gulkalkedes, og dens Indre fik sit nuv. flade Stukloft (af Dønnikerne V. Jæger og J. Hornbostel) samt de første Rækker Pulpiturer. Paa Nordvestfløjens Gavlf, hvor Hovedindgangen var, opsattes Aarstallet 1641 og Bogstaverne RFP (Kongens Valgsprog: Regnum firmat pietas).

Kirken staar endnu væsentlig, som den blev opført 1641, idet den har undgaaet Ildebrande og Bombardement (der har før i Murene siddet 6 Kugler fra 1658). 1704 blev der bygget en høj Kirkegaardsmur med Portaler ud til Gaden; 1705-08 opførtes Gravkapellet langs Kanalen (se ndf.), indrettet til 34 aabne Begravelser. Selve Kirkebygningens Tag blev kobbærtækt 1688-1702; der var mindre Restaurationer 1739, da Inventaret gulmaledes, i 1752-53, da der bl. a. opsattes nye Pulpiturer og Vinduer, ligesom Inventaret perlemaledes, og de udvendige Mure rødkalkedes, samt 1834-36, da Murene vistnok maledes graa. Sit nuværende Udseende fik Bygningen ved en Hovedstandsættelse 1871-73 (Arkitekt: Prof. L. Fenger, c. 130,000 Kr.); Sakristiet ved Korets Nordvestside opførtes, Hovedind-

gangen flyttedes fra Nordvest- til Nordøstfløjen, hvor den vestl. Hovedportal fra Roskilde Domkirke, „Kongeporten“ (fra 1635), anbragtes (se II p. 230), Kirkegaardsmuren fra 1704 afløstes af et Jærngitter, og „Korsurtegaarden“, den lille Plads mellem Koret, det nye Sakristi og Nordvestfløjen, lukkedes med 3 Jærngitterporte fra Fr. V's Tid, som før havde siddet i Kirkegaardsmuren. I det Indre omdannedes de lukkede Pulpiturer til et aabent Galleri, baaret af Jærnsøjler; kun for Enderne af Korsfløjene opsattes to Pulpiturer ovenover hinanden, og overfor Prædikestolen anbragtes en Kongestol, til hvilken Adgangen er gennem en lille Forhal og et Trappehus i Korsurtegaarden. 1894 repareredes Spiret, og der an-

Kongeporten.

Gesimsen er der 9 m, til Tagryggen 16 m. Gennem Kongeporten og Forhallen i Nordøstfløjen træder man ind i det af 6 m høje Vinduer belyste Rum, der dækkes med det omtalte Stukloft, hvis oprindl. Relieffer i Koret 1828-29 er ombyttede med 4 Engle af H. E. Freund. Koret (hævet 4 Trin) er skilt fra Skibet ved en Skranke med 38 Messingbalustre, med Aarst. 1668 og Givernes Navne. De fire Profetstatuer, der staar paa Skranken, Altertavlen, der er et rigt og pragtfuldt Snitværk af Egetræ i Bruskarokstil fra 1661, med talrige Figurer og Relieffer (Scener af Bibelhistorien, de 4 Evangelister m. m.; paa Bagsiden en malet Indskr. om Kirkens Historie), og den lige saa rigt udskaarne Prædikestol fra 1662 er Arbejder af Abel Schrøder den yngre fra Næstved. Moderne Smedejærns Knæfaldsskranke efter Tegn. af Møller Jensen. Smedejærns Døbefont fra 1646, forarbejdet af Holmens Smed H. U. Schwitzer (en Aarrække paa Nationalmuseet); ved Døbefonten et Maleri af A. Dorph (Christus og Børnene), fra 1877. Orgelet, over Forhallen, er fra 1870. Af Lysekronerne er den ældste støbt 1656, en anden fra 1659. Af Sølvkalkene er den ældste skænket 1618; to Alterkander fra 1704 og 1717; to Sølvlysestager,

skaffedes et nyt Ur (c. 15,000 Kr.); 1903-04 restaureredes Gavle og Portaler (c. 30,000 Kr.), under Ledelse af L. Fenger; i Anledn. af Kirkens Jubilæum $\frac{3}{4}$ 1919 istandsattes det Indre paa ny, hvorved Væggene atter blev hvide (Arkitekt: Gotfr. Tvede).

Kirken er opf. i Renæssancestil med pudsede Mure, der efterligner Mursten, med glaseret Tegltag og med et ottekantet, kobbertækt Laternespir (18 m) over Korsskæringen. Til det ligearmede Kors sydvestre Fløj, der danner Koret, slutter sig det nye Sakristi samt Ligkapellet, begge langs Slotsholmskafanen. Kirkens udv. Længde i hver af Korsarmene er 51 m, den er 14 m bred, til

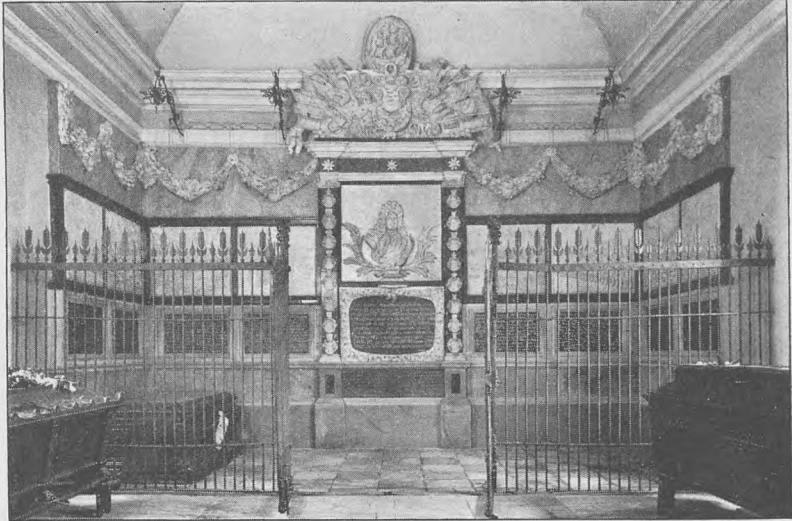
skænkede 1873 af Grevinde Danner. Desuden findes et Sølvdaabsfad fra 1757, to Pengetavler fra 1679 og 1711 samt en Jordpaakastelses-Spade, hvis Skaft ender i en gennembrudt Lugtedaase af Sølv. Ved Opgangen til Prædikestolen et Sandstenskrucefixs (3,5 m), vistnok Rest af et ved Tøjhusets Brand 1647 ødelagt Monument, som Chr. IV havde ladet lave til sin Grav i Roskilde Domkirke (se Tidsskr. for Kunstind. 1890 p. 15 og 96 fig.). Kirken har 2 Klokker, den ældste fra 1619.

Holmens Kirkes Indre.

Paa Kirkens Vægge er anbragt Epitafier bl. a. over: Viceadmiral Jørgen Bjørnsen, † 1683, og Hustru (med Maleri af H. Ditmar i Snitværksramme af Lorentz Jørgensen fra Holbæk), Etatsraadinde Elisab. Hoppe, f. Holst, † 1773 (Marmorpyramide af Wjedewelt), Cecilia Catharina Falsen, f. Høyer, † 1816, med Medaillon af Thorvaldsen („Natten“), Provst Niels Christensen Spend, † 1664 (Snitværksramme af Hans Gudewerth fra Eckernførde?), Sophie Elisab. Kaas, f. Charisius, † 1769, Borgmester Jakob Madsen, † 1653, (formentlig) Køkkenskriver Hans Olufsen, † 1670, Materialskriver Hans Numsen, † 1652 (Maleri af K. v. Mander), Pro-

viantsskriver Hans Hansen Osten, † 1672, og Hustru Abel Cathrine v. d. Wisch, † 1676 (Malerier af A. Wuchters), Skibsskriver og Spisemester paa Bremerholm Gabr. Jacobsen Kyng, † 1684, og Hustru (Familiemaleri), Kapt. Niels Olsen Onsvale, † 1701, og Stiftsskriver og Raadmd. Bendix Mese, † 1688. Gravstene er bevarede over Fr. Rostgaard, † 1745, Kantor Chr. Sørensen Wedel, † 1661, og Kapt. Joh. Hugo Barner, † 1677. I et af de smaa Værelser ved Koret en Ligsten over Agnete Sophie Budde, henrettet 1678 (begr. i Korsurtegaarden); i Sakristiet er der Portrætter af Præsterne Matth. Jensen Hviid, † 1759, Biskop V. Chr. Hjort, † 1818, Fr. C. Gutfeldt, † 1823, Joh. Andr. Riis, † 1843, Andr. Krag Holm, † 1851,

Niels Juels Gravkapel i Holmens Kirke.

Balth. Münter, † 1867, og L. A. Warburg, † 1886. I Kirken er 1904 ophængt en Model af Niels Juels Skib „Christianus Qvintus“.

I Ligkapellet (28 × 8 m), der er opf. efter Tegn. af J. C. Ernst i hollandsk Barokstil paa Granitsokkel af røde Mursten og har tøndehvælvet Loft, og hvortil der er Adgang fra Koret og fra Kirkepladsen, findes i den sydøstl. Ende i hele Kapellets Bredde *Niels Juels* Gravkapel, hvor der bag et Jærngitter staar et stort Marmorepitafium, vistnok efter Tegn. af L. v. Haven, med Søheltens Buste og 8 Basreliefs, forestillende hans vigtigste Sejrsvindinger, samt Vers af Th. Kingo; over Monumentet hænger Begravelsesfaner, og foran det staar Kister med Ligene af Niels Juel, † 1697, hans Hustru Margr. Ulfeld, † 1703, hans Søn Knud Juel, † 1709, og Svigersøn Gregers Juel, † 1731. Desuden hviler her bl. a.: Højesteretsadvokat A. H. F. Klubien, † 1893, Konfessionarius Peder Jespersen, † 1714, Biskop Peder Hersleb, † 1757, G. C. Greve af Haxthausen, † 1802, Etatsrd. G. Klaumann, † 1752, Kabinetssekretærerne Andr. Lüders, † 1727, og Peter Lüders, † 1730, Overkmr. A. W. Hauch, † 1838, og Hustru, Generalkrigskommissær Alex. Ross, † 1792, Udenrigsminister H. Krabbe-Cariusius, † 1845, Fabrikant W. Wain, † 1882, Komponisten N. W. Gade, † 1890, Peder Tordenskjold, † 1720, med et 1817 opsat Monument, udf. af Dajon efter Stadsbygmester Mallings Tegning, med Portræt-

medaillon og Indskr. samt sort Marmorsarkofag (af Materialer fra Frue Kirke), Grev Otto Manderup Rantzau, † 1768, Søkortdirektør Jens Sørensen, † 1723, Gehejmerd. Niels Benzon, † 1708, med Marmorepitafium og to Marmorkister i et særlig afgitret Kapel ved Væggen nærmest Koret, Kessionarius Joh. Frauen, † 1736, Skibskonstruktør Henr. Gerner, † 1787, Hofkantor Janus Ibsen, † 1758, og Arkitekterne G. F. Hetsch, † 1864, og C. F. Hansen, † 1845. Desuden findes i Kapellet en Del Kisteplader. En Ligsten over Admiral C. V. Jessen († 1823, begr. i Vestindien) er hjembragt af Korvetten Hejmdal. Under Gulvet er der Gravkældere, ved hvis Istandsættelse og Ordning 1911-12 Kapellet fik et nyt Flisegulv (i St. for store Trælemme).

I *Korsurtegaarden*, hvor der ^{21/10} 1878 er rejst en af Grosserer Puggaard til Kommunen skænket Statue af Tordenskjold, af H. V. Bissen, er der Gravmæler bl. a. over: Lærer og Klokker Mathias Johs. Borch, † 1833, C. H. Hoff-Rosenkrone, Friherre til Rosendal i Norge, † 1837, og Skuespiller Chr. M. Foersom, † 1850. En Sten beretter, at Kirkegaardsmuren opførtes 1660, da Gabr. Jacobsen Kyng var Forstander. — Paa den tidl. Kirkegaard omkring Kirken, som blev nedl. 1851 og 1877 omdannet til et Haveanlæg, er bevaret forskellige Gravmæler. Ud til Havnegade og Holmens Kanal er ^{12/5} 1903 afsløret et Monument for Biskop B. J. Fog, † 1896, en Granitstøtte med Bronzebuste i overnaturlig Størrelse, af Saabye.

Ved Kirken, som er selvejende og staar under Marineministeriets Patronat, er ansat en Sognepræst, 2 resid. Kapellaner og 1 Kaldskapellan. Holmens Sogn, under Holmens Provsti, omfatter, foruden sit egentlige Omraade, tillige alle til Søværnet hørende Personer med Bopæl i København. — Litt.: F. Thaarup, *Holmens Kirke*, Kbh. 1833. — Louis Bobé, *Bremerholms Kirke 1619-1919*. Kbh. 1920. — Om Begravelser paa den nedl. Kirkegd. se *Personalhist. Tidsskr.* 5. R. I p. 168.

Garnisons Kirke, Skt. Anna Plads. Den først benyttede Garnisons Kirke var Sophie Amalienborg Slotskapel, som blev staaende ved Slottets Brand 1689. Kort før sin Død approberede Chr. V Tegningen til en ny Garnisonskirke, som skulde bygges paa Hjørnet af Adelgade og Dronningens Tværgade. Men de politiske Forhold standsede Udførelsen, og først 1703 blev Grundstenen lagt, paa Kirkens nuv. Plads. Bygningen, hvis Opførelse lededes af V. F. v. Platen, indviedes ^{24/3} 1706 under Navn af *Den Herre Zebaoths Kirke*. Prædikestol og Døbefont fik den fra det nævnte Kapel, ligesom en Del Materialer hentedes fra Amalienborg. Der prædikedes afvekslende Dansk og Tysk indtil 1819, da den tyske Præst afskaffedes; 1804 blev Kirken Sognekirke. 1859-60 tilbyggedes to Skriftestole. 1886 foretoges under Ledelse af Arkt. L. Knudsen en Hovedrestauration, der kostede c. 70,000 Kr.; navnlig blev det Indre opmalet og forgyldt, Vinduerne omdannedes, og nogle nye indsattes, Varmeapparatet forbedredes, og et nyt Lighus opførtes paa Kirkepladsen; 1902 opmaledes atter det Indre.

Kirken er opført paa Granitsokkel af røde Mursten med korte Korsfløje nær Korets Østende. Over Vestgavlen, hvor Hovedportalen er, hæver sig over en Façadefronton med toskanske Pilastre et lille Taarn med kobbertækt Laternespir. Kirkens Længde er udvendig 43 m, dens Bredde i Korset 28 m. Det Indre, der er malet i lyse Farver, har overalt tøndehvælvede Løfter med Stukbaand og langs alle Væggene Pulpiturer i to Stokværk; paa hver Side af Alternichen er der et Sakristi, hvoraf det ene i 1922 er omdannet til Præsteværelse. Alteret, opsat 1724, er af forskelligfarvet Marmor med Figurer og Relief af Korsfæstelsen, forfærdiget af Didr. Gercken og skænket af Hans Benzon til Sohngaardsholm († 1715) og

Hustru (deres Marmorbuster bag Alteret; de er begr. i Marmorkister under Koret). I Koret 4 Malerier: Korsfæstelsen (fra 1717), Gravlæggelsen, de hellige 3 Konger og Opstandelsen (fra 1722). Prædikestolen er fra Slutn. af 18. Aarh., ligesom Døbefonten, af Marmor med Bronceornamenter. Paa Orgelet, over Forhallen, staar: 1860. Mindetavle i Gibs over Biskop N. Edinger Balle med Brystbillede (af Th. Stein fra 1891), opsat 1894 til Minde om hans Bibellæsninger i Kirken. Syv Lysekroner.

Kirkegaarden ved Kirken indviedes 1706, udvidedes senere ved tilkøbte

Garnisons Kirke.

Grunde og nedlagdes 1851, da Kirkegaardsmuren afløstes af et Gitter, som endnu staar ud til Skt. Anna Plads. Paa Kirkegaarden findes Mindesmærker bl. a. over: General G. Chr. Stürup, † 1762, og hans Datter Generalinde Sophie Hauch, † 1760, Generalmajor L. H. Schimmelmann, † 1793, Skibsværtsejer Lars Wilder, † 1810, Portrætmaler C. A. Lorentzen, † 1828, Skuespillerinde M. M. Astrup, † 1834, Generalmajor D. Zepelin, † 1841, Malerne J. Th. Lundbye, † 1848, og C. V. Eckersberg, † 1853 (de to sidste i Kirkens Nordmur med Broncerelieffer henholdsvis af H. V. Bissen og Jerichau), og Komponisten J. P. E. Hartmann, † 1900 (ogsaa Faderen, Kapelmusikus A. W. H., † 1850, er begr. her). — Paa Kirkepladsen er foruden det

nævnte Lighus i 1895 opf. et Menighedshus af røde Mursten (Arkitekt: L. Knudsen) for c. 30,000 Kr.; det ejes af Kirken. — Ø. for Kirken ud til Strandstræde har der staaet et Ligvognsskur (Kirken havde fra 1711-82 Privilegium paa Ligvognskørsel; Vognene nu i Dansk Folkemuseum). 1925 er der opført en Præstebolig (Arkt.: K. Varming).

Ved Kirken, der er selvejende og staar under den kommanderende Generals Patronat, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kaldskapellan. Garnisons Sogn, under Holmens Provsti, omfatter, foruden sit egentlige Omraade, alle til Garnisonen hørende Personer i Kbh. (undt. dem, der hører til Citadels K. og Frederiksberg K.) samt alle afskedigede Landmilitære, forsaavidt de ikke er ansatte i Civilestaten eller driver borgerlig Næring, med deres Husstand. — Litt.: F. Thaarup, G. Kirken, Kbh. 1840. — Om Begravelser paa Kirkegd. se Personalhist. Tidsskr. 5. R. III p. 248.

Skt. Pauls Kirke, paa Skt. Pauls Kirkeplads ved Nordenden af Adelgade, er opf. 1872-77 (Grundst. nedl. $\frac{1}{11}$ 1872, indv. $\frac{19}{2}$ 1877), paa en af Staten skænket

Grund for 235,000 Kr., hvoraf Kommunen gav 90,000. Kirken er opført efter Tegn. af Arkitekt J. E. Gnudtzmann paa Granitsokkel af røde Mursten i norditaliensk-romanske Stilformer og bestaar af Kor med Apsis (hvortil slutter sig Sakristier), tredelt Skib og et med kegleformet Murstensspir prydet Taarn foran Sydgavlen, der er udformet som Façade med tre Portaler, bag hvilke der er Forstuer til de tre Skibe. Kirkens udv. Længde er 46 m, dens Bredde 23 m; til Midtskibets Gesims er der 17, til Tagryggen 21 m; Taarnet er 30, Spiret med Korset 17 m. I det Indre bæres Arkadebuerne af Granitsøjler med Kapitæler og Fodstykker af

Kalksten. Skibene har flade Loffer; Koret, der hæver sig syv Trin, aabner sig med en mægtig Bue ud til Skibet og har dekorerede Hvælvinger. Over Sakristierne er der Gallerier ligesom over Forstuerne paa Siderne af Taarnet og Orgelet over Forhallen. Under Koret findes Kælder med Varmeapparat og Ligrum. I Apsis er opsat en Frise, Christi Gang til Golgata, efter Thorvaldsen. Paa Alteret, af Træ, er 1888 opstillet et forgyldt Krucifiks (efter Jerichaus Model), skænk. af Sognepræst Chr. Møller; i Kirken hænger desuden to Malerier; det ene, Nadverens Indstiftelse, malet af Krock, har tidligere tjent som Alterbillede i Frederiksberg Slotskirke. Prædikestolen, af Træ, er skænk. af Stiftsprovst Rothe; Døbefonten er af hvidt Marmor. Et Daabsfad samt-kande af Sølv er skænket 1927. Et antikt, udskaaet Egetræs-billede, Korsfæstelsen, er skænket af Justitsrd. F. S. Bang.

— Kirken undergik 1888 en omfattende Reparation; 1896 restaureredes Spiret, 1927 det Indre. — Kirken er omgivet af et Jærgitter.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Magistratens Overbestyrelse, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kateket. Skt. Pauls Sogn, under Holmens Provsti, udskiltes allerede 1858 som Trinitatis nordre Sogn; men foreløbig benyttedes Trinitatis Kirke ogsaa for dette. Ved Res. af $13\frac{1}{2}$ 1877 oprettedes Skt. Pauls Sogn. — Litt.: Festskrift i Anl. af Kirkens 50-Aars Jubilæum, Kbh. 1927.

Frederiks Kirke (Marmorkirken), paa en Plads mellem St.-Kongensgade og Bredgade lige for Frederiksgade og Amalienborg Plads. Samtidigt med Planlæggelsen af „Frederiksstaden“ Ø. for Bredgade 1749 sørgede man ogsaa for, at den nye Bydel fik en Kirke, der tillige skulde erindre om den oldenborgske Kongestammes 300-Aars Jubilæum, og som derfor i Storstillehed skulde overgaa alle Byens andre Kirker. Til Plads valgtes en Del af Charlotte Amalies Have lige for den projekterede Frederiksgade og Amalienborg Plads. Den højtidelige Grund-

Skt. Pauls Kirke.

stensnedlæggelse ^{30/10} 1749, hvortil der prægedes en Erindringsmedaille, foretoges af Kong Fr. V selv, og under Ledelse af Frederiksstadens kunstneriske Skaber, Eigtved, iværksattes store Udgravnings- og Piloteringsarbejder. Kirken, der efter Planen skulde være en Rotunde med Kuppel samt to Taarne i Rotundens Tværakse, skulde opføres i Rokostil, af Sand- og Mursten; men ved Res. af ^{31/8} 1753 bestemtes, at Murene baade ind- og udvendig skulde beklædes med norsk Marmor. Imidlertid viste der sig Utilfredshed med Eigtveds Tegning, som sendtes til Paris til Gabriels Bedømmelse, hvorefter han udarbejdede nye Planer, af hvilke en blev approberet. Men en Maaned senere døde Eigtved, Juni 1754. Endnu samme

Frederiks Kirke, Jardins 1756 antagne Projekt.
Det mørke Stykke er Ruinen i 1874.

Aar blev den franske Arkitekt Jardin indkaldt som Bygmester, og ^{20/6} 1756 approberedes et af ham i nyklassisk Stil udarbejdet Projekt, der beholdt den paabegyndte BygningsFundamenter og Sidetaarne. Samtidig vedtoges, at Kirken helt skulde opføres af Marmorblokke, en Bestemmelse, som paa Grund af sin overordentlige Kostbarhed i Virkeligheden dødsdømte Foretagendet. Efter Fr. V's Død maatte den aarl. Sum til Arbejdet betydeligt nedsættes, og ved Res. af ^{9/11} 1770 standsede Struensee det helt. Da var kun Centralbygningen naaet c. 9 m

over Jorden, og der var medgaaet 741,301 Rd. Cour. (henved 4,800,000 Kr.). Efter Struensees Fald blev der Tale om at genoptage Arbejdet med Stadsbygmester G. E. Rosenberg som Leder; men da der ikke var Penge, nøjedes man med at overdække Murene med Brædder. Efter Byens Brand 1795, da den havde mistet Nicolai Kirke, var der atter Tale om at opføre den efter et af Harsdorff udarbejdet noget reduceret Projekt, hvorefter Rotunden skulde bevares med en lavere Kuppel og uden Side-taarne. Planen blev dog opgivet, da Harsdorff døde 1799, og den ufærdige Kirke laa nu hen som Ruin. Af de Partier, som efter Harsdorffs Plan skulde sløjfes, blev der taget Sten til Slotskirken og andre offtl. Bygninger. Efterhaanden fremkom der mange Projekter til Ruinens Benyttelse, saaledes til Museum for Thorvaldsens Værker, til Koncertlokale, til et Monument for Grundloven, til Kirke, osv. Da traadte Etatsrd. Tietgen til, idet Finansministeriet i Juni 1874 solgte Ruinen til ham med den Forpligtelse at fuldende Kirken. Tietgen henvendte sig derpaa til

Kmhr., Prof. Meldahl om et Projekt til en Kirke, hvorved man saa vidt muligt kunde benytte, hvad der før var opf., og til Bebyggelse af de omliggende Grunde, saa at Kirken og dens Omgivelser kunde komme til at danne en arkitektonisk Helhed. Efter at Ministeriet 1875 havde approberet Projektet og Planen, toges der fat paa Opførelsen, og ¹⁹/₈ 1894 indviedes Kirken.

Kirken er opf. som en Rotunde i romersk præget, ret behersket Barokstil. Over Bygningens nedre Del, der mod Ø. og V. har Udbygninger, af hvilke den østre er smykket med en Søjlefronton og danner Hovedindgangen, hæver sig en med Arkader smykket Tambour og over denne Kuppelen, hvis indre Diameter er 30 m (kun lidt mindre end Skt. Paulskirkens i London). Den af brændte, hule Tegl byggede Hvælving er ligesom Santa Maria del Fiore Kuppel i Firenze opført frit uden Støtte eller Ledestillads. Da det norske Marmor, der var i Bygningens ældre Del, gik med til Underdelen, og da de oprindl. Marmorbrud i Norge ikke mere var i Drift, opførtes de øverste Dele af Ølands- og Fakse Kalksten og af alm. Mursten med Puds. Det ydre af Kuppelen og Lanternen er af Tømmer, dækket med Kobber, hvilket sidste for største Delen indkom ved Gaver, dels som

Frederiks Kirke.

gl. Kobberkar, dels i Penge (i den store Kugle over Lanternen er der indsat noget indsendt Kobberlegetøj); Forgyldningen af Kuppelen er bekostet af Etatsrd. Bornholt; over Lanternen sidder et til Dels forgyldt Jærnkors, afsløret paa Grundtvigs Hundreedaars Fødselsdag ⁸/₁₀ 1883, 72 m over Jorden. Kirkens udv. Længde med Portalen er 55, dens Bredde 44 m; Underdelen er 21, Tambouren og Kuppelen 38 m høj. Ovenpaa Underdelen er paa Balustrene anbragt 16 Zinkstatuer af Kirkens Stormænd fra Moses til Luther; paa Piedestaler mellem Jærngitret, der omgiver Kirkens Fod, er der Plads til 12 Statuer af ledende Mænd i den danske Kirke, af hvilke 7 er opstillede, nemlig Ansgar, Knud den Hellige, Peder Palladius, Kingo,

Brorson, Hans Egede og Grundtvig (Statuerne er af V. Bissen, Evens, Gelert, Aksel Hansen, Hoffmann, Saabye, Rohl Schmidt, Peters, Th. Stein og Viggo Jarl). I de 4 smaa beplantede Anlæg ved Kirkens Hjørner staar Fragmenter af de Kapitæler, der udførtes til Jardins Kirke.

Det indre er en imponerende, lys Rotunde, hvis nedre Vægge gennembrydes af Arkader med Pulpiturer, hvortil to Stentrapper fører op; i de 4 Nicher mellem Arkaderne tænkes opstillet Statuer af Evangelisterne, og mellem Buerne er der

Frederiks Kirkes Indre.

Medailloner med Symboler paa Sakramenterne, Evangelisttegn m. m. Tambouren, hvorunder der løber et smalt Galleri, er gennembrudt af 12 søjleindrammede Vinduer med blaaligt og gulligt Glas (i Solskin kan man se 3 store Kors-skygger fra Vinduerne vandre hen over Tambourens nordre Væg). Hvælvingen (46 m over Gulvet) har en modell. og malet Dekoration som Ramme om 12 Apostelbilleder (af C. N. Overgaard efter Orlriks Ud-kast). Lige for Hovedindgangen staar mod V. den marmormalede Træaltertavle, med et gyldent Krucifiks mellem de 10 gullige Søjler; paa Alterbordet og ved dets Sider 4 Stager af gammelitaliensk Bronze-arbejde, to Sølvstager, Kandelabrer osv., alt Gaver, samt en Guldbøgegren fra Tietgens Begravelse, den

syvarmede Guldlysestage, som i sin Tid blev skænket Grundtvig, og en Bibel i emall. Bind, skænket af Juvelerer Dragsted. Ved Korsranken staar Prædikestolen med Himmel (af Træ, som Marmor). I en af Rundbuerne staar Broncedøbefonten med Daabsengelen, af St. Sinding. Senere er anskaffet en Marmorfont, efter Tegn. af J. Skovgaard. I Sidegangene er anbragt et Marmorepitafium over Kirkens Byg-herre og hans Hustru, af Niels Skovgaard, samt Billeder af Grundtvig og J. H. Monrad, Kirkens første Sognepræst. Over den nordl. Sidegang findes Orgelet og ved Siden, ved Gulvet, Kongestolen (med særlig Indgang og Forstue). I Udbygningen bag Alteret ligger Sakristiet og S. for dette Præsteværelset (heri et af Libert malet Bill. af Ruinen), mod N. er der et Ligkapel. I Kirken er ophængt et c. 1500 skaaret Egetræsrelief fra en Altertavle, Nedtagelsen af Korset, Gave fra Grosserer G. Jensen, samt et Elfenbenskrucifiks, skænket af Fru Verdier. Ved Udsmykningen af Kirken har foruden de ovenn. Kunstnere Billedhugger H. C. Petersen og Arkitekterne Thonning og Garde (Alteret) medvirket.

Kirkens Opførelse, der leledes af Meldahl som ulønnet Bygmester, støttet af Arkitekterne Alb. Jensen og Blichfeldt, kostede c. $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr., hvoraf dog en Del atter indkom ved Salg af de omliggende Grunde, og c. 150,000 Kr. skænkedes til den indre og ydre Udsmykning af Mænd i Kbh.

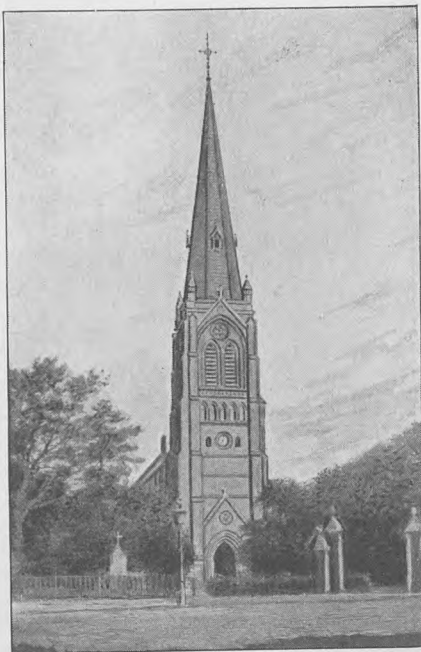
Ved Kirken, der er selvejende og staar under Overtilsyn af Overpædidenten og Københavns Biskop, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en ordin. Kateket. Frederiks Sogn, under Holmens Provsti, oprettedes ved Res. af $\frac{2}{3}$ 1894 af en Del af Garnisons Sogn, hvortil fra $\frac{1}{1}$ 1905 lagdes en større Del af Skt. Pauls Sogn. — Litt.: Jardin, Plans, coupès et élévations de l'église royale de Fr. V., Copenhague 1765. — F. J. Meier, Marmorkirken, Kbh. 1883. — F. Meldahl, Frederikskirken, saaledes som den blev projekteret i det 18. Aarh., Kbh. 1896. — F. Schiøtt, i „Fra Arkiv og Museum“ I p. 1 flg., og i „Kbhvnske Nybyggn.“ („Architekten“ V p. XV flg.). — Om Jardins Tegninger se „Architekten“ XIII p. 469 og XXII p. 285.

Skt. Jakobs Kirke, Østerbrogade, er opf. 1876-78 (Grundst. nedl. $\frac{4}{9}$ 1876, indv. $\frac{28}{6}$ 1878) efter Tegn. af Prof. L. Fenger paa en 7700 m² stor Grund af Østerfælled, skænket af Kbh.s Kommune, for c. 175,000 Kr., hvoraf Kommunen gav 40,000 Kr. Den er en Murstensbygning i engelsk-gotiske Stilformer, af flammede Sten med udv. Beklædning af røde Mursten over Granitsokkel og bestaar af et Midtskib og to lavere Sideskibe, et Kor mod V., to Sakristier S. og N. for Koret (det sidste tilbygg. 1893) samt ved Langskibets Østside et Taarn med ottekantet, skifertækt Spir (til Fløjstangen 55 m). Hele Kirkens udv. Længde

er 45 m, dens Bredde 20 m. Over Hovedindgangen ind til Taarnrummet, der er Forhal, sidder en Medaillon med Jakob den ældres Billede (Billedhugger L. Prior). Det Indre, hvor de 8 Piller mellem Skibene er af Fakse Kalksten, har pudsede, dekorerede Træløfter. Altertavlen er C. Blochs Opstandelsen (Gentagelse af Billedet i Bedestolen i Frederiksborg); paa Siderne to Statuetter, Moses og David, af A. V. Saabye. Prædikestolen er af Egetræ, med Evangelistsymbolerne; Døbefont af hvidt Marmor. Det nordl. Sakristi aabner sig ind til Sideskibet med en firefløjet Dør, saa at det kan benyttes som Tilhørerplads. Ved Indgangen er indsat en Mindetavle for Pastor R. Frimodt. Kirken har 1000 Siddepladser. Paa Kirkepladsen ligger et Lighus, en Præstebolig, opf. samtidig med Kirken efter Tegn. af L. Fenger, og et 1902 efter Arkt. Thorv. Jørgensens Tegn. opf. Menighedshus, af røde Mursten i 2 Stokv., med en Forsamlingsaal (500 Siddepl.).

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Magistratens Overtilsyn, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en ordin. Kateket. Skt. Jakobs Sogn, under Holmens Provsti, udskiltes ved Res. af $\frac{3}{12}$ 1877 af Skt. Johannes Sogn. Senere er Sions, Østervold, Frihavns og Rosenvængets Sogne udskilte.

Trap: Danmark, 4. Udg. I.

Skt. Jakobs Kirke.

Taksigelseskirken, Jagtvejen, paa Hj. af Teglværksgade og Gudhjemsgade, er opf. 1925-27 (Grundst. nedl. $\frac{15}{100}$ 1925, indv. $\frac{25}{100}$ 1927) efter Tegn. af Arkt. Fr. Kiørboe for c. 400,000 Kr. (hvoraf Grunden 60,000). Bygningen, af røde Mursten i frit behandlede, nærmest middelalderlige Stilformer, bestaar af Kor med halvrund Apsis, Hovedskib, 2 Sideskibe, hvis udvendige Mure afsluttes med 3 spidse Gavle, samt Taarn mod V., hvis blindingsmykkede Overdel har Sadeltag med Gavle i Ø. og V. Hovedindgangen er i Taarnet, ved Forhallen et Venteværelse for Daabs-

Taksigelseskirken.

gæster og Trappe til Orgel og Taarn m. m. Det hvidkalkede Kirkerum, der er c. 30 m langt, 16 m bredt (Koret $7\frac{1}{2}$ m) og 13 m højt, er overhvælvet; Sideskibene aabner sig ind til Hovedskibet med 3 Rundbuer. Ved Siden af Koret er der Værelser for Præsten og Kordegnen. Altertavlen (den ene af de 10 Spedalske; „han faldt paa sit Ansigt for hans Fødder og takkede ham“) er malet og skænket af Prof. Aksel Jørgensen. Døbefont af Fakse-Kalk. Orgelet, der har elektrisk Drift, er bygget og skænket af M. P. Møller, Hagerstown, Maryland. Klokkerne, hvis Indskriftsvers tolker Kirkens Navn, Taksigelsen, fordi Dan-

mark undgik Inddragelse i Verdenskrigen, er skænkede af Enkefru Emma Trolle. Midt i Kirken er ophængt en Skibsmodel. Under hele Kirken findes Krypt, med Sakristi og Menighedslokaler m. m. Kirken har c. 550 Siddepladser. — Taksigelseskirken har afløst den midlertidige Aldersro Kirke, en Kokolithkirke, indv. $\frac{27}{100}$ 1908.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Aldersro Sogn, under Holmens Provsti, er opr. 1908 af Dele af Skt. Stephans S. og Sions Sogn. — Litt.: Kbh.s Kirkesag 1927 Nr. 13.

Luthers Kirken, Kalkbrænderivej, er opf. 1914-18 (Grundsten nedl. $\frac{28}{100}$ 1914, Menighedshus indv. $\frac{20}{100}$ 1914, selve Kirken $\frac{15}{100}$ 1918) efter Tegn. af Arktr., Prof. Martin Nyrop og Jul. Smith for 338,000 Kr. (foruden Grunden) i romanske Stilformer, af røde Mursten med rødt Tegtag og bestaar af Kor og Skib samt Forhal; ottekantet, teglhængt Rytterspir midt paa Skibet. Ved Siden af Forhallen og over denne er indret-

tet forsk. Værelser og Rum; ved Koret et Daabskapel og Præsteværelse; under Koret Sakristi. Langs Skibets 3 Sider et Pulpitur, hvis bagerste Del hæver sig amfiteatralsk. Orgelet er anbragt over Indgangen. Skibets Indre, med fladt kassetteret Cementloft, har røde Murstensvægge forneden og over disse graa Cementsten. Det hvælvede, hvidkalkede Kor er hævet 8 Trin over Skibet, og smykket med omløbende Friser; det belyses gennem 5 rundbuede Vinduer, hvori er indsat Mosaikruder efter Tegning af Frk. Ernestine Nyrop. Over det fritstaaende Alter et Krucifiks; Mosaikruden bag Alteret forestiller Syndefaldet. Døbefont af Marmor, belagt med Guld; Kande og Fad af Messing, udført i gammel Kirkestil og indgraveret med Luthers Segl. Kirken har c. 650 Siddepladser. Vinkelret paa Kirken og sammenbygget med denne ligger Menighedshuset, 2 Stokv. med Mansardetage, indeholdende 2 Forsamlingsale m. m. samt Præstebolig.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Rosenvængets Sogn, under Holmens Provsti, udskiltes fra Skt. Jakobs Sogn ¹/₁₀ 1912. Se Kbh.s Kirkesag Jan. 1915 og Okt. 1917.

Sions Kirke, Strandvejen, er opf. 1895-96 (Grundst. nedl. ⁹/₇ 1895, indv. ²⁷/₆ 1896) efter Tegn. af Prof. V. Koch paa en af Kommunen skænket Grund for 70,000 Kr. Den er bygget i romanske Stilformer paa Granitsokkel af røde Mursten med rig Benyttelse af Kridtsten til Vinduespiller og Tværbaand, Savonniëresten, Granit og ødansk Kalksten samt noget norsk Marmor og bestaar af et Hovedskib, indv. 11 × 21 m, fra Gulv til Tagryg 16 m, og bag ved Skibet en lavere Tilbygning, der i nederste Stokv. indeholder Ligstue, Præsteværelse og Varmeapparat, i øverste Sakristi. Ved Nordsiden tilbyggedes 1921 efter Tegn. af Arkt. K. Varming et højt Klokketaarn med Kobberspir, skænket Kirkens davær. Præst af Fabrikant H. V. Christensen og Hustru. Hovedindgangen, med Christi Monogram og et stort Vinduesparti, er i Vestgavlen, ved Siden af Indgangen er indrettet et Venteværelse. Paa Længdesiderne, med store rundbuede Vinduer, findes Relieffer i Kridtsten (Billedhugger Bærentzen). Det Indre, uden Kor, 13 m højt, har svagt tilspidset Tøndehvælvning med lette Dekorationer og Sidepulpiturer. I Østgavlen er den høje, rundbuede Alterniche. Alterbordet, der er hævet flere Trin over Skibets Gulv, er af Majolika; over det et af P. Steffensen malet og skænket Billede, den vantro Thomas; over det er der et af 3 hvide Marmorsøjler baaret Galleri, som fører ind til det omtalte Sakristi. Dekorationen, hvoraf især mærkes de stilfulde Figurkompositioner i Alternichen og paa Vægfladerne paa Øst- og Vestvæggene (Motiver fra Herrens Genkomst), er af Johs. Kragh (se Tidsskr. for Kunstind. 1899 p. 21). Prædikestol af Træ; Granitdøbefont (Billedhugger Bundgaard). Orgel over Indgangen. Kirken har over 700 Siddepladser.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under den sjællandske Biskops og Overpræsidentens Overtilsyn, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Sions Sogn, under Holmens Provsti, er ved Res. af ²⁸/₉ 1896 udskilt af Skt. Jakobs Sogn, 1908 udskiltes Davids og Aldersro Sogne fra Sions Sogn. Se Kbh.s Kirkesag ²⁹/₄ 1898.

Davidskirken, Koldinggade, opf. af „Foreningen til Opførelse af smaa Kirker“, er bygget 1909-10 (Grundsten nedlagt ²⁶/₅ 1909, indviet ²⁷/₁₁ 1910) efter Tegning af Arkitekt Johan Nielsen for c. 100,000 Kr. i middelalderlige, nærmest romanske Stilformer af røde, haandstrøgne Sten paa Granitsokkel med rødt Tegtag og bestaar af Kor og Skib, Klokketaarn (29 m højt) med Sadeltag, anbragt ved Kirkens Sydvesthjørne og i Gadelinjen sammenbygget med Naboejendommen, samt mod V. to Sakristier over hinanden, som begge kan sættes i Forbindelse

med Skibet, det underste ved Skydedøre, det øverste ved Skydevinduer. Hovedindgangen — i Skibets Gavl, som over Indgangen prydes med en Vinduesrose og foroven afsluttes med et svært Sandstenskors — fører ind i en Forstue, ved hvilken et Venteværelse samt Trappe til Pulpitur og Orgel. Kirkens Indre fremtræder med skurede og hvidtede Murflader og faar sit Lys gennem 3 høje, rundbuede Vinduer mod Ø. Kirkerummets indv. Længde er 22,6 m, dens Bredde 9,4 m, medens Højden til Skibets buede Træloft udgør 10,7 m; Koret, der er hævet to Trin over Skibets Gulv, har Tøndehvælvning; ved Siden af Koret er der Præsteværelse. Altertavlen, der spænder over hele Korets Bredde, er en Kopi af Joakim Skovgaards „Bebudelsen“ fra Helligaandskirken, malet af Joh. Th. Skovgaard; paa Rammens Overstykke et Træskærerarbejde, et stort Kors, omgivet af Evangelisternes Tegn (modell. af Viggo Madsen og skaaret af Frk. Noach). Prædikestol med Lydhimmel, Døbefont af grønt Porfyr (har ligesom forsk. andet Inventar tidl. staaet i Skt. Mariæ Kirkesal, Vesterbrogade). Paa Trappegangen til øverste Sakristi et gl. Maleri af Korsfæstelsen, i nederste Sakristi en Kopi af C. Blochs „Opstandelsen“ i Skt. Jakobs Kirke. I Koret er 1928 ophængt et af C. Forup malet Portræt af Kirkens første Præst E. With. Kirken rummer 550 Siddepladser.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Davids Sogn, under Holmens Provsti, oprettedes ^{19/9} 1908 og benævntes oprindl. Sions søndre Sogn. Fra Davids Sogn udskiltes ^{7/2} 1923 Hans Egedes Sogn. — Litt.: „Architekten“ ^{19/8} 1911. Kbh.s Kirkesag ^{21/3} 1909.

Hans Egedes Kirke, Vardegade, der endnu ikke er fuldført, er indtil videre indrettet i Menighedshusets Kirkesal, indv. ^{28/6} 1924. Menighedshuset, med tilstødende Vinkelfløj (hvori Præstebolig), er opf. i romansk Stil efter Tegn. af Arkt. Wittmaack og Hvalsøe, af røde Mursten med Tegtag, for c. 150,000 Kr. Bygningen er i to Stokv.; foruden Kirkesalen findes Menighedslokaler med Ungdomssal. Kirkesalen har c. 200 Siddepladser.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en ord. Medhjælper. Hans Egedes Sogn, under Holmens Provsti, er udskilt fra Davids Sogn ved Res af ^{7/2} 1923 (Davids østre Sogn).

Esajas Kirke, Malmøgade, Hj. af Upsalagade, er opf. 1903-12 (Grundst. nedl. ^{7/1} 1903, Krypten indv. ^{6/12} 1903, Kirken indv. ^{20/9} 1912) i romansk Stil efter Tegn. af Arkt. Thorvald Jørgensen for c. 250,000 Kr. Den er bygget af røde Mursten paa Granitsokkel og med Anvendelse af Granit i Baand, Buer, Gesimser og Gavlafslutninger og er treskibet, afsluttet med et Tværskib, i hvis Midte findes en Alterniche, en tresidet Karnap med 3 Lysaabninger; over Midten af Tværskibet hæver sig et kvadratisk Taarn i Hovedskibets Bredde, med Pyramidetag, bærende et forgyldt Smedejærnskors, og paa hver Side af Indgangen et kvadratisk Trappe-taarn med Pyramidetag. Alle Tagflader er dækket med glaserede Tegl. En 10 Trin høj Granittrappe fører op til Hovedindgangen mod Malmøgade, en Granitportal, paa hvis Sider er udhugget to Engle (Billedhugger Bundgaard), og hvis Slutten fremstiller en stiliseret Due. Over Forhallen er der Orgelrum. Hovedskibets Mure bæres i Kirkerummet af ottekantede murede Piller med Kalkstenskapitæler, forbundne med Rundbuer, Hovedskibet og Tværskibets Arme har Tøndehvælvning, de lavere Sideskibe og Taarnet, hvis Vinduer belyser Koret, har Krydshvælvinger; alle Hvælvinger er udførte af Træ og pudset, og saavel Vægge som Hvælvinger er hvidtede. Koret, i Tværskibet, er hævet 4 Trin over Skibets Gulv;

i Tværskibet findes Træpulpiturer. Alterbillede i Glasmaleri efter Tegn. af Joakim Skovgaard (Korsfæstelsen), det belyses udefra af et paa Taget af Præsteboligen anbragt elektrisk Lys. Prædikestol af Træ med gennembrudte, udskaarne Fyldinger (Billedhugger Niels Hansen), bygget i Forbindelse med Korsranken ved Hjørnepillen mellem Hoved- og Tværskib; ved modsatte Hjørne er Døbefonten anbragt, en Daabsengel af Marmor, bærende en Muslingeskal (Billedhugger Pedersen-Dan). Paa begge Sider af Alteret en svær, syvarmet Lysesstage af støbt Messing. I Krypten, der i flere Aar benyttedes som Kirke og da var overdækket med et midlertidigt, fladt Tag, findes Sakristi og Menighedslokaler m. m., og bag Kirken en Præstebolig.

Ved Kirken, der tilhører Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Østervold Sogn, under Holmens Provsti, er ved Res. af ²⁷/₁₁ 1903 udskilt af Skt. Jakobs Sogns vestre Del. — Litt.: „Architekten“ ¹⁷/₄ 1903 og ¹⁶/₁₁ 1912. — Kbh.s Kirkesag, Okt. 1912.

Citadelskirken, i Citadellet paa Torvet, er opf. 1703-04 (Grundst. nedl. Juli 1703, indv. ²⁶/₁₁ 1704) og kaldtes fra først „Slotskirken i Frederikshavn“, fordi Fr. III ved Anlægget af Citadellet i 1661 havde til Hensigt at opføre et

Slot med Kirke her. Fra Begyndelsen havde Citadellet kun et lille Kapel i Artilleristokken (hvor nu Præsteboligen er), men det var tilsidst saa forfaldent, at det ikke kunde bruges uden Livsfare. Kirken var i Beg. knyttet til Garnisons Kirke, men fik ved Res. af ⁹/₁ 1739 sin egen Præst. I ældre Tid prædikedes der ogsaa Tysk i Kirken; ved Res. af ²²/₁₀ 1808 bestemtes, at der kun skulde prædikes Tysk hver 4. Søndag, og ved Reskr. af ¹⁵/₉ 1819 henlagdes hele den tyske Garnison til Frederikskirken (se p. 282) paa Christianshavn. Kirken er en lille, aflang-firkantet Bygning med pudsede Mure og midt paa Taget et kobbertækt Rytterspir. Hovedindgangen (over hvilken: 1880) er nu i den smalle Nordside, medens den tidligere, nu blændede Indgang findes midt i den pilastersmykkede Hovedfaçade mod Ø. Over Forhallen er der Pulpitur med Orgel. Det Indre har Tøndehvælvning (blaa, med Stjerner). Altertavlen, fra Fr. IV's Tid, bestaar af 3 Billeder over hinanden, Nadveren, Hyrdernes Tilbedelse og Christus paa Korset. Prædikestolen af Træ, med Billedskærerarbejde, er nyere. Døbefont, af Træ, skænket 1839 fra Vor Frue Kirke. To Lysekroner og et Skib. Bag Alteret paa Siderne Præsteværelse og Skriftestol; i Kapel-

Esajas Kirke.

let ved Indgangen et Maleri af Fru Ingemann. Kirken, der er restaureret 1834, 1894, 1905, 1922 og 1925, har 350 Siddepladser. — Kirken er mod V. sammenbygget med Citadelsfængslet og var endnu ved 1840 indrettet saaledes, at Fanterne kunde overvære Gudstjenesten uden at føres ind i Kirkerummet.

Ved Kirken, der ejes af Staten og staar under Overtilsyn af Generalkommandoen, er ansat en Sognepræst. Citadels sognet, under Holmens Provsti, er opr. ifl. Res. af ³⁰/₉ 1902 fra ¹/₁₁ s. Aar og omfatter foruden sit egentlige Omraade (udskilt fra Garnisons og Skt. Jakobs Sogne) alle i Citadellet og alle, som hører til Afdelingerne der, selv om de bor udenfor, endvidere Kystartilleriregimentet. Frihavnen lagdes ¹/₁ 1916 under Sognet. — Litt.: F. Thaarup, Kirken i Citadellet Frederikshavn, Kbh. 1840. — V. Krohn, Kastellet Frederikshavns ældste Kirke og dets kirkelige Forhold, i Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III. — A. V. Storm, Citadelskirken 1704-1904, Kbh. 1904.

Frihavnskirken, Hj. af Fiskedamsgade og Willemoesgade, er opf. 1904-05 (indv. ¹⁶/₄ 1905) efter Tegn. af Arkt. Thorvald Jørgensen for c. 125,000 Kr. i frit behandlede danske Stilformer af røde Mursten paa Granitsokkel og bestaar af Skib og Kor i eet samt Taarn, sammenbygget med Kirkens Gavlj; som en Tværløj findes Menighedshuset, 2 Stokv. højt, hvori der er Sakristi og 2 Sale, der ved Døre kan sættes i Forbindelse med Kirkerummet; mod Willemoesgade ligger Præsteboligen, og tilsammen omslutter disse Bygninger en lille Gaard, hvori holdes Friluftsmøder. Kirkens Murflader er afdelt med bosserede Murstenslisener, Tagene teglhængt, og Taarnet bærer et højt, firsidet, noget udbuet Spir, der er tækket med Skiferskæl. Kirkerummet er overhvalvet, Loft og Vægge hvidtede, og der findes Træpulpiturer paa Langsiderne og Taarnsiden. Koret er hævet 3 Trin over Skibets Gulv og forsynet med Korsranke af Kridtsten af Billedhugger Hassel, fremstillende Hjorden. Alteret er anbragt i en stor Niche, Altertavlen (Christus fremstillet i Templet) er malet og skænket af Tony Møller og opsat i Stukindfatning (Billedhugger Lamberg-Petersen). Prædikestolen, af Kridtsten med gennembrudte Fyldinger, er anbragt paa Muren ved den højre Side af Alternichen, kraget frem fra Murfladen; ved den anden Side af Koret staar Døbefonten, over hvilken er indsat en Daabstavle.

Ved Kirken, der er bygget af Foren. til Opf. af smaa Kirker og tilhører Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Frihavns Sogn, under Holmens Provsti, er udskilt af den østre Del af Skt. Jakobs Sogn ¹⁰/₄ 1905. — Litt.: Kbh.s Kirkesag ¹⁷/₁₁ 1903. — „Architekten“ ¹⁰/₂ 1906.

Vor Frelses Kirke, paa Christianshavn, mellem Skt. Anna-, Dronningens- og Prinsessegade. Christianshavns Indbyggere søgte i Begyndelsen Holmens Kirke. 1633 paalagde Chr. IV Kirkerne i Sjæll. Stift at yde 2000 Speciesdaler til Opf. af en Kirke paa Chrhn., men først 1639-40 rejstes der en midlertidig, tarvelig Trækirke (indviet ²²/₅ 1640), der laa ligeoverfor den nuv. Kirke, paa Hj. af Skt. Anna- og Prinsessegade. I de følgende Aartier lagdes der atter og atter (1657, 1668, 1672) Planer om Opførelsen af en varigere Bygning, der skulde ligge ved Grønnegaards Havn, den senere Trellunds Plads, omtr. hvor nu Christianskirken staar; først da Trækirken maatte afstives med Bjælker for ikke at styrte sammen, blev Arbejdet til Alvor paa den nuvær. Byggetomt, hvor Grundstenen nedlagdes ¹⁹/₁₀ 1682. Opførelsen, der skete efter Lambert v. Havens Tegn. († 1695), tog dog lang Tid, dels fordi den lave, sumpede Grund krævede store Opfyldningsarbejder, dels fordi der stadig manglede Penge, som maatte skaffes til Veje ved Indsamling i Landets Kirker, Laan og Bøder. 1694-95 opsattes Hvælvingerne, og ¹⁹/₄ 1696, da der var medgaet c. 80,000 Rd., kunde man foretage Indvielsen og lukke Trækirken (der

c. 1708 blev solgt til Nedbrydning for 462 Rd.). Det Indre var endda langt fra færdigt; i alt Fald var Inventaret i lange Tider meget mangelfuldt. Taarnet maatte henstaa uden det af L. v. Haven projekterede Spir, som ses paa en Medaille fra 1682, og kun dækket af et Trætæg. Paa Chr. VI's Tid projekteredes et andet Spir af engelsk Model. 1747 skænkede Fr. V 5000 Rd. og lod det nuv. Spir, der kom til at koste c. 30,000 Rd., rejse efter Tegn. af Laur. Thurah, der har faaet Ideen til Spiralgangen fra Kirken Sapienza i Rom og først tænkte sig Spiret opført af Sten, men siden valgte det kobberklædte Tømmerværk, som var billigere og tillod at give Spiret højere Rejsning. ^{25/4} 1750 opsattes Kuglen og Frelserens Statue, og ^{29/8} 1752 foregik Indvielsen, idet Kongen selv besteg Spiraltrappen. Senere har Bygningen været underkastet mange Reparationer, der har været højst besværlige for den ikke rige Kirke, saaledes 1815-16 (under Ledelse af Stadsbygmester Malling) for 40,000 Rd. i Sølv, og 1849-53 (ledet af Arkt. P. C. Kramp, † 1850, og J. H. Nebelong) for 44,000 Rd., hvoraf Staten gav 8000, efter at Magistraten havde foreslaaet at nedbryde Spiret, hvis Staten ikke vilde medvirke. Fra 1881 virkede Hans J. Holm som Kirkens Arkitekt; 1881 blev Forhallens Bjælkeloft afløst af en Hvalving; 1884 blev Kirkegaarden afgravet c. 0,6 m, hvormed den var vokset siden Anlæggelsen, og omgivet med Jærngitter mellem murede Piller; i det fig. Aar restaureredes det Indre (færdigt 1890), bl. a. fik Alterhvalvingen fornyet sin Stukdekoration, Gulvet omlagdes til Dels, Pulpiturene fjærnedes, Taget istandsattes osv. (c. 106,000 Kr.); 1895-97 blev Taarn og Spir istandsatte, og dette sidste fik atter sin Forgyldning (c. 151,000 Kr.; deraf gav Staten 25,000, og over 11,000 indkom i Gaver); derefter blev Taarnets nederste Del og den forreste Del af Kirken istandsatte (c. 37,000 Kr.); 1911-13 fornyedes Gesimserne, og der indlagdes elektr. Lys og 1916-17 nyt Varmeværk. Fra 1927 gennemgaar Spiret en ny Istandsættelse.

Kirken er opf. i nederlandsk, klassisk rolig Barokstil, i Planen som et græsk Kors med 4 kvadratiske Udbygninger mellem Korsarmene. Murstensmurene hviler paa en Granitsokkel. Mellem de høje, rundbuede Vinduer er der Pilastre, med høje Fodstykker og Kapitæler af Sandsten, og over dem en bred Gesims. Taget er lagt med sort glaserede Sten, de flade Tage over Udbygningerne dog kobbertækte. Til den nordøstl. Fløj, som danner Koret, er tilbygget et Sakristi, med afskaarne

Vor Frelsers Kirke.

Yderhjørner. Over den sydvestl. Fløj, hvor Hovedindgangen er, hæver sig Taarn og Spir. Hele Kirkens Længde fra SV. til NØ. er 56 m, paa tværs i Korset er der 49 m. Hovedportalen, af Sandsten, har to korinthiske Søjler og en Frontespice, i hvilken et Skjold med Chr. V's Navnetræk og hans Valgsprog: Pietate et justitia; paa det øverste Trappetrin staar: „Anno 1682 blev den første Sten lagt og sidste 1694 sluttet“. Det firkantede, murede Taarn, der over Portalen gennembyrder Taget, har rundbuede Vinduer og Sandstensprofiler; over de 4 Hjørner af Taarnets øverste, murede Stokværk, der er paabygget samtidigt med Spiret, sidder Sandstensstatuer af Evangelisterne (restaur. 1889-91). Over Taarnmurene hæver det slanke kobbertækte Spir sig, først ottekantet, derover cylindrisk, omslynget i 4 Vindinger af den ydre Spiraltrappe (c. 150 kobbertækte Trin), der smalner opefter og er beskyttet af et Jærngitter; øverst bærer det Kuglen (Verdensgloben), der er 2,5 m i Tværmaal, kronet af den 2,8 m høje Frelserstatue med Sejersfanen. Taarnets Murhøjde er 43,3 m, Spirets Højde til Figuren med Fanen 86,6 m, det højeste i København efter Frue Kirkespirs Fald 1807, indtil det nye Raadhustaarn blev opført.

Gennem den tøndehvælv. Forhal (hvori 3 Kirkeblokke, den ældste fra 1684) kommer man ind i det lyse Kirkerum, der er dækket med Krydshvælvinger, hvoraf den kvadratiske Midthvælving, der hviler paa 4 fritstaaende Sandstenspiller, er den højeste, 21 m over Gulvet, medens Korsfløjenes atter er højere end Hjørnekvadraternes. Hvælvingerne, især Midt- og Alterhvælvingen, har Stukarbejde (oprindl. udf. af Billedhugger Chr. Nerger 1694-96) og forgyldte Stjærner; Vægge og Loft har en lys gullig, Piller og Pilastre en let graa Farve. Koret, der er hævet nogle Trin, er skilt fra den øvrige Kirke ved en barok Skranke med 6 Engle af Træ. Det c. 1707 fuldførte Alter, der længe holdtes for Landets ypperste, er i romersk Barokstil af forskelligfarvet Marmor og Træ med korinthiske Søjler, Pilastre og store Figurer. Det er efter Model fra 1695 af den svenske Arkitekt Nicodemus Tessin (der har efterlignet en af Berninis Kompositioner) udf. af flere Kunstnere, især to Lærlinge af Th. Quellinus, Abrah. Breusegem og Emanuel Kuekeler, medens J. C. Heimbrod fornyede nogle Detailler c. 1730. Hovedgruppen, af hvidt Marmor, forestiller Christus i Getsemane, trøstet af Englen; foroven i Skyer ses Jehovas Navn i Transparent (sml. V. Thorlacius-Ussing, Quellinus 1926 p. 114 f.). I selve Alterets Sider er der Døre til et lavt hvælvet Rum, hvorigennem man gaar ind til Sakristiet. Den af nedenn. Grevinde Viereck skænkede Marmorfont, hvis Kumme bæres af 4 Børnefigurer, er omgivet af en Træbalustrade med hvide Barneskikkelser og har en prægtig udskåret Himmel; Prædikestolen, der 1773 afløste en Forgænger „af jævne Brædder sammenslagen“, er af Træ malet som gult Marmor, med Basreliefs og Lydhimmel, efter Tegn. af Harsdorff. Orgelet, over Indgangen, hviler paa to Elefanter og er rigt smykket med Snitværk, barokke Akantusornamenter, allegoriske Statuer og Chr. V.s Buste, alt af Chr. Nerger (det af Brødr. Botzen udf. Orgelværk fornyedes 1889 for 20,000 Kr.). Kirken har 5 gamle Lysekroner, hvoraf 3 fra 1696, og en fra 1708 (den 5. er uden Indskr.), og 7, der er skænkede 1889. Et stort Krucifiks, vistnok fra den gl. Kirke, hænger i den sydl. Korsfløj, i Forhallen et Maleri (Opstandelsen), skænket 1663 til den gamle Kirke; et andet gammelt Maleri, Maria med Jesusbarnet, findes i Sakristiet, hvor der ogsaa er malede Portrætter af Præsterne Rasm. Byssing, † 1686, A. Thomsen Bruun, † 1705, C. H. Visby, † 1871 (af F. L. Storch). Ved Døbefonten er ophængt Portrætter af P. A. Fenger, † 1878 (af O. Bache), Holck, † 1899 (af Vermehren), og Grundtvig. Ved Opgangen til Orgelet hænger et allegorisk Maleri, Religionen, af Chr. F. Høyer, i Forhallen Mindetavle (Arkt. Magdahl Nielsen) over

Missionæren H. P. Børresen, † 1901, med Portrætrelief (af A. V. Saabye), opsat ^{17/2} 1904. Af de 5 Klokker blev den største 1682 skænket af U. F. Gyldenløve, der havde taget den som Krigsbytte ved Vennersborg, men den er senere omstøbt 1839 og 1889. Taarnuret, af J. Mercki 1699, er restaur. 1919-20.

Af de talrige Begravelser, der har været i Kirken, er nu meget faa bevarede. Under Orgelets Sydside hviler i en muret Begravelse Grevinde Helene v. Viereck, † 1704, og hendes Søn Fr. Gyldenløve, † 1705. Da Gulvet omlagdes med Planker i 1817, var der endnu henved 50 Ligsten; nu er der kun 3 tilbage. Den ene, over Handelsmand og Legatstifter Niels Brock, † 1802, og Hustru, ligger i Korret over deres Grav; de andre, over Gros-serer, Kirkeværgen Jens Perck, † 1800, og Hustru, og over Renteskriver, Kammerd. A. E. Meinerts Børn og Svi-germoder, staar i Forhallen. Ved Kirkens Ydermur er opsat Mindetavler for Biskop O. Fabricius, † 1822, og Provst Nic. Schack, † 1844, samt for Grundtvigs første Hustru, † 1851.

Den Kirken omgi-vende Kirkegaard, der allerede var Kirke-gaard før Kirkens Op-førelse, blev først ned-lagt 1853 og var den sidst benyttede indenfor Voldene, ligesom den var den sidst udvidede, idet der 1836 blev lagt et 3000 m² stort Areal til den. Paa Kirkepladsen er der 1867-68 opf. et Ligkapel (Arkt. N. S. Nebelong).

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Magistratens Overtilsyn, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kaldskapellan. Vor Frelsers Sogn hører under Holmens Provsti. — Litt.: P. Paludan, Saml. til en Beskr. over Christianshavn og Frel-serens Kirke smstds., Kbh. 1791. — J. S. Bloch Suhr, Vor Fr. Kirkes og dens Gejstlig-heds Hist., Kbh. 1853. — J. C. Holck og H. M. Fenger, Mindeblade fra Tohundrede-Aarsfesten i Vor Fr. Kirke, Kbh. 1882. — O. Nielsen og P. Købke, Vor Fr. Kirke i Kbh., Tegningerne af Magdahl Nielsen og Thorv. Jørgensen, Kbh. 1896. — C. W. Schultz-Lorentzen, Vor Fr. K., i Ill. Tid. Aarg. 64 p. 333. — R. Berg, Det gl. Taarnuhr i Vor Fr. K., Kbh. 1920. — Om Spiret sml. Fr. Weillbach, Thurah, Kbh. 1924 p. 110, og O. Bauditz, i Ill. Tid. Aarg. 64 p. 458. — Om Altertavlen sml. F. R. Friis, i Bidr. t. dansk Kunsthist. II p. 43 flg. og F. J. Meier, i Tilskueren 1890 p. 95 flg. — Om Kirkegaarden se Personalhist. Tidsskr. 5. R. I p. 248.

Vor Frelsers Kirkes Indre.

Christians Kirke, paa Christianshavn for Enden af Strandgade. De tyske paa Christianshavn havde allerede 1660 faaet deres egen Præst, som prædikede i Vor Frelsers Kirke. Men da Menigheden var vokset stærkt, ansøgte dens ansete Præst Josias Lorck om, at der maatte blive bygget den en „egen maadelig Kirke“, til hvilken ogsaa den tyske Del af Garnisonen paa Christianshavn skulde høre. Ved Reskr. af $\frac{23}{3}$ 1749 blev Tilladelsen givet, og de nødvendige Pengemidler tilvejebragtes ved Indsamling særlig i Monarkiets tysktalende Dele (c. 10,000 Rd.), ved to Lotterier

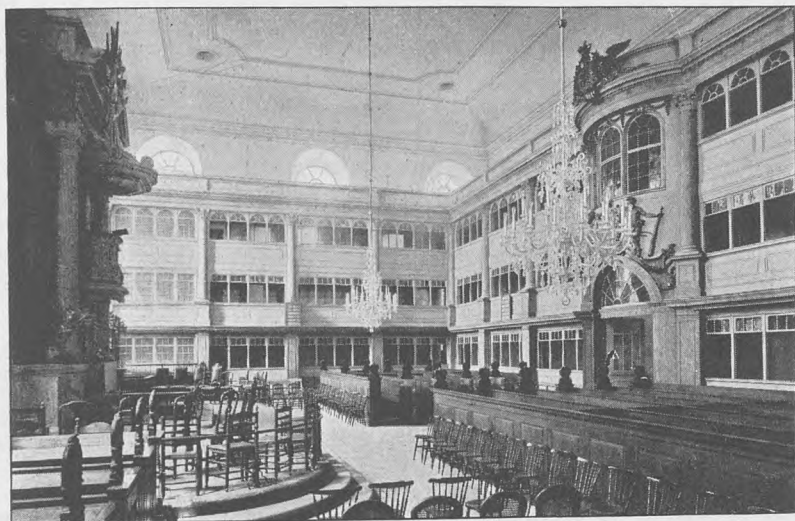
Christians Kirke.

(c. 40,000 Rd.; en Tid kaldtes Kirken „Lotterikirken“), ved Afgift af Embedsbestallinger (c. 26,000 Rd.) og ved frivillige Gaver, saa at der i det hele indkom over 80,000 Rd. Til Kirkeplads gav Kongen ved Reskr. af $\frac{17}{2}$ 1750 den største Del af det gamle Saltværk (1754 udvidedes Grunden ved Tilkøb af det vestindiske Kompagnis Plads), og Tegningerne udarbejdedes af N. Eigved. Først da man mente at have Penge nok, nedlagdes Grundstenen $\frac{19}{6}$ 1755 til *Frederikskirken*, som den døbttes, og Opførelsen gik nu saa rask, at Bygningen allerede Sommeren 1756 var under Tag; $\frac{10}{11}$ 1759 fik Kirken sine Privilegier, og $\frac{2}{12}$ s. Aar foregik Indvielsen. Der manglede dog en Del, saa at Kongen 1761 gav 60,000 Rd. (5000 aarl.) til dens fuldkomne Istandsættelse, Kirkegaardens Indhegning osv.; indtil Udg. af 1764 var der i det hele medgaaet 92,852 Rd. Taarnet fik dog kun et lavt Pyramidetag. Først 1769 opførtes Spiret ($\frac{30}{6}$ opsattes Fløjen) efter Tegn. af G. D. Anthon, der ogsaa havde ledet Kirkens Opførelse efter Svigerfaderen Eigveds Død 1754.

Da den tyske Gudstjeneste i Garnisons Kirke ophørte ved Reskr. af $\frac{15}{6}$ 1819, blev hele den tyske Garnison i Kbh. henvist til denne Kirke, og Patronatet gik over til Kbh.'s Kommandant. I de næste Aar stod Menigheden i sit største Flor (Grundtvig havde 1832-39 Tilladelse til at holde Aftengudstjeneste i Kirken for sin frie Menighed), men efterhaanden svandt den ind, og ved Res. af $\frac{4}{12}$ 1886, da Menigheden kun talte 46 Medl., nedlagdes den. Kirken stod nu ubenyttet og forsømt, kun af og til brugt ved Begravelser i Gravkapellet, indtil den ved Res. af $\frac{8}{3}$ 1899 blev bestemt til dansk Sognekirke, og $\frac{2}{6}$ 1901 toges den i Brug og fik sit nuv. Navn, efter at den s. Aar var bleven restaureret indvendig for 41,500 Kr. af Kirkens egne Midler. Ved en ny Restauration i 1904 blev Taarn og Spir istandsatte for c. 30,000 Kr. Begge Restaurationer lededes af Arkt. Fritz Koch.

Kirken er opført i Rokostil, paa Granitsokkel af gule Mursten og med Beklædning af tysk og gullandsk Sandsten paa Hovedfacaden og Taarnet, og har Form

af en Rektangel, 36 m fra V. til Ø., 21,3 m fra N. til S. Paa Hovedfaçaden mod N. er en Udbygning, i hvis Midte hæver sig det noget fremspringende Taarn med kobbertækket Spir (ialt 70,3 m); paa Sydsiden er en tilsv. mindre Udbygning med Sakristi, Præsteværelse m. m. Til Hovedportalen i Taarnet, med 3 Døre, fører et højt Trappeparti (af bornholmsk Sandsten). Gennem Forhallen under Taarnet træder man ind i Kirkerummet, der har fladt Stukloft med stor Hulkelgesims. Det faar overvejende sit Lys fra S.; de 3 andre Vægge dækkes nemlig af 3 Stokværk høje Pulpiturer med smaa Glasruder; over Indgangen findes den med det danske Vaaben prydede Kongestol, lige overfor paa Sydsiden Alteret, af norsk Marmor og marmormalet Træ, hvis Søjler omfatter Prædikestolen. Orgelet er placeret over Alteret og Prædikestolen. Døbefonten, Ø. for Alteret, er af norsk Marmor.

Christians Kirkes Indre.

Under det højt hævede Kirgeguly er der en Gravkælder med 36 Kapeller foruden Jordbegravelser (de sidste i Midtgangen fra V. til Ø.). I Kapellerne, delvis restaurerede 1867-68, er (eller har været) begravet bl. a.: under den sydlige Udbygning Gehejmeraad, Overhofmester A. H. Moltke, † 1792, og Hustru samt Datter Sophie, † 1792, gift med Rosenkrantz-Levetzau, og under Taarnet Kommandørkapit. J. H. Dumreicher, † 1761, og Hustru m. fl.; iøvrigt i Kapellerne fra Ø. til V.: Raadm. Peter Casse, † 1782, Kirkeforstander J. G. v. Bergen, † 1765, Gehejmerd. Chr. L. Scheel v. Plessen, † 1801, og Hustru, Kmjkr. Mogens Scheel v. Plessen, † 1819, Abel Katharina Baronesse v. Schack, † 1762, L. B. Baron v. Schack, † 1765, kgl. Overberider Fr. Chr. v. Schäffer, † 1813, og Hustru, Kammerd. J. G. Bärens, † 1802, Blomstermalerinde Magdalene Margr. Bärens, f. Schäffer, † 1808, Konferensrd. J. H. Bärens, † 1769, Konferensrd. F. C. Schäffer, † 1843, Inspæktør ved Sygehjemmet F. C. Schäffer, † 1893, Kunstammerforvalter J. S. Wahl, † 1765, Billedhugger S. C. Stanley, † 1761, og Hustru, Højesteretsass. R. C. With, † 1893, Renteskriver A. E. Meinert, † 1809, J. A. Bruun de Neergaard til Skjoldenæsholm, † 1846 (senere ført til Valsøllille Kirke), Justitsrd., Kommitteret Joh. Fr. Schlegel, † 1822, Syngemester C. L. Gerlach, † 1893, Skibsbygger Peter

Applebye, † 1774, Agent Peter Applebye, † 1809, Generalkrigskomm. Joh. Outzen, † 1806, Handelsmd. Peter Fenger, † 1774, Præsten Rasm. Fenger, † 1825, Lægen og Politikeren, Gehejmeetatsrd. C. E. Fenger, † 1884, Præsten Josias Lorck, † 1785, og to Hustruer samt hans 1. Svigerfader Kapt. Dan. Kreber, † 1760, Konferensrd. Jessenius Classen, † 1792, Generalmajor Eilert Dittl. Lowzow, † 1785, Historikeren P. F. Suhm, † 1798, hans Hustru og Søn (3 Marmorkister og Epit.), Sukkerrafinadør L. F. Rømer, † 1776, Læge, Konferensrd. J. J. v. Berger, † 1791, Grosserer Jakob Holm, † 1845, Admiral Simon Hooglant, † 1789, Kammersanger J. Chr. Hansen, † 1880, Skuespillerinde Julie J. C. Hansen, f. Lumbye, † 1893, Konferensrd. Anker Andr. Suhm, † 1788, Etatsrd. Joh. Fr. Wever, † 1762, Generalmajor Jean Babt. Descarrieres de Longueville, † 1766, og Hustru, Baron R. Iselin, † 1781, Etatsrd. Casp. W. Wever, † 1806, Baronesse Marie Iselin, † 1814, Konferensrd. C. A. Fabricius de Tengnagel, † 1805, og Hustru, Generalløjtn. D. C. Lorentz, † 1832, Kobberstikker J. M. Preisler, † 1794, og Hustru, Skuespiller J. D. Preisler, † 1809, Admiral H. C. Krogh, † 1796, og Hustru, † 1782 (dobbelt Sarkofag af Marmor, af Wiedewelt fra 1783), Gehejmerd. A. G. Lowzow, † 1816, Jægermester A. G. Lowzow, † 1904, og Grevinde Christiane Lerche, † 1800.

Ved Indgangen til Kirkepladsen staar to smaa Bygninger, der sammen med den 1853 nedlagte Kirkegaard istandsattes 1901 for 26,000 Kr. (bekostet af Konferensrd. Heide), og hvoraf den østre er Bolig for den resid. Kapellan, den vestre for Graveren. Paa Kirkegaarden findes Gravmæler bl. a. over Præsten N. H. Massmann, † 1816, og Skolemanden Cleophas Svenningsen, † 1853 (ogsaa Billedhugger G. F. Stanley, † 1813, har hvilet her).

Ved Kirken, der er selvejende og staar under den sjæll. Biskops og Overpræsidentens Patronat, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Christians Sogn, under Holmens Provsti, udskiltes af Vor Frelsers Sogn fra $\frac{1}{6}$ 1901 (Res. af $\frac{8}{8}$ 1899). Fra Sognet udskiltes $\frac{1}{1}$ 1916 Islands Brygge Sogn. — Litt.: Kai Holmer, Christianskirken, Kbh. 1926. — O. C. Nielsen, Christianskirke, Kbh. 1920. — Om Kirkegaarden se Personalhist. Tidsskr. 5. R. I p. 246.

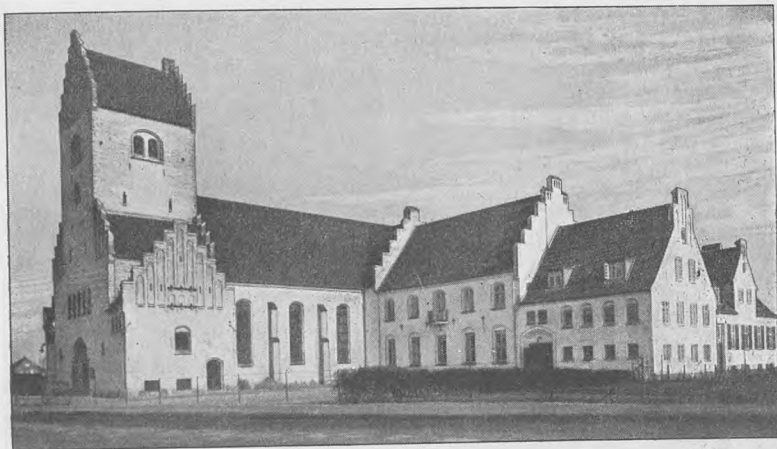
Hans Tavsens Kirke, Hj. af Snorresgade og Halfdansgade, er opf. 1915 og 1923-24 (Sidefløjen 1915 og Hovedkirken 1923-24, indv. henh. $\frac{10}{10}$ 1915 og $\frac{80}{11}$ 1924) efter Tegn. af Arkt. Er. Appel og Kr. Gording for c. 242,000 Kr (heraf Sidefløjen c. 42,000). Den er opført i gotisk Stil, af røde Mursten med rødt Tegltag og bestaar af Kor og Skib, Taarn (hvoraf dog kun en Tredjedel er fuldført) samt en Sidefløj, der bl. a. indeholder Menighedssal, som ved Fløjdøre kan sættes i Forbindelse med Kirken. Kirkens Indre har Bjælkeløft; Korets Gulv er hævet 6 Trin over Skibets. Alteret, der er af Teaktræ, har oprindl. staet i Ansgarkirken i Odense; paa Alteret et højt Kors. Enkel, cirkelrund Prædikestol. Døbefont af bornholmsk Granit. Kirken har c. 500 Siddepladser. I Menighedssalen, det tidl. Kirkerum, et Relief af Chr. Slettebo (Den barmhjærtige Samaritan) og et Maleri af Folmer Bonnén (Christus paa Korset). Over Salen findes Menighedslokaler.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Islands Brygge Sogn, under Holmens Provsti, er fra $\frac{1}{1}$ 1916 udskilt fra Christians Sogn.

Sundby Kirke, Hj. af Amagerbro- og Frankrigsgade, er opt. 1869-70 (indv. $\frac{11}{12}$ 1870), dels ved et Tilskud fra Universitetet, dels ved frivillige Bidrag. Bygningen, efter Tegn. af Hans J. Holm, er en skifertækket Korskirke af røde Mursten i romanske Stilformer, med et Klokketaarn over Korskæringen, og med

Vaabenhus og Sakristi. Altartavle med Maleri af A. Ender (Gentagelse af Kunsterens Alterbillede i Molde). I Kirken et Maleri af Hunæus (Apostlen Peder). Granitdøbefonten er anbragt i Koret, der er hævet flere Trin over Skibets Gulv. Prædikestol i forgyldt Træskæring. I Kirkens Vinduer er 1907-08 indsat Glasmalerier af Overgaard (Christi Fødsel, Getsemane, Korsfæstelsen, Genkomsten, Jairi Datter og Jesus frikender den af Farisæerne anklagede Kvinde), og ved en Restauration 1908 blev Kirken indvendig dekoreret, og Loftet prydet med Stukdekorationer ved Billedhugger Lamberg-Petersen. Paa Kirkepladsen er bygget et Menighedshus (Arkt. Søren Lemche) af røde Mursten i 2 Stokv., indv. $\frac{6}{4}$ 1902 (se „Archit.“ $\frac{11}{9}$ 1903).

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Overpræsidentens og Biskoppens Overlysning, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kaldskapellan. Sundby Sogn

Filips Kirke.

hører under Holmens Provsti; fra Sagnet udskiltes $\frac{8}{8}$ 1899 Nathanaels Sogn og $\frac{19}{10}$ 1907 Filips Sogn, og $\frac{8}{11}$ 1924 lagdes en Del under Allehelgens Sogn.

Filips Kirke, Kastрупvej, er opf. 1923-27 (Kirken indv. $\frac{31}{8}$ 1924, Menighedshus og Præstebol. $\frac{1}{8}$ 1927) efter Tegn. af Arkt. R. W. Rue for c. 375,000 Kr. (hvoraf c. 125,000 for Menighedshus og Præstebolig). Kirken er opf. i gotisk Stil, med hvidkalkede Mure af gule Mursten paa Sokkel af raa Granit, med blindingsprydede Kamgavle og rødt Tegtag. Den ligger i Retning Ø.-V. og bestaar af Kor og Skib ud i eet, to korte Korsarme samt Taarn mod V.; Bygningens udv. Længde, med Taarnet, er 41 m, Skibets Bredde 12,5 m. Over Hovedindgangen, i Taarnet, en Tympanon af kunstig Sandsten med Relief, forestillende Christus, Filip og Nathanael (skænket af Arkt. Garde og modell. af Billedhugger Carl Nielsen). Kirkerummet har 5 Fag Krydshvælvinger (Højde 10 m); Væggene er forneden panelklædte, derover findes Partier med rød Mur, foroven er de pudsede og hvidtede. Korets Gulv er hævet to Trin over Skibets, der er dækket med Ølandsfliser. De høje Vinduer har blyindfattede Ruder; over Alterpartiet et Glasmaleri (en syngende Engel). Altartavlen er et Maleri (Christus som Sædemand), af Erik Jensen, med Ramme, formet som et Kors, af Billedhugger Thomas Hansen. Prædikestol af Egetræ med udskaarne Felter (Evangelisterne, af Billed-

skærer M. Sørensen). Granitdøbefont. Kirken har 550 Siddepladser; ved Fløjddøre kan søndre Korsarm sættes i Forb. med Menighedshusets Sal. I nordre Korsarm findes Præsteværelse og Værelse for Daabsgæster, og i Sidebygninger ved Taarnet forsk. andre Rum samt Varmeværk. Kirken afløste en $27/10$ 1907 indv. midlertidig Kokolithkirke.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Philips Sogn, under Holmens Provsti, er ved Res. af $10/10$ 1907 udskilt fra Sundby Sogn.

Nathanaels Kirke, Holmbladsgade, er opf. 1897-99 (Grundst. nedl. $14/8$ 1897, indv. $19/8$ 1899) for c. 70,000 Kr., tilvejebragt af Foreningen (Kvinder) til Opf. af smaa Kirker i Kbh. og paa en af Kbh.s Kirkefond skænket Grund. Bygningen (Arkt. Thorv.

Filips Kirkes Indre.

Jørgensen) er i romanske Stilformer af røde Mursten med Granit i Sokkel, Gesimser, Portaler osv. og bestaar af et Langhus med Gavlfacade mod S., et Taarn med Pyramidetag ved Gavlens Sydvesthjørne og et Sakristi (Bjælkeloft) mod N. bag Altervæggen. Kirkens Længde er 29, dens Bredde 13 m, Taarnet er 29 m højt, til Tagryggen er der 17 m. Det hvidtede Indre har Tøndehvælving (11,4 m høj) og Orgelpulpitur i en Niche over Forhallen. Alterbilledet, den tronende Christus omgivet af tilbedende Mennesker og Engle, er 1900 malet i Casain paa Altervæggen af Fr. Schwartz. Muret Prædikestol; Granitdøbefont i et særligt lille Rum. — Paa Kirkepladsen ligger et Menighedshus, et Lighus og en med Kirken forbunden Præstebolig.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Nathanaels Sogn, under Holmens Provsti, er udskilt fra Sundby Sogn ved Res. af $8/8$ 1899. En Del af Sognet er $9/11$ 1924 lagt under Allehelgens Sogn.

Allehelgens Kirke, Lergravsvej, mellem Ungarnsgade og Østerrigsgade, er opf. 1924-25 (indv. $18/9$ 1925) efter Tegn. af Arkt. Th. Havning for c. 120,000 Kr. Byg-

ningen, der ikke er fuldført, er opført af røde Sten paa Sandstenssokkel med midlertidigt Tag og bestaar af Krypten, der foreløbig er indviet til Sognekirke. Kirken har c. 420 Siddepladser.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Allehelgens Sogn, under Holmens Provsti, er opr. ³/₁₁ 1924 af Dele af Nathanaels og Sundby Sogne.

Kirker under Vestre Provsti.

Skt. Matthæus Kirke, Hj. af Valdemars- og Matthæusgade, er opf. 1878-80 (Grundst. nedl. ²⁹/₃ 1878, indv. ⁷/₁₁ 1880) paa en af Kommunen, Etatsrd. Switzer og

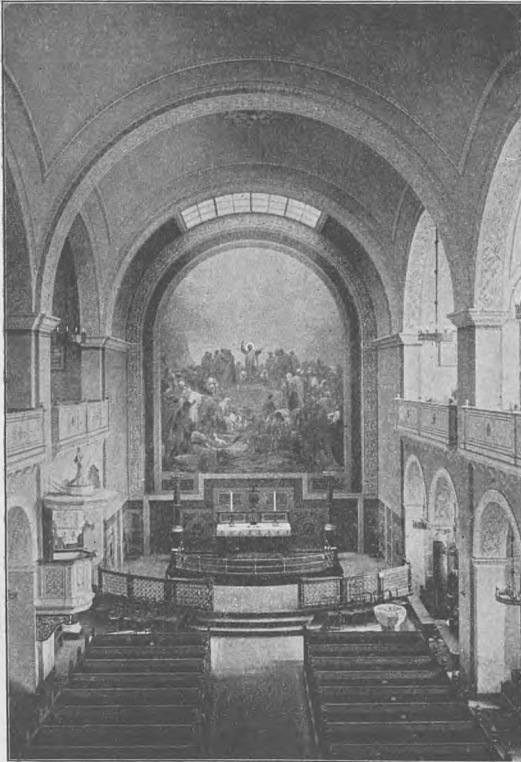
Vekselmægler Lorentzen skænket Grund for c. 270,000 Kr., af hvilke Kommunen gav 40,000, c. 100,000 indkom ved Gaver, og 120,000 (hvoraf 20,000 skulde være Kirkens Driiftskapital) laantes af Kultusministeriet. Før Grundstenen kunde nedlægges, maatte der foretages et betydeligt Arbejde for at naa fast Bund, saa at Fundamenterne under Jordlinien er 4,4 m. Bygningen (Arkt. L. Fenger) er over Granitsokkelen af flammede Mursten med ydre Beklædning af røde Mursten, i romanske Stilformer af norditaliensk Præg, og bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn med Spir mod Ø. (56 m til Fløjstangen) og mod V. en større og to mindre halvrunde Udbygninger.

Skt. Matthæus Kirke.

Den hele udv. Længde er 51 (deraf Skib og Kor 33), Bredden 20 m. Hovedportalen, med to Søjler af Fakse Kalksten og i Tympanon et Zinkrelief (de hellige tre Konger), er i Taarnet, hvis Underrum er Forhal; over de to Sidedøre til Trapperummene i Sideskibene er der to mindre lign. Relieffer (alle af V. Bissen). Det Indre er delt i et Midtskib og to Sideskibe, i hvilke der er Pulpiturer, der ligesom Sangertribunen foran Orgelet over Indgangen bæres af Piller og Jærnsøjler med udv. Beklædning af kunstigt Marmor. Midtskibets Endefag og Sideskibene har Tøndehvælvinger, medens Midtfagene dækkes af 3 af Potter murede Kupler. Det 0,6 m hævede Kor skilles fra Skibet ved en Egetræsskranke med Fyldinger af Støbejern. Paa Alterbordet, af kunstigt Marmor, staar et Krucifiks af Buksbom. Paa Altvæggen er af H. Olrik 1883 malet et 11 m højt og 9 m bredt Billede: Bjærgprædikenen (et Forarbejde til det er i Skt. Peders Kirke i Næstved, se III p. 286). Døbefonten er af carrarisk og belgisk Marmor. Over Himlen paa Prædike-

stolen, af hvidt lakeret Træ med forgyldte Ornamenter, staar en af Th. Stein modell. Matthæusfigur. Orgelet er ombygget 1927. I Sideskibene hænger Portræt-malerier af Kirkens første Præst, Biskop H. Stein, † 1900, af Provst T. Levinsen, † 1922, og af Konferensrd. Jetsmark, Kirkens Værge 1880-92. Kirken har c. 1000 Siddepladser. I de mindre Udbygninger er der en lille Skriftestol, Præsteværelse samt Værelse for Kirkebetjenten, i den større en stor Skriftestol, hvori et Maleri af N. Skovgaard (Paaskemorgen), i øverste Stokv. en Sal til Konfirmand-undervisning og i Kælderen et Ligrum.

Skt. Matthæus Kirkes Indre.

hugger Axel Poulsen. Kirken har c. 250 Siddepl. Af den endelige Kirkebygning er der 1925-26 opf. Menighedshuset (s. Arkitekter, Opførelsessum c. 97,000 Kr., indv. $\frac{14}{3}$ 1926), 18 m langt, i 2 Stokv. med Kælder, bygget i romansk Stil med Blindinger; det vil komme til at danne en Korsarm paa Kirken.

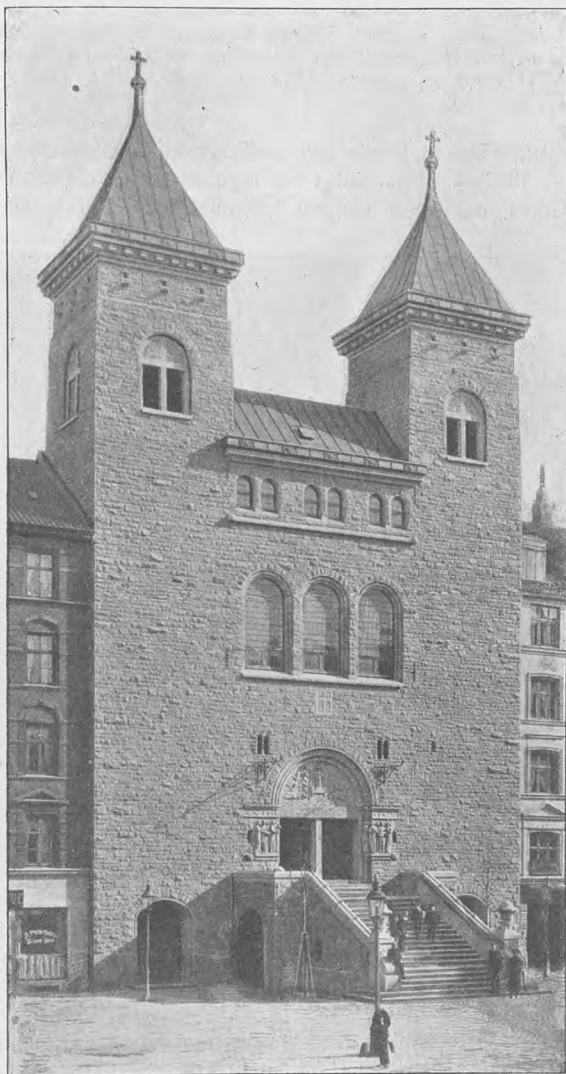
Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Absalons Sogn, under Vestre Provsti, udskiltes $\frac{1}{10}$ 1917 fra Skt. Matthæus Sogn, og benyttede i Begyndelsen Gethsemane Kirke som Sognekirke. Se Kbh.s Kirkesag Decbr. 1919.

Eliaskirken, Vesterbros Torv, er opf. 1906-08 (indv. $\frac{17}{3}$ 1908) for 333,000 Kr. efter Tegn. af Martin Nyrop, nærmest i romansk Stil i Form af en Basilika bestaaende af et Kor, tredelt Skib og Forhal. I det ene Sideskib et lille Daabskapel. Façaden, der med et Fremspring paa 0,5 m er indbygget i Husrækken paa Torvet,

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Magistratens Overtilsyn, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan, en ordin. Kateket. Skt. Matthæus Sogn, under Vestre Provsti, blev oprettet ved Res. af $\frac{25}{10}$ 1880; senere er herfra udskilt Gethsemane, Elias, Maria, Krist, Absalons og Apostel Sogne, og 1908 henlagdes Dele af Sognet under Vor Frue og Helligaands Sogne. — Litt.: „Architekten“ $\frac{18}{3}$ 1905.

Absalonskirken, Hj. af S.-Boulevard og Skjalm Hvidesgade, en midlertidig Trækirke, er opført 1919 (indv. $\frac{23}{11}$ 1919) efter Tegn. af Arkt. A. Wittmaack og V. Hvalsøe for c. 72,000 Kr. Kirken har Tegltag og over Gavlen tømret, aaben Klokkestol med Pyramidetag. I det indre staar Bræddevæggene uden Puds. Over Alteret et 2,5 m højt Trækrucifiks, udskaaret af Billed-

er opført af kløvet (ikke glathugget) Neksø-Sandsten i uregelmæssige Skifter. Over Indgangen, hvortil en bred Stentrappe med Granitgelændere, afsluttet med et Par store, udhugne Kornneg, fører op, er i Buefeltet anbragt et Granitrelief af Rolf Harboe (Elias' Himmelfart); ved begge Sider Grupper af syngende Engle i højt Relief. Gavlfacaden, der vender mod NV., krones af Tvillingtaarne med forgyldte Kors; Spirene og Taget er kobbertækt. I Kirkens Indre staar Murværket, af Kalksandsten, blankt og fuget; fra Midtskibet fører Arkader ind til Sideskibene og til Pulpiturene over disse. Koret er overhvelvet. Loftet i Skibet er af mørktbejstet Træværk med en stor Aabning i Midten for Ovenlys; dennes Vægge er dekorerede med grønne Guirlander, brogede Blomster og Fugle; øverst oppe polykromt malede Engle med Julebudskabet. I det hele er Kirken rigt udstyret med arkitektoniske og malede Dekorationer. Koret er løftet 8 Trin over Kirkegulvet og rigt udstyret med Kandelabre, syvarmet Lysestage og andre Prydelser. Altertavlen, 3 Malerier af Franz Schwartz, opsatte i 3 Blindinger paa Kirkens Endevæg, forestiller Forklarelser

Eliaskirken.

paa Bjærgtet; i Midtfeltet Jesus med Moses og Elias, t. h. Apostlen Peder, t. v. Johannes og Jakob. Prædikestol med Billedskærerarbejde. I Daabskapellet Granitfont med Tovstav og Kors; Væggene er klædt med udskaaene Paneler; i Vinduet et Glasmaleri; paa Sidevæggen et stort Maleri af Maria Thymann: Jesu første Tempelgang. Kirken rummer c. 1100 Siddepladser. — Under hele Kirken er der

en Krypt med Menighedslokaler, fordelt i 1 stor og 3 mindre Sale samt Forhal og 2 andre mindre Rum til Bibliotek og Lighus. Krypten har 400 Siddepladser. — Eliaskirkens Hjem for Gamle, S. Boulevard 22, er indv. $12/8$ 1911. Kirken har 2 Menighedsbørnehaver, Absalonsgade 3 og 37, samt et K.F.U.M.-Hjem i Trørød.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en ordineret Medhjælper. Elias Sogn, under Vestre Provsti, er opr. $17/5$ 1908 af Dele af Skt. Matthæus Sogn. — Litt.: „Architekten“ $15/8$ 1902 og $27/6$ 1908, og Kbh.s Kirkesag $27/11$ 1902.

Mariakirken, Maria Kirkeplads, er opf. 1907-09 (Grundst. nedl. $15/6$ 1907, indv. $21/5$ 1909) i gotisk Stil efter Tegn. af Arkt. A. Clemmensen for c. 250,000 Kr. Kirken, der ligger omtrent i Retn. NV.-SØ., er bygget af røde Sten med rødt

Eliaskirkens Indre.

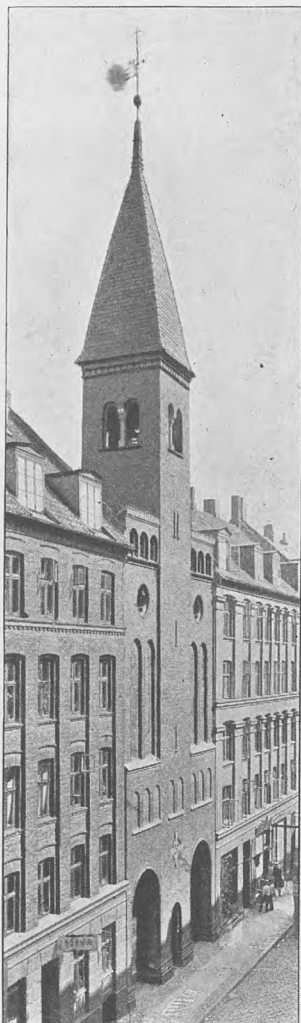
Tegtag og bestaar af Kor mod NV., med tresidet Afslutning, og Skib ud i eet, Forhal, samt Taarn, med Pyramidetag, ved Kirkens sydvestl. Hjørne og liggende i Flugt med Gadelinjen, medens selve Kirken er trukket noget tilbage fra denne. Hovedindgangen er i Skibets Gavl, der er prydet med Kamtakker og Blindinger. I en Tværføj mod V. findes to Sakristier; i Taarnet Mødelokale og under dette Ligkapel. Kirkens Indre er hvidkalket og overhvælvet med murede Krydshvælvinger; omløbende Pulpitur, baaret af Piller. Kirkens Korparti, der er hævet 5 Trin over Skibet og adskilt fra dette ved en Stenbalustrade, afsluttes med en ejendommelig Alterniche, der aabner sig ud til Koret med 3 spidsbuede Hvælvinger, baaret af Granitsøjler, og foroven afsluttes af en trekantet Overbygning med en Fresco (Bebudelsen) af Johannes Krag. Over Alteret, der er af Sandsten, hænger et malet Trækrucifiks. Udskaaret Prædikestol af Træ, med midlertidig Himmel. Sandstensdøbefont. Kirken har c. 1050 Siddepladser.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Overtilsyn af Kbh.s Biskop og Overpræsidenten, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Maria Sogn, under Vestre Provsti, oprettedes $17/5$ 1908 af Skt. Matthæus Sogns 4. Sognedistr., der var opr. ved

Res. af ¹¹/₁₁ 1899. Menigheden benyttede det første Aar Skt. Mariæ Kirkesal som Sognekirke. — Litt.: Kbh.s Kirkesag ¹⁶/₇ 1909.

Getsemane Kirke, Dannebrogsgade, er i sin første Skikkelse opf. 1893-94 (indv. ²⁵/₂ 1894) af „Udvalget for Kirkesagens Fremme i Kbh.“ for 35,000 Kr. foruden Grunden og var en Bindingsværksbygning (bygget paa Betonunderlag) med Skelet af Jærn, Taget af Bølgeblik med indvendig Træbeklædning og bestod af et aflang-firkantet Langskib, et bagved liggende Sakristi og en større Menighedssal. I 1900 opførtes efter Tegn. af Arkt. H. Wright for c. 22,000 Kr. ved Façadegavlens mod V. ud mod Gaden et Taarn af røde Mursten, 31 m højt, i gotisk Stil med takkede, blindingsprydede Gavl og Sadeltag. I 1915-16 nedreves den gl. Kirke, og den nuværende Getsemane Kirke opførtes (indv. ²⁴/₉ 1916) i gotisk Stil af røde Mursten efter Tegn. af Arkt. H. Wright; den bestaar af Skib og smalle Kor; under Skibet findes Krypt. En høj, bred Granittrappe ved Siden af Taarnet fører op til Kirken, der er trukket noget tilbage fra Gadelinien, og hvis kamtakkeede Gavl er smykket med Blindinger. Kirkerummet har hvide Vægge med røde Mursten fornedet i 1 Meters Højde og er overhvalvet med Krydshvalvinger; 2 Sidskibe med Pulpitur samt Kor, hævet 4 Trin over Skibets Gulv; over Forhallen findes Orgelpulpitur. Altertavlen er malet og skænket af Baronesse Schaffalitzky de Muckadell (Jesus i Getsemane). Prædikestol, af Træ, anbragt ved Hj. af Korbuen til venstre, og Døbefont ved Korbuen til højre. Kirken rummer 450 Siddepladser, og dens bogførte Værdi udgør 161,000 Kr.

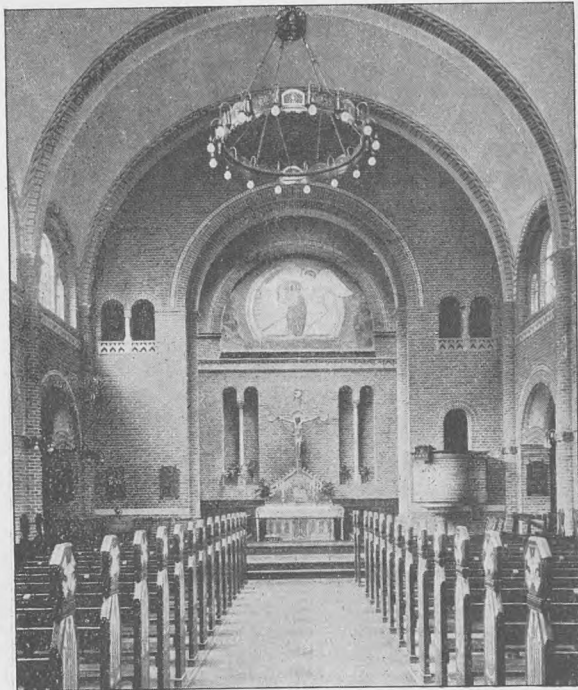
Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Getsemane Sogn, under Vestre Provsti, er ⁵/₄ 1905 udskilt af Skt. Matthæus Sogn, efter at der ved Res. af ²⁰/₁₂ 1900 var opr. et Getsemane Pastorat som Skt. Matthæus 2. Sognedistrikt. — Litt.: Kbh.s Kirkesag ¹²/₁₂ 1900 og Nov. 1916. — Villads Christensen, G. Kirke gennem 25 Aar, Kbh. 1919.

Apostelkirken.

Apostelkirken, Saxogade, er opf. 1899-1901 (Grundst. nedl. ⁸/₁₂ 1899, indv. ²⁴/₁₁ 1901) for c. 156,000 Kr. (foruden Grunden, c. 50,000 Kr.). Bygningen (Arkt. V. Koch), af røde Mursten i romanske Stilformer, har en 10 m bred Gademur, af samme Højde som Naboejendommene; midt i Muren hæver sig et 36 m højt Taarn med Pyramidespir, dækket af grøntglaserede Skælsten, og foruden en lille Taarndør gennemrydes den paa hver Side af en granitindfattet, rundbuet Indgang, hvoraf den ene fører ind til en Gaardsplads, den anden gennem en hvælvet Klostergang til selve Kirken. Fra det brede, tøndehvalvede Hovedskib fører Rund-

buer ind til de smalle, hvælvede Sideskibe; over disse har Hovedskibet tredelte Vinduer, Væggene staar i røde Mursten, Hvælvingerne er hvide. Over de to Indgange i V. er Orgelpulpituret, mod Ø. det noget hævede Kor. Paa Alterbordet et stort Trækrucifiks (af Aarsleff). Prædikestol af Mursten med Forsiringer af Klæbersten, Døbefont af Klæbersten. Paa begge Sider af Alteret er der i Muren en Blindning med Granitsøjle i Midten, i Buen over Alteret et Freskomaleri af J. Skovgaard (Opstandelsen), malet 1912. I søndre Sideskib 5 af Prof. H. Olrik malede Apostelbilleder, efter hvilke Kirken har Navn. S. for Koret ligger et Præsteværelse

Apostelkirkens Indre.

og N. derfor et Sakristi og to andre Menighedssale. I Gaarden bag Taarnet et lille Lighus. I 1904 er der bygget en Indgang til Kirken fra Ø. (Westend), lign. Klostergangen fra V., men noget mindre. Kirken har 477 Siddepladser.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Apostelkirkens Sogn, under Vestre Provsti, er opr. $\frac{1}{4}$ 1905 af Skt. Matthæus Sogns 3. Sognedistrikt, hvilket var opr. ved Res. af $\frac{11}{11}$ 1899. — Litt.: Kbh.s Kirkesag $\frac{20}{12}$ 1901 og $\frac{28}{5}$ 1902. — Friis Berg, Apostelkirkens første Tiaar, Kbh. 1911. — J. Schousboe, Apostelkirken gennem 25 Aar, Kbh. 1926.

Krist Kirke („Præsternes Kirke“), paa Vesterbro ved Enghave Plads og Dybbølsgade, er opført 1898-1900 (Grundstenen nedlagt $\frac{20}{3}$ 1898, indviet $\frac{6}{5}$ 1900) paa en af Kommunen skænket Grund for 153,000 Kr., indkomne ved Bidrag fra Præster i Landet. Bygningen (Arkitekt V. Koch) er i romansk Stil af Kridtsten med Baand af grøntglaserede Mursten og bestaar af et Langskib, 25 m langt og 17 m bredt samt 14 m højt, og et 54 m højt Klokketaarn med Pyramidespir ved Kirkens Sydvesthjørne. Medens de tre af Huse omgivne Sider er ganske enkle, er Façaden til Gaden udsmykket med en Loggia med slanke Søjler og runde Buer, et tredelt Vinduesparti med Søjler, Rundbuefrise under Gesimsen og en knælende Engel paa Gavltoppen; denne og de andre Skulpturer, som Englene paa Loggiaen og Evangelisterne ved Taarnets Fod, er af Billedhugger Th. Barentzen. Det lyse, hvælvede Kirkerum, der er rigt paa dekorative Detailler, afsluttes i Nordøstgavlen af en stor, rundbuet Alterniche, medens der paa Langsiderne aabner sig Rundbuer ind til to smalle Sideskibe; mellem Buerne er der Pulpiturer. Desuden er der i en

Udbygning med Halvtag bag Altervæggen to Sakristier, der kan stilles i indbyrdes Forbindelse og afgive Rum til Menighedsmøder, et Præsteværelse og to Ligstuer. Alteret er af Træ med Kristuslammet malet i hvidt, blaat og Guld; Altertavlen (opsat 1903), Julenat, er malet af Axel Helsted og skænket af Præstesønner; i Apsis er et Freskomaleri, Kristus paa sin Trone, af Johs. Kragh. Gammel Granitdøbefont fra Virring Kirke (se VI p. 551); Døbefadet, af Kobber, er tegnet af L. Frølich; Prædikestolen er af Træ. Orgelet er bygget af Starup (for 6000 Kr.). Et Messingkors er skænket af danske Præster i Amerika, de to Malmalterstager og de to Støbestaalsklokker af Præstedøtre. Kirken har 1000 Siddepladser.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Biskoppens og Overpræsidentens Patronat, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Krist Kirkes Sogn, under Vestre Provsti, blev udskilt af Skt. Matthæus Sogn ved Res. af $\frac{25}{4}$ 1900. Fra Sognet udskiltes $\frac{6}{8}$ 1923 Kristkirkens søndre Sogn (Enghave Sogn). Se Kbh.s Kirkesag $\frac{14}{9}$ 1897, $\frac{8}{5}$ 1900 og $\frac{8}{10}$ 1900.

Enghave Kirke, S.-Boulevard, er opf. 1923-24 (indv. $\frac{21}{12}$ 1924) efter Tegn. af Arkt. Julius Smith for c. 150,000 Kr. Kirken, der ikke er fuldført, bestaar foreløbig kun af den Del, der skal udgøre Menighedshuset. Dette er opført af røde Mursten med rødt Tegltag, i to Stokv. med Kvistetage. Kirkerummet findes i Stuen; Væggene har rød Mur forneden, medens Overvæggene er hvidkalkede. Fladt Jærnbetonebjælkeloft. Paa Alteret et Trækors. Kirken rummer c. 200 Siddepladser. Paa 1. Sal findes Mødelokale samt Præstebolig, i Kvistetagen en lille Sal m. m.

Krist Kirke.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Enghave Sogn, under Vestre Provsti, er $\frac{6}{8}$ 1923 udskilt fra Krist Kirkes Sogn.

Jesuskirken, ved Valby Langgade lige overfor Søndermarken i „Kirkevænget“, er opf. for det af Carl Jacobsen og Hustru 1883 stiftede „Kirkelegat“ i Forening med store Gaver fra C. J. og Enkefru Laura J. i Aarene 1884-91 og indviet $\frac{15}{11}$ 1891 (Klokketaarnet er dog først opf. 1894-95). Den kostbart udstyrede Bygning (Arkt. V. Dahlerup) er af Mursten med forskelligartede Brudstensdetaller, i oldkristelige, bysantinske og romanske Stilformer; for det ydre har Katedralen i Poitiers tjent som Forbillede. Den bestaar af et tredelt Midtskib med Gavlfront mod N. og femsided Kør mod S., med tolvkantet Overbygning over den indre Kuppel, samt et efter italiensk Byggemaade fritstaaende Klokketaarn ved Gavlfaçadens Nordøsthjørne. Den 8 Stokv. høje Kampanile („Alftaarnet“) ender i et Pyramide-

spir kronet af en forgyldt Engel; Højden er til Murgesimsen 32,5, til Spirets Top 52 m; Englen er 3,7 m høj. Selve Kirken er udvendig c. 50 m lang, 17,5 m bred. Gavlfacaden gennembrydes af tre Arkader ind til en aaben Forhal, derover af en cirkelrund Vinduesrose med Urskive i Midten; paa Gavltoppen staar en Christusfigur (af Axel Hansen). I det rigt smykkede Indre er Sideskibene etagedelte af Gallerier; en Række ornamentalt polerede Granitsøjler bærer de lave Arkadebuer under Brystværnet, og over dette staar høje, glat polerede Granitsøjler, som støtter de 3 Fag Krydshvælvinger. I Sideskibsvinduerne er indsat Glasmalerier, forestillende Profeter, Apostle og Evangelister. En slank Triumfbue aabner sig fra Skibet ind til det cirkelrunde Kor, hvis Gulv er hævet over Skibets, og hvis Vægge ligeledes er stokværksdelte; paa Brystværnet mellem den nedre og øvre Søjlerække findes en Frise af Stephan Sinding (Christus, Martyr og Kirkefædre); under den af Lysaabninger gennembrudte Kuppel staar Engle i Relief (af Hammeleff), og Ribberne er foroven formede som Palmeblade. Paa Alterbordet, af Cedertræ fra Libanon, staar et stort, med brogede Stenesmykket Kors mellem to knælende Engle,

Jesuskirken.

der holder Alterstagerne (af Sinding). Døbefonten er placeret i Triumfbuen, i Sidenicher staar her „Troens og Haabets Engle“ af Jerichau og „Livets og Dødens Engle“ (efter Thorvaldsen, af Tenerani), ifl. den latinske Indskrift paa Sökkelen et Æresminde for Bygherrens Slægt. Prædikestolen, af Sandsten med Træhimmel, findes paa østre Sideskibsgalleri. Stolestaderne har udskaarne Gavle, af J. Møller-Jensen. I Væggen mellem Skibet og den indre Forhal er indsat 12 Apostelmalerier (af Aug. Jerndorff). Orgelet staar i Korets øvre Omgang. — Under Koret, tilgængelig ad en Trappe bag Alteret, er der en lav, rund Krypt med 8

Søjler, hvorfra en Gitterdør fører ind til den Jacobsenske Familiebegravelse, et tøndehvelvet Rum paa tværs af Kirkens Længderetn. I Korbygningens Vægge er indsat Mindetavler over Fru Laura Jacobsen, f. Holst (Portrætmedaillon i Bronze), og Fru Ottilia Jacobsen, f. Stegmann (i Marmor), begge af L. Brandstrup, i den øvre Omgang over Bygherren og Hustru (Marmorbuster af Brandstrup), over Arkitekt V. Dahlerup, Kirkens Bygmester, og over dens Murmester, Beckmann. — Foran Kirken er rejst et højt Krucifiks, efter Jerichaus Model. Kirken, hvis Opførelse har kostet c. 800,000 Kr., har 470 Siddepladser.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Biskoppens og Overpræsidentens Overtilsyn, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Valby østre Sogn hører under Vestre Provsti. Valby Sogn udskiltes ved Res. af $\frac{15}{4}$ 1902 fra $\frac{1}{5}$ s. A. fra Hvidovre Sogn; fra Sognet udskiltes $\frac{1}{10}$ 1912 Timotheus Sogn og $\frac{1}{4}$ 1922 Frederiksholms Sogn. — Litt.: E. Schiødte, i Tidsskr. f. Kunstindustri 1892 p. 1. — C. Nyrop, Ny Carlsberg, Kbh. 1896. — Johs. Steenstrup, Carl Jacobsen, Kbh. 1921.

Frederiksholms Kirke, Louis Piosgade, er opf. 1927 (indv. $\frac{18}{12}$ 1927) efter Tegn. af Arkt. Adam Møller og Gyllemburg Koch for c. 118,000 Kr. Kirken er ikke fuldført, idet der foreløbig kun er opført Menighedshuset samt en Del af Taar-

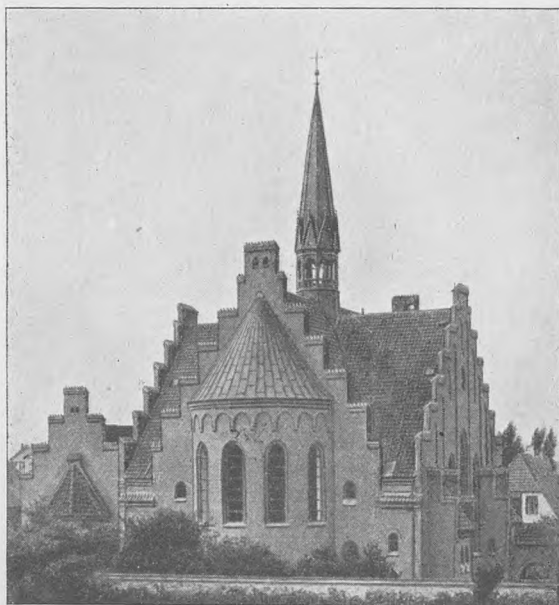
net. Kirkesalen er indrettet i Menighedshusets Stueetage, saaledes at den senere som Sidearm kan sættes i Forbindelse med den egentlige Kirke. I Kælderetagen og paa 1. Sal findes Menighedslokaler. Paa Alteret et Kors, ved hvilket to knælende Engle (udf. af Malerne Frknr. E. Nyrop og Olrik). Døbefonten, af brændt Ler, fra Frederiksholm Teglværk, er tegnet af H. Harboe. Kirken har c. 250 Siddepladser. Kirken afløste en $\frac{24}{11}$ 1918 indviet Trækirke.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst og en præsteviet Medhjælper. Frederiksholms Sogn, under Vestre Provsti, oprettedes $\frac{1}{4}$ 1922 af den sydl. Del af Valby Sogn.

Jesuskirkens Indre.

Timotheus Kirke, Chr. Bergs Allé, Valby, er opf. 1911 (Menighedshuset indv. ²⁶/₂ 1911) og 1927-28 (den egentlige Kirke indv. ²⁵/₃ 1928) efter Tegning af Arkt. J. Chr. Kofoed for c. 275,000 Kr. som en Korskirke i middelalderlige Stilformer, med fire høje Kamgavle med Blindinger, af røde, haandstrøgne Sten og er, bortset fra Apsis, der bærer Kobbertag, dækket med Tegl. Den bestaar af Apsis, Kor og Skib, sammenbygget med det mod S. liggende Menighedshus, der tjener som Sideskib; over Korsskæringen en kobberdækket, slank Tagrytter. I Krypten, der strækker sig under hele Kirken, findes Menighedslokaler. Kirken er ved en Kolonade forbundet med den mod N. liggende Præstebolig. Kirkerummet, der er hvid-

Timotheus Kirke.

ord. Medhjælper. Timotheus Sogn, under Vestre Provsti, oprettedes ¹/₁₀ 1912 af en Del af Valby Sogn.

Filialkirken paa Fengersvej, midlertidig Hjælpekirke, er en Kokolithkirke, der tidl. stod paa Blaagaardsplads, men af Kbh. Kirkefond flyttedes hertil (indv. ²⁹/₁₁ 1925); den anvendes foreløbig som Distriktskirke for Timotheus Kirke.

Kirker under Frederiksberg Provsti.

Frederiksberg Kirke, ved Frederiksberg Runddel, Hj. af Pileallé. Byen Ny-Amager eller Ny-Hollænderby, som Frederiksberg da kaldtes, havde allerede 1651 faaet Tilladelse til at opføre en Kirke; men denne blev ødelagt under Svenskekrigen 1658-60, og Beboerne fik da 1661 Lov til at bygge en ny, der blev opf. ved Pileallé omtrent overfor den nuv. (i 1880'erne stødte man i Slotsdriveriets Have paa mange Rester af Ligkister). En Tid besørgedes Gudstjenesten af den tyske Kapellan ved Vor Frelzers Kirke, fra 1696 gik den over til den holl. Præst ved Holmens Kirke, fra 1703 til Præsten i Brønshøj. Endelig blev det ved kgl.

kalket, og til hvilket Hovedindgangen er i Vestgavlen, virker som et freskibet Rum, idet Pulpituret hviler paa svære Piller og har krydshvælvet Loft ligesom Kirkens Hovedskib; paa begge Sider af Koret findes Pulpiturer, hvoraf det ene bærer Orgelet. Koret er hævet flere Trin over Skibet og faar Lys gennem 5 høje Vinduer i Apsis. Paa Alteret et Kors. Døbefont af Sandsten. Kirken har c. 800 Siddepladser.

Ved Kirken, der ejes af Kbh.s Kirkefond, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en

Res. 1732 bestemt, at der skulde opføres en ny Kirke, som indviedes Hellig tre Kongers Dag 1734, og samtidig fik ogsaa Kirkegaarden sin nuv. Plads, medens den før havde ligget ved den gl. Bindingsværkskirke, som først nu blev nedbrudt. I 1736 fik Kirken sin egen Præst, og Vesterbro henlagdes til det nye Sogn, ligesom der ved Kirken opførtes en Præstegaard og en Degnebolig; 1747 henlagdes Hvidovre som Anneks til Sognet. Ved Kirken blev der 1782 tilbygget et Sakristi, og den er flere Gange bleven restaureret, bl. a. 1885 og 1907, men iøvrigt staaer den som i 1734, kun at der i 1900 til Sakristiet for c. 6000 Kr. opførtes en Tilbygning (Arkt. C. Lendorf). 1904 er der indrettet to nye Sideindgange, og 1907 blev Kirkens Indre under Ledelse af Arkt. K. Varming restaureret.

Kirken, i Form af en Ottekant, er opf. af røde Mursten med hvidkalkede Hjørnelisener, spidst, nu skifertækket Tag og derover et Klokkespir; nyere Vaabehus mod V. og oprindeligt Sakristi (med manglekantet Tilbygning fra 1900) mod Ø. Den er udvendig 14,5 m, foruden Vaabehus og Sakristi, til Tagskægget 8,8 m, til Spirets Spids c. 31 m. Det lystmalede Indre har en Slags Kuppelhvalving og tre Etager Pulpiturer (hvoraf det

Frederiksberg Kirke.

øverste dog ikke anvendes); over Indgangen er Orgelpulpitur. I det gamle Alter, af Træ med Søjler, sidder Prædikestolen over et Maleri (Nadveren) af Eckersberg. To Malmstager er skænkede 1654 af Tøjmaster P. Kaldthof. Døbefonten er nymodens, af Egetræ. Paa Siderne af Alteret hænger 4 Malerier (Christi Fødsel, Flugt, Daab og Begravelse), der før var paa Frederiksberg Slot, men 1776 skænkedes Kirken; under dem er der paa den ene Side af Alteret en $1\frac{1}{2}$ 1873 afsløret Marmormindetavle for Adam Oehlschlæger, paa den anden en Mindetavle for de i 1864 faldne. I Sakristiet (Tønde- og Halvkuppelhvalvinger), bag Alteret, er der malede Portrætter af Præsterne Niels Glumsøe, † 1736, Joh. Kinast, † 1773, J. M. Weinreich, † 1786, M. F. Liebenberg, † 1828, S. Schjødt, † 1836, Holsøe, † 1862, Provst Hall, † 1891, Chr. Ewaldsen, † 1893, og Stiftsprovst Hoffmeyer, † 1924. — Om Kirkegaarden se nedenfor under Kirkegaarde. — I Pileallé, paa den tidl. Klokkerboligs Grund, er 1912 opf. et Menigheds-hus, Arkt. K. Varming, i Forb. med et Hjem for ældre Mænd og Kvinder, Fr. Menighedshjem (se „Architekten“ ²⁷/₁₀ 1913).

Ved Kirken, der er selvejende (fra $\frac{1}{4}$ 1898; 1868 købte Kommunen den af Staten) og staar under Stiftsøvrighedens Patronat, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kaldskapellan. Sognet, under Frederiksberg Provsti, omfatter nu Kommunens syd-vestl. Del, efter at de i det følgende nævnte Sogne efterhaanden er udskilte.

Skt. Lukas Kirke, ved Falkonerallé og Chr. Richardts Vej, er opf. 1896-97 (Grundst. nedl. $\frac{26}{4}$ 1896, indiv. $\frac{29}{8}$ 1897) for c. 75,000 Kr., paabegyndt af „Udvalget til Kirkesagens Fremme i Kbh.“, fuldendt af Kbh.s Kirkefond, efter Tegn. af Arkt. V. Koch. Den er bygget i fritbehandlede, romanske Stilformer, af røde Mursten, paa Granitsokkel og med Detailler af Kridtsten og Savonnièresten og maaler c. 29 \times 13 m, til Tagryggen 16 m; over det skifertækte Tag et 12 m højt Klokkespir. Hovedindgangen i Vestgavlen er smykket med Billedhuggerarbejder, ligesom Skulpturerne over de to Indgange mod S. af Th. Bærentzen. Det lyse Kirkerum har tøndehvælv. Loft, Orgelpulpitur over Indgangen, Sidepulpitur og i Østgavlen over Alteret en Arkade af norsk Marmor ind til Sakristiet, der er i Højde med Sidepulpiturene, og som kan lukkes ved Skydedøre. Ved Nordsiden er Præsteværelset. Kirken, der kan rumme 6-700 Personer, er dekoreret (rig Anvendelse af stiliserede Blomster). Altertavlen, Jesus aabenbarer sig for Disciplene, er malet af F. Schwartz; Prædikestolen er af Træ med malede stiliserede Blomster, Døbefonten af Granit. Desuden i Kirken et Hautrelief af Gibs (den lidende Menneskehed), udf. og skænket af Th. Bærentzen.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Stiftsøvrighedens Patronat, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Sognet, under Frederiksberg Provsti, blev ved Res. af 1897 udskilt af Frederiksberg Sogn; en Del af Sognet lagdes 1908 under Solbjerg S.

Solbjerg Kirke, Howitzvej, er opf. 1908 (indv. $\frac{9}{8}$ 1908) efter Tegn. af Arkt. K. Varming for c. 80,000 Kr. i fritbehandlede, nærmest middelalderlige Stilformer, af røde Mursten med rødt Tegltag og bestaar af et Langhus med svært Taarn, indbygget i Skibets Vestgavl og kronet af et firsidet Spir. Hovedindgangen er i Taarnet; fra Forhallen er der Opgang til Orgelrummet. Kirkens Indre er hvidkalket, med Tøndehvælv og Træpulpitur. Altertavlen er et Maleri af Franz Schwartz: Christus og den samaritanske Kvinde; i den flade Korvæg, over Altertavlen, et Vindue med Glasmaleri (Christus med Kalken), efter Tegn. af Axel Hou. Døbefonten er hugget i Cottasandsten, Keruberne derpaa er modell. af Billedhugger Bundgaard. Kirken har 600 Siddepladser. Som Tværføj er opf. et Menigheds- hus i 2 Stokv. med et lille Trappetaarn; i nederste Etage findes Sakristi, der ved Skydedøre kan sættes i Forbindelse med Kirkerummet.

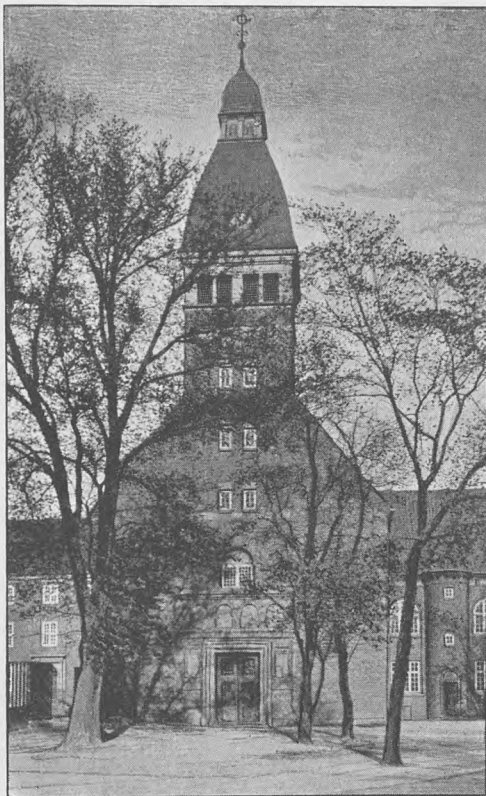
Ved Kirken, der er selvejende og staar under Stiftsøvrighedens Patronat, er ansat en Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kaldskapellan. Solbjerg Sogn oprettedes ved Res. af $\frac{9}{8}$ 1908 af Dele af Frederiksberg og Skt. Lukas Sogne; fra Sognet er 1926 en Del henlagt under Lindevang S. — Litt.: „Architekten“ $\frac{8}{8}$ 1908.

Lindevang Kirke, Peter Bangs Vej, der for Tiden er under Opførelse, bygges efter Tegn. af Arkt. Th. Havning og Anton Frederiksen og antages at ville komme til at koste ialt c. 385,000 Kr. Kirken, der i det væsentlige er fuldført, er i Stilformer fra det 18. Aarh., af røde Mursten med Lisener af gule Sten og Valmtag af røde Tegl; den bestaar af Hovedskib (med Pulpiturer) og Kor samt Forhal og Ligkapel; midt paa Bygningen Tagrytter med Spir. Kirkerummet vil faa Tøndehvælv af Træ. Ved Siden af Kirken ligger Menighedshuset (opf. 1926), i hvilket en stor Sal („Kirkesalen“) $\frac{28}{11}$ 1926 midlertidig er indviet til Kirkebrug; ved et System af manglefløjede Døre kan den sættes i Forbindelse med den endelige

Kirke. I Kirkesalen, der rummer c. 350 Mennesker, findes et Alterbillede af Anna E. Munch: Hyrderne paa Marken. Den fuldførte Kirke vil faa c. 1100 Siddepladser.

Ved Kirken, der er selvejende, er ansat en Sognepræst og en Kaldskapellan. Lindevang Sogn, under Frederiksberg Provsti, er ved Res. af ⁵/₁₁ 1926 udskilt fra Frederiksberg og Solbjærg Sogne. — Litt.: „Architekten“ 1926 p. 45.

Skt. Thomas Kirke, Rolighedsvej, er opf. 1896-98 (Grundst. nedl. ²²/₁₀ 1896, indv. ⁶/₂ 1898) for c. 75,000 Kr. af Menigheden paa en af Staten skænket Grund og med Tilskud fra Stat og Kommune. Bygningen (Arkt. C. Lendorf) er i gotisk Stil, paa Granitsokkel af røde Mursten, i regelmæssig Korsform — Længden i Korset 23 m, Højde til Gestsims 16, til Tagryg 17 m — med Tagrytter over Korsskæringen (til Spidsen 31 m) og 4 Udbygninger mellem Korset, hvoraf de to forreste bruges til Opgange til Pulpiturerne, de bageste til Ligstue og Sakristi (sidste med mangelkantet Afslutn.). Det lyse, let dekorerede Indre har Orgelpulitur over Indgangen, to Sidepulpiturer og Midthvælving (13 m over Gulvet), hvorfra Rundbuer aabner sig ind til de tøndehvæl. Korsarme. I det 3 Trin hævede Kor findes i Muren over Alterbordet et Mosaikkors (af Dekorationsmaler Willerup, hvem ogsaa Kirkens Dekoration skyldes), og over dette er der i det tredelte, spidsbuede Vindue (det midterste 6 m højt) indsat Glasmalerier (tegn. af Knud Larsen, skænk. af Konferensrd. Heide), Christus og Apostelen Thomas; to Standere med elektriske Lamper staar udenfor Kirken for at oplyse Billedet. Paa hver Side af Alteret legemsstore Broncestatuer af Johannes og Paulus, modell. af Bøgebjærg, skænk. af Fru E. Plum. Granitdøbefont, Prædikestol af Træ. I Sakristiet (fladt Loft) et Gipsrelief (Hans Tausen). Kirken rummer c. 1000 Personer.

Solbjærg Kirke.

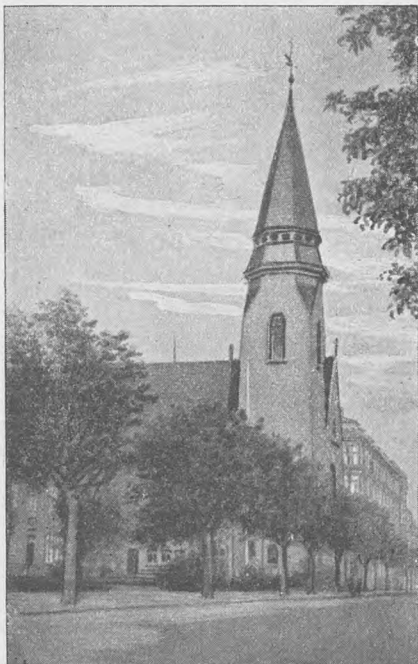
Ved Kirken, der er selvejende og staar under Stiftsøvrighedens Patronat, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Sognet, under Frederiksberg Provsti, er ved Res. af ²⁶/₁ 1898 udskilt af Frederiksberg Sogn og omfatter Kommunens nordl. Del. Fra Sognet udskiltes 1905 Mariendals Sogn. — Litt.: Kbh.s Kirkesag ²⁵/₂ 1898.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Stiftsøvrighedens Patronat, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Sognet, under Frederiksberg Provsti, er ved Res. af ²⁶/₁ 1898 udskilt af Frederiksberg Sogn og omfatter Kommunens nordl. Del. Fra Sognet udskiltes 1905 Mariendals Sogn. — Litt.: Kbh.s Kirkesag ²⁵/₂ 1898.

Mariendalskirken, Nitivej, er opf. 1907-08 (indv. ¹⁵/₃ 1908) af afd. Justitsrd. N. Josephsen og Hustru for c. 170,000 Kr. efter Tegn. af Arkt. Thorvald Jørgensen.

Den er bygget i fritbehandlede, nærmest romanske Stilformer, af røde Sten med mørkt Tegtag og bestaar af Apsis, Kor og Skib samt slankt Taarn med Pyramidetag, anbragt paa Skibets Langside i Vinklen mellem Kirken og det med denne sammenbyggede, toetages Menighedshus med tresidet Afslutning, hvis to store Sale kan sættes i Forbindelse med Kirkerummet. Den søjlesmykkede Hovedindgang, der har udskaarne Døre med kunstfærdigt smedede Beslag, er i Skibets Gavl; over Indgangen en stor Vinduesrose med farvet Glas. Kirkens Indre er hvidkalket og har Tøndehvælvning, lyst Fyrretræs-Pulpitur. Koret, der er adskilt fra Skibet ved en Kridtstensbalustrade

i gennembrudt Arbejde, og hvis Gulv er hævet c. 0,7 m over Skibets, har Ribbehvælvninger og Panel af Cypres. Altertavlen er et Maleri af Knud Larsen (Jesus paa Bjærgtet); paa hver Side af Tavlen et Glasmaleri (syn-gende Engle) af A. Hou. Døbefont af bornholmsk Granit, modell. af Siegfried Wagner. De hellige Kar m. m. er udført af kgl. Hofjuveler Peter Hertz og er fremstillede af Justitsraadinde Josephsens Smykker og Juveler. Under Koret et Gravkapel for Justitsrd. Josephsen († 1905) og Hustru. Kirken har c. 800 Siddepladser. Den afløste en 1905 af Kbh.s Kirkefond opf. midlertidig Kokolithkirke.

Godthaabs Kirken.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Stiftsøvrighedens Patronat, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Mariendals Sogn, under Frederiksberg Provsti, er 1905 udskilt fra Skt. Thomas Sogn. 1909 udskiltes Godthaabs Sogn.

Godthaabs Kirken, Nylandsvej, er opført 1910-11 (indviet $19\frac{1}{3}$ 1911)

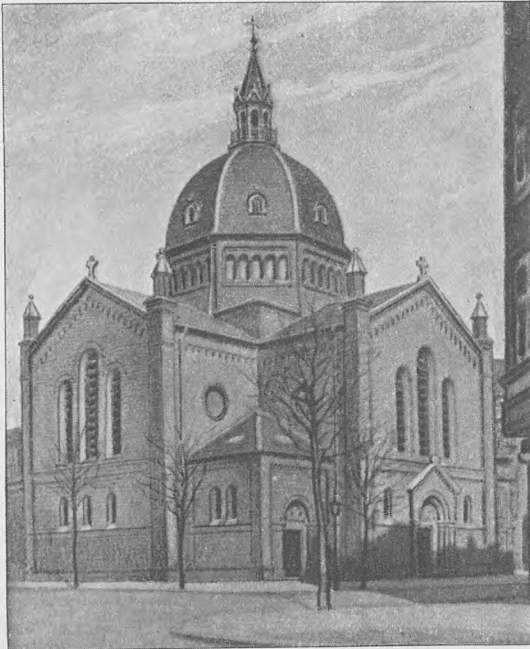
efter Tegning af Arkitekt Gotfred Tvede for c. 120,000 Kr. paa en af exam. jur. H. I. Nyeland skænket Grund. Kirken, der ligger omtrent i Retning N.-S., er opført i middelalderlige Stilformer, af røde, haandstrøgne Sten, paa Granit-sokkel, med rødt Tegtag og bestaar af Kor mod S., Skib, Forhal, Ligkapel samt Taarn mod NØ. i Flugt med Kirkens Nordgavl. Taarnet har ottekantet, anseligt Spir, tækket med engelske, haardtbrændte, tynde Sten og Kobber. I en østlig Tværføj findes Sakristi og ovenover dette Menighedssal; disse Rum kan ved Døre sættes i Forbindelse med Kirkerummet. Kirkens Indre er hvidkalket og har pudset Tøndehvælvning; Skibet faar sit Lys gennem høje rundbuede Vinduer mod V., medens Koret har Ovenlys; Pulpitur over Indgangen mod N. Paa Alteret, der er af Keramik, udført af Herman Kähler, ses paa Forsiden i dyb rød Glasur Lammet i indbrændt Guld. Alterbilledet, der næsten helt fylder Korets Bagvæg, er modell. i Kalkstuk (Christus paa Korset omgivet af Engle) af Billedhugger Carl Mortensen. Prædikestolen er af grønt og hvidt Marmor paa muret Sokkel af røde Sten; Himmel af Træ. Døbefont af Granit. Kirken har 700 Sidde-

pladser. — I Fortsættelse af Kirkens østl. Tværløj har Det Classenske Fideikom-
mis opført et Asyl med Rum for Ungdomshjem, i to Stokv. med Kvistetage.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Stiftsøvrighedens Overtilsyn, er ansat
en Sognepræst og en resid. Kapellan. Godthaabs Sogn, under Frederiksberg Provsti, op-
rettedes ¹/₁₀ 1909 af den sydl. Del af Mariendals Sogn. Samtidig nedlagdes De Clas-
senske Boligers Kirke. — Litt.: Kbh.s Kirkesag ¹⁶/₇ 1909. — „Architekten“ ¹³/₅ 1911.

Skt. Markus Kirke, Forchhammersvej, er opf. 1900-02 (Grundst. nedl. ²⁸/₁₁ 1900,
indv. ⁹/₁₁ 1902) paa en af Kommunen skænket Grund efter Tegn. af Arkt. C. Len-
dorf for c. 155,000 Kr.,

hvoraf c. 103,000 Kr. er
frivillige Gaver, Resten er
dels Tilskud fra Staten,
dels indkommen ved Høj-
tidsofrets Afløsning. Byg-
ningen, i romansk Stil,
paa Granitsokkel af røde
Mursten, har Form som et
ligearmet Kors, over hvis
Midte et ottekantet Kup-
pelparti, 4 Udbygninger
mellem Korsarmene (hvoraf
de to forreste bruges til
Opgange til Pulpiturer, de
bageste til Præsteværelse
og Ligstue) og halvrund
Udbygning (Sakristi) bag
Koret i den nordl. Kors-
arm. Korsets Længde er
26, Længden med Sakri-
stiet 34 m; til Gesims er
der 13, til Tagryg 16 og
til det øverste af Spiret
37 m. Over Hovedporta-
len i den sydl. Korsarm

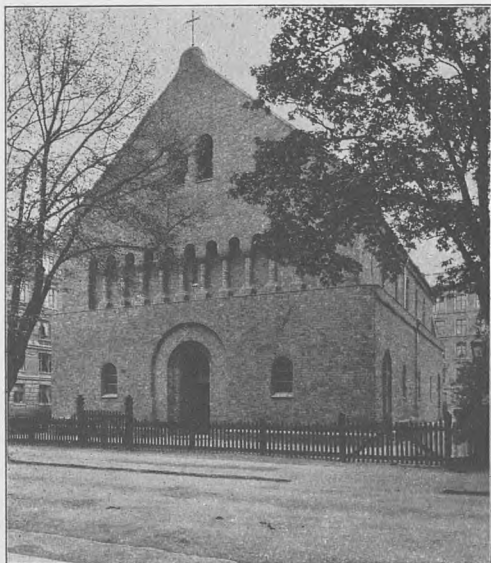
Skt. Markus Kirke.

ses Skt. Markus i Mosaik (af Willerup). Det lyse Indre, hvis nuv. Dekorationer er
udførte 1924 af E. Riisebye, har over Indgangen Orgelpulpitur, Sidepulpiturer og
over Midten Kuppelhvælv. (18 m over Gulvet), medens Rundbuer aabner sig ind
til de tøndehvælv. Korsarme. Alterbilledet, Kristus i Emaus, er malet af Knud
Larsen; Prædikestolen, af Træ, har Figurer modell. af Bøgebjærg; Granitdøbefont.

Ved Kirken, der er selvejende og staar under Stiftsøvrighedens Patronat, er ansat
Sognepræst, en resid. Kapellan og en Kaldskapellan. Kirken, under Frederiksberg
Provsti, udskiltes ved Res. af 1902 af Frederiksberg Sogn og omfatter Kommunens sydl.
Del. — Litt.: Kbh.s Kirkesag ²¹/₁₁ 1902.

Emmaus Kirke, i Diakonissestiftelsens Moderhus (s. d.) paa Peter Bangs Vej,
indv. ³¹/₁₂ 1876, er opf. ved en Gave af 60,000 Kr. fra Etatsrd. Stoltenberg. Byg-
ningen (Arkt. Hans J. Holm), der danner Stiftelsens midterste Tværløj, er i gotisk
Stil, af røde Mursten paa Granitsokkel, og bestaar af Skib, med Tagrytter (28 m
over Jorden), og Kor mod N., ialt 31 × 12 m. Hovedindgangen er i Kirkens syd-

østl. Hjørne, men der er ogsaa Adgang fra S. fra Hospitalsfløjen. Det lyse, let dekorede Indre har Tøndehvælvning, gennembrudt af Vindueskapperne; Koret, med stor Spidsbue ind til Skibet, har Krydshvælvinger; over Koret er Orgelpulpitur, ved den modsatte Væg et Galleri. Alterbilledet, Vandringen til Emmaus, er af A. Dorph. Prædikestol med Maling, Forgyldning og Udskæringer, hidrørende fra Frederiksberg Slotskirke, skænket paa Foranstaltning af Dronning Louise. Ved Prædikestolen en Bronzebuste af Thomas Kingo (Billedhugger Th. Stein). Ved Sydveggen udhugget Granitdøbefont og over den paa Væggen et Basrelief af G. C. Freund. I Koret et andet Basrelief. Desuden i Kirken en Statue i Gips, Abraham, af Peters, og en Gipsgruppe, Hagar og Ismael, af Aksel Hansen. Paa Sydveggen en Tavle, der minder om Stoltenbergs Gave. Kirken har c. 400 Pladser. Se iøvrigt under Stiftelsen.

Immanuel Kirke.

Bag Koret et Præsteværelse, og en Sidebygning indeholder en Mødesal. Bag Kirken findes Præsteboligen.

De døvstummes Menighed er opr. $\frac{1}{12}$ 1900 og hører under Frederiksberg Provsti. Ved Kirken, der er bygget af 3 Døvstummeforeninger og tilhører disse, er ansat en Præst og en præsteviet Medhjælper. — Litt.: „Architekten“ $\frac{11}{2}$ 1905.

Immanuel Kirke, for Københavns Valgmenighed af 1890, Forhaabningsholms Allé (1890-93 havde Menigheden en Bedesal paa Chr. Winthers Vej, nu Lokale for kat.-apostolisk Kirke), er opf. 1892-93 (Grundst. nedl. $\frac{8}{9}$ 1892, indv. $\frac{29}{10}$ 1893) for c. 100,000 Kr. (med Grunden). Den karakterfulde Bygning (Arkt. A. Clemmensen) er i romansk Stil, af røde Munkesten paa Granitsokkel, og bestaar af et Langhus med halvrund Afslutn. mod Ø., ialt 30 m langt og 17 m bredt, til Gesims 10, til Tagryg 17 m. I Vestgavlen ud til Alleen er Hovedindgangen, over hvilken et Glasmosaik (Christus), ligesom der er Mosaikker over de 4 Sideindgange (de 4 af Joakim, det ene af Niels Skovgaard; se Tidsskr. for Kunstind. 1899 p. 118). Det Indre har pudsede, lyse Vægge og Tøndehvælvning, i hvis Sider de smaa, højtsiddende Vinduer er anbragte, samt Pulpiturer paa de 2 Sider under Hvælvingen og Orgelpulpitur over Indgangen. Alterbilledet, den første Pinsedaab, er malet 1904 og skænket af

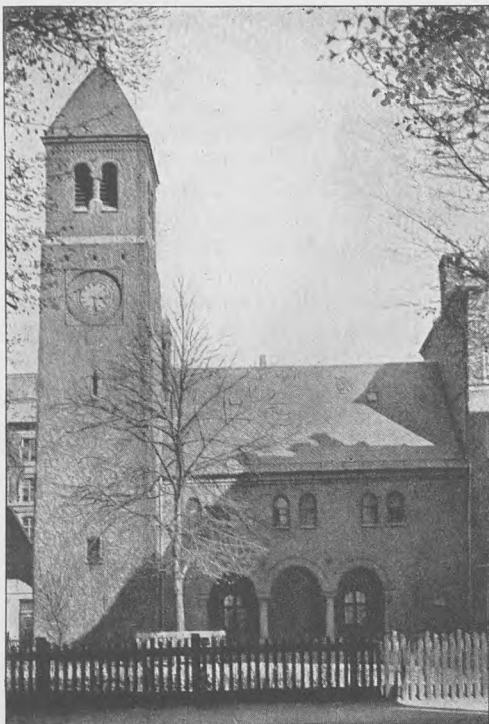
De døvstummes Kirke, Falkonergaardsvej, er opf. 1904 (Grundst. nedl. $\frac{14}{6}$, Kirken indv. $\frac{18}{12}$) efter Tegn. af Arkt. Emil Jørgensen, i romanske Stilformer, af røde Mursten med Udsmykninger i Kridtsten og Savonnièresten; Taget er skifertækket. Over Hoveddøren et Pulpitur, og derover et tredelt Vindue. Gulvet er skraat stigende, for at alle de kirkesøgende skal kunne se Præsten, der taler fra Korindgangen. Kirken har 300 Sidde-

Niels Skovgaard, der ogsaa har skaaret Rammen; Altertæppet, med gule Lillier og lilla Krokus, er tegn. af Joak. Skovgaard, der sammen med Broderen har dekoreret Prædikestol og andet Inventar. Paa hver Side af Alteret et hvidkalket Mursæt, hvoraf det ene gemmer Opgangen til Prædikestolen. Gammel Døbefonts Granitkumme fra Randlev i Jylland. Bag Koret findes Ligstue, Konfirmandstue samt Præste- og Daabsværelse. I Kirken to Gibsbasrelieffer: Englen og Hyrderne, af Peters, og Hjorten drikker af de rindende Vande ved Korsets Fod, af Niels Skovgaard. Kirken har c. 800 Siddepladser. — Paa Grunden S. for Kirken er 1904-05 opf. et Menighedshus og et Klokketaarn, samt 2 Beboelseshuse (Arkt. A. Clemmensen og R. V. Rue, se „Architekten“ 7/4 1906).

Ved Kirken, der ejes af Menigheden og hører under Frederiksberg Provsti, er ansat en Præst.

Skt. Nicolai Kirkebygning.

I Middelalderen var Skt. Nicolai Kirke sikkert den betydeligste i Staden efter Vor Frue, og ligesom Skt. Clemens og Skt. Peder synes den at have eksisteret allerede ved det københavnske Kollegiatkaptels Grundlæggelse i Aarene før 1209, omend den først 1261 nævnes ved Navn; liggende tæt ved Strand og Havn var den indviet til de søfarendes Værnehelgen. Paa Kirkegaarden havde Borgerne Tilhold under Oprøret 1294. I Slutningen af Middelalder-

Immanuel's Kirkes Menighedshus.

ren blev Bygningen helt ombygget; Højalteret indviedes 1509 af Bispem fra Oslo, og ifl. Hvitfeldt blev Kirken fuldendt med Hvælvinger og Tag 1517. Billeder og Udgravningerne i Anledning af den Rentzmannske Bygnings Opførelse viser, at denne sentgotiske Kirkebygning var et treskibet Langhus, 6 Fag langt, med et polygonalt Korparti af samme Bredde som Skibet, alt af Munkesten (ligesom der ved den nævnte Udgravning fandtes Spor af, at ogsaa en ældre Kirke har været af brændte Sten). I det indre havde Kirken svære, firkantede Arkadepiller mellem Hovedskibet og Sideskibene. Til Skibets nordre Side sluttede sig en Udbygning paa to Fag, sikkert det af Righshofm. Povl Laxmand 1501 stiftede Vor Frue Kapel. Allerede tidligere nævnes et Skt. Nicolai Kapel, og Kirken rummede mindst 13 Altre.

Den sentkatolske Bygning, hvori Mester Reinhard 1520 forkyndte Luthers Lære for første Gang i Danmark, og hvor Hans Tavsens blev Prædikant 1529, var en

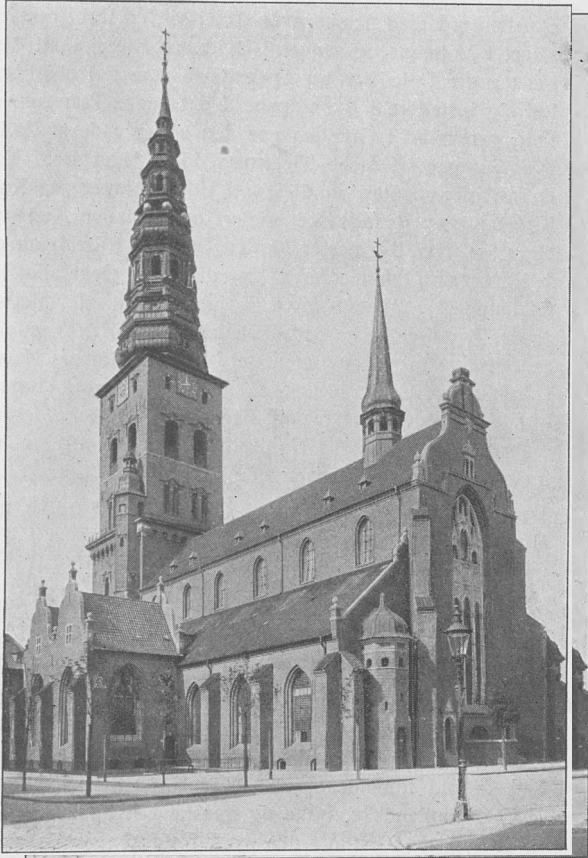
kullet Kirke. Før Grevefejden var der samlet Penge og 200,000 Mursten til et Taarn, men først 1582 begyndte man paa Chr. Walkendorfs Initiativ „fra Fundamentet“ at rejse det til vore Dage bevarede Nicolai Taarn, der stod under Bygning endnu 1591. 1611 fik det et højt, ottekantet Spir, der styrtede ned i en Januarstorm 1628, hvorefter Taarnet maatte nøjes med en „plat og nedrig Spids“ indtil 1665-69, da der rejstes et meget dekorativt Renæssancespir efter Tegn. af kgl. Bygmester Albertus Mathiesen. Forinden havde ogsaa Kirkebygningen faaet Udvidelser. Kort efter Taarnmurenes Fuldendelse tilbyggedes et aneligt søndre Vaabenhus, og efter at Spiret ved sit Fald havde ramt Kirkens Hvælv, erstattedes det oprindelige Kor i 1630 af en rank, 3 Fag lang Bygning, af samme Højde som Midtskibet, med Spir og Spidsgavle, smykkede med Statuer og malede Kobberplader, sikkert efter Tegn. af den yngre Hans v. Stenvinkel (begr. i Kirken 1639). Ogsaa Kirkens Indre pristres for sin prægtige Udsmykning med Malerier (Altartavle af Karel v. Mander), Skulpturer og Gravmæle*).

I denne Skikkelse stod Kirken og Taarnet i alt væsentligt uforandret gennem største Delen af 18. Aarh., omend de underkastedes en mindre Istandsættelse 1738-42. Skaanet under Ildbranden 1728 ødelagdes Bygningen ved den følgende store Brand, da Ilden $\frac{5}{6}$ 1795 først angreb Taget og derefter Spiret, der styrtede ned Kl. 8 $\frac{1}{2}$ Aften. Hvad Luerne levede, ødelagdes i Løbet af de følgende Aar, da Bygningen henstod som Ruin, medens man drøftede dens Genopførelse til kirke- ligt eller verdsligt Brug (sml. Fr. Schiøtt i „Architekten“ V p. 33 og Tillæg p. IX). Ved kgl. Reskr. af $\frac{21}{12}$ 1804 nedlagdes Sognet, som fordeltes mellem Frue, Helliggeist, Trinitatis, Holmens og Garnisons S. 1807 paatænkte man at indrette Ruinen til Nationalmuseum og Brandstation (V. Hermansen i Hist. Medd. om København. 2. R. II p. 36), en Plan, hvis Gennemførelse det engelske Bombardement umuliggjorde. Ruinen fik nu bl. a. Anvendelse som Pakhus for Hærmateriel, indtil den blev nedrevet 1814-17, med Undtag. af Taarnet og det vestligste Fag af Kirkeskibet, der 1820 blev indrettet til Hovedbrandvagt og istandsat i gotisk Stil, med en udragende Tindekrans øverst paa Taarnet, alt efter Tegn. af Brandmajor H. C. Schmidt. 1868 opsattes paa Taarnets Platform Tidssignalet, „Kuglen“, i Sammenhæng med et Normalur nede i Taarnet (Hist. Medd. om Kbh. II p. 457). Paa den forudms Kirkeplads rejstes nogle Træskure for Grønthandlere og Slagtere, og 1845, da den østligste Del udlagdes til Gade, opførtes nye Slagterboder („Maven“) af Støbejern i gotisk Stil, efter Tegn. af Arkt. Hagemann. Denne Tilstand maatte af mange føles som en Fornedelse, og især efter at Brandvæsenet 1892 havde forladt Taarnet, som saaledes stod ubrugt, fremkom der talrige Projekter til den gamle Kirkeplads' Omdannelse, deribl. Forsøg til Rekonstruktioner af Kirken, udførte af Arkt. H. C. Amberg, der til Slut gennemførtes i noget ændret Form. 1908-10 rejstes, samtidig med en Istandsættelse af Taarnets Murværk, det af Brygger Carl Jacobsen bekostede Spir, en Efterligning af Albertus Mathiesens. 1913 skænkede Departementschef, Lensesekretær P. N. Rentzmann, i Overensstemmelse med sin tidligere afdøde Søster, Frk. Ida R., Kommunen hele sin Formue til Genrejsning af Kirkebygningen, saaledes at denne skulde bruges til Forsam-

* Af kendte Mænd, der har hvilet i Kirken, kan foruden Hans Stenvinkel nævnes: Fr. II's Møntmester Andreas Metzner, † 1596, Borgm. Mikkel Vibe, † 1624, Rentemester Ove Høeg til Todlø, † 1628, Maler og Arkitekt Morten v. Steenwinkel, † 1646, Hofmarskal Adam Henr. Pentz, † 1657, Hans Lindenov, † 1659, Rigshofmester Joach. Gersdorff, † 1661, Rigsråd. Otte Krag, † 1666, Niels Rosenkrantz, falden ved Helsingborg 1676. Stiftamtmd. Cornelius Lerche til Nielstrup, † 1681, Stadshauptmd. Fr. Thuresen, † 1675, og Generallojtn. Johan Rantzau, † 1706. Ogsaa Hans Tavsens I. Hustru Dorothea (Sadolin?) har været begravet her. Paa Kirkegd. har bl. a. Sten Stures Moder og Søster, der døde i Kbh. under Pesten 1524, og Hans Egede med Hustru hvilet. (Se Personalhist. Tidsskr. I p. 192 fig.).

lingsaal, Folkebibliotek og Bymuseum. Grundstenen nedlagdes $14/8$ 1915, og Bygningen indviedes $11/11$ 1917.

Den nye Bygning, efter Tegn. af H. C. Amberg, er i væsentlige Hovedtræk en Rekonstruktion af den gamle Kirke, udført efter Opmaal. i Thuras Vitruv og bestemt af Taarnet og det bevarede Vestfag, der dog havde mistet sine Hvælvinger; Bredden uden Udbygningerne er 24,5 m., Længden uden Taarnet 34,5 m. Bredden svarer til det sent-middelalderlige Kirkeskib, Udbygningerne i N. og S. ligger omtr. paa samme Plads som de gamle (dog saaledes, at den nordre er flyttet et Fag mod V.). Derimod er den nuv. Bygning ikke saa lang som den gamle Kirke, hvis Korparti fra 1630'erne har naaet helt hen til Kirkepladsens østre Husrække, saaledes at den lige Østgavl er en helt moderne Komposition, medens de 6 Hvælvingsfag mellem denne Gavl og Taarnpartiet svarer til det gotiske Kirkeskib og delvis hviler paa de gamle Fodmure, som endnu er synlige i Kældrene under Østpartiet. Alle de nye Mure er opførte af mørktbrændte skaanske Mursten, med spredte Detailler af Sandsten. Taget er tækket med glasserede Vingetegl,

Skt. Nicolai Kirkebygning.

Taarnmurene staar ganske velbevarede i deres oprindelige Stand, fra Slutn. af 16. Aarh., af Munkesten i Krydsskifte med Sandstensdetailler. Forneden støttes de af svære Stræbepiller, af hvilke de vestre nu begge (ligesom i gamle Dage den ene) er gennembrudte af Aabninger (Betegn. „Hvælvingen“ har ogsaa været brugt som Gadenavn). Ved Taarnets Sydøsthjørne staar et Vindeltrappehus, naaende op til Vægtgangen omtr. i Taarnets halve Højde. De rundbuede Taarnvinduer er kronede af Gavlfrentoner; paa Vestsiden sidder en Tavle med Aarstallet 1591. Murhøjden er nu c. 44 m, det nye kobbertækte Spirs Højde over Muren 50,2 m, over Jorden c. 94 m, medens dets Forgængere var c. 6 m lavere og har virket lettere og mere harmonisk i Forhold til Taarnmurene (sml. „Architekten“ XV p. 254).

Før 1795 havde Kirken 3 Hovedindgange, i N., S. og V. Nu er Indgangen alene fra V., gennem den gamle, stærkt fornyede Taarnportal, hvorover der er opstillet en moderne Skt. Nicolai-Figur. Det nedre Taarnrum tjener som Garderobe. Kirkebygningens Indre er nu som tidligere treskibet, men Hovedskibet er afskildret fra Sideskibene ved Glasvægge i Arkadebuene, og der er indbygget ret lavtsiddende Hvælvinger, idet Højkirken er indrettet som en øvre Etage, ligeledes hvælvet. Hovedskibets nedre Del bruges som Kirke- og Mødesal. Af Inventar findes et Alterbord med Trækors, en Talerstol, en Døbefont fra Beg. af 19. Aarh., der har staaet i Holmens og senere i Hvidovre Kirke, samt 4 store Lysekroner. Bygningens andre Dele har nu Anvendelse som Folkebibliotek, medens Bymuseet ikke lod sig installere i Bygningen. I det nedre Taarnrum staar Toppen af det gamle Spir, genfundet i Grunden paa den anden Side af Gaden 1902, samt en Gravsten over Sognepræst Jacob Nielsen, † 1571. I et øvre Taarnrum er der opstillet en Del Stenfragmenter, fundne ved Udgravninger paa Kirketomten, deribl. Rester af Kirkens rige Renæssanceportaler og Døbefont, en muret middelalderlig Grav, Gravsten over Bygmester Morten Bussart († 1544) og over Rentemester Ove Høg, † 1628, samt Fragmenter af Epitafiet over Generallojtn. Niels Rosenkrantz, † 1676 (af Lambert v. Haven), og i Folkebibliotekets Lokaler findes et Par Montrer med andre, Bymuseet tilhørende Erindringer fra den gamle Kirke, deribl. en Model af en Solskive med Longomontanus' og Ole Rømers Navne. De øvre Rum i søndre Udbygning, der beboedes af Rentzmann indtil hans Død 1923, henstaar som Mindestuer, med Bohave fra hans fædrene Hjem.

Paa Kirkebygningens Nordøsthjørne er der 1921 opsat en Mindetavle med Portrætmedaillon over Hans Egede og Gertrud Rask.

Litt.: Den danske Reformations Moderkirke, Skt. N. K. 1216-1795. Kbh. 1887. — M. Vogelius, Kulturhist. Bidrag til N. Kirkes Hist. i 17. og 18. Aarh. Kbh. 1914. — Emil Madsen i Hist. Medd. om Kbhvn. II p. 409. — C. A. Jensen, Skt. N. Kirke, Taarn og Spir i Fra Arkiv og Museum IV p. 168 og 585. — Sml. Berl. Tid. ^{18/11} 1914 og Ill. Tid. ^{15/4} 1923, samt „Architekten“ ^{14/8}, ^{21/8} og ^{28/8} 1915.

Af Kirker for Menigheder, der ikke hører til den danske Folkekirke, nævnes:

Tysk-fransk reformert Kirke, Hj. af Gotersgade, Rosenborggade og Aabenraa, skylder Indvandringen af Calvinister i Slutn. af 17. Aarh. — og den reformerte Dronning Charlotte Amalie — sin Tilblivelse. Efter at de Reformerte en Tid havde haft Tilhold i hendes private Kapel paa Slottet, bevilgedes der ved Reskr. af ^{8/1} 1685 de hollandske, tyske og franske Calvinister fri Religionsøvelse og Tilladelse til at bygge en Kirke i den sydl. Udkant af Christianshavn. Allerede s. Aar indrettedes et midlertidigt Kapel i det nuv. Prinsens Palæ; men først efter at de fornødne Pengemidler var tilvejebragte bl. a. ved en Gave af 11,000 Rd. fra Dronningen, begyndte Bygmestrene Frederik og Nicolai Müller Kirkens Opførelse paa den af Kongen ^{27/7} 1687 skænkede Grund, hvor den nu staar; ^{20/4} 1688 lagde Dronningen Grundstenen, og ^{10/11} 1689 indviedes den. Kirken, hvor der lige fra Begyndelsen prædikedes baade Tysk og Fransk, havde midt paa Taget et lille Klokketaarn, men Klokken maatte ikke bruges. Ved Byens Brand 1728 gik Bygningen op i Luer; men for Menighedens egen Regning og ved Indsamlinger baade i Ind- og Udland blev den atter opf. omtrent i samme Skikkelse som før. Den indviedes ^{4/8} 1731, og s. Aar købte Menigheden for 800 Rd. Orgelet i Slotskapellet, som man da begyndte at nedbryde. Af Restaurationer nævnes en i 1870'erne, da Spiret helt nedtoges og opforyldtes, og en i 1889 baade ind- og

udvendig (under Ledelse af Prof. L. Knudsen), der kostede 22,000 Kr., og hvorved alt det bestaaende væsentlig bevaredes (nogle lukkede Stole blev dog fjærnedes).

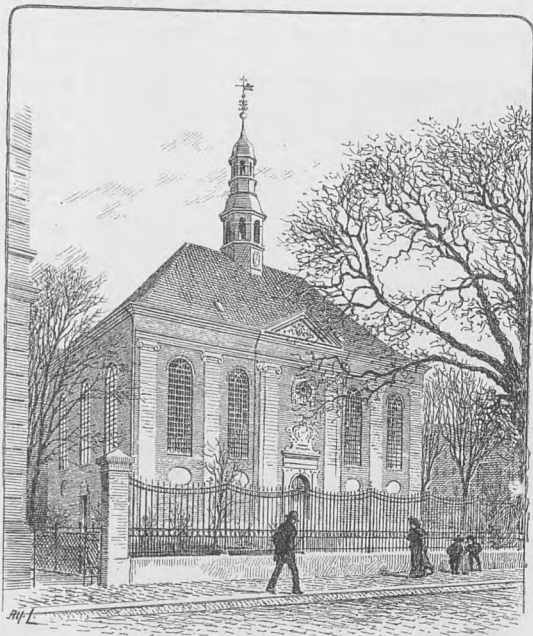
Kirken er opf. i nederlandsk Barokstil, af røde Mursten med Sokkel af Granit og Gesimser samt andre Detailler af Sandsten. Bygningen er rektangulær (udv. 25 × 16 m, godt 13 m høj til Tagskægget, 22 m til Tagryggen) med et højt, paa de korte Sider afvalmet Tag, kronet af et Klokkespir, 13,5 m over Taget. Façaden, mod Gotersgade, er smykket med Pilastre, som over Hovedportalen bærer en Fronton; indenfor Indgangen er en lille Forstue.

Det Indre er et lyst, hvidt Rum med fladt Loft. Træinventaret stammer fra Tiden efter Branden 1728. Ved Væggen lige for Indgangen staar Prædikestolen af Træ, med smukt Billedskærerarbejde ogsaa paa Lydhimlen, og foran denne Alterbordet, af Sten. Sølvsforgylt Døbefad af Augsburgearbejde. Paa Vestsiden Orgelpulpitur (Orgelet ombygget 1876); langs Øst- og Nordsiden ogsaa Pulpiturer, det sidste er lukket med smaa Glasruder; i Midten lige over Indgangen er Kongestolen. To Stenepitafier, det ene over Marie Magdalene Haste, f. Lafèbre, † 1785, udf. af Johs. Wiedewelt,

det andet (i Forstuen) over Elisab. v. Holsten, født v. d. Spuy, † 1785. Under Kirken er der Gravkælder, nu tilmuret; nogle Rum (hvælv.) under Kirkens Vestside benyttes dog til Varmeapparat og Materialhus. Kirkens Indre restaureredes 1908.

Kirkegaarden, der indviedes 1695 og nedlagdes 1851 (sidste Lig dog begr. 1855), er nu en indhegnet Plads (et nyt Jærngitter anbragtes 1903, for c. 14,000 Kr.), hvorpaa der findes flere Ligsten (mange har ligget i Kirken, men blev udtagne, da Varmeapparatet indrettedes 1853), bl. a. over Præsterne P. P. Eyraud, † 1783, og J. Broca, † 1793, Digteren, Prof. Etienne Fumars, † 1806, og Viceadmiral Joh. Olfert Fischer, † 1829, over hvem Marineforeningen 1920 har rejst et Mindesmærke (Arkt. Hagen).

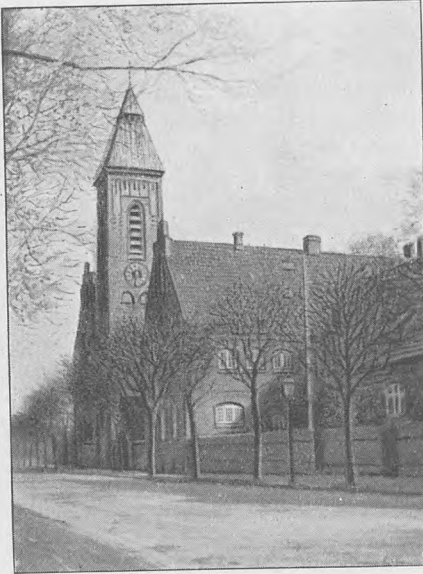
Tysk reformert Menighedsbygning, Gotersgade, opf. 1886 for godt 20,000 Kr. (Prof. L. Knudsen) af røde Mursten, 4 Stokv. og Kælder, indeholder bl. a. Præstebolig. Den franske Præstebolig ligger i Aabenraa; paa Muren er 1902 indsat en Mindesten for Præsten Adolph Monod, † 1856, som fødtes her 1802 som Søn af Præsten Jean M.

Reformert Kirke.

Til Kirken, der er selvejende og staar under Forstanderskab af Præsterne og de ældste, hører to Menigheder, en tysk og en fransk. Ved Kirken er ansat en tysk Præst og en Hjælpepræst samt en fransk Præst. — Litt.: D. L. Clément, Notice sur l'église réformée française, Copenh. 1870. — V. Lorenzen, Den reformerte Kirke, med Opmaal. af Alf Jørgensen, Kbh. 1914. — Grandjean, i Personalh. Tidsskr. 5. R. IV p. 280.

Gustafskirken, S.-Frihavnsvej, er opf. 1908-11 (Grundsten nedl. $\frac{4}{6}$ 1908, indv. $\frac{1}{6}$ 1911) efter Tegn. af Domarkt. i Lund Th. Wählin for c. 350,000 Kr. Kirken, der er bygget i gotiske Stilformer af blaaligt-røde Helsingborgsten med mørkt, glasseret Tegltag, ligger omtr. i Retn. Ø.-V. og bestaar af Kor, Skib med Sideskib

Gustafskirken.

mod N., Sakristi og Taarn mod S., flugtende med Kirkens Vestgavl, samt Vaabenhus S. for Taarnet; mod S. er Kirken forbunden med Menighedshuset. Taarnet har højt Kobberspir. I Kirkens Vestgavl en Vinduesrose, der ligesom Portalerne til Kirkens og Menighedshusets Hovedindgange er hugget af Ignaberga Kalksten. Kirkens Indre har Betonhvelvinger, Væggene bærer lette Dekorationer. Alterbord af sort poleret Granit med Opsats i udskaaen Eg, der ligesom Prædikestolen er udført af Billedhuggerne Thomas Hansen og J. Jakob Bregno. Over Alteret et Glasmaleri (Bjærgprædikenen), af C. N. Overgaard, der ogsaa har udført Glasmalerierne ved Døbefonten og i Vinduesrosen. Døbefont af Sandsten. Kirken har 400 Siddepladser. Menighedshuset, i 2 Stokv. med Kælder, rummer bl. a. 2 Sale, der kan sættes i Forb. med

Kirken ved Fløjdøre, og fortsættes mod S. i Præsteboligen. — S. for denne og med Façade mod S.-Frihavnsvej ligger Gustafsforamlingens Alderdomshjem (Victoriastiftelsen), indv. $\frac{20}{6}$ 1921 og udført efter Tegn. af Kirkens Arkitekt og i Kirkens Stil, i 2 Stokv. og høj Kælder, og rummer 25 Etværelses Lejligheder.

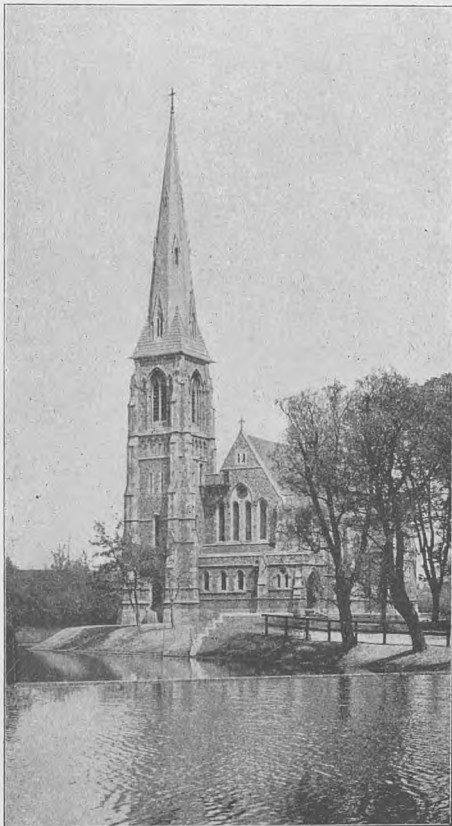
Ved Gustafskirken, der er Kirke for den svenske Koloni og ejes af den svenske Gustafsforamling i København, er ansat en Præst og en Assistent. — Litt.: „Architekten“ $\frac{10}{6}$ 1911.

Skt. Albans Kirke, i Esplanaden ved Indgangen til Langelinie, for den engelsk-biskoppelige Menighed. Menigheden har siden 1771 haft Gudstjeneste i Byen, først i det engelske Gesandtskabs Hotel, senere offentlig, bl. a. i Brødremenighedens Sal i Stormgade. Fra 1853 blev der paa Prof. G. Stephens' Initiativ dannet en Komité til Opførelsen af en Kirke, men først 1883 blev der givet Tilsagn om Grunden, og den blev da opf. 1885-87 for c. 12,000 £ ($\frac{19}{6}$ 1885 blev Grundst. nedlagt af Prinsen og Prinsessen af Wales, den indviedes $\frac{17}{6}$ 1887). Bygningen, efter Tegn. af den engl. Arkitekt A. W. Blomfield under stedlig Ledelse af Prof. L. Fenger, er i engelsk-gotisk Stil, af Mursten, som helt dækkes med en Beklædning

af Flint, Fakse Kalksten og svensk Kalksten (det sidste i Spiret) og bestaar af Skib og Kor mod Ø., det sidste med to smaa Udbygninger mod N. og S. (den søndre er Orgelrum), samt ved Nordvesthjørnet Taarn (med Spiret 45 m). Den udv. Længde er 30, Bredden 13 m. Ved Sydvesthjørnet er Hovedindgangen, der fører ind til en Forstue langs Vestgavlen, hvor Døren er til Kirken. Det Indre (200 Siddepladser) har en spidsbuet Tøndehvælving af Træ; et Sideskib mod N., ligeledes med Trætag, optages for største Delen af et Sakristi. I Korets Østvinduer er der Glas-malerier (Korsfæstelsen), i Kirkens Vestvinduer ligeledes (Englands og Danmarks Værnehelgen). Prædikestol, Alter og Døbefont er af brændt Ler. Der er Kirkeruder til Minde om Prof. Stephens og Hus-tru, den tidl. Præst R. S. Ellis, Sir Edmund Fane, Prins Albert Victor af Wales og om Dronn. Victorias 60aarige Regeringsjubilæum samt Epitafium over Kong Edward VII og Mindetavle over britiske Sol-dater, døde i Danmark under Verdenskrigen.

Ved Kirken, der ejes af en Bestyrelse og staar under den engelske Konges Patronat, er ansat en Præst, der er Legationspræst. — Litt.: Tekn. Forenings Tidsskr. 11. Aarg. p. 136.

Skt. Ansgars Kirke, den romersk-katolske Hovedkirke i Danmark, Bredgade. Katolikkerne søgte oprindl. Kapellet i det østrigske Gesandtskabs Bolig paa Købmagergade (den senere Porcellænsfabrik); men 1766 flyttedes Kapellet ud i Bredgade paa en Grund ved Siden af Frederiks Hospital. Det var en lav, uanselig Bygning med Præstebolig, uden Vinduer ud til Gaden; Salen kunde rumme c. 700 Mennesker. Skønt det oftere var paa Tale at opføre en aneligere Kirke, blev Kapellet dog i Brug indtil 1842, da den nuv. Kirke opførtes 1841-42 af Menigheden (indv. $\frac{1}{11}$ 1842, konsekreret $\frac{8}{9}$ 1865 ved Ansgars 1000-Aars Mindefest) med kgl. Tilladelse, dog uden Taarn og Klokker. Byggekapitalen (70,000 Rdl.) var en testamentarisk Gave fra Vinhandler C. P. Bianco († 1813). Bygningen (Arkt. G. F. Hetsch) er i oldkristelig-romanske Stilformer, af røde Mursten, med Granitsokkel, Sandstensdetaljer og Baand af gule Sten. I det ydre er kun Gavlfacaden til Bredgade, bag et Jærngitter mellem de to Indgangspavilloner, rigere udformet, over Hovedportalen er der 5 Nicher med Zinkstatuer, og oven over dem staar Indskriften: Christo Redemptori sacrum; som Gavlfakroterier findes knælende Engle, og

Skt. Albans Kirke.

over Spidsen et Jærnkors. Tilhøjre for Portalen opstilledes 1927 en Broncestatue af Skt. Ansgar (Billedhugger Elo), og som Pendant paatænkes det at rejse en Statue af Knud den Hellige. Gennem en Forhal, hvori der 1913 opsattes en Mindetavle over Kirkens Velgører, Bianco, kommer man ind i det c. 31 m lange, c. 13 m brede og 13 m høje Kirkerum, med fladt, kassetteret Bjælkeloft. Over Indgangen

Skt. Ansgars Kirke.

er der Orgel (fra 1842, ombygget 1912), modsat den kuppelhvælv. Alterniche med Højalteret (Sten med Marmorplade og rigt forgyldt, udskaaet Træværk); paa hver Side et mindre Alter, Skt. Marias, med et af Kupelwieser malet Mariabillede, og et Skt. Ansgars Alter. Ved Siden af Apsis er Sakristierne, og over disse to Loger med Vinduer mod Apsis og direkte Adgang til den bagved liggende Præstebolig. Under Orgelpulpituret to Skriftestole. 1864-65 blev Apsis dekoreret af J. Settegast (Düsseldorf) for 4067 Rd. med Freskomalerier, deribl. i Hvælvingen den hellige Treenighed omgivet af de 12 Apostle, paa Væggen underneden Helgenbilleder (restaur. i 1927). 1898 blev Kirkerummet dekoreret (for 10,000 Kr.), og der indlagdes Varmeapparat. I 1913 og 1926-27 fik Kirken delvis Betonfundament, da Pilote-

ringen viste sig at svigte. Paa Væggene er der 14 Korsvejsbilleder af Stenmasse i Egetræsrammer og to Billeder i Legemsstørrelse (Skt. Joseph med Jesusbarnet og den hell. Ferdinand III af Kastilien, † 1252); i Vinduerne er der Glasmalerier. Bagsiden af Kirken er et alm. Hus i tre Stokv. med Tagetage og Kælder, opført som Bolig for Sognepræsten og 2 Kapellaner. En bag Præstehuset liggende Grund blev købt 1923 og anlagt som Have. Skolelokalerne, som før var i Præstehusets Stueetage, er siden 1891 i de Menigheden tilhørende Ejendomme Bredgade Nr. 67-69, hvor ogsaa Vikariatsbiblioteket midlertidig er anbragt.

Ved Kirken, der ejes af Menigheden, er ansat en Sognepræst (for Skt. Ansgars Sogn) og 2 Kapellaner. Kirkens Grund tilhører det østerrigske Kejsershus. — Litt.: Nord.

Ugebl. f. kat. Kristne 1892 p. 893 og 909 flg., 1913 p. 479, 499, 515, 531 og 546 flg.

Rosenkranskirke, Boyesgade, romersk-katolsk Kirke, indv. ¹³/₁₁ 1892, bestaar af 3 Fløje samt Alterniche lige for Hovedindgangen; fladt, kassetteret Loft. Paa Siderne af Alteret (nyt Alter i 1924, Egetræ med Relieffer af Caspar Weis) hænger to Malerier, hvoraf det ene er Kopi efter Murillos Madonna, det andet malet af Krombach, der ogsaa har malet Korsvejsbillederne; bag Alteret er Sakristi. Kirken udgør en Del af en større Bygning, opf. 1891-92 for 130,000 Kr. paa Granitsokkel af røde Mursten (Arkt. V. Friedrichsen), der ogsaa indeholder Pige- og Drengeskole (Sogneskole) samt Boliger for Præsterne og Lærerne og Vaisenhus for forældreløse katolske Drengene.

Ved Kirken er ansat en Sognepræst (for det ¹¹/₆ 1893 opr. katolske Skt. Mariæ Sogn) og 2 Kapellaner.

Jesu Hjerte Kirke, Stenosgade (et Jesu Hjerte Kapel, Kronprinsessegade, blev indv. ²⁸/₆ 1878, men nedlagdes 1883), er opf. 1893-95 (Grundst. nedl. ¹²/₄ 1893, indv. ⁹/₁₁ 1895) af Skt. Knuds Stiftelse, som ejer den. Bygningen (Arkt. F. Wipfler) er i gotisk Stil, af røde Mursten, med Granitsokkel og

Jesu Hjerter Kirke.

med Tuf i Vinduernes Stavnværk, og bestaar af 3 Skibe med Korsarme, som kun springer lidt frem foran Sideskibene; Hovedskibet har oktagon Afslutn. Hovedfaçaden ud mod Gaden bestaar af Vestgavlen, svarende til Midtskibet, Taarnet med Spir (ialt 51 m), svarende til det sydl., og et Trappehus, svarende til det nordl. Sideskib; Taarn og Trappehus forbindes ved en Gang, der danner Forhal. Midtskibet er til Gesimsen 15 (Sideskibene 12), til Tagryggen 22 m. Det Indre har hvælv. Loffer og i Sideskibene Pulpiturer, som fortsættes i Korsskibet og forbindes med Orgeltribunen over Hovedindgangen. Midtskibet er 36 × 8,5 m og 15 m højt, Tværskibet er over 20 m langt, Sideskibene over 4 m brede. Flisegulvet (Mettlacher Sten) danner nogle Steder Tæppemønstre, andre Steder er der indlagt allegoriske Figurer. I Koret, Korsskibet og ved Mariaalteret er der Glasmalerier (efter Tegn. af Prof. Müller i Düsseldorf). Af de 3 Altre (Borde af Sandsten, hvilende paa sorte Marmorsøjler) er Hovedalterets Tavle en Fløjtavle med en Jesu-Hjerte Statue i Midten, Scener af Christi Liv, og Helgenbilleder m. m. paa Fløjene; Mariaalteret har Scener af Marias Liv, Josephalteret en Fremstilling af Josephs Død (Altrene er efter Tegn. af Wipfler udf. af Billedhuggerne Rüller og Seling). Prædikestolen har Scener af Jesu Liv. Desuden er der 14 Korsvejsbilleder (af Maleren Windhausen).

Paa Midtskibets Piller 6 Tavler, de 4 af Windhausen, de 2 (Skt. Ansgar og Skt. Knud) af Krahforst (1924), i Korsarmene over Sidealtrene to store Malerier af Krahforst (1924), Jesu Selskabs Indstiftelse og Frans Xavers Død, og paa Pillen overfor Prædikestolen en Statue af Windfeld Schmidt (1928), Skt. Ignatius af Loyola, Jesu Selskabs Stifter.

Ved Kirken, hvor der er Præstebolig og en Skole (se under Afsnittet om Skoler), er ansat flere Præster af Jesu Selskab.

Skt. Josephs Kirke, Griffenfeldtsgade, i Gaarden i det katolske Skt. Josephs

Sakramentskirken.

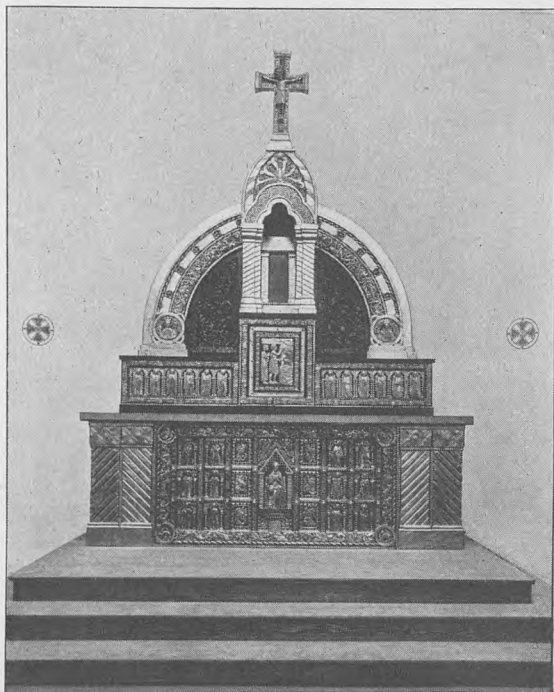
Hospital (s. d.), er opf. 1901 (indv. ¹³/₁₀) efter Tegn. af Arkt. L. M. Andersen. Den med Hospitalet sammenbyggede Kirkefløj er ligesom dette i gotisk Stil, af røde Mursten paa Granitsokkel; udv. Længde 33 m, Brede 15 m, c. 23 m til Tagryggen, over hvilken en 9 m høj Tagrytter. Det hvide Indre er hvælvet og er delt i et Midtskib og to smalle Sideskibe med Pulpiturer, ligesom der er Pulpitur over Indgangen, til hvilken der er Adgang gennem en Portal (med en legemsstor, forgyldt Figur) fra Griffenfeldtsgade. Paa hver Side af Alteret er der Sakristi. Højalteret har et Maleri (Korsfæstelsen) af P. Dupuis, og paa Siden i Nicher Statuer af Skytsengelen og Erkeengelen Michael; i Sideskibene Sidealtre med Statuer af Maria og Joseph. Prædikestolen, af Egetræ, har polykrome Billeder af Frelseren og Evangelisterne. Desuden i Kirken Statuer af Frelseren, Maria og Antonius af Padova samt Korsvejsbilleder, Glas-malerier m. m.

Ved Kirken er ansat 2 Præster.

Skt. Annæ Kirke, Hans Bogbinders Allé i Sundbyerne, er opf. af den romersk-katolske Redemptoristorden 1902-03 (Grundst. nedl. ²²/₆ 1902, indv. ²²/₃ 1903) efter Tegn. af Arkt. Emil Jørgensen og O. R. Langballe. Bygningen, af røde Mursten paa Granitsokkel, bestaar af et Midtparti i romanske Stilformer, c. 11 × 16 m, der indeholder Kirken, og som har Hovedindgang mod Hans Bogbinders Allé og Apsis mod Dronn. Elisabeths Allé, samt to Sidefløje, hvoraf den vestl. indeholder Skole og den østl. Sakristi, Oratorium m. m. og Bolig for Ordenens Præster. Midt paa Taget en Tagrytter. Kirkerummet har fladt Loft, Pulpitur paa de 3 Sider og halvkuppelhvælv. Alterniche. Foruden Højalteret er der to Sidealtre. Døbefont af Klæbersten.

Ved Kirken er ansat en Sognepræst (for det ¹⁹/₃ 1903 opr. katolske Skt. Annæ Sogn) og 3 Præster. — Litt.: „Architekten“ ²⁸/₈ 1903.

Sakramentskirken, Nørrebrogade, er opf. 1915-17 (Grundst. nedl. $\frac{9}{7}$ 1915, indv. $\frac{9}{7}$ 1917) efter Tegn. af den hollandske Arkt. Jan Stuyt og under Ledelse af Arkt. Emil Jørgensen for c. 152,000 Kr. i romansk Stil, af røde Mursten paa Sokkel af raat tilhuggen Granit og med Zinktag. Kirken, der er indbygget i Husrækken, er 13 m bred, 35 m lang, og bestaar af Kor, Skib med smalle Sideskibe, Forhal og to kobbertækkede, 32 m høje Taarne med Pyramidespir, som flankerer Hovedindgangen i den smalle Gavli façade. Over Indgangsportalen en meget stor Golgathagruppe i Sandsten (hollandsk Arbejde); i Gavlen en stor Vinduesrose, øverst et Pelikansymbol. Kirkens Indre, der faar sit Lys fra den nævnte Vinduesrose og fra tre farvede Glasmosaikkupler over Hvælvingerne, fremtræder med hvide Vægflader og har tre Hvælvingsfag. Sideskibene er adskilte fra Hovedskibet ved Søjler, forbundne med romanske Buer, der bærer Pulpiturerne. Højalteret, med Tabernakel og halvcirkelformet Opsats, er skænket af afd. Mogens Ballin og Hustru og udf. af Billedhugger Just Andersen; det er beklædt med drevne, forgyldte Kobberplader med Relieffer, i Stil med de danske gyldne Altre fra romansk Tid; paa Alterbordets Forside Apostlene og Kirkens Værnehelgen, den hellige Villehad, og paa Tabernakeldøren Paaske-

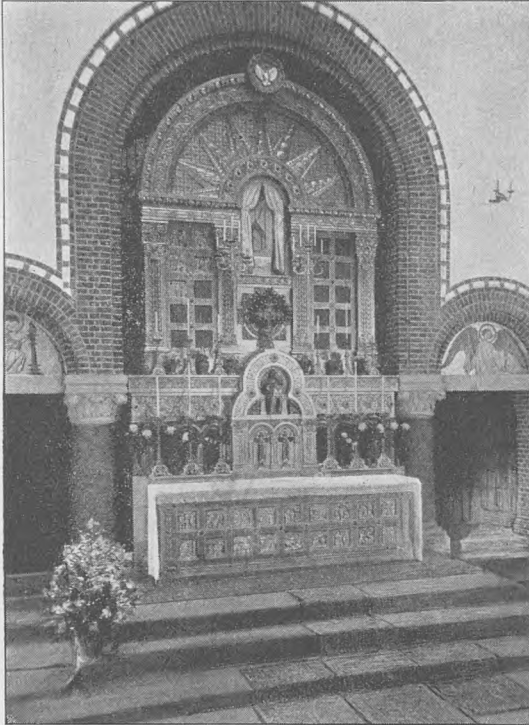
Hovedalteret i Sakramentskirken.

lammets Oring. Altersranken har to store Relieffer i Træ: Mannafaldet i Ørkenen og Melchisedeks Offer. I venstre Sideskib findes et Sidealter med et Frescomaleri (Ansgar), i højre Sideskib 2 Udbygninger med Skriftestole, over hvilke der er Frescomalerier (den fortabte Søn og det genfundne Lam), alle af Jørgen Windfeld Schmidt. Paa Prædikestolen fem Relieffer i Træ: Kristus og Evangelisterne. Døbefont af Klæbersten, udf. i romansk Stil af Jørgen Windfeld Schmidt. Det træskaarne Inventar er iøvrigt hollandsk Arbejde. Kirken har 250 Siddepladser. Bag Kirken findes Præsteboligen (Arkt. Emil Jørgensen), i 5 Stokv., nederst er der 3 Sakristier; i Sidebygningen Skolelokaler.

Ved Kirken, der ejes af Ansgariusstiftelsen, er ansat en Sognepræst og en Kapellan. — Litt.: Nord. Ugebl. f. kath. Kristne $\frac{8}{7}$ 1917.

Den evige Tilbedelses Ordens Klosterkirke, Jagtvej, er opført 1912-16 (Grundsten nedl. $\frac{22}{10}$ 1912, indv. $\frac{24}{8}$ 1916) efter Tegn. af Arkt. Emil Jørgensen;

den er sammenbygget med Klosteret (se ndfr.); den samlede Opførelsessum for Kirke og Kloster udgjorde 1,700,000 Kr. Kirken, der ligger omtrent i Retning N.-S., er opf. i romansk Stil af røde, haandstrøgne Sten med Sokkel, Søjler og Kragsten af bornholmsk Granit og Tag af sortglaserede Tegl; den er bygget vinkelret paa Klosterets Sydfløj, delvis indbygget i denne, og bestaar af Nonnernes Kor, der ligger bag Hovedalteret, Kor og Skib ud i eet samt Taarn, med Pyramidetag, ved Skibets Sydgvæl. I Vinklerne mellem Taarnet og Skibets Gavl ligger Kapel og Trappeopgang; Koret har to Apsider, mod V. og Ø. Over Hovedindgangen, i Taarnet, Tympanon med Relief (Billedhugger Bundgaard); Taarnets Underrum tjener som Vaabenhus, her findes to smaa Vinduer med Glas-malerier (Ansgar og Kong Knud), og over dette ligger Orgelkoret. Kirkens Indre er overhvalvet; fra Nonnernes Kor, der som nævnt ligger bag Hovedalteret, kan Søstrene, gennem en med Jærngitter forsynet Murbue, se Monstransen, der er opstillet højt over Alteret. Kirken har 3 Altre: Hovedalteret og 2 Sidealtre i Apsiderne. Hovedalteret, der er af forgyldt Egetræ, er tegnet af Kirkens Arkitekt og bærer 38 Felter (4 endnu ikke udfyldt) med Træskulpturer med Motiver fra Jesu Liv og Død, tegnet og udf. af Chr. Skikkild. Kirken har 120 Siddepladser.

Alteret i Den evige Tilbedelses Ordens Klosterkirke.

— *Den evige Tilbedelses*

Ordens Kloster, i hvis Sydfløj Kirken som nævnt delvis er indbygget, er opf. 1912-14 (indv. ^{8/10} 1914) efter Tegn. af Arkt. Emil Jørgensen af samme Materiale som Kirken og i samme Stil, som et middelalderligt firfløjet Klosteranlæg med Bygninger i to Stokv. omkring den firkantede Søsterhave. I Klosteret findes Kapitelsal, Refektorium, 2 Sakristier, 3 Forsamlingsstale, 2 store Arbejdssale (1 for Korsøstrene og 1 for Lægsøstrene), 3 Taleværelser, Værelser for Priorinden m. m. Præsteboligen ligger i Østfløjen. Under Nonnekoret i Kirken er indrettet Columbarium med 45 murede Kistepladser. Hele Klosteranlægget med Kirken indtager et bebygget Areal af 2500 m² foruden en 300 m lang og 3 m bred overdækket Gang langs den 3,5 m høje Mur om Klosterhaven; denne er planlagt af Landskabsgartner E. Glæsel og udført under Ledelse af Anlægsgartner Knud Lohse.

Klosteret tilhører den katolske Nonneorden „Den evige Tilbedelses Orden“; det har Plads til 60 Nonner og ledes af en Priorinde. Ved Kirken er ansat en Præst. — Litt.: „Arkitekten“ ²/₁₀ og ⁹/₁₀ 1915.

Alexander Newsky Kirke for den græsk-katolske Menighed, Bredgade. Et græsk-katolsk Kapel i Laksegade, indviet til Skt. Paulus, toges i Brug Aug. 1853 (Arkt. Th. Sørensen), men nedlagdes senere, hvorefter Gudstjenesten (nærmest bestemt for det russiske Gesandtskabs Personale) holdtes i et Kapel i St.-Kongensgade. Den nuv. Kirke opførtes 1881-83 (Grundst. nedl. ⁴/₇ 1881, indv. ⁹/₉ 1883) af den russ. Regering og kostede c. 200,000 Kr. foruden Grunden (c. 60,000 Kr.) og Dekoration, Malerier m. m. (c. 140,000 Kr.), hvoraf en væsentlig Del blev bekostet af Kejserens private Chatol. Bygningen, efter Tegn. af den russ. Arkitekt Grimm (Opførelsen forestodes under F. Meldahls Tilsyn af Alb. Jensen), er holdt i russiske Stilformer (nærmest sen Moskwa-Stil af 17. Aarh.), af Granit, røde og graa Mursten samt Sandsten i de ornamentale Dele. Den er 14 m bred, 21 m lang og til Tagryggen 19 m høj; over Gavlfacaden, som ligger i Gadelinien, hæver sig 3 smaa Taarne med forgyldte løgformede Kupper; Midtkuppelens Kors er 32 m over Jorden. Paa Facaden Vænehelgenen, Alexander Newskys Billede, udf. paa Lava. Paa venstre Side fører en Jærngitterport ind til Stueetagen med Funktionærboliger, paa højre er et Trappehus, hvorfra en Marmortrappe fører op til Kirken, hvis Gulv er 4,5 m over Jorden. Langskibet har fladt, kalkpudset Bjælkeloft og kalkpudset Vægge, dekoreret efter russ. og byzantinske Motiver, og er delt i et af 4 Jærnsøjler baaret Midtskib (11 m højt) med Kor og to Sideskibe (8 m). Kirkegulvet (Marmormosaik) har ingen Siddepladser. Paa en 2 m hævet Afdeling nærmest Koret findes en Platform i Niveau med Koret, og her findes Plads til Sangerne. Koret skilles fra Kirken ved en med rigt Billedskærerarbejde og Helgenbilleder udstyret Væg (Ikonostas), i hvilken 3 Døre (Porte); i Midten den dobbeltfløjede Kongeport og paa Siderne to enkeltfløjede Porte. Midt for Hovedporten staar Alteret, af Træ, bag dette et Kors og bag dette en syvarmet Kandelaber, foran et Maleri, Christus,

Alexander Newsky Kirke.

oven over hvilket et andet Maleri af Bronnikoff (Christus stiller Stormen). Til venstre i Koret Anretterbordet („Offerbordet“). Desuden er der i Kirken 3 andre Malerier (af Alex. Newskys Hist. af Kramskoj og Christus' Vandring paa Søen af Prof. Bogoljuboff). I Klokketaarnet er der 6 Klokker.

Kirken tilhører den orthodoxe russiske Menighed i Kbh. Ved Kirken er ansat en Præst.

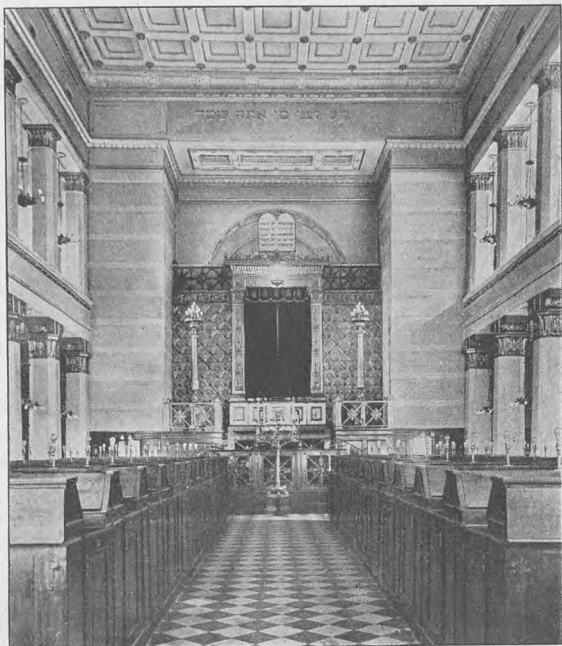
Den Katolsk-apostoliske Kirke, Hjørnet af Gyldenløves- og N.-Søgade, er opført 1870-71 (indviet $\frac{1}{8}$ 1871) efter Tegning af Arkitekt J. Belcher. Den er bygget af røde og gule Mursten paa Granitsokkel i engelsk-gotisk Stil, og bestaar af Skib (med c. 350 Siddepladser) og Kor, ialt 36 m i Længden, med skifertækket Tag, samt et lille Taarn med Spir ved Gavlfacaden ud mod Gyldenløvesgade. Foran Facaden er der en lille Forhal. Det Indre har spidsbuet Tøndehvælving. Foruden Højalteret, i Koret, er der i et lille, ved to Spidsbueaabninger og en Søjle fra Skibet adskilt Kapel et Sidealter; lige overfor er Prædikestolen. Ved en i Aaret 1914 foretagen Istandsættelse er Kirkens Rum forøget med en Krypt under Koret og samtidig er der installeret Centralvarme. Umiddelbart indenfor Indgangen findes Døbefonten: en gammel Granitkumme fra Torup Kirke (se V p. 379). Over Indgangen er et Orgelpulpitur, udvidet i 1920-21 og understøttet af 4 Murstenssøjler med 5 Spidsbueaabninger. — Menigheden ejer desuden: en Kirke paa Østerbro (A. F. Kriegers Vej), opf. 1906 (taget i Brug $\frac{2}{12}$ 1906) efter Tegn. af Arkt. Hjalmar Kjær, tildels af Jærnbeton med kalkpudsede Facader og rummer c. 150 Siddepladser. Foruden det egentlige Kirkerum findes i Underetagen en Mødesal og Sakristier. Endvidere en Kirke (Kapel) paa Amager (Byglandsgade), opf. 1924-25 (taget i Brug $\frac{11}{10}$ 1925) for 44,500 Kr. efter Tegn. af Arkt. Georg Ponsaing, bestaaende af Skib med Apsis og Udbygning til Sakristi, alt af røde haandstrøgne Mursten med pudsede Indfatninger om Døre og Vinduer, samt tækket med røde Tagsten, hollandsk Model. Den rummer c. 100 Siddepladser. Desuden benyttes Bedesalen paa Chr. Winthersvej, se ndfr. Ved hver af disse Kirker er ansat en Forstander (Præst).

Det mosaiske Trossamfunds Synagoge, Krystalgade. Jøderne holdt efter Tilladelse ved Res. af $\frac{16}{12}$ 1684 Gudstjeneste i private Huse; i 1730'erne begyndte de at opføre en Synagoge paa Vandkunsten, men ved Res. af $\frac{24}{5}$ 1737 blev det forbudt; 1742 købte Menigheden en gl. Gaard i Læderstræde til Synagoge, men 1757 var den saa brøstfældig, at de søgte om Lov til at opføre en aneligere paa samme Sted; først $\frac{7}{12}$ 1765 fik de Tilladelsen (den skulde dog være uden særligt Præg, og Kælder og Stue skulde være til Beboelse); den kostede c. 24,000 Rd. Cour. og indviedes $\frac{8}{11}$ 1766. De portugisiske Jøder beholdt dog deres egne Synagoger (1783 nævnes 3: i Snaregade, St.-Færgestræde og Kongensgade, den nuv. Vildersgade, senere en i Pilestræde, derefter fælles Synagoge i Skindergade, senere i Sværtegade og endelig i Læderstræde). Synagogen i Læderstræde brændte imidlertid 1795, og Gudstjenesten holdtes derefter i mange private Huse, indtil den nuv. Synagoge opførtes 1831-33 (indv. $\frac{12}{4}$ 1833) af den samlede Menighed for 16,331 Rd. Sølv og 87,212 Rd. i Sedler (c. 100,000 Rd.). Bygningen (Arkt. G. F. Hetsch) er i orientaliseret Nyklassicisme, af gule Mursten over Granitsokkel. Planen er rektangulær, udv. 29 \times 23 m. Ved Hovedindgangen mod V. er der 1885, da Synagogen blev istandsat og udsmykket for c. 70,000 Kr., tilbygget en Forhal (Arkt.: Ove Petersen og Fr. Levy). Over Indgangen staar en hebraisk Ind-

skrift: „Velsignet være den, som kommer i Guds Navn“; Bogstavernes Talværdi udgør Opførelsesaaret efter jødisk Tidsregning (5593). Paa Synagogens Mur er der $18\frac{1}{4}$ 1902 (et Hundredaar efter hans Fødsel) anbragt en Mindetavle for Overrabbiner A. A. Wolff. Det Indre har kassetteret, fladt Loft (15 m fra Gulvet) og paa Langsiderne Pulpiturer (for Kvinderne), der hviler paa Murpiller, ligesom Tribune over Indgangen; i Østvæggen en Niche med Forhæng, hvor Mosebøgerne paa Pergamentsruller opbevares i det hellige Skab, og hvor „den evige Lampe“ brænder. Bygningen er istandsat 1906-07, da Murene underbyggedes, og det Indre ommaledes i lyse Farver.

Ved Synagogen, der ejes af Menigheden, er ansat en Overrabbiner.

Jerusalems Kirke
(indtil Febr. 1894 kaldet Skt. Pauls K., derefter indtil $9\frac{1}{10}$ 1912 Skt. Markus K.), Hj. af Rigens- og Stokhusgade, Hovedkirke i Danmark for det biskoppelige metodistiske Trossamfund (anerkendt ved kgl. Res. af $22\frac{9}{10}$ 1865), er opf. 1864-65 (Grundst. nedl. $8\frac{1}{5}$ 1864, indv. $7\frac{1}{1}$ 1865) for c. 280,000 Kr. Bygningen, der opførtes efter Tegn. af Arkt. F. V. Jensen, og som 1896 og 1912 havde undergaaet omfattende Restaureringer, brændte Natten mel.

Synagogens Indre.

20. og 21. Jan. 1914 og blev derefter genopført under Ledelse af Arkt. J. Chr. Kofoed, idet Murene, som var blevet staaende, forhøjedes, Krypten gravedes dybere, nyt, betydelig højere Taarn opførtes, ligesom det Indre helt blev omdannet og fik nyt Inventar. Bygningen (27 × 16 m) er opf. af røde Mursten paa Granitsokkel i moderniserede romanske Stilformer. Over Hovedfaçaden hæver sig en Taarnbygning med 8 smaa Gavle og højt ottekantet Spir, og Bygningens Hjørner bærer Smaaspir. Det Indre har romanske Hvælvinger, omløbende Pulpitur af Jærnbeton, og stor Korniche med Sangertribune og paa begge Sider Orgelpulpiturer. Træinventaret er af Pitch-pine. Prædikestolen staar lige for Hovedindgangen, og Døbefonten, Kopi efter Thorvaldsens Daabsengel (der ikke blev ødelagt ved Branden), staar foran denne. Under Kirken en stor Krypt med to større Sale og Slumlokaler m. m., og over Hvælvingerne er indrettet en Række Lokaler for Ungdomsarbejdet m. m. Kirken genindviedes $9\frac{1}{12}$ 1915.

Ved Kirken, der ejes af Menigheden, er ansat en Præst (Præsteboligen ligger bag Kirken, i Stokhusgade). — Litt.: S. N. Gaarde, Metodistkirken i Danm. 1858-1908, Esbjerg 1908.

Bethania Kirke, Møllegade, der ligeledes er en Metodistkirke, er opf. 1892 (Grundst. nedl. $\frac{26}{5}$, indv. $\frac{11}{12}$) for 28,000 Kr. (Grunden desuden 11,000 Kr.). Bygningen (Arkt.: H. Hagemann og Arne Petersen) er af røde Mursten, i romanske Stilformer. Kirkerummet, 15 m langt og 11 m bredt, 7 m højt, har fladt, kassetteret Loft og lyse Vægge med Panel. Foran Alterknæfaldet staar Prædikestolen og ved Siden Døbefonten. Ved den modsatte Væg er der Pulpitur med Orgel. Ialt c. 300

Siddepladser. Under Kirken er Krypt med Lokaler til Menigheds-møder m. m.

Ved Kirken, der ejes af Menigheden, er ansat en Præst. Se N. P. Nielsen, Bethania Kirken, Festskrift, Kbh. 1917.

Jerusalems Kirke.

Golgatakirken, Kong Georgs Vej, er den tidl. Herrens Kirke, opf. 1885-86 (Grundst. nedl. $\frac{30}{7}$ 1885, indv. $\frac{14}{2}$ 1886) efter Tegn. af Arkt. D. V. Leerbeck for c. 45,000 Kr. til Brug for den af Pastor N. F. Carstensen stiftede evangel.-lutherske Frimenighed, men som i Juli 1905 købtes for 34,000 Kr. af Metodisterne og siden har været brugt af Metodistmenigheden paa Frederiksberg (stift. $\frac{5}{6}$ 1906). Kirken, der er bygget af røde Mursten (18 × 11 m), har Tøndehvælving, Orgelpulpitur og Korniche, hvori en Kristusskikkelse, samt zinkstøbt Døbefont (begge Kopier efter Thorvaldsen); ved Koret er Ligkapel. Præstebolig sammenbygget med Kirken.

Ved Kirken, der tilhører Menigheden, er ansat en Præst.

Baptistmenigheden (stift. 1839; den havde først Lokale i en gl. Gaard i Aabenraa, sen. i St.-Kongensgade 55) har 3 Kirker: **Christuskirken**, Baggensensgade, indv. $\frac{13}{10}$ 1867, den kostede c. 26,000 Rd., en Tilbygning i 1889 kostede c. 25,000 Kr., **Salemkapellet**, Islandsgade, en lille Bygning af røde Sten, opf. 1887 (indv. $\frac{30}{10}$) for c. 13,000 Kr., og **Fredskirken**, Howitzvej, opf. 1896-97 (Grundst. nedl. $\frac{18}{10}$ 1896, indv. $\frac{11}{4}$ 1897) for c. 32,550 Kr. (Arkt. Leerbeck) af røde Mursten med et lille Taarn (hvori Hovedindgangen) med Spir; udvendig ialt 23 × 11 m; det Indre har lav Tøndehvælving. I alle tre Kirker findes Daabsbassin; og ved hver Kirke er ansat en Præst. Desuden ejer Menigheden *Baptisternes Hus*, Østersøgade 32, der anvendes som Ungdomshjem. (Se G. W. Moegreen og P. Olsen, De dske Baptister gen. 75 Aar, Søby 1914).

Martins Kirke, Martinsvej ved Vodroffsvej, for den af Pastor N. P. Grunnet 1855 stiftede evang.-lutherske Menighed, der hører til Frikirken i Danm., er opf. 1877 (Grundst. nedl. $\frac{18}{8}$, indv. $\frac{19}{8}$) for c. 30,000 Kr. efter Tegn. af Arkt. Alfr. Jensen og Aug. Johansen paa Granitsokkel af røde Mursten med Taarn med Spir (22 m) ved Gavlen ud til Gaden og Tilbygning med Tværgavle ved Korenden. Det Indre har Orgel over Indgangen, Tøndehvælvning, Krucifiks paa Alteret og et Maleri (Christus i Getsemane) over Kornichen. Der er c. 400 Pladser.

Kristi Kirke, Oluf Stenvinkelsvej (tidl. Sophievej), for den $\frac{18}{8}$ 1876 stiftede Menighed, til Fremme af oprindelig Kristendom og kristelig Enhed paa nytestamentlig Grundlag; Medlemmerne kalder sig „Kristi Disciple“ eller „Kristne“. Kirken er indviet $\frac{26}{10}$ 1890 (tidligere Lokale i Dr. Tværgade Nr. 28) og har kostet c. 80,000 Kr. (Arkt. Leerbeck). Den er bygget af røde Mursten i to Stokv. og indeholder i Stuen en mindre Sal med Daabsbassin i en Niche, og paa 1. Sal en stor Sal (17 \times 11 m, 7,5 m høj). Kirken ejes af „The Foreign Christian Missionary Society“, St. Louis Mo, U. S. A.

Af Missionshuse, Kapeller m. m. nævnes desuden:

Missionshuset Bethesda, Rømersgade, er opf. 1881-82 (indv. $\frac{25}{9}$ 1882) af Kirkelig Forening for Indre Mission i København for 266,620 Kr. (med Grund og Inventar) efter Tegn. af Prof. L. Knudsen. Det er i romanske Stilformer af røde Mursten paa Granitsokkel og bestaar af et stort Midtparti med Gavl og to smalle Sidebygninger. Det indeholder i Kælderen bl. a. en Vestibule og en stor Sal, i Stuen en stor Vestibule, en mindre og en stor Sal (med et Maleri af Axel Hou), medens 1. Sal udgør en eneste Sal, med Gallerier paa de 3 Sider og et hævet Parti med Talerstol og et Alterbillede af C. Bloch ved Bagvæggen.

Luthersk Missionsforenings (stift. 1869) **Forsamlingshus**, Nansensgade, er af røde Mursten med et højt Gavlparti i Midten (Arkt. V. Ingemann). Foreningen ejer tillige et Missionshus, Kirkegaardsvej 21, paa Amager.

Biskoppeligt Kapel, Bjerregaards Sidevej, Valby, er opf. 1926-27 (indv. $\frac{25}{8}$ 1927) efter Tegn. af Arkt. J. Tidemand-Dal i direkte Forbindelse med Biskoppens Bolig, i romansk Stil af gule Sten, og bestaar af Skib, med omløbende Gang, og Kor ud i eet med Skibet, som har Tøndehvælvning, baaret af 6 Søjler af kunstig Granit, Sidegangene har fladt, kassetteret Loft. Alterbordet er af Marmor og amerikansk Onyx, Opsatsen af Egetræ, med Tabernakel af Bronze. Stolestader af Egetræ med udskaarne Endestykker. Gulvet er af Marmor, og Vinduerne har Glasmalerier. Kapellet har c. 50 Siddepladser. Det ejes af det apostoliske Vikariat.

Skt. Knuds Kapel, i den tidl. katolske Tjenestepigeskole Mariahjem, Hj. af Ny-Kongens- og Vester-Voldgade, indtager hele Bygningens Stueetage mod Ny-Kongensgade (indv. 16 m langt, 7 m bredt og 7 m højt). Koret med Alteret er skilt fra Langskibet ved en Triumfbue; kassetteret Bjælkeloft; Orgelpulpitur over Indgangen. Udvendig paa Muren er anbragt et stort Krucifiks.

Skt. Antoni Kapel, Frederikssundsvej, er 1927 indrettet i en tidl. Fabriksbygning (indv. $\frac{7}{8}$ 1927) efter Tegn. af Arkt. Emil Jørgensen. Bygningen, der er opf. af hvidtede Mursten med rødt Tegltag, fik ved Ombygningen Apsis, en mindre Tilbygning, hvori Sakristi, samt en lille Klokkestol. Kapellets Indre har hvidkalkede

Vægge; Bjælkeloft. I Kapellet er opstillet en udskaaen Statue af den hell. Antonius af Padua (udf. i Oberammergau); der findes c. 125 Siddepladser.

Kapellet, der ejes af Ansgariusstiftelsen, tjener foreløbig som Annekskirke til Sakramentskirken (se p. 313).

Skt. Joseph-Søstrene har 2 Kapeller, i Skolebygningen Østerbrogade 7 (indv. $\frac{31}{7}$ 1915) og i Skolebygningen Frederiksberg Allé (indv. $\frac{1}{8}$ 1924), samt den til Skt. Joseph-Søstrenes Seminarium hørende Kirke, Immaculatakirken, Strandvej 91 (indv. $\frac{5}{12}$ 1905).

Bedesalen, Christian Winthers Vej, er opf. 1880 efter Tegn. af Arkt. Jeppesen, oprindl. som Gymnastiksal til en Højskole; $\frac{28}{12}$ 1890 indviedes den for Københavns Valgmenighed, $\frac{12}{11}$ 1893 toges den i Brug af Udvalget for Københavns Kirkesag og $\frac{1}{6}$ 1897 af Katolsk-apostolisk Filialmenighed. Bygningen er af Bindingsværk; i Salens fire Hjørner findes smaa Sakristier; aaben Tagkonstruktion, baaret af Træbuer. Paa Alteret en Sakramenthytte med Kirkespir og et Par indrammede Tavler med Indvielsesordene; trekantet Alter-Opsats med Christus-Monogram; bag Alteret Vindue med Kors.

Ved Bedesalen, der er i privat Eje, er ansat en Forstander.

Unitarernes Hus, Østerbrogade, er opf. 1927 (Grundsten nedl. $\frac{1}{4}$, indv. $\frac{18}{12}$ 1927) i klassisk Stil efter Tegn. af Arkt. Carl Brummer for 155,000 Kr. Bygningen, der bestaar af Kor, Skib og Forhal ud i eet, har Façade af raat tilhugne, bornholmske Sandsten, og er iøvrigt cementpudset; lavt Tag af mørke, glasserede Tegl. Foran Indgangen en bred Granittrappe; i Buefeltet over Indgangen et Kalkstens-Relief af den fortabte Søns Hjemkomst (Billedhugger Axel Poulsen). Det 9 m høje overhængede Kirkerum, med Pulpitur paa de 3 Sider, er holdt i lyse Farver og i en meget enkel Stil, med en à la grecque-Forsiring om Pulpituret og over Korrundingen. Maleri (den barmhjærtige Samaritan) af Holger H. Hansen. Kirken har 450 Siddepladser. — I Krypten en Sal med 200 Siddepladser, Lejlighed til Forvalteren m. m. I Bygningen findes endvidere Kontor for Præsten og Biblioteksværelse.

Ved Kirken, der ejes af det fri Kirkesamfunds Byggefond, er ansat en Præst.

Evangeliehuset, Blegdamsvej, er opf. 1922 af Træ efter Tegn. af Arkt. Aage V. Petersen og bestaar af en Kirkesal (c. 900 Pladser), med Pulpiturer for Enderne og ved søndre Langside en hævet Platform for Præsidiets samt Talerstol, under Platformen Daabsbassin. Desuden en mindre Mødesal. Tilhører „Den apostolske Kirke“.

Jesu Kristi Kirke af sidste Dages Helliges (Mormonernes) Forsamlingshus, Korsgade, er opf. af røde Mursten i to Stokv.; det nederste indeholder en mindre Mødesal og Samfundets Hovedkontorer for Danmark, det øverste Mødesal, c. 400 Pladser samt Plads til Sangkor.

Adventisternes Missionshus Ebenezer, Margrethevej, er opf. 1895-96 for c. 75,000 Kr. (Arkt. Leerbeck) og indeholder bl. a. en stor og en mindre Sal, Skole, Kontorer og Lejlighed.

Betsaida, Filippavej, Tempel for spiritistisk Broderskab, stift. $\frac{12}{7}$ 1884, er en hvid Bygning i to Stokv. med stor Søjleportal (Arkt. F. Frehse), opf. 1900, indeholdende en stor Sal med Gallerier og Orgelpulpitur.

Kirkegaarde.

Begravelser i Kirkerne blev forbudt ved Forordn. af $22\frac{1}{2}$ 1805, og ved Res. af $13\frac{1}{4}$ 1851 blev det forbudt at foretage Jordfæstelser paa de ved Kirkerne liggende Kirkegaarde i København, men endnu i Koleraaaret 1853 jordedes en Mængde Lig paa de Christianshavnske Kirkegaarde, indtil det forbødes af Politidirektøren $24\frac{1}{7}$ s. A. Hermed ophørte al Begravelse indenfor Voldene (naar undtages de under Skt. Petri, Holmens og Christians Kirke omtalte Kapeller, Res. af $13\frac{1}{4}$ 1851). Den ældste Kirkegaard udenfor Voldene er omtalt p. 250; den benyttedes til ind i 17. Aarh. I 1666 anlagdes Holmens Kirkegaard, og snart kom flere til; 1676 nævnes desuden Garnisonens Kirkegd. udenfor Østerport (antagelig ved den ufuldførte Skt. Annæ Kirke), den nye Kirkegd. udenfor Nørreport, De fattiges Jord og Skt. Hans Kirkegd. udenfor Vesterport. I Pestaaret 1711 kom der flere til, deriblandt 5 indenbys Assistenskirkegaarde, beliggende paa smaa Grundstykker midt i tæt Bebyggelse. Efterhaanden fik man Blik for det sundhedsfarlige heri, og i 1760 oprettedes Assistens Kirkegaard paa Nørrebro, hvorefter 6 indenbys Assistenskirkegaarde straks nedlagdes^{*)}. Under Struensee forbødes det 1771, uden Resultat, at foretage Begravelser saavel i Byens Kirker som paa de ved disse liggende Kirkegaarde, og 1796 søgtes der atter foretaget Indskrænkninger i disse indenbys Begravelser, men som nævnt varede det til over Midten af 19. Aarh., før man fik dem afskaffede. I Henh. til kgl. Res. af $7\frac{1}{7}$ 1859 oprettedes et Begravelseskontor i København, der traadte i Virksomhed $1\frac{1}{1}$ 1861. Begravelsesvæsenet ledes af en Direktør og sorterer under Magistratens 1. Afdeling. Paa Frederiksberg oprettedes i Henh. til kgl. Res. af $4\frac{1}{6}$ 1897 ligeledes et Begravelseskontor, der traadte i Virksomhed $1\frac{1}{4}$ 1898 og bestyres af et Udvalg af Kommunalbestyrelsen og ledes af en Chef for Begravelsesvæsenet.

Byen har nu følgende Kirkegaarde:

Assistens Kirkegaard, ved Kapelvej, Nørrebrogade og Jagtvej, er anlagt ifl. Reskr. af $20\frac{1}{6}$ 1757 og indviet $6\frac{1}{11}$ 1760. Den ældste Del, omgiven af en Mur, var 1,5 ha og fælles for Vor Frue, Nicolai, Helliggejstes, Trinitatis, Skt. Petri samt Vartovs og Vajsenhusets Sogne. Det varede dog ikke længe, inden den viste sig for lille, og 1803 og 1805 udvidedes den med 9,6 ha, hvoraf de 7,1 ha, der laa langs Nørrebrogade op til Jagtvej, blev indhegnede med en Mur. I de flg. Aar blev den flere Gange udvidet, saaledes 1853 og 1861, da Frelsers og Christians Kirkes Sogne og Skt. Johannes' fik Lodder der. Ogsaa den katolske og reformerte Menighed havde Del i Kirkegaarden, resp. siden 1805 (0,4 ha) og 1806 (0,4 ha). Det Areal, som Kommunen fra 1757 til 1864 havde solgt til Kirkerne af den saakaldte „Fælled“, udgjorde c. 19,9 ha; Resten, 4,4 ha, overdroges 1865-74 Kirkerne til Brug i 100 Aar til Linie- og Frijordsbegravelser og skulde derefter tilbagegives Kommunen; men en Del af det er allerede tilbagegivet og benyttet til Opførelsen af Hellig Kors Kirke og to Kommuneskoler ved Jagtvej og Hans Tavsens Gade samt til en Legeplads ved Kapelvej. De ovennævnte 19,9 ha blev fra Beg. bestyret umiddelbart af Kirkeværgerne for de enkelte Kirker, som ejede Lodderne, men ifl. kgl. Res. af $29\frac{1}{12}$ 1879 gik Arealet ind under Begravelsesvæsenets Bestyrelse, saaledes at Sogneindelingen er bortfalden.

^{*)} I 1760 var der 8 Assistens Kirkegaarde indenfor Voldene: Vor Frue Assistens i Fiolstræde („Linden“), Nicolai Kirkes Assistens, mellem St.-Kongensg. og Borgergade („Landgreven“), Trinitatis Fattiges Kirkegd. mel. Gotersgade og Aabenraa, Helliggejstes Kirkegd. i Gammel-mønt („Vismar“), Skt. Petri Fattiges Kirkegd. i Larslejstræde, Vartovs og Vajsenhusets tælles Kirkegd. paa Halmtorvet, Vor Frelsers Fattiges Kirkegd. i Skt. Anna Gade, og endelig Børnehusets Kirkegd. i s. Gade. Det var de første 6, der i 1760 sloges sammen til Assistens Kirkegd. paa Nørrebro (se H. Weittemeyer, Forløberne for Assistenskirkegd. paa Nørrebro, i Hist. Medd. om Kbh. V.).

Paa Kirkegaarden findes et 1867-68 efter Tegn. af Arkt. V. Ingemann opf. Begravelseskapel af røde Mursten i romanske Stilformer, en Kontor- og Inspektørbolig (ombygget 1916, Arkt. Holger Jacobsen, se „Architekten“ 28/4 1917) og en i det nordl. Hjørne ved Jagtvej og Nørrebrogade 1806 efter Tegn. af Viceborgmester J. Bang opf. Bygning, der paa den ene Side er bygget som et antikt Tempel med Søjleportal, paa den anden som et alm. Hus; den er 1899-1900 restaur. af H. B. Storck; nu benyttes den som Bolig for en Opsynsbetjent, m. m.,

Bodenhoffs og Wærns Monument paa Assistens Kirkegaard.

1831. — C. Friis, Assistentskirkegaarden paa Nørrebro, Kbh. 1868. — F. J. Meier, Fra Kirkegaarden, i Tidsskr. for Kunstindustri, 1890 p. 105 fig. — H. Weitemeyer, Graverboligen paa Ass. Kirkegd. og Jens Bang, i Hist. Medd. om Kbh. I, sml. sst. 2. R. I p. 559. — Billeder af Gravmæler se „Før og nu“ 1921.

Holmens Kirkegaard eller *Skibskirkegaarden* (tidligst: „Baadsmanskirkegaarden“), ved Østerbrogade og Ø.-Farimagsgade, er som nævnt Byens ældste nuvæ. Kirkegaard, indviet ¹⁹/_s 1666. Den var i Beg. ikke halv saa stor som nu, idet den kun bestod af den nuvæ. nordl. Del; 1817 udvidedes den mod S. med c. 1,8 ha og i 1853 og 1865 med c. 0,7 ha, og atter i 1856 og 1884 (en smal Strimmel langs Ø.-Farimagsgade), saa at den nu ialt er c. 5,5 ha. Kirkegaarden ejes og bestyres af Kirken. I den sydl. Del er opf. et Begravelseskapel, af Træ med Tagrytter, efter Tegn. af Arkt. L. P. Fenger, for c. 20,000 Kr., indviet ³/₁₁ 1902, og ved Hovedindgangen mod N. en Inspektørbolig 1884. Kirkegaarden, der er meget smukt vedligeholdt og beplantet, er rig paa smukke Monumenter og Mindesmærker. Det største er det, der efter Tegn. af Kobberstikker Lahde og med Billedhuggerarbejder af Wiedewelt (de sidste, han udførte) er rejst ved frivillige Bidrag fra hele Landet over Heltene fra Slaget ²/₄ 1801, en

men var fra først af bestemt til Graverbolig og Ligkapel.

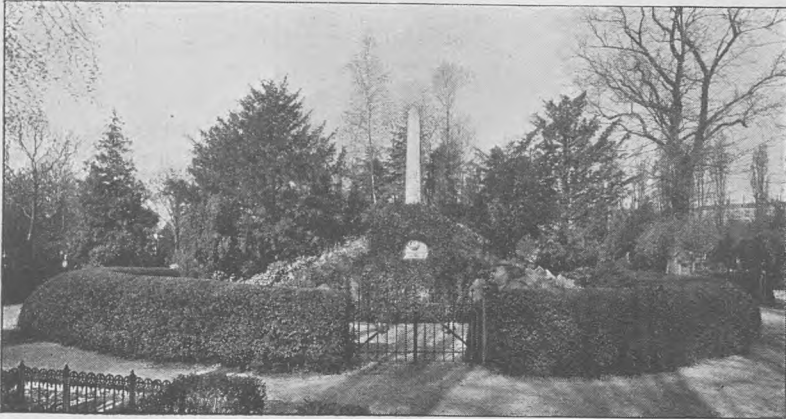
Det er Byens mærkeligste Kirkegaard med mange smukke Gravmæler og Minder om vore fortjente Mænd, kønne Gange og gamle skyggefulde Træer. Her hviler saaledes Digterne H. C. Andersen og Poul Martin Møller, Filologerne Rasm. Kristian Rask og J. N. Madvig, og Fysikeren H. C. Ørsted.

Litt.: G. L. Lahde, Mindesmærker paa Assistentskirkegaarden ved Kbh., med biogr. Efterretn., Kbh. 1811. — (O. N. Olsen), Vejviser til Familiebegravelserne paa Assistentskirkegd. udenfor Kbh.'s Nørreport, Kbh.

granbevokset Høj, paa hvis østl. Side staar en Sandstensobelisk med Indskrift; foran denne er der paa Siden af Højen i en Halvkreds indsat Kampesten med Navnene paa de faldne Officerer og de Skibe, paa hvilke de faldt. Desuden findes her Digteren Chr. Winthers samt Joh. Ludv. Heibergs og Johanne Louise Heibergs Grave.

Litt.: L. C. Sander, Skjærtorsdag den 2den April 1801, med et Kobber af Lahde, Kbh. 1801. — C. Friis, Holmens Kirkegd., Kbh. 1868. — Chr. V. Olsen, Holmens Kirkegd., i Tidsskr. f. Søvær. LXXXVII. — Billeder af Gravmæler se „Før og nu“ 1922-23.

Garnisons Kirkegaard, Østerbrogade, ligeoverfor Holmens, blev oprettet under Pesten 1711, men først taget regelmæssigt i Brug 1720; den udvidedes meget

Heltegraven fra 1801 paa Holmens Kirkegaard.

1853 ved et Militæretaten tilhørende Areal og er nu ialt c. 5 ha. Et Hjørne benyttedes indtil 1857 til Begravelsesplads for Slaverne; en mindre Del mellem Østerbrogade og Kirkegaarden blev 1770 indviet til Kirkegaard for Almindeligt Hospital, men nedlagdes 1858. Ved et Mageskifte i 1925 med Kommunen overgik et Areal af Kirkegaardens sydøstl. Del til denne og adskiltes fra Kirkegden ved en Fodsti i Bergensgades Forlængelse, mod at Kommunen afgav et Areal til Kirkegden ud mod Østerbrogade. Paa den sydl. Del er 1872 opf. et Begravelseskapel, af røde Mursten, udvidet 1898, saaledes at det nu rummer c. 150 Pladser. 1905 byggedes en lav Mur om Kirkegaarden mod Østerbrogade, forlænget i 1925 til ogsaa at omfatte det af Kommunen afgivne Areal. Kirkegaarden ejes (med Undtagelse af det Militæretaten tilhørende Areal) og bestyres af Kirken. Paa Kirkegaarden hviler mange Militære, og der er flere større Mindesmærker for faldne i de slesvigske Krige. Lige for den sydl. Indgang er der af de danske Vaabenbrødre i Kbh. i 1869 rejst en Granitobelisk, omgivet af et Jærnrækværk, til Minde om faldne i de to Krige, og lige overfor er der en Stendysse for faldne i 1864, afsløret ^{24/11} 1886, i Stedet for de tidligere lange Rækker af Soldatergrave, der var her. Mod N. paa Kirkegaarden staar en høj Støtte af poleret Granit med Bronzebuste (af H. V. Bissen) og versificeret Indskr. af H. P. Holst, over Olaf Ryes Grav.

Litt.: V. Krohn, Krigergraven paa Garnisonskirkegd. over de faldne fra 1864, i Hist. Medd. om Kbh. V. — Billeder af Gravmæler se „Før og nu“ 1922-23.

Vestre Kirkegaard, i den Del af Hvidovre Sogn, der blev indlemmet i Kbh., Byens største Kirkegaard, toges i Brug 1870, efter at Kommunen i 1869 havde købt 33 ha; 1880-83 tilkøbtes forsk. Arealer, saa at den da ialt var 58,7 ha (Købesum ialt 222,684 Kr.); til mosaisk Trossamfund og den katolske Menighed er frasolgt de Arealer, hvorpaa Mosaisk og Katolsk Kirkegd. er anlagte (se p. 327); senere Kirkegaarden blevet udvidet med et Terrasseanlæg, der omfatter 4,7 ha, og det saml. Areal udgør nu c. 56,9 ha. Kirkegaardens Terræn falder mod S., der

Mindesten paa Garnisons Kirkegaard over de i Kampene for Sønderjylland faldne Soldater 1848-64.

findes brede Alleer og smukke Beplantninger med Løv- og Naaletræer, stedsegrønne Planter og blomstrende Træer og Buske. Mod N. et stort Begravelseskapel, opf. 1892 (indv. ^{15/8}) efter Tegn. af Prof. H. J. Holm for 205,000 Kr.; det er af røde Mursten paa Granitsokkel i frit behandlet gotisk Stil og bestaar af 4 sammenbyggede Fløje, der indeslutter en Gaard med overdækkede Gange langs Murene; over Hovedfløjen et firkantet Klokketaarn med Sadeltag og Spir; der forefindes to mindre og et større Kapelrum (sidste betydelig udvidet 1920), Ligrum og Præsteværelse. Søndre Kapel, opført 1905, Arkt. Prof. Holm, afløste et ældre Trækapel fra 1870. Østre Kapel er opf. 1912 (indv. ^{19/2} 1913), Arkitekt Holger Jacobsen. Den nuværende Indgangsportal samt en Bygning med Inspektørbl. og Kontor, er opf. 1906 efter Tegn. af Prof. Hans J. Holm. Et Folkehus, trefløjet Bygn. i 1 Stokv., Arkt. Holger Jacobsen, til Ophold for det paa Kirkegaarden arbejdende Personale, er opf. 1915 (se „Architekten“ ^{12/5} 1917).

Litt.: Festskr. i Anl. af V. Kirkegd.s 50 Aars Bestaaen, Kbh. 1920. — Johs. Tholle, V. Kirkegd. gen. mere end 50 Aar, i Gartner-Tid. 38. Aarg. — C. Th. Sørensen, V. Kirkegd., i Havekunsten 1. Aarg.

Bispebjerg Kirkegaard, højt beliggende paa Utterslev Mark (højeste Punkt 29,5 m), er indv. ^{27/11} 1903, og bestod oprindl. af et 31 ha stort Areal, som Kommunen 1894 erhvervede for 130,000 Kr., og af hvilket kun Trediedelen straks toges i Brug, men 1910 maatte den øvrige Del af Arealet inddrages, og 1925 udvidedes Kirkegaarden med c. 11 ha; det saml. Areal udgør nu 44,6 ha. Ved Ind-

der findes brede Alleer og smukke Beplantninger med Løv- og Naaletræer, stedsegrønne Planter og blomstrende Træer og Buske. Mod N. et stort Begravelseskapel, opf. 1892 (indv. ^{15/8}) efter Tegn. af Prof. H. J. Holm for 205,000 Kr.; det er af røde Mursten paa Granitsokkel i frit behandlet gotisk Stil og bestaar af 4 sammenbyggede Fløje, der indeslutter en Gaard med overdækkede Gange langs Murene; over Hovedfløjen et firkantet Klokketaarn med Sadeltag og Spir; der forefindes to mindre og et større Kapelrum (sidste betydelig udvidet 1920), Ligrum og Præsteværelse. Søndre Kapel, opført 1905, Arkt. Prof. Holm, afløste et ældre Trækapel fra 1870. Østre Kapel er opf. 1912 (indv. ^{19/2} 1913), Arkitekt Holger

gangen fra Frederiksborgvejen er der en Mur med Portparti, flankeret af 2 Bygninger med Kontorer, Inspektørb. m. m., alt af røde Mursten, og et Stykke bag Indgangen findes Kirkegaardens første Kapel, en Træbygning i norsk Stil; 1910 byggedes et Nordre Kapel, og 1913 et Søndre Kapel, begge af røde Munkesten, indeholdende Kapelsal og Lighus og ligesom Kirkegaardens øvrige Bygninger opf. efter Tegn. af Arkt. A. Clemmensen. Paa Kirkegaardens Grund ligger *Bispebjerg Krematorium*, opf. 1906 af den 1881 stiftede „Forening for Ligbrænding“ til Erstatning for det tidl. Krematorium paa Nylandsvej, hvis Urner overførtes hertil; fra $\frac{1}{4}$ 1913 overtoges Krematoriet af Kbh.s Begravelsesvæsen. Bygningen, der er opf. efter Tegn. af Arkt. Holger Jacobsen og kostede 115,000 Kr., er en Rundbygning med teglklædt Kuppel, der i nederste Stokv. indeholder Urnehal og

Vestre Kirkegaards Portal.

i øverste Stokv. Kapel; i en Tilbygning findes Forbrændingsrum, og i to runde Pavilloner er der Kisterum. Krematoriet er gentagne Gange udvidet, bl. a. med nye Ovne. 1919 opførtes en større Urnehal, der 1927 udvidedes ved Tilbygning af en ny Fløj. En særlig Urnekirkegaard anlagdes 1913. Pladsen foran Bygningen er omgivet med en Mur. I 1926 brændtes c. 1200 Lig i Krematoriet. (Om Kirkegaardens Bygninger se „Architekten“ $\frac{5}{10}$ 1902, $\frac{12}{12}$ 1903 og $\frac{17}{5}$ 1913, om Krematoriet $\frac{9}{5}$ 1908 og $\frac{8}{6}$ 1917).

Vor Frelser Assistens Kirkegaard, Amagerbrogade, er anl. 1790 som Fattigkirkegaard og udvidet 1853 med c. 0,6 ha og udgør nu ialt c. 1,7 ha. I 1918-27 er der opf. Hegnmure mod V., N. og S. Kirkegaarden ejes og bestyres af Kirken.

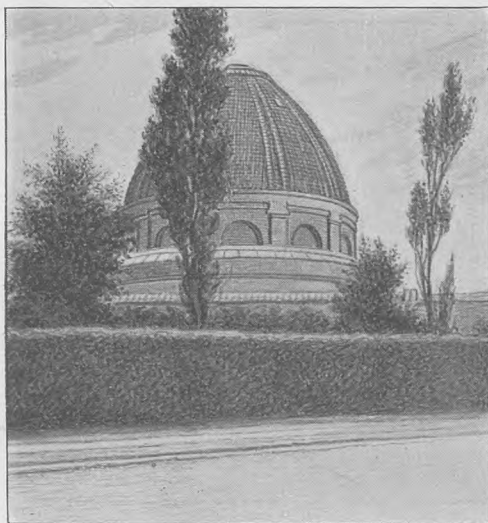
Sundby Kirkegaard er anl. 1872 og senere fl. G. udvidet, sidste Gang i 1924, og udgør nu 9,4 ha; fra $\frac{15}{6}$ 1903 ejes den af Københavns Kommune. Paa Kirkegaarden findes et 1924 paa det nye Areal opf. Kapel efter Tegn. af Arkt. Holger Jacobsen, samt Bestyrerbolig.

Brønshøj Kirkegaard, ved Kirken, 2,5 ha, er fra $\frac{15}{6}$ 1903 forpagtet af Kbh.s Kommune, der 1904 har opf. et Ligkapel.

Frederiksberg gamle Kirkegaard, anl. 1734 ved Kirken (se p. 296), er fl. G. udvidet, saaledes 1824 og 1837 og sidst 1885, med 783 m² af Præstegaardshaven og udgør ialt c. 2,2 ha. Den smukt vedligeholdte og stemningsfulde Kirkegaard er rig paa Minder om kendte Mænd (særlig fremhæves Adam Oehlenschlägers, Hostrups, A. S. Ørsteds, K. L. og Kamma Rahbeks Grave) og har mange smukke Monumenter og Mausoleer.

Litt.: O. Andersen, Frederiksberg ældre Kirkegaarde, Kbh. 1893.

Solbjerg Kirkegaard, Søndre-Fasanvej, indtil $\frac{1}{1}$ 1926 benævnt Frederiksberg

Krematoriet paa Bispebjerg.

Assistens Kirkegd., men alm. kaldet Fasankirkegaarden, er anl. 1863 og fl. G. udvidet, og omfatter nu c. 17,7 ha. Foran den nordl. Del er der et smukt Anlæg; mod S.-Fasanvej og en Del af Roskildevej er Kirkegd. omgivet af en Mur af røde Sten. Der findes to Kapeller, søndre Kapel, opf. 1877-78 (indv. $\frac{20}{6}$ 1878) af røde Mursten med Klokketaarn over Indgangen (Arkt. H. Drewsen) og nordre Kapel, opf. 1890-91, ombygget 1895-96, af røde Mursten, endv. Materialgaard (opf. 1920, Arkt. A. S. Lauritzen), Forbrændingsovn (opført 1921) til Kirkegaardsaffald samt Inspektørbolig (opført 1875-76, senere ud-

videt). Kirkegaarden ventes at være fuldt belagt i Begyndelsen af Aaret 1929.

Søndermark Kirkegaard, Roskildevej, c. 6,6 ha, overfor den vestl. Del af Solbjerg Kirkegd., er f. T. under Anlæg, og paa Kirkegd. opføres efter Tegn. af Arktr. Prof. Edv. Thomsen og Frits Schlegel et Krematorium, hvis Kapelsal ogsaa skal benyttes ved Begravelser paa Kirkegaarden; Bygningen opføres af røde Sten, Taget dækkes med Kobber, og Façaden prydes med en 4,5 m høj Figur af Granit (vinget Kvindeskikkelse med et Neg) af Prof. Utzon-Frank. Foruden Kapelsalen m. m. bliver her et Ovnrum med 2 Ligbrændingsovne, et lukket Columbarium samt en Pergola til Anbringelse af Urner.

Mosaik Kirkegaard, Møllegade paa Nørrebro, er anl. 1694 og udvidet flere Gange, saa at den nu er c. 1,3 ha. Et Kapel, af røde Mursten (Tøndehvælvning, over Indgangen Pulpitur for Kvinderne, i den modsatte Ende Pulpitur for Orgel og Sangere), blev opf. 1873 for c. 35,000 Kr. efter Tegn. af F. V. Tvede; samtidig opførtes en Inspektørbolig; Kapellet er 1928 blevet nedrevet. Kirkegaarden har

for en stor Del et gammelt, ægte jødisk Præg med flade, opretstaaende Gravsten med deres hebraiske Indskrifter vendende mod Ø. Den ældste Ligsten er fra 1693 (Liget har altsaa været nedsat i Graven, før Købet af Kirkegaarden har været endelig ordnet).

Mosaik vestre Kirkegaard, ved Vestre Kirkegaard, er anl. 1885, efter at Kommunen havde solgt Menigheden c. 2,8 ha; 1888 tilkøbtes yderligere 1,2 ha, saa at Kirkegd. nu udgør c. 4 ha. Paa Kirkegd. en 1885 opf. Inspektørbt. og et 1886-88 opf. Ligkapel (begge efter Tegn. af Arkt. Fr. Levy) med Sideskibe, Apsis, Søjleportal og Forhal, af røde Mursten paa Granitsokkel med Baand og Gesimser af Sandsten og Udsmykning af brændt Ler; Kapellets Indre ombyggedes 1925. I Kirkegaardsmuren, af Granit og røde Mursten, en Indgang med Smedejærnsporte.

Katolsk Kirkegaard, ved Vestre Kirkegaard, er anl. 1887 paa et fra denne frasolgt Areal (10,686 m²). Paa Kirkegaarden et lille Ligkapel, af røde Sten; foran Kapellet et Krucifiks. Der findes bl. a. Monumenter over de her i Landet døde belgiske og italienske samt enkelte franske Krigsfanger fra Verdenskrigen. Fra ¹/₁ 1927 administreres Kirkegd. af Københavns Begravelsesvæsen.

Litt.: J. Werner, Gravminder fra Kbh.s og Frederiksbergs Kirkegaarde, Kbh. 1912.

Slotte og Palæer.

Københavns ældste Segl, fra 1296.

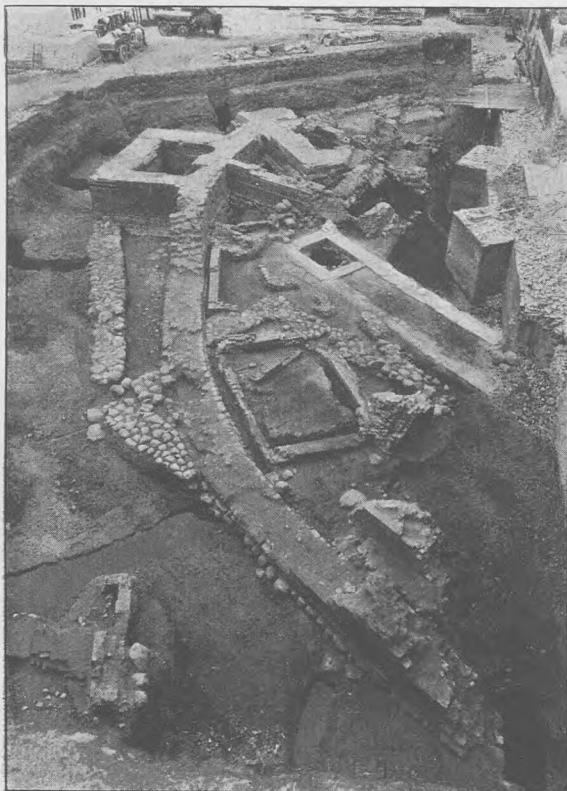
Christiansborg. Aar 1167, fortæller Saxo, lagde Biskop Absalon Grunden til en Borg paa Holmen ved Sundet (insula maritima), „og dette hans ringe Virke blev Landet til stort Værn, thi Søroverne holdt ej mere af at ligge der i Nabolaget, og Landets Børn kunde fra nu af trygt færdes i Farvandene trindt omkring“. Denne Borg, som Absalon beholdt for Livstid, ogsaa som Ærkebiskop, testamenterede han til Roskilde Bispestol, en Ordning, som Paven gentagne Gange stadfæstede. I de urolige Tider under Valdemar Sejrs Efterfølgere blev den imidlertid atter og atter belejret og erobret. Da Erik Plovpenning havde forjaget Bispen og

taget Borgen, afbrændtes den 1249 af den lübske Flaade under Alexander Soltwedel, og i Striden mellem Christoffer I og Ærkebiskop Jakob Erlandsen besatte

Kongen atter Borgen, men 1259 erobrede Fyrst Jarimar af Rygen baade By og Borg, som paany led alvorlig Skade. I den følgende Tid var Borgen afvekslende i Roskildebispens og i Kongens Væрге. 1329 kom den uden Sværdslag i Grev Johan af Holstens Besiddelse, og i de følgende Aar sad der holstenske Hovedsmænd paa Slottet. Det blev en af Vald. Atterdags første Opgaver at gøre sig til Herre paa Københavns Slot, og han fik Retten til den overdraget af Biskop Jens Nyborg. 1342 trængte Kongens Hær ind i Byen, og det kom til en Kamp ved

Blidebro (vistnok den senere Højbro), men først 1346 fik Kongen Borgen i Hænde. Her fejredes 1363 hans Datter Margretes Bryllup med Norges Konge, Haakon VI. Men fem Aar senere, da Vald. Atterdag var gaaet i Landflygtighed, erobrede en hanseatisk Flaade efter halvanden Maanedes Belejring ^{10/6} 1368 Borgen, som derefter blev ødelagt i Bund og Grund.

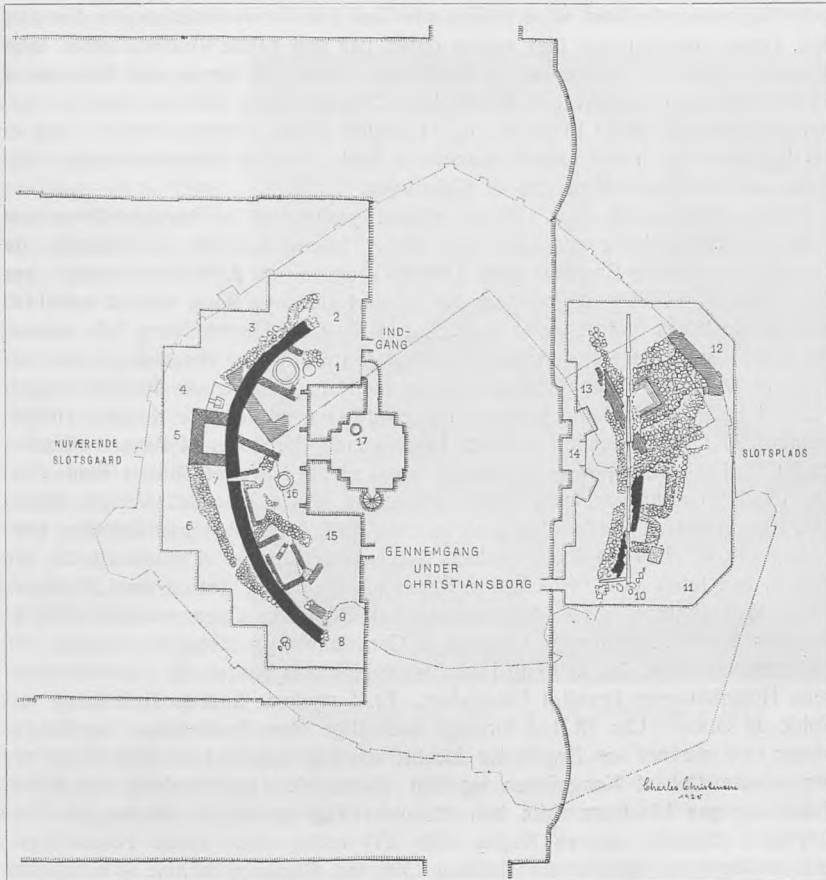
Om denne ældste Borg (der senere ganske med Urette har været kaldt „Axelhus“ eller Stejleborg) havde man længe kun en meget mangelfuld Viden. Først Udgravningerne ved Christiansborgs Genopførelse 1906-07 og 1918-19 har givet os Kendskab til dens Anlæg og Mure. Strandholmen, hvorpaa

Ruinerne under Christiansborg.

Absalon rejste sin Befæstning, hævdede sig kun 0,6 m over daglig Vande og var dækket med en tæt Bevoksning af Tagrør, som under Borggaardens ældste Opfyldning stod med haarde, spidse Vinterskud (hvorfor Borgbygningen maa være paabegyndt i det tidlige Foraar). Ringmuren, der paa det nærmeste dannede en Cirkel med en ydre Diameter af 56 m, var 1,5 m svær, opført af Kampesten og især paa Ydersiden beklædt med smukt tilhugne Kridtstenskvadre. Indenfor Ringmuren var Borggaarden (c. 0,25 ha) hævet c. 1,6 m over dagligt Vande ved Paafyldning af et Lag Engtørv og Muld. Da Udgravningerne til Chr. VI's Christiansborg blot har levnet det østligste og det vestligste Parti af Borgen, kender vi kun enkelte af de Huse, som sluttede sig til Absalons Ringmur, saaledes ved Nordvestsiden en Rest af en Murstensbygning, delt i to Rum, det ene Bagers og det andet rimeligvis Bryg-

gers, samt sydligere to lette Smaahuse. Imod NØ. mellem Fundamenterne til det senere Blaataarn ligger væltede Mure af et aneligere Munkestenshus, maaske Borgens Hovedbygning, og Fund af fine Arkitekturdetailler i romansk Stil tyder paa, at allerede Absalon har rejst et Borgkapel. I en Brønd af en stor, udhulet Egestamme (en Holk) fremdroges slebne Søjleskafter og Trapezkapitæler, sikkert nedkastede ved Borgens Ødelæggelse af Fjendehaand for at umuliggøre Brugen

Oversigtskort over Ruinkældrene i Christiansborg. De fint punkterede Linier viser Omkredsen af det gamle Københavns Slot.

1. Bagere. 2.-7.-8. Absalons Ringmur. 3. Fundament af den c. 1400-1450 opf. Riddersalsfløj. 4. „Hemmelighed“. 5. Fundament af Ydertaarn. 6. Grundsten af Ringmur fra c. 1400. 9. Kældermur af Kirkefløjen. 10. Vandrør af Fyrretræ fra Chr. VI's Tid. 11. Rest af Vold. 12. Blaataarn. 13. Væltet Munkestensmur fra 13. Aarh. 14. Fundamenter til Hovedportalen af Chr. VI's Slot. 15. Ruinmure indenfor Absalonsmurens vestre Runding. 16. Brønd (den saak. Absalons Brønd). 17. Ældgammel Brønd af udhulet Egestamme.

af Brønden; med langt bedre Ret end en større, yngre Kampestensbrønd, der har været i Brug ogsaa i 18-19. Aarh., kan Holnbrønden bære Navnet Absalons Brønd. ogsaa udenfor Ringmuren har man tidligt begyndt at rejse Bygninger. Mod V. er der anelige Mure af et svært Ydertaarn fra Beg. af 13. Aarh., hvortil der har

sluttet sig en „Hemmelighed“, og tilsvarende, men svagere Fundamenter mod Ø. kan tyde paa, at der har været flere Taarne, og at Borgbilledet i Stadens ældste Segl (1296) virkelig gengiver Bygningens Hovedtræk.

Udgravningerne har endvidere vist, at man efter Borgens Ødelæggelse 1368-69 over Ruinhobene har opkastet en Borgbanke af gult Ler, der omgivet af en vandfyldt Grav har hævet sig 4 m over dagligt Vande. Ved Voldskrænten rejstes der over svære Kampestensfundamenter i Lerfylden Fæstningsmure og Bygninger af røde Munkesten, der kom til at indgaa som Led i de første oldenborgske Kongers Slot. Dettets ydre Ringmur blev senere opført paa den gamle Vold fod, saa at Bygningerne rejste sig umiddelbart op fra Gravens Vand. Af denne ydre Ringmur er nu kun bevaret et ganske lille Brudstykke i Sammenhæng med de svære Kampestensfundamenter under Blaataarn, og af Slottets andre nedenfor nævnte Fløje er der ligeledes kun levnet enkelte sparsomme Rester, især af Riddersalsfløjens indre Dele, samt en enkelt Murstump af Kirkefløjen.

Slottets Genrejsning efter 1369 er sikkert paabegyndt af Roskildebisperne, af hvilke Dronning Margretes samtidige, Peder Jensen Lodehat, andetstedsfra er kendt som en ivrig Bygherre (sml. Gjorslev), og selvom Kildeskrifterne tier, kan det formodes, at Erik af Pommern har fuldført den nye Borg, efter at han 1416 trods Bispestolens Protest havde taget Slot og By i sin Haand. Kong Erik opholdt sig især i sin senere Regeringstid jævnligt paa Slottet, og det deltog i det heldige, af Dronning Filippa ledede Forsvar mod den hanseatiske Flaades Angreb 1428. I Løbet af 15. Aarh. blev det i stigende Grad de danske Kongers Hovedresidens. Her stod Dronning Dorotheas Bryllup med Christoffer af Bayern og siden med Chr. I (1448), og disse to Konger siges at have bygget Slottets Riddersalsfløj, i hvis Blindingsgavl mod Højbro der senere saas et kronet C. Ved Opgangen fra Slotsgaarden til Riddersalen stod to høje Kalkstensstøtter med Relieffer, forestillende Kong Hans (fra 1503) og hans Svigerdatter Elisabet af Habsburg, Chr. II's Hustru, den første vistn. af Adam v. Dören (O. Rydbeck i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1907; 1731 flyttedes disse Støtter til det kgl. Biblioteks Opgangstrappe, 1884 til Prinsens Palæ; Afstøbninger staar nu i Christiansborgs Slotsport). Ogsaa paa anden Maade vides det, at Kong Hans har bygget paa Slottet, og i det hele krævede Hofholdningen jævnligt Udvidelser. Fr. I styrkede Slottets Befæstning ved Volde og Grave. Chr. III lod foretage forskellige store Forbedringer og Tilbygninger (der nævnes en Bygmester Jacob); navnlig opførte han 1552-56 fra nyt den største Del af Kongefløjen og den tilstødende Drabantsalsfløj og Kirkefløjen, og paa Blaataarn satte han et spidst Tag og derpaa en forgyldt Fortunafigur, staaende paa en Kugle. Chr. IV foretog ikke større Forandringer, naar undtages, at han før sin Kroning 1596 lod Blaataarn forhøje 4 m og gav det et højt, gennembrudt Spir i 3 Afsatser med 3 forgyldte Kroner. Under Fr. III blev der opført to Løngange fra Konge- og Drabantsalsfløjen, den ene over til Staldene, den anden (en dækket Gang paa Piller, ombygget 1701) over til Proviandhuset. Chr. V lod den svenske Arkitekt Nicodemus Tessin udarbejde Projekt til et stort Slot paa det afbrændte Sofie Amalienborgs Plads (se R. Josephson, Tessin och Danmark, Stockholm 1924), men ændrede kun lidet ved det gamle Slot; han tilføjede nogle Udbygninger og lod Porthuset ombygge 1674-75 (Lambert v. Haven). — Som Slottet stod ved Aar 1700, dannedes Adgangen over den indre, nærmest cirkelformede Slotsgrav af en paa murede Piller hvilende Slotsbro (før Vindebrø), paa hvilken var rejst det ovenn. Porthus af Bindingsværk, der stod, hvor nu Fr. VII's Statue har sin Plads. Slottet, der virkede malerisk med

sine hvidkalkede, uregelmæssige Murmasser, dannede en uregelret Femkant. Indenfor Broen førte den lange, skumle Slotsport ind til Slotsgaarden. Til højre for Porten hævede sig det mægtige *Blaataarn*, med Trappetaarn. Taarnet, der ud til Graven havde en hængende, paa skraatstillede Bjælker støttet Udbygning, maalte i Plan $15 \times 15,7$ m og var i 5 Stokv. og vistnok oprindl. 49 m højt (senere forhøjedes det som nævnt med 4 m) foruden det af Chr. IV opsatte Spir. I de 3 øverste Stokv. laa de berygtede Fængsler, saaledes Dr. Sperlings („Mørke Kirke“) og i Etager ovenover Eleonore Christine Ulfelds. Til venstre for Porten laa den store,

med Tagetagerne 8 Stokv. høje Kongefløj i Renæssancestil med et kølbueformet Kobbertag, et ottekantede Taarn ud til Graven og Trappetaarn, rigt prydet Karnap samt Galleri ind til Gaarden; Fløjen indeholdt bl. a. Kongens og Dronningens Værelser. Derefter fulgte fra Ø. over S. til V. de andre Fløje: 1) Drabantsalsfløjen, der bl. a. indeholdt Slottets næststørste Sal (31×8 m), over hvilken Fr. III indrettede sit Kunstkammer; 2) Kirkefløjen med Taarn ind til Gaarden og det gennem to Etager gaende

Københavns Slot efter van Wycks Billede c. 1610.

hvælvede Kirkerum (10 m over Gulvet), med en sentgotisk Altertavle (nu i Sønder sogns Kirke i Viborg, se VI p. 12); i Hvælvingerne under Kirken var nogle kgl. Børn bisatte; 3) Køkkenfløjen, uden for hvilken stod Pumpen til den ovenn. senere „Absalons Brønd“; 4) Riddersalsfløjen, i 3 Stokv., af hvilke det mellemste indeholdt Slottets største Sal, Ridder- eller Dansesalen, 40×16 m, 5,3 m høj (Trappen er nævnt ovfr.); endelig 5) Raadstuefløjen, der sluttede sig til nordl. Side af Blaataarn, og hvis 1. Sal helt optoges af Raadstuen. Uden for Slotsgraven laa paa Slotsholmen flere Bygninger, saaledes mod N. en Staldbygning og, lige for Porthuset, Rentekammeret, der i Middelalderen var Toldbod, mod Ø. Boldhuset, Proviandhuset og den lange Stald.

Under Fr. IV var der c. 1707 alvorlig Tale om helt at nedbryde Slottet, der var brøstfældigt og lidet tidssvarende; men man lod det dog blive ved en gennemgribende Ombygning, der foretoges 1724-27 under Ledelse af Generalbygmester J. C. Ernst og J. C. Krieger. Grundplanen bibeholdtes med visse Ændringer; meget blev dog nedbrudt og opført fra nyt, og alle Fløjene fik lige høje Mure, 5 Stokv. Blaataarn beholdt sit Spir, men en ny Bro lagdes over Slotsgraven lige for

Taarnet, der gennembrødes af en hvælvet Port, i hvis Forbygning der anbragtes en Marmorportal (af Didr. Gercken; Weilbach i Hist. Medd. om Kbhvn. 2. R. II p. 484). Resultatet af dette Kompromis mellem gammelt og nyt kunde dog ikke tilfredsstillende Datidens Arkitekturideal, der krævede Storslaaethed og Symmetri, og da tilmed Fundamenterne næppe var gode, besluttede Chr. VI helt at nedbryde Slottet for at opføre en ny pragtfuld Kongebolig, uden Hensyn til den Følelse, der havde holdt hans Fader tilbage: at ville „beholde noget af den gamle Rede, hvori han og hans Forfædre vare oplækkede“.

Nedbrydningen af de gamle Mure, der delvis maatte sprænges med Krudt, begyndte $^{10}/_9$ 1731 og var fuldendt $^{30}/_4$ 1732. Da den gamle Grund ikke var stor nok til den approberede Plan, købtes for 132,669 Rd. 14 private Huse, som laa

Københavns Slot, ombygget 1724-27. Efter J. J. Bruun.

N. og V. for Slottet ved Kanalen, og efter at disse var nedbrudte, blev der paa den saaledes udvidede Grund 1732-33 nedrammet 9225 Pæle, og $^{21}/_4$ 1733 nedlagdes Grundstenen til Slottet. Arbejdet lededes i Begyndelsen af Brigader, Generalbygmester E. D. Häusser, men fra 1736 fik Laur. Thurah og N. Eigtved Ledelsen af den indre Udstyrelse (Franskmanden le Clerc leverede alt Billedhugger- og Stukkaturarbejde), og 1738 nedsattes en særlig Slotsbygningskommission (ophævet $^{22}/_2$ 1745) som Overledelse, medens den bygningskyndige Leder fra 1742 alene var Eigtved, efter at Häusser var traadt tilbage. Arbejdet gik kun langsomt og forsinkedes meget, ja truede flere Gange med helt at gaa i Staa, især paa Grund af Pengemangel. Kransen paa Hovedbygningen opsattes $^{18}/_6$ 1738, og Efteraar 1740 var den væsentlig færdig, hvorefter Kongefamiliens højtidelige Indtog foregik $^{26}/_{11}$ 1740, og fra $^{1}/_1$ 1741 fik „det kgl. Residensslot i Kbh.“ Navnet *Christiansborg*. Men der stod endnu meget tilbage; først i Slutn. af 1745 var det mægtige Bygningskompleks færdigt i det Ydre, og Foretagendet havde indtil da kostet c. 2,700,000 Rd., hvoraf Møblerne 88,000 og Marmorbroen 50,600. — Den mægtige Hovedbygning, i rig Barokstil, hvis sandstensklædte Mure var stærkt smykkede med dekorative Enkeltheder og Skulpturer, var 36 m høj og havde ialt 6 Stokv.

— Kælder (med 3 m tykke Mure), 2 Mezzanin- og 3 Hovedetager. Den bestod af 4 sammenbyggede Fløje, der indesluttede den indre Slotsgaard. Saavel til Slotspladsen som til Ridebanen var der Porte med Marmorportaler (Skulpturer af le Clerc), og over den sidstnævnte stod en latinsk Indskrift, der bl. a. sagde, at Slottet var rejst i Løbet af 7 Aar uden Byrde for Undersaatterne. Fløjen til Ridebanen var Hovedfløjen, og over dens Kobbertag hævede sig et Taarn, hvis Spir, med 3 forgyldte Kroner, naaede 31 m over Taarngesimsen, i alt 84 m over Jorden. Til Fløjen ud mod Slotspladsen sluttede sig to endnu bevarede, lave Sidebygninger, hvoraf den sydlige gav Adgang fra Slottet til Kancellibygningen og den nordl. til den p. 230 beskrevne Slotskirke. Af endnu større Betydning for Slottets Helhedsvirkning blev dog Udformningen af det storslaaede, ligeledes ved

Christiansborg Slot i 18. Aarh. Efter Thurahs Vitruvius.

Slotsbrandene skaanede Anlæg om Ridebanen med de store Staldbygninger, som ind mod Pladsen følges af hvælvede Buegange. Paa Nordsiden, hvor Staldene indrettedes 1739-40, hæver sig her Ridehuset, hvis Indre i alt væsentligt er bevaret i oprindelig Stand. I den tilsvarende Bygning paa Ridebanens Sydside findes over de hvælvede Stalde fra 1740-44 (med Søjler af norsk Marmor) Hofteatret, der indrettedes af Jardin 1767, men hvis nuvær. Tilstand skyldes en gennemgribende Ombygning 1842 (Arkt. Koch); det rummer nu Teatermuseet (se dette). I Vest afsluttes Bygningerne med to sandstensklædte Pavilloner i Rokostil, flankerende den indre Ende af Marmorbroen (med Sandstensskulpturer af Petzoldt), der i Hovedbygningens Midtakse fører over Frederiksholms Kanal. Mellem Pavillonerne hængte der indtil c. 1815 en stor Smedejærns Gitterport. Ridebanebygningerne var vel mindre pragtfulde end Hovedslottet, men overgik det sikkert i Smag og Finhed; maaske skyldes dette Forhold de yngre Arkitekter, især Eigtved. Noget tilsvarende gjorde sig gældende i Slottets indre Udstyrelse, hvor den franske Rokos Elegance (i Overensst. med Chr. VI's personlige Ønsker) blev mere dominerende, og hvor de pragtfuldt udstyrede Sale rummede værdifulde Prøver paa fransk Kunst og Kunsthaandværk (Weilbach, Thura 1924, p. 66 f., Munthe Morgenstjerne, Eigtved

1924, p. 24 f.; Mario Krohn, Frankrigs og Danmarks kunsth. Forbindelser, Kbh. 1922). — Adskillige af de vigtigste Rum blev dog først fuldendte langt senere; saaledes brugtes der 1760-69 192,299 Rd. foruden 68,262 Rd. til Riddersalen, og 1776-77 yderligere 62,667 Rd. Af Hovedbygningens over 300 Værelser nævnes især Højesteretsalen, med Loftsmaleri af Miani (Lasternes og Uretfærdighedens Flugt for den retfærdige Guds Aasyn), samt den prægtige Riddersal, der vendte ud til Ridebanen; den blev udført efter Jardins Tegn. og først indviet ved Chr. VII's Formælingsbal ^{10/11} 1766; den var 9 Fag, 40 × 19 m og 15 m høj, havde et om-løbende Galleri, der hvilede paa 44 forgyldte korinthiske Søjler, et Loftsmaleri af Mandelberg (Danm. og Norge), allegoriske Malerier af Abildgaard paa Væggene (Holsten ophøjes til Hertugdømme, Chr. III ophjælper Landets indre Tilstand, Kronborg anlægges, Suveranitetsakten osv.) samt andre Malerier af Pilo og Jens Als og Billedhuggerarbejder af Stanley og Wiedewelt. I „Potentatgemakket“ lige ved Riddersalen havde Abildgaard malet 4 Dørstykker (Epoker i Evropas Hist.).

Den tilsyneladende solide Bygning maatte ofte underkastes Reparationer. Men værre var det, at den stadig truedes af Brand paa Grund af de mange Ildkanaler og Kakkellovnrør, der laa mellem Gulve og Lofter og bag Vægge. Natten 9-10. Dec. 1774 var Slottet nær gaaet op i Luer. Alle Sikkerhedsforanstaltninger viste sig utilstrækkelige, 1779 erklærede Bygningsdirektionen, at den ikke vidste noget sikkert Middel mod Brandfaren, og 1794 indtraf Katastrofen. Om Eftermiddagen Kl. 3 ^{26/2} udbrød der Ild i Prins Christian Frederiks (Chr. VIII) Gemakker i Fløjen ud til Ridebanen, efter at man i flere Dage havde hørt „en Brølen og Buldren“ paa Slottet; et Par Timer efter stod Højesteretsfløjen i Lue, Kl. 8 angrebes Taarnet, Kl. 10 Fløjen ud til Slotspladsen, og Kl. 5 om Morgenen var Hovedbygningen brændt ned til Grunden (Beskr. over Residens-Slottet Chrb. i dets forrige Tilstand og Branden 1794, Kbh. 1794. — En samtidig Beretn. om Chrb. Slots Brand 1794, i Personalh. Tidsskr. 2. R. III p. 134 flg.).

Straks efter Branden indkom der ved frivillige Gaver c. 900,000 Rd. (hvilke for øvrigt medgik til andre Øjemed, saaledes 158,000 Rd. til Køb af det Moltkeske og Schackske Palæ paa Amalienborg, en stor Del til Søudrustninger osv.); man tænkte paa at ombygge i alt Fald en af Fløjene til Kunstakademi, Højesteret, Hof- og Stadsret, Politiret, Raadhus m. m., og det paalagdes Harsdorff at udarbejde Planen (Slotskirken skulde anvendes til Sognekirke i Stedet for den 1795 brændte Skt. Nicolai Kirke). Men Harsdorff døde, uden at der var kommet noget ud af det (se F. Schiøtt i Architekten V p. XX). Saa fremkom i 1800 en Plan fra Arkitekterne Meyn, Mogens og C. F. Hansen om atter at opføre Slottet som Kongebolig, og det bestemtes, at Hansen skulde udarbejde Tegninger og Overslag. Da de var færdige 1803, nedsattes en Slotsbygningskommission, og der begyndtes paa en delvis Nedbrydning. Men de urolige og trykkende Tider, der fulgte, forhalede, ja standsede ofte helt Arbejdet, og først ^{1/11} 1828 blev det nye Slot indviet ved Prins Frederiks (Fr. VII) Formæling (Kirken var dog allerede indviet 1826, se p. 229). Men Arbejdet i det Indre var langtfra fuldendt; kun 130 Værelser stod færdige; indtil Udgangen af 1838 var der medgaaet 2,249,800 Rd., og efter 1848 standsedes Arbejdet, saa at Slottet egentlig aldrig blev helt færdigt. — Fr. VI's Slotsbygning, i nyklassisk Stil, tydeligt paavirket af Tessins Slotsprojekt, var opført med Benyttelse af de ældre Fundamenter og Mure og havde samme Etageantal som Chr. VI's Slot. Den væsentligste Planændring var frembragt derved, at Midtpartiet af Vestfløjen for at skaffe Lys og Luft ind i den indre Slotsgaard var nedbrudt og erstattet af en Kolonnade med 32 i fire

Rækker ordnede doriske Søjler, medens Østfløjen var gjort til Hovedfløj. Forsiden ud mod Slotspladsen (113 m lang) var udformet som Hovedfacade med tre Risalitter; den store Midtrisalit var smykket med 6 korinthiske Søjler, bærende en Fronton, hvori et Terrakottarelief (anbragt 1847): Jupiter paa Olympen, omgivet af Minerva, Nemesis, Okeanos og Gæa, udført af Billedhugger G. Borup efter Thorvaldsens Skitse (oprindl. bestemt for Raadhuset); i Nicher paa hver Side af Porten stod 4 Broncefigurer: Herkules, Minerva, Nemesis og Æskulap, den første af Thorvaldsen, de andre af H. V. Bissen efter Thorv.'s Skitser; over Nicherne fandtes 4 Medailloner med Basreliefs af Thorvaldsen, og over Porten en latinsk Indskrift til Minde om Slottets Genopførelse. Fra Hovedporten, der havde Kuppelhvælvinger og doriske Kolonner, førte til venstre „Kongens Trappe“, der hvilede paa massive, af Marmorpilastre støttede Hvælvinger, op til Kongens

C. F. Hansens Christiansborg.

Gemakker og de store Festrøm. Af disse nævnes: 1) Første Kavaleriemakker, med religionshistoriske Malerier af J. L. Lund; 2) Kongens Trøngemakker, med Trone under Marmorkaryatider af Thorvaldsen, samt historiske Malerier paa Væggene af C. V. Eckersberg; 3) Statsraadværelset med Portrætter af danske Lovgiverkonger i Træmedailloner, skaarne af Billedhugger Heldt efter Eckersbergs Tegn.; 4) Kongens Dagligværelse med malede Prospekter fra Søndermarken og fra danske Kolonier af C. A. Lorentzen; 5) Kongens Kabinet, med Dyremalerier af C. D. Gebauer; 6) Kongens Parolsal, med historiske Malerier af Eckersberg; 7) Appartementssalen; 8) Drabantsalen, ud til Kavalergaarden; 9) Forværelset til Riddersalen med Thorvaldsens berømte Marmorfrise Alexandertoget; 10) Riddersalen, 38 × 14 m, 16 m høj, med Galleri baaret af 16 korinthiske Søjler af Stukmarmor med forgyldte Kapitæler og smykket med H. V. Bissens 82 m lange Frise Ceres- og Bacchustoget, udf. i Stuk; 11) Første Marskalstaffel med Ceres' Statue af Bissen; 12) Spisesalen, i pompejansk Stil med Malerier efter Relieffer af Thorvaldsen; 13) Andet Marskalstaffel med H. E. Freunds Ragnaroksfriese. I den nordl. Fløj laa Dronningens Gemakker, til hvilke Adgangen var ad den fra den indre Slotsgaard førende Dronningens Trappe, prydet med Jerichaus Marmorgruppe Herkules og Hebe og 18 i Nicher anbragte Gipsfigurer af Bissen, forestill. mytologiske og hist. Kvindeskikkelser (de sidste af dem blev færdige 1858). Af Gemakkerne nævnes: 1) Lakagemakket, med Malerier af E. Meyer, Gebauer og H. A. Grosch;

2) Damegemakket; 3) Trongemakket, med Trone baaren af forgyldte Griffes; 4) Dagliggemakket med Landskabsmalerier af J. P. Møller; 5) Toilet-kabinetet med Blomsterstykker af J. L. Camradt m. m. — Af andre Lokaler paa Slottet fandtes: Den kgl. Malerisamling, i Kronprinsens Etage, hvorhen den var bleven flyttet 1824 fra sin tidligere Plads i Kunstammerets Galleri og efterhaanden udvidedes til at omfatte 26 Værelser. Ogsaa Oldsagssamlingen havde fra 1832 (se p. 362) sin Plads paa Slottet i Stueetagen ud til Prins Jørgens Gaard og Ridebanen, indtil den 1853 flyttedes til Prinsens Palæ. Folketingets Sal Iaa i Sydføjens Stueetage (den tidligere Højesteretssal), Landstingets Sal i Hovedfløjens Stueetage, Højesterets Lokale i Nordfløjens Stueetage, hvortil det flyttedes 1864 (Højesteret havde efter 1794 haft Plads i Prinsens Palæ og fra 1854 paa Amalienborg). Endvidere havde efterhaanden flere Institutioner faaet Plads her, saaledes Ordenskapitulet (i Hovedfløjens nederste Mezzanin), Kabinetsekretariatet (Nordfløjens Stueetage), Civillistens Intendantur og Chatolkassen (Forbindelsesbyggn. ved Kirken), Finanshovedkassen (Forbindelsesbyggn. ved Kancelliet), m. m.

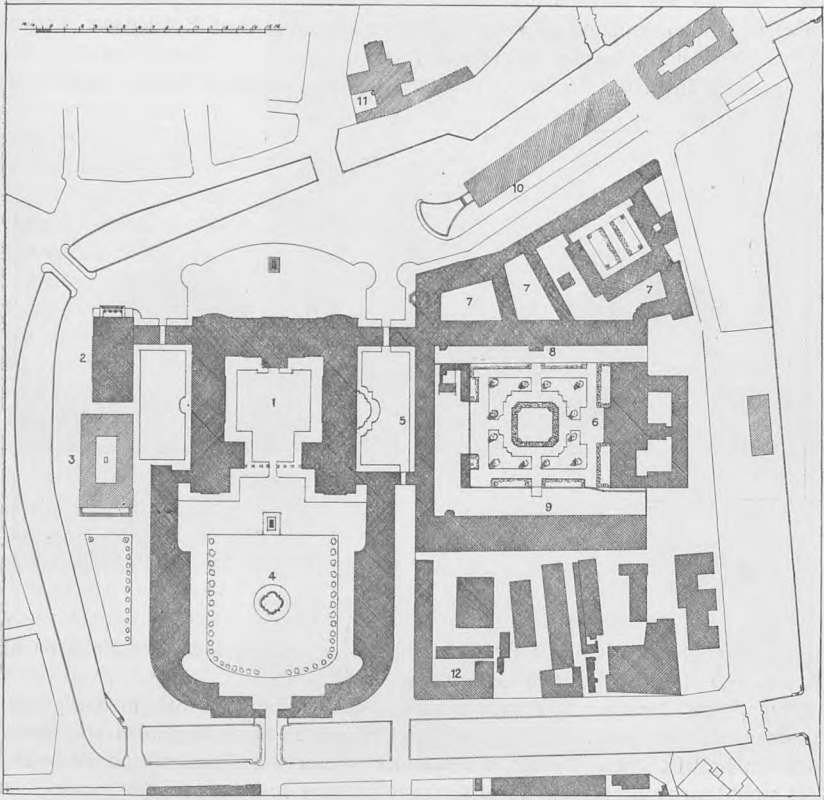
Under Fr. VI og Chr. VIII var Slottet kun lidet beboet. Det var først under Fr. VII, at det rigtig blev taget i Brug. Det blev da Vidne til de for det konstitutionelle Liv saa vigtige Begivenheder i 1848; her samledes den grundlovgivende Rigsdag, her gaves Grundloven, og her arbejdede Rigsdagen lige til Slottets Brand. Under Chr. IX var det derimod ikke Kongeresidens, men kun benyttet til de store Hoffester.

Slottet var imidlertid ligesom det tidligere udsat for Brandfare paa Grund af de mange Kanaler og Rum mellem Loft og Gulv, og der blev 1879 nedsat en Kommission, som skulde søge at ordne Forholdene paa Slottet og fremsætte Forslag til særlige Bygninger for Rigsdag, Museum og Bibliotek. Da udbrød der Ild ^{7/10} 1884 omtrent paa samme Sted (Sydføjens Stueetage, ved Folketingssalen) og samme Tid (Kl. noget over 4 om Eftermiddagen) som 1794, og den næste Morgen stod Hovedbygningen som Ruin. Man gjorde, hvad man kunde, for at redde det kostbare Inventar og de mange Kunstgenstande; saaledes frelstes den kgl. Malerisamling, ligesom Slotskirken og Thorvaldsens Museum bevarede. Men uhyre Værdier gik tabt, ikke at tale om en Del af de forskellige Arkiver. Den materielle Skade vurderedes til 8^{1/2} Mill. Kr., hvorefter selve Bygningen udgjorde de 8 Mill.

Sfraks efter Branden kaldte Regeringen Arkitekt Theophilus Hansen fra Wien til Kbh. med Opfordring til at fremkomme med Planer til Genopførelsen af Slottet som Kongebolig med Lokaler for Højesteret, medens Rigsdag og Malerisamling tænkte at skulle have egne Bygninger. Men Rigsdagen vilde ikke gaa ind paa det forelagte Projekt, ligesom senere Forslag og Konkurrenceindbydelser heller ikke førte til noget. Da Forslaget om den nye Biblioteksbygning vedtoges 1895, fremsattes nye Lovforslag om Slottet, men uden Nytte. Endelig genoptoges Sagen i Anledn. af Chr. IX's 40aarige Jubilæum, og paa selve Jubilæumsdagen ^{15/11} 1903 udstedtes Loven, hvorved bestemtes, at Slottet skulde genopføres, saaledes at der navnlig tilvejebragtes, enten samlet eller adskilt, de fornødne Bygninger dels til Brug for Kongen til Repræsentation og lign. Øjemed, dels til Brug for Rigsdagen; at Omkostningerne til Bygningerne ikke maatte overskride 6 Mill. Kr.; at der skulde nedsættes en Kommission til at forberede en offentlig Skitsekonkurrence; og at den endelige Plan skulde forelægges Rigsdagen til Beslutning. I Kommissionens Indbydelse til Skitsekonkurrence af ^{28/4} 1904 gjordes opmærksom paa, at Ruinens Mure og Fundamenter kunde benyttes paa den Maade, som fandtes tjenligst, og at Bygningerne skulde danne et arkitektonisk Hele med de om Ride-

banen liggende ældre Bygninger ligesom med de andre paa Slotsholmen værende Bygninger af arkitektonisk og hist. Betydning; tillige forlangtes Forslag til Lokaler for Højesteret, til hvilke Omkostningerne dog var uden for de 6 Mill. Kr.

Ved Konkurrencen indkom 28 Projekter, hvoraf udtoges de af Arkitekterne A. Clemmensen, Thorvald Jørgensen og Nyrop udarbejdede Forslag. Paa nærmere udarbejdet Program fremsattes af disse tre Kunstnere detaljerede Forslag, hvoraf Ministeriet antog det af Th. Jørgensen udarbejdede Projekt, der blev endelig ved-

Plan af Slotsholmen.

1. Slottet. 2. Slotskirken. 3. Thorvaldsens Museum. 4. Ridebanen. 5. Rigsarkivet. 6. Det kgl. Bibliotek. 7. Ministerialbygninger. 8. Proviantgården. 9. Tøjhuset. 10. Børsen. 11. Holmens Kirke. 12. Staldmestergården.

taget af Rigsdagen $\frac{5}{4}$ 1906. Herefter nedsattes et Byggeudvalg med Repræsentanter for Civillisten, Rigsdagen og Højesteret med Lehns greve Fr. Raben-Levetzau som Formand, og den endelige Udformning med Th. Jørgensen som Arkitekt, Ing. Svend Koch som Ingeniør og Arkt. A. Erh. Petersen som Bygningskonduktør tog sin Begyndelse $\frac{1}{6}$ 1906.

Nedrivning af brøstfældige Mure og Fundering af Nydele iværksattes, saa at Grundstensnedlæggelsen kunde finde Sted $\frac{15}{11}$ 1907, 4-Aarsdagen for Lovens Vedtagelse. Kong Fr. VIII foretog den højtidelige Grundstensnedlæggelse. Paa Grundstenen, der udførtes af gamle Granitfundamentsten, læses Indskriften „REX-LEX-

JUS". Der indmurede en Kapsel indeholdende et af Prof. Troels-Lund affattet Dokument med Redegørelse for Genopførelsen. Indmuringen foretoges med gamle Munkesten fra Borgen med den samme Sølvkurske, hvormed Chr. VI havde indmuret Grundstenen i det oprindelige Christiansborg.

Opmuringsarbejdet med delvis Benyttelse af de gamle, hvævede Kældere, Fundamenter og Mure tog nu sin Begyndelse (Muremester E. Rothe som Mester for nordre Del og Muremester J. V. Larsen for søndre Del). Til Arbejdet anvendtes c. 17 Mill. nye Mursten, hennuret i Bastardmørtel. De brandsikre Etageadskillelser og Tagkonstruktion udførtes efter Konstruktion af Prof. E. Suenson. Endelig d. ²⁸/₁₀ 1916 kunde Kransen hejses paa Taarnets Spir.

Rigsdagen indviedes ²⁸/₅ 1918, Højesteret og sine Lokaler i Brug i 1919, Uden-

Christiansborg set fra Ridebanen.

rigsministeriet rykkede ind i Bygningen 1923, og endelig indviedes Kongens Repræsentationslokaler ¹²/₁ 1928 ved en større Fest.

Bygningen, der mod NØ. vender mod Slotspladsen, mod SØ. mod Rigsdagsgaarden, mod SV. mod Ridebanen og mod NV. imod Prins Jørgens Gaard, bestaar ligesom Fr. VI.s Slot af 3 Fløje, omsluttende en stor Gaard aaben mod SV. — mod det store Ridebaneanlæg —, og af 4 lavere Forbindelsesbygninger (de gamle „Løngange“). Tilsammen dækker disse Bygninger et Areal paa c. 8600 m².

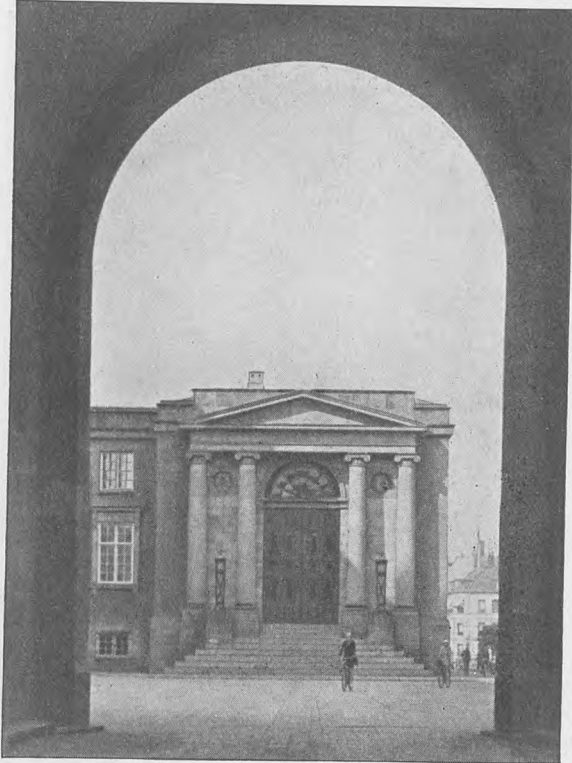
Bygningernes 25 m høje Façader, i frit behandlet Barokstil, er beklædt med tilhugget bornholmsk Granit i forskellige Farvenuancer; Stueetagen mod Slotsplads, Rigsdagsgaard og Ridebane er dog klædt med tilpassede Markstenskvadere, indsamlede og skænkede af 750 af Landets Kommuner. Slutstenene over Stuens Vinduer danner Billeder af Landets kendte Mænd gennem Tiderne; under og over 1. Sals Vinduer er indhugget Herreds- og Byvaaben, alt udf. af Billedhugger A. Bundgaard. Hovedportalen mod Slotspladsen krones af Rigsvaabenet, og Altanen over Rigsdagsportalen bæres af 4 Atlanter, ligeledes af Bundgaard. Mod Prins Jørgens Gaard, der omsluttes af Slottets nordre Fløj, Højesteretsfløjen, Thorvaldsens Museum og Slotskirken, er der i Façaderne brugt Sandsten og Detailler fra C. F. Hansens Bygning, saaledes Portalen. Ved Indvielsen 1928 føjedes til den gamle Indskrift Ordene: „ITERVM IGNE ABSVMPTAM IVSSV AVI RENOVATAM BENE ABSOLVIT CHRISTIANVS

DECIMVS MCMXXVII". I Prins Jørgens Gaard er opstillet de 4 Broncefigurer fra C. F. Hansens Slotsfacade. Tagene, der skulde have været dækket med Kobber, hvilket blev forhindret ved Verdenskrigens Udbrud, er beklædt med sortglasserede Tagsten fra de gamle Renbergs Teglværker ved Flensborg Fjord. Taarnet, vendende mod Slotsgaarden, er som den øvrige Bygning beklædt med Granit. Spiret, 81 m højt, er af Jærnbeton og klædt med Kobber. 8 Stk. 3,1 m høje Figurer, forestillende Landets Erhverv (Billedh. A. Locher), kranser Spiret, som afsluttes med en 5 m bred Krone.

Bygningen rummer i Henhold til Loven Repræsentationslokaler for Kongen, samt Lokaler for Rigsdagen og Højesteret. Hertil er senere kommet — ved Opgivelse af Civillistens fyrstelige Gæstelejligheder m. m., som er forblevet paa Chr. VIII's Palæ paa Amalienborg — Udenrigsministeriets Lokaler, som hidtil havde været i det Harsdorffske Palæ paa Kongens Nytorv.

Repræsentationslokalerne indtager Størstedelen af Stueetagen i nordvestre Fløj og Halvdelen af Hovedfløjen mod Slotspladsen, 1. Sal i nordvestre Fløj og Halvdelen af Hovedfløjen samt en Del Rum i Mellemetagen sammesteds. Ad-

gangen til disse Lokaler sker gennem Portalen i Prins Jørgens Gaard, den gl. Sandstensportal fra Fr. VI's Slot, der giver Adgang til den store treskibede Dronningeport. Dennes Hvælvinger bæres af Piller af norsk, graat Marmor fra det gl. Slot. I Porten findes 4 Marmorstatuer af Dronningerne Thyra Danebod, Dagmar, Margrethe og Philippa, udførte af H. V. Bissen. De fire Smedejærnsgitre paa Marmortrapperne er udført i J. P. Chr. Jensens Værksted, tegnede af A. Hou. Fra Dronningeporten fører Trapper til Drabantsalen, hvis Hvælvinger bæres af 6 Giganter udførte i fransk Kalksten (Billedhugger Axel Hansen). I Rummet en Porfyrvase, Gave fra Carl XV til Fr. VII. De gamle Stole, i Barokstil, stammer fra Fredensborg. Ved Drabantsalen ligger Officersvagt, de store Garderobes og Toiletter. Fra Drabantsalen føres man til det overhvævede Venteværelse for Audienssøgende. Paa Væggene gamle Kongebilleder. Ved Siden af Venteværelset ligger Adjutantens

Indgangen til Højesteret (Prins Jørgens Gaard).

Værelse, hvor Regimentsfanerne opbevares. Paa Væggene fire Billeder af Erik Henningsen med Episoder fra Krigen i 1864, Møblerne er fra dansk Vestindien. Fra Adjutantværelset kommer man ind i Audiensværelset med 4 Billeder af Eckersberg fra Fr. VI's Trongemak, forestillende 1) Hertug Adolf af Holsten, der henviser de danske Stænder, som tilbyder ham den danske Krone, til Grev Christian af Oldenburg, 2) Kong Chr. I aflægger Kongeeden og hyldes som Konge, 3) Souverænitetens Overdragelse til Fr. III af de danske Rigsstænder,

Dronningeporten.

4) Peder Schumacher, der overrækker Fr. III Udkastet til en ny Kongelov. Over Kaminen en Broncebuste af Chr. IX, skænket af Dansk-Amerikanere. Det sidste Rum i Rækken er Statsraadsværelset, der rummer 5 Billeder af Prof. J. L. Lund fra Fr. VI's Kavallergemak, forestillende de forskellige Religionsdyrkelse gennem Tiderne. 2 Dørstykker af A. Hou. Stolene stammer fra den grundlovgivende Rigsforsamling. Fra Stueetagen fører den store Kongetrappe til Festlokalerne paa 1. Sal. I Stueetagen staar en Marmorstatue af Chr. IX, udført af Pedersen Dan, desuden Prof. Jerichaus Marmorstatue Herkules og Hebe fra det gamle Slot. Over Dørene i Stue og 1.

Sal Relieffer af Svend Rathsack. Paa 1. Sal findes 4 vævede gamle Tapeter, hvoraf det ene forestiller Chr. VI hyldes af de danske Landsdele (efter Krocks Maleri), oprindelig ophængt paa Hørsholm Slot. Stole og Borde fra det gamle Slot. Fra Trappen føres man til Modtagelsessalonerne vendende mod Slotspladsen. I den første Sal, Fredensborgsalen, er anbragt et stort Maleri af Prof. L. Tuxen, forestillende Chr. IX og Dronn. Louise, omgivet af deres Slægt i 1883. Paa Bagvæggen Prof. Aug. Jerndorffs Billede: Chr. IX modtager Kong Georg paa Fredensborg Slotstrappe 1903, og endelig Chr. X rider over Grænsen i 1920 efter Genforeningen, malet af Dohm. 2. Modtagelsessalon rummer Prof. Joackim Skovgaards vævede Tapeter med Motiver fra de danske Folkeviser. Gl. Stole fra Fredensborg og gl. Kandelabre fra Christiansborg. I det næste Rum (Fr. VI's Gemak) 4 Malerier af Eckersberg fra Fr. VI's Parolsal, forestill. 1) Ele-

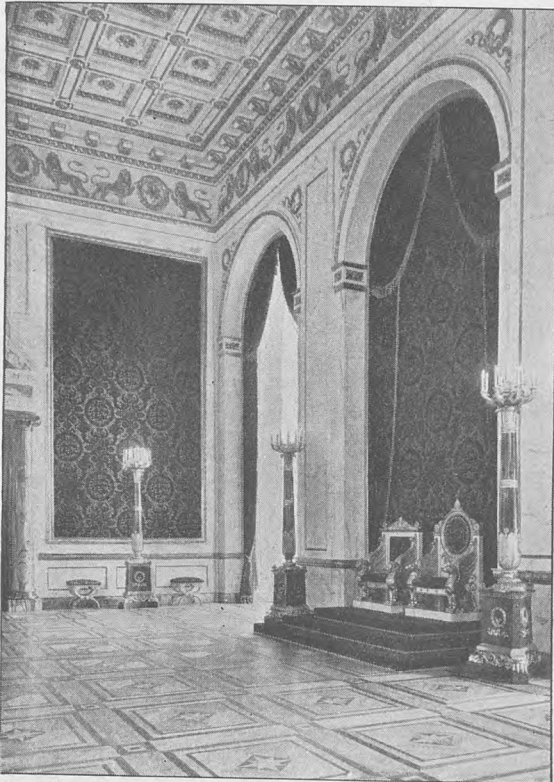
fantordenens Indstiftelse, 2) Landmilitzens Oprettelse af Fr. IV, 3) det første Orlogsskibs Indlæggelse i Dokken i Overværelse af Chr. VI, og 4) Stavnsbaandets Løsning (danske Bønder ved Frihedsstøtten). Over Døren Thorvaldsens Marmorrelief: „Kunsten og den lysbringende Genius“. Gl. Møbler og Lysekroner fra Vestindien. Det følgende Rum er Tronsalen. Over de 3 Portaler af grønt, græsk Marmor er anbragt 3 Marmorrelieffer af Billedhugger J. Bjerg, forestillende Landets og Byens Erhverv samt Kunst og Videnskab. Væggene er fornedet beklædt med hvide Marmorpaneler og foroven med røde Fløjlstapeter med det danske Vaaben, vævede i Lyon (Th. Jørgensen). I de store Fløjdøre udskaarne Træfyldinger af A. Hou. Kandelabre, Tronstole og andre Møbler fra det gl. Slot. Hjørnegemakket rummer

Drabantsalen.

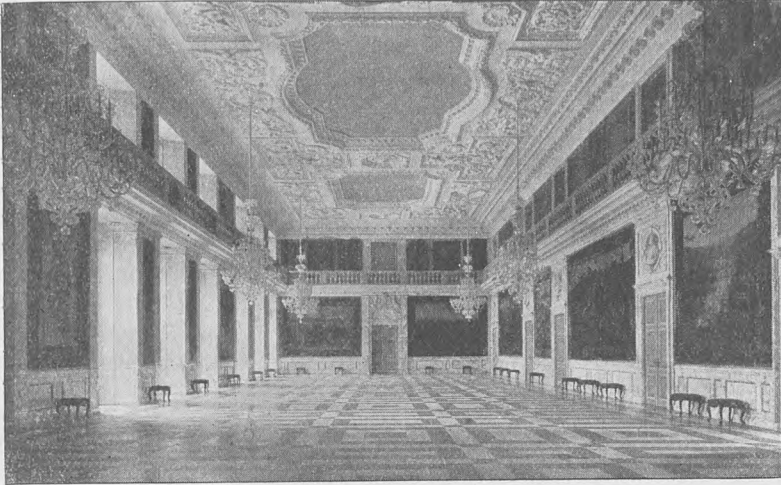
bl. a. L. Tuxens store Maleri „De fire Generationer“. Paa Væggene 6 Søvlampetter med Spejle (Barok) og endelig en ny Sølvlysekrone udført i Dobercks Værksted. Fra Hjørnegemakket naar man det 39 m lange „Danske Galleri“. Paa Væggene bl. a. gamle Billeder fra Frederiksborg Slot med Motiver fra den oldenborgske Kongerækkes Regeringstid. Paa Siden af Galleriet, vendende mod Slotsgaarden, ligger Riddersalen, 40 m lang, 14 m bred og 10 m høj. Paa Væggene er ophængt gamle vævede Tapeter, som oprindeligt har hængt paa Rosenborg. Tapeterne er bestilt af Chr. V (mulig til det af ham projekterede Christiansborg) og udførte i Stokhuset efter Kartoner af Bernt von der Eichen; de forestiller Episoder af den skaanske Krig (bl. a. Slaget i Køge Bugt 1677). Gulvet er lagt i sort og hvidt Marmor fra det gl. kgl. Bibliotek. I Stukloftet (Billedhugger Emil Hansen) indsættes 3 store Malerier af Kræsten Iversen: 1) Kong Skjold modtages af det danske Folk, 2) Nornene spinder Skæbnens Traade, og 3) Balder fordriver Avind og Ondskab. De 6 store venetianske Glaslysekroner, hver med 60 Lys, er tegnet af Th. Jørgensen. Ved Siden af Riddersalen ligger „Svenske Galleri“ med store Rytterbilleder af Carl Gustav, Carl XI og Carl XII, stammende fra Frederiksborg. Endvidere findes Abildgaards Maleri Hamlet ved det engelske Hof. Herfra fører

to Døre til Taffelsalen mod Prins Jørgens Gaard ($25 \times 8\frac{1}{2}$ m). Paa Væggene Portrætter af Chr. VI, Fr. VI og Chr. VIII, de to sidste har tidligere været i dansk Vestindien. For Enden af Salen en Musiktribune, hvis to Smedejærnsgitre, skænkede af danske Musikere, er af A. Hou. Loftet er udført af Carl Mortensen. Døre, Paneler og Møbler er af massivt Mahogni fra de gamle Trappetrin i Slottet. 2 gamle Lysekroner stammer fra Carl XV's Slot Bäckaskog i Sverige. Alle de her nævnte Rum i Stue og paa 1. Sal og alle nye Møbler og Lysekroner er efter

Trossalen.

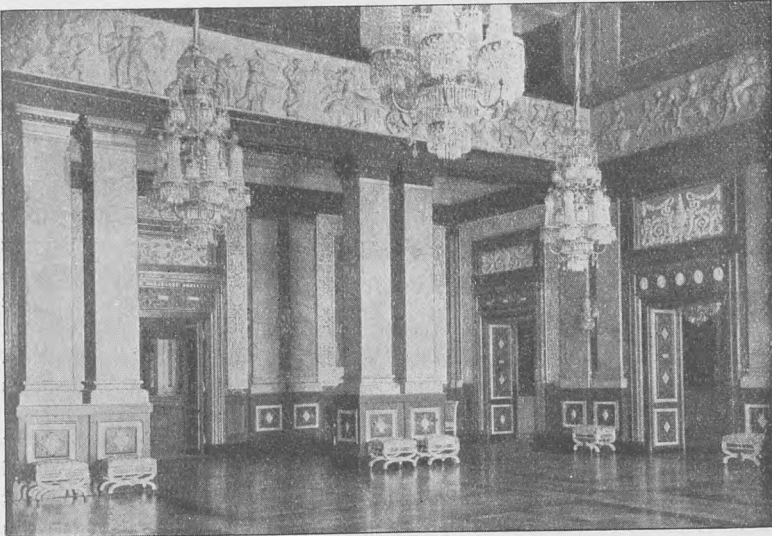
Tegninger af Th. Jørgensen. De følgende Festrøm paa 1. Sal er dekorerede efter Tegninger af Prof. Hans Tegner, der ogsaa har tegnet alle nye Møbler i Salene. Paa Siden af Taffelsalen ligger 1ste mindre Spisesal, med grønne Silketapeter fra Italien, i Forbindelse med anden mindre Spisesal (Abildgaardssalen), begge vendende mod Slotsgaarden. I anden Spisesal findes 3 Billeder af Abildgaard, de eneste tilbageblevne Malerier fra Riddersalen i Chr. VI's Slot. Billederne forestiller 1) Chr. I og Kong Hans som Prins, 2) Chr. III og 3) Fr. II bygger Kronborg. Salen iøvrigt med Dekorationer af Valdemar Andersen. I Salen er opstillet Thorvaldsens Danserinde. De to store, gamle Empirelysekroner stammer fra Kong Georgs Palæ i Bredgade. 2 Døre fører ud til Dronningetrappen, hvorfra der er Adgang til den mod Ridebanen vendende „Alexandersal“ (16×14 m), hvori den fra Slotsbranden reddede Marmorfrise af Thorvaldsens „Alexandertoget“ er anbragt. Rummet benyttes som Koncert- eller Balsal og er klædt med graat, norsk Marmor fra det gl. Slot. Herfra fører 3 Døre til et Galleri, beklædt med Silkestof i sort og rødt. Hvælvingerne er dekorerede af Carl Mortensen. Gl. Møbler fra Frederiksborg og Fredensborg. Ved Siden af Galleriet ligger Kongens Haandbibliotek, der ved Elevator er sat i Forbindelse med det ovenover værende Bogmagasin. I Rummet, der fremtræder i hvidt og Guld, er indbygget en omløbende Balkon; Bøgerne er anbragt langs Væggene i rigt udskåret Træværk. Det rige Stukloft er udført af Lamberg Petersen og Carl Mortensen. Loftet indrammer et stort

Riddersalen.

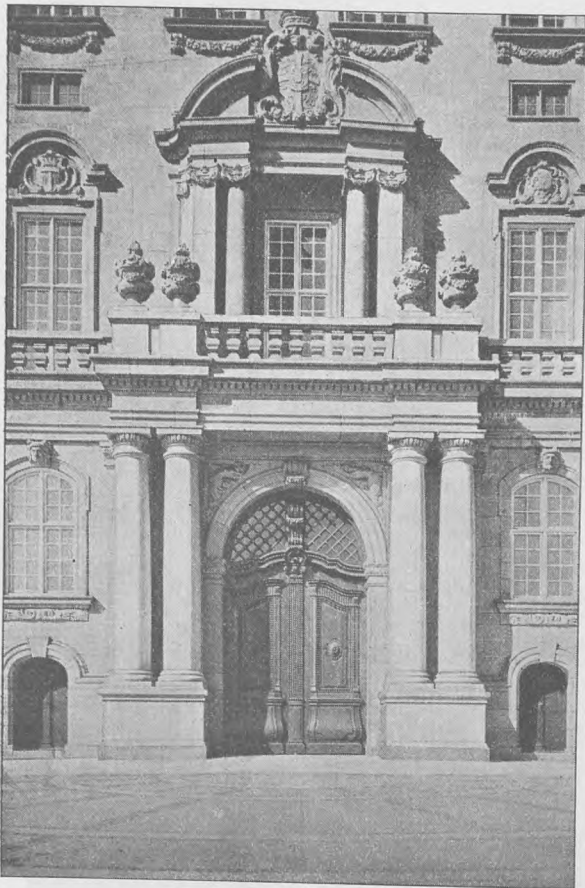
Maleri af Johannes Larsen. Gl. Møbler fra Kronborg. Til denne Sal støder Biblioteksforværelset, ligeledes med Bøger fra Haandbiblioteket. Det gl. Stukloft med Fr. IV's og Sofie Amalies Navnetræk stammer fra det store kgl. Bibliotek. Gl. Stole fra Fredensborg. Med dette Rum slutter Rækken af Repræsentationslokaler. Samtlige Sale er udsmykkede ved Midler indsamlede ved én stor Nationalkomite efter Slotsbranden i 1884. Kun Salen med Skovgaards Tapeter og Haandbiblioteket er bekostet ved Komiteer henholdsvis i Aarhus og Fyns Stift.

I Mellemetagen findes Værelser for Hoffets Personale m. m. Paa 2. Sal og i Mansardetagen over Repræsentationslokalerne har Udenrigsministeriet sit Stude.

Alexandersalen.

Den store hvælvede Kongeport i Anlæggets Midte under Taarnet ligger mellem Kongens og Rigsdagens Afdelinger. I Porten, hvis Midtparti er bevaret fra C. F. Hansens Slot, findes 4 Relieffer af Thorvaldsen fra det gl. Slots Hovedfaçade. Endvidere er der under Taarnhvælvingen paa nordre Væg indmuret et Monument til Minde om Stormen paa Kbhvn. $1\frac{1}{2}$ 1659 (Arkt. M. Nyrop). Paa den modsatte Væg bliver anbragt et Monument for Kalmarunionen. Midlerne indsamlede i de 4 nor-

Christiansborgs Hovedportal (Kongeporten).

diske Riger (Billedhugger Utzon Frank).

Rigsdagens Lokaler indtager Halvdelen af Hovedfløjen og hele Fløjen mod Rigsdagsgaarden. Fra den store Granitportal i Rigsdagsgaardens Midte føres man til den ydre Forhal, hvorfra der er Adgang til Tilhørerpladser, Bureauet og Biblioteket, endvidere til Trykkeriet og Badeanstalten i Kælderen. Rummet er dekoreret af Valdemar Andersen. Den indre Forhal fører til højre mod Folketingets store Trappe, ved hvilken der ligger stadiggaende Elevatorer samt Garderobe og Omklædningsrum. I denne Etage er endvidere Fællessalen (mod Slotspladsen) med stort Frescobillede forestillende den grundlovgivende Rigsdag af $\frac{5}{6}$ 1915 (Oscar Mathiesen).

Ved Fællessalen ligger to Modtagelsværelser. Forhallen fører mod venstre til Landstingets Hovedtrappe, ligeledes med Garderobe og Elevatorer. I denne Afdeling ligger i Stuen, vendende mod Ridebanen, Rigsdagens Restaurationslokaler. Længs begge Trapper, vendende mod Rigsdagsgaarden, ligger i Stuen en dobbelt Række Referent- og Stenografværelser. Paa 1. Sal indtages den midterste Del af Rigsdagsfløjen af de to store Trappeanlæg, som danner en stor Vandrehal (83×11 m), ved hvilken ligger Bureau, Formændenes Værelser, Læseværelser m. m. Folketingssalen ligger for den nordre Ende af Hallen, Landstingssalen for den søndre. Folketingssalen (26×16 m), vendende mod Slotspladsen, rummer

Pladser til de 149 Medl. foruden Ministre, Formand, Sekretærer, Stenografer, Referenter og ministerielle Embedsmænd. Paa Gallerier i 2 Etager er Plads til c. 350 Tilhørere. Salen, der gaar gennem 3 Etager, er klædt med høje Egetræs Paneler, ligesom alt Inventar er af Eg. Overvæggene og Stukloftet er udført af Carl Mortensen. Ved Siden af Salen ligger Ministerværelser, Læseværelser, mindre Arbejdsværelser og Telefonrum. Landstingssalen (15 × 16 m) vender mod Ridebanen og har Plads til 76 Medl., Ministre, Formand, Sekretærer, Stenografer og Referenter foruden et Galleri for Tilhørere. Salen er forsynet med hvide Træpaneler og gaar gennem 2 Etager. Ved Landstingssalen ligger Minister- og Samtaleværelser. Mellemetagen rummer mindre Arbejdsværelser m. m. og 2. Sal Rigsdagens store Bibliotek med Læseværelse og desuden en Række Udvalgs- og Partiværelser. I Manzardetagen er Lokaler for Statsrevisionen, Arkiver m. m.

Højesteretrummer en større Forhal med Adgang fra Prins Jørgens Gaard, hvorved ligger Garderobe, Budstue og Advokaternes Værelser. Forhallen fører til Retssalen (14 × 11 m), der har Vinduer mod Ridebanen. Ved denne Sal ligger Assessorernes Værelse, Justitiarii Værelse og Biblioteket. Mod Prins Jørgens Gaard ligger Kæremaalssalen med vedliggende Rum. I Etagen over Højesterets Forhal er Rigsadvokatens Kontorer.

Udgifterne ved Opførelsen af Christiansborg har været c. 13,142,000 Kr. Ved særlig Indsamling er med Renter indkommet c. 455,000 Kr., som er anvendt til Taarn og Spir. Til Montering af Kongens Lokaler er medgaaet c. 505,000 Kr., til Rigsdagens Montering c. 1,345,000 Kr. og til Højesteret c. 243,000 Kr. Til Udsmykning af Kongens Lokaler er ialt anvendt c. 2,840,000 Kr. (tilvejebragt ved særlig Indsamling).

I Staldmestergaardens Gaard findes Centralkedelanlægget for Slotsholmen, udført af A. Clemmensen og Ingeniør Svend Koch. Anlægget opvarmer Christiansborg

Folketingssalen.

med Ridebanebygninger, Thorvaldsens Museum, Slotskirken, Staldmestergaarden, Rigsarkivet, Ministeriebygningerne og det kgl. Bibliotek.

Paa Slotspladsen foran Hovedfacaden staar en Rytterstatue af Fr. VII, afsløret $\frac{6}{10}$ 1873 og overdraget til Kommunen; den er modell. af H. V. Bissen og fuldendt af Sønnen V. Bissen; Omkostningerne, c. 66,000 Kr., indkom ved Bidrag fra Kbh. og Omegn (c. $\frac{1}{3}$ af Summen skænkedes dog som Overskud fra de danske Kvin- ders Indsamling til Guldkransen til Fr. VII's Kiste). Paa Christiansborg Ridebane blev $\frac{15}{11}$ 1927 afsløret en Rytterstatue af Chr. IX, udført af Billedhuggerinden

Rosenborg med Portbygningen, set fra NØ.

Anne Marie Carl Nielsen. Statuen har kostet c. 260,000 Kr., hvilket Beløb er til- vejbragt ved Indsamling.

Litt.: F. R. Friis, i Saml. til D. Bygnings og Kunsthist. p. 172 flg. (se ogsaa Bidr. til d. Kunsthist. p. 109 flg.). — L. Both, Chrb. Slot fra de ældste Tider indtil vore Dage, Kbh. 1884. — F. J. Meier, Chrb. Slot, i Nord. Tidsskr. 1884 p. 630 flg. — C. C. Andersen, Kbh.'s Slot, Kbh. 1902. — Fr. Schiøtt, Christiansborg Slot og Arbej- derne for dets Genoprejsning, Kbh. 1904 (Tillægshæfte til „Architekten“). — Christians- borgs Genopførelse (Skitsekonkurrencen 1904), Tillægshæfte til „Architekten“ 1905. — Projekter til Genopførelsen af Christiansborg (udg. af Rigsdagen), Kbh. 1905. Om det ældre Slot se M. Mackeprang, i Tekn. Tidsskr. 1908; H. U. Ramsing, i Nationaltidende, Tillæg $\frac{11}{5}$ og $\frac{18}{5}$ 1924; C. A. Jensen, Ruinerne under Christiansborg, Vejledning, 2. Udg. 1926; s. F., i Ord och Bild 1924 p. 65, 141; Fr. Weilbach, Om sikre og usikre Værker af Nic. Eigtved, i Architektens Maanedsh. Juli 1927 (Ridebaneanlægget); se endvidere „Architekten“ $\frac{27}{7}$ 1912 (Slotsruinerne før Nedbrydningen), og $\frac{2}{5}$ samt $\frac{9}{5}$ 1914 (Hof- teatret), og C. M. Smidt, i Fra Arkiv og Mus. III p. 42 (Blaataarn).

Rosenborg, Østervoldgade. Efter at den gamle kgl. Lysthavn, Vingaarden, ved Havnen lige overfor Københavns Slot var bleven indtaget til Bebyggelse, købte Chr. IV i 1606-07 en Del Grunde og Havelodder (ialt vistnok 3-400 Td. Ld.)

udenfor Byens davær. Østervold for paa en Del af dem at anlægge en ny Lysthave. Her lod han opføre flere „Lysthuse“, deribl. „det blaa Hus“, senere kaldet „Eremitagen“, der stod færdigt 1607, og som var en 2 Stokv. høj, c. 20 m lang Bygning med Trappetaarn paa Vestsiden. 1608 paabegyndtes Opførelsen af det nuvæ. Slot, „det store Lysthus“, der har været færdigt 1617, men først fra 1624 kaldtes Rosenborg. Oprindeligt var „det store Lysthus“ kun paa to Stokv. og halvt saa langt som den nuvæ. Bygning, men efter Kalmarkrigen foretog Kongen Forlængelsen, satte det tredje Stokv. paa og rejste det høje Taarn paa Sydsiden. Bygmesteren kendes ikke med Sikkerhed (maaske Willum Cornelisz); Kongen har selv ført Overopsynet. Slottet,

som i alt væsentligt staar som paa Chr. IV's Tid, er opf. i Renæssancestil, af røde Mursten med Forsiringer af gullandsk Sandsten og bestaar kun af een Fløj (i Retningen NV.-SØ.), 3 Stokv. høj over Kælder, 46 m lang og 10 m bred, til Gesimsen 14,5 m høj; midt paa den sydl. Langside er der et firkantet Taarn med gennembrudt Spir, 45,5 m, medens den anden Langside har to firkantede Taarne, ligeledes med Spir, 36,5 m, imellem hvilke et 21 m højt, ottekantet Trappetaarn. De to Gavlsider er forsynede med Karnapper, som oprindeligt kun svarede til 2. og 3. Stokv., men som under Fr. V forlængedes ned til Jorden; en Altan eller Vægtergang, som førte over den flade Tagryg mellem Gavlene,

blev fjærnet under Chr. V; senere, paa Fr. V's Tid, fjærnedes to Friluftstrapper, som paa hver Side af Vindeltrappetaarnet førte op til Stueetagens Indgangsdøre og derfra videre til Mellemstokværket. Slottet laa oprindeligt udenfor Byens Befæstning og var derfor omgivet af Vold og Grav; men Volden er nu helt sløffet, og af Graven findes kun en Del bevaret ud mod Kongens Have, den øvrige Del opfyldtes 1781 og 1785. Af Udenomsbygningerne, som Gartnerbolig, Bryggers, Vaskehus, Stalde, Køkkenbyggn., Fiskerhus m. m., er der nu kun tilbage den midterste Del af Portbygningen NV. for Slottet, oprindl. et firkantet Porttaarn af hugne Sten med svungne Gavle; Vindebroen, som herfra førte over Graven, forsvandt 1781. Af de to Tilbygninger, der er føjede til Porttaarnet, stammer Stueetagen mod Ø. fra Chr. IV's Tid, medens 1. Sal er paabygget under Chr. V og Vestpartiet tilføjet under Fr. IV. Kommandantboligen*), nu Direktørbolig, ud til Østervoldgade er opf. under Fr. V (Arkt. Generalbygmester Lambert von Haven), Portpartiet til Gaden 1672 og Gartnerboligen 1685.

Slottet selv undergik som omtalt i Tidens Løb en Del Forandringer. I det Indre

Rosenborg set fra Nord.

*) Fogden paa Slottet eller Slotsforvalteren blev fra 1719 tillige Kommandant over den Militærvagt, der var installeret der; 1851 blev Stillingen delt i 2 Poster, Slotsforvalter og Kommandant, og 1858 ophævedes den sidste.

lod Fr. IV flere Værelser omdanne, ligesom han ogsaa erstattede det oprindelige Skifertag med et Kobbertag, lod Bygningen overmale med en graubrun Farve, der dækkede baade de røde Mursten og Sandstensornamenterne, og forandrede Vinduerne, saa at de rykkedes ud i Flugt med Façaden; paa Sydfaçaden anbragte han 12 i Italien erhvervede Broncebuster af romerske Kejsere (senere borttagne, men paany opstillede i 1860'erne tillige med en Blybuste af Chr. IV, der er anbragt paa det store Taarn). En Plan, der gik ud paa at gøre Slottet til Landkadet-

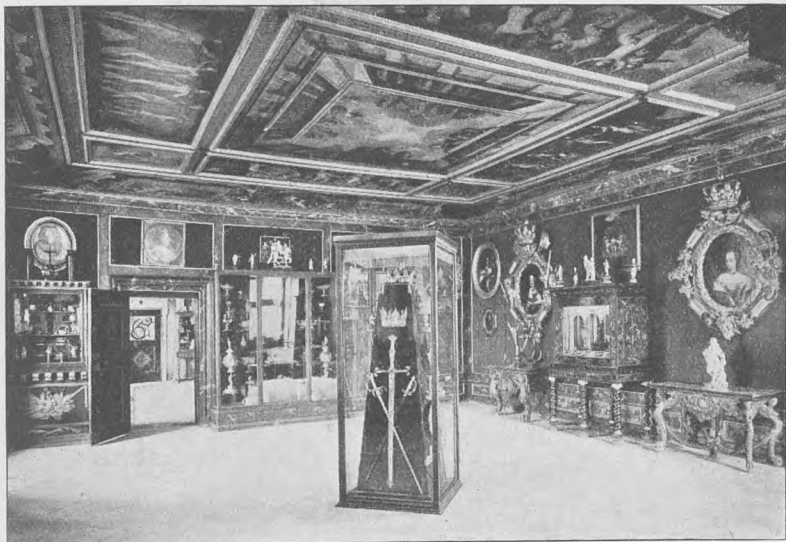

Rosenborg. Kamin i Chr. IV's Audienssal.

akademi (Res. af $\frac{2}{4}$ 1767), blev heldigvis ikke til noget; endnu værre var et Forslag af Anthon i 1772 om at nedtage det store Taarns Spir og erstatte det med en Balustrade, men Harsdorff afværgede det (se Tidsskr. f. Kunstindustri 1899 p. 50). Slottet benyttedes i Begyndelsen mest som landlig Residens, især i Foraars- og Efteraarstiden. Ved Øster-volds Flytning 1629-48 kom det til at ligge i selve Byen, men brugtes dog stadig af Chr. IV. Den „lange Sal“ anvendtes ofte til Fester, og Slottets frie Beliggenhed gjorde det tit til Opholdssted i Sygdomstilfælde; Chr. IV laa saaledes syg paa R. og døde her $\frac{28}{2}$ 1648. Ogsaa Fr. III boede her en Tid i Begyndelsen af sin Regering. Men efterhaanden blev Slottet mest brugt til Hof-fester; Tiden stillede større Fordringer til Komfort og Hygge, og Byens Vækst gik ud over de udstrakte Haveanlæg; 1785 indrettedes Eksercerpladsen, hvorved den prægtige Blomsterhave med Laurierhuset SV. for Slottet forsvandt, 1795 afstodes Grunde SØ. for Slottet til den nye Kronprinsessegade, der anlagdes i 1800. Endnu Fr. IV opholdt sig ofte paa R.; men senere var det kun undtagelsesvis, at det blev beboet, som da den kongelige Familie fandt Ly her i Februar 1794 efter Christiansborg Slots Brand, og under Slaget $\frac{2}{4}$ 1801, da det i nogle Dage husede Chr. VII. Derimod fik det anden Anvendelse. Højesterets højtidelige Aabning foregik i Riddersalen fra 1795 til 1829; efter Dannebrogordenens Udvidelse 1808 holdtes her i nogle Aar Ordenskapital, første Gang $\frac{28}{6}$ 1809, da Kongen gav Ridderslag paa gammel Vis; sidste Gang præsiderede Kongen selv

i Kapitulet ²⁸/₁ 1812, hvorefter denne Højtidelighed helt ophørte; her i den „marmorede Sal“ var forøvrigt ogsaa ¹²/₁₀ 1671 foregaaet den første Uddeling af Ordenen; Talloetteriet blev trukket i „Rosen“ fra 1791 til 1833; det kgl. Mønt- og Medaillekabinet havde Plads paa 1. Sal fra 1781 til 1867. Endelig brugtes en Del af Værelserne til Opbevaring af den kgl. Hofholdnings Sølvtøj.

Fr. III's Samling paa Rosenborg af Værdigenstande, som havde tilhørt Kongeslægten, gav efter Enevældens Indførelse R. en egen Betydning mellem Rigets Slotte. De nye Regalier — Krone, Scepter osv. — fik vist straks efter deres Forfærdigelse Plads paa R., og naar den første Uddeling af Dannebrogordenen fandt Sted i et af de smaa Værelser paa R., er det vistnok ikke uden Sammenhæng

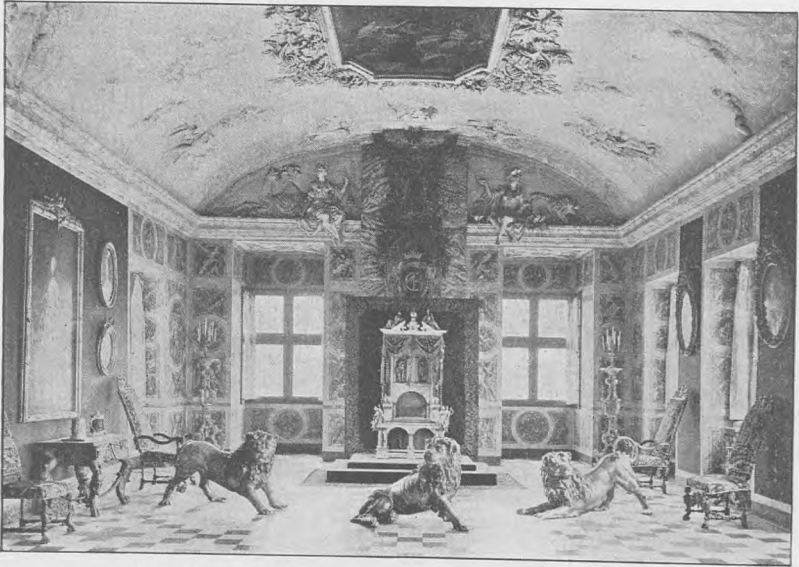

Rosenborg. Chr. V's Gemak med Kronregalierne.

med den monarkiske Karakter, Slottet allerede havde. Det kgl. Gehejmearkiv fik i Slutn. af Chr. V's Tid ogsaa Plads her i Kældrene til 1720; nu huser disse en Del af Hofholdningens Vinkælder, den berømte Rhinskvin fra 1598 og senere Aar.

Til den store Samling af Kostbarheder, som allerede ved Chr. IV's Død befandt sig paa R., og hvoraf en stor Del var personlige Minder særlig om Chr. IV, men ogsaa om tidligere Konger af den Oldenborgske Æt, føjede Fr. III en Mængde Genstande til Minde om sig, sin Gemalinde og sin Regering, og det blev herefter Skik, at der ved Kongernes Død, eller allerede i deres levende Live, førtes herhen en Række Genstande til Minde om dem. Saaledes fremstød den overordentlig rige og i Henseende til Smag og Kunstværldi vel enestaende Familiesamling paa R. Om en hist. eller kunsthist. Ordning af Stoffet kunde der ikke være Tale, saa længe Slottet brugtes til Beboelse, Fester osv., der medførte idelige Omflytninger af Genstandene. Efter Christiansborgs Brand 1794 nedsattes der en Kommission, der skulde overveje, om nogle af de reddede Sager kunde finde Plads i Samlingen paa Slottet, hvad der viser, at man tænkte paa en bedre Ordning. Men først efter at Slottet ikke mere blev beboet, og da Samlingen i 1824 var bleven

forøget med Sager fra Kunstkamret, blev det til Alvor. 1833 nedsattes en Kommission (med Overhofmarskal Hauch i Spidsen og Medlemmer som Museums-mændene Spengler og C. J. Thomsen), der skulde foretage en kronologisk Ordning af Sagerne, en Ordning, der dog først senere blev fuldenendt af Worsaae. Det er bl. a. denne Ordning, der giver R. en særegen Plads blandt Europas Museer, idet særlig i Stueetagen de forskellige Værelser danner historisk korrekte Rammer om de Genstande, de indeholder. Den „kronologiske“ Ordning var nemlig givet paa Forhaand, idet de 4 første Værelser ved et lykkeligt Tilfælde er blevne staaende væsentlig uforandrede fra Chr. IV's Tid, og Fr. III har forandret det 5., Chr. V det 6., i sin Tids Stil (alle i Stueetagen). Ordningen kom altsaa særlig til

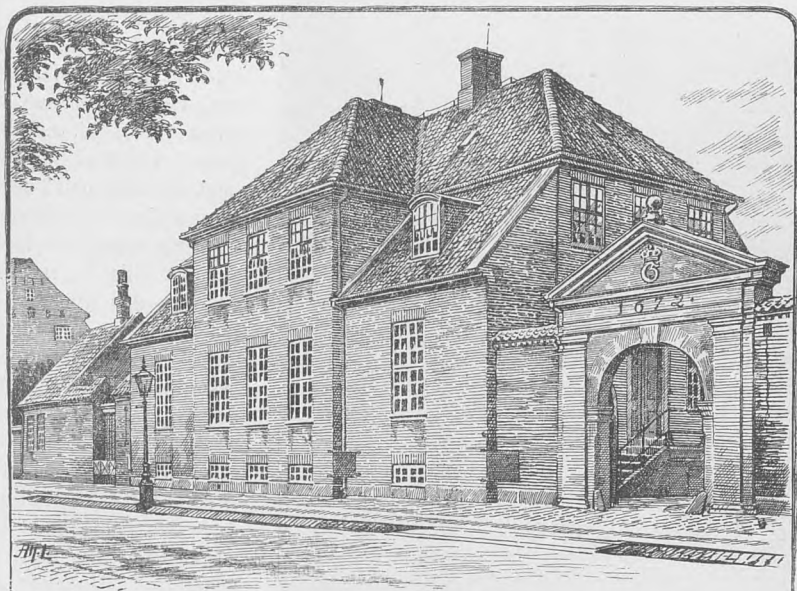

Rosenborg. Riddersalen med Tronstolen og Søvløverne.

at gælde Værelserne paa 1. Sal (Fr. IV til Chr. IX), hvor Interiørerne derfor ikke har samme historiske Værdi som i Stuen. Slottet blev 1849 Statsejendom, men foreløbig blev det staaende hen, om Samlingen skulde indordnes under Statens Museer eller gøres til Kongehusets uafhængelige Ejendom. Det sidste fastsloges ved Res. af $14/6$ 1854, der gjorde Samlingen til et Fideikommis i Kongehuset. Fra $1/4$ 1858 fik Samlingen en særlig Bestyrelse under Ministeriet for Monarkiets fælles Anliggender — da dette snart efter ophævedes, blev det Finansministeriet, 1865 gik den over til Indenrigs- og 1866 til Kultusministeriet —, og ved Res. af $28/12$ 1858 fik den Navnet „*De danske Kongers kronologiske Samling*“. Den fik efterhaanden store Forøgelser, dels ved Køb og Gave, dels fra andre Samlinger og Slotte; navnlig maa mærkes de ved Frederiksborg Slots Brand i 1859 reddede Malerier og Genstande og senere en Mængde Sager fra det ophævede Museum for Skulptur og Kunstflid (Res. af $7/12$ 1866) samt hist. Portrætter især fra den tidligere Frederiksborgske Portrætsaml. (Res. af $17/9$ 1870; en Del danske historiske Portrætter er dog atter 1896 afgivne til Frederiksborg Museet).

Det var et stort og omfattende Arbejde, der fra 1858 maatte foretages af J. J. A. Worsaae, først Inspektør, fra 1866 Direktør, baade som omtalt i Slottets Indre og

ikke mindre i det Ydre. Først blev Slottets Omgivelser befriede for de vansirende Køkkenhaver, der omdannedes til smukke Blomsterpartier, for Skure og Plankeværker og for en fra Chr. VI stammende Køkkenbyggn., der laa tæt op til Slottet mod Ø. (hvor Chr. IV's Statue af Thorvaldsen stod opstillet 1863-88, se II p. 232). Derefter restaureredes i 1866-90 under Ledelse af F. Meldahl Slottet med Portbygningen, saa at det atter fik sit oprindelige Udseende med de røde Mure og Sandstensornamenterne, de fremstaaende Karme og blyndfattede Vinduer. For at skaffe Plads maatte Sølvkamrene rømmes, ligesom Mønt- og Medaillesamlingen 1867 flyttedes til Prinsens Palæ. — Museet staar under Bestyrelse af H. kgl. Høj-

Kommandantboligen paa Rosenborg (1905).

hed Prins Valdemar og Undervisningsministeren; der er ansat en Direktør, en Inspektør og to Underinspektører.

I det Indre nævnes flg. Rum: I Stueetagen, der har dannet den egentlige Beboelse under Chr. IV, og hvor Fordelingen af Rummene er den samme som fra først af, staar de 4, nemlig Stengangen (med smukt Stukkaturloft), Taarnkamret (hvor den indledende Afdeling, Chr. I-Fr. II, væsentlig har sin Plads), Audienssalen (med Lofts- og Vægmalier) og Arbejdsværelset, væsentlig som i Chr. IV's Tid, alle i Renæssancestil; endvidere findes i Stuen Sovekamret („det mørke Værelse“, hvor Chr. IV døde; se Bering Liisberg, Er Chr. IV død i Taarnkamret paa R., i Hist. Tidsskr. 6. R. IV); Marmorværelset (Fr. III) med pragtfuldt Stukloft (med to Malier og Provinsvaabnene), der bæres af 18 korinthiske Pilastre; Kongens Gemak (Chr. V), med Lofts- og Dørmalier. Stueetagen indeholder Sager til Chr. V's Død. Fra 1922 er Regalierne og Kronjuvelerne, der tidligere havde været opbevarede i et Taarnværelse, udstillede i Kongens Gemak. Paa I. Sal, hvor Samlingerne fra Tiden efter 1699 omordnedes 1910 for at skaffe Plads til de efter Chr. IX's Død fra Amalienborg afgivne Møbler og Erindringer om denne Konge, mærkes især „Rosen“, med

Loftsmalerier af Coffre og Krock, Guldlæderstapeter og en stor Opstilling af Flora Danica-Porcellæn. Hele øverste Etage indtages af den forholdsvis lave (6 m) „lange Sal“, „Dancesalen“, eller Riddersalen, med tøndehvelvet Stukloft, smykket med Figurer og Ornamerter af flere Kunstnere, deribl. Ehbisch, og 4 Malerier af Krock, alt fra Fr. IV's Tid; til Christiansborg er nu overflyttet de paa Væggene

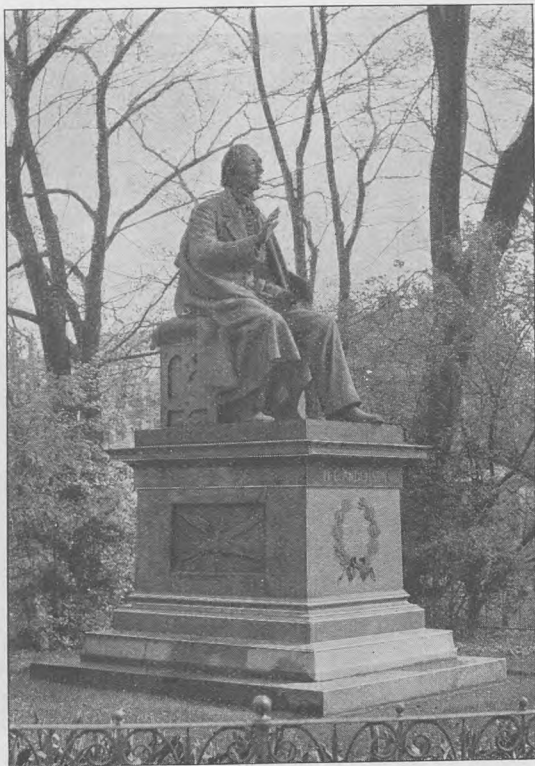
Caroline Amalies Statue.

og foran Vinduerne op-hængte 12 Gobelinstapeter med Scener fra den skaanske Krig, vævede i Chr. V's sidste Aar til hans projekterede Slot paa Amalienborg af van d. Eichen efter Tegn. bl. a. af Maleren Peter Andersen. I Salen findes bl. a. Kongens Tronstol, af Narhvaltand, og foran den 3 Sølvløver, udf. af Ferd. Küblich og første Gang benyttede ved Fr. III's Begravelse, desuden den kgl. Døbefont af Sølv. Af de 3 Taarnværelser ved Riddersalen kaldes det ene Porcelænsværelset, med en kostbar Samling Porcelæn fra 18. Aarh., det andet Glasværelset (indrettet 1714), med en enestaaende Samling af veneziansk Glas, der er hjembragt af Fr. IV; i det tredje, det tidligere Regalieværelse, findes den orientalske Tæppesamling.

Kongens Have, der oprindeligt omgav Slottet, er nu, efter at Dri-verihaven er indlemmet i Anlægget og Slotsholmen administrativt udskilt, 12,14 ha (22 Td. Ld.), men den har som nævnt før været større, da den mod Ø. strakte sig til Adelgade og mod V. omfattede den nuværende Eksercerplads med Laurierhuset, som nu er ombygget til Garderkaserne (1785). Det østl. Stykke af Haven gik tabt, da Kronprinsessegade anlagdes 1800, og da det nuv. Jærgitter med Porte og Butikker ud til Gaden blev opsat 1804 efter Tegn. af P. Meyn. 1831 gaves der Tilladelse til Oprettelsen af Rosenborg Brøndanstalt, der opførtes ud til Gotersgade. Oprindeligt udelukkende bestemt til Brug for Kongen som Lyst- og Køkkenhave blev den vistnok allerede under Fr. IV tilgængelig for Publikum, i alt Fald for

Standspersoner og „honette Folk“, og 1771 aabnedes den for alle. Paa dette Tidspunkt havde den endnu sit ældre, franske Anlæg, med Lysthuse, Grotter, en Labyrinth med en Glashal i Midten, Billedstøtter, Fontæner m. m. Nu er det allermeste heraf forsvundet, og Haven er omlagt i engelsk Stil. Bevaret er dog de to Hovedalléer, „Damegangen“ og „Kavallergangen“. For Enden af den sidstnævnte Allé ligger den Bygning, som oprindl. var Chr. IV's „blaa Lysthus“, der 1672 omdannedes til Eremitage (Arkitekt: Lambert v. Haven) og endelig fik sin

nuvær. Form 1773, da den under Ledelse af Harsdorff ombyggedes til Herkules-Pavillonen. Mellem to Hjørnetaarne fra 1672 indrettedes et Søjleparti med to doriske Søjler, hvorimellem der opstilledes en af Fr. IV i Italien 1709 købt Marmorgruppe, „Herkules og Løven“, af Florentineren Baratta, hvem ogsaa de to Statuer, „Orpheus“ og „Eurydike“ i Sidenicheerne, skyldes (de havde først deres Plads i Amalienborg Have); over de sidste er der to Basreliefs (Herkules og Omphale) fra 1773 af Wiedewelt. Ved Broen fra Haven til Slottet („Grønnebro“, tidligere Vindebro) staar to Kobberløver og to høje Granitsøjler med Kobberkugler, som benyttedes ved Ringrenden, og i Nærheden er opstillet en (oprindl. forgyldt) Bronze-gruppe, en Løve, der sønderriver en Hest, støbt

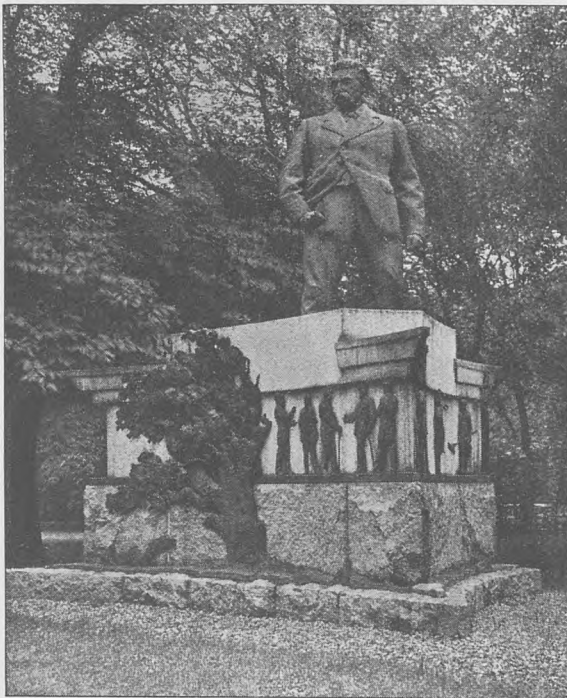

H. C. Andersens Statue.

1618 i Kbh. af Peter Husum og Jørgen Wulf efter en antik Gruppe paa Kapitolium i Rom, senere af Chr. IV tydet som den danske Løve og den brunsvigske Hest (sml. Hist. Medd. om Kbh. VI p. 561). Havens eneste Springvand har en Malmgruppe, „Drengen med Svanen“, af H. E. Freund, opstillet 1837, erstattet med ny Afstøbning 1914 (samme Motiv som den tidl. Sandstensgruppe, modell. af le Clerc i 1730'erne). En Del store Marmorkugler, der nu er placerede i Anlægget bag Herkules-pavillonen, har tidligere staaet paa murede Piedestaler. I ny Tid er der opstillet flere Broncestatuer: *H. C. Andersen*, for Enden af Damegangen, af Saabye, afsl. ^{26/6} 1880, Dronning *Caroline Amalie*, lige for „Grønne Bro“, af V. Bissen, afsl. ^{28/6} 1896, og Redaktør *V. Hørup*, af J. F. Willumsen, afsl. ^{22/11} 1908, ved Porten paa Hj. af Gotersgade og Kronprinsessegade, som Hørup i sin kortvarige Ministertid lod aabne for Publikum (1901). Endvidere findes et Monument, af F. Kiørboe

og A. Bundgaard, over Prof. Dr. *H. Matzen*, rejst 1915 (se „Architekten“ ¹/₇ 1916), samt flere af Brygger Carl Jacobsen bekostede Bronzegrupper, Danserindebrønden (Billedhugger Rud. Tegner), Ekko (Axel Hansen), Hjortegruppe (Le Duc), Liden Gunver (Th. Stein) og Kamp med Slange (Brock).

Den kongelige Driveri-, Blomster- og Frugthave, der laa ud mod Sølvgade og var skilt fra den anden Del af Haven ved en Grav, „Chr. IV's Fiskevand“, blev nedlagt 1908, hvorefter Graven tilkastedes og Terrænet blev gjort tilgængeligt for Publikum, og der er indrettet Porte paa Hjørnet af Østervoldgade og Sølvgade (1913, Arkt. Helge B. Møller), overfor Rigensgade og overfor Dronn. Tværgade.

V. Hørups Monument.

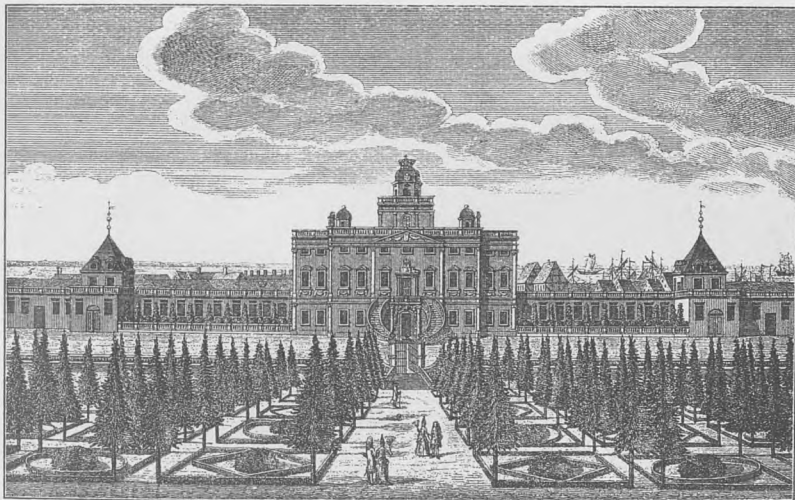
Litt.: F. R. Friis, Bidr. til R. Slots og Haves Hist., i Saml. t. d. Bygnings- og Kunsthist. p. 1 flg. — P. Brock, Hist. Efterretn. om R. Slot, 3 Bd., Kbh. 1881-83. — J. J. A. Worsaae, Optegnelser om R. Samlingen i 25 Aar, 1858-83, ifl. Forf.s Bestemmelse udg. efter hans Død, Kbh. 1886. — Bering Liisberg, Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have, Kbh. 1915. — S. Forf., De danske Kongers kronol. Saml. paa R. Slot; Kbh. 1927. — S. Forf., De dske Rigsregalier og Kronjuveler paa R., Kbh. 1924. — Clemens Jensen, R. Have, i „Havekunsten“ 1. Aarg. — Hist. Medd. om Kbh., V., p. 214.

Amalienborg, Ama-

liergade lige for Frede-

riks Kirke. Terrænet Ø. for Bredgade, fra nuv. Skt. Annæ Plads til Fredericiagade, blev i Aarene 1659-64 opkøbt af Dronning Sophie Amalie som Erstatning for den under Svenskerne Belejring ødelagte „Dronningens Have“ udenfor Vesterport (hvor nu Tivoli ligger). Tæt N. for den nuv. Amalienborg Plads, i den nordre Udkant af det købte Areal, der omformedes til Have, lod Dronningen bygge et Slot, Sophie Amalienborg, som opførtes 1669-73, i hvilket sidste Aar dets lille Kirke indviedes ¹³/₈. Den lille Bygning, i behersket Barokstil, paavirket baade fra Nederlandene og fra Italien (Arkt.: Albertus Mathiesen?), havde en stor Fri-Trappe, en Overbygning med kronet Kuppel og lave, lange Sidefløje med Pavilloner efter Motiv fra Villa Doria Pamphili i Rom (sml. Fr. Schiøtt i „Architekten“ IX p. 257 og Charl. Christensen smstds. XXVIII p. 365). Her boede Sophie Amalie som Enke, og her døde hun ²⁰/₂ 1685. Allerede 4 Aar efter ødelagdes Slottet ved en Brand, der ¹⁹/₄ 1689 udbrød i et tæt op til Slottet liggende Operahus af Træ, som var opf. i Anledn. af

Kongens Fødselsdag ¹⁶/₄. Branden, der kostede 171 Mennesker, især af de bedre Klasser, Livet, fortærede det lille Teater i Løbet af et Kvarter, og af Slottet blev kun Kirken og Havebygningerne m. m. staaende (sml. L. Bobé, Operahusets Brand, Kbh. 1889, optrykt i: *Renaiss. til Empire*, Kbh. 1916). Chr. V tænkte straks paa at lade Slottet genopføre, Dronning Charlotte Amalie udvidede Haven helt ud til Kastellet ved Køb af Kansleren Peder Reedtz's Havegrund, og Ole Rømer ledede i 1690'erne de forberedende Arbejder paa den med Ruiner opfyldte Plads. 1694 underhandlede med den svenske Arkitekt N. Tessin, men hans Tegninger, som forelaa færdige 1697 (sml. *Christiansborg* p. 330), krævede for store Summer, og Kongen lod da Kirken (se p. 267) og de andre Bygninger helt nedbryde. Fr. IV

Sophie Amalienborg. Eiter J. J. Bruun.

rejste 1723 et „Lysthus“, en ottekantet Pavillonbygning (Arkt.: J. C. Krieger), hvortil sluttede sig Orangerier, Buegange og Stalde paa begge Sider. I Pavillonen var der i Stuen Spisesal, og fra den øvre Etage havde man Udsigt baade over Haven, hvis Anlæg i fransk Stil blev fuldenndt 1730 (om Statuer sml. p. 353), og som i de følgende Aar yderligere smykkedes med Springvand, og over den nye, store Eksercerplads („Mønsterpladsen“), som Kongen efter 1728 lod indrette N. for Pavillonen, og som strakte sig helt ud til den nuvæ. Toldbod. Men 1749 blev den Kanal, der begrænsede Haven ud til den nuvæ. Skt. Annæ Plads og Bredgade, tilkastet, og hele Terrænet med Have og Eksercerplads blev reguleret og udlagt til Byggegrunde; der skulde her opstaa en ny, storartet Bydel, Frederiksstaden. Grundstenen til dens Kirke nedlagdes s. Aar (se p. 269), adelige og Rigmænd opfordredes til at bygge og fik fri Grunde med Forpligtelse til at opføre Pragtbygninger, og ³/₁₀ 1749 fik Kbh.'s Kommune Skøde paa Haven og Eksercerpladsen, medens Kongen dog forbeholdt sig de Grunde, paa hvilke de 4 „Hoteller“ omkring den store Frederiksplads skulde opføres efter en Idé, som vistnok skyldes Tuscher, men som udførtes af N. Eigtved (M. Due, C. M. Tuscher, Kbh. 1916 p. 108; Munthe af Morgenstjerne, N. Eigtved, Kbh. 1924, p. 122 f.; Weilbach i „Architekten“ XXVI p. 165). Disse Grunde skænkede Kongen til 1) Overhofmarskal,

Grev A. G. Moltke; 2) Konferensrd. Severin Løvenskiold, der ved Skøde af $\frac{23}{4}$ 1754 overdrog sin paabegyndte Bygning til Enkegrevinde Anna Sophie Schack til Schackenborg, 3) Generalløjtn., Grev C. F. Levetzau, og 4) Baron Joach. Brockdorff. Alle forpligtede de sig til efter Eigtveds Tegn. at bygge ens: en Hovedbygning i Rokostil med Kælder og 3 Stokv., ialt 49 m lang, 19 m bred og 18 m høj til Gesimsens Overkant, samt to Stokv. høje Pavilloner paa Siderne, forbundne med Hovedbygningen ved lavere (senere forhøjede) Mellebygninger (18 m lange med Pavillonerne); Hovedbygningerne fik sandstensklædte Ydermure og rige Forsiringer, Attika med Statuer og Vaser, i alt væsentligt som nu; oprindeligt var dog Palæernes Hovedindgange midt paa Façaderne, under Midtrisalitens ioniske Søjlestillinger. Det Moltkeske Palæ, det sydvestre (paa venstre Haand,

Amalienborg med Fr. V's Rytterstatue.

naar man kommer inde fra Byen), indviedes $\frac{30}{3}$ 1754; det Schackske, det sydøstre, brændte til Dels under Opførelsen i Beg. af 1755, men var antagelig færdigt inden Aarets Slutn.; de Levetzause og Brockdorffske, henholdsvis NV. og NØ. for Pladsen, var fuldendte 1760. Midt paa den smukke, af Palæerne indrammede Plads lagdes ved Hundredeaarsfesten for Suverænitetens Indførelse $\frac{18}{10}$ 1760 Grundstenen til den af det asiatiske Kompagni bekostede, af J. B. Saly udførte Broncerytterstatue af Fr. V., der kostede ialt 550,000 Rd. (Saly var allerede 1753 bleven kaldt til Kbh. i dette Øjemed). Modellen blev færdig 1764, men først 1768 blev den støbt og opstillet $\frac{16}{8}$ s. Aar, og Afsløringen foregik endelig $\frac{1}{8}$ 1771. (M. Butty, Beskr. over Fr. V's Statue til Hest, Kbh. 1774; Hjalmar Friis, Rytterstatuen af Fr. V paa A., Kbh. 1921; Mario Krohn, Frankrigs og Danmarks kunstn. Forbindelser I p. 49 ff. og II p. 98).

Da Kongefamilien var bleven husvild ved Christiansborgs Brand i 1794, blev Opmærksomheden henvendt paa disse Palæer, af hvilke allerede det Brockdorffske var blevet købt af Kongen 1765 for 52,500 Rd. og 1767-88 benyttet som Landkadetakademi, i de følgende Aar som Søkadetakademi. Marts 1794 købtes nu det Moltkeske Palæ med Inventar for 45,000 Rd. til Bolig for Kongen (fra den Tid kaldes det „Chr. VII's P.“), og samtidig købtes for 26,861 Rd. det Schackske Palæ

til Kronprinsregenten. Det Levetzause blev erhvervet af Arveprins Frederik; det tilhørte Stamhuset Restrup (se V p. 629) og solgtes paa den Betingelse, at Købesummen blev en Stamhuset tilhørende Kapital.

Da Palæerne var forfaldne, navnlig det Schackske, maatte der foretages en Istandsættelse og Ombygning, der lededes af Harsdorff og trak ud flere Aar. Alene til det Moltkeske og Schackske Palæs indre Udstyr medgik der i de første Aar over 86,000 Rd., der ligesom Købesummen udrededes af de indkomne Bidrag til Christiansborgs Genopførelse. Den ydre Ombygning bestod væsentlig i, at Hovedindgangene i Façaderne fjærnedes, og at Kommunikationsbygningerne mellem Hovedpalæerne og Pavillonerne forhøjedes med en Etage, saa at Palæerne fik det

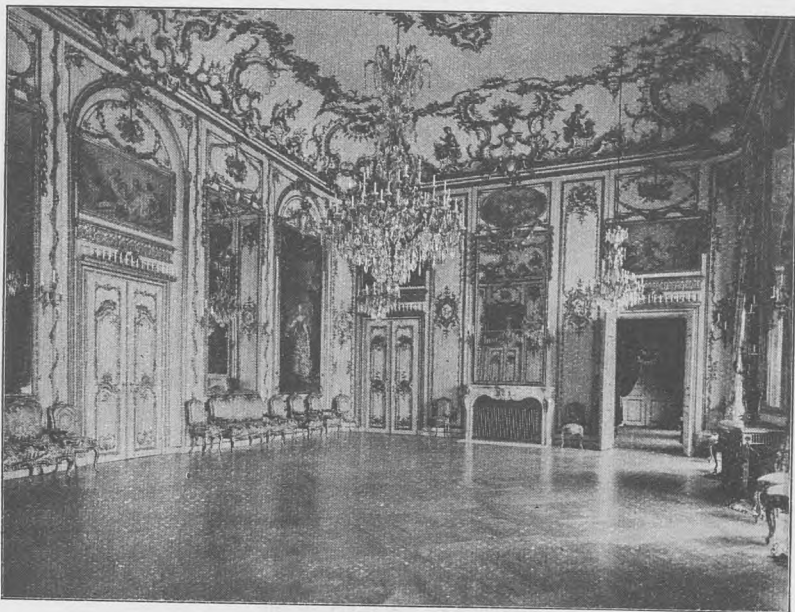

Kolonnaden paa Amalienborg.

nuv. Udseende. Tillige opførte Harsdorff den prægtige Kolonnade i ædel ionisk Stil, hans genialeste Arbejde, som Forbindelsesbygning mellem det Moltkeske og Schackske Palæ (Forbindelsesgangen over Søjlerne er kun henved 2,2 m høj); Bygningen, der kun maatte koste c. 19,000 Rd. og derfor desværre blev af Træ, stod allerede færdig i Nov. 1794. (Weilbach i „Architekten“ XX p. 124 og XXI p. 105).

Det Schackske Palæ vedblev at være Bolig for Fr. VI, ogsaa efter at han var bleven Konge („Fr. VI's Palæ“), og her døde han 1839, hvorefter Enkedronning Marie Sophie Frederikke residerede i Palæet (der 1840 underkastedes en større Restauration) indtil sin Død 1852. Saa blev det fra 1854 Sæde for Højesteret, indtil det efter den nødvendige Restauration i 1865 blev Bolig for Chr. IX indtil hans Død 1906, hvorefter det fik Navnet Chr. IX's Pælæ. Palæet benyttes nu, efter Chr. IX's Ønske, som Samlingssted for Kongefamilien. — Det Moltkeske Palæ („Chr. VII's Palæ“) hørte efter Chr. VII's Død ogsaa til Fr. VI's Hofstat og beboedes af en Del Hofembedsmænd eller benyttedes til kgl. Kontorer; fra 1852 havde Udenrigsministeriet Domicil i det, indtil der 1885 indrettedes Receptions- og Festlokaler for Kongen her. — Det Brockdorffske Palæ vedblev at være Søkadet-

akademi indtil 1828, da det efter en Hovedreparation blev indrettet til Bolig for Prins Frederik Carl Christian, den senere Fr. VII, og hans Gemalinde Vilhelmine; her stod ogsaa hendes andet Giftermaal med Hertug Carl af Glücksborg i 1838, men da de snart efter flyttede til Kiel, blev det 1839 Bolig for Landgreve Vilhelm af Hessen og hans Gemalinde († 1864), og her stod Chr. IX's Bryllup ^{26/5} 1842; da Landgreven var død 1867, blev det indrettet til Residens for davær. Kronprins Frederik, der flyttede herind 1869 efter sit Giftermaal med Prinsesse Louise og vedblev at bo her, efter at han 1906 blev Konge; efter hans Død 1912 beboedes det af Enkedronning Louise og hendes Børn indtil Enkedronningens Død 1926.

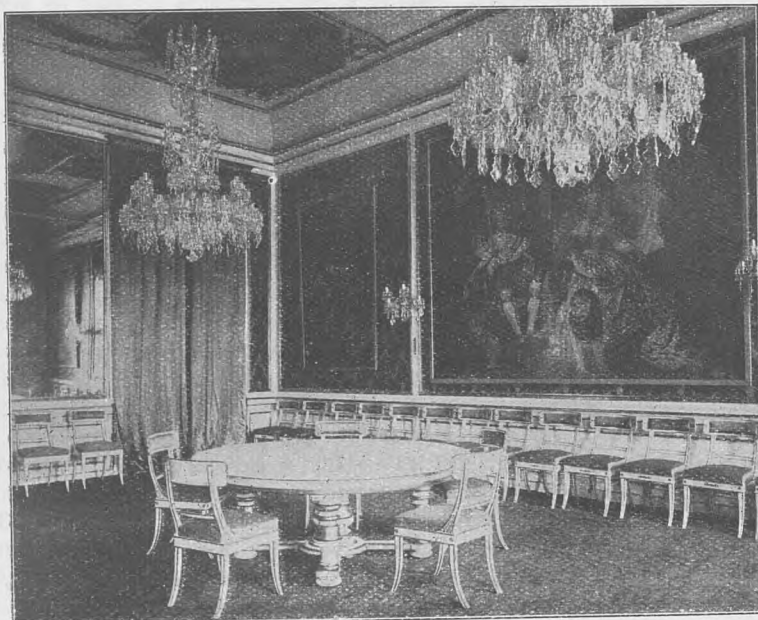

Riddersalen paa Amalienborg, Chr. VII's Palæ.

— Det Levetzause Palæ blev efter Arveprins Frederiks Død 1805 beboet af Sønnen Chr. Fr., den senere Chr. VIII; her fødtes Sønnen Fr. VII i 1808, og her døde Chr. VIII 1848, hvorefter Enkedronning Caroline Amalie residerede her til sin Død 1881. Efter Christiansborgs Brand 1884 flyttede Udenrigsministeriet hertil, indtil Palæet efter den fornødne Restauration indrettedes til Bolig for davær. Prins Christian i 1898 efter hans Giftermaal med Alexandrine, Hertuginde af Mecklenburg; Palæet beboes vedblivende af Kongeparret.

Af Palæernes Indre, der fra Beg. var ensartede i Planen og alle dekorerede i Rokokostil, skal særlig nævnes Festlokalerne i Beletagen i *Chr. VII's Palæ*, som staar omtrent i deres oprindelige Skikkelse fra Moltkes Tid og præges af hans Interesse for fransk Kunst (Mario Krohn, *Frankrigs og Danmarks kunstn. Forbindelser* I p. 85 f., Kbh. 1922). Den pragtfulde, med Guld paa hvidt, med Spejle og Marmorkaminer dekorerede Riddersal, 14 × 9 m, indtager Midten af Bygningen indenfor Søjlepartiet og er c. 7,5 m høj, idet den ogsaa gaar gennem Mezzaninetagen; i Salen, hvis Rokokodekorationer er udførte af le Clerc, findes Dørstykker af Louis XV's Hofmaler, François Boucher, samt Vægmalier af Fr. V

og Dronning Juliane Marie. I Trøngemakket, med Stukloft, findes bl. a. et Maleri af Fr. III, af Abrah. Wuchter, og et Maleri af Fr. V til Hest, af Pilo. Spisesalen, der gaar gennem hele Slottets Dybde, 16 m, er i Modsætning til de fleste andre Rum dekoreret i fransk-nyklassisk Stil, under Ledelse af Jardin 1757; i begge Ender af Salen, som er et af de ældste og smukkeste Rum i denne Stil, er der Marmorbuffetter med Fontæner. I Rosen (Marskalstaflet), der ligger i den ene Pavillon og fra Beg. indeholdt Grev Moltkes Naturaliesamling, findes bl. a. interessante Loftsmalerier af Karel v. Mander, forestillende Borger- og Soldatertyper fra Midten af 17. Aarh. (se C. Bruun, Kjøbenhavn III p. 692; Afbild. i Be-

Rosen paa Amalienborg.

ring Liisberg, Kjøbenhavn p. 291 flg.), og et Maleri af Chr. VIII og Dronning Caroline Amalie i Kroningsdragt (af J. D. Court). I det røde Gemak, med Stukloft og rødt Silketøj paa Væggene, findes bl. a. et Maleri, Vagtparaden paa Amalienborg Plads, af Fr. Henningsen, skænket til Chr. IX's Guldbryllup af tjenstgørende og afskedigede Befalingsmænd af Hæren. I Fløjelsgemakket, med Fløjelstapeter, findes bl. a. to Malerier af O. Bache: „Hestgarden indskibes til Krigen 1848“ og „Kongen besøger Skanse Nr. 2 paa Dybbøl April 1864“, skænkede af Hærens Befalingsmænd ved Regeringsjubilæet 1888. I Skilderigemakket (med rigt Rokokoloft), som i Moltkeske Malerisamling), findes bl. a. to Malerier af Pilo: Chr. VII og Fr. V's Dronning, Louise, samt et Maleri af Karel v. Mander: Chr. IV. Endelig er der to Gobelinsgemakker, med flere franske vævede Tapeter (det største, over 7 m langt, forestiller et Marked i Kina, det andet Fiskere i Kina, to andre Alexanders Indtog i Babylon og Alexander i Dronningens Telt), der ligner de Arbejder, der udførtes i Gobelinsfabrikken under Ch. le Brun. Værelserne i Stuen og Mezzaninetagen benyttes til Gæsterum for Hoffets

kgl. Gæster og deres Følge. Den store Hovedtrappe er dekoreret med Stuk i lyse Farver. — I det Levetzouske Palæ findes i Beletagen en Række Interiører i nyklassisk Stil, som Abildgaard efter 1795 indrettede for Arveprins Frederik (Leo Swane, Abildgaard. Kbh, 1926 p. 61).

Til hvert af Palæerne hører der to Gaarde („Hovedgaarden“ og „Køkkengaarden“) med Bygninger til Funktionærer m. m. — ved Chr. VII's Palæ ligger langs Frederiksgade det i 1800 opf. „Dronningens Ridehus“, — og en Have. I Haven til Chr. VII's Palæ, paa samme Sted som et ældre Lysthus, staar en smuk Pavillon, bygget i 1760'erne som „Volière“, Havesal med „Fuglehus“, efter Tegn. af Jardin „dans toute la simplicité antique“. Den er af rød bornholmsk Sandsten og bestaar af en aaben Rotunde, der bæres af ioniske Søjler og overdækkes af et Kobberkuppeltag, samt to smaa Sideløje og en lukket Omgang bag Rotunden.

Amalienborg Plads har i 1886 faaet Mønsterbrolægning med Mosaik langs Palæerne og omkring Rytterstatuen (udført af italienske Arbejdere); den kostede c. 125,000 Kr. Et Par af de oprindelige, med Statuen samtidige Lygtepæle staar nu paa Løvenborg (se II p. 443).

Litt.: O. C. Nielsen, Amalienborg, I-III. Kbh. 1925.

Umiddelbart op til Amalienborg („Chr. IX's Palæ“) og under samme Bestyrelse som Slottet ligger i Amaliegade det saakaldte **Gule Palæ**, en smuk Bygning i fransk-nyklassisk Stil, 3 Stokv. høj over Kælderen, med stukforsiret, gulmalet Façade. Palæet er opf. 1764 efter Tegn. af Jardin (se „Fra Arkiv og Museum“ I p. 32) for Købmand H. F. Bargum og købtes 1809 af Kongen (Skøde $\frac{3}{4}$ i 1810). Det indrettedes til Bolig for Arveprinsesse Caroline (der da kaldtes for „Kronprinsesse“, hvorfor det i længere Tid beholdt Navnet „Kronprinsessens Palæ“), da hun 1812 blev forlovet med sin Onkel Prins Chr. af Hessen; men han døde 1814. Senere benyttedes det til Indlogering af Fyrster, deribl. Hertug Vilhelm af Glücksborg (Chr. IX's Fader) under hans aarl. Besøg, og Prins Henrik af Oranien; 1833-35 beboedes det af Chr. IX's Broder Prins Vilhelm, fra 1837 af Chr. IX selv; først som ugift, fra 1842 som gift, indtil 1865, da han flyttede over i Amalienborg, og fra 1865 af davær. Kronprins Frederik indtil hans Bryllup 1869. Desuden har det bl. a. huset den svenske Konge Carl XV og den senere russiske Kejser Alexander III og Prinsesse Dagmar under deres Besøg ved Kongens Sølvbryllup 1867; senere beboedes det af Kongens Brødre Prinserne Vilhelm og Hans, og fra 1885 beboes det af Prins Valdemar. — I Gaarden ligger en gammel, stor Staldbygning og en 1876-77 opf. Bygning med Vognremiser og Funktionærboliger.

Prinsens Palæ („Palæet i Kælveboderne“), Frederiksholms Kanal, i den efter 1660 anlagte Bydel i Kælvebodstrand. Paa det nuv. Palæs Grund opførte Købmand Vigandt Michelbecker 1684 en stor og anselig Gaard paa Hj. af Frederiksholms Kanal og Ny-Vestergade, der kaldtes Vigandtsgade efter ham. Her var en Tid Kapel for de Reformerte (se p. 306). Fr. IV lejede Gaarden (Ejer: Grosserer Vilh. Edinger) til Brug for Peter den Store, da han opholdt sig i København i 1716, og da Kongen ombyggede Københavns Slot, købte han Gaarden, lod den efter Køb af flere Nabogrunde ombygge (Arkitekt: J. C. Krieger) og bestemte den til Bolig for Kronprinsen (Chr. VI). Af disse ældre Bygninger staar nu kun de to nederste Stokværk af den lange Ny-Vestergadefløj, medens barokke Sandstensdekorationer fra det Krieger'ske Palæ har fundet Anvendelse paa det nyere Palæ,

som Indfatning dels for Indgangsdøren, dels for Havesidens Vinduer. En ny Ombygning fulgte hurtigt efter; thi da Kronprinsen (Fr. V) med sin Gemalinde Prinsesse Louise af England skulde flytte derind 1743, var Gaarden alligevel ikke anselig nok, hvorfor de midlertidig tog Bolig paa Charlottenborg, medens den med N. Eigtved som Arkitekt og Hoftømmermester Joh. Boye-Junge som Entreprenør i 1743-44 for 35-40,000 Rd. ombyggedes til det endnu bevarede Palæ. Dette Palæ, i Rokokostil, bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, 3 Stokv. høje over Kældere; Sidefløjene ud til Kanalen er efter fransk Palætype forbundne ved en lav Forbygning (med Kælder og Stue), hvis Balustrade bærer Statuer og Vaser; over Balustraden ser man Hovedfløjen med Rigsvaabnet i Frontespicen. De 3 Fløje og den lave Bygning indeslutter den firkantede Forgaard; bagved Hovedfløjen er en Have, der oprindl. har været smykket med Statuer og Fontæner. Fra Beg. var Façaden ud

Prinsens Palæ.

mod Kanalen ganske symmetrisk med to ens, 3 Fags Sidepartier, men 1745-46 blev en Slotsforvalterbolig ombygget og forbundet med Palæets Sidefløj nærmest Stormgade, og efter Eigtveds Død fuldenndtes 1757 denne Bygnings Omdannelse til en integrerende Del af Palæet under Ledelse af Thura (hvilket har givet Anledning til, at han tidligere ansaas for Palæets Bygmester).

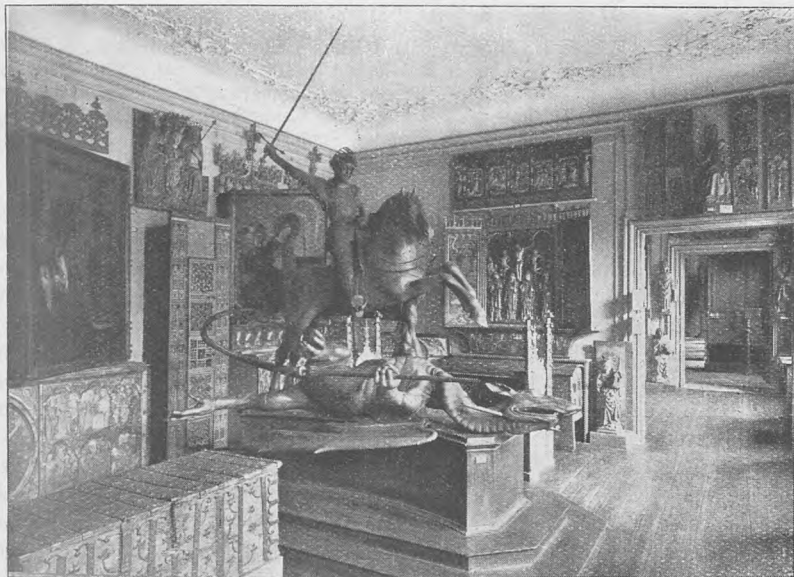
Kronprins Frederik tog ved sin Tronbestigelse 1746 Residens paa Christiansborg. Palæet blev da overladt Dronning Sophie Magdalenes Søster, Enkefyrstinde Sophie Caroline af Ostfriesland, som benyttede det til Vinterbolig til sin Død 1764. Det blev nu bestemt til Bolig for Landgrev Carl af Hessen-Kassel og Prinsesse Louise (Fr. VI's Svigerforældre) — de forlod dog 1767 København —, hvorfor det underkastedes en større Restauration under Ledelse af Harsdorff; bl. a. blev en Kongen tilhørende Gaard i Ny Vestergade (en Tid Bolig for Billedhugger le Clerc) inddraget og omdannet til Staldgaard. Iøvrigt blev Palæet, foruden til Magasin, brugt til Fribolig for højtstaaende Personer og Embedsmænd — hvorfor det ofte kaldtes „det adelige Vartov“ —, saaledes Grev C. C. Stolberg (1764), Hofmarskal C. F. Moltke og Kmhr. C. C. Gabel (1765), Grev F. V. C. Holck og Lægen, Etatsrd. J. v. Berger (1770), Kmhr. F. C. v. Warnstedt, Statsminister Ove Høegh-Guldberg m. fl., og dette vedblev helt op til 1850; Riddersalen benyttedes i nogen Tid til Atelier af Malerne Abildgaard og Juel. Palæet afgav dog ogsaa efterhaanden Plads for forskellige Institutioner. Det kgl. Landhusholdningsselskab

fik Lokaler her 1771, og det holder endnu sine Møder her. Det kgl. danske Videnskabernes Selskab fik fra 1776 Tilladelse til at benytte nogle Værelser; efter Christiansborgs Brand 1794 maatte det vel afgive disse til Højesteret, hvorfor det 1795 fik Lokaler i en af Staldbygningerne ved Christiansborg, men 1854 fik det atter Lokaler paa Palæet, indtil det 1899 rykkede ind i sin egen Bygning. Højesteret fik som nævnt Lokaler her fra 1794 og holdt sine sædvanlige Møder i Ridder-salen (der dengang maatte rømmes af Maleren Juel) indtil 1854 (se p. 357). Ogsaa det kgl. nord. Oldskriftselskab holder sine Møder her siden 1854 (i Landhusholdningsselskabets Lokaler). Nu er Palæet dog først og fremmest Hjemsted for de betydelige Samlinger, som fra Midten af 19. Aarh. fik Plads her, nemlig det kgl. Museum for nordiske Oldsager, det etnografiske Museum, Antiksamlingen og Mønt- og Medaillesamlingen (Kobberstiksamlingen, som ogsaa havde Plads her fra 1852, flyttedes 1896 til det nye Kunstmuseum). Nu sammenfattes de alle under Navnet *Nationalmuseet*.

Ang. Museernes første Udvikling og tidligere Historie henvises til p. 185 flg. ovenfor (sml. Bering Liisberg, Kunstkammeret, Kbh. 1897). Begyndelsen til Nationalmuseets danske Samlinger blev 1807 skabt af Prof. Rasmus Nyerup som Sekretær i den af ham foreslaaede „Commission for de nordiske Oldsagers Opbevaring“, hvis Samlinger 1832 fra Trinitatis Kirkeloft overflyttedes til Christiansborg og 1853-54 til Prinsens Palæ, hvor Etnografisk Samling var aabnet for Publikum 1849 og Antiksamlingen grundlagt 1851. De danske (nordiske) Samlinger bar indtil 1892 Navnet Det kgl. Museum for nordiske Oldsager („Oldnordisk Museum“). Ved kgl. Res. af ²⁸/₁ 1892 organiseredes Samlingerne paa Prinsens Palæ som **Nationalmuseet**, bestaaende af *den danske Samling* (det tidl. oldnordiske Museum), *den etnografiske Samling*, *Antiksamlingen* og *Mønt- og Medaillesamlingen*. Administrativt set blev Nationalmuseet delt i to Afdelinger, hver under sin Direktør (1. Afd. omfattede den danske Samlings forhistoriske Dele, Etnografisk Samling og Antiksamlingen, 2. Afd. den danske Saml. hist. Del og Møntsamlingen). Denne Ordning er endnu i Hovedsagen bevaret, men efter Direktør Sophus Müllers Fratræden omorganiseredes Nationalmuseet ved kgl. Resol. af ³¹/₇ 1922. Under Overledelse af en Direktør bestaar Museet nu af 6 selvstændige Afdelinger, 1) *den danske Samlings forhistoriske Del*, 2) *den danske Samlings historiske Del*, 3) *Dansk Folkemuseum*, administrativt indlemmet ved kgl. Resol. af ⁹/₆ 1920, men ikke anbragt i Palæet, 4) *Etnografisk Samling*, 5) *Antiksamlingen*, 6) *Mønt- og Medaillesamlingen*. Tillige sorterer Fredning og Bevaring af Landets forhist. og hist. Mindesmærker (sml. p. 190 flg.) under Museet, ved hvilket der er et Haandbibliotek og et Arkiv (tidligere „antikvarisk-topografisk Arkiv“).

I *den danske Samling*, i Hovedfløjen mellem Gaarden og Haven, mærkes bl. a.: *Runehallen* (indrettet 1867), med en Del Runestene fra 9-11. Aarh. (se Stephens, The runic hall, Kbh. 1868, Wimmer, Danske Runemindesmærker, jfr. Haandudgaven ved Lis Jacobsen, Kbh. 1914), nemlig Stenene fra Snoldelev, Helnæs, Trygge-vælde, Vordingborg, Bregninge, S.-Kirkeby, Tirsted, Taarnborg, Sandby, Sørup, Freerslev, Glenstrup, Egaa, Asferg samt nogle Fragmenter; i Hallen desuden to Granitdøbefonter, Helleristningssten, med skaalformede Fordybninger og Soltegn fra Sten- og Bronzealder, samt en Marmorbuste af *C. J. Thomsen* (af H. V. Bissen, bekostet 1860 af Rigsdagens Medlemmer). Stueetagen indtages af den forhistoriske Afdeling, der ved sit rige Indhold og sin gennemførte systematiske Ordning rager højt op blandt Evropas lign. Samlinger. Foruden de store Rækker af samlede Fund og Enkeltfund fra Oldtidens forskellige Tidsrum indeholder Samlingen en

Del særskilt opstillede større Sager, hvoraf fremhæves Udsnit af en Skaldyng fra den ældre Stenalder, Solbilledet fra Trundholm Mose og Egekister fra den ældre Bronzealder, en Vogn fra den ældre Jernalder (fra Dejbjerg Mose), et stort relief-prydet Sølvkar (fra 1.-2. Aarh. e. Chr., fra Gundestrup). Den historiske Afdeling har Plads paa Trappegangen og 1. Sal. Dens kirkelige Samling er særlig rig paa Genstande fra romansk Tid, navnlig flere kobberdrevne, forgyldte Altre af lign. Art som Altrene i Sal og Stadel (se VIII p. 170 og 286); blandt de sentmiddelalderlige kirkelige Snitværker kan fremhæves Skt. Jørgensgruppen fra Husum; fra Renæssancetiden findes et Udvalg af danske Møbler, deribl. Pragtsengen fra Clausholm,

Fra Nationalmuseets 2. Afdeling.

en Række Sølvfund fra 17. Aarh.'s Krige samt de II p. 46 omtalte vævede Tapeter med danske Kongers Billeder. Disse hænger for en Del i Palæets gamle Riddersal, der ligesom flere andre af Beletagens Rum har bevaret et smukt Udstyr fra Palæets Opførelsestid. — *Etnografisk Samling*, der indeholder Sager fra Folkeslag udenfor Europa, har Plads i Sidefløjen til Ny Vestergade; særlig fyldigt belyser Samlingen den eskimoiske Kultur, og den indeholder meget værdifulde, gamle Genstande (fra Kunstammeret). — *Antiksamlingen*, der tilstræber at give et sammenhængende Billede af den klassiske Oldtids Kultur og indeholder ægyptiske, babyloniske, assyriske, fønikiske, græske, etruske og romerske Oldsager, har Plads til venstre i den lave Forbindelsesbygning til Gaden og i Sidefløjen ud til Ny Vestergade, i hvilken ogsaa *Mønt- og Medaillesamlingen* findes. I Muren paa denne Sidefløj ud til Gaarden er ¹⁵/₈ 1889 afsløret et Mindesmærke for *Worsaae*; et Bronzebasrelief med Portrætmedaillon og symbolske Figurer (Fortidens og Nutidens Videnskab), udf. af St. Sinding og Th. Stein; paa den anden Sidefløjs Gaardmur findes en ved Museets Hundredaarsfest 1907 afsløret Mindeeg (af Cementstuk) for Stifteren Rasmus Nyerup (Billedhugger H. G. Petersen). I

Gaarden er 1906-07 opstillet en Jættestue fra Laaland samt en Afstøbning af et Dyssekammer.

I Haven er bl. a. anbragt Ulfelds Skamstøtte fra Graabrødretorv.

Af Hensyn til en paatænkt Udvidelse og Ombygning købte Staten i 1886 og flg. Aar Naboejendommene i Stormgade (Nr. 1-19), og paa dette Tidspunkt nedbrødes Palæets Staldgaard. Nationalmuseets i de senere Aar stærkt diskuterede Byggesag, til hvis Løsning der 1925 iværksattes en frivillig Indsamling, som har indbragt c. 2,3 Mill. Kr., er endelig løst ved Loven af ¹⁰/₄ 1928, hvorefter Samlingerne, med Undtag. af Folkemuseet, skal forblive i Prinsens Palæ, hvis projekterede Tilbygninger vil komme til at strække sig over hele Karréen mod Frederiksholms Kanal, Stormgade, Ny Vestergade og Vestervoldgade.

Litt. om Palæet: F. R. Friis, Prinsens Palæ i Kbh., i Bidr. t. d. Kunsthist. p. 287 flg. — Fr. Weilbach i Fra Arkiv og Museum II Række, I Bd. p. 389 og i Hist. Medd. om Kbh. II Række, I Bd. p. 389 og II p. 501. — V. Lorenzen, Københavnske Palæer II p. 74. Om Museet: A. D. Jørgensen, Udsigt over Centraladministrationens Bygningshistorie, Kbh. 1883 (Saml. Afhandl. Bd. IV). — Sophus Müller, Nationalmuseet, Kbh. 1907. — Nationalmuseets 2. Afd. Kbh. 1908. — Nationalmuseet, Kbh. 1925.

Charlottenborg, Kongens Nytorv, er opf. af Fr. III's Søn, Statholder i Norge Ulrik Fr. Gyldenløve, der ²²/₃ 1669 af Kongen havde faaet Skøde paa Grunden ved Hallandsaas, som netop dengang omdannedes til Kongens Nytorv. Grundstenen til Slottet, til hvilket en Del Materiale fra Kalvø Slot anvendtes (se VI p. 689), lagdes af Chr. V ³/₄ 1672; men Opførelsen gik kun langsomt; efter Aars-tallet 1677 paa Forhusets Skorstene antages det Ydre at have været færdigt i det Aar, men først 1683, da Slottet ²¹/₄ gæstedes af Kongefamilien, var *Gyldenløves Palæ*, som det dengang hed, fuldennt. Arkitekt var Bremerholms Bygmester, Hol-lænderen Evert Jansen, der har kendt Th. Vingboon's Udkast til et Raadhus i Amsterdam (se Tidsskr. for Kunstind. 1892 p. 31). Haven bagved Slottet udmærkede sig ved sin Udsigt over Flaadens Leje og Sundet samt sine smukke Anlæg med klippede Hække, Billedstøtter og Lysthuse samt et Orangerihus, der laa ved Nordfløjen langs den 1671-73 anlagte Nyhavns Kanal, og som senere overgik til Botanisk Have.

Skønt Gyldenløve kun meget lidt beboede Slottet, hører man dog om flere Fester her, saaledes da hans Datter Charlotte Amalie ²⁷/₁₁ 1696 holdt Bryllup med Chr. Gyldenløve, og da han 1697 højtidelig holdt Chr. V's 30aarige Bryllupsdag. Da Gyldenløve havde nedlagt Statholderposten, solgte han Slottet i 1700 (Skøde af ⁵/₆) for 50,000 d. Kronedl. til Enkedronning Charlotte Amalie, efter hvem det fik sit nuværende Navn, og som i Havefløjen indrettede et Kapel (i det sydlige Rum ved Siden af Gennemgangen til Haven). Her levede hun et stille, tilbagetrukkent Liv, naar hun var i Hovedstaden, og her døde hun ²⁷/₃ 1714. Slottet arvedes af hendes Søn Prins Carl, og efter hans Død 1729 af Søsteren Sophie Hedevig, som døde her ¹³/₃ 1735, hvorefter det ved Testam. gik over til Chr. VI. Det blev nu i 1736-37 underkastet en Restauration, der lededes af Häusser og kostede 9000 Rd., men da den nyoprettede „Kjøbenhavnske Assignations-, Veksel- og Laanebank“ allerede Okt. 1738 flyttede til Børsen, stod Slottet vistnok for største Delen ledigt, indtil Kronprins Frederik (Fr. V) og hans Gemalinde under Prinsens Palæes Ombygning (se p. 361) tog Ophold her fra Dec. 1743 til 1745 og skaffede Slottet en kortvarig, livlig Periode. Det blev saa Hjemsted for forskellige Institutioner. Allerede under Kronprinsens Ophold var der i Riddersalen blevet indrettet et lille Teater, hvor der især opførtes italiensk Musik; 1747 overlodes

Salen til „Det musikalske Societet“, der afholdt ugentlige Koncerter mod Entré; senere overlodes Teatret til italiensk Opera og 1750-53 til et fransk Skuespiller-selskab. En Del af Stueetagen ud til Torvet indrømmedes 1747 „Det kgl. Danske Selskab til den nord. Histories og Sprogets Forbedring“; i Beletagen holdt la Beaumelles franske Sprogselskab en Tid sine Møder; ogsaa „Naturalie- og Hus-holdningsselskabet“ var til Huse her 1759-72, og baade „Christianshavns tyske Kirkes Lotteri“ (se p. 282) og „Det første kgl. allene privilegerede Kbhvnske Lotteri“ blev trukne her, det sidste lige til 1791. Men efterhaanden maatte alle disse Institutioner vige for Kunstakademiet.

Oprindelsen til **Det kgl. Akademi for de skønne Kunster** kan paa en Maade føres tilbage til 1701, da en lille Kreds af til Dels udenlandske Kunstnere $\frac{1}{8}$ an-

Charlottenborg.

søgte Kongen om hans Protektion til Dannelsen af „eine regulierte Societet“. Selskabet, „det lovlige Kunstakademi“, der var indviet til Skt. Lukas, holdt sin Indvielsesfest i Overstaldmester Grev Carl Ahlefeldts Gaard paa Kongens Nytorv (nuv. Hotel d'Angleterre) $\frac{21}{10}$ s. Aar. Men til dette Selskab har der vistnok ikke været knyttet nogen Undervisning, og dets Levetid var ikke lang; den Tegneskole, som Maleren H. Krock holdt i Postamtsbygningen bag Børsen (se under Ministerialbygningerne), hvor han havde Værksted siden 1712, er heller næppe fremgaaet af Selskabet. Chr. VI oprettede i samme Bygning et Maler- og Tegneakademi c. 1738 under Ledelse af Krock og le Clerc. Krock døde s. Aar, Akademiet gik over til andres Ledelse (Miani, Tusscher), og der opstod 1744 en ny Skole i et Hus ved Gammelstrand. Fr. V gav Skolen nye Privilegier $\frac{12}{2}$ 1748 og gjorde Eigtved til Akademiets Forstander (medens det før kun var for Malere og Billedhuggere, kom det vistnok da ogsaa til at omfatte Arkitekter), og s. Aars Efteraar fik det Lokale paa Christiansborg „i Etagen over Kronprinsens Stald“ (hvor nu Thorvaldsens Museum er). Fra $\frac{26}{4}$ 1751 kaldes Skolen „Mahler og Tegne-Academie“ med Overhofmarskal A. G. Moltke som Præsos og N. Eigtved som Direktør, og da Lokalerne paa Christiansborg var for smaa, overlod Kongen 1753 en stor Del af Charlottenborg til Skolen. Slottet, der havde lidt en Del, særlig under Skuespilselskaberne, blev istandsat; navnlig blev Riddersalen med sit Galleri, efter at Teatret var fjernet, omdannet til Forsamlings- og Festsal, hvor

tillige en lille Samling Afstøbninger fik Plads, og omkring $\frac{1}{12}$ aabnedes Skolen i Slottet. De nye, af Eigtved udarbejdede Statuter for „Kgl. Skildre-, Bildhugger og Bygningsacademie“ udstedtes $\frac{30}{8}$ 1754, paa hvilken Dag Kongen med Følge besøgte Akademiet, efter at have spist hos Moltke i dennes lige fuldendte Palæ paa Amalienborg, og hvorved Akademiets Stiftelsesdag blev fastsat til $\frac{31}{8}$, Kongens Fødselsdag. Eigtved døde kort efter og afløstes som Direktør af den nys indkaldte franske Billedhugger Saly. Desuden bestod Akademiet af de fast ansatte Professorer — i Beg. næsten alle Udlændinge, saaledes Brødr. Jardin, le Clerc, S. C. Stanley osv. —, en Sekretær, indvalgte Medlemmer og Æresmedlemmer. Akademiet vandt hurtigt Anseelse; i 1752 var der c. 100, i 1756 c. 200 Elever i Skolen, som var delt i den forberedende Afdeling, Frihaandstegneskolen, Gibsskolen, Modelskolen og Bygningsskolen; til Tegneskolerne var der knyttet Undervisning i Perspektiv, Anatomi osv. Skolerne blev ved Struensees Regl. af $\frac{21}{6}$ 1771 forøgede med to Ornamentskoler, der skulde fremme Haandværkerstandens Udvikling ved frit at optage Haandværkslærlinge fra alle Fag, en Bestemmelse, som, hvor meget den end kom til at virke for Haandværket i den flg. Tid, blev i høj Grad hæmmende for Akademiet som Højskole for Kunsten, og som først blev hævet ved Res. af $\frac{28}{7}$ 1857, da Opgaven lagdes i Hænderne paa den tekniske Skole. Efter 1771, da Saly ophørte at være Direktør, begyndte den udenlandske Indflydelse at svinde, og efter Pilos korte Direktorat 1771-72 lykkedes det Direktørerne, som Wiedewelt, Harsdorff, Abildgaard, Weidenhaupt og J. Juel, at hæve Akademiet og fremhjælpe en stor Kreds af indfødte Kunstnere.

Den Brugsret, som Akademiet i 1753 havde faaet over Charlottenborg, blev fornyet ved Reskr. af $\frac{14}{2}$ 1781, efter at Akademiet s. Aar havde undslaaet sig for Forpligtelsen til at holde Slottet vedlige mod at faa en vis aarl. Sum; endelig kom Akademiet i nominel Enebesiddelse af Slottet ved Res. af April 1787, der forundte det „ene og aleneste at være i Besiddelse af denne Bygning“. Rigtignok indskrænkedes denne Eneret efter Byens Brand 1795, da Politiretten fik anvist Lokaler i Nord- og Østfløjen, og da der indrettedes Arrester i Kældrene, hvilket vedblev til 1815, ja Akademiet truedes endog med at miste sit Domicil her og blive forflyttet til Christiansborg (ved Res. af $\frac{9}{8}$ 1795 om, at Harsdorff skulde udarbejde Planer til Ombygning af en af Christiansborgs Fløje til Brug for Akademi osv., se p. 334). Ogsaa Talloetteriet blev fra 1795 til 1818 trukket paa Slottet. Først i 1832 kom Akademiet helt i Besiddelse af det, da Botanisk Have (se ndf.) afstod sin Læsesal i Østfløjen (hvor nu Gennemgangen til Udstillingsbygningen er).

Ved ny Fundats af $\frac{28}{7}$ 1814 fik Akademiet sit nuv. Navn: „Det kgl. Akad. for de skønne Kunster“, og det fik forøgede Indtægter dels ved Skolepenge af de Elever, der ikke er Haandværkslærlinge, dels ved Entré til Udstillingerne (se ndfr.). Iøvrigt havde Akademiet en lykkelig, blomstrende Tid i Aarhundredets 1. Halvdel; navnlig havde C. V. Eckersberg Betydning som Midtpunkt for en stor Kreds af Kunstnere. Aar 1851 henlagdes Elementarskolerne til teknisk Institut som Indledning til den ovfr. nævnte Reform ved den nye Fundats af $\frac{28}{7}$ 1857, der desuden medførte store Forandringer i Akademiets Styrelse, Valg af Medlemmer osv. Værdigheden som Præsæs, der havde været beklædt af Arveprins Frederik og af Chr. VIII og Fr. VII som Kronprins, bortfaldt 1848, hvorefter Kongen har været Akademiets Protektor. Da Styrelsen efterhaanden blev vanskeligere ved det stadigt voksende Medlemstal, trængtes der imidlertid til en Reform, og efter et i 1882 foretaget, utilfredsstillende Forsøg fik Akademiet en ny Fundats af $\frac{18}{1}$ 1887. Ved denne lagdes den styrende Myndighed i Hænderne paa „Akademiraadet“,

som bestod af Professorerne og 24 Kunstnere, valgte blandt Medlemmer af Plenarforsamlingen (de tidl. optagne Medlemmer af Akademiet og de Kunstnere, der havde faaet Udstillingsmedaillen eller 2 Aarsmedailler eller var indvalgt i Forsamlingen), dels af denne selv, dels af Kunstnersamfundet (de Kunstnere, der var Medlemmer af Plenarforsamlingen eller havde faaet 1 Aarsmedaille eller 1 Guldmedaille eller havde udstillet et vist Antal Gange paa Charlottenborgudstillingen). Denne Forfatning virkede i det væsentlige uforandret i en længere Aarrække med mindre Ændringer ved Fundatsen af ¹⁰/₅ 1913. I 1888 oprettedes en Kunstskole for Kvinder, der i 1908 blev forenet med Akademiets Skoler, og i 1908 en bygningsteknisk Skole som Forskole til Arkitekturskolen. Ved den April 1916 givne Lønningslov for Akademiet indførtes forskellige ret indgribende Forandringer: Akademiraadet mistede Valgretten til Professoraterne og har siden da kun Indstillingsret til Ministeriet for disses Vedkommende, et Maler- og et Billedhuggerprofessorat nedlagdes, Administrationen forenkledes m. m. Disse Reformers foranledigede en ny Fundats af ²⁸/₁₂ 1916. Utilfredshed med enkelte af disse Reformers og Brydninger mellem de forskellige Kunstretninger indenfor Akademiet og Skolerne medførte, navnlig efter at en stærk Pressediskussion og direkte Henvendelser havde foranlediget Rigsdagen til at intervenere, Nedsættelse af Akademi-kommissionen af 1920, hvori foruden Repræsentanter for Ministeriet, Akademiet og de forskellige Kunstnerforeninger fire Medlemmer af Folketinget fik Sæde. Kommissionens Arbejde resulterede i en ny Fundats for Akademiet af ¹⁰/₁₀ 1921 og et nyt Undervisningsreglement af ¹²/₇ 1924. En ny Fundats, der i Realiteten kun er en Revision af den forrige, er stadfæstet ²¹/₃ 1927.

Efter de nugældende Regler bestaar Akademiraadet af 36 Medlemmer, 12 af hver Kunstart; Halvdelen vælges af Kunstnersamfundet, hvortil siden 1921 Malere og Billedhuggere fra de af en til Akademiet knyttet Jury anerkendte Udstillinger (i. T. Charlottenborg-Udstillingen, Den frie Udstilling, Kunstudstillingen Grønningen og Kunstnernes Efteraarsudstilling) optages efter visse Regler, medens Arkitekter efter særlige Regler optages af Juryen; den anden Halvdel af Raadet udgøres af Professorerne (i. T. 7) og 11 af Raadet selv valgte Medlemmer. Kunstnere, der er eller har været Medlemmer af Raadet, er Medlemmer af Akademiet. Akademiet styres af en Direktion, bestaaende af en af Akademiraadet for 3 Aar valgt Direktør og en af Ministeriet efter Forhandling med Raadet for 3 Aar udnævnt Administrator. De tidl. Stillinger som Akademi sekretær, -forvalter og -kasserer er siden 1921 forenet i Embedet som Akademiinspektør. Foruden de 7 Professorer virker i. T. ved Skolerne 4 faste og 3 honorarlønnede Docenter, 2 Lektorer og en Række honorar- og timelønnede Speciallærere. Skolerne styres af Skoleraadet, der bestaar af Direktøren, Professorerne, Docenterne, Lektorerne og 6 af Akademiraadet valgte Medlemmer, 2 af hver Kunstart. Akademiets Bibliotek styres af en Bibliotekar. En Samling af Fotografier af Maler- og Billedhuggerkunst er under Oprettelse for Midler, skænkede i 1918 af den danskfødte Skibsreder William Petersen i London, og supplerede ved Bidrag fra Staten og Privatmænd; Samlingen talte 1928 c. 115,000 Fotografier. — I Akademiets Skoler gik i Foraarssemestret 1927: 258 Elever, i Efteraarssemestret 1927: 272 Elever.

Akademiets Bibliotek, der dels er et Skolebibliotek, dels et kunsthistorisk Studiebibliotek, og som er offentlig tilgængeligt, besøgtes i Tiden April 1927-Marts 1928 af c. 10,000 Personer. Det er grundlagt 1758 og omfatter nu c. 25,000 Bd., desuden en stor Samling arkitektoniske Haandtegninger.

Akademiet ejer en Række Kunstværker af forskellig Art (se E. F. S. Lund,

„Danske malede Portrætter“. Bd. 5, 1-4. Hæfte, Kbh. 1906); de vigtigste er Eckersbergs Maleri af Thorvaldsen fra 1814 (nu i „den grønne Sal“ op til Kuppelsalen) og Malerier af Tocqué og Nattier (nu i Kuppelsalen). Desuden ejer Akademiet Samlinger af Medlemsarbejder og af Guldmedailearbejder; ingen af disse er dog fuldt komplet. De findes ophængte i Kuppelsalen og de tilstødende Sidesale samt paa Kontoret. Af Billedhuggerarbejder kan nævnes Thorvaldsens Buste af Kunstneren selv og hans Buste af Eckersberg (begge i den grønne Sal) og Saly's Buste af Fr. V (nu i Festsalen).

Akademiet ejer (1928) Legatkapitaler til samlet Beløb af c. 850,000 Kr. og raader desuden over Uddelingen af andre Legatmidler til et aarligt Beløb af c. 18,000 Kr., foruden at Akademiet har Indstillingsret til betydelige Legatbeløb o. l., i første Række til den paa Finansloven aarlig bevilgede Sum til Rejestipendier for Kunstnere, f. T. 16,000 Kr. aarlig; dertil private Legatmidler til et aarligt Beløb af c. 14,000 Kr. En Mindetavle over Stifterne af de til Akademiet knyttede Legater er ophængt paa Trappen i Vestfløjen.

Akademiet foranstalter aarlig en Guldmedaillekonkurrence for hver af de tre Kunstarter, foruden forskellige Konkurrencer for særlige Legatmidler. Foruden Guldmedaillerne uddeler Akademiet Thorvaldsens, C. F. Hansens og C. V. Eckersbergs Medailler for Kunstværker paa de anerkendte Udstillinger (under særlige Forhold ogsaa for Arbejder, der ikke kan udstilles).

I Tilknytning til Akademiet er **Charlottenborg-Udstillingen** oprettet. En „Salon“, omfattende Professorers og Medlemmers Arbejder, afholdtes første Gang 1769, derpaa 1778, 1794 og sidste Gang 1815. Begyndelsen til de nuv. Udstillinger kan føres tilbage til Slutn. af 18. Aarh., da der ved Aarsfestens Afholdelse udstilledes Prøver af Elevernes Arbejder i Festsalen; fra 1807 blev disse Udstillinger permanente, 1821 udstillede Professorer og Medlemmer sammen med Eleverne. Fra 1857 fik Udstillingen en selvstændig Bestyrelse med en af Ministeriet valgt Formand, medens dens øvrige Medlemmer vælges dels af Akademiet, dels af Udstillerne. Indtil Akademifundatsen af 1916 var Udstillingen en Del af Akademiet, men er siden da betragtet som en selvstændig Institution. Dens Regulativ er senest fastsat ved kgl. Resol. af ¹⁸/₁₁ 1926, hvorefter Udstillerne vælger 5, Akademiet 3 Medlemmer af Udstillingskomitéen. Denne bestyrer Udstillingsfonden (1926: c. 600,000 Kr.) og Legater til kunstneriske Formaal (samlet Beløb 1926: c. 150,000 Kr.). Udstillingerne havde længe Lokale i selve Slottet, indtil der ved Lov af ²⁴/₇ 1880 Ø. for Slottet opførtes en særlig Udstillingsbygning (Arkt.: Alb. Jensen), der var færdig ¹⁴/₃ 1883 og indviedes ved en ¹/₄ 1883 aabnet skandinavisk Udstilling. Bygningen, der tilhører Staten, kostede 500,000 Kr., hvoraf Udstillingsfonden ydede 400,000 Kr., Staten Resten samt Grunden.

Slottet er bygget i en rolig, alvorlig Stil (hollandsk Barok) paa Granitsokkel af røde Mursten og bestaar af 4 sammenbyggede Fløje, af hvilke Hovedfløjen (c. 50 m lang) ud til Torvet og de to Sidefløje (c. 63 m) hver har Kælder og 3 Stokv. Hovedfløjen har paa Hjørnerne to stærkt fremspringende Partier og et med Pilastre prydet Midtparti, i hvilket Porten findes under en Sandstensaltan og Fr. V's Buste samt en Balustrade over Gesimsen; lignende Attikaer over Sidepartierne har været nedtagne, men genopsattes 1890. Den 4. Fløj, Østilfløjen, er kun i 2 Stokv. og tredelt med særskilte Tage, af hvilke det midterste er et Kobberkuppeltag med en lille Trælaterne; paa Midtpartiet, der forneden gennembrydes af aabne Arkader, sidder paa hver Side 3 romerske Buster (af Zink, en er oprindelig). Foruden Skolelokaler og Kontorer, Boliger for 2 Professorer og 2 Funktionæ-

rer indeholder Slottet af større Rum bl. a. Festsalen og Kuppelsalen. Fest- eller Antiksalen (oprindl. Riddersalen), der er i Hovedfløjens Beletage og ogsaa gaar gennem 2. Etage, har ved en Restaur. 1827-28 (Arkt.: C. F. Hansen) mistet sit Galleri og faaet fladt Loft i Stedet for det oprindelige, prægtige Loft, som havde 15 Malerier i Trærammer. Kuppelsalen, i Østfløjen, Akademiraadets Forsamlings-sal, er i Hovedsagen bevaret i sin oprindelige Skikkelse, med et pragtfuldt Stukloft (i Sydfløjen findes ogsaa Rester af Stuklofter).

Til Slottet slutter sig mod S. nogle Bygninger, der endnu staar fra Orlogsværftets Tid paa Bremerholm. Fr. II opførte 1579 et Sejlhus, en 3 Stokv. høj Bygning ved Østenden af den lange Reberbane, et Anlæg, som ses paa flere Byprospekter fra Chr. IV's Tid. Ved Charlottenborgs Opførelse blev et Stykke af Sejlhuset nedbrudt, men en Rest staar endnu, ligesom der er bevaret et Stykke af Reberbanen (hen mod Heibergsgade). Sejlhuset („Garnmagasinbygningen“) tjener nu som Inspektørbolig (paa 3. Sal har Skolen to Ateliers), Resten af selve Reberbanen som Billedhuggerateliers. Ved Øst-

Kuppelsalen paa Charlottenborg.

enden af Reberbanen, mod Heibergsgade, ligger en i 1867 opført Professorbolig.

Udstillingsbygningen, paa Granitsokkel af røde Mursten, bestaar af 3 Fløje, i 2 Stokv., med Tilbygning mod S. Af Stueetagen disponerer Akademiet over den sydlige Halvdel til det ovennævnte Bibliotek, Fotografisaml., Foredragssal m. m., medens den nordl. Halvdel og hele første Sal anvendes til Udstillingen. Paa Trappevæggene hænger en af Udstillingsfonden bekostet Samling Portrætmalerier af danske Kunstnere, som stadigt forøges.

Mellem disse Bygninger ligger Akademiets lille Have, hvori der endnu staar enkelte Træer fra den tidligere botaniske Have.

Haven Ø. for Slottet blev 1770 bortforpagtet, men 1777 gav Kongen den til *Botanisk Have*, der 1874 flyttede til sin nuv. Plads, hvorpaa Terrænet for største Delen udlagdes til Byggegrunde og Haver.

Litt.: J. M. Thiele, Kunstakademiet og Heststatuen, Kbh. 1866. — F. Meldahl, Ch. Slot, i Tidsskr. for Kunstind. 1892 p. 29 fig. — F. Meldahl og P. Johansen, Det kgl. Akademi for de skønne Kunster 1700-1904, Kbh. 1904. — F. Meldahl, Kunstudstillingen ved det kgl. Akademi, Kbh. 1906. — Vilh. Lorenzen, Københavnske Palæer I, Kbh. 1922.

Her nævnes endnu fire private Palæer.

Det under Gavnø Gods (III p. 445) hørende **Thotts Palæ**, Hj. af Kongens Nytorv og Bredgade, er opført af Admiral Niels Juel († her 1697). Allerede 1661 ejede han en Gaard paa samme Grund; 1683, da han paa denne (og andre tilkøbte Grunde) vilde opføre en „real Bygning“ af Grundmur, fik han 10 Aars Fri-

Thotts Palæ.

hed for Grundskat og Toldfrihed for Materialerne, og da Bygningen var færdig, opnaaede han 1686 paa Grund af den store Bekostning 20 Aars Frihed; Arkitekten er ukendt (Lambert v. Haven?). Enken solgte Gaarden 1698 til Sophie Am. Moth eller rettere til dennes 1703 afdøde Søn Chr. Gyldenløve (Skøde af $2\frac{1}{2}$ 1699), hvis Enke Dorothea Kragh og Søn Chr. Danneskjold-Samsøe († 1728) derpaa ejede den (1716 boede her den russ. Gesandt Grev Dolgorucky, hos hvem Czar Peter opholdt sig nogle Nætter, og efter den store Ildebrand 1728 var Stuen lejet af Postamtet til 1731). Den sidstnævnte Ejers Søn Fr. Chr. Danneskjold-Samsøe solgte den 1753 til Anna Sophie Rantzau, Enke efter Hans Schack til Schackenburg, og efter hendes Død 1760 solgtes den s. Aar (Sk. af $\frac{1}{8}$ 1761) ved Auktion for 16,130 Rd. C. til Grev Otto Thott († 1785), der i 1760'erne lod den ombygge af Jardin og i Baggaarden ud til Haven opførte en Bygning til sit store Bibliotek. I en lang Tid (fra c. 1800 til 1893) var en Del af Palæet beboet af den russ. Gesandt; nu findes den franske Legation her. Bygningen, to Stokv. høj over Kælderen, med 37 m lang Hovedfacade til Torvet, har over Granitkvadersoklen pudsede Mure. Kun Bredgadesiden staar uforandret i den oprindelige Stil (nederlandsk Barok), med toskanske Pilastre mellem Vinduerne. Torvefacaden er stærkt præget

af den Jardinske Ombygning; i hans fransk-nyklassiske Stil er Porten, Guirlanderne under Vinduerne, Pilastrenes korinthiske Kapitæler, den rigtdekorerede Frontespice, med det Thottske Vaaben, samt Attikaen. Oprindeligt var Anlægget en tofløjet Vinkelbygning; en tredje Sidefløj i Gaarden tilbyggedes af Chr. Gyldenløve; i det Indre er der Interiører fra hans og Danneeskjoldernes Ejertid. Palæet er restaur. 1839 og 1893 (Arkitekt G. Tvede). 1898 bortsolgtes største Delen af den bagved liggende Have til et Byggeselskab, der har anlagt Palægade. (Se P. F. Jensen, Gavnø, p. 426 flg.; Vilh. Lorenzen, Kbh'ske Palæer II p. 1).

Odd-Fellow Palæet, Bredgade, er opf. af Grev C. A. Berckentin, der fik Skøde paa Grunden 1751 og straks derefter lod Bygningen rejse (Arkitekt: N. Eigtved;

Odd-Fellow Palæet.

dog ledede J. G. Rosenberg Opførelsen); 1761 solgte Datteren Louise v. Plessen det for 40,000 Rd. til Baron H. C. Schimmelmänn († 1782), hvis Søn Greve E. H. S. her og paa Sølyst (se II p. 286) samlede sin Tids betydelige Mænd om sig. Det hørte under det Schimmelmänn'ske Fideikommis, men 1872 overgik det til fri Ejendom, og 1884 afhændedes det til et Aktieselskab, som lod det gennemgribende ombygge og indrette til *Koncertpalæ* (Arkt. Johan Schrøder) med Restaurations- og Foreningslokaler; 1900 solgte Selskabet det for 1,020,000 Kr. til *Odd Fellow Ordenen*, der for c. 200,000 Kr. har foretaget Forandringer særlig af de nedenævnte Sidefløje, idet bl. a. den sydl. i Stue og 1. Sal er omdannet til en stor Logesal med mindre Arbejdslokaler, ligesom der i den nordl. paa 2. Sal ogsaa er indrettet en Logesal. — Palæet, der ligger noget tilbage fra Gaden, bærer Aars-tallet 1753 og er i udpræget Rokokostil, 3 Stokv. højt over Kælderen, med pudsede Mure og Sandstensforsiringer; Hovedfaçaden, med det Berckentinske Vaaben over Midtrisalitten, er velbevaret, og i det Indre har bl. a. Vestibulen beholdt sit Rokokopræg. Men efter 1884 er Bygningen som Helhed dog stærkt ændret, dels ved Indretningen af de to Koncertsale, en med 500, en med 1500 Pladser, der er placerede i Tilbygninger, som ganske dækker Palæets Bagside, dels ved Omdannelse

af Forgaarden. Af dennes Gitter, der oprindelig stod i Gadelinien, er kun Midtpartiet, med Smedejærnsporte i Rokokostil, bevaret (og flyttet tilbage), og de tidligere Sidelængere er 1885-89 omdannede og øgede med Gadepavilloner i Efterlign. af Rokokostil (Arkt. Schrøder og Wetbrork). O. F. Ordenens Ændringer er ledede af Arkt. Manderup Poulsen. (Munthe af Morgenstjerne, Odd-Fellow Palæet 1926).

Ved Amalienborg ligger to ens Palæer, i Rokokostil, symmetrisk hver paa sit Hjørne af Bredgade og Frederiksgade, Det Bernstorffske og Det Dehnske Palæ.

Det Bernstorffske Palæ, Bredgade Nr. 42, er opført af J. H. E. Bernstorff (Grundstenen nedlagt ^{27/10} 1752) efter Tegning af J. G. Rosenberg. Stadskonduktør J. H. Rawert og Tømmerhandler Hallander købte det, efter A. P. Bernstorffs Død, 1799 for 40,000 Rd.; i Begyndelsen af 19. Aarhundrede købtes Halvdelen for 29,000 Rd. af Kommandørkaptajn St. Andersen Bille, der boede her med den spanske Gesandt Grev Yoldi. Da Arveprinsesse Caroline 1829 ægtede Arveprins Ferdinand, erhvervede de Palæet; efter hendes Død 1881 solgtes det for c. 357,000 Kr. til Kong Georg af Grækenland. I „Kong Georgs Palæ“ havde Højesteret efter Christiansborgs Brand Lokaler i Beletagen (første Møde ^{21/10} 1884), og i Stueetagen indrettedes Bolig for Prins Carl efter hans Giftermaal 1896 med Prinsesse Maud. Her modtog Prinseparret ^{20/11} 1905 den norske Stortingsdeputation, som overdrog Prinsen den norske Kongekrone, og ^{23/11} drog de som Kong Haakon VII og Droning Maud til Norge. Kong Georgs Arvinger solgte Palæet til det Transatlantiske Kompagni (Skøde af ^{26/2} 1918), som 1921 solgte det til Assurance-Kompagniet Baltica (Skøde af ^{30/11}). En af Beletagens Sale har været prydet med 4 store vævede, c. 1902 nedtagne franske Gobeliner, udf. for Bernstorff 1749 i Beauvais efter Bouchers Kartoner (Amours des dieux). I samme Sal findes endnu, foruden Stukloftet og smukke Vinduesspejle, en prægtig Marmorkamin med Spejl, en ypperlig Prøve paa Rokokotidens franske Kunsthaandværk, monteret med Lampetter og andre Bronceornamenter af en af Datidens berømteste Guldmede François Thomas Germain, sign. 1756. (Litt.: Mario Krohn, Frankrigs og Danmarks kunstn. Forbindelse I p. 66 flg., Kbh. 1922; Fr. Schiøtt i „Architekten“ IV p. 234).

Det Dehnske Palæ er opført af Grev F. L. v. Dehn, samtidig og af samme Arkitekt. Det ejedes ved Slutningen af 18. Aarh. af Grev Fr. Reventlow, senere af Hertug Frederik Chr. af Augustenborg, der solgte det 1808, fra 1820 af den vestindiske Planter Mac Evoy († 1833), der lod det Indre med Undtag. af den store Marmortrappe omdanne i nyklassisk Stil (Arkt. G. F. Hetsch), senere bl. a. af Dronning Louises Broder, Prins Frederik af Hessen-Kassel, der 1869 udstykkede det i Parceller; den sidste solgtes 1871 for 52,500 Rd. til Hof-Pianofabrikant Fr. Møller (Hornung & Møller), hvilket Firma, efter at have foretaget Om- og Nybygninger for omtr. samme Beløb som Købesummen, nu er til Huse her. Fra 1928 har Møller-Jensens Skole for dansk Kunsthaandværk Lokale i Palæet.

Frederiksberg Slot, ved Roskildevej. Fr. III skænkede 1663 en af ham opf. Lystgaard, *Prinsessegaarden*, paa „Ny-Amager“ (se Frederiksbergs Hist.) ved den nuv. Hovedindgang til Frederiksberg Have, til sine 4 Døtre. Stor har Gaarden ikke været, og den benyttedes kun til Ophold om Sommeren, om end den undertiden modtog fyrstelige Besøg og var Skueplads for mindre Fester; 1673 var den bortforpagtet. Efter at den sidste af Prinsesserne var bleven gift, gik Gaarden 1680 eller 1681 over til deres Brodersøn Kronprins Frederik (Fr. IV). *Prinsens Gaard*, som den nu blev kaldt, besøgtes kun sjældent af sin Ejer og var beboet

af underordnede Betjente; Bygningen, tildels af Bindingsværk, bestod af 3 Længer med Kælder og eet Stokv.; 1705-06 blev Forhuset forhøjet med en øvre Etage ud til den nuv. Runddel (Arkt. Brandenburg), der tjente som Rendebane. Haven laa dels S., dels V. for Gaarden, og i sidstnævnte Retning førte en Allé, der senere blev en af Hovedakserne i Frederiksberg Haves franske Anlæg, ud til en Fasanhave om-trent paa den nuv. Fasangaards Plads. Da Prinsen imidlertid snart fandt Gaarden altfor lille, besluttede han at opføre et Slot paa den nærved liggende Valby Bakke; ¹⁴/₈ 1699 paabegyndtes Arbejdet, og da han nogle Maanedre efter blev Konge, blev det saaledes fremskyndet, at Slottet væsentligt stod færdigt i Slutn. af 1703; det havde kostet c. 55,000 Rd. Det fik da sit nuvær. Navn, men kaldtes længe „das obere Haus“ i Modsætning til Prinsens Gaard, „das untere Haus“, der blev staaende uforandret indtil 1753, da Hovedbygningen brændte; af de to Bygninger ved Havens Indgang — det tidligere Laurierhus, hvor Haveselskabet nu har Lokaler, og Slotsforvalterboligen, nu Haveinspektørbolig —, er Orangerihusets Mure ældre end Branden, men ombygget af Eigtved 1744, medens den anden Længe er opf. 1755-56 samtidigt med Portgitteret ud til Runddelen (Arkt.: Thurah; Pillernes Skulpturer af Hänel). Slottet paa Bakketofte var i sin ældste Skikkelse et enfløjet Lysthus af beskedne Dimensioner. Kongen havde 1696 ladet den svenske Arkitekt Nicodemus Tessin udarbejde en Plan til hele Anlægget og havde tænkt sig at opføre Slottet efter Forbilledet af de fyrstelige Villaer i Frascati i Italien, men opgav det i første Omgang. Bygmester Ernst Brandenburg ledede Arbejdet; Bygningen, som svarer til den midterste Del af det nuværende Slots Hovedfløj (40 × 16 m), fik Murstensmure over høj Granitkvadersokkel og over de hvælvede Kældere samt to høje og et lavere øverste Stokværk; det temmelig flade Tag havde 6, med Billedhuggerarbejder prydede Gavle og Altan baade mod N. og S. over det lidt højere Midtparti, ligesom der var Portaler med Stentrappes (fra Beg. kun ved den nordl. Side) paa begge Langsider. Mod Syd rejstes et Porthus, oven paa hvilket der indrettedes et Vandreservoir til Havens Fontæner og Kaskader, og som adskiltes fra Slottet ved en aaben Gaardsplads. Det Indre, til hvilket der førte „Italienske Trapper“, var pragtfuldt udstyret, navnlig Kongens og Dronningens Gemakker i 1. Stokv. og de store Sale i det øvre Stokv. med Stukarbejde og Loftsmalerier af Krock, d'Agar, Coffre, Jak. Coning o. a. samt en Del Malerier fra det nedbrudte Slot i Glückstadt. Slottet var dog saa lille, at der lige efter Fuldendelsen maatte indrettes Værelser til Hofbetjentene oppe under Taget, og efter at Kongen havde boet der i Eftersomrene 1704-06, lod han det betydeligt udvide 1708-09 under Ledelse af J. C. Ernst. For Enderne af den ældre Hovedbygning tilføjedes nu to Tværfløje (saa at Slottet fik Form af et H), og den indre Udstyrelse fuldendtes med Stukarbejder af Nerger, Ehbisch, J. C. Sturmberg, Carbonetti m. fl. og nye Loftsmalerier; endvidere indrettedes Slotskirken i Østfløjens Kælder, strækkende sig op i Stueetagen, med Alterbillede (Nadveren) og Loftsmaleri (Johannes' Aabenbaring) af Krock samt Gallerier mod N. og S. Ved Udvidelsen benyttedes Hovedtanken fra det førnævnte Tessinske Projekt, især i Grundplanen. Nedenfor Bakken opførtes en Staldgaard med Vognremise og Køkkenbygning, hvorfra en endnu bevaret underjordisk Gang fører op til Slottet. Først 1711 synes Arbejderne at have været færdige, og der var med de ovenn. 55,000 med-gaaet ialt c. 190,000 Rd. Fr. IV opholdt sig ofte paa Slottet, især inden Fredensborg blev færdig 1722; ²/₈ 1716 var Peter d. Store og Gemalinde Gæster her og spiste oppe paa den for sin vide Udsigt bekendte Altan; ³¹/₈ 1721 blev Anna Sophie kronet til Dronning her; ogsaa under Kbh.'s Slots Ombygning boede Kongefamilien

Vinter og Foraar her 1724-27. Under Opførelsen af Christiansborg opholdt Chr. VI sig alm. om Vinteren paa Slottet, der i disse Aar blev meget udvidet og fik den Skikkelse, det nu har, idet man da byggede de lavere Sidefløje, som forener Hovedslottet med Porthuset, og som ind mod Slotsgaarden har Buegange (Arkitekt: Thurah). Under Fr. V blev Slottet mindre benyttet; derimod boede Chr. VII meget her allerede som Kronprins, her modtog han sin vordende Dronning og dansede med hende i „Rosen“, og under Caroline Mathilde og Struensee rørte der sig et rigt Hofliv med glimrende Fester; Juleaftens Dag 1771 var Haven Skueplads for Livgardisternes lille Revolte. Men navnlig under Fr. VI, som meget yndede Stedet og hyppig holdt Hof her lige til sin Død, stod Slottet i Ry, og Hovedstadsbefolkningens Vandringer herud for at overvære Kongefamiliens Sejlads i Kanalerne er

Frederiksberg Slot.

bekendte nok. Slottet undergik kun mindre Forandringer; 1770 blev flere Interiører fornyede under Harsdorffs Ledelse, 1797 blev det repareret under Harsdorff (en Plan om at forhøje Sidebygningerne med en Etage blev ikke til noget), 1800 under Meyn; det havde fra Beg. været hvidt oliemalet, 1799 fik det lysegul Farve. I 1807 boede Englænderne, 1808 Bernadotte her. I 1828 blev der i Sidefløjene over Buegangene foretaget store Forandringer til Sommerbolig for Kronprins Fr. (Fr. VII) efter hans Giftermaal med Vilhelmine; $\frac{1}{8}$ 1829 viedes i „Kavallergemakket“ Prinsesse Caroline og Prins Ferdinand. Efter Fr. VI's Død 1839 var det forbi med Slottets Stortid, men Enkedronningen boede dog her om Sommeren til sin Død 1852. Det stod nu i flere Aar ubenyttet, idet dog enkelte Lejligheder var udlejede allerede i Enkedronningens Tid; saaledes boede Digteren C. Hauch her fra 1848, senere Orla Lehmann (Oehlenschlägers Fader havde Slotsforvalterbolig i den østlige Sidebygning). Fr. VII benyttede en Tid Værelserne i Beletagen til Frimurerloge; under de to slesvigske Krige indrettedes der Lasaret paa Slottet; en Plan om Slottets Indrettelse til Invalidestiftelse blev opgivet 1865. Fra 1862 fik Uddannelsesskolen for Reserveofficerer Lokaler her. Da den nye Officersskole (se denne) var bleven oprettet $\frac{1}{8}$ 1868, overgik Slottet til Krigs-

ministeriet og benyttedes fra $\frac{1}{5}$ 1869 af denne samt af Hærens Elevskole indtil dennes Ophævelse 1912. Dog bestemtes, at flere af de mærkeligste Værelser skulde bevares uforandrede. Malerierne (deribl. det under Amalienborg p. 359 nævnte af Pilo: Fr. V til Hest) blev indlemmede i den kgl. Malerisamling; til Fredensborg og særlig til Rosenborg afgaves flere Loftsmalerier samt nogle Parketgulve og Gyldenlæderstapeter. Kirkens Inventar blev ogsaa spredt. Alterbilledet kom til Skt. Pouls Kirke, Prædikestolen til Diakonissestiftelsens Kirke, Orgelværket til Frederiksberg Slotskirke.

Slottet overgik saaledes til Officersskolen berøvet ikke alene Møbler, men ogsaa en stor Del af det til Lokalerne hørende faste Inventar til Udsmykning. Til Trods for de knebne Midler, der er bleven tilstaaet til Slottets Vedligeholdelse, er det

Frederiksberg Slot, set fra Gaarden.

med den i Aarenes Løb stærkt voksende Pietet, der er udvist fra Officersskolens og de militære Bygningsmyndigheders Side lykkedes at bevare og i Hovedsagen vedligeholde, hvad der er levnet af Slottets indre Udstyr. I saa Henseende skal særlig nævnes de pragtfulde Stuklofter og Loftsmalerier i Beletagen (Kongeeetagen) — Riddersalen (den gamle kongelige Spisesal), det store Kabinet ved Siden af Kirkerummet — og den over Spisesalen liggende Sal „Rosen“ med et stort og ejendommeligt Loftsmaleri (en Maskaradescene) malet i 1704 af B. Coffre*). I Kirken (se p. 373), der f. T. ved de militære Bygningsmyndigheders Foranstaltning gennemgaar en fuldstændig Restauration, findes endnu Krocks smukke Loftsmaleri. Af andre ejendommelige Lokaler skal nævnes Fr. VI's Arbejdsværelse i øverste Mezzanin (Attiken) i Hovedbygningens østre Fløj, det smukt udstyrede Badeværelse i samme Fløjs Kælderetage (af Harsdorff) og det smukke og morsomme Thekøkken („Prinsessernes Køkken“, „Pandekagekøkkenet“) i nederste Mezzanin i østre Sidefløj.

* Slottets Lokaler er iøvrigt indrettet til Undervisningsbrug, Opholds- og Sove-

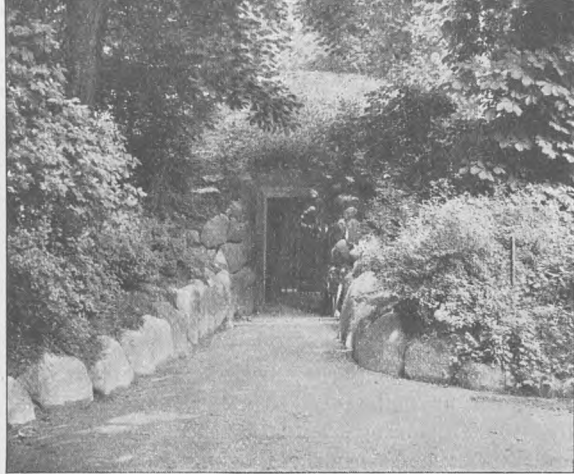
*) Dette Billede kan saaledes ikke forestille den Maskarade paa Koldinghus i 1711, hvor Kongen traf Anna Sophie Reventlow, hvad der før er bleven fortalt (se Brasch, Vemmetofte II p. 109).

stuer for de paa Skolen indkvarterede Elever, Tjenesteboliger m. v. I østre Sidebygning Stueetage findes Skolens Bibliotek (c. 22,000 Bd.), der indtil Foraaret 1926 har været opstillet i Slotskirken.

I *Staldgaarden* („Lakajgaarden“) er der i den gamle Køkkenbygning indrettet kemisk Laboratorium, i en Del af Staldbygningen Gymnastiksal og i den tidligere Vognremise Tjenesteboliger for Befalingsmænd. Paa Gaardspladsen er 1869 opført et Ridehus, og ved Siden af Staldbygningen findes Ridebane, Munderingsmagasiner m. m. Langs Roskildevejen ligger nogle til Slottet hørende Haver.

Endnu før Slottet paabegyndtes, blev der i 1698 rejst et ni Kvarter højt Plankeværk omkring det Areal, hvor **Frederiksberg Have** skulde anlægges, ialt 5025 (Datidens) Alen, og Beplantningen paabegyndtes. Hovedplanen toges fra det af Tessin (se under Slottet) skitserede franske Anlæg, der ændredes en Del af Hans Heinrich Scheel, saa at det blev stærkt nederlandsk paavirket. Efter Tessins Plan benyttedes den lange Allé fra Prinsens Gaard (se denne) til den ældre Fasanhave, der bibeholdtes. Vinkelret paa Midten af denne Allé anlagdes en anden Hovedallé. Fra dette Anlæg lagdes (ogsaa efter Tessin, men noget ændret) Terrasser op ad Skraaningen til Slottet med Alleer ad Ramper langs Siderne. I Haven rejstes Statuer og anlagdes Bassiner samt indrettedes et Friluftsteater (hvor Jostys Pavillon byggedes 1824), en Sneglehøj og en Kaninø (nuvær. Andebakkeø ved Indgangen fra Smallegade, „Andebakkelaagen“). Menageriet forblev i Sydhaven ved Prinsens Gaard. 1705 indrettedes et Kaskadeværk ned over Terrassernes 90 Trin (endnu nævnt 1809; Vandet til „Vandkonsterne“ lededes i en Grøft fra den nuv. Damhussø til Møllensøen i Valby, hvorfra det pumpedes op i et Vandreservoir). Haven var fra første Færd anlagt som offentlig Have. 1701-03 anlagdes *Frederiksberg Allé*, der ved Vesterbro lukkedes med en Træport, som 1785 afløstes af en Stenport med Jerngitter. Det sidste erstattedes Aar 1800 med et nyt af Harsdorff, som stod til c. 1862. C. 1780 ordnedes den nuv. Adgang til Frederiksberg Have. I første Halvdel af 18. Aarh. anlagdes Øst og Vest for Terrasserne og Slottet „Hvide og Brune Dyrehave“, af hvilken sidstnævnte en Del inddrogtes i det nye Anlæg c. 1800. Paa hvide Dyrehaves Plads er nu Eksercerplads, Haver og Tennisbaner. Omtrent samtidig med Slottets sidste Udvidelse (1731-40) anlagdes **Søndermarken**. Ved Slutningen af 18. Aarh. omdannedes begge Parker i ny engelsk Stil, hvorved de omtrent fik deres nuvær. Udseende, Søndermarken efter Slotsforvalter Schmidts Plan (Res. af $\frac{15}{10}$ 1784) og Frederiksberg Have efter den under Slotsforvalteren 1782 ansatte Gartner P. Petersens Plan (Res. af $\frac{25}{1}$ 1798). Sidstnævnte, og den i 1786 ansatte Slotsforvalter M. F. Voigt, fuldførte Parkernes Omdannelse. I Søndermarken bevaredes enkelte af de store Lindealleer, som findes endnu. Paa en Høj opførtes 1802 efter Billedhugger Dajons Plan et aabent Tempel med et paa Søjler hvilende Kuppeltag. Søjlerne var i Behold fra Vestibulens Indretning i Palæet paa Amalienborg. Endvidere byggedes en „Eremithytte“, hvor Eneboeren, en Træfigur, rejste sig fra sit Leje, naar den Indtrædende befraadte Tærsklen. Disse Bygninger, samt et kinesisk Lysthus, er forlængst forsvundet, medens det samtidig opførte „Norske Hus“ og Kildegrøtten endnu findes. Omdannelsen af Frederiksberg Have var særlig gennemgribende: en stor ottekantet Pavillon midt i Haven blev 1799 solgt til Nedbrydning, 7430 løbende Alen Hæk om Lystkvartererne, samt de paa Grund af Fugtighed i Jorden delvis udgaaede Lindealleer blev ryddede. Af de tilbageblevne Lindetræer findes endnu enkelte spredte rundt i Plantningerne, og helt bevaret er Alleerne paa begge Sider af Slotsterrasserne. I Stedet for de tidligere Vandbassiner gravedes, for at afvande Terrænet, de nuvær. bugtede

Kanaler, der omslutter en større og 3 mindre Øer. Den ene af disse er Andebakkeøen, paa den anden opførtes 1799-1800 efter Tegn. af Hofarkitekt, Brandmajor A. J. Kirkerup det endnu eksisterende, afspærrede kinesiske Lysthus (Opmaalt og udg. 1922 af „Foren. af $\frac{9}{12}$ 1892“). Paa den tredje Ø byggedes et Vandfald af Materiale fra Marmorkirkens Ruin. Haven udvidedes med en Del af „Brune Dyrehave“ (se ovfr.), og her opførtes efter Petersens Plan et „Morgentempel“, — det efter Abildgaards Tegn. (Res. $\frac{28}{12}$ 1801) udførte „Apistempel“ (siden 1873 Indgang til Zool. Have) med to Rækker Søjler foran Indgangen og en Tyr i Frontonen. Af andre, delvis bevarede Seværdigheder, kan nævnes Schweitzerhuset, opr. Sal med hvælv. Loft som en Paraply, efter Sigende malet af Abildgaard (Leo Swane, Abildgaard, Kbh. 1923), senere ombygget til Bolig for Havens Gartner, ligeledes findes endnu Grotten og Kæmpehøjen. Fasangaarden, der stadig var bleven udvidet, men hvor Fasaneriet blev nedlagt 1785, blev bevaret som Bolig (ombygget 1827) for senere Kabinetssekretær P. O. Jessen; senere har den været beboet bl. a. af Oehlenschläger fra 1842; efter hans Død overdroges den til H. C. Ørsted. Haven vedblev at være aaben for Publikum, hvor-

Mindehøjen i Søndermarken.

imod Søndermarken kun var offentlig tilgængelig en kort Tid efter dens Omdannelse, men ellers holdtes afspærret under hele Fr. VI's Tid. Efter at Havenne ligesom Slottet var blevne Statsejendom 1849, kom de 1850 med de andre kgl. Lysthaver under en Landskabsgartner (senere kaldet Haveinspektør), og fra c. 1852 blev ogsaa Søndermarken helt tilgængelig. Af senere Forandringer nævnes følgende: I 1859 udskiltes af Frederiksberg Have den V. for Slottet beliggende „Prinsesse Vilhelmines Have“ og overlodes til den af Dr. Kiærbølling oprettede *Zoologisk Have*, som 1861 ogsaa fik overladt „Prinsesse Carolines Have“ og 1867 en Del af Frugttræplanteskolen („Sallys Planteskole“) i „Brune Dyrehave“, tils. noget over 1,6 ha; efter at Haven 1872 var overgaaet til et Aktieselskab, blev den 1872-73 yderligere udvidet med Resten af „Brune Dyrehave“, saa at den fik sit nuvæ. Areal, 7,4 ha. Ligeledes overlodes der det *kgl. danske Haveselskab* i 1884 en Del af den gamle Slotsdriverihave med Laurierhuset S. for Hovedindgangen. Senere blev Maglekilde Brøndanstalt sat i Forbindelse med Haveselskabet, og der opførtes en Brøndsal. I Søndermarken ved Indgangen lige for Slottet anlagde Københavns Kommune 1858-59 et c. 150 × 40 m stort aabent Højdereservoir med et Springvand i Midten ligesom et Vandtaarn Ø. for det; 1890-91 ombyggedes og overdækkedes Bassinet (120 × 40 m, 4,2 m til Hvælvingen), og et Springvand opførtes oven paa det. Ogsaa Frederiksberg Kommune anlagde i Nærheden et

lukket Højdereservoir og opførte 1897 et Vandtaarn (se under Vandværkerne). Af Monumenter er der i Parkerne kun tre: i Frederiksberg Have er der lige for Indgangen ¹⁰/₁₀₀ 1858 afsløret en Broncestatue af *Fr. VI* af H. V. Bissen (se Bill. p. 214); i Søndermarkens sydøstl. Hjørne, ved „Snapoplaagen“, er der ¹⁵/₁₀₀ 1890 afsl. en Broncestatue af Politikeren *C. Hall* (lige over for det Sted, hvor hans Bølg Ny-Bakkegaard laa), af V. Bissen. Nær samme Allé anlagdes 1925 (indv. ⁹/₁₀₀ 1925) Mindehøjen for udvandrede Danske, en jorddækket Kuppel med Relieffer af A. J. Bundgaard. Ved Søndermarkens Indgang paa Hj. mellem Pilealléen og Vesterbrogade er opstillet Jærnporten fra Frederiksberg Allé.

Slottet og Parkerne indtager et Areal af 83 ha; deraf er Frederiksberg Have (med Zoolog. Have) 37,8 ha og Søndermarken 32,3 ha. Begge Parker er meget smukke med til Dels kuperede Partier, vide Udsigter, Plæner og store gamle Træer.

Litt.: F. R. Friis, *Fr. Slot*, i *Saml. t. d. Bygnings- og Kunsthist.* p. 80 flg. — A. Eberlin, *Fr.*, Kbh. 1888. — F. J. Meier, *Fr. Slot*, dets ældste *Hist.*, Kbh. 1896. — L. Bobé, *Bogen om Frederiksberg Slot*, Kbh. 1919. — Ragnar Josephson, *Tessin d. y. i Danmark*, Stkhlm. 1924 p. 95. — C. T. Sørensen i *Havekunst V* (1924). — Otto Smith, *Fr. Have og Ny Hollænderby* i *Hist. Medd. om Kbh.* 2. Række II p. 1. — Fr. Weilbach, *Indgangen til Fr. Have*, sstds. 2. R. II p. 26. — Clemens Jensen, „Kgl. Haver“ i „*Danm. Havebrug og Gartneri*“.

Administrations- og Retsbygninger.

Ministerialbygningerne, Slotsholmen (se Kortet p. 337). Paa en Del af den Plads, der nu indtages af Kancellibygningen, opførte Rentemester Henr. Müller 1647-48 et Bold- og Værtshus; senere kom Bygningerne i Kongens Eje, men medens Værtshuset nedlagdes og overlodes til Bolig for Hofmarskal Joh. Chrf. Korbitz, vedblev Boldhuset at bestaa (dets Kældere brugtes til svenske Fanger under Belejrningen 1658-59) og ejedes senere af flere Privatmænd, indtil det 1714 købtes af Kongen, og sammen med andre erhvervede Gaarde med Façade ud til Slotspladsen og Slotsholmsgade nedbrødes i 1715 for at give Plads for den ifl. Res. af ²⁸/₁₀₀ 1715 bestemte nye Bygning for Kollegierne, som før havde været til Huse navnlig i Rentekammeret (se p. 331). *Kancellibygningen* („den røde Bygning“), som endnu staar omtr. helt uforandret i det Ydre og i alt væsentligt ogsaa i det Indre, opførtes 1716-21 for c. 70,000 Rd. (c. 225,000 Kr.) efter Tegn. af J. C. Ernst. Bygningen, i Barokstil, paa Granitsokkel af røde Mursten, bestaar af 3 Fløje mod N., Ø. og S. med hvælvede Kældere (vistn. stammende fra det gamle Boldhus) og 3 Stokv., hvoraf det nederste ogsaa er hvælvet og det øverste er lavere; Gaarden mellem Fløjene lukkes paa den 4. Side af Proviantgaardens Hovedbygning (nu til Dels Rigsarkivet); Hovedfaçaden ud til Slotholmsgade, 60 m lang og 18 m dyb, har Port og over Gesimsen en halvrund Frontespice, henved 19 m lang, med Fr. IV's Marmorbuste og det kgl. Vaaben omgivet af Krigsemblemer, udført af J. C. Sturmberg ligesom Figureerne over Indgangen i Nordfløjen (33 × 18 m), til hvilken en Stentræppe fører op (denne Træppe var der dog ikke oprindelig); Portalen er af Didr. Gercken (se *Tidsskr. for Kunstind.* 1899 p. 195). Den 3. Fløj, Sydfløjen, er 51 × 11 m. I det Indre var af Værelserne særlig 9 udstyrede med Stukarbejde (især af Sturmberg og Auzoni), Loftsmalerier (Krock og Coffre) og kostbare Tapeter (se *Tidsskr. for Kunstind.* 1886 p. 42 flg.); navnlig omtales Ge-

hejmekonseillets Konferensværelse i Fløjen ud mod Slotspladsen, et to Fags Værelse med haandmalede Tapeter, Tronhimmel over Kongens Stol, Marmorkamin, Stukloft og Loftsmaleri af Krock (Sujettet sigter til den nylig sluttede Fred i Frederiksborg); det er endnu til Dels bevaret (Justitsministeriets Departementschefsværelse); i samme Fløj ud til Gaarden (nu Statsgældsdirektørens Kontor) er ogsaa bevaret et Loftsmaleri af Krock (Herkules' Apoteose). I Sydfløjen er i alt væsentligt ogsaa bevaret Rentekamrets Kollegiesal (nu Indenrigsministeriets Sal), med Stukloft og Loftsmaleri (7,5 × 5 m) af Krock (en Allegori paa Guds Forsyn). I Østfløjen findes ogsaa et Loftsmaleri af Krock: Retfærdigheden og Freden (nu Departementschefsværelse i Finansministeriets 1. Dept.). Af Coffre er bevaret et Loftsmaleri (Allegori over Freden) i Finansministerens Venteværelse. Den hvælvede Stue-

Kancellibygningen.

etage var oprindl. Arkivlokaler; Finanshovedkassen har siden 1880 en Del af Stuen ud til Slotsholmsgade. Til Kancellibygningen føjedes senere flere Gaarde langs Slotsholmsgade, navnlig det tidligere Generalpostamt, *den Stormske Gaard* eller *Anna Sophie Reventlows Gaard* (nu bl. a. Krigsmin.), der toges i Brug af Ministerierne 1780, og den saakaldte *Lerches Gaard* (nu bl. a. Marineminist.), der købtes 1805 af Staten for 86,000 Rd. (c. 275,000 Kr.), og paa hvilken der da tilbyggedes et Stokv., saa at hele Længden langs Slotsholmsgade har samme Højde som Kancellibygningen*). Ogsaa i disse Bygninger er der bevaret noget

*) *Anna Sophie Reventlows Gaard* havde oprindl. tilhørt Chr. Gabel, derpaa Storkansler, Grev Fr. Ahlefeldt; den brændte 1689, men genopførtes 1696 af Købmand Knud Pedersen Storm († 1705), hvorpaa den nogle Aar efter, vistnok 1709, købtes af Kongen, som lod den indrette til sin Elskerinde Grevinde Schindel; 1712 overlodes den til Anna Sophie Reventlow og udvidedes med Naboejendommen (den nuv. Kommunikationsbygning med Kancelliet), som Kongen havde arvet efter sin Moder. Dronn. Anna Sophie maatte afstaa Gaarden 1730, og den blev da som nævnt Posthus. 1844 forhøjedes Bygningen med en Etage. Den nuv. Kommunikationsbygning med Kancellibygningen opførtes 1782 efter Tegn. af Harsdorff, og 1856 sattes en ny Etage paa denne. — *Lerches Gaard* havde oprindl. tilhørt Sophie Am. Moth og Sønnen Ulr. Chr. Gyldenløve, efter hvis Død 1719 den behoedes bl. a. af Admiral C. C. Gabel og 1731-40 af Gehejmerd. Iver Rosenkrantz, af hvem Kongen købte den; han opførte 1742 den nuv. Hovedbygning, i Barokstil med Rokoko-Detailler, der dog oprindl. kun var to Etager høj over Kælderen (Arkt.: J. A. Scherr; sml. Architekten XXVI p. 216), til Bolig for Prinsen, senere Hertug C. Chr. Erdmann af Württemberg-Oels (det „Württembergske Pale“); efter hans Bort-

af Udsmykningen, saaledes i Anna Sophie Reventlows Gaard flere Stuklofter, bl. a. i et Værelse i Stueetagen (vistnok tidligere Havesal), og Loftsmalerier; i Lerches Gaard er der et Værelse med Vægmalier og Dørstykker (Marineminiaterens Værelse). Desuden er der i Tidens Løb føjet Sidefløje til Bygningerne og i Aarene 1923-28 er opført en ny trefløjet Bygning i Lerches Gaard (Thorvald Jørgensen). Endelig indkøbtes Ejendommen paa Hj. af Slotsholmsgade og Christiansgade, den „Schackske Gaard“*), i 1927 for et Beløb af 300,000 Kr. Herved er opnaaet, at

Den ny Ministerialbygning mod Christiansgade.

p. 438 fig. Samme Forfatter, i „Den danske Centraladministration“, København 1921).

Rigsarkivet, paa Slotsholmen, omfatter i Forbindelse med Landsarkiverne alle Statens Arkivalier. I Middelalderen bestod Statsarkivet af de Brevkister, hvori Kancelliets Dokumenter og Akter opbevaredes hos den gejstlige Person, der fungerede som Kongens Kansler. Under Vald. Atterdag samlede et Arkiv paa Vordingborg og under Dronn. Margrethe og Erik af Pommern et paa Kalundborg; til dette sidste er formentlig ogsaa Vordingborg-Arkivet blevet overført, sandsynligvis i 1. Halvdel af det 16. Aarh. Paa Københavns Slot opstod efterhaanden (i alt Fald omtrent fra Aar 1500) et Arkiv; men Kalundborg vedblev at være Hovedopbevaringsstedet for Rigsarkivalier, indtil disse i 1582 førtes til Kbh.'s Slot, hvor „Arkivet i Hvælvingen“ blev Rigets Centralarkiv, om end baade Danske og Tyske

rejse købtes den af Grev, Geheimerd. Chr. Lerche († 1757) og hørte saa til Grevskabet Lerchenborg — lejet ud til private; saaledes boede her en Tid St. Germain, senere Henr. Stampe og hans Enke —, indtil den 1805 solgtes til Staten. Til begge disse Gaarde har der hørt Haver med Lysthuse, Grotter osv. samt høje Alleer.

*) Den Schackske Gaard er opf. 1666 af Rigsfeltherre Hans Schack, men er stærkt ombygget, kun den oprindelige Sandstensportal er bevaret. I 1899 lejede Staten her Lokaler til Det statistiske Departement.

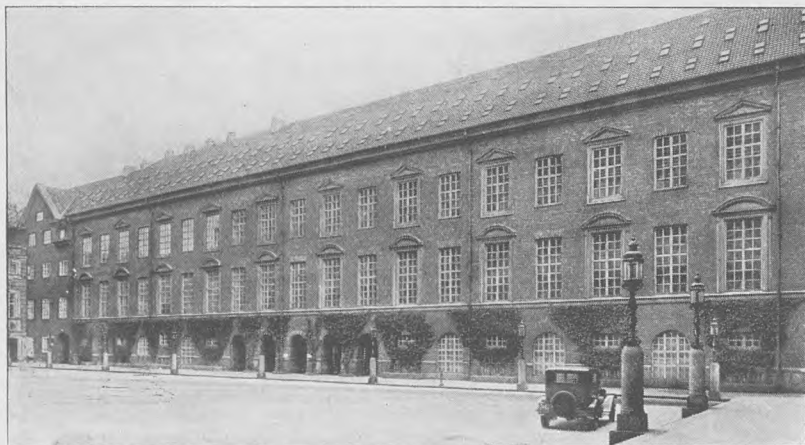
ligger i Staldmestergaarden, og Udenrigsministeriet paa Christiansborg — rummes i et samlet Hele paa Slotsholmen. Forøvrigt henvises angaaende Lokalernes Anvendelse i de forskellige Tider til A. D. Jørgensen, Centraladministrationens, Domstolenes og de offtl. Samlingers Bygningshist., Kbh. 1883. (Se ogsaa F. R. Friis, Om Opførelsen af Arkivbygn. og Kancellibygningen, i Bidr. t. d. Kunsthist. p. 386, og V. Lorenzen, Centraladministrationens Bygninger, i „Før og Nu“, Suppl.

Kancelli hvert havde sit Administrationsarkiv, og der rundt om i Riget fandtes Særarkiver. Saaledes fandtes de gamle holstenske Grevers Arkiv under de første oldenborgske Konger paa Segeberg. Senere kom det til Gottorp; det var i Tidens Løb blevet forøget med Dokumenter vedrørende Chr. I's og Kong Hans' Styrelse af Hertugdømmerne og med Fr. I's Arkiv som Hertug, og ogsaa da Fr. I var blevet Konge og som saadan for en stor Del styrede Riget fra Hertugdømmerne, voksede det betydelig. Efter Hertugdømmernes Deling 1544 opstod Betegnelsen Fællesarkivet for dette Arkiv, fordi der til Adgang til det krævedes Indvilgelse fra de forskellige regerende Hertuger; det fik efter Hans den ældres Død endnu en væsentlig Forøgelse, da hans Arkiv fra Hansborg (Haderslevhus) optoges deri. Skønt Arkiverne paa denne Tid blev tilgængelige for Historieforskerne (Niels Krag, Arild Huitfeldt), forsømtes de dog meget (Chr. IV lod Mængder af Dokumenter bringe til Tøjhuset, hvor de brugtes til Patroner og Fyrværkerikarduser). Først Fr. III viste alvorlig Interesse for Arkivalierne. Fra 1660 blev Rigsraadets særlige Arkiv indlemmet i „Arkivet i Hvælvingen“, som nu kaldtes *Kongens Arkiv*. Samtidig med at Peder Schumacher 1663 blev Bibliotekar, udnævntes han til Arkivar, og efter hans Fald 1676 blev den første *Gehejmearkivar*, Fr. Wolff, udnævnt. Efter hans Død 1677 styredes Arkivet vel af en Arkivsekretær; men i 1700 udnævntes atter en *Gehejmearkivar*, Fr. Rostgaard, og under ham fik Arkivet, der som nævnt p. 349 en Tid havde Plads paa Rosenborg (det omtales første Gang her 1684), sin egen Bygning paa Slotsholmen mellem Biblioteksbygningen og den nordl. Ende af Provianthuset. Den opførtes samtidig med og af samme Bygmester som Kancellibygningen, paabegyndtes Sommeren 1715 og var færdig 1720-21, da Arkivet flyttedes fra Rosenborg hertil, medens Kollegiernes Arkiver fik Plads i Kancellibygningens hvælvede Stueetage, saaledes Danske Kancellis til højre for Hovedindgangen i en Hvælving, hvor Arkivalierne gemtes i smukt dekorerede Skabe, der hvert foroven havde et af Overflødhedshorn flankeret Skjold, som viste et af Mærkerne i det danske Vaabens Felter (nu anbragte i Rigsarkivets Vestibule, Læsesal og Udlaanssal); det tyske Kancellis Arkiv var i Finanshovedkassens nuv. Lokale (se p. 379), Rentekammerets i Mellembygningen. *Gehejmearkivets* Bygning, der rummede den ældste Del af Arkivet, var i Stue og to Stokv.; i den hvælv. Stue fandtes Bolig for et Bud og en Port ind til Proviantgaarden; Bygningens Krydshvælvinger hviler paa 4 Piller. I 18. Aarh. fik Arkivet store Forøgelser under *Gehejmearkivar* Hans Gram (1730-48); det gottorpske Fællesarkiv indlemmedes 1734, det hertugelig-gottorpske 1736, og Gram lagde Grunden til et stort haandskrevet Diplomatarium; Arkivet begyndte under Gram at faa stor Betydning for den hist. Forskning, en Udvikling, som fortsattes under hans Efterfølgere, Langebek, G. Schiønning, Voss, Thorkelin og Finn Magnussen, da Arkivet blev mere og mere tilgængeligt. Jævnside hermed vedblev det at vokse, idet der afleveredes meget fra Kollegiearkiverne, en Del af Chr. II's Arkiv fra München erhvervedes, osv. Paa den anden Side mistede Arkivet ogsaa meget, saaledes 1819 og fig. Aar en stor Del Arkivalier til Norge, 1825 flere Samlinger til det kgl. Bibliotek, osv. Med 1848, da C. F. Wegener blev *Gehejmearkivar*, indtraadte store Forandringer, idet Arkivet da lagdes ind under Kultusministeriet, og den store Tilvækst nødvendiggjorde Udvidelse af Lokalerne. Mindre Omordninger var foretagne 1752 og 1791-92. Nu blev hele Bygningen, hvoraf en Del tidligere var overladt til Kollegiearkiverne, indrømmet *Gehejmearkivet*, og der indrettedes paa 2. Sal en ny og større Læsesal, der tillige gjorde Tjeneste som Kontorlokale. Ministeriernes Arkiver begyndte paa ny at aflevere en Del af deres Materiale til

Gehejmearkivet, og den derved opstaaede Pladsmangel søgte man at afhjælpe ved at inddrage den underste Etage af Provianthuset; denne „Chr. IV's Hvælving“, der var større end alle de andre Lokaler tils., indrettedes 1861-64 til Arkivmagasin. Ogsaa andre Samlinger, som „Hist.-genealog. A.“ og den til dette Arkiv overgaaede Samling af Pergaments- og Papirdokumenter, som „Danske Selskab“ havde tilvejebragt, var tidligere indlemmede; paa den anden Side led Gehejmearkivet store Tab ved fra 1873 at maatte aflevere største Delen af de Hertugdømmernes Centraladministration vedk. Arkivalier til Preussen (Statsarkivet i Slesvig, nu i Kiel). Imidlertid var der 1861 af Indenrigs-, Justits- og Finansministeriernes Arkiver — 1870 forøget med Kultusministeriets — oprettet *Kongerigetets Arkiv* (saaledes kaldet under Hensyn til den da lovbestemte Adskillelse mellem „Kongeriget“ og „Fællesmonarkiet“), og dette, der i Omfang var 5 Gange saa stort som Gehejmearkivet og rummede Arkivalier tilbage til Reformationen, blev ved kgl. Res. af ²²/₁₂ 1882 forenet med Gehejmearkivet under een Chef, Gehejmearkivaren, og Arkivalierne fordeltes saaledes, at Gehejmearkivet skulde omfatte alle Sager før 1660, Kongehusets Arkivalier samt alle Arkivalier vedr. afstaaede Lande, Udenrigspolitikken og Forsvarsvæsenet, medens Sager efter 1660, der angik Statens indre Styrelse, indordnedes i den anden Afdeling. Samtidig frattraadte Wegener og efterfulgtes af A. D. Jørgensen. Der skete nu flere Forandringer; bl. a. indrettedes 1884 en ny Læsesal paa 1. Sal i Gehejmearkivbygningen, og efter Slotsbranden, under hvilken Arkivet et Øjeblik var udsat for overhængende Fare, toges Foranstaltninger for at sikre den nævnte Bygning mod Brandfare, bl. a. ved at ombytte de gamle Trætrapper med Granittrapper. Endelig oprettedes ved Lov af ³⁰/₈ 1889 det nuvæ. *Rigsarkiv*. Det bestaar af 1) *Hovedarkivet*, der deltes i 2 Afdelinger, idet 1. Afd. svarede til Gehejmearkivet paa dets sidste Udviklingstrin, her besørgedes Arkivvæsenets Sekretariatsforretninger, og til dette var knyttet Hovedarkivets Læsesal for de besøgende, medens 2. Afd. svarede til Kongerigetets Arkiv fra 1882 og havde Udlaanskontor for Ministerierne med en lille Læsestue; og 2) de 3 *Provinsarkiver* (fra 1907 benævnet Landsarkiver): et i Kbh. for Sjæll., Bornholm, Laaland og Falster, et i Odense for Fyn og et i Viborg for Jylland. Kort at sige: Hovedarkivet indeholder Centraladministrationens (Kollegiernes og Ministeriernes) og Højesterets Arkivalier fra ældre og nyere Tid samt Kongehusets Arkivalier, medens Landsarkiverne opbevarer den lokale Administrations og Domstolenes (Amternes, Retsbetjentenes, Amtstuenes, Overretternes, Magistraternes, de kirkel. Embedsmænds og Institutioners) Arkivalier. Pladsforholdene i Hovedarkivet lod dog meget tilbage at ønske. Arkivrummene var langt fra tilstrækkelige og laa stærkt spredte. Hovedarkivet havde saaledes 5 Hvælvinger i Kancellibygningen, 5 i den gamle Gehejmearkivbygning og 4 Etager i Provianthuset foruden en Hvælving i samme Bygning under Generalstabens Lokaler. Flere af disse Lokaler, særlig Etagerne i Provianthuset, var meget brandfarlige. Efter forskellige Drøftelser og Planer enedes man om at anvende det kgl. Biblioteks gl. Bygning, der var bleven ledig ved Bibliotekets Flytning, til Rigsarkiv. I Henh. til Lov af ²⁷/₆ 1908 skulde Hovedarkivet anbringes i den gl. Biblioteksbygning (med Undtagelse af den saak. Harsdorffske Tilbygning), den tidl. Gehejmearkivbygning og den nordl. op til Gehejmearkivbygningen liggende Del af Provianthusets Etager, medens Stueetagen her, den saak. „Chr. IV's Hvælving“, skulde afgives til Krigsministeriet.^m

Den gamle Biblioteksbygning var opf. af Fr. III i Aarene 1665-73 efter Tegn. af kgl. Bygmester Albert Mathisen under Ledelse af Generalprokurør Peder Lauridsen Scavenius; den maalte 77 × 14 m og var 29 m høj, den havde Kobbertag

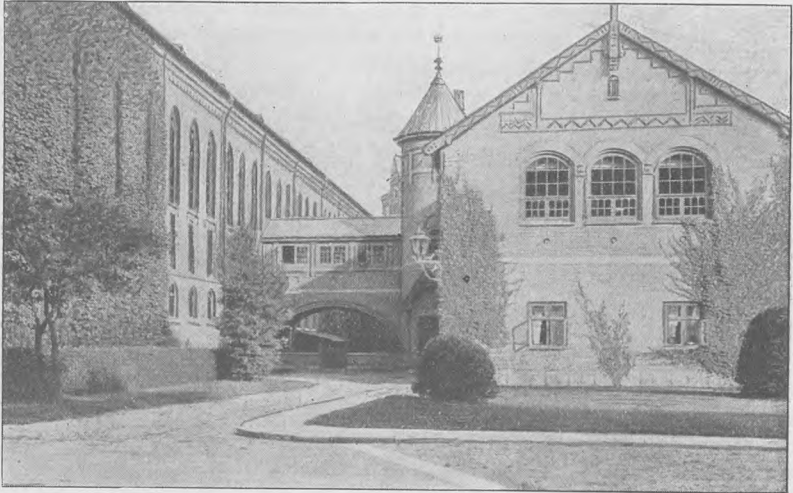
(der 1824-25 erstattedes med Tegtag) med Kviste og to malede Egetræsfigurer (Pallas og Mars, af Billedsnider Henrik Alversen) ved Enderne; ved overdækkede Gange (Løngange) var den forbunden med Tøjhuset og Provianthuset. Stuen var oprindl. indrettet til Tøjhus, 1. Sal til Bibliotek og 2. Sal til Kunstkammer (de 3 Afdelinger kaldtes Mars, Lex og Ars). Stueetagen, hvis Loft bares af Stenpiller, havde paa hver Side 11 brede, buede Porte med smaa Vinduer imellem. Paa 1. Sal var den store Bogsal med omløbende Galleri, baaret af 66 Søjler, samt 2 rigt udstyrede Kabinetter, det østl., hvori Griffenfeld tilbragte sin første Arrestdag ^{11/2} 1676, blev under Fr. IV brugt til Gehejmeraad. Den noget lavere 2. Sal var afdelet i flere Museumsrum. Bygningen udvidedes 1781-85 med en Tilbyggn. mod V. hen til Tøjhuset, efter Tegn. af Arkt. C. J. Zuber (med Urette kaldet den Harsdorffske

Rigsarkivet.

Bygning), hvorved indvandedes 2 Sale i 1. og 2. Etage. I 1827 udvidedes Biblioteket med det nedlagte Kunstkammers Lokaler, og 1861 afgav Militæret Stueetagen. I 1909 begyndte Ombygningen. Af Biblioteksbygningen bevaredes kun Ydermurene, hvorfra Pudset fjærnedes. Endvidere udhuggedes, for at skaffe det nødvendige Lys i Arkivmagasinerne, nye Vinduer mellem de gamle, saaledes at Antallet af Vinduer fordobledes. I Stueetagen gennembrødes en Gennemgangshal med fem Aabninger. Af det indre Udstyr, der helt fjærnedes, overlodes en Del, saaledes Marmorgulve, Søjler med Galleri og Døre fra den store Bibliotekssal og Stukloftet i Udlaansværelset til Christiansborg, medens andre Dele blev overladte til Museet paa Koldinghus. Af Stueetagen anvendtes 5 Fag, paa 1. og 2. Sal 7 Fag til Læsesal, Kontorer, Bibliotek, Kustodebolig o. lign. Resten indrettedes til Magasiner. Magasinbygningen indeholder 4 Etager, Tagetagen medregnet, med Etageadskillelser af Jærnbeton; hver af disse Etager er igen delt i to ved Anbringelse af Tremmegulv af Smedejærn, baaret af Staalbjælker, hvorved man har opnaaet dels at faa bedre Lysforhold, dels kun at faa en Reolhøjde af c. 2,5 m. I Bygningens Kontorafdeling er der 5 faste Etageadskillelser. For at sikre Arkivet mod Brandfare er alle Vinduer indfattede i Jærnrammer med Jærnskodder paa alle udsatte Steder. Taget er støbt af Jærnbeton og Teglstene fastgjort i sømfast Mørtel. For alle Vinduer i Tagetagen er der Jærnskydeskodder, og de yderste

Ruder er af Monierglas. Alle Reolerne i Bygningen er af Jærn med flyttelige Hylder. Samtidig med Biblioteksbygningen ombyggedes den gamle Gehejmearkivbygning, der fik paasat en ny Etage og Taget ombygget. Her indrettedes Kontorer for Udlaanet til Ministerierne paa 1. Sal. I de hvælvede Rum paa 2. Sal anbragtes Størstedelen af de fra Fr. IV's Tid stammende Egeskabe, hvori opbevares Rigsarkivets Samling af Pergamentbreve og andre særlig værdifulde Arkivalier, ligesom ogsaa Kongehusets nyere Arkivalier. I den paasatte Etage af Gehejmearkivbygningen findes Arkivets Udstillingssal. Tagetagerne indrettedes til Arkivmagasin. I 1910 kunde Overflytningen af Arkivalierne fra Provianthuset og Hvælvingerne i Kancellibygningen foregaa. Derefter toges fat paa Ombygningen af den nordre Del

Landsarkivet.

af Provianthusets Etager, og der indrettedes her en Dobbeltetage og 2 Tagetager, hvoraf den nederste ved et Tremmegulv var delt i to Etager, ialt altsaa 5 Etager. Denne Del af Arkivet toges i Brug 1912. Arkivet havde derefter ialt faaet en Hyldeplads af c. 27,000 m, der fordeler sig saaledes: Biblioteksbygningens 3 Dobbeltetager 13,684 m, dens Tagetager 4105 m, Magasinet over Kontorerne 687 m, Tagetagen over Kontorerne 1567 m, Gehejmearkivbygningens Magasiner 2416 m, Provianthuset 4548 m. Naar man ved Lovens Vedtagelse var gaaet ud fra, at man nu havde Plads for lange Tider, har det hurtigt vist sig at være en Fejltagelse; allerede nu (1928) er al Pladsen optaget. I Spidsen for Rigsarkivet (Hovedarkivet og Landsarkiverne) staar nu en Rigsarkivar, under hvis umiddelbare Bestyrelse Kongehusets Arkivalier siden Begyndelsen af 19. Aarh. samt ikke tilgængelige Sager af privat Oprindelse er henlagt. I Hovedarkivet er ansat 5 Arkivarer, 8 Underarkivarer, 3 Registratorer, 1 Kustode og 3 Bude. I 1927 var Besøgenes Antal paa Rigsarkivets Læsesal 8205. Til de Besøgende fremtoges 23,753 Bind, Pakker og løse Stykker. Fra Ministerierne afleveredes i 1927 2901 Bind og Pakker. Til Ministerierne fandt 18,172 Udlaan Sted, der medførte Tilbagelevering af et omtrent lignende Antal Sager til Indsætning. — I Rigsarkivarens Kontor findes Gibsbuster af A. P. Bernstorff (af Thorvaldsen, 1795), Ove Høeg Guldberg (af Gross, 1782) og Fr. VI (af Mølsted, 1804).

Litt.: A. D. Jørgensen, Udsigt over de danske Rigsarkivers Hist., Kbh. 1884. — De danske Provinsarkiver, Kbh. 1893. — Medd. om Rigsark. 1901-05 p. 69 flg., 1906-15 p. 51 flg. — Kr. Erslev, Rigsarkivet, Kbh. 1923. — Vejl. Arkivregist. I-IV, Kbh. 1886-1923. — Fr. Schjøtt, Kong Fr. III's Bibliotek- og Kunstammerbygning, i „Architekten“ ^{29/2-28/3} 1908.

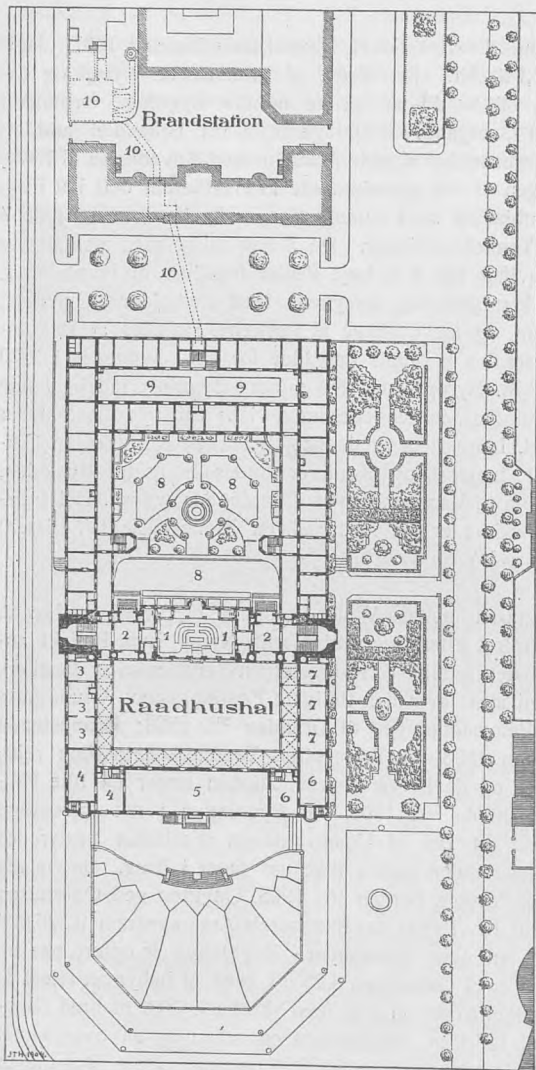
Landsarkivet (kaldtes oprindl. Provinsarkivet, Navnet forandredes i 1907), Jagtvej, er opf. 1891-92 for 245,740 Kr. efter Tegn. af Prof. Martin Nyrop og bestaar af en Magasinbygning, 59 × 15 m, og en mindre Bygning, forbunden med Magasinet ved en lukket Overgang. Bygningerne, i frit behandlet middelalderlige Stilformer, er paa Granitsokkel af røde Mursten med Anvendelse af Kalk- og Kridtsten. Magasinbygningen er ved grundmurede Tværskillerum delt i 9 Fag; Gavlfagene har Lofter af Jærnbjælker med murede Kapper imellem, medens de 7 Midtfag afsluttes af murede Tøndehvælvinger. De 7 Fag tillige med det største Rum i hver af de tredelte Gavlfag har 8 m høje Reoler fra Gulv til Hvælvinger, men deles vandret ved to Jærnbjælkelag forsynede med Støbejærns Gulvrister, der danner Gangbroer mellem og for Enderne af Reolerne, saaledes at Bygningen deles i 3 Stokv. Da Læsesalen i Tidens Løb blev for lille, byggedes i 1920 en ny Læsesal (ligeledes ved M. Nyrop), idet den mindre Bygning, indeholdende Arkivarbolig, Læsesal og Bogbinderi, forlængedes mod NV.; den nye Læsesal har Plads til 34 Personer. Den gl. Læsesal er omdannet til Forhal, Kontorer og Garderobes. I Stueetagen under Læsesal og Kontorer findes Bolig for Kustoden, Bogbinderværksted og Kedelrum til Varmeanlægget. Bygningens sydøstl. Del indeholder Arkivarboligen. Ved Arkivet er ^{31/8} 1901 afsl. en Bronzebuste (V. Bissen) af A. D. Jørgensen. (Litt., se ovfr.).

Raadhuset, paa Raadhuspladsen mellem Vester-Voldgade og Vestre-Boulevard, er efter flere Konkurrencer opført efter Tegn. af Martin Nyrop, hvis Projekt antoges Sommeren 1892, paa det gamle Fæstningsterræn (Gyldenløves Bastion), saaledes at intet af Bygningen staar over den tidligere Fæstningsgrav. Grundgravningen begyndte ^{10/12} 1892, Betonstøbningen til Grunden ^{29/8} 1893; Grundstenen nedlagdes ^{28/7} 1894, Sommeren 1898 var Taarnspirets Tømmerkonstruktion rejst, Indflytningen begyndte i 1900, og da Borgerrepræsentationen under en lille Højtidelighed aabnede sit første Møde ^{12/1} 1903, var Bygningen i det væsentlige færdig; dog manglede endnu en Del af Udsmykningen (Festsalen udstyretes 1904), ligesom Kælderen i Hovedfløjen endnu ikke var taget i Brug. Indvielsen af Raadhuset fandt Sted under festlige Former ^{12/8} 1905. Udgiften ved Opførelsen var, foruden Grunden, c. 5 Mill. Kr. I 1924 var Raadhusets Assurancesum 9,506,000 Kr. I 1925 blev Kommunen sin egen Assurandør. Bygningen er opført paa en betonlagt Grund (Fundamentet er til Gadelinien 6,25 m), med et bebygget Areal af 7052 m², og har Form af en Rektangel, 71,2 m bred (Forhus), 70,8 m bred (Baghus) og en samlet Længde af 127,1 m, omsluttende en aaben og en overdækket Gaard (Raadhushallen), der adskilles ved en Mellebygning. Hele Bygningen har c. 600 Fag. Materialet er røde, haandstrøgne Mursten med rigelig Anvendelse af Granit i Sokler, Gesimser, Kragsten osv., Kridtsten og brændt Ler. Bygningens Former har som Udgangspunkt middelalderlig Murstensarkitektur i Danmark og Norditalien.

Forbygningen har Kælder (flere Steder i to Etager) og 3 Stokværk. Over det skraa Skifertag rager en Tindemur, hvori udmunder alle Bygningens Udsugningskanaler, systematisk ordnede, og paa hvis to Hjørner ud mod Raadhuspladsen

der er smaa Spir, 48 m over Jorden. Til Bygningens Gesims er der 23,2 m, til Tindemurens Kant 36,7 m mod Raadhuspladsen. Forbygningen bestaar af Forhuset ud til Raadhuspladsen, to Sideløje og den omtalte Mellembygning samt den af

disse indsluttede overdækkede Gaard, Raadhushallen. Over det bageste Hjørne af den nordl. Sideløj hæver sig det slanke, firkantede Taarn med kobbertækt Spir; til Murkanten er der 67,3 m, til Fløjknappen 105,6 m (110,5 m over dagl. Vande), saaledes at det er Landets højeste Spir. Medens det 1,25 m fremspringende Taarn paa denne Langside danner Skellet mellem For- og Bagbygning, dannes Skellet paa den anden Side af et lignende fremspringende Parti med orneret Gavl og det saakaldte Duetaarn med kegleformet Kobbertag (49,8 m); i Taarnet er der indrettet en Del Reder. Midt paa Forhuset fører fra den foranliggende Forplads, som ved en Stenbalustrade er skilt fra den øvrige Raadhusplads, en Stentrappe op til den 4,1 m brede Hovedindgang, over hvilken der er en lille Altan; paa Siderne af den er der anbragt to Broncestatuer (Skjoldbærere) og over den et kobberdrevet, stærkt forgyldt Reliefbillede af Ærkebisp Absalon, afsløret $\frac{21}{3}$ 1901, Syvhundredaarsdagen for hans Død (med Rammen maaler Reliefbilledet $2 \times 4,7$ m, medens selve Figurens Højdemaal er 3,25 m. Alle 3

Situationsbillede af Raadhuset og dets Omgivelser, med Grundplan af Beletagen.

1. Borgerrepræsent. Sal. 2. Forværelser. 3. Borgerrepræsent. Formands- og Budgetudvalgsværelser. 4. Bibliotek og Læsestue. 5. Festsal. 6. Magistratens Forsamlingssal og Forværelse. 7. Overpræsidentens Værelser. 8. Aaben Gaard. 9. Lysgang. 10. Kedelhus og Tunnel.

Figurer er modell. af V. Bissen). Desuden er der paa Façaden to runde Sidekarnapper i øverste Stokværk, Beletagen. Under Hovedbygningens Gesims løber et Galleri af

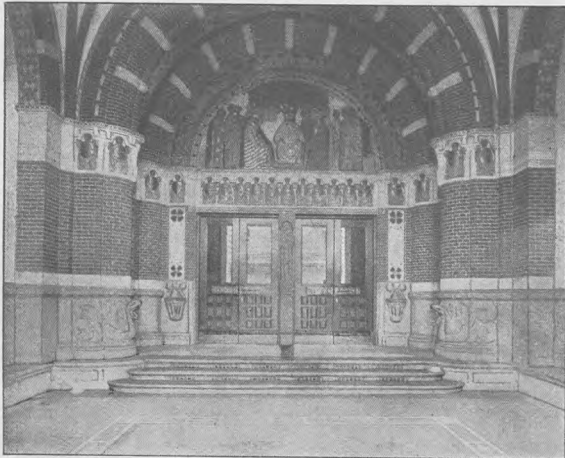
Mur- og Kridtsten, der bæres af en Buefrise som paa ældre danske Herregaarde. Oppe ved Hovedfacadens Tag staar 6 Vægterstatuer af Bronze (af C. Aarsleff), og midt foran Tindemuren ses Byens kobberdrevne, forgyldte Vaaben. I den hvælv. Forhal ($7,7 \times 9,4$ m og $9,4$ m høj), med Oplysningskontor t. h. for Indgangen, er der mange Udsmykninger, deribl. en Kridtstensfrise med en Række Figurer, fore-

Københavns Raadhus.

stillende 25 Mænd, anbragt med gyldne Skjolde med Lavsmærker og derover en farvelagt Fremstilling af Byens ældste Raad (af Agnes Slott-Møller), hvorover staar: „Saa er By som Borger“ (en Indskrift, der findes flere Steder i Bygningen). Derfra træder man ind i den lyse Raadhushal, 1048 m^2 ($23,7 \times 44,2$ m, $18,8$ m høj), med Gulv af gotlandske Fliser, Mure af Kridtsten, forskelligfarvede Mursten, Granit osv. I Højde med 1. Sal er der Altaner og i Højde med 2. Sal paa de 3 Sider en aaben Buegang med Mosaikgulv, Sandstensbuer, baarne af Granitsøjler, og murede Krydshvælvinger; over Hallen er en Jærnkonstruktion, der bærer et

øvre og et nedre Glastag. I en Kridtstensfrise mellem 1. og 2. Sal ses Indskrifter af brændt Ler, der giver Oplysning om Byens Hist.; en af dem lyder: „Grundstenen til Kjøbenhavns Raadhus nedlægges 1894, Raadhuset indvies 1905“. Paa hver Side af Hallens Bagvæg giver en stor, rundbuet, dekoreret Portaabning Adgang til de to Hovedtrapper, „Borgertrappen“ under det store Taarn (udsmykkedes i 1904 af Møller-Jensen og E. Vigeland med Malerier: Byens 3. Raadhus, gamle Billeder af Byen set fra Søsiden og fra Landsiden, i Loftet Vægterversene), og den smukt udstyrede „Præsidenttrappe“ i den nævnte Gavlbygning ud mod Tivoli. Bygningens fornemste Rum findes i Beletagen. Hele Mellembygningstagen, der har en rigt udsmykket Façade ud til Hallen, med Balkon, indtages af

Vestibule i Raadhusets Hovedindgang.

Borgerrepræsentationens Sal, 12,5 × 20,1 m og 8,8 m høj, med Forværelse paa hver Side. Den smukt udstyrede Sal, der er Raadhusets Midtpunkt, har Gallerier paa de 3 Sider, to Marmorsøjler, Formandsplads med Baldakin og mørkt Bjælkeloft af gamle Ædelgraner fra Jægersborg Dyrehave, m. m.; ud mod Baggaarden har Salen en rund Karnap. De to Forværelser har hver en lille Søjlehal ud til Hallen og en aaben Svale ud til Gaarden. Over Døren ind til Forværelset ved Præsidenttrappen findes et Billede i brændt Ler: Ægirs Afsked med sine Døtre efter Gæstebudet paa Læsø, tegnet af L. Frølich, udf. af Hansen-Reistrup og Kähler; over Døren til det andet Forværelse ved Borgertrappen staar en Gibsstatue: Sværddrageren, af Bundgaard. De øvrige Rum i Beletagen indenfor Buegangen er: i Forhusets Midte den store Festsal, 10,7 × 38,3 m og 9,2 m høj, med Gallerier i begge Ender og en Samling af alle danske Købstadsvaaben, skænk. af Købstæderne, og paa hver Side af denne Sal i det sydl. Karnapværelse Magistratens Forsamlingsaal, hvis Forværelses Vægge er beklædt med Gobeliner, udført af Frk. Dagmar Olrik efter Lorenz Frølich's Kartoner, og i det andet Karnapværelse Raadhusbiblioteket (c. 17,000 Bd.), der foruden Haandbibliotek indeholder et administrativt Bibliotek og en rig Samling vedrørende Byens Historie og Topografi; i det tilstødende Læseværelse over Døren ses et Maleri af Krøyer: Portrætter af Martin Nyrop og Bygningskonduktøren, Emil Jørgensen, samt Murerformanden, Crone. I nordl. Sidefløj findes Borgerrepræsentationens Værelser, i sydl. Sidefløj Overpræsidentens. Mellembygningens nedre Etager huser Raadstuearkivet; dog findes paa 1. Sal ogsaa Lokale for den borgerlige Vielse. De nedre Etager i Forhuset og Sidefløjene indeholder Kontorlokaler (t. h. for Indgangen Magistratens 1., t. v. Magistratens 2. Afdeling), der er tøndehvævede og ligger ud til Gaden med Korridor foran ud til Hallen. — Taarnuret, hvis 4

Skiver (4,3 m i Bredden, 4,9 m i Højden) er anbragt over smaa Stenaltaner, hører ind under det System af Ure, som findes rundt om i Raadhusets forskellige Rum, alle afhængige af et Normalur i Oplysningskontoret. Driften af Urene og af Slagværket er elektrisk. Til Slagværket hører 5 Klokker, en større og 4 mindre, tils. vejende c. 5750 kg. Konstruktionen skyldes Ingeniør Muusfeldt, Kemp & Lauritzen.

Bagbygningen, der i det hele har et jævner og mere enkelt Præg, bestaar af Kælder, Parterre — idet Terrænet sænker sig mod Ø., saa at den Etage, der

svarer til Forbygningens Kælder, her bliver Parterreetage — Stue, 1., 2. og 3. Sal, hvilken sidste til Dels er Tagetage. Bagbygningen er dog lavere end Forbygningen, nemlig til Gesims 17,5 m, til Tindemurens Kant 28,7 m. I hver af Sidefløjene er gennem en Port Adgang til den aabne Gaard. Paa Tindemuren over Bagfløjen er der ligesom paa Forhuset to smaa Spir (38,2 m), og over hele Bygningens Gesims hæver sig 15 mindre Kviste. Bagfløjen har en Hovedindgang, „Hvalrosporten“ (Skulpturer af Bundgaard), og paa Hjørnerne to Broncestatuer: en Politibetjent og en Brandmand (af Bundgaard). Denne Fløj har, i Modsætning til de andre, Kontorer baade til Gaden og Gaarden og er derfor meget dybere (25,7 m); mellem de to Rækker Kontorer findes den store „Lysgang“, 8,8 × 53,3 m, som gaar gennem alle Etager og overdækkes af et dobbelt Glastag; den har dobbelt Trappe til Stueetagen,

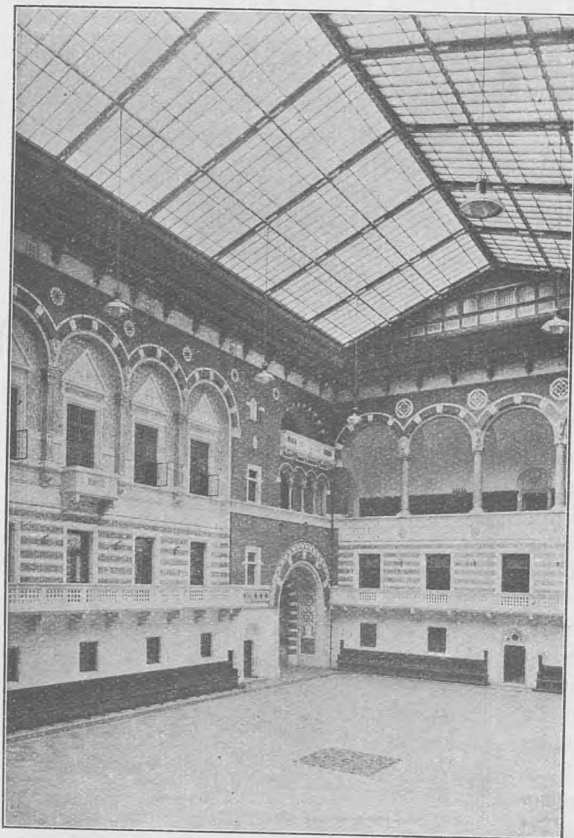
og derfra fører Hovedtrappen (af Granit) videre op; desuden er Etagerne forbundne ved en stedsegaende Elevator. Lokalerne i Bagbygningen (tøndehvælv.) rummer de fleste Kontorer, ligesom de giver Rum for Magistratens 3., 4. og 5. Afdeling, Overpræsidentens Sekretariat, Stadskonduktøren, Stadsarkitekten, Stadsingeniøren osv. Den aabne Gaard, der har et Areal af 2007 m² (p. 393), staar overordentligt smukt med sine røde Mure og mange Kridtstensforsiringer; rigest udstyret er Mellembygningen, som ved hvert af Hjørnerne har en stor, af Basilisker flankeret Stentrappe (Bundgaard), der gennem en Portbue fører ind til Hallen; midt i Beletagen sidder den ved Borgerrepræsentationssalen omtalte runde Karnap med Kobberkuppeltag og derover en forgyldt Borgerkrone; ved hver af Sidefløjene er der et kantet Trappetaarn. Den største Del af Gaarden

Absalonsbilledet over Raadhusets Hovedindgang.

er udlagt til Have, i hvis Midte der staar et til Raadhuset skænket Springvand: en Granitkumme med en Broncebjørn i Midten (Th. Bindesbøll og Joak. Skovgaard).

Bygningen er som nævnt meget rig paa Dekorationer og Skulpturer, deribl. Ansigter af en Del kendte københavnske Personligheder. Rundt om i Lokalerne er ophængt en stor Samling Billeder (Malerier, Kobberstik og Foto-

Raadhushallen.

grafier) saavel af Personer, der har spillet en Rolle i Byens Historie, som Billeder fra Byens enkelte Dele i forskellige Perioder, saaledes i Budgetudvalgets Værelse i et smukt udstyret Skab Fotografier af samtlige Borgerrepræsentanter fra 1840 til Dato. I Borgmesterværelserne (disse bestaar, foruden af Borgmesterens Arbejdsværelse, af Forsamlingssal, Raadmandsværelse og Forværelse), der har meget stilfulde Møbler (dansk Arbejde som det meste paa Raadhuset), findes følgende Vægmalerier: i 1. Afdeling Langelinie og Vestre Kirkegaard (al fresco), af N. Skovgaard; i 2. Afdeling Skt. Hans Hospital og Bispebjerg Mølle, af Ring; i 3. Afdeling det gamle Almindeligt Hospital og Ladegaar-

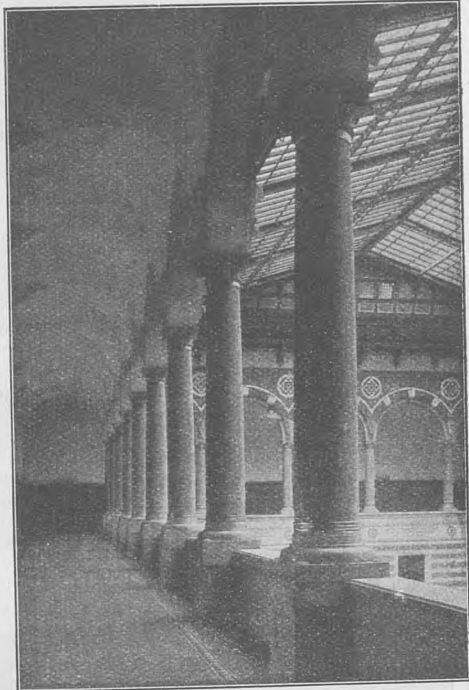
den, af Hammershøj; i 5. Afdeling Sønderød (Vandværket), af Karl Jensen. I Magistratens Forsamlingssal er der, foruden en Buste af Borgmester M. Lunding, Malerier af Borgmestrene Hans Nansen (Kopi), E. D. Ehlers (Chr. Jensen), H. N. Hansen (A. Jerndorff), H. A. V. Knudsen (Vermehren), J. Waleur (Kunstner ubek.), M. Hjorthøy (Th. Bruun), Erik Jensen Torm (Kunstner ubek.), I. Gammeltoft (O. Bache), L. Borup (Knud Larsen), C. K. Øllgaard (O. Haslund), H. Jacobi (Schlichtkrull), Th. Dybdal (N. Dorph), H. C. V. Møller (V. Irminger) og J. Jensen (Find) samt Præsident Hans Hansen Nansen (Kopi); i Borgerrepræsentationens Formandsværelse Maleri af Stadshauptmd. Fr. Thuresen (af Ilsted efter et gmlt. Kobberstik), i Forværelset til samme er anbragt Malerier af Borgerrepræsentationens gennem Tiderne skiftende Formænd; i Overpræsidentens Værelse: Maleri af Chr. V som ung, Fr. VI i Kroningsdragt (Hans

Hansen), Overpræsidenterne Klein (Vermehren), V. Oldenburg (Knud Larsen) og F. de Jonquières (Knud Larsen). Af Billedhuggerarbejder nævnes: i Raadhushallen udfor Hovedindgangen: Marmorbuster af Bertel Thorvaldsen og Professor Martin Nyrop (begge af Utzon Frank); i Hallens Buegang (Søjlegangen): Broncebuste af Borgmester Hans Nansen (af Brandstrup), Broncestatue af Willemoës (Peters), Alexander Foss (Brandstrup), J. C. Jacobsen (Bissen), Carl Jacobsen (Brandstrup), G. Brandes (Brandstrup), P. Knudsen (Kai Nielsen), L. C. Borup (Brandstrup), C. F. Tietgen (Viggo Jarl) og G. A. Hagemann (Andr. Bundgaard); i Overpræsidentens Værelse: Marmorbuste af Griffenfeld (af Bentzen); i Borgerrepræsentationens Formandsværelse: en Marmorbuste af L. N. Hvidt (H. V. Bissen). *Københavns Bymuseum* (tidligere Raadhusmuseet), grundlagt 1901, aabnet for Publikum 1926 i Lokaler i Raadhusets Loftsetage, indeholder en Samling Billeder og andre Genstande (især Bygningsdele), som belyser Byens Historie og Udseende gennem Tiderne. Særlig righoldig er Billedsamlingen for Perioden 1807-70 (Museets yngre Billeder er ophængte i Raadhusets Kontorer). Til Bymuseet er knyttet en Samling Modeller til Raadhusets Skulpturer og Dekorationer, Kommunens Malmødstilling 1914 og andre yngre Genstande.

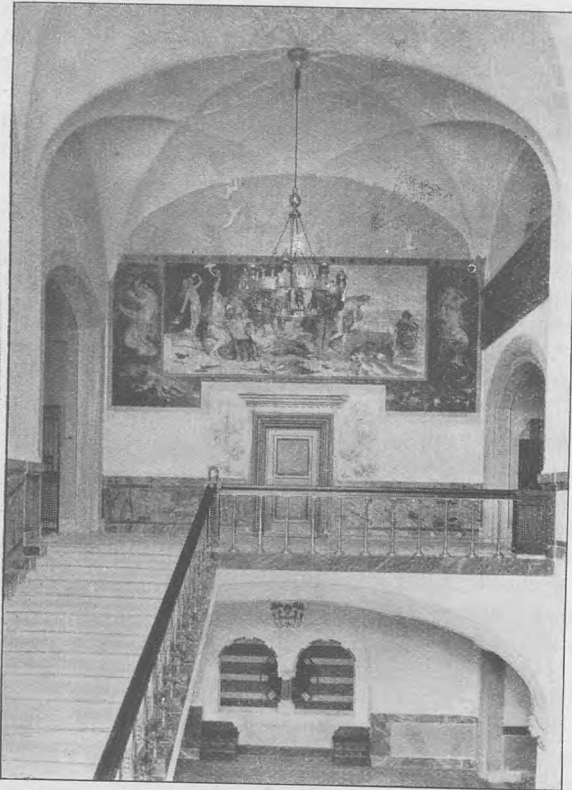
I Bygningen, der oplyses ved Elektricitet, findes intet Ildsted. Opvarmningen sker fra et bagved Hovedbrandstationen mellem denne og Overformynderiet liggende Kedelhus, opf. 1898-99 (Martin Nyrop), fra hvilket Dampledningen føres ind i Raadhuset gennem Rør, der ligger i en Betontunnel (1,25 m bred, 1,88 m høj) under Brandstationen og Gaden. Huset er i 3 Stokv. og indeholder, foruden Bolig for 1. og 2. Maskinmester, blandt andet Politistald og Foderloft; i en lav Bygning ved Siden er Kedelrum m. m.; alt er af røde Sten med Granit i Sokkel og Trapper samt Kridtsten. Bygningen har kostet 178,000 Kr.

Foran Hovedfacaden ud mod Raadhuspladsen ligger en halvrund Indsænkning med Mønsterbrolægning, *Muslingeskallen*. Paa Forpladsen ovenfor denne er anbragt en af Arbejdernes faglige Foreninger i 1908 skænket Broncekumme med Fagenes Mærker samlet om det danske Vaaben. Om Kummens Rand læses et af Organisten Thomas Laub forfattet Vers:

Fagre By, vor Mor, hvis Øje venligt ler til Øresund,
 Ens mod dine smaa og store — lyse Smil er om din Mund.

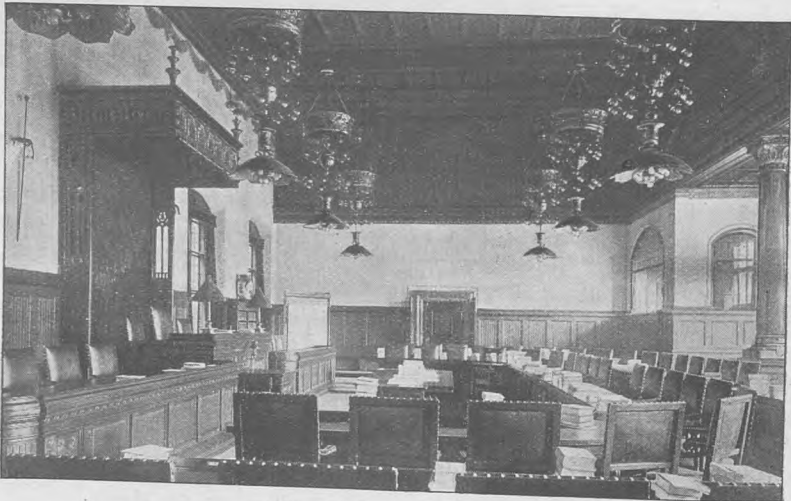

Parti af Buegangen i Raadhushallen.

Præsidenttrappen.

Langs Bygningens Sydside mod Vestre-Boulevard er anlagt *Raadhushaven*, 3625 m², indrammet af et Jærngitter med Murspiller samt to Murstenspavilloner ved Hjørnerne. I Haven, der er anlagt af Landskabsgartner E. Glæsel, er der Løvgange, en Lindeallé langs Boulevarden, Legepladser m. m.; ved den ene Løvgang staar to Stenkanoner m. m. fra Vesterport, der er fundne ved Grundens Udgravning. Paa Pladsen mellem Muslingeskallen og Haven er der 1904 opstillet et Springvand af Bronze, med 3 Drager med Forbenene paa Kummens Midtparti en Tyr ses i Kamp med

Borgerrepræsentationens Sal.

en rasende Drage; denne sidste Gruppe, der ligesom det øvrige Arbejde er støbt af Hof-Broncestøber Rasmussen, er først opstillet i Sommeren 1923 (Thorv. Bindsbøll og Joakim Skovgaard).

Litt.: Beskr. af Kommunens Ejendomme, i Tabelværk til Kbh.'s Statistik Nr. 14. — P. Købke, Kbh.'s Raadhus. En illustr. Vejledning, Kbh. 1903. — A. C. Karsten, Kbh.'s Raadhus, Beskr. af Ingeniørarbejderne, Kbh. 1903. — F. Hendriksen og Francis Beckett, Kbh.'s Raadhus, Kbh. 1908. — Se ogsaa „Architekten“ ^{10/1, 10/5 og 24/12} 1904, ^{10/9} 1905, ^{2/6} 1906 og ^{8/4} 1911.

Byens ældre Raadhuse. I Vor Frue Kirkes Gavebog nævnes 1359 en Gaard ved Tinget (placitum). I Jordebogen af 1377 angives Pladsen for det ældste Raadhus (pretorium) at være ved den første Grund i Tyskemannegade (Vimmelskaffet). Man kan heraf slutte, at Raadhuset er bygget paa Tingpladsen efter 1359, men før Byens Ødelæggelse af Lybækkerne 1368. Dets Plads har været nuv. Matr. Nr. 27 paa Skovbogades Østside (et Kobberstik til Resens Atlas viser fejlagtigt Hj. af Skinderg. og Nørreg. som Byens ældste Raadhus). Det andet Raad-

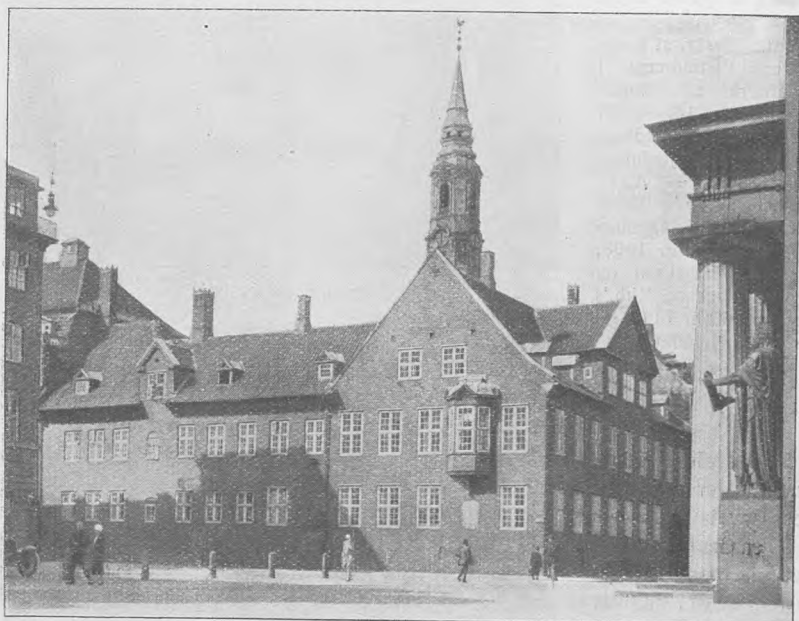

Raadhusets Festsal.

Raadhusets aabne Gaard.

hus laa, hvor nu Bispegaarden er, paa Hj. af Nørregade og Studiestræde (den gang: Raadhusstræde), og er sikkert opført snart efter 1368. Det har været en mindre Bygning, der kun indtog den sydlige Del af den nuv. Bispegaards Forhus, og den var allerede 1437 saa kneben, at den maatte udvides (ved Udgravninger i 1896 fandt man Murlevninger af et firkantet Trappetaarn og af Kældervinduerne i den ældste Stadskælder, indrettet c. 1443); foran har Tingstedet ligget under aaben Himmel. Aar 1479 udlaaente Byen en Del af Bygningen paa 10 Aar til det da lige oprettede Universitet; da de 10 Aar var gaaet, tog Magistraten med Magt Bygningen tilbage 1491, men Kong Hans formanede Borgerne i Brev af ^{15/12} 1491

Bispegaarden.

at give det tilbage, og ved Mageskifte af ^{6/8} 1492 blev det „gamle Raadhus“ overgivet til Kapitlet til fortsat Brug for Universitetet, som 1512 forlængede Fløjen ud til Nørregade og vedblev at benytte det indtil sin Opløsning 1531; da det genoprettedes 1537, benyttede det atter Bygningen, indtil det 1539 fik til Lærebogning den gamle katolske Bisperesidens paa den nuv. Universitetsfirkant, medens det gamle Raadhus blev **Bispegaard**, hvad det endnu er*).

Betegnelsen „det gamle Raadhus“ i Mageskiftet 1492 viser, at der allerede da har været et nyt, maaske er dets Opførelse allerede begyndt 1479, da det gamle udlejedes, i alt Fald nævnes det nye i 1485. Dette tredje Raadhus laa paa det nuv. Nytorv med Façade ud mod Gammeltorv ved den nuv. Gadelinie mellem

*) Aar 1583 lod Chr. Walkendorf Bygningen udvide og forbedre, bl. a. „med et nyt Gavlfhus“, og saaledes stod den omtrent, indtil den brændte 1728 (et Billede hos Resen, som den var paa hans Tid, er gengivet bl. a. i Bruun, Kbh. I p. 45). Den blev genopført 1731-32 til Dels paa de gamle Fundamenter, saaledes som den staar nu. Efter den sidste Restauration i 1896 (Arkt. Martin Nyrop) fremtræder den med røde Sten, Gavlfarti og Karnap til Studiestræde og Kvist til Nørregade; paa Muren staar i en Sandstensplade 4 Vers med Hentydninger til dens Historie. Paa Trappegangen og i Porten har Biskop Münter ladet indmure nogle ægyptiske Oldsager.

Frederiksberg- og Nygade. Det synes at have været en grundmuret Bygning med Trappegavl; foran Raadhuset, omt. hvor nu Springvandet er, stod Retterstedet med Kaget; i Kælderen var Fængsel og Byens Vinkælder. Aar 1606-10 lod Chr. IV Raadhuset ombygge, og da han 1608 anlagde Nytorv, fik Bygningen nu to Façader og omformedes samtidig i Renæssancestil med svungne Kamgavl; ud mod Nytorv fik det Buegang og et mindre Taarn, ud mod Gammeltoiv mellem Gavlene et større Taarn, hvori Hovedindgangen med en Sandstensportal var. Brønden paa Gammeltoiv flyttedes hen lige foran Raadhuset, og Kongen lod her opsætte „det

Det 3. Raadhus, set fra Gammeltoiv, paa Chr. IV's Tid. Efter Resen.

kostelige Kobberbækken og historiske Billede“, som endnu staar der. Figuren, en Kvinde med to Børn, forestillende Caritas, er støbt i Bronze efter Model af Statius Otto. 1707 og 1781 blev Springvandet gjort i Stand, og sin nuvæ. Form fik det 1892, da Fodstykket blev forhøjet og Kummen hævet (se F. R. Friis og L. Fenger, Springv. paa Gammeltoiv, i Tidsskr. f. Kunstind. 1892 p. 161 flg.). Den saakaldte „Raadhusgaard“, Byens Avlsgaard, der laa paa en Del af Nytoiv, blev nedbrudt og afløstes af en ny paa Hj. af Kattesundet og Lavendelstræde. — Da Raadhuset var brændt 1728, begyndte man 1729 at opføre det fjerde Raadhus (Arkitekt var vistn. J. C. Krieger) paa de tilbageblevne Mure, der havde holdt sig godt; det store Taarn maatte dog nedbrydes og Hvælvingerne i 2. Etage erstattes med fladt Loft; i 1731 kunde Højesteret flytte ind i de 32 Mænds Sal, men først 1733 var Bygningen helt færdig. Den var opf. i Barokstil og havde paa Hovedfaçaden mod Gammeltoiv Hovedindgang med anseligt Trappeparti og derover Balkon og Frontespice med Chr. VI's Buste; foran Façaden til Nytoiv, der havde 4 Arkader, sto Skafottet, opsat 1736, nedbrudt 1761; midt over Taget var der et Rytterspir. Efter

at ogsaa dette Raadhus var brændt 1795, var der en Tid Tale om at skaffe Bystyrelsen Plads paa Christiansborg (se p. 334) eller omdanne Nicolai Kirke ti dens Brug, indtil det femte Raadhus, det nuværende Domhus (se p. 398), opførtes 1805-15.

Litt.: P. Resens Efterretninger om Kbh.'s Raadhuse, i D. Saml. VI. — Vill. Christensen, Stadskjældrene paa Kbh.'s Raadhus 1443-1704, i „Fra Arkiv og Mus.“ I. — G. L. Grove, Skafottet og Kaget paa Nytorv, smstds. II.

Frederiksberg Raadhus, Hj. af Falkonerallé og Howitzvej, er opf. 1885-86 (Kommunalbestyrelsen holdt sit 1. Møde $\frac{7}{10}$ 1886) paa Granitsokkel af røde Mursten for 115,812 Kr. og bestaar af to Fløje, i Kælder og to Stokv. med Trappegavl (Arkt.: Muremester J. C. Sørensen), og indeholder bl. a. i Stuen Udvalgs-

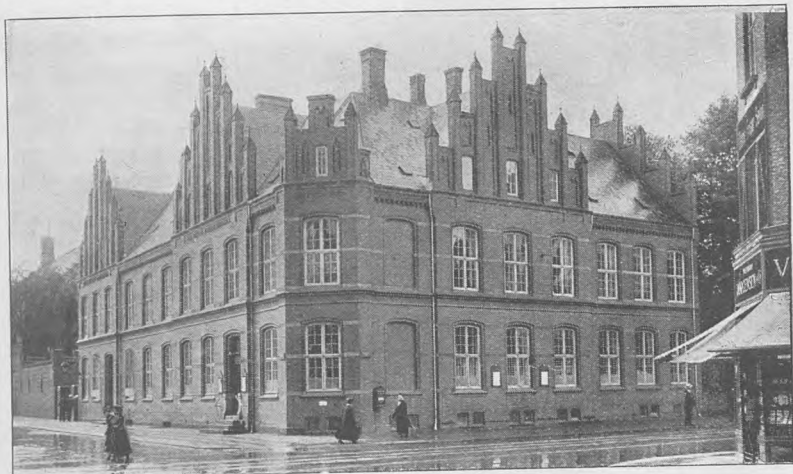

Byens 4. Raadhus, set fra Gammeltorv, ved Midten af 18. Aarh. Efter Thurah.

værelser for Kommunalbestyrelsens Udvalg, Kommunalbestyrelsens Haandbibliotek og Spisestue samt Bogholderi og Kassererkontor og paa 1. Sal Kommunalbestyrelsens Forsamlingssal*) samt Kontorer for Borgmesteren og Kommunens almindelige Forvaltning. Oprindeligt benyttedes Stueetagen til Retssal og Kontorer for Birket. Senere flyttedes disse til den nedlagte Kommuneskoles Bygning Falkonerallé Nr. 7, hvorfra de i Oktober 1921 flyttede til den af Arkt., Prof. Hack Kampmann opførte Retsbygning paa Howitzvej (se ndf.). Den sydvestlige Del af Raadhuset benyttes til Brandstation. Før var Brandstation og Politistation (henholdsvis fra 1867 og 1875) i en af Kommunen opf. Bygning paa Hj. af Runddelen og Pileallé. Efter 1886 blev der opf. en ny Bygning paa samme Plads (for 18,761 Kr.) og alene indrettet til Politistation. Denne blev dog i 1919 afløst af den nyopførte Politibygning paa Howitzvej (Arkt.: Prof. Hack Kampmann; se ndf.) og benyttes nu som Administrationsbygning for Frederiksberg Begravelsesvæsen.

*) Kommunalbestyrelsen havde fra 1858 Lokale i et Baghus i Allégade (Fattighus for Fredb.-Hvidovre Komm.) til 1864, da den fik Lokale i Hospitalet paa Lampevej (nu Howitzvej); 1870 fik den lejet Lokale i Smallegade. 1874-86 holdt den Møde i Skolen paa Lampevej.

Retsbygningen, Hj. af Fredericia- og Bredgade, er opf. i Begyndelsen af 18. Aarh. (indviet 1703) som Operahus under Ledelse af V. F. v. Platen; 1718-21 ombyggedes det af J. C. Ernst til Landkadetakademiet, da dettes tidligere Domicil, det ridderlige Akademi paa Kongens Nytorv, hvorhen det var flyttet 1714, var forfaldent. Ogsaa Søkadetakademiet („den store Navigationsskole“), der fra sin Oprettelse 1701 havde været paa Holmen, flyttede herud 1728, og Bygningen kaldtes fra da „Kadetakademiet“. Aar 1767 rømmede begge Akademier Bygningen, for at den kunde indrettes til Kaserne for Landetaten; men det blev opgivet, Søkadetakademiet beholdt den (en Auktion 1769 førte ikke til Salg), flyttede tilbage, og Bygningen blev nu med en Bekostning af 19,046 Rd. C. ombygget af Harsdorff, saaledes at der i Stedet for 2 Etager blev 3, hvoraf den øverste er en Mezzanin; Bygningens Højde blev uforandret. Søkadetakademiet blev her til 1788, da det fik Palæet paa Amalienborg (se p. 356), medens Landkadet-

Frederiksberg Raadhus.

akademiet flyttede tilbage til Operahuset, hvor det forblev til sin Ophævelse 1861 (Chr. IX boede paa Akademiet fra 1831, til han flyttede ind i det gule Palæ, se p. 360), da Bygningen indrettedes til Kaserne for Infanteri og Ingeniører. Efter Christiansborgs Brand 1884 blev den af Krigsministeriet overladt til den husvilde Rigsdag og saa godt som muligt omdannet til dette midlertidige Brug. Rigsdagen forblev i Bygningen, indtil den i 1918 flyttede til det genopførte Christiansborg Slot. Bygningen, der fra 1/4 1903 var overgaaet fra Krigsministeriet til Ministeriet for offentlige Arbejder, overgik efter Rigsdagens Flytning til Justitsministeriet, hvorefter der i den indrettedes Rets- og Kontorlokaler for Østre Landsret og Sø- og Handelsretten i København samt Lokaler for den offentlige Anklagemyndighed (Arkt. K. Varming).

Hovedbygningen (c. 63 × 20 m, over 27 m høj), med Façade til Fredericiagade, er paa Granitsokkel af Mursten med Mønstermuring og Pilastre og bestaar af Kælder (hvælv.) og 3 Stokv. I Gaarden, hvoraf en Del nu er omdannet til Have, er der flere Sidebygninger; 1902-03 opførtes der vinkelret paa Hovedbygningen en Tilbygning (Kælder og to Stokv.) i samme Stil som Hovedbygningen (Arkt. Martin Borch, se „Architekten“ 20/2 1904) for c. 150,000 Kr. Ved Om-

dannelsen til Retsbygning bevarede Bygningen i det væsentlige uforandret, ogsaa m. H. til Ruminddelingen, kun fjernedes en Del i nyere Tid opsatte Skillerum. Hele Stueetagen overlodes til Østre Landsret, og i Folketingssalen i denne Etage indrettedes den store Nævningsal, medens en mindre fik Plads i Venstrepartiets Forsamlingsrum i Anneksbygningen, og i Rigsdagens Bureau indrettedes Retsale. 1. Sal er overladt til Østre Landsret og Sø- og Handelsretten, der har Retsal i den tidl. Landstingssal. I „Snapstinget“, Kælderen i Anneksbygningen, byggedes Celler til midlertidigt Ophold for Arrestanter under Retssager. Paa 2. Sal i den gl. Bygning indrettedes Justitskontorer for begge Retter samt Dommer værelser m. m., og i den lange Sidebygning, tidl. Rigsdagstrykkeriet, indrettedes

Retsbygningen.

paa 1. Sal Kontorer for Statsadvokaturen og i Stueetagen forsk. Boliger for Betjente samt Kedelrum. De tidl. Basarbygninger mod Bredgade nedreves, og der opsattes Gitter med Sandstenspiller, hidrørende fra det gl. Christiansborg.

Domhuset, med Façade mod Nytorv, Slutterigade og Kattesundet, indtil 1903 Byens Raad- og Domhus, derefter anvendt af Politiet samt Kriminal- og Politiretten og Landsover- samt Hof- og den Grund, hvor det 1795 nedbrændte Vajsenhus laa, samt nogle tilstødende Grunde, der købtes i 1800. Arealet af Bygningerne tillige med det ndfr. omtalte Arresthus er 4523 m²; Grunden kostede 60,372 og Bygningerne (med Arresthuset) 437,271 Rd., hvilke Udgifter afholdtes af Stat og Kommune i Fællesskab. Bygningerne opførtes 1805-15 (Grundst. nedlagdes ²⁸/₁₀₀ 1805, det lille Kapel i Arresthuset indviedes ²/₇ 1815, Raad- og Domhuset indviedes 1817) efter Tegn. af C. F. Hansen; til Grunden benyttedes Sten fra det nedbrændte Christiansborg Slot, en Del af Materialet toges senere fra det nedbrudte Hørsholm Slot. Bygningerne, i nyklassisk Stil paa Granit-sokkel af Mursten, men brunligt mørtelpudsede, i Kælder og 2 Stokv., vender den 68 m lange Hovedfaçade mod Torvet; mod Slutterigaden er Grunden 52 m, mod Kattesundet 55 m (Grunden berører ogsaa Frederiksberggade med 6 m). I det store Bygningskompleks er der 5 Gaarde. Hovedindgangen ud til Torvet er prydet med en Portal med 6 ioniske Søjler og Frontespice (om Gruppen, der skulde have siddet her, se p. 335); over Kolonnaden staar Ordene fra Vald. II's jyske Lov: Med Lov skal man Land bygge. Indenfor Kolonnaden fører et anseligt Stentrappeparti (i Nicherne paa Siderne skulde der staa Statuer af Lykurg og Solon, men de kom aldrig) op til den rummelige Forhal, der har 4 Søjler, og hvori der staar en

kolossal Gipsstatue af Absalon, modell. til Kunst- og Industriudstillingen i 1872 og skænket af V. Bissen. — Samtidig med Raad- og Domhuset og af samme Arkitekt opførtes det *civile Arresthus* paa en Kommunen tilhørende Grund med Fagade mod Slutterigade (47 m) og Hestemøllestræde (40 m) og forbunden med Raadhuset ved to Murbuer med overdækkede Gange over Slutterigade; Bygningerne udvidedes 1842-45, og paa en 1887 tilkøbt Grund opførtes for 147,218 Kr. et særligt Kvindefængsel (taget i Brug $\frac{1}{11}$ 1889); 1896-97 ombyggedes det ældre Mandsfængsel for 245,000 Kr. (begge Arbejder udf. af P. L. Fenger), saa at Bygningskomplekset derefter bestod af det i en ret Vinkel opførte Mandsfængsel (Kælder

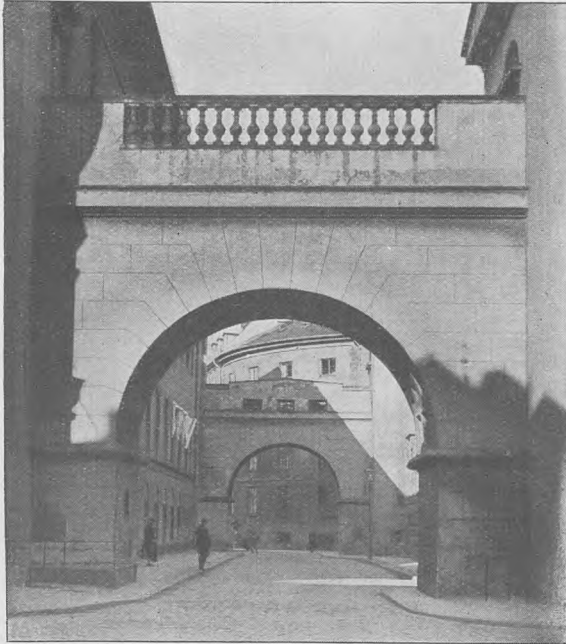
Domhuset.

og 3 Stokv.), Kvindefængslet (Kælder og 4 Stokv.) og Funktionærbygningen (Kælder og 2 Stokv.). Nu anvendes det hele til Kvindefængsel, ligesom Politistationen i 1928 er overflyttet hertil fra Domhuset. — Til Bygningskomplekset hører ogsaa en Bygning i Hestemøllestræde overfor Fængslet, opf. 1858-59 paa et Stykke af Byens Materialgaards Grund; den bestaar af For- og Sidehus og er i Kælder og to Stokv. samt en 1888 tilbygget Mansardetage; i 1903 blev der mellem Bygningen, med de da nyindrettede Kriminalkamre, og Fængslet opf. en Murbue med overdækket Gang („Sukkenes Bro“), og 1903-04 foretoges nogle Forandringer i Anledning af, at Bygningen udelukkende skulde tages i Brug til Politiet og Domstolene.

Paa Domhuset findes to meget smukke Sale i nyklassisk Stil, begge hidrørende fra Bygningens Oprindelse. Den ene af disse Sale, der er beliggende paa 1. Sal ud mod Nytorv, var tidligere Lokale for Landsover- samt Hof- og Stadsretten; den anvendes nu til Dommermøder, Retsmøder af større Omfang samt til Københavns Forligskommissions ugentlige Møder. Den anden og større Sal, der er beliggende i Stueetagen ud for den store Forhal, har tidligere været benyttet bl. a. som Mødesal for Borgerrepræsentationen, men er nu Retslokale for de to Afde-

linger for Politisager. Det er et stort og festligt, med Søjlerækker prydet Rum, der i Løbet af Aaret 1927 er blevet omhyggeligt og nænsomt restaureret. Ogsaa de fleste af Rettens øvrige Lokaler er i Løbet af de seneste Aar undergaaet gennemgribende Reparationer og Forbedringer, hvilket har bidraget i ikke ringe Grad til Forskønnelse af Bygningens Indre, ligesom ogsaa Bygningens Ydre er blevet istandsat.

Ved Kommunalbestyrelsens Beslutn. af ¹⁷/₁₂ 1883, tiltraadt af Justitsminist. ¹⁰/₄ 1887, er Samejeforholdet mellem Stat og Kommune ophævet m. H. t. Arresthuset,

Slutterigaden.

som helt er overgaaet til Kommunen, hvorimod Bygningen i Hestemøllestræde indgik i Samejet. Ved Retsplejelovens Ikrafttræden 1919 overgik hele Ejendomsretten over Domhuset med Anneksbygning til Staten, og de nævnte Bygninger benyttes nu, efter at Politigaarden i Sommeren 1924 er taget i Brug, saa godt som udelukkende af Byretten, hvis Afdelinger for Politisager (1. og 2.) og for Straffesager (3.-10.) har Lokaler i Stueetagen, medens Afdelingerne for borgerlige Sager (11.-16.) har Lokaler paa 1. Sal, hvor ogsaa Rettens Skriverkontor

(„Justitskontoret“), Skifterettens Kontor og de 3 Afdelinger for Skiftesager findes. 2. Sal anvendes til Arkiv, Kontorlokaler m. m., bl. a. Københavns Forligskommissions Kontor. Anneksbygningen i Hestemøllestræde yder Lokaler for Tinglysningsskontoret (i Stuen) og Fogedkontorerne I og II (1. og 2. Sal).

Litt.: Fr. Levy og Fr. Schjøtt, Chr. Fr. Hansens Raad- og Domhus, i „Architekten“ ⁶/₁₀ 1905. — Fr. Schjøtt, Kbhnske Nybygn., Tillægshæfte til „Architekten“ 1903 p. XXVI fig. — C. M. Smidt, Arkitekten C. F. Hansen, i Tidsskr. f. Industri 1911. — Opmaal. af Foren. af 3. Dec., 1895, Bl. 8-9.

Frederiksberg Domhus, Howitzvej, er opf. 1919-21 (taget i Brug i Okt. 1921) efter Tegn. af Arkt. Prof. H. Kampmann for c. 1,325,000 Kr. i romansk Stil, af røde Mursten med Sandstensudsmykning og rødt Tegtag, og bestaar af et firefløjet Anlæg med Bygninger i 2 Stokv. (i Øst-, Vest- og Nordfløjen tillige Kvistetage). I Sydfløjen findes i Stueetagen og paa 1. Sal 4 smukt udstyrede Retssale; i de øvrige Fløje er der, ligeledes i Stueetagen og paa 1. Sal, Kontorlokaler for Politi-

mesteren, Straffedommeren og de 2 Civildommere; Kvistetagen optages af Arkiver, Garderobes m. m. I Gaarden en Vandkumme med en Broncestatuette af Retfærdighedens Gudinde (modell. af Prof. Utzon-Frank). Om Bygningen se „Architekten“ 1922 p. 17.

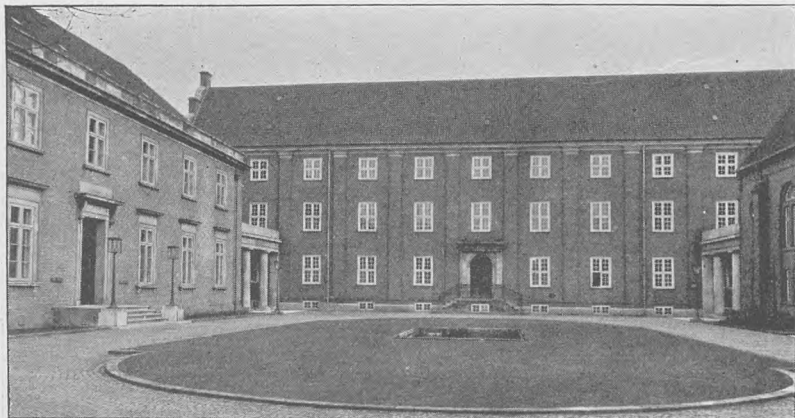
Københavns Amts Ting- og Arresthus, Blegdamsvej. Amtet benyttede før som Fængsel det af Chr. V ved Langebro opførte Blaataarn (nedbrudt 1848), der ogsaa var Fængsel for Hofetaten (derunder det kgl. Teaters Personale); ved Res. af ²⁴/₆ 1803 blev det tillige Tingsted for Amtet, og det fik da 1804 en ny Etage og en ny Tilbygning. Af den nuv. Bygn. blev den oprindl. Del opf. 1847-48 (indv. ¹⁸/₁₂)

Retssalen i Domhuset.

for c. 52,000 Rd. efter Tegn. af Bindsbøll (senere traadte N. S. Nebelong til som Arkitekt), af gule Mursten i Kælder og 2 Stokv., og bestod af to Fløje med Façader ud mod Blegdamsvej og forbundne ved en Arkadebygning (hele Façaden er c. 63 m lang) samt den bagved liggende Arrestbygning, i Kælder og 3 Stokv., der sammen med Forbygningen indesluttede en lille Gaard. Arresthusfløjen blev 1880-81 forlænget, ligesom der opførtes en ny Ringmur om den foruden to Arrestskure til Brug for Tvangsarbejdsanstalten (alt for 91,500 Kr.), som ²⁰/₄ 1881 udskiltes fra Amtets Sygehus (da i Ryesgade) og overførtes hertil. Herfra flyttedes Tvangsarbejdsanstalten igen ¹/₁₀ 1908, bl. a. til Sundholm, og Arrestbygningen udvidedes atter og benyttes herefter kun som Arrest; midt i Arrestbygningen er en Hal, der gaar gennem alle Stokværk. I 1913 byggedes 1 Stokv. paa Bygningen mod Blegdamsvej, samt 2 mindre Udbygninger i Gavlene. Midtpartiet omdannedes saaledes, at den lille Gaard faldt bort, og Indkørslen flyttedes ud for Gavlene; samtidig pudsedes Façaderne. — Ombygningen foretoges af Arkt. C. Thonning, der i 1920 opførte den Ø. for Arrestfløjen fritliggende Bolig for Arrestforvareren og ogsaa projekterede den i 1927-28 foretagne Tilbygning, hvorved der opførtes en Fløj ved den østlige Gavl. Arkt. Emil Jørgensen foretog selve Tilbygningen.

I Bygningens østl. Fløj findes bl. a. i Stuen Nordre og Søndre Birks Politistationer, paa 1. Sal Søndre Birks Dommerkontorer og Retssal, paa 2. Sal Amtsraadets og Nordre Birks Statspolitis Kontorer samt Kontorer for Stiftsøvrighed og Stiftskasserer og paa 3. Sal Amtsvejvæsenets Lokaler. I vestl. Fløj findes i Stuen Nordre Birks Civildommers Kontorer, paa 1. Sal Nordre Birks Straffedommers Kontorer og Retssal og paa 2. Sal Stiftamtets Kontorer og Stiftamtmandens Kontor, hvori et Portræt af Stiftamtmand, Kammerherre P. J. Tetens († 1859), malet af Marstrand. I Midterbygningen findes paa 1. Sal Nordre Birks Civildommers Retssal og paa 2. Sal Amtsraadets Forsamlingssal. I Arrestfløjen findes Opsynspersonalets Værelser og Arresterne (5 Fælles- og 106 Enkeltceller) med Plads til 121 Arrestanter. Desuden findes Kontorer for Søndre Birks Statspoliti m. m. (Litt.: Tetens, Tale ved Indvielsen af Københavns Amts Ting- og Arresthus, Kbh. 1848).

Domhuset og Politigaarden paa Frederiksberg. Til højre lidt af Solbjerg Kirkes Mur.

Politigaarden, Polititorvet, Niels Brocksgade, Hambrosgade og Soldenfeldts-gade, er opf. 1918-24 paa en 9705 m² stor Grund efter Tegn. af Arkt. Prof. H. Kampmann i Henh. til Lov af ¹¹/₄ 1916, hvorefter Staten og Københavns Kommune i Fællesskab skulde tilvejebringe en Bygning for Kbh.'s Politi, der hidtil havde haft Lokaler i Domhuset (se p. 400). Efter Kampmanns Død i 1920 overdroges Fuldførelsen til Arkitekterne Hans Jørgen Kampmann, Holger Jacobsen, Aage Rañ og Anton Frederiksen. Bygningen, der ialt kostede 12,3 Mill. Kr., hvoraf Staten ydede 6,241,000 Kr., indviedes ³⁰/₃ 1924; Politiets 1. Afd. var dog flyttet ind allerede ved Nytaar 1924. Bygningen, hvis Grundplan danner en uregelmæssig Firkant, begrænset af de nævnte Gader, bestaar af fire sammenbyggede, ydre Fløje, i Kælder og 4 Stokv. paa lav Sandstenssokkel, med Indgang gennem to langstrakte, aabne Forhaller, den ene (den egentlige Hovedindgang) ud mod Polititorvet, den anden i Soldenfeldtsgade. Det Ydre er uden særlig arkitektonisk Udsmykning, Taget er fladt og Façaderne pudsede. Til Gengæld er der øfret mere paa det indre og navnlig paa Udformning af Gaarden. Denne ligger i Højde med Stueetagens Gulv og bestaar af to indbyrdes forbundne Afdelinger — forrest en stor rund Gaard og bag den en mindre firkantet —, til hvilke der fører lave Trapper fra henholdsvis Forhallen ved Polititorvet og Forhallen ved Soldenfeldts-

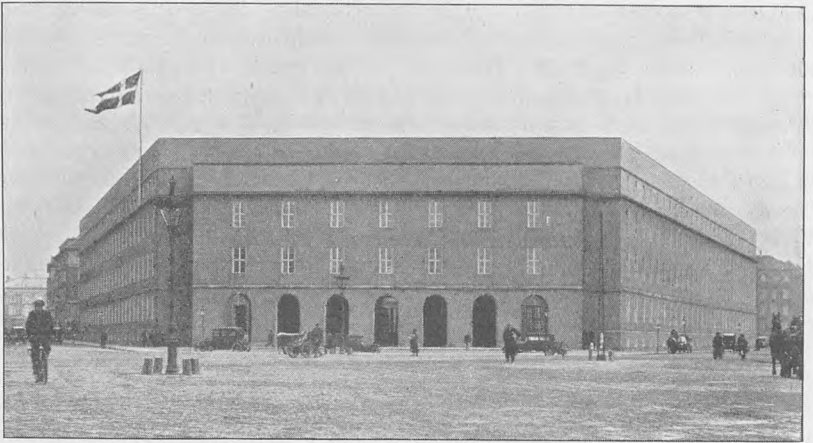
gade. Den runde Gaard (45 m i Diameter), hvorfra der er Adgang til største Delen af Kontorerne, omsluttes i Stueetagen af en Kolonnade med 44 Søjlepar, som bærer de overliggende 2 Etager og en Balustrade; kraftige Gesimser fremhæver den cirkulære Form. En forholdsvis lav Gennemgang fører ind til den firkantede Gaard, som er overdækket paa nær en Lysaabning i Midten, og hvis Sider dannes af de to Fløje, der indeholder henholdsvis Mands- og Kvindefængslet. Medens den runde Gaard imponerer ved sin Bredder, virker den firkantede Gaard ved sin Højde, der fremhæves af de 8 korintiske Søjler, som naar lige til Taget, og de store, rolige Vægflader, som kun forneden brydes af de lave Ud-gange og Vinduerne i Cellefløjene. Paa den ene Sidevæg findes en Mindeindskrift for Ole Rømer, der var Politimester i Kbh. 1705-10, og i Endevæggens Niche staar en stor Broncestatue symboliserende Rettærdigheden, modelleret af Prof.

Københavns Amts Ting- og Arresthus.

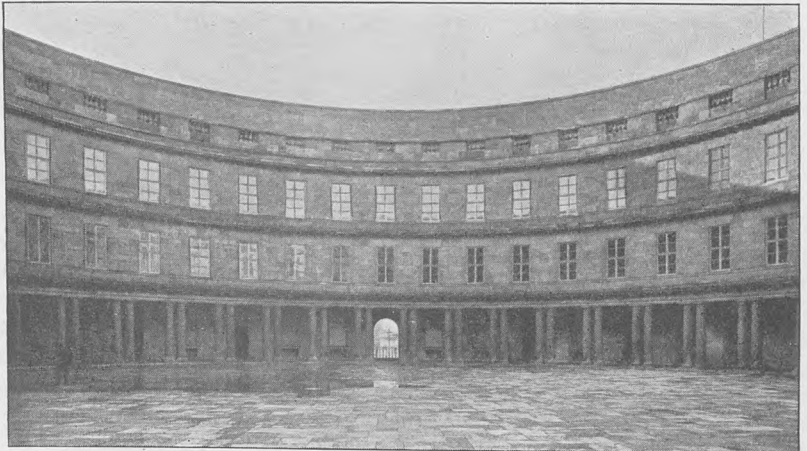
Utzon-Frank. Saa vel Søjler som Flisebelægning og Murbeklædning i de to Gaarde er af gullig Kalksten. Foruden disse to Gaarde, der er tilgængelige for Publikum, findes to Arbejdsgaarde (med Adgang fra Soldenfeldtsgade), som er forbeholdt Politiet, en paa hver Side af den firkantede Gaard, begrænset af Cellefløjen og den ydre Fløj samt en kort Forbindelsesbygning mellem disse. — Foruden det københavnske Politis forskellige Afdelinger har ogsaa Stadslægen og Sundheds-kommissionen samt Statspolitiet Kontorer i Politigaarden; desuden har Kriminal-museet Plads i Bygningen. Med Undtagelse af enkelte, særlig repræsentative Rum (Politidirektørens Kontorer, paa 1. Sal ud mod Polititorvet, Parolesalen og 2 Rets-sale) er Kontorer og Gange gennemgaaende enkelt udstyrede. (Om Bygningen se „Architekten“ 1918-19 p. 277 og 1926 p. 4).

Frederiksberg Politigaard, Howitzvej, er opf. 1918-19 (taget i Brug ¹/₁₀ 1919) efter Tegn. af Arkt. Prof. H. Kampmann for c. 900,000 Kr., i gotisk Stil af røde Mursten paa Kampestenssokkel og med rødt Tegltag, og bestaar af en Hovedfløj i 3 Stokv. samt 2 korte Sidefløje i 2 Stokv. I Hovedfløjens Stueetage findes Lokaler for Ordens-, Sundheds- og Sædelighedspoliti, paa 1. Sal Lokaler for en civil Afdeling af det kommunale Politi samt for Statspolitiet, paa 2. Sal Kontorlokaler,

Politigaarden.

Arkiver, Skolestue m. m.; i Sidefløjene er indrettet Mødesal, Politiets fotografiske Atelier, Funktionærbolig, Garager m. m. — Politigaarden er mod V. ved Kolonnader forbundet med Frederiksberg Domhus' Sydfløj og med Solbjærg Kirke, saaledes at der mellem disse Bygninger fremkommer et firkantet, delvis beplantet Gaardparti. (Se „Architekten“ 1922 p. 17.)

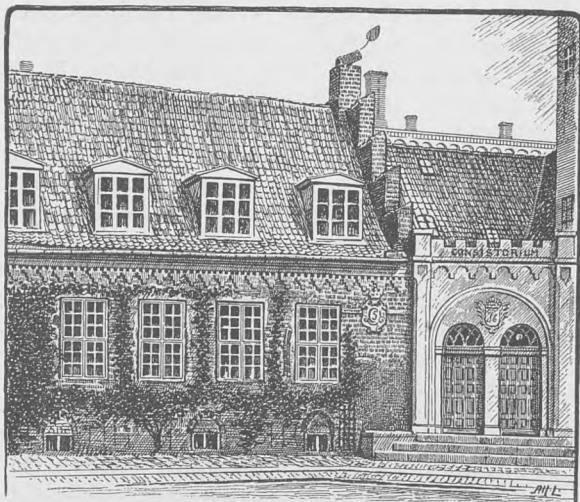
Politigaardens Indre.

Undervisningsanstalter og Skoler.

Universitetet og dertil knyttede Institutioner. Allerede Erik af Pommern havde 1419 faaet pavelig Tilladelse til at oprette et Universitet (dog maatte der ikke foredrages Teologi!), men først under Chr. I kom Planen til Udførelse, idet han under sit Ophold i Rom 1474 fik den pavl. Tilladelse fornyet. Den pavl. Bulle er af ¹⁹/₆ 1475, og ved kgf. Kundg. af ⁴/₁₀ 1478 oprettedes Universitetet, idet Kongen samtidig fritog det for verdslig Jurisdiktion og gav det en selvvalgt Øvrighed under Roskildebispens som Kansler samt overdrog Mag. Peder Albertsen at rejse til Udlandet for at skaffe Lærere. Han og Lærerne drog ¹⁰/₅ 1479 ind i Frue Kirkes Skole (S. for Kirken i det nuv. Dyrkøb), hvor Forelæsningerne skulde holdes; ¹/₆ 1479 foregik Indvielsen i Frue Kirke, og Dekanen i Kapitlets Skole, Mag. Jesper Henriksen, blev første Rektor; ²⁸/₁₁ s. Aar fik det sine af Lunds Ærkebisp udarbejdede Statutter. Da Pladsen i Skolen var for indskrænket, fik det allerede i 1479 nye Lokaler i Raadhuset paa Hj. af Nørregade og Raadhusstræde (se p. 394). Men Universitetet var i denne første Periode meget daarligt økonomisk udstyret, da Kongen vistnok ikke havde lagt bestemte Indtægter til det; der var næppe mere end 8 Professorer, og de lønnedes med Præbender og Vikarier af Kapitlet. Universitetet var ikke meget besøgt, da de studerende helst som hidtil tog til de udenlandske Skoler; vel forbød Kong Hans danske at rejse til fremmede Universiteter (undt. Upsala), før de havde studeret 3 Aar i Kbh., ligesom han for at op hjælpe Kbh.s Univ. lod Raadhusbygningen omdanne og forbedre, og Chr. II gjorde ogsaa en Del for det; men alt dette var for lidt til at kunne bringe Liv; dertil kom de stærke religiøse Brydninger under Fr. I, baade Lærere og Studenter forlod det katolske Universitet og søgte til de nye Skoler, og 1531 blev der ikke mere valgt nogen Rektor, saa at Universitetet i Virkeligheden var op hævet. Vel blev det efter Fr. I's Død 1533 vedtaget at genoprette det, men først efter Grevens Fejde blev det til Alvor. Ved en Forsamling i Frue Kirke ⁹/₆ 1537 vedtoges Genoprettelsen, og ¹⁰/₆ 1539 fik Universitetet sin nye af Bugenhagen udarbejdede „Fundats og Ordinans“, der sikrede det visse Indtægter. Samtidig fik det til Lærebygning den gamle katolske Bispegaard, der laa paa Hj. af Nørregade og Frue Plads og indtog noget over en Fjerdedel af den nuv. Universitetsfirkant (omtr. den nuv. vestl. Gaard); den maatte dog først istandsættes (bl. a. blev Bagsværd Kirke nedbrudt, for at Materialerne kunde anvendes her), og midlertidig maatte Professorerne ty til Frue Kirke. Ved Genoprettelsen forøgedes Lærerkrafterne (3 Teologer, hvoraf den ene var Sjæll. Bisp, en Jurist, 2 Medicinere og 6 Læsemestre i de filosofiske Fag). Men iøvrigt var Forholdene kun smaa; først under Fr. II blev der mere Fremgang, da Mænd som Niels Hemmingsen kastede Glans over det, Lønningerne forbedredes, og Kommunitetet (se p. 410) oprettedes 1569. Ogsaa under Chr. IV skete heldbringende Forandringer; Lærerpladserne og Indtægterne forøgedes, Observatoriet og Regensen oprettedes m. m.; der opførtes ogsaa en ny Bygning, ligesom de gamle forbedredes, og Universitetspladsen udvidedes.

Følgende Bygninger fandtes paa Chr. IV's Tid paa den fra Beg. af 15. Aarh. stammende katolske Bispegaards Grund; Nordsiden af Grunden bestod af *Konsistoriebygningen*, den eneste endnu eksisterende Levning af Bispegaarden, en Bygning i et Stokv. og Kælder af røde Sten i middelalderlig Skifte; dens Ydre er iøvrigt meget forandret, og i det Indre er kun bevaret Kælderen med 6 Hvælvinger (vistnok ikke oprindelige), baarne af to romanske Granit søjler (se H. Bering Liisberg, i „Architekten“ April 1904); Bygningen, der har været benyttet af

Konsistoriet siden Universitetets Oprettelse, indeholder foruden Kældrene en Forsamlingsaal og to hvælv. Sidekamre. Paa Vestsiden ud mod Nørregade laa den første, 1569-70 opf. *Kommunitetsbygning* — „Klosteret“ kaldet, fordi Alumnerne først blev bospiste i Helligaandsklosteret —, i 2 Stokv. af Bindingsværk med Trappetaarn ind til Gaarden; den brændte 1641 og blev genopf. af Sten 1643. S. for den paa Hj. af Nørregade og nuv. Frue Plads, dengang Kirkegaard, laa den første egentlige Universitetsbygning, det *ældste Kollegium*, en gotisk Bygning i 2 Stokv. med Trappegavl; den solgtes 1622 til Kommunitetet, indrettedes til Spisesal og sammenbyggedes 1623-24 med den senere Kommunitetsbygning, med Bevaring af de gamle Kældermure. Paa Sydsiden ud mod Kirkegaarden laa

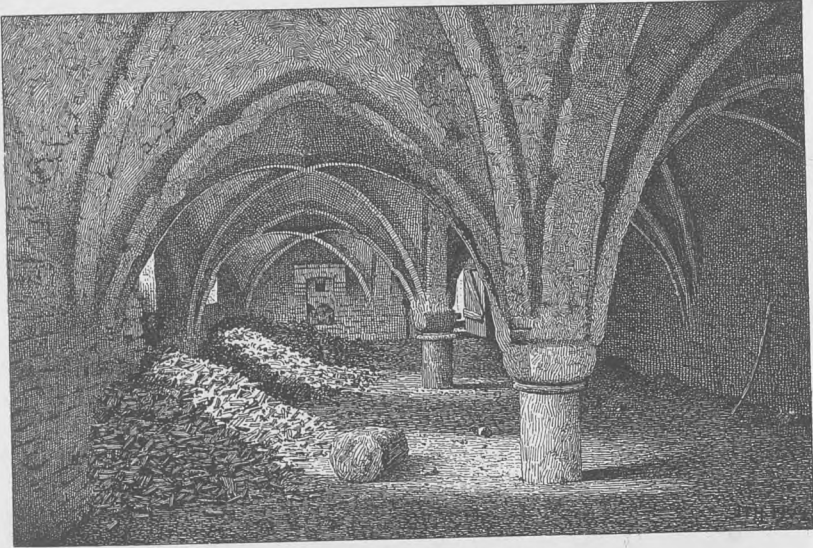

Konsistoriebygningen.

en Bygning i Renæssancestil i 2 Stokv., opf. 1545 og først bestemt til Studenterboder, men derpaa indrettet til Auditorium i Stuen og Bibliotek paa 1. Sal; i 1639 blev Stuen indrettet til anatomisk Teater, hvorefter Bygningen kaldtes *domus anatomica*. (En i 1905 funden, fra denne Bygning hidrørende Tavle er i 1916 restaureret og opsat i Porten mellem Universitetets Hovedbygning og Kommunitetsbygningen). Paa Østsiden (omtr. hvor nu Solennitetssalen er), hvor der før ogsaa havde ligget en Bygning, maaske Bispegaardens Hovedbygning, opførtes 1600-01 et ansel. Stenhus i 2 Stokv. med Taarn med Spir (indv. $\frac{20}{6}$ 1601), der havde været bestemt til Kommunitetsbygning, men blev indrettet til Forelæsningsaal, *det nye Kollegium*. Endelig udvidedes Grunden ved kgl. Gavebrev af $\frac{2}{8}$ 1600 med Strækningen N. for Konsistoriebygningen ud til Krystalgade (dengang: Skidenstræde) til Anlæg af en „medicinsk Have“ (Botanisk Have), omtr. hvor nu Zoologisk Museum ligger.

Under de flg. Konger havde Universitetet ikke nogen Fremgang; efter Krigen var det 1660 næsten helt gaet i Staa, og Enevælden virkede ikke heldbringende for det frie Aandsliv; det var væsentlig en Præsteskole, hvor teologisk Embedseksamen var den eneste; dog Holberg kastede Lys over det i Beg. af 18. Aarh. Da ophørte helt dets Virksomhed ved Byens Brand 1728, der lagde dets Bygninger i Aske, saa at kun Murene stod tilbage, og ødelagde en stor Del af dets Samlinger. Der var Tale om at forlægge Universitetet til Viborg. Men snart blev der dog taget fat paa Bygningernes Genopførelse under Ledelse af Overlandbygmester J. C. Krieger. Først opførtes Kommunitetsbygningen langs Nørregade, indv. $\frac{2}{12}$ 1731 (da Bospisningen in natura ophørte 1736, blev Bygningen efterhaanden taget i Brug til Fribolig for Professorer og deres Enker samt Prokansler, Audi-

torier, Naturaliesaml. osv.); selve Universitetsbygningen, „det store Auditorium“, opf. paa Murene af „det nye Kollegium“ (dog uden Taarnet), indviedes $\frac{4}{12}$ 1732, og de videnskabelige Institutioner blev ogsaa efterhaanden restituerede, ligesom andre Bygninger opførtes, de sidste Professorboliger dog først under Fr. V. Samtidig med Genopførelsen var der givet en ny Fundats $\frac{2}{3}$ 1732, hvorved bl. a. Professorernes økonomiske Stilling ændredes (deres Tal indskrænkedes til 15), Historien og det juridiske og medicinske Studium fik større Betydning m. m. I Løbet af 18. Aarh. fulgte andre gode Reforme; Naturvidenskaberne kom mere i Forgrunden, der oprettedes saaledes et kemisk Laboratorium, og Botanisk Have fik

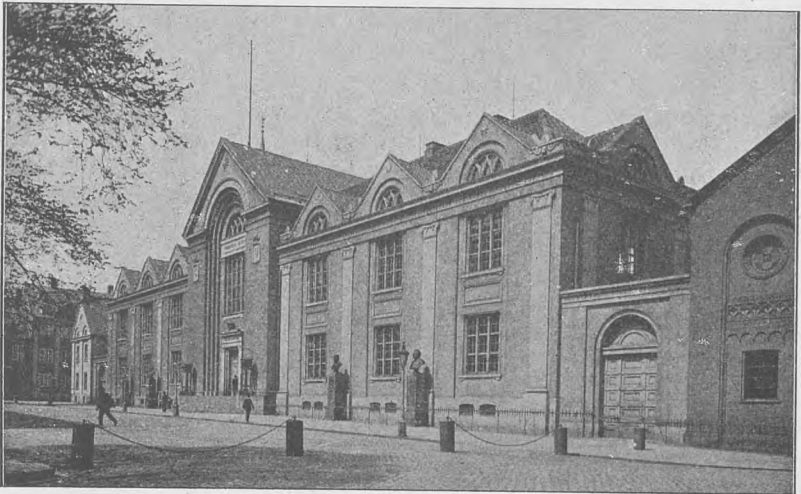

Kælder under Konsistoriebygningen.

en bedre Plads. Struensee havde til Hensigt grundigt at reformere Universitetet; ved Forordn. af $\frac{15}{6}$ 1771 ophævedes dets særlige Jurisdiktion, og Biskop Gunnerus udarbejdede en Plan for den nye Ordning; vel standsede Arbejdet ved Struensees Fald, men det vakte Røre førte dog til en ny Fundats af $\frac{7}{6}$ 1788, der i sine Hovedtræk har været gældende til ind i dette Aarhundrede. Navnlig forøgedes Lærernes Antal, og Eksaminerne omordnedes. I den iflg. Tid, især under Hertug Fr. Chr. af Augustenborgs Patronat, fandt Reforme Sted, hvorved flere af Gunnerus' Ideer blev til Virkelighed. I 1805 ophævedes Patronatet, og en Direktion paa 3 Medlemmer fik Overstyrelsen. Bombardementet 1807 kaldte atter Ulykken ned over Universitetet; dog var det kun det store Auditorium, som helt ødelagdes, medens Kommunitetsbygningen slap med større eller mindre Beskadigelser, og Konsistoriebygningen blev næsten urørt. De daarlige Tider, der kom, trykkede ogsaa i høj Grad Universitetet; det maatte, saa godt det lod sig gøre, indrette sig i Kommunitetsbygningen og andre Steder; først 1831 begyndtes paa Genopførelsen af Universitetsbygningen efter Tegn. af P. Malling (hans første Projekt fra 1819, der var i pragtfuld græsk Stil og omfattede hele Strækningen mellem Nørregade og Fiolstræde, blev ikke antaget, da det var for kostbart), og $\frac{13}{10}$ 1836 indviedes den nye Bygning, der kostede c. 200,000 Rd. Siden da er det stadig

gaaet frem med Landets Højskole, efterhaanden som den aandelige Bevægelse er steget; nye Lærestole og videnskabelige Arbejdsanstalter (Laboratorier) er oprettede, de ældre Institutioner er udvidede og har faaet nye Bygninger osv.; saaledes blev kirurgisk Akademi 1841 forenet med Universitetet, 1848 udskiltes de statsvidenskabelige Fag fra det filosofiske Fakultet og lagdes ind under det juridiske (nu det rets- og statsvidensk.), 1850 oprettedes det matematisk-naturvidensk. Fakultet, 1875 fik Kvinder Adgang til Universitetet, og det sidste halve Aarh. har set en ganske overordentlig Vækst ikke blot for de naturvidensk. og de lægevidensk. Fag, for hvilke der ved Oprettelse af en Række vidensk. Institutter er søgt tilvejebragt stadig forbedrede Arbejdsvilkkaar, men ogsaa for de aandsvidensk. Fag, se ndfr. om Studiegaard.

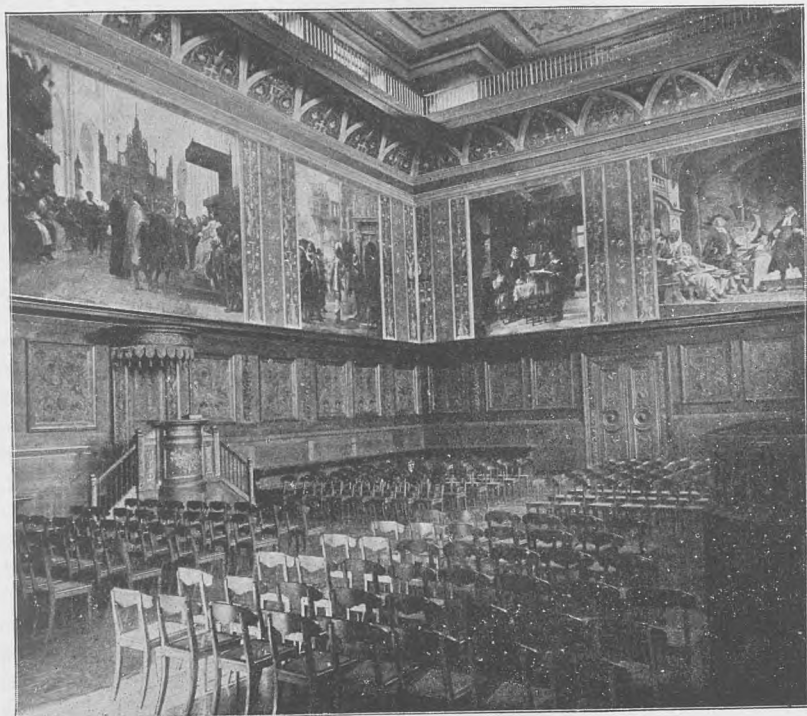
Da Direktionen ophævedes 1848, henlagdes Universitetet (tillige med de lærde

Universitetet.

Skoler) til et eget Departement under Kultusministeriet. Efter Anordning af ^{11/5} 1921 om almindelige Bestemmelser angaaende Universitetets Organisation er Universitetet underlagt Undervisningsministeriet. Dets Myndigheder er den akademiske Lærerforsamling, Konsistorium, Rektor og Administrator, Fakulteterne og Stipendiebestyrelsen. Den akad. Lærerforsamling bestaar af samtlige Universitetets Professorer, Docenter og Lektorer; den er den øverste Myndighed ved Universitetet, og dens Beslutninger og Erklæringer om Sager af alm. Interesse for Universitetet betragtes som det endelige Udtryk for Universitetets Mening eller Ønsker; den vælger de 15 Medlemmer af Konsistorium, Rektor, Administrator og Stipendiebestyrelsens Medlemmer. Konsistorium bestaar af 20 Medlemmer; de 5 er Dekanerne (Fakulteternes Formænd), de 15 vælges paa 4 Aar af Lærerforsamlingen; Konsistorium fører Tilsyn med Universitetets Administration. Rektor vælges paa 1 Aar; han staar i Spidsen for Universitetet og repræsenterer det udadtil. Administrator vælges blandt de juridiske Professorer; Valget gælder for 8 Aar; han varetager de til Universitetets Administration hørende Forretninger. Rektor og Administrator bistaas ved Forretningernes Besørgelse af Universitetsinspektøren. Universitetet er delt i 5 Fakulteter: det teologiske (6 ordinære Pro-

fessorer, 3 ordinære og 1 ekstraordinær Docent), det rets- og statsvidenskabelige (12 ord. og 3 ekstraord. Professorer og 3 Lektorer), det lægevidenskabelige (16 ord., 5 fungerende og 1 ekstraord. Professor og 5 Lektorer), det filosofiske (26 ord. og 5 ekstraord. Professorer, 4 ord. og 2 ekstraord. Docenter og 4 Lektorer) og det matematisk-naturvidenskabelige (16 ord. og 3 ekstraord. Professorer, 1 ord. Docent og 5 Lektorer). Fakulteterne, der hvert aarlig vælger sin Formand (Dekanus), ordner Universitets-Undervisningen, lader afholde Eksaminer og Doktor-Disputatser m. v. Stipendiebestyrelsen bestaar af 5 paa 4 Aar valgte Med-

Universitetets Solennitetssal.

lemmer, 1 fra hvert Fakultet; den uddeler de under Universitetets Bestyrelse hørende for Studenter bestemte Stipendier og Legater. Siden 1911 har Studenterne haft en Repræsentation ved Universitetet, Studenterraadene, der har faaet deres endelige Bekræftelse ved at optages i den ovennævnte Anordning af 1921 om Universitetets Organisation. For hvert af de 5 Fakulteter vælges af og blandt de ved Universitetet immatrikulerede Studerende gruppevis efter Fagstudium et Studenterraad bestaaende af indtil 9 Medlemmer. Disse 5 Studenterraad danner tilsammen det samlede Studenterraad. Studenterraadene er den af Universitetet anerkendte Repræsentation for de ved Universitetet immatrikulerede Studerende, og deres Opgave er at forhandle med Universitetet om Sager, der vedrører de Studerendes Interesser. Universitetets økonomiske Anliggender forvaltes af Universitetskvæsturen, der sorterer direkte under Undervisningsministeriet; alle Udgifter og Indtægter bestemmes gennem Finansloven.

Studietiden deles i to Semestre med Forelæsningstid fra $\frac{1}{9}$ til $\frac{22}{12}$ og fra $\frac{1}{2}$ til $\frac{9}{6}$. Antallet af Studerende, over hvilke der hvert Aar efter Anmeldelsen i Sept. Maaned udgives en Liste, var i 1926-27 knap 4600, nemlig de paa Listen optagne 4437 (3638 Mænd og 799 Kvinder) samt de i Aarets Løb tilkomne c. 160. I 1927-28 voksede Tallet til c. 5000. I 1926-27 immatrikuleredes 1212 ved Universitetet, 999 tog den filosofiske Prøve, 50 teologisk Embedseksamen, 123 Juridisk Embedseksamen, 29 statsvidenskabelig Eksamen, 2 forsikringsvidenskabelig Eksamen, 95 lægevidenskabelig Embedseksamen, 56 Skoleembedseksamen, 13 Magisterkonferens, medens 20 promoveredes som Doktorer.

Med Universitetet er forbundet det ovennævnte *Kommunitet* til Understøttelse af fattige Studenter, stiftet ved Fundats af $\frac{15}{7}$ 1569 af Fr. II, der tillagde det 153 Gaarde og Kongetienden fra 92 Sogne paa Sjælland. Oprindl. fik 100 Studenter fri Kost 2 Gange ugentlig, 1619 forøgedes Tallet til 120, 1620 til 140, og under Chr. IV opførtes Regensen (se ndf.) til Bolig for dem; 1732 nedsattes Tallet atter til 100, 1736 ophørte Bespisningen og afløstes af Kostpenge; for Tiden uddeles 193 ordinære og 7 midlertidige Portioner af 75 Kr. maanedl. Det bestyres af Universitetets Stipendiebestyrelse. (C. E. F. Reinhardt, K. og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage, Kbh. 1862, og Knud Fabricius, Regensen gennem Hundrede Aar, Kbh. 1923-25).

De fra Universitetets og Kommunitetets tidligere Jordegods hidrørende Landgilde- og Tiendeafgifter er nu alle afløste. Universitetets rentebærende Formue var $\frac{81}{3}$ 1928 3,869,110 Kr., Kommunitetets var 10,081,959 Kr. Til Universitetet er knyttet adskillige Studenterkollegier (se ndfr.) og Legater til Understøttelse af fattige Studenter, Legater med videnskabelige Formaal, Rejsestipendier m. v. Disse private Legater og Fonds udgjorde $\frac{81}{12}$ 1927 6,620,522 Kr., 14,500 Frcs., 100 Rubler og 1040 £.

Angaaende de til Universitetet knyttede videnskabelige Institutioner se ndfr.

I Universitetsfirkanten, mellem Frue Plads, Nørregade, Krystalgade og Fiolstræde, ligger den 1831-36 opførte *Universitetsbygning* med Façade mod Frue Plads, 69 m lang. Den er af Mursten paa Granitsokkel, Kælder og 2 Stokv. høj, i gotiserende nyklassisk Stil, langs Gesimsen omkranset af mindre Gavle. og med et større Gavlparti i Midten. I dette fører en bred Stentrappe op til Hovedindgangen, over hvilken en Bronzeørn og Indskriften: „Coelestem adspicit lucem“ (den skuer op til det himmelske Lys, sml. Hist. Medd. om Kbhvn. II, I p. 557). Forhallen, 14 × 15 m, 13 m høj, gaar gennem begge Etager og prydes med Dekorationer af Hilker og Malerier af Const. Hansen, der har benyttet en Række Billeder fra den græske Mytologi, som Prometheus-, Athene-, Apollo-, Psychemyten m. m. til sindbilledlige Fremstillinger af Livets og Lysets Strid med Underverdenen og Mørket, af Kulturen, der betvinger Raaheden, og af den digteriske og kunstneriske Virksomhed (se Emil Hannover: Constantin Hansen). Loftsmaleriet forestiller: Aurora spreder sine Roser (Forhallens Malerier og Dekoration blev 1878 og 1900-05 restaurerede af A. Jerndorff). Ved Trapperne, der fører op til 1. Sal (ligesom Stuen optagen af Auditorierne), staar to Marmorstatuer af Athene og Apollo, af H. V. Bissen. I Baggrunden af Forhallen fører en dekoreret Metaldør ind til en Tværbygning, der helt optages af Solennitetssalen, 14 × 22 m, 13 m høj, med et Galleri til Orkester og Tilskuere (11 m over Gulvet) og med dekoreret Loft og Vægge (Hilker) samt store Vægmalerier: Universitetets Indvielse i Frue Kirke 1479 (malet af Marstrand 1871), Hans Tausen forsvarer Joach. Rønnow (C. Bloch, 1876), Tyge Brahe modtager Besøg af Jakob VI paa Uranienborg (Bloch,

1878), Griffenfeld forestilles for Fr. III af Jesper Brochmand (Bloch, 1888), Studenternes Deltagelse i Byens Forsvar under Karl Gustavs Belejring (V. Rosenstand, 1889), Holberg overværer en Prøve paa Erasmus Montanus (Rosenstand, 1892) og Svenske og Norskes Modtagelse ved Naturforsker mødet 1847 (E. Henningsen, 1896). Væggene er indtil en Tredjedels Højde beklædte med udskåret Egetræspanel, hvori Portrætmedailloner af Chr. I, Chr. III, Fr. II og Chr. IV (efter Tegn. af H. V. Bissen). Paa Talerstolen staar paa Græsk: Aand og Sandhed. — I Universitetsbygningen og den nedenfor nævnte Kommunitetsbygning findes foruden flere Udkast til Malerierne i Forhallen og Festsalen (enkelte Udkast til Malerierne i Forhallen er i Kunstindustrimuseet, Resten opbevares i Universitetets Arkiv) en Række Portræter af Personer, der har haft Tilknytning til Universitetet, bl. a. Griffenfeld, af Abraham Wuchters, Greve J. L. Holstein († 1763), af Pilo, Biskop Fr. Münter († 1830), af H. E. Freund, samt af Universitetsprofessorer, deribl. Erik Henningsens Billede: „Madvig overrækker Studenterne deres Borgerbreve“, Legatstiftere m. fl. (se iøvrigt den i Univ. Aarb. 1885-86 p. 4 fig. optagne Fortegnelse over de Univ. tilhørende Kunstværker af personalhistorisk Betydning).

Ved Façaden ud til Frue Plads staar paa Granitsokler 4 Bronze-

buster af Botanikeren J. F. Schouw (af H. V. Bissen, afsløret 1856), Teologen H. N. Clausen (1880), Sprogforskeren J. N. Madvig (1887) og Naturforskeren Jap. Steenstrup (1898), de 3 sidstnævnte af V. Bissen.

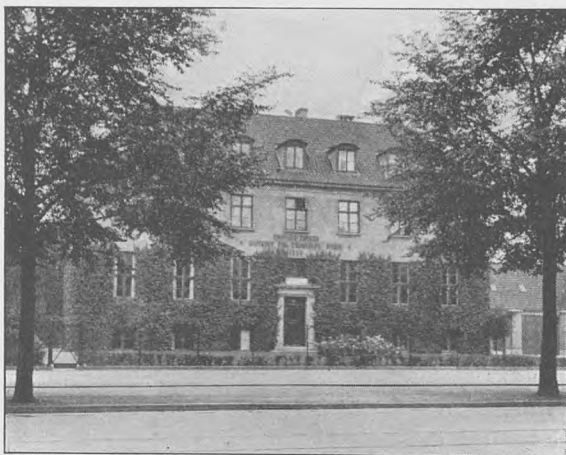
Et Portparti, der fører ind til de to Gaarde, forbinder Bygningen paa hver Side med Bygningerne langs Nørregade og Fiolstræde. Langs den første ligger den omtalte, 97 m lange *Kommunitetsbygning*, der nu, efter at den i Aarene 1918-20 er blevet ombygg. og restaur. (Arkt. M. Borch), indeholder i den sydlige Halvdel en Forsamlingssal for den akademiske Lærerforsamling (hvori er ophængt Kartonen til Marstrands ovennævnte Billede i Festsalen samt opstillet en Række Buster af Universitetsprofessorer), Udvalgsværelser samt Kontorer for Universitetets Administration og i nordlige Halvdel Lokaler for den i 1917 oprettede Institution „Studenternes

Studiegaard, set fra Studiestræde.

Spisestuer" samt for den zoologiske Studiesamling og det zoologiske Laboratorium. Langs Fiolstræde ligger Universitetsbiblioteket, langs den fjerde Side mod Krystalgade Zoologisk Museum. Inden for Firkanten og begrænsende Gaardspladsen mellem Solennitetsalen og Kommunitetsbygningen mod N. ligger den p. 405 omtalte Konsistoriebygning og V. for den en Bygning (1 Stokv. med Kælder og Kvist), der er Bolig for Professor zoologiae.

Polyteknisk Lærestalts Bygninger i Skt. Pederstræde og Studiestræde (se p. 430) overgik til Universitetet ved Fraflytningen. I Bygningen ved Skt. Pederstr. findes bl. a. to store Auditorier og forskellige Lokaler for Studenterraadet, i Bygningen mod Studiestr. Universitetskvæsturens Kontorer (før i Kommunitetsbyggn.)

Instituttet for teoretisk Fysik.

og det matematiske Laboratorium. I 1898 erhvervede Kommunitet den til Bispegaarden hørende Have (883 m²), der støder til disse Bygninger, og paa denne Grund, der i Aarene 1911-13 blev udvidet ved Køb af de tilstødende Ejendomme mod Studiestræde og Skt. Pederstræde til ialt 1414 m², blev i 1915-16 opført en Bygning, „Studiegaard“ (Arkt. Martin Borch), der foruden en Frokoststue for Studenterne

og forskellige Auditorier indeholder Lokaler for en Række Laboratorier. Den Udvidelse, der derigennem blev tilført Universitetets Undervisningslokaler, var foranlediget ved den Ændring i Undervisningsformen ved de aandsvidenskabelige Fag, som havde udviklet sig i Slutningen af det 19. Aarh., idet den videnskabelige Øvelse, hvor de Studerende under Lærerens direkte Vejledning arbejder med det videnskabelige Stof, var blevet taget i Brug ved Siden af Forelæsningen. Som Følge heraf var der blevet oprettet Laboratorier, d. v. s. Arbejdslokaler for de Studerende med de fornødne Bogsamlinger, og for at skaffe disse Laboratorier Lokaler af den nødvendige Størrelse opførtes efter Forslag af Universitetskommissionen af 7/10 1912 og i Henhold til Lov af 1/4 1914 Studiegaard, der er en grundmuret Bygning af røde Mursten med Kælder og 4 Stokv. Den har Façade baade mod Studiestræde og Skt. Pederstræde og danner 'sammen med Universitets-Annekset og Kvæsturbygningen de 3 Sider af et stort Gaardsrum, hvori er opstillet Mercie's Broncestatue af David (skænket 1879 af Brygger Carl Jacobsen) og en af Ny-Carlsberg Fondet i 1925 skænket Afstøbning af Døbefonten i Malt Kirke. De Ejendomme, der med Façade henholdsvis mod Studiestræde og Skt. Pederstræde begrænser den 4de Side af Gaardsrummet, blev med en eventuel Udvidelse af de her nævnte Universitetsbygninger for Øje købt af Universitetet i 1919. Endvidere erhvervede Universitetet i 1925 Skt. Pederstræde Nr. 19 (det tidl. Skt. Peders Gæstehjem) og Nr. 21. I Nr. 19 blev straks en Etage inddraget til

Undervisningsbrug, medens Resten af disse Ejendomme udlejes. (Om Studiegaard se „Architekten“ ¹³/₁ 1917).

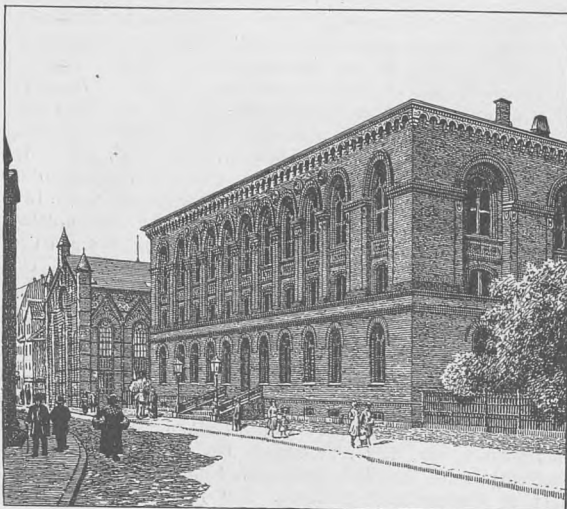
Medens Universitetsbiblioteket efter den i de sidste Aar truffne Ordning af Statens Biblioteksvæsen, der har fundet sit Udtryk i Bibliotekskommissionens Betynkning af ³⁰/₁₁ 1926, ikke længere administrativt skal henhøre under Universitetet, og de biblioteksmæssige Opgaver, som særlig vedrører Universitetet, nu er delt mellem Universitetsbiblioteket og det kgl. Bibliotek, er der til Universitetet knyttet ialt følgende 40 videnskabelige Institutter:

Det teologiske Laboratorium, opr. 1903, nu Lokale i Studiegaard. *Det juridiske Laboratorium*, opr. 1903, nu Lokale i Studiegaard. *Det økonomiske-statistiske Laboratorium*, opr. 1892, nu Lokale i Studiegaard. *Det fysiologiske Institut*, der rummer 5 forskellige Institutioner, se ndfr. *Det normalanatomiske Museum* og *Den kirurgiske Instrumentsamling*, se under Kirurgisk Akademi. *Det patologisk-anatomiske Institut*, Fr. den 5tes Vej Nr. 11. *Det farmakologiske Institut*, Juliane Mariesvej Nr. 20. *Instituttet for almindelig Patologi*, Juliane Mariesvej Nr. 20. *Det retsmedicinske Institut*, Fr. den 5tes Vej Nr. 9. Disse fire sidstnævnte Institutter, til hvilke de nuv. Bygninger blev opførte samtidig med Rigshospitalet og taget i Brug 1910 (Arkt. Martin Borch), er beskrevet i „Medical Institutes at the University of Copenhagen“, Kbh. 1910. *Det hygiejniske Institut*, opr. 1898, Ny Vestergade Nr. 11. *Den dermatologiske Samling*, opr. 1903, Rigshospitalet. *Det psykiatriske Laboratorium*, opr. 1899, Kommunehospitalet. *Det medicinsk-historiske Museum*, opr. 1907 og skænket Universitetet 1917, f. T. magasineret. *Det filologisk-historiske Laboratorium*, opr. 1896, Studiegaard. *Det psykologiske Laboratorium*, opr. 1886 og overgaaet til Universitetet 1893, Studiegaard. *Det musikvidenskabelige Laboratorium*, opr. 1926, Universitetet. *Den botaniske Have med det plantefysiologiske og det planteanatomiske Laboratorium*, se ndfr. *Det zoologiske Museum med det zoologiske Laboratorium og den zoologiske Studiesamling*, se ndfr. *Det mineralogiske Museum*, se ndfr. *Det kemiske Laboratorium*; se ndfr. *Det astronomiske Observatorium*, se ndfr. *Det fysiske Laboratorium*; i 1899 oprettedes det medico-fysiske Laboratorium, der i 1906 deltes i det nuv. bio-fysiske Laborat. og det nuv. fysiske Laborat., hvilket sidste har Lokaler i Polyteknisk Læreanstalt. *Det geografiske Laboratorium*, opr. 1901, i Studiegaard. *Det histologisk-embryologiske Laboratorium*, opr. 1897, Stormgade Nr. 5. *Det matematiske Laboratorium*, opr. 1907, Studiestræde Nr. 6. *Det ferskvands-biologiske Laboratorium*, opr. 1899 og 1906 overgaaet til Universitetet, Hillerød. *Det forsikringsmatematiske Laboratorium*, opr. 1917, Tordenskjoldsgade Nr. 10. *Instituttet for teoretisk Fysik*, opr. 1919 og udvidet 1924 og flg. Aar, Blegdamsvej Nr. 15. *Det havbiologiske Laboratorium*, Frederikshavn. *Den Arnamagnæanske Stiftelse*, Universitetsbiblioteket. *Universitetets Arkiv*, Universitetsbiblioteket.

Zoologisk Museum. Allerede i det ofte omtalte, af Fr. III opr. Kunstammer var der samlet naturhistoriske Genstande, som forøgedes betydeligt ved det af Arvingerne 1655 skænkede „Ole Worms Museum“, der fandtes i hans Professorbolig i Kannikestræde. 1796 nedsattes en Kommission til Overvejelse om Oprettelsen af et „Museum for Naturvidenskaberne“, og ved kgl. Res. af ²⁵/₆ 1804 gaves der til dette Brug Anvisning paa en Sidebygn. i det brændte Christiansborg Slot; men Sagen blev ikke til noget; 1820 blev der lejet Lokaler i den Holsteinske Gaard i Stormgade til de Samlinger, som Staten 1805 havde købt af det naturhist. Selskab (de havde først Plads i en Gaard paa Østergade), og for hvilke J. C. H. Reinhardt var Inspektør, og 1827 købte Staten denne Gaard for 21,000 Rd. rede Sølv til et *naturhistorisk Museum*. Ogsaa Universitetet havde tidligt haft et „Natural-kammer“, men det brændte 1728; 1740 gjordes atter Beg. til en lign. Samling, og 1772 forenedes den med det paa Charlottenborg 1759 oprettede *Natural- eller økonomisk Teater*, hvorefter den fik Lokaler i Kommunitetsbygningen. Denne Samling blev senere kaldt *det grevelige Moltkeske, Universitetet tilhørende zoologiske Museum*. Da Reinhardt ogsaa blev ansat ved Universitetet 1813, kom

begge Museer under hans Ledelse. Efter hans Død 1845 fulgte Japetus Steenstrup som Prof. i Zoologi ved Universitetet, og 1848 traadte han ogsaa ind i Direktionen for det kgl. Museum, fra hvilken Tid Forhandlingerne om de to Museers Sammen-smeltning begyndte, hvilken dog først fastsloges ved Lov af ^{29/12} 1862. Efter den nye Bygnings Fuldendelse skete Indflytningen 1870; det gamle Universitetsmuseum i Kommunitetsbygningen var da omdannet til en særlig Studie- og Undervisnings-samling, og Bygningen i Stormgade solgtes til Indtægt for Kommunitetet for 70,000 Rd. til Landbygningernes alm. Brandforsikring (Skøde af Marts 1872)*).

Den nye Museumsbygning, paa hvis Plan og Indretning Jap. Steenstrup har haft stor Indflydelse (se Fremtidens Nytaarsgave 1866), er opf. 1863-69 efter Tegn.

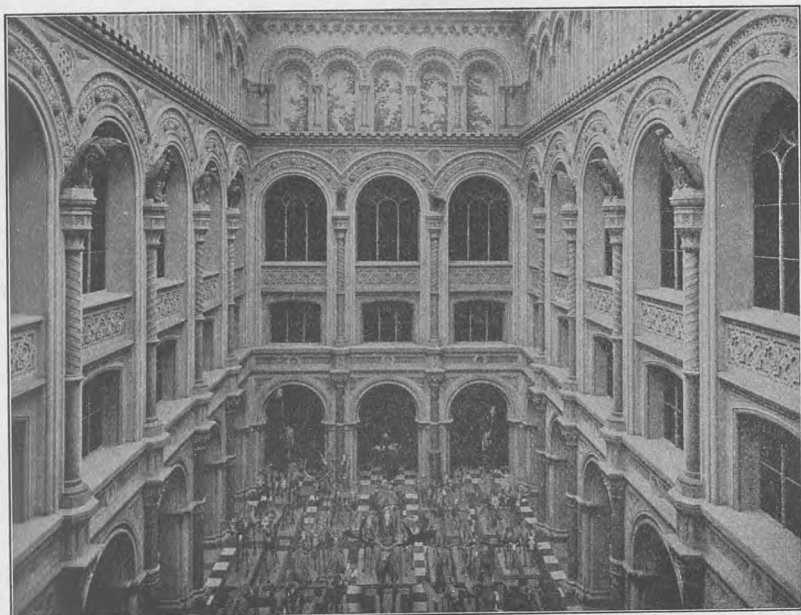

Zoologisk Museum.

af Chr. Hansen i romansk-italiensk Stil paa Granitsokkel af røde Mursten og bestaar af 4 sammenbyggede Fløje — med høj Kælder og 3 Stokv., hvoraf Stuen og øverste Etage er 4,4 m, den mellemste, Mezzaninetagen, 3,1 m —, der omslutter en rektangulær Gaard, 25 × 11 m, som er dækket af et Glastag og danner en smuk Hal med Søjler og Buer. Alle 3 Etager er ved en Længdemur i det Indre delte, saa at der er en dobbelt Række Museumsrum, af hvilke den yderste er 6,3 m, den inderste 3,1 m bred; den sidste, der faar sit Lys fra Hallen, har i Stuen aabne Buer ud til Hallen, medens de to øvre Etager har Vinduer. Museet er delt i 3 Afdelinger: 1) Pattedyr, Fugle, Krybdyr, Padder og Fiske samt den Lundske palæontologiske Samling (Naturforskeren P. V. Lunds Samlinger), 2) Orme, Bløddyr, Straaledyr og Protozoer, 3) Insekter, Edderkopper, Tusindben og Krebsdyr samt den Westermanske Insektsamling (skænk. af Sukkerrafinadør W.'s Søn, nu for største Delen sammenarbejdet med de øvrige Samlinger). I Hallen findes Skeletter af store baade endnu eksisterende og uddøde Dyreformer; hertil slutter sig i Kælderen under Universitetets Solennitetssal, der staar i Forbindelse med Museet, en Samling Hvalskeletter, der næsten er enestaaende, især for nord. Formers

*) Den *Holsteinske Gaard*, paa hvis Grund der før laa en af Stiftamtmd. H. U. Lützwow ejt Gaard, der 1700-11 var i Oversekretær E. U. Doses Besiddelse og herefter overgik til Overkrigssekretær v. Eichstedt, som vistnok har ombygget Lützwows Palæ. I 1717 solgtes den til Generalpostdirektør Andreas Weyse, hvis Datter 1726 skøvede den til Joh. G. Holstein. U. dennes Søn, Joh. Ludv. H., blev 1756 Bygningen, der oprindl. havde Stue og 1. Etage samt Altaner paa Façaden, ombygget, idet den mistede Altanerne og fik en ny Etage, ligesom den vestl. Sidebygning tilføjes (i D. Atl. II p. 108 er den afbildet, omtr. som den nu er, dog med nogle mindre Forandringer). Videnskabernes Selskab holdt Møder her fra 1743. Den solgtes 1807 af den Holsteinske Slægt til Konferensrd. Chr. Colbjørnsen, der dog nogle Aar efter afhændede den. Den var i de næste Aar paa flere Hænder, indtil Kmhr. Chr. Corn. Greve Lerche solgte den 1827 som ovfr. nævnt til Staten, der først tænkte paa at anvende den til Bolig for Arveprins Ferdinand og Gemalinde. (Se P. Brock, *Det H. Palais*, i D. Saml. 2. R. III; V. Lorenzen, *Kbh. Palæer* II p. 21 fig.).

Vedk.; en Del af Skeletterne stammer fra D. F. Eschrichts private Samling, som han havde skænket til den naturhist. Forening, og som Universitetet købte 1841, hvorefter det fysiologisk-zootomiske Museum dannedes og for største Delen fik Plads i denne Kælder; efter Eschrichts Død 1863 opløstes Museet, og største Delen indlemmedes i Zool. Mus. I Stuen findes Fiske og hvirvelløse Dyr (navnlig mærkes den rige Konkyliesaml., der omfatter Samlinger som Moltkes og Spenglers og den af Fr. VII skænkede Chr. VIII's Saml. samt den smukke Samling af Pighude og Koraller) undt. Insekter, der har Plads i Mezzaninen, hvor der ogsaa findes Arbejds-værelser, Bibliotek, Arkiv m. m. I øverste Etage findes Pattedyr, Fugle, Krybdyr

Hallen i Zoologisk Museum.

og Padder; fremhæves kan den i to Værelser opstillede fyldige Samling af danske Fugle. Museet har en Marmorbuste af Jap. Steenstrup († 1897), af H. V. Bissen, og en Broncebuste af J. M. C. Schiødte († 1884), af P. S. Krøyer, samt et Maleri af Schiødte, malet af Marstrand. Museet bestyres under Tilsyn af Konsistorium af et Museumsraad, bestaaende af Professoren i Zoologi og 2 Inspectorer. (Se K. Stephensen, Zool. Mus.'s Historie, i „Naturens Verden“ 1921).

Kirurgisk Akademi, Bredgade. Allerede 1736 blev der paa Tilskyndelse af Simon Krüger (Crüger) og med ham som Generaldirektør oprettet et Teatrum anatomico-chirurgicum til Uddannelse af Kirurger, som var helt uafhængigt af Universitetet; det kaldtes alm. „Amfiteatret“ og havde Plads i en Gaard paa Købmagergade (nær ved Amagertorv); 1774 fik dog Universitetet sat igennem, at Kirurgerne skulde eksamineres i indre Medicin ved Fakultetet for at faa Lov til medicinsk Praksis. Men denne Afhængighed af Universitetet faldt atter bort, da Kirurgisk Akademi oprettedes ved Forordn. af ²²/₆ 1785, hvorved Uddannelsen af Kirurger helt overdroges til det. Dronning Juliane Marie skænkede Akademiet

Grunden i Bredgade, og 1785-87 opførtes den smukke Bygning efter Tegn. af P. Meyn (indv. ²⁵/₁₀ 1787), med Kælder, 3 Stokv. og Kvist; over den med to ioniske Søjler smykkede Portal staar: MDCCXXXVI og over Frontonen: Academia Chirurgorum Regia. Det fik 3 Professorer: Generaldirektøren for Kirurgien, Hofkirurgen og Overkirurgen for Frederiks Hospital, samt en Lektor i Kemi og nogle Reservekirurger. Men den Strid, der hele Tiden havde været mellem Kirurgerne og Universitetet, tabte sig ikke, og det blev efterhaanden mere klart, at Kirurgerne ikke

Kirurgisk Akademi.

fik den fornødne Uddannelse; ved Plak. af ³⁰/₁ 1838 indførtes en medicinsk-kirurg. Eksamen, ved hvilken de kirurg. Professorer og Fakultetet eksaminerede i Fællesskab, og ved Res. af ¹⁷/₁₂ 1841 indlemmedes Akademiet fra ¹/₁ 1842 i Fakultetet, saa at de nu danner eet lægevidenskabeligt Fakultet med begge Anstalters Professorer som Lærere, og Bygningen blev Universitetets Ejendom. I 1867 blev den efter Tegn. af Chr. Hansen for c. 26,000 Rd. udvidet med en Tilbygning ind til Gaarden til fysiologisk Laboratorium; 1897 tilkøbtes for 172,800 Kr. Naboejendommen Hj. af Bredgade og Fredericiagade (til Ombygning og Inventar

medgik c. 52,000 Kr.). Akademiet rummer nu, foruden Professor- og Pedelbolig, flere Auditorier, deribl. et stort paa 1. Sal, *det normal-anatomiske (anthropologiske) Museum* og *den kirurgiske Instrumentsamling* samt Lokaler for det lægevidenskabelige Fakultets Administration, medens der endnu ikke er taget endelig Bestemmelse om Benyttelsen af de Lokaler, der er blevet ledige ved det medicinsk-fysiologiske Instituts Overflytning til den nye Bygning ved Juliane Mariesvej (se ndfr.). I Bygningen findes en Del malede Portrætter, deribl. af Livkirurg J. C. Bodendick, † 1818, Prof. J. C. Tode, † 1806, og Prof. F. C. Winsløw, † 1811, alle malede af J. Juel (se iøvrigt den i Univ.-Aarbogen 1885 86 p. 4 flg. optagne Fortegnelse over de Universitetet tilhørende Kunstværker af personalthistorisk Betydning). (Litt.: G. Norrie, Kir. Akad. Hist., Kbh. 1896. — S. Forf., Kir. Akad. Hist. I-II, Kbh. 1923. — K. Carøe, Det kgl. kir. Akademis Matrikel 1785-1838, Hjørring 1921).

Det fysiologiske Institut, Juliane Mariesvej 28, 30 og 32. I Aaret 1925 blev af The Rockefeller Foundation og International Education Board skænket ialt 2,400,000 Kr. til Opførelse af et fysiologisk Institut ved Københavns Universitet. Institutet, der opførtes 1926-28 (Arkt. K. Varming) paa en Staten tilhørende Grund ved Juliane Mariesvej (11,800 m²), er en trefløjet Bygning med Kældere og 3 Stokv. med pudsede Façader og sort glasserede Tagsten. Bygningen omslutter sammen med Professor-Boligerne en Gaard med Haveanlæg og Springvand; foran hver af Sidefløjene ligger en Villa med Bolig for en Professor; bag Midterfløjen en Udbygning indeholdende et større Auditorium samt en Bygning til Funktionær-boliger og en Række mindre Bygninger, der afgiver Plads for Dyrestalde m. v. Over Hovedbygningens 3 Indgangsdøre findes allegoriske Relieffer, i Vestibulen en Marmortavle med Inskription, der beretter om Bygningens Opførelse og Dota-

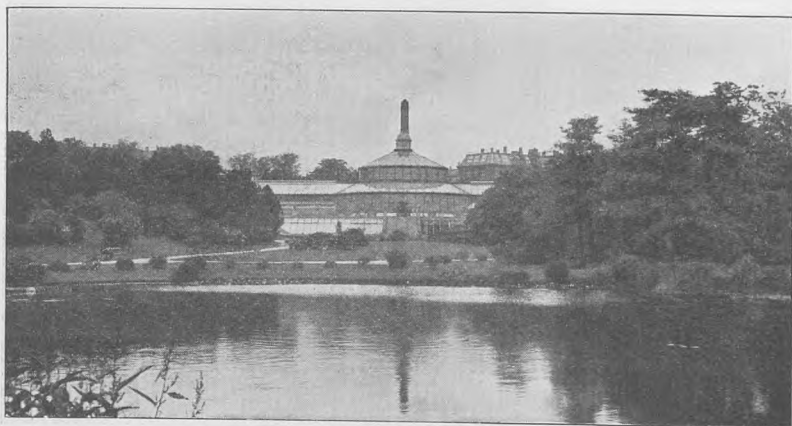

Det fysiologiske Institut.

tioner dertil samt 3 Portrætmedailloner af Fysiologerne D. F. Eschricht († 1863), P. L. Panum († 1885) og Chr. Bohr († 1911). Disse sidste Billedhuggerarbejder, der ligesom Reliefferne er udførte af Siegfried Wagner, er skænkede af Ny Carlsberg Fondet. Institutet indeholder Lokaler for *det medicinsk-fysiologiske Institut* (opr. 1867), *det bio-kemiske Institut* (opr. 1928), *det zoofysiologiske Laboratorium* (opr. 1910), *det bio-fysiske Laboratorium* (opr. 1899) og *det gymnastik-teoretiske Laboratorium* (opr. 1919).

Botanisk Have, mellem Ø.-Voldgade, Gotersgade, Ø.-Farimagsgade og Sølvgade. Begyndelsen til en botanisk Have blev som nævnt p. 406 allerede gjort c. 1600 ved Anlægget af en „medicinsk Have“ ved selve Universitetet. Den indeholdt væsentlig Lægeplanter og laa indeklemmt mellem Huse. Fr. V lod sig 1752 paa en Grund ude ved den nuvæ. Toldbod paa begge Sider af Amaliegade N. for det under Opførelse værende Frederiks Hospital en privat botanisk Have anlægge ved Dr. G. C. Oeder. Haven var ved Gaden delt i to Dele, var omgivet af en Ringmur, havde Forelæsningsaal, Bibliotek m. m. og synes ved 1765 at have staaet i sit største Flor. 1770 skænkede Kongen denne Have til Universitetet, som dog kun kom til at benytte den i 8 Aar, thi 1777 bestemte Kongen sig til at tilbagekøbe den og i Stedet skænke Haven bag Charlottenborg til en botanisk Have; Aaret

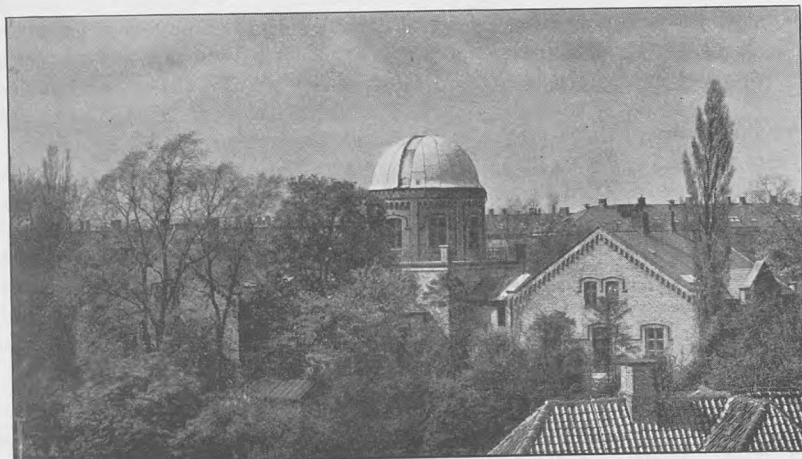
efter fik Universitetet Skøde paa denne; en Bygning ved Nyhavn (før Sprøjtehus og Konsumtionskontor) overlodes til „Driv- og Væksthus“. Allerede 1778 var en stor Del af Haven anlagt, der opførtes en ny Bygning til Professor, Botanisk Gartner, Orangeri, Bibliotek osv., og 1783 var hele Anlægget færdigt; 1803 opførtes nye Væksthuse og 1832 en ny Bygning til Forelæsningssal og Samlingerne, efter at Haven havde maattet afstaa Læsesalen i Charlottenborgs Østfløj (se p. 366); Haven blev udvidet, saa at den var c. 2,5 ha, da den nedlagdes ved Terrænets Udlægelse til Byggegrunde og Gader, og den nuvæ. Have 1871-74 anlagdes paa det gamle Fæstningsterræn. Som særlig ivrig for Flytningen, der havde været paa Tale i mange Aar, maa nævnes Gartner A. Weilbach († 1868); Brygger J. C. Jacobsen og Slotsgartner Tyge Rothe gav Udkastet til Væksthusene; Anlæggelsen af Haven skete efter Planer udarbejdede af Landskabsgartner H. A. Flindt. Haven

Botanisk Have.

(aabnet for Publikum ^{9/10} 1874) er c. 9,9 ha, hvoraf Søen (Rest af den tidligere Voldgrav), i hvilken der dyrkes en Del Vandplanter, er 0,9 ha. Til Erstatning for et Stykke Grund ved Ø.-Farimagsgade, som Haven afgav til Udvidelsen af Polytekn. Lærestanstalt 1904, fik den 1905 (ved Lejemaal paa 50 Aar hos Kbh.s Kommune) et Areal ved Sølvgade mellem Polytekn. Lærestanstalt og Mineralog. Museum. Efter at dette Stykke var lagt til Haven, blev der etableret en Laage ved Sølvgade, saaledes at Passage gennem Haven kunde finde Sted. En særlig smuk Udsigt er der fra Bakken i det nordøstl. Hjørne ved Observatoriet, der er beplantet med Naaletræer. Mod NV. ligger de store, 1872-74 opførte Væksthuse (i alt 16 Afdelinger), der med Tilliggende indtager c. 4000 m², og som er anlagte i Terrasseform i to Etager, tils. udgørende et Hele; Komplekset er c. 100 m langt og opf. af Glas (14,350 m² Glasflade) og Jærn; Midtpartiet er Palmehuset, en Rundbygning, 30 m i Gennemsnit, 16 m høj, med et omløbende Galleri (7,5 m over Gulvet). Desuden findes i Haven flere Afdelinger til Dyrkning af Frilandsplanter, smukke Stenhøjspartier, et Hus for varme Vandplanter (Akvarium), et Forsøgs- og Formeringshus, Gartnerbolig (ved Ø.-Farimagsgade), Portnerbolig (ved Hovedindgangen i det sydøstl. Hj.). Ved Gotersgade ligger Museumsbygningen, opf. 1875-76 for 100,000 Kr., af røde Mursten i 2 Stokv. og Kælder (Arkt.: Murmester H. N. Fussing), der bl. a. indeholder et Auditorium, et Bibliotek (c. 25,000 Bind) og rige Samlinger (General-

herbariet c. 400,000 opklæbde Eksemplarer). Endvidere findes et 1888-90 opf. Botanisk Laboratorium (delt i et planteanatomi og et plantefysiologisk Lab.), af røde Mursten med Anvendelse af Granit, Kridtsten og Kalksten, bestaaende af en Hovedfløj og en Tværløj i Kælder og to Stokv. (Arkt.: J. D. Herholdt); foruden Arbejdsrum indeholder det Auditorium og Bolig for Direktøren og Prof. i Plantefysiologi. I Museets Læsesal Portrætmedaillon af C. Linné (Afstøbning efter Sergel) og en Buste af Landskabsgartner Flindt. I Væksthusene staar en Buste af Fr. V (før i den bot. Have ved Amalienborg, derpaa ved Charlottenborg), af Hartmann Beeken (fuldendt af Wiedewelt, der ogsaa har gjort Marmorfordstykket); foran Væksthusene er der et af J. C. Jacobsen skænket Springvand. Foran Laboratoriebygningen opstilledes i 1927 en Buste af Botanikeren Eug. Warming.

Observatoriet.

Forsk. Gengivelser af antikke Kunstværker, skænkede 1909 af Dr. Carl Jacobsen, er opstillede i Haven.

Litt.: Joh. Lange, Erindringer fra Univ. bot. Have ved Charlottenborg, Kbh. 1875, Særtr. af Bot. Tidsskr. — J. C. Jacobsen og T. Rothe, Væksthusene i bot. Have, Kbh. 1879. — N. Hartz, Væksthusene i bot. Have, Kbh. 1895. — Bruun og Lange, Danm.s Havebrug og Gartneri til 1919, Kbh. 1920, p. 300 flg. — C. Hansen Ostenfeld, Botan. Have gen. 50 Aar, i Univ. Festskr. 1924.

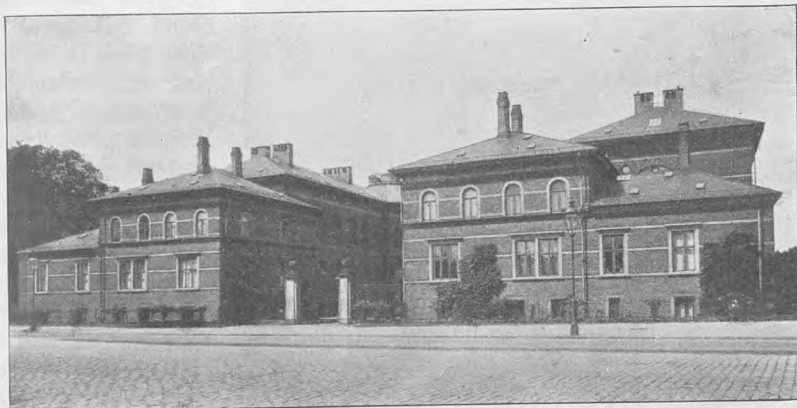
Astronomisk Observatorium. Allerede 1589 indrettede Tyge Brahe et Observatorium paa Volden i „Vandmølletaarnet“, men sit egentlige Observatorium fik Byen først ved Rundetaarns Opførelse; om dette se p. 242 flg. Da en Flytning tilsidst blev nødvendig paa Grund af de indskrænkede Forhold og de stærke Rystelser, som Vognfærdselen foraarsagede, opførtes paa Rosenborg Bastion overfor Rosenborg Slot (hvor dengang laa Voldmesterens Bolig og Resterne af en Mølle) efter Tegn. af Bygningsinsp. Chr. Hansen den nuvæ. Bygning for 182,927 Kr. (med Instrumenter) 1859-61 (Grundst. nedl. ^{15/11} 1859, tagen i Brug Sept. 1861) af gule Mursten. Den bestaar af et firkantet Midtparti, der krones af en Rundbygning og kobbertækket Drejekuppel paa 7,5 m i Diameter, og hvis cirkelrunde indre Rum omslutter en hul Mursøjle, der bærer Refraktoren; om Søjlen snor sig en Vindeltrappe, der fører op til Kuplen. Midtpartiet har to smaa Udbygninger, hvoraf den

sydl. danner Hovedindgangen, den nordl. er et særskilt Observationsværelse. Paa begge Sider af Midtpartiet er der to lavere Meridianværelser, det ene med Meridiancirklen, det andet med et Passageinstrument; til disse Værelser slutter sig ved Bygningskompleksets Ender to Huse med Gavlene ud til Ø.-Voldgade, hvoraf det ene er Professorbolig, det andet Bolig for Observator, en Assistent og Bud; i Haven tre mindre Bygninger med Instrumenter og fotografisk Laboratorium. En betydelig Ændring i det Indre foretoges 1894-95, idet den 1861 opstillede Refraktor (28 cm Aabning) afløstes af et nyt Instrument baade til optiske og til fotografiske Iagttagelser (henholdsvis 36 og 20 cm Aabning), der kostede c. 40,000 Kr. Af Nyanskaffelser fra senere Tid skal nævnes: en Spektrograf, et Fotometer, Maaleapparat for fotografiske Plader, Maaleapparat for Spektre, moderne Regnemaskiner. Observatoriet staar i telegrafisk Forbindelse med Silopakhuset i Frihavnen, hvorfra der siden $\frac{10}{3}$ 1909 gives Tidssignal (tidl. blev det givet fra Nicolai Taarn) ved en Kugle, der hejses til Toppen af en Stang og falder hver Søndag Kl. 1. Foran Observatoriet paa Bakken ud til Ø.-Voldgade er $\frac{8}{8}$ 1876 afsløret en Broncestatue af Tyge Brahe i naturlig Størrelse, modelleret af H. V. Bissen. I Observatoriet findes flere malede Portrætter, deribl. af Astronomerne F. W. Bessel (af C. A. Jensen), Th. Bugge, † 1815, Ole Rømer og d'Arrest, † 1875, og af Chr. IV, samt Gibsbuster af Tyge Brahe og Admiral P. Løvenørn, † 1826. Observatoriet udgiver: Publikationer og mindre Meddelelser fra Københavns Observatorium. Til Observatoriet er knyttet det under Union Astronomique Internationale sorterende Astronomiske Centralbureau. Biblioteket omfatter c. 10,000 Bind. (Se Universitets-Observatoriet paa Rundetaarn, Kbh. 1826. — C. F. Pechüle, Kbh.'s Observ. og dets nye Instrument, III. Tid. 1895. — E. Strömgren, Tre Aartier Celest Mekanik paa Kbh.s Observatorium, i Univ. Festskr. 1923).

Det Bygningskompleks, der rummer kemisk Laboratorium og Mineralogisk-geologisk Museum, Hj. af Ø.-Voldgade og Sølvgade, er opf. 1888-93 efter Tegn. af Prof. Hans J. Holm for 733,206 Kr. i frit behandlet norditaliensk Renæssancestil paa Granitsokkel af røde Mursten og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje i Kælder og 2 Stokv. (Fløjen med det skraanende Terræn ind til Botanisk Have har dog 3 Stokv.), medens den 4. Side ud mod Ø.-Voldgade har 2 Professorboliger i 1 Stokv. og et Gitterparti. Den sydl. Halvdel er Laboratoriet, den nordl. Museet.

Kemisk Laboratorium. Der havde under Chr. IV været et kem. Laborat. i Rosenborg Have; under Fr. III blev der til Alkymisten Borri indrettet et Laboratorium af Tømmer i Byens østl. Del („bag Børsen“), som 1669 flyttedes til Rigensgade (omtr. paa Garnisonshosp.s Plads); det kaldtes Guldhuset og benyttedes senere til Kvæsthus og Fabrik. 1759-78 var der Laborat. paa Charlottenborg, i Forb. med Moltkes Natural- og Husholdnings Kabinet. I 1788 indrettedes et Laboratorium i et Drivhus i den gl. Botaniske Have ved Universitetet; i den flg. Tid benyttedes skiftende Lokaler; 1829 flyttedes det til den da oprettede polytekniske Læreanstalt, hvorunder Ørstedes Gaard 1852 inddroges. Om Laboratoriets ældre Hist. se Univ. Aarskr. 1857. Endelig bevilgede Rigsdagen 1856 af Universitetets Midler 97,000 Rd. til en egen Bygning, der opførtes i Ny-Vestergade (Nr. 11) efter Tegn. af N. S. Nebelong og indviedes $\frac{10}{2}$ 1859 og 1888-93 opførtes de nuværende Bygninger for Kemisk Laboratorium og Mineralogisk Museum (s. ovfr.) paa Hj. af Ø.-Voldgade og Sølvgade; Laboratoriet varetager den alm. Undervisning i Kemi for matematisk-naturvidenskabelige og lægevidenskabelige Studerende samt den særlige Undervisning i organisk Kemi for Universitetsstuderende og Fabrikingeniører; i 1927 undervistes c. 300 Studerende i hvert Halvaar.

Mineralogisk-geologisk Museum. Efter at Universitetets ældre Naturaliesamling var brændt i 1728, var Universitetet uden Samlinger indtil 1769, da Morten Thrane Brünnich grundlagde en mineralogisk-zoologisk Samling, der i 1772 udvidedes betydeligt, ved at Kongen skænkede Universitetet den Charlottenborgske Naturaliesamling. Sammen med Resterne af Universitetets Mineraliekabinet opstilledes disse Samlinger i Kommunitetsbygningen i Nørregade (se p. 413), hvor senere mineralogisk Museum indrettedes og forblev indtil 1893; 1804 blev Kunstammerets Mineralsamling indlemmet i Universitetets Samling. Denne arbejdede dog under vanskelige Forhold, indtil Grev J. G. Moltke i 1810 købte den af Universitetet og forenede den med Faderens, Grev Adam Gotlob Moltkes, Samling, for derefter — med Forøgelse af flere af ham selv indkøbte Samlinger — at skænke det hele til Universitetet, idet han samtidig oprettede betydelige Legater

Kemisk Laboratorium og Mineralogisk-geologisk Museum.

til Samlingernes Vedligeholdelse og Forøgelse. Kort efter adskiltes de zoologiske og de mineralogiske Samlinger; de sidste fik derefter Navnet „Det grevelige Moltkeske, Universitetet tilhørende mineralogiske Museum“. Museet forøgedes 1851 med Chr. VIII's Privatsamling og i 1868 med Mineraliesamlingen fra det kgl. Museum i Stormgade, i hvilket sidste allerede 1806 Naturhistorieselskabets Samlinger var indlemmede. Trods flere Udvidelser var Lokalerne i Kommunitetsbygningen efterhaanden blevet alt for smaa for de voksende Samlinger, og 1893 flyttede Museet til sin nuv. Bygning (Arkt., Prof. Hans Holm, se ovfr.; Forhal og Trapperum senere dekoreret af Prof. Oscar Mathiesen). Museet omfatter saavel mineralogiske og geologiske som palæontologiske Afdelinger, fordelt i 6 Sale, med Hovedvægten lagt paa det danske Monarkis Omraader. I Museet findes Marmorbuster af J. G. Forchhammer og Japetus Steenstrup (begge af H. V. Bissen) og flere Portrætmaalier af Museets Bestyrere og Velgørere. I Gaarden er opstillet en Del større Museumsstykker, bl. a. en Blok af jordisk Jærn paa 6600 kg (hjembragt af A. E. Nordenskiöld 1871) og en Blok af Meteorjærn paa 3400 kg (hjembragt af Knud Rasmussen 1913), begge fra Grønland.

Med Universitetet er forbundet følgende Kollegier:

Regensen, ved St.-Kannikestræde, Købmagergade og Krystalgade, stammer fra det p. 410 nævnte, 1569 stiftede Kommunitet, idet det allerede dengang paa-

tænkt at knytte en Fribolig for Alumnerne til Stiftelsen (ogsaa Chr. III havde tænkt at oprette en saadan Fribolig). Men først 1618 blev det til Alvor, da Kommunitetet ved et Laan af 9000 Rd. af Kongen saa sig i Stand til at købe nogle Grunde mellem Kannikestræde og Skidenstræde (Krystalg.), der til Dels hørte til Kansler Chr. Friis' Gaard. Her opførtes nu „Collegium regium“, i daglig Tale kaldet Regensen, til Bolig for 100 Studenter; den toges i Brug 1623, men var først helt færdig 1628 (en Stentavle paa Kannikestrædefløjens Gavl ud til Købmagergade bærer Aarstallet 1623). Det var en firfløjet Bygning med svungne

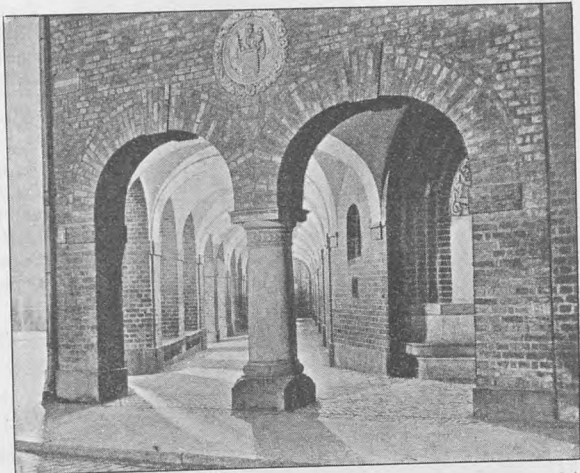
Regensens Gaard.

Grund ud til Kannikestræde var solgt. Men den kom dog paa Fode igen inden 17. Aarh.'s Slutn. Da kom Branden 1728, hvorved begge Fløjene til Krystalgade og Købmagergade helt ødelagdes (den sidstes Mure blev dog staaende, men maatte senere nedrives), og af Fløjen mod Kannikestræde skaanedes blot den østl. Del fra Porten til Købmagergade, saa at kun Murværket af denne Dels to nederste Stokv. nu er tilbage fra den oprindl. Bygning (der ses endnu Spor af rundbuede Vinduer). Fløjen mod Krystalgade var genopført 1731, Kirkefløjen 1743 og Fløjen mod Kannikestræde 1749 — det øverste Stokv. opsattes dog først 1777 —, hvorimod Vestfløjen ikke blev genopført, idet Grunden udlagdes til Trinitatis Præstegaard (dennes Sidebygning stod paa Fløjens Grund). Kirkefløjen, paa hvis Midte ind til Gaarden der 1780 opsattes et lille Taarnparti med Ur, fik atter en lille „Kirkesal“, som dog kun anvendtes til Prædike- og Disputerøvelser; efter Bombardementet 1807 anvendtes den af Universitetet til Festsal; da Universitetet var genopført, stod den i længere Tid ubenyttet; 1862 indrettedes den til Læse- og Forsamlingssal samt Musikværelse for Alumnerne. I Henh. til Lov af 1/4 1906 blev Regensen i Aarene 1906-09 ombygget og udvidet med en ny fjerde Fløj paa den før nævnte Trinitatis

Gavle; Fløjen mod V. naaede dog ikke helt ud til Krystalgade. I Fløjen ud til Købmagergade, der i den nordl. Del havde et lille Taarn med Spir ind til Gaarden, og som vistnok oprindl. kun havde eet Stokv., indrettedes 1627 en lille Kirke (indviet ²⁵/₁₀ 1635) som „Studenterkirke“, men den afløstes snart af Trinitatis Kirke (se p. 242), hvorefter Salen brugtes til Andagtsøvelser for Alumnerne. Under de svenskes Belejring led Regensen saa meget, at den 1661 omtales som „moxen øde“, og Pladsen var desuden bleven indskrænket, da en

Præstegaards Grund (610 m²), der af Kommunitetet blev købt af Trinitatis Kirke. Samtidig blev der efter Overenskomst med Københavns Kommune for at forbedre Færdselsforholdene i Købmagergade mellem Regensen og Rundetaarn i 1908 anbragt en Buegang gennem Regensbygningen langs med Købmagergade. Ved disse Byggeforetagender (Arkt. Martin Borch), der suppleredes med en Hovedreparation af de gamle Bygninger, blev de hygiejniske Forhold forbedrede saa meget som det overhovedet var gørligt. Det gamle Kontubernal-System, hvorefter 2 Studenter var fælles om 2 smaa Værelser, blev afskaffet, saaledes at hver Student faar enten 2 smaa Værelser i den gamle Del eller 1 større Værelse i den nye Fløj. Der blev endvidere indrettet Tekøkkener m. m. Opførelsen af Bue-

gangen mod Købmagergade (om Martin Borchs Plan til Buegangen se Ill. Tid. 1896-97 Nr. 32 p. 514-15) medførte en fuldstændig Ombygning af Kirkefløjens Indre; Stuetagen bag Buegangen indrettedes til Bibliotek, og 1. Salen, der tidligere var delt i 2 Stuer (Læsesal og Musikstue), til en c. 100 m² stor Læsesal, saaledes at der ved Siden af den i Krystalgadefløjen blev indrettet en Musikstue. I den nye fjerde Fløj er

Regensens Buegang.

der Fægte- og Gymnastiksal i Kælderen. — Regensen, der staar i nøje Forbindelse med Kommunitetet, har nu Plads til 103 Studenter, som faar Fribolig, Brændsel og Kommunitets- og Regensstipendiet, der tils. nu udgør c. 85 Kr. maanedlig, hvoraf Regensens er c. 10. Privilegerede til at nyde Stipendierne er under visse Betingelser Færing og Grønlændere samt af hvert Aars Studenter to Frederiksborgensere. Tilsynet med Regensen udøves af en Regensprovst (præpositus), der udnævnes af Konsistorium blandt Universitetsprofessorerne, samt en Viceprovst, der ligeledes udnævnes af Konsistorium; begge har Fribolig paa Regensen. — Bygningerne bestaar af 4 Fløje af røde Mursten paa Sokkel af bornholmsk Sandsten. Kirkefløjen mod Købmagergade indeholder Buegangen, hvis Hvælvinger er udførte af Monier; denne Fløj har ind mod Gaarden et lille „Taarn“ med Ur og en Morgenstjerne af forgyldt Kobber. Af de to Sidefløje har den mod Krystalgade 2, den mod Kannikestræde 3 Stokv.; den nye fjerde Fløj har 4 Stokv., alt foruden Kælder. De skævt sammenbyggede Fløje indeslutter det meget stemningsfulde Gaardsrum, i hvis Midte staar den af Regensprovst A. C. Hviid 1785 plantede, ofte besungne Regenslind. I Kannikestrædefløjen findes Hovedporten; til venstre i denne vises det Værelse, der var Ligbærerkontor indtil 1859, idet Studenterne 1712-91 havde Bevilling til at bære Lig for en vis Takst (efter 1791 fik dog Kommunitetet Indtægten af Ligbæringen, 1859 overgik Privilegiet til Kommunen; se H. Weitemeyer, Studenternes Ligbæring, i Kulturskildringer fra Kbhvn. i det 18. Aarh., Kbh. 1916).

I Læsesalen og Musikstuen findes foruden en større Samling Billeder af Regensen og til den knyttede Personer to Oliemalerier: Chr. IV som Admiral, fra c. 1634 (malet af Rembert Petersen), og Fr. II (Kopi efter Maleri af Rembert Petersen paa Gripsholm i Sverige), en Zinkbuste af Viceprovst F. Fabricius, † 1873, af F. Hoffmann, en Bronzebuste af Hostrup, af Aksel Hansen, og en Marmormedaillon af Provst, Prof. A. C. Hviid, † 1788, vistnok af N. Dajon.

Litt.: R. Nyerup, Efterretn. om R., Kbh. 1809. — Reinhardt, Kommunit. og R., Kbh. 1862. — Rasmus Nielsen, R., Kbh. 1906. — Gammelt og nyt fra R., Kbh. 1911. — S. Skouboe, Sønner af den røde Gaard, Kbh. 1914. — Fr. Schjøtt, Data af R.s Bygningshist., i. Hist. Medd. om Kbh. 2. R. I. — Knud Fabricius, Regensen gennem Hundrede Aar, Kbh. 1923-25. — Universitetets Aarboeg 1908-09 p. 610-61. — H. Bering Liisberg, Lidt om R., i „Architekten“ ¹⁵/₈ 1901, og Interiører fra R., smstds. ²²/₅ og ¹²/₆ 1903, med Grundplaner og Tegninger af Arkt. Ewers for Ombygningen og Beskrivelse af denne af Arkt. Martin Borch smstds. 1908-09 p. 105-11 med Tegninger og Grundplaner efter Ombygningen.

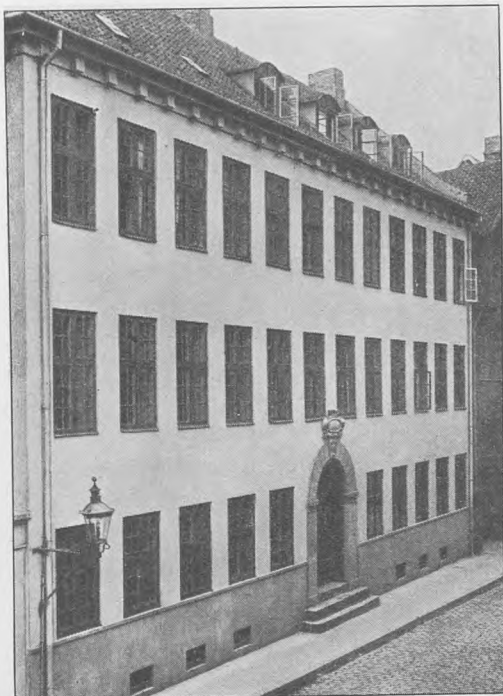

Valkendorfs Kollegium.

Valkendorfs Kollegium, Skt. Pederstræde, er stiftet ²⁰/₂ 1589 af Rigshofmester Chr. W. i det tidligere Karmeliterkollegium (se under Byens Hist.), som han havde købt af Arvingerne efter Joh. Urne, der synes at have købt det af Knud Gyldenstjerne, som 1530 havde faaet det som Gave af Fr. I.

Allerede 1588 var det taget i Brug af Alumnerne. Efter den ¹⁶/₇ 1595 udstedte Fundats tillagde han Kollegiet, der i lang Tid kaldtes „Hofmesters Boder“, et Bibliotek og 6100 Rd. Sp., hvoraf 3400 bestemtes til Bygningernes Vedligeholdelse og til Understøttelse for Alumnerne. Bygningerne, der beskadigedes under Bombardementet 1658, og hvis øverste Stokv. brændte 1728 (vistn. 1732 var det atter i Stand), medens nederste Stokv. med Biblioteket reddedes, skildres i det hele som meget daarlige; endnu 1744, da de underkastedes en Hovedreparation for 2500 Rd., beskrives Forhuset som lavt og fugtigt og bestaaende af lave, hvælvede Klosterceller, og Gaarden var saa opfyldt, at Lys og Luft betoges Rummene („Collegium obscurum“). Biblioteket blev solgt 1841. En lille Bygning i Gaarden med et Auditorium, hvori vistnok Poul Helgesen har holdt sine Forelæsninger, blev først nedbrudt 1847. Ved Branden 1795 blev atter øverste Stokv. ødelagt, men genopført s. Aar; ogsaa ved Bombardementet 1807 led Bygningen; den blev senere flere Gange repareret; 1865 blev den nedbrudt paa Grund af Brøstfældighed og en ny opf. 1865-66. — En større Istandsættelse blev for Kommunitetsmidler foretaget 1913, ved hvilken Lejlighed der indlagdes Baderum m. m.; til Erstatning for de dertil anvendte Alumneværelser indrettedes der 4 Boliger paa 3. Sal. — Der er nu Fribolig for

20 (oprindelig 16) Alumner for indtil 5 Aar; desuden er der et Reserveværelse. Siden 1914 er der først af Kommunitetet, senere af Universitetet, der ogsaa yder et aarligt Tilskud til Læsestuen og Haven, tillagt Alumnerne visse mindre Beneficier, saasom Brændselsgodtgørelse. Kollegiets Kapital var 1927 c. 60,000 Kr. foruden en Bikonto. Alumnerne udnævntes oprindelig af Stifteren og hans Arvinger paa Sværdsiden, siden Begyndelsen af 18. Aarh. af Konsistorium, siden 1920 af Stipendiebestyrelsen. Det nærmere Tilsyn varetages nu som tidligere (fra 1664) af en af Konsistorium valgt Efor. Alumnerne vælger en Inspektør. — Bygningen er af Mursten med Kælder og 3, tildels 4, Etager; den ligger midt paa Grunden, med Have for og bag (den tidl. Bygning laa ud til Gaden), tilsammen c. 2000 m². Kollegiet ejer 2 Gibsbuster af Johs. Ewald (begge sign. 1784, af C. F. Stanley), der har været Alumnus; den ene er deponeret i Kunstmuseet, den anden er anbragt paa Læsestuen, hvor der ogsaa findes Oliemalerier af Walkendorf (Kopi, malet 1911 af Knud Dybvad, efter Maleriet i Svinninge Kirke) og af Henrik Stampe (Kopi, malet af J. Juel). (Se H. Jørgen Helms, Valkendorfs Kollegiums Historie, Kbh. 1917).

Borchs Kollegium.

Borchs Kollegium (Collegium Mediceum), St.-Kannikestræde 12, er stiftet ²⁰/₇ 1689 af Højesteretsassessor, Prof.

Oluf Borch († 1690) med en Gaard (opf., hvor der før stod en Professorbolig, han havde købt af Universitetet) til Bolig for 16 „fattige, gudfrygtige og lærde Studiosi“ og 24,000 Rd., hvoraf Renterne af de 16,000 skulde anvendes til Stipendier til Alumnerne, Resten til Vedligeholdelse m. m., samt et Bibliotek og hans naturvidenskabelige Samlinger. Kollegiet, indv. ²⁰/₅ 1691, var som nu i 3 Stokv., men havde over Façaden Frontespice med Chr. V's Marmorbuste; Stuen og 1. Sal var Bolig for Alumnerne, paa 2. Sal var Auditorium, Bibliotek, Samlinger og et Pinakotek med Lægeportrætter; i Haven, der 1708 udvidedes ved Køb af den Gehejmerd. F. Gjedde tilhørende Naboejendom til Skidenstræde, fandtes Springvand, flere Gibsstatuer og den endnu eksisterende farnesiske Herkules i Bly. Kollegiet med Samlingerne brændte 1728, men var allerede genopf. 1730-32 i den gamle Skikkelse paa de tilbageblevne Mure; ved Bombardementet 1807 brændte det atter og genopførtes 1823-24 efter Tegn. af Prof. P. Malling (indv. ²⁸/₅ 1825), dog uden Frontespice, ligesom Porten midt paa Bygningen afløstes af en Dør med

Vestibule, medens Porten lagdes ved Siden af Bygningen. I 1912-13 undergik Kollegiet for c. 25,000 Kr. en omfattende Restaurering (Arkt. Martin Borch), hvorved der skaffedes Plads til 21 Alumner (tidl. 16); der indrettedes Kvistetage; Festsalen i 2. Etage flyttedes til Kvistetagen, der indrettedes Læsesal i Stueetagen, ligesom der installeredes Tekøkkener og Baderum. I Festsalen en Portrætmedaillon af Marmor af Borch (?), der skal være fra det ældste Kollegium (se nedenn. Festskr. p. 26). I Haven Mindesten over Historikeren Jens

Elers' Kollegium.

Paludan-Müller, † ved Oversø 1864, og Ole Borchs lille Laboratoriebygning staarendnu i Haven. — Alumnerne, der mest er Kandidater og viderekomne, nyder Fribolig for 5 Aar samt et Stipendium, nu 80 Kr. aarlig. Kapitalformuen er c. 90,000 Kr. Kollegiet bestyres af Universitetet ved en af Konsistorium valgt Efor; Alumnerne, der udnævnes af Konsistorium, vælger selv en Inspektor. (Se Festskr. i Anl. af B. K.'s 200 Aars Jubil., Kbh. 1889; J. Pedersen, B. Koll.s Hist. 1728-1823, Kbh. 1916).

Elers' Kollegium (Collegium Elersianum), St.-Kannikestræde, er stift. af Højesterets-assessor, Etatsrd. Jørgen Elers (1647-92) og hans Hustru Anne Margrethef. Wandal (1654-1700), som, efter at de ved Operahusets Brand ¹⁹/₄ 1689 havde mistet deres to Børn, bestemte ved Testam. af ²⁷/₁₁ 1691, at der af

deres Midler skulde oprettes et Kollegium for 16 Studenter, og ²⁹/₁₁ s. A. udstedte Fundatsen herfor. Grundstenen blev nedl. ⁷/₉ 1702 af Universitetets Rektor Caspar Bartholin, og ¹⁸/₁₁ 1705 blev Kollegiet indviet. Bygningen, der opførtes efter Tegn. af J. C. Ernst og kostede c. 13,000 Rd., bestod af Kælder og 3 Stokv.; i anden Etage var der indrettet to Sale til Auditorium og til Bibliotek og Raritetskabinet. Façaden til Gaden prydedes med Pilastre, og over Porten sad en Medaillon af forgyldt Bremersandsten med Fr. IV's Portræt. Portbuens Slutsten bærer Aarstallet 1703. Trappen ligger midt i Bygningen og er ført uden om en Aabning mellem Portrummet og første Stokv. Kollegiet brændte ved Københavns Brand ²¹/₁₀ 1728, men genopførtes i alt væsentligt i sin gamle Skikkelse 1729-30. Dets økonomiske Forhold var imidlertid saa slette, at det først blev genindviet ²⁰/₄ 1752. Haven blev anlagt 1719, paa de tre Sider omgivet af en Mur, mod Gaarden af et Jærnstakit. To Smaahuse mellem Gaard og Have opførtes ligeledes 1719 og undgik Branden. Efter at Bogsamlingen var blevet bortsolgt 1823, blev Kollegiet istandsat

1837 og Biblioteks- og Forelæsningsalene omdannet til Værelser for 8 nyoprettede Pladser. Bygningen blev underkastet en Hovedreparation 1891, Haven udvidet 1890, og Muren til Skindergade hovedindsat 1924-25. Ifl. kgl. Res. af ^{20/10} 1914 er Alumnerne Antal 21, hvoraf 7 skal studere Teologi, 2 Historie, Rets- eller Statsvidenskab, 2 Medicin, 2 Matematik, 2 klassisk Filologi, medens 3 Kontubernalpladser og 3 Enepladser er for alle Fakulteter, de sidste fortrinsvis for Kandidater, der vil fortsætte deres Studier. Kollegiet yder Fribolig, gratis Brændsel, gratis Lægehjælp og et Stipendium paa 5 Kr. om Maa-neden. — Til Pladserne, der højst er paa 5 Aar, har Medlemmer af Elers' og hans Hustrus Slægt Fortrinsret. Udnævnelserne sker (undtagen for to Pladser Vedkommende) efter Indstilling af Denominatorene, og en Repræsentant for hver af de to Slægter. Kollegiet bestyres af Universitetet ved en af Konsistorium valgt Efor, medens Alumnerne selv under Eforens Godkendelse vælger en Inspector collegii.

Paa Kollegiet holdt Stefens sine berømte Forelæsninger 1802-03 og 1803-04, og efter Bombardementet 1807 benyttedes Auditoriet til Universitetsbrug indtil 1836. I 1813 holdtes her det første almindelige danske Studentermøde, hvor Grundtvig talte.

Litt.: R. R. Vestergaard, Bidrag til Elers' Kollegiums Historie, Kbh. 1891. — G. L. Wad, Etatsraad Elers og Elers' Kollegium. Kbh. 1891. — A. Garboe, Et Kunstammer paa Elers' Collegium før Branden 1728. „Vor Fortid“ I p. 305-10.

Hassagers Kollegium, Frederiksberg Bredegade, er stiftet ved Testam. af ^{2/11} 1888 af Enkepastorinde D. H. Hassager († 1897), indv. ^{25/9} 1900, med en Villa med Have og 120,000 Kr., hvoraf de 20,000 (sammen med et Tilskud paa 30,000 fra Kommunitetet) anvendtes til Kollegiets Indretning og Opførelse af en ny Bygning. Kollegiet giver Fribolig i indtil 5 Aar til 10 Studenter, som tillige faar 60 Kr. aarl. og 50-75 Kr. til Brændsel. Det bestyres af Universitetet ved en af Konsistorium valgt Efor; Alumnerne udnævnes af Konsistorium. — Den ældre Bygning (2 Stokv. med Frontespice) er Bolig for Efor og Portneren, som ogsaa skal være Gartner, den nye Bygning for Alumnerne. Til Kollegiet hører en Have.

G. A. Hagemanns Kollegium, Kristianiagade 10, er stiftet af Direktør for den polytekniske Lærestalt G. A. Hagemann, † 1916, og Hustru Mathilde Hagemann

Hagemanns Kollegium.

og er ifl. Fundatsen af $\frac{22}{8}$ 1907 „Bolig for unge Mænd og Kvinder, der studerer Ingeniørvidenskab ved Den polytekniske Læreanstalt i København, eller studerer ved Københavns Universitet eller søger deres Uddannelse ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Kunstakademiet eller Musikkonservatoriet“; $\frac{2}{8}$ af Pladserne er forbeholdt studerende ved Den polytekniske Læreanstalt. Kollegiebygningen er opf. 1908, efter Tegn. af Arkt. Prof. Albert Jensen, af røde Mursten med rig Sandstensudsmykning og har paa Façaden et højt Altanparti med fire fritstaaende Søjler. Fra Hovedindgangen, som flankeres af to Granit-Sfinkser, kommer man ind i Kollegiets Dagligstue, rigt udsmykket med Marmor søjler, Mahognipaneler og Malerier (J. F. Willumsens Billeder „En Bjærgbestigerske“ og „En Fysiker“ samt Bertha Wegmanns Portrætmalerier af Stifteren og hans Hustru). I Stueetagen findes endv. Bolig for Inspekticen og 6 kvindelige Alumner, i Kælderen ligger Festsalen, Spisestue og Køkken m. m., paa 1., 2. og 3. Sal de mandl. Alumners Værelser, paa 4. Sal Atelier og Værksted m. m. og paa 5. Sal Musikværelse og Bibliotek. Paa Kollegiet bor 50 Alumner, der f. T. betaler 105 Kr. om Maaned for Kost, Logi, Lys og Varme; et Studiefond paa c. $\frac{1}{2}$ Mill. Kr., skænket af Hagemann, kan yde Laan til et begrænset Antal af Kollegiets Beboere. Kollegiets Bestyrelse bestaar af 5 Medlemmer; en Inspektion paa 3 Medlemmer, valgt af Alumnerne, raader for den dagl. Drift bortset fra det økonomiske, der varetages af Inspekticen, der er Bestyrelsens Repræsentant. (Se „Architekten“ $\frac{27}{4}$ 1907, $\frac{20}{10}$ 1908 og $\frac{28}{2}$ 1914; Kollegiets Aarsskrift 1908 flg.).

Studentergaarden, Tagensvej, er opf. 1921-23 efter Tegn. af Arkt. Martin Borch. Midlerne til Opførelsen tilvejebragtes paa Initiativ af et af Universitetet 1918 nedsat Udvalg, særlig var Professor Thorkild Roving ivrig for Planens Fremme; der rettedes Opfordring til en Kreds af velstillede Borgere om Bidrag under den Form, at hver af dem eller flere sammen paatog sig Bekostningen ved et Værelse, der paa en Navneplade skulde bære Giverens Navn eller det Navn, han paa denne Maade ønskede mindet, endvidere opnaaedes Tilskud fra Staten i Henhold til Boligloven, fra Stiftelser og Legater. Oprindeligt var det Hensigten at bygge den paa Walkendorfs Kollegiums Grund, men Planen blev opgivet, idet Kommunen skænkede den 4206 m² store Grund ved Tagensvej. Grundstenen nedlagdes $\frac{2}{2}$ 1922. Bygningerne bestaar af en trefløjet Hovedbygning og en Portbygning. Den sidste, der er opført i eet Stokv. med Mansardtag af røde Teglsten, indeholder Boliger for Vice-Eforen og Portneren. I Porten er opsat Skifertavler med Værelsernes og Donatorenes Navne. Imellem Portbygningen og Hovedbygningen ligger den store Gaard, der er beplantet med Kastanie- og Birketræer, og som mod Tagensvej og Fensmarksgade er indhegnet af en c. 3 m høj Mur. Hovedbygningen er opført af røde Sten, de to Sidefløje i 3 Stokv. med Mansardtag af røde Teglsten, og hver endende i et lavt Taarn, Midterfløjen i 4 Stokv. med Kvist. Hovedbygningen indeholder foruden Bolig for Eforen 110 Studenterværelser, fælles Læsestue og Musikstue, en Festsal, samt ud mod Gaarden 2 Loggiaer.

Studentergaarden, der indviedes $\frac{15}{10}$ 1923, er bestemt til Bolig for mandlige Studenter ved Kbh.s Universitet og Den polytekniske Læreanstalt. Den er en selvejende Institution med en af Konsistorium valgt Bestyrelse, der bestaar af 5 Universitetslærere, 1 fra hvert Fakultet, Universitetets Kvæstar, Kollegiets Efor (Forstander) og Vice-Efor. Studenterne („Gaardbrødrene“) udnævnes af Bestyrelsen og faar for en lav Betaling, der efter Fundatsen (af $\frac{1}{6}$ 1923, kgl. konfirmeret $\frac{12}{10}$ s. A.) i den Udstrækning, hvori Kollegiets øvrige Indtægter til enhver Tid gør det

muligt, skal søges nedbragt til Halvdelen af, hvad Kollegiets Drift koster, Bolig med Rengøring, Lys og Varme samt Adgang til Kollegiets Lærestue, Tekøkkener, Badeanstalt, Tennisbane m. v. og desuden til Tilsyn i Sygdomstilfælde af Studentergaardens Læge. I deres Forhold som „Gaardbrødre“ nyder de et ret udstrakt Selvstyre, som de udøver gennem et „Gaardstyre“, bestaaende af en „Oldermand“ og 4 „Gaardmestre“, der vælges for $\frac{1}{2}$ Aar ad Gangen.

I hvert af Studentergaardens Værelser er anbragt et Billede af den, hvis Navn Værelset bærer. I de to Loggiaer er opstillet Kaj Nielsens 2 store Figurkompositioner, Jordens Tilblivelse og Menneskets Tilblivelse, skænkede af Brygger Vagn Jacobsen, der desuden har skænket andre Skulpturer, deribl. 4 Buster af Universitetslærere, ligeledes af Kaj Nielsen. Festsalens Udsmykning, der bekostes af Frans

Studentergaarden.

Schwartz' Legat, er endnu ikke fuldført. I Lærestuen og Musikstuen findes Portrætter af Thorkild Roving (af Axel Jørgensen) og Georg Brandes (af Herman Vedel). Studentergaardens Formue udgjorde $\frac{81}{12}$ 1927 629,106 Kr. og 1040 £, men heraf er 372,649 Kr. og 1040 £ Legater, hvoraf Legatstifterne oppebærer Renten, saa længe de lever.

Litt. til Universitetet: L. Engelstoft, Efterretn. ang. K. U., Sorøe Academie og de lærde Skoler, Kbh. 1823. — E. C. Werlauff, Uds. over K. Universitets-Bygnings Hist. fra U.s Stiftelse indtil 1836, Kbh. 1836; s. F., K. U. fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Kbh. 1850. — H. F. Rørdam, K. U.s Hist. fra 1537 til 1621, I-IV, Kbh. 1868-74; s. Forf., Fra Univ.s Fortid, Kbh. 1879. — H. Matzen, K. U.s Retshist. 1479-1879, I-II, Kbh. 1879. — Saml. af de for Univ. Legater gjældende Bestemmelser, Kbh. 1890. — H. Birket-Smith, Kbh. U.s Matrikel I-III, Kbh. 1890-1912. — University of Copenhagen, the medical institutes, Kbh. 1910. — Universitets-Aarbogen og Universitets-Festskrifterne.

Polyteknisk Lærestalt, Hj. af Sølvgade og Ø.-Farimagsgade samt Østervoldsgade 4-6. Paa Foranledning af et af Prof. G. F. Ursin i 1827 indgivet Andragende til Kongen om Oprettelse af en polyteknisk Skole til Uddannelse af Haandværkere, nærmest i Lighed med de tyske „Gewerbeschulen“, blev der, efter Paalæg til Universitetets Direktion af Regeringen, af Konsistorium nedsat et Udvalg, i hvilket H. C. Ørsted var den ledende, og som iøvrigt bestod af Professorerne Thune, Zeise

og Schmidten, senere ogsaa Forchhammer. Dette Udvalg gik langt videre, idet det foreslog en Skole, der navnlig skulde meddele unge Mennesker med de fornødne Forkundskaber en saadan Indsigt i Matematik og eksperimentel Naturvidenskab og en saadan Færdighed i Brugen af disse Indsigter, at de derved kunde vende fortrinlig brugbare til visse Grene af Statens Tjeneste saavel som til at forestaa industrielle Anlæg. Der blev derefter udarbejdet Forslag og Planer, og ved kgl. Reskr. af ²⁷/₁ 1829 oprettedes Lærestalten. Universitetet overlod Anstalten Lokaler i en Professorgaard i Skt. Pederstræde i Forbindelse med Stueetagen i en tilstødende Professorgaard i Studiestræde, som var tildelt Ørsted 1824 til Beboelse, og som han ogsaa fremtidig skulde beholde. Her foretoges nu de nødvendige Byggeføretagender (beregnet til 16,731 Rd.), idet der i Skt. Pederstræde indrettedes Læsesal, fysisk Instrumentsamling, kemisk Laboratorium m. m. og i Studiestræde Tegnestuer og et lille Auditorium. Efter at der var fastsat et foreløbigt Reglement, og Ørsted var udnævnt til Direktør samt Lærerne, deriblandt de ovennævnte, Thune dog undtaget, var udnævnte, foregik Indvielsen ⁵/₁₁ 1829. Foreløbig toges der dog kun smaat fat; der manglede Midler, og der manglede især Lærere i de rent tekniske Fag; Undervisningen begyndte med 12 Eksaminander (af hvilke der fordrødes enten en særegen Forberedelseseksamen eller den filosofiske Eks. ved Universitetet eller Officerseks.). Undervisningen var toaarig og ordnet i to Studieretninger: Mekanik og anvendt Naturvidenskab. Tillige oprettedes et mekanisk Værksted til Elevernes Uddannelse i praktisk Haandværk, hvad der dog snart viste sig uføreneligt med Studiet paa Grund af den korte Uddannelsesetid, hvorfor denne Virksomhed ophørte allerede 1831, medens Værkstedet dog bestod indtil 1860, men kun gav Uddannelse til Haandværkslærlinge. Ved Lærestalten viste der sig snart Trang til en 3. Retning: Ingeniørstudiet; allerede 1836 gjordes der Forsøg i denne Henseende; men det strandede, og skønt det flere Gange gentoges, lykkedes det først 1857, og det endda kun ved private Midler, at faa oprettet Kursus for Ingeniører med Vej-, Bro- og Vandbygning som Hovedfag; 1858 overtog dog Staten ogsaa dette Kursus, som snart blev det mest besøgte. Imidlertid var ogsaa Studietiden bleven udvidet til ³/₂ Aar (senere til ⁴/₂), nye Undervisningsfag kom til, og de studerendes Tal var i stadig Stigen, saa meget mere som mange andre end de egentlige Polyteknikere søgte Skolen; saaledes blev den 1833 oprettede Eksamen for Møllebyggere henlagt til Anstalten, og s. Aar kom Institutet for Metalarbejdere ind under det, hvilket Forhold vedvarede indtil 1859; 1849-58, indtil Landbohøjskolen oprettedes, gaves der Undervisning for landbrugs- og forststuderende, 1865-78 var der Undervisning og Prøve for Arkitekter; ogsaa farmaceutiske studerende søgte den en Tid. Pladsen i de gamle Bygninger slog derfor ikke til, skønt de gentagne Gange var bleven stærkt udvidet; 1834 havde man lejet Kælder og Stue i Nabohuset i Skt. Pederstræde, indtil Nabohuset til den modsatte Side, som allerede var købt 1835, blev nedbrudt 1839, og paa Grunden opførtes en Tilbygning til Lærestalten; da Ørsted, som vedblev at være Direktør og med største Nidkærhed tog sig af Anstalten, døde 1851, blev 1. og 2. Sal i Studiestrædebygningen inddragne i den, og endelig blev Lokalerne udvidede 1860 dels ved de omtalte Værksteders Nedlæggelse, dels ved en paabygget Etage til Huset i Skt. Pederstræde og dels ved Købet af to Nabosteder i s. Stræde, der nedbrødes og bebyggedes (om Bygningerne se Univ.-Aarbogen 1885-86 p. 263 flg.). Allerede 1873 var der Tale om at opføre en helt ny Bygning paa Fæstningsterrænet, men først 1887 bevilgedes de fornødne Midler, c. 860,000 Kr.; Bygningen opførtes 1887-90 efter Tegn. af J. D.

Herholdt med A. Clemmensen som Konduktør (indv. $\frac{1}{6}$ 1890). Tilgangen til Lærestalten steg efter den Tid betydeligt; $\frac{26}{7}$ 1894 gaves et nyt Reglement, hvorved hele Undervisningen væsentlig omordnedes, og navnlig lagdes Vægten særlig paa de tekniske Fag; ved kgl. Res. af $\frac{3}{8}$ 1903 oprettedes en 4. Retning, Studieretningen for Elektroingeniører, en Omstændighed, der sammen med den stærke Forøgelse af Antallet af de studerende nødvendiggjorde betydelige Tilbygninger efter Tegning af J. E. Gnudtzmann (se „Architekten“ $\frac{8}{6}$ 1907). Tilbygningerne, hvortil der bevilgedes c. 882,000 Kr., opførtes 1904-06 dels langs Farimagsgade og dels ind i Botanisk Have, der maatte afgive det fornødne Areal. Den fortsatte stærke Tilvækst i Antallet af polytekniske studerende og den stærke Udvikling af Teknikken og i Forbindelse dermed af de tekniske Undervisningsfag nødvendig-

Polyteknisk Lærestalt.

gjorde imidlertid hurtigt nye Udvidelser af Lærestalten. I 1915 indrettedes der saaledes et nyt Materialprøvelaboratorium i lejede Lokaler i Malmøgade 7. S. Aar opførtes paa en Grund i Lundtofte, skænket af Lærestaltens forhenværende Direktør, Gehejmekonferensraad G. A. Hagemann, et Hus til Anvendelse ved Landmaalingsøvelserne i Dyrehaven og Jægersborg Hegn. I 1917 byggedes paa Botanisk Haves Grund en stor Træpavillon til Konstruktionsstuer for den ældste Aargang Bygningsingeniørstuderende med tilhørende Lærerværelse etc. I 1919 indrettedes i lejede Lokaler i V.-Farimagsgade 24, tilhørende Fagskolen for Haandværkere og mindre Industridrivende, et nyt Laboratorium for Fotokemi og videnskabelig Fotografi. I 1920 blev der i lejede Lokaler i Malmøgade 7 indrettet et nyt teknisk-kemisk Laboratorium, væsentligst for Undervisningen i Mørtel, Glas og Keramik.

I 1926-27 blev den saakaldte gamle Staldbygning paa Sølvgadens Kasernes Terræn istandsat og med en Bekostning af c. 220,000 Kr. (inkl. Laboratorieudstyr) indrettet til 2 nye Laboratorier, det ene for Byggeteknik (tidl. Materialprøvelaboratorium i Malmøgade 7) og det andet for Bygningsstatik (med tilhørende Professorbolig). I 1927-28 blev de tre Fjerdedele af den store, gamle Depotbygning paa samme Kasernes Grund med en Bekostning af c. 165,000 Kr. (inkl. Laboratorieudstyr) istandsat og indrettet til et Laboratorium for Mekanisk Teknologi. Det er Lærestaltens Ønske efterhaanden at inddrage hele Karréen bag Sølvgadens Ka-

serne, begrænset af Ø.-Voldgade, Stokhusgade og Rigensgade, og at anvende dette c. 2 $\frac{1}{2}$ ha store Areal til Udvidelse, dels ved Nybygninger og dels ved Anvendelse af nogle af de Bygninger, der findes paa Grunden. 1928-30 vil saaledes den saakaldte „Ny Kaserne“ ved Ø.-Voldgade blive nedrevet, og i Stedet derfor vil der med en anslaaet Bekostning af 1,100,000 Kr. blive opført en stor, ny Bygning til Lærestaltens tre teknisk-kemiske Laboratorier.

Den polytekniske Lærestalt henhører under Undervisningsministeriet og styres af en Direktør sammen med et Lærerraad, der foruden af Direktøren som Raadets Formand bestaar af samtlige Lærere og Lærestaltens Inspektør. Ved Lærestalten var i 1928 ansat 30 Professorer, 6 Docenter og 7 Lektorer samt 3 Hjælpe lærere, hvorhos 5 af Universitetets Professorer ogsaa virkede som Lærere for polytekniske studerende. Endvidere er til Undervisningen knyttet 24 fast ansatte, videnskabeligt uddannede Assistentter, 1 fast ansat, videnskabeligt uddannet Tegneassistent og 30 honorarlønnede Undervisningsassistenter. Til Administrationen er knyttet en Inspektør, en Fuldmægtig, 4 Assistentter og en Kontorist. Der uddannes Ingeniører paa 4 Retninger: Fabrikingeniører (Kemikere), Maskingeniører, Bygningsingeniører og Elektroingeniører, idet de studerende mod Slutningen af Studiet delvis kan vælge sig et særligt Speciale inden for den paagældende Studieretning. I 1927-28 toges Adgangseksamen af 29; desuden indskreves c. 120 Studenter med matematisk-naturvidenskabelig Studentereksamen og 1 med anden Eksamen. 22 tog Eksamen for Fabrikingeniører, 39 Eksamen for Maskingeniører, 50 Eksamen for Bygningsingeniører og 36 Eksamen for Elektroingeniører. Det samlede Eleveal var 1890 c. 300, 1903 c. 600, 1920 c. 1200 og 1928 c. 850. Til og med 1928 er der fra Lærestalten udgaaet 3758 polytekn. Kandidater; i 1902 var Tallet 971.

Det Bygningskompleks, som blev opf. i 1887-90, ligger paa en c. 5600 m² stor Grund. Bygningerne indtager c. 2600 m², er i modificeret ital. Renæssancestil, af røde Mursten med Anvendelse af Granit i Sokkel-, Dør- og Vinduesindfatninger m. m. og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, hvoraf Midtfløjen (c. 60 × 14 m) har Kælder og to Stokv. og indeholder en stor Vestibule med Trappegange, Auditorier og Solennitetssal (c. 17 × 14 m), der har fladt malet Loft og er prydet med Buster af Lærestaltens 6 første Direktører: H. C. Ørsted, G. Forchhammer (begge af H. V. Bissen), C. G. Hummel (af Th. Stein), C. Holten (af Aksel Hansen), J. Thomsen (af Saabye) og G. A. Hagemann (af Saabye) samt af Prof. Ad. Steen (af Bøgebjerg), L. F. Holmberg (af Saabye), S. M. Jørgensen (af Saabye), J. F. C. E. Wilkens (af Kondrup) og H. G. Zeuthen (af V. Bissen). I Vestibulen uden for Solennitetssalen staar, skænket 1904 af Direktør for Lærestalten G. A. Hagemann, som Mindesmærke for den norske Matematiker N. H. Abel en Bronze gruppe (en Yngling baaret af to Genier) af G. Vigeland; endvidere en Broncebuste fra 1905 af Fysikeren Prof. C. Christiansen (af V. Bissen). De to Sidefløje (c. 47,5 × 14 m) har Kælder og 3 Stokv. Fløjen mod Ø.-Farimagsgade indeholder to kemiske, et teknisk-kemisk, et fysisk-kemisk og et bioteknisk-kemisk Laboratorium samt nogle mindre Laboratorier og Samlinger. Fløjen mod Botanisk Have rummer fysiske Laboratorier og en fysisk Samling (med flere Sjældenheder, deribl. den Magnetnaal, hvormed Ørsted i 1820 opdagede den elektriske Strøms Indvirkning paa Magnetnaalen), et Maleri af Fysikeren Prof. C. Christiansen (Jul. Paulsen) samt en teknologisk Samling, derunder et Laboratorium for Metalmikroskopi, og endvidere findes der en Inspektørbolig. Paa Trappegangen i Stuen et Hautrelief af Prof. K. Prytz (af H. Lamberg-Petersen). Den 4. Side af Gaarden ud til Sølvtorvet afsluttes af en lav Forbygning (c. 44,2 m lang) med Kælder og 1 Stokv., Port og Professor- og Funktionærboliger. Foran

Indgangen er ³⁰/₄ 1917 afsl. en Statue af Ole Rømer, skænket af Ingeniør Alex. Foss (Billedhugger Brandstrup). I det smukke, store Gaardsrum staar H. C. Ørstedes Broncestatue (af H. V. Bissen), afsl. ²⁷/₁₀ 1880 i den gamle Gaard i Skt. Pederstræde, og en ²⁰/₂ 1906 afsl. Broncestatue af Læreanstaltens senere Direktør, Kemikeren Prof. Julius Thomsen, støttet til en Kryolitblok (af Saabye). Af Udvidelserne fra Aarene 1904-06 ligger Hovedbygningen mod Ø.-Farimagsgade (c. 65,7 × 14 m), af røde Mursten med Kælder og 3 Stokv., og indeholder i Forbindelse med en Tilbygning i Gaarden et elektroteknisk Laboratorium og et Laboratorium for Telegrafi og Telefoni m. m. samt Tegne- og Konstruktionsstuer, Bibliotek, Læsesal, Frokoststue, Funktionærboliger og Administrationslokaler. I Direktørværelset Marmorbuster af Direktør G. A. Hagemann (af Bundgaard) og Professor N. G. Steenberg (modelleret af V. Bissen, udført af Brandstrup) og et Maleri af Prof. C. Juel (af H. Dohm). I Baggaarden en Bygning i et Stokv., hvori Læreanstaltens Maskinlaboratorium m. m. og et nyt Kedelanlæg med Fabrikskorsten. Om de gamle Bygninger i Skt. Pederstræde se p. 412.

Ole Rømers Statue.

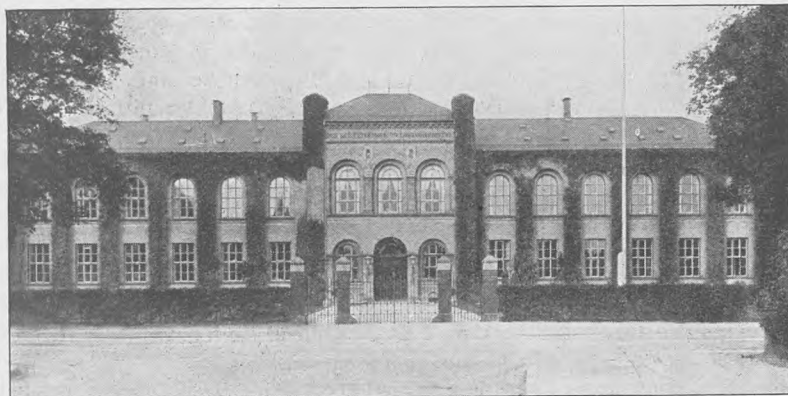
Litt.: Ad. Steen, Den polytekniske Læreanstalt 1829-79, Kbh. 1879. — Absalon Larsen, Den polyt. Lærest. elektrotekniske Laboratorium, Kbh. 1907. — Den polytekniske Læreanstalt. Samlinger og Laboratorier m. m., Kbh. 1910. — H. J. Hannover, Den polytekniske Lærestalts Udvidelsesplaner, Kbh. 1917. — Læreanstaltens Reglement og detaillerede Undervisningsprogram, 1918, med senere Tilføjelser. Se endv. Universitetets Aarvog og Læreanstaltens aarlige Beretninger.

Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Bülowvej og Rolighedsvej. Paa Højskolen, opr. ved Lov af ⁸/₃ 1856, findes nu samlet Undervisning for Veterinærer, Landbrugere, Mejeribrugere, Landinspektører, Havebrugere og Skovbrugere, som tidl. har været spredt paa forsk. Steder, og hvis Grundlæggelse overvejende er foregaaet i Slutn. af 18. Aarh., Oplysningstiden med dens stigende Interesse for Jordbrugene og Udbyttet af disse Næringsveje. Foranlediget ved Kvægpesten, der midt i 18. Aarh. anrettede store Ødelæggelser, oprettede Læge, senere Stadsfysikus P. C. Abildgaard 1773 med Statsunderstøttelse en Veterinærskole paa

Christianshavn, Hj. af Skt. Anna- og Dronningensgade; men allerede 1776 overtoges den af Staten som en selvejende Institution og fik Navnet „kgl. Veterinærskole“. Den fik nu flere Lærere og udviklede sig meget i de flg. Aar under Forstanderskab af Abildgaard og hans Efterfølger E. Viborg († 1822). Derefter gik Veterinærskolen en Tid tilbage, indtil en Række unge Lærere forberedte dens Optagelse i den fælles større Undervisningsanstalt. — En lign. Udvikling har Jordbrugsundervisningen gennemgaaet. Allerede 1765 havde Forstmanden J. G. v. Langen haft et „Forstseminarium“ paa Jægersborg; 1785 oprettedes to Jægerkorps i Helsingør og Kiel, hvortil knyttedes Undervisning i Skovbrug, men kun i Kiel, hvor den lededes af A. C. H. Niemann 1785-1832, fik den Betydning; i 1832 nedlagdes Kielerskolen, og man indrettede i Kbh., med Undervisningssted paa Polyteknisk Læreanstalt, en strengere Forsteksamen; Formand i den Kommission, der ledede Undervisningen, blev Jonas Collin, der senere ogsaa var Direktør for Veterinærskolen. — Omkring Aar 1800 havde der været en Slags Forsteksamen og en landøkonomisk Undervisning ved Universitetet, og i 1830 var der indrettet en Landbrugs- og Skovbrugsskole paa Mørupgaard (se III p. 107). Midt i 19. Aarh. rejstes Kravet om en højere Læreanstalt for Landbrugere som Udvidelse af det Kursus, der fra 1849 fandtes paa Polyt. Læreanstalt. — Landinspektører og Havebrugere var hidtil blevet eksaminerede af særlige Kommissioner.

Veterinær- og Landbohøjskolens Bygning, hvortil der bevilgedes 170,000 Rd., blev opført 1856-58 (indviet $2\frac{1}{8}$ 1858) paa Gaarden Roeligheds Jorder (af hvilke den fik c. 33 ha) efter Tegn. af M. G. B. Bindsbøll. Den gule Murstensbygning bestod oprindl. af en Hovedfløj (c. 60 m), hvis Hovedfacade vender mod Ø., med et Midtparti, der springer frem baade paa Øst- og Vestfacaden, samt mod Ø. to mindre Sidefløje, alle i 2 Stokv. Skolen fik 7 faste Lærere foruden flere Docenter og uddannede fra Beg. Veterinærer, Landbrugere og Landinspektører; 1863 kom Havebrugere til, og Skovbrugsundervisningen, der samtidig blev flyttet til Højskolen, blev indlemmet i denne 1869; 1921 oprettedes særlig Studiefdeling for Mejeribrugere. Den første Direktør blev C. E. Fenger. Skolen har stadig udvidet sig; navnlig efter Midten af 1880'erne er der kommet meget nyt, saaledes Antiseptikken, Mikroskopien, patologisk Anatomi, Kampen mod Tuberkulosen, Fortsættelseskursus for Veterinærer (1888) og Landbrugere (1895) samt det nedenfor nævnte Forsøgs-laboratorium og Serumlaboratoriet; P. E. Müller bragte et Gennembrud af nye Ideer og Arbejdsmaader i Skovbruget, Rostrup grundlagde Plantepatologien, Boas Forstzoologien osv. Der trængtes derfor stadig til nye Lærerkrafter og til nye Bygninger. Efter nogle mindre Udvidelser i 1884 og 1888 bevilgedes ved Lov af $1\frac{3}{4}$ 1892 868,000 Kr. til Om- og Tilbygninger, der foretoges efter Tegn. af E. Gnudtzmann i 1892-95. Hovedbygningen blev gjort dobbelt saa stor, idet Sidefløjene forlængedes c. 10 m mod Ø. og forenedes med en Fløj, i Kælder og 2 Stokv., der opførtes parallelt med den gl. Hovedfløj (paa hver Side 25 m længere end denne), og som nu danner den 115 m lange Hovedfacade mod Bülowvej. Over Porten i dens fremspringende Midtparti staar Fr. VII's og Chr. IX's Navnetræk og Aarstallene 1856 og 1892. Desuden opførtes Kontor- og Vagtstuebygningen samt — V. for den gl. Hovedfløj og parallel med denne — Anatomibygningen (opf. 1895, 56 m lang, i Kælder og 2 Stokv.), der sammen med nogle Staldbygninger omgiver den store Ridebane, og som nu rummer Afdelingerne for normal Anatomi og Zoologi samt 2 Auditorier og Mælkerlaboratoriet. I Aarene 1918-26 foretoges meget betydelige Udvidelser i Henh. til Love af $10\frac{1}{8}$ og $10\frac{10}{8}$ 1918. Hovedbygningen udvidedes med en Biblioteksfløj, over hvis Trappetaarn

der byggedes et astronomisk Observatorium; i Bygningens Indre skete desuden forskellige Forandringer, idet nogle Afdelinger flyttedes ud og anbragtes andetsteds, hvorved der blev bedre Plads for de øvrige. Hovedbygningen rummer nu bl. a. Afdelingerne for Fysik, Kemi, Jordbundslære, Landbrugsøkonomi, Redskabs- og Maskinlære, Mejerivæsen, Tegnestuer, Landmaaling og Matrikulsvæsen, 6 Auditorier (deraf det største tillige Festsal) samt Lokaler for Direktøren og Undervisningsraadet. Desuden opførtes en Række nye Bygninger: Landbrugsbygning (i Forsøgsmarken ved Rolighedsvej), Havebrugsbygning (Gartnerbolig m. m.), Isolationsstald og Kvægstald, Bygn. for Medicinsk Klinik, Bygn. til Kirurgisk Klinik og Fødselshjælp, og en stor Bygning af gule, haandstrøgne Sten, bestaaende af en Hovedfløj i 4 Stokv. samt en lavere Sidefløj (Sektionsfløjen) i 3 Stokv. og indeholdende Afdelingen for patologisk Anatomi og almindelig Patologi, Husdyrbrugsafdelingen samt Afd. for Veterinær Hygiejne og Bakteriologi samt Beslaglære

Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.

foruden 2 Auditorier og forskellige Samlinger. Tilbygninger føjedes til Klinik for mindre Husdyr, Redskabsbygningen og Smedien; dertil kom nye store Væksthuse, Røntgenklinik, nyt Varmeværk, Ventilationsanlæg og Køleværk. Endelig havde Højskolen (ved Lov af ¹⁰/₈ 1918) for 1,375,500 Kr. erhvervet Københavns Sygehjem*) ved Rolighedsvej med tilhørende Bygninger og Grund (c. 3,6 ha). Hovedbygningen (opført 1857-59, Arkitekt H. C. Stilling), af gule Mursten paa Granitsokkel, i Kælder og 3 Stokværk, bestaar af en 69 m lang Hovedfløj mod S. ud til Vejen samt to Sidefløje og en Midtfløj mod N. (den sidste opført 1877-78) og rummer nu Afdelingerne for Botanik og Plantedyrkning (Skovbrug, Havebrug, Landbrugets Plantedyrkning, Systematisk Botanik, Plantefysiologi, Mikrobiologi, Arvelighedslære og Plantepatologi) samt 6 Auditorier. Den tidligere Overlægebolig (Villa „Roelighed“) indrettedes til Direktørbolig, medens nogle Udhuse anvendes til Boliger, Forsøgsrum og Rum for grovere Samlinger. — Hele denne omfattende Udvidelse, der lededes af Arkitekterne Martin og Christen Borch, kostede med Inventar ialt c. 8 Mill. Kr. Til Højskolen hører et Bibliotek (offentl. tilgængeligt, omfatter c. 85,000 Bd.) og en Række Samlinger,

*) *Københavns Sygehjem* var opr. 1859 ved frivill. Gaver og Udbyttet af et Industrilotteri, og indv. ²⁷/₅ 1859; det havde c. 110 Pladser, hvoraf Størstedelen til moderat Betaling eller Fripladser. Efter Afhændelsen af Bygningerne paa Rolighedsvej opførtes et nyt Sygehjem (Arkt. Füssing) i Gentofte Kommune (Ordrupvej 32) og toges i Brug i Sommeren 1922.

som er anbragt omkring i de forskellige Afdelinger. Den store Sal i den gamle Hovedfløj er prydet med Malerier af Dekorationsmaler Hilker og Dyremaler A. P. Madsen; i Forhallen findes en Frise i Gips, „Husdyrene i deres Forbindelse med Menneskene“, af C. Peters, og her afsløredes $\frac{80}{100}$ 1928 en Buste af Fysikeren, Direktør H. O. G. Ellinger (af Max Andersen). I Undervisningsraadets Mødesal findes Buster af Landøkonomen B. S. Jørgensen og Veterinæren F. V. A. Prosch (begge af O. Th. Thielemann), Kemikeren C. F. Barfoed og Landøkonomen Westermann (begge af Rasmus Andersen), Anatomen H. C. Bendz (af Peters), Zoologen J. B. E. Boas (af Fru Marie Carl Nielsen) samt Jonas Collin; desuden Portrætmalerier af Abildgaard og E. Viborg. Udenfor Anatomibygningen i Gaarden mellem Hovedbygningens 4 Fløje findes Bronzebuster af Veterinærerne H. V. Stockfleth (af R. Andersen, afsløret $\frac{18}{100}$ 1900) og Bernhard Bang (af Hassel, afsl. $\frac{1}{11}$ 1923); i Anatomibygningen er $\frac{2}{7}$ 1928 indsat en Mindetavle for Dyrlæge J. J. Schmidt, skænket af amerikanske Dyrlæger. I Haven, der er offentlig tilgængelig, findes en Broncestatue af Gehejmekonferensrd. E. Tesdorpf (af Th. Stein, opstillet 1899, tilhører Landhusholdningsselskabet) samt Mindesmærker for Mejerimanden Th. Segelcke (afsl. $\frac{19}{10}$ 1907, Billedhugger Axel Hansen), Botanikeren E. Rostrup (afsl. $\frac{29}{100}$ 1909, Billedhugger Rasmus Andersen) og Læge P. C. Abildgaard (afsl. $\frac{11}{100}$ 1910, Billedhugger Aug. Hassel).

Af den oprindelige, store Grund er efterhaanden meget bortsolgt eller afstaaet, saaledes 1892 for at dække Udgifterne ved Udvidelsen. Det samlede Areal, som Højskolen indtager, udgør nu c. 18,87 ha, hvoraf 12,95 ha S. for Rolighedsvej, Resten N. for. Af Arealet S. for Vejen optages 2,5 ha af en Køkkenhave samt en Forsøgs- og Undervisningsmark, det øvrige af den ældre Have, Frugthaven og Hovedkomplekset samt en lille Frugtbuskhave ved Hostrupsvej. Til Højskolen hører ogsaa den forst-botaniske Have i Charlottenlund (se II p. 284), der efter Udvidelsen af Jærnbane stationen nu kun er 3,7 ha stor.

Højskolen hører under Landbrugsministeriet og styres af en Direktør, der fører Tilsynet sammen med 6 paa 4 Aar valgte Tilsynsmænd; desuden er der et Undervisningsraad, som bestaar af Direktøren og samtlige Lærere. Der er 28 Professorer, 4 Docenter, 12 Lektorer og 10 Assistenten. Til Højskolen er foruden nedennævnte Forsøgslaboratorium og Serumlaboratorium knyttet to stationære og en ambulatorisk Klinik. Studietiden er normalt: for Veterinærer c. $5\frac{1}{2}$ Aar, for Land- og Mejeribrugere $2\frac{2}{3}$ Aar, for Landinspektører $4\frac{3}{4}$ Aar (indbefattet 10 Mdr.s praktisk Uddannelse), for Skovbrugere $5\frac{3}{4}$ Aar (indbefat. 2 Aars Ophold paa Skovdistrikt) og for Havebrugere $2\frac{1}{2}$ Aar. I de sidste 10 Aar har de Studerendes Antal været c. 500; 1926 toges 101 Eksaminer, deraf 23 Veterinærer, 55 Landbrugere, 7 Landinspektører, 8 Skovbrugere, 5 Havebrugere og 3 Mejeribrugere.

Det landøkonomiske Forsøgslaboratorium, Hj. af Bülow'svej og Rolighedsvej, er grundl. hovedsagelig ved N. J. Fjords Virksomhed. Bygningen, der er opf. 1882-85 for 122,000 Kr. efter Tegn. af L. P. Fenger, er af gule Mursten, i Kælder og 2 Stokv., med fremspringende Endepartier i 3 Stokv. Laboratoriets Opgave er ved rationelle Forsøg, udførte af dets Medarbejdere omkring paa større Gaarde, Mejerier og Slagterier, og ved Undersøgelse af det derved fremkomne Materiale at give Landbruget Oplysninger paa Husdyr- og Mejeribrugets Omraader. Laboratoriet bestaar af 1) den ambulante landøkonomiske Afdeling, der foretager de nævnte (Mejeri- og Fodrings-) Forsøg, 2) den kemiske Afd., der foretager de til Forsøgene knyttede kemiske Undersøgelser og den kemiske Kontrol med Pasteurisering af Mælk og Fløde, 3) den dyrefysiologiske Afd. (med særlig Bygning), der

foretager fysiologiske Forsøg og Undersøgelser vedrørende Husdyr. Paa Forsøgs-laboratoriet (i særskilt Bygn.) foretages desuden (af Konsulenter, Mejeribestyrere og Smøreksporthører) Statens Smørbedømmelse, hvorved afgøres, hvilke Mejerier der faar Tilladelse til at føre Lurmærket og dermed til Eksport. — Foran Bygningen, ud til Rolighedsvej, afsløredes $^{14}/_{10}$ 1892 en Broncestatue af N. J. Fjord (af Axel Hansen).

Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Serumlaboratorium, Bülowvej, er oprettet efter Indstilling af Prof. C. O. Jensen ved Lov af $^{18}/_{8}$ 1906 og begyndte sin Virksomhed $^{9}/_{8}$ 1908. Bygningerne (se „Archit.“ $^{22}/_{8}$ 1909) er opf. efter Tegn. af Arkt. K. Varming i 1906-08 for c. 300,000 Kr. og bestaar af en Hovedbygning og et Antal, til Dels sammenbyggede Staldbygninger m. m., der omgiver en større, firkantet Plads. Hovedbygningen, i 2 Stokv. over høj Kælder og med Tagetage, er opført paa Granit-sokkel af røde Sten, med forskellige Granit- og Sandstensudsmykninger ved Billedhugger Hammeleff, og har rødt Tegtag. — Laboratoriet foretager Undersøgelser vedrørende de i Landet blandt

Landbohøjskolen Serumlaboratorium.

Husdyrene forekommende smitsomme Sygdomme og fremstiller de til disses Bekæmpelse egnede Sera, Vacciner og bakteriologiske Præparater. Fra 1922 er til Laboratoriet endvidere henlagt de ved Lovbestemmelse paabudte diagnostiske Undersøgelser vedrørende Dyresygdomme.

Litt.: H. Krabbe, Nybygninger paa V.- og Landbohøjsk., i Tidsskr. for Veterinærer XXIV. — J., Den kgl. danske Veterinærsk. og den kgl. V.- og Landbohøjsk. 1773-1858-1895, i Maanedsskr. for Dyrleger VII 1896. — Betænkning ang. Udvidelsen af den kgl. Veterinær- og Landbohøjsk., 1887. — E. Gnudtzmann, i Den tekn. Forenings Tidsskr. 1897, p. 177 ff. — A. Oppermann, Landbohøjsk., i „Danm. Kultur“ p. 335 ff. — Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Festskrift 1908 ved Højskolens 50 Aars Jubilæum, Kbh. 1908. — Højskolens Aarskr.; om Bygningerne se særlig Aarg. 1917, 1920 og 1926.

Farmaceutisk Læreanstalt, Stockholmsgade. Ved Lov af $^{4}/_{12}$ 1672, hvorved Apotekervæsenet ordnedes, blev der første Gang fastslaaet en Eksamen for Apotekere, idet de, der vilde have Bevilling som saadan, skulde lade sig eksaminere af det lægevidensk. Fakultet ved Universitetet; ved Forordning af $^{2}/_{6}$ 1828 henlagdes Undervisning og Eksamination til Universitetet under en særlig farmaceut. Eksamenskommission; 1887 nedsattes en Kommission til Overvejelse af Farmaceuternes Uddannelse, og et af dens Medlemmer, Apoteker, Etatsrd. Chr. D. A. Hansen, skænkede 1891 Grund, Bygning og Undervisningsmateriel til den nuvæ. Læreanstalt, som overtoges af Staten (kgl. Anordn. af $^{21}/_{6}$ 1892, ændret ved An-

ordn. af ²⁰/₁₁ 1902) og aabnedes ¹/₁₁ 1892. Ved Anstalten, der sorterer under Undervisningsmin., er ansat en Direktør, 4 Professorer, 1 Docent, 1 Lektor, 5 Assistentter og en Inspektør. Kursus varer 18 Maaneder; gennemsnitlig bestaae Kandidateksamen af 65 i hver Undervisningsperiode og farmaceut. Medhjælper-eksamen af c. 80 om Aaret. Bygningen, i Stilformer fra 18. Aarh. efter Tegn. af A. Clemmensen, er i Kælder og 3 Stokv.; den indeholder bl. a. Auditorium, 2 kemiske Laboratorier, farmakognostisk og fysisk Samling, Bibliotek (c. 4000 Bd.) og Inspektørbolig. I Vestibulen er der en Bronzebuste af Etatsrd. Hansen (af Aksel Hansen), afsløret ³¹/₁₀ 1892, og en Buste af H. C. Ørsted, afsløret ⁴/₆ 1920, samt en Mindetavle over Legatstifteren, Apoteker Otto Müller, opsat 1928. (Litt.: Den pharm. Læreanst. 1892-1917, Kbh. 1917).

Farmaceutisk Læreanstalt.

lægeskolen nu blive flyttet til Trommesalen Nr. 5, hvor Lokaler er lejede. Skolen, der sorterer under Undervisningsministeriet, ledes i Henhold til kgl. Res. af ¹³/₄ 1909 af en Direktør, og ved Skolen, der har 5 Afdelinger, Afd. for elementær Proteselære, Tandfyldningsafdelingen, Kirurgisk Klinik, Afd. for videregaaende Proteselære og propædeutisk Afd., er ansat 4 Professorer og 1 Docent, der hver leder en af de nævnte Afdelinger, 5 andre Docenter og 8 Assistentter, 3 Teknikere og 1 Pedel. Kursus'et er 3-aarigt; saavel Studentereksamen som Realeksamen, alm. Forberedelseseksamen som Pigeskoleeksamen (med forsk. Tillægsprøver) giver Adgang. Der er c. 150 Elever.

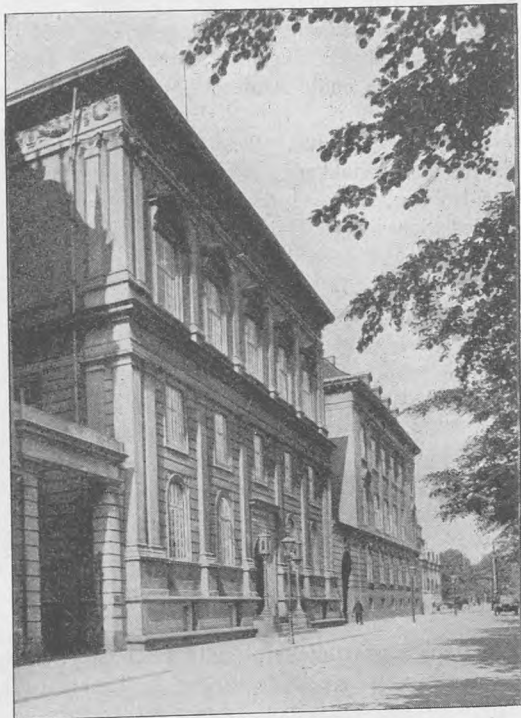
Det kgl. danske Musikkonservatorium, Vestre-Boulevard, har til Formaal at yde en saavidt mulig omfattende og grundig Uddannelse i Musik, baade til kvindl. og mandl. Elever (der som Regel dog først optages efter Konfirmationsalderen). Det er grundl. ved Testam. af Guldsmid P. W. Moldenhauer († 1864) med 71,657 Rd., og dets Fundats, konfirm. ²⁶/₆ 1866, lagde Styrelsen i Hænderne paa 3 Direktører (N. W. Gade, J. P. E. Hartmann og S. H. Paulli). Det aabnedes ²/₁ 1867 i et lejet Lokale i Raadhusstræde med 28 Elever (hvoraf 13 kvindl.), flyttede 1870 til den Holsteinske Gaard i Stormgade (se p. 414), 1872 til Hornung og Møllers Gaard i Bredgade (se p. 372) og opførte, efter at det i 1883-84 havde faaet Statsunderstøttelse, i Aarene 1886-87 for c. 133,000 Kr. sin egen Bygning, Kælder og 3 Stokv. (Arkt. C. L. Thuren). I 1903 købtes ved Vestre-Boulevard en Grund til

Tandlægeskolen. Eksamen for Tandlæger oprettedes i Danmark i 1798; den afholdtes i Begyndelsen ved Kirurgisk Akademi, men fra 1852 ved Universitetets medicinske Fakultet. Ved kgl. Res. af ¹⁹/₆ 1888 oprettedes Tandlægeskolen, der havde Lokale i en Privatejendom, indtil den 1894 flyttede til Gaarden Stormgade Nr. 17, tidl. Overformynderiet. Her findes den endnu, men da Bygningen ifl. Loven om Nationalmuseets Ombygning skal inddrages under dette, vil Tand-

en ny Bygning, til hvilken Grundstenen nedlagdes ^{15/1} 1904; den opførtes i ital. Renæssancestil efter Tegning af C. L. Thuren i Kælder og 3 Stokv., har kostet c. 150,000 Kr. og indviedes ^{27/3} 1905. Konservatoriet, hvis Bestyrelse nu bestaar af 4 Medlemmer, hvoraf det ene vælges af Undervisningsministeriet, havde i 1927 272 Elever, hvoraf 25 havde Fripladser. Undervisningen ledes af 42 Lærere; et fuldstændigt Kursus varer 3 Aar.

Litt.: A. Hammerich, Kbh.s danske Musikk. 1867-1917, Kbh. 1917. „Archit.“ ^{15/4} 1905. Musikk. 1867-92, Kbh. 1892. — G. Hetsch, Det kgl.

Hærens Officersskole, Frederiksberg Slot (se p. 372 fig.). Tidligere uddannedes Officererne i det af Chr. V ^{20/9} 1691 opr. ridderlige Akademi, derefter i det ^{25/8} 1713 opr. Landkadetkompagni, fra 1803 kaldet Landkadetkorpset og tilsidst Landkadet-akademiet (om dets Plads se p. 397); det ophævedes 1861. Den kgl. militære Højskole oprettedes 1830 i Gjethuset paa Kongens Nytorv, hvor det 1772 oprettede og 1830 ophævede Artillerikadetinstitut havde været; her blev Højskolen til sin Ophævelse 1868. Den nuv. Officersskole oprettedes ^{1/5} 1868 med Lokaler i den nuvær. Retsbygning (se p. 397) og aabnedes ^{1/5} 1869 paa Slottet. Skolen, der er fælles for hele Hæren, har til Chef en Generalmajor, Oberst eller Oberstløjtnant, som staar umiddelbart under Krigsministeriet, og til Lærere 3 Skole-

Musikkonservatoriet.

officerer (af Kaptajnsgraden) af Rytteriet, Artilleriet og Fodfolket samt c. 50 andre, dels civile, dels militære Lærere; Skolen har et Skoleraad bestaaende af Chefen, 2 Skoleofficerer og 7 andre Lærere. Skolen har 5 Klasser eller Kursus: 1) Officiantklassen (11 Maaneder) for Sergenter af Reserven, der uddannes til Officianter. 2) Officersklassen (c. $1\frac{1}{2}$ Aar) for Befalingsmænd af Kornets- eller højere Grad, der har bestaaet Studentereksamen og yderligere en ved kgl. Anordn. fastsat Tillægsprøve eller en dertil svarende Adgangsprøve ved Officersskolen; de uddannes til faste Officerer af Linien. 3) Specialklassen (1-3 Aar, nærmest svarende til den tidl. kgl. militære Højskole) for Hærens faste Officerer til videre Uddannelse (bestaar af 6 forskellige Afdelinger: Generalstabs-, geodætisk, Artilleri-, vaabenteknisk og Ingeniørkursus samt Kursus i overordnet Forplejningstjeneste; indtil 1902 fandtes ogsaa en Afdeling for Søofficerer). 4) Kursus til Kaptajn

af Reserven (3 Mdr.) for Korpsofficerer, Premierløjtnanter, Stabsofficerer og Løjtnanter af Reserven af alle Vaabenarter. 5) Kursus til Oberstløjtnant af Reserven (3 Mdr.), hvori der optages Kaptajner af Reserven af Fodfolket og Artilleriet. Februar 1928 havde Officerstkl. 19, Officerskl. 32, Specialkl. 36 og Kursus til Kaptajn af Res. 36 Elever; Kurs. til Oberstløjtn. af Res. var ikke opr. (Litt.: Officerssk. i Tidsrummet 1691-1918, Kbh. 1918. — Mindeskrift, udg. af Foren. „Elevskolens Minde“, Kbh. 1916).

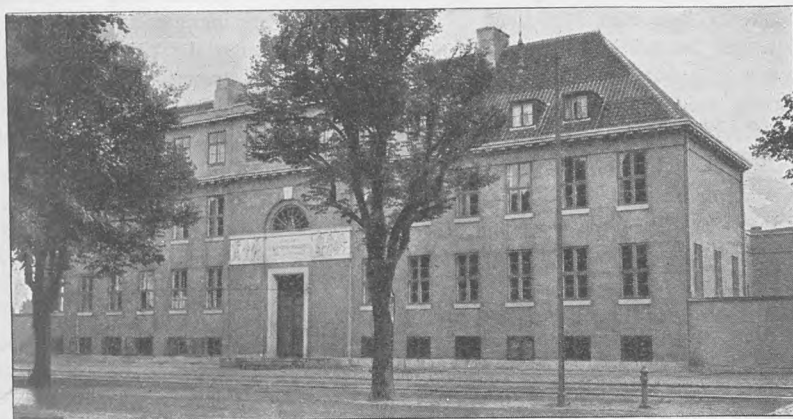
Af Hærens andre Skoler i Hovedstaden nævnes: *Skydeskolen for Haandvaaben*, Christianshavns Voldgade, opr. $\frac{1}{11}$ 1869; *Artilleriskydeskolen*, Artillerivej, opr. 1923; *Gymnastikskolen*, Stokhusgade, opr. 1804 (fik egen Bygning 1828); *Pioner- og Telegrafskolen*, Ingeniørkasernen, opr. 1922; *Flyveskolen*, Kløvermarksvej, opr. 1912. (Se endv. Afsnittet „Militære Etablissementer“).

Søværnets Skoler. *Søkadetakademiet*, opr. $\frac{20}{4}$ 1701 som den første højere Skole, der udelukkende benyttede Dansk til Undervisningen, havde først Plads paa Holmen, senere i den nuværende Retsbygning og paa Amalienborg (se p. 397); 1827 flyttedes det til Hj. af Bredgade og Toldbodvej og 1865 til Christiansholm; $\frac{24}{4}$ 1869 ophævedes det og afløstes $\frac{1}{6}$ 1869 af *Søofficersskolen*, der fik Plads i Gernersgade i Nyboder, og som senere (ifl. Loven af $\frac{15}{5}$ 1903) blev til *Kadetskolen*, der 1916 optog Ingeniørelevskolen (opr. 1869 som Flaadens Skibsbygnings-skole, 1880 afløst af Skolen for Skibsbygning og Maskinvæsen, 1904 af Maskinskolen, som 1910 blev til Ingeniørelevskolen; fra 1923 ophørte dog Uddannelsen af Ingeniørkadetter). Kadetskolen har 3 Klasser. Ved Loven af 1903 oprettedes *Søværnets Officersskole* (paa Orlogsværftet). Desuden findes *Dækofficerselevskolen* med Lokaler i Søkvæsthuset, Overgaden oven Vandet 62 (oprindl. Flaadens Underofficersskole, opr. 1877, 1903 afløst af Elevskolen, 1910 af Konstabelevskolen, der 1923 afløstes af Dækofficerselevskolen), *Konstabelskolen* og *Reserveelevskolen*. (Se „Tidsskr. for Søvæsen“ 1861-62 og 1895. — H. D. Lund, Fra Søofficersskolens Forhistorie, i Hist. Medd. om Kbh. V. — H. C. A. Lund, Søkadet-Korpsets Historie 1701-1901, Kbh. 1901).

Statens Lærerhøjskole (indtil 1903 kaldet „Statens Lærerkursus“), Odensegade, giver videregående Undervisning for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen, Seminarie- og Højskolelærere, Lærere og Lærerinder ved Realskoler og den højere Pigeskole. Den har sin Oprindelse i de 1856 ved D. G. Monrads Initiativ oprettede 2 $\frac{1}{2}$ -aarige Kursus („Monrads Kursus“) til Uddannelse af vordende Købstadlærere. Disse Kursus, der lagde Hovedvægten paa matematisk-naturvidenskabelige Fag, afløstes af det 1889 oprettede etaarige Kursus for Realskolelærere, der atter 1895 erstattedes af det nuværende etaarige Lærerkursus; desuden var der allerede 1856 oprettet korte Kursus (Feriekursus) i enkelte Fag. Hidtil havde Institutionen ikke haft fast Stæde, og Undervisningen var foregaaet forskellige Steder; men 1895 fik det etaarige Kursus egne Lokaler i Stormgade (i det tidl. Overformynderi), og 1903 købte Staten for 135,000 Kr. den tidl. „Østerbros Latin- og Realskole“s Bygning (opf. 1889, Arkt. F. Levy; ombygget til Lærerhøjskole af Arkt. M. Borch, indv. $\frac{9}{1}$ 1904), som efter nogle Forandringer i 1911 (M. Borch) rummer foruden alm. Undervisningslokaler, fysisk Laboratorium, Køkkenlaboratorium, Bibliotek ($\frac{1}{4}$ 1926 c. 17,000 Bind), Læsesal, Forsamlingssal, Forstanderbolig, Portnerbol. m. m. Her foregaaer det meste af Undervisningen baade paa etaarige og korte Kursus. 1927-28 var der 152 Deltagere paa det etaarige Lærerkursus og i 1927 c. 200 paa de korte

Kursus. (Hans Olrik, Danmarks Lærerhøjskole 1856-1906, Kbh. 1906. — Lærerhøjskolen 1906-16, Et Tilbageblik, i Aarsberetn. 1915-16). — *Statens Tegnelerererkursus*, der oprindelig hørte under Lærerhøjskolen, men 1893 havde faaet egne Lokaler i Ny-Vestergade (tidl. Universitetets kemiske Laboratorium), udskiltes fra $\frac{1}{4}$ 1908 som en selvstændig Institution; og $\frac{1}{4}$ 1911 udskiltes ligeledes Gymnastik med tilhørende Fag som en selvstændig Institution, Statens Gymnastikinstitut.

Statens Gymnastikinstitut er opr. $\frac{1}{4}$ 1911 som en Fortsættelse af „Det etaarige Kursus i Gymnastik“ (Gymnastikafdelingen) paa Statens Lærerhøjskole, der begyndte 1898. Institutets Bygning, Nørre-Allé 51, der afløste en midlertidig Træbarak paa Tagensvej, er opf. 1922-23 (taget i Brug i Foraaret 1923) for c. $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. efter Tegn. af Arkt. C. Brummer af pudsede Mursten med mørkt Tegltag

Statens Gymnastikinstitut.

og bestaar af en Hovedbygning, i 2 Stokv. med høj Kælder og Kvistetage, samt to lave Sidefløje. I Hovedbygningens Stueetage findes Lærerværelse, Bibliotekssal og 2 fysiologiske Laboratorier m. m.; paa 1. Sal er der indrettet 2 Auditorier, brand-sikkert Rum til Filmsapp., Kontor m. m.; i øverste Etage er der Beboelseslejlighed for Inspektør eller Forst.; Omklædningsrum og Badeværelser findes i Kælderetagen, hvor der tillige er Portnerbolig m. m. I Sidefløjene findes de to rummelige Gymnastiksale (c. 11×22 m); Sidefløjene har flade Tage, der afgiver Plads til Friluftsgymnastik. Hovedbygningens Trappegang og Korridor er smykkede med Skulpturarbejder, Gengivelser af klassisk Kunst. Institutet uddanner Lærere og Lærerinder i Gymnastik til Skoler, Seminarier og andre civile Undervisningsanstalter. Der findes en mandlig og en kvindelig Afdeling, Eleverne er fortrinsvis Lærere, Lærerinder og Studenter, og der undervises i flg. Fag: Anatomi, Fysiologi, Gymnastikteori, Metodik, Undervisningsøvelser, praktisk Gymnastik, Leg og Boldspil, Skoleidræt, Svømning, Skolehygiejne og Nødhjælp; Undervisningen afsluttes med en særlig Gymnastiklærereksamen. Ved Institutet, der har c. 80 Elever, er ansat 8 Lærere og Lærerinder.

Litt.: Gymnastisk Tidsskr. Marts 1923. — „Architekten“ 1924 p. 61.

Dansk Sløjdlærerskole, Værnedamsvej 13 B, er opr. 1886 af Sløjdingspektør Aksel Mikkelsen og Dansk Sløjdforening og overtaget af Staten ved Lov af $\frac{20}{8}$ 1918.

Skolebygningen, opf. 1856 og senere udvidet, rummede oprindeligt Schneekloth's Skole (nu Svanholms Gymnasium) og indeholder 7 Undervisningslokaler og Modelamlinger; Forhuset er udlejet til Butikker og Beboelse. Der afholdes Kursus til Uddannelse af Lærere i Sløjd til Folkeskoler, -højere Almenskoler, Opdragelses-hjem m. m. Ved Skolen, der ledes af en Forstander, var der 1928 6 Lærere og c. 200 Elever.

I København findes 4 private, statsanerkendte Seminarier:

Blaagaards Seminarium, Hindegade, er opr. $\frac{15}{8}$ 1859 af J. T. A. Tang som en folkelig Lærestalt med frie Foredrag jævnsides den egentlige Undervisning; 1863 fik det egen Bygning paa det gamle Blaagaard Seminariums Grund*). Snart oprettedes i Forbindelse med Seminariet en Realskole og et Artiumskursus og 1867 en Højskole, som dog 1872 flyttedes til Emdrupborg, som Tang havde købt. Seminariet forenedes 1896 med „Københavns frie Seminarium af 1861“ og $\frac{1}{8}$ 1904 med Vesterbros Seminarium (opr. $\frac{1}{8}$ 1883), hvorefter det fik Lokaler i „Lyceum“s Bygning. Aug. 1923 flyttede det til Hindegade, hvor det fremdeles deler Bygning med Skt. Annæ Vester Skole (tidl. Kjær og Lyngbyes Sk.), der benyttes som Øvelsesskole for Seminariet. Der var $\frac{1}{2}$ 1928 88 Elever i de 3 Seminariekl. og 40 i Præparandkl. (Se Om og fra Bl. Seminarium, Kbh. 1898).

K. F. U. M.'s Seminarium, Chr. Winthers Vej, opr. 1919 ved Overtagelse af „Den danske Realskoles Seminarium“ (opr. 1907) i Frederiksberg Allé, statsanerkendt Privatseminarium for mandl. Elever, er en selvejende Institution i Tilknøytning til Kristelig Forening for Unge Mænd med en Bestyrelse paa 20-30 Medl. fra hele Landet. Seminariet fik egen Bygning i 1922, idet det overtog en privat Pigeskole, der omdannedes til Øvelsesskole („K. F. U. M.'s Seminarieskole“) og udvidedes med en Tilbygning (Arkt. Jørgen V. Jepsen) for selve Seminariet. Bygningen, i 2 Stokv. med Mansard, rummer i den gamle Del 8 Klassevær. og Gymnastiksal, i den nye 3 Klassevær. og en Samlingsstue. Seminariet har 3 Klasser og en Forberedelsesk. med ialt 119 Elever (1928); Lærerpersonalet bestaar af Forstander, 3 faste Lærere og 6 Faglærere. Seminarieskolen (Fællesskole) har (Febr. 1928) 180 Elever fordelt i 7 Kl., en Skolebestyrer, 6 faste Lærere og 3 Faglærere.

Femmers Kvindeseminarium, Hj. af Hans Egedes Gade og Hans Tavsens Gade er opr. $\frac{11}{2}$ 1861 (med Lokaler først i „Døtreskolen af 1791“ i Gotersg., sen. paa Nørrebrog.). Den nuv. Bygning, i 3 Stokv. med Tagetage, opf. 1922-23 for 517,000 Kr. (Arkt. A. Cock Clausen; se „Archit.“ 1926 p. 373) med Støtte af Staten og tidl. Elever, rummer 14 alm. Klassevær., 4 Særklasser i Tagetagen til Tegning, Haandarbejde, Fysik og Naturfag, Sangsal, Gymnastiksal, Forstanderbolig m. m., desuden er der en Sportsplads. Marts 1928 var der 179 Elever, fordelt i 6 Kl., foruden 25 i en Forberedelsesk.; ved Seminariet, der er statsanerkendt, virker 1

*) *Blaagaard* var en stor Lystejendom, som først tilhørte Statholder Chr. Gabel, hvis Søn solgte den til Generalfeltmarskal F. U. Gyldenløve; 1706 blev den solgt til Fr. IV's Broder Prins Carl, der udvidede den betydeligt og opførte en ny Hovedbygning, som kaldtes „Blaagaard“ efter det blaa Skifertag, ligesom han anlagde en stor Have med prægtige Lindealleer (de stod endnu i Beg. af 19. Aarh.); ved hans Død arvedes den af Søsteren Prinsesse Sophie Hedevig, som 1732 skænkede „Prins Carls Hauge“ til Gehejmerd. C. A. v. Plessen, der atter udvidede den, saa at Peblingesøen helt inddrogtes i den; senere ejedes den af Grev F. Holck, der førte et lyst Liv derude med Chr. VII; 1780 kom den i Statens Eje, og der anlagdes en Klædefabrik, „det kgl. danske Dugmanufaktur“, som ophævedes 1786, hvorefter Bygningerne udlejedes, og Jorderne bortforpagtedes; 1790 blev bl. a. Hovedbygningen, „Slottet“, der laa ved den nuv. Slotsgade mellem Nørrebrogade og Baggesensgade, med noget af Haven ned til Peblingesøen overladt til det da oprettede Seminarium (se II p. 325); efter at Seminariet til Dels var blevet ødelagt under Belejringen 1807, flyttedes det til Jonstrup; Hovedbygningen anvendtes nu til 1815 som Lasaret; efter mange Vanskeligheder udstykkedes og solgtes alle Jorderne 1825-28. (Se Personalh. Tidsskr. 4. R. II p. 199 flg.).

Forstander og c. 30 Lærere, ved Forberedelsesklassen 8 Lærere. — I samme Bygning findes Seminariets Øvelsesskole, *den kommunale Seminariskole for Piger*, med c. 350 Elever, og *Københavns Forskoleseminarium* (opr. 1901), der ledes af Kvindeseminariets Forstander og uddanner Forskolelærere gennem en 1½-årig Undervisning; der var Marts 1928 27 Elever foruden en Forberedelsesklasse, og der virker 13 Lærere.

N. Zahles Seminarium (for Kvinder), Nørre-Voldgade, er opr. 1894 (se for øvrigt p. 465). Sept. 1928 var der 9 Klasser (incl. Præparandkl.) med 171 Elever.

Skt. Joseph-Søstrenes Seminarium og Noviciatshus, Strandvej 91, uddanner Lærere og Sygeplejersker til Skt. Joseph-Søstrenes Skoler og Hospitaler. Det var oprindl. ved den franske Skole i Toldbodvej 14, men flyttedes 1895 til Strandvejen („Vilhelmsdal“). De nuvæ. Bygninger, opf. 1895 (Arkt. Mandrup Poulsen),

Teknologisk Institut.

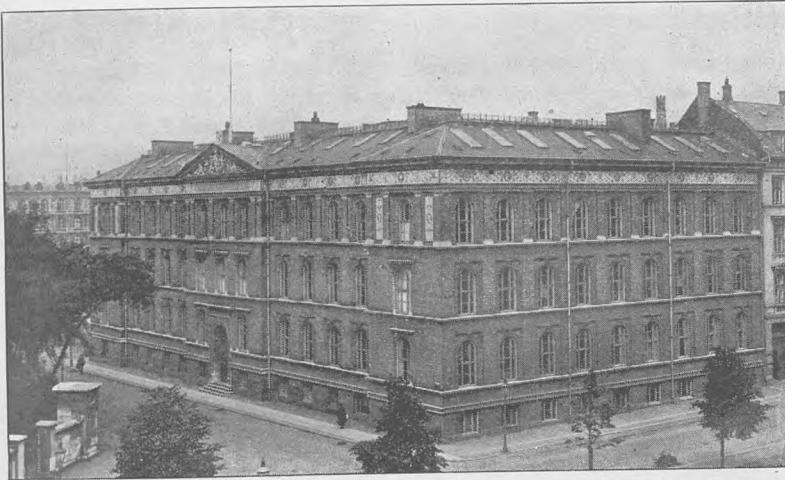
omfatter 4 Fløje, hvoraf Kirken (Immaculatakirken), i gotisk Stil af røde Sten, udgør den ene; de øvrige 3 Fløje, i 3 Stokv., rummer Høresale, Studieværelser, Sovesale m. m. Desuden findes en særskilt Præste- og Rektorbolig. (Om Bygn. se „Architekten“ 15/6 1907).

Teknologisk Institut — Fagskolen for Haandværkere og mindre Industridrivende — Hagemannsgade og V.-Farimagsgade, er oprettet paa Initiativ af Industriforeningen i Kbh. og Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk med Støtte af Staten. Formaålet er bl. a. ved Afholdelse af faglige Kursus for faglærte Mestre og Svende at fremme den faglige Udvikling og Dygtighed blandt Landets Haandværkere og mindre Industridrivende. Efter at der i Juli 1906 var afholdt to Prøvekursus, aabnedes Instituttet 14/1 1908 i lejede Lokaler i Industriforeningen. I 1915-18 opførtes — med Støtte af Stat og Kommune og ved Bidrag fra Haandværket og Industrien — for c. 1,950,000 Kr. den nuvæ. Bygning (indv. 29/11 1918; Arkt. Svend Sinding), hvortil den 3200 m² store Grund (af den tidl. Aborrepark) skænkedes af Kbh.s Kommune; 1926 købtes en Nabogrund (1300 m²), og her opførtes 1926-27 en Tilbygning (Arkt. Gotfred Tvede) som Afslutning paa Kompletset, der bestaar af flere sammenbyggede Fløje (omkr. en mindre Gaard), opf. af røde Mursten, i Kælder og 4 Stokv. samt Kvistetage, med et taarnlignende Parti over Hovedindgangen, og rummer en Række Auditorier, Forsøgs- og Undervisningsværksteder, samt Laboratorier, Kontorer og Udstillingslokaler. Der afholdes

aarlig c. 50 2-8 Ugers Dagkursus for Haandværkere fra Provinsen, c. 75 Aftenkursus for Elever fra Kbh. og Omegn, og desuden c. 25 Kursus i Provinsbyer. Desuden driver Institutet Konsulentvirksomhed samt medvirker ved Afholdelse af faglige Udstillinger. Elevantallet, der i det første Driiftsaar var 242, var 1925-26 over 5000; Antallet af Konsultationer var c. 4000. Institutets Stab af fast ansatte Ingeniører, Værkmestre, Kontorpersonale m. fl. omfatter c. 70 Personer, medens c. 120 Faglærere medvirker ved de forskellige Kursus. Til Institutet er knyttet et teknisk Bibliotek, et teknisk Forlag og en Del Legater. — Teknologisk Institut er en selvejende Institution med en Bestyrelse paa 25 Medl., hvoraf Handelsministeriet vælger 5, Fællesrepræsentationen og Industriforeningen hver 6, Haandværkerforeningen i Kbh. 3, De samvirkende Fagforbund 3, Kbh.s Kommune 1, hvortil kommer Institutets Direktør. I Vestibulen er opsat Mindetavler for Prof. Camillus Nyrop († 1918), Inst.'s første Formand, og for Guldwarefabrikant Bernh. Hertz, Gross. Holger Pedersen og Direktør Max Ballin.

Teknisk Selskabs Skole, Nørre-Voldgade, Ahlefeldtsgade og Linnésgade, er opr. ²⁰/₅ 1876 ved Sammenslutning af Teknisk Institut (stiftet ¹⁸/₉ 1843 af Johs. Lassenius Kramp) og Nye Haandværkerskole (stift. ²⁰/₇ 1868) samt Malernes Skole og senere den af Snedkernes Tegneforening oprettede Skole. Med Skolen er forenet det 1807 af Stadshauptmand J. Conradt stiftede Institut for Metalarbejdere (1833 lagt under Polyteknisk Lærestalt og 1859 overgaaet til Teknisk Institut) samt Kunstakademiets Elementarskoler (henlagt til Teknisk Institut i 1851, se p. 366). Skolen aabnedes ¹/₁₀ 1876, dels i Teknisk Instituts gamle Lokaler i Læderstræde (Bagernes Lavshus), dels i Industribygningen. 1880-81 opførtes den nye Bygning (Arkt. L. P. Fenger) for c. 475,000 Kr. med Bidrag fra Stat og Kommune m. fl. Den er opf. i ital. Renæssancestil, trefløjet, i 3 Stokv. (paa Granitsokkel) af gule Mursten med Anvendelse af svensk Kalksten; over Hovedfløjen (53 × 11 m) til Ahlefeldtsgade er der Fronton med Zinkgruppe (af Peters); langs Gesimsen paa alle 3 Fløje gaar en Fajancefrise, paa Hovedfacaden tillige Portrætmedailloner af Tyge Brahe, Ole Rømer, Thorvaldsen og H. C. Ørsted. Indenfor Hovedindgangen er en Vestibule med stort Trappeparti, anbragt i en Udbygning i Gaarden. 1912 opførtes med Tilskud fra Staten to Tilbygninger (Arkt. Emil Jørgensen) i Gaarden for c. 88,000 Kr. Bygningen indeholder foruden 40 Auditorier og Klassevær. en Festsal (19 × 10 m, 5,6 m høj). Det stadig voksende Elevantal har nødvendiggjort Oprettelsen af Filialer i de andre Bydele (1893 kom den første paa Vesterbro); der er nu 4, hvoraf de to (i Prinsessegade paa Christianshavn og paa Kochsvej paa Frederiksberg) er lejede, medens de to andre (i Øresundsgade paa Østerbro og i Prinsesse Charlottesgade paa Nørrebro) er Selskabets Ejendomme. Skolen paa Østerbro, der har 12 Klassev., er opf. 1917 (Arkt. J. Tvede) for c. 295,000 Kr. Skolen paa Nørrebro er opf. 1899-1900 (Arkt. F. Böttger) for c. 245,000 Kr.; den har foruden 14 Klassevær. en Ovenlyssal til Malerskole. 1906-07 opførtes en Bygning (Arkt. Emil Jørgensen) for c. 217,000 Kr. med Auditorium, Tegnesale, Laboratorier etc. til Brug ved Undervisningen i Elektroteknik m. m. 1918-19 opførtes for c. 190,000 Kr. et Maskinlaboratorium (Arkt. J. Tvede), der 1926-27 udvidedes med en Bygning til c. 216,000 Kr. indeholdende Auditorium, Tegnesal, Læsesal, Laboratorium, Værksted m. m. Til disse Bygninger har Staten og Københavns Kommune bidraget, og Kommunen har desuden skænket Grunden (paa Nørrebro, 4200 m²). Foruden nævnte 4 Filialer har Skolen lejede Lokaler i Kommunens Skoler i Brønshøj, Vanløse og paa Lergravsvej. Skolen faar aarl. Tilskud fra Stat,

Kommune, flere Foreninger m. m.; Undervisningen omfatter Aftenskolen, Dagskolen for Bygningshaandværkere, Dagskolen for Maskin- og Elektrokonstruktører, Malerskolen og Institut for Metalarbejdere. I 1926-27 var der i Aftenskolen 3880 Elever, hvoraf c. 2480 i Filialerne og 396 i Dagskolen; der er c. 180 Lærere. Bestyrelsen bestaar af 7 af Selskabets Generalforsamling valgte Medlemmer samt 2 Delegerede fra Staten, 2 fra Kbh.s Kommune, 1 fra Kunstakademiet, 1 fra Industriforeningen og 1 fra Haandværkerforeningen; Bestyrelsen ansætter Skolens Forstander, der har Sæde baade i Bestyrelsen og det af denne valgte Skoleudvalg. (Litt.: C. Nyrop, Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings Historie ved det tekniske Selskabs halvhundredaars Jubilæum, Kbh. 1893. — Det tekn. Selskab

Teknisk Selskabs Skole.

1843-1918, Kbh. 1918). — En teknisk Skole i Valby, opr. 1898, staar under Tilsyn af det tekniske Selskabs Skole og modtager et større aarl. Pengebidrag derfra.

Frederiksberg tekniske Skole, opr. $^{14}/_{10}$ 1871 (1871-1898 under Navnet „Frederiksberg Tegneskole“), overtoges $^{9}/_{12}$ 1925 af det nydannede Frederiksberg tekniske Selskab, der sammen med Frederiksberg Kommunalbestyrelse vælger dens Bestyrelse. Elevantallet var i Skoleaaret 1926-27 536, fordelt i 13 Aftenskolekursus og 1 Dagskolekursus (for Karetmagere). Skolen har siden 1905 haft Lokaler i Kommuneskolen paa Howitzvej, men vil snart faa sin egen Bygning, der skal opføres paa Falstersvej med Støtte af Staten og Frederiksberg Kommune. Bygningen (tegnet af Arktr. J. Thorson og J. Tvede), der er beregnet at ville koste c. 981,000 Kr., bliver paa 5 Stokv., 78 m lang, med en Tilbygning, indeholdende Foredragsaal, og skal være færdig Okt. 1929. (Se Frbg. tekniske Skole 1871-1921, af P. Jacobsen).

Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder, Vestre-Boulevard, er opr. Nov. 1875 (aabnet $^{4}/_{1}$ 1876) af „Dansk Kvindesamfund“, men udskilt som en selvstændig Institution i April 1877. Skolen, der i 1921 blev statsanerkendt som teknisk Skole, besøgte i Skoleaaret 1927-28 af 132 Elever. (Litt.: Elna Mygdahl, Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder 1876-1926, Kbh. 1926).

Københavns Navigationsskole, Ny Toldbodgade 3. Allerede 1647 oprettede Chr. IV en Navigationsskole i Kbh.; ^{8/12} 1852 overtoges den af Foren. til Søfartens Fremme (stift. ^{1/8} 1844); ^{1/6} 1865 flyttedes Skolen til den af Foreningen opf. Bygning i Havnegade, hvori ogsaa Statens Livsforsikringsanstalt fik Plads; denne købte Bygningen 1891, hvorefter Skolen flyttede til Peder Skramsgade 7 og 1893 til Holmens Kanal (Skipperforeningens Bygning), hvor den ogsaa oprindeligt havde været; i Okt. 1908 flyttede Skolen til sine nuv. Lokaler. Skolen overtog ^{1/10} 1927 Københavns Radioskole og udvidede samtidig sine Lokaler, der nu omfatter 10 Klassevær. foruden Gymnastiksal og Lokaler til Radiostationer m. m. Der undervises til de af Staten paabudte nautiske Eksaminer og til Prøverne for Radiotelegrafister. Ved Skolen, der fra ^{1/4} 1922 er statsanerkendt, er ansat 1 Bestyrer og 9 Lærere; c. 100 Elever.

Københavns Maskinistkskole, Nørrebrogade, opr. ^{1/1} 1900 ved Sammenslutning af Maskinistkskolen og Teknisk Akademi, er en selvejende Institution med en Direktion bestaaende af Repræsentanter for Handelsministeriet, Dansk Dampskibsrederiforening, Sammenslutningen af Fabrikanter i Jærindustrien, Maskinmestrenes Forening, Smede- og Maskinarbejdernes Fagforening og Skolens Lærerforening. Skolen er fra 1926 Medejer af Ejendommen Nørrebrogade Nr. 13 (oprindl. opf. af „De Kellerske Aandssvageanstalter“), hvor dens Lokaler (12 Klassevær., 3 Laboratorier m. m.) optager hele Bagbygningen. Skolen, der har baade Dag- og Aftenkursus, forbereder til den alm. og udvidede Maskinisteksamen, Elektro-Installatørprøven, Maskinpasserprøven, Motorpasserprøven og Kedelpasserprøven; Febr. 1928 var der 23 Lærere og c. 400 Elever.

Den skandinaviske Bryggerhøjskole, Forhaabningsholms Allé, er opr. af Bryggeriforeningen ved dennes Jubilæum ^{6/6} 1924 og aabnet ^{1/6} 1925 i den gl. Villa „Forhaabningsholm“ (tilhørende „Kongens Bryghus“), som efter at være ombygget rummer Auditorium, Laboratorier, Forstanderbolig m. m. Skolen, der drives af de tre skandinaviske Landes Bryggeriforeninger i Fællesskab, forbereder gennem en etaarig Undervisning i teoretiske og praktiske Fag til „den skandinaviske Brygmestereksamen“. Der var 1927-28 5 Elever, som undervistes af 13 Lærere.

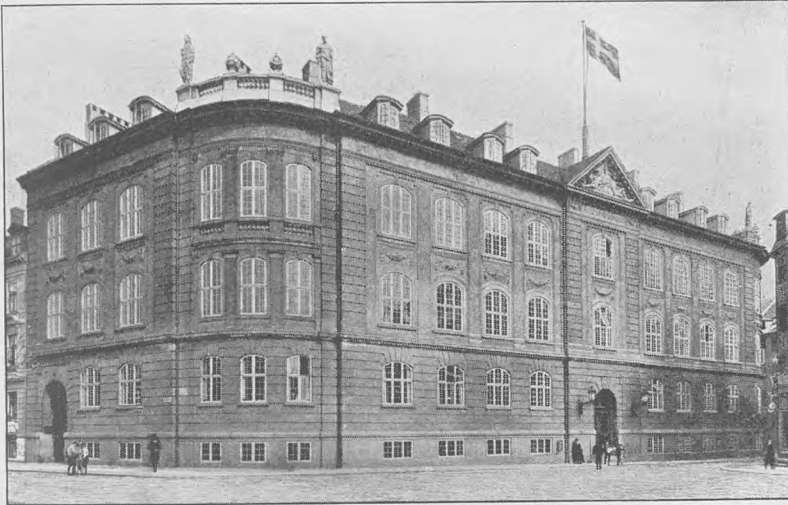
I Tilknytning til Bryggerhøjskolen og installeret i en Tilbygning til denne (opf. 1927) oprettedes 1926 ligeledes af Bryggeriforeningen *Den skandinaviske Bryggerhøjskoles gæringsfysiologiske Laboratorium*, der foretager biologisk Kontrol for Bryggerierne, rendyrker Gær til Bryggerierne og til Eksport m. m.; det bestyres af et særligt Tilsynsraad og ledes af en Laboratorieforstander, bistaaet af en Assistent og en Laborant.

Af Handelsskoler skal her omtales følgende:

Købmandsskolen, Fiolstræde, er oprettet af den 1880 stiftede Foren. til unge Handelsmænds Uddannelse og havde Lokaler forsk. Steder, indtil den nuvær. Bygning (Arktr. V. og B. Ingemann) opførtes 1901-02 (indv. ^{11/1} 1902) for c. 750,000 Kr. med Tilskud fra Staten m. fl. Bygningen, der udvidedes 1906 (s. Arkitekter), bestaar af Kælder og 3 Stokv. med Fronton og rummer c. 50 alm. Klassevær. foruden et Par Auditorier, Festsal, Gymnastiksal, Kontorer, Bibliotek og Læsesal med Galleri af Købmandsportrætter, Varesamling m. m. Skolen har forsk. Kursus i Sprog og Handelsfag og Fagskoler for unge Bank-, Forsikrings-, Shipping-, Kontor- og Handelsmedhjælpere og omfatter baade Dag- og Aftenskole. Foruden

Hovedskolen findes Filialer (med Aftenundervisning) i lejede Lokaler i de forskellige Bydele samt *Købmandsskolens Kvindeafdeling*, Julius Thomsens Plads (Dag- og Aftenskole), med egen Bygning i 5 St.kv. indeholdende 26 alm. Klassev., 2 Auditorier, Kontorer, Gymnastiksal, Bibliotek og Læsesal, opf. 1926-27 (indv. $\frac{11}{1}$ 1927; Arkt. Jesper Tvede) for c. 800,000 Kr. paa en Grund, skænket af Kbh's Kommune, med Tilskud fra Holger Petersens Fond, Staten, Frederiksberg Kommune m. fl. I Bygningen er 1928 opstillet Buster af Holger Pedersen og A. Fonnesbech (af Bundgaard) og opsat c. 40 Relieffer af Billedhugger Johs. Bjerg, forestillende kvindelige Sysler samt Danmark og Verdensdelene. — Det samlede Elevantal i 1927-28 var: paa Dagskolen 227, paa Aftenskolen 4844.

Niels Brocks Handelsskole, Fiolstræde (Købmandsskolen), er opr. af Grosserer-societetet for et af Grosserer Niels Brock († 1802) stiftet Legat. Skolen begynde

Købmandsskolen.

$\frac{1}{5}$ 1888 i lejede Lokaler, men fik snart sin egen Bygning (indv. $\frac{4}{11}$ 1890; Arkt. Alb. C. Jensen) paa Hj. af Skt. Annæ Plads og Ny-Toldbodgade; $\frac{1}{4}$ 1908 overflyttedes den til Købmandsskolen. Ved Grosserersocietetets 100 Aars Jubilæum $\frac{28}{4}$ 1917 skænkede københavnske Grosserere Skolen et Legat paa c. 400,000 Kr. Skolen, der oprindl. omfattede en Realskole og en Handelshøjskole, bestaar nu af et toaarigt Handelsgymnasium og en etaarig Studenterklasser (1927-28 med henholdsvis 113 og 24 Elever); den ejes af Grosserersocietetet, medens Styrelsen af den er henlagt til Foren. til unge Handelsmænds Uddannelse, der ejer Købmandsskolen, med hvilken den har Forstander fælles. (Marius Vibæk, Niels Brocks Handelsskole. Meddelelser om Skoleaaret 1927-28, Kbh. 1928).

Handelshøjskolen var oprindl. en Aftenafdeling ved Købmandsskolen, opr. $\frac{1}{10}$ 1917 af Foren. til unge Handelsmænds Uddannelse, 1922 udskilt som selvstændig Institution. I 1924 oprettedes den egentlige *Handelshøjskole* (Dagskole), der optager Studenter og Dimittenter fra Niels Brocks Handelsskole til et toaarigt Studium, som afsluttes med en handelsvidenskabelig Afgangsprøve. Denne Afdeling (i Efteraarsemestret 1927-79 Studerende) overflyttedes $\frac{11}{1}$ 1927 til Købmands-

skolens Kvindeafdelings Bygning, Julius Thomsens Plads. *Handelshøjskolens Aftenafdeling*, hvis Formaal er Videreuddannelse af Forretningsfolk, har stadig Lokaler i Købmandsskolen; den omfatter 4 Specialafdelinger: Afd. for Bankvæsen, Forsikringshøjskolen, Afd. for Regnskabsvæsen samt Sprogafdelingen (Korrespondent- og Translatørskole) og havde i Efteraaret 1927 344 Elever. Handelshøjskolen og Handelshøjskolens Aftenafdeling har fælles Ledelse. (Litt.: Handelshøjskolens Aarsberetn. 1926-27).

Handelsskolen for Kvinder, i Teknisk Skoles Bygning, Ahlefeldtgade, er opr. $\frac{1}{5}$ 1906 af Lærerne ved den s. A. nedlagte Handelsskole for Kvinder, Raadhus-

Købmandsskolens Kvindeafdeling.

pladsen (opr. 1872). Skolen har etaarigt Kursus med statskontrolleret Afgangsprøve og har 1906-28 været besøgt af c. 1800 Elever.

Københavns Translatørskole og Sproginstitut (Den Danske Købmandshøjskole), Valkendorfgade, privat, opr. 1908, forbereder til Translatørexamen og giver desuden alm. Undervisning i Sprog og Handelsfag. Bygningen, i 4 Stokv. med Kælder, opf. 1765, rummer 26 Skolelokaler og Bolig for Skolebetjenten. Skolen havde Febr. 1928 45 Lærere og 1473 Elever.

Af Husholdningsskoler kan nævnes følgende:

Husassistenternes Fagskole, Fensmarksgade, er opr. $\frac{1}{11}$ 1906 af Husassistenternes Fagforening (Københavns Tjenestepigeforening, stift. $\frac{15}{11}$ 1899, nu „Husassistenternes Forbund“) og dreves af denne i lejede Lokaler i Rosengaarden Nr. 14, indtil den fra $\frac{1}{4}$ 1926 blev en selvejende Institution under en af Handelsministeriet udnævnt Bestyrelse paa 6 Medl. og Sept. 1927 flyttede til sin egen Bygning, opf. 1926-27 (Arkt. Ingrid Møller Dyggve og Einar Dyggve) med Støtte af Staten og af Københavns Kommune, der skænkede Grunden. Bygningen (For-

sikringssum 518,000 Kr.), i 4 Stokv., rummer 4 Skolekøkkener, Foredragssal, Kontorer, Forstanderbolig, Værelser for Lærernerne og de Elever, der bor paa Skolen (70), Afd. for Barnepleje, Serveringslokale, Vaskeri m. m. Skolen besøgte 1926-27 af 242 Elever, fordelt paa 8 forsk. Kursus med Varighed 3-6 Maaneder, og har foruden en Forstander, en Bogholder og en Økonoma 11 Læreriuder og 6 Assisterer.

Birgitte Berg-Nielsens Husholdningsskole, Forhaabningsholms Allé 18, opr. af Birgitte B.-N. i en af A/S Forhaabningsholm (stift. af Medl. af Kbh.s Valgmenighed) opf. Bygning, der indviedes samtidig med Skolen (8/10 1905). Skolen har dels Husholdningsseminarium (med 2-aarig Undervisning, der afsluttes med Eksamen), dels Husholdningsskole med 6 og 10 Maaneders Kursus (med Eksamen som Afslutning) samt 1, 3 og 4 Mdr.s Kursus (uden Eksamen). Skolen søges aarlig af 200-250 Elever, fordelt i 12-15 Klasser, og har 5 fastansatte Læreriuder foruden nogle Timelærere.

Martha Sahls Fagskole for Husholdning, Helenevej 1 A (Hj. af Bülow'svej), opr. 1919, har bl. a. almindelige Husholdningskursus (5-6 Mdr.) og Kursus for viderekomne (3-4 Mdr.).

Marie Skovs Husholdningsskole, Skindergade 31, opr. 1915 (fra 1918 med Frk. Marie Skov som Eneindehaver), har praktisk og teoretisk Undervisning i Husholdningsfagene; c. 150 Elever aarlig, 2 Læreriuder.

Den Suhrske Husmoderskole, Pustervig 8, er opr. 1901 af Ingeborg Suhr. Bygningen (hvori tidl. „Studenterhjemmet“, nedl. 1910), opf. 1895 (Arkt. Thorning), købt af Skolen i 1917 (for 160,000 Kr.) og derefter ombygget og udvidet, rummer 6 Skolekøkkener, Auditorium, Laboratorium, Forstanderindebolig, Elevværelser m. m. Skolen, der omfatter Husholdningsseminarium (2 Klasser), Pensionsskole, Husholdningsskole for eksterne Elever samt Kursus i Kjølesyning og Haandarbejde, havde i 1927 410 Elever; der er 31 Lærere og Læreriuder. (Se Den Suhrske Husmodersk. 1907-26, Kbh. 1926).

Kronprinsesse Louises praktiske Husgerningsskole, Emiliegade 3, er opr. 1872, optager nylig konfirmerede Piger til Oplæring i Husgerning i et 2-aarigt Kursus. Plads til 32 Elever. Skolen, der staar under Dronningens Patronat, har en Bestyrelse paa 4 Medl. og ledes af en Forstanderinde.

Det Wærnske Institut, Kastanievej, Hj. af Bülow'svej, er stiftet ved Testam. af ^{12/12}1800 (konfirm. 8/1 1813) af Gehejmekonferensraadinde Martha Wærn († 1812) som Opdragelses- og Undervisningsinstitut for fattige Pigebørn af Borgerstanden; det begyndte sin Virksomhed 8/1 1814 i Allégade 6; 1888 flyttede det til sin nuvæ. Ejendom (Villaen „Tharand“, ombygg. og udvidet 1905). Instituttet maatte 1921 midlertidig standse sin Virksomhed paa Grund af økonomiske Vanskeligheder, men genoptog den igen 1924, i Samarbejde med Mariaforbundets praktisk-sociale Kursus, som Skole i Husgerning m. m. for unge Piger. Det har 12 Fripladser for Døtre af fattige Borgere i København og Oslo samt fattige Døtre af afdøde Embedsmænd i Danmark og Norge; desuden optages betalende Pensionærer. Foruden Villaen ejer Instituttet en Kapital paa 435,000 Kr. (Vilh. Balslev, Det Wærnske Institut gennem 100 Aar, Kbh. 1913).

Borups Højskole, Frederiksholms Kanal, er opr. 1891 og havde til Huse forskellige Steder, indtil den 1924 (ved Hjælp af Penge indsamlede Landet over og med Støtte af Stat og Kommune) for 300,000 Kr. erhvervede en Del af Grev Frijs'

Palæ*), der efter en nænsom Ombygning (360,000 Kr.; Arkt. Henning Hansen) indviedes som Højskole ⁵/₁₀ 1926. Foruden 2 mindre Foredragssale, 3 Undervisningslokaler, 5 Elevværelser (for udenbys Elever), Forstanderbolig m. m. findes i den overdækkede inderste Gaard en stor Festsal (540 Siddepladser) med sort Gulv og hvide Vægge og under Glasloftet en Frise fremstillende Menneskelivets Udvikling fra Fødsel til Alderdom, udført i fransk Metalcement af Utzon-Frank. Undervisningen omfatter almindelig Fag; hertil kommer offentlige Foredrags- og Oplæringsrækker under Medvirken af Videnskabsmænd og Skuespillere; desuden afholdes der Kursus for Arbejdsløse. Højskolen har foruden Forstander og Medforstander 16 faste Lærere og søgtes 1927 af c. 400 Elever. (Johan Borup, Højskolen og København, Kbh. 1916; Aa. Brandmose, Borup Bogen, Kbh. 1921; P. Manniche, The Danish Folk-Highschool, Kbh. 1916).

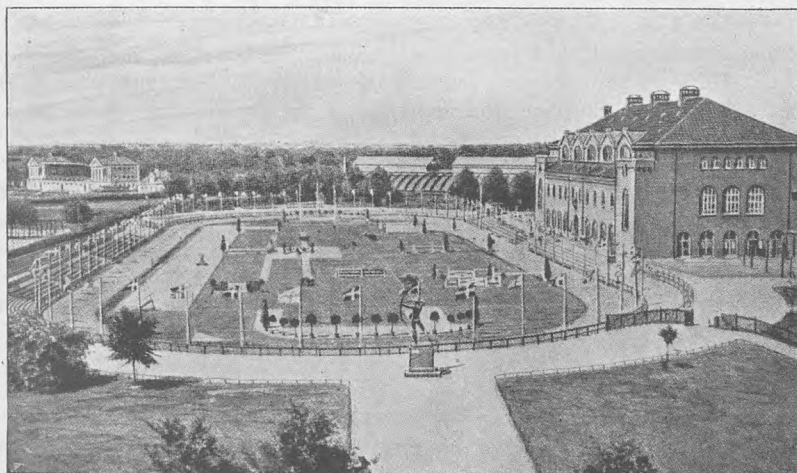
Indgangen til Stadion.

Københavns Idrætspark, beliggende i Fælledparkens nordøstl. Del mellem Øster-Allé og Østerbrogade, er anl. af Kbh.s Kommune og i det væsentlige udført i Tiden 1908-14, i Overensstemmelse med et i 1908 af Stadsingeniør Wright og Afdelingsingeniør O. K. Nobel udarbejdet Udkast, baseret paa præmierede Konkurrenceprojekter, særlig paa Nobels og Ing. Svend Kochs Projekt. Ved den endelige Plans Udformning har endvidere været medvirkende Stadsing. Voigt og Landskabsgartner Glæsel. Parken har et samlet Areal af 9,34 ha, hvoraf Fodboldbanen (med Boldklubhuset) indtager 1,85 ha, Banen for kvindelig Idræt (Hockeybanen) 0,87 ha, Atletikbanen eller „Stadion“ (med Idrætshuset) og

H. N. Rasmussens Gymnastikinstitut, Vodrofsvej 51, er opr. 1887 og havde Lokaler forskellige Steder, indtil det Okt. 1898 flyttede ind i sin egen Bygning (Arkt. P. V. Jensen Klint), der foruden Gymnastiksal m. m. rummer Forstander- og Portnerbolig. Institutet, paa hvilket der undervises i Motionsgymnastik efter Lings System, har 5 Lærere og 4 Lærerinder; Elevantallet er c. 1000 aarlig.

*) *Grev Frijs' Palæ* bestaar af to sammenbyggede Ejendomme paa Hj. af Ny-Kongensgade og Frederiksholms Kanal; den ene er opført o. 1742, den anden — den nuv. Højskole — nogle Aar senere. Begge Hovedbygningerne, i 2 Stokv. med Mansard, er opført af røde Mursten i hollandsk Barokstil; Façaden er prydet med Pilastre, paa den første af Kridtsten, paa den anden af røde Sten (se Fr. Weilbach, *Grev Mogens Frijs' Palæ*, i Hist. Medd. om Kbh. 2. R. I).

Tennishallen 2,99 ha, medens 3,63 ha er bortlejet til Boldklubben af 1893, der her bl. a. har Tennisbaner. De i Parken opførte Bygninger er følgende: *Boldklubhuset*, ved Fodboldbanen, er opf. som Fællesklubhus for de forsk. mindre Boldklubber i 1909-11 (indv. $\frac{25}{100}$ 1911) efter Tegn. af Stadsarkt. H. Wright for c. 140,000 Kr. Bygningen, i 3 Stokv. med kalkpudsede Mure, har 2 korte teglhængte Endefløje, der mod Fodboldbanen ender i Søjlehaller. I 1. Sals Højde er bygget en Tilskuertribune, der optager hele Pladsen mellem Endefløjerne, med 500 Siddepl. og med Tag af Jærnkonstruktion; bag denne har Længdefløjen fladt Tag med Plads til Friluftsgymnastik for de kvindelige Boldspillere. I Klubhuset findes Lokaler for Klubberne, Brusebadeanstalt, Forsamlingsaal, Restauration, Bestyrelsesværelse, m. m. Fodboldbanen ved Klubhuset er en forsænket Opvisningsbane med

Idrætsparken set fra Østerbrogade.

Plads til c. 25,000 Tilskuere, hvoraf c. 3000 paa en Staatribune af Jærnbeton (taget i Brug $\frac{25}{100}$ 1923); i en Del af Tribunens Indre er der indrettet Omklædningsrum og Varmtvandsbade. *Tennishallen* er bygget 1912 af et Aktieselskab og drives af Boldklubben af 1893. Bygningen, af Jærnbeton, er opf. efter Tegn. af Arkt. S. Lemche for c. 130,000 Kr. og rummer to Tennisbaner foruden Omklædnings- og Baderum. *Idrætshuset*, ved Nordsiden af Atletikbanen („Stadion“), er opf. 1912-14 (indv. $\frac{9}{100}$ 1914) efter Tegn. af Arkt. S. Lemche for c. 500,000 Kr. af Jærnbeton med rød Murstensfacade og rødt Tegltag og indeholder en overhvelvet Gymnastiksal (19 × 44 m og 13 m høj) med c. 2200 Siddepladser, 4 mindre Sale til Brydning, Boksning, Fægtning osv., 14 Omklædningsrum, Baderum, Massagerum m. m. Ved Atletikbanens Sydside er der i 1922 opf. en overdækket Trætribune med 500 Sidde- og 400 Staa-pladser. Endvidere er der i 1918-19 ved Boldklubhuset opf. det saakaldte *Kontrolhus* med Værelser for Kontrollører, Lægeværelse m. m. — Som Led i en paatænkt Randbebyggelse omkring Idrætsparken er der i 1926 opf. en toetages Bygning mod Østerbrogade og Idrætshallé, af Jærnbeton med fladt Tag, efter Tegn. af Arkt. Wittmaack og Hvalsøe for c. 1,250,000 Kr.; den rummer Foreningskontorer, Træningslokale, Skydebaner, Restauration, Biografteater, Butikker m. m.; endvidere en monumental Portal, der danner Hovedindgangen til

Stadion, med 2 Relieffer (Sportsscener) af Billedhugger Axel Poulsen, skænkede af Carlsberg-Fondet. I Tilslutning til denne Bygning tænkes opført en Svømmehal. I Idrætsparken er opstillet forskellige Broncestatuer, dels Gengivelser af antikke Værker, skænkede af Dr. Carl Jacobsen og Ny Carlsberg-Fondet, dels moderne Arbejder (Billedhugger Carl Mortensens „Fodboldspiller“, skænket af Friends Legat, Quistgaards „Kalchas“, skænket af en anonym Giver, M. E. Jørgensens „Marathonløberen“, skænket af Dansk Idræts-Forbund, og Aksel Hansens „Uffe“, skænket anonymt). — Institutionen „Københavns Idrætspark“, hvis Statutter er approberede af Kommunalbestyrelsen, og i hvis Bestyrelse Repræsentanter for denne har Sæde, er stiftet $\frac{7}{8}$ 1911, og til denne har Kommunen overdraget Idrætsparken for et Tidsrum af 98 Aar.

Litt.: „Architekten“ $\frac{25}{11}$ 1911, $\frac{25}{7}$ 1914 og 1922 p. 192.

Sundby Idrætspark, ved Englandsvej, c. 5,8 ha, er anl. 1923-24 (taget i Brug i April 1925) af Københavns Kommune og omfatter 3 Trænings-Fodbolbaner samt 1 Opvisningsbane; endvidere findes der et Omlædningshus. Anlægget administreres af Københavns Idrætspark.

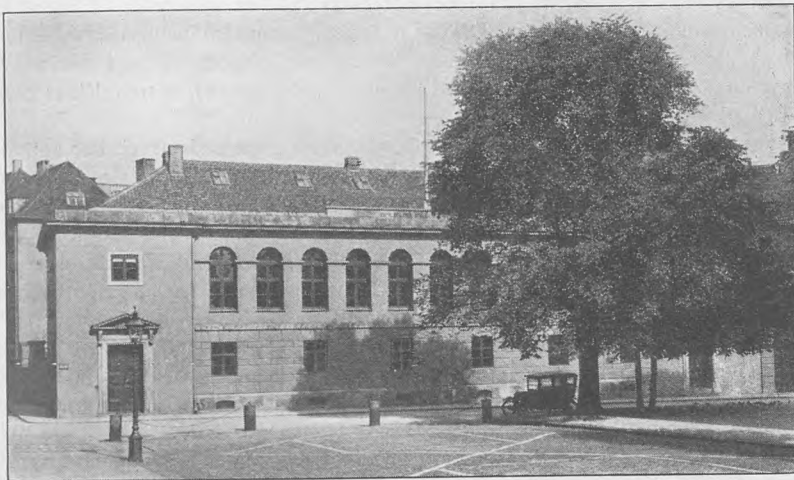
Frederiksberg Idrætsanlæg, ved Sønderjyllands Allé, er anl. 1921-25 (Bygningerne opf. 1926-27, Anlægget indv. $\frac{21}{6}$ 1927) af Frederiksberg Kommune og indtager et Areal af c. 3,5 ha; der findes Løbe-, Spring-, Kaste-, Fodbold- og Cricketbane, med en mindre Træbygning, indeh. Omlædningsrum og Brusebade m. m., i Forbindelse med en Staatribune. Endvidere Bolig for Opsynsmand og Gartner. Anlægget er offentlig tilgængeligt som Folkepark, og administreres af Kommunen.

I København findes 7 af Statens højere Almenskoler:

Metropolitanskolen, Fiolstræde, er vistnok oprettet samtidig med Kapitlet (se p. 231) og kaldtes da Doms skolen eller Vor Frue Skole. Den laa 1377 N. for Frue Kirke tæt ved Nørregade, men 1468 laa den S. for Kirken mellem nuvæ. Dyrkøb og Skindergade, omtrent hvor nu Soldins Stiftelse ligger, og her havde den sin Plads til 1807. Ved Reformationen kom Skolen under Magistratens Vare-tægt, og Byens 3 Sognekirker, Frue, Helligaands og Nicolai, forpligtede sig 1548 til at bidrage til dens Istandsættelse og Vedligeholdelse; Skolemesteren ledede sammen med en Hører Kirkesangen i Frue Kirke. Samtidig stod Skolen ogsaa i nær Forbindelse med Universitetet, hvor dens Rektor blev „Lector musices“ og som saadan skulde undervise Studenterne i teoretisk og praktisk Musik. I Slutn. af 16. Aarh. blev en ny Skolebygning (fuldendt 1599) opført i den gamles Sted af Bygmester Jørgen Skult, og 1634 opførtes mod Skindergade en Tilbygning til Bolig for Rektor, Konrektor og Hørere. Skolen ødelagdes ved Branden 1728, men var allerede genopført 1731; den nye Bygning, grundmuret, 35 m lang, med 2 Stokv. og Kvist (se en Afbildn. i Thura: Hafnia hodierna, gengivet i Dalberg og Plum: Metropolitanskolen gennem 700 Aar), vendte ud mod Frue Kirkegaard og rummede foruden Skolestuerne tillige Værelser for Hørerne, medens Rektor og Konrektor fik en særskilt Bolig ud mod Skindergade. Under Bombardementet 1807 ødelagdes atter Skolen, og Undervisningen foregik til 1808 i Vajsenhuset, derpaa i Trinitatis Præstegaard i Kannikestræde; først 1811 begyndte man at opføre den nuvæ. Skolebygning (Arkt. C. F. Hansen); den indviedes $\frac{22}{4}$ 1816, og ved kgl. Res. af $\frac{19}{6}$ 1817 fik Skolen Navnet Metropolitanskolen. Hovedbygningen,

i nyklassisk Stil, bestaar af Kælder og 2 Stokv. og har over Façaden Indskriften „Disciplina sollerti fingitur ingenium“ (o: ved kyndig Undervisning uddannes Aanden); ved en Mur var den forbunden med et Gymnastikhus; 1832-33 opførtes i Gadelinien et nyt Gymnastikhus S. for Hovedbygningen, forbundet med denne ved en Mur med Port. Skolen, der før 1919 var den eneste Statsskole i København, har Mellemskole og Gymnasium af alle 3 Retninger; der var $\frac{1}{1}$ 1928 269 Elever, og ved Skolen er ansat en Rektor, 7 Lektorer, 7 Adjunkter og 1 Gymnastiklærer. Til Metropolitanskolen hører et betydeligt Skolebibliotek paa c. 30,000 Bd. (Litt.: C. A. S. Dalberg og P. M. Plum, Metropolitanskolen gennem 700 Aar, Kbh. 1916).

Østre Borgerdydskole, Stockholmsgade, opr. 1787 af det i 1785 dannede Selskab for Borgerdyden, havde først Lokale i Købmagergade og Pilestræde, men

Metropolitanskolen.

fik 1788 sin egen Bygning i Nørregade; efter Branden 1807 havde Skolen Lokale forskellige Steder, bl. a. i Klareboderne, indtil den 1855 fik Plads i Bredgade Nr. 32 (Bygn. genopf. efter en Brand 1865); 1884 flyttedes den til sin nuv. Bygning (Arkt. H. Hagemann; udvidet 1904, Arkt. F. Levy). Skolen, der fik Dimissionsret i 1850 og 1918 overtoges af Staten, har (Febr. 1928) 375 Elever (Dreng), fordelt i 19 Klasser (Mellemskole, Realkl. og Gymnasium for alle 3 Retninger), og ved Skolen var ansat en Rektor og 24 Lærere. (Litt.: H. Lund, Borgerdydsk. i Kbh. 1787-1887. Kbh. 1887).

Vestre Borgerdydskole, Helgolandsgade, er opr. 1787 som Filial af den foregaaende, men blev senere selvstændig; fra 1795 havde den til Huse forskellige Steder paa Christianshavn, saaledes 1828-36 i det „Schimmelmanske Sukkerhus“ i Lille-Torvegade lige ved Knippelsbro og fra 1837 i sin egen Bygning i Wildersgade (tidl. Præstegd. til Frederiks tyske Kirke), indtil den flyttede til sin nuv. Bygning (Arkt. F. Levy), indviet $\frac{7}{4}$ 1893. Skolen fik Dimissionsret 1820, og $\frac{1}{8}$ 1919 blev Mellemskolen, Realkl. og Gymnasiet (af nysprogl. og mat.-naturv. Linie) overtaget af Staten, medens Forberedelsesskolen vedblev at være privat, men har haft Lokaler i Bygningen indtil Sommeren 1928, da den flyttede til Amager under Navnet Amagerbro Forberedelsesskole (se p. 466). Bygningen, i 4

Stokv. med Kvist, rummer c. 20 Klassevær., Gymnastiksal, samt Rektorbolig m. m. Der var Februar 1928 211 Elever (Dreng), og ved Skolen var ansat 1 Rektor og 18 Lærere. (Litt.: J. Helms, Borgerdydsk. paa Kristianshavn 1787-1837, Kbh. 1887).

Nørre Gymnasium (tidl. „Karen Kjærs Skole“), Gartnergade, er grundl. $\frac{7}{11}$ 1818 af Frk. Wroblewski og havde til Huse forskellige Steder paa Nørrebro, indtil den fik sin egen Bygning (indv. $\frac{25}{8}$ 1897; Arkt. C. C. A. Nielsen). Skolen, der fra 1892 hed „Karen Kjærs Skole“ og 1907 var indtraadt i „De forenede Pigeskoler“, overtoges 1919 af Staten og fik sit nuv. Navn. Bygningen udvidedes 1904 med en Sidefløj (Arkt. C. C. A. Nielsen) og 1913 med en selvstændig Bygning (Arkt. Emil Jørgensen); der findes 17 Klassevær. foruden Særkl. til Naturfag, Laboratorium, Gymnastiksal, Foredragssal, Bibliotek, Skolekøkken m. m. Underskolen fik 1924 egen Bygn. paa Thorvaldsensvej. Skolen forbereder til Pigeskoleeksamen (afholdt første Gang 1907) og nysprogl. og matem.-naturvidensk. Artium (afh. 1. Gang 1912). Der var $\frac{1}{8}$ 1928 430 Elever (Piger), og ved Skolen var ansat en Rektor og 29 Lærere. (Litt.: Knud V. Rosenstand, Karen Kjærs Skole 1818-1918, Kbh. 1918).

Svanholm Gymnasium (tidl. Schneekloths Skole), Værnedamsvej, der oprindeligt var baade Dreng- og Pigeskole, men fra 1881 alene Drengeskole, er grundl. $\frac{2}{8}$ 1854 paa Vesterbro, fra 1856 paa Værnedamsvej (i den nuv. Sløjdlærerskole), først under Navnet „Latin- og Realskolen paa Værnedamsvej“, fra 1883 med Navnet „Schneekloths Latin- og Realskole“ (efter Stifteren, Prof. Hans Schneekloth, † 1883). Skolen, der fik Dimissionsret 1863, overtoges Aug. 1901 af „De forenede Latin- og Realskoler“ og forenedes 1904 med Hertz's Forberedelsesskole; fra $\frac{1}{8}$ 1919 overtoges den (Forberedelsesskolen undtagen) af Staten og fik Navnet Svanholm Gymnasium. Den nuv. Bygning, opf. 1885 i 4 Stokv. af røde Sten (Arkt. Ph. Schmidt), rummer 19 Klassevær., Geografi-, Naturhistorie- og Fysiklokaler, Bibliotek, Gymnastiksal m. m. $\frac{1}{1}$ 1928 havde Skolen 408 Elever, fordelt i 8 Mellemkolekl., 2 Realkl. og 9 Gymnasiekl. (6 af nysproglig og 3 af matematisk-naturvidenskabelig Retning), og ved Skolen var ansat en Rektor og 26 Lærere og Lærerinder.

Skt. Jørgens Gymnasium (tidl. Henrik Madsens Skole), Philippavej, opr. 1858 som „Frk. Jessens Forberedelsesskole“, fik som „Industribygningens Latin- og Realskole“ Dimissionsret 1894, indtraadte 1901 i „De forenede Latin- og Realskoler“ og flyttede 1904 til Philippavej (i den tidl. Hertz's Forberedelsesskole) under Navnet „Henrik Madsens Latin- og Realskole“. Fra $\frac{1}{8}$ 1919 overtoges Skolen af Staten, og 1926 flyttede den til sin nuvær. Bygning (indviet $\frac{20}{11}$, Arkt. Niels Hauberg), der bestaar af 3 Fløje i 3 Stokv. og rummer 11 Klassevær. foruden Særklasser og Laboratorier, Bibliotek, Gymnastiksal og Festsal samt nogle udlejede Lokaler i Vestfløjen. Skolen har Mellemskole, Realkl. samt nysprogligt og matematisk-naturvidenskabeligt Gymnasium med ($\frac{1}{8}$ 1928) ialt c. 230 Elever (Dreng), og ved Skolen var ansat en Rektor og 21 Lærere.

Falkonergaardens Gymnasium er opstaaet 1908 ved Forening af „J. H. Teisens højere Pigeskole“ (opr. $\frac{10}{8}$ 1888), Dr. Priemesvej, og „Marie Bobergs Skole“ (beg. c. 1885) — under sidstnævnte Skoles Navn, men i førstnævntes Bygning (i 4 Stokv. med Kvistetage, opf. 1898-99, Arkt. Fritz Koch) — hvortil i 1910 kom Hovedparten af Eleverne fra „V. Schmidt-Phiseldeck og A. Tiemroths Skole“ (opstaaet 1889 ved Forening af „H. Smiths Sk.“, opr. 1820, og „A. Tiemroths Sk.“,

grundl. 1861). Skolen, der senere blev kaldt „Dr. Priemesvejs Gymnasium“, overtoges $\frac{1}{8}$ 1919 af Staten og fik sit nuv. Navn; den forbereder til Pigeskoleeksamen og nysprogl. Artium og har ($\frac{1}{8}$ 1928) 309 Elever (Piger), fordelt i 14 Klasser, og ved Skolen var ansat 1 Rektor og 23 Lærere. (Litt.: Falkonerg.'s Gymn.s Aarsberetning 1924).

Statens og Hovedstadskommunernes Kursus til Studentereksamen, Amicisvej, drives under en særlig Styrelse af Staten samt Københavns, Frederiksberg og Gentofte Kommuner i Forening og er opr. 1921 ved Statens og de 3 nævnte Kommuners Overtagelse af Studentereksamensafdelingerne paa Døckers Kursus (opr. 1879), Mynstersvej, og Lang og Hjorts Kursus (opr. 1886), Linésgade; Aug. 1927 forenedes de to Afdelinger i en lejet Skolebygning (tidl. „Frederiksberg Kommunes Realskole for Piger“, se „Skolen paa Amicisvej 1877-1927“, Kbh. 1927), der rummer 10 alm. Klassevær., Laboratorier, Naturfagsvær., Gymnastiksal m. m. Der findes 2-aarige Dag- og Aftenhold af alle 3 Linjer samt 1-aarige Hold af nysprogl. og mat.-naturvidensk. Linje. Elevantallet var $\frac{1}{8}$ 1927 220. Lærerpersonalet bestaar af en Rektor, 6 Lektorer, 5 Adjunkter og c. 10 Timelærere.

Skt. Jørgens Gymnasium.

Københavns Kommunes Skolevæsen er ordnet ved kgl. Anordn. af $\frac{20}{8}$ 1844 og Lov af $\frac{29}{12}$ 1857. Dets øverste Styre er Skoledirektionen (Direktionen for Borger- og Almueskolevæsenet i Kbh.), der bestaar af Overpræsidenten som Formand, Borgmesteren for Magistratens 1. Afdeling og en af Stadens Provster eller Sognepræster, som hertil beskikkes af Undervisningsministeriet; Skoledirektøren har Sæde i Skoledirektionen, men ingen Stemmeret. Skoledirektionen har Ledelsen af det kommunale Skolevæsen og Tilsyn med de private Skoler uden Gymnasium, Kirke- og Menighedsskoler, Stiftelses- og Velgørenhedsskoler m. fl.

Det kommunale Skolevæsen omfatter Kommuneskoler, der har Normalklasser (1.-7. Klasse samt Afgangsklasse), Hjelpeklasser, særlige Klasser for tunghøre, svagsynede og talemiddende Børn, Værneklasser, Mellemkole- og Realklasser, Gymnasieskoler med Mellemkole- og Realklasser samt Gymnasieklasser af nysproglig og matematisk-naturvidenskabelig Retning (Sortedams Gymnasium ogsaa med Forberedelsesklasser og Børnehave), Opdragelseshjem for Drengene, Dagarbejds-skole for Drengene, Kurskole for tuberkuløse Børn, Fortsættelseskursus og frivillig Ungdomsskole for unge Mennesker i Alderen 14-25 Aar samt Kursus til Præliminæreksamen; et Kursus til Studentereksamen drives sammen med Staten og de

andre Hovedstadskommuner (se p. 455). Undervisningen er gratis undtagen i Mellem-skole-, Real- og Gymnasieklasserne, hvor der betales Skoleafgift efter de i Lovgivningen fastsatte Regler.

³¹/₈ 1928 var der 56 Kommuneskoler (hver under en Skoleinspektør), 4 Gymnasieskoler (hver ledet af en Rektor) og 3 Særskoler*).

Kommuneskoler: *Alsgades Sk.*, opf. 1918-21 (Stadsarkt. H. B. Wright) for 1,310,000 Kr. af røde, haandstrøgne Sten med Bordurstenssokkel; Kælder og 4 Stokv.; 34 Klassev., 2 Gymnastiksale, Sløjdlokale, Skolekø. m. m. — *Bispebjerg Sk.*, opf. 1911-12 (Arkt. C. Thonning) for 330,983 Kr. af flammede Sten pudsede med Kalk iblandt Chamotte, der giver en rødlig Farve, og Granit; Kælder og 3 Stokv.; 27 Klassevær., 2 Gymnastiksale, Skolekø., Sløjdlokale m. m. — *Bryggervangens Sk.*, opf. 1918-19 (Arkt. V. Nyebølle) for c. 1,100,000 Kr. af røde, haandstrøgne Sten og Granit; Kælder og 3 Stokv.; 34 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekø., Sløjdlokale m. m. — *Brønshøj Sk.*, opf. 1922-23 (Stadsarkt. H. B. Wright) for 890,000 Kr. af røde, haandstrøgne Sten med Bordurstenssokkel; Kælder og 3 Stokv.; 30 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekø., Sløjdlokale m. m.; Filial: Brønshøj gl. Sk. (indlemmet i Kbh.s Skolevæsen 1901), Kælder og 2 Stokv., med 15 Klassev. og Gymnastiksal. — *Prinsesse Charlottetegades Sk.*, opf. 1874-75 (Arkt. H. J. Holm) for c. 131,400 Kr. af røde Mursten; Kælder og 3 Stokv.; 20 Klassevær. og Gymnastiksal. — *Den Classenske Legatskole*, Wildersgade (Borgerdydskolens gl. Bygn., hvortil Skolen flyttede 1895, og som den købte 1897 og udvidede med en Tilbygning), opr. ved kgl. Resol. af ¹⁵/₁₁ 1893; overtaget af Kbh.s Kommune ¹/₈ 1919; 23 Klassev., 2 Gymnastiksale. — *Dronningensgades Sk.*, opf. 1893-94 (Arkt. L. P. Fenger) for 124,614 Kr. af røde Mursten med Granit og Skifer; Kælder og 4 Stokv.; 17 Klassev., Gymnastiksal, Skolekø.; om Filialen se Prinsessesegades Sk. — *Enghaveplads Sk.*, opf. 1891-92 (Arkt. L. P. Fenger) for 162,325 Kr. af røde Sten med Granit og Skifer; Kælder og 3 Stokv.; 22 Klassev., Gymnastiksal m. m. — *Enghavevejens Sk.*, opf. 1894-95 (Arkt. L. P. Fenger) for 174,688 Kr. af røde Mursten med Granit, Sandsten og Skifer; Kælder og 4 Stokv.; 26 Klassev., Gymnastiksal, Skolekø., Sløjdlokale. — *Forchhammervejens Sk.*, opf. 1899-1900 (Arkt. M. Borch), med Tilbygning 1902 (Arkt. A. Clemmensen), til Det danske Selskabs Skole, der blev nedlagt 1912, hvorefter Kbh.s Kommune overtog Bygningen og hertil henflyttede Kommunens Belønnings- og Betalingskole (tidl. i Istedgade), der 1915 omdannedes til en kommunal Mellem- og Realskole; 22 Klassev., 2 Gymnastiksale, Sløjdlokale. — *Frankrigsgades Sk.* (indlemmet i Kbh.s Skolevæsen 1901), ældre og yngre Skole, begge af røde Mursten; Kælder og 3 Stokv.; 15 Klassev., Gymnastiksal; Filial paa Øresundsvej 7 (tidl. Neves Skole, overtaget af Kbh.s Kommune ¹/₈ 1919) med 17 Klassev., Gymnastiksal. — *Frederikssundsvejens Sk.*, opf. 1903-04 (Arkt. L. P. Fenger) for c. 155,000 Kr. af røde Mursten og imiterede Ølandssten; Kælder og 4 Stokv.; 25 Klassev., Gymnastiksal, Skolekø., Sløjdlokale m. m. — *Gasværksvejens Sk.*, opf. 1879 (Arkt. Hans J. Holm) for c. 137,000 Kr. af røde Mursten; Kælder og 3 Stokv.; 20 Klassev., Gymnastiksal, Sløjdlokale. — *Grøndalsvængets Sk.*, opf. 1923-24 (Arkt. Victor Nyebølle) for 955,000 Kr. af røde haandstrøgne Sten, Sokkel og udvendige Trapper af Granit, Gesims og Portaler af kunstig Sandsten; Kælder

*) Desuden er planlagt Opførelsen af tre nye Kommuneskoler, den ene i Husum, den anden paa Irlandsvej i Sundby og den tredje ved Enghavevej (Ø. for Vestre Kirkegaard), hver med c. 30 Klassev. foruden Særkl., Gymnastiksal m. m.; Udgifterne ved Opførelsen er for hver Skole beregnet til c. 1 Mill. Kr. (se „Architekten“s Maanedshæfte Marts-April 1928).

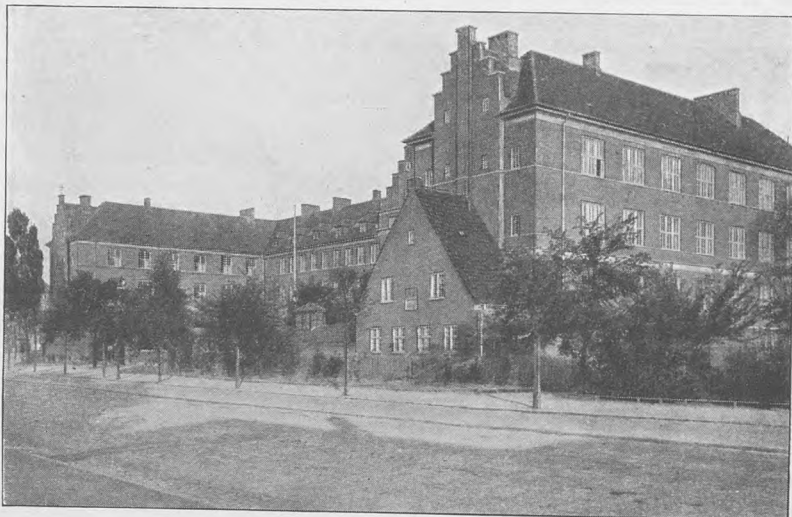
og 3 Stokv.; 33 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekø., Sløjdlokale m. m. — *Haderslevgades Sk.*, opf. 1898-99 (Arkt. L. P. Fenger) for 210,189 Kr. af røde Mursten med Granit, Ølandssten m. m.; Kælder og 4 Stokv.; 26 Klassev., Gymnastiksal (i Matthæusgades Skoles Gymnastikhus), Skolekø. — *Hans Egedesgades Sk.* (den kommunale Seminariskole for Piger), overtaget af Kbh.s Kommune $\frac{1}{8}$ 1923, med lejede Lokaler i Femmers Seminarium (se p. 442). — *Hans Tavsensgades Sk.*, opf. 1901-02 (Arkt. L. P. Fenger) for c. 230,000 Kr. af røde Mursten med Ølandssten og Sandsten; Kælder og 4 Stokv.; 29 Klassev., Gymnastiksal, Skolekø. m. m. — *Hellig Kors Kirkes Sk.*, opf. 1894-95 (Arkt. L. P. Fenger) for 173,433 Kr. af røde Mursten med Granit, Sandsten m. m.; Kælder og 4 Stokv.; 26 Klassev., Gymnastiksal, Skolekø. m. m. — *Hillerødgades Sk.*, opf. 1914-15 (Arkt. N. C. Christensen) for c. 346,000 Kr. af røde haandstrøgne Sten med Granit;

Brønshøj Skole.

Kælder og 4 Stokv.; 30 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekø., Sløjdlokale m. m. (se „Archit.“ $\frac{18}{11}$ 1916). — *Holsteinsgades Sk.*, opf. 1908-09 (Arkt. O. Rosendahl Langballe) for 364,232 Kr. af røde haandstrøgne Sten med Granit; Kælder og 4 Stokv.; 30 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekø., Sløjdlokale m. m. (se „Archit.“ $\frac{3}{12}$ 1910). Filial paa Rosenvængets Hovedvej 14 (oprindeligt privat Villa, indrettet til Østerbros højere Pigeskole 1914, overtaget af Kbh.s Kommune $\frac{1}{8}$ 1919); 10 Klassev. — *Husumgades Sk.*, opf. 1889-90 (Arkt. L. P. Fenger) for 176,032 Kr. af røde Mursten med Granit og grønne glasserede Formsten; Kælder og 4 Stokv.; 19 Klassev., Gymnastiksal m. m. — *Jagtvejens Sk.*, opf. 1887-88 (Arkt. L. P. Fenger) for 175,517 Kr. af røde Mursten med Granit, Formsten m. m.; Kælder og 4 Stokv.; 19 Klassev., Gymnastiksal. — *Kapelvejens Sk.*, opf. 1878-79 (Arkt. H. J. Holm) for c. 155,000 Kr. af gule Mursten med Granit, Kalksten og Formsten; Kælder og 3 Stokv.; 19 Klassev., Gymnastiksal. — *Larslejstrædes Sk.*, bestaaende af 1) Drengeskolen, opf. 1849-50 (Arkt. P. C. Hagemann) for c. 40,400 Kr. af gule Mursten; Kælder og 4 Stokv. 2) Pigeskolen, opf. 1891 (Arkt. L. P. Fenger) for 90,372 Kr. af gule Mursten med Granit og Skifer; Kælder og 4 Stokv. 3) En Bygning med Gymnastik- og Tegnesale samt Skolekøkkener m. m., opf. 1901 (Arkt. L. P. Fenger) for c. 111,000 Kr. af gule Mursten; Kælder og 4 Stokv. Skolen har 23 Klassev., Gymnastiksal, 3 Skolekøkkener, Sløjdlokale m. m. — *Lergravsvejens Sk.*, opf. 1917-18 (Stadsarkt. H. B. Wright) for 797,000 Kr. af røde haandstrøgne Sten;

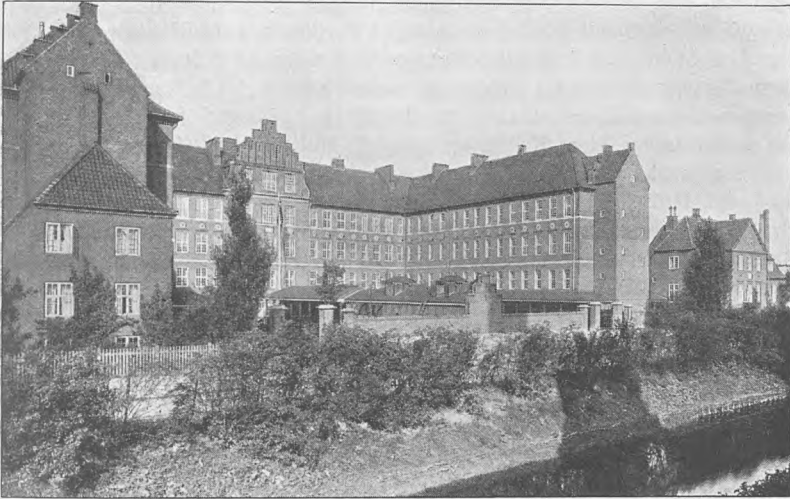
Kælder og 3 Stokv.; 34 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. (se „Archit.“ 1922 p. 185). — *Maria Kirkeplads' Sk.*, overtaget af Kbh.s Kommune 1899 for 106,500 Kr. (oprindelig Hauchs Latin- og Realskole); Kælder og 4 Stokv.; 12 Klassev., Gymnastiksal, Sløjdlokale m. m. Filial i en af Belysningsvæsenet lejet Ejendom Fælledvej 10 med 13 Klassev., Gymnastiksal, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. — *Matthæusgades Sk.*, opf. 1883 (Arkt. H. J. Holm) for 174,500 Kr. af røde Mursten med Indlægning af gule Fliser og Mursten; Kælder og 3 Stokv.; 21 Klassev., Gymnastikhus (ombygget 1898, 2 Stokv.). — *Nansensgades Sk.*, opf. 1869-70 (Arkt. N. S. Nebelong) for 98,000 Kr. af røde og gule Mursten; Kælder og 4 Stokv.; 21 Klassev., Gymnastiksal. — *Nyboder Sk.*, opf. 1918-20 (Arkt. N. C. Christensen) for 1,300,000 Kr. af røde haandstrøgne Sten med

Nyboder Skole.

Granitsokkel af gamle Bordursten; Kælder og 3 Stokv.; 38 Klassev., 2 Gymnastiksale, 2 Skolekøkkener, Sløjdlokale m. m. — *Ny-Carlsbergvejens Sk.*, opf. 1912-13 (Stadsark. H. B. Wright) for c. 354,000 Kr. af røde haandstrøgne Sten; Kælder og 4 Stokv.; 30 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. (se „Archit.“ ¹/₈ 1914). — *Nørre-Allés Sk.*, opf. 1856-57 (Arkt. Stillmann) for c. 69,000 Kr.; Kælder og 3 Stokv.; Ombygning 1876-77, Tilbygn. 1891; 18 Klassev., Gymnastiksal m. m. — *Oehenschlægersgades Sk.*, opf. 1884-85 (Arkt. A. Clemmensen) for c. 178,000 Kr. af røde Mursten; paa Façaden Piller, der toroven ender i smaa Taarne, hvorigennem den fordærvede Luft bortføres; Kælder og 4 Stokv.; 19 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. — *Prinsessegades Sk.*, en ældre Bygning, der 1865 ombyggedes (Arkt. J. H. Nebelong) for 47,000 Kr.; 12 Klassev., Gymnastiksal. Filial i Prinsessegade 7 (lejet af Stadens faste Ejendomme, benyttes tillige af Dronningensgades Sk.) med 7 Klassev., Gymnastiksal. — *Raadmandsgades Sk.*, opf. 1889 (Arkt. L. P. Fenger) for 175,043 Kr. af røde Mursten med Granit og Formsten; Kælder og 3 Stokv.; 22 Klassev., Gymnastiksal m. m. — *Randersgades Sk.*, opf. 1885-86 (Arkt. A. Clemmensen) for 166,790 Kr. af røde Mursten med Granit; Kælder og 4 Stokv.; 20 Klassev., Gymnastiksal

m. m. — *Ravnsborggades Sk.* (tidl. Nørrebro Latin- og Realskole), opf. 1891, overtaget af Kbh.s Kommune $\frac{1}{8}$ 1919; 17 Klassev., Gymnastiksal. Filial paa Skt. Hans Torv, opf. 1850-51 (Arkt. P. C. Hagemann) for c. 16,900 Kr., 1862 udvidet ved Ombygning (Arkt. Th. Sørensen) for 12,800 Kr.; Kælder og 3 Stokv.; 10 Klassev., Sløjdlokale. — *Ryegades Sk.*, opf. 1881 (Arkt. H. J. Holm) for c. 160,000 Kr. af røde Mursten med Granit og glasserede Formsten; Kælder og 4 Stokv.; 19 Klassev., Gymnastiksal, Skolekøk. m. m. — *Skt. Annæ Vester Sk.* (tidl. Kjær og Lyngbyes Sk., opr. som Borgersk. 1843, fra 1882 Realsk., overtaget af Kbh.s Kommune $\frac{1}{8}$ 1919 og flyttet til Hindegade), opf. 1863-64 for c. 72,700 Kr. af Grundmur; Kælder og 4 Stokv.; 19 Klassev., Gymnastiksal m. m. — *Skt. Hansgades Sk.*, opf. 1882 (Arkt. H. J. Holm) for 170,000 Kr. af Grundmur; Kælder og 3

Sundbyvester Skole.

Stokv.; 18 Klassev., Gymnastiksal m. m. — *Sjællandsgades Sk.*, opf. 1886-87 (Arkt. H. J. Holm) for 208,320 Kr. af røde Mursten med Granit og Baand af Formsten; Kælder og 4 Stokv.; Tilbygning 1920-21 (Stadsarkt. H. B. Wright) for 615,852 Kr. af røde haandstrøgne Sten; Kælder og 3 Stokv.; 34 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. — *Stevnsgades Sk.*, opf. 1913-14 (Stadsarkt. H. B. Wright) for 328,800 Kr. af røde haandstrøgne Sten; Kælder og 4 Stokv.; 29 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. — *Sundbyvester Sk.*, opf. 1917-18 (Arkt. N. C. Christensen) for 821,060 Kr. af røde haandstrøgne Sten; Kælder og 3 Stokv.; 32 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. — *Sundbyvester Sk.*, opf. 1912-13 (Arkt. N. C. Christensen) for 330,000 Kr. af røde haandstrøgne Sten og Granit; Kælder og 3 Stokv.; 29 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. (se „Archit.“ $\frac{28}{2}$ 1914). — *Sundholm Sk.*, opf. 1909-10 (Arkt. N. C. Christensen) for 357,200 Kr. af røde haandstrøgne Sten og Granit; Kælder og 4 Stokv.; 31 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. (se „Archit.“ $\frac{3}{9}$ 1910). — *Sølvsgades Sk.*, opf. 1846-47 (Arkt. P. C. Hagemann) for 65,500 Kr.; Kælder og 4 Stokv.; 20 Klassev.; 1883 er tilbygget et Gymnastikhus. — *Tietgensgades Sk.*, opf. 1885-86 (Arkt. H. J. Holm) for 179,590

Kr. af røde Mursten med Granit, Kalksten og Formsten; Kælder og 4 Stokv.; 23 Klassev., Gymnastiksal, Skolekøk. — *Valby Sk.* (indlemmet i Kbh.s Skolevæsen 1901), opf. 1895 af gule Mursten med Granit; Kælder og 2 Stokv.; udvidet 1903 med en Bygning af røde Mursten og Granit; Kælder og 2 Stokv.; 26 Klassev., Gymnastiksal, Skolekøk., Sløjdlokale. — *Vanløse Sk.*, opf. 1914-15 (Stadsarkt. H. B. Wright) for c. 175,000 Kr. med en Tilbygning 1924 (s. Arkt.) for 593,700 Kr.; hele Bygn. af røde, haandstrøgne Sten, i Kælder og 2 Stokv.; 31 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. — *Vester-Voldgades Sk.*, opf. 1889-90 (Arkt. L. P. Fenger) for 179,954 Kr. af røde Mursten med Granit og brændt Ler; Kælder og 3 Stokv.; 22 Klassev., Gymnastiksal m. m. — *Vibenshus Sk.*, Strandboulevard, opf. 1891-92 (Arkt. L. P. Fenger) for 161,592 Kr. af røde Mursten med Granit og Skifer; Kælder og 3 Stokv.; 22 Klassev., Gymnastiksal. — *Vigerslev Allés Sk.*, opf. 1909-10 (Stadsarkt. H. B. Wright) for 401,458 Kr. af røde haandstrøgne Sten og Granit; Skolen bestaar af 4 Pavilloner, 1 med Kælder og 2 Stokv., 3 med 2 Stokv., og Inspektørboligen med Kælder og 2 Stokv.; 38 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. (se „Archit.“ ^{20/7} 1912). — *Vognmandsmarkens Sk.*, opf. 1911-12 (Stadsarkt. H. B. Wright) for c. 318,500 Kr. af røde, haandstrøgne Sten; Kælder og 4 Stokv.; 35 Klassev., 2 Gymnastiksale, Skolekøk., Sløjdlokale m. m. — *Øresundsvejens Sk.* (indlemmet i Kbh.s Skolevæsen 1901), opf. 1892 af røde Mursten; Kælder og 2 Stokv. med Endepartier i 3 Stokv.; udvidet 1903 med en Bygning af røde Mursten og Granit; Kælder og 3 Stokv.; 28 Klassev., Gymnastiksal, Skolekøk. — *Øster-Farimagsgades Sk.*, opf. 1885 (Arkt. H. J. Holm) for 173,210 Kr. af røde Mursten med Granit; Kælder og 4 Stokv.; 20 Klassev., Gymnastiksal, Skolekøk. Filial i Ole Suhrsgade (oprindelig Kjør og Lyngbyes Realskoles Bygning, se ovfr.), opf. 1883 (Arkt. L. P. Fenger), overtaget af Kbh.s Kommune ^{1/8} 1919; 12 Klassev., Gymnastiksal. — *Østerriggades Sk.*, opf. 1905-06 (Arkt. O. R. Langballe) for 262,018 Kr. af røde haandstrøgne Sten og Granit; Kælder og 4 Stokv.; 30 Klassev., Gymnastiksal, Skolekøk. — *Østre Gasværks Sk.*, Strandvejen, opf. 1896-97 (Arkt. Fritz Koch) for 186,940 Kr. af røde Mursten med Granit, Ølandssten, Kridtsten m. m.; Kælder og 4 Stokv.; 26 Klassev., Gymnastiksal, Skolekøk.

Gymnasier: *Efterslægtsselskabets Gymnasium* (tidl. Efterslægtsselskabets Skole), Jacob Danefærdsvej 3, grundl. 1786 af „Selskabet for Efterslægten“ og ejet af dette til 1909, havde fra ^{3/1} 1797-1913 til Huse i Ejendommen Østergade 54; Skolen, der 1909 var overgaaet til „De forenede Skoler“, overtoges ^{1/8} 1919 af Kbh.s Kommune. Den nuvæ. Bygning (tidl. Slomanns Latin- og Realskole) er opf. 1889 (Arkt. F. Levy) og rummer 17 Klassev., Gymnastiksal m. m. ^{31/12} 1927 var der 368 Elever (Drengene), fordelt i 8 Mellemskolekl., 1 Realkl. og 6 (nysprogl. og matemat.-naturvidensk.) Gymnasiekl. (Litt.: F. Nygaard, Efterslægtsselskabet og Edv. Storm, Odense 1886. — F. Bökkenheuser, Efterslægtsselskabet og dets Skole 1786-1836, Kbh. 1896). — *Sortedams Gymnasium* (tidl. Frk. H. Adlers Latin- og Realskole), Sortedams Dossering, grundl. 1893 i en Villa; den nuvæ. Bygn. toges i Brug Aug. 1900 og rummer 15 Klassev., Gymnastiksal, Sløjdlokale m. m. Skolen, der fik Dimissionsret til Realeksamen 1903 og ^{1/8} 1919 overtoges af Kbh.s Kommune, havde ^{31/12} 1927 259 Elever (Drengene og Piger), fordelt i 5 Underkl., 4 Mellemskolekl. og 3 Gymnasiekl. — *Rysensteen Gymnasium* (tidl. Frk. Engelhardts Pigeskole), Rysensteensgade, grundl. 1881 i Stormgade, overtaget af Kbh.s Kommune ^{1/8} 1919; den nuv. Bygning, opf. 1894-95 (indv. ^{28/8} 1895; Arkt. G. Møller), rummer 21 Klassev., Gymnastiksal m. m. Skolen, der fik Dimissionsret til Artium 1903,

havde $\frac{31}{12}$ 1927 396 Elever fordelt i 8 Mellemskolekl., 1 Realkl. og 6 (nyspr. og matemat.-naturvidensk.) Gymnasiekl. — *Christianshavns Gymnasium*, Baadsmundsstræde, en Fortsættelse af Sundby højere Almenskole (tidl. Plougmann's Sk.), der 1909 forenedes med Neves Sk., Sønderbro Døtreskole og Fru E. Hansens Sk. og $\frac{1}{8}$ 1919 overtoges af Kbh.s Kommune under Navnet Fællesskolen i Sundbyerne, som $\frac{1}{4}$ 1923 ændredes til Sundby Gymnasium; $\frac{1}{8}$ 1924 fik Skolen Navnet Christianshavns Gymnasium og flyttedes fra Øresundsvej til sin nuvær. Bygning (tidl. Baadsmundsstrædes Kommuneskole), opf. 1875-77 (Arkt. H. J. Holm) for 195,200 Kr. af røde Mursten, i Kælder og 3 Stokv., med 18 Klassev., Gymnastiskal, Sløjdlokale m. m. $\frac{31}{12}$ 1927 var der 345 Elever (Drenge og Piger) fordelt i 8 Mellemskolekl. og 6 Gymnasiekl.

Særskoler: *Dagarbejdsskolen* er opr. $\frac{1}{4}$ 1909 i Kommunens Ejendom paa Hj. af Prinsessegade og Sofiegade, men atter nedlagt; den nuvær. Skole er 1915 indrettet i to transportable Pavilloner i Stevns-gade med tilhørende Funktionærboliger. Den optager Drenge i Alderen 10-13 Aar efter Værgeraadets Henvisning eller Forældrenes Ønske; Eleverne beskæftiges paa Skolen fra Kl. 7 Morgen til 6 Aften. — *Kommunens Opdragelseshjem* (Internatet), Vesterfælledvej, opr. 1879 til Inter-nering (som Regel i 3-4 Mdr.) af genstridige Drenge, der vedvarende trodser Skolen. Bygningen, af gule Mursten, i Kælder og 2 Stokv., er opf. 1878 (Arkt., Bygningskonduktør A. Møller) for 40,000 Kr. — *Kurskolen for tuberkuløse Børn*, begyndt i Sept. 1914 med een Elev i et lejet Værelse i Rørholm-gade, 1915 indrettet i en transportabel Pavillon i Guldbergsgade.

Samtlige Skoler har egne Bygninger undtagen Skolen i Hans Egedesgade, Værneskolefilialen paa Fælledvej (se ndfr.) og Filialskolen i Prinsessegade; ved flere Skoler findes Barakker med Hjælpe-lokaler. 7 Kommuneskoler har Filialer, hvoraf 2 med særlig Bestyrer. Forchhammersvejs Sk. har udelukkende Mellemskole- og Realklasser og Maria Kirkeplads Sk. med Filial udelukkende Værnekl. (foruden 2 Klasser for svagsynede Børn; Værneklasser fandtes ogsaa ved Lergravsvejens, Brønshøj, Vibenshus og Bryggervangens Skoler; ved Holsteinsgades Sk. fandtes 6 Kl. for tunghøre Børn og ved Larslejrstrædes Sk. 3 Klasser for stammende Børn); de øvrige Kommuneskoler har Normalklasser samt for de flestes Vedkommende tillige Mellemskole- og Realkl. $\frac{31}{12}$ 1927 var det samlede Elevantal ved Kommune- og Gymnasieskoler 60,877, fordelt i 1640 Normalkl., 259 Mellemskolekl., 28 Realkl., 21 Gymnasiekl., 54 Hjælpekl., 45 Værnekl. og 11 Kl. for tunghøre, talelidende og svagsynede Børn. Skt. Annæ Vester Sk., Forchhammersvejens, Øresundsvejens og Prinsesse-gades Skoler samt Efterslægtsselskabets Gymnasium havde kun Drenge, Dronningensgades, Frankrigsgades og Hans Egedesgades Skoler samt Rysensteen Gymnasium kun Piger, de øvrige Skoler baade Drenge og Piger. $\frac{1}{4}$ 1927 var Børne-antallet paa Opdragelseshjemmet 29, i Dagarbejdsskolen 42 og i Kurskolen 21. Lærpersonalet bestod $\frac{31}{3}$ 1927 af 861 Kommunelærere og 1032 Kommune-lærerinder samt 16 Lektorer og 26 Adjunkter. Det kommunale Præliminær-kursus (paa Forchhammersvejens Skole) havde $\frac{1}{8}$ 1927 215 Elever fordelt i 9 Kl. Paa Fortsættelseskursus (beg. 1897) og frivillig Ungdomsskole var i 1927-28 ind-meldt 6834 Elever, 2638 mandlige og 4196 kvindelige (Undervisningen, 4 à 6 ugentl. Timer i Maanederne Oktober-Marts, omfattede Sprog og Handelsfag, Kjole-syning, Husgerning, almindelige Skolefag, Sløjd, Havebrug, Smaahusdyrbrug og Gymnastik; af særlige Hold fandtes Restaurationsindustriens Lærlingeskole, Fag-skolen for Boghaandværk og Sangskolen).

Til Undersøgelse af Børnenes Sundhedstilstand er der ved Skolevæsenet ansat

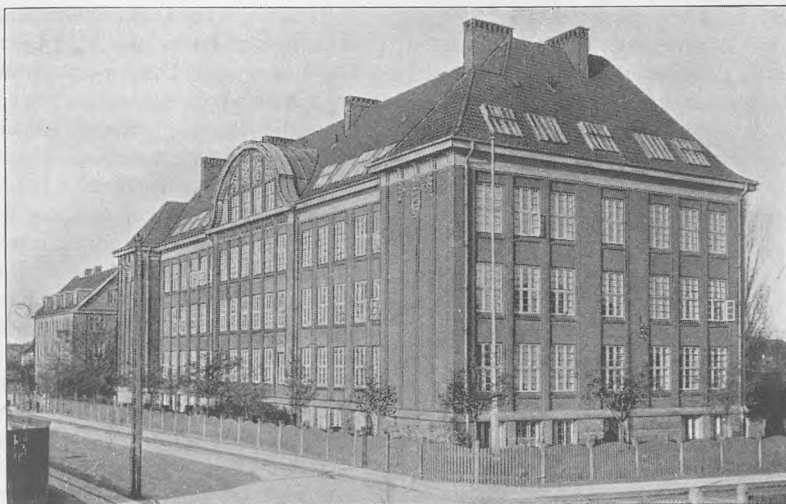
30 Skolelæger og 6 Skolesygeplejersker under Ledelse af en Skole-Overlæge; ved de fleste Skoler findes Læge- og Sygeplejerskeværelse; til de ugentlige Konsultationer henvistes i 1927-28 5562 Dreng og 7274 Piger. Desuden findes der 4 Tandklinikker (ved Ny-Carlsbergvejens, Stevns-gades, Nyboder og Frankrigsgades Skoler), hvor Børnene kan faa gratis Tandbehandling; ved de 3 førstnævnte Klinikker (den 4. er opr. senere) var $\frac{1}{4}$ 1927 ansat 20 Tandlæger, og der udførtes i Skoleaaret 1926-27 150,323 forskellige Behandlinger, hvoraf 111,736 Tandfyldninger. I forskellige Bydele findes skolebotaniske Haver, hvorfra der udleveres Planter til Skolerne. Til Skolerne er knyttet Bogsamlinger ($\frac{31}{3}$ 1928 110,794 Bd. ialt), der delvis opretholdes ved Børnenes egne Bidrag. Ved 8 Skoler findes Sparekasser, hvori ($\frac{31}{3}$ 1927) indestod c. 80,038 Kr.; ved Skoler uden Sparekasser var der i Aarets Løb solgt Sparemærker for c. 121,784 Kr. I Skolebespisningen, der foranstaltes af „Foreningen Skolebespisningen“ med kommunal Støtte (i 1927-28 170,000 Kr.), deltog $\frac{6}{12}$ 1927- $\frac{31}{3}$ 1028 c. 7700 Børn daglig; der uddeltes c. 650,000 Portioner varm Mad, der kostede 172,592 Kr.; ved mange af Skolerne findes særlige Bespisningslokaler. (Skolebespisningen begyndtes i Vinteren 1881-82 af Foreningen „Friskolebørns Bespisning“). Undervisningsministeriet tilstod i Sommerferien 1926 21,000 Børn Fribefordring paa Statsbanerne.

Litt.: M. Vogelius, Københavns Kommuneskole gennem 100 Aar, Kbh. 1914. — Hans Kyrre og H. P. Langkilde, Byens Skole, Kbh.s kommunale Skoles Historie, Kbh. 1926. — Beretning om Kbh.s kommunale Skolevæsen 1927-28. — „Archit.“s Maanedshæfte Marts-April 1928.

Frederiksberg Kommunes Skolevæsen er ordnet ved Lov af $\frac{29}{3}$ 1904 samt Skoleplan af $\frac{24}{10}$ 1924 og omfatter en fælles Grundskole (Forberedelsesskole) med 5 opadstigende Klasser for Børn indtil 11-12 Aars Alderen og derefter dels Hovedskolen med 2 (event. 3, idet der til 7. Klasse kan føjes en Afgangsklasse) opadstigende Klasser med Afslutning ved 14 Aars Alderen og i Fortsættelse heraf et toaarigt Kursus til alm. Forberedelseksamen (opr. 1908), dels Mellemskolen med Fortsættelse i Realklassen eller Gymnasiet. Særlig svagt begavede Børn i Grundskolen anbringes i Værneklasser, der samles under egen Leder. Elever, der har bestaaet Alm. Forberedelseksamen ved Kommunens Skolevæsen, kan derefter under visse Betingelser indmeldes til gratis Undervisning paa det af Staten og de 3 Hovedstadskommuner drevne anerkendte Kursus til Studentereksamen (se p. 455). Overtilsynet med det kommunale Skolevæsen saavel i pædagogisk som i økonomisk Henseende føres af en Skoledirektør. I Tilsynsarbejdet med Undervisningen m. m. bistaas Skoledirektøren af 2 Vice-Skoleledere. Ved hver Skole er ansat en Skoleinspektør. Skolevæsenet styres af en Skolekommission, der bestaar af en af Sognepræsterne, valgt af Undervisningsministeriet, og 4 af Kommunalbestyrelsen valgte Medlemmer, hvoraf 2 tages blandt dens egne Medlemmer, 2 uden for den; Kommissionen vælger selv sin Formand.

Under Frbg. Skolevæsen hører følgende Skoler: *Frederiksberg Gymnasium* (tidl. Frbg. Latin- og Realsk.), Hollændervej, grl. 1879 paa Taarnborgvej, Aaret efter flyttet til Nyvej, $\frac{1}{8}$ 1919 overtaget af Frb. Kommune; den nuvæ. Bygning (Arkt. F. Levy), indviet $\frac{2}{4}$ 1891, udvidet 1907, er opf. af røde Mursten paa Cementsokkel, i Kælder og 4 Stokv., og indeholder 18 alm. Klassev., 7 Særkl. og 2 Gymnastiksale. Skolen, der fik Dimissionsret 1889, havde Aug. 1928 428 Elever (Dreng), fordelt i 8 Mellemskolekl., 1 Realkl. og 9 Gymnasiekl.; Lærerpersonalet bestod af en Rektor, 7 Lektorer, 10 Adjunkter og 10 andre Lærere. — *Skolen paa*

Howitzvej, opf. 1874 (Arkt. J. Stillmann) for 69,688 Kr. (udvidet 1905 for 79,053 Kr.) af gule Mursten paa Granitsokkel; Kælder, 3 Stokv. og Tagetage; 21 alm. Klassev. og 4 mindre Lokaler, 3 Særkl., 2 Gymnastiksale. — *Sk. paa Niels Ebbensvej*, opf. 1876-77 (Arkt. Drewsen) for 82,925 Kr. af gule Mursten med Formsten i Baand og Gesimser; Kælder og 3 Stokv.; en mindre Bygn. opf. 1879 (Arkt. Prof. C. L. Thuren) for 30,399 Kr., i Kælder og 2 Stokv.; ialt 19 alm. Klassev., 4 Særlokaler; nyt Gymnastikhus, i 2 Stokv. med 2 Sale, opf. 1908 (Arkt. Thuren) for 95,000 Kr. af røde, haandstrøgne Sten paa Granitsokkel; paa Gavl-siden mod Gaden er anbragt et hamret Kobberskjold af Billedh. Viggo Hansen (se „Archit.“ $\frac{1}{2}$ 1909). — *Sk. paa Godthaabsvej*, opf. 1880-81 (Arkt. Thuren) for 103,961 Kr. af røde Mursten med Formsten, i Kælder og tildels 3 Stokv.

Kommuneskolen paa La Cours Vej.

(sen. udv. til fulde 3 Etager); en mindre Bygn. (s. Arkt.) opf. 1900 for 63,034 Kr., i Kælder og 2 Stokv. samt Mansard; ialt 29 alm. Klassev., 4 Særlokaler; Bygn. til Skolekøkken opf. 1896 (s. Arkt.) for 13,567 Kr., Gymnastikhus opf. 1900. — *Sk. paa Fuglevangsvej*, opf. 1884 (Arkt. Thuren) for 138,963 Kr. af røde Sten paa Granitsokkel med Baand og Gesimser af Kalksten; Kælder, 3 Stokv. og Tagetage; 24 alm. Klassev., 2 Særlokaler; nyt Gymnastikhus, i 2 Stokv. og Tagetage, opf. 1912-13 (Arkt. A. S. Lauritzen) af røde, haandstrøgne Mursten paa Granitsokkel, med 2 Gymnastiksale samt i Tagetagen Tegneklasse og Laboratorium (se „Archit.“ $\frac{25}{8}$ 1916). — *Sk. paa Nylandsvej*, opf. 1891-92 (Arkt. Thuren) for 137,847 Kr. af røde Mursten paa Granitsokkel, i Kælder og 3 Stokv. med Tagetage; 22 alm. Klassev., 3 Særlokaler, 2 Gymnastiksale. — *Sk. paa Solbjærgvej*, opf. 1895-96 (Arkt. Thuren) for 141,466 Kr. af røde Mursten paa Granitsokkel; Kælder, 3 Stokv. og Tagetage; 21 alm. Klassev., 4 Særlokaler, 2 Gymnastiksale. — *Sk. paa Lollandsvej*, opf. 1898-99 (Arkt. Thuren) for 195,114 Kr. af røde Sten paa Granitsokkel; Kælder, 3 Stokv. og Tagetage; 22 alm. Klassev., 4 Særlokaler, 2 Gymnastiksale. — *Sk. paa Duevej*, opf. 1905-06 (indv. $\frac{12}{7}$ 1906; Arkt. Vald. Schmidt) for 450,000 Kr. (incl. Grund og Inventar) af røde, haandstrøgne

Sten paa Sokkel af glasserede Sten; Kælder, 4 Stokv. og Kvistetage; 27 alm. Klassev., 5 Særlokaler, 2 Gymnastiksale (se „Archit.“ ⁴/₈ 1906). — *Sk. paa La Cours Vej*, opf. 1910-11 (af Kommunens Bygningsafdeling ved Arkt. A. S. Lauritzen) for c. 350,000 Kr. (ekskl. Grund og Inspektørbolig) af røde, haandstrøgne Mursten paa Granitsokkel; Kælder og 3 Stokv. samt Tagetage; 27 alm. Klassev., 5 Særl., 2 Gymnastiksale (se „Archit.“ ²⁴/₂ 1912). — *Sk. paa H. C. Ørstedsvvej* (Pigesk.), opf. 1885 (Muremester E. Lyttans Petersen), overtaget af Frbg. Kommune ¹/₈ 1919, vurd. til 86,400 Kr. — *Kurskolen*, Tesdorfsvej, for Børn, der lider af smittefarlig Tuberkulose, opf. 1916 (Kommunens Bygningsafd.), vurd. til 18,000 Kr. — I P. G. Ramms Allé opføres 1928 en ny Kommuneskole til c. 1200 Elever, firfløjet, med 34 Klassevær. foruden Særklasser, 2 Gymnastiksale og Lokaler til Kredsbibliotek.

Ved Udgangen af 1927 var der i de kommunale Skoler 8360 Børn, hvoraf 4052 Piger. Ved alle Skolerne er oprettet Mellemskoleklasser, ved nogle Skoler tillige de for Skolevæsenet fornødne Realklasser. Lærerpersonalet var ²/₈ 1928: 151 Lærere og 199 Lærerinder; desuden er der ansat 2 Skolelæger og 3 Skolesygeplejersker.

Under Skolevæsenet hører en Tandklinik og 3 Skolehaver, hvoraf en tillige er skolebotanisk Have. Til Skolerne er knyttet Børnebogsamlinger, der ¹/₄ 1928 til sammen talte 20,218 Bd. Ligesom i Kbh. er der en Komité til Skolebørns Bespising, oprindelig paabegyndt af Lærerne i Vinteren 1876-77 (den første i Landet) og støttet af Kommunen. I Vinteren 1927-28 uddeltes 99,140 Portioner, og 814 Børn bispistes daglig.

Kommunen har i 1900 oprettet Fortsættelseskursus baade for Mænd og Kvinder indtil 22 Aars Alderen, hvor der foruden i de elementære Fag undervises i Engelsk, Tysk, Fransk, Bogføring, Stenografi, Maskinskrivning, Husgerning, Haandgerning; ydermere er der ¹/₈ 1924 oprettet et udvidet 8 Maaneders Husgerningskursus for unge Piger (16-24 Aar). I Vinterhalvaaret 1927-28 havde Fortsættelseskursuset 982 Elever.

Af Privatskoler var der paa Frederiksberg ved Udgangen af 1927 20 med 4522 Elever, hvoraf 2320 Piger.

Litt.: Frederiksberg Kommuneskoler. Tegninger og Beskrivelse. Kbh. 1908. — Aarsberetn. fra Frbg. Kommunes Skolevæsen 1927-28.

Private Skoler. A. Skoler med Gymnasium.

Ingwersen og Ellbrechts Skole, Rosenvængets Allé 20, er opr. 1888 og 1906 købt af dens nuvær. Ejere. Bygningen rummer 23 alm. Klassev. foruden Særl., Gymnastikal m. m. Skolen, der omfatter Undersk. og Mellemsk. samt Gymnasium, forbereder til Pigeskoleeksamen og nysprogl. Artium; der var Sept. 1928 439 Elever (Piger) samt 35 Lærere og Lærerinder.

Ingrid Jespersens Skole, Nordre-Frihavns-gade 11, er opr. ¹/₈ 1894 af dens nuvær. Rektor, Frk. Ingrid Jespersen. Bygningen, der bestaar af en Hovedfløj i 4 Stokv. (opf. 1912, Arkt. Knud Varming) og en ældre Sidefløj, indeholder 26 alm. Klassev., Naturhistoriekl., Tegnesal, Fysik- og Kemilaboratorier, Gymnastikal, Skolekøkken, Inspekticebolig m. m. Skolen, der i 1912 blev en selvejende Institution, omfatter Børnegrave, Undersk. med 5 Døbbeltkl., Mellemskole med 5 Døbbeltkl., Pigeskoleeksamenskl. og Gymnasium (nysprogl. og mat.-naturv. Retning) med 3 Døbbeltkl.; Sept. 1928 var der 607 Elever samt 47 Lærere og Lærerinder.

Johannesskolen, Vodrofsvej 53, er opr. 1910 af en Kreds af Forældre og omformedes snart til en selvejende Institution; Skolens øverste Myndighed er et Patronat, hvori baade Ledelse, Lærere og Forældre er repræsenterede. Den nuvær.

Bygning, hvortil hører botanisk Have og Skolehave foruden 2 Legepladser, indviedes $\frac{2}{12}$ 1918 og er senere udvidet, bl. a. ved Opførelse af en mindre Bygning bag Hovedfløjen. Skolen, der fik Eksamensret til Artium 1922, havde Maj 1928 455 Elever (Drenge og Piger), fordelt i 10 Underkl., 9 Mellemskolekl., 1 Realkl. samt 3 Gymnasiekl. (med nysprogl. og matemat. Afdeling); Lærerpersonalet bestod af en Rektor, 5 Adjunkter samt 22 andre Lærere og Lærerinder.

M. Kruses Skole, Frederiksberg Allé 16, opr. 1869 paa Vesterbrog. af Frk. M. Kruse, fik 1879 sin egen Bygning i Absalonsg.; den nuvæ. Bygning (af røde Sten, i 5 Stokv.) er opf. 1886 (Murerm. Kruse). Skolen, der 1924 blev en selvejende Institution, forbereder til Pigeskole- og Studentereksamen (nysprogl. og matematurv. Retning, afholdt første Gang 1911) og har desuden Underskole; Sept. 1928 580 Elever (Piger); 41 Lærere og Lærerinder.

Østersøgades Gymnasium, Østersøg. 86, er opr. $\frac{1}{9}$ 1882 (som „Linnésgades Undervisning for Drenge“, med Lokaler i Zahles Skole) af Komtesse Th. Moltke og Fru E. Bay i Tilslutning til Komtesse Moltkes Pigeskole. De to Skoler, der i 1913 omdannedes til en selvejende Institution (E. Bay og Th. Moltkes Skoler), har til Huse i samme Bygning (opf. 1894-95, Murerm. Kruse), som indviedes $\frac{24}{8}$ 1895 og indeholder ialt 40 alm. Klassev. foruden Særkl., Gymnastiksal, Laboratorier m. m. Skolen, der fik Dimissionsret til Artium 1894, omfatter Underskole (5 Dobbeltkl.), Mellemsk. (4 Dobbeltkl.), Realkl. og Gymnasium med alle 3 Retninger; $\frac{1}{9}$ 1928 var der 633 Elever og 40 Lærere.

N. Zahles Skole, Nørre-Voldgade 7 og Linnésgade 8 og 10, er grundl. 1851 af Frk. Natalie Zahle († 1913), der ledede den indtil 1900; 1885 blev Skolen en selvejende Institution, hvortil Frk. Zahle skænkede Bygningerne og sin Formue. Bygningskomplekset (Arkt. F. Bøttger), der er opf. 1877 (indviet $\frac{9}{10}$ s. A.) og udvidet 1882, indeholder c. 70 alm. Klassev. og Særkl. foruden Festsal, 2 Gymnastiksale, Skolekøkken, Sløjdløkkale, 2 Laboratorier, Bibliotek m. m. Skolen, der fik Dimissionsret til Artium 1886, omfatter 1) den højere Almenskole for Piger (Barne-

Natalie Zahles Monument i Ørstedsparken.

skolen, Forberedelsesklasserne til Pigeskoleeksamen, nysprogl. og matem.-naturv. Gymnasium, samt eksamensfri, sociale Fortsættelseskursus) med ialt 668 Elever (Sept. 1928) fordelt i 27 Kl., 2) Seminariet (se p. 443) og 3) Seminarieskolen (Forskole samt Mellem- og Realskole) med 397 Elever, fordelt i 15 Kl. Lærerpersonalet består af c. 110 Lærere og Lærerinder. — I Forbindelse med Institutionen staar Frk. S. Lehmanns Musikskole og et Kursus til Faglærerindeksamen. (Litt.: N. Zahles efterladte Papirer, ved Th. Moltke, Kbh. 1914. — Henriette Skram, N. Zahle i sit Liv og sin Virken, Kbh. 1914. — S. Forf., N. Zahles Skole, Kbh. 1917. — Natalie Zahle. Til Minde 1827-1852-1927, Kbh. 1927).

B. Skoler uden Gymnasium. (Elevantallet gælder for $\frac{31}{12}$ 1927, hvor ikke andet er anført).

1. Forberedelsesskoler. **De forenede Skoler** er en $\frac{7}{6}$ 1919 stift. Sammenlutning af Underskoler, som fandtes ved de ifl. Lov af $\frac{20}{8}$ 1918 af det offentlige overtagne Skoler, og som vedblev at være private. Fra $\frac{15}{8}$ 1928 er det bygningsmæssige Fællesskab hævet ved samtlige Overskoler. Institutionen omfatter foruden 2 Fællesskoler (Ordrup Forberedelsesskole og Forberedelseskolen til A. Sidenius' Skole, begge i Gentofte Kommune) 7 Drengeskoler og 4 Pigeskoler: *Rosenvangskolen* (den tidligere Forberedelsessk. til Østre Borgerdydk.), Strandboulevard 46-48. Bygn., der er opf. 1923 (Arkt. Niels Hauberg) af røde haandstrøgne Mursten paa Granitsokkel, i Kælder og 3 Stokv. samt Mansard, er anlagt efter Sidekorridorsystemet og vil i sin endelige Skikkelse komme til at rumme 27 Klassevær., Gymnastiksal, Sløjdkl., Sangkl. m. m., men foreløbig er kun c. Halvdelen opført. *Amagerbro Forberedelsessk. for Dreng* (den tidligere Forberedelsessk. til Vestre Borgerdydk.), Peter Vedelsvej; Bygn. („Amagerbroskolerne“), der tillige rummer Amagerbro Forberedelsessk. for Piger, er opf. 1928 (Arkt. N. Hauberg) af røde haandstrøgne Mursten paa Granitsokkel og består af en Hovedfløj, i Kælder, 2 Stokv. og Tagetage, anl. efter Sidekorridorsystemet og indeholdende 10 alm. Klassev., 2 Sangkl., Sløjdkl., Kontorer, Børnehave m. m., samt en Sidefløj, i Kælder og 1 Stokv., med Gymnastiksal m. m. *Rahbeksolen for Dreng* (den tidl. Forberedelsessk. til Frederiksberg Gymnasium), Rahbeks Allé 4; Bygn. („Rahbeksolerne“, rummer tillige Pigeskolen), i Kælder og 3 Stokv. med pudsede Façader paa Granitsokkel, er opf. 1924 (Arkt. N. Hauberg) efter Sidekorridorsyst. og indeholder 15 alm. Klassev., Gymnastiksal, Sløjdkl., Sangkl., Bestyrerbl. m. m. *Thorvaldsenskolen for Dreng* (den tidl. Forberedelsessk. til Skt. Jørgens Gymnasium), Philippavej 1. *Niels Hjort-Skolen* (den tidl. Forberedelsessk. til Svanholm Gymnasium), Frederiksberg Allé 22. *H. F. Feilbergs Skole*, Rosenvængets Hovedvej 16. *Thorvaldsenskolen for Piger* (de tidl. Forberedelsesskoler til Nørre Gymnasium og S. Milos Sk.), Thorvaldsensvej 5; Bygn., i Kælder og 4 Stokv. med Tagetage, opf. 1924 (Arkt. N. Hauberg) af gule haandstrøgne Mursten paa Granitsokkel, er anl. i Vinkelnorm efter Sidekorridorsyst. og indeholder 16 Klassev., Gymnastiksal, Sangkl. m. m. *Rahbeksolen for Piger* (den tidl. Forberedelsessk. til Falkonergaardens Gymnasium), Rahbeks Allé 4. *Amagerbro Forberedelsessk. for Piger*, Peter Vedelsvej. Endvidere de to i Gentofte Kommune liggende *Tranegaardsskoler* for Dreng og Piger. — Skolerne, der gennem 5 etaarige Klasser forbereder til Optagelse i Mellemkolen, havde $\frac{1}{7}$ 1928 c. 3000 Elever samt 13 Bestyrere, 92 faste Lærere og 62 Timelærere. Til 5 af Skolerne er knyttet Børnehaver. (Se H. Kyrre, Blade af den kbh. Privatskoles Hist. De forenede Skoler. Kbh. 1926).

Af Forberedelsesskoler nævnes endvidere: *Krebs' Skole*, Stockholmsgade 5, opr. 1872; 291 Elever. — *Finn Tulinius' Skole*, Rosenvængets Allé 25, opr. 1922; 259 Elever.

2. Kirke- og Menighedsskoler. *De forenede Kirkeskoler*, Nørregade, aabnedes Aug. 1864, efter at samtlige Kirkeskoler var nedlagt $\frac{1}{10}$ 1853; den nuvæ. Bygning toges i Brug 1865. Skolen, der er en Mellem-skole med Fællesundervisning for Dreng og Piger, havde $\frac{81}{12}$ 1927 en Formue paa c. 740,000 Kr. og Legater til et Beløb af c. 150,000 Kr. Elevantallet c. 220. — *Skt. Petri Mellem- og Realskole*, Larslejstræde 5, opr. 1818, selvej. Institution; Bygn. opf. 1899; 269 Elever (Dreng). — *Skt. Petri Pigeskole*, Skt. Pederstræde 4, opr. 1799, selvej. Instit.; 124 Elever. (Om Skt. Petri Mellem- og Realsk. og Skt. Petri Pigesk. se L. Bobé: Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen. Ihre Kirche, Schulen

Institut Jeanne d'Arc.

und Stiftungen 1575-1925. Kbh. 1925). — *Skt. Knuds Skole*, Stenosgade 4 (se p. 311 f.), opr. 1869, ejes af Skt. Knuds Stiftelse; 303 Elever (Dreng). — *Skt. Ansgars Kirkeskole*, Bredgade 67 og 69 (se p. 310), opr. 1816, ejes af Skt. Ansgars Menighed, Drengesk. og Pigesk. med henholdsvis 27 og 64 Elever. — *Skt. Annæ Skole*, Hans Bogbinders Allé 4 (se p. 312), opr. 1897, ejes af Skt. Annæ Stiftelse; 180 Elever (Dreng og Piger). — *Skt. Josephs Skole*, Nørrebrogade 27 (se p. 313), opr. 1906, ejes af Skt. Ansgars Stiftelse; 131 Elever (Dreng og Piger). — *Skt. Mariæ Skole*, Boyesgade 8 A (se p. 311), opr. 1889, Drengesk. og Pigesk. med 65 Elever hver. — *Skt. Josephsøstrenes Skole*, Frederiksberg Allé 74, aabnet 1878 paa Bülowvej og 1884 flyttet til Frederiksberg Allé (Nr. 15-17); den nuv. Bygning, „Institut Jeanne d'Arc“ (opf. 1923-24, Arkt. Mandrup-Poulsen), bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, af røde Mursten (over Stueetagens pudse Mure), i 4 Stokv. med Mansard, og indeholder 29 Klassev., Sangsal og Gymnastiksal med tilhørende Scene. I den ene Fløj et Huskapel, hvis Hvælvinger bæres af 2 Søjlerækker; over Hovedalteret 5 Glasmalerier, desuden 2 Sidealre. Skolen omfatter Underskole, Mellemsk. og Realkl.; 500 Elever (Piger) og 28 Lærere. — *Skt. Josephsøstrenes Skole*, Østerbrogade 7 D, opr. 1857, oprindl. paa Toldbodvej; den nuvæ. anselige Bygning er indviet $\frac{7}{7}$ 1915; 424 Elever (Piger).

— *Mosaisk Drengeskole*, Ingemannsvej 21, Legatskole under den mosaiske Menighed, aabnet ¹⁷/₁₁ 1805 i Skindergade, 1807-44 i Farverg., derefter atter i Skinderg., 1912 flyttet til Frederiksberg; 175 Elever (se H. Cohn, Friskolen for Drengbørn af den mosaiske Tro 1805-1905, Kbh. 1905). — *Carolineskolen* (mosaisk Pigesk., opkaldt efter Fr. VI's Datter, Prinsesse Caroline), Charlottegade 34-36, Legatskole under den mosaiske Menighed, aabn. ²⁸/₁₀ 1810 i Pilestræde i egen Bygning; 213 Elever (se Carolineskolen 1810-1910, Kbh. 1910).

3. Stiftelses- og Velgørenhedsskoler. *Det forenede Velgørenhedsselskabs Skole* (Frederik Barfods Sk.), Filippavej 1, aabn. ²⁸/₁ 1834 af det 1832 stiftede Selskab; 80 Elever (Dreng). — *Det søsterlige Velgørenhedsselskabs Skole*, St.-Kannikestræde 13, aabn. ¹⁰/₁ 1791 af det 1790 stiftede Selskab; 45 Elever.

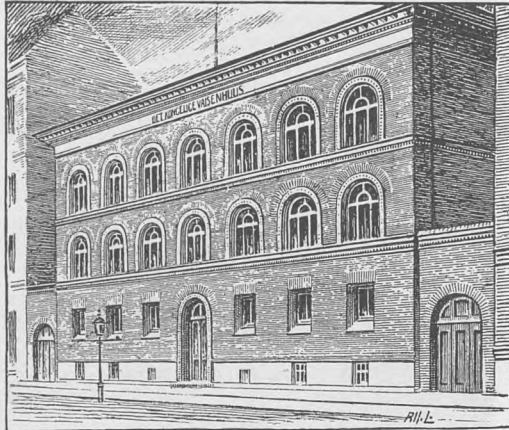
4. Andre Skoler. *Komtesse Moltkes Pigeskole*, Østersøgade 86, opr. ¹/₁₁ 1870 af Komtesse Th. Moltke, 1878-95 med Lokaler i N. Zahles Skole, derefter i egen Bygning (se Østersøgades Gymnasium p. 465); 547 Elever (fordelt i Undersk., Mellemsk. og Realkl.) samt 30 Lærere og Lærerinder. — *Døtreskolen paa Christianshavn*, Dronningensgade 67, opr. 1799 af en Kreds af Forældre, benyttede lejede Lokaler, indtil den 1912 erhvervede sin nuværende Bygning (opf. 1778, i Kælder og 3 Stokv. med Mansardtag og Frontespice; restaureret og udvidet til Brug for Døtresk. af Arkt. J. C. F. Olrik); 265 Elever (se Skolens Aarsberetn. 1927 ff.). — *Christianshavns Pigeskole*, Overgaden n. Vandet 29, opr. 1818; 55 Elever. — *Billes Skole*, Amalievej 20, opr. 1899 (Fortsættelse af en anden Skole), indtil 1909 paa H. C. Ørstedesvej, Grundskole med Præliminærkl.; 234 Elever (Dreng og Piger). — *Borger- og Realskolen*, Frbg. Bredegade 6; 65 Elever (Dreng). — *Gregersens Skole*, H. C. Ørstedesvej 65-67, opr. 1865; 155 Elever (Dreng) [se „Gregersens Skole. Minder om Virksomheden 1865-1915“, Kbh. 1915]. — *Frk. Hilarius Kalkaus Skole* (for svagtbegavede, talelidende Børn), Willemoesgade 8, opr. 1900, 20 Elever. — *Bjerregaards Skole* (for svagtbegavede Dreng), Ryesgade 125, opr. 1870, 30 Elever. — Børnehjemmet Godthaabs Skole, se under Stiftelser; Dronning Caroline Amalies Pigeskole, se Dronning Caroline Amalies Asyl under Stiftelser; K. F. U. M.s Seminariskole se K. F. U. M.s Seminarium p. 442; Skolen for Vanføre, se Hjemmet for Vanføre p. 473.

Det kgl. Vajsenhus, Nørre-Farimagsgade, er opr. ved Reskr. af ⁸/₄ 1720 for forældreløse Børn fra hele Landet, idet Kongen hertil bestemte årligt 2000 Rd. af Postkassen samt skænkede det 60,000 Rd. af Postindtægterne, og 17,645 Rd., som var tilfaldne ham i Prisepenge, m m.*), og Ret til at holde Manufaktur, Bogtrykkeri og Apotek og efterhaanden flere andre Privilegier, deribl. Eneret til at forlægge Bibel, Katekismus og Salmebog, samt overlod det den Gaard paa Nytorv, hvori Æt 1710 ophævede ridderlige Akademi var blevet indrettet 1691 (en gammel Adelsgaard i 1 Stokv.). Stiftelsens Direktion overlodes til Missionskollegiet. Efter at Gaarden var bleven indrettet til dens nye Brug, begyndte Vajsenhuset sin Virksomhed ¹¹/₁₀ 1727 (Fundats af ²¹/₇) med 24 Dreng og 20 Piger. Allerede 1728 husede det 100 Børn. Men s. Aar brændte en Del af Bygningen. Paa dens Grund opførtes en langt aneligere Bygn. (Arkt. J. C. Krieger), med Kælder og 3 Stokv., i hvis Midtparti med Taarn der var Kirke (ogsaa i den ældre Bygn.

*) *Konventhuset* („domus Misericordiæ“), den Kbh.ske Fattigstiftelse, hvorfra Almisseuddeling foregik, og som var oprettet af Chr IV (Bygningen indviedes ¹/₅ 1630) paa Hj. af Silkegade og Pilestræde, hvor der tidligere havde været et kgl. Silkevæveri (det kaldtes derfor længe „Silkehuset“), og hvor omtrent nu „Bikuben“ er, afstod af sine Midler 26,212 Rd. til Vajsenhuset, mod at dette efter Branden efterhaanden optog Konventhusets forældreløse Børn (107 ialt).

var der Kirke; den regnedes som Annekskirke til Slotskirken og var tilgængelig for alle), medens der paa hver Side af Kirken var dobbelt Stentrappe op til Apotek og Boglade; 1775 blev Bygningen restaur. og udvidet af Harsdorff. I Vajsenhuset oprettedes 1736 en særlig Skole (Charité-sk.) for fattige Børn, som atter ophævedes 1763 for Pigernes og nogle Aar efter ogsaa for Drengenes Vedkommende. Struensee ophævede helt Stiftelsen i 1771, men ^{12/11} 1772 genoprettedes den, og ^{11/10} 1773 aabnedes den med 33 Dreng og 25 Piger. Da Bygningen atter brændte 1795, fik Vajsenhuset en Tid Plads paa Blaagaard (se p. 442), hvorefter Børnene sattes i Pleje paa Landet. Først efter at den tidligere Grund i 1800 var solgt til Kommunen (se p. 398), blev der tænkt paa et nyt Hus; 1806 købtes for 41,250

Rd. afdøde Etatsrd. Hemmerts Gaard paa Købmagergade Nr. 44. Men Kriegen og andre Aarsager forsinkede Indflytningen, og først ^{9/12} 1811 aabnedes atter Skolen med de 21 Plejebørn, som var i Kbh., og 16 faderløse, medens forøvrigt Børnene anbragtes hos Plejeforældre uden for Huset. 1824 oprettedes „Normalskolen for indbyrdes Undervisning“ for 100 Børn, og dette gav Stødet til, at man fra 1826 helt opgav Kasereringssystemet og, iøvrigt som fra 1811, kun havde skolesøgende Børn,

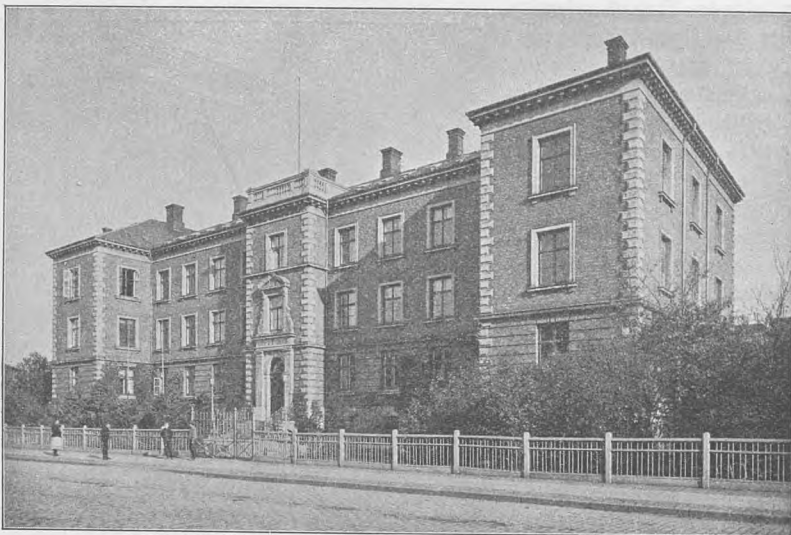

Det kgl. Vajsenhus.

dels „Vajser“, dels „faderløse“ (Kirken blev ikke genoprettet, og Sognet lagdes ind under Helligaands). Skolen voksede i de næste Aar betydeligt. For at kunne delagtiggøre Provinserne i Stiftelsens Velgørenhedsværk solgtes efter kgl. Res. 1872 den store og alt for kostbare Ejendom paa Købmagergade (for 442,600 Kr.), og efter Tegn. af Arkt. C. F. Rasmussen opførtes 1874-75 den nuv. Skolebygning (Grundst. nedlagt ^{18/3} 1874, indviet ^{1/3} 1875; vurd. til 187,000 Kr.), i ital. Renæssancestil paa Granitsokkel af røde Mursten, 3 Stokv. høj over Kælder; i Vestibulen findes Buste af Fr. IV og Chr. IX, i Festsalen Malerier af Fr. IV (Kopi, skænket 1775, det eneste af Portrætsamlingen, der reddedes ved Branden 1795), samt de følgende Konger til og med Fr. VIII, endv. et af Alfr. Larsen malet Billede af det ældste Vajsenhus paa Nytorv (skænk. af Lærerpersonalet ved 200 Aars Jubilæet 1927) og Portrætmal. af Forstanderne Rung, Exner, Gandrup og Ottesen, af Axel Hou (skænk. v. s. Lejlighed af Foren. „Det gode Minde“). Paa selve Væggene i Klasserne er malet Landkort og Landskabsbilleder. — Foruden 121 forældreløse, som til Dels opdrages paa Stiftelsens Bekostning, undervises frit i Skolen 160 faderløse Børn (lige mange Piger og Dreng), og desuden yder Vajsenhuset aarlig 14,520 Kr. til forældreløse Børns Opdragelse i Stifterne uden for Sjællands Stift. I Aaret 1927-28 understøttedes ialt 184 Børn i Provinserne. Ved Børnenes 14. til 16. Aar sørges saa vidt muligt for deres Anbringelse. Fra Oprettelsen og til ^{31/3} 1927 er der ialt udgaaet 3536 Vajser og (siden 1824) 2887 faderløse fra Vajsenhuset. Det ejede ^{31/3} 1927 c. 2,100,000 Kr.; foruden fra Renterne heraf hidrører dets Indtægter fra Privilegiet

paa Bibler, Salmebøger og Katekismer (Apoteksprivilegiet solgtes 1877 for 125,000 Kr.) samt et aarl. Bidrag fra Finanserne paa 2600 Kr. Det styres under Sundhedsministeriets Tilsyn af en Direktion, et Kuratel og en Forstander. (Se A. Exner, Efterretn. om det kgl. V., Kbh. 1881. — Kirkehist. Saml. 4. R. III og IV. — Chr. Ottesen, Det kgl. V. gennem 200 Aar, Kbh. 1927).

Det Kongelige Opfostringshus og Den Thorupske Stiftelse, Kalkbrænderivej. Det kgl. Opfostringshus er stiftet af Fr. V ved Fundats af $\frac{20}{6}$ 1753 for 200 Drenge, paa Initiativ af J. H. E. Bernstorff, der blev dets første Direktør. Det begyndte sin Virksomhed $\frac{1}{10}$ 1755 i Overgaden oven Vandet paa Christians-

Opfostringshuset.

havn (Bygningen, opf. af Bygningsinsp. Conradi, blev fra 1777 Søkvæsthus); herfra flyttedes det 1775 til St.-Kongensgade Nr. 108 (det tidl. „Christians Plejehus“), og 1880 til den nuv. Bygning, indviet $\frac{20}{6}$ 1880, opf. for 170,000 Kr. efter Tegn. af L. Knudsen, i 3 Stokv. og Kælder, med fremspringende Midparti og Tværløje for Enderne. Stiftelsen er bestemt som Hjem for trængende, men velbegavede og flittige Drenge (i Alderen 10-14 Aar), der faar fri Undervisning, Forplejning og Beklædning samt Konfirmationsudstyr. Der skaffes de udgaaede Elever Lærlingspladser, og der ydes dem nogen Støtte i Læretiden. Da Elevantallet efterhaanden havde maattet indskrænkes som Følge af økonomiske Vanskeligheder, bestemte Magistraten, under hvis Bestyrelse Stiftelsen fra $\frac{20}{12}$ 1857 er henlagt, $\frac{2}{9}$ 1918, at Renterne af Kancellird. Ole Thorups Legat (stiftet ved Testamente af $\frac{17}{11}$ 1875; c. 700,000 Kr.) skulde anvendes til Opfostringshuset, der derefter fik Navnet „Det kgl. Opfostringshus og Den Thorupske Stiftelse“. Stiftelsen ejede ved Udg. af 1927 i Kapital, Bygninger og Legater 787,104 Kr. foruden 8952 Kr. i særlige Legater; den faar Understøttelse af Staten og Københavns Kommune (1927 henhv. 25,110 Kr. og 22,500 Kr.), desuden 12,000 Kr. aarl. i Afgift af Klasselotteriet, 2900 Kr. aarl. som Erstatning for Kollekt- og Tavlepenge samt 1600 Kr. aarl. for Trækning af Klasselotteriet. Ved Stiftelsen er ansat 1 Forstander, 7 Lærere og 1 Økonoma, og der er

c. 110 Elever. (Litt.: A. T. Høy, Det kgl. Opfostringshus 1753-1903, Kbh. 1903. — Jens Marton, Personligheder fra svundne Dage ved det kgl. Opfostringshus 1874-1920, Kbh. 1920. — S. N. Holck, Det kgl. Opfostringshus og Den Thorupske St. 1903-1928, Kbh. 1928. — J. Fuglede, Opfostringshusforen. gen. 50 Aar, Kbh. 1922).

Det kgl. Blindeinstitut, Kastelsvej. Det ældre er oprettet $\frac{10}{8}$ 1811 af Selskabet „Kjæden“, der paa Forslag af Præsten, Prof. C. F. Brorson og Overhofmarskal, Overkmhr. A. W. Hauch besluttede at gøre Blindesagen til sin Hovedopgave. Det begyndte i et lejet Lokale i Aabenraa med 12 Elever, der for det meste fik gratis Undervisning; men allerede Aaret efter traadte Staten til med et aarl. Bidrag paa 1000 Rd., det tillagdes Prædikaten „kgl. Institut“, og det fik sin egen Bygning

Det kgl. Blindeinstitut.

paa Hj. af Niels Hemmingsens- og Valkendorfs-gade, hvori der indrettedes Bolig for indtil 24 Elever; 1825 forenedes med det en Arbejds- og Forsørgelsesanstalt (12 Pladser) for forhenv. Elever; den fik egen Bygning paa s. Grund. Men Undervisningen var i det hele meget primitiv, og der nedsattes derfor 1852 en af Ministeriet og Kjæden valgt Kommission til en bedre Ordning af Blindesagen, og Følgen blev, at Staten ifl. Lov af $\frac{21}{1}$ 1857 oprettede et nyt Institut, mod at Kjæden gav 149,000 Kr. til Opførelsen af en ny Bygning og fik 2 Medlemmer i Bestyrelsen og Ret til at besætte 18 af Pladserne. Bygningen opførtes 1857-58 efter Tegn. af F. Meldahl (indviet $\frac{5}{11}$ 1858), og Instituttet begyndte med 25 Elever under Ledelse af Forstander J. Moldenhawer; 1865 forøgedes Pladserne til 70 og i 1881, efter at Bygningen havde faaet en betydelig Udvidelse, til 100.

I Forening med Børnehjemmet, Blinde-Forskolen og Hjælpekølen (alle paa Røsnæs og opr. af Staten) varetager Instituttet blinde Børns Undervisning og Oplæring, der ved Lov af $\frac{21}{8}$ 1926 er ordnet paa følgende Maade: Børnene kan, hvor Forholdene kræver det, optages fra den spæde Alder i ovennævnte Børnehjem. I 8 Aars (eventuelt 6 Aars) Alderen optages Børnene paa Forskolen paa Røsnæs (opr. $\frac{1}{11}$ 1898, senere udvidet flere Gange; se II p. 517), hvor de gennemgaar 4 etaarige Klasser for derefter at overføres til Hjælpekølen (for de svagere be-

gavede) eller til Blindeinst. i Kbh. Skoleundervisningen afsluttes i 16 Aars Alderen, hvorefter de 2 flg. Aar anvendes til erhvervsmæssig Uddannelse, som fortsættes ved 1-3 Aars Ophold hos selvstændige Mestre rundt om i Landet. En Del Blinde faar Uddannelse i Musik, som afsluttes med Organisteksamen. For Ophold, Undervisning m. m. betales aarlig 600 Kr., hvilket helt eller delvis kan udredes af Hjemstedskommunerne. Blindeinst., der $\frac{1}{4}$ 1928 havde 118 Elever under 18 Aar, deraf 8 eksterne, samt 42 voksne eksterne Elever, henhører under Sundhedsministeriet og ledes af en Forstander. Det ejer et „separat Understøttelsesfond“ paa 50,750 Kr. samt Legater til et Beløb af c. 191,000 Kr.

Bygningen, nærmest i romansk Stil med Gavlmotiver fra norditaliensk Renaissance, er opf. 1857-58 af røde Mursten, paa Granitsokkel og med Forsiringer af gule Sten, og bestaar af en Hovedfløj (49 m lang) og to mod SV. udgaende Sideløje, alle i 2 Stokv. og med rundbuede Gavle; over Hovedfløjen er en Klokkestol. Hovedfaçaden har et stort Midtparti med halvrund Fronton, prydet med det danske Vaaben. Paa Siderne af Portalen, over hvilken staar: „Bekostet af Selskabet Kjæden 1857“, er anbragt to Zinkstatuer (blinde Børn, der læser og musicerer; af P. S. Daniel). 1879-80 opførtes en Tilbygning (Arkt. F. Meldahl) mod S. parallel med Hovedfløjen, forbunden med Sideløjerne ved to lave Forbindelsesbygninger og i samme Stil og Højde som de andre Fløje.

Til Hjælp og Forsorg for Blinde findes forskellige Institutioner, dels Statens, dels private. Af Statens findes: *Værnehjemmet for blinde Kvinder*, paa Røsnæs, beregnet til (livsvarig) Optagelse af de af Hjelpekolens kvindelige Elever, der ikke paa anden Maade kan faa den nødvendige Hjælp og Vejledning under deres Arbejde; Betalingen, 600 Kr. aarl., udredes eventuelt af Hjemstedskommunen. Desuden *Statens Trykkeri og Bibliotek for Blinde* (i Tilknytning til Blindeinst. i Kbh.) og *Blindes Erhvervsdepot* (et Salgsdepot for Blindes Produktion, opr. ved Medvirken og Tilskud af Staten). Den private Forsorg ydes gennem flere Hjem og Foreninger, der med Undtagelse af Hvilehjemmet alle modtager aarligt Tilskud af Staten: *Kjædens Arbejdshjem*, Klerkegade 10 (for arbejdsføre Kvinder), en Fortsættelse af den ovennævnte Arbejds- og Forsørgelsesanstalt, der 1861 indrettedes alene for Kvinder og April 1869 flyttede til en ny Bygning i Klerkegade (Arkt. F. V. Tvede), efter at den gamle 1866 var solgt til Sparekassen for Kbh. og Omegn; det 1861 af „Kjæden“ oprettede Asyl for blinde Børn er f. T. nedlagt. *Hjem for arbejdsføre blinde Kvinder*, Mariendalsvej 30 (indviet $\frac{10}{12}$ 1900), og *Elisabeth Staus Hvilehjem*, beregnet for ældre blinde Kvinder, der ikke længere er arbejdsføre. Friboliger for Blinde findes endv. i „De blindes Hus“, Børgensegade 4, der ejes af det 1911 stift. „Dansk Blindesamfund“; Værksteder for Blinde og Udsalg af disses Arbejder (St.-Kongensgade 44) er, opr. af den 1862 stift. Forening „Blindes Selvvirksomhed“.

Litt.: J. Moldenhawer, Det kgl. Blindeinstituts Hist. osv., Kbh. 1883. — S. Forf., Det kgl. Blindeinst.'s Hist., i Aarsberetn. fra det kgl. Blindeinst. 1898. — S. Forf., Det kgl. Blindeinst.'s Hist., Kbh. 1905.

Det kgl. Døvstummeinstitut, Kastelsvej, er opr. ved Fund. af $\frac{17}{4}$ 1807. Det begyndte under Ledelse af Dr. med. P. A. Castberg i et lejet Lokale i Sølvgade og flyttede 1823 til Rabes Gaard i Stormgade, som Staten havde købt; 1838-39 opførtes for c. 28,500 Rd. dets nuvæ. Bygninger (Arkt. Wahl), som toges i Brug $\frac{2}{9}$ 1839. De bestaar af 2 grundmurede Fløje i 2 Stokv., der støder sammen i en stump Vinkel; 1858-59 udvidedes Vestfløjen (Arkt. Th. Sørensen), hvorved Insti-

tuttet fik Plads til 130 Elever. I Beg. var alle døvstumme Børn, som ved Plak. af $\frac{1}{4}$ 1817 blev underkastet Skoletvang, henvist til Instituttet, hvor de undervistes efter Tegnetoden. I 1850 oprettede imidlertid cand. theol. (senere Præst) V. Dahlerup en privat Døvstummeskole grundet paa Talemetoden; den havde først lejet Lokale og flyttedes senere til Baggesensgade; snart blev H. P. Duurloo Bestyrer, og efter ham 1856 Joh. Keller; 1867 anerkendtes den af Staten som et officielt Led af Døvstummeundervisningen, og efter Kellers Død (1884) overgik den til Staten. I 1881 oprettedes *det kgl. Døvstummeinstitut i Fredericia* (se VII p. 468) og 1891 *den kgl. Døvstummeskole i Nyborg* (se IV p. 635), hvortil Eleverne fra Kellers Skole overflyttedes. Døvstummeundervisningen er ved Lov af $\frac{31}{3}$ 1926 ordnet saaledes: Alle døvstumme Børn i 7 Aars Alderen indkaldes til Optagelse paa Forskolen paa det kgl. Døvstummeinstitut i Kbh., hvor de undervises efter Talemetoden, og efter et Aars Forløb fordeles de efter Anlæg, saaledes at de uegentlig døvstumme overføres til Nyborg, medens de egentlig døvstumme forbliver endnu et Aar i Kbh., hvorefter de sendes til Fredericia for at undervises paa Afdelingerne A (de bedre begavede), B (de middelbegavede) og C (de mindst begavede), paa A- og B-Afdelingen efter Talemetoden, paa C-Afd. efter Skrift-Haandalfabetmetoden; A-Afdelingen blev fra Aug. 1904 en selvstændig Institution, *den kgl. Døvstummeskole i Fredericia* (se VII p. 469). For hvert Barn betales aarlig 600 Kr. for Ophold, Klæder, Pleje og Vask; i Tilfælde af Uformuenhed udredes Betalingen af vedkommende Købstad eller Amt. — Instituttet i Kbh. har en Forstander, 6 Lærere og 2 Lærerinder foruden honorarlønnede Lærerkrafter; der var $\frac{81}{12}$ 1927 56 Elever, hvoraf 21 Piger. Til Instituttet er knyttet en Børnehave, hvor Børn i 6 Aars Alderen ifl. Loven har Ret til at optages, og før den Alder kan optages, hvis Forholdene taler derfor. (Goos, Det kgl. Døvstummeinst. i Kbh. 1807-1907, Kbh. 1907).

Frk. Th. Madsens Skole for døvstumme Børn, Sortedams Dossering 77, *Frk. Henriette Thestrups Skole*, Larslejstræde 15, og *Frk. Yelva Søbørgs Skole*, Madvigs Allé 14, staar under Tilsyn af Døvstummeanstaltens Undervisningsraad, der bestaar af Forstanderne og nogle af Lærerne valgte Repræsentanter.

Om de andre Institutioner for døvstumme (Alderdomshjemmet, Asylet og Arbejdshjemmet) se under Stiftelser.

Statens Institut for talelidende, Rosenvængets Allé (tidl. paa Døvstummeinstitutet), er opr. $\frac{1}{4}$ 1898 (selvstændigt fra $\frac{1}{4}$ 1916) og yder Hjælp til unge talelidende fra hele Landet. Det er delt i 3 Afdelinger: 1) for stammende, der behandles paa 6 Ugers Kursus med Ophold paa Instituttet, 2) for Elever med Talefejl, der behandles paa ubestemt Tid, ogsaa med Ophold paa Instituttet, 3) for Patienter med medfødt Ganespalte, der dels opereres, dels behandles med Protese.

Hjemmet for Vanføre, Toldbodvej 34, er opr. af „Samfundet, som antager sig vanføre og lemlæstede Børn“ (stift. af Pastor Hans Knudsen $\frac{12}{10}$ 1872 med en Poliklinik og 1874 en Oplæringskole for vanføre Børn). 1895 købtes Ejendommene Toldbodvej 34-36 med tilhørende Sidebygning og samtidig opførtes en Bagbygning; senere købtes Naboejendommene Toldbodvej 38-42 og i 1919 Toldbodvej 32; Ombygningerne af disse Ejendomme er foretaget af Arkt. Leuning Borch og Gotfred Tvede. I Hjemmet findes en Poliklinik (c. 1500 Patienter aarl.), et Hospital og en Gæstefld. (c. 107 Senge), Bandageri, Haandværksskole (c. 150 Elever aarl.), Barneskole (c. 90 Elever), samt Aften- og Klinikskole, og i Hjemmet bor

c. 120 Voksne og Børn til Oplæring. Endvidere ejer Institutionen Sanatoriet „Børnely“ ved Rungsted (opr. 1893; c. 100 Pl. for Rekonvalescenter). — Institutionen ledes af en Bestyrelse paa 12 Medlemmer, den dagl. Drift af en Forstanderinde og en Klinikforstander, der tillige er Hjemmets Overlæge. Budget 1926-27: c. 1,425,000 Kr.; Staten bidrager aarl. c. 500,000 Kr., og endvidere faar Institutionen Tilskud fra Amter, Byraad, Sogneraad og Legater (den saml. Legatkap. udgør c. 1,6 Mill. Kr.).

Aandssvageanstalten paa Gamle-Bakkehus, Rahbeks Allé 21 (dels paa Kbh.s, dels paa Frederiksbergs Grund), en Afd. af den sjællandske Aandssvageanstalt, er opr. ved milde Gaver især paa Initiativ af Dr. med. J. R. Hübertz og begyndte sin Virksomhed ^{15/11} 1855 i lejet Lokale paa Gl.-Bakkehus, som Hübertz og Medkommiterede købte 1859 for 12,500 Rd. Ved nye Gaver og ved Indtægterne af et Industriloteri opførtes 1859-60 efter Tegn. af F. Meldahl den nuvæ. Bygning for 60 Børn, af røde Mursten, bestaaende af en Hovedfløj i Kælder og 3 Stokv., med fremspringende Endepartier, og to Sidefløje i 2 Stokv.; over Hovedindgangen fra Haven er der en Zinkgruppe (Moderkærligheden) af Th. Stein; 1870 og 1882 opførtes 2 nye Bygninger, i 2 Stokv. (Arkt. Murermester J. C. Sørensen), til Plejehjem for uhelbredelige; 1887 aabnedes et Børneasyl i det gamle Rahbekske Hus, hvor der nu er Museum (se Museer). Til Anstalten hører en c. 2,2 ha stor Have. En i 1895 tilkøbt Villa op til Anstalten var en Tid Forstanderbolig, men er nu Hovedkontor m. v. for hele den sjællandske Aandssvageanstalt. Den sjællandske Aandssvageanstalt, en selvejende Stiftelse til hvilken aandssvage fra Sjællands og Laaland-Falsters Stifter fortrinsvis har Adgang (Lov af ^{21/2} 1902 og min. Bkg. af ^{25/1} 1907), bestaar af 5 Afdelinger: Ebberødgaard (Birkerød Sogn, se II p. 86), Lillemosegaard med Gammellosehus (Gladsaxe Sogn, se II p. 269), Karens Minde (se ndfr.), Gamle-Bakkehus og Rødbygaard (under Opførelse) i Rødby Havn (desuden indlægger Anstalten Alumner paa det private Aandssvagehjem Korsevad ved Ringsted). Gl.-Bakkehus er udelukkende Skolehjem (delt i en Forsøgsafdeling, en Læseskole og en Arbejdsskole) for udviklingsdygtige Børn og har for Tiden 215 Alumner; Anstalten ledes af en Forstander, der tillige er Tilsynsførende med de i kontrolleret Familiepleje anbragte Alumner (hvoraf der under den sjællandske Aandssvageanstalt findes ialt c. 220); endvidere er ved Anstalten ansat 1 Overlærerinde, 11 Lærere og Lærerinder og 3 Plejemødre. Den sjællandske Aandssvageanstalt ledes af en Bestyrelse paa 3 Medlemmer.

Karens Minde, Enghavevej, en Afdeling af den sjællandske Aandssvageanstalt (se ovfr.), er opr. 1880 paa en Ejendom, som Døvstumme- og Aandssvagelæreren Keller købte og udvidede, idet Staten ydede ham et Laan af 110,000 Kr. Bygningen er opf. efter Tegn. af V. Klein. I 1905 og 1914 er opf. betydelige Tilbygninger, saaledes at Anstalten nu har Plads til 150 Alumner (uhelbredelig aandssvage Børn). Anstalten ledes af en Forstanderinde. Villa Popina Ø. for Vestre Kirkegaard har hørt til Anstalten indtil 1902.

Biblioteker og videnskabelige Institutioner.

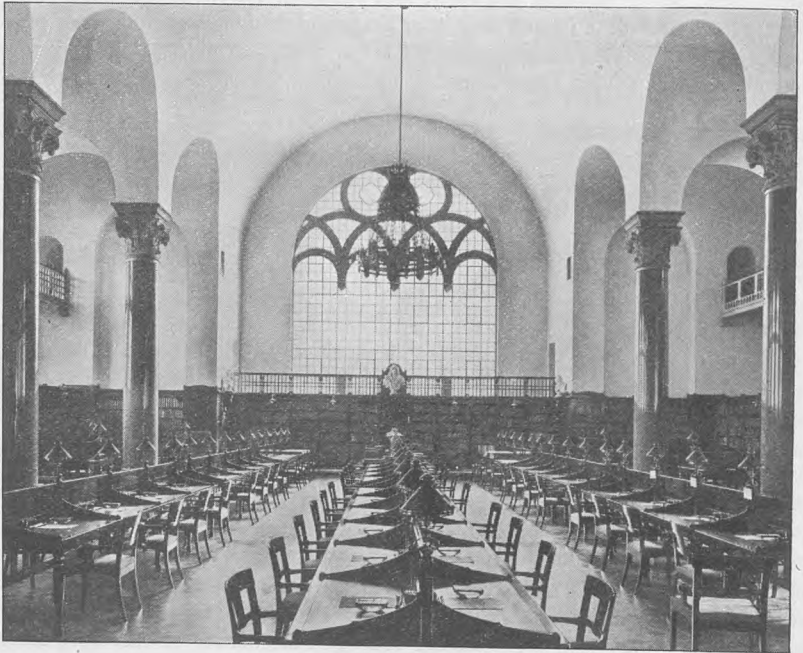
Det kgl. Bibliotek (*Nationalbiblioteket*), Nordens største Bogsamling, Slots-
holmen (se Kortet p. 337). Af de danske Konger er Chr. III den første, som med
Sikkerhed vides at have ejet et Bibliotek, men hvad han og hans Søn Fr. II havde
samlet af Bøger, skænkede Chr. IV 1605 til Universitetsbiblioteket. Det er Fr. III,
selv lærd og stor Bogelsker, hvem det kgl. Bibliotek skylder sin Tilblivelse. I
Aarene 1661-64 erhvervede han de tre Adelsbiblioteker, som udgør dets Grund-
stamme: Joachim Gersdorffs, Laurids Ulfelds og Peder Scavenius's, alle rige paa
udenlandsk, særlig romansk Litteratur, men sparsomt forsynede med nordisk. Som
Gave fra den islandske Biskop Brynjólfur Sveinsson modtoges en lille, men udsøgt
Samling af oldislandske Pergamentshaandskrifter, deribl. de enestaaende og verdens-
berømte Codices af den ældre Edda og Flatøbogen, og af Keplers Søn købtes for

Det kgl. Bibliotek, set fra Christiansgade.

600 Rd. Tyge Brahes haandskrevne Originalobservationer. Ved Kongens Død be-
stod Biblioteket, hvis første Bibliotekar var Peder Schumacher (Griffenfeld), af
c. 20,000 Bd. Under Chr. V erholdt det ved kgl. Forordn. af $\frac{17}{6}$ 1697 (nugældende
Lov af $\frac{1}{7}$ 1927) vederlagsfrit alle i det danske Monarki trykte Bøger, og det
voksende, bl. a. ved Købet af Esaias Puffendorffs og Chr. Reitzers righoldige Bi-
blioteker, saa stærkt, at det ved Fr. IV's Død udgjorde c. 40,000 Bd. Under Chr. VI
øgedes det yderligere til c. 70,000 Bd.; særlig værdifuld var Erhvervelsen af Chr.
Danneskjold-Samsøes Haandskrifts- og Palæotypsamling, som væsentligst stam-
mede fra den i 1725 styrtede Stormand Frederik Rostgaards i sjælden Grad ypper-
lige Bibliotek. Under Fr. V indlemmedes som Krigsbytte det i den store nordiske
Krig tagne Gottorpske Bibliotek, hvis Haandskriftsamling, der stammede fra de
middelalderlige Biblioteker i Bordesholm, Cismar og Løgumkloster, var af meget
betydelig Værdi; ved Køb erhvervedes store Dele af Hans Grams Bibliotek og af
Niels Foss' med danske Bøger vel forsynede Bogsamling. Glansperioden falder
dog under Chr. VII's Regering, da D. G. Moldenhawer var Overbibliotekar, og
Størstedelen af det 18. Aarh.'s rige og overordentlig alsidige Privatbiblioteker ind-
gik i det. Ved Testamente modtoges efter Danmarks største Bogsamler Otto Thott
en Manuskriptsamling paa c. 4000 Numre og over 6000 Bøger trykte før 1530;
paa Auktionen over hans Bibliotek, der omfattede henved 138,000 Bd., købtes

desuden c. 60,000 Bd. for c. 10,000 Rd. Ved Køb erhvervedes det vigtigste af Luxdorfs, Kofod Anchers, Henrik Stampes, C. F. Rotbølls, Chr. Martfeldts, Henrik Gerners og J. J. Bergers Biblioteker, ligesaa som Helhed J. H. E. Bernstorffs og af I. L. Holstein-Ledreborgs en Samling af Luthertryk og dermed samtidig Reformatjonslitteratur paa c. 2000 Bd.; F. A. Müllers Samling af kobberstukne Blade („Pinacotheca Dano-Norvegica Mulleriana“), Uldalls og Kalls Haandskriftsamlinger blev Bibliotekets Ejendom, og for c. 10,000 Rd. erhvervedes P. F. Suhms store Bibliotek paa c. 100,000 Bd., medens Henrik Hjelmstjernes enestaaende Samling af ældre dansk Litteratur paa c. 10,000 Bd. efter Ejerens Død indkom som Gave.

Det kongelige Biblioteks Læsesal.

Ved det 18. Aarh.'s Slutning udgjorde Biblioteket, der ved kgl. Reskr. af ^{15/11} 1793 gjordes offentlig tilgængeligt, c. 250,000 Bd. fraregnet Dubletterne, og stod i alle Fag og Videnskaber paa Højde med de ypperste Biblioteker i Europa. I Løbet af det 19. Aarh. beholdtes betydelige Forøgelse ved Rasmus Rasks Gave af 110 Haandskrifter paa Palmeblade og 40 paa Papir i Pali, Sanskrit og Singhalesisk, i sin Tid en af de første Samlinger i Europa; ved Aflevering fra Gehejmearkivet af Matthias Moths store Samlinger til en dansk Ordbog og Jakob Langebeks rigeholdige Ekcerpter til dansk Historie; ved Erhvervelsen af Moldenhawers Samling af fortrinlige græske, latinske og orientalske Haandskrifter, C. F. Weyses Musiksamling, Jens Baggesens, K. L. Rahbeks, J. F. Schouws, Chr. Molbechs, J. P. Mynsters, E. C. Werlauffs, Orla Lehmanns, C. F. Allens litterære Efterladenskaber (Breve, Dagbøger, Manuskripter o. s. v.) og Svend Grundtvigs omfattende Samlinger til Danmarks Folkeviser og dansk Folklore-Litteratur. Hertil er i det 20. Aarh. kommet Fr. Münters, P. O. Brøndstedts, Adam Oehlenschlägers, Georg

Brandes' og Vilh. Thomsens omfangsrige Brevvekslinger, N. W. Gades, J. P. E. Hartmanns og P. E. Lange-Müllers Musikmanuskripter, den Collinske Manuskript- og Brevsamling med bl. a. H. C. Andersens Kladder og Haandskrifter til de fleste af Eventyrene, L. F. A. Wimmers runologiske Samlinger med Papiraftryk af samtlige danske Runestene, den Windingske Samling paa c. 25,000 Blade til dansk Historie og den grevelige Holstein-Ledreborgske Haandskriftsamling paa c. 1000 Numre med rige Samlinger til Danmarks ydre og indre Historie i det 18. Aarh.'s første Halvdel. Biblioteket, der har eget Bogbinderværksted og fotografisk Atelier, anslaaes nu (1927) til at

omfatte c. 850,000 Bd., deraf c. 30,000 Haandskrifter og over 4000 Incunabler (Bøger trykte før Aar 1501), foruden omfattende Kort-, Billed- og Brevsamlinger; i kompres Opstilling, Bog ved Siden af Bog, optager dets samlede Bogmasse c. 24 $\frac{1}{4}$ km. Med Hensyn til den udenlandske Litteratur har det i Løbet af det 19. Aarh. mere og mere koncentreret sig om de humanistiske Fag, og ved Omordningen af Statens Biblioteksvæsen i 1926 (Betænkning af ^{20/11}) har det faaet tildeelt Stillingen som Landets Hovedbibliotek paa disse Fags Omraade, medens Matematik, Medicin og Naturvidenskab-

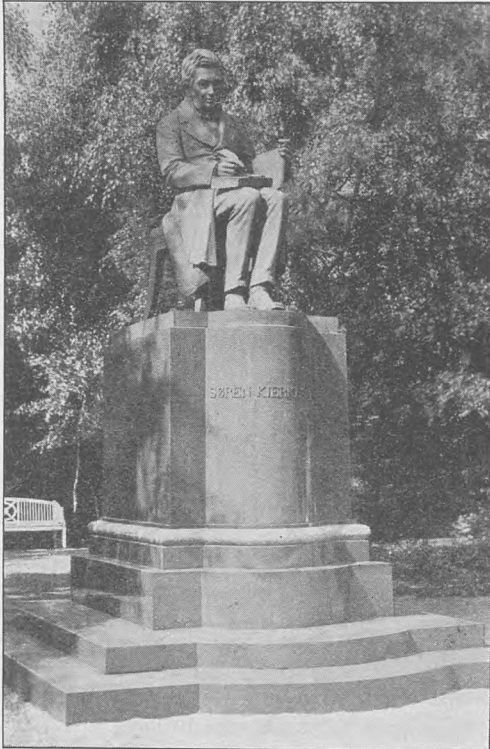
Bogmagasin i Det kongelige Bibliotek.

berne varetages af Universitetsbiblioteket. Den 1905 opr. Dansk Folkemindesamling har Lokaler paa Biblioteket. Det ved Biblioteket tjenstgørende Personale bestaar af 1 Overbibliotekar, 8 Bibliotekarer, 10 Underbibliotekarer, 8 Assisterende, 1 Bogbindermester, 1 Fotograf foruden Bude og ekstraordinær Medhjælp.

Bygningen (Arkitekt: Hans J. Holm, Konduktør: Magdahl Nielsen, hvem det smukke og stilfulde Møblement og Inventar skyldes; Opførelsessum: c. 2 $\frac{1}{2}$ Mill. Kr.) er opført i Aarene 1898-1906 af røde Mursten med rig Anvendelse af Granit, Sand- og Kalksten m. m. i frit behandlede, nærmest middelalderlige Stilformer og bestaar af 4 sammenbyggede Fløje og en Tværfløj, alle med Kælder og to Stokv.; hver af Sidefløjene, det halve af Tværfløjen og Bagfløjen ud til Christiansgade, de efter Magasinsystemet indrettede Bogfløje, er ved Jærnrastgulve delte, det nederste Stokv. i 2 og det øverste i 3 Etager. Over Dørene mod Christiansgade sidder to Marmorrelieffer af V. Bissen (Saxo og Tyge Brahe). Hovedfaçaden vender ud til Bibliotekshaven, der indrettedes efter Planer udførte af Thorvald Jørgensen

og Magdahl Nielsen og er et af Københavns skønneste og mest intime Haveanlæg. Her findes en Broncestatue af Søren Kierkegaard (af L. Hasselriis, afsl. ^{27/10} 1918), samt ved Rigsarkivet en Statue af Griffenfeld (afsl. ^{21/10} 1922, Billedhugger Carl Martin Hansen). I den østlige Del af Nordfløjen er bevaret 5 Hvælvinger fra Chr. IV's gamle Galejbygning. Den tidl. Biblioteksbygning er ombygget til Rigsarkiv (s. d.). — I Biblioteket findes malede Portrætter af O. Thott, P. F. Suhm, Hans Gram, Peder Griffenfeld, Fr. Fabricius, Georg Brandes og Dr.

med. William Richard Christiansen; Marmorbuste af Hjelmsstjerne (af Thorvaldsen) og Marmorrelief af F. A. Müller (af Wiedewelt).

Søren Kierkegaards Monument.

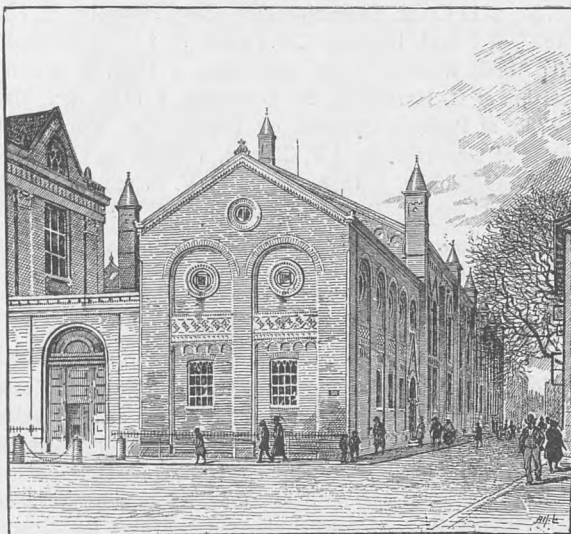
Litt.: Carl S. Petersen i Haandbog i Bibliotekskundskab II, 3. Udg. 1927, p. 88-122 med udførlige Litteraturhenvisninger; Hovedværket for den ældre Tids Vedkommende er E. C. Werlauff, Hist. Efterretn. om det st. kgl. Bibl., 2. Udg., Kbh. 1844. — Bibliotekets Aarsberetninger. — Om Bygningen se „Architekten“ ^{29/12} 1906 og Bogen 1906.

Begyndelsen til **Universitetsbiblioteket** blev gjort ved Universitetets Oprettelse, for en Del ved Gave fra Peder Albertsen (se p. 405). Det havde fra først sin Plads i Helligaandsklosteret og fik fra 1543 ogsaa Lokale i Skt. Rocchi Kapel ved Frue Kirke (se p. 232), indtil det senere flyttedes til selve Studiegaarden i Studenterboderne (se p. 406). I 1601 fik det en betydelig Forøgelse ved Prof.

Anders Lemwigs Testamente (c. 3000 Bøger og 175 Haandskrifter), og 1605 gav Chr. IV det Haandbiblioteket paa Københavns Slot (c. 1000 Bd.). Ved Midten af 17. Aarh. flyttedes det til Trinitatis Kirke (se p. 242); ved dets Brand 1728 talte det c. 35,000 Bd. foruden Haandskrifter; efter Kirkens Genopførelse fik det sin gamle Plads (1788 talte det c. 80,000 Bd.) og forblev her, indtil det flyttede ind i sin nuv. Bygning 1861. Det er efterhaanden vokset meget dels ved Gaver, dels ved Køb og dels ved de Frieksemplarer, som det fra Midten af 18. Aarh. var paalagt Byens Bogtrykkere, fra 1821 alle Rigets Forlæggere og fra 1832 alle Rigets Bogtrykkere at afgive til Biblioteket. Af de betydeligere Gaver nævnes J. G. Moltkes, som 1818 testamenterede Biblioteket sin naturhist. Bogsamling, „Bibliotheca Moltkiana“, og udsatte en Sum til Samlingens Forøgelse. Samtidig skænkede Botanikeren N. Wallich og det ostindiske Kompagni en Samling indiske Værker.

Toldkæmner, Etatsrd. J. H. Schou gav 1822 en stor Samling juridiske Værker med en Sum til dens Forøgelse, og 1839 fik Biblioteket ifl. Apoteker J. Møllers Testam. over 2000 Bd. kemiske, fysiske og farmaceutiske Værker. Af senere Indlemmelser nævnes det kirurgiske Akademis og det med samme forenede Classenske Litteraturselskabs medicinske Bogsamling, fremdeles Polyteknisk Institut og Pastoralseminariets Bogsamlinger og det ophævede Kommunitetsbibliotek (1852). En af de største Forøgelse fik det 1867 (kgl. Res. af $\frac{2}{8}$), da det af Generalmajor J. F. Classen stiftede og i den af Gehejmerd. P. H. Classen opførte Bygning i Amaliegade opstillede *Classenske Bibliotek*, c. 25,000 Bd., især Geografi og Naturhistorie, indlemmedes (de Vær-

ker, der omfattede Landbrug og Havedyrkning, gaves til Landbohøjskolen), og samtidig gav Fideikommiss'et en betydelig årlig Sum til Samlingens Forøgelse. I Haandskriftsamlingen maa særlig nævnes den Fr. Rostgaardske Samling, H. C. Ørsteds og Søren Kierkegaards Papirer samt de af R. K. Rask og N. L. Westergaard hjembragte Samlinger af Haandskrifter i Zend- og Pehlevisproget, hvoribl. de ældste eksisterende Zend

Universitetsbiblioteket.

Avesta-Tekster. Biblioteket rummer nu c. 430,000 Bd., c. 180,000 Disputatser og over 6500 Haandskrifter. I Finansaaret 1926-27 benyttedes Læsesalen af 30,254 Personer, og der var hjemlaant 26,858 Bd. Biblioteket har ifl. Lov af $\frac{1}{7}$ 1927 Ret til af danske Tryksager at rekvirere, hvad det har Brug for. I 1918 overførtes den udenl. juridiske Litt. til det kgl. Bibliotek, hvis medicinske Litt. samtidig overførtes til Universitetsbiblioteket. Efter en i 1928 fastslaaet Ordning er dette nu indenfor den udenlandske Litt. Hovedbibliotek for Medicin, Matematik og Naturvidenskab, medens de humanistiske Fag varetages af det kgl. Bibl. — I Biblioteket findes som selvstændig Samling den *Arnemagnæanske Haandskriftsamling*, bestaaende af c. 2570 Haandskrifter, c. 6000 Originaldiplomer og c. 10,000 Afskrifter, den største eksisterende Samling af oldnorsk-islandsk Litt., samlet af Islænderen Prof. Arne Magnusson og ved hans Død 1730 skænket Universitetet sammen med et Legat. I Biblioteksbygningen har tillige *Universitetets Arkiv* Lokale. — Biblioteksbygningen, c. 90 m lang, er opf. 1857-61 (Grundsten nedl. $\frac{1}{8}$ 1857) nærmest i norditaliensk Stil (Motiv fra Kirken S. Fermo i Verona) efter Tegn. af J. D. Herholdt for 204,767 Rd. af røde Mursten med Skifter af gule Sten og Forsiringer af røde, gule og glasserede Sten. Den er i to Stokv. og består af en mindre Forbygning ud til Frue Plads, 38 × 19 m, 8 m til Gesimsen,

hvori Forhal og smukt Trappeparti, og den egentlige Biblioteksbygning, 71 × 17 m, 11 m til Gesimsen, det indeholder den 55 m lange Bibliotekssal med et bredt omløbende Galleri og mindre Hvælvinger, der bæres af Jærnsøjler, medens Midtergangen har Tøndehvælvning af Jærn (c. 13 m over Gulvet). Trappen i Forhallen fører op til den 1891 i Brug tagne Læsesal (54 Siddepl.; Auditorium indtil 1881) og til Udlaanslokalet. I Mezzaninen findes en Tidsskriftlæsestue. 1907 udvidedes Biblioteket med en Tilbygning i Universitetets Gaard (Arkt. Martin Borch) med moderne ved Ristegulve adskilte Magasiner i 4 Etager, og 1928 gennemførtes en Ændring af Lokaleforholdene, hvorved bl. a. nye Kontorer indrettedes. Bibliotekets saml. Hyldelængde er c. 15,500 m. — Af malede Portrætter i Biblioteket nævnes: Rektor Torkel Baden, † 1732, af la Croix, Generalprokurør Casp. Bartholin (?), † 1738, Prof. M. T. Brünnich, † 1827, af J. Juel, Digteren Chr. Falster (?), † 1752, Griffenfeld, Kopi af Adam Müller efter Abrah. Wuchter, Læge Vilh. Hahn, † 1802, af la Croix, Rasm. Nyerup, † 1829, Pastelm. af C. Horneman, Fr. Rostgaard, † 1745, af I. Hørner, Biskop H. Trellund, † 1735, af Peder Wichmand, og Biskop Chr. Worm, † 1737. Desuden Marmorbuster af Generalmajor J. F. Classen, † 1792, og Gehejmerd. P. H. Classen, † 1825, samt J. G. Moltke, † 1818, alle af H. V. Bissen, og Gibsbuster af Zoologen O. F. Müller, † 1783, og Dr. teol. Balth. Münter, † 1793, den sidste af P. Gianelli.

Litt.: J. Forchhammer, Kort Uds. over Universitetsbibl. og den nye Biblioteksbygning Hist., Særtryk af Nord. Universitets-Tidsskr. 1859. — S. Birket Smith, Kbh.'s Universitetsbibl. før 1728, især dets Haandskriftsaml., Kbh. 1882. — Ex Bibliotheca Universitatis Hafniensis 1920. — Carl S. Petersen i Haandbog i Bibliotekskundskab 3. Udg. II p. 59-88 (her udførlig Litteraturfortegnelse).

Københavns Kommunebiblioteker (indtil 1918: Kommunens Folkebiblioteker) er oprettet af Kommunalbestyrelsen $\frac{2}{3}$ 1885 som en selvstændig kommunal Institution med en Bestyrelse, hvis Formand er Borgmesteren for Magistrats 1. Afdeling. Den bestod oprindeligt af 7 Folkebogsamlinger (med 3 Læsestuer), fordelt i de større Kvarterer af Byen, med en populær Bogbestand (1885: 14,000 Bd., 1912: 45,000 Bd.) af dansk Litteratur, beregnet for de brede Lag. Bogudlaanet var 1912 c. 358,000 Bd. til 8000 Læsere. I Aarene 1912-13 er Institutionen omorganiseret og omfatter nu et Hovedbibliotek, siden 1917 i Skt. Nikolaj Kirkebygning, 8 Kredsbiblioteker med Læsesale, 7 Udlaansfilialer og 3 Børnelæsestuer. Hovedbibliotekets Bogbestand (66,000 Bd.) omfatter dansk Faglitteratur, udenlandsk Litteratur paa Hovedsprogene og en Musiksamling. Kredsbibliotekerne (med en Bogbestand fra 10-20,000 Bd.) udlaaner dansk Skønlitteratur og populær Oplysningslitteratur, Ungdomsbøger og Musik. Det største Kredsbibliotek er 1918 indrettet i Helligaandshuset. Den samlede Bogbestand var 1927: 230,600 Bd. I 1927/28 udlaantes der ialt 1,812,017 Bd. til 62,824 Laanere, deraf 576,784 Bd. Faglitteratur. Læsesalene besøgte af 487,965 Personer. Det aarlige Budget beløb sig til 659,921 Kr.; som Statstilskud blev modtaget 94,500 Kr. Under Kommunebibliotekarens Bestyrelse henhører Raadhusbiblioteket (siden $\frac{1}{4}$ 1923).

Litt.: Beretninger 1885 ff. — Illustr. Beretning 1918-25, Kbh. 1925. — Københavns Kommunebiblioteker 1885-1925 i „Meddelelser og Boglister“ Nr. 65, Kbh. 1925.

Frederiksberg Kommunebiblioteker omfatter Hovedbiblioteket med Læsesal og Hovedkontor, Jærnbanestien, opr. 1914, og 3 Kredsbiblioteker (Kredsbibl. I, Jærnbanestien, opr. 1887, Kredsbibl. II, Niels Ebbesensvej 10, opr. 1887, Kredsbibl. III, Godthaabsvej 32 B, opr. 1901). Det samlede Antal Bind var $\frac{1}{4}$ 1928 31,886; 1927-28 var Udlaanet 292,510 Bd. og Antallet af Besøgende paa Læsesalen 17,280.

Personalet bestaar af 1 Kommunebibliotekar, 3 Kredsledere, 3 Assistenters og 10 faste Medhjælpere. Bibliotekerne administreres af Frdbg. Kommunalbestyrelses „Udvalg til Oplysningens Fremme“.

Københavns Raadstuearkiv nævnes første Gang ved Midten af 16. Aarh., men mistede Størsteparten af Byens Arkivalier ved Raadhusets Brand i 1728. Alene Privilegier og Adkomstbreve samt nogle enkelte Sager og Protokoller blev reddet. Fra 1728 er Arkivet bevaret fuldstændigt og omfatter — foruden Privilegier og Pergamentsbreve fra Middelalderen — Arkivalier, fremgaaet af Byens Administration i de sidste to Aarhundreder, og desuden Samlinger, bl. a. Resens, vedr. Hovedstadens Historie; Borgerrepræsentationen og Magistratens 3. Afd. (Fattigvæsenet) har dog deres særlige Arkivafdelinger. Raadstuearkivet har Lokaler paa Raadhuset i Fløjen under Borgerrepræsentationssalen. Nogle af Magasinerne strækker sig ind under Raadhushallen. Ialt raader det over 4800 Hyldemeter Plads, modtager aarlige Afleveringer fra Magistratens Kontorer og Institutioner (1927: 259 Bd. og 1601 Aktpakker foruden 1155 Bd. Tryksager) og udleverer Sager, som benyttes af Administrationen (1927: 166 Bd. og Pakker samt 5584 Journalsager og andre Akter). Læsesalen, som er offentlig tilgængelig, besøgte i 1927 af 1208 Personer. (Litt.: O. Nielsen, Bidr. til Kbh.s Raadstuearkivs Hist., Danske Saml. IV og Axel Linvald, Medd. fra Raadstueark. 1923 ff., Hist. Medd. om Kbh. 2. R. I Bd. ff.).

Det kgl. Garnisonsbibliotek, Amaliegade, er stiftet 1791 og fik sit nuvæ. Navn ²¹/₃ 1818. Det tæller c. 25,000 Bd., Kort og Planer.

Marinens Bibliotek (stiftet 1765 som „Søofficerernes Bibliotek“), der formentlig oprindelig havde sin Plads i Marinens Bygninger paa Gammelholm, flyttedes 1853 til Søkortarkivets Bygning ssdts. og 1874 til Søkortarkivets nye Lokaler i Grønningen; 1891 deltes Biblioteket i to Afdelinger; 1. Afd. flyttedes til Bredgade 28, medens 2. Afd. (arktisk Litteratur, Hydrografi, Oceanografi, Farvandsbeskrivelser o. l.) forblev i Søkortarkivet; endelig flyttedes 1. Afd. 1918 til Bredgade 25, medens dog Læseværelset forblev i Bredgade 28 i Forbindelse med Søofficersforeningens Lokaler. 1923 overgik arktisk Litteratur fra 2. til 1. Afd. Marinens Bibliotek er et Statsbibliotek med særlig Bevilling paa Finansloven under Marine-min.'s Budget. 1. Afd. (c. 18,000 Bd.) bestyres af en Bibliotekar, ansat af Marine-ministeriet, 2. Afd. (c. 5000 Bd.) af Direktøren for Søkortarkivet.

Hs. Majestæt Kongens Haandbibliotek, paa Christiansborg; det tæller c. 46,000 Bd. Den egentlige Stifter af det kgl. Haandbibliotek eller, som det da kaldtes, „Kabinetts-Biblioteket“, er Fr. V; det havde Plads i Christiansborg Slots nederste Mezzaninetage og skal have fyldt 8 Værelser, da det 1794 ødelagdes ved Branden. Først efterhaanden, navnlig ved Foreningen af flere kgl. og fyrstelige Privatsamlinger, lykkedes det atter at bringe det paa Fode; det havde indtil Branden 1884 Plads i Christiansborgs nederste Mezzaninetage; 1884-1922 var det anbragt paa Amalienborg; det optager nu 2 Sale i Beletagen og 7 Værelser i Mellemetagen paa Christiansborg.

Statistisk Departements Bibliotek, Slotsholmsgade 10, til almen Afbenyttelse, er c. 35,000 Bd., væsentlig dansk og fremmed Statistik, men ogsaa Topografi og delvis Historie, Nationaløkonomi m. m.

Geodætisk Institut, i den under Chr. IV opf. Proviantgaard paa Slotsholmen, er oprettet ved Lov af ²¹/₃ 1928 ved Sammenlægning af den danske Gradmaaling (opr. 1816) og Generalstabens topografiske Afdeling (opr. 1842). Institutet udfører

videnskabelige geodætiske, seismiske og astronomiske Maalinger, foretager Landets Opmaaling samt udgiver Kort over Riget. Personalet bestaar af 39 Tjenestemænd og 60 Ikke-Tjenestemænd samt c. 100 Arbejdssoldater. Institutet udgiver geodætiske Publikationer samt desuden aarligt c. 50 Kortblade; det besidder betydelige Samlinger af ældre indenlandske Kort, udenlandske Kort samt c. 1 Million nye danske Kort.

Søkortarkivet, Toldbodvej 19, blev opr. ved kgl. Res. af ²⁵/₁₀ 1784 paa Forslag af davær. Kaptajnløjtn. P. Løwenørn, som blev dets Direktør og ved Instruks af ²⁷/₁₂ s. A. bemyndigedes til fra Søetatens Arkiv og Admiralitetskontoret at faa ud-

Søkortarkivet og Meteorologisk Institut.

leveret alle der beroende, baade trykte og tegnede Søkort samt Tegninger og Papirer, der hørte hertil (herved frelstes disse Sager, idet Admiralitetsbygningen helt nedbrændte 1795). Efter at Arkivet foreløbigt havde haft Lokale i Regleringskommissionens Samlingsværelse paa Gammelholm, blev det flyttet til en grundmuret lille Bygning paa Holmen, ikke langt fra gl. Dok, hvor den i 1743 oprettede Skole for Nybordersdrengene havde været. Arkivet blev anlagt

efter Mønster af det franske „Dépot des cartes de marine“ og fik stor Betydning, navnlig ved Løwenørns Flid og udmærkede Arbejder. Tidl. havde de søfarende sejlet efter de 100 Aar gamle hollandske Søkort af van Keulen; de første danske Søkort, Høegs over Nordsøen og Lous' over Kattegat, udkom 1769, men var kun lidet bedre. Det første af Søkortarkivet stukne Søkort, over Shellandsøerne, udkom i 1787. I 1790 aikøbte Admiralitetet Professor Lous hans Privilegium paa Udgivelsen af Kort over Kattegat og de 3 Bælter til Fordel for Arkivet, og 1790-1807 blev der nu til Forbedring af Kortene foretaget Opmaalinger af disse Farvande, for en stor Del ledede af Løwenørn selv. Efter Løwenørns Død 1826 fik Arkivet under hans Efterfølger C. C. Zahrtmann sit eget Lokale i en 1827 opf. Bygning i to Stokv., liggende til Dels paa den 1795 nedbrændte Admiralitetsbygning Grund mellem Holmens Kirke, Gammelholm og Størrestræde; 1851-52 udvidedes den med et 3. Stokv. Da Gammelholm bebyggedes, maatte Bygningen fjæernes, og der blev derfor overladt Marineministeriet den nuv. Grund, hvor Bygningen (31 × 14 m), i Kælder og 3 Stokv., opførtes efter Tegning af Arkitekt Vilh. Petersen i ital. Renaissancestil i 1872-73 (tagen i Brug 1874); c. ¹/₃ af Bygningen indtages af Meteorologisk Institut (se ndfr.).

Systematiske Opmaalinger paabegyndtes i 1827 og fortsættes stadig, idet flere Partier af de danske Farvande er Forandringer underkastet, og desuden fordrer

Sejladsen med Skibe af stedse større Dybgaende, begrundet i de forsk. Havnes stadige Uddybninger, at Opmaalingerne maa foretages med større og større Nøjagtighed og med særlige Apparater, som ikke tidligere var nødvendige. Arkivet udgiver nu c. 80 Kort i forskellig Maalestok over de danske og tilstødende Farvande samt over Farvandene omkring Færøerne, Island og Grønland. Desuden udgives der forskellige Sejladshaandbøger over nævnte Farvande. Alle disse Kort og Bøger er udarbejdet til Brug for den almindelige Skibsfart og forhandles fra Søkortarkivet.

Stednavneudvalget, Tøjhusgade 9 (i Rigsarkivets Bygning). Arkivet, der oprettedes 1917 af det 1910 af Undervisningsministeriet nedsatte Udvalg, indeholder Samlinger til Belysning af danske Stednavnes Historie, derunder et kronologisk ordnet dansk Diplomatarium for Tiden indtil 1513 samt omfattende topografisk og alfabetisk ordnede Navnesamlinger, Kortsamlinger og et Haandbibliotek. Udvalget udgiver Skriftserien „Danmarks Stednavne“, hvori de enkelte Egenes Stednavne efterhaanden behandles paa filologisk-historisk Maade, samt praktiske Retskrivningslister.

Danmarks geologiske Undersøgelse, i lejede Lokaler i Gl.-Mønt 12 og 14, er opr. $\frac{1}{4}$ 1888, og i 1889 paabegyndtes Institutionens Hovedarbejde, den geologiske Kortlægning af Danmark. Foruden dette Arbejde udfører Institutionen specielle geologiske Undersøgelser, og der lægges særlig Vægt paa at undersøge de geologiske Forhold, der har praktisk Betydning; der kortlægges saaledes under Kortlægningsarbejderne Forekomster af Teglværksler, Kridt og Kalk, Mergel, Grus o. l. I 1911 organiseredes en landøkonomisk Afdeling, og særlig Mergelundersøgelserne har haft et betydeligt Omfang. I 1922 oprettedes en Afdeling for Undersøgelser af de forskellige Lerarters fysiske Egenskaber, navnlig for at kunne bedømme deres Bæreevne ved Opførelsen af Jærnbanebroer, Dæmninger og Bygninger. Endelig er der i 1926 oprettet en særlig Afdeling for Boringer efter Vand, med et Borearkiv, hvori der opbevares Oplysninger fra c. 4000 Boringer, til Brug ved Besvarelser af Forespørgsler om de vandførende Lags Beliggenhed og Vandrigdom. Resultatet af Institutionens Undersøgelser offentliggøres i Danmarks geol. Undersøgelss Skrifter, I-V Række; heraf indeholder I Række Resultatet af den geologiske Kortlægning af Danmark i Form af geol. Kort med tilhørende Beskrivelser; Danmark omfatter 70 saadanne Kortblade, af disse var fra $\frac{1}{1}$ 1928 29 udgivne, 8 færdig undersøgte og 4 under Arbejde. Ved Institutionen, der sorterer under Undervisningsmin., er ansat 4 Statsgeologer, hvoraf den ældste tillige er Direktør, 1 Afdelingsgeolog, 2 Kemikere, 3 Assistenten, 1 Bogholder og 1 Boremester.

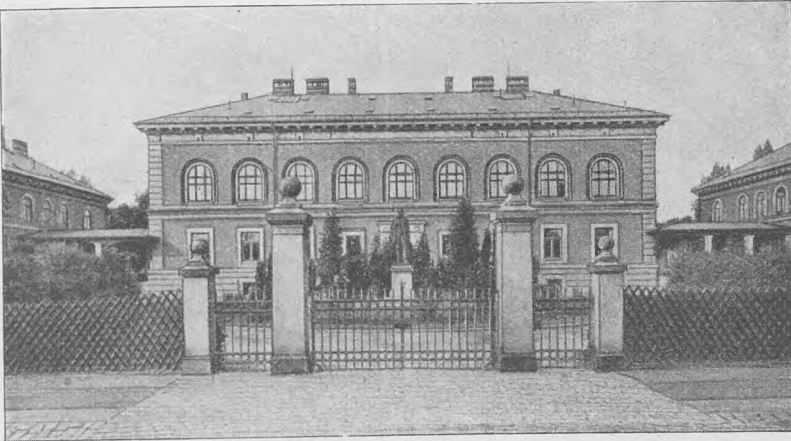
Carlsberg Laboratorium, Carlsbergvej 10, er opr. af Brygger J. C. Jacobsen søm en Afdeling under Carlsberg-Fondet. Den nuvæ. Laboratoriebygning er opf. 1893-97 (indv. $\frac{10}{11}$ 1897) efter Tegn. af Arkt. C. F. Thomsen for c. 531,000 Kr., foruden Grunden, i italiensk Renæssancestil af røde Mursten med Granitsokkel og -hjørner og bestaar af en Hovedbygning, i 2 Etager foruden Kælder og Loftsetage, samt to Villaer, en for hver Ende af Hovedbygningen og forbundne med denne ved overdækkede Gange; i disse Villaer er der Boliger for Laboratoriets to Direktører. Ifl. Carlsberg-Fondets Statuter af $\frac{25}{100}$ 1876 er Laboratoriets Opgaver „ved selvstændige Undersøgelser at prøve de Lærdomme, som Videnskaben allerede har tilvejebragt, og at udvikle dem ved fortsatte Studier til et muligt fuldstændigt videnskabeligt Grundlag for Maltnings-, Brygnings- og Gæringsoperationerne“.

Laboratoriet har to Afdelinger, en fysiologisk og en kemisk, der hver ledes af en Direktør, med Medhjælp af videnskabeligt uddannede Assistenten. De fra Laboratoriet udgaaede Arbejder offentliggøres i „Meddelelser fra Carlsberg Laboratoriet“. Driftsudgifterne for 1927-28 udgjorde c. 176,000 Kr.; $\frac{1}{10}$ 1926 ejede Laboratoriet en Formue paa 1,019,000 Kr. — I Haven foran Laboratoriebygningen er rejst V. Bissens Broncestatue af J. C. Jacobsen og Monumenter med Portrætmedaillon for Joh. Kjeldahl og Emil Chr. Hansen, de tidl. Forstandere for henh. den kemiske og fysiologiske Afdeling.

Meteorologisk Institut, ved Nordre Toldbod, oprettet under Marineministeriet i 1872 paa Initiativ af N. H. C. Hoffmeyer, der blev dets første Bestyrer. Instituttet havde først Plads i Navigationsskolen i Havnegade, men flyttede 1874 til sine nuv. Lokaler i en Bygning, som Instituttet har fælles med Søkortarkivet (se ovfr.). I 1923 lejede Instituttet desuden Lokaler i Havnevæsenets Bygning, Toldbodvej 15. Ved sin Oprettelse i 1872 overtog Instituttet de meteorologiske Stationer, der tidligere havde sorteret under det kgl. danske Videnskabernes Selskab og det kgl. danske Landhusholdningsselskab. Fra denne Begyndelse er Instituttets Arbejdsfelt stadig udvidet, og Instituttet er nu Hjemstedet for omfattende meteorologiske og geofysiske Undersøgelser her i Landet. Instituttet er delt i fire Afdelinger: Geofysisk Afd., Klimatologisk Afd., Nautisk Afd. og Vejrtjenesten. Under *Geofysisk Afdeling* sorterer de ved Kysterne anbragte selvregistrerende Vandstandsmaalere, hvis Resultater gennem Gradmaalings Præcisionsnivelementer er sammendraget til det i Aarhus Domkirke anbragte Normalhøjdepunkt, der atter danner Udgangspunktet for alle danske Højdeangivelser. Instituttets øvrige Arbejde vedrørende Vandstand, saasom Flod og Ebbe og abnorme Vandstande, sorterer ligeledes under Afdelingen. Til denne er desuden henlagt de jordmagnetiske Undersøgelser her i Landet, saasom Landets magnetiske Opmaaling og Undersøgelserne vedrørende Misvisningens Ændringer. Disse Arbejder har deres Støttepunkt i det magnetiske Observatorium i Rude Skov, hvor de jordmagnetiske Forhold til Stadighed registreres. Observatoriet, der staar i intimt Samarbejde med alle udenlandske Observatorier, er et Hovedstøttepunkt for de skandinaviske Landes magnetiske Undersøgelser og Basis for det af Indenrigsministeriet i 1925 oprettede magnetiske Observatorium ved Godhavn i Grønland. Til *Klimatologisk Afdeling* er henlagt Indsamling og Bearbejdelse af meteorologiske Observationer paa flere Hundrede Stationer her i Landet og paa Grønland. Under *Nautisk Afdeling* sorterer Indsamling og Bearbejdelse af meteorologiske og hydrografiske Observationer fra danske Fyrskibe og fra nogle Stationer ved Kysterne samt fra danske Skibe i Fart paa Atlanterhavet. Afdelingen varetager Efterretningstjenesten om Forekomsten af Is i Farvandene og udfører den Indsamling og Bearbejdelse af alle foreliggende Oplysninger om Polarisens Udbredelse, som efter international Overenskomst er overdraget Instituttet. *Vejrtjenesteafdelingen* varetager den daglige Efterretningstjeneste om Vejrforholdene i Ind- og Udland. Ved Hjælp af traadløs Telegrafi holdes Afdelingen i Henhold til internationale Aftaler til Stadighed underrettet om Vejrforholdene i Europa og paa Atlanterhavet og leverer til Gengæld Udlandet traadløse Telegrammer om de meteorologiske Observationer paa 6 Stationer i Danmark (heriblandt Torshavn paa Færøerne) og 5 Stationer paa Grønland. — Instituttet offentliggør sine Arbejder i 3 Aarbøger (Meteorologisk I og II, Nautisk-Meteorologisk og Magnetisk Aarboek), endvidere i Maanedsoversigter, Ugeberetninger, daglige Vejrkort og (om Vinteren) i Isberetninger samt i Instituttets „Med-

delelser“. Efterretninger og Varsler spredes, navnlig pr. Radiotelegrafi og Radiotelefoni, et stort Antal Gange om Dagen. Institutet besvarer talrige Forespørgsler, navnlig i Forbindelse med Retssager og Erhvervslivet. — Institutet har et Bibliotek, der omfatter Størstedelen af den meteorologiske Litteratur. — Institutet er ledet af en Direktør og 4 Afdelingschefer, en for hver af de nævnte Afdelinger.

Uraniaobservatoriet, Dr. Olgasvej 25, er opr. af Overtelegrafist Victor Nielsen († 1918) og taget i Brug $\frac{8}{10}$ 1897 (tilgæng. for Publikum fra Jan. 1902) og indrettet i en Villa, med en tøndeformet, zinkdækket Drejekuppel (5 m i Diameter). Observatoriet, der er i privat Eje, afholder — med Tilskud fra Stat og Kommuner — Demonstrationer og Foredrag for Eleverne i Stor-Københavns Gymnasier; endvidere gives der Publikum Adgang mod Entre, ligesom der foretages videnskabe-

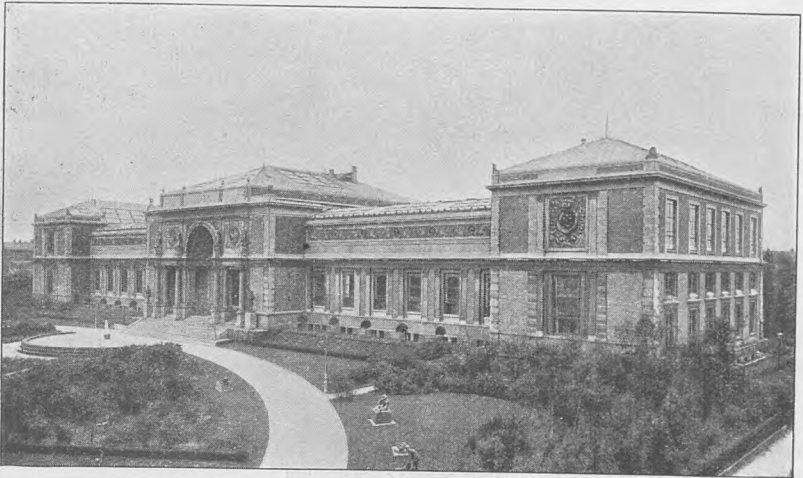
Carlsberg Laboratorium.

lige Observationer, fra 1919 udgivne i Skriftserien „Publications de l'observatoire „Urania““.

Statsprøveanstalten, Amager Bøulevard 108, er opr. $\frac{1}{7}$ 1896 af Dansk Ingeniørforening; men ifl. Lov af $\frac{30}{4}$ 1909 har Staten overtaget Anstalten fra $\frac{1}{4}$ 1909. Bygningen er opf. 1917-19 (taget i Brug $\frac{1}{8}$ 1919) efter Tegn. af Arkt., Prof. H. Kampmann af røde Mursten med rødt Tegtag, i 3 Stokv. og høj Kælder, og er paa Façaden smykket med to af Billedhugger Harboe udførte Bronzefigurer, der symboliserer Anstaltens Virksomhed. Bygningen rummer foruden Kontorer en Række til Driften knyttede Laboratorier, dels kemiske, dels mekaniske. Anstalten paatager sig for Offentligheden mekaniske Undersøgelser af Byggematerialer samt fysiske og kemiske Undersøgelser af Materialer, der finder Anvendelse i Industrien, samt af færdige Stoffer. Anstalten ledes af et Bestyrelsesraad paa 7 Medlemmer, af hvilke Handelsministeren udnævner 2 (deribl. Formanden), den polytekn. Læreanstalt 1, Dansk Ingeniørforen. 2 og Akademisk Architektforen. 1, og desuden har Direktøren Sæde i Raadet.

Statsfrøkontrollen, Fjords Allé 15, den ældste af de c. 200 eksisterende officielle Frøkontroланstalter i Verden, er opr. privat som „Dansk Markfrøkontrol“ i 1871 af E. Møller-Holst, men overtaget efter hans Død i 1891 af Staten; der

byggedes 1907 en Bygning til den paa Bülowvej ved Indkørslen til Landbohøjskolen, paa den gl. Portnerboligs Plads. Herfra flyttedes Virksomheden 1920 til den nye Bygning i Fjords Allé, opført 1918-20 efter Tegning af Arkt. M. og Chr. Borch, en Hovedbygning (33 × 14 m) med to mindre Fløje; i Kælderen findes Bolig for Vagtmester og Kustode og nogle mindre Laboratorier m. m., i Stueetagen Kontorer, Bibliotek og Bolig for Direktøren, paa 1. Sal Renheds- og Spirelaboratorier samt Kontorer, paa 2. Sal (Mansard) Vækstlaboratorium, Væksthus, Arkiv m. m. Anstalten foretager paa Begæring af Landmænd og Frøhandlere for Betaling Undersøgelse af Frøprøvers Renhed, Indhold af fremmed Frø og Ukrudt, Spirehastighed og Spireevne, Kornvægt, Vandindhold, m. m. Avlssteds, Sorts- og Stammeægthedsbestemmelserne foretages oftest paa Frøkontrollens Kontrolmarker;

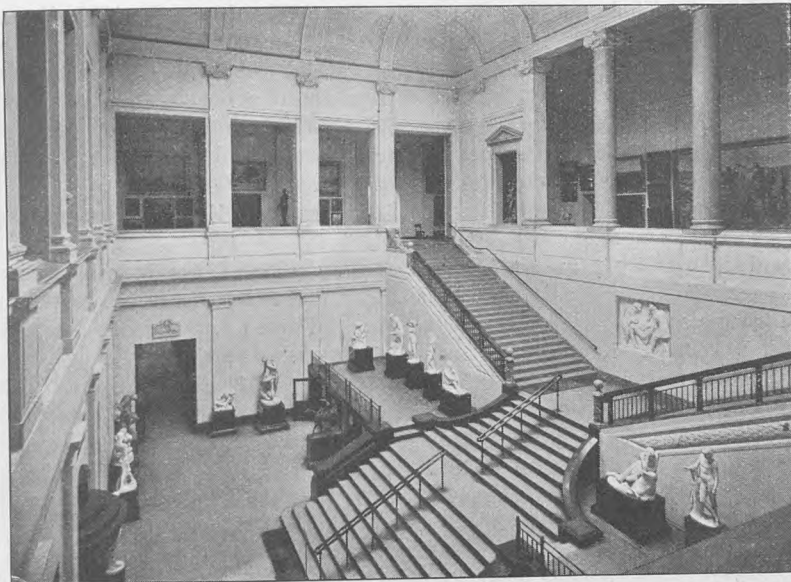
Statens Museum for Kunst.

Antallet af undersøgte Prøver er c. 25,000 aarl. Statsfrøkontrollen ejer to Frøsamlinger paa 9000 og 4000 Numre, den første købt 1922 af Prof. Fr. Nobbe i Tharand i Sachsen, samt et Fagbibliotek. Ved Anstalten, der under Tilsyn af den 1889 nedsatte Frøkontrollkommission ledes af 1 Direktør, er ansat 1 Inspektør, 1 Forsøgsleder, 5 videnskabelige Assisterter, 22 Underassisterter samt c. 30 honorar- og timelønnede Medhjælpere.

Museer.

Om *De danske Kongers kronologiske Samling* se under Rosenborg p. 349, *Nationalmuseet* (den danske Saml., den etnografiske Saml., Antiksaml. og Mønt- og Medaillesaml.) under Prinsens Palæ p. 360, *Zoologisk Museum*, *Botanisk Museum* og *Mineralogisk-geologisk Museum* se under Universitetet p. 413, 418 og 421, *Københavns Bymuseum* under Raadhuset p. 391, *Tøjhusmuseet* og *Mødelkamret* under Hær og Flaade nedenfor.

Statens Museum for Kunst, i Østre Anlæg, Hj. af Sølvgade og Ø.-Voldgade. Allerede Aaret efter at den kgl. Malerisamling (se p. 336) var bleven husvild ved Christiansborgs Brand — den fik foreløbig Hjemsted i Udstillingsbygningen ved Charlottenborg —, var Staten betænkt paa ved en Nybygning at skaffe mere betryggende Museumsforhold, og efter mange Overvejelser og efter en Konkurrence opførtes paa et af Staten købt 3,6 ha stort Areal af det gamle Voldterræn (væsentlig Qvitzows Bastion) Museet 1889-96 (Arbejdet paabegyndt $\frac{24}{100}$ 1889, Indflytningen foregik 1896) for 2,086,000 Kr. efter Tegn. af V. Dahlerup og Georg E. W. Møller. Bygningen, der indtager c. 4100 m² og ligger c. 4 m over Gadelinien omgi-

Vestibulen i Statens Museum for Kunst.

ven af grønklædte Terrasser, har en betydelig Underbygning (Over- og Underkælder), hvis Fundamenter naar indtil 11 m under Gaden, og som alene har kostet 271,000 Kr., og er opf. i ital. Renæssanceformer af røde Mursten med Anvendelse af Granit, Ølandssten og Savonnièressten m. m. til Sokkel og de arkitektoniske Led. Den bestaar af to Langfløje, 140 m, der ligger i Retningen V.-Ø., forbundne ved to noget bredere Endefløje, 37 m lange, og et endnu bredere Midtparti, der springer noget frem baade paa Syd- og Nordfacaden, saa at det har en Længde paa 40 m, og som skiller Gaarden mellem Fløjene i to lige store Rum. Over Midtpartiet er der et Udsigtsplateau, 30 m over Gaden. Nordfløjen og Endefløjene har 2 Stokv. (den østl. Endefløj har dog en Mezzanin mellem Stue og 1. Sal), Sydfløjen har i Midtpartiet kun 1 Stokv. Taget er væsentlig af Jærn og Kobber. Gennem den med Granit søjler prydede Hovedindgang i Midtpartiet paa Sydfacaden kommer man ind i Forhallen og den store Vestibule, der gaar gennem begge Etager og dækkes af et Glastag, 18 m over Gulvet; fra Vestibulen fører Indgange ind til Stueetagens Lokaler, medens en Hovedtrappe, først i et, derpaa i to Løb fører op til 1. Sal, hvor der fra et af Søjler og Piller baaret omløbende Galleri er Adgang til Loka-

lerne, der dels er Ovenlyssale, dels har Sidelys. Foran Midtpartiet ved Nordfløjen er der et stort Terrasse- og Trappeparti. Ved Hovedfaçadens Udsmykning har bl. a. Billedhuggerne Aarsleff (2 Basreliefs), Hammelef (10 Portrætmedailloner) og Aksel Hansen (4 Staturer over Hovedindgangen) medvirket. Ved Indgangen er der $\frac{7}{1}$ 1899 afsløret Broncebuster af N. L. Høyen (V. Bissen) og Julius Lange (Brandstrup), og $\frac{6}{10}$ 1901 er der ved Façaden afsløret Broncestatuer af V. Marstrand (W. Runeberg) og H. V. Bissen (V. Bissen), de to sidste skænkede af Konferensrd. Heide. Pladsen foran Museet blev i Aarene 1919-21 reguleret og omdannet til et Haveanlæg, i hvilket der anbragtes en Række Skulpturværker fortrinsvis af danske Billedhuggere. Ved samme Lejlighed blev Danmarksmonumentet, modell. af L. Hasselriis, til Minde om Chr. IX's Guldbryllup 1892, afsløret $\frac{26}{5}$ 1897 (Museets egentlige Indvielsesdag), flyttet fra Pladsen foran Museet, hvor det tidligere havde været opstillet, til Bastionen i Østre Anlæg. V. for Museet ud til Sølvgade er i Maj 1903 opstillet den af C. Jacobsen til Kommunen skænkede Bronzeafstøbning af Michel Angelos David (opstillet Aug. 1897 ved Helligaands Kirke ud til Amager-torv, dernæst samme Efteraar paa Raadhushuset ud for Lavendelstræde). (Om Bygningen se Den tekn. Forenings Tidsskr. 17. Aarg., 1894).

Museet indeholder den kgl. Maleri- og Skulptursamling, Kobberstiksamlingen og Afstøbningssamlingen.

Maleri- og Skulptursamlingen findes i Vestibulen, paa Trappegangen og Galleriet samt i Salene paa 1. Sal. Malerisamlingen bestaar af den danske Afdeling t. h. for Indgangen og Afdelingen for udenlandsk Kunst t. v. Den første indeholder Malerier af danske Kunstnere fra Slutn. af 18. Aarh. og op til Nutiden og forøges gennem aarl. Indkøb. En stor Del af den udenlandske Kunst er erhvervet under Fr. V ved Indkøb af Kunsthandler, senere Kunstammerforvalter G. Morell; navnlig skaffede han en betydelig Samling af nederlandske Malerier. En stor Udvidelse fik den under Fr. VI ved Erhvervelsen af Etatsraaderne Bodendicks og Wests Samlinger. Da Malerisamlingen 1824 flyttedes til Christiansborg (se p. 336), forøgedes den yderligere ved Malerier, der tidligere var spredte paa Slotte og i andre kgl. Bygninger.

Kobberstiksamlingen, i Østfløjens Stueetage med Adgang gennem Vestibulen og Afstøbningssamlingen t. h. for Hovedindgangen, hørte tidl. til det kgl. Bibliotek, blev fra 1835 en selvstændig Samling og blev 1843, da den talte c. 37,600 Blade, offentlig tilgængelig; 1852 flyttedes den til Prinsens Palæ, 1896 her til Museet. Den bestaar nu af c. 80,000 Blade, hvoraf c. 10,000 er Haandtegninger. Samlingen indeholder bl. a. værdifulde Serier af Dürers Kobberstik og Rembrandts Raderinger. Den største Del af Haandtegningerne er danske.

Afstøbningssamlingen, i Stueetagen, grundlagt af Julius Lange, videreført af Brygger Carl Jacobsen, og af ham aabnet $\frac{10}{11}$ 1898, indeholder Gipsafstøbninger over Billedhuggerarbejder fra tidligst Tid indtil 18. Aarh.: af kaldæisk, assyriske og ægyptisk Kunst, gammelgræsk (arkaisk) Kunst, græsk, hellenistisk og romersk Kunst, endelig Kunst fra Middelalderen og Renæssancen. Et særligt smukt Rum er den med dekoreret Tøndehvælvning dækkede Festsal, der indeholder Afstøbninger dels over kolossale Arbejder, dels over særlig berømte Antikker.

For at afhjælpe den Pladsmangel, der allerede viste sig kort efter Museets Fuldførelse, blev der i 1914-22 foretaget en gennemgribende Omordning af Maleri-, Skulptur- og Kobberstiksamlingens Lokaler. Ombygningen forbedrede i væsentlig Grad Museets Udstillingsforhold, men Pladsmangelen blev ikke ophævet og bliver følgelig fra Aar til Aar.

Thorvaldsens Museum, paa Slotsholmen bag Slotskirken. Efter at Thorvaldsen ved Testam. af $\frac{6}{12}$ 1838 havde skænket Byen alle sine Kunstværker og Samlinger paa den Betingelse, at Kommunen opførte et Museum til dem, gav Fr. VI Vognremissen fra det 18. Aarh.'s Christiansborg til dette Formaal (Gavebrev af $\frac{10}{7}$ 1834). Bygningens Ydermure blev delvis bevarede. Hele Grundens Areal er 5675 m², Bygningens 2640 m². Museet opførtes 1839-48 (aabnet $\frac{18}{9}$ 1848) for 507,472 Kr., af hvilke Kommunen gav 357,472, medens Resten indkom ved Subskription. Det er opf. efter en af Thorvaldsen billiget og af Fr. VI approberet Tegn. af M. G. B. Bindsbøll i personligt præget nyklassisk Stil, Kunstnerens ejendommeligste Arbejde, baade et Museum for Thorvaldsens Værker og et Mausoleum

Thorvaldsens Museum. Til venstre Nicolai Kirketaarn.

over ham. Det er paa høj Granit- og Sandstenssokkel af Mursten, cementpudset med rig Anvendelse af Farver, og bestaar af 4 Fløje, i Kælder og 2 Stokv., som danner en Rektangel, 65 \times 38 m, og som indeslutter en Gaard. Under dens Midte er muret en utilgængelig, smukt dekoreret Gravhvelving, i hvilken Thorvaldsens Lig nedsattes den $\frac{8}{6}$ 1848. Graven er dækket af Vedbend og Roser. Paa Granitrammen, som omslutter Planterne, følgende Indskrift: Bertel Thorvaldsen f. den 19. November 1770, d. den 24. Marts 1844. Over Hovedfaçaden, der vender mod SV., og foran hvilken der er et stort Trappeparti, staar en af Chr. VIII skænket Bronze-gruppe, en Victoria paa en Kvadriga, udf. af H. V. Bissen til Dels efter Skitse af Thorvaldsen (Victoria og den ene Hest, den anden er modell. af S. P. J. H. Ussing, de to af Bissen). Paa Ydermurenes andre 3 Sider er der under Stueetagens Vinduer en af Jørgen Sonne i Scrapito udført Billedrække, forestillende Thorvaldsens Modtagelse paa Kbh.'s Red 1838 og Udlosningen af hans Værker og disses Overførelse til Museet. Disse udvendige Dekorationer, som først blev vedtagne efter Thorvaldsens Død og imod hans i Brev af $\frac{8}{6}$ 1839 til Kommissionen for Museet

udtalte Ønske, er nu stærkt medtagne af Vind og Vejr. En Række Forsøg paa deres Rekonstruktion har hidindtil, hverken kunstnerisk eller teknisk, givet tilfredsstillende Resultat. Ogsaa Indermurene omkring Graven er rigt dekorerede med Laurbærtræer, Palmer, Vaser, Trefødder, Genier osv., ligesom der inde i Bygningen findes smukt dekorerede Lofter, dels malede, dels i Stuk, udførte af en stor Del af Tidens kendte Kunstnere.

I det Indre er Kælderen og de to Stokv. delte i 52 større og mindre Rum med Korridorer langs Gaardsiden, foruden en Forhal i hele Bygningens Bredde, der indeholder de originale Modeller til Thorvaldsens største Arbejder, og en stor Sal i Nordfløjen, Christussalen, med Modellerne til Statuerne i Frue Kirke; de sidste to Sale gaar gennem begge Etager; alle Rummene har Tøndehvælvinger. Iøvrigt er hele Stueetagen og Korridorerne paa 1. Sal optagne af Thorvaldsens egne

Gaarden i Museet med Thorvaldsens Grav.

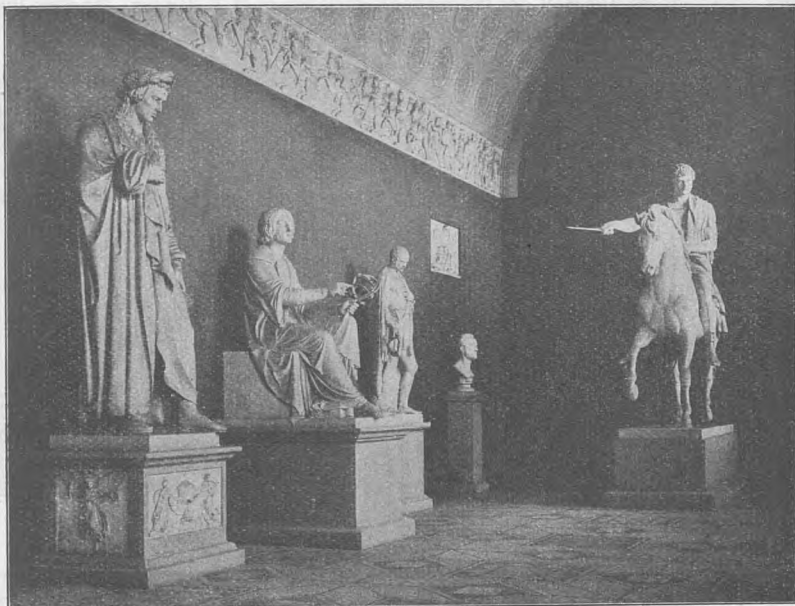
Værker (ialt 675 Numre), der dels er Skitser og Modeller af Gips, dels Skulpturer af Marmor, af hvilke sidste der 1928 var 189, nemlig 5 Grupper, 23 Statuer, 30 Buster, 130 Relieffer og 1 Frise. Rummene paa 1. Sal indeholder hans Samlinger, bestaaende af Malerier (mest af samtidige Kunstnere), Tegninger (af Thorvaldsen og af andre), Kobberstik, Raderinger osv., Antikkvitter (græske, etruske og rom-

erske Oldsager, Gemmer og Paster, Mønter, Gipsafstøbninger af Antikker), Skulpturer fra nyere Tid, Bøger osv. Værelset i det nordvestlige Hjørne paa 1. Sal Nr. XXXII indeholder Kunstnerens sidste ufuldendte Arbejder, Portrætter af Venner og Mænd, som stod ham nær og virkede for Opførelsen af Museet, nogle af hans Møbler m. m. I Værelse Nr. XXXI er i Montre udstillet en Del personlige Minder om Thorvaldsen. I en Del af den hvælv. Kælder findes Thorvaldsens Ungdomsarbejder, hans Afstøbningssamling, en Del Malerier, Tegninger og Akvareller, Brudstykker af det originale Marmoreksempplar af Alexanderfrisen, ufuldførte Arbejder, en Række Portrætter af Thorvaldsen samt en Del personlige Minder om ham. I Kælderen er der desuden et Gipseri med Afstøbninger af Thorvaldsens Værker til Salgs. — Museet ejer en Kapital paa c. 160,000 Kr., der er legeret det af Thorvaldsen.

Litt.: J. M. Thiele, Den danske Billedhugger B. Th. og hans Værker, I-IV, Kbh. 1831-50. — Julius Lange, Sergel og Th., Kbh. 1886. — C. Bruun og L. P. Fenger, Th. Museums Hist., Kbh. 1892. — Sigurd Müller, Th., hans Liv og hans Værker, Kbh. 1893. — M. Galschiøt, Thorv. Mus., Kbh. 1895. — Th. Oppermann, Thorvaldsen. Hans Barndom og Ungdom, Kbh. 1924. — S. Forf., Thorvaldsen. Manddomsaarene i Rom. Kbh. 1927.

Ny Carlsberg Glyptotek, Dantes Plads, er opført til de af Brygger, Dr. phil. Carl Jacobsen $\frac{2}{3}$ 1888 og $\frac{1}{3}$ 1899 til Staten og Kbh.s Kommune skænkede

Kunstsamlinger*) og bestaar af en ældre og en yngre Bygning. Den ældre Bygning er opf. paa den gamle Stadsgravs Grund 1892-97 (Grundst. nedlagt 1892, indviet $\frac{1}{6}$ 1897) efter Tegn. af V. Dahlerup for c. 1 Mill. Kr., hvoraf Stat og Kommune hver gav Halvdelen, samt 250,000 Kr., som C. Jacobsen skænkede til Udstyrelsen. Den er af lyserøde Mursten med rig Anvendelse af Granit (Sokkel, Pilastre, Dørindfatninger osv.), Savonnièresten, Terrakottadekorationer m. m. og bestaar af 3 Fløje, hvoraf Hovedfløjen (c. 64 m) vender ud til Pladsen, medens de to Sidefløje (c. 38 m) ligger langs Tietgengade og Niels Brocksgade. Hovedfløjens Rum gaar gennem hele Bygningens Højde med Ovenlys, medens Sidefløjene har Kælder og to Stokv. med flade Lofter, dels Stuklofter, dels farvedekorede med

Parti af Forhallen i Thorvaldsens Museum.

Malerier. Paa Façaden er der 12 graa og 2 mørkegrønne, polerede Søjler, der

*) *Ny Carlsberg Glyptoteket* var fra Begyndelsen en rent privat Samling af Skulpturer og Malerier, der oprindelig i Hovedsagen syntes at skulle blive et Hjem for dansk Billedhuggerkunst efter Thorvaldsen, og hvortil i 1882 paa Ny Carlsberg opførtes en særlig Bygning, som fik Navnet Glyptotek, og som senere udvidedes flere Gange. Men da Samlingen 1882 betydelig forøgedes ved Erhvervelsen af H. V. Bissens og J. A. Jerichaus originale Gipsmodeller, kom Ejeren paa den Tanke at skabe en Samling, der kunde faa mere vidtrækkende Betydning, og da han samtidig havde fattet stor Interesse for den nye franske Billedhuggerkunst ligesom for den antikke Kunst (allerede 1882 fandtes der i Samlingen et Par Antikker og nogle franske Skulpturer), fik Museet snart en anden, mere storslaet Karakter i de følgende Aar, da dets Kunstskatte voksede i en ganske forbausende Grad og snart vandt evropæisk Ry, idet der nemlig anskaffedes Prøver paa fransk Billedhuggerkunst af vor Tids ypperste Kunstnere, som Paul Dubois, Gautherin, der har udført Marmorstatuen af Kejsersinde Maria Feodorovna af Rusland, Chapu, der har udført Marmorstatuen af Prinsesse Alexandra af Wales (begge i „Kejsersindesalen“), Delaplanche, Mercié osv., samt antikke Portrætbuster, Sarkofager, Skulpturer fra Palmyra og ægyptiske Kunstsager. Endelig 1888 kunde Jacobsen virkelig gøre sin Tanke at gøre Samlingen til et selvstændigt Museum, idet han tillige med store Pengegaver til dens Vedligeholdelse skænkede den til Landet paa den Betingelse, at Stat og Kommune i København lod opføre en monumental Bygning, hvor den kunde faa Plads. Til denne Bygning overførtes Samlingen af moderne Skulptur, medens den antikke Samling, der efter 1888 var forøget meget betydeligt, forblev i Glyptoteket paa Ny Carlsberg („det gl. Glyptotek“); 1899 skænkede Jacobsen ogsaa denne Samling til det offentlige, mod at der skaffedes Plads til den ved en Udvidelse af det nye Glyptotek.

bærer 7 Buer, af hvilke den midterste og største findes i et højere Midtparti over Hovedindgangen og Forhallen. Mellem Søjlerne er opstillet Buster af danske og franske Kunstnere (Th. Stein, Johs. Wiedewelt, H. E. Freund, H. V. Bissen, Carpeaux, Falguière, Rodin og Const. Meunier); i Nicher paa begge Sider af Indgangen staar Statuer af Jerichau (af Johs. Bjerg) og Dubois (af Larche). Den store, smukt dekorerede Vestibule har Tøndehvælving, som bæres af 8 gule kannelerede Marmorsøjler. Fra Vestibulens forreste Del fører paa hver Side Trapper op til Salene i Stueetagen, fra den bageste Del ligeledes paa hver Side høje Trapper op til Rummene paa 1. Sal.

Den ældre Bygning indeholder en fortrinlig dansk Samling, mest af Arbejder efter Thorvaldsens Tid (t. v. for Indgangen), saaledes af H. V. Bissen, Jerichau (hver med sin Sal), Freund, Stein, Aarsleff, Saabye, Sinding o. a. (i Vestibulen staar 13

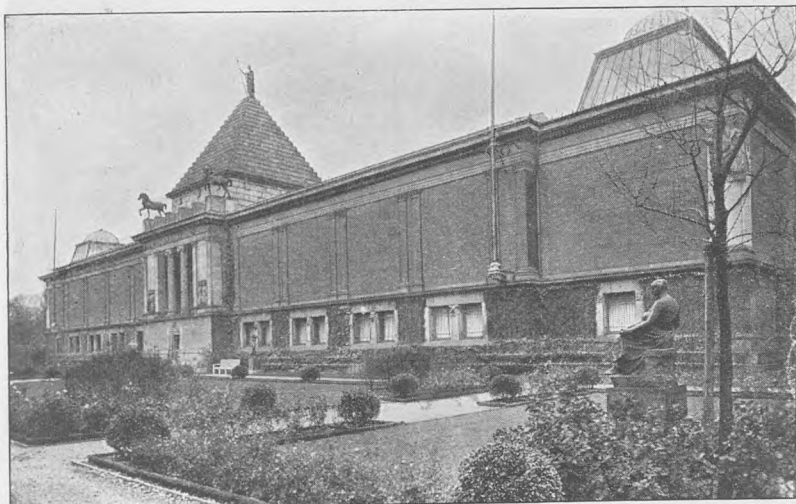
Ny Carlsberg Glyptotek. Den ældre Bygning.

af Bissens 18 Kvindestatuer, der reddedes fra Dronningetrappen ved Christiansborgs Brand), og en fransk Samling af de bedste Billedhuggerarbejder fra Carl Jacobsens Tid (t. h. for Indgangen), den fuldstændigste Saml. af fransk Skulptur uden for Paris, saaledes af Falguière, Dubois, Barrias, Gautherin (hver med sin Sal), Carpeaux, Rodin, Mercié o. a. Desuden findes der (i øverste Etage) en lille Samling Skulpturer fra Renæssancetiden samt en Samling af navnlig danske og franske Malerier, især fra 19. Aarh.

Den nyere Bygning er opf. 1901-06 (indv. ²⁷/₆ 1906) efter Tegn. af Prof. H. Kampmann; Staten og Kbh.s Kommune bidrog hver med ¹/₂ Mill. Kr., Kommunen gav tillige Grunden (c. 5595 m²), medens Carl Jacobsen gav 1 Mill. Kr. til Anskaffelse af Kunstværker, til Dekoration af Bygningen og til eventuelt forøgede Byggeudgifter. Bygningen, der ligger bag ved den ældre Glyptoteksbygning, er opf. i 2 Stokv., det nederste af Granit, det øverste af røde Mursten med Gesims af Granit, og bestaar af 4 Fløje og en Midtfløj, hvorved der fremkommer 2 Gaarde. Hvor Vestfløjen og Midtfløjen mødes, findes et af Granit opf. Parti, det saakaldte Mausoleum, der afsluttes over Taget af en Trinpyramide, ved hvis Fod er opstillet to forgyldte Broncheheste (Kopier fra Markuskirken i Venedig), og paa hvis Top staar en forgyldt Broncestatue af Pallas Athene. I Fløjene har Stueetagen (Helbig-Museet) Vinduer, medens Rummene paa 1. Sal har Ovenlys (i Hjørneværelserne

fra „Lanterner“). De fire Hjørnepilastre af Granit er dekorerede med Kvindeskikkelser (af Billedh. Brandstrup), der symboliserer Døgnets Tider: Morgen, Middag, Aften, Nat. Midtfløjen indeholder Vestibule og den pragtfulde Festsal (25×33 m), hvis Tag foruden af 4 Hjørnepiller bæres af 20 polerede, kannelerede joniske Marmorsøjler; imellem Søjlerne er opstillet Statuer af romerske Kejsere; midt i Salen findes et Impluvium, i hvilket er nedlagt en antik Mosaik (Europa bortføres af Zeustyren) omrammet af rødt, græsk Marmor. Festsalen afsluttes ved Vestfløjen af en Tempelgavl, der bæres af 4 Marmorsøjler svarende til Salens øvrige, og hvis Trappe fører op til Mausoleet.

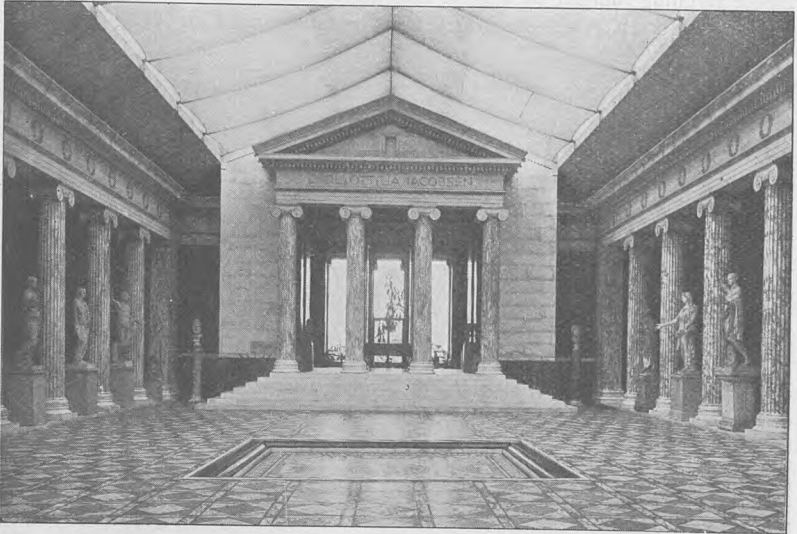
Denne Bygning rummer de antikke Samlinger, som nu er Glyptotekets vigtigste, og som omfatter en *græsk-romersk Skulptursamling* med en fyldig Repræsenta-

Ny Carlsberg Glyptotek. Den nyere Bygning.

tion for alle den antikke Kunsts Tidsrum (Samlingen af romerske Portrætbuster er en af Verdens rigeste), en *etrurisk Samling* (Helbig-Museet, opkaldt efter den tyske Arkæolog, Prof. Helbig, der har været behjælpelig ved Tilvejebringelse af Kunstværkerne), som optager det meste af Stueetagen og foruden Skulpturer, Vaser etc. indeholder en enestaaende Samling Kopier af Freskomalerier i de etruske Grave; endvidere en *ægyptisk* og en *palmyrensk Skulptursamling* (den sidste med talrige Buster fra Grave ved Palmyra). Forbindelsen mellem Glyptotekets to Afdelinger dannes af den saakaldte Vinterhave (den med en Glaspoppel overdækkede Gaard mellem den ældre Bygning's Fløje) med aabne Loggiaer paa Siderne og Trappeparti op til den nyere Bygning; Kuplen (Diameter 16 m, indvendig Højde 30 m, udv. Højde til Fløjstangens Spids 36 m) bæres af 12 støbte Søjler; Gaarden (Arkt. V. Dahlerup) fuldførtes samtidig med den nyere Bygn.; Udgifterne ved Opførelsen (c. 410,000 Kr.) afholdtes af det af Carl og Ottilia Jacobsen ²⁵/₁₀₀ 1901 oprettede Ny Carlsberg Fond. — Senere Tilbygninger: i den sydl. Gaard en ny Ægyptersal (indviet 1921), og i den nordl. Gaard en Bygning (fuldført 1925) med Administrationslokaler, Studier og et offentlig tilgængeligt Bibliotek.

Foran Glyptotekets Façade mod Dantes Plads staar Baryes to Bronceløver, og i Anlæggene langs Sideløjerne er opstillet Broncestatuer af Meunier, Dalou, Rodin o. a. I Glyptotekshaven uden for Vestfaçaden staar Rodins „Grubler“, Meuniers „Maternité“, Guillaumes „Høstmand“ o. fl. a. — Glyptoteket har en Bestyrelse paa 5 Medlemmer (foruden Formanden 2 valgt af Københavns Magistrat og 2 af Undervisningsministeriet). Det ejer et Fond paa 1 Mill. Kr. (hvoraf Carl Jacobsen har skænket 750,000 Kr.) til Samlingens Drift og Vedligeholdelse. (Litt.: Carl Jacobsen, Ny Carlsberg Glyptotekets Tilblivelse, Kbh. 1906. — Fra Ny Carlsberg Glyptotekets Samlinger, Kbh. 1920 og 1922. — Om Bygn. se „Archit.“ 23/6 1906).

Den romerske Sal (Festsalen) i Glyptoteket.

Den **Moltkeske Malerisamling**, i det Moltkeske Palæ, Hj. af Bredgade og Dronningens Tværgade, er hovedsagelig dannet ved Midten af 18. Aarh. af Greve A. G. Moltke, der erhvervede den til sit Palæ paa Amalienborg, navnlig ved Hjælp af den p. 488 nævnte Kunsthandler G. Morell, som vistnok havde Inspektion over Samlingen; han udarbejdede 1756 en Fortegnelse over de Malerier, som fandtes i den store Sal (Skilderigemakket) og i Lysthuset i Haven (se p. 360); i de næste Aar forøgedes Samlingen betydeligt, saa at den 1780 kunde vurderes til 80,000 Rd. Da Palæet solgtes 1794, tænkte J. G. Moltke en Tid ogsaa paa at sælge Samlingen, da det var vanskeligt at finde en Plads til den; men heldigvis opgaves Salget, og 1804 fik den Lokale i en Bagbygning til Thotts Palæ (3 tarveligt belyste Værelser), hvor den samtidig gjordes tilgængelig for Publikum; i lang Tid var det den eneste Kunstsamling, der var offentlig. Her blev den til 1878, da den flyttedes til sin nuvæ. Plads i en 1878-79 efter Tegn. af J. Th. Zeltner opf. Tilbygning i Dronningens Tværgade til Palæet, som omtr. 30 Aar før var blevet købt af A. W. Moltke*). Samlingen, der tæller noget over 150 Numre, som mest

*) Palæet har sin Oprindelse i en mindre Bygning opf. af Ulrik Frederik Gyldenløve paa Hjørnegrunden af Bredgade og Dronningens Tværgade, købt 14/6 1686 af Sværdfejer Henrik Storch. Gyldenløves Søn Grev Ferdinand Anton Danneskiold Laurvigen udvidede i Aarene 1711-13 ved Tilkøb Ejendommen mod Bredgade og opførte derefter det nuvæ. Palæ. 16/11 1716 fik

hører til den nederlandske Skole, findes i een stor Sal, der har Ovenlys. Malerierne er for en Del af stor Værdi og danner et godt Supplement til Statens Museum for Kunst.

Den Hirschsprungske Samling, Stockholmsgade (i Østre Anlæg), skylder Gros-serer Heinrich Hirschsprung († 1908) sin Tilblivelse, idet han og hans Hustru Pauline H. ved Gavebrev af 1/7 1902 skænkede Staten og Københavns Kommune deres Samling af Malerier m. m. af danske Kunstnere i det 19. Aarh. (senere ændret derhen, at Staten alene overtog Samlingen). Bygningen, 1 Stokv. med

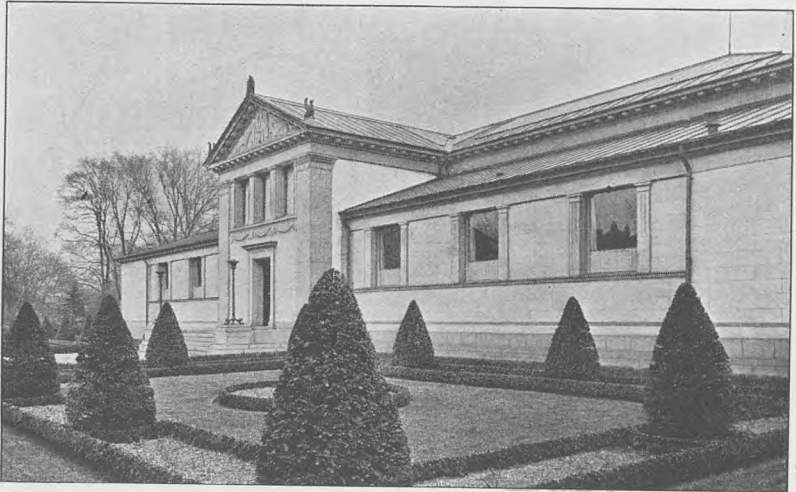
Moltkes Palæ.

Kælder og Fronton, i klassisk Stil, opf. 1908-11 (indv. 8/7 1911; Arkt. Prof. H. B. Storck), er af Sandsten (paa Granitsokkel) med Marmorbeklædning og Kobbertag (se „Architekten“ 5/8 1911). Til Opførelsen har Staten ydet 140,000 Kr., Kbh.s Kommune 60,000 Kr. samt Grunden og Fru Pauline Hirschsprung c. 100,000 Kr. I Frontonen over Hovedindgangen findes et Relief, udført af Billedhugger Kaj Nielsen efter Tegn. af Joakim Skovgaard, som ogsaa har udsmykket Forhallen. Foruden 4 Ovenlyssale, 2 mindre og 2 større (Krøyer-Salen og Skovgaard-Salen, den sidste med Kartoner til Viborg Domkirke), findes en Række mindre Værelser med Sidelys. Foruden Malerier, Akvareller, Pasteller og Tegninger rummer Samlingen ogsaa Skulpturer (mest i lille Format) samt en Del Møbler, der har tilhørt danske Kunstnere; endelig findes i Arkivet en Brevsamling, der indeholder Breve til og fra danske Kunstnere i det 19. Aarh. Samlingen er som et Supple-

han med Mageskifte med Kongen tillagt Nabogrunden, der havde været Dronningens Pomeranshave, og lod her Joh. Cornelius Krieger langs Bredgade opføre en lav Bygning med kuppelprydet Midtparti; Aar 1783 blev Ejendommen købt for 46,000 Rd. af Etatsrd. Fr. de Coninck og hans Kompagnon, Etatsrd. N. L. Reiersen; den første, som blev Eneejer, solgte den 1794 efter Christiansborgs Brand til Enkedronning Juliane Marie, efter hvis Død 1796 den erhvervedes af Etatsrd. Const. Brun, som anvendte meget paa dens indre Udstyr ved Hjælp af den franske Arkitekt J. J. Ramée, og som boede her til sin Død 1836; den købtes da af Murmester Lyththans, som solgte den til A. W. Moltke. Tilbygningen, af Zeltner, er i samme Stil som den ældste Del af Bygningen paa Hjørnet, der staar endnu, hvorimod Kriegers Fløj nu er ombygget til Privatbygninger.

ment til Statens Museum for Kunst underlagt Undervisningsministeriet, men forvaltes af en særlig Bestyrelse bestaaende af en Repræsentant for Undervisningsministeriet, for Kunstakademiet og for den Hirschsprungske Familie, samt Direktøren for den kgl. Malerisamling og Samlingens egen Direktør. I 1927 var Antallet af Besøgende 16,270. I den lille Forhave staar Bonnesens Statuette „En Barbar“.

Generalkonsul Johan Hansens Samling af dansk Kunst, Kastelsvej 16. Denne Privatsamling, der rummer c. 1900 Billeder, indeholder særlig Billeder af en Række af vore Kunstnere fra 19. Aarh., som ikke er naaet at blive repræsenteret paa Statens Museum for Kunst eller Den Hirschsprungske Samling, men som dog har ydet noget værdifuldt, og Samlingen fremtræder derfor i første Række

Hirschsprungske Samling.

som et Supplement til disse Samlinger. Endvidere findes en Samling Malerier fra den Lundbye'ske Kreds samt en Afdeling indeholdende Værker af sønderjyske og dansk-tyske Kunstnere. Museumsbygningen, der indeholder 11 Værelser, er opf. 1917 som Tilbygning til Ejerens Villa, efter Tegn. af Arkt. Methling og Madvig, og fra $\frac{7}{10}$ 1917 blev Samlingen offentlig tilgængelig.

Det danske Kunstindustrimuseum, Bredgade, er grundl. $\frac{30}{4}$ 1890 af Ny Carlsberg Museumslegat i Forening med Industriforeningen. Dets første Bygning, V.-Boulevard 22-24 (opf. efter Tegn. af Arkt. Vilh. Klein for c. 375,000 Kr., nu tilhørende De forenede Bryggerier), indviedes $\frac{20}{7}$ 1894, og her havde Museet til Huse indtil $\frac{31}{8}$ 1924, da det flyttede til sine nuvær. Lokaler i det tidl. Kgl. Frederiks Hospital, som 1919 var købt af Staten af Etatsrd. Emil Glückstadt, der efter at en Grund paa Nordsiden samt 4 Pavilloner ved Bredgade og Amaliegade var frasolgte skænkede hele Hospitalets Midtkarre omkring Grønnegaarden til Museet, hvorefter det 1921 ved Konkurrence overdroges Arkitekterne Ivar Bentsen og Kaare Klint at foretage en Ombygning, der tilendbragtes i 1926, og Museet genåbnedes da $\frac{4}{9}$ s. A.

Det gamle Frederiks Hospital var bygget paa en Del af det 1689 nedbrændte

Sophie Amalienborgs Have, et lavt Terræn, der opfyldtes ved Rydning af Brandtomterne fra Kbh.s Brand 1728. Fr. V lod efter Tilskyndelse af Greve A. G. Moltke i 1751 Nic. Eigtved udarbejde Planer til Hospitalet; ^{20/7} 1752 nedlagdes Grundstenen (der 1922 atter blev fremdraget, et Sandstensskrin, hvori stod et Klæberstensskrin, indeholdende en Kobberplade med Indskr., samt 7 Skuemønter af Guld; nu udstillet i Museets Vestibule), hvorefter først de to lange, kun et Stokv. høje Sidebygninger opførtes, med Plan om at de skulde være fritliggende, men senere maa man have bestemt sig til efter Eigtveds oprindl. Plan at gøre Grønnegaarden lukket, idet der for Enderne opførtes Forbindelsesbygninger, i hvis Midtparti anbragtes Pavilloner i 2 Stokv., 24 m lange, med Frontespice; Pavillonen mod Amaliegade var oprindl. eet stort Kirkerum i 2 Etager, men opdeltes senere i Værelser, med

Kunsthåndværksmuseet.

Kirkesal i øverste Etage. Grønnegaardsanlægget maaler 114×94 m; det var oprindeligt delt med en Tværmur til Adskillelse af Mands- og Kvindefdelingen. Efter Eigtveds Død overtoges Ledelsen af Byggearbejdet af L. Thurah, der opførte fire Forbygninger mod Bredgade og Amaliegade, i Kælder og 2 Stokv., 32×13 m, med Frontespice; mellem Forbygningerne findes Jærngitterporte med Sandstenspiller (med Rokokovaser); Billedhuggerarbejdet paa Thurahs Bygninger og paa Port- og Gitterpillerne skyldes Billedhugger Hänel, medens Frontonerne paa Grønnegaardens Bygninger er udførte af Billedhugger Petzold.

Efter at Hospitalet 1910 var flyttet til det nyopførte Righospital (se p. 508), benyttedes Bygningerne til Udlejning, indtil de som nævnt 1919 blev købt af Etatsrd. Emil Glückstadt, hvorefter Ombygningen tog sin Begyndelse. Ved Ombygningen blev Ydermure og Hovedskillerum undermuret til fast Bund, Murværket i Længerne paa mange Steder helt fornyet, et Gulv af schlesisk Marmor med underliggende Varme anlæg lagt i Museumsrummene og Etageadskillelsen af Jærnbeton. Det gamle Tagværk af pommersk Tømmer blev benyttet igen. I Tagetagen indrettedes 3 Funktionærboliger, Magasiner og Værksteder, og i den søndre Sidelængde et langt brandfrit Rum. Ved Grundens Nordskel er Kedelrummet anbragt i en dyb Kælder, der er funderet saaledes, at en Bygning for Museets Skole

for Kunsthaandværkere kan opføres herpaa. I Flugt med denne ligger en Nybygning, opført under Arkitekt L. Hygoms Ledelse, som Direktørbolig for Museet.

Museumsrummene ligger i en indre Række omkring Grønnegaarden; i den ydre Række ligger nærmest Indgangen fra Bredgade, til venstre Kontorer, til højre Porterens Værksteder, i de lange Sidelænger til venstre Bibliotheket, til højre Rum til skiftende Udstillinger, begge med Indgange synlige fra Vestibulen. I Grønnegaarden, der er udlagt som Græsplæne med brolagte Stier igennem to gamle Lindealléer, er opstillet forskellige dekorative Skulpturarbejder samt en Mindesten for Museets anden Direktør Emil Hannover (1906-23) af E. Utzon Frank, en Portrætherme af Th. Bindesbøll af Kaj Nielsen og Havhestebønden af Niels Skovgaard, tilhørende Københavns Kommune. I Vestibulen er de vigtigste Data i Museets og Bygningens Historie anførte paa to Tavler; en Marmormindetavle af J. F. Willumsen med en Broncefigur af en Sædemand minder om Museets første Direktør Pietro Krohn (1894-1905). I Midtbygningens Beletage mod Bredgade, over Vestibulen, er der Foredragssal og et Bestyrelsesværelse med et Maleri af Jul. Paulsen forestillende Brygger C. Jacobsen og Hustru Ottilia og skænket Museet af københavnske Haandværkere 1896 ved Ny Carlsbergs 25 Aars Jubilæum; imod Amaliegade Keramiksal.

Selve Samlingerne og kunstindustrielle Genstande er ordnet i historisk Rækkefølge. Der findes et Middelaldersrum, et italiensk Renæssancerum, et nordisk Renæssancerum, en Baroksal, et Rokokoværelse, paa 1. Sal en meget stor Porcellænsamling, endv. en Louis XVI Sal, et Værelse med danske Kunstnermøbler, et Empireværelse, et Værelse med moderne dansk Kunsthaandværk, et ostindisk Rum og et muhammedansk Rum. Biblioteket omfatter c. 12,000 Bd., Billedsamlingen c. 30,000 Billeder. Til Museet er knyttet en Skole for Kunsthaandværkere.

Den aarlige Drift og Samlingernes Forøgelse sker ved Tilskud fra Staten, Industriforeningen, Selskabet „Kunstindustrimuseets Venner“ samt ved Renterne af Ny Carlsberg Museumslegat og ved Andel i Varelatteriets Overskud. Bestyrelsen bestaar af 1 Delegeret henholdsvis fra Handelsministeriet, Undervisningsministeriet og Kommunen samt 5 Delegerede henholdsvis fra Industriforeningen, Ny Carlsberg Museumslegat og „Kunstindustrimuseets Venner“. Museet ledes af en Direktør.

Musikhistorisk Museum (se ndf.), der ogsaa havde Lokale i Kunstindustrimuseets første Bygning, er udstillet i direkte Forbindelse med Samlingerne. Desuden har Dansk Folkemuseum (se ndf.) midlertidigt Lokaler i Tagetagen.

Om Bygn. se „Architekten“s Maanedshefte Jan. 1927 samt „Archit.“ 1926 p. 221 (Direktørboligen).

Musikhistorisk Museum, Bredgade 66, er grundl. 1897 (aabnet for Offentligheden ^{31/1} 1898) af Prof. Dr. phil. Angul Hammerich og udgør en særlig Afdeling af Kunstindustrimuseet. Det omfatter c. 800 historiske Musikinstrumenter (bl. a. Gaver fra Generalkonsul Carl Claudius og Administrator Fr. Lassen Landorph), et fagligt Bibliotek samt det „Barnekowske Musikbibliotek“; endvidere Billeder af musikhist. Interesse. Museet nyder Tilskud fra Staten og bestyres af en Komité.

Dansk Folkemuseum, Bredgade 66 (midlertidigt Lokale), grundlagdes 1879 af Direktør Bernh. Olsen i Samraad med J. J. A. Worsaae med Udgangspunkt fra den Række Interiører, som førstnævnte havde ordnet paa en kulturhistorisk Udstilling i Industriforeningen, og efter at Samlingerne var forøgede i de næste Aar dels

ved private Bidrag, dels ved Statstilskud, aabnedes Museet $\frac{9}{8}$ 1885 som offentlig Ejendom og som en Fortsættelse af og et Supplement til de historiske Samlinger i Nationalmuseet og paa Rosenborg. Det stræber at give et Billede af kulturhist. Forhold i Danmark og de tidligere danske Lande i Tiden efter 1660. Foruden Interiører fra Bonde- og Borgerhjem rummer det Husgeraad, Genstande fra Haandværkerlav, Husflidsgenstande osv. Efter Direktør Olsens Afgang i 1920 optoges Museet administrativt i Nationalmuseet som dets 3. Afdeling. Efter en Brand i det Hus (Vesterbrogade 5), hvor Museets Samlinger midlertidig havde været installerede siden 1885, flyttedes Museets Hovedsamlinger 1926 til nye brandsikre Lokaler i Kunstindustrimuseets Bygning, Bredgade 66, hvor det nu er midlertidigt opstillet.

Frilandsafdelingen, der aabnedes $\frac{24}{6}$ 1901 ved Lyngby i umiddelbar Nærhed af det 1888 grundlagte Landbrugsmuseum (se II p. 291), bestaar nu af c. 15 gamle Landbygninger. Planen for dette Frilandsmuseum, som det nu benævnes, er ved et Udvalg af typiske gamle Huse og Gaarde fra Landets forskellige Egne, ogsaa de nu tabte Landsdele (Sydslesvig, Skaane), at give en Oversigt over Boligskikkens Udvikling paa dansk Grund med særligt Hensyn til Landbygningerne.

Teaterhistorisk Museum, i det tidl. kgl. Hofteater i Christiansborg søndre Fløj, er oprettet af „Selskabet for dansk Teaterhistorie“ (dannet 1911) og aabnedes 1912 i den tidl. militære Vagtbygning i Gaarden mellem Bibliotekshaven og Rigsarkivet med en lille teaterhistorisk Samling. I 1922 fik Selskabet af Indenrigsministeriet overladt det tidl. kgl. Hofteater (om dette se under Christiansborg, p. 333), og hertil overflyttedes Museet s. A., samtidig med at der foretoges en betydelig Udvidelse af Samlingen, væsentlig ved Gaver fra Selskabets Formand, Generalkonsul Johan Hansen. Museet omfatter nu c. 20,000 Billeder og Genstande, som belyser danske Teatres Historie fra det første Holberg'ske Teater i 1722 til vore Dage.

Dansk Skolemuseum, Stormgade 3 (det tidligere Overformynderi). Efter at den 1874 stiftede Danmarks Lærerforening ved Udstillinger, Foredrag o. l. havde søgt at vække Interessen for bedre Inventar og Undervisningsmidler i Skolen, aabnede Foreningen $\frac{1}{8}$ 1887 Museet i Gladsaxe Skole, hvor Formanden, E. Sauter, var Lærer; men Juni s. Aar flyttedes det til Kbh. med Lokale paa Gl.-Kongevej; 1888 blev det Statsanstalt; 1894 flyttedes det til Stormgade, men vil formentlig nu blive flyttet derfra i Anl. af Loven om Nationalmuseets Ombygning. Det har en af Undervisningsministeriet valgt Bestyrelse. Museets Formaal er dels at fremstille en Saml. af det bedste Skolemateriel, dels at give en hist. Saml. af de Undervisningsmidler, der har været brugte i Danm. siden Oprettelsen af faste Skoler, dels at yde Vejledning ved Anskaffelsen af Materiel, Opførelsen af Skoler osv. Til Museet hører en Læsestue og en Bogsamling paa 30,000 Bd. Antallet af Besøgende var 1927-28 over 16,000. (Fr. Thomassen, Dansk Skolemus. gennem 25 Aar 1887-1912, Kbh. 1912).

Dansk Toldmuseum, Postgodstoldklareringens Bygning, Kbh.s Toldbod, Amaliegade 44, er grundlagt af Toldinspektør, cand. polit. L. F. Pape, † 1916, som i 1911 af Staten fik bevilget et mindre Beløb, saaledes at hans Samling kunde blive opstillet i et Lokale i den saakaldte Guidekaserne paa Kbh.s Toldbod. I 1919 flyttedes Museet til sin nuværende Plads. Museet, der tæller c. 2000 Numre, indeholder en Samling Toldredskaber, Uniformer, Modeller af Bygninger, gamle Toldskilte, -flag, -signeter m. m.; endvidere en Samling Portrætter og Billeder fra

de forskellige Toldsteder samt et Bibliotek; endelig en Del Genstande, benyttede ved Smugling. Driftsudgifterne afholdes ved Bevilling paa Finansloven.

Dansk Post- og Telegrafmuseum, Centralpostbygningen. Postmuseet oprettedes 1907, idet dav. Overpostmester W. Mørch skænkede Staten sine rige Samlinger paa Betingelse af, at de opbevaredes betryggende og blev gjort offentlig tilgængelige. Museet indrettedes i nogle Lokaler paa Postgaarden paa Købmagergade, hvorfra det i 1912 flyttedes til den nyopførte Centralpostbygning. Foruden en betydelig Samling af Billeder og Genstande, der belyser Postvæsenets Historie i ældre Tid, bl. a. et Interiør fra et Provinspostkontor omkr. 1840, besidder Museet en offentlig udstillet Primærkesamling paa c. 35,000 Stkr. Efter Sammenslutningen

Bakkehuset.

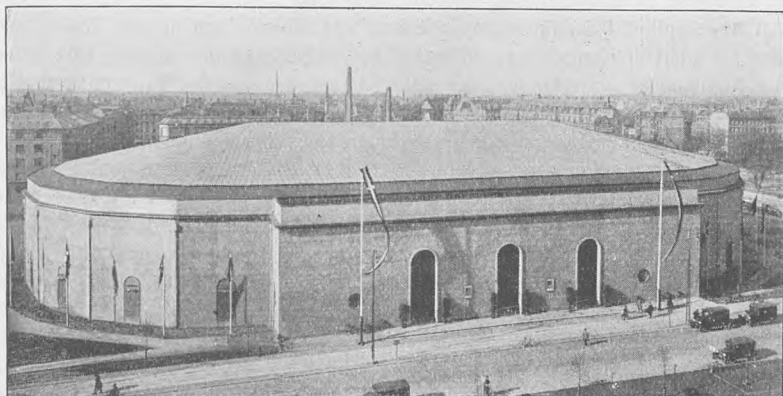
af Post- og Telegrafvæsenet i Juni 1927 arbejdes der paa i Tilknytning til Postmuseet at faa oprettet et Telegrafmuseum. Denne Afdeling vil antagelig blive offentlig tilgængelig i Løbet af Sommeren 1929.

Dansk Fiskeriforenings Modelsamling, Teglgaaardsstræde 4, tilhørende den 1887 stift. „Dansk Fiskeriforen.“, bestaar i en Saml. Modeller af Baade og Fiske-redsk., samt en Saml. Fiskearter i Spritglas.

Bakkehusstiftelsen, Rahbeks Allé 23. Bakkehuset er vistnok oprindl. et Vangehus ved Valby Byled; et saadant omtales i Slutn. af 17. Aarh. Fra 1719 knyttedes Krohold til det. Ejendommen købtes 1756 af Greve J. L. Holstein-Ledreborg, der havde til Hensigt at indrette sig et Landsted her; ved hans tidlige Død 1763 tilfaldt den Bygningsinsp. J. C. Conradi, der mulig har bygget for Holstein, og som sandsynligvis har opført den nu bevarede, grundmurede Vinkelbygning samt „Nye Bakkehus“. Conradi gik fallit 1777, og Ejendommen deltes. Efter flere Ejerskifter købtes Gamle Bakkehus 1802 af Knud Lyne Rahbek; Gæstgiveriet var allerede 1782 flyttet til Slotskroen, men Gl.-Bakkehus havde været udlejet, for en Del til Sommergæster, og Rahbek havde lejlighedsvis boet her fra 1780, og ved sit Ægteskab med Karen Margrethe (Kamma) Heger 1798 indrettet sit Hjem her; om han oprindl. boede i den gamle Krobygning, der stod til c. 1861, er uvist, men senere boede han i nederste Etage af den nu bevarede Bygning.

Dette Hjem blev Samlingsstedet for alle aandeligt betydelige Mænd fra vor nationale Genfødselstid i Beg. af 19. Aarhundrede. I Sept. 1833 rejstes ved Gl.-Bakkehus en Mindesten for K. L. Rahbek og Hustru, udført af H. E. Freund og G. F. Hetsch. I 1859 solgtes Ejendommen til Aandssvageanstalten (se p. 474), men 1918 traadte en Kreds af litterært interesserede sammen med det Formaal at genrejse det forfaldne Hus og indrette det til Mindestuer. Af Bestyrelsen for

Den sjællandske Aandssvageanstalt fik Komiteen den af det Rahbekske Ægtepar beboede Fløj til Leje paa et længere Aaremaal mod at paatage sig Tilvejebringelsen af de fornødne Pengemidler til Restaureringen af begge Bakkehusets Fløje, hvoraf Aandssvageanstalten forbeholdt sig den anden til Funktionærbolig. Ved Bidrag fra Staten (50,000 Kr.), Aandssvageanstalten (10,000 Kr.) og ved privat Indsamling skaffedes Midler til Bygningernes Restaurering, der foretoges efter gl. Tegninger og Beskrivelser under Ledelse af Arkt. Viggo Dahl; det Indre istandsattes for en Tillægsbevilling fra Staten og Tilskud fra Frederiksberg Kommune, og Bygningen stod færdig 1924. Der indrettedes 5 Mindestuer med en stor Samling Erindringsgenstande, Bohave, Bøger og Manuskripter, særlig vedr. Rahbek, Oehlenschläger og J. P. Mynster; i et af Værelserne er opstillet den efter afd. Boghandler A. Dolleris erhvervede Samling af Ewald-Litteratur, Billeder og per-

Udstillingshallen „Forum“.

sonlige Minder om Digteren. Af cand. jur. O. Bøgh er skænket en omfattende Samling Mindegenstande og Manuskripter fra danske Digtere, særlig H. C. Andersen, Chr. Winther, Chr. Richardt, H. V. Kaalund o. fl. Rahbeks Mindestøtte er flyttet hen til den lille Have foran Bakkehusets Façade. Stiftelsen, hvis Fundats erholdt kgl. Konfirm. under $25\frac{1}{2}$ 1925, har en Bestyrelse paa 5 Medl. (Se J. M. Thiele, To Aar paa Bakkehuset, Kbh. 1869; Louis Bobé, Bakkehuset, Kbh. 1903; s. Forf., i Fra Renæssance til Empire, Kbh. 1916; Hist. Medd. om Kbh. IV. p. 625, 2. R. II p. 511 og 2. R. III p. 171).

Den frie Udstilling er stiftet 1891 paa Initiativ af Maleren Johan Rohde af 26 Malere og Billedhuggere, der udvandrede fra Charlottenborg (se p. 368); dens første Bygning, af Træ, laa i Aborreparken, men da Parken 1913 blev nedlagt, opførtes i Østre Anlæg overfor Østbanegaarden paa et af Kommunen lejet Areal den nuv. Bygning (indv. $27\frac{1}{3}$ 1914), af Træ paa støbt Fundament, efter Tegn. af J. F. Willumsen. Den indeholder 6 Udstillingslokaler samt Kontorer, og ejes af et Aktieselskab indenfor Udstillernes Kreds; der afholdes aarlig en Foraarsudstilling, og Bygningen udlejes til andre Kunstudstillinger i den øvrige Del af Aaret.

Udstillingshallen „Forum“, Julius Thomsens Pl., er opf. 1926 af Automobil- og Cycle-Grosserer Foren. efter Tegn. af Arkt. O. Gundlach-Petersen af Træbindingsværk, udv. beklædt med Betonplader, og med en fritbærende Tagkonstruktion af Staal; Tagbeklædningen er af Glas; Bygningens udv. Længde er 110 m,

dens Bredde 60 m. Paa Længdesiderne af Hallen, der har en Grundflade af c. 6000 m², er bygget 2 rektangulære Bygninger, 6,3 × 50 m, henh. til Kontorer og Forhal samt til Restauration og Økonomilokaler. Bygningen anvendes til Udstillinger, Købestævner, Sportsopvisninger, Møder etc. (Se „Architekten“ 1926 p. 197).

Teatre.

Det kongelige Teater (*Nationalteatret*), Kongens Nytorv. Før Fr. IV's Tid havde der saa at sige ikke været noget fast Teater. Vel havde Andr. Wolff 1662 faaet Tilladelse til at indrette en Komedioplads eller „Skauborg“, og efter i nogen Tid at have spillet i Boldhuset, opførte han paa Slotspladsen et fast Teater, men det købtes snart af Kongen og nedbrødes 1666. Derimod var der før ofte blevet spillet Komædie af omrejsende, især tyske, men ogsaa franske Skuespillertrupper, som optraadte paa Raadhuset, Lavshusene (saaledes i det anseligste, Bryggernes Lavshus, paa Hj. af Klosterstræde og Skindergade, eller i Skrædernes Lavshus, i Brolæggerstræde) og i andre større Lokaler. Først 1722 lagdes Grunden til den danske Skueplads, efter at der Aaret før var blevet opført et Teater i Lille-Grønne-gade (nu Ny-Adelg. Nr. 6, 8 og 10), hvor nogle fremmede Selskaber spillede. Men da det ikke betalte sig, fik Direktøren, René Montaignu, den Ide at lade opføre Skuespil paa Dansk, og efter at han ¹⁴/₈ 1722 havde faaet Bevilling dertil, foregik den første danske Forestilling ²⁸/₉ s. A. med en Prolog af Fr. Rostgaard, som meget havde interesseret sig for Planen, og en Oversættelse af Molières „Gnieren“. Snart efter opførtes Holbergs politiske Kandestøber, og hans andre Stykker fulgte hurtigt efter. I Begyndelsen gjorde Teatret Lykke, men efterhaanden tabte Interessen sig, og efter at Forestillingerne flere Gange var standsede, opførte de helt ved Byens Brand 1728, der dog ikke berørte Teaterbygningen (den blev solgt 1736), og den pietistiske Bevægelse under Chr. VI satte Bom for al Skuespilkunst. Men efter Fr. V's Tronbestigelse fik Organist C. A. Thielo ³⁰/₁₂ 1746 paa Holbergs Anbefaling Privilegium paa at lade opføre danske Komædier, og April 1747 begyndte Forestillingerne i et lejet Lokale i Læderstræde med Stykker af Holberg. Snart efter overførtes Bevillingen paa „de danske Aktørers samlede Trup“, som Kongen i Nov. 1747 skænkede det „gamle Tjærehus“ paa Gammelholm ved Siden af Gjethuset (omtrent paa det nuv. Teaters Grund); dette Hus nedbrødes, og ⁴/₇ 1748 lagdes Grundstenen til det nye Teater, der opførtes efter Tegn. af N. Eigtved og allerede kunde aabnes ²⁸/₁₂ s. A. Det havde 3 Etagér og rummede c. 780 Tilskuere; over Prosceniet stod paa Latin: „Intet hæsligt Ord eller Skue komme paa dette Sted“. Men skønt Teatret straks befriedes for to Konkurrenter — idet et af General Arnoldt og J. H. Quoten aabnet Teater i St.-Kongensgade og P. Mingottis Italienske Opera, som gav Forestillinger paa Charlottenborg (se p. 364), begge lukkedes Foraar 1748 —, kunde det dog ikke betale sig; Kongen maatte hjælpe med Penge, og meget mod Magistratens Ønske overdrog han ²⁸/₃ 1750 Teatret til Staden. Gælden voksede, især i Aarene 1761-64, da Marianna Galeottis italienske Opera var knyttet til det, og efter megen Modstand fra Magistratens Side mod at beholde det overtog Kongen Teatret ²⁷/₄ 1770, hvorefter det kaldtes den kgl. danske Skueplads.

Bygningen blev ombygget og restaureret 1773-74 (genaabnet ³¹/₁ 1774; imedens

spillede paa Hofteatret) under Ledelse af Harsdorff og for en Sum af 32,769 Rd.; bl. a. opførtes en Tilbygning (med Frontespice af Weidenhaupt) med Vestibule ud mod Torvet og to Tilbygninger til Paaklædningsværelser ud mod Holmens Kanal samt et Trapperum paa Sidefacaden mod Gjethuset; Tilskuerpladsen, der var smykket med Portrætter af Sofokles, Plautus, Corneille og Holberg, udvidedes til 1000 Pladser, Scenen forstørredes og fik den bekendte Overskrift: „Ej blot til Lyst“ (atter nedtaget 1798, men genopsat 1813), og foran Prosceniet anbragtes Statuer af Tragediens og Komediens Muse (af Wiedewelt og Weidenhaupt), rigtig nok kun af „Tømmer, Pap, Gibs og Sejldug, overdraget med Limvand og melert med Kridt“. Efter at Kapelmester Sarti havde haft uindskrænket Bestyrelse over Teatret 1770-72, kom det ind under en kgl. Kommission, der foreløbig skulde

Det kgl. Teater.

overtage Styrelsen og ordne Forholdene. Fra den Tid var Teatret stadig under kgl. Bestyrelse og navnlig under en Direktion, der havde umiddelbart Referat til Kongen. Fra 1849 kom det ind under Kultusministeriet og lededes af en Teaterchef, der havde Teatrets samtlige Sager, ogsaa Kapellets, at bestyre. Fra 1922 er Ledelsen i Hænderne paa en administrerende Direktør. Desuden er der ansat ved Bureauet en Bogholder, en Kasserer og to Assistentter, endvidere en litterær Konsulent og en Del Embedsmænd (som Instruktører, Kapelmestre, Balletmester, Regissører, Korsyngemester, Teatermaler, Scenemester, Sufflører, o. s. v.) foruden Skuespil-, Ballet-, Kor- og Kapelpersonale, ialt c. 300 Personer. Opera og Ballet har indtaget sideordnede Stillinger ved Teatret sammen med Skuespillet lige fra 1748, om end den danske Ballet egentlig først kan regne sin Begyndelse fra Vincenzo Galeottis Ansættelse 1775.

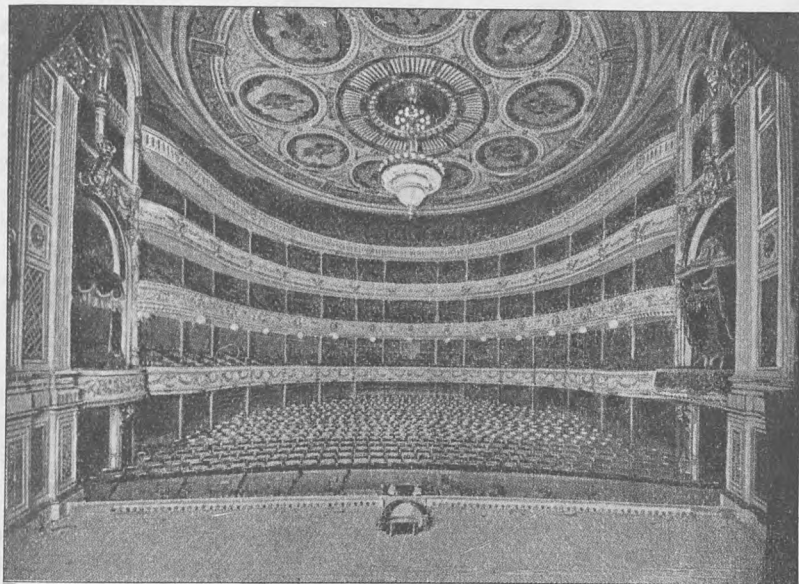
Teaterbygningen blev i Aarenes Løb ofte ombygget og udvidet; saaledes tilbyggedes der 1792 af Harsdorff to aabne Afstigningspavilloner paa hver Side af Vestibulen, 1824 ombyggedes de to bageste Tilbygninger og forbandtes med en Midtfløj, 1837 rykkedes Tilskuerpladsens Sidemure ud, saa at der blev bredere Gange og Trapper op til Etagerne (de sidste Forandringer ledede af Hofbygmester Koch), 1855 foregik en større Ombygning af Tilskuerpladsen, der fik en ny

Dekoration og udvidedes til 1370 Pladser, og 1857 ombyggedes Scenen, idet den gamle afløstes af en langt større og højere, der med sin nøgne Gavl ragede langt op over det foranliggende, ligesom paaklistrede Teater, en Ombygning, der kostede henved 209,000 Rd. Teatret aabnedes igen $\frac{5}{12}$ 1857. Men Trangen blev ikke dermed afhjulpen, og endelig fastsloges ved Lov af $\frac{18}{6}$ 1870 Opførelsen af en ny Bygning, der helt skulde være Statens Ejendom, og hvortil Kommunen skulde give 250,000 Rd. foruden en 1575 m² stor Grund af Torvet, medens Staten som Laan ydede indtil 220,000 Rd. af Sorø Akademis Midler. Bygningen opførtes Ø. for den gamle efter Tegn. af Arkt. V. Dahlerup og Ove Petersen. Gjethuset (den milit. Højskole, se p. 439) og den dertil grænsende Pavillon nedbrødes, $\frac{8}{4}$ 1872 begyndte Udgravningen af Grunden, og Grundstenen nedlagdes $\frac{18}{10}$; $\frac{10}{8}$ 1874 hejsedes Kransen paa Kuppeltaget, $\frac{1}{6}$ spilledes sidste Gang paa det gl. Teater, hvorefter det nedbrødes, og $\frac{15}{10}$ spilledes første Gang paa det nye. Det havde kostet ialt 664,281 Rd., heri ikke indbefattet de c. 160,000 Kr., der efterhaanden indkom ved frivillige Bidrag til Bygningens kunstneriske Udsmykning, som først blev færdig langt senere.

Det 115 m lange Bygningskompleks er opført paa henved 6000 Pæle med et Overlag af Beton, og det bestaar af en større nordl. Del, den egentlige Teaterbygning, 75 × 46 m, der er i Renæssancestil (med Motiver fra Sapienza i Neapel), og en mindre sydl. Del, Magasinbygningen S. for Heibergsgade; de to Dele er forbundne ved to paa Piller hvilende Bygninger, saa at der er Passage i Gaden. Teaterbygningens Façade og Underdelen af begge Sidefaçaderne er beklædte dels med Sand-, dels med Kalksten, og for at der ikke skulde ske nogen ulige Sætning, er disse Mure opførte i Cement, medens de øvrige Mure er opførte i Kalk. Selve Scenen og Tilskuerpladsen er omgivne af en tyk Mur, der rager op over den udenom liggende Del af Bygningen og bærer det høje Jærntag; indenfor Muren skilles Scene og Tilskuerplads ved en Tværmur, Prosceniumsmuren, der gaar op under Taget, og i hvilken Aabningen til Scenen om Natten lukkes ved et Jærntæppe. Den uden om Scenen og Tilskuerpladsen liggende Del er delt i 6 Etager, foruden Kælder, dog saaledes at alle større Lokaler (ydre Vestibuler og Foyerer) gaar gennem to Etager. Tilskuerpladsen har c. 1600 Pladser; dens Gulv ligger i Niveau med Bygningens 2. Etage, og dens 4 Etager svarer til Bygningens 4 øverste Etager. Foran Tilskuerpladsens to nederste Etager er der en indre og ydre Vestibule, og over de ydre Vestibuler er der Foyerer for Balkon og 2. Etage. Ved Balkonetagens Foyer er der paa hver Side et mindre Rum, og herfra saavel som fra Foyeren er der Udgang til den aabne Loggia over Hovedindgangen. Paa Siderne af Hovedindgangen ved Torvet findes der Broncestatuer af Holberg, af Th. Stein, afsløret $\frac{31}{10}$ 1875, og af Oehlenschläger, af H. V. Bissen, afsl. paa Skt. Anna Plads $\frac{21}{10}$ 1861, flyttet hertil $\frac{15}{10}$ 1874. Over Façaden staar som Fronton en kolossal Zinkgruppe: Apollo med Melpomene og Thalia samt Pegasus ved Hippokrenes Kilde, af E. Ring, opsat 1878. Desuden har Bygningen Indgange paa begge Langsider, ud til Tordenskjoldsgade tillige særlig Vestibule og Opgang til Kongelogen. Ved Bagsiden ud til Heibergsgade er der i 1888 (efter Opéra comiques Brand) opført et stort Jærntrappeparti for Skuespillere og Funktionærer i Tilfælde af Brand (efter Ringteatrets Brand blev Jærntæppets Konstruktion forandret, ligesom Trapperne i Tilskuerafdelingen fik Midt- og Sidegælændere). Oven over Tilskuerpladsen er der et stort Magasinloft („Kroneloftet“), der staar i Forbindelse med Scenens Maskingalleri, og hvor Lysekronens Hejseapparat findes. Scenens Gulv ligger mellem Bygningens 2. og 3. Etage; paa Siderne og bagved

den er der i alle Etager Korridorer med Indgange til Paaklædningsværelser og andre Lokaler, saasom for Syngeskolen og Danseskolen, begge ud til Torvet og gaaende gennem to Etager, og til Skuespillernes og Balletpersonalets Foyerer, begge ud mod Heibergsgade, ogsaa gennem to Etager; ud til Torvet ligger Kapellet's Foyer. I Magasinbygningen findes foruden Kulisserum, Magasiner m. m. ogsaa bl. a. Prøvesal, Malersal, Syngeskole for Koret, Kontorer, Arkiv, Snedkerværksted m. m.

Først senere og lidt efter lidt fik Teatret sin kunstneriske Udsmykning; saaledes fuldendtes den i Kongelogens Salon (med Loftsdekoration af Aagaard) og Trappegang i Sommeren 1881, og Tilskuerfoyeren med Loggiaen, der har rig Dekoration

Det kgl. Teaters Tilskuerplads.

paa Kuppelhvælvingerne, og de tilstødende Kabinetter i 1883, og samtidig fik Foyeren 12, af C. J. Jacobsen skænkede Marmorbuster. Ogsaa Tilskuerpladsen blev smukt dekoreret, med Loftsdekorationer efter Tegn. af V. Dahlerup, med de ni Muser efter Tegn. af Const. Hansen, og under Medvirksomhed af mange Kunstnere, som N. Fristrup, Prior, Jul. Schultz o. fl. (Tilskuerpladsen blev restaur. i 1904). Fortæppet (vingede Genier, der trækker Forhænget til Side og aabner Udsigt til Kefissos' Bred med Akropolis i Baggrunden) stammer oprindl. fra 1828 og var malet af J. L. Lund; 1857 blev det ommalet af C. F. Christensen; ved det nye Teaters Opførelse af Aagaard og O. Bache. Genierne i Balkonfoyerens Loft er efter Tegn. af O. Bache.

Af Skulpturer og Malerier findes flg. I Forsalen: Marmorstatuer af Johs. Ewald og J. H. Wessel, begge af Peters. I Parterregangen: 5 store Billeder med Scener af Holbergs Komedier, udf. efter Udkast af Hans Tegner. I Tilskuerfoyeren: Buster af afdøde Skuespillerinder og Skuespillere, samt et Marmorbasrelief, „Ophelia“, modell. og skænket af Sarah Bernhardt. I det ene Sidekabinet Buster af danske Digtere, og i det andet Sidekabinet Buster af danske Komponister. I Bal-

konfoyeren er ophængt Malerier af afdøde Scenekunstnere, og i 2. Etages Foyer findes bl. a. en Frise af danske Nationaldragter, malet af F. C. Lund. I Skuespillerfoyeren hænger en Samling Malerier af afdøde Kunstnere; et af de ældste Billeder er Pilos Maleri af Holberg-Skuespillerinden Utilia Lenkiewitz. Ogsaa i Balletfoyeren og Kapelfooyeren er ophængt Billeder af Medlemmer af de respektive Kunstarter.

Ved Lov af ³¹/₈ 1928 er det vedtaget at udvide Teatret med en Tilbygning i

Det nye Teater.

Hansen, Den d. Skueplads, 3 Bd., Kbh. s. A. (1896). — R. Neiiendam, Det kgl. Teaters Hist. 1874-1922, Kbh. 1921-22. — Elith Reumert, Den danske Ballets Hist., Kbh. 1922. — E. Nystrom, Den danske Komedies Oprindelse, Kbh. 1918. — Edv. Agerholm, Det kgl. Teaters Dagbog, Kbh. 1910 fig.

Kasino, Amaliegade. Bygningen er opf. efter Plan af Georg Carstensen, efter at han ¹/₁₁ 1845 havde faaet Privilegium paa at anlægge et Vinterforlystelses-etablisement, efter Tegn. af H. C. Stilling; „Aktieselskabet Kjøbenhavns Kasino“ aabnede Etablisementet ²¹/₂ 1847 med Koncerter, Teaterforestillinger osv.; men allerede Aaret efter omdannedes det helt til Teater, der aabnedes ²⁶/₁₂ 1848. Fra 1894 drives det under „Aktieselskabet Kasino Teaterdrift“. Plads til c. 1267 Tilskuere. Bygningen, der bl. a. indeholder en stor Pergola med smukke Trapp-partier og en mindre Sal foruden, selve Teatersalen (med Amfiteater og Balkon),

Tordenskjoldsgade, idet der nedrives en Staten tilhørende Ejendom paa Gadens modsatte Side og opføres en Bygning, som skal spænde over Gaden, dog med Genmekørsel; denne Bygning, der opføres af Statsradiofonien efter Tegn. af Arkt. Holger Jacobsen, skal indeholde Studie- og Administrationslokaler for denne Institution samt en Teatersal, der udlejes til det kgl. Teater, hvorved et gennem mange Aar drøftet Spørgsmaal om Dobbeltscene bliver bragt til Afgørelse.

Det kgl. Teaters Elevskole giver Undervisning i de almindelige Skolefag samt Tysk og Fransk til Balletskolens Elever (c. 30).

Liit.: Th. Overskou, Den danske Skueplads, 7 Bd., Kbh. 1854-76. — P.

benyttes ogsaa til Festlokaler. — Særlig bekendte er de politiske Kasinomøder, navnlig ¹¹/₈ og ²⁰/₈ 1848 samt ²⁸/₈ 1863. Om Bygningen se „Architekten“ 1918-19 p. 130.

Folketeatret, Nørregade. Bygningen er opført 1846 som Hippodrom (Arkt. H. C. Stilling) og benyttedes bl. a. 1848 til politiske Møder (Hippodrommøderne); senere ombyggedes det til Teater, som aabnedes ¹⁸/₈ 1857 og atter ombyggedes i 1882 (Arkt. V. Dahlerup) med Plads til c. 1200 Tilskuere. I 1900 byggedes det sammen med Ejendommen Nørrevold 50, der benyttes til Administrationsbygning for Teatret. Det ejes af A/S Københavns Hippodrom. (C. Bayer, Kbh.s Folketeater 1857-82, Kbh. 1882. — Robert Neiiendam, Folketeatrets Historie 1857-1908, i „Før og nu“, 1918-19).

Dagmar-teatret, Jærnbanegade, er opf. 1882-83 efter Tegn. af Prof. Ove Petersen og aabnedes ⁷/₈ 1883.

Tilskuerpladsen har 3 Etager; c. 1200 Pladser. Paa Teatrets Façade er der opstillet Broncestatuer af Digterne J. L. Heiberg og H. Hertz, af Rohl Smith.

Det ny Teater, i en Passage mellem Gl.-Kongevej og Vesterbrogade, er opf. 1908 af A/S Bona efter Tegn. af Arkt. Ludv. Andersen og rummer c. 1140 Siddepladser. I 1911 overtoges det af Direktør Ivar Schmidt, der 1917 købte det af Ak-

Paladsteatret.

tieselskabet. 1912 blev Teatret indvendig dekoreret ved Arkitekt Helweg-Møller (se „Architekten“ ²/₅ 1913).

Scala Teater, Vesterbrogade, er aabnet Aug. 1913 i de tidl. Variété-Lokaler, tilhørende det 1898 stiftede A/S National, af hvis store Bygningskompleks Teatret udgør en Del. — **Apolloteatret**, Vesterbrogade, er opr. 1866 som Tivolis Variété, men er udlejet og drives uafhængigt af Tivolis Direktion.

Endvidere findes en Række Forstadsteatre: *Nørrebrosteater*, Ravensborggade, opf. 1886, *Det borgerlige Teater*, Amagerbrogade (tidl. „Sønderbrosteater“), opf. 1902, *Betty-Nansen Teatret*, Frederiksberg Allé, opf. c. 1857 som „Odeon“, sen. kaldet „Fredb. Morskabsteater“, udvidet 1904 og da benævnet „Fredb. Teater“, *Fønix-Teatret*, Frederiksberg Allé, *Thalia-Teatret*, Allégade, og *Røde-Kro Teater*, Øresundsvej.

København og Frederiksberg har ialt c. 40 Biografteatre; til de største hører Paladsteatret og Kinopalæet.

Paladsteatret, Axeltorv, er opf. 1917 (Arktr. A. Clemmensen og Johan Nielsen) paa den gl. Personbanegaards Plads (Teatret var oprindelig installeret i den gl. Banegaardshal) og aabnedes ²⁶/₁ 1918. Det er Skandinaviens største Filmsteater med Plads til 1794 Personer. Bygningen, der bestaar af 2 Stokv. med et bredere Midterparti med Loggia og lavt Taarn samt en Gruppe (Atlet og Tyr, af Kaj

Nielsen), rummer foruden Teatersal, stor Foyer med Trappe og Garderobes, Restaurant, Selskabslokaler og Altan. Lokalernes Udsmykning skyldes Dekorationsmaler Liisberg-Larsen og Kunstmaler Poul Sæby. Teatret ejes af et Aktieselskab. (Om Bygn. se „Archit.“ $\frac{7}{4}$ 1917).

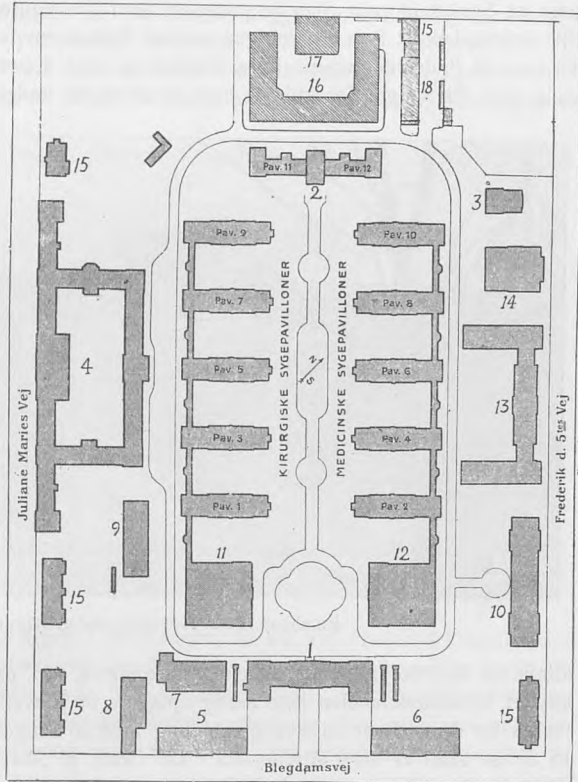
Kinopalæet, Hj. af Gl.-Kongevej og Vodrofsvej, er opf. 1917-18 (Arkt. Axel Maar) og aabnedes $\frac{27}{9}$ 1918; Bygningen, i 2 Stokv. med hvælvet Tag, indeholder Teatersal med Plads til c. 1300 Tilskuere, Foyer, Restauration m. m. og ejes af et Aktieselskab med en Aktiekapital paa 550,000 Kr.

Endvidere skal nævnes **Cirkusbygningen**, ved Axelortov, opf. 1885-86, en cirkelrund Bygning af røde Mursten. Efter Brand $\frac{7}{8}$ 1914 ombyggedes den (Arkt. Holger Jacobsen) og forsynedes med betonstøbt Kuppel. Bygningen er udvendig prydet med en Frise af Billedhugger Hammeleff, og indvendig dekoreret af Vald. Andersen. (Se „Archit.“ $\frac{10}{2}$ 1917). Den ejes af et Aktieselskab.

Hospitals- og Forsørgelsesvæsen.

Rigshospitalet, Blegdamsvejen, er opf. ifl. Lov af $\frac{13}{8}$ 1903 og Tillægslove af $\frac{22}{8}$ og $\frac{9}{8}$ 1908 til Afløsning af det kgl. Frederiks Hospital (se p. 496), som Fr. V paa A. G. Moltkes Tilskyndelse lod opføre i Aarene 1752-57 (indv. $\frac{30}{8}$ 1757; Fundatsen er af $\frac{6}{8}$ 1756), og den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse, oprettet ved Enkedronning Juliane Maries Gavebrev af $\frac{29}{1}$ 1785 og aabnet $\frac{31}{8}$ 1787. Det paabegyndtes i Maj 1905, toges i Brug i Aug. 1910 og indviedes $\frac{3}{9}$ s. A. Opførelsen lededes af kgl. Bygningsinspektør, Arkt. Martin Borch, medens Ingeniørerne S. Koch og O. K. Nobel har ledet Ingeniørarbejderne. Sammen med de 4 under Universitetet sorterende lægevidenskabelige Instituter (det patologisk-anatomiske og det retsmedicinske Institut samt Institutterne for alm. Patologi og Farmakologi; se p. 413), der er opf. samtidig, indtager Rigshospitalet et rektangulært Areal (403×273 m) paa c. 110,000 m², hvoraf Hospitalet alene 97,670 m² (deraf bygget c. 28,000 m²). Hospitalet vender Hovedfaçaden mod Blegdamsvejen og omgives paa de 3 andre Sider af Parkanlæg (Fælledparken), hvorfra det dog skilles ved Fr. V's Vej, Juliane Maries Vej og Henrik Harpestrengs Vej. Hospitalet omfatter c. 40 Bygninger og har Plads til c. 950 Patienter, og der findes flg. Afdelinger: 2 medicinske Afd. med tilsammen 242 Senge, 2 kirurgiske Afd. med tils. 242 Senge, 1 otolaryngologisk Afd. (for Øre-, Næse- og Halssygdomme) med 17 Senge, 1 oftalmologisk Afd. (for Øjensygdomme) med 20 Senge, 1 dermatologisk Afd. (for Hud- og Kønssygdomme) med 84 Senge, 1 Afd. for Børnesygdomme med 62 Senge og 2 Fødeafd. med ialt 283 Senge, hvoraf 100 for nyfødte Børn. Administrationsbygningen, der ligger lidt tilbage fra Blegdamsvejen med Façade mod denne, er opf. af røde Mursten med Pilastre og Ornamentering af Sandsten og er i 2 Stokv. og Mansard, med fremspringende Endepartier og et højere Midterparti i 3 Stokv. med Frontespice dekoreret med det danske Vaaben. I Tavlen over Porten er indhugget: „Det kgl. Frederiks Hospital oprettet 1757 af Kong Frederik den Femte. Den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse oprettet 1787 af Enkedronning Juliane Marie. Flyttedes hertil Aar 1910“. I Gaardsidens Gavlfelt er opsat en forstørret Kopi af Relieffet over Frederiks Hospitals Midtbygning mod Bredgade, forestillende den barmhjertige Samaritan, og i en Niche over Porten en

Buste af Fr. V. Bygningen rummer Kontorer, Optagelsesstuer, Operationsstuer for Tilskadekomne, Lægeboliger m. m. Administrationsbygningen flankeres helt ude ved Blegdamsvejen af to ganske ens Bygninger, i Kælder og 2 Stokv. samt Tagetage; den ene indeholder oftalmologisk Afdeling og Poliklinik, den anden otolaryngologisk Afdeling og Poliklinik samt kirurgisk og medicinsk Poliklinik. — Den centrale Plads indtages af de kirurgiske og medicinske Afdelinger, der omfatter 10 Sygepavilloner, i Kælder og 2 Stokv. med gulalket Façade og fladt Tag, liggende 5 i Række paa hver Side af den langstrakte Patienthave, Grønnegaarden. Pavillonerne, af hvilke de to forreste delvis er Enestuepavilloner, de øvrige 8 Fællestuepavilloner med 50 Senge i hver, er i hver Række forbundne indbyrdes ved en Forbindelsesgang, der fortsætter sig henholdsvis til Operationsbygningen og til Medicinsk Auditorium. Operationsbygningen, der bestaar af en 2 Etages Forbygning af røde Sten, med en Tværløj i samme Højde omgivet paa de 3 Sider af en lavere Bygning med fladt Tag og pudsede Façader, indeholder foruden flere Laboratorier og 4 Operationsstuer en Operationsaal med Auditorium (8,5 m høj) med Oven- og Sidelys, som kan blændes automatisk under Fremvisning af Lysbilleder. Medicinsk Auditorium svarer i Anlæg og Ydre nøje til Operationsbygningen

Plan over Rigshospitalet.

1. Administrationsbygning. 2. Kirke. 3. Kapel. 4. Føde- og Plejeafdelingerne. 5. Afdeling for Øjensygdomme. 6. Afdeling for Øre-, Næse- og Hals sygdomme. 7. Røntgenafdeling. 8. Poliklinik for Børnesygdomme. 9. Afdeling for Børnesygdomme. 10. Afdeling for Hud- og Kønssygdomme. 11. Operationsbygning. 12. Medicinsk Auditoriebygning. 13. Sygeplejerskebygning. 14. Badebygning. 15. Boliger. 16. Vaskeribygning. 17. Kedelhus. 18. Værksted.

og indeholder bl. a. et stort Auditorium (c. 250 Siddepladser), ligeledes med Oven- og Sidelys, som kan blændes. For Enden af Grønnegaarden ligger Isolationsbygningen, i Kælder og 2 Stokværk samt Tagetage, med Isolationsafdelinger for kirurgiske og medicinske Patienter. Bygningens Midtparti dannes af Kirken, der gaar gennem 2 Etager og er prydet med et lille kobberdækket Spir. Indvendig har Kirken kalkpudset Træhvælving; i Koret Præsteværelse, hvor-

fra der er Adgang til Prædikestolen, samt et Værelse til Opbevaring af Kirkens hellige Kar m. m.; fra Forstuen fører en Trappe til det overliggende Orgelpulpitur. Altertavlen er malet af Niels Skovgaard og forestiller „Hyrden og Lammet“. Døbefont af Sandsten med et af Fr. VIII skænket Sølvfad. Føde- og Plejeafdelingen, Hospitalets største Bygning, vender mod Juliane Maries Vej og bestaar af fire Hovedfløje, i Kælder, 3 Stokv. og Tagetage, omkring en indre Gaard, samt 2 lavere Sidefløje, i 2 Stokv. og Mansard, langs Vejen. De ydre Façader er af røde Sten paa Granitsokkel, med enkelte Sandstenspilastre, medens Gaardfaçaderne over en Sokkel af røde Sten er pudsede; over Forbygningens Midte hæver sig et lille kobberdækket Spir. Bygningen er ved Midtaksen delt i 2 Afdelinger A og B. Til hver af Fødeafdelingerne hører Fødegang med 8 Senge i Enestuer og Barselgang med 49 Senge. Til Afd. A, hvor Studenterne undervises, er knyttet en Poli-

Rigshospitalets Administrationsbygning.

klinik for Kvindesygdomme og en gynækologisk Afd. paa 34 Senge; til Afd. B er knyttet Jordmoderskolen (kan aarlig optage c. 30 Elever til en 2aarig Uddannelse). Fælles for A og B er en Svangreafdeling med 20 Senge og en Plejeafdeling med 15 Senge samt et stort Auditorium. De fleste af Afdelingerne er til Stadighed overbelast*). Dermatologisk Afdelings Bygning, med Façade mod Fr. V's Vej, er opf. af røde Mursten, i Kælder, 3 Stokv. og Tagetage; i Stueetagen findes Poliklinik, Auditorium m. m., paa 1. Sal Sygestuer for Kvinder og Børn, paa 2. Sal Sygestuer for Mænd. Børneafdelingen omfatter 2 Bygninger, Poliklinikken, der ligger ved Siden af oftalmologisk Afd. med Gavlen mod Blegdamsvejen, og Hospitalsafdelingen, der ligger ved Føde- og Plejeafd. og i Ydre svarer til denne. — Af de øvrige Bygninger nævnes Røntgen- og Lysklinikken (opf. 1918-19 for 340,000 Kr.), Sygeplejerskebygningen (ved Fr. V's Vej), der foruden Værelser til Sygeplejerskerne ved de kirurgiske og medicinske Afdelinger (de øvrige Sygeplejersker bor paa de respektive Afdelinger) tillige rummer Sygeplejerskeskolen (med Plads til 37 Elever), Badebygning med Massageklinik, Kapel med Lighus, Desinfektionsbygning, Køkken- og Vaskeribygning samt Kedelhus, hvorfra

*) Ved Overenskomst mellem Staten og Kbh.s Kommune oprettedes fra 1/6 1924 en ekstraordinær Fødeafd. C med 28 Senge paa Dr. med. Blads Klinik, Martinsvej 8.

hele Hospitalet forsynes med Varme og varmt Vand gennem Damp- og Vandledninger, der gaar gennem mandshøje underjordiske Tunnelgange, som ogsaa rummer elektriske Ledninger og Telefonledninger. Endvidere findes der Boliger for Hospitalsdirektøren og for 6 af Hospitalets 10 Overlæger. — Hospitalet giver poliklinisk Behandling til ubemidlede; den medicinske og den kirurgiske Poliklinik har selvstændige Ledere, medens de øvrige Poliklinikker hører under de paagældende Hospitalsafdelinger. Der findes ogsaa en Nervepoliklinik, og Hospitalet har endv. en Afd. for Nervesygdomme paa det ny Militærhosp. ved Tagensvej (se p. 512), medens der endnu mangler en Afd. for Sindssygdomme. Endelig har Hospitalet sit eget Apotek. — Hospitalets Opførelse og Montering i Aarene 1905-10 kostede c. 8,7 Mill. Kr., hvortil kommer 340,000 Kr. til Røntgen- og Lysklinikken. Hospitalets Bygninger opføres nu til en Værdi af 10,5 Mill. Kr. og Inventaret til 4,450,000 Kr.

Rigshospitalets Formaal er et dobbelt, for det første som Statens Hospital at

Rigshospitalets Grønnegaard.

modtage Patienter fra hele Riget, i Modsætning til det kgl. Frederiks Hospital, der særlig var beregnet for København, for det andet at være Undervisningsanstalt for de lægevidenskabelige Studerende, for Jordemoderelever og Sygeplejerskelever. Hospitalets Egenskab af Undervisningshospital giver sig ikke blot rent udvortes til Kende i dets rige Forsyning med Auditorier og Laboratorier, Biblioteker og videnskabelige Samlinger, men har ogsaa paa mange andre Maader sat sit Præg paa Hospitalets Indretning og Udstyrelse, ligesom det stadig præger det kliniske og videnskabelige Arbejde paa Hospitalet. Endelig har Rigshospitalet, delvis som en Arv fra det kgl. Frederiks Hospital og den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse, i høj Grad Karakteren af en velgørende Stiftelse, idet det har mange Stats- og Legatfrisinge og ogsaa paa anden Maade kan støtte trængende Patienter af Legatmidler. Rigshospitalet ejes og drives af Staten; dets Administration ledes af en direkte under Undervisningsministeriet staaende Direktør, der ved sin Side har et Lægeraad bestaaende af Hospitalets Overlæger. For Finansaaret 1927-28 udgjorde Statens Tilskud 3,561,785 Kr. Ved Rigshospitalet, paa Hj. af Blegdamsvej og Tagensvej, staar et Monument over Niels R. Finsen („Mod Lyset“), modell. af Rudolph Tegner, afsl. ²³/₈ 1910, og i Grønnegaarden findes en Brønd, af Max Andersen, opsat 1923. (Om Bygningerne se „Architekten“ ¹⁰/₁₂, ²³/₁₂ og ³⁰/₁₂ 1911 samt ⁶/₁ 1912. — Rigshosp. i Kbh., Kbh. 1911. Se endv. Rigshosp. Aarsberetninger).

Københavns Militærhospital, paa Nørrefælled ved Tagensvej, bestaar af det ældre Epidemihospital og det nye Militærhospital. Epidemihospitalet, Hj. af Tagensvej og Jagtvej, er opf. i Henh. t. Lov af $\frac{7}{4}$ 1900 for en Bevill. af 780,000 Kr. af Ingeniørkorpset (Kapt. T. E. Henningsen) i Samarbejde med Hærens Lægekorps. Hospitalet, der toges i Brug $\frac{1}{4}$ 1903, er bygget af gule Mursten paa Granitsokkel og skifertækket, og bestaar af en Administrationsbygning i 2 Stokv. samt 6 Sygepavilloner i 1 Stokv., hver rummende 24-28 Senge, samt Badebygning, Desinfektions-

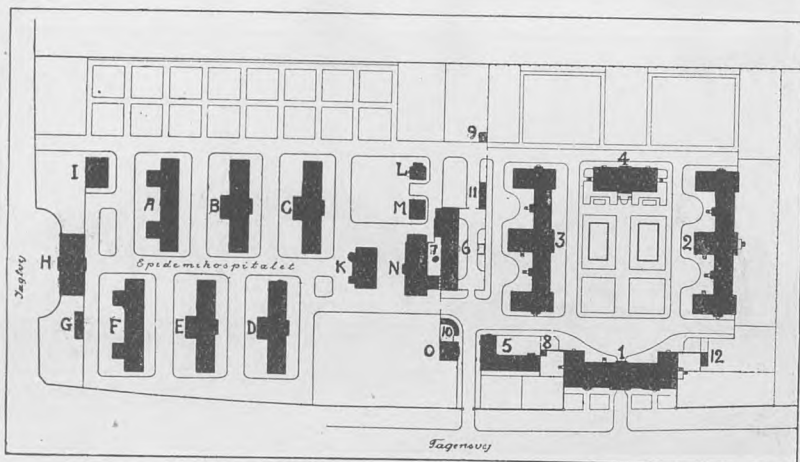
Mod Lyset.

anst., Lighus m. m.; en Økonomibygning og Vaskeribygning er fælles for dette og det nye Militærhospital. — Det nye Militærhospital, Tagensvej, umiddelbart op til Epidemihospitalet, er opf. 1918-28 i Henh. til Lov af $\frac{17}{8}$ 1916 af Ingeniørkorpset (Kapt. A. J. T. Carlsen og Arkt. G. Laage) i Samarbejde med Hærens Lægekorps. Bygningerne, af røde haandstrøgne Mursten med Sandstensudsmykninger, er tækkede med røde Falstagsten, og de tre Hovedbygninger bærer kobbertækte Ventilationsspir. Mod Tagensvej findes en Hovedadministrationsbygning i 3 Stokv., hvori foruden Kontorer m. v. tillige findes Kirkesal, Inspektør- og Lægeboliger samt Belægningsrum for 25 Sygepassere m. fl. Til højre for Hovedindgangen ligger Kirurgiske Afd., til venstre Klinikbygningen, begge i 3 Stokv.; sidstn. Bygn. rummer i 2. Etage Rigshospitalets neurologiske Afd. med 54 Senge. Desuden findes Sygeplejerskebygning, i 3 Stokv., Badebygning og Kedelbygning. Det nye Militærhospital kostede, paa Grund af det høje Prisniveau i Aarene efter Verdenskrigen, ialt 5,908,000 Kr. at opføre. De ændrede Garnisonsforhold efter Hærloven af 1922 bevirkede, at Bevillingsmyndighederne nærrede Betæneligheder ved at anvende Hospitalet efter sin oprindelige Bestemmelse, og Byggearbejderne standsedes en Aarrække, indtil det ved Lov af $\frac{31}{8}$ 1928 besluttedes at gøre det til et Hospital for saavel Hærens som Flaadens Syge, idet 3 af Epidemihospitalets Pavilloner henlagdes hertil som medicinsk Afdeling, samtidig med at en Etage i de nye Bygninger overgik til Rigshospitalets Brug, til en Afdeling til Nervepatienter; Militærhospitalet har ialt 380 Senge.

Det ældste militære Hospital, man kender, er Baadsmændenes Sygehus, der laa tæt ved Holmens Kirke (nu Matr. Nr. 237,238). Det oprettedes 1618, men flyttedes

anst., Lighus m. m.; en Økonomibygning og Vaskeribygning er fælles for dette og det nye Militærhospital. — Det nye Militærhospital, Tagensvej, umiddelbart op til Epidemihospitalet, er opf. 1918-28 i Henh. til Lov af $\frac{17}{8}$ 1916 af Ingeniørkorpset (Kapt. A. J. T. Carlsen og Arkt. G. Laage) i Samarbejde med Hærens Lægekorps. Bygningerne, af røde haandstrøgne Mursten med Sandstensudsmykninger, er tækkede med røde Falstagsten, og de tre Hovedbygninger bærer kobbertækte Ventilationsspir. Mod Tagensvej findes en Hovedadministrationsbygning i 3 Stokv., hvori foruden Kontorer m. v. tillige findes Kirkesal, Inspektør- og Lægeboliger samt Belægningsrum for 25 Sygepassere m. fl. Til højre

1628 til et Sted paa „Gammelmønt“ (Matr. Nr. 170 og Del af 124 paa Vestsiden af den Gade, der da hed Grønnegade og siden Lille-Regnegade, og som nu er en Del af Ny-Østergade). Dette var 30 Aar efter i høj Grad forfaldent, og Kongen skænkede da 1658 Sejllhuset paa Bremerholm, hvoraf en Del endnu findes bag Charlottenborg, til Syge- og Kvæsthus. — 1675 flyttedes det til Guldhuset i Rigensgade, men her var det heller ikke godt installeret. Kvæsthusfonden deltes mellem Hær og Flaade, og 1684 lagdes Grundstenen til det femte Søkvæsthus i Kvæsthusgade (senere Kaserne, nu Det forenede Dampskibsselskabs Bygning), medens Hærens kvæstede flyttedes til Krigshospitalets Ladegaard ved Aaboulevarden. 1767 oprettedes Frederiks eller som det kom til at hedde Christians Plejehus, og Ladegaarden solgtes til Københavns Fattigvæsen. Christians Plejehus kom til at ligge

Plan over Militærhospitalet.

1. Hovedadministrationsbygning. 2. Kirurgisk Afdel. 3. Nevrologisk Afdel. 4. Sygeplejerskebygning. 5. Badebygning. 6. Kedelbygning med Smedie. 7. Skorsten. 8-9. Toiletbygninger. 10. Cykleskur. 11. Vognskur. 12. Garage. A-F. Sygepavilloner. G. Vognskur. H. Administrationsbygning. I. Badebygning. K. Økonomibygning. L. Lighus. M. Desinfektionsanst. N. Vaskeri. O. Funktionærbygning.

i St.-Kongensgade, hvor senere Opfostringshuset var, og hvor der nu er Politistation. 1775 flyttedes det til Sølvgadens Kaserne, 10 Aar senere til Eckernförde, hvor det nedlagdes 1854. — Søkvæsthuset flyttedes 1777 til Overgaden o. Vandt.

Kvæsthuset og Krigshospitalets Ladegaard samt Christians Plejehus var nærmest Lemmestiftelser med Sygestuer. Regimenterne havde Sygestuer spredt omkring i Byen, men i Beg. af 19. Aarh. bestemte man sig til at faa særlige militære Sygehuse, som ikke tillige var Lemmestiftelser. Marinen gjorde Begyndelsen, idet der 1805 byggedes et særligt Marinehospital i Fredericiagade og Balsamgade (Olfert Fischersgade), hvor nu Ny-Kronprinsessegade er, men det nedlagdes som særligt Hospital 1867, idet Marinens Patienter flyttedes til Garnissionssygehuset.

For Hærens Vedkommende samledes alle de mange Regiments-Sygestuer til Garnissionshospitalet, som i 1818 indrettedes i de gamle Guldhushusbygninger i Rigensgade. I en særlig Bygning, som er meget ejendommelig, indrettedes Officerslasaret. Denne Bygning havde været Guldmageren Borrhi's Laboratorium, men den forandrede en Del, bl. a. paaførtes en Etage.

Garnissionssygehuset blev fra 1867 fælles for Hær og Flaade, medens det gamle

Marinehospital en Tid benyttedes til Epidemihospital, men i 1903 afløstes dette af et for Hær og Flaade fælles Epidemihospital paa Hjørnet af Jagtvejen og Tagensvej (se foran). 1915 flyttede Marinen til et særligt, nyt Marinehospital ved Søkvæsthuset paa Christianshavn, men dette nedlægges nu og skal sælges.

Litt.: G. Müller, Bidr. til Kundskab om Kbh.s Garnisonshospitals Hist., Kbh. 1847. — A. Paulsen, Forholdene ved Garnisonssygehuset, Kbh. 1899. — T. E. Hemmingsen, Det for Hær og Flaade fælles Epidemihosp., med 12 Planer, Kbh. 1902. — Gordon Norrie, Kbh.s Garnisonssygehus 1818-1918, Kbh. 1918. — S. Forf., Fra Garnisonssygehusets ældste Tid, i Militærlægen XXIV p. 313. — H. D. Lind, Nogle Bidrag til Søkvæsthusets Hist., i Hist. Medd. om Kbh. I.

Finsens medicinske Lysinstitut. I Aaret 1893 offentliggjorde Niels Ryberg Finsen sit første Arbejde over Lysets Indvirkning paa Huden, og i Løbet af ganske

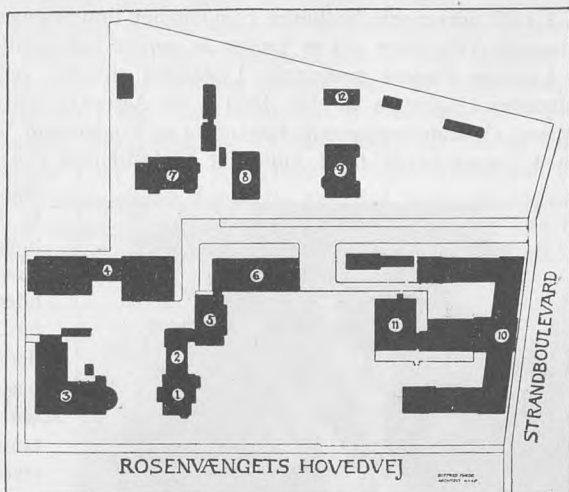

Militærhospitalet.

faa Aar foretog han en Række banebrydende Undersøgelser over de kemiske Lysstraalers Virkning paa den levende Organisme, viste den Betydning, Lyset har som Helbredelsesmiddel i Lægekunsten, indførte en paa videnskabeligt Grundlag hvilende ny Therapi i Medicinen og blev den moderne Lystherapis Skaber. 1896 oprettedes et Institut „Finsens medicinske Lysinstitut“, hvor der under hans Ledelse skulde foretages videnskabelige Undersøgelser over Lyset og samtidig behandles Patienter efter de Metoder, han havde udarbejdet. Instituttets første Bygning var en lille af Træ og Glas opført Bygning paa en af Kommunehospitalet overladt Grund i Hospitalets nordøstl. Hjørne. I 1897 fik Instituttet et Statstilskud paa 20,000 Kr., hvorved det blev muligt at opføre en noget større Træbygning, og efter at Staten havde ydet et rentefrit Laan paa 240,000 Kr., og der af private yderligere var skænket 150,000 Kr., kunde Instituttet købe en Villa, paa hvis Grund mellem Rosenvængets Hovedvej, 1. og 2. Tværvæg og Parallelvej det 1900-01 efter Tegn. af Arkt. C. G. Tvede opførte en Klinik- og Administrationsbygning i 2 Stokv. med Kælder og fladt Tag, medens der indrettedes Laboratorier i Villaens Stueetage og Bolig for Finsen paa 1. Sal, og endelig indrettedes Lysbade i et paa Ejendommen værende Ridehus. I 1906-08 opførtes efter Tegn. af Arkt. Gotfr. Tvede med Statsstøtte til Forrentning og Amortisering af et Laan paa 160,000 Kr. en Bygning for Klinikken for medicinske Sygdomme.

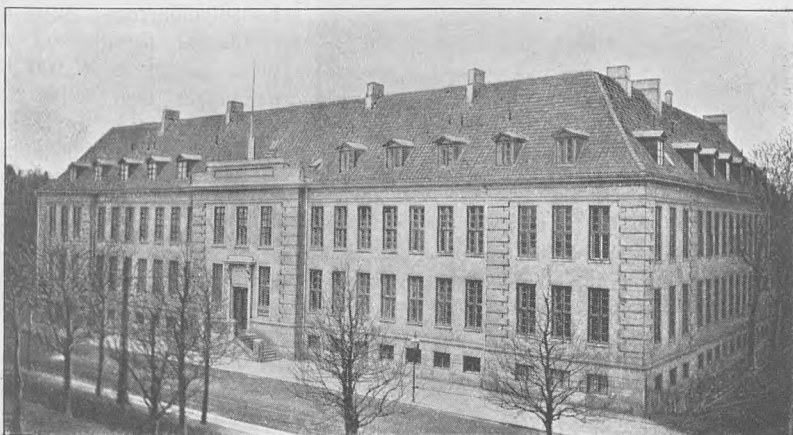
Bygningen, der indviedes $14/4$ 1908, er i 2 Stokv. med høj Kælder og Kvist, har pudset Murværk og sortglasret Tegtag. 1919-21 opførtes med en Statsbevilling paa 2,204,000 Kr. ud mod Strandboulevarden en stor Bygning, ligeledes efter Tegn. af Tvede, med en Hovedfløj og 2 Sidefløje. I Bygningen, der indviedes $23/10$ 1921, og som er i 2 Stokv. med høj Kælder og Kvist, udvendig pudset, med støbte Gesimser og mørkt Tegtag, er indrettet Hospitalet for tuberkuløse Hudsygdomme og kirurgisk Tuberkulose samt en mindre Afdeling for Øre-, Næse- og Halssygdomme og en Røntgenafdeling.

Instituttet har nu følgende kliniske Afdelinger: Afdeling A. Kysthospitalet (182 Senge); Afdeling B. Tuberkulosehospitalet (12 Senge); Afdeling C, der modtager Patienter, der egner sig til Lysbehandling, men ikke kan komme paa Kysthospitalet (17 Senge); Afdeling D., der modtager Patienter til ambulatorisk Behandling for Hudsygdomme; Afdeling E., Klinikken for indre Sygdomme (45 Senge).

Plan over Finsens Lysinstitut.

1. Laboratorium. 2. Administrationsbygning. 3. Afd. for indre Sygdomme. 4. Afd. for besøgende Patienter til Lysbehandling. 5. Maskinhus. 6. Lysbadeafd. 7. Radhuminstituttet. 8. Afd. for ikke tuberkuløse Hudsygdomme. 9. Lungetuberkulose Afd. 10. Hud- og kirurgisk Tuberkulose Afd. 11. Sygeplejerske Bolig. 12. Stalde for Forsøgsdyr.

Finsens Lysinstitut.

I 1927 erhvervede Institutet Ejendommen Rosenvængets Hovedvej 20 med paa-
staaende Villa, hvor det er Tanken at oprette Laboratorier.

Ligesom Finsens medicinske Lysinstitut stiftedes ved privat Initiativ, saaledes
afholdtes Udgifterne til dets Drift i en Aarrække væsentlig ved Bidrag fra de
Mænd, Geheimekonferensrd. Hagemann og Konferensrd. V. Jørgensen, som sammen
med Finsen havde taget Initiativet til Institutets Oprettelse. Efterhaanden som

Niels R. Finsens Statue.

Statens Interesse i og Tilskud
til Institutet er vokset, har
Staten imidlertid i stigende
Grad faaet Del i Ledelsen,
uden at dog Institutets Karak-
ter af selvejende Institution
derved er ophævet. I 1917
bestemtes det saaledes, at Sta-
ten skulde have 2 Repræsen-
tanter i Institutets Overbe-
styrelse, og at Valget af de
øvrige Medlemmer af Over-
bestyrelsen skulde godkendes
af Justitsministeriet, der ogsaa
skulde godkende Budget og
Regnskab. Siden 1927 ledes
Institutet af en af Ministeriet
for Sundhedsvæsenet udnævnt
Direktion paa 5 Medlemmer.
Statens Tilskud udgør for
Tiden 750,000 Kr., og Insti-
tuttets Status balancerer med
et Beløb paa c. 5 $\frac{1}{4}$ Mill. Kr.
Det samlede Sengetal er 256,
og der behandles aarligt c.
6000 Patienter ambulant,
Konsultationernes Antal er
c. 80,000 aarligt, og der
gives aarligt c. 45,000 Be-
handlinger med lokal Lys-
behandling og c. 55,000
Lysbade. — I Institutets
Have er der $\frac{20}{1}$ 1912 afslø-
ret en Broncestatue af Fin-

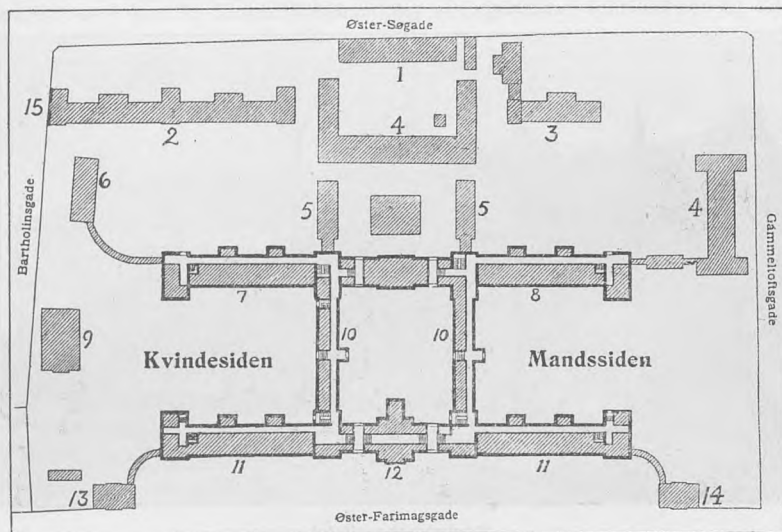
sen (Billedhugger Viggo Jarl), skænket af Konferensraad V. Jørgensen.

Litt.: Festskrift i Anledn. af Finsens medicinske Lysinstituts 25 Aars Jubilæum $\frac{28}{10}$
1921, Kbh. 1921. — Se ogsaa „Architekten“ $\frac{30}{5}$ 1908, samt de af Institutet udgivne
„Meddelelser“.

Under Direktoratet for Københavns Hospitalsvæsen sorterer følgende kommu-
nale Hospitaler:

Kommunehospitalet, mellem Øster-Farimagsgade, Gammeltoftsgade, Øster-
Søgade og Bartholinsgade, Københavns største kommunale Hospital. Efter at

Koleraepidemien i 1853, der stærkt havde hærget Almindeligt Hospital, havde opskræmnet Byen, og en Kommission, der var nedsat til at undersøge, om Sygehus og Lemmestiftelse kunde adskilles ved en Omorganisation af Alm. Hospital, i 1854 havde foreslaaet Opførelsen af et helt nyt Hospital uden for Byen, paabegyndtes efter lange Overvejelser i Maj 1859 Opførelsen af Hospitalet paa Fæstningsterrænet; $\frac{1}{10}$ 1860 holdtes Rejsegildet, og $\frac{19}{10}$ 1863 toges det i Brug. Det opførtes stort og fremskuende i sit Anlæg efter Tegn. af Bygningsinspektør H. Chr. Hansen efter Længdekorridorsystemet, havde fra Beg. 844 Senge og kostede 2,753,090 Kr. foruden Monteringen, der udgjorde 263,036 Kr. I Aarenes Løb er der foretaget en Del Forandringer og Udvidelser, saaledes opførtes i 1886-88 en

Plan over Kommunehospitalet.

1. Lægebolig. 2. Øre-Afd., 6. Afd. Pavill. I. 3. 6. Afd. Pavill. II. 4. Sygeplejerskebolig. 5. Bad. 6. Funktionærbolig. 7. Øjen-Afd., 3. og 4. Afd. 8. 6. Afd. Pavill. III, 3. og 4. Afd. 9. Ligkapel. 10. Eneværelser. 11. 1., 2. og 5. Afd. 12. Kontorer, Operationsgang, Røntgenklinik m. m. 13. Overkirurgbolig. 14. Direktørbolig. 15. Klinik for Øjen-, Hals-, Øre- og Næsesygdomme.

Tilbygning til Midterfløjen med en Operationsstue, 1903-04 ud til Bartholinsgade en Bygning (Arkt. Marston) som Udvidelse af Sindssygeafdelingen og til Lokaler for Poliklinikkerne for Øjen-, Hals-, Øre- og Næsesygdomme, og 1905 en Bygning til Bolig for Sygeplejersker. I 1923-26 ombyggedes den tidl. Vaskeribygning til Anvendelse for Apotek i Stueetagen og med Bolig for Sygeplejersker paa 1. Sal, ligesom der ud mod Øster-Søgade opførtes en Bygning med Bolig for en Overkirurg samt for 1. Reservelæger. Hospitalets Værdi udgjorde pr. $\frac{31}{3}$ 1927: 7,782,091 Kr. 79 Øre fordelt med 1,713,782 Kr. 40 Øre som Grundværdi og 6,068,309 Kr. 39 Øre som Værdien af Bygninger og Inventar.

Uagtet Hospitalet nu ligger i et stærkt bebygget Kvarter, maa dets Beliggenhed dog siges at være meget gunstig, da det mod V. har Sortedamssø, mod Ø. Botanisk Have, og kun paa de to korte Sider er der Bebyggelse, som ved et Mellemrum og ved Gader er skilt fra Hospitalsbygningerne. Bygningskomplekset, der er opf. paa Granitsokkel af gule Mursten med Baand af røde Sten, bestaar af

den egl. Hospitalsbygning med Tilbygninger og desuden nogle isolerede Bygninger. Bygningernes Placering fremgaar af Grundplanen. Hospitalsbygningen, roligt og stort virkende, med romanske Detailformer, bestaar af to parallelle, c. 215 m lange og c. 14,5 m dybe Fløje, der forbindes ved to c. 51 m lange og c. 10 m dybe Tværbygninger, alle i Kælder og 3 Stokv. og c. 15,7 m til Taget (Bagbygningens Midtparti har dog kun 2 Stokv.). Hovedfacaden ud mod Ø-Farimagsgade har et mellem de to Hovedporte fremspringende Midtparti med Kuppel og Spir. I 3. Stokv. af Forbygningen findes Hospitalets Kirke (med Alterbillede: Den opstandne Christus, af F. L. Storch). Alle Sygebygningerne er omgivne af smukt beplantet Haveanlæg.

Hospitalet aabnedes 1863 med 4 Afdelinger: 1 kirurgisk, 2 medicinske og

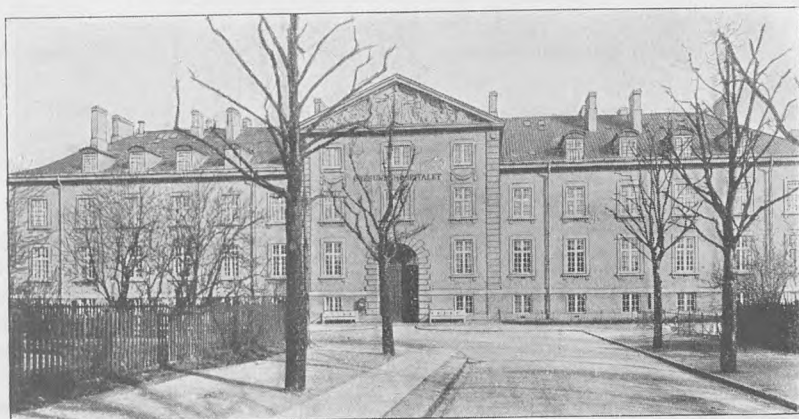

Kommunehospitalet.

I for veneriske og Hudsygdomme; 1870 oprettedes en 5. blandet medicinsk og kirurgisk Afd., der 1875 gik over til helt at være kirurgisk, og s. Aar oprettedes en 6. Afd. for Nerve- og Sindssygdomme. Hospitalet har nu ialt 1020 Sengepladser. Betalingen er paa Fællestuer for indenbys 1,20, for udenbys 10 Kr. daglig, paa Enestue for indenbys 12 Kr., for udenbys og udenrigs 18 Kr.; for Børn under 1 Aar betales det halve. Anerkendte Sygekasser faar betydelig Moderation. Ligesom Rigshospitalet indtager Hospitalet en vigtig Plads som Undervisningsanstalt for vordende Læger. Ved Hospitalet er der, foruden de 8 Overlæger ved Afdelingerne, ansat en Prosektor, 2 Klinikchefer, 1 Badelæge, 2 Afdelingslæger, 8 1. Reservelæger, 4 2. Reservelæger og 6 Visitationer. Ved Administrationen er der ansat 1 Inspektør, 1 Forvalter, 1 Kasserer, 2 Fuldmægtige og 1 Inventarieskriver.

I Centralgaarden staar en ^{22/11} 1885 afsl. Bronzebuste af Overlæge V. Holmer (af Th. Stein), i Mandshaven en ^{20/10} 1912 afsl. Bronzebuste af Hospitalsdir. Gredsted (af Helen Dohlmann), og i Operationsgangen i Forbygningen findes Bronzebuste af Overkirurg C. L. Studsgaard og Overlæge A. S. P. Brünniche (begge af Brandstrup), og i 6. Afd.s Auditorium en ^{7/9} 1919 afsl. Mindetavle for Prof. Knud Pontopidan.

Øresundshospitalet, Strandvejen, ved Østre Gasværk ud mod Øresund. Kommunehospitalet var fra Begyndelsen ogsaa Epidemihospital, idet der var opført en Isolationsbygning; men den blev snart utilstrækkelig paa Grund af de oftere optrædende Epidemier, navnlig Kopper, hvorfor der oprettedes flere Lasaretter, saaledes paa Enighedsværn S. for Vesterbrogade ved Tømmerpladserne, i Frue Arbejdshus ved Nørre-Voldgade, i det borgerlige Eksercerhus i Dronningensgade paa Christianshavn og paa Gaarden Flintholm paa Frederiksberg. Efterhaanden modnedes Planen om et eget Epidemihospital, hvilket førte til Oprettelsen af 2 Hospitalet: Øresundshospitalet og Blegdamshospitalet. Det første opførtes 1875-76 og stod færdigt i Begyndelsen af 1876, men henstod ubenyttet indtil den ¹²/₂ 1878, da de første Patienter indlagdes. Det var fra Begyndelsen et lille Karantænehospital med kun 32 Senge til Behandling af Sygdomme, som Kopper og Kolera,

Øresundshospitalet.

der indførtes ad Søvejen; men senere er det udvidet betydeligt. Efter at det i en Aarrække havde tjent som Hjælpehospital for Kommunehospitalet og for Blegdamshospitalet, ændrede Tuberkuloselovene af 1906 afgørende Hospitalets Karakter, idet i dette Aar 4 i 1903 opførte Bygninger og i 1911 yderligere en i 1908 opført Bygning statsanerkendtes som Tuberkuloseafdeling. Øresundshospitalet er nu Staden Københavns Tuberkulosehospital. Det raader tillige over et Afsnit for almindelige medicinske Sygdomme og er desuden vedblivende Byens Karantænehospital, idet et særligt afsondret Afsnit af Hospitalet staar til Disposition for søværts ankomende Patienter.

De første Bygninger opførtes efter Tegn. af Arkt. H. V. Friederichsen og kostede, med Inventar, 157,080 Kr.; men senere udvidedes og forandredes de saa meget, at der indtil 1903 yderligere var medgaaet 694,900 Kr., og 1902-03 opførtes atter 4 nye Sygehusbygninger, med 42 Senge i hver, for c. 650,000 Kr., paa et Areal N. for det gamle Hospital mellem Randersgades Forlængelse og Kystbanen, ligesom der 1903-04 blev opført (for c. 209,000 Kr.) en ny Administrationsbygning, der ligger ved Randersgades Forlængelse, lige for Vejen, der fører fra Strandvejen til Hospitalet, samt et Kapel, et Lighus og et bakteriologisk Laboratorium (de senere Aars Arbejder efter Tegn. af L. P. Fenger). I 1908 opførtes en ny Sygebygning med 90 Senge i Stue og 1. Sal og Funktionærværelser i 2. Sal. Samme Aar

udvidedes Køkken, Vaskeri og Maskinhus, og der opførtes en Funktionærbygning i 2 Etager med fire Lejligheder. Af andre Bygninger kan nævnes to i 1921 opførte Træbarakker, en i 1927 opført Bindingsværks-Sygebygning i Karantæneafsnittet og de i 1907 opførte Liggehaller af Træ, der rummer henved 200 Liggepladser. Hospitalets Areal udgør c. 6 ha. Der findes 23 Stenbygninger og 11 Træbarakker. Den samlede Værdi af Bygningerne udgør c. 2,100,000 Kr.

Hospitalet har nu 552 Sengepladser og dets lægelige Organisation er følgende: Medicinsk Afdeling bestaar af et statsanerkendt Tuberkuloseafsnit paa 90 Senge, et ikke statsanerkendt Tuberkuloseafsnit paa 126 Senge (i Barakker) samt et medicinsk Afsnit paa 93 Senge. Til Afdelingen er knyttet en Overlæge, en Afdelingslæge og en Reservelæge. Tuberkuloseafdelingen bestaar af et statsanerkendt Afsnit med 191 Senge og et ikke statsanerkendt paa 30 Senge (i Ba-

Blegdamshospitalet.

rakker). Karantæneafdelingen, med 22 normerede Pladser, sorterer under Tuberkuloseafdelingens Overlæge, der bistaas af en Reservelæge. — I Aaret 1926-27 behandlede paa Hospitalet 2633 Patienter; Kommunens Tilskud til Hospitalet udgjorde for samme Tidsrum 1,633,878 Kr. — Ved Administrationen er ansat en Inspektør og en Fuldmægtig.

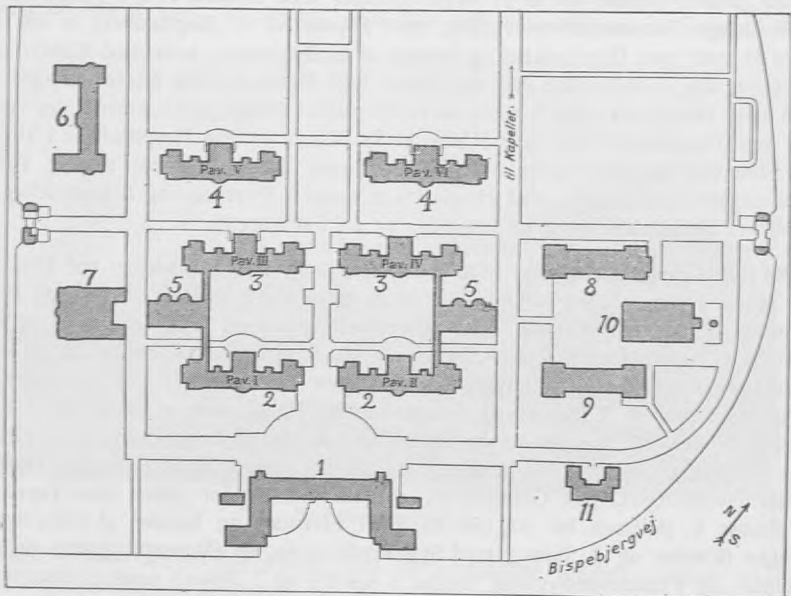
Blegdamshospitalet, Blegdamsvej ved Skt. Johannes Kirke, blev opf. 1876-79 og aabnet ^{5/11} 1879 som et Epidemihospital til Behandling af akutte smitsomme Sygdomme, særlig Difteri, Croup, Skarlagensfeber, tyfoid Feber, Rosen og Mæslinger (Koppepatienter er siden 1884 næsten udelukkende henvist til Øresundshospitalet).

De første Bygninger er opført efter Tegning af H. V. Friederichsen og kostede med Inventar 829,974 Kr. I 1883-84 opførtes 3 nye Sygebygninger, i 1891 en Sygebygning, en Badebygning, et Kedelhus med Desinfektionsanstalt samt Bygninger for Sygeplejersker. I 1899 opførtes 3 nye Sygebygninger og i 1901 et Kapel og et Lighus samt et bakteriologisk Laboratorium. Disse Udvidelser (1883-1901) kostede tilsammen 1,157,308 Kr. I 1916-18 opførtes en 3-Etages Sygeplejerskebolig med 70 Værelser til Sygeplejersker og Elever samt Dagrum, Spisestuer og Thekkener. I Kælderen er indrettet en Bade-

anstalt, delt i 2 Afdelinger — den inficerede og den rene — med Skabe til hver Sygeplejerskes Tøj, saaledes at Sygeplejerskerne, skønt beskæftigede paa forskellige Afsnit med forskellige smitsomme Sygdomme, efter at have passeret Badeanstalten kan tilbringe Fritiden sammen uden Fare for Smitte. Opførelsen af denne Bolig kostede c. 288,000 Kr. I 1921-22 opførtes til Erstatning for 4 udrangerede Dækkerse Telte 2 Bindingsværks Sygebygninger med hver 34 Sengepladser, og endelig blev der i 1921-23 i Hospitalets gamle Vaskeribygning indrettet et moderne Køkken, som uden Vanskelighed kan bestride Madlavningen til c. 600 Patienter (Hospitalets nuvær. Maksimumsbelægning); disse og forskellige andre i samme Tidsrum foretagne Udvidelser og Moderniseringer kostede ialt 1,300,000 Kr., og Hospitalet bestaar nu af 21 Sygebygninger med normalt c. 500 Senge. Den 76 m lange Administrationsbygning, med Façade ud til Blegdamsvej, er opf. af gule Mursten paa Granitsokkel og bestaar af to Bygninger, hver med Kælder og 2 Stokv., der er forbundne ved et 1 Stokv. højt Midtparti, hvis Midte indtages af den høje Hovedport, over hvilken en 1879 opstillet Zinkgruppe („Athene, der værger sine Børn mod Pestgudens Pile“), af V. Bissen. — Paa Hospitalet er i 1926-27 behandlet ialt 5473 Patienter, og Kommunens Tilskud har for samme Tidsrum udgjort 1,102,641 Kr. Ved Hospitalet er ansat 1 Overlæge og 3 Reservelæger samt ved Administrationen en Inspektør og en Fuldmægtig.

Rudolph Berghs Hospital (tidl. Vestre Hospital), Tietgensgade, er opf. 1882-85 og aabnet i Januar 1886 til Optagelse af de til den offentlige og hemmelige Prostitution henhørende Kvinder med veneriske Sygdomme. Efter at Loven af ^{30/3} 1906 om Modarbejdelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte havde ophævet de i den tidligere Lovgivning hjemlede Bestemmelser om politimæssig Reglementering af Erhverv ved Utugt, vedtog Magistraten, at Hospitalet indtil videre holdtes til Disposition for veneriske Patienter af begge Køn; siden 1911 har Hospitalet endvidere en Afdeling for Patienter med Hudsygdomme. Hospitalets Bygninger, paa Granitsokkel af gule Mursten, er opført efter Tegn. af Professor V. Petersen for 509,196 Kr. (incl. Inventar) og bestaar af Hovedbygningen (Kælder og 3 Stokv.) med Sygeafdelingerne, en Økonomibygning og en Kontor- og Funktionærbygning (begge i Kælder og 2 Stokv.) samt et Kedelhus, i hvilket sidste der i 1922 — efter at Hospitalets Forsyning med Varme var overtaget af det ved Siden af liggende Vestre Elektricitetsværk — er indrettet Lysbadeanstalt; en i 1921 oprettet Visitations- og Konsultationsstue er i 1924 for c. 28,000 Kr. udvidet og omdannet til en Poliklinik for Hud- og Kønssygdomme. Hospitalet har 176 Sengepladser. I 1926-27 behandledes 1663 Patienter foruden de paa Poliklinikken ambulantly behandledes (medens Behandlingen af de veneriske Sygdomme i Henhold til Lovgivningen sker vederlagsfrit, gælder der for de øvrige Patienter samme Betalingstakster som paa Kommnehospitalet (se p. 518)); Kommunens Tilskud for nævnte Aar udgjorde 437,094 Kr. Ved Hospitalet er ansat en Overlæge samt en Reservelæge, ved Administrationen en Forvalter. — Hospitalets første Overlæge, Professor Rudolph Bergh, skænkede i 1904 Hospitalet sit Bibliotek, der særlig indeholder dermatologisk og venerologisk Litteratur. — Den ^{2/3} 1910 vedtog Kommunalbestyrelsen at imødekomme et fra det medicinske Fakultet, det medicinske Selskab og flere andre Repræsentanter for Lægeverdenen fremsat Ønske om at hædre den nu afdøde Overlæge ved at kalde Hospitalet Rudolph Berghs Hospital; samtidig modtoges som Gave fra Enken efter Professor Rudolph Bergh en Bronzebuste af Professoren; Busten er opstillet i Hospitalets Gaard foran Hovedbygningen.

Sundby Hospital, Kastрупvej i Sundbyerne, er indrettet 1901-02 i den i 1894 opførte Forsørgelsesanstalt for Taarnby Kommune, der ved Sundbyernes Indlemelse i Kbh.'s Kommune $\frac{1}{2}$ 1902 overgik til sidstnævnte Kommune; Omdannelsen til Hospital kostede ialt med Inventar 144,190 Kr. Ved Hospitalets Aabning $\frac{1}{2}$ 1902 fandtes 3 Bygninger, indeholdende 71 Sengepladser, men Hospitalet er i 1909 og 1918 udvidet ved Opførelsen af 2 Forbindelsesbygninger og har nu 126 Sengepladser foruden en kirurgisk Poliklinik og en Røntgenklinik. Det var oprindelig bestemt for almindelige medicinske og lettere kirurgiske Sygdomme, men overgik i 1907 til udelukkende at modtage kirurgiske Patienter. (1 Juni 1927 har Kommunalbestyrelsen bevilget 2,5 Mill. Kr. til Udvidelse af Hospitalet (Areal

Plan over Bispebjerg Hospital.

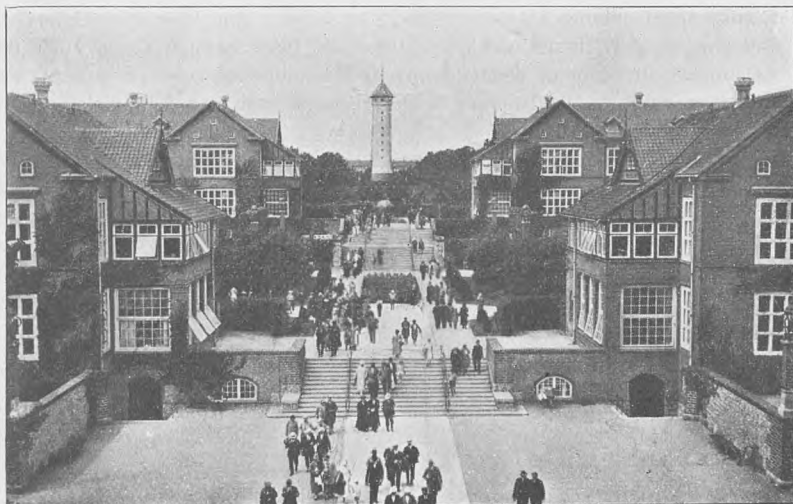
1. Administrationsbygning. 2. Kirurgisk Sygepavillon. 3. Medicinsk & kirurgisk Sygepavillon.
4. Medicinsk Sygepavillon 5. Operationsbygning. 6. Sygeplejerskebolig. 7. Badebygning. 8. Køkken.
9. Vaskeri. 10. Maskin- og Kedelhus. 11. Funktionærbolig.

nu ialt 3,04 ha), der — naar de paabegyndte Byggearbejder er afsluttede — vil blive paa 362 Senge og omfatte: en kirurgisk Afdeling med Poliklinik, en medicinsk Afdeling, en Børneafdeling, en Øreafdeling med Poliklinik, en Røntgenklinik og en Bade- og Massageklinik). I 1926-27 blev der paa Hospitalet behandlet ialt 2218 Patienter, og Kommunens Tilskud for samme Tidsum udgjorde 464,833 Kr. Betalingstaksterne er de samme som paa Kommunes hospitalet (se dette Hospital). Til Hospitalet i dets nuvæ. Skikkelse er der knyttet en Overlæge, to Reservelæger, en Røntgenlæge samt en Klinikchef ved Poliklinikken; ved Administrationen er ansat en Forvalter. — Foran Hospitalet er $\frac{10}{11}$ 1899 afsløret et Mindesmærke for Etatsraad L. P. Holmblad (Granitsokkel med Buste, af Brandstrup), der skænkede 150,000 Kr. til Forsørgelsesanstaltens Opførelse.

Balders Hospital, Baldersgade, paa en 0,28 ha stor Grund, er indrettet 1902 i en af de Kellerske Aandssvageanstalter tidl. benyttet Ejendom, som Kommunen købte

af Staten for 100,000 Kr. Omdannelsen af Bygningerne, med Inventar, kostede 115,000 Kr. Hospitalet, der toges i Brug $\frac{2}{1}$ 1903, er væsentlig bestemt for Patienter med medicinske Sygdomme. Hovedbygningen, i Kælder og 3 Stokv., er opf. 1880; desuden er der en Sygepavillon paa hver Side af Hovedbygningen, hver i Kælder og 1 Stokv., samt en Vaskeribygn. Hospitalet har 79 Senge i 18 Stuer. I 1926 behandlede 837 Patienter; Kommunens Tilskud udgjorde 231,813 Kr. Betalingen er den samme som paa Kommunehospitalet (se p. 518). Ved Hospitalet er ansat 1 Overlæge og 1 Forvalter.

Bispebjerg Hospital, paa Bispebjerg Bakke ved Tagensvej, er opf. 1908-13 (taget i Brug $\frac{19}{8}$ 1913) efter Tegn. af Prof. Martin Nyrop for 6,245,000 Kr. (foruden Montering 870,000 Kr.) i Pavillionsystem, af røde Mursten paa Cementsokkel,

Bispebjerg Hospital.

med Tæge af Vingetegl, og bestaar af Administrationsbygning (med to smaa fir-kantede Taarne), Kedel- og Maskinhus, Køkkenbygning, Vaskeribygn, Badebygning, 6 Sygebygninger, 2 Operationsbygninger, Sygeplejerskebygning, 3 Portbygninger, Funktionærbygning, Kapel, Lighus og Vandtaarn (samtlige Bygninger, med Undtagelse af Kapel og Lighus, er forbundne ved et Tunnelnet). Hospitalet indtager et Areal paa c. 21 ha og vil kunne udvides fra dets nuvæ. Størrelse (700 Senge) til 1600 Senge, uden at det vil være nødvendigt at udvide Kedel- og Maskinhus, Køkken og Vaskeri samt andre tilhørende Bygninger. Hospitalets 700 Sengepladser var oprindeligt fordelt i 3 Afdelinger, 1 kirurgisk og 2 medicinske, men omlagdes i 1927, saaledes at der nu er 4 Afdelinger, nemlig 2 kirurgiske og 2 medicinske. Foruden disse Afdelinger findes Bade- og Massageklinik, Røntgenklinik samt patologisk Institut. — I 1926-27 blev der behandlet ialt 8989 Patienter (heraf 5228 Kvinder) foruden de paa Hospitalets Kliniker ambulantly behandlede Patienter; Kommunens Tilskud udgjorde for samme Tidsrum 2,492,071 Kr.; Betalingstaksterne er de samme som paa Kommunehospitalet (se p. 518). Ved Hospitalet er der foruden 1 Overlæge og 2 Reservelæger ved hver Afdeling ansat 1 Prosektor, 1 Klinikchef ved Røntgenklinikken samt 1 Badelæge,

ved Administrationen 1 Inspektør, 1 Bogholder og 2 Fuldmægtige. — I 1916-18 opførtes paa Hospitalet for 960,000 Kr. et Centralvaskeri for samtlige kommunale Hospitaler i København. Hospitalet er omgivet af et smukt Haveanlæg, der er udført efter Tegn. af Landskabsgartner Glæsel. — Om Bygn. se „Architekten“ ⁴/₁₀, ¹¹/₁₀, ¹⁸/₁₀ og ²⁵/₁₀ 1913.

Børnehospitalet paa Fuglebakken er indrettet i en af Homøopatisk Hospital tidligere benyttet Ejendom, Drosselvej, en Bygning i tre Etager, opført i 1913 af Arkt. Ejnar Thuren. I 1916 lejede Københavns Kommune Bygningen, lod den indrette til Børnehospital med Plads til 72 Børn og overtog den 1920 for 700,000 Kr. 1925 vedtog Kommunalbestyrelsen med Samtykke af de paagældende Legatstiftere at anvende forskellige til Kommunen skænkede Legatmidler til Opførelse af et Børnerekonvalescenthjem i Tilslutning til Hospitalet og paa dettes Grund. Rekonvalescenthjemmet opførtes i Aarene 1925-26 og toges i Brug ³/₁₂ 1926. Opførelsen og Monteringen af Hjemmet, der har Plads til 48 Børn, har ialt kostet c. 250,000 Kr. Betalingstaksterne er de samme som paa Kommunehospitalet (se p. 518). Ved Hospitalet er ansat 1 Overlæge og 1 Reservelæge samt ved Administrationen 1 Forvalter.

Foruden disse Hospitaler har Kommunen Sygeafdelinger i *Almindelige Hospital, De Gamles By* og paa *Sundholm*. Se om disse under Forsørgelsesanstalter p. 536.

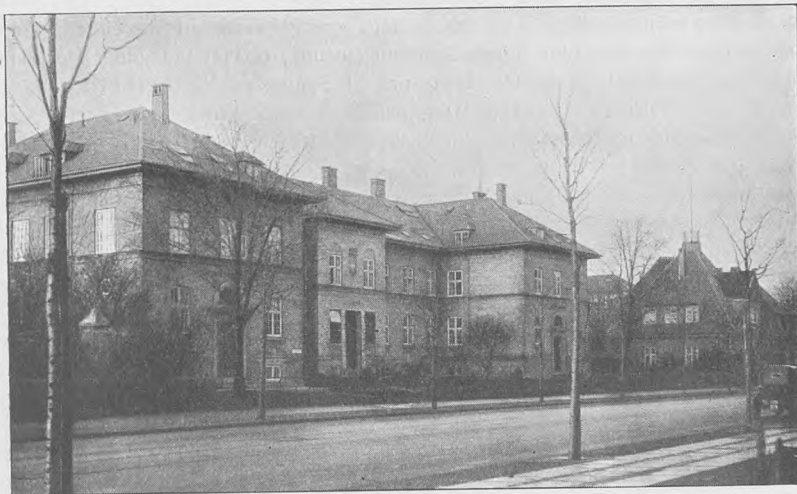
Under Direktoratet for Københavns Hospitalsvæsen sorterer endvidere *Skt. Hans Hospital* og *Boserup Sanatorium* (se II p. 330 flg.) samt følgende Rekonvalescent- og Plejehjem: *Faarupgaard* i Jelling S. (se VII p. 638), *Cyvelholm* i Lyngby S. (se II p. 289), *Skjoldborg* i Frederiksværk og „*Fr. Vilh. Hegels Minde*“ i Fredensborg (se II p. 73).

Litt.: Kbh. Kommunehosp. 1863-88, Kbh. 1888. — Blegdamshosp. i Kbh. 1879-1904, Kbh. 1904. — Tabelværk til Kbh. Statistik Nr. 14 (Beskr. af Kbh. Kommunes Ejend.), Kbh. 1904. — K. M. Nielsen og E. A. Tscherning, Kbh. Kommunehosp. 1863-1913, Kbh. 1913. — K. M. Nielsen, Les hôpitaux municipaux de Copenhague, Kbh. 1925. — Hospitalsvæsenets Aarsberetninger.

Frederiksberg Hospital og Forsørgelsesanstalter. Da Frederiksberg i 1858 blev udskilt af Hvidovre Sogn som en egen Kommune, havde det intet Sygehus, men kun to Sygestuer i det gamle Fattighus i Allégade (Nr. 14; se p. 396), og heller ikke Amtskommunen havde noget saadant, idet den først 1863 fik et Sygehus (se ndfr.). Kommunens Fattighus og Sygestuer blev paa det gamle Sted i Allégade, indtil den 1862-63 fik opført et eget Fattighus, i 2 Stokv., ved Howitzvej (tidl. Lampevej) for 18,870 Rd., hvori der bl. a. var Plads for c. 50 Fattiglemmer, en lille Husvildeafdeling, Forsamlingsværelse for Fattigkommission og Kommunalbestyrelse og 7 Sygestuer med 17 Senge foruden 4 Celler paa Kvisten til sindssyge. Da dette „Frederiksberg Sogns Sygehus“ imidlertid snart viste sig for lille, og Foreningen af Fattighus og Sygehus desuden medførte store Ulemper, opførtes i 1868 for c. 20,000 Rd. et nyt Fattighus (Kælder og 1 Stokv.) N. for det gamle, og de tidligere Forsørgelseslokaler indrettedes for Hospitalet, der fra den Tid optræder som en selvstændig Institution, men først fra 1881 helt kom i Enebesiddelse af Bygningen, da Administrationen flyttede til en paa en tilkøbt Grund beliggende Villa, hvortil Hospitalskontoret dog først flyttede i 1890. Men denne Hospitalsbygning viste sig ogsaa snart utilstrækkelig, og 1884-85 opførtes Ø. for det gamle ud til Hospitalsvej det saakaldte „nye Hospital“ (aabnet ²⁸/₁ 1885), Kælder og 2 Stokv., med 36 Senge, senere udvidet til 49. Desuden kom der se-

nerne en Sygebarak af Træ og et Døckersk Telt, saa at der i 1899 var ialt 158 Senge. Hele Grunden ved Howitzvej, hvorpaa Bygningskomplekset stod, var c. 2,2 ha. — En lille Epidemibygning, der opførtes 1866 paa Fattighusets Grund, nedlagdes 1872, da den nykøbte Ejendom *Flintholm* var indrettet til Epidemilasaret.

Da den indskrænkede Plads og de delvis forældede Bygninger gjorde en Forandring nødvendig, vedtog Kommunalbestyrelsen ²⁰/₈ 1898 paa en ved Nordre-Fasanvej købt, c. 4,6 ha stor Grund at opføre et nyt Hospital, der skulde være paa 100 Senge og beregnedes at ville koste 683,000 Kr. (foruden Montering). Da saa Frederiksberg ved Lov af ⁷/₄ 1899 udskiltes af Kbh.s Amtsraadsreds (fra ¹/₄ 1900), og Kommunens kommunale Medbenyttelsesret til Amtssygehusets Hovedafd. op-

Frederiksberg Hospital (Administrationsbygningen).

hørte (til Epidemibygningen har Kommunen stadig Medbenyttelsesret ifl. særlig Overenskomst), besluttede man ²⁵/₈ 1900 ikke alene at udvide det projekterede Hospital, men sammesteds ogsaa at opføre nye Bygninger for Forsørgelsesvæsenet, efter at Grunden var udvidet til c. 8 ha. Det store Bygningskompleks opførtes i 1900-03 og omfatter over 20 Bygninger, næsten alle opf. paa Granitsokkel af gule Mursten (kun Alderdoms- og Børneoptagelseshjemmet er af røde Sten), Hospitalsbygningerne efter Tegn. af Arkitekterne Justitsraad Henry Meyer og Prof. Chr. L. Thuren, Forsørgelsesvæsenets efter Tegn. af E. Ohland og Chr. L. Thuren. Epidemifdelingen toges i Brug ⁹/₁₂ 1901; Hospitalets Hovedafdeling toges i Brug ¹/₁₂ 1903. Anlægget med Inventar har ialt kostet c. ³/₂ Mill. Kr.; med de indtil ³¹/₈ 1927 stedfundne Udvidelser har hele Anlægget med Inventar kostet c. ⁵/₈ Mill. Kr.

Hospitalet har Hovedindgang fra N.-Fasanvej, hvor ogsaa den for Hospitalet, Forsørgelsesvæsenet og Aldersrenten fælles Administrationsbygning (Kælder og 2 Stokv. med fremspringende Endepartier) ligger. Hospitalsbygningerne omfatter bl. a. den med Fasanvejen parallelt liggende kirurgiske Dobbelt pavillon, bestaaende af to 2 Etages Pavilloner (hver med 50 Senge), ved overdækkede Gallerier forenede med et Trappetaarn og en Operationsbygning i 1 Stokv., og den med denne parallelt liggende medicinske Dobbelt pavillon, der er ligesom

den kirurgiske, blot at Midtpartiet indeholder Badeafdeling. Desuden nævnes en Bygning for sindssyge (Kælder og 2 Stokv.) med 40 Senge og 3 i 1914 tilkomne Bygninger (i Sterilkonstruktion) til sinds- og nervesyge Patienter paa ialt 68 Senge, en Bygning for Hud- og Kønssygdomme (2 Stokv.) med 60 Senge, en Træbarak med Liggehaller for 20 og en i 1913 opført Bygning (i Sterilkonstruktion) til 30 brystsyge Patienter, en i 1908 tilkommet eenetages Bygning for 20 Enestuepatienter og en i samme Aar opført eenetages Børneafdeling med 44 Senge, en Isolationsbygning, ud til Nyelandsvej, med 8 Senge, i 1919 udvidet til 16 Senge, en Evacuationsbygning paa 20 Senge, et Lighus, en Funktionærbygning, udvidet i 1912 og 1915 (Kælder og 3 Stokv.), en Røntgen- og Lysbadeanstalt (opf. i 1923), en Portbygning (Portnerloge, Skadestue og 2 Tjenesteboliger) samt en Desinfektionsbygning og en Magasinbygning. I en tidl. under Forsørgelsesvæsenet hørende Bygning, som ved det nye Alderdomshjems Aabning (se ndf.) er lagt ind under Hospitalet, findes en gynækologisk Afdeling paa 36 Senge, en Fødeafdeling paa 13 Senge og en Tuberkuloseafdeling paa 20 Senge. I det under Forsørgelsesvæsenet hørende Børneoptagelseshjem er indrettet en Afdeling for kroniske Syge paa 26 Senge. Desuden findes for den offentl. Desinfektion en Desinfektionsanstalt, beliggende paa Forbrændingsanstaltens Grund. Ialt har Hospitalet 613 Senge. I Hospitalet, der er bestemt for Frederiksbergs Indb., behandles alle Sygdomme undtagen Kopper, Kolera, exanthematisk Tyfus og Dysenteri, der behandles paa Flintholm. Patienter med andre epidemiske Sygdomme (undt. Skarlagensfeber) indlægges ved Hospitalets Foranstaltning paa Amtssygehuset. Patienter med Skarlagensfeber indlægges i den isoleret beliggende *Epidemiafdeling*, ved Hj. af Nyelands- og Stockflethsvej, bestaaende af 2 Sygebarakker af Træ, med 72 Senge (ikke medregnede i Hospitalets Sengeantal), en Funktionærbygning, ogsaa af Træ, og Modtagelsesbygning (af Sten) paa 12 Senge.

Hospitalets Hovedafdeling har i 19^{20/21} præsteret 211,864 Sygedage, Epidemiafdelingen 6681 Sygedage. Desuden har til vederlagsfri Behandling paa Københavns Amtssygehus været forbrugt 8394 Sygedage, paa Sindssygeanstalter 70,298 Sygedage, paa Tuberkuloseanstalter 15,344 Sygedage og paa andre Hospitaler 30,440 Sygedage. Det samlede Hospitalsvæsens Udgift var i 19^{20/21} 2,198,497 Kr.

Forsørgelsesvæsenets Bygninger ligger mod V. og NV. i Baggrunden af Terrænet og omfatter Arbejdsanstalt, Børneoptagelseshjem og Alderdomshjem. Arbejdsanstalten (Kælder og 1 Stokv.) har Plads for 100 Lemmer. Børneoptagelseshjemmet (2 Stokv.) er delt i 2 Afdelinger, en for Drengene og en for Piger, hver med 26 Pladser (se p. 563). Begge disse Afdelinger findes i nederste Stokv., og i øverste Stokv., som Kommunen i en længere Aarrække ikke har haft Brug for efter Bestemmelsen, er der indrettet den ovenfor nævnte Hospitalsafdeling for kroniske Patienter. Alderdomshjemmet er opf. 1922-1923 efter Tegning af Arkt. Gundlach-Petersen og Charles Christensen, og det traadte i Stedet for et ældre paa en Grund ved Stockflethsvej beliggende Alderdomshjem, der var bleven for lille, og som nu benyttes af Hospitalet som Fødeafdeling, jfr. foran. Det nye Hjem, der toges i Brug i Nov. 1923, bestaar af en Hovedfløj med Værelser mod Ø. og V., en Sidefløj mod V. vinkelret paa den sydl. Del af Hovedfløjen, med Værelser mod S. og V., samt endelig vinkelret paa Hovedfløjen mod Ø. og henholdsvis stødende op til den nordl. og den sydl. Del af denne, en Portbygning (1 Stokv.) og en Bygning indeholdende en Forsamlingsaal m. m. (1 Stokv.). Saavel under Hovedfløjen som under Sidefløjen mod V. er der forskellige Kælder-

rum, og begge Fløje har 3 Stokv. foruden Kvistetage. I nederste Stokv. er indrettet en Sygeafdeling med Plads til 22 Patienter, og i den øvrige Del af Hjemmet haves der Plads til 153 Aldersrentenydere samt til hele den faste Betjening. — Fælles for Hospital og Forsørgelsesvæsen er to Bygninger, som indeholder Køkken og Vaskeri. Ud til Stockflethsvej ligger en til Tjenestebolig benyttet Villa. Hele Anlægget forsynes med Varme og elektrisk Lys fra den S. for Nylandsvej liggende Forbrændingsanstalt for Dagrenovation (s. d.), idet Varmeledningerne og Kablerne føres gennem en Tunnel under Nylandsvej.

Ved Hospitalet er ansat 7 Overlæger, 2 Afdelingslæger, 8 Reservelæger, 12 Kandidater og Lægeassistenter, 1 Laboratorieførstander, 1 Forstander for Røntgenafdeling og 1 Prosektor samt 2 Speciallæger. Ved Hospitalets Administration er

Københavns Amtssygehus.

ansat 1 Hospitalsinspektør og 1 Fuldmægtig, ved Forsørgelsesvæsenets Administration 1 Kontorchef, 2 Ekspeditionssekretærer, 2 Fuldmægtige og 1 Bestyrer paa Arbejdsanstalten. I den for Hospitalet og Forsørgelsesvæsenet fælles Afdeling af Kasse- og Regnskabsafdelingen er ansat en Ekspeditionssekretær.

Litt.: Frederiksberg Kommune 1848-1900, p. 73 flg. — „Architekten“ ⁵/₁₂ 1903.

Københavns Amtssygehus paa Frederiksberg, Nylandsvej, ligger paa en c. 1,7 ha stor, af Frederiksberg Hospitals og Forsørgelsesvæsenets Bygninger indsluttet Grund. Amtet opførte sit første Sygehus 1863 i Ryesgade, en Bygning i 2 Stokv. med Plads til c. 100 Senge; det rummede tillige indtil 1881 Amtets Tvangsarbejdsanstalt (se p. 401). De nuv. Bygninger, paa Granitsokkel af røde Mursten, opførtes 1891-94 ved Nylandsvej (dengang: Bergersvej) for c. 438,000 Kr. efter Tegn. af Arkt. Ph. Smidt. Hovedbygningen (kirurgisk Afd.) ud til Vejen er 65 m lang, i Kælder og 2 Stokv. med et 3 Stokv. højt Midtparti og to mod N. fremspringende Endefløje samt en ligeledes mod N. vendende lav Midtfløj, hvori Operationsstue; iøvrigt er Stueetagen indrettet til mandl., 1. Sal til kvindl. Patienter; i Østfløjen er der baade i Stue og paa 1. Sal Loggiaer; endvidere Celler til 10 sindssyge. N. for denne Bygning ligger parallelt med den to andre Byg-

ninger, hvoraf den mellemste lave Bygning indeholder Køkken og Spisestuer for Funktionærer og øvrige Personale, og den bageste, i Kælder og 2 Stokv., den medicinske Afdeling. Endvidere findes der 5 Barakker, hvoraf 3 konstant optages af epidemiske, 1 af medicinske og 1 af kirurgiske Patienter; under vanskelige Forhold kan samtlige Barakker benyttes som Epidemiafdeling. Antal af Sengepladser var i 1927 265, der fordelte sig saaledes paa de forskellige Afdelinger: Kirurgisk Afd. 109, medicinsk Afd. 90, Sindssygeafd. 10 og Epidemiafd. 56. I Finansaaret 19²⁰/₂₇ var der ialt 101,188 Sygedage, fordelt paa 3521 Patienter. Bygningernes Brandforsikring udgør 1,428,850 Kr., Inventarets 300,000 Kr. I Spidsen for Sygehuset staar en Direktion, bestaaende af 6 Medlemmer af Køben-

Diakonissestiftelsen, den gl. Hovedbygning med Kirkefløj.
Midt i Gaarden Dronning Louises Buste.

havns Amtsråd med Stiftamtmanden som Formand; der er ansat 2 Overlæger, 3 Reservelæger, 6 Kandidater og 1 Inspektør.

Under privat Drift er følgende Hospitaller:

Den danske Diakonissestiftelse, Peter Bangsvej, som har til Formaal „paa den Troens Grund, som er lagt i den danske Folkekirke, at uddanne kristne Kvinder til Sygepleje og anden Barmhjertighedsgerning“, er grundl. af afd. Dronning Louise (Chr. IX's Dronning) ved frivillige Bidrag og begyndte sin Virksomhed den ²⁰/₁₀ (Kongens og Dronningens Bryllupsdag) 1863 i et lejet Lokale i „Teglgaarden“ i Smallegade (Nr. 43) med 8-10 Sygesenge. To Aar efter flyttede den ind i en da købt Villa (indviet ²/₁₀ 1865) i samme Gade (Nr. 50), hvor den fik 22 Senge. 1867 købtes den nuvæ. Grund ved Peter Bangsvej, c. 4,1 ha, og ²¹/₃₀ 1873 nedlagde Dronningen her Grundstenen til en ny, stor Bygning, der opførtes for frivillige Gaver, deribl. Kongens og Dronningens Solvbryllupslegat, 50,000 Kr., en Gave fra Justitsrd. Stollenberg, 30,000 Kr., og et rentefrit Laan fra det Classenske Fideicommiss, 20,000 Kr. Den Del af Bygningen, som var beregnet til Hospital og Beboelse, stod færdig i 1875, og i Foraaret 1876 tog Søstrene den sidste Del heraf i Besiddelse. Inden Udgangen af 1876 var den p. 301 beskrevne Emmauskirke tilbygget.

Den her omtalte, oprindelige Del af Diakonissestiftelsens Hovedbygning bestod af tre sammenbyggede Fløje opf. efter Tegn. af Hans J. Holm. Den sydl. Fløj, 87 m lang, i Kælder og 2 Stokv. med en Veranda mod S., udgjorde Hospitalet. Den danner nu dettes kirurgiske Afdeling. Af de to andre, mindre Fløje, der udgaar mod N. fra Hospitalsfløjen, dannede den østlige, 46,5 m lang, oprindelig det egentlige Moderhus, i Kælder og 2 Stokv. Til Fløjens Nordende sluttede sig mod Ø. en mindre Bygning, der var Søstrenes Spisestue. Vestfløjen er Kirken. I Midten af den aabne Gaard mellem Fløjene blev der den $\frac{26}{100}$ 1900 afsløret en Broncebuste af Dronning Louise (af Bøgebjærg) paa en c. 4 m høj, poleret, mørk Granitsokkel. I 1907 opførtes mod Dronningensvej et lille Børnehospital (11 Pl.);

Diakonissestiftelsen, Hovedfløjen med den nye Tilbygning.

det er nu kirurgisk Børneafdeling. I 1922-23 foretoges ved Arkt. Gotfred Tvede en Udvidelse, idet Hovedfløjen forlængedes mod V. i en Længde af 49,5 m, og i denne Del indrettedes et nyt Moderhus, hvori der i Stuen foruden Forhal findes Forstanderens Kontor med tilhørende Skrivestue, Forstanderindens Bolig og Undervisningslokaler for Søstre, medens der paa 1. Sal findes Dagligstuer og Spisesal for disse, og i Tagetagen en Sovesal for Elever foruden Værelser for Søstre. I Kælderen indrettedes nyt Køkken og Centralvarmeanlæg for hele Komplexet. Fra det nye Moderhus byggedes en tredje Fløj mod N., i 4 Stokv., med Værelser for Søstre, saaledes at Kirken kom til at danne Midtpunkt i hele Anlægget. Endvidere nedreves et gammelt Ligkapel, og et nyt byggedes længere mod V. I 1924 nedreves den lille Fløj mod Ø., der tidl. var Søstrenes Spisestue, og der opførtes en større Fløj med høj Kælder og 2 Stokv., som i Forb. med det gl. Moderhus i 1925 blev indrettet til en medicinsk-pædiatrisk Afdeling med Laboratorier, Røntgenafdeling samt Bade- og Lysafdeling i Kælderen, medens Stue og 1. Sal indeholder Sygestuer og Tagetagen Værelser for Søstre. Saavel den ældre som den nyere Del af Diakonissestiftelsens Hovedbygning er af røde Mursten i gotisk Stil med takkede Gavle. Bygningen er vurderet til 1,789,000 Kr. — Mod Dronningensvej opførtes i 1924 en ny Bygning for Vaskeriet, og to ældre

Isolationsbygninger, beliggende i Haven tæt ved det nye Moderhus, sattes i 1926 i Forbindelse med hinanden og indrettedes som en kirurgisk Hospitalsafdeling. — Diakonissestiftelsens Hospital har nu Plads til 140 Patienter, nemlig 90 kirurgiske og 50 medicinske. Med Hospitalet er forbunden en gratis Poliklinik for ubemidlede. I 1927 behandlede ialt 839 kirurg. og 347 med. Patienter, deraf 824 Kvinder (Betalingen: Fællesstue 5, Tosengsstue 8, Enestue 8-12-15 og 18 Kr.; der findes adskillige halve og hele Fripladser). Ved Hospitalet er ansat en kirurgisk og en medicinsk-pædiatrisk Overlæge, 2 Reservelæger og 4 Kandidater. Stiftelsen bestyres under Kongens Protektorat af en af 15 Medlemmer bestaaende Bestyrelse, deribl. Forstanderen og Forstanderinden. Søsterantallet var i 1928 405.

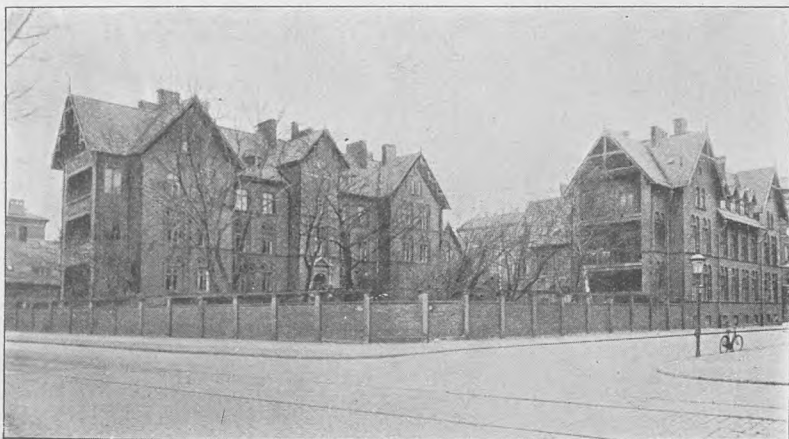
Stiftelsen har følgende Filialer paa Frederiksberg: *Sarepta*, Peter Bangsvej, Sygepensionat for gamle, svage og hjælpeløse Personer (49 Pl.); Betalingen er 2400-3200 Kr., 2 Værelser 4000 Kr.; den trefløjede Bygning (Arkt. C. Lendorf), i 2 Stokv., er opf. 1884-85 (Grundstenen nedl. ^{10/12} 1884, indv. ^{1/11} 1885); Østfløjen er senere forlænget. — *Marthabo*, Peter Bangsvej, opf. 1885, er Skole for kvindelige Menighedsarbejdere. — *Teba*, Peter Bangsvej, Børnehave og Vuggestue med henholdsvis 40 og 20 Pl.; Bygningen, 1 Stokv. i Villastil, er opf. 1888 (Arkt. C. Lendorf). — *Mariaro*, Dronningensvej, Alderdomshjem for Søstre. Bygningen, i 2 Stokv., er opf. 1888, indv. ^{31/3} 1889. — *Hegnet*, Dronningensvej, ligeledes Hjem for ældre Søstre, en Villa i 2 Stokv., blev købt i 1911. — *Ilias Minde*, Dronningensvej, Børnehjem for 18 Pigebørn, opr. 1872 paa Gl.-Kalkbrænderivej til Minde om Ila Fibiger († 1867), 1895 overtaget af Stiftelsen; Bygningen, 2 Stokv., er en til Øjemedet købt Villa. — *Mara*, Dronningensvej, Sygehjem for 21 hjælpeløse Mænd og Kvinder af den mindre bemidlede Klasse (Betaling: 1200 Kr. aarlig, som dog kan nedsættes); Bygningen, 2 Stokv., er en i 1893 købt Villa, men først indrettet og taget i Brug 1895-96. — *Dalhoffs Sygehjem*, Dronningensvej, Filial af Mara, Hjem for 11 Kvinder; Bygningen, en Villa, blev indv. ^{26/6} 1899 til sit nuværende Brug. — *Stiftelsens Menighedspleje*, Vodroffsvej, i en Villa paa 2 Stokv., der i 1885 overdroges den af „Plejeforeningen for Frederiksberg“ („Børnehjemmet paa Vodroffsvej“); herfra foregaar Bispising af fattige samt Uddeling af Kul og Brød; ligesom der er et Optagelseshjem for Børn, hvis Forældre er syge. — Fra Stiftelsens Depot, Dronningensvej, drives Bogkolportage i Forbindelse med Dansk Bibelselskab*).

Litt.: N. Dalhoff, Den danske Diakonissestiftelse i dens første 25 Aar, Kbh. 1888. — S. Forf., Den danske Diakonissestiftelse 1863-1913, Kbh. 1913. — L. J. Koch, Søster Sophie Zahrtmann, En Skildring, Kbh. 1925, samt Biskop Harald Stein og Diakonissestiftelsen, se Stiftelsens Aarbog 1916-17 p. 20-48. Frøken Louise Conring, se St.'s Aarbog 1923-24 p. 20-42. Om Søstrenes Uddannelse, se St.'s Aarbog 1926-27 p. 68-78. — Diakonissestiftelsens Menighedspleje gen. 50 Aar, 1877-1927, Kbh. 1927.

Skt. Lucas Stiftelsen, Nørre-Allé, er et Diakonissehus (der uddanner sine Søstre til Sygepleje- og anden Barmhjertighedsgerning) med Hospital, Arbejdsstuer for Piger samt Pleje- og Optagelseshjem for Smaabørn. Grunden blev lagt ved de

*) Af Filialer ude i Landet nævnes: *Elim*, Søstrenes Feriehjem i Gilleleje (se II p. 105), *Bethesda*, Asylet i Karrebæk (se III p. 242), *Helsebod*, Sanatoriet i Hjølløse (se IV p. 398), *Molthes Sygehjem* ved Ruds-Vedby (se II p. 497) og „*Willsbo*“ i Farum, Rekonvalescenthjem fortrinvis for Patienter fra Diakonissestiftelsens Hospital, oprettet ved Testamente af Direktør Carl Will. — Tillige hører *Louisestiftelsen* ved Sorø (se III p. 100) til Stiftelsen, men har en egen Bestyrelse. — Desuden omfatter Stiftelsens Virksomhed ogsaa Sygepleje: i 1927 paa 15 Sygehuse, Børneopdragelse i 3 Asyler, 2 Vuggestuer og 6 Børnehjem og Menighedspleje i 15 af Københavns Sogne, i 37 Købstæder og 11 Landdistrikter. Paa 2 Forsørgelsesanstalter, 5 Alderdomshjem og 3 Rekonvalescenthjem arbejder der Søstre. 4 Søstre arbejder i Redningsarbejde, 1 som Sekretær i K. F. U. K., 1 paa Fritidshjem for Børn, 1 paa Missionshospitalet i Tirukoilur i Indien og en i Børnearbejde i Frederikssted i det tidligere Dansk-Vestindien.

Arbejdsstuer, som Stiftelsens tidl. Forstanderinde, Frk. Brockenhuus-Løwenhielm, ^{11/11} 1886 oprettede i en 2 Værelers Lejlighed i Elmegade til Beskæftigelse af fattige Smaapiger i Haandarbejde, og som faa Aar efter flyttedes til en Lejlighed i den nuvær. Bygning (Kælder og 4 Stokv.), som Stiftelsen købte 1899 for 225,000 Kr., medens Ombygning og Montering kostede 195,000 Kr., og hvor den nuvær. Virksomhed begyndte i 1900. — Plejehjemmet („Sunem“, Gentofte), der oprettedes 1895, har Plads til 36 Børn; Optagelsehjemmet, for Børn, hvis Mødre er paa Hospital eller Sanatorium (Bernstorffsvej, Hellerup), er opr. 1905 og har Pl. til 18 Børn; i Arbejdsstuerne beskæftiges daglig c. 70 Piger. — Hospitalet, opr. 1893 (en Kirkesal indviedes ^{28/8} 1908), har 90 Senge (Ene- og Fællesstuer) og behandlede i 1927 ialt 1280 Patienter; ved Hospitalet er ansat 2 Overlæger, 1 Reserve-

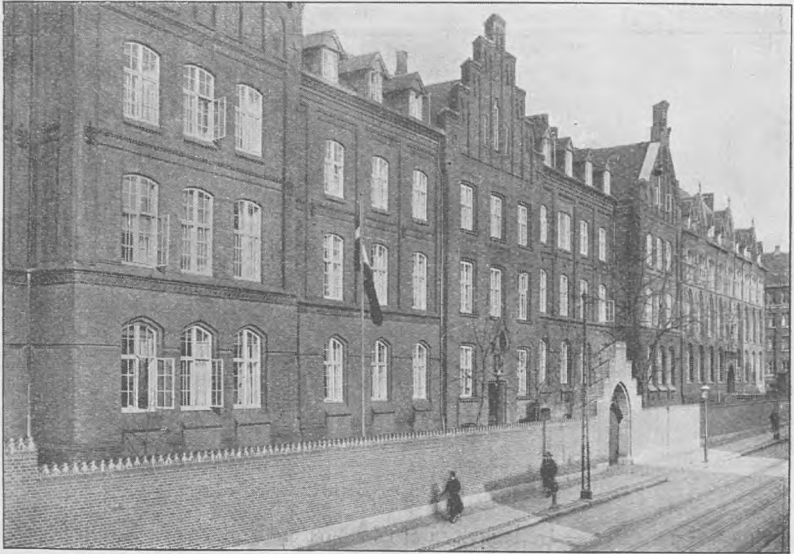

Dronning Louises Børnehospital.

læge og 4 Kandidater. — Uddannelsen af Diakonisser (Udd. varer $4\frac{1}{2}$ Aar) begyndte ^{8/8} 1901; Søsterantal 1927: 180. 1917 købtes „Lundegaard“ ved Bernstorffsvej (i Gentofte Komm.), hvor der 1929-31 for c. 1,5 Mill. Kr. skal opføres en ny Stiftelse (Arkt. Berkmand) med 130 Pl.

Dronning Louises Børnehospital, Hj. af Ø-Farimagsgade og Malmøgade, har sin Oprindelse i det Hospital „for syge Børn“, som et privat Selskab paa Hofmedikus J. L. Dreyers Opfordring 1847-48 lod opføre i Rigensgade (Arkt. J. D. Herholdt), og som aabnedes ^{11/11} 1850 med 12 Senge. Hospitalet udvidedes stærkt i de flg. Aar; 1872 kunde det oprette en gratis Poliklinik paa Nytorv, og paa en c. 4000 m² stor Grund, købt af Kommunen, opførtes det nuvær. Hospital (Arkt. L. P. Fenger); Grundstenen blev nedlagt ^{9/7} 1877 af Dronning Louise, og ^{16/8} 1879 aabnedes det under sit nuvær. Navn med 60 Senge. Samtidig blev Poliklinikken henlagt til den gl. Bygning i Rigensgade, og efter dennes Salg 1884 flyttedes den til et lejet Lokale. Senere er der foretaget betydelige Udvidelser og Forandringer, saaledes opførtes 1890-91 en Bygning til Poliklinikken (Arkt. Fenger) og 1909 en ny Sygebygning (Stadsarkt. Wright), i Kælder og 2 Stokv. med Kvist, indeholdende bl. a. 3 Sygeafdelinger, Operationsstue, Værelse til Lysbehandling og Værelser for Overlægen og for Sygeplejersker. Bygningerne er af røde Mursten paa Granitsokkel. Hovedbygningen, af røde Mursten med træbyggede Schweitzergavle,

er i Kælder og 3 Stokv., 42×9 m, med Fremspring ved Gavlene og paa Midten; i Gavlene er der udfor hver Etage under det udhængende Tag aabne Gallerier, hvor Sengene med Patienterne kan flyttes ud. Den 39 m lange Bygning til Poliklinikken, Kælder og 2 Stokv., rummer ogsaa Boliger for Reservelægen og en Del Sygeplejersker. Desuden er der en Optagelsesstue med Badeindretning for nyankomne Patienter, Funktionærbolig, en Bygn. med Lighus og Obduktionsstue, m. m. I Haven mod S. er der et Springvand. I Hospitalet findes et skænket Maleri, den barmhjertige Samaritan, malet vistnok af Th. Wegener. — Hospitalets Driftsudgifter afholdes, foruden ved Gaver, ved Renter af Legater og Formue, ved Aarsbidrag fra de Spannjerseke og de Eibeschtszke Legater, Kmhr. Oxholms Legat m. fl., ved Til-

Skt. Josephs Hospital.

skud fra Stat og Kommune, Andel i Vare- og Industrierlotteriets Overskud samt Betaling for Pleje. Hospitalet har 150 Senge, hvoraf c. Halvdelen er forbeholdt Kommunen (mod Betaling); der er en Del Fripladser; 1927 behandledes 1111 Patienter. Foruden Sygeplejersker og Funktionærer er der ansat 1 Overlæge, 1 Reservelæge og en Forstanderinde. Protektoratet er overtaget af Kongen. Til Hospitalet hører en Poliklinik i Valdemarsgade og en i Overgaden o. Vandet. (Litt.: Hospitalet i Rigensgade „for syge Børn“ og Dronn. Louises Børnehospital 1850-1900, Kbh. 1901).

Skt. Josephs Hospital, Griffenfeldtsgade, er stiftet dels ved frivillige Bidrag, dels ved et større Prioritetslaan. Det bestyres af de katolske Sct. Josephs Søstre og blev aabnet $\frac{1}{7}$ 1875 med 20 Senge, men er senere udvidet saa betydeligt, at det nu har 400 Senge. — Det store Bygningskompleks, der vender ud til Griffenfeldtsgade, Korsgade og Kapelvej, er opf. i gotisk Stil paa et Areal af 7072 m² (hvoraf Bygningerne indtager 3425 m²), af røde Mursten paa Granitsokkel, og er i Kælder og 3 Stokværk, med Hovedindgang fra Griffenfeldtsgade. Den oprindelige Bygning, i Griffenfeldtsgade, opførtes 1873-75 efter Tegning af

Etatsraad H. C. Hansen og kostede c. 50,000 Kr.; 1881 tilbyggedes et Stykke, ligeledes ud til Griffenfeldtsgade (Arkitekt J. Schmidts) for c. 110,000 Kr., saa at Hospitalet fik 100 Senge; en betydelig Udvidelse foretoges 1900-1 ved Tilbygningen af Fløjene ud til Korsgade og Kapelvej (Grundstenen nedlagt $\frac{21}{5}$ 1900, indviet $\frac{15}{8}$ 1901), hvorved ogsaa den p. 312 beskrevne Kirke opførtes, og hvorved Hospitalet fik 350 Senge; Arbejdet kostede ialt c. 450,000 Kr.; endelig blev en Privatbygning med tilhørende Grund (2435 m²), der i Griffenfeldtsgade skilte den ældre Del fra den sidst tilkomne, købt 1891 for 150,000 Kr., og den sidste Udvidelse, der var færdig i Okt. 1904, foretoges for c. 160,000 Kr., saa at Façaden (99 m) blev sammenhængende; de to sidste Udvidelser er efter Tegn. af Arkt. Ludv. Andersen. — Hospitalet optager Patienter (dog ikke med smitsomme Sygdomme) af enhver Trosbekendelse. Af de 400 Senge er 300 paa Fællesstuer

Homøopatisk Hospital.

og 100 paa Tosengsstuer og Enestuer (Betalingen er henholdsvis 4 Kr., 8 Kr. og 12 à 13 Kr.). Hospitalet har 5 Afdelinger, en medicinsk, en kirurgisk, en gynækologisk, en oto-laryngologisk og en oftalmologisk, den første med to, de andre med hver en Overlæge; desuden er der ansat 6 Reservelæger og 2 Assistentter. I 1927 behandlede 2227 Patienter, hvoraf 601 Mænd, 1478 Kvinder og 148 Børn.

Skt. Elisabeths Hospital, Hans Bogbinders Allé, lige overfor Skt. Annæ Kirke, er opf. af Skt. Elisabeths Søstrenes Orden. Grundstenen til Hospitalet lagdes $\frac{1}{10}$ 1904. Bygningen opførtes paa en c. 9300 m² stor Grund efter Tegn. af Arkt. Emil Jørgensen, af røde Mursten med Anvendelse af Granit, Kalk- og Klæbersten, for c. 225,000 Kr.; Hospitalet blev taget i Brug i 1905. I 1913 udvidedes Grunden ved Køb af en 16,000 m² stor tilstødende Grund. I 1924 paabegyndtes en Udvidelse af Hospitalet. Dette havde hidtil bestaaet af en Midterfløj og venstre Sidefløj. Nu opførtes højre Sidefløj efter Tegn. af Arkt. Tidemann-Dal. Nybygningen, der kostede c. 330,000 Kr., blev taget i Brug i 1925. Hospitalets Forhal er 1928 udsmykket med 2 store Freskomalerier af Jais Nielsen (Motiver fra Elisabeth-Legenden), paa Bekostning af Ny-Carlsberg Fondet. — Hospitalet rummer en medicinsk Afd. (2. Sal), en kirurgisk Afd. (1. Sal), en Øjen- og en Øre-Afd. (Stueetagen), en Røntgen- og en Badeklinik (Kælderetagen). — Efter Udvidelsen har Hospitalet 125 Sengepladser, fordelt paa En-Sengs, To-Sengs og Fællesstuer.

Homøopatisk Hospital, Strandvej, er 1925 indrettet i en Villa paa Strandvejen (opf. 1906 efter Tegn. af Arkt. C. Brummer, i to Stokv. af gulkalkede Mursten, med hvide Pilastre og Sandstensdetaller og med mørkt, glasseret Tegtag; mod Strandvejen fremspringende Midtparti med Loggiaer og kobberdækket Kuppel). Hospitalet, der har Pl. til 30 Patienter, behandler fortrinsvis medicinske Sygdomme efter homøopatisk Princip; endvidere foretages Behandling med Bade og Massage, ligesom der udføres mindre Operationer og ydes Fødselshjælp; c. 6000 Sygedage aarlig. Hospitalet, ved hvilket er ansat en Overlæge og en Reservelæge, ejes og drives af et af den $^{10}/_2$ 1876 stiftede Homøopatisk Foren. oprettet Fond, der ledes af en Bestyrelse paa 7 Medlemmer.

Frantz Howitz's Fødehjem (Frederiksberg Fødehjem), Howitzvej 40, begyndte sin Virksomhed $^{24}/_4$ 1896 og er opr. for frivillige Gaver paa Initiativ af Prof. F. Howitz. Bygningen (Arkt.: Muremester Frohne) er opf. paa det tidl. Frederiksberg Hospitals Grund og bestaar af en mindre Forbygning med Konsultationsstue, Kontor m. m., og en Hovedbygning i Kælder og 2 Stokværk, der indeholder Sygeværelserne; 1903 opførtes en særlig Bygning til Økonomi og Funktionærer. Hjemmet har 14 Pladser; $^{1}/_7$ 1926- $^{30}/_6$ 1927 behandledes 274 Patienter. Bestyrelsen bestaar af 11 Medl., hvoraf 2 vælges af Kommunalbestyrelsen. Der er ansat 2 Læger, 1 Forstanderinde og 1 Jordemoder. Hjemmet ejer en Legatformue paa c. 150,000 Kr.

Hjælpekorpset, Kalvebod Bastion, er et Kursted for ubemidlede tuberkuløse, opr. af Grosserer Axel Kjeldsen og Hustru Vilhelmine K. († $^{30}/_6$ 1912); det fik af Krigsministeriet overladt Kalvebod Bastion og begyndte sin Virksomhed $^{10}/_8$ 1909. Det modtager til vederlagsfri Kurbehandling Patienter, der enten maa vente paa Optagelse paa Hospital eller Sanatorium, eller som efter Ophold paa et saadant har Efterkur nødvendig. Indtil $^{1}/_1$ 1928 havde der ialt været behandlet 2433 Patienter.

Tuberkulosestationerne. Af de under Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse hørende stedlige Kredsforeninger er 1908 oprettet en Tuberkulosestation i København (Lønporten, i Belysningsvæsenets Administrationsbygning) og 1913 en paa Frederiksberg (Falkonerallé 40, hvor der ogsaa findes en 1905 opr. Poliklinik for ubemidlede); disse Institutioner yder lægekyndig Assistance overfor tuberkuløse Sygdomme og fører hygiejnisk Tilsyn med de tuberkuløses Hjem.

Radiumstationen. Den første Radiumst. oprettedes 1913 paa det gl. Frederiks Hospital af Radiumfondet, stift. $^{4}/_7$ 1912 (til Minde om Fr. VIII) med Kræftens Bekæmpelse som Opgave; foruden i Kbh. har det tillige oprettet St. i Aarhus og Odense. I 1922 flyttedes Radiumst. til Rosenvænget; en Landsindsamling i Forb. med Statstilskud havde tilvejebragt c. $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr., og der indkøbtes c. 2 g Radium (samtidig udvidedes St. i Aarhus og Odense). Stationen har c. 20 Sengepl.; desuden gives ambulant Behandling og udlaanes Radium til Hospitalerne. Foruden Beholdn. af Radium og Mesothorium til Indkøbsværdi 1,341,357 Kr. ejede Radiumfondet $^{1}/_4$ 1927 c. 892,262 Kr. i Formue og Legater. (I Decbr. 1928 indkøbte „Den danske Kræftkomite“ (stiftet $^{23}/_{10}$ 1928) 4 g Radium, der stilles til Raadighed for Radiumstationerne).

Tilsynet med Københavns **Sundhedsvæsen** varetages, ifl. Sundhedsvedtægt, stadfæstet $^{4}/_{11}$ 1918, af en Sundhedskommission, der bestaar af Politidirektøren som Formand, Borgmesteren for Magistratens 4. Afd., Stadslægen samt 2 af Borgerrepræsentationen for 4 Aar valgte Medlemmer. Den udøvende Myndighed har Politidirektøren, og 3. Politinspektør fungerer som Kommissionens Sekretær,

og den ham underlagte Politistyrke varetager særlig Sundhedstjenesten. Under Kommissionen er ansat 4 Sanitetslæger, 3 Lægeassistenter og 2 Dyrslæger. Under Kommissionen hører et Boligtilsyn, som er teknisk-hygienisk raadgivende i Sager vedr. Boligers hygiejniske Forhold, og under Stadslægen er ansat 1 Sanitetslæge og en Lægeassistent til at føre sundhedsmæssigt Tilsyn med Fabriksvirksomheder. — Tilsynet med Sundhedsvæsenet i Frederiksberg Kommune varetages af en Sundhedskommission bestaaende af Politimesteren som Formand, Kredslægen, Stadslægen, Direktøren for Kommunens tekniske Forvaltning samt 4 Medl. af Kommunalbestyrelsen; under Stadsdyrlægen hører Levnedsmiddelkontrollen.

Af andre Institutioner, der henhører under Sundhedsvæsenet, nævnes her:

Statens Seruminstitut, Amager Boulevard 80, har til Opgave at fremstille forskellige Sera og Vacciner til helbredende og forebyggende Brug samt at fungere som Centralundersøgelsesanstalt for Danmark for Spørgsmaal vedrørende infektiøse

Statens Seruminstitut.

Sygdomme. I denne Egenskab er det Sundhedsstyrelsen og Embedslægerne behjælpelig ved Epidemibekæmpelsen.

Begyndelsen til Instituttet stammer fra en lille Afdeling af Universitetets Laboratorium for medicinsk Bakteriologi (ledet af Professor C. J. Salomonsen), der var oprettet, efter at Dr. Roux ved Institut Pasteur i Paris havde givet Meddelelse om antidifterisk Serums helbredende Virkning paa Difteripatienter, og hvor der fremstilledes antidifterisk Serum til Brug for Landets Læger. Ved Lov af $\frac{20}{100}$ 1901 bevilgedes 172,800 Kr. til Oprettelsen af et selvstændigt Seruminstitut. Bygningen, der opførtes efter Tegn. af Arkt. A. Clemmensen og indviedes $\frac{9}{10}$ 1902, bestod af en Laboratoriebygning (med Forstanderbolig) i Palæstil, i Kælder og 2 Stokv. med Mansard, samt en Staldbygning og et lille Dyrehus. Senere er Instituttet udvidet flere Gange, navnlig 1910-11, da der ifl. Lov af $\frac{1}{4}$ 1910 for c. 161,000 Kr. opførtes en Administrationsbygning m. m. (s. Arkt.), og 1925-27, efter at Instituttet i 1925 fra The Rockefeller Foundation havde modtaget en Gave paa 1,100,000 Kr. til Opførelse af en ny Laboratoriebygning m. m. (s. Arkt.), hvorefter Instituttet nu har et Areal af 19,161 m² med 2 store Laboratoriebygninger, Direktørbolig med Bibliotek m. m., Maskinhus (opf. 1922 for 240,000 Kr.), Bygn. til Aftapning af Serum, Portnerbolig samt Staldbygninger og Huse til mindre Forsøgsdyr. (Se C. J. Salomonsen: The rise and growth of the State Serum Institut, i „Festskrift“ ved Ind-

vielsen, Kbh. 1902, og Th. Madsen, Statens Serum Institut 1902-27, Særtryk af Meddelelser fra Statens Serum Institut, Bd. XVII, udgivet 1927 i Anledning af Institutets 25aarige Bestaaen. — „Archit.“ ¹²/₉ 1902 og ⁹/₁₂ 1911).

Den kgl. Vaccinationsanstalt, Fredericiagade. Den første Kokoppeindpodning foretoges her i Landet ⁹/₇ 1801, og ²/₂ 1802 oprettedes et offentligt Vaccinationsinstitut (i Kirurgisk Akademi, senere havde det Lokaler forskellige Steder i Byen, fra 1858 saaledes i „Dansesalonen Phønix“ i St.-Helliggejststræde; 1890 flyttedes det til sit nuvæ. Lokale). Ved Forordn. af ⁸/₄ 1810 indførtes begrænset Vaccinationstvung, og Lov af ⁴/₂ 1871 fastsatte Tvungen for alle Børn til den skolepligtige Alder. Fra ¹/₄ 1889 indrettedes Anstalten til Produktion og Forsendelse af animal Vaccine, som nu udelukkende anvendes. I 1926 vaccineredes 3860 Børn og re-vaccineredes 150 Personer. (Se J. Bondesen, Den kongelige Vaccinationsanst. 1802-2. Febr.-1902, Kbh. 1902; J. Kier, Den kongelige Vaccinationsanst. i 125 Aar, i Anstaltens Aarsberetn. for 1926). Iflg. Lov af ¹/₄ 1910 om Udvidelse af Statens Serum Institut m. m. bemyndigedes Justitsministeriet til, naar saadant skønnes hensigtsmæssigt, at ophæve den kgl. Kokoppeindpodningsanstalt i København og overføre de Forpligtelser, der i Henh. til Lov af ⁴/₂ 1871 paahviler denne, til Statens Serum Institut. Endnu er der dog ikke gjort Brug af denne Bemyndigelse.

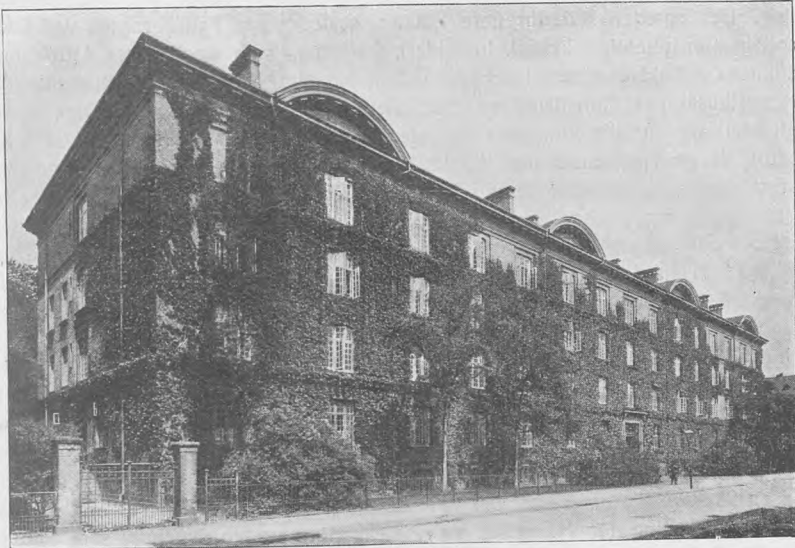
Dyrehospitalet, Emdrupvej, er opf. 1914-15 (indv. ²⁵/₉ 1915) af „Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Danmark“, efter Tegn. af Arkt. Carl V. Petersen, for c. 200,000 Kr. og bestaar af en Hovedbygning samt 2 forbundne Pavilloner og en mindre Udbygning. I Hovedbygningen findes Klinik, Operationsstue, Røntgen- og Badeværelser, Laboratorium, Funktionærbolig m. m.; i Pavillonerne Pensionsafdeling for sunde Dyr samt Isolationsafdelinger for smitsomme Hundesygdomme. Hospitalet virker baade som Hospital og Internat samt, efter Overenskomst med Landbrugsministeriet, som Karantænestation for Hunde, der indføres fra Udlandet. Indtil Udgangen af 1927 har der paa Hospitalet været optaget ialt 11,295 Dyr (10,214 Hunde, 773 Katte, 308 andre Dyr) med tilsammen 169,798 Opholds dage. Hospitalet ledes af en Overdyrlæge, en Inspektør og en Forstanderinde.

Med Hensyn til Københavns Forsørgelsesvæsen, der sorterer under Magistratens 3. Afdeling, er Byen delt i 4 Kredse, hver med en Kredscheff (Uddeling af Aldersrente, Enkebørnunderstøttelse, Blindeunderstøttelse, Sygekassehjælp m. m.), og i 4 Distrikter, hvis Grænser falder sammen med Kredsenes; hvert Distrikt ledes af en Distriktscheff (Uddeling af Fattighjælp); Byen er endvidere delt i 22 Lægedistrikter, hver med en Kommunalæge. Københavns Forsørgelsesvæsen er oprettet ved Lov af ⁹/₄ 1891, senest ændret ved Lov af ¹⁴/₃ 1924. — Forsørgelsesvæsenet i Frederiksberg Kommune ledes af Direktøren for den juridiske Forvaltning. Kommunen er delt i 3 Lægedistrikter, hver med en Kommunalæge.

Under Forsørgelsesvæsenet i Kbh. henhører følgende Institutioner (om Frederiksberg se foran p. 524).

Almindelig Hospital (Kbh.s alm. Hosp.), Ryesgade, for arbejdsudygtige Mænd og Kvinder. Stiftelsens Oprettelse som Plejestiftelse og Arbejdshus besluttedes 1765, da J. H. E. Bernstorff var Forstander for Fattigvæsenet. Den opførtes af Fattigvæsenets Direktion paa en af Kommunen ejet Grund i Amaliegade af Bygmester Conradi efter Konference med Jardin og kostede med Inventar 87,000 Rd. C.; Grundstenen nedlagdes ²⁹/₄ 1766, Bygningen var færdig ved Udg. af 1768, og sammen med Kirken blev den indviet ⁹/₄ 1769. Den var fra Beg. foruden Stiftelse tillige Sæde for Fattigvæsenets Centraladministration, hvorfor ogsaa det

p. 468 omtalte Konventhus (ligesom Filialen „Sjæleboderne i Brøndstræde“, der solgtes til Murermestrene og blev deres Lavshus) nedlagdes og solgtes. Stiftelsen havde fra først af 200 Lemmer paa 1. Klasse (fuld Forplejning) og 400 paa 2. (kun Husly), samt 16 Sygesenge. Men allerede 1771 anordnedes det, at fattige syge skulde behandles her og ikke længere paa Frederiks Hospital, saa at Patient-tallet blev c. 100, og skønt dette snart efter ændredes, fik Stiftelsen fra den Tid mere og mere Præget af tillige at være virkeligt Hospital. Af Stiftelsens Historie kan fremhæves, at den 1775 flyttedes til Sølvgades Kaserne (Fløjen ud til Sølv-gade), idet Bygningen overlodes til den grønlandske Handels- og Fiskefangsts Etablissementer og derpaa til det østersøisk-guineaske Handelsselskab; men 1785

Almindelig Hospital.

tog Stiftelsen atter Bygningen i Besiddelse, og den fik nu 650 faste Lemmer og 150 Sygesenge samt 6 Arbejdsstuer. Aar 1799-1800 fastsloges bestemte Grænser mellem Lemme- og Sygeafdelingen; 1801 og 1807 indrettedes der Lasaret for saarede; fra 1809 henvistes ogsaa veneriske Sygdomme til Hospitalet; 1846 overlodes en Del (den Duntzfeltske Gaard, se ndfr.) til Fødselsstiftelsen under en Barselepidemi; 1864 var det atter Lasaret. Efter at Forholdene under Koleraepidemi i 1853 havde givet Stødet til Opførelsen af Kommunehospitalet (se p. 517), blev Alm. Hospital fra 1863 væsentlig Lemmestiftelse, idet der kun blev tilbage en mindre medicinsk Sygeafdeling for Lemmerne samt en Afd. for inkurable syge, Hudsygepatienter og offentlige Kvinder; 1871 fastsattes Lemmernes Antal til 1200; fra 1886 blev den sidstn. Afdeling overflyttet til davær. Vestre Hospital samt Skt. Johannes Stiftelse, og Hospitalet blev nu udelukkende Lemmestiftelse (c. 1690 Lemmer, hvoraf en Del dog i Filialer), ligesom ogsaa alle Lemmerne fik fuld Forplejning. Fra den Tid indskrænkedes ogsaa betydeligt det tidligere paa en Maade privilegerede Betleri i Byen; fra 1890 blev dette helt forbudt.

Den oprindelige, i 1766-68 opførte Hovedbygning, med en c. 99 m lang Façade ud til Gaden, var i Kælder og 4 Stokv., havde to Indkørselsporte og tre smaa

Udspring, over hvilke der var Frontespicer; ind mod Gaarden havde den to Sidefløje og i Midten en 13 m lang Udbygning; Sygestuerne kunde sættes i Forbindelse med den i Midten liggende Kirke. Den umiddelbart mod S. tilstødende Bygning, den „Duntzfeltske Gaard“ (ejet af Agent C. V. Duntzfeldt, † 1809), 17 m lang, i Kælder og 3 Stokv., tilkøbtes 1808 for 30,000 Rd. (oprindl. foresloges det at kalde den „Ladiges Minde“, da Udgifterne væsentlig afholdtes af det 1803 af Sukkerraffinador L. skænkede Legat paa 195,000 Rd.). Af senere Udvidelser nævnes det Duntzfeltske Pakhus („nye Bygning“), der købtes 1832; 1842 opførtes en Badebygning, 1850 en Cellebygning for sindssyge, 1883 en ny Økonomi- og Vaskeribygning.

Bygningerne viste sig imidlertid mere og mere utidssvarende, og Pladsmangelen tiltog. Der oprettedes derfor flere Filialer, saaledes paa Fattiggaarden ved Lade-gaarden (for uheldige kvindl. Individer), i Nicolai, Frue og Frelser Arbejdshuse (Holmens Arbejdshus blev 1863 lagt ind under Alm. Hospitals Lokalinspektion), i Søkvæsthuset paa Christianshavn, paa Islevmark Fattiggaard (for uheldige mandl. Individer) og en lille Filial paa Vanløse Mark for aandsvage Pigebørn. Endelig vedtog Borgerrepræsentationen $^{14}/_8$ 1892 at overflytte Stiftelsen til det store Bygningskompleks, Nørre-Allé 41, nu De Gamles By (se p. 539), der oprindl. var bestemt til en ny Tvangs- og Arbejdsanstalt, og efter de nødvendige Ændringer skete Overflytningen i Sept. s. A. Den egentlige Indvielse fandt Sted $^{18}/_{12}$ ved Kirkens Indvielse. Samtidig nedlagdes Filialerne (idet den i Vanløse dog først nedlagdes 1913) tillige med Nicolai og Frelser Arbejdshuse, og i 1893 solgtes Ejendommene i Amaliegade for 925,000 Kr.

Ifølge Borgerrepræsentationens Beslutning af $^{18}/_4$ 1918 om en ændret Benyttelse af Forsørgelsesvæsenets Stiftelser flyttedes Hospitalet $^{1}/_4$ 1919 fra Nørre-Allé til den nedlagte Skt. Johannes Stiftelses*) Bygninger i Ryesgade. Det nuvæ. Bygningskompleks paa begge Sider af Ryesgade mellem Sortedams Dossering og Blegdamsvej er opf. 1883-85 efter Tegn. af Arkt. V. Friederichsen for 1,322,361 Kr. paa en 22,900 m² stor Grund, der kostede 300,000 Kr. Hospitalet er delt i en almindelig Afdeling for Husfæller, en Plejeafdeling og et Sygehus, som foruden syge Husfæller optager Patienter dels fra Byen, dels fra andre Hospitaler og fra Kommunens Børneoptagelseshjem „Kildevang“ med Filialer (se p. 562).

Husfælle-Afdelingen omfatter Komplekset mellem Ryesgade og Blegdamsvej samt Bygningen ud mod Dosseringen. Hovedbygningen med Façade mod Ryesgade er c. 82 m lang og i Kælder og 4 Stokv. Her ligger desuden Økonomibygning, Kedelhus, Ligkapel med Indgang fra Blegdamsvej, Depotbygning, Garager og Tjenesteboliger. Her er Plads til 386 Mænd og 59 Kvinder. Bygningen mod Dosseringen har Plads til 12 Mænd og 102 Kvinder — deraf 12 Ægtepar. Mellem denne Bygning og Sygehuset, som vender ud imod Ryesgade, er et stort Haveanlæg. Sygehuset (c. 90 m), i Kælder og 3 Stokv., er ved et Midterparti delt i to Afdelinger, en for Mænd og en for Kvinder, og har 345 Senge, hvoraf 86 i Plejeafdelingen paa 2. Sal. I denne Etage findes ogsaa Anstaltens Kirke. Omordningen 1918-19 kostede til Bygningsarbejder 1,242,009 Kr. og til delvis Montering 104,798 Kr. I Maj 1927 blev Kedelanlægget sat ud af Drift, og Hospitalet forsynes nu med Damp fra Østre Elektricitetsværk. I 1927-28 fornyedes Sygehusets Op-

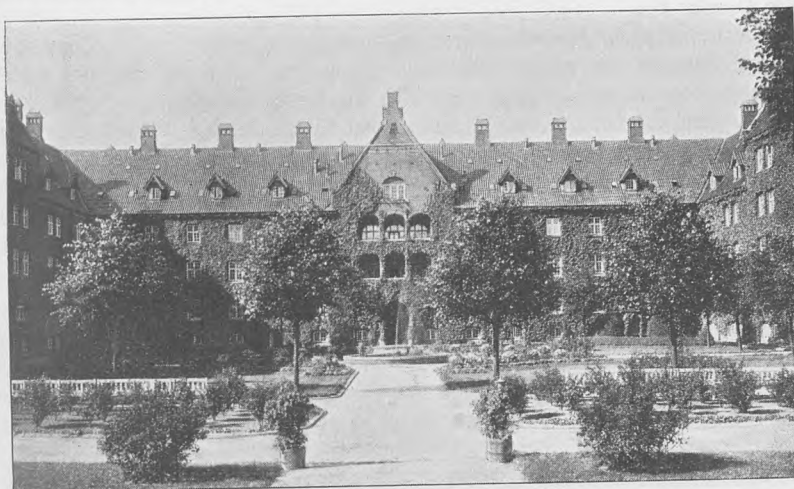
*) Skt. Johannes Stiftelse, der toges i Brug $^{21}/_7$ 1885, blev ifl. ovennævnte Beslutning af Borgerrepræsentationen nedlagt $^{21}/_8$ 1919, og de i Arbejdshuset indlagte Mænd og Kvinder overflyttedes til den nyoprettede Skt. Johannes Stiftelses Afdeling paa Sundholm (se p. 542), medens Optagelsesanstaltens Børn i Maj 1918 overflyttedes til Optagelseshjemmet Kildevang. Skt. Johannes Stiftelses Sygehus vedblev i det væsentlige at bestaa ogsaa efter Almindelig Hospitals Overflytning.

varmings- og Ventilationsanlæg, og Sygestuerne forsynedes med Linoleum og Haandvaske med varmt og koldt Vand. I Foraaret 1928 indrettedes en Røntgenafdeling i Sygehusets Stueetage.

Fra Almindelig Hospitals Kontor administreres Kommunens 5 Børneoptagelseshjem og endvidere Kommunens 8 Dag hjem for Smaabørn.

Ved Hospitalet er ansat 1 Overlæge, 1 Reservelæge, 1 Inspektør, 2 Fuldmægtige og en Præst (den sidste tillige ved De Gamles By).

De Gamles By, Nørre-Allé, Københavns Kommunes Alderdomshjem, blev oprettet iflg. Borgerrepræsentationens Beslutning af $18/4$ 1918, og traadte i Virksomhed $1/4$ 1919. Bygningskomplekset dækker næsten hele Terrænet mellem Nørre-Allé, Sjøllandsgade, Rejsnæsgade, Guldbergsgade og Møllegade, ialt 9,2 ha, og

Sygehuset i De Gamles By.

bestaar af det tidl. Alderdomshjem i Guldbergsgade og det tidl. Almindelig Hospital i Nørre-Allé. Det sidstnævnte er opført efter Tegn. af Prof. Vilh. Petersen i Aarene 1885-92 for 2,193,225 Kr. Af Bygningerne, paa Granitsokkel af røde Mursten, nævnes: Den mod Nørre-Allé vendende Administrationsbygning, 435 m lang, i Kælder og 2 Stokv., med to Fremspring ved Enderne, og to mindre Bygninger ved Siderne henholdsvis Inspektørbolig, Receptionsbygning, Forvalterbolig og lukket Afdeling. Endvidere 6 Bygninger, alle 61×12 m i 3 Stokv. med 3 Fremspring, baade i Øst og Vest, en Bade- og Værkstedbygning, en Dampkedel-, en Køkken- og Funktionærbygning, et Lighus med Ligkapel, flere Magasinbygninger m. m., og den p. 262 beskrevne Kirke. I en særlig Bygning bor 130 Husassistenter. Ialt er der 24 Bygninger. Der findes en Festsal med Plads til 300 Personer. Det tidl. Alderdomshjem i Guldbergsgade, nu Sygehus i De Gamles By, er opf. 1897-1901 for 883,489 Kr. efter Tegn. af Arkt. C. G. Tvede og bestaar af en trefløjet Bygning af røde Mursten med Anvendelse af Granit og Ølandssten. Den mod V. vendende Hovedfløj er 98 m lang og har Kælder og 2 Stokv., medens de to Sidefløje (58 m) mod N. og S. har et 3. Stokv. I den beplantede Grønnegaard mellem de 3 Fløje er et Springvand. I Sygehuset er der Bolig for Overlægen, Forstanderinden, Sygeplejerskerne og Sygeplejeeleverne. Sammenslut-

ningen af Almindelig Hospital og Alderdomshjemmet til De Gamles By nødvendiggjorde store Ombygninger og Nybygninger (1918-19) til et samlet Beløb af c. 4 Mill. Kr. Terrænet mellem Bygningerne er smukt beplantet og forsynet med Plæner og Blomsteranlæg. Et større Parti benævnes „Lunden“, hvor der afholdes Friluftsmøder, Koncerter o. s. v. Der findes ogsaa Kolonihaver til Albenyttelse for Husfællerne. — De Gamles By har nu Plads til 1458 Husfæller med en Afdeling for raske paa 672 Senge og en Sygeafdeling paa 786 Senge; heraf 31 Ægteparsværelser. Udgiften var 1927-28 budgetteret til 2,641,313 Kr. 80 Øre; den daglige Gennemsnits Udgift pr. Husfælle var samme Aar 4,63 Kr., paa Sygehuset 5,61 Kr. og paa de raske Afdelinger 3,52 Kr. Ved Anstalten er ansat en Inspektør, en Forvalter, en Overassistent, en Overlæge, en Reservelæge og en Præst (tillige ved Almindelig Hospital). Funktionærernes Antal er c. 440, hvoraf 300 bor i De Gamles By.

Tuberkuloseplejehjemmet, Tagensvej, beliggende adskilt fra De Gamles Bys øvrige Bygninger, er opr. af Københavns Kommune i det tidl. Sygehus for Almindelig Hospital og aabnet i 1919 efter en delvis Ombygning. Bygningen, af røde Mursten paa Granitsokke, 2 Stokv. med Kælder, er opf. 1886-92 efter Tegn. af Prof. Vilh. Petersen; i Kælderen findes Laboratorium, Bade m. m., i Stuen og paa 1. Sal Sygestuer, Boliger for 2 Sygeplejersker, m. m. I Haven er opført en Liggehal. Hjemmet, der er et statsanerkendt Tuberkuloseplejehjem med Statstilskud, har Plads til 80 Patienter og har Overlæge og Inspektør fælles med De Gamles By. I 1926-27 udgjorde Driftsudgiften c. 176,000 Kr.

Arbejdsanstalten Sundholm, ved Amager Fælledvej og Brigadevej i Sundbyvester, er beliggende paa den Del (c. 17 ha) af Amager Fælled, som Kommunen 1899 erhvervede af Staten. Arealet, der udgør c. 13 ha, hvoraf c. 3,5 ha er bebygget, omsluttet af et Staaltraadshegn og en c. 3 m dyb, vandfyldt Grav. Komplekset, der omfatter 24 Bygninger, er opf. 1905-08 (Arkt. Emil Jørgensen) for c. 2,5 Mill. Kr. og toges i Brug $\frac{1}{4}$ 1908 (indv. $\frac{3}{4}$) til Afløsning af Kbh.s Tvangs- og Arbejdsanstalt paa Ladegaarden*). Sundholms Bygninger ligger paa den nordl. Del af Terrænet med Adgang fra Brigadevej og Amager Fælledvej gennem to Portbygninger, der rummer Vagtstue, Talestue og Detentionslokaler. N. for Tværvejen, der forbinder de to Portbygninger, ligger Administrationsbygning, Garager, Maskinhus med elektrisk Station, der leverer Elektricitet og Varme til Anstalten og til de to tæt ved liggende Kommuneskoler, samt Kulhus med Badeanstalt for Belægningen og en Funktionærbygning. Fra Tværvejen fører mod S. gennem det bebyggede Terræn 3 Længdeveje, hvoraf den midterste („Ahornalléen“) fortsætter gennem Markarealet. Mellem Graven og vestl. Længdevej ligger Inspektørbolig, Sygehus med Anneks (oprindl. Isolationsbyggn. for Drankere) og et Lighus; i

*) Denne laa ved Aaboulevarden paa Frederiksbergs Grund og omfattede to store Bygningskomplekser, Ladegaarden og Fattiggaarden. Den første, der før havde været Ladegaard til Kbh.s Slot, blev 1768 købt for 22,100 Rd. af Kbh.s Kommune og bestemt til Afløsning af det II p. 332 omtalte Pesthus „Skt. Hans Hospital“ (fra 1766 „Skt. Hans Hospital og Cl. Rossets Stiftelse“). Dette beholdt paa Ladegaarden Navnet Skt. Hans Hospital og benyttedes navnlig som Sindsygehospital, indtil det 1816 flyttedes til Bistrup. Ladegaarden stod nu ubenyttet og halvt som Ruin, indtil den 1822 indrettedes til Arbejdsanstalt for fattige og husvilde; ved Plak. af $\frac{3}{10}$ 1833 blev den tillige Tvangsarbejdsanstalt, nærmest for Vagabonder og straffede Personer. Fattiggaarden opførtes 1858-59 S. for Ladegaarden særlig til Bolig for faste Almissefamilier og husvilde. Fra 1870 anvendtes Fattiggaarden udelukkende som Kvindeafdeling og Ladegaarden som Mandsafdeling. Efter Flytningen til Sundholm blev Bygningerne til Dels udlejede og er ved Anleggelsen af Julius Thomsensgade for en Del blevet nedrevne. (Se J. C. W. Wendt, „Bidr. til Fattigvæsenets Hist.“, Kbh. 1829, og „Alm. Hospital i Kbh. kortelig beskr.“, Kbh. 1833. — Tabelværk til Kbh.s Statistik Nr. 4, 1879 (Tabellarisk Fremst. af Kbh.s Fattigvæsenes Hist. 1816-78), Nr. 5, 1883, og Nr. 14, 1904 (begge Beskr. af Kommunens Ejen-domme). — A. C. Øst, Den gl. Ladegd., i Teknisk Tidsskr. 1907 p. 77 fig.).

Sygehuset findes, foruden 13 Sygestuer med Plads til 50 mandlige og 12 kvindelige Patienter, en stor Liggehal (paa 2. Sal), Badeanstalt for Patienter og Funktionærer, Operationsstue m. m. Mellem vestl. og midterste Længdevej ligger Kbh.s Kommunes Centralvaskeri, Køkkenet samt Forsørgelsesanstalt og Tvangshus for Kvinder; de to sidstnævnte Bygninger er opf. i 4 Etager og rummer hver 6 Arbejdssale foruden Spisesal og Sovesale samt forskellige Lokaler for Opsynet. Mellem midterste og østl. Længdevej ligger fem 4-Etages Bygninger, der rummer Arbejdsanstalten for Mænd, nemlig 2 Bygninger hver beregnet til 300 Mand med Sove- og Spisesale samt Funktionærboliger og Opsynsværelser, og 3 Værkstedbygninger, som omgiver den saakaldte Kirkeplads. I den ene af Værkstedbygningerne, den saakaldte Væveribygning, hvis Midtparti har to Frontespicer og et kobberdækket Taarn, findes i de to øverste Etager en Kirke- og Foredragssal (indv. ²⁸/₅ 1908);

Sundholm.

Alteret er anbragt i en Niche under Prædikestolen, saaledes at det kan dækkes af et Draperi, naar Salen anvendes til Foredrag. Mellem østl. Længdevej og Graven ligger Forvalterboligen og Tvangshus for Mænd, der bestaar af to 4-Etages Bygninger med 14 Arbejdssale, 7 Sovesale, Opsynsboliger og 24 Fangeceller. Endelig findes der paa Sundholm en Svinestald til 8-900 Svin, der fodres væsentlig ved Madaffald fra Stiftelser og Hospitaler. Bygningerne hviler paa Betonfundamenter og er indtil Stueetagen eller — for de højere Bygningers Vedkommende — indtil 1. Sal opført af røde Mursten; den øvrige Del har hvidkalkede Mure med enkelte røde Baand. Sundholm er bestemt til Optagelse dels af subsistensløse, arbejdsføre voksne Personer (i Arbejdsanstalten), dels (i Tvangsanstalten) af Personer, der afsoner Straf (indtil 2 Aars Tvangsarbejde) for Betleri, Løsgængeri, Alfonseri og Overtrædelse af Fremmedloven m. m. De indlagte beskæftiges ved mange Slags Arbejder og Haandværk, de faglærte saa vidt muligt ved deres respektive Fag, medens ikke faglærte anbringes ved Brændeskæring, Stenslagning, Poseklistring, Syning af Flaskehylstre, Markarbejde, Rengøring o. l.; der arbejdes efter Akkord med 8 Timers Arbejdsdag. Der er Plads til ialt c. 1050 Personer, men grundet paa de sociale Love, især Arbejdsløshedsforsikringsloven, har Antallet af indlagte i de senere Aar kun været omkring det halve. Den ledige Plads anvendes til husvilde Familier og til

Natteleje for hjemløse; desuden er største Delen af den ene Tvangshusbygning for Mænd udlejet til Staten, der anvender den til Optagelse af Mænd, der er dømt til Internering i Henh. til Lov Nr. 133 af $11/4$ 1925. Ved Anstalten er ansat Inspektør, Forvalter, Læge og Præst samt Kontor- og Opsynspersonale. — $2/3$ 1918 flyttedes Skt. Johannes Stiftelsens Arbejdshus i Ryesgade til Sundholm, hvor det udgør en særlig Afdeling. En Mindetavle for Inspektør A. C. Øst (Portrætreliet af Billedhugger Axel Hansen) er opsat $15/2$ 1911. (Se A. C. Øst, Arbejdsanst. Sundholm, Kbh. 1908. — A. H. Rasch, Kbh.s Kommunes Forsørgelsesvæsen i ældre Tider og i Nutiden, Kbh. 1914).

Stiftelser og Velgørenhedsinstitutioner.

I. Stiftelser, som henhører under Foreninger og Lav.

Aldersdomshjemmet for døvstumme, Brohusgade 17, er rejst 1898 paa Initiativ af Døvstummeforeningen af $18/11$ 1866, som ejer det, dels til Fribolig for ældre, svagelige og trængende døvstumme, dels til Samlingssted for Foreningens Medlemmer. Bygningen (Grundst. nedl. $28/1$ 1898, indviet $29/10$) er opf. efter Tegn. af Muremester A. N. Schioldann for c. 90,000 Kr. og bestaar af et Forhus af Granit og røde Mursten i 6 Stokv. med en dekorativ Indgang og en 3 Stokv. høj Bagbygning (ombygget 1923 for c. 100,000 Kr., indviet $10/3$ s. A.), hvori findes Forsamlingsale med Buster af Joh. Keller og Pastor Malling-Hansen. I Vestibulen Buster af P. A. Castberg og Ole Jørgensen, Foreningens Stifter. Ejendommen har 20 Lejligheder, hvoraf f. T. 5 Friboliger, og er vurderet til 120,000 Kr.; andre Aktiver 18,000 Kr., Gæld 16,300 Kr. Den bestyres af Foreningens Bestyrelse. (Se „Døvstummeforeningen af 18. Nov. 1866 1866-1916. Festskrift“, Kbh. 1916).

Aldershvile, Ryesg. 58, Ø.-Voldg. 18-22 og Rigersg. 25, er opr. 1857 af *Foreningen til Stiftelsen for trængende Restauratører og Værtshusholdere samt disses Enker af $4/3$ 1856*. Ejendommene (henholdsvis i 5, 4 og 4 Stokv.), der tilsammen har (foruden 4 Butikker) 111 Lejligheder, hvoraf f. T. 26 Friboliger, er bogført for 374,835 Kr.; andre Aktiver, derunder Legatfond og Understøttelsesfond, 77,638 Kr.; Gæld 221,866 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Alderstrøst, Nørrebrog. og Mølleg., en 1862 af Haandværkerforeningen i Kbh. grundl. Stiftelse, hvortil Midlerne tilvebragtes ved Hjælp af Industrilotteriet, frivill. Gaver og Legater m. m., med det Formaal at give frit Husly og saavidt muligt tillige anden Understøttelse til gamle, værdige og trængende Haandværkere, som er eller har været Borgere i Kbh., disses Enker samt under særlige Omstændigheder tillige deres ugifte Døtre. Stiftelsen ejer tre Bygningskomplekser. Det ene er opf. paa en 4573 m² stor Grund og har Façader mod Nørrebrog. (17), Baggesensg. (10) og Blaagaardsg. (9), Bygningen mod Nørrebrog. opførtes 1863 (Arkt. Theod. Sørensen), en Mellemygning 1870, Bygningen mod Baggesensg. 1871 og den mod Blaagaardsg. 1879; alle Fløje er i Kælder og 4 eller 5 Stokv.; der er ialt 173 Friboliger og 12 Lejligheder til billig Leje. Det andet Kompleks er opf. paa en 1892 købt, 7593 m² stor Grund med Façader mod Mølleg. (28 og 30), Nørre-Allé (15, 17 og 19) og Alderstrøsts Passage (2, 4 og 6); Bygningerne (Arkt. Thorv. Sørensen), til hvilke Grundstenen nedlagdes $10/6$ 1893, og som fulendtes 1895 (Bygn. Nørre-Allé 17, tidl. Bræstrups Stiftelse, købt 1918, er opf. 1863-64, Arkt. Theod. Sørensen), er opf. omtr. i samme Stil som det ældre Kompleks og bestaar af en Hovedbygning ud til Mølleg., en bagved liggende Mellemygn. (begge Kælder og 5 Stokv.), en Bygning ud mod Passagen og Nørre-Allé (Kælder og 4 Stokv.), med en Værkstedbygning, og en Bygning ud mod Nørre-Allé (Kælder og 4 Stokv.). I Komplekset er f. T. 210 Friboliger og 87 Lejligheder til billig Leje. Fribeboerne har tillige fri Lægehjælp og Medicin samt frit Lys og Varme. Det første Kompleks er bogført for 901,440 Kr., det andet for 1,110,537 Kr. Stiftelsen ejede i Marts 1928 i Prioriteter og Obligationer 1,077,582 Kr., i baandlagte Legater 183,940 Kr. Endelig ejer Alderstrøst den under Opførelse værende *H. C. Heegaard og Hustrus Stiftelse*, Allégade 6, til hvilken

hører et Byggefond og et Legatfond tilsammen paa 352,834 Kr., som efterhaanden ved forskellige Legatnyderes Død vil blive betydelig forøget. — Stiftelsen, der er selvejende, bestyres af Haandværkerforeningens Bestyrelse. — (Litt.: C. R. Ette, Om Stiftelsens Alderstøt og dens Udvikling 1862-86. — C. Nyrop, „Alderstrøt“s 50 Aars Jubilæum 1862-1912, Kbh. 1912).

Familien Andersens Friboliger for Enker og ugifte Piger af Borger- og Embedsstanden, Ny-Vesterg. 3, er opr. af Oberstløjtn. C. L. E. Andersen († 1899) og Hustru Caroline Christiane Louise, f. Ruser, og af Frk. Theodora Marie Andersen ved Testamenter af $14\frac{1}{2}$ 1884 og $9\frac{1}{5}$ 1879. Ejendommen (5 Stokv.) har 4 Friboliger. Assurance-sum 44,000 Kr.; andre Aktiver c. 30,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Selskabet som understøtter ugifte Kvinder, hvis Kaar ikke svarer til deres Opdragelse.

Arbejderhjemmet „Frendenshus“, Øster-Allé 25, er opr. af „Foreningen til Lærlinges Uddannelse i Haandværk og Industri for hele Landet“ (stift. $17\frac{1}{11}$ 1874) for værdige trængende Mænd og Kvinder af Arbejderklassen. Hjemmets første Bygning, Sortedamsdossering 49 (indviet $8\frac{1}{8}$ 1895; Arkt. G. E. W. Møller), solgtes i 1915. Den nuvæ. Bygning, der indviedes $20\frac{1}{8}$ 1915 (Grundstenen nedl. $9\frac{1}{7}$ 1914), er opf. i 5 Stokv. af røde Mursten paa Granitsokkel efter Tegn. af Arkt. Søren Lemche; den har kostet c. $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr. (incl. Grunden, 3200 m²) og indeholder 143 Lejligheder, hvoraf f. T. 96 Friboliger. Hjemmet bestyres af en Administration paa 5 Medlemmer, valgt af Bestyrelsen og Repræsentantskabet for Foreningen til Lærlinges Uddannelse. (Se „Foreningen til Lærlinges Uddannelse 1874-1924“, Kbh. 1924. — „Archit.“ $22\frac{1}{7}$ 1916).

Alderstrøt, Møllegade.

Arbejdshjemmet for døvstumme Piger, Løngangsstræde 15-21, opr. 1869 af Foren. til Fremme af Døvstummes Selvvirksomhed, paa Initiativ af Joh. Keller, begyndte sin Virksomhed i St.-Kongensg. (59), var senere (fra 1872) i Havnegade (37) og flyttede 1891 til sin nuvæ. Plads (Løngangsstræde 21) efter Køb og Ombygning (Arkt. Ingemann) af „Haderslev Læreres Skole“; yderligere Ombygning (efter Tegn. af Arkt. V. og B. Ingemann) er foretaget i 1904 efter Køb af Naboejendommene 15-19, og Bygningskomplekset er nu et firefløjet Anlæg, hvor Arbejdshjemmet har til Huse i Bagbygningen og det nedenfor nævnte Asyl i den ene Sidebygning, medens Forhuset og den anden Sidebygning er bortlejet. Hjemmet optager døvstumme Piger til Uddannelse, navnlig i Vask og Strykning, og beskæftiger c. 40 Arbejdersker og Elever, der alle bor paa Anstalten. Det til Arbejdshjemmet knyttede **Prinsesse Mariæ Asyl for døvstumme Kvinder** er indv. $28\frac{1}{11}$ 1904 og optager uarbejdsdygtige, navnlig blinde døvstumme Kvinder; det kan rumme 20 Alumner; der er flere Fripladser. Stiftelserne, der faar Understøttelse af Stat, Kongehuset og flere Legater, ejes af ovenn. Forening og staar under Dronningens Protektorat; et Medlem af Foreningens Bestyrelse fungerer som adm. Direktør; den dagl. Ledelse bestrides af en lønnet Forstanderinde. (Litt.: Johs. Jørgensen, Arbejdshjemmet for døvstumme Piger 1869-1919).

Bagermestrens Svendestiftelse, Stengade 52, er opr. i 1872 af Bagerlavet til Fribolig for gamle trængende Bagersvende. Ejendommen (Kælder og 5 Stokv.) er vurd. til 145,000 Kr.; andre Aktiver 124,000 Kr.; Gæld 16,823 Kr. Den bestyres af Lavets Bestyrelse.

Barber- og Frisørlavets Stiftelse, Schaksg. 8-10, er opr. $15\frac{1}{12}$ 1894 af Barber- og Frisørforeningen (stift. $25\frac{1}{2}$ 1861) til Fribolig eller Understøttelse for gl. trængende Medl.

og disses Enker. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 28 Lejligheder og er vurd. til 175,000 Kr.; Gæld 32,000 Kr. Egen Bestyrelse.

Berners Stiftelse, Ribeg. 10, er opr. i Henh. til Frknr. Caroline Olivia, Caroline Frederikke og Nicoline Mathilde Berners Testamente af $\frac{19}{6}$ 1870 (Fundats af $\frac{2}{8}$ 1906) til Minde om deres Broder, Juveler og Guldsmed Jens Nicolai B. († 1868). Bygningen (Arkt. Gottfred Tvede) er opf. i 4 Stokv. for 85,000 Kr. (Grunden kostede 25,000 Kr.) og rummer 16 2-Vær. Lejligheder, hvoraf f. T. 12 Friboliger for trængende Guld- eller Sølvmede (Mestre og Svende) eller deres Enker. Andre Aktiver 57,119 Kr. Stiftelsen bestyres af Kbh.s Guldsmedelav.

Hjemmet for arbejdsdygtige blinde Kvinder, Mariendalsvej 30, er opr. ved Samvirken af de forskellige Foreninger til blindes Vel og indviet $\frac{10}{12}$ 1900 (Grundst. nedl. $\frac{18}{4}$). Hjemmet, beregnet paa 30 Pladser, i Kælder og 3 Stokv. (Arkt. W. Leerbeck), er vurd. til 100,000 Kr. Egen Bestyrelse.

Bogbinder-Hjælpeforeningens Stiftelse, Elmeg. 24-26, er opr. i 1864. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 28 Lejligheder, hvoraf 10 Friboliger for gamle, trængende Bogbindere og deres Enker, og er vurd. til 140,000 Kr.; Gæld 61,962 Kr., Formue 94,414 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Brandfolkenes Stiftelse, Eriksg. 12-14, er grl. af „Brandvæsenets Byggeförening“ i 1868. Bygningen, opf. 1886-87 (Kælder og 5 Stokv.), har 24 Lejligheder, hvoraf 3 Friboliger for gl. afskedigede Brandfolk (andre faar Understøttelse); Vurderingssum 75,000 Kr., Gæld 15,352 Kr. Stiftelsen bestyres af den i 1901 ved Sammenslutning af 3 tidligere bestaaende Foreninger dannede *Brandfolkenes Stiftelsesforening*.

Brændevinsbrænderlavets Stiftelse, N.-Farimagsg. 29, er opr. i 1879. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 20 Lejligheder og er vurd. til 210,000 Kr.; andre Aktiver 5000 Kr.; Gæld 70,400 Kr. Stiftelsen bestyres af Lavets Bestyrelse.

Foreningen Søværnets Alderdomsbolig, Rosenvangels Allé 21 og Fakse Tværg. 2-6 (begge i 5 Stokv.), er opf. 1878, 1883, 1888 og 1896 af *Foreningen af 8. April 1873*, stiftet af Kontreadmiral C. W. Schønheyder († 1897). Ejendommene har tils. 72 Lejligheder for gl. Medlemmer og deres Enker, og er vurd. til hhv. 240,000 og 120,000 Kr.; andre Aktiver 15,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Frederiksberg Arbejderhjem. Foreningen Frdbg. Arbejderhjem, stift. 1873, yder Fribolig eller Bolig til billig Leje til Personer af Arbejderklassen eller dermed ligestillede (fortrinsvis Foreningens Medlemmer). Foreningen ejer Ejendommene Howitzvej 20-24 og Langelandsvej 8-18, vurd. til hhv. 206,000 og 360,000 Kr.

Frdb. Borgerforenings Alderdomshjem, Taarnborgvej 14-16, er indviet $\frac{10}{10}$ 1902 af den $\frac{17}{1}$ 1882 stift. Forening til Fribolig for Medlemmer eller deres Enker. Bygningen (Arkt. L. Andersen), af røde Sten, i Kælder og 5 Stokv., har 20 Lejligheder, hvoraf f. T. 7 Friboliger. Vurderingssum 190,000 Kr.; Gæld c. 53,000 Kr. (se „Archit.“ $\frac{27}{12}$ 1901).

Fribolig for Lægeenker, stift. 1893, omfatter Ejendommene Abildgaardsg. 7-9, Wiedeweltsg. 54 samt Jens Juelsg. 8 og 32 med ialt 10 Friboliger. Ejendommene er vurd. til ialt 61,000 Kr.; andre Aktiver 52,873 Kr.; Gæld 17,447 Kr. Bestyres af 3 Læger, valgt af de forskellige Lægeforeninger.

Københavns Garverlavs Stiftelse, tidl. beliggende i Løngangsstræde, blev i 1914 flyttet til en af Garverlavet dertil opført Bygning, Solsortvej 77. Bygningen (Kælder og 3 Stokv.) har 5 Lejligheder, hvoraf 3 Friboliger og 1 Bolig til moderat Leje. Vurderingssum 50,000 Kr.; andre Aktiver, derunder Legater, 32,800 Kr. Stiftelsen bestyres af Oldermænden for Kbh.s Garverlav samt dette Lavs 2 Bisidderne.

Garversvendeforeningens Stiftelse, Prinsesse Charlottteg. 53, 55 og 57, er opr. af Kbh.s Garverlavs Svendelade i 1852. Dens første Bygning (opf. 1852) laa i Skt. Hansg.; den nuvæ. Bygn., i 4 Stokv., er opf. 1884 og har 27 Lejligheder, hvoraf f. T. 6 Friboliger for gamle og værdige trængende Garversvende og disses Enker. Vurderingssum 110,000 Kr.; Gæld 42,000 Kr. Stiftelsen bestyres af en af Svendene valgt Bestyrelse paa 5 Medl.

Glas- og Porcelænshandlerforeningens Stiftelse, Ribeg. 11-13, er opf. 1905-06 (Grundstenen nedl. $\frac{10}{11}$ 1905; Arkt. Nikolaj Hansen) af Formand for Kbh.s Glas- og Porcelænshandlerforening S. G. Kjersgaard til Fribolig for Medlemmer og deres Enker; den rummer 20 Lejligheder og er vurd. til 109,000 Kr.; Formue c. 100,000 Kr. Bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Grovmedeforeningens Alderdomshjem, Ryesg. 70, er opr. 1882 af Grovmedeforeningens (stift. 1873) Byggefond til Fribolig for trængende gamle, arbejdsudygtige Medlemmer af Foreningen og disses Enker. Bygningen (4 Stokv.), der er vurd. til

200,000 Kr., har 45 Lejligheder, hvoraf f. T. 4 Friboliger (19 gamle Medlemmer faar Huslejhjælp). Foreningen ejer et Legat paa 25,000 Kr., hvoraf Renten udbetales til 10 trængende Medlemmer; andre Aktiver 7000 Kr. — Alderdomshjemmet bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Guldsmedelavets Byggeforenings Stiftelse, Læssøesg. 13, opr. 1887 af den $\frac{4}{12}$ 1871 stiftede Forening, med 19 Lejligheder, hvoraf f. T. 15 Friboliger for Interessenter i Guldsmedelavet og for Fagets Svende samt for Enker efter saadanne. Ejendommen (5 Stokv.) er vurd. til 85,000 Kr.; andre Aktiver 91,000 Kr. Den bestyres af Foreningens Bestyrelse. En ny Stiftelse (Arktr. Bendixen og Klein) agtes 1929 opført ved Kirke-
torvet i Gentoite.

Handskemagerforeningens Stiftelse, H. C. Ørstedesvej 60-62, er opf. i 1880 (Baghuset 1894) af Foreningen. Bygningen (Kælder og 3 Stokv.) har 32 Lejligheder, hvoraf f. T. 3 Friboliger, og er vurd. til 120,000 Kr.; andre Aktiver 30,600 Kr., Gæld 21,200 Kr. Den bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Arbejderhjemmet „Fredenshus“.

Den gensidige kvindelige Hjelpeforenings Stiftelse er opr. af nævnte Hjelpeforening (stift. $\frac{17}{11}$ 1867 af Overlæge, Etatsrd. L. J. Brandes) og omfatter 2 Ejendomme, Gyldenløvesg. 12 (Forhus med Side- og Bagfløj), opf. 1882 (Arkt. C. Abrahams), vurd. til 180,000 Kr., og Korsg. 18-20 (vurd. til 100,000 Kr.), med ialt 100 Boliger, hvoraf 15 Friboliger, medens Resten lejes ud til modereret Husleje. Desuden ejer Foreningen Rekreationshjemmet „Solhuset“ i Nærum (10 Pladser). Stiftelserne bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Hvilehjem for Lærerinder, Virginiavej 12, er opf. 1878 af den $\frac{10}{6}$ 1867 stift. *For-sørgelsesforening for Lærerinder* med det Formaal at skaffe ældre, over 50 Aar gamle Lærerinder Fribolig eller Bolig til billig Leje; Medlemmerne har Fortrin. Hjemmet (i 3 Stokv.; Arkt. C. J. S. Abrahams) har f. T. 5 Friboliger og 11 Boliger til billig Leje. Ejendommens Assuranceum er 137,600 Kr. Den bestyres af en paa Foreningens Generalforsamling valgt Bestyrelse.

Høkerforeningens Stiftelse, Hj. af Classensg. (44) og Lipkesg. (6-16), er stift. 1848; Bygn., opf. 1892, i Kælder og 5 Stokv., har 60 Lejligheder til Friboliger og er vurd. til 520,000 Kr. Foreningen, hvis Formue er c. 800,000 Kr., bortgiver aarlig (incl. Friboligerne) c. 35,000 Kr. i Understøttelser. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Hørkræmmerforeningens Stiftelse, Kapelvej 9 (Kælder og 5 Stokv.), opr. i 1884 af *Hørkræmmerforeningen af* $\frac{18}{5}$ 1881, er bestemt til senere at give Fribolig til Foreningens Medlemmer (f. T. er der ingen Fribolig). Vurderingssum 120,000 Kr.; Gæld 37,000 Kr. Bestyres af Foreningen.

Journalisternes Hus, Dronn. Olgas Vej 57, er opf. af den $\frac{2}{3}$ 1880 stift. *Journalistforening* og indviet $\frac{28}{3}$ 1902 til Alderdomsbolig for trængende Journalister og deres efterladte. Bygningen, i Kælder og 3 Stokværk (Arkt. E. Schiødt og Ditlefsen), har 12 Lejligheder, hvoraf f. T. 2 Friboliger, og er vurderet til 82,000 Kr. I Gaarden et Springvand med Granitkumme og Bronzefigur, i Haven en Bronceafstøbning af „Lex“, af W. Runeberg (fra Alexander II's Monument i Helsingfors). Stiftelsen bestyres af Foreningen.

De københavnske og frederiksborgske Kommunelærerinders Byggeförenings Legat (oprindeligt et Aktieselskab, stift. 1898 af Kommunelærerinder for at skaffe disse billige Lejligheder, 1923 omdannet til et Legat under Undervisningsministeriets Tilsyn) ejer Ejendommen Mariendalsvej 34, vurd. til 200,000 Kr. og bestaaende af 2 Bygninger (opf. 1900, Arkt. Haunstrup) med 41 Lejligheder (1, 2 og 3 Værelser), hovedsagelig udlejede til Kommunelærerinder (endnu ingen Friboliger). Bygningen har en Bestyrelse paa 5 Medl. (Se „Archit.“ $\frac{15}{2}$ 1909).

Kommunelærernes og Kommunelærerindernes Stiftelse, Blegdamsvej 106, opf. 1889 af den 1873 stift. *Forening af Lærere og Lærerinder ved Kb.h.s. Kommuneskoler*. Bygningen (Kælder og 4 Stokv.; Arkt. Prof. Holm) indeholder 23 Lejligheder, hvoraf f. T. 10 er Friboliger for Medlemmers Enker, og er vurd. til 130,000 Kr. Foreningen ejer desuden Ejendommen i Sønderborgg. 4 og 6, vurd. til 180,000 Kr. Foreningens samlede Formue (indestaaende i Ejendommene og paa Sparekassebog) udgjorde $\frac{1}{1}$ 1928 171,890 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Louises Stiftelse, Sortedamsdossering 59, er oprettet af danske Frimurere (Fundats af $\frac{3}{9}$ 1898, Stiftelsen indviet $\frac{30}{3}$ 1900) til Fribolig for værdige trængende Mænd og Kvinder af de Samfundsklasser, hvortil de contribuierende Medlemmer af Frimurerordenen sædvanligvis henhører; Frimurere og Frimurerenker har Fortrin. Ejendommen har 100 Lejligheder, hvoraf 98 Friboliger, Resten Portnerbolig og Kontor. Den store Bygning er opf. af røde Mursten og Ølandssten (Arkt. L. Knudsen; se „Archit.“ $\frac{15}{4}$ 1900) og bestaar af en Midtføj med Frontespice og to fremspringende Sidefløje, indesluttende et mod Dosseringen aabent Haveanlæg med Springvand og, ud til Dosseringen, Stenportal. Ejendommen er vurd. til 830,000 Kr. Den staar under Kongens Protektorat og har en Bestyrelse paa 7 Medl. — Paa Stiftelsen afsløredes $\frac{8}{6}$ 1913 to Buster af Fr. VIII og Enkedronning Louise (af Billedh. Hassel).

Kontorbudforeningens Stiftelse, Korsg. 17, er opr. $\frac{1}{11}$ 1875 til Fribolig eller Understøttelse for gl. Medl. og deres Enker. Bygningen (5 Stokv.) har 24 Lejligheder (f. T. ingen Friboliger) og er vurd. til 85,000 Kr. (Foreningens saml. Formue, incl. Ejendommen, der er bogført til 66,500 Kr., udgjorde $\frac{21}{12}$ 1927 104,213 Kr.). Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Kunstnerhjemmet, Gotersg. 143, er opf. af „Foreningen for Erhvervelsen af Kunstnerboliger“ (stift. $\frac{28}{1}$ 1873) paa Initiativ af daværende Direktør for Kunstakademiet, Arkt. F. Meldahl. Bygningen (Arkt. Henrik Hagemann), der toges i Brug 1878, er opf. i 5 Stokv. af røde Mursten og indeholder 19 Lejligheder og Atelierer for ældre Kunstnere og disses Enker samt for ubemidlede, talentfulde, yngre Kunstnere, ligesom der ogsaa ydes Huslejhjælp til saadanne. Vurderingssum 250,000 Kr.; desuden ejer Foreningen en Kapital paa 65,000 Kr. og forskellige mindre Legater. Hjemmet bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Lægeforeningens Boliger, Østerbrogade 57 og Strandvej 2 og 4, er opf. for at formidske den Overfyldning af Mennesker, som fandt Sted i de daarligere Kvarterer af Byen, og forskaffe de ubemidlede Klasser sunde og billige Boliger. Foretagendet paa-begyndtes med en Kapital paa 94,243 Kr., som var tilovers fra den Sum, som under Koleraepidemien 1853 var stillet til Lægeforeningens og Centralkomiteens Disposition. De første 19 Huse opførtes 1854-71 paa en af Kommunen skænket Grund, over 1,5 ha, ved Østerbrogade paa Østerfælled; 1878-79 opførtes nye 11 Huse paa et ligeledes af Kommunen skænket Areal, c. 1,7 ha, ved Østre Gasværk paa Strandvejen. Ialt er der nu 715 Lejligheder med c. 1650 Beboere; der uddeles aarl. c. 800 Kr. til nogle af de ældste Beboere. Boligerne ejes af „Foreningen til Opførelse af sunde og billige Boliger for den ubemidlede Klasse“. Iflg. Fundatsen af $\frac{16}{11}$ 1857 bestaar Bestyrelsen af mindst 5 Medl., hvoraf i det mindste 1 skal være en Læge. Bestyrelsen er ulønnet og supplerer sig selv. Til Boligerne hører Kronprinsesse Louises Asyl (se p. 564), Østerbros Brusebadstue og en Mødesal i Øster Allé.

Lærlinge-Plejhjemmene, Nørre-Søg. 11 og Rantzausg. 60, er opf. henholdsvis 1881-82 og 1903-4 af „Foreningen til Lærlingenes Uddannelse i Haandværk og Industri for hele Landet“ (stift. $\frac{17}{11}$ 1874) med det Formaal at yde trængende og værdige Haand-

værkslærlinge (især forældreløse) et Hjem i deres Læretid. Der ydes Lærlinge Ophold og fuld Forplejning samt Vask og Reparation af Undertøj for f. T. 10 Kr. ugl., Magistrats- og Værgeraadstrengede dog 13 Kr. ugl. Hvert af Hjemmene har 107 Pladser. Bygningen i N.-Søg. (Arkt. G. E. W. Møller), i Kælder og 3 Stokv. med et højere Midtparti, toges i Brug ¹⁷/₁₁ 1882 og er vurd. til 280,000 Kr. (heri Grunden 55,000 Kr.). Bygningen i Rantzausg. (Arkrtr. P. Neerskov og E. C. J. Nielsen), taget i Brug ⁶/₁₁ 1904, er opf. af røde Sten og bestaar af en Hovedbygning, i Kælder og 3 Stokv., og en Tværbbygning; den er vurderet til 350,000 Kr. (deraf Grunden 119,000 Kr.). Hvert af Hjemmene administreres af 4 Medlemmer, valgt af Bestyrelsen for Foreningen til Lærlinges Uddannelse. (Se „Foreningen til Lærlinges Uddannelse 1874-1924“, Kbh. 1924).

Malernes Understøttelsesfond, stift. 1854, har i 1874 erhvervet Ejendommen Slotsg. 36 til Friboliger for gamle trængende Medlemmer, saavel Mestre som Svende eller deres Enker. Bygningen (5 Stokv.) har 30 Lejligheder, hvoraf f. T. 20 Friboliger og 10 Leje-

Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Louises Stiftelse.

boliger, og er vurd. til 144,000 Kr. I 1925 erhvervedes for 240,000 Kr. Ejend. Vølundsg. 1, 3 og 5 samt Nannasg. 14 med 40 2-Vær. Lejligheder, som med Tiden skal anvendes til Friboliger. Legatkapital 180,000, Gæld 72,190 Kr. Egen Bestyrelse. (Litt.: „Malernes Understøttelsesf. i de forløbne 50 Aar“, Kbh. 1904).

Manufakturhandlerforeningens Stiftelse, Bragesg. 26 og Nannasg. 22 (den tidl. Bygn. Iaa i Ryesg.), er opf. 1909-10 (Arkrtr. V. og B. Ingemann) af Foreningen (stift. ⁹/₂ 1862) og har 59 Lejligheder, hvoraf 57 Friboliger; Ejds. 350,000 Kr., Gæld 130,000 Kr. Den bestyres af Foreningens Bestyrelse. Foreningen ejer desuden en Foreningsbygning, V.-Boulevard 25 (Ejds. 280,000 Kr.), og en Legatkapital paa c. 1,500,000 Kr. (Se „Medd. fra Manufakturhandlerforeningen“, Kbh. 1887. — „Archit.“ ⁹/₈ 1912).

Marskandiserforeningens Stiftelse, Ryesg. 73, er opr. i 1888 af den ¹⁰/₂ 1881 stift. Forening. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 23 Lejligheder (ingen Friboliger) og er vurd. til 100,000 Kr. (Foreningens samlede Formue udgør 109,763 Kr.). Bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Murerstiftelsen, Murerg. 12-14 og Smedeg. 10, er opr. ²/₀ 1852 af Murersvendeskabet, fra 1881 kaldet Murersvendeforeningen. Ejendommen, af hvilken en Del (Murerg. 12) er opf. 1905 (Arkt. Alfr. Thomsen), det øvrige 1859-60 og 1891, har 102 Lejligheder (incl. Kontorer og Butikker), hvoraf 42 Friboliger for Foreningens gamle, trængende Medlemmer og deres Enker, og er vurd. til 362,000 Kr.; andre Aktiver 94,284 Kr., hvortil kommer to Legater paa henh. 15,000 Kr., der indestaar som 2. Prioritet i Ejendommen, og 17,325 Kr., samt et Legat paa 10,000 Kr., som Stiftelsen endnu ikke raader over; Gæld 130,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse. (Se

„Til Minde om Murerstiftelsen“, Kbh. 1902. — Om den nye Bygning, se „Archit.“ ^{28/4} 1906).

Møbelhandlerforeningens Stiftelse, Hj. af N.-Farimagsg. (51) og Vendersg. (19), er grundlagt i 1877 af den ^{13/2} 1867 stift. Forening. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 24 Lejligheder, hvoraf f. T. 10 Friboliger, og er vurd. til 160,000 Kr.; andre Aktiver, derunder Legater, 54,000 Kr. Den bestyres af Foreningens Formand, Næstformand og 5 Medlemmer.

Nørrebro Handelsforenings Stiftelse, Prinsesse Charlottteg. 37 og 39, er opr. ^{15/12} 1924 (Fund. af ^{27/12} 1926, konfirm. ^{11/1} 1927) af nævnte Forening (stift. ^{18/11} 1891) og sammes Understøttelsesfond (stift. ^{27/2} 1912). Bygningen, opf. 1899, indeholder 17 2-Vær. Lejligheder, der med Tiden skal afgive Friboliger for Foreningens gamle og trængende Medlemmer eller deres Enker (endnu findes ingen Friboliger); den er vurd. til 110,000 Kr.; Formue c. 28,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Odd-Fellow Ordenen har i København flg. 4 Stiftelser: *Progres Logens Enke- og Alderdomshjem*, Ægirsg. 66-68 og Vølundsg. 17-19, opr. ^{3/8} 1902. Ejendommen (Kælder og 5 Stokv.) har 40 Lejligheder, hvoraf f. T. 11 Friboliger og 3 Lejligheder til modereret Leje. Vurderingssum 230,000 Kr.; Gæld 159,000 Kr. *Eureka Logens Enke- og Alderdomshjem*, Godsbaneg. 9-15, opr. ^{1/8} 1903; Ejendommen (Kælder og 5 Stokv.) har 40 Lejligheder, hvoraf f. T. 2 Friboliger. Vurderingssum 240,000 Kr.; Gæld 110,000 Kr. *Chr. IV Logens Enke- og Alderdomshjem*, Amagerbrog. 135, Jacob Holmsg. 2-4, Reberbaneg. 12-16 og Oliegrensg. 3, opr. 1894, bygget 1895 og 1900. Ejendommen (Kælder og 5 Stokv.) har 3 Butikker og 62 Lejligheder, hvoraf 2 Friboliger. Vurderingssum 630,000 Kr., Gæld 386,000 Kr. Ejendomsoverskuddet anvendes i filantropisk Øjemed. *Enke- og Alderdomshjemmet „Odd Fellow Hvide“*, Hobrog. 5-15, Grundst. nedlagt ^{15/8} 1901, indviet ^{28/10} 1902 (70 m lang Façade, røde Sten; Arkt. I. C. Berg; over Bygningen en Gruppe af Billedhugger H. C. Petersen), opr. af den i 1884 stift. Forening „Odd Fellow Hvide“; Ejendommen (5 Stokv.) har 59 Lejligheder, hvoraf f. T. 36 Friboliger. Vurderingssum 431,000 Kr.; Gæld 198,000 Kr.

Opfostringshusforeningens Stiftelse, Hj. af Dronn. Olgas Vej og Nordre-Fasanvej, opf. 1896-97 (Grundst. nedl. ^{29/8} 1896, indviet Marts 1897), er opr. af *Opfostringshusforeningen*, der i 1872 er stiftet af fhv. Elever fra det kgl. Opfostringshus. Bygningen, af røde Sten i 4 Stokv. (Arkt. Leerbeck), har 24 Lejligheder, hvoraf 6 Friboliger, for ældre trængende Medlemmer og deres Enker, og er bogført for 109,698 Kr., Gæld 80,000 Kr. Paa Façaden 2 Buste af Fr. V og Chr. IX. — I 1909-10 er opført yderligere en Bygning, Nordre-Fasanvej 126-128, af røde Sten i 5 Stokv. (Arkt. Vald. Dan), med 20 Lejligheder, hvoraf 3 Friboliger; den er bogført for 85,517 Kr., Gæld 52,060 Kr. — Andre Aktiver 95,661 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningen. Paa Gaardspladsen er ^{21/8} 1899 afsløret en Mindesten for Foreningens Velgørere. (Se Jens Fuglede, *Opfostringshusforeningen* gennem 50 Aar, Kbh. 1922).

Opvarter- og Tjenerforeningens Stiftelse, Rantzauag. 6, er opf. 1871 af Foreningen (stift. ^{10/8} 1866) til Friboliger for gl. værdige Medlemmer og deres Enker. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 23 Lejligheder og er vurd. til 120,000 Kr. Bestyres af Foreningen.

Oxholms Minde, Upsalag. 3-5, er opr. af *Hoffunktionærernes Laane- samt Husleje- og Byggeforening* af ^{11/1} 1886 ved Ekspeditionssekretær i Hofmarskallatet K. W. Holm (Navnet er taget efter Overkmhr. V. T. Oxholm, † 1876, af hvem der paa Façaden er en Buste), til Fribolig eller Bolig til billig Leje for Medlemmer af Foreningen. Den 1892 opførte Bygning, i Kælder og 5 Stokv. (Arkt. E. Blichfeldt), har 20 Lejligheder, alle til modereret Leje. Vurderingssum 115,000 Kr.; Gæld 45,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Postbudenes Byggeforening, stift. ^{9/8} 1872, har 5 Ejendomme: Vendersg. 17-19, Bronsonsg. 10, Peter Fabersg. 16-22, Carl Johansg. 7-13 og Langelandsvej 5-11. Foreningen giver Huslejehjælp eller Fribolig. Ejendommene er vurd. til henholdsvis 125,000, 112,000, 220,000, 400,000 og 290,000 Kr.; andre Aktiver 62,718 Kr., Legatmidler 30,000 Kr., Gæld 407,200 Kr. De bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Post- og Telegrafembedsmændenes Stiftelse, Mariendalsvej 38-40, er opf. af *Foreningen for Post- og Telegrafvæsenets Embeds- og Bestillingsmænd* af ^{22/2} 1872, taget i Brug ^{1/10} 1892. Bygningen, der består af en Forbygning i Kælder og 4 Stokv. og en villalign. 2 Stokv. høj Bagbygning. (Arkt. Th. Bindesbøll; se „Archit.“ 1902), har 20 Lejligheder, hvoraf 4 Friboliger, og er vurd. til 110,000 Kr.; Gæld 50,000 Kr. Den bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Kbh.s Postbudes Alderdomshjem, Hj. af Nordre-Fasanvej (130) og Mariendalsvej, er opf. af den $^{11}/_8$ 1896 stift. Forening og indviet $^{10}/_8$ 1900. Bygningen, i Kælder og 5 Stokv. (Arkt. H. Hagemann), har 49 Lejligheder (endnu ingen Friboliger) og er vurd. til 295,000 Kr.; Gæld 151,000 Kr. Hjemmet bestyres af Foreningens Bestyrelse. I 1919 købte Foreningen Ejendommen Blegdamsvej 8 og Læssøesg. 19-25 for 420,000 Kr.; Gæld 316,576 Kr. I Obligationer m. m. ejede Foreningen ($^{28}/_2$ 1928) 39,336 Kr. (Se „Optegnelser om Kbh.s Postbudes Alderdomshj. 1896-1921“, Kbh. 1921).

Sabbatshvile, Griffenfeldtsg. 9-11, er stift. $^{5}/_2$ 1885 og opf. 1889 af Kristl. Forening for Mænd og Kvinder i Kbh. til Alderdomshjem for Medl. af Foreningen. Bygningen (Arkt. C. L. Thuren) er udvidet i 1902 med Ejendommen Nr. 9 og bestaar af et Forhus af røde Sten (Kælder og 5 Stokv.) samt et Baghus; i Bygningen findes en stor Andagtssal. Der er 90 Lejligheder, hvoraf f. T. 47 Friboliger og 12 Boliger for modereret Leje. Ejendommen er vurd. til 341,000 Kr.; andre Aktiver 27,807 Kr., Legatkapital 37,773 Kr., Gæld 121,880 Kr. Egen Bestyrelse.

Sadelmager- og Tapetsererlavets Stiftelse, Nordre-Fasanvej 189-191, er opr. 1878. Den nuv. Bygning (den første laa i Meinungsg.), opf. 1902, Kælder og 5 Stokv., har 20 Lejligheder, hvoraf f. T. 9 Friboliger, og er vurd. til 120,000 Kr., Legatkapital 11,300 Kr., Gæld 87,600 Kr. Bestyres af Lavet.

Sadelmager- og Tapetserersvendeforeningens Stiftelse, Meinungsg. 16, er opr. i 1874. Bygningen (5 Stokv.), opf. 1874 for 50,400 Kr., har 17 Lejligheder, hvoraf 6 Friboliger for trængende Medlemmer og disses Enker (andre faar Huslejhjælp), og er vurd. til 75,000 Kr.; Gæld 5692 Kr. Fra $^{15}/_8$ 1928 er Stiftelsen overgaaet til Fagets Sygekasse, og der foretages en Ombygning (for c. 16,000 Kr.) af Stueetagen, som indrettes til Kontorlokaler for Skandinavisk Sadelmager- og Tapetsererforbund. Egen Bestyrelse.

Skipperforeningens Stiftelse. Foreningens tidl. Bygning, Istedg. 34-38 (opf. 1858-59), er solgt i 1928; en ny Bygn. (Arkt. Henning Hansen) med 30 Lejligheder (2 Vær.), alle Friboliger for gamle trængende Skippere og deres Enker, er opført paa Australievej og taget i Brug i Efteraaret 1928. Aktiver 521,370 Kr., Gæld 74,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse. — En Mindetavle fra den gl. Bygning over Foreningens Formand Cl. Børnsen (Portrætmæd., af Elna Steen) anbringes paa den nye Bygningens Façade.

Skomagerlavets Stiftelse, Nansensg. 40, er stiftet $^{6}/_7$ 1853 med en Ejendom i Roseng. og Klerkeg.; 1881 mageskiftedes den med den* nuv. Bygning (Kælder og 5 Stokv.), der (foruden 3 Kælderbutikker) har 47 Lejligheder, hvoraf f. T. 26 Friboliger for trængende Mestre og deres Enker, og er bogført til 240,000 Kr.; andre Aktiver (incl. Legater og 10 Lejligheder i Haandværkerstiftelsen, Blegdamsvej 74) 143,615 Kr.; Gæld 84,165 Kr. (Lavet ejer desuden et Legatfond paa 95,700 Kr.). Den bestyres af Lavets Oldermann og 5 af dets Interessenter. (Se „Beretning om Skomagerlavets Stiftelses Virksomhed 1853-1928“, Kbh. 1928).

Skomagersvendebroderskabets Stiftelse, Gasværksvej 25-27, er opf. $^{17}/_8$ 1858. Bygningen (3 Stokv.) har 3 Butikker, et Kontorlokale og 34 Lejligheder, hvoraf Lejeindtægten anvendes til Huslejhjælp for gamle, trængende Medlemmer. Assuranceum 142,000 Kr.; Legatkapital 3900 Kr., Gæld 20,000 Kr. Den bestyres af en af Interessenterne valgt Bestyrelse.

Skrædermestrenes Stiftelse, Victoriag. 18, er stiftet i 1858. Bygningen (5 Stokv.; Forhuset opf. 1858, Baghuset 1872) har 45 Lejligheder, hvoraf f. T. 25 Friboliger og 7 Boliger til modereret Leje for gl. trængende Mestre og deres Enker, og er vurd. til 125,000 Kr.; Legatformue 158,000 Kr. Den bestyres af et Interessentskab af Mestre.

Skrædersvendenes Stiftelse, Skt. Hansg. 7, er opr. af Skrædersvendenes Laane- og Pensionskasse, der senere overgik til Skrædernes Syge- og Begravelseskasse, og taget i Brug $^{24}/_4$ 1862. Ejendommen (Kælder og 4 Stokv.) har foruden 2 Kælderlejligheder med Butikslokaler 38 1-Vær. Lejligheder, alle Friboliger for trængende Skrædersvende (eller deres Enker), som er fyldt 60 Aar og som er Medl. af Begravelseskassen. Vurderingssum 158,500 Kr.; Legatkapital 78,500 Kr. Stiftelsen bestyres af et Repræsentantskab, valgt af Skrædernes Begravelseskasse.

Skuespillerforeningens Alderdomshjem, Bispebjerg (bag Grundtvigs Kirken), er opr. af Skuespillerforeningen (stift. $^{16}/_8$ 1879). Bygningen (Arkt. F. C. Harboe), hvortil hører Opholdsgaard og Rosenhave, er opf. af røde, haandstrøgne Sten, i 2 Stokv. med Kviste og Fløje (Grundstenen nedl. $^{8}/_{10}$ 1926, taget i Brug $^{1}/_7$ 1927, indviet $^{8}/_{10}$ s. A.), og indeholder 18 Lejligheder, hvoraf f. T. 5 Friboliger for gamle, trængende Medlemmer. Ud-

gifterne ved Opførelsen udgjorde 211,000 Kr., hvoraf 125,000 Kr. var indsamlet ved Lotterier, Gaver etc. paa Initiativ af Foreningens tidl. Formand, Skuespiller Johannes Ring. Fra $\frac{1}{4}$ 1928 tilfalder Halvdelen af Bevillingsafgiften fra Biografteatret „Colosseum“ Alderdomshjemmet, dels til dets Afprioritering, saaledes at alle Lejlighederne efterhaanden kan blive Friboliger, dels til Oprettelsen af et Fond, hvis Renter skal komme gamle, ubemidlede Scenekunstnere til Gode. Hjemmet bestyres af Skuespillerforeningen, hvis samlede Formue 1928 var 433,350 Kr.

Slagterlavets Stiftelse, Godthaabsvej 70, er opr. 1886 af Lavet til trængende Slagtermestre og deres Enker. Bygningen (Kælder og 4 Stokv.) har 32 Lejligheder, hvoraf f. T. 14 Friboliger, og er vurd. til 200,000 Kr.; andre Aktiver 35,700 Kr., Gæld 60,440 Kr. Den bestyres af Lavet.

Slagtersvendeforeningens Stiftelse, Frederiksvej 26 og 28, er opr. 1919 af Foreningen med det Formaal at yde Fribolig til gamle trængende Medlemmer eller deres Enker. Ejendommen (5 Stokv.), opf. 1902 (erhvervet af Foreningen 1919), har 20 Lejligheder, hvoraf f. T. 1 Fribolig, og er vurd. til 110,000 Kr.; andre Aktiver (incl. et Legat paa 5000 Kr.) 13,900 Kr.; Gæld 67,226 Kr. Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse i Forbindelse med et Repræsentationskab paa 4 Medl.

Københavns Smedelavs Stiftelse, Meinungsg. 17, er opr. $\frac{20}{5}$ 1884 ved frivillige Bidrag fra Foreningens Medlemmer til Bolig for mindst 60 Aar gl. Medlemmer og 50 Aar gl. Enker efter Medlemmer. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 20 Lejligheder, hvoraf f. T. 9 Friboliger. Ejendommen er bogført for 62,542 Kr.; Gæld 17,000 Kr., Formue 55,825 Kr. Den bestyres af Lavets Bestyrelse.

Snedkerlavets Friboliger, Grønneg. 41, er opr. i 1861. Bygningen, der er en Del (Sidehuset) af Lavets Ejendom, har 8 Friboliger; desuden er i 1906 indrettet 2 Friboliger i Ejendommens Forhus. Bygningens Værdi er c. 20,000 Kr.; andre Aktiver 27,700 Kr. Styres af Lavets Bestyrelse.

Snedkersvendenes Stiftelse, Gl.-Kongevej 35-37 samt Odenseg. 19-21 og Fakseg. 12-20, er opr. i 1857 af det gamle Snedkerlav (senere „De forenede Snedkere af 1862“). Ejendommene Gl.-Kongev. 35 (Forhus opf. 1871, Baghus 1889-90) og 37 (Forhus opf. 1857, Baghus 1881-82), begge i 4 Stokv., har tilsammen 3 Butikker og 109 Lejligheder (1, 2 og 3 Vær.), hvoraf 32 Friboliger, og er vurd. til henholdsvis 300,000 Kr. og 270,000 Kr. Ejendommen paa Østerbro, opf. 1926-27, har 78 Lejligheder (1, 2, 3 og 4 Vær), deraf 5 Friboliger (1 Vær.), og er vurd. til 895,000 Kr. Bestyres af Foreningens Bestyrelse. (Se „Beretning om Snedkersvendenes Stiftelse af 1857“, Kbh. 1907).

Sporvejsfunktionærernes Stiftelse, Nordre-Fasanvej 109 A og B, opr. af *Sporvejsfunktionærernes Forening* af $\frac{17}{11}$ 1890. Der findes f. T. en Fribolig. Ejendommen (4 Stokv.) er bogført for 67,000 Kr.; Gæld 32,753 Kr.

Statsebedsmændenes Enkebolig (Danske Statsebedsmænds Samraads Enkebolig), Amager-Fælledvej, er opf. 1928 af Danske Statsebedsmænds Samraad (stift. $\frac{4}{2}$ 1919) i Samarbejde med Jægermester Albert v. Klein og Hustrus Legat „Dronning Louises Stiftelse for Enker efter eller Døtre af Embedsmænd“. Bygningen, der indviedes $\frac{18}{11}$ 1928, er opf. efter Tegn. af kgl. Bygningsinspektør Thorv. Jørgensen for c. 1,175,000 Kr. paa en af Staten skænket Grund (4800 m², Værdi c. 300,000 Kr.) og bestaar af 3 6-Etages Fløje, af hvilke Legatet raader over den sydlige, med ialt 120 Lejligheder (1, 2, 3 og 4 Vær.), hvoraf straks er uddelt 9 Friboliger og 20 til nedsat Leje; Resten er foreløbig udlejet væsentlig til Embedsmænd eller deres Enker og Døtre, idet de efterhaanden, naar Økonomien tillader det, inddrages til Friboliger m. v. Til Opførelsen har Statens Boligfond ydet et Laan paa 246,000 Kr. I Bygningens Gaard er projekteret et Haveanlæg (Havearkt. C. Th. Sørensen). Enkeboligen og Stiftelsen har en Bestyrelse paa henh. 5 og 3 Medl.

Stiftelsen for gamle Haandværksmestre og deres Enker i trange Kaar (*Haandværkerstiftelsen*), Blegdamsvej 74, er opr. $\frac{26}{1}$ 1835 (paa Initiativ af Oldemand for Murerlavet, Th. Blom, og Naalemagermester Hjordt) ved Indskud fra de kbhvske Lav og ved Gaver og Legater til Fribolig for gamle, værdige og trængende Haandværksmestre, der er eller har været Medlemmer af de forskellige Lav i Kbh., samt Enker efter saadanne. Stiftelsen aabnedes $\frac{1}{3}$ 1837 i dens tidligere Bygning paa Hj. af Vestervoldg. og Ny-Kongensg. Den nuv. Bygning, taget i Brug Dec. 1902, er opf. af Granit og røde Mursten (Arkt. Emil Jørgensen) og bestaar af 4 Fløje i Kælder og 5 Stokv. og har 100 Lejligheder, hvoraf 52 Lavboliger („Archit.“ $\frac{11}{4}$ 1902). Vurderingssum 430,000 Kr. (Grunden har kostet 117,000 Kr.); andre Aktiver c. 250,000 Kr. foruden flere Legater (bl. a. Stenhuggermester J. F. Schellers paa c. 290,000 Kr. og Hofleverandør J. P. Møllers paa

25,000 Kr.). Stiftelsen bestyres af 9 Oldermænd og Foreningsformænd fra de 32 Lav og Foreninger, som er interesserede i Stiftelsen.

Suhrs Friboliger, Valdemarsg. 5, 7 og 9, opr. af Etatsrd. O. B. Suhr († 1875) og Hustru Ida Marie Suhr, f. Becher († 1897), ved Testam. af ²¹/₄ 1874 og traadt i Virksomhed i Okt. 1877, har 14 Friboliger for trængende Grosserere og Grosserer-Enker. Ejendommen, vurd. til 125,000 Kr., er opf. 1876-77 (Arkt. L. P. Fenger) og bestaar af 3 Bygninger (af gule Mursten, i Kælder og 2 Stokv.), der indeslutter et til Gaden aabent Haveanlæg, i hvis Midte en Merkurstatue af Zink (se „Architekten“ ¹⁸/₃ 1905). Stiftelsen bestyres af Grosserer-Societetets Komité, der udreder Omkostningerne ved dens Drift.

Sygeplejerskernes Hus (Brandes Minde), Andreas Bjørnsg. 12-14, er opr. af *Sygeplejerskeforeningen* i 1901. Bygningen (5 Stokv.) har 19 Lejligheder, hvoraf f. T. 9 Friboliger, og er vurd. til 110,000 Kr.; Gæld 50,000 Kr. Bestyres af Alderdomskassen for Sygeplejersker.

Søetatens Enkebolig, Baadsmundsstræde 21-31, er opf. 1864-65 af *Foreningen for Tilvejrbringelse af en Fribolig for Enker efter Mænd i Søetatens faste Tjeneste* (stift. ¹/₆ 1851). Bygningen (4 Stokv.) har en Butik med Beboelse og 58 Lejligheder, hvoraf f. T. 7 Friboliger (18 Enker faar hver en aarlig Huslejhjælp paa indtil 200 Kr.), og er vurd. til 203,000 Kr.; andre Aktiver c. 163,000 Kr., Gæld 50,000 Kr. Den bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Prinsesse Mariæ Hjem for gamle Sømænd og Sømænds Enker, Hj. af Wildersg. (68), Baadsmundsstræde (9) samt Overg. n. Vandet (53), tidl. kaldet „Sømandshjemmet“, er opr. i 1876 af *Sømandsforeningen af 1856* for at skaffe Søfolk og deres Enker billige og sunde Boliger. I Huset fandtes da 73 Lejligheder samt Sømandshotel med 27 Værelser. I 1911 blev Bygningen indviet som „Prinsesse Mariæ Hjem for gamle Sømænd og Sømænds Enker“, og samtidig oprettedes de første Friboliger i Hjemmet; i 1917 nedlagdes Hotellet og omdannedes til Friboliger; 1918-20 udvidedes Hjemmet med en Tilbygning med 24 moderne 2-Vær. Lejligheder, saaledes at Hjemmet nu ialt har 103 Friboliger, baade 1, 2 og 3-Vær. Lejligheder. Vurderingssum 700,000 Kr.; Aktiver 98,000 Kr.

Toldroersbetjentforeningens Alderdoms- og Enkebolig, Hj. af Aalborgg. (29) og Randersg. (11), er opr. ²⁹/₁₁ 1893. Ejendommen (6 Stokv.), der erhvervedes for 77,000 Kr., har 24 Lejligheder (endnu ingen Friboliger) og er vurd. til 140,000 Kr. Foreningens andre Aktiver (incl. en Legatkapital paa 46,368 Kr.) 57,762 Kr.; Gæld 53,690 Kr. Bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Trikotagehandlerforeningens Stiftelse, Frederiksvej 44-46, er opr. 1916 af Trikotagehandlerforeningen for Kbhvn. (stift. ²³/₁ 1896) og indviedes ²³/₁ 1916. Bygningen (5 Stokv.) er opf. 1902 og indeholder 20 Lejligheder (endnu ingen Friboliger) for trængende Medlemmer eller deres Enker og er vurd. til 105,000 Kr.; andre Aktiver (incl. en Legatkapital paa 35,869 Kr.) 135,942 Kr. Bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Typografernes Stiftelser, Lille-Istedg. 4, Victoriag. 23 og Boyesg. 3-11, er grundl. ²²/₈ 1857 af Typografernes forenede Hjelpekasser. Den første Bygning (5 Stokv.) er opf. 1870-71, den anden (5 Stokv.) købtes 1884. Bygningen i Boyesg., opf. 1902-3, indviet ¹¹/₁₀ 1903, efter Tegn. af Arkitekt Christen Larsen, danner et stort Komplex af røde Sten og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje (5 Stokv. med Mansardetage), som omfatter en med Anlæg og Vandkumme prydet firkantet Gaard, der ud til Gaden er lukket ved et Jærngitter mellem murede Piller; paa den i Midten ornamenterede Hovedfløj staar en Statue af Gutenberg (se „Architekten“ ¹⁹/₁₂ 1903). Bygningerne har henhv. 20, 22 og 89 Lejligheder, hvoraf f. T. 30 er Friboliger for Foreningens Medlemmer, og er bogførte for 75,000, 80,000 og 625,000 Kr. Andre Aktiver, derunder Legater, c. 50,000 Kr. Stiftelserne bestyres af Foreningens Bestyrelse. (Se Oscar Johansen, Meddelelser om Typografernes Stiftelse 1857-1907, Kbh. 1907; R. Jacobsen, Optegnelser om Typografernes Stiftelser 1870-95, Kbh. 1895).

Tømrersvendenes Stiftelser, Adelg. 27, Fakseg 8 og Vestergaardsvej 2-12 (i Brønshøj), er opr. af Foreningen af Høstmørere i Kbh. (tidl. Kbh.s Tømrersvendelav) henhv. 1846, 1887 og 1921 til Fribolig for gl. Tømrersvende og deres Enker. De to gl. Bygninger (henhv. i 4 Stokv., Kælder og 5 Stokv.) har ialt 57 Lejligheder, hvoraf 55 Friboliger, og er vurd. til 120,000 Kr. og 100,000 Kr. Den ny Bygning (3 Stokv.), der er opf. 1921 for 690,000 Kr., har 53 Lejligheder, som alle udlejes foreløbig, og er vurd. til 385,000 Kr. Andre Aktiver 55,200 Kr., Legater 31,709 Kr., Gæld (paa den ny Ejendom) 342,695 Kr. Stiftelserne bestyres af Foreningens Bestyrelse.

Urtekræmmerforeningens Stiftelse, Ægirsg. 55-65 med Sidefacader til Baldersplads og Nannasg., er grundl. ^{30/2} 1834. Den første Bygning, Hindeg. 11, toges i Brug 1844; hertil kom 1866 en Bygning i Læssøesg. (18). Den nuv. store Bygning (Arktr. Mandrup Larsen og Mandrup-Poulsen) er indviet ^{20/7} 1902 og er opf. af røde Mursten paa Granitsokkel, i Kælder og 4 Stokv.; Hovedfacaden er prydet med dekorative Gavle og halvrunde Trappetaarne; foran Facaden er der Granitpiller forbundne med Smedejærngitter; bagved ligger en 800 m² stor Have. Efter en Udvidelse i 1927-28 (Arktr. Mandrup-Poulsen sen. og jun.) har Bygningen 110 Lejligheder, hvoraf f. T. 45 Friboliger for Medlemmer af Foreningen; den er vurd. til 890,000 Kr. (excl. Grundværdi 156,400 Kr.); andre Aktiver 39,176 Kr., Gæld 312,000 Kr. (Urtekræmmerforeningens samlede Formue, incl. Legatmidler, udgjorde ^{1/1} 1928 697,453 Kr.). Stiftelsen bestyres af Foreningens Bestyrelse. (Se Carl Christensen, Urtekræmmerforeningens Stiftelse 1902-27, Kbh. 1927. — „Archit.“ ^{15/9} 1901).

Vajsenhusianernes Forening „Det gode Minde“s Stiftelse, Ahornsg. 7-9, er opr. af Foreningen (stift. ^{22/1} 1858) i 1886 til Fribolig for ældre trængende Vajsenhusianere. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 22 Lejligheder, hvoraf f. T. 16 Friboliger. Ejendommen er vurd. til 76,000 Kr.; andre Aktiver c. 124,500 Kr.; Gæld 33,500 Kr. Bestyres af Foreningens Bestyrelse. (Se Vajsenhusianernes Forening „Det gode Minde“ 50 Aar, Kbh. 1918).

Vesterled, Lindevangen 5, er opf. 1898-99 (Grundst. nedl. ^{28/5} 1898, indviet ^{23/4} 1899) af Foreningen til Værn for enligt stillede Kvinder (se p. 533) med 32 Lejligheder til meget lav Leje for ældre enligt stillede, ugifte Damer, fortrinsvis Døtre af Jurister, Købmænd, Læger, Officerer, Præster og ligestillede. Bygningen (Arkt. Emil Jørgensen), i Kælder og 3 Stokv. (se „Architekten“ ^{1/1} 1899), er med Inventar vurderet til 130,000 Kroner.

Wilians Stiftelse, Griffenfeldtsq. 12-16, er opf. i 1869 — paa en af Agent J. F. Wilian († 1889) skænket Grund (Nr. 14-16) — af Medlemmer af Selskabet *Den bestandig borgerlige Forening* til Fribolig for Personer, der er eller har været Medlemmer af nævnte Forening; 1883 bekostede Wilian en Tilbygning (Nr. 12). Bygningen (3 Stokv.) har 21 Friboliger og er vurd. til 110,000 Kr.; andre Aktiver 26,692 Kr. Stiftelsen bestyres under Magistratens Tilsyn af Medlemmer af Selskabet.

Vognmandslavets Stiftelse, Fredericiag. 49, er opr. i 1865 af Lavet for trængende Lavsbødre og deres Enker. Bygningen (5 Stokv.) har f. T. 17 Friboliger og 3 Boliger til modereret Leje, og er vurd. til 165,000 Kr.; Legatkapital 27,857 Kr., Gæld 36,052 Kr. Den bestyres af Lavsbestyrelsen.

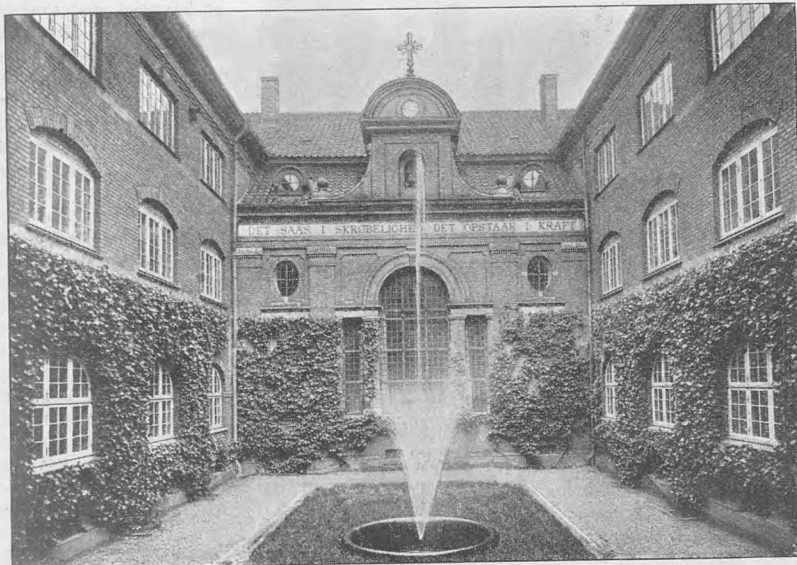
Ølhandlernes Stiftelse, Elmeg. 6, er opr. af *Kbh.s Ølhandlerforening af 1875* (stift. ^{10/2}) for trængende Medlemmer og deres Enker og toges i Brug 1887. Bygningen (Kælder og 5 Stokv.) har 20 Lejligheder, hvoraf f. T. 13 Friboliger og 1 Bolig til modereret Leje, og er vurd. til 125,000 Kr.; andre Aktiver 95,626 Kr., Gæld 21,412 Kr. Foreningen har desuden et Legatfond paa 13,000 Kr.

II. Andre Stiftelser.

Abel Cathrines Stiftelse, Abel Cathrines Gade, er oprettet ved Testam. af ^{27/12} 1675 af Abel Cathrine Wolfsdatter (v. d. Wisch eller Mesing), Enke efter Proviantskriver Hans Hansen (Osten), med et af hende opført Hus (i 1 Stokv.) i Dronningens Tværgade til 6 Friboliger for fattige syge og sengeliggende Personer; til Stiftelsen lagde hun Gods i Fleskum og Hellum Herreder, c. 418 Td. Hrtk., hvilket solgtes 1722 for 20,000 Rd. C. Beboerne skulde desuden have 1 Rd. om Ugen og deres Tal efterhaanden forøges. Efter hendes Død ^{1/1} 1676 traadte Stiftelsens straks i Virksomhed med 12 Beboere. Bygningen udvidedes 1726 med en Sidelænge i Gaarden; og der oprettedes 6 nye Boliger; 1742 forhøjedes Bygningen ud til Gaden med en Etage, saa at der atter tilkom 6 Boliger; 1751 tilkøbtes en Grund, paa hvilken opførtes en lille Kirke og en tilstødende Længe med Svale. Naar undtages den allerførste Tid, har Beboerne udelukkende været Kvinder, hvis Tal i alt Fald fra 1770 var 24. Da Sukkerhuset i Helsingørsgade brændte 1857, ødelagdes ogsaa Kirken, men blev genopbygget (indviet ^{2/10} 1859). Efter at Kommunalbestyrelsen havde solgt den nuv. Grund (1380 m²) mellem Victoria- og Istedgade til Stiftelsen for 18,800 Kr., opførtes efter Tegning af H. Storck for 147,609 Kr. den nuv. Bygning ved den ny anlagte Gade og indviedes ^{31/10} 1886 sammen med Kirken (den gl. Bygning solgtes for 122,500 Kr. til Sukkerhuset i 1884). Den rummer nu 38 kvindelige Beboere, der hver har et Værelse med Alkove og Køkken. Bygningen er i Kælder

og 3 Stokv. af røde Mursten paa Granitsokkel og bestaar af 4 sammenbyggede Fløje, der indeslutter en Gaard med Springvand. De 3 forreste Fløje har Korridorer med store Vinduer ud til Gaarden ligesom Loggiaer, hvortil Lejlighederne vender ud. Den 4. Fløj udgøres af den p. 262 beskrevne Kirke. Stiftelsen ejede ^{31/12} 1928, foruden den til 175.000 Kr. vurderede Bygning, en Kapital paa 117,700 Kr. samt Legater til Beløb af 8200 Kr. Den bestyres under Magistratens 1. Afd. af en Inspektør. (Se O. Nielsen, Efterretn. om A. K. Stiftelse, Kbh. 1875).

H. J. Andersen og Hustrus Stiftelse, Klingseyvej 26, Vanløse, opr. af Fru Johanne Andersen, f. Nilsson († 1926), og tidl. afd. Ægtefælle, Husejer Hans Jørgen A. ved Testam. af ^{17/8} 1897 (med Kodicer, senest af ^{20/6} 1922) og traadt i Virksomhed Okt. 1928, yder Fribolig (2 Vær. med Køkken) til værdige, trængende københavnske Bygningshaandværkere eller deres Enker. Fortrinsvis berettigede til at erholde Fribolig er

Abel Cathrines Stiftelse.

Stifternes Søskendebørn, dersom de er værdige og trængende, selv om de ikke er Bygningshaandværkere. Bygningen (røde Sten, Kælder og 3 Stokv.) er opf. efter Tegn. af Arkt. J. Therschilsen og assureret for 88,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Magistraten.

Aarestrups Stiftelse, Baggenseng. 35, er opr. af Grosserer N. O. S. Aarestrup († 1880) og Hustru Petrine Kirstine Aarestrup, f. Børgesen († 1896) — Fundats af ^{21/1} 1898 (konfirm. ^{3/2} s. A.) — til Fribolig for Enker efter eller ugifte Døtre af Mænd af Handels-, Sømands- og Embedsstanden. Ejendommen (Forhus og Baghus) har 23 Friboliger. Vurderingssum 90,000 Kr.; andre Aktiver (Legatformue) 136,600 Kr.; hver Beboer faar 130 Kr. aarl. Desuden er der et „Aarestrup og Hustrus Legat“ paa 373.800 Kr., der dels støtter Stiftelsen, dels aarl. uddeler 6 Portioner à 200 Kr. til Studenter ved Universitetet. Resten af Renterne tilfalder i Portioner paa 100 Kr. for Livstid Personer af Handelsstanden og nuv. eller tidligere Tjenestepiger. Stiftelsen bestyres af 3 af Justitsministeriet beskikkede Mænd.

Frk. Barners Hjem for unge Piger (tidl. Værnehjemmet Bethania), Helgolandsg. 8, er opr. 1880 ved Stiftsdame Frk. Regitze Barner af *Foreningen til Værn for enligt stillede Kvinder* (stift. ^{1/4} 1880; jvfr. p. 552). Det modtager hæderlige, navnlig studerende Kvinder til billigt Ophold. Bygningen (af røde Sten, i Kælder og 5 Stokv.) er assureret for 253,100 Kr.

Boldts Stiftelse, Teglgaaardsstræde 16, opr. ved Testam. af ^{3/12} 1888 af Konditor H. A. Boldt († 1891), Fundats af ^{31/12} 1893 (konfirm. ^{9/8} 1895), til Bolig for trængende

Konditorer og deres Enker. Ejendommen (Kælder og 4 Stokv.) har 18 Lejligheder, hvoraf f. T. ingen Friboliger, idet disse først oprettes, naar Fundatsens Bestemmelser m. H. t. Stiftelsens Formue kan opfyldes; Ejendommen er vurd. til 70,000 Kr. Stiftelsen bestyres under Justitsministeriets Overtilsyn.

Bombøbøssen, Overgaden o. Vandet 48 C, en Stiftelse for gamle trængende Søfolk og deres Hustruer, er stift. $\frac{2}{11}$ 1819, da Kommandør, Waterskout P. N. Sølling († 1827) fik Tilladelse til paa Waterskoutens Kontor at opstille en til Sparebøsse indrettet Bombe til Indsamling af Bidrag. Stiftelsen indrettedes paa et Loft i Wildersgade 1822, flyttede 1825 til sin egen, 1824 købte Ejendom paa Hj. af Dybens- og Skvalderg., flyttede 1844 til Brogade 8 og 1891 til sin nuv. Bygning, af røde Sten, i Kælder og 3 Stokv. (Arkt.

Bombøbøssen.

„Bombøbøssen“ 1819-1919, Kbh. 1919; T. A. Topsøe-Jensen, B., i Før og Nu, Supplementsbd.).

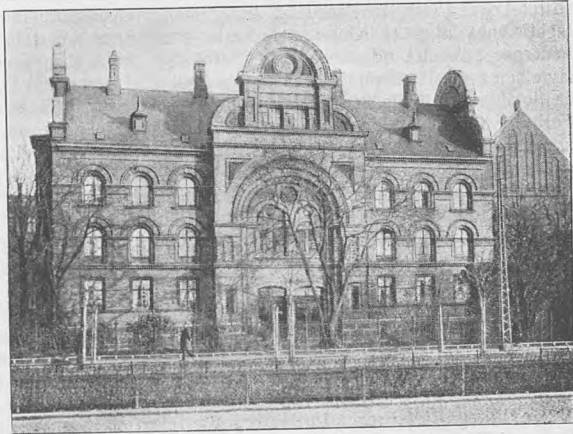
Budolphi Stiftelse, Skt. Pederstræde 12, opr. ved Testam. af 1725 (betr. $\frac{10}{8}$) af Student Morten Nielsen Budolph († 1725) med 4000 Rd. og et Bindingsværkshus i Prinsensgade til Fribolig for „4 ærlige, nødtrængende, svage og gamle fattige Mennesker“, et Par gudfrygtige Ægtefolk og en fattig teol. Student. Da Huset var ubrugeligt, solgtes det 1726, og et nyt indrettedes i Pustervig, men dette brændte 1728, og først 1739 købtes den nuv. Grund, hvorpaa Bygningen, af røde Mursten i Kælder og 3 Stokv., opførtes (fuldendt 1743). Den er vurd. til 130,000 Kr. og har 8 Friboliger (2 Værelser, Kammer og Køkken), for uformuende Enker og ugifte Kvinder, særlig gamle og svage, og som hører til Kbh.s Borgerstand eller er født i Kbh., mod at de ved Tiltrædelsen betaler 1200 Kr., der tilfalder Stiftelsen; desuden er der 3 Boliger til moderat Leje. Stiftelsen bestyres af Magistratens 1. Afd. ved en Forstander.

De Classenske Boliger, ved Godthaabsvej, er grundl. af Cl. Fideikommiss (se IV p. 251) i 1866, idet Grundstenen til Bygningerne nedlagdes $\frac{2}{8}$ s. A., hvorefter de toges i Brug, efterhaanden som de blev færdige; efter Fuldendelsen foregik Indvielsen $\frac{10}{6}$ 1880. Deres Formaal er at skaffe Familier af Arbejderklassen sunde og billige Boliger.

Thorv. Bindesbøll); paa Façaden er indmuret en Bombe (over Porten) og et Basrelief med Portrætmedaillon (af Evens) af Stifteren. Stiftelsen har nu 10 Familielejligheder til Sømænd og deres Hustruer, desuden Værelser til 30 ugifte Sømænd. Beboerne faar, foruden fri Bolig, Lys og Brændsel samt Sygepleje; tillige faar c. $\frac{2}{3}$ af dem Kost, Vask og Klæder. Stiftelsen ejede $\frac{81}{12}$ 1927, foruden Ejendommen, vurd. til 85,000 Kr. (Inventariet desuden for 8000 Kr.), en Formue paa c. 635,000 Kr.; under Stiftelsens Bestyrelse er desuden Legater til Beløb af c. 450,000 Kr., hvis Renter tilfalder dels trængende Søfolk i Alm., dels efterladte efter forulykkede Søfolk, sjællandske Fiskere, der har mistet Redskaber, og skibbrudne. Den bestyres af en Direktion paa 9 Medl., der udnævnes af Kongen (se H. Boesgaard, Sømandsstiftelsen

Bygningskomplekset (Arkt. V. Tvede), der indtog c. 3,3 ha, bestod før 1912 af 24 Beboelseshuse, i 2 Stokv., samt en Hovedbyggn., en Kirke, et Asyl og et Dampværkeri. Der var ialt 376 Lejligheder (1, 2 og 3 Vær.), alle med Køkken og en lille Have. I 1909 købte Frederiksberg Komm. de Classenske Boliger med Forpligtelse til at nedrive disse i Løbet af 10 Aar, og Nedrivningen paabegyndtes da ogsaa i 1912 med 3 Bygninger og Kirkebygningen; i 1915 blev yderlig 2 Bygninger nedrevet. Krigstiden og den dermed følgende Bollignød stoppede imidlertid Nedrivningen af Beboelsesbygningerne, men 1917 blev Asylbygningen nedrevet (et nyt Asyl er opført ved Godthaabskirken, se p. 301). Samme Aar blev i den Del af Hovedbygningen, hvor tidligere en Købmandshandel havde til Huse, indrettet Folkekøkken og Spiselokaler. Tilbage er 19 Beboelseshuse med 302 Lejligheder (1928: 923 Beboere) og en Hovedbygning, hvori Kommunens Ejendomsadministration og Værgeraadet har Kontorer.

Povl Fechtels Hospital (tidl. ogsaa kaldet P. F.'s Boder, Mønterboderne eller Hamborg Sjøleboder), Frederikssundsvej 78 A, er opr. 1570 (Fundats af $\frac{4}{11}$ 1661, nye F. af $\frac{19}{8}$ 1784 og $\frac{7}{11}$ 1910 med Tillæg af $\frac{24}{7}$ 1914) af Møntmester Povl Fachtel († c. 1590) med Hus i Mønterg., som han lod opføre paa en af Fr. II skænket Grund (en Del af Møntergaarden eller det gl. Skt. Klare Kloster) til Fribolig for 14 fattige Tjenestefolk, og 6000 Rd., der hensattes paa Rente hos Hamborg Magistrat. Huset brændte 1728, men genopførtes 1732. I 1858 opførtes en ny Bygning; denne er 1907 nedrevet, og i Stedet for opførtes i 1908 ved Frederikssunds-

Frederik VII's Stiftelse.

vej en ny Bygning i 4 Stokv. (Arkt. C. C. A. Nielsen) med Friboliger for 22 ældre Kvinder af den tjenende Klasse og 10 Lejligheder til lav Leje, ligeledes for ældre Kvinder af den tjenende Klasse. Stiftelsen ejer foruden Ejendommen, der er vurd. til 130,000 Kr., en Kapital paa c. 142,600 Kr., hvori er indbefattet flere Legater. Bestyrelsen, der supplerer sig selv, bestaar af 2 Administratorer og en Forstander, alle af Stifterens Slægt. (Se H. Gram, Povl Fechtels Hospitals Historie 1570-1920, Kbh. 1923).

Frederik VII's Stiftelse, Hj. af Nansens- og Gyldenløvs., er opr. ved Fundats af $\frac{30}{10}$ 1873 (konfirm. $\frac{25}{11}$) af Louise Christine Grevinde Danner, til Fribolig (Værelse med Køkken) for 52 ældre, fattige Kvinder af Arbejderklassen (i. T. er der 56, 39 fra Kbh.s og 17 fra Frederiksberg Kommune). Bygningen, der er af røde Mursten paa Granitsokkel, i Kælder og 3 Stokv., med fremspringende Midtparti paa Nordsiden, er opf. 1873-75 (Grundst. nedlagt $\frac{7}{8}$ 1873, indviet $\frac{6}{10}$ 1875) efter Tegn. af J. T. Zeltner; Assuranceum 344,100 Kr., Kapitaler c. 93,000 Kr. Den bestyres under Justitsministeriets Overtilsyn af 3 Mænd.

Goldschmidts og Hustrus Stiftelse, Ryseg. 31, er opr. ved Testam. af $\frac{24}{7}$ 1891 af Fabrikant Benny G. († 1892) til Fribolig for værdige og trængende Haandværkssvende eller andre Arbejdere ved Haandværksdrift, der er eller har været gifte, samt værdige og trængende Enker efter saadanne. Ejendommen, der er opf. 1876, udvidet 1891-93 (4 Stokv.; Arkt. Ph. Smidth), har 22 Friboliger og 8 Boliger til modereret Leje. Vurderingssum 100,000 Kr.; andre Aktiver 56,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Magistraten.

Grøns og Hustrus Friboliger Nr. 1 og 2, Solitudevej 13-15 og Slotsg. 32 (begge i Kælder og 5 Stokv.), er opr. $\frac{11}{12}$ 1860 af Grosserer M. E. Grøn († 1872) til Fribolig for værdige og trængende, over 50 Aar gamle Ægtefolk, Enker eller ugifte Kvinder af de bedre Klasser af Middelstanden. Ejendommene har tils. 21 Friboliger og 16 Boliger

til modereret Leje. Vurderingssummen for begge Ejendomme tils. 100,000 Kr.; andre Aktiver 15,400 Kr. Stiftelserne bestyres af Magistraten.

Det Harboeske Enkefruekloster, Stormgade 14, er stiftet af Gehejmeraadinde Christine Harboe, f. Baronesse Fuiren († 1735), Enke efter Gehejmerd. Jens H., ved Fundats af ²³/₁₁ 1735 med hendes egen Gaard til Fribolig, og en Kapital paa 59,449 Rd., for 13 Enker af adelig Stand, hvis Mænd har tjent Kongen og Fædrelandet, men ikke efterladt dem det nødvendige til Livets Ophold. Det aabnedes Mikkelsdag 1741 med 8 Enker. Da Huset var for lille til at optage 13, blev der 1754-60 opf. et nyt Hus, der forbandtes med det gamle ved en lavere, 2 Stokv. høj Mellembygning, efter L. Thurahs Plan, og 1772 forhøjedes Mellembygningen (Arkt. Harsdorff), saa at Bygningen nu udgør et Hele, i Kælder og 3 Stokv. Det afgiver Fribolig for Enker efter Mænd af de 5 første Rangklasser. Pladserne besættes af Kongen, der bestemmer, hvem af Konventualinderne der skal være Priorinde. Denne hæver aarlig 520, de andre 320 Kr. (efter Resol. af ⁷/₆ 1867 dog foreløbig kun 200 Kr.). Renterne af et af Hofraad D. A. Meyer stiftet Legat (5000 Kr.) fordeles aarlig mellem Konventualinderne. Ved en i 1926 foretaget Ombygning af Klosters Indre er Pladsernes Antal forøget fra 13 til 16. Lejlighedernes Størrelse udgør nu 2, i Stuen dog 3 Værelser med Køkken og Forstue. Bestyrelsen er af Justitsministeriet bemyndiget til i fornødent Omfang indtil videre at udleje Lejlighederne, ligeledes bortfalder Hævning ved fremtidige Besættelser, indtil Klosters Forhold tillader Tildeling af Hævning. Klosteret ejede, foruden Ejendommen (Ejendoms-skyld 450,000 Kr.), ved Udgangen af 1928 125,000 Kr. Klosteret bestyres under Magistratens 1. Afd. af en Klosterskriver.

Hendriksens og Hustrus Legat og Stiftelse, Baldersg. 10, er opr. ved Gavebr. af ²⁸/₉ 1874 og ²⁴/₈ 1880 af Oliemøller J. Hendriksen († 1880) til Fribolig for 12 værdige og trængende Kvinder. Ejendommen bestaar af to Bygninger (henholdsvis 2 og 1 Stokv.); Vurderingssum 60,000 Kr.; andre Aktiver 34,000 Kr. Stiftelsen bestyres under Magistratens Tilsyn af 5 Mænd, hvoraf 1 er en Præst.

Heymann og Hustrus Sølvbryllupsstiftelse, Peder Huitfeldtsstræde 8, er opr. ³/₅ 1872 af Etatsrd. J. W. Heymann († 1884) og Hustru Johanne, f. Levysohn, til Fribolig for værdige og trængende, aldrende, ugifte og enlige Personer. Ejendommen (Kælder og 4 Stokv.) har 7 Friboliger og 5 Boliger til modereret Leje og er vurd. til 70,000 Kr.; andre Aktiver 3716 Kr. Stiftelsen bestyres af Magistratens 1. Afd.

Hjorth og Ulrichsens Stiftelser, Wesselsg. 12, der har til Formaal at skaffe ugifte Døtre af Embedsmænd eller Borgere Fribolig eller Bolig til billig Leje, er grundl. ved Bidrag, der indsamledes ved en under ⁹/₂ 1849 autoriseret Kollekt, som sattes i Gang af Naalemagermester, Justitsrd. F. C. Hjorth († 1865) og Skibskapt. J. A. D. Stæger († 1856), og begyndte Virksomheden 1849 i den af Drejermester J. Ulrichsen († 1870) i samme Øjemed i Blaagaardsgade indkøbte Ejendom; 1855 købt bag denne en Ejendom i Wesselsgade, paa hvis Grund der 1857 opførtes en ny Bygning (af gul Mursten, Kælder og 4 Stokv.); efter at man havde solgt den første Bygning ud til Blaagaardsg., opførtes lige bag ved Ejendommen i Wesselsg. en ny Bygning (af røde Mursten, i Kælder og 4 Stokv.; Arkt. A. Preisler), indviet ¹⁴/₆ 1902. Stiftelsen har nu 14 Friboliger og 26 Boliger til modereret Leje. Ejendommen er vurd. til 135,000 Kr.; Prioritetsskyld 60,000 Kr. Stiftelserne har en Bestyrelse paa 3 Medl.

Kong Frederik VIII's Minde, Frijsenborgs Allé 60-76, er opr. ¹/₁ 1918 af Generalkonsul Joh. Chr. Teilmann og Hustru Olga Augusta T., f. Fiala. Bygningerne (Arkt. Alfr. Thomsen) danner 3 Fløje (omkring en c. 2400 m² stor Have), hvoraf den ene indeholder 90 2- og 3-Vær. Lejligheder til Friboliger for gamle Folk af den bedre Klasse (for c. Halvdelen Vedk. Frimurere eller deres Efterladte), medens de to andre Fløje foruden Butikker rummer 100 2-, 3-, 4- og 5-Vær. Lejligh., som udlejes (event. vil der senere ogsaa kunne inddrages af disse til Friboliger). Stiftelsen, hvis samlede Formue (incl. Ejendommen, vurd. til 800,000 Kr.) ¹/₁ 1928 udgjorde 1,243,195 Kr., har en Bestyrelse paa 5 Medl. (deribl. Stifterne).

Jomfru Christiane Lassens Stiftelse, Landemærket 14, er opr. ved Testam. af ⁴/₁₀ 1878 af Husejerinde S. F. Christiane Lassen († 1881) — Fundats af ²/₁₂ 1882 (konfirm. ¹⁶/₅ 1883) — til Fribolig for ugifte, sædelige, trængende Kvinder, der enten er svage-lige eller over 30 Aar gamle, fortrinsvis af Stifterindens Slægt og derefter fortrinsvis saadanne, der har ernæret sig ved Syning, navnlig Handskesyning, eller lign. Arbejde; ved Optagelsen betales 40 Kr. Bygningen (3 Stokv.) har 8 Lejligheder, alle Friboliger. Assurancesum 30,400 Kr.; Gæld 3600 Kr. Stiftelsen bestyres af Magistraten, som ud-nævner en Forstander.

H. P. Lorentzens Stiftelse, Rigensg. 30, opr. ¹⁰/₁₀ 1853 af Kapt., Grosserer H. P. Lorentzen († 1855); den giver enlige, aldrende Kvinder af Middelstanden (ugifte eller Enker) Fribolig eller Bolig til modereret Leje mod et Indskud, som Stiftelsen forrenter med 4 pCt. Ejendommen, i 5 Stokv., er vurd. til 156,200 Kr.; Aktiver ialt 285,623 Kr. 43 Øre (herunder Ejendommen Sortedamsdossering 49, ansat til Ejendomsskyld 400,000 Kr., det tidl. Arbejderhjem Fredenshus, se p. 543). Den af 5 Medl. bestaaende Bestyrelse supplerer sig selv.

Mariahjemmet, Vester-Voldgade 115 („Vesterhus“), stift. 1898 af Baron og Baronesse Stampe-Charisius, aabnet ¹/₄ 1902, har til Formaal at støtte katolsk Ungdomsarbejde bl. a. ved at yde Hjælp til unge Katolikkers Uddannelse. Bygningen (Arkt. V. Friederichsen), af røde Sten, i Kælder og 4 Stokv., rummer foruden det p. 319 omtalte Skt. Knuds Kapel Lokaler til Brug for forskellige katolske Ungdomsforeninger. Stiftelsen ejer foruden Bygningen, med Inventar vurd. til 400,000 Kr., en Kapital paa 100,000 Kr. Den bestyres af en Bestyrelse paa 3 Medl. udnævnt af den katolske Biskop for Danmark.

Henriette Melchiors Stiftelse, Naboløs 6, er opr. ¹⁰/₁₁ 1913 af Gross. Moses Melchior og rummer 3 Lejligheder, der for en ringe Leje (f. T. 40 Kr. aarlig) udlejes til Enker efter Videnskabsmænd eller Kunstnere. Stiftelsen, der foruden Ejendommen, vurd. til 50,000 Kr., ejer en Legatkapital paa 22,000 Kr., sorterer under Undervisningsministeriet og bestyres af et Medlem af Kunstakademiet, en Repræsentant for Universitetet og en ministeriel Embedsmand.

Det mosaiske Trossamfunds Stiftelse, Ny-Kongensg. 6-12. Ved Salg af de ndfr. nævnte ældre Stiftelsesbygninger, ved Tilskud af Samfundets Kasse og ved frivillige Gaver fra Menigheden købtes i 1901 den Treschowske Gaard og Naboejendommen. Medens den gamle Hovedbygning (Kælder og 4 Stokv.) bevaredes som Menighedshus eller Administrationsbygning (i Stuen og paa 2. Sal er bl. a. Foredragssal og Bibliotek, paa 1. Sal Kontorer og Repræsentantskabssal samt et lille Museum for jødisk Kultur), opførtes fra nyt i 1902 den egentlige Stiftelsesbygning, Kælder og 4 Stokv., for c. 200,000 Kr. og toges i Brug 1903 (Arkt. F. Levy). Den bestaar af 3 Fløje, der omslutter en beplantet Gaard; Façaden ud til Gaden har Sokkel og Portaler af Granit samt over Porten en Altan af Bremersten, men er iøvrigt pudset (se „Architekten“ ²⁰/₅ 1903). Den indeholder 3 Stiftelser: *Godgørehed*, opr. 1813 af Repræsentanter for Menigheden med et Hus i Borberg. 41, ombygget 1850, til Fribolig for 21 trængende jød. Familier. *Melchiors Stiftelse*, opr. ved Testam. af ³¹/₁ 1845 af Grosserer G. M. († 1845) med et Hus i Løngangsstræde 19 (senere solgt til Hjemmet for døvstumme) til 8 Boliger mod billig Leje for uformuende jød. Personer. *Eibeschutz's Fribolig*, opr. ²⁸/₁ 1834 af Justitsrd. S. A. E. († 1856) med et Hus i Kompagnistræde 12 for 14 jød. Familier, deraf 4 fortrinvis af Stifterens og Hustrus Slægt. Stiftelsesbygningen har nu ialt 40 Boliger; Lejlighederne i Forhuset 2-3 Værelser med Entré og Køkken, de i Sidefløjene 1 Vær. med Alkove og Tekøkken (den ene Sidefløj for Mænd, den anden for Kvinder).

Desuden hører under Trossamfundet endnu 3 Stiftelser: *Lene Frænkel's Stiftelse*, Rosengården 3 (4 Stokv.), oprettet 1827 af Lene Frænkel, f. Levin († 1833), Enke efter Handelsmd. A. Frænkel († 1827), med 12 Friboliger og 2 Boliger til billig Leje for uformuende jød. Familier. *Meyers Minde*, opr. i Henh. til Testam. af ⁶/₈ 1813 af Hofraad D. A. M. med et Hus (3 Stokv.) i Krystalg. bag ved Synagogen til Fribolig for uformuende jød. Familier; Bygningen opførtes 1825-26 og indeholdt 34 Friboliger. I 1924-25 opførtes en ny Stiftelsesbygning (efter Tegn. af Arkt. Fr. Levy, efter hans Død under Ledelse af Arkt. A. Oppenheim), i Kælder og 5 Stokv., med 27 Lejligheder m. m. Foran Stiftelsen paa den gamle Bygnings Grund er et lille Haveanlæg. Opførelsen har kostet c. 270,000 Kr., som er fremskaffet dels ved Anvendelse af forskellige Legatkapitaler, dels ved Gave (c. 86,000 Kr.) fra Stiftelsen Erkendtligheden (opr. i Overensst. med Modehandler Joseph Levin († 1863) og Søster Eline Levins († 1892) sidste Vilje). Den ny Stiftelse benævnes Meyers Minde, dog saaledes at 5 Lejligheder paa 2 Vær. med Køkken udgør en særlig Afdeling under Navnet *Stiftelsen Erkendtligheden*. *N. J. Frænkel's Alderdomshjem*, Skinderg. 36 og Dyrkøb 3, opr. ved Testam. af ¹⁴/₈ 1895 af fhv. Prokurist N. J. F. († 1897) for værdigt trængende jød. Mænd og Kvinder, som faar Opford og fuld Forplejning efter jød. Ritus. Bygningen, der indviedes ²⁸/₄ 1899 (Kælder og 4 Stokv.), har Plads f. T. for 4 Alumner og er købt for c. 170,000 Kr.; andre Aktiver 100,000 Kr.; Gæld 30,000 Kr.

Alle Stiftelserne undtagen Alderdomshjemmet (der har egen Bestyrelse) bestyres af Samfundets Repræsentanter, der desuden har under sig Legater og Kapitaler til et Beløb af 7,679,000 Kr.

Mundts Stiftelse, Victoriag. 20, opr. af Konferensrd., Borgmester J. H. Mundt († 1859) ved Testam. af ²⁹/₇ 1853 (Fundats af ¹³/₇ 1863) og traadt i Virksomhed i Okt. 1863, yder Fribolig til 16 ugifte Kvinder, fortrinsvis saadanne, der efter tidligere Vedtægter kunde vente Pension af det offentlige, men nu er berøvede dette Haab. Ejendommen (røde Sten, Kælder og 4 Stokv.) er vurd. til 65,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Magistraten.

Krigsraad Mørks Minde, L.-Kannikestræde 4, er oprettet ved Testam. af 1855 — Fundats af ²²/₂ 1865 (konfirm. ⁴/₃) — af Frk. E. H. Mørk († 1864) til Friboliger (f. T. 36) for Enker og ugifte Kvinder af den bedre Klasse, hvis Kaar i Forhold til deres Stilling er ringe. Ejendommen (Kælder og 4 Stokv.) er vurd. til 169,200 Kr.; andre Aktiver c. 108,000 Kr. Stiftelsen bestyres under Justitsministeriets Overtilsyn af en af dette Minist. for 5 Aar valgt kgl. Embedsmand, et af Magistraten for 4 Aar og et af Borgerrepræsentationen for 3 Aar valgt Medlem.

Prins Valdemars og Prinsesse Mariæ Fond, opr. ²⁰/₅ 1925, ejer et *Alderdomshjem*, Valdemarsg. 60-62, med 23 Lejligheder for gamle trængende Fyrbødere og deres Enker, opr. ³¹/₇ 1923 af „Fyrbøderforeningens Syge- og Begravelseskasse af 1871“ og 1925 tilige med Foreningen indgaaet under Fonden, som desuden ejer *Prins Valdemars og Prinsesse Mariæ Hvilehjem* i Lillerød, opf. til Minde om de under Verdenskrigen omkomne danske Sømand, samt nogle Jordarealer paa Islev Mark. Fondets samlede Formue (incl. Bygningerne) 187,600 Kr. Egen Bestyrelse.

Præsteenhjemmet, Mariendalsvej 39-41, stift. ved en 1890 dannet Komité ved frivillige Gaver, Grundst. nedlagt ⁹/₁₁ 1901, indviet ³⁰/₉ 1902. Bygningen (Arkt. C. Lendorf), i Kælder og 4 Stokv., har kostet 90,477 Kr. (Grunden er skænket) og har 15 Lejligheder til modereret Leje; til Ejendommen hører en Have. Gæld 65,000 Kr. Stiftelsen har en Bestyrelse paa 6 Medl.

Bernhard Ruben og Hustrus Stiftelse, Falkonerallé 72, tilhører Etatsrd., Fabrikant Ruben og Hustrus Fond til Fordel for Mænd og Kvinder af Arbejderstanden i Kbh. og Omegn og saadanne Arbejders Enker. Fonden er oprettet af Etatsraadinde Ida Ruben († 1913), f. Coppel, Enke efter Etatsrd., Fabrik. B. Ruben († 1896), ved Fundats af ⁹/₈ 1899 (konfirm. ²⁸/₉) med Tillæggsfund. af ²¹/₃ 1900 (konfirm. ¹¹/₄); efter Opretterindens Død er endelig Fundats (paa Grundlag af hendes testamentariske Dispositioner) oprettet ²¹/₁ 1916 (konfirm. ²⁹/₄). Bygningen, opf. 1902-03, indviet ²¹/₆ 1903 (Arkt. F. Levy), er i Kælder og 4 Stokv. af røde Sten og indeholder foruden Butikslokaler, som er udlejede, 30 1- og 2-Vær. Lejligheder, hvoraf f. T. 28 er Friboliger. Foruden Bygningen, Ejendomsskyldsværdi 300,000 Kr. og prioritetsfri, ejer Fonden en Grundkapital i Obligationer og Kontanter paa 114,000 Kr. og et Reservefond paa 40,000 Kr. Bestyrelsen består af 2 Medl. (Om Bygningen, se „Architekten“ ¹⁰/₉ 1905).

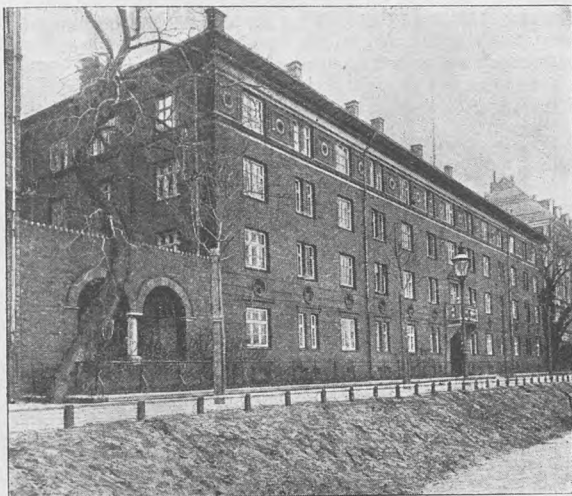
Brødrene Petersens Jomfrukloster er opr. 1758 efter Testam. af ³⁰/₁₂ 1755 af Silke- og Klædekræmmer Albr. Petersen († 1761) for sig og Broderen Sebastian P. († 1755) med hans Gaard (Amagertorv 29) og c. 90,000 Rd. under Navn af „de Brødr. Petersens Jomfru-Sæde eller -Kloster“; men Virksomheden begyndte først 1769, efter at der paa Grunden var opført en helt ny Bygning efter Tegn. af Harsdorff (Grundst. nedlagt ²⁶/₄ 1768 af J. H. E. Bernstorff). Bygningen brændte 1795, men genopførtes faa Aar efter. I Klosteret optoges nu 16 Konventualinder, som har fyldt 35 Aar, dog har Testators Familie Fortrinsret uanset Alderen, dernæst af Kræmmer- og Købmandsstanden og af den gejstl. Stand, hvilke alle skal høre til eller dog siden søge Skt. Petri Kirke. Priorinden faar 800, hver af de 15 andre Konventualinder 640 Kr. aarl. foruden Fribolig. Klosterbygningen er i 1918 solgt til A/S Klostergaarden. Indtil et nyt Kloster er blevet opført, erholder Konventualinderne Huslejegodtgørelse. Klosterets Formue andrager nu c. 1,260,000 Kr. Stiftelsen bestyres nu af Skt. Petri Kirkes Patronat og Kirkekollegium.

Skt. Petri Kirkes, Thyms og Pelts Plejestiftelse, Larslejsstræde 7, er opr. 1737 (med 8 Friboliger) ved Gaver af forskellige Medlemmer af den tyske Menighed og senere udvidet, navnlig 1780-81 med 2 Bygninger opf. for Gaver af Kirkeældste Winand Thyme († 1778) og Sukkerraffinador Abrah. Pelt († 1783). Bygningerne brændte 1807, men genopførtes 1819. Den nuværende Bygning, der indviedes ⁹/₁₁ 1899 samtidig med Skolebygningen ved Siden af (se p. 467), er opf. paa den gamle Grund efter Tegning af Arkitekt F. L. Levy af røde Sten og består af 3 Fløje (Kælder og 3 Stokv.), der omslutter en Have; Stueetagen mod Gaarden har en lukket Arkaderække; Portalen ud til Gaden er prydet med to Granithunde. Bygningen indeholder 37 Værelser med Køkener (deraf 18 Friboliger) for ældre og svagelige, trængende Medlemmer af Menigheden; desuden ydes der Beboerne Ugepenge og Understøttelse af forskellige Stiftelsen

tilhørende Legater. Stiftelsen, der foruden Bygningen ejer en Formue paa c. 75,000 Kr., bestyres af Skt. Petri Kirkekollegium. (Se Bobé, Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopen. Ihre Kirche, Schulen und Stiftungen 1575-1925. Kbh. 1925. — „Archit.“ $\frac{1}{2}$ 1900).

Schioldanns Stiftelse, Hørsholmsg. 22 og Kronborgg. 15, opr. af Muremester, Justitsrd. A. N. Schioldann og Hustru (endnu ingen Fundats) til Friboliger for trængende Familier ell. Personer, der har en mindre Kapital ell. nogle Rentepenge til Livets Ophold, og som har kendt bedre Dage. Den 1901-2 opførte Bygning (Arkt. Emil Jørgensen) toges i Brug April 1902 og bestaar af en c. 94 m lang Hovedbygning, med Fronton, ud til Hørsholmsg., i Kælder og 5 Stokv. samt Mansardetage, af Granit til 2. Stokv., iøvrigt pudset, og en til Kronborgg. vendende Anneksbyggn. (se „Architekten“ $\frac{9}{8}$ 1903). Stiftelsen har 100 Lejligheder (3 og 2 Vær.); Vurderingssum 550,000 Kr. Den bestyres af en Administrationskomité paa 3 Medl.

Brødrene Soldenfeldts Stiftelse, Sortedamsdossering 85 og Ryesg. 104, er oprettet af Brødr. Boghandler F. V. S. († 1881) og Etatsrd. J. C. S. († 1891) ved Testam. af $\frac{13}{8}$ 1881 og toges i Brug $\frac{14}{10}$ 1894. Bygningen (fuldendt 1894), der er opf. af røde Mursten med Anvendelse af Granit, Kridtsten m. m., efter Tegning af H. Storck, har kostet c. 650,000 Kr. (hvoraf Grunden 150,000), og bestaar af 4 i en Rektangel sammenbyggede Fløje, som indeslutter en blomsterbeplantet Gaard med Springvand, og af hvilke de to Langfløje

Brødrene Soldenfeldts Stiftelse.

vender ud til Dosseringen og Ryesg.; alle Fløjene er i Kælder og 4 Stokv., Langfløjene med brede Korridorer gennem Midten. Paa Façaden ud til Dosseringen er der et stort, rundbuet Dørparti med Balkon ovenover, og 12 Kvindehoveder (af Aarsleff). I Forsamlingsalen i nederste Stokv. findes et Maleri af Fr. Schwartz, de kloge og de daarlige Jomfruer, omgivet af Vægmalier, og Marmorbuster af Stifterne (Etatsrd. S. af Aarsleff, Boghandler S. af Bærentzen). I Stiftelsen optages værdige og trængende aldrende Lærere, Husjomfruer, Syjomfruer og andre Kvinder i lign. Stillinger samt værdige og trængende aldrende Tenestepiger. Ejendommen er vurd. til 500,000 Kr.; andre Aktiver 1,024,000 Kr. Stiftelsen bestyres af Magistraten.

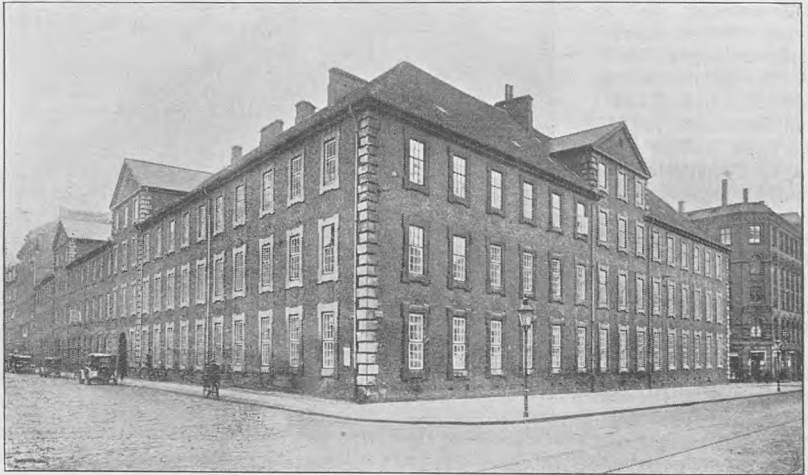
Soldins Stiftelse („Salomon S. og Hustru Hanne Soldins Stiftelse“), Hj. af Skinderg. (34), Lille-Fiolstræde og Dyrkøb, oprettet $\frac{11}{1}$ 1845 af Hanne S., f. Ruben († 1850), Enke efter Boghandler Salomon S. († 1837), traadt i Virksomhed 1854, efter at Ejendommen — den af Staten 1812-15 paa den gamle Metropolitanskoles Grund (se p. 452) opførte „kgl. Bygning“ (ogsaa kaldet „Trøstens Bolig“; Arkt. C. F. Hansen) for mindre formuende Familier — var blevet købt for 42,000 Rd.; Fundatsen er af $\frac{17}{1}$ 1876 (stadf. $\frac{9}{11}$). Stiftelsen er bestemt til Bolig for uformuende og aldrende Enker eller ugifte Kvinder af Middel- eller Borgerstand mod ringe eller slet ingen Lejefgift. Ejendommen, i Kælder og 4 Stokv., har 29 Friboliger samt 11 Boliger til billig Leje og er vurd til 500,000 Kr.; andre Aktiver 46,793 Kr. Den bestyres under Borgerrepræsentationen af en Inspektør. (Se V. B. Jablonsky, Salomon S. og Hustru Hanne S. Stift., Kbh. 1904).

Ole Thorups Stiftelse, Thorupsg. 6-8, er opr. af Kancellird. O. Thorup († 1883) ved Fundats af $\frac{17}{4}$ 1859 (konfirm. $\frac{6}{8}$ 1870) for aldrende, saavel ugifte Personer som Ægtefolk, Enker og Enkemænd, med Fribolig eller Bolig for billig Leje. Ejendommen (5 Stokv.) har 36 Lejligheder, hvoraf 16 Friboliger og 20 Boliger til modereret Leje. For-

uden Ejendommen, vurd. til 155,000 Kr., ejer Stiftelsen c. 53,000 Kr. Stiftelsens Bestyrelse (5 Medl.) supplerer sig selv.

Treschows Stiftelser, Klerkeg. 27 og Overg. oven Vandet 76-82, er opr. ved Testam. af $1\frac{1}{2}$ 1859 af Gehejmekonferensrd. F. W. T. († 1869) til Fribolig for trængende Kvinder. Bygningen i Klerkeg. (4 Stokv.) opførte han 1847, de i Overg. (5 Stokv.) 1853 og 1857. De har henholdsvis 28 og 86 Lejligheder, alle Friboliger, og er vurd. til henholdsvis 60,000 og 170,000 Kr. Stiftelserne bestyres under Justitsminist. Overtilsyn af Godsejer F. W. Treschow, Brahesborg.

Vartov Hospital, Farverg., Vester-Voldg. og Løngangsstræde. Det er Byens ældste milde Stiftelse, idet det har sin Oprindelse fra det p. 240 omtalte, c. 1296 oprettede Helligaandshus. Efter at den til Kloster omdannede Stiftelse var bleven nedlagt og gjort til Hospital samt forenet med Skt. Jørgens og Skt. Gertruds Hospitaler, fik den ogsaa 1532 det nedlagte Graabrødrekløsters Bygninger og blev i den flg. Tid en ganske rig Stiftelse, idet baade Chr. III og Fr. II skænkede den meget Jordegods og andet, ligesom

Vartov.

den modtog Gaver fra private. Fra sin Plads ved Helligaandskirken flyttedes den i 1606 til Gaarden Vartov ved Strandvejen (se II p. 273), hvorefter den fik sit nuvæ. Navn, som den ogsaa beholdt, efter at den i 1630 var flyttet ind i Nærheden af Byen ved Sortedamsdæmningen, omtrent hvor nu Trianglen paa Østerbro er. Her opførtes 1625-30 to anselige firfløjede Bygningskomplekser, det egentlige Hospital og Ladegaarden, mellem hvilke Vejen til Byen gik, og som var omgivet af Volde og Grave som en Del af Byens nye Befæstning. Ogsaa under Chr. IV, der 1641 tillod, at der stiftedes private Senge, blev Hospitalet beriget. Da Bygningerne ødelagdes under Kbh.s Belejring og nedbrødes 1658, flyttedes Beboerne til en lejet Gaard i Pilestræde; fra 1662 fik de Ophold i Børnehuset paa Christianshavn, og 1666 blev Hospitalet i Stand til for 3200 Rd. at købe sin egen Gaard i Farvergade paa den nuv. Grund*). Men der gik dog lang Tid, inden det atter kom til Kræfter; 1669 havde det kun c. 80 Beboere paa sine 130 Senge. Bygningerne (3 Længer til Gaden, 1 til Gaarden) var saa brøstfældige, at de 1725 maatte nedbrydes, og der opførtes nye grundmurede Bygninger, hvortil Kronprins Chr. $\frac{1}{5}$ 1726 nedlagde Grundstenen (Arkt. var sikkert J. C. Krieger); Fløjen til Løngangsstræde, hvori den p. 249 omtalte Kirke indrettedes, blev først færdig, dernæst Fløjen til Voldgaden; Fløjen til Farvergade, hvori der ogsaa blev Bolig til Forstander og Præst,

*) Paa en stor Del af denne Gaards Grund laa tidligere det af Fr. II c. 1560 anlagte Farverei (med Klædemageri), der havde givet Gaden Navn (før Sønderg.); men allerede 1589 fik Tyge Brahe tilskødet nogle af Farveriets Huse op til sin Gaard i Farvergade, og her opførte han en ny Gaard samt et Observatorium paa den tilstødende Del af Volden, i „Vandmøllenaarneet“. Senere ejedes Gaarden bl. a. af Resident Peder Vibe og Joach. Fr. Vind til Gærdrup; den sidste solgte Gaarden til Hospitalet.

fuldendtes ikke før 1743-44. Stiftelsen fik i de flg. Aar forøgede Indkomster, navnlig ved Salg af Jordegods, og Sengenens Antal steg; 1744 var der 166, 1750 300, og da Fløjen til Løngangsstræde i 1754-55 forlængedes, og Kirken derved blev flyttet, blev der Plads til 331 Senge; 1757 udvidedes Stiftelsen atter med to Gaarde, en i Farvergade, en i Løngangsstræde; 1784 og 86 solgtes Resten af Jordegodset; ved 1800 var der 387 Senge. Af senere Udvidelser og Ombygninger skal omtales, at der i 1840 tilkøbtes en Bygning, hvori 1842 indrettedes „den nye Stiftelse“ (dannende en 4. Fløj inde i Gaarden) særlig for aldrende og svagelige Kvinder, og 1855-60 foretoges en delvis Ombygning af de gamle Bygninger for c. 82,000 Rd. Bygningerne, af røde Mursten, 3 Stokv. (kun en lille Del har Kælder), danner et langagtigt, firfløjet Komplex.

Hospitalet har nu, efter at „den nye Stiftelse“ 1860 er inddraget, ialt 450 Pladser (deraf f. T. 50 for Mænd), hvoraf 360 er Fripladser (af disse belægges 182 af private). Hver Beboer faar, foruden Fribolig samt Varme, Lægehjælp og Medicin, 90 Øre ugentlig (af Vartovs Formue) og 60 Øre ugl. (af et Legat), og c. $\frac{1}{4}$ af Beboerne faar desuden Renter af særskilte Legatmidler. Nye Pladser kan, saalænge der er Husrum, oprettes mod en Betaling af 3600 Kr., ligesom Pladser for enkelte Personers Livetid kan købes for en Betaling, som svarer til Værdien af en Livrente for de paagældende af c. 80 Kr. I Alm. skal enhver, der indlægges, være mindst 50 Aar gml. og forsørgelsesberettiget i Kbh. Bygningerne er brandforsikrede for 989,000 Kr., og Hospitalet ejede $\frac{31}{12}$ 1927, foruden den til 1,700,000 Kr. vurderede Ejendom, en Kapital paa 743,770 Kr. og i Legatkapitaler 640,250 Kr. Hospitalet, der indtil 1857 stod under Fattigvæsenets Administration (et Forhold, der var begyndt i alt Fald 1553), bestyres under Magistratens I. Afdeling af en Inspektør. (Litt.: H. August, Om Helligaands eller Helliggejstes Hospital i Kbh., i dagl. Tale Vartov kaldet, Kbh. 1817. V. I. Hoff, Lidt om Vartov Stiftelse og dens Kirke, i Dansk Kirketid. 1905 p. 361 flg. Villads Christensen, Nogle Efterretn. om V. Hosp., i Hist. Medd. om Kbh. VII).

Christen Vestbergs og Jørgen Tvedes Stiftelse, Vesterbrog. 144, er opr. $\frac{10}{8}$ 1878 af Brygger H. J. Tvede († 1876) og Hustu Birgitte Frederikke T., f. Vestberg († 1884), med det Formaal ved Fribolig eller Penge at understøtte dertil værdige trængende Mænd og Kvinder. Bygningen (Kælder og 4 Stokv.) har 8 Lejligheder, hvoraf f. T. 2 Friboliger. Ejendommen er vurd. til 65,000 Kr.; Stiftelsen bestyres af 9 oprindl. af Testator valgte Medl., der supplerer sig selv.

Emil Vett og Hustrus Hus, C. F. Richsvej 18, er opf. 1914 af Gehejmeetsraadinde Caroline Vett for c. 125,000 Kr. (Arkt. E. Monberg) og indeholder 16 Friboliger for tidligere kvindelige Funktionærer fra Magasin du Nord. Huset ejes af en særlig Fond med en Bestyrelse paa 3 Medl.

Victorastiftelsen (Gustafsforfamlingens Alderdomshjem), se p. 308 under Gustafskirken.

Winterfeldts Stiftelse, med 3 Bygninger, Hindeg. 9 (den oprindelige Stiftelse ved Hoppenslænge, ombygget 1909-10 ved Arkt. Ingwersen) og Klerkeg. 25 og 29, er stiftet 1805 af Admiral J. B. Winterfeldt († 1821) i det Øjemed at give Husly til trængende for en taalelig Leje samt at understøtte værdige Enker og ældre Piger med en aarl. Pension. Fundatsen er af $\frac{9}{2}$ 1812, da Stiftelsen fik Navnet *Trøstens Bolig*. Stiftelsen har nu 79 Boliger til en billig Leje for trængende ældre Enker og ugifte Kvinder (foruden Legater til 50 saadanne). Stiftelsen ejer, foruden Bygningerne (i 4 og 5 Stokv.), vurd. til henholdsvis 100,000, 105,000 og 60,000 Kr., Kapitaler til Beløb af 179,800 Kr., deribl. indbefattet flere Legater. Bestyrelsen (5 Medl.) supplerer sig selv. Ved 100 Aars Festen $\frac{15}{10}$ 1905 plantedes til Minde et Asketræ i Gaarden, og i Stiftelsen ophængtes et Billede af Admiral Winterfeldt. (Se J. P. Winterfeldt, *Trøstens Bolig*, Kbh. 1812. P. Petersen, *Trøstens Bolig*, Kbh. 1908).

III. Asyler, Børne- og Optagelseshjem.

Arbejdsstuer for Børn paa Christianshavn, med lejede Lokaler i Søkvæsthuset, Overgaden o. V. 58, er opr. $\frac{1}{5}$ 1879 af en privat Kreds paa Initiativ af Kapt. i Flaaden, I. Paulsen, og besøges daglig af c. 90 Dreng og Piger (henholdsvis indtil 7 Aar og 5-15 Aar). Formue 16,500 Kr. Egen Bestyrelse.

Skt. Stephans Arbejdsstuer for Børn, Husumg. 46, opr. 1876 af Frk. Marie Købke; c. 50 Børn (7-14 Aar).

Børnehjemmet af 1870, Helgesensgade 2 (opf. 1890), Ryesgade 80 (opf. 1875) og Sortedamsdossering 67, er opr. $\frac{25}{9}$ 1870 af Frk. Rosalie Petersen og omfatter 2 2-Etages

Bygninger samt en Villa (Bygningen mod Ryesg. er f. T. udlejet til Mødrehjælpen og Sortedamsdoss. 67 til en privat Familie). Hjemmet har Plads til 46 Børn fra spæde indtil 2 Aars Alderen (deraf 17 med deres Mødre, som kan blive der i Barnets første Leveaar). Legatformue 226,300 Kr. Egen Bestyrelse.

Børnehjemmet for jødiske Børn, Herlufsholmsvej 4, Vanløse, opr. 1914, med Plads til 20 Børn fra spæde til c. 10 Aar; selvejende Institution med særlig Bestyrelse. (Se Hjemmets Aarsberetn. for 1918, Kbh. 1919).

Børnehjemmet Godthaab, Dronningens Vej 1, 3, 27 og 29, er opr. ¹⁹/₁₁ 1876 af Grossererne Martinsen og Chr. Møller Andersen for fattige, forældreløse eller dermed ligestillede Dreng, dog fortrinsvis fra Fødselsstiftelsen. Hjemmene, af hvilke det første blev opf. 1878, det sidste 1892, har Plads til 80 Dreng fra 3-14 Aars Alderen. Til Børnehjemmet hører en særlig *Skole*, Kongensvej 4, der ogsaa søges af Børn fra private Hjem (⁸¹/₁₂ 1927 96 Elever), og et *Læringshjem*, Mathildevej 3, for 6-8 fra Hjemmet udgaaede Elever. Bygningernes saml. Vurderingssum 275,000 Kr. Hjemmet er en selvejende Institution med egen Bestyrelse, der supplerer sig selv.

Børnehjemmet Kana er opr. 1881 af en Kreds af Mænd og Kvinder med det Formaal at antage sig fattige, forældreløse Dreng og opdrage dem indtil 14 Aars Alderen. Det har 2 Ejendomme, den ene (bogført for 50,500 Kr.) i Jørlunde Sogn ved Slingerup, den anden (vurd. til 21,000 Kr.) Jærnbaneallé 68 i Vanløse, hver med Plads til c. 15 Dreng. Hjemmets saml. Formue (incl. Ejendommene og Legater) var ¹/₁ 1928 156,145 Kr.; Gæld 26,365 Kr. Egen Bestyrelse paa 9 Medl. (5 Mænd og 4 Kvinder).

Børnehjemmet Kildevang med Filialer oprettedes i 1918 af Kbh.s Kommune som Afloser af Skt. Johannes Stiftelsens Optagelsesanstalt, der samtidig nedlagdes, og benyttes som Optagelseshjem for Børn, der midlertidig skal forsørges af Kommunen. Indtil en mere blivende Ordning gennemføres, har man taget en Del Bygninger i Brug, der dels tilhører Kommunen, dels er lejede af Private. Det nuv. Hovedhjem *Kildevang*, Strandvej 26, 28 og 30, aabnet ¹⁰/₅ 1918, er installeret i 3 Kommuner tilhørende ældre Villaer og en i 1918 opf. Pavillonbygning af Træ. I 1919 opførtes en Køkkenbygning (1 Stokv.) i Tilslutning til den paa Grunden Strandvej 26 beliggende Villa. Efter flere Udvidelser kan Hjemmet nu modtage 134 Børn i alle Aldre fra spæde til c. 14 Aar. Som Anneks til Kildevang benyttes *Norges Minde*, Strandvejen 119, opf. c. 1814, i 1899 erhvervet af Kommunen og taget i Brug som Optagelseshjem ²⁴/₁₁ 1921 med Plads til 55 Børn fra spæd til skolepligtig Alder. De øvrige Filialer er: 1) *Frederiksholm*, Kongens Enghave, lejet af Private, aabn. Febr. 1919 med 50 Pladser for Børn over c. 2 Aar. 2) *Filialen i Nørre Allé 49*, aabn. ³/₁₁ 1921 med 18 Pladser for aands svage Børn, der venter paa Optagelse i Aands svageanstalt. Dette Hjem er installeret i en Kommune tilhørende Træpavillon paa „De Gamles By“s Grund. 3) *Filialen i Snekkersten*, Stationsvej, aabn. ²⁸/₁ 1920 med 24 Pladser, særlig for svagelige Børn. Hjemmet tilhører Bestyrelsen for Fru Ville Heises Børnesanatorium og er stillet til Disposition for Kommunen. Paa Kildevang og Frederiksholm er indrettet Skoler, hvor Børnene undervises ved Skolevæsenets Foranstaltning. Optagelseshjemmene sorterer under Magistratens 3. Afdeling og ledes af Inspektøren ved Almindelig Hospital.

Børnehjemmet „Marie Henckells Minde“, Jagtvej 221, er opr. ved Testam. af Aug. 1901 af Tobaksfabrikant J. F. Frederiksen; men ifl. Testam. er Ejendommen forbeholdt visse Personer for Livstid, og først efter disses Død indrettes Børnehjemmet, fortrinsvis for Børn fra Skt. Jakobs Sogn.

Børne- og Optagelseshjemmet, Peter Bangs Vej 82, opr. 1908 af Apostelkirkens Menighedspleje i Westend 32, 1910 flyttet til sin nuv. Bygning, omfatter (siden 1923) to særskilte Afdelinger (et Børnehjem og et Optagelseshjem), hver med Plads til 40 Børn (fra 2 til 14-16 Aar gl.). Selvejende Institution med egen Bestyrelse (fælles for begge Afd.).

Danske Kvinders Velfærds Optagelseshjem, Kronprinsesseg. 4. Arbejdet begyndte 1. Maj 1922; Marts 1925 antoges Navnet Danske Kvinders Velfærd. Til Institutionen er bl. a. knyttet et Optagelseshjem med Plads til 30 Piger (14-18 Aar gl.), anbragt dels af Værgeraad, dels af private. Egen Bestyrelse.

Dronning Caroline Amalies Asyl, Rigensg. 36, er stift. ⁷/₅ 1829 af Prinsesse, senere Dronn. C. A., der ved Testam. af ³¹/₃ 1870 (Fundats af ²⁰/₇ 1882) har skænket et Legat til Opretholdelsen af Asylet og den dertil knyttede, under ¹⁹/₆ 1841 stiftede Asylskole. Asylet optager indtil 90 Børn, Skolens Børneantal (¹/₁ 1928) 88. Asylet havde først Plads i den tysk-reformerte Præstebolig i Gotersg. og flyttede flere Gange, sidst til St.-Kongensg. (nuv. Nr. 86) ved Marmorpladsen i en senere nedbrudt Bindingsværksbyg-

ning; Dec. 1866 flyttedes det til sin nuv. Bygning (2 Stokv.), som er opf. 1865-66 (Arkt. S. Sibbern) og af danske Mænd og Kvinder skænket Enkedronningen (der nedlagde Grundst. ¹⁵/₇ 1865; Indvielsen foregik ³¹/₈ 1866). Den er assureret for 80,000 Kr.; Legatkapital c. 400,000 Kr. Egen Bestyrelse. (Se „Beretn. om Dr. C. A.s Asyl gennem 75 Aar“, Kbh. 1904).

Dronning Louises Asylselskab, stift. 1887, har et Asyl i Stefansg. 39 (Bjelkes Allé 45), indviet ⁷/₁₀ 1888 (1 Stokv. i Pavillonstil), med Plads til c. 100 Børn. Ejendommen er vurd. til 60,000 Kr.; andre Aktiver c. 100,000 Kr. Egen Bestyrelse.

Frederiksberg Asyl, Adilsvej 3, er opr. 1868 af Frederiksberg Asylselskab (stift. 1858). Det første Asyl laa i Smallegade; det nuvær., der har Plads til c. 80 Børn (2-7 Aar gl.), er opf. 1893-94 (1 Stokv.) og vurd. til 50,000 Kr. Legatkapital pr. ³¹/₃ 1928: 52,936 Kr. Bestyrelsen bestaar af 7 Medl.

Frederiksberg Kommunes Optagelseshjem for Børn, Stockfletsvej (i en til Frdbg.

„Norges Minde“.

Hospital hørende Bygning, se p. 526), er opr. 1903 for Børn fra Frdbg. Forsørgelsesvæsen; 52 Børn (0-14 Aar gl.). — Frdbg. Kommune har endvidere ¹/₅ 1923 oprettet en *Vuggestue*, Yrsasvej 19; 30 Børn (indtil 2 Aar gl.).

Frederiksberg Sogns Menigheds Asyl, Pileallé 3, er opr. 1911, virker tillige som *Vuggestue*; c. 30 Børn (1-9 Aar gl.).

Fortsættelsesasylet af 1. Nov. 1890, Frederikssundsvej 102, opr. af Asylbestyrerinde Frk. P. Smith, Hofstiftsdame Blanche de Huygens og Frk. Hanne Brøchner, modtager Børn (under 14 Aar) af ubemidlede Forældre hjemmehørende paa Nørrebro, i Brønshøj og Utterslev og omfatter 1) et Fritidshjem med Børnehave for indtil 38 Børn i Alderen ²/₂-14 Aar, 2) en *Vuggestue*, kaldet Utterslev Daghjem, opr. ¹/₉ 1925, for indtil 20 Børn under ²/₃ Aar. Bygningen (tidl. Brønshøj Sogns Kommunekontor), hvori Asylet har været siden 1913, tilhører Kbh.s Kommune. Formue ³¹/₁₂ 1927: 19,508 Kr. Egen Bestyrelse, der supplerer sig selv. (Se Fortsættelsesasylet af 1. Nov. 1890, Oversigt over 25 Aars Virksomhed, 1890-1915, samt Aarsberetn. for 1925 flg.).

Fritidshjemmene for Kommuneskolebørn i København. Den paa Initiativ af Dronn. Louise i 1891 stift. *Foreningen til Oprettelse af Friskolebørnsasylet i Kbh.s Arbejderkvarterer* (nu *Fritidshjemmene for Kommuneskolebørn i Kbh.*) har opr. flg. Fritidshjem: I) i Sjællandsg. 49-51, aabn. her 1927 (opr. i Guldbergsg. 1890), II) Valdemarsg. 21, opr. 1891, III) Istedg. 21, opr. 1891, IV) Portugalsg. 10, opr. 1891, V) Kalkbrænderivej 16 (egen Bygning), opr. 1893, og VI) Brobergsg. 10, opr. 1902 (*Prinsesse Marias Asyl*, hvortil Grund og Bygning er skænk. af Konferensrd. Heide). Fritidshjem Nr. III

er for Piger, Nr. I og V for Drengene og Piger, de andre for Drengene; hvert kan optage fra 60 til 130 Børn, ialt c. 600. De bestyres af Foreningens Bestyrelse.

General Classens Asyl, Nylandsvej 49, er opf. 1910-11 (Arkt. G. Tvede) af det Classenske Fideicommiss til Afløsning af Asylet i de Classenske Boliger (se p. 554) og har Plads til c. 100 Børn (2-7 Aar). Bygningen, der er sammenbygget med Godthaabskirken (se p. 301), indeholder desuden Lokaler til Afbenyttelse for Sognets Ungdomsforeninger.

Holmens Sogns Fortsættelsesasyl, Peder Skramsg. 16 St. (lejet Lokale), er opr. 1905 (af Provst Fenger m. fl.) for Børn (c. 40) i Holmens Sogn. Drives for Menighedsplejens Regning; egen Bestyrelse.

Husum Børneasyl, Frederikssundsvej 298 (egen Bygning), opr. 1912 af Husum Asylforening; c. 12 Børn (2-7 Aar).

Kong Chr. IX's og Dronning Louises Jubilæumsasyl, Valdemarsg. 21, er opr. ¹⁵/₁₁ 1888 af „Det kgl. kbhvske Skydeselskab og danske Broderskab“. Bygningen, i 2 Stokv. (Arkt. L. Knudsen), indviedes ¹¹/₈ 1894. Der er 100 Pladser. Egen Bestyrelse.

Kronprinsesse Louises Asyl, Lægeforeningens Boliger ved Østerbrog., er opr. ¹⁴/₉ 1871 (Grundst. nedl. ¹⁶/₆ 1865) af Bestyrelsen for Boligerne, der ejer Bygningen. Der optages fortrinsvis Børn fra Boligerne; f. T. er der c. 75 Børn. Asylet, der har selvstændig Bestyrelse, staar under Prinsesse Thyras Protektorat.

Kvindehjemmet Korsly, Skipper Clements Allé 13, opr. 1913 af Kirkens Korshær, modtager fortrinsvis unge Kvinder (fra c. 15 Aar), som frivilligt søger Optagelse i et Redningshjem; 14 Pladser.

Det københavnske og Nørrebro Asylselskab, oprindelig 2 Institutioner, stift. henholdsvis 1835 og 1857, sammenslut. ¹/₄ 1910, driver følgende Asyl (alle med egen Bygning): *Asylet af 28. Maj*, Adelg. 37, aabnet ¹/₂ 1835 i Ejendommen Asylg. 11, der 1904 solgtes til Landmandsbanken for 110,000 Kr.; den nuvæ. Bygning (2 Stokv.; Arkt. H. V. Ahlmann) er opf. 1905 (taget i Brug ⁷/₉ s. A.). *Christianshavns Asyl*, Amagerg. 2, aabn. ³¹/₅ 1837. *Fr. VI's Asyl*, Larslejrstræde 11, aabn. ³/₆ 1842. *Blegdams Asyl*, Ryesg. 22, opr. 1857. *Jagtvejens Asyl*, Jagtvej 54, opr. 1867. *Sundby Asyl*, Frankrigsg. 3, opr. ²⁸/₁₂ 1877. Der er ialt Plads til 1000-1100 Børn (2-7 Aar gl.). Fra 1928 er en Del af Hærens Egbylejr paa Kbh.s Vestfront udlaant til Sommerkoloni for Asylerne. Asylerne, der staar under Dronningens Protektorat, styres af et Repræsentantskab med en Administrationskomité samt for hvert Asyl et Forstanderskab og opretholdes væsentlig ved private Midler i Form af Gaver og Legater; den bogførte Formue, herunder de faste Ejendomme, andrager c. 350,000 Kr. (Se Beretning om det kbhvske Asylselskab 1835-1915 og 1917-21, Kbh. 1915 og 1922, og om Sundby Asyl, Kbh. 1927).

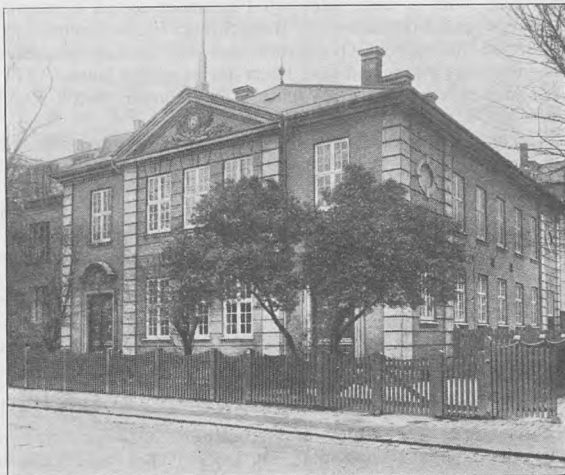
Københavns Kommunes Daghjem for Smaabørn modtager til Dagpleje Børn fra ubemidlede Hjem, hvis Forsøger er bosat i Kbh.s Kommune, og fortrinsvis Børn, hvis Mødre har Selverhverv i eller udenfor Hjemmet. I Henh. til Vedtagelse paa Budgettet for 1914-15 aabnedes ²/₉ 1914 det første kommunale Daghjem for Smaabørn i en ældre Villa, Jagtvejen 129, med Pladser for 20 Børn, senere udvidet til 50 Pladser. ¹/₂ 1924 flyttedes *Daghjem Nr. 1* til Blegdamsvej 17, hvor 4 Skolepavilloner, tilhørende Kommunen, toges i Brug, ligeledes med 50 Pladser. *Daghjem 2*, Øresundsg. 25 (St. og 1. Sal), aabnet ¹/₁₀ 1915 (som Afløser af den private „Østerbros Vuggestue“) med Plads til 20 Børn, udvidet senest i 1927 til 60 Pladser. Daghjemmet er til Huse i en alm. Beboelsesejendom, der i 1918 købtes af Kommunen. *Daghjem 3*, Sjællandsg. 15 (1. Sal), aabn. ⁸/₁₂ 1919 med Plads til 20 Børn, udvidet 1925 til 30 Pladser for Børn under c. 3 Aar. Bygningen er en alm. Beboelsesejendom, opf. af Kommunen. *Daghjem 4*, Sjællandsg. 15, aabn. ¹/₈ 1920 som Børnehaven med Plads til 60 Børn (3-7 Aar gl.), udvidet 1921 til 120 Pladser. *Daghjem 5*, Rantzausg. 48, aabn. ⁵/₂ 1923 som Børnehaven med Plads til 75 Børn (3-7 Aar gl.), udvidet 1927 til 85 Pladser. Ejendommen (1 Stokv.), tidl. Prinsesse Thyras Asyl, overdroges ¹/₄ 1922 af Asylets Bestyrelse til Kommunen. Grundst. nedlagt ¹⁶/₇ 1877 af Hertuginde Thyra af Cumberland, indviet ³¹/₁ 1878. *Daghjem 6*, Assensg. 2 (samme Ejendom som Daghjem 2), aabn. ¹⁵/₁₀ 1923 som Børnehaven med Plads til 80 Børn 3-7 Aar gl. *Daghjem 7*, Erik Ejegodsg. 5 St., aabn. ²⁰/₉ 1927 som Børnehaven med Plads til 100 Børn 3-7 Aar gl. Bygningen er en alm. Beboelsesejendom, opf. af Kommunen. *Daghjem 8*, Erik Ejegodsg. 5, 1. Sal, aabn. ²⁰/₉ 1927 med Plads til 70 Børn under c. 3 Aar. Daghjemmene sorteres under Magistratens 3. Afdeling og ledes af Inspektøren ved Almindelig Hospital. Udgifterne afholdes af Kommunen, idet der dog modtages Statstilskud i Henh. til Lov af ³⁰/₆ 1919 om forebyggende Børneforsorg.

Lindevangshjemmet, Lindevangen 9, opr. 1877 (indviet ³⁰/₁₂ s. A.) af Stiftsdame Frk. Regitze Barner, er et statsanerkendt Opdragelseshjem (Ungdomshjem) for vanskelige Piger, der modtages (fra hele Landet) i 15-17 Aars Alderen efter Henvendelse fra Vægeraadene. Efter Udvidelsen i 1925 har Hjemmet Plads til 30 Elever, der uddannes 2-3 Aar i Husgerning, Madlavning, Vask og Strykning, Syning og Haandarbejde samt alm. Skolefag. Ejendommens Assurancesum er 239,200 Kr.; Legatkapital c. 17,000 Kr. (+ 5000 Kr., der endnu ikke er udbetalt). Hjemmet, der ledes af en Forstanderinde, er en selvejende Institution med en Bestyrelse paa 8 Medl., hvoraf 1 vælges af Frederiksberg Vægeraad. (Litt.: Lindevangshjemmet 1877-1927, Kbh. 1927).

Magdalenehjemmets Missionsarbejde i Kbh., der staar under Magdalenehjemmets Forstanderinde, har to *Optagelseshjem*, Svanholmsvej 5 og Bartholinsg. 7, hvert med 4-5 Piger fra 15 Aar; det sidstn. Hjem har en Missionsafd. for 2 Piger fra 15 Aar. (Se Marie Rasmussen, Magdalenehjemmet gennem 50 Aar 1877-1927, Kbh. 1927).

Mødrehjemmet i Valby, Eschrichtsvej 7, er opr. ¹⁷/₁ 1907 for ugifte, første Gang fødende Mødre og har Plads til 15 Mødre med deres Barn (Mødrene bliver der i Barnets første Leveaar) samt 15 Plejebørn. Bygn. (1 Stokv. med Mansard) er opf. 1915 (Arkt. Carl Fog). Legatkapital 16,000 Kr. Egen Bestyrelse (10 Medl.).

Mødrehjælpens Optagelseshjem for svangre Kvinder, Rymsg. 80, er opr. 1926 af Mødrehjælpen i en af Børnehjemmet af 1870 lejet Bygning og kan modtage indtil 20 unge Kvinder.

Chr. IX's og Dronning Louises Jubilæumsasyl.

Nyboders Asyl, Vildandeg., opr. 1838 for Børn af Søetatsens Mandskab, opretholdes af Marineministeriet; c. 60 Børn fra 2-7 Aar. Egen Bestyrelse med Kommandanten i Nyboder som Formand.

Optagelseshjemmet, Valbygaardsvej 8, er opr. 1925 af Kristelig Forening til Børns Redning og anvendes til kortvarige Ophold for 8 Dreng (14-18 Aar).

Optagelseshjemmet, Vodrofsvej 20, opr. 1885 af Diakonissestiftelsens Menighedspleje, har Plads til 25 Børn (Dreng 2-7 Aar, Piger 2-12 Aar). Selvejende Institution med Støtte fra Diakonissestiftelsen.

Frøken Josephine Schneiders Børnehjem, Bispebjerg, Rostrupsvej 3, Skellet 30, Kvintus Allé 7 og Korsgaardsvej 11 (Charlottenlund), er en Forsættelse af Børnehjemmet paa Vodrofsvej (opr. ¹/₁₂ 1874 af Frk. Josephine Schneider, † 1887), hvis Ejendom solgtes 1907; hvert Hjem har Plads til 20 Piger (fra 1-c. 16 Aar gl.). Hjemmet paa Bispebjerg er opf. 1928 (indv. ¹/₁₂ 1928) efter Tegn. af Arkt. Th. Havning, som Erstatning for det tidl. Børnehjem paa Grootsvej, der eksproprieredes af Kommunen. Legatkapital c. 350,000 Kr., Gæld c. 170,000 Kr. Hjemmene har en fælles Bestyrelse paa 8 Medl.

Valby Børneasyl, Skt. Jørgensg. 3, med c. 45 Børn fra 2-7 Aar. Selvejende Institution med egen Bygning.

Frk. Valerius Børnehjem, Ingolfs Allé 8, Sundby, har Plads til 16 Børn fra spæde indtil 2 Aar; tilhører „Foreningen for Frk. Valerius Børnehjem“.

Welanderhjemmet, Bispebjerg, for Børn med medfødt Syfilis, er opr. 1916 (indviet ¹⁵/₈) af den selvejende Institution Welanderhjemmene. Bygningen (Arkt. Andr. Fussing), opf. 1914-16 af røde Mursten, i Kælder og 2 Stokv. med Mansard, har c. 50 Pladser (deraf c. ¹/₃ paa en Observationsafdeling) for Smaa børn indtil 3 Aar og større Pige børn.

Hjemmets Forplejning sker fra Bispebjerg Hospitals Køkkenafdeling. Egen Bestyrelse. — I Haven er opstillet Rudolph Tegnens Bronzegruppe: „De tørstige Børn“ og en Bronzebuste af Overlæge, Prof., Dr. med. Edv. Ehlers.

Vesterbros Asyl, Istedg. 21, er opr. 1859 af Vesterbros Asylselskab (stift. 1858) og har Plads til c. 120 Børn. Bygningen, indviet ¹²/₁₁ 1868, er vurd. til 110,000 Kr.; andre Aktiver 49,150 Kr., Gæld 19,200 Kr. Egen Bestyrelse.

Værgeraadens Optagelseshjem (*Frederikshøj*, Primulavej 2, og *Lykkens Gave*, Voldrofsvej 46) er opr. ¹/₁₂ 1908 paa Foranstaltning af Overværgeraadet til Modtagelse af Børn (fortrinsvis fra Kbh. og Frb.), der af Værgeraadene søges anbragt udenfor deres Hjem til midlertidig lagttagelse eller Ophold, indtil endelig Anbringelse kan ske. Frederikshøj (Bygningen opf. 1920, Arkt. Hilliger; Ejendomsskyld 225,000 Kr.) kan modtage 55 Drengene i 7-14 Aars Alderen, Lykkens Gave (Ejendomsskyld 70,000 Kr.) Drengene indtil 7 Aar og Piger indtil 16 Aar (ialt 45). Hjemmene har en fælles Bestyrelse paa 3 Medl. og ledes af henholdsvis en Forstander og en Forstanderinde.

Værgeraadsinstitutionens Børnehjem, Frederikssundsvej 305 (i Husum), er opr. ¹/₁₁ 1909 paa Initiativ af Overinspektøren for Opdragelsesanstalterne i Samarbejde med de københavnske Værgeraad som Hjem for svagelige Børn; 1921 flyttedes det fra Rosenvængets Allé til den nuværende Bygning, som tilhører Kbh.s Kommune; det har Plads til 18 Børn (fra 2-c. 18 Aar gl.). Egen Bestyrelse.

Værneforeningen for svagt begavet Ungdom, stift. 1915, har oprettet flg. Hjem: *Værnebo*, Kastрупvej 17, opr. 1919, med 11 Pl. for svagt begavede Piger over 14 Aar, som sysselsættes med Vask, Strykning og Syning i *Beskæftigelseshjemmet*, Øresundsvej 46 (aabn. 1916; ogsaa for Piger fra private Hjem, ialt c. 35 Elever). *Vaskeri og Hjem*, Støvringvej 8, Vanløse, opr. 1925, med 8 Piger fra 14 Aar. Desuden to *Beskæftigelseshjem for Drengene*, Nordre-Fasanvej 164 og Svanemosegaardsvej 9, Bagbygning, opr. 1920 og 1927, begge kun Daghjem med henholdsvis 7 og 10 Drengene fra 14 Aar, der beskæftiges med Børstebinding og Vævning.

Litt.: Oluf Skjærbæk, Fortegnelse over Institutioner til Værn for Børn og Unge, Kbh. 1927.

IV. Andre velgørende Institutioner.

Foreningen for Alderdomsfriløber, opr. ²⁰/₄ 1871, opfører Boliger til en billig Leje, der efterhaanden synker, saa Lejeren eller hans Enke efter en vis Tids Forløb bor frit. Foreningen ejer i Kbh. og Provinsen 7 Huse med 139 Lejligheder, vurderet til 446,000 Kr. Foreningen har desuden opr. Sygekassen af 1872.

Landsforeningen „Arbejde adler“ er stift. ⁸/₂ 1911 med det Formaal — gennem Oprettelse af Arbejdssherberger og Arbejdskolonier — at fremme Hjælpen til arbejdsløse ved at give dem Arbejde i Stedet for Almisser. Lokalforeningen for Kbh.-Frdbg. og Omegn har et Arbejdsherberg, Thorsgade 40.

Sømandshjemmet af 1884, Skt. Annæ Plads 20, opr. 1884 (Ejendommen købt 1897) af Athalie Rørby (Stifterinde af Kbh.s Kvindeforening for Mission blandt Søfolk), er et Afholdshjem paa kristelig Grund med Plads til 42 Logerende samt Læseværelse for Søfolk i Almindelighed.

Sømandshjemmet „Bethel“, Nyhavn 24 og 38, med Logis til 83 Søfolk, ejes af „Foreningen for Mission blandt Søfolk i Kbh.“, der ligeledes har indrettet et Hjem i N.-Frihavnsg. 93. Hjemmet bærer Kongens Navn efter Træskibet Bethelskibet, der fra ²¹/₁₀ 1879 laa fortøjet i Nyhavn ved Kongens Nytorv og anvendtes som Missionshus, og som fra ¹/₁ 1902 ejedes af ovennævnte Forening; det ophuggedes 1906.

Frelsens Hær, der har Hovedkvarter (Kontorer og Tempel) i Frederiksberg Allé 9, en Bygning i Kælder og 2 Stokv. med Mansard, ombygget 1915 for c. 55,000 Kr. (Arkt. Heinrich Hansen), driver bl. a. flg. Virksomheder i København: *Herberge for Mænd*, Saxog. 8, opr. 1895 i egen Ejendom med Kælder og 6 Etager, sen. udv. med en Sidebygning paa 5 Etager; Pl. til 230 Mænd; hertil hører Spisehus og Arbejdshjem (Pl. til 60 Mænd). 2 *Optagelseshjem for Mænd*, Ørnevej 29 (opr. 1897, 40 Pl.) og Tingvej 54 (opr. 1916, 35 Pl.), begge med Brændeforretning m. m., og en *Industriafdeling*, Tingvej 56 (opr. 1919, 10 Pl.). *Optagelseshjemmet for unge Piger*, Mariendalsvej 4, opr. 1892, kan optage indtil 18 Piger i Alderen 15-20 Aar. 2 *Vuggestuer*, Oehlenschlägersg. 3 (opr. 1896, 24 Pl.) og Thorsg. 50 (opr. 1893, 19 Pl.). Et *Pensionat* for unge, arbejdende Kvinder, Oehlenschlägersg. 3 (opr. 1916, 17 Pl.). Et *Understøttelseskontor*, sstds., opr. 1894, yder Hjælp til fattige Familier i Penge og Naturalier. Et Kontor for Arbejdet

blandt *døvstumme og blinde*, Gartnerg. 16, er opr. 1916, og den 1911 opr. Slumcentral (Sygeplejeafd.) blev 1914 delt i 3 selvstændige *Slumstationer*, Frederiksberg Allé 60 (Havehuset), Kapelvej 25 A og Ryesg. 56 C. Endv. findes Kontor for Fængselsbesøg (opr. 1912) og Eftersøgelseskontor (opr. 1894). — Udenfor København findes der 10 Slumstationer, i Gentofte, Aarhus, Aalborg, Horsens, Vejle, Kolding, Randers, Odense, Nykøbing F. og Rønne; 1 Mødre- og Spædbørnshjem i Hvidovre med Plads til 35 ugifte Mødre og 25 Børn; 4 Børnehjem: Gentofte, Pl. til 20, Kregme, Pl. til 16, Hvidovre, Pl. til 25, og St.-Magleby, som er Sommerkoloni med Plads til 110 en Maaned ad Gangen i 3—4 Md.; et Arbejdshjem i Aarhus og et i Horsens. (Se „Femogtyve Aar. Frelsens Hær“, Kbh. 1912).

Ensomme Gamles Værn er opr. 1910 af en privat Kreds med det Formaal at skaffe ældre, ubemidlede Mennesker Ophold og Forplejning under hjemlige Forhold. Foruden 7 Vinterstuer i lejede Lokaler i forskellige Bydele har Institutionen 3 faste Alderdomshjem (*Christianshavnshjemmet*, Prinsesseg. 47 A, *Store-Tuborg*, Strandvej 123 (Grundtvigs gamle Hjem), indv. ¹⁹/₁₁ 1915, og *Rahbeksminde*, Rahbeks Allé 15) med Plads til ialt 45 Gamle; desuden ejer den Krogholmgaard i Trørød (se II p. 299), hvor over 200 Gamle faar Sommerophold.

Kvindehjemmet, Læssøesg. 6 og 8 (tidl. „Herberg for hjemløse Kvinder“, paa Graabrødretorv), er opr. ¹/₂ 1902 af en Komité. Det virker mod billigt Vederlag som 1) *Natteherberg* for arbejdsøgende Kvinder, 2) *midlertidigt Hjem* for vordende Mødre, 3) *Vuggestue*, 4) *Folkehøkken* samt 5) *Asyl og Optagelseshjem* for Smaa børn. Ejendommen Læssøesg. 8 (Kælder og 5 Stokv., indviet ¹/₁₁ 1903) er vurd. til 40,000 Kr., og Ejendommen Læssøesg. 6, der senere er erhvervet, er vurd. til 50,000 Kr. Hjemmets Formue udgjorde ³¹/₁₂ 1927 c. 82,000 Kr. Det modtager betydelige Tilskud fra Staten, Kommuner og offentlige Institutioner. (Se Kvindehjemmet i Læssøesgade, Aarsberetn. 1927. Kbh. 1927).

Københavns Arbejdshjem, Amerikavej 24, er opr. ²⁰/₁ 1894 ved privat Initiativ som midlertidigt Opholdssted for arbejdsløse Mænd, der faar Arbejde, Ly og Føde, indtil de atter kan faa Beskæftigelse; 140 Pladser. Bygningen er i 2 Stokv. med Midtparti i 3 Stokv. Det bestyres af en privat Kreds af Mænd. Til Københavns Arbejdshjem er knyttet *Redningshjemmet „Nain“*, Amerikavej 24, opr. 1908, der afgiver Opholdssted paa nævnte Arbejdshjem for Mænd, som enten paa Grund af Alkoholisme, Alderdom eller meget ung Alder bør afsendes fra de øvrige Mænd. Bygn. (1 Stokv.) nummer 18 Enkeltmandsværelser og en 3-Vær. Bolig til Opsynet. (Se N. Dalhoff, „Københavns Arbejdshjem 1894-1919. Et Festskrift“, Kbh. 1920).

Marthaforeningen, stift. 1882, yder Hjælp til fattige paa Nørrebro (fortrinsvis i Brorsøns Sogn). Foreningen har opr. og ejer *Marthahjemmet*, Brohusg. 7-9 (indv. ²⁴/₃ 1886), hvor der findes Vuggestue, Børnehaven, Optagelseshjem for Børn, Fritidshjem (Arbejdsstuer) for skolesøgende Børn, Poliklinik for Børn, ambulans Sygepleje, Sygebespisning og Søndagsskole; til Hjemmet hører desuden et Feriehjem („Martha“) i Gilleleje. Foreningens Aktiver (incl. Ejendomme og Legatkapital) udgjorde ³¹/₁₂ 1927 c. 221,000 Kr.; Prioritetsgæld c. 50,000 Kr.

Redningshjemmet Enkrateia, Ole Nielsens Vej 5, opr. 1896 af en privat Kreds, ejes af Afholdsforeningen „det blaa Kors“, der nu benytter Hjemmet som Optagelseshjem med Plads til 15 Mand. De beskæftiges ved Gartneri, Brændehugning, mindre Flytninger, Tæppebankning m. m.

Skt. Johannes Gæstehjem, Ryesg. 28. Efter at det af Børnehjemsforstander Carl Petersen i 1896 oprettede „Herberg for Hjemløse“ var nedlagt i 1918, fortsatte Herbergets tidl. Forstander, N. Aagaard, Virksomheden i nogle Barakker paa et til det ny Militærhospital hørende Areal paa Nørrefælled. I 1925 erhvervedes den nuvæ. Ejendom (opf. 1877, Kælder og 1 Stokv.) fra det just da ophævede „Kbh.s forenede Børne- og Tjenestepigehjem af 1872“ tillige med en i 1901 opf. Tilbygning (Arkt. Alfr. Thomsen), tidl. anvendt til Lokaler for Skt. Johannes Sogns Menighedsarbejde. Hjemmet, der ledes af en Forstander i Forbindelse med en Bestyrelse paa 5 Medl., har Sengeplads (mod ringe Vederlag) til c. 100 hjemløse Mænd.

Hær og Flaade. Militære Etablissementer.

Da København er Landets Hovedstad, dets største og vigtigste By, indtager Hær og Flaade en betydelig Plads i dens Liv. Her findes Generalkommandoen, Generalstabten, Generalinspektørerne, Staben for Sjællandske Division og for de forskellige Korps m. m. Dens Garnison bestaar af Livgarden (1. og 2. Livgardebataillon), 1. Regiment (1., 15., 21. Bataillon), 4. Regiment (4., 17., 24. Batl.), Gardehusarregimentet, Trainafdelingen, 1. Feltartilleriregiment (1., 2., 8., 9., 10. Artilleriafdeling), 6. og 13. Artilleriafdeling af 2. Feltartilleriregiment, Kystartilleriet, Ingeniørtropperne (1., 2., 3. Pionerbataillon, Telegrafbatl.), Hærens tekniske Korps (Konstruktionsafd., Hærens Tøjhus, Hærens Rustkammer, Hærens Laboratorium), Flyverkorpsen, Arbejdstropperne, Sundhedstropperne, forskellige Skoler samt Landstormen (1., 2. Ball.). Byen rummer Flaadestationen, Flaaden og Orlogsværftet, Viceadmiralen med Stab, Københavns Sødefension, Skibsinspektionen, Søartilleriet, Søminevæsenet, Søtransportvæsenet, Skibsbygnings- og Maskinvæsenet, Flyvevæsenet, Kystudkigsvæsenet, Lodsvæsenet, Fyrvæsenet, Vagervæsenet, Redningsvæsenet, Søværnets Skoler, Søværnets Kaserne, Søværnets Magasiner og Værksteder, Søkvæsthuset, Søkortarkivet og Meteorologisk Institut.

Københavns Befæstning fra Landsiden. Idet der iøvrigt henvises til Afsnittet, der omhandler Byens Historie, vedrørende de ældre Befæstninger, skal kun Hovedpunkterne kortelig omtales her. Begyndelsen til Byens Befæstning blev gjort ved den af Absalon omkr. 1167 paa *Strandholmen* anlagte *Borg* (se p. 327); samtidig lagde han en *Jordvold* om Byens Grund. Paa Volden stod en Plankebefæstning og foran laa en lidet dyb Grav, hvorfra Voldens Jord var opgravet; den var tør undtagen mod V., hvor Peblingesøens Vand var indledet til Drift af Vandmøllerne. Denne Befæstning blev efter 1289 istandsat paany, rimeligvis blev bl. a. *Bytaarnet* opført paa Befæstningens østlige Hjørne ved Østergaard, men iøvrigt bevarede den nogenlunde uforandret til henimod Aar 1500, da Plankerne erstattedes med en Bymur ovenpaa Volden. Efterhaanden styrkedes Befæstningen ved Opførelsen af flere Taarne og Byporte. Ældst er *Smorhættetaarnet* ved Østerport, dernæst følger i 1510 *Hans Clavsens Taarn* „vesten ved Clare Mur“ o: ved Christian IX's Gade. Fra Tiden 1527-28 er bl. a. *Hanetaarnet* paa Nørrevold samt *Jarmers Taarn* ved Jarmers Gab (ved Skt. Pederstræde), hvis Ruin endnu er bevaret. I Aarene omkring 1530 forsynedes Bymuren paa Indersiden med en Jordvold, der lagdes op imod den. Med mindre Ændringer bevarede den middelalderlige Befæstning til 1607, da Chr. IV nedrev de gamle Bymure og lagde bastionære Volde og Grave omkring Byen og Slotsholmen, hvor Tøjhushavnen var bleven gravet i 1602-07 (se p. 578).

I 1618 sluttedes det nyanlagte *Christianshavns* Befæstning til Hovedstadens, og i 1620-44 suppleredes den med Forstædernes *Trenchementer* mellem Søerne og Stranden og ved Ladegaarden og Ravnsborg. Allerede i 1629 begyndte Chr. IV at inddrage et stort Areal N. for den daværende By til Bebyggelse, og Opførelsen af en ny *Østervold* blev paabegyndt tillige med *Skansen ved Skt. Anne* paa Citadellets Plads. Derved fik „den gamle By“ og dens Befæstning den Form, som den i Hovedlinierne bevarede indtil 1867. Arbejdet paa disse nye Fæstningsværker fremmedes kun langsomt, og ved Belejringen i 1658-59 var de endnu kun halvfuldendte. Efter Belejringen blev der i 1662 og følgende Aar foretaget betydelige Befæstningsarbejder ved Skt. Anne Skanse, der omdannedes til Citadellet Frederikshavn. Fra 1667 begyndte Stadens Kommandant Niels

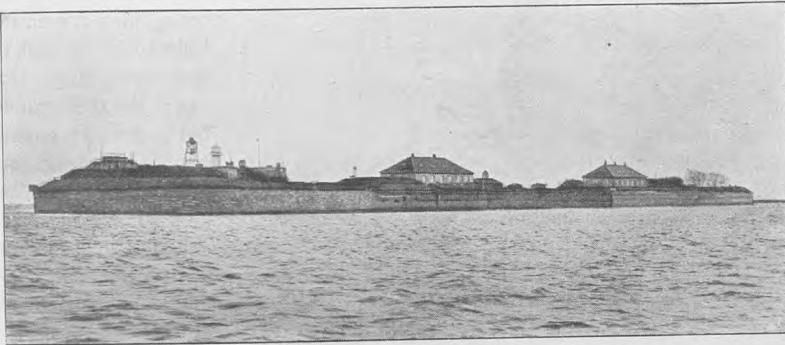
Rosenkrantz Arbejdet paa selve Byvolden. Øster- og Nørvold blev ombyggede og forstærkede. Vestervold blev omlagt fra Jarmers Bastion mod S., saaledes at Frederiksholmskvarteret mellem Volden og Slotsholmen kunde opfyldes. I Tilslutning til den nye Vestervold blev ogsaa Christianshavns Befæstning fremskudt og forstærket. Kun Chr. IV's Udenværker henlaa uændrede. Disse Arbejder var afsluttede i 1670'erne. I 1685 lod Chr. V anlægge en ny Vold fra Christianshavns Befæstning mod N. over Revshalegrunden, saaledes at Havneløbet og Toldboden indtil Citadellet blev sikret ved Befæstningen. Demarkationslinien lagdes langs Søerne (den blev forøvrigt i den flg. Tid flere Gange flyttet frem og tilbage, indtil den ved Reskr. af $\frac{3}{8}$ 1798 endelig fastsloges langs en Linie noget uden for Søerne). Efter Belejringen i 1700 blev Fæstningsværkerne, der da havde aabnbaret flere Mangler, udbedrede i Løbet af de flg. Aar. Det var dog i alt væsentligt med Fr. III's og Chr. V's Befæstning, at København værgede sig i 1807. Efter Bombardementet 1807 opkom atter Tanken om en ydre Befæstningslinie langs Søerne, og 1809 foreslog en Kommission, der var nedsat for at gøre Forslag til Forbedring af Befæstningen, en ny Befæstningslinie endnu længere ude, nemlig uden om Frederiksberg Slot og Lygten til Øresund; men Planen kom ikke til Udførelse hverken dengang eller senere, skønt den fremsattes flere Gange i Løbet af 19. Aarh.s 1. Halvdel. Demarkationslinien, som 1810 var bleven flyttet ud til Falkonerallé og Jagtvej, blev ved Lov af $\frac{1}{1}$ 1852 atter flyttet ind til Søerne, hvor den fulgte deres indre Side samt en Linie fra Sortedams Søs østl. Hjørne ad Citadelsvej til Øresund og en Linie fra Skt. Jørgens Søs sydvestl. Hjørne til Kalvebodstrand; paa Amagersiden fulgte Linien væsentlig Byens Grund. Derved var faktisk de gamle Fæstningsværker opgivne; det var kun et Tidsspørgsmaal, naar de helt skulde falde, og efter at Portene var forsvundne i Aarene 1856-59, blev Fæstningsarealerne fra Kalvebodstrand (Rysensteens Bastion) til Østerbrogade (Grønlands Bastion) ifl. Lov af $\frac{6}{6}$ 1867 afstaaede til Kommunen, ved Kontrakt af $\frac{20}{10}$ 1869 (fra $\frac{30}{6}$ 1870), mod at denne betalte til Statskassen 360,000 Rd., gav Afkald paa aarl. Ydelser af Statskassen paa 39,829 Rd. og overtog Udredelsen af en aarl. Afgift paa 6000 Rd. Her opstod saa Voldkvartererne. Den Del af Fæstningsterrænet, ialt c. 19 ha, der laa mellem Østerbrogade og Sundet (Østre Glacis), blev overdraget Byen, da Kystbanen og Østbanegaarden anlagdes, jfr. Overenskomst af $\frac{4}{3}$ 1893 og Lov af $\frac{8}{6}$ 1894. Tilbage staar endnu kun, foruden Citadellet og en Bastion af Østervold, den gamle Befæstningslinies Hovedvold paa Amager fra Kalvebod Bastion til Batteriet Sextus og dens Udenværk, Enveloppen, fra Amagerbrogade til Quinti Lynette.

Kbh. var saaledes fra Midten af 19. Aarh. en aaben By mod Landsiden. Men lang Tid hengik der ikke, inden der fremsattes Forslag om en ny, tidssvarende Befæstning. Af en i 1872 nedsat Forsvarskommission blev der foreslaet en Befæstning, som skulde bestaa i en Voldlinie fra Kalvebodstrand over Valhøje ved Valby til Hellerup, og en Række fremskudte Forter i Linien Spanagergaard, Islevhus, Buddinge, Jægersborg. Men Rigsdagen gik ikke ind paa dette ligesaa lidt som paa et i 1879 fremsat, noget ændret Forslag: en Voldlinie fra Køge Bugt fra V. for Avedøre og Brøndbyøster til Utterslev Mose og derfra mod Ø. til Øresund, i Forbindelse med Forter fra Husum over Lyngby. Da dette Forslag i en noget, ændret Skikkelse atter forelagdes i 1883 og heller ikke kunde gennemføres, greb Regeringen til den Udvej at skaffe de fornødne Midler ved provisoriske Finanslove i Aarene 1886-93. — Befæstningen, som hovedsagelig tilendebragtes i disse Aar, bestaar af en henved 15 km lang sammenhængende Voldlinie, Enceinten, fra

Køge Bugt til Utterslev Moses vestl. Udkant samt paa Nordvest- og Nordfronten en Række Forter. *Enceinten*, der gaar i en flad Bue mellem Brøndbyvester og Brøndbyøster og V. og N. om Husum, bestaar af 23 Fronter, sikret ved en vaad, bred Grav. Venstre Fløj støttedes af et Kystbatteri ved Avedøre (se II p. 306). Forterne er: *Gladsaksefortet* og *Bagsværdfortet* (se II p. 269), *Lynghbyfortet*, S. for Lynghby Sø, og *Fortunfortet* (II p. 289), *Garderhøjfortet*, NV. for Jægersborg (II p. 276), og endelig *Christiansholmsbatteriet* (II p. 285). Ved Sundet laa desuden til Sikring af Frontens højre Fløj *Hvidørebatteriet*. Alle Forterne var Panserbatterier. Endnu fandtes i anden Linie de aabne Batterier *Tinghøj-*, *Buddinge-* og *Vangedebatterierne* samt *Bernstorff-* og *Gentoftebatterierne*. Tillige kunde der paa Nord- og Nordvestfronten iværksættes en Oversvømmelse. Længden af den indre Befæstningslinie fra Avedøre til Hvidøre var c. 26 km. Omkostningerne ved Anlægget har været c. 19½ Mill. Kr. (heraf har Foreningen „Fædrelandets Forsvar“ bidraget c. 1½ Mill. Kr.). Ved Loven af 31/3 1922 er Københavns Landbefæstning nedlagt, og Byen er atter aaben mod Landsiden.

Søbefæstningen. Allerede i 1510 omtales Anlæg af en Skanse paa *Bremerholm*; senere nævnes et Batteri ved *Krabbeløkke*, Flaadens Ankerplads ved Holmens nordøstlige Side; da Chr. IV foretog sin store Udvidelse af Byen og Havnen mod N., opførte han Blokhuse paa begge Sider af Havneindløbet og lukkede yderligere Indsejlingen med en lang Række af nedrammede Pæle, Estakader, mod Ø. hen over Revshalegrunden; ogsaa *Skt. Anne Skanse*, N. for Havneindløbet paa Kastellets Plads var et væsentligt Led i Havnens Forsvar; Fr. III forstærkede Søforsvaret ved Opførelsen af *Kastellet* i 1662-63. Efter at Flaaden i Chr. V's Tid havde faaet sit Leje i Hukken Ø. for Toldboden, hvor det endnu er, sikredes Lejet ved en Vægtergang med tilhørende Batterier; bl. a. *Neptunus*, bygget paa et sænket Orlogsskib af samme Navn. En yderligere Sikring fik Flaaden ved Forlængelsen af Christianshavns Vold mod N. ud over Revshalegrunden i Aarene efter 1685. Den nordligste Bastion opnævntes efter Kongen Christianus Quintus og kaldes nu sædv. *Quintus*. Da man 1713 frygtede Angreb fra en engelsk-hollandsk Flaade, blev der paa Schoutbynacht O. Judichærs Forslag paa Revshalegrundens Nordende ned-sænket 3 Orlogsskibe, af hvilket det ene hed „Tre Kroner“, medens nogle andre Skibe samt en flydende Dok ned-sænkedes paa en sydligere Grund. Det blev den første Begyndelse til Batterierne *Trekroner* og *Prøvesten*, hvilke dog atter sløjfedes henhv. 1731 og 1767. I Chr. VI's Tid forøgedes Orlogsværfets Forsvar ved Udvidelse af Batteriet *Neptunus*, der herefter kaldtes *Christianus Sextus*, nu *Salutbatteriet Sextus*. Da man imidlertid indsaa Nødvendigheden af et Forsvar for Reden, blev det 1767 besluttet paa Forslag af Fr. Danneskjold-Samsøe at anlægge 7 Jordbatterier ude i Søen paa begge Sider af Inderreden; men til Udførelse kom dog kun en mindre Del af det nuv. Batteri *Lynetten*, der udvidedes 1777-80. Saa foreslog en 1777 nedsat Defensionskommission i 1784, at der skulde anlægges 3 nye Værker: et nyt *Trekroner*, c. 3 km fra det tidligere Sted (Sporene af dette, „Gamle Trekroner“, ses endnu), et nyt *Prøvesten*, c. 2,8 km NV. for det tidligere (dets Spor ses ogsaa), og et Fort paa Grunden *Stubben* N. for *Trekroner* paa den anden Side Kronløbet, der fører ind til Inderreden. Disse Arbejder ansloges til at ville koste 1½ Mill. Rd., hvoraf 273,000 til *Trekroner*; men kun det sidste blev paabegyndt, og Arbejdet gik endda saa langsomt, at det først blev færdigt 1827 (1801 havde det allerede kostet 356,000 Rd.). Belært af Erfaringen ved Englændernes Besøg foreslog Defensionskommissionen (der først opløstes 1865) i 1801 at anlægge 4 nye Værker foruden *Trekroner*; men heller ikke det

blev til noget, og man nøjedes med at sætte 3 Lineskibe paa Grund ved Prøvesten og indrette et Batteri der, som dog snart forfaldt, saa at man 1828 maatte sælge de 3 Værker til Ophugning. I 1853 tiltraadte Kommissionen et nyt Forslag om 4 Værker: Prøvesten, et sydl. og et nordl. Mellemfort og et Fort paa Stubben, hvilket vedtoges ved Lov af $\frac{31}{8}$ 1858 med en Bevilling af 3,8 Mill. Rd. Men da det nye riflede Skyts netop da blev indført, blev Planen indskrænket, saa at kun *Prøvesten* og det sydl. *Mellemfort* opførtes i 1859-63, ligesom *Trekroner* ombyggedes 1865-67, medens et nyt planlagt Fort paa Middelgrunden opgaves; da Arbejderne var færdige 1868, havde de kostet over 1,7 Mill. Rd. Senere blev der foretaget Arbejder for at forstærke Forterne paa Grund af Skytsets stadige Udvikling, saaledes navnlig 1871-72, 1875-76, da det under Chr. VII anlagte *Strickers Batteri* paa Amagerkysten blev ombygget, 1880-82, da *Kalkbrænderibatteri* opførtes,

Fortet Trekroner.

og 1898, da *Trekroner* forstærkedes. I 1886-88 byggedes de to *Kystbatterier* ved *Charlottenlund* og *Kastrup*, og i 1890-95 *Middelgrundsfortet* paa Middelgrundens Nordspids. Fortet med Havn er dækket af en Bølgebryder og indtager et Areal af c. 7 ha (selve Fortøen er c. 4 ha). Ved Loven af $\frac{30}{8}$ 1909 blev det vedtaget at udbygge Søbefæstningen yderligere, og i Aarene derefter opførtes *Taarbækfortet* i Jægersborg Dyrehave V. for Taarbæk, *Flakfortet* paa Saltholm Flak, *Saltholmsbatteriet* paa Saltholms Vestkyst, *Dragørfortet* tæt S. for Dragør og *Kongelunds-batteriet* tæt ved Aflandshage paa Amager. Ved Loven af $\frac{7}{8}$ 1922 blev Hvidørebatteriet, Mellemfortet, Prøvesten, Kalkbrænderibatteriet, Strickers Batteri og Kastrupbatteriet nedlagte som Fæstningsværker. *Trekroner* omdannedes til Projektørstation og Lynetten til Kommandostation for Søforternes Forsvar. Søbefæstningen bestaar herefter af *Taarbækfortet* og *Charlottenlundfortet*, *Middelgrundsfortet*, *Flakfortet*, *Saltholmsbatteriet*, *Dragørfortet* og *Kongelunds-batteriet*, samt af *Trekroner* og *Lynetten*. Paa *Trekroners* Kasematbygning er der 1869 rejst et hvidt, rundt 12 m højt Fyrtaarn, desuden er der to faste, røde Ledefyr og Taagesignal. *Middelgrundsfortets* Fyrtaarn er c. 12,5 m højt, desuden findes Taagesignal. *Flakfortets* Fyr er c. 5,4 m højt.

Orlogsværftet og Flaadestationen. Allerede under Kong Hans var der et *kgl. Skibsværft* paa Bremerholmen, formodentlig i Omegnen af den ældste Ankersmedie, nu Holmens Kirke. Senere, efter at Byens Befæstning af Chr. III og Chr. IV var ført ud over Holmen, Holmens Kanal var denne Befæstnings Voldgrav, flyttedes Værftsvirksomheden mere og mere til den Del af Holmen, som laa udenfor

Volden, og det er kun den Del, der ned mod vor Tid bevarede Navnet Bremerholm. Der opførtes allerede i Fr. II's Tid den lange Reberbane paa Fladvandet N. for Holmens Kyst; Rester af dens nordlige Endepavillon, Sejlluset, bygget 1579 af Hans Stenvinkel den ældre, og af den tilstødende Del af Reberbanebygningen findes endnu paa Charlottenborgs Grund (se p. 369). Her byggede Chr. IV den store Smedie S. for nuvæ. Nationalbanksbygning, og Flaaden fik sit Leje ved Holmens Nordøstende, ved Bugten *Krabbeløkken*, der var den tiloversblevne Rest af det gamle Løb mellem Bremerholmen og Byens Kyst. Disse Bygninger og Flaadelejet ses paa Billedet af København fra c. 1611.

Efter at Chr. IV havde udvidet Byen nordpaa, anlagt *Skt. Anne Skanse* og Told-

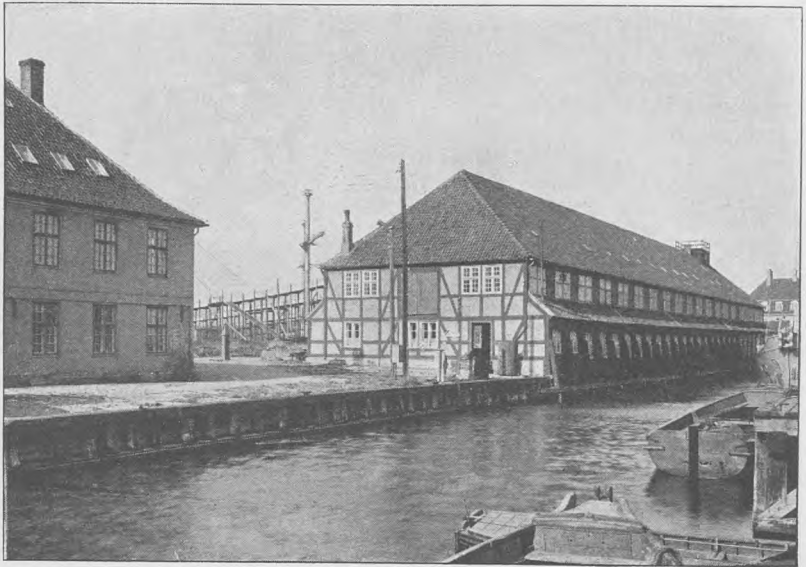

Orlogsværftet. Hovedvagten.

boden og dækket Indsejlingen til Havnen ved Estakader og Batterier, blev der en Mulighed for at udnytte den dybe Bugt Hukken i Revshalegrunden tæt S. for Estakaderne, og da Pladsen blev for ringe i Krabbeløkken, og Skibenes Dybgaaende voksede, besluttede man sig i 1680 til at flytte Flaadelejet til *Hukken*, og her findes det endnu. Det er adskilt fra selve Havneløbet ved en Flydebro, „Hønsbroen“, der fortsættes af en Række Fortøjningspæle (med en Afstand af c. 25 m), mellem hvilke der er anbragt nogle svære, sammenkædede Bjælker, og fra Yderhavnen ved en lang Brobygning, der dels bestaar af en fast Dæmning, *Elefanten*, dels af en fast Pælebro; mod N. er Pælebroen afbrudt og Delene indbyrdes forbundne ved en c. 50 m lang Pontonbro, der kan aabnes, hvorved der tilvejrbringes et Løb, *Nyløb*, for Flaadens Skibe. Passagen mellem Orlogsværftet og Toldboden gik oprindl. ad Toldbodbommen, en Flydebro, der kunde svinges tværs over Havneløbet; men efter Udvidelsen af Indsejlingen i 1923 besørges Overfærgningen ved Hjælp af en Rofærge. Mod S. naar Flaadelejet til Christianshavn. Ø. for Lejet ligger 4 Holme, der er indvundne ved en i 1685 paabegyndt Opfyldning af Revshalens lave Grunde, der i sin Tid dannede den naturlige Beskyttelse for Havnen. De 4 Holme, *Nyholm*, *Frederiksholm*, *Dokø* og *Arsenalø*, paa hvilke de til Flaaden hørende Værksteder, Magasiner osv. findes samlede siden 1859, da Gammelholm bestemtes til Bebyggelse, er omgivne af sejlbare Kanaler og indbyrdes forbundne ved Bro eller Dæmning. I 1887 er endvidere inddraget en Del af Quintus' og Charlotte Amalies Bastion under Orlogsværftet til Brug for det passive Søminevæsen. Mellem Nyholm og Charlotte Amalies Bastion fører en Klapbro (fornytt i 1900). Et Næt af Spor letter Forbindelsen mellem de forskellige Anlæg; over hele Værftet er der indlagt Vand og Gas fra Byens Værker, medens

Indsejlingen til Havnen ved Estakader og Batterier, blev der en Mulighed for at udnytte den dybe Bugt Hukken i Revshalegrunden tæt S. for Estakaderne, og da Pladsen blev for ringe i Krabbeløkken, og Skibenes Dybgaaende voksede, besluttede man sig i 1680 til at flytte Flaadelejet til *Hukken*, og her findes det endnu. Det er adskilt fra selve Havneløbet ved en Flydebro, „Hønsbroen“, der fortsættes af en Række Fortøjningspæle (med en

vagt med et Taarn, der afsluttes af en Kongekrone. Nær ved Hovedvagten staar den 1746 rejste, mægtige Mastekran, der nu vedligeholdes som Sømærke; paa Kranen er i Novbr. 1904 anbragt en korslignende Mast, der benyttes til Stormvarselsignaler; i den øverste Del af Kranbygningen er der Vandbeholder til Vedligeholdelsen af Vandtrykket paa Nyholm. Bag Kranen ligger den saakaldte Planbygning (opf. 1748, ombygg. 1913). S. for Kranen findes de 3 Beddinger, hvor de fleste af de danske Krigsskibe er byggede i de sidste Par hundrede Aar, ligesom Ophalingsbeddingen til Reparationer; de 3 Beddinger er nedlagt 1927, medens Ophalingsbeddingen holdes i Reserve. Foruden Oplagshuse, Værksteder og Kontorer, delvis af betydelig Ælde, findes endnu paa Nyholm det nedlagte Skibsbyg-

Orlogsværftet. Gl. Kontor og Spanteløftet.

ningsværksted samt Officersskolen i de tidligere Takkelagehuse. — S. for Nyholm ligger *Frederiksholm*, 17,7 ha (ligesom de to næste først opstaaet i Beg. af 18. Aarh.), hvor der bl. a. findes Værftets største Smedie (opf. 1862) med de mægtige Damphamre, det nye Maskinværksted (opf. 1916), Kedelsmedie, Støberi, Hovedmagasinet, Beklædningsmagasin, Takkelværksted, Tømmer-, Snedker- og Baadebyggerværksted, Montageværksted for Flyvemaskiner, Vagervæsnets Magasiner, det kgl. Teaters Kulissemagasin samt Modelkamret med en interessant hist. Samling af Skibsmodeller fra ældre og nyere Tid lige op til vore Dages nyeste Konstruktioner; den ældste Model er fra 1670, men i øvrigt er meget faa fra Tiden før 1690. Her findes ogsaa Flaadestationens og Orlogsværftets Kontorer, endv. Flaadens Idrætsbane og Gymnastikhus og Flaadestationens Radiostation (bygget 1908, siden udvidet). — V. for Frederiksholm ligger den 3. Holm, *Dokø* (eller *Ankerø*), 5,5 ha, paa hvilken bl. a. er den 1854-58 byggede, murede Dok, der i Slusen har en Bredde af 18 m og en Dybde af c. 6,5 m, og som kan optage Skibe af indtil 86 m Længde. Skibsværftet er nu i det væsentlige henflyttet til Dokøen, hvor der i 1925 er opf. 2 Beddinger med Kranbaner, Skibsbygningsværksted, Træbearbejd-

ningsværksted og Værktøjsmagasin. Her findes endvidere Flaadens Vadskeri og Kuloplaget. — Paa den sydligste Holm, *Arsenalø*, 11,5 ha, findes det store, 1742-46 opførte Arsenal (to Hovedbygninger med en paa Buer hvilende Forbindelsesbygning) med Søartilleriets Kontorer, søkrigshistorisk Museum og Vaabensamling, Artilleriværksted, Proviantmagasin, Fyrmagasin og kemisk Laboratorium, opf. 1916. Ved Indgangen til Holmen fra Prinsessegade ligger Værftsbrovagtens*). — Paa flere af Bastionerne paa Volden ud til Søen findes Krudttaarne og Krudtmagasiner; i Quintus har Søminevæsnet, der oprindl. oprettedes 1870 som Underafd. af 1. Ingeniørbataillon og bestod af det aktive og det passive Søminevæsen, sine Magasiner og Værksteder. Udfor Quinti Lynetten er paa et opfyldt Areal i 1916

Dæksofficerselevskolen.

anlagt Flyvebaadsstationen med Værksteder og Hangarer (senere udvidet). (Se H. Degenkolv, Oplysn. om Orlogsværftet, Kbh. 1894, og s. Forf., Gammelholm i ældre Tid, Kbh. 1895. G. Zachariae, Orlogsværftet, i Før og Nu, Supplementsbind. H. Hansen, Søminevæsenets Hist. 1878-1928, Særtr. af Tidsskr. f. Søvæsen 1928).

Af andre Bygninger, der uden for Værftet henhører under Flaaden, nævnes her: **Søkvæsthuset**, Overgaden o. Vandet, oprindl. Hospital for de i Krigen kvæstede, bestaar af 5 Bygninger: 1) det tidligere, 1754 opførte Opfostringshus, se p. 470, 1777 indrettet til Søkvæsthus, nu Dæksofficerselevskolen; den ligger ud mod Overgaden og er i Kælder og 2 Stokv. med Fronton og brudt Mansardtag; den benyttedes i mange Aar til Kaserne for de værnepligtige. 2) Det tidligere Fattighus; Huset, som senere indrettedes til Kontor og Embedsboliger, brændte

*) Arsenalø hørte oprindeligt sammen med den mod V. liggende mindre Holm *Christiansholm*. Denne opstod ved Opfyldning i 1695 og kaldtes *Motzmans Plads* efter Kapt. J. C. M., som fik Lov til at anlægge en Kølhalingsplads der; 1714 gik Pladsen over til Krigshospitalet, der i 1723 solgte den til Søetaten for 2000 Rd.; under Chr. VI anlagdes den egentlige Arsenalø, og begge Øerne kaldtes tils. Christiansholm; paa den mindre havde Flaaden i sin Tid Oplag af Kanoner m. m.; 1866 solgte Staten den til private for c. 300,000 Rd.; fra 1896 ejes den helt af Christiansholms Fabrikker.

1838, men genopbyggedes straks efter; det er i Kælder og 3 Stokv. og benyttet til Kontor og Bolig for Viceadmiralen m. fl. Ved et 1789 opf. Vadskehus forbindes denne Bygning med 3) Bygningen i Baadsmadsstræde, opf. 1780 til Sygehus, i Kælder, 2 Stokv. og Mansard. 4) En Bygning, 1 Stokv. (vistnok oprindl. hørende til Opfostringshuset), er nu Portnerbolig. 5) Gartnerboligen, Kælder og 1 Stokv., opf. 1842, er nu udlejet*).

Nyboder, mellem Fredericiag., St.-Kongensg., Ø.-Voldg. og Rigensg., Boliger for Søværnets faste Mandskab („Holmens faste Stok“). Kvarteret danner et Kom-

Nyboderhuse og Suensons Monument.

pleks af smaa, dog nu næsten alle to Stokv. høje Huse, og er grundlagt af Chr. IV, idet „Skipperboderne“, som laa mellem den nuvæ. Holmens Kanal og Nicolai Kirke omkring Admiralgaarden, var utilstrækkelige (Navne som Hummergade og Laksegade minder endnu om Slægtskabet med Holmen). Boligerne, der oprindeligt kaldtes „Kongens de ny Boder“, „Baadsmadsboderne“ eller „Skt. Anne By“, senere ogsaa „Matrosboderne“, opførtes 1631-41 paa et Areal af c. 10 ha mellem Klerkegade (da Lavendelstræde), nuværende Rigensgade, Suensonsgade (da Elefantgade) og St.-Kongensgade og havde c. 600 Lejligheder i 20 Dob-

beltlænger. Gadenavnene,

*) Allerede Chr. IV havde oprettet et *Baadsmændenes Sygehus* i „Holmens Laage“ : ved Indgangen til Holmen paa Hjørnet af Holmensgade og Holmens Kanal (Matr. Nr. 256), men i 1628 flyttedes den til rummeligere Lokaler i en Nybygning „bag Montem“ : ved Nordenden af Lille-Regnegade (Matr. Nr. 184). Ved kgl. Resol. af ^{10/8} 1658 fik det Navnet *Kvæsthuset* og fik herefter sin Plads i Sejlskibet for Enden af Reberbanen paa Bremerholm (nu paa Charlottenborgs Grund); senere havde det Lokale i Børnehuset paa Christianshavn og i Guldhuset (se p. 513), men i 1680'erne flyttede det, efter at have faaet en ny Fundats i Juni 1682, til sin egen nye Bygning i Kvæsthusgade (nu det forenede Dampskibsselskabs Bygn., se Afbild. i Bruun, Kbh., II p. 289), til hvilken Grundstenen lagdes ^{20/5} 1684. Kvæsthuset var fra Beg. baade for Hær og Flaade, men ved Forordn. af ^{17/1} 1690 og ^{19/5} 1697 blev det udelukkende for Søetaten (medens Hæren fik sit eget, Krigshospitalet), og det fik efterhaanden mere Karakter af et Hospital og Fattighus. Efter at det i 1777 var flyttet til sin nuv. Plads, forhøjedes Fattigbygningen, fortælles der, 1779. Efter at Søetatens Hospital var blevet taget i Brug i 1806 (se p. 513), blev de svageste og mest trængende indlagte paa Søkvæsthuset; men fra 1816 ophørte det at være Sygehus. Efter Børnehusets Brand i 1817 blev Hovedbygningen indrettet til Straffeanstalt for Kvinder og Sidefløj for Mænd. Det tidl. Søkvæsthusfond (thvorunder Assistenthuset, hvis Indtægter fra 1753 overlodes Søkvæsthuset) blev fra 1851 henlagt til den alm., nu ophævede Invalidefond (se under Assistenthuset).

var i 1, de andre næsten alle i 2 Stokv. Kvarteret, der efter den sidste Udvidelse var c. 13,8 ha, er ved Bortsalg 1853-78 blevet indskrænket til mindre end det halve, og der er foruden mange Privathuse opf. flere større Bygninger, som Skt. Pauls Kirke og gl. Frimurerloge. Ogsaa den p. 440 nævnte Kadetskole findes her. I 1886-93 ombyggedes de daarligste, deribl. alle Chr. IV's Huse (med Undtagelse af en Længe i Nuvær. Skt. Paulsg.), som to Stokv. høje Arbejderboliger, ligesom der er gjort en Del for at forbedre de ældre. Endelig er der 1903 opf. en Bygning i Kælder, 3 Stokv. og Mansard ved Skt. Pauls Kirkeplads paa den gl., nu nedrevne Materialgaards Plads. Den gl. Vagtbygning er restaur. og indrettet til Bolig for en Opsynsmand ved Bygningen, der indeholder Embedsboliger og Lokaler for Lægekonsultation og Kassation. Nyboder har sin egen Administration og sin egen Kommandant. Nogle Nybodershuse mellem Fredericia- og Olfert Fischers Gade er overladt til Boliger for Underofficerer af Hæren. (H. D. Lind, N. og dets Beboere, Kbh. 1882. Se ogsaa Fra Ark. og Mus. II p. 177 og „Archit.“ 1901 p. 181). — I Nyboder findes to Monumenter: *Chr. IV*, Broncestatue af V. Bissen, paa høj Granitsokkel, afsl. ^{29/7} 1900, og et Mindesmærke for Sejrherren ved Helgoland, *E. Suenson*, bestaaende af en Buste paa en høj, med Skibsnabler prydet Granitsokkel, ved Hvis Fod en Løve af Bronze, af Th. Stein, afsløret ^{9/5} 1889.

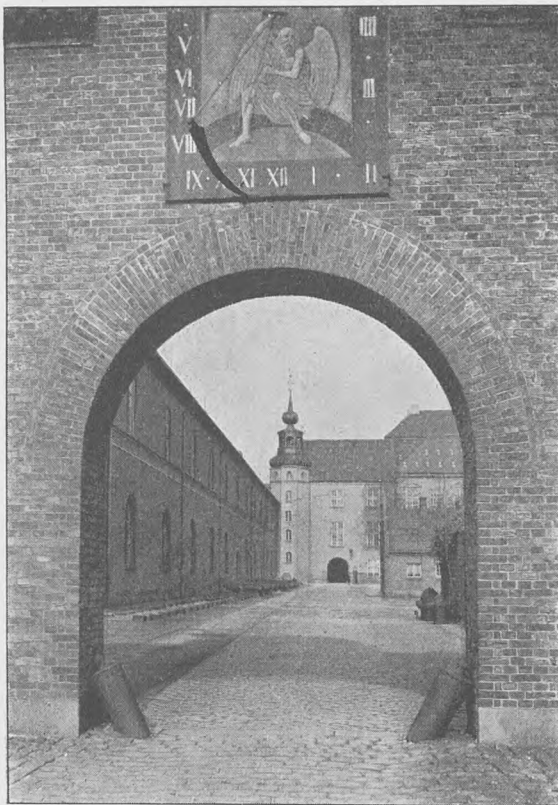
Om **Søkartarkivet** se p. 482.

Christian IV's Tøjhus, paa Slotsholmens sydøstlige Del, opførtes 1598-1611 paa opfyldt Terræn Ø. for Københavns Slot som det første af Kongens store Byggearbejder. Planen dertil skyldes sikkert Chr. IV personlig. Hans Medhjælper var Bygmester Bernt Petersen. Begyndelsen gjordes med selve *Tøjhusbygningen* („Lange Tøjhus“), der er 163 × 25 m med Mure, som i underste Stokv. er 3,45 m tykke, hvilende paa en 3 m dyb udtrappet Murfod. Tagetagen og øverste Stokv. ødelagdes ved en Brand 1647, men genopførtes i den tidl. Skikkelse af Fr. III. Resultaterne af en misforstaaet Restaurering 1862 af Prof. Nebelong er fjernet 1921 af Slotsarkt. Thorvald Jørgensen. Spiret paa Trappetaarnet, der afviger noget fra det oprindelige, opsattes efter Branden først i 1680. Underste Stokv. har to jævnsides løbende Rækker af 17 Krydshvælvinger, der hviler paa 3,3 m høje, firkantede Piller af Sandstenskvadre. 2. Stokv. (Rustkammersalen) danner eet Rum med gipset Loft, tidl. Bjælkeloft. Bygn. rummer nu Tøjhusmuseet (se ndfr.). Parallelbygningen, *Proviantgaarden*, af samme Længde, men smallere, har hvælvet Kælder og 2 Stokv., hvoraf det nederste ligeledes er hvælvet. Oprindelig Hærens og Flaadens Forraadsmagasin, indeholder det nu Generalstaben og Hærens Arkiv, Geodætisk Institut samt Matrikulsarkivet. Bygningen er to Gange hærgnet af Brand, ^{11/5} 1626

Chr. IV's Statue.

og ²⁰/₁₁ 1719. Ved den sidste Brand ødelagdes ogsaa den ene af Komplexets østlige Bygninger, *Galejbygningen*, for Flaadens mindre Skibe, senere Bageri-bygning, derefter Seletøjsmagasin og til Slut Værkstedsbygning i Geværfabrikken. Dens Hvælvinger er nu Avismagasin m. m. i det kgl. Bibliotek. Ø. herfor laa „Kongens Vedhave“, Slottets Brændselsoplag. Den anden af de østlige Bygninger, *Svovlhuset* (Laboratorium for Fyrværkeri), forsvandt ved Branden 1647, der opstod

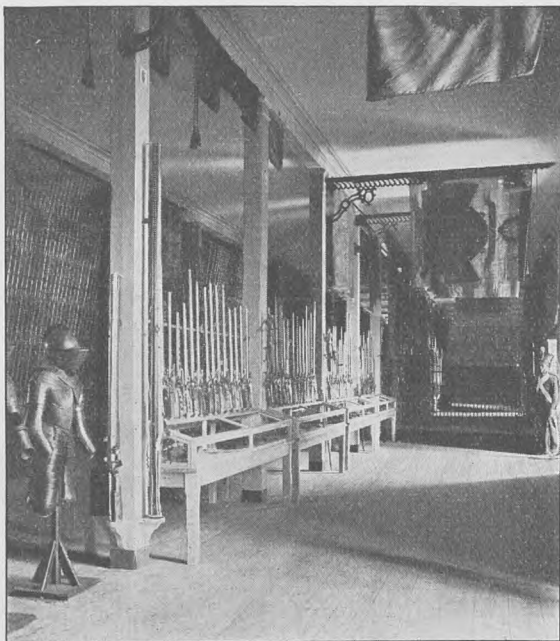
Chr. IV's Tøjhus set gennem Klokkeporten.

1769 opførtes en Værkstedsbygning langs Havneindløbets Sydside (nu nedrevet), og efter Havnens Tilkastning 1867-68 byggedes en Række Værkstedsbygninger paa Grunden til en Geværfabrik, der i Tiden 1888-1906 successive flyttedes til Islands Brygge. Pladsen Ø. for Tøjhusbygningen har bevaret Navnet „Søbatteriet“; herfra prøveskød Chr. IV sine nye Kanoner. Paa Terrænet SØ. for Tøjhusbygningen laa fra de ældste Tider en Værkstedsbygning („Blikhuset“) vinkelret paa Tøjhuset, samt i Tidens Løb skiftende Magasinbygninger (Pontonhus m. m.). Paa Blikhusets Plads opførtes 1862 af Nebelong en Kontorbygning, der nu rummer Artillerigeneralens og Tøjhusmuseets Kontorer samt Artilleriets Bibliotek. S. herfor ligger *Chr. IV's Bryghus*, oprindl. en Hjørnebastion i Slotsholmens Befæstning. Efter en Brand ⁸/₆ 1767 forlagdes Bryggervirksomheden til den anden Side af Frederiksholms Kanal, og det tidl. — i samme Skikkelse genopførte — Bryghus benyttedes til skiftende

her. Vestfløjen i Komplexet paabegyndtes 1614, men fuldførtes aldrig. Alle Bygningerne omsluttede en Havn, hvis Begrænsningsmur mod lange Tøjhusgaard endnu delvis er bevaret. 1665-73 opførtes paa den projekterede Vestfløjs Plads en Bygning for Feltartilleriet, som i 1. Stokv. indrettedes til det kgl. Bibliotek, i 2. Stokv. til Kunstkamret. Mellemrummene mellem denne Bygning og de to lange Længer udfyldtes senere med Gehejmearkivet (1719) og „den zuberske Tilbygning“ (1780). I denne Komplexets Vestfløj findes nu Rigsarkivet. Ved den vestl. Havnemur opførtes efter 1700 to mindre Bygninger, der længe rummede Artilleriets Administration og Arsenalretten, nu Fængselsvæsenet og Statsskovvæsenet.

Magasiner for Hær og Flaade, nu for Inventariedepotet. Paa Pladsens vestlige Del, Prins Jørgens Ridebane, byggedes 1668 *Staldmestergaarden* (ombygget 1703), nu Undervisningsministerium, Kirkeministerium, Christiansborgs Slotsforvaltning m. m. **Tøjhusmuseet** er ved kgl. Res. af ²¹/₃ 1928 opstaaet ved Sammensmeltning af tidligere militære og private Samlinger: Den historiske Vaabensamling, den hist. Munderingssamling, Artilleriets Modellsamling, Instrumentsamling og Tegnearkiv, Inventariedepotets hist. Samling, det tidl. Prøvekammer m. fl. Desuden er en Del af det kgl. Geschirrkammer deponeret deri. *Den historiske Vaabensamling* dannedes

1830-38 af det kgl. partikulære Rustkammer (der atter var opstaaet af de tidl. Rosenborgsamlinger: Kunstgeværkammeret, det gl. Kaardkammer og Rustkammer over Regaliekammeret) og det oldenborgske Rustkammer (ført til Danm. 1692). Desuden indlemmedes 1852 det holstenskgottorske Rustkammer, som erobredes i 1714 i Tønning, og i 1864 Dele af Fr. VII's private Vaabensamling. Desuden indgik i Samlingen ældre Militærvaaben, baade Kanoner og Haandvaaben, samt danske og erobrede Faner. *Tøjhusmuseet* rummer i det hvælvede Underrum, hvor ogsaa Chr. IV's „romerske Vægt“

Tøjhusmuseet, Geværsamlingen.

er opstillet, en omfattende Samling Kanoner fra Tiden c. 1380 til Nutiden samt Modeller baade af Kanoner, Affutager og Køretøjer. Af fremtrædende Skyts skal nævnes et Middelalderfund fra Anholt Rev (optaget 1847), to Kanoner fra 1633 med det oldenborgske Stamtræ, to Kanoner og en Morter, støbt 1708 i Venedig som Gave til Fr. IV, Kanoner fra Ivar Huitfeldts Skib, „Lange Maren“ m. m. fl. I Rustkammersalen vises — ligeledes i kronologisk Rækkefølge — Haandskydevaabnernes Udvikling fra c. 1390 og blanke Haandvaaben fra c. 1550 til Nutiden. Samlingen her er overordentlig rig og belærende baade i teknisk, kulturhistorisk og kunsthistorisk Retning. Under Loftet er anbragt Faner og Standarter. Nyordningen har ændret den gl. Dekorationsopstilling til moderne Museumsopstilling. I 1927 begyndte man at fjerne Hærens Magasiner af gangbare Vaaben, og efterhaanden som Pladsen tillader det, udstilles de ovenn. Samlinger. Blandt disse anføres den historiske Munderingssamling, med c. 3000 Uniformsgenstande, væsentligst fra 19. Aarh., og det kgl. Geschirrkammer, omfattende Sele- og Saddeltøj i tidl. kongelig Eje i Hovedsagen fra 1770 til 1830. Museet er i sit Anlæg fra den

ældste Tid (den historiske Vaaben- og Munderingssamling) af international Karakter og indtager en meget fremskudt Plads blandt lign. Samlinger. Det ejer desuden et Bibliotek af Speciallitteratur.

Litt.: O. Blom, Kbhs.'s Tøjhus, i Hist. Tidsskr. 6. R. I. — Emil Madsen, Det kgl. Geschirrkammer, i Hist. Medd. om Kbh. V. — Otto Smith, Chr. IV's Tøjhus (Særtr. af „Før og nu“, Supplementsbd. p. 337). — S. Forf., Kgl. og fyrstlige Rustkamre i Danm., i Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 3. R. 17. Bd. — S. Forf., Fr. VII's Vaabensaml. paa Christiansborg, i Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III p. 137.

Citadellet Frederikshavn (Kastellet), mod NØ. i den gamle By ved Havnen. Det første Citadel, „Værket ved Skt. Anne Bro“ eller „Skt. Anne Skanse“, anlagdes af Chr. IV 1629; det var i 1658 kun en svag Befæstning med lave Volde.

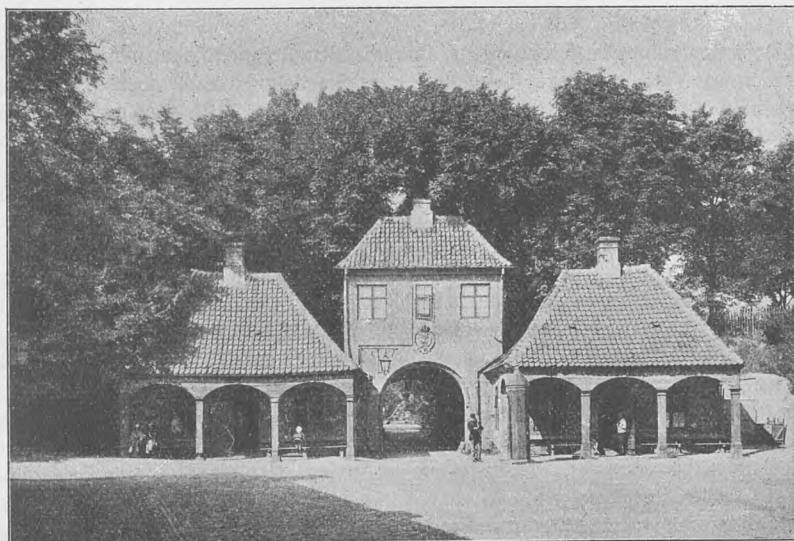
Gade i Kastellet.

Det nuv. Citadel opførtes fra 1662 af den indkaldte Hollænder Henrich Rüse (adlet Rysenstein) til stor Misfornøjelse for Kbh.s Indbyggere, der uden rimelig Grund troede, at Anlægget var rettet mod Byen. Materialerne til de mange Bygninger, der opførtes her efter 1663, deribl. den nedenn. Kommandantgaard, Fængsel, Arsenal, Bryggers og Bagere, Vagthuse osv. samt Kapel (i Artilleristokken, se p. 277), toges for en stor Del fra den ufuldendte Skt. Anna Rotunda, og den lille Fæstning bestod af en Jordvold med 5 ved Kourtiner forbundne Bastioner, samt af en Grav, der mod Landsiden var dobbelt; mod Søiden var der ogsaa en lav Yder vold („Langelinie“), og mod N. laa et Glacis med Udenværker. Nu er Citadellets kunstfærdige Fæstningsværker delvis ødelagte; den østlige Del af Fæstningsværkerne med to Bastioner ud til Søen er nu forstyrret ved Banen ud til Frihavnen; ogsaa paa Vestsiden er en Del bleven bortskaaet i 1905 ved Anlægget af Boulevarden gennem Grønningen. Bygningerne benyttes til Kaserne for 1. Infanteriregiment og Kystartilleriet, Kontorer, bl. a. for Københavns Kommandant og for sjællandske Division, Magasiner osv., ligesom den kommanderende General har Bolig i den gamle, smukke Kommandantgaard; ogsaa Byens Hovedvagt findes her siden 1875.

Norgesporten set udefra.

Arealet er c. 21,5 ha. Lige inden for de to gamle, smukke Fæstningsporte, der fører ind fra Grønningen mod S. og Anlægget ved Frihavnen mod N., *Sjællandsporten* og *Norgesporten* (den førstnævnte fra 1663, med Fr. III's Buste, af Deusart), ligger de gamle Vagtbygninger, medens Hovedvagten (2 Stokv.) med Arrestbygning, der er opført 1873-74 (forlænget 1883-84), findes inden for Sjællandsporten. Foruden Kommandantgaarden (bygget 1725, restaureret 1865-66)

Norgesporten set indefra.

og den p. 277 beskrevne Kirke, der hver ligger paa sin Side af Pladsen i Midten af Citadellet, findes der af Bygninger: 6 ældre Længer (Elefant-, Fortun-, General-, Svane-, Stjerne- og Artilleristokken), der benyttes til Kaserer, en 3 Stokv. høj ny Kaserne (opf. 1885), to Magasinbygninger, en Depotbygning (opf. 1885), Gamle Eksercerhus (opf. 1871-72), Nye Eksercerhus (opf. 1881-82) og flere Staldbygninger samt den ved Kirken p. 278 omtalte gamle Bygning, der tidligere var Statsfængsel, men 1872 omdannedes til Arrestbygning (over Døren staar: 1725; man viser endnu de Rum, hvor Norcross og Struensee sad, samt det Sted, hvor den første brød ud). Fra de omgivende Volde er der en smuk Udsigt over Havnen og Sundet; mellem Gravene mod V. er den smukke Spaseresti „Smedelinien“ bevaret. Paa den midterste af de 3 delvis endnu bevarede Bastioner mod Vest, Kongens Bastion, ligger en Vejrmølle (oprindelig opf.

Ingeniørkasernen.

1687); i den sydligste, Dronningens, ligger et Krudttaarn (Magasin for Kbh.s Søbefæstning). Volden ud mod Langelinie samt Smedelinien hører nu til Langeliniparken (s. d.). — Se V. Krohn, Kastelets Volde, Kbh. 1917. Før og Nu, Suppl.

Af andre Kaserer findes følgende.

Gymnastikskolens Kaserne, Stokhusgade 3 (se p. 440), er opf. 1858, oprindl. Garnisonsskolebygning, indrettet til nuv. Brug 1871-72; Areal: 930 m².

Livgardens Kaserne, Hj. af Gotersg. og Ø.-Voldg., er ifl. kgl. Resol. af 11/12 1784 opf. 1785-86 paa det nedlagte Laurierhus' Plads (se p. 348), hvis Mure benyttedes ved Opførelsen; samtidig anlagdes Eksercerpladsen. Kasernen, ud til Voldgaden, bestaar af 3 Pavilloner, den midterste 3, de andre 4 Stokv., med to mellemliggende Fløje i 3 Stokv., i alt 132 m lange; ud til Eksercerpladsen er der en Række Lisener, prydede med Løvværk og mytologiske Figurer, paa den mellemste Pavillon en Altan. Bygningen er restaur. 1845-46. Desuden hører til Kasernen den til Rosenborg stødende „Rosenborglænge“ (2 Stokv.), der indeholder Officiantboliger, Arrester, Vadskehus m. m. Langs Gotersgade ligger Eksercerhuset. Hele Arealet er c. 2,7 ha.

Baadsmandsstrædes Kaserne, Baadsmandsstræde 43, er opf. 1836, ombygg. 1863; foruden den 4 Stokv. høje Hovedbygning er der to Ridehuse, Stalde m. m. Areal

c. 7,9 ha. Etablissementet er Kaserne for 1. Feltart. Regt. Stab, 1. Artilleriafdeling, Feltartilleriets Befalingsmandsskole, Trænafdelingen med dennes 1. Kompagni.

Anden Artilleriafdelings Kaserne, Amager Fælledvej ved Faste Batteri, er opf. 1889-91. Den indeholder en Kontorbygning med Boliger og en Officiantbygning, hver i 3 Stokv., Stalde og Magasiner samt en Barakkelejr, i alt c. 3 ha. Etablissementet benyttes af 2. Artilleriafdeling og af Artilleriskydeskolen.

Skydeskolen for Haandvaaben, ved Christianshavns Voldg. i Panthers Bastion, er opf. 1876-77. Etablissementet bestaar af en Kontorbygning med Boliger i 2 Stokv. og 1 Kasernebygning i 3 Stokv. Areal c. 1,2 ha.

Ingeniørkasernen, ved Strandvejen, Kaserne for Ingeniørregimentet m. m., med Eksercerplads (ogsaa for Gardehusarregimentet) og Øvelsesplads i Ryvangen, er opf. 1895-96 efter Tegn. af Arkt. C. Leuning Borch ifl. Lov af ¹⁵/₈ 1895. Af Bygninger nævnes Administrationsbygningen (3 Stokv.), to Officiantbygninger

Gardehusarkasernen.

(3 Stokv.) og 7 Kasernebygninger (2 Stokv.), Marketenderi, Kostforplejningsbygn. og Gymnastikhus. Areal 58 ha.

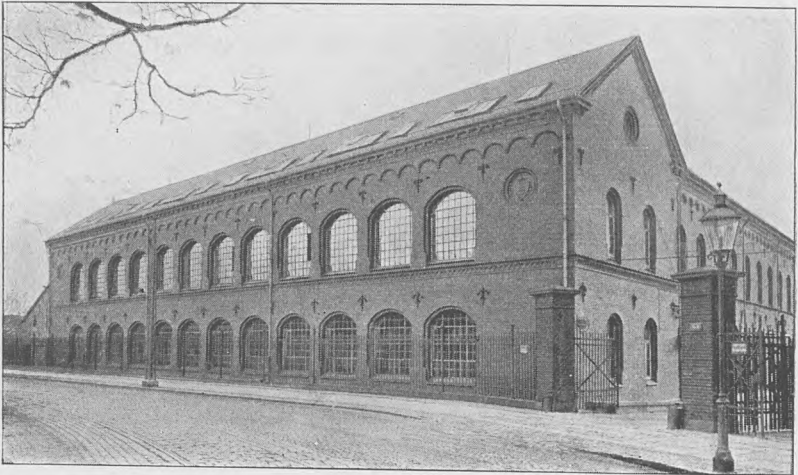
Gardehusarkasernen, paa Østerfælled ved Østerbrog., er opf. ifl. Lov af ¹⁵/₈ 1895 i 1896-98 efter Tegn. af Arkt. Eugen Jørgensen. Af Bygningerne nævnes to Administrations- (2 Stokv.) og to Officiantbygninger (3 Stokv.), beliggende hver 1 og 1 paa begge Sider af den mod Østerbrog. vendende Hovedindgang, desuden to Kasernebygninger (2 Stokv.), to Ridehuse, Gymnastikhus, Stalde osv. Areal c. 4,7 ha.

Under **Hærens tekniske Korps** (opr. 1909) hører *Hærens Tøjhus*, *Hærens Rustkammer* og *Hærens Laboratorium*.

Hærens Tøjhus og *Hærens Rustkammer* danner et samlet Etablissement, Amager Boulevard 6 og 8, hvortil de er henflyttede fra Tøjhuset paa Slotsholmen. Først henflyttedes Rustkammeret (Geværfabrikken) hertil i 1887-88 paa en ved Opfyldning indvundet Grund. Efterhaanden udvidedes Anlægget ved Opførelse af Tøjhusets Værksteder, Magasiner, Arbejdsrum m. v. I 1905 opførtes Kontorbygning (1 Stokv.) for Tøjhusmagasinerne, 1906-07 Kontorbygning med Boliger (2 Stokv.), benyttes f. T. af Jyske Arsenal. I 1909 opf. Administrationsbygning (2 Stokv.) for Hærens tekniske Korps. Areal c. 11 ha. Begge Virksomheder beskæftigede 1928 tils. 539 Personer. (Se H. Wamberg, *Geværfabr.* 1866-1916, i *Milit. Tidsskr.* 1916-17. — N. E. Lomholt, *Kanonværkstedet* 1871-1916, i *Dsk. Artill. Tidsskr.* 1916. — 2. Betækn. af Komm. af ²¹/₁₀ 1922, Kbh. 1924).

Hærens Laboratorium er opf. 1846 paa Christianshavn i den af Søetaten købte Sophie Hedevids Bastion og i Ulriks Bastion, hvor Flaaden før havde sit Laboratorium. Tidligere laa Hærens Laboratorium lige over for Tøjhuset paa den anden Side af Havnen; denne Plads blev i 1869-71 afhændet til Burmeister & Wain. Etablisementet, der udvidedes betydeligt efter 1867 omfatter nu Bygninger til Maskinværksteder, Arbejdslokaler og Magasiner til Fremstilling og Opbevaring af Ammunition samt Prøveanstalt og Forsøgslaboratorium. I 1891-92 er opf. en Kontorbygning med Beboelse (3 Stokv.). Areal c. 4,7 ha. Ved Laboratoriet (hvis Historie gaar tilbage til 1676, Fyrværkerkompagniets Oprettelse, se Dsk. Artill. Tidsskr. 1926) beskæftigedes 1928 352 Personer.

Af andre militære Etablissementer nævnes: *Beslagskolen*, Kong Georgs Vej, opf. 1890; foruden Ridehus, Stalde m. m. er der en 3 Stokv. høj Hovedbygning

Geværfabrikken.

med Kaserne og Chefsbolig ud til Kong Georgs Vej. Areal c. 1,5 ha. — *Fæstningens Materialgaard*, Frederiksholms Kanal, med Kontorer for Forplejnings- og Ingeniørkorpset samt for Ingeniørdirektionen. Areal: 4098 m². — *Stokhusbygningen*^{*)}, Ø.-Voldg. 6, Areal: 2456 m², med Depot for Materialintendanturen og Værksted for Bygningsdistriktet; *Munderingsdepotet*, Rigensg., Areal: 2421 m², med Munderingsdepotet og Lokaler for Materialintendanturen m. v.; *det militære Klædeoplag*, Rigensg. 13, Areal: 492 m², opf. 1889-90, med Kontor og Udsalg. — *Flyvepladsen* paa Christianshavns Fællede med Hangarer og Værkstedbygninger, Areal c. 54,8 ha. Hangarerne er for en Del overtagne ved Køb ⁴/₁₂ 1915 fra „Det danske aeronautiske Selskab“, som ¹⁶/₁₀ 1910 havde faaet Tilladelse til at ud-

^{*)} *Stokhuset* (Navnet kommer af „Stokken“, to Bjælker med Huller, hvori Arrestantens Arme eller Ben anbragtes), det militære Arresthus, var tidl. i en Bygning foran Jarmers Taarn, fra hvilken der gik en hvælvet Gang ind til Taarnet; men da Bygningen i 1670 laa i Vejen for Udvidelsen af Volden, blev Arresthuset flyttet til Hj. af Østervold og Stokhusgade og senere over paa det andet Hjørne paa dets nuv. Plads. Fra 1741 blev Bygningen en Straffeanstalt for grove militære Forbrydere og de til Fæstningsarbejde dømte „Slaver“; 1783 opførte Søetaten en Tilbygning for sine „Slaver“; Straffeanstalten, som tilsidst havde Plads til over 500 Fanger, nedlagdes 1851. Bygningerne staar endnu omtrent i deres oprindl. Skikkelse; Portalen mod Østervoldgade bærer Fr. IV's Navnetræk. I Stokhuset residerede ogsaa den 1686 oprettede og 1842 ophævede *Inkvizitionskommission*, der med Tortur (først helt afskaffet 1837) holdt Forhør over Forbrydere.

øve Luftsport paa Christianshavns Fæled. Etablissementet benyttes af Hærens Flyverkorps. — *Fodfolkets og Artilleriets Skydebaner* m. m. samt *Gamle Eksercerplads* paa Amager Fæled. — Et Krudttaarn og fire Skydebomuldsmagasiner paa Amagers Østkyst og to Krudtmagasiner paa Vestkysten. — Christianshavns Fæstningsværker udgør i alt c. 83 ha, hvoraf c. 24 ha i 1927 er overdraget til Københavns Kommune.

Københavns Havn.

Københavns Havn, beliggende ved Øresund i Skellet mellem Kattegat og Østersøen, er Landets bedste og største Havn og den betydeligste ved disse Farvande; den har gjort København til den vigtige Handelsstad, som den er, og er Grundlaget for hele Byens økonomiske Udvikling.

Det fordums c. 1,3 km brede Sund mellem Sjælland og Amager, udgørende et Fladvand med spredte Holme og dybere Løb derimellem, har sikkert fra de ældste Tider været benyttet af vore Forfædre som en naturlig Havn, hvor de kunde finde Læ for deres Baade. Paa Sjællandssiden laa lidt fra Stranden paa det højere Teræn Landsbyen *Havn*, og herfra foregik Baadarten over til Skaane.

Efter at *Havn* i Midten af det 12. Aarh. var overgaaet i Biskop Absalons Besiddelse, skabtes ogsaa gunstigere Kaar for den daværende Havn, der ligesom Byen befæstedes, og Byens Navn ændredes i denne Tid til *Købmannehavn*. Den indre Havn strakte sig fra Ladbro udfor nuv. Magstræde til Stedet for nuv. Holmensbro, hvor den blev beskyttet ved Bomme, der lukkedes hver Aften og aabnedes hver Morgen, naar Vagtklokken lød. Vanddybden i Havnen har været 2-3 m, medens der ude fra Sundet fra Kronløbets Dyb strakte sig en 5 à 6 m dyb Rende ind til S. for nuv. Knippelsbro. Udviklingen i de følgende 4 Aarhundreder var ikke rivende. I 1461 nævnes for første Gang Bolværker langs Strandgrundene, som skabtes ved Opfyldninger paa Fladvandet langs Havnens Sider. Sin betydeligste Udvikling gennemgik Havnen i Chr. IV's Tid, da Christianshavn grundlagdes, og Havnen i det væsentlige antog den Form, som den bevarede indtil sidste Halvdel af 19. Aarh. Herom og om Havnens Forhistorie skal iøvrigt henvises til Afsnittet: Københavns Historie, og der skal i det følgende kun nærmere gøres Rede for dens Udvikling i Tiden efter Chr. IV.

I det følgende Aarhundrede efter Chr. IV skete ingen større Udvidelser.

1662 paabegyndtes Anlægget af Citadellet, tæt op til Toldboden, hvorved Havnens Indsejling beskyttedes. I 1668 begyndte man Udgravningen af Frederiksholms Kanal som Fortsættelse af Gl. Strand, og i 1671 paabegyndtes Udgravningen af Nyhavns Kanal. Grundejerne maatte selv sætte Bolværker udfor deres Pladser paa samme Maade som skete ved Anlægget af Christianshavn; den udgravede Fyld indgik i de tilstødende Landvindinger. I 1682 anvistes Plads paa Revshalegrunden til mellem høje Pæle at losse Ballast, og her lagdes den første Grund til Nyholm, hvorfra det første Orlogsskib løb af Stabelen i 1692. Flaadens Leje indrettedes paa det store Vandareal V. og S. for Nyholm. I 1686 byggedes den anden Bro over Havneløbet fra Enden af Volden paa Københavnssiden over til Amager, kaldet Kalvebodbro, senere Langebro; den begyndte med kun at være 5 Alen bred og kun for Fodgængere. I 1739 byggedes af Marmor og Sandsten Marmorbroen, dengang kaldet Slotsbroen, over til Slotsholmen i Forbindelse med Opførelsen af

Christiansborg. Omkring 1735 opfyldtes af Købmand og Skibsbygger Andreas Bjørn den da kaldet Bjørns Holm med de tre Bassiner, nu Øen med Wilders Plads, Krøyers Plads og Grønlandske Handels Plads, og N. for denne Ø opfyldte Kap-tajn Motzmann Christiansholm. Chr. VI opfyldte den vestlige Del af Arsenal-øen og Frederiksholm, og paa Nyholm rejste han Hovedvagten med Kongekronen. Mastekranen byggedes senere under Fr. V. Chr. VI lod bygge „Gamle Dok“ paa Christianshavn ved Asiatisk Co.s Plads. Dette Værk, udført af flere Lag af svære Egetræsbjælker og Kobberbeslag, ansaas den Tid som et enestaaende An-læg og indviedes med stor Pomp 1739. Dokken, som med moderne Krav for Øje i den nyere Tid viste sig ikke at være tidssvarende, nedlagdes 1918 af den da-værende Ejer „De forenede Oplagspladser“, og der anlagdes et nyt Bolværk ud mod Havnen med Oplagsplads paa Dokkens Areal.

Under Chr. VI fremkom Intendant i Marinen Greve Danneskjold-Samsøe med et storslaaet Projekt gaaende ud paa at drage hele den gennemgaaende Østersø- trafik gennem Havnen ved at grave en 7,5 m dyb, 32 m bred Rende gennem Havnen og Kalvebodstrand og samtidig afspærre Farvandet mellem Amager og Saltholmen. Planen blev 1740 godkendt af Kongen, men truende Krigsudsigter og den paafølgende Tids Pengemangel medførte, at Planen, hvis tekniske, økono-miske og trafikale Vanskeligheder man næppe den Gang har overskuet, maatte skrinlægges. Det er interessant, at denne Ide i den nyeste Tid fra enkelte Sider er taget op til Drøftelse mellem de mange Projekter for Havnens Fremtidsud-videlser. En Spærring af det for international Sejlads benyttede Farvand mellem Amager og Saltholm har dog kun meget faa kunnet tænke sig mulig.

Omkring Aar 1700 opfyldtes det sumpede Terræn ved Kvæsthusgade, og der byggedes her et nyt Bolværk i den yderste Grænse for Sejllobet umiddelbart N. for Nyhavns Kanal, som lige var udgravet. Kystlinien mellem Kvæsthuset og Toldboden blev udlagt til Tømmerpladser, som tidligere havde haft Plads langs Frederiksholms Kanal, men efter at det fornemme Amalienborg Kvarter de nærmeste Aar efter 1750 var blevet opført, fandt man Pladsernes Beliggenhed farlig i Ildebrandstilfælde ogsaa paa Grund af deres Nærhed af Flaaden, og det bestemtes derfor 1755, at Tømmerpladserne atter skulde flyttes og anlægges paa opfyldt Grund bag Dronningens Enghave udenfor Rysensteens Bastion og Langebro.

I sidste Halvdel af 18. Aarh. med dets glimrende Handelsperiode, da Kongen og Private kappedes i store Handels- og Fiskeriforetagender, havde Skibsværfterne travlt, og der byggedes nye Bolværker og mægtige Pakhuse, som Handelens store Opsving medførte. Man indlod sig imidlertid ikke paa Udvidelse af Havnens Rammer, men bestræbte sig for at opmudre Havnen og gøre den dybere.

Det ældste samlede Kort over Havnen med Angivelse af Dybdeforholdene findes i Søkartarkivet og er fra 1794, da Handelen var saa blomstrende som nogensinde før, og først gennem dette faar man nogle Oplysninger om dens Dybde. Der var da fra Toldbodbommen til noget S. for Nyhavn et c. 40 m bredt Løb, der kunde besejles af Skibe af indtil 6 m Dybgaaende; herfra mod S. til nuvær. Knippelsbro kunde Midten af Havnen besejles af Skibe af indtil 5,6 m Dybgaaende; men da Bolværkerne paa Byens Side kun var sat i c. 1,5 m Vand med 3,1 m Vand nær-mest udenfor, maatte større Skibe losse ved en Række Duc d'Alber, der var rammet i 5,3 m Vand paa Kanten af det dybe Sejllob. Paa Christianshavnsiden var Bolværkerne ved de store Handelspladser sat i 3,1 m Vand, og herfra skraa-nede Grunden jævnt nedad til 5,6 m's Dybde, der laa 15-25 m fra Bolværkerne. Den nordlige Del af Havneløbet mellem Knippels- og Langebro var c. 4 m dyb

med c. 3 m Vand ved Bolværkerne paa Christianshavssiden; derimod var den sydøstlige Del af Havneløbet optaget af Havfrugrunden, hvorpaa der kun var lidt over 1 m Vand, og som først blev fjernet 1865. Grunden fik sit Navn fra en høj Stensøjle med en kvindelig Figur, Leda med Svanen, der benævnedes Byens Vartegn, opsat af Chr. IV 1611 og først nedtaget 1798. V. og S. om denne Grund gik et 30-80 m bredt og 3,7 m dybt Løb, der naaede midt ud mellem Langebro og Estakaderne ved Rysensteens Bastion; herfra førte et c. 9 km langt og 1,8-2,5 m dybt, smalt og bugtet Løb ud gennem Kalvebodstrand til Køge Bugt.

Samtidig med Havnens Uddybning anlagdes i denne gyldne Periode en Række vigtige Handelspladser med deres solide grundmurede Pakhuse. Paa det tidligere opfyldte Terræn mellem Toldboden og Kvæsthuset, oprindelig anlagt til Tømmerpladser, opførtes S. for den i 1735 opførte Toldkammerbygning Toldbodens Pakhus (nu Kieler Pakhus), Vestindisk Handels Pakhus (nu Vestindisk Pakhus), Etatsraad de Conincks Pakhus (nu Gule Pakhus), Etatsraad Bruuns Pakhus (nu Blaa Pakhus), og endelig Østersøiske Pakhus (nu de mægtige Korn tørringsmagasiner), en Række af store Pakhuse, som bidrog til at give denne Del af Havnen den Karakter, som den endnu har. 1787 paabegyndtes Bygningen af Søfortet „Tre kroner“, lidt S. for et ældre Fort, men det var først helt færdigt i 1827.

I de næste 50 Aar, efter 1800, blev der omtrent intet gjort for Havnens yderligere Uddybning og Forbedring; det Knæk, Handelen havde lidt i Begyndelsen af 19. Aarh., opmuntrede heller ikke til det. Der foretoges dog Uddybning ved Toldbodens Bolværk til 4,4 m, og Havnen blev i det hele, saa vidt det lod sig gøre, oprenset for det Mudder, der tilførtes den ved Afløb fra Byen. Imidlertid gjorde den stigende Dampskibstrafik i 1840'erne en Udvidelse af Bolværkspladserne nødvendig, hvorfor man ved Skt. Annæ Plads anlagde en paa Pæle bygget bred Dampskibsbro ved Kvæsthusgade, senere i 1877 og 1905 jordfyldt og betydelig udvidet, og iværksatte den nødvendige Uddybning af Havnen paa dette Sted.

Efter den lykkelige tilendebragte Krig 1848-50 og under den paafølgende Opløbsstrømning af Forretningslivet fremkom Kravet om en Forbedring og Udvidelse af Havnen, da den stærkt tiltagende Skibsfart og Anvendelsen af større, dybtgaaende Skibe fordrede mere Bolværksplads, større Dybde og nye Oplagspladser. En Plan, der var udarbejdet af den engelske Ingeniør J. Murray og 1859 blev givet i Koncession til Grosserer A. W. Andersen, og som gik ud paa at udvide Havnen med et 6,2 m dybt og 37 m bredt Løb gennem Kalvebodstrand til Køge Bugt, strandede, og det overdroges da 1862 Havneforvaltningen at udarbejde en ny Plan. Planen udførtes 1865-80 og forandrede betydeligt Havnens Udseende. Den bestod i: 1) en Uddybning til 6,9 m af den nærmest Havnen liggende Del af Reden, Uddybning til 6,2 m (20 Fod) af et 62 m bredt Løb gennem Havnen fra Toldbod-bommen til Gasværket, ligesom Uddybning af de Kanaler, der fra Havnen fører ind i Byen; 2) nye Landdannelser paa Reden og i Havnen ved den ved Uddybningerne indvundne Fyld (der optoges ialt c. 1,8 Mill. m³), hvorved der indvandedes Land paa Revshaleøen, paa Gammelholm, paa Strækningen mellem Knippelsbro og Langebro (deribl. den af Chr. IV anlagte Tøjhushavn) og i Kalvebodstrand et Areal paa c. 20 ha, med det opfyldte Tømmergravsbassin 2,8 ha, og 3) en Regulering og Forbedring af Havne- og Oplagspladserne samt Havneværkerne, hvoraf fremhæves Udvidelse af Havneindløbet til 40 m, Regulering af nordre og søndre Toldbodplads, Opførelsen af en Træbro over Nyhavn, Ombygning af Knippelsbro (se ndfr.), Udvidelse af Langebros Sejløb, Udførelse af en sammenhængende Bolværkslinie

fra Langebro til Gasværket m. m. Det viste sig dog straks efter Fuldendelsen af disse Arbejder, at de tilvebragte Dybder langt fra var tilstrækkelige, og der vedtoges derfor en ny af Indenrigsminist. i Jan. 1882 approberet Plan, der gik ud paa overalt i den egl. Havn at uddybe til 6,2 m, at gøre Løbet gennem Inderreden og den nordl. Del af Havnen 62 m bredt og 7,5 m dybt, og at bruge Fylden til Fuldførelse af Opfyldningen af Revshaleøen og til Landvinding paa Inderredens Vestside. I de følgende Aar anlagdes ved Inderredens Vestside to Havnebassiner med hhv. 7,5 m og 4,4 m Dybde lige ved det davær. Kalkbrænderifort, de saakaldte Redhavne (den første blev dog for største Delen optaget i Frihavnsanlægget og kaldet Nordbassinet). Til Arbejderne i 1865-89 var der ialt medgaaet over 14 Mill. Kr. I 1889 paabegyndtes Uddybningen af en Rende gennem Inderreden og Havnen til Larsens Plads til 8,1 m, ved hvilket Uddybningsarbejde man for første Gang udførte Larsens Plads kom ned i Kalkbunden, som i forskellig Dybde strækker sig under Havnen (se ndfr.).

I 1880 førte „De sjællandske Baner“ Jærnbanen ned til Havnegade, og i det Øjemed byggedes af Jærnbannerne og Kommunen i Fællesskab de to Vej- og Jærnbanebroer over Børskanalen og Frederiksholmskanalen; de vedligeholdes af Havnevæs. paa Bekostning af Statsbanerne med $\frac{1}{3}$ og af Kommunen med $\frac{2}{3}$.

De omtalte Uddybninger i Havnen medførte ogsaa omfattende Bolværksomsætninger paa samme Vanddybde, idet man nu ikke længere som forhen kunde nøjes med at have Bolværker paa lav Dybde staaende paa en Skrænt ned til det dybe Farvand. Men selv om de siden 1865 udførte Forbedringer af Havnen jo var ret gennemgribende, slog de dog langt fra til. Handel, Industri og Skibsfart, som var i stærk Udvikling, krævede yderligere Havneanlæg og større Vanddybder, som svarede til de voksende Skibstypers Krav.

Frihavnen og dens Udvikling. Tanken om Oprettelsen af en *Frihavn* havde i længere Tid været under Overvejelse; i en saadan Havn, omgivet af et Toldhegn og saaledes dannende et Stykke Udland, kunde Varerne uhindret føres ind fra Udlandet og oplagres og eventuelt atter senere føres ud til Udlandet uden Toldvæsenets Mellemkomst, og kun de Varer, som skulde føres ind i Byen, maatte toldbehandles ved Udkørselsportene. Tillige vilde der skabes Mulighed for Industrier indenfor Frihavnsområdet, hvor Varerne fra Udlandet kunde behandles og udføres atter uden Toldbehandling. Det gjaldt om at udnytte Københavns gunstige Beliggenhed med dybt Vand og ved Indgangen til Østersøen, at trække Transithandelen til og gøre Havnen til en Stabelplads for Handelen paa Østersøen, og dette mente man bedst opnaaede ved at indrette de nye Havneanlæg som Frihavn. Paabegyndelsen af Kaiser Wilhelm Kanalen, som vilde bringe Nordsøen og Østersøen i direkte Forbindelse og lede Trafikken udenom København, gav et mægtigt Stød til Frihavnsplanens Fremme, og Overvejelserne resulterede i Lov af $\frac{21}{3}$ 1891 om Anlæg af en Frihavn paa Sjællandssiden N. for Kastellet, en Beliggenhed, som havde været noget omtvistet, idet man bl. a. frygtede, at Pladsen laa for fjært fra Byen, men, som det senere har vist sig, har været den rigtige, ikke mindst paa Grund af den valgte Plads' ubegrænsede Udvidelsesmuligheder. Ogsaa det store Vandareal paa Stubbegrunden, over hvilket det nye Anlæg skulde strække sig, egnede sig udmærket hertil, idet man ved Anlægget paa et Areal med Dybder paa 3 til 4 m Vand opnaaede, at de Jordmængder, som udgravedes i Bassinerne, netop svarede til den Fyld, som medgik til de skabte Landvindinger, og ogsaa Jordlagenes Beskaffenhed, grusblandet Ler, var ideel, og generende Tidevand findes ikke, saaledes at Havneanlægget med dets Udgravninger, Landvindinger og Bolværker

kunde udføres betydeligt billigere end paa konkurrerende Pladser i Udlandet. Ogsaa ved Udførelsen af Pakhuse, elektriske Kraner m. m. af de mest moderne Typer og saa teknisk fuldkomne som muligt, skabtes der Frihavnen de bedste Chancer i Konkurrencen.

I Henhold til Frihavnsloven skulde det nye Frihavnsanlæg udgøre en Del af Kbh.s Havn, og det paalagdes Kbh.s Havnevæsen for egen Regning Udførelsen af selve Havneanlægget med Bolværker, Kajer og Veje, medens Driften ved Koncession af $27/4$ 1892 overlodes Kbh.s Frihavns-A/S med en Aktiekap. af 4 Mill. Kr. i 80 Aar, dog med en Opsigelsesret for Staten efter 25 Aars Forløb. Selskabet skulde paa egen Bekostning selv anlægge de fornødne Havneindretninger saasom Pakhuse, Kraner, Spor m. m. og bekoste disses og selve Havneanlæggenes Vedligeholdelse. Selskabet oppebærer de i hele Havnen sædvanlig gældende Fartøjsafgifter, nemlig Afgift A i Forhold til Skibets Nettotonnage og Afgift B i Forhold til Tons af losset eller ladet Gods, men ingen Vareafgift. For Varer indførte fra Udlandet og udførte fra Frihavnen til Toldindlandet saavel ad Sø- som ad Landvejen betales til Kbh.s Havnevæsen den sædvanlige Vareafgift. I Koncessionens § 29 fastsattes derhos, at af hvert Aars Nettoudbytte af Frihavnen tilfalder Halvdelen Havnevæsenet og Halvdelen Selskabet, indtil dette har faaet 4 % af Aktiekapitalen, derefter deles Overskuddet i 4 : 1, indtil Havnevæsenet ogsaa har faaet 4 % af sin Anlægsudgift (oprindl. c. 14 Mill. Kr.), yderligere Overskud deles halvt mellem Havnevæsenet og Selskabet.

Frihavnsanlæggene udførtes i Løbet af $3\frac{1}{2}$ Aar, i hvilke Udgravningen af Bassinerne og Kajindfatningerne foretoges under Tørlægning indenfor en Fangedæmning. Havnen aabnedes for Trafikken $9/11$ 1894. Anlæggets samlede Areal var 60,7 ha, hvoraf 36,4 ha var Landareal, heri 4,5 ha det Staten tilhørende Dampfærgeanlæg, og det fik en Bolværkslængde af tils. 4119 m. Havnen bestod af 3 Bassiner: et stort mod Syd tvedelt Sydbassin med Dybder fra 8,1 til 9,1 m, et mindre 7,5 m dybt Mellembassin og et 7,5 m dybt Nordbassin, nemlig den sydligste af de to Redhavne, som allerede var udført fra 1885 til 1890, og da taget i Brug, men hvoraf den største nu indlemmedes i Frihavnen. Frihavnen begrænses mod Reden (nu kaldet Yderhavnen) af den c. 940 m lange, 78-85 m brede Østmole, som mod N. ender i en med et Fyrhoved forsynet Ledemole, og til Dækning af Indsejlingen anlagdes en Bølgebryder. Medens Østmolens vestlige Del indgaar i Frihavnen, er der langs Østsiden anlagt en Indlandskaj, og mellem denne og Frihavnen, dels anlagt paa Taget af et Frihavnspakhuis, Langelinieskuret, og dels paa en Jordvold, er tilvejebragt den forhøjede Langeliniepromenade som Erstatning overfor Byens Borgere for den bortfaldne Del af Langelinie, den saa yndede Promenade langs Kastellet's Kyslinie, og i Forbindelse med det nye Langelinie-Anlæg anlagdes en Lystbaadehavn med 3,7 m Vanddybde til Benyttelse for Lystfartøjer; langs Vestsiden byggedes ind under Promenaden et Robaadeskur for Roklubberne. Mellem Frihavnen og Nordre Toldbod tilvejebragtes en med Toldgitter afgrænset Vej gennem Kastellet og Langelinie-Anlægget. De ydre Vejforbindelser førtes ved Viadukter over denne Vej og over den paa samme Tid anlagte Østbanegaards Sporterræn.

Frihavns-Aktieselskabet anlagde paa Østmolen foruden det ovenomtalte Langelinieskur to Pakhuse, Pakhus I og Skur I. Paa Midtermolen, en 314 m lang Pier, som deler Sydbassinet i et Vest- og et Østbassin, byggedes et større Bølgebliskskur og yderst paa Molen det monumentale Silopakhus, rummende 11,000 Tons Korn, Frihavns Midtpunkt, som man under Indsejlingen i Frihavnen uvilkaarligt

straks lægger Mærke til. De forannævnte Bygninger er opf. efter Tegn. af Arkt. V. Dahlerup. Endelig kan nævnes en Række andre Bygninger, som opførtes (efter Tegn. af Arkt. Erik Schiødte) samtidig med Havneanlægget, saasom Toldbygningen ved den søndre Frihavnsindkørsel, Administrationsbygningen, Vagtbygningen, den elektriske Station ved det søndre Hjørne af Vestkajen, forsynende Frihavnen med elektrisk Strøm til Belysning og Drivkraft, bl. a. til hele Krananlægget, og noget senere opførtes flere grundmurede Skure paa Vestkajen.

Samtidig med Udførelsen af Frihavnsanlægget anlagde Statsbanerne paa egen Bekostning paa Hjørnet mellem Sydbassinets og Mellembassinets to Færgelejer for Dampfærgeforbindelsen med Malmø og det bag Færgelejerne liggende Ranger-Sporet, som udelukkende trafikeres af Statsbanerne, medens Frihavnsens øvrige Spor langs Kajerne og i Baglandet er anlagte af Selskabet og kun trafikeres af dette med egne Lokomotiver. Omkring hele Frihavnsområdet opsattes et dobbelt Jærngitter, som bekostedes af Staten som en Toldforanstaltning, men hvis Vedligeholdelse paahviler Frihavnselskabet. Paa Frihavnsterrænet anlagdes fra Begyndelsen enkelte industrielle Virksomheder, deriblandt paa Nordsiden af Mellembassinets Det Danske Kulkompagnis store Anlæg til Losning og Oplagring af Kul og Koks. Anlæg af industrielle Virksomheder i Frihavnen skal have Godkendelse af Ministeren for offentlige Arbejder.

I Løbet af faa Aar viste den stadig voksende Udnyttelse af Frihavnen Berettigelsen og Nødvendigheden af dette Anlæg, og Frihavnselskabet maatte snart skride til Anlæg af flere Spor og nye Kraner, Udvidelse af den elektriske Station, bl. a. ved Installation af Dieselmotorer (først her i Landet anvendt som større Motorer) og Opførelsen af nye Pakhusbygninger, deriblandt paa Vestkajen det store Manufakturpakhushus med 8000 m² Gulvareal og et Silopakhushus af samme Kapacitet som det paa Midtermolen, begge udført efter Tegn. af Arkt. Fred. L. Levy, samt en Række andre Pakhuse og Skure langs Vestkajen og paa Østmolen.

I Begyndelsen af Verdenskrigen ansaa man, under Forventning af en større Stigning af Skibstrafikken og af Forretningslivet, de hidtidige Kajer for ikke at være tilstrækkelige, Handelen krævede større Muligheder for Transithandelen, og Industrien fordrerede de gunstigste Betingelser for Import af Varer, som forarbejdes til Landets eget Brug og til Eksport, hvilket resulterede i en mellem Københavns Havnebestyrelse og Frihavns-Aktieselskabet afsluttet Overenskomst, stadfæstet ved Lov af 10/5 1915 og nærmere bestemt i Tillæg af 22/5 1916 til den oprindelige Koncession, hvorefter Frihavnsens Terræn udvidedes med forskellige N. for Frihavnen værende tidl. opfyldte Arealer (deribl. det nedlagte Kalkbrønderifort) af tils. 3,07 ha og tillige med et nyt 9,5 m dybt Havnebassin, kaldet Kronløbsbassinets med tilhørende 9,6 ha stort Landareal. Disse Udvidelser, foretagne i Løbet af 3 Aar, udførtes for selve Havnearbejdets Vedkommende ogsaa her af Havnevæsenet, medens Skure og Spor anlagdes af Frihavnselskabet for egen Regning.

Havnevæsenets Udgift til Arbejdet og Værdien af de tidligere tilvebragte, sidst indlemmede Arealer dækkes henholdsvis ved, at Selskabet yder Havnevæsenet 4 % af 4 Mill. Kr. og ved, at der tillægges Havnevæsenets Kapitalindskud i Frihavnen et Beløb af c. 1,800,000 Kr., som forrentes paa sædvanlig Maade. Bag Kronløbets Kajer har Selskabet opført 45 m brede Skure, eenetages Pakhuse, med et Gulvareal af tils. 32,000 m² til Oplægning af Varerne, idet det dog er Meningen, naar Trafikken maatte kræve det, at Skurene efterhaanden afløses af fleretages Pakhuse.

Ved andet Tillæg af 10/2 1920 til Frihavnskoncessionen indlemmedes i Frihavnen

et af Havnevæsenet opfyldt c. 3 ha stort Areal, Baglandet for det fremtidige Bassin, N. for Kronløbsbassinet, en Udvidelse, som fremkom paa Grund af den store Efterspørgsel fra Handelens og Industriens Side om flere Arealer i Frihavnen. Havnevæsenets Udgifter hertil, c. 800,000 Kr., forrentes ogsaa af Selskabet forlods med 4 0/0, inden Udbyttet fordeles.

Frihavnselskabet har under og efter Krigen forøget Frihavnsanlæggets Virkeevne ved Anlæg af flere store Pakhuse, saaledes de store Jærnbeton-Pakhuse C og D ved Dampfærgevej, og langs Østmolens Kaj er opført 4 moderne Pakhuse af egen Konstruktion, bestaaende af 3 Etager, hver forsynet med sin Perron, foruden Kælderene, saaledes at Kranerne lægger Varerne direkte paa hvert af de 4 Gulve,

Flyverbillede af Frihavnen.

et System, som nu mange Steder er efterlignet i fremmede Havne. Frihavns Pakhuse har nu et Gulvareal af c. 200,000 m², medens der ved Frihavns Indvielse kun fandtes 22,000 m². Der findes en 20 Tons elektrisk Kørekran, 42 elektriske Kajkraner fra 1½ til 2½ Tons, 7 kørende Dampkraner fra 5 til 8 Tons, 3 Kornelevatorer (Bægersystem) med 120, 150 og 200 Tons maksimal Ydeevne samt 1 Sugeelevatør paa 100 Tons med 4 Sugetaarne. Det Danske Kulkompagni har 5 Kulkraner, 80 Tons pr. Time, og 2 elektriske Omladningskraner, 100 Tons pr. Time. Bolværkers og Kajmures Længde er nu 5190 m. Bassinernes Vandareal er 34,2 ha og Landarealet 52,1 ha.

Frihavns-Aktieselskabet, hvis Aktiekap. uforandret er 4 Mill. Kr., har i Anledning af de mægtige Udvidelser og Forbedringer af Havneindretninger optaget Obligationslaan paa tils. 13½ Mill. Kr., og Havnevæsenets Kapitalindsatelse i Frihavnsanlæggene beløber sig nu til c. 16,7 Mill. Kr., som forrentes i Forhold til Frihavnselskabets Udbytte efter Koncessionens § 29, som foran omtalt, foruden de 4,8 Mill. Kr., som forrentes forlods med 4 0/0, forinden Nettoudbyttet fordeles. Bolværkerne i Frihavns Mellembassin, i Nordbassin og ved nordre Ende af Øst-

molen, som over Vandet var stærkt medtaget af Ælde, er i Løbet af de sidste 7 Aar blevet forsynet med Kajmursoverbygning.

Redmolen anlagdes paa Frihavnsindsejlingens Nordside i Forbindelse med Havneudvidelserne i Henhold til Loven af $\frac{10}{5}$ 1915 til Oplagsplads for Brændselsolie. Anlægget, som udførtes i Aarene 1915-17, henlagdes ikke under Frihavns-Concessionsområdet, men under Havnevæsenets direkte Ressort; det ligger imidlertid indenfor de samme Toldgrænser som Frihavnen og behandles saaledes i toldteknisk Henseende som en Del af denne. Det til Lagerplads udlejede Areal er c. 2,5 ha, og langs Molens Nord- og Sydside er anlagt paa henholdsvis 9,5 og 8,1 m Vand Lossebroer, paa ialt 420 m Længde, ved hvilke Tankskibe kan losse Olie gennem Rørledninger til de bagved liggende Tanks, og hvorfra Fragtskibe kan forsyne sig med Bunkerolie. Naar undtages Spidsen af Molen, som udnyttes til Kabellager for Store Nordiske Telegrafelskab, er hele Molen nu udlejet til Olielager for forskellige Selskaber, og der er bygget 15 Tanks, ialt rummende 35,000 Tons Olie. Af Hensyn til Brandfaren maa de lagrede Oliers Flammepunkt ikke ligge under 65° C., saaledes at Petroleum og Benzin ikke her kan oplagres. Paa Frihavns Østmoles Nordende fik Østasiatisk Kompagni allerede i 1903 Tilladelse til Opstilling af 3 Tanks for Brændselsolie til ialt 16,000 Tons. Anlægget er senere overgaaet til Det Danske Petroleums-Aktieselskab.

10 m Bassinet, som udførtes i Aarene 1919-21, er det næste Bassin efter Kronløbsbassin i Fremtidsplanen for Frihavns Udvidelse, men venter stadig paa sin Indlemmelse i Frihavnen, til hvilken Tid det manglende Gadeanlæg og Flytningen af Toldgitteret vil blive udført. Det er midlertidig af Havnevæsenet udnyttet i Forbindelse med Toldhavnen til Henlægnings af Skibe uden Losning eller Ladning til Kaj. Bassinet udførtes i Anledning af de betydelige Udsigter, der syntes at frembyde sig umiddelbart efter Verdenskrigen for Københavns Havn som et Knudepunkt for Verdensomsætningen paa de til Østersøen grænsende Lande. Havnebestyrelsen vedtog i Maj 1919 Udførelsen af Bassinet, og det gaves endnu $\frac{1}{2}$ m større Vanddybde end det kort forinden udførte Kronløbsbassin, for at man altid kunde modtage de mest dybtgaaende Skibe, kommende til denne Verdenskant. Dette medførte, at Uddybningen til den store Dybde ogsaa gjaldt Havns Indsejlingsløb, Kronløbet, ud til det dybe Vand i Sundet 1 km udenfor Bølgebryderne.

Udgiften til Anlægget med en Bolværkslængde af 1160 m var oprindelig kalkuleret til 11,2 Mill. Kr. paa Grundlag af de allerede den Gang høje Priser, nemlig en Kulpris af 100 Kr. pr. Ton og en Arbejdstimeløn af 85 Øre, men da man i 1921 var naaet til Uddybningen af Indsejlingsløbet og c. Halvdelen af Bassinet og kun havde udført 320 m Kajmur paa Bassinets Sydside, var disse Priser i Dyrtiden 1920-21 stegne til henholdsvis 230 Kr. og Kr. 1,93, og det udgivne Beløb til c. 9 Mill. Kr., hvorfor man bestemte sig til indtil videre at stille Færdiggørelsen af hele Bassinet i Bero.

Lagerskur for brandfarlige Vædsker paa Østenden af Frihavns Sundmole, rummende c. 2000 Fade, er under Udførelse; det anlægges under samme Vilkaar som Redmolen.

Toldhavnen. I Toldhavnen, σ : hele Havneområdet undt. Frihavnen, udførtes ingen større Arbejder i Tiden under Havnevæsenets store Opgave med Udførelsen af den oprindelige Frihavn, men derefter tog Nyanlæggene her atter Fart.

Langelinieanlægget og Lystbaadehavnen udførtes i Forbindelse med Frihavnsanlægget (se p. 589).

Kalkbrænderihavnen anlagdes 1893-95, og Statsbanerne byggede i Forbindelse med den nye Godsbanegaard ved Kalvebodstrand en ny Gasværkshavn i Aarene 1895-97 til Erstatning for den tidl. Gasværkshavn, som var bygget i 1874-75 i krum Form (som første Led i Murrays senere strandede Fremtidsplan), og som nu opfyldtes. I Løbet af de følgende Aar byggedes der Kajer langs Havnegade, Christiansgade og Kalvebod Brygge. Paa søndre Toldbod og Larsens Plads udrykkedes 1898-1901 Bolværkerne og erstattedes med Kajmure, og Jærnbanen førtes fra Frihavnen ned til disse Kajer. I 1900 anlagdes i Kalvebodstrand den øformige Fiskerihavn med 2,5 m Vand, populært kaldet Djævleøen, som senere i 1906-07 gjordes landfast og udvidedes ved Anlæg af et nyt Bolværk paa 4,4 m Vand, Begyndelsen til Enghave Brygge.

Under Frihavnsarbejdet dækkedes Reden mod Ø. ved Anlæg af Bølgebrydere mellem Lynetten og Trekroner, men det viste sig senere nødvendigt paa Grund af for megen Uro i Farvandet ogsaa at skabe Dækning mod N., og man anlagde i Aarene 1900 til 1904 to Bølgebrydere fra Trekroner over til Stubbegrunden med en 157 m bred Indsejling, hvorefter Farvandet N. for Bombroen kaldes Yderhavnen, Strækningen mellem Bombroen og Langebro Inderhavnen og Havnen S. for Langebro Søndre Havn, nu almindelig kaldet Sydhavnen.

Afspærrings- og Sluseanlægget i Kalvebodstrand. Mod Syd forestod der i Begyndelsen af Aarhundredet Havnevæsenet en stor Opgave. Strømmen gennem Havnen havde fra ældste Tider virket til Friskning af Vandet og delvis Fjernelse af Mudder og Urenheder, men efterhaanden som Havneløbet uddybedes, steg under stormende Vejrforhold Strømmen i Havnen i foruroligende Grad; saaledes kunde Knippelsbro, som laa noget skævt paa Strømretningen, en hel Uge ikke besejles, et Forhold som i Længden var til altfor stor Skade for Havnen.

Et fra Industrien fremkommet Ønske om Opfyldningen af det store Fladvand paa Amagersiden umiddelbart S. for Langebro bragte Planen frem om Landvindingen ved Islands Brygge. Ved Uddybning af det lave Vand der udfor vilde Strømmen i Havnen imidlertid yderligere stige, og man nødsagedes derfor til forinden at maatte spærre for Strømmen ved tværs over Kalveboderne at anlægge 1901-03 den $2\frac{1}{4}$ km lange Spærredæmning med den 10 m brede Krone i Kotten + $2\frac{1}{2}$ m. I Dæmningen anbragtes en 53 m lang, 11,3 m bred og 3,7 m dyb Skibsfartssluse med S. derfor liggende Forhavn, og Besejlingen fra Havnen til Slusen sker ad et 31 m bredt, 3,7 m dybt Løb. S. for Slusen fortsættes det grave Løb i en Bugt til Sorte Rende, som fører ud til Køge Bugt; ved Besejlingen af Løbet kan regnes med en mindste Dybde af 3,1 m, men der findes kun 2,5 m Vand paa enkelte Puller i Sorte Rende. Da Sejlløbet gennem Kalveboderne tidligere uhindret havde været benyttet, erlægges der ingen Afgift ved Gennemsejling af Slusen. Til Friskningen af Vandet i Havnen anbragtes der en Frisluse med 36 Stigbordsaabninger, af hvilke de 8 paa Grund af et Gennembrud af Vandet senere er lukket med en Stendæmning. Af de 28 resterende Aabninger, som kun under svage Strømforhold alle kan staa aabne, lukkes en Del ved bevægelige Stigbord, og Reguleringen af Strømmen foretages saaledes, at Strømmen i Knippelsbro ikke overstiger $1\frac{1}{2}$ Knob. Der er under særlig urolige Vejrforhold konstateret en Vandstandsforinkel af indtil 1,8 m paa de to Sider af Slusen.

At en Svækkelse af Strømmen i Havnen skulde bevirke, at Vandet vilde blive mere urent, var der ved Afspærringsanlægget ingen Grund til at befrygte, efter at Kommunen i 1903 — med Tilskud fra Havnen paa Grund af formindskede Opmudringsudgifter — havde fuldført det nye Kloaksystem, hvorved der langs Havnen

og dens Kanaler anbragtes afskærende Kloakledninger, der optager Kloakvandet, som pumpes ud paa Amagers Østkyst i Kongedybet. Kloakvandet ledes under Havnen dels gennem Jærnrør i den tidligere for Drikkevandsledninger udførte Tunnel mellem Havnegade og Asiatisk Co.s Plads, beliggende i Kalken i c. \div 16 m, dels gennem to S. for Langebro med Overkant i \div 8 m i Havnebunden nedlagte Kloakdykkere af Jærnbetonrør. Kun under Regnskyl, naar Opspædningen er det dobbelte af Maksimums-Spildevandstilførsel, løber Kloakvandet ud i Havnen gennem Overfald paa de afskærende Ledninger.

Landvindingen ved Islands Brygge udførtes i 1903-05 med en Kajlængde af

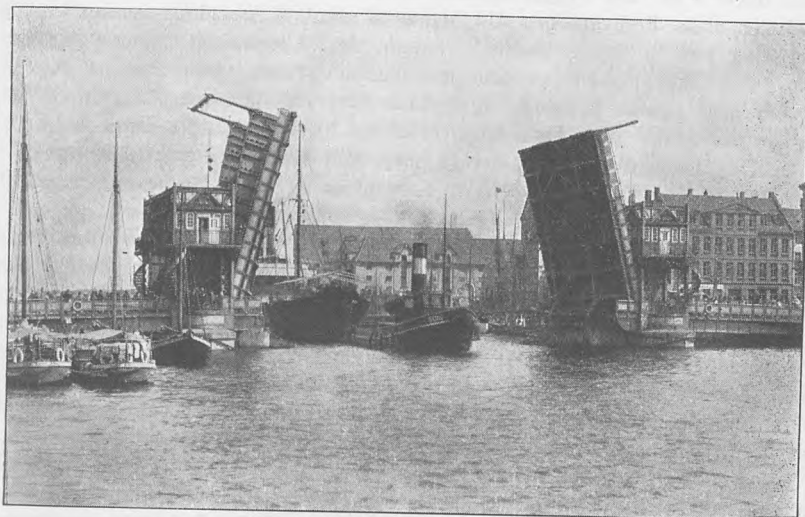

Langebro.

880 m. Bagarealerne solgtes til enkelte private Selskaber, som atter udstykkede Grundene til høj Boligbebyggelse. Ved senere Salg af de af Havnen opfyldte Arealer her og andet Steds paalægges der disse Servitutter, hvorefter Grundene ikke maa udnyttes til Beboelse, men kun til Virksomheder, som forudsættes beliggende ved Havnen og medfører søværts Trafik paa denne. Allerede i 1907 forlængedes Kajen med 95 m af Hensyn til det kommende Anlæg af Sojakagefabrikken 1909, et af Østasiatisk Kompagni anlagt Presseanlæg med tilhørende Raffinaderi, udgørende et af Havnens største Industrialanlæg, som i Aarenes Løb har udvidet sig til at omfatte tillige Ekstraktions-, Hærdnings-, Sipsesse- og Sæbefabriksanlæggene. Der behandlede i 1927 c. 140,000 Tons Raastoffer, Sojabønner og Jordnødder, og produceredes heraf c. 40,000 Tons Olie og c. 100,000 Tons Foderstoffer. Islands Brygge udvidedes atter i 1913 med 130 m og senere under Verdenskrigen med 675 m (se ndfr.).

Langebro ombyggedes 1851 og forbedredes 1875, idet dens Sejlløb udvidedes, Brobanen blev gjort bredere og det bevægelige Parti udførtes som Jærnkapper, men Broens faste Partier var stadig af Træ, og naar tunge Vogne passerede over Broen, rystede den saa meget, at det hændte et Par Gange, at en Lygtepæl knækkede. Ved Uddybningen af Farvandet mod Syd var den 13 m vide Sejlåbning

ej heller tilstrækkelig, og i Juli 1899 vedtoges en Overenskomst om Broens Ombygning. Broen byggedes udfor Vestre-Boulevard, førende over til den nyanlagte Amager Boulevard, og forsynedes med et paa en hydraulisk Pivot elektrisk drejeligt Svingparti for 2 Sejlaabninger, hver med 22 m's Vidde og 2,65 m Højde under Broen i lukket Stand. Den 8,3 m brede Kørebane fører Dobbelt-Jærnbane-spor over Broen, og paa Siderne findes 2 Fortove med 2,5 m Bredde paa Svingpartiet. Broen manglede endnu Asfaltbelægningen paa Kørebanelen, da den gamle Bros Klapper den $21/3$ 1903 sejlede ned. Den nye Bro aabnedes for Fodgængere straks og 14 Dage efter for Køretøjer, som midlertidigt havde maattet køre om ad Knippelsbro. Udgifterne ved Nyanlægget og den senere Vedligeholdelse fordeltes

Knippelsbro.

med $2/3$ til Kommunen og $1/3$ til Havnevæsenet, som for egen Regning maa varetage Broens Drift.

Knippelsbro, som ombyggedes 1869, var ogsaa i mange Henseender forældet saavel for Skibsfarten som for Landtrafikken, og allerede ved Overenskomst af $20/7$ 1900 mellem Kommunen og Havnevæsenet vedtoges forskellige Reguleringer af Kystlinierne paa begge Sider af Havneløbet, saaledes at det tidligere S-formede Løb udrettedes, hvorved den nye Bro kunde bygges vinkelret paa Strømmen. I 1901 og 1902 paabegyndtes Arbejderne med Udrykning og Kajsætning af Bolværkerne udfor Børsen og udfor de gamle Bygninger „de seks Søstre“, nu afløst af Privatbanken, og i Aarene 1906-08 (aabnet $20/12$ 1908) opførtes den nye Bro som en Klappbro efter Strauss' System med Kontravægtene hvilende over Kørebanelen og med en Gennemsejlingsaabning af 25 m og Højde 2,65 m under Broen i lukket Stand. Kørebanelens Bredde er 6,9 m, og de to Fortove paa Klapperne er 3,45 m brede. Klapperne, som løftes i Løbet af kun 20 Sek., bevæges af elektriske Maskinerier. Udgifterne ved Nyanlægget fordeltes ogsaa her med $2/3$ til Kommunen og $1/3$ til Havnevæsenet, men Havnen maa selv foruden Driften af Broen afholde hele Udgiften til Vedligeholdelsen i Betragtning af den Havnevæsenet tilfaldende Besejlingsafgift ved denne Bro.

Ombygning af Langebro og Knippelsbro. Efter at Spørgsmaalet om en Forbedring af Broforbindelserne mellem Sjælland og Amager siden 1922 havde været Genstand for Overvejelser i Kommunalbestyrelsen, og efter at Dansk Dampskibsrederiforening, Grossererersocietetet og Industriraadet i Skr. af ^{30/6} 1926 til Havnebestyrelsen og Magistraten havde rettet Henvendelse om snarest at ville fremme disse Overvejelser, nedsattes Udvalg indenfor Havnens og Byens Styrelser, hvis Arbejde resulterede i en Overenskomst af Marts 1928, hvorefter Langebro først skal ombygges som en dobbelt Klappbro med 35 m fri Sejlvidde beliggende paa dens nuv. Plads. Broens Bredde bliver 25 m med 17 m Kørebane, og ved Ramper paa begge Sider løftes Brobanen saa højt, at Højden under Broen i lukket Stand bliver 7 m. Der bygges forinden en 23 m bred Interimsbro til at overføre Færdselen under Brobygningen. Udgifterne til samtlige Arbejder med Jærnbansens Overføring paa en særlig Bro er kalkuleret til c. 8,9 Mill. Kr. Efter Langebros Ombygning ombygges Knippelsbro paa dens nuv. Plads, ogsaa som en dobbelt Klappbro med samme Sejlvidde og Bredde som ved den nye Langebro. Ved Ramper paa begge Sider løftes Broen, saa den fri Højde under Broen her er c. 5,4 m. Udgiften hertil er kalkuleret til c. 5,1 Mill. Kr. Udgifterne til begge Broarbejder fordeles væsentlig med ^{2/3} til Kommunen og ^{1/3} til Havnevæsenet. Drift og Vedligeholdelse af Broerne fordeles som forhen ved de nuv. Broer.

De faste Broer. Medens de bevægelige Broer i Havnen anlægges, vedligeholdes og drives af Havnevæsenet med visse Tilskud fra Kommunen, er alle de faste Broer over Kanalerne efterhaanden overgaaet til Kommunens Varetægt. Højbro og Holmensbro, som i fordums Tider var Vindebroer, ombyggedes sidste Gang Aar 1879 som faste Broer samtidig med Stensætningen af Bolværkerne i Slotsholms Kanal. Stormbroen ombyggedes 1900, og Tøjhusbroen udvidedes og forstærkedes 1927. Af Broerne over Christianshavns Kanal fandt de sidste Ombygninger Sted 1903 for Wildersbroen, 1915 for Børnehusbroen og 1924 for Snorrebroen.

Opfyldningsarbejder i Svanemøllebugten og for Ørstedsværket. ^{23/2} 1911 vedtoges en Overenskomst mellem de tre interesserede Parter: Statsbanerne, Kommunen og Havnevæsenet om Foretagelsen for Kommunen af Opfyldninger i Svanemøllebugten til Parkanlæg og Villabebyggelse (17,1 ha) og i Kalvebodstrand V. for Enghave Brygge (3,2 ha) til Anlæg af et Elektricitetsværk (det senere Ørstedsværk) mod et Vederlag af 4,70 Kr. pr. m² til Havnevæsenet, som Opfyldningsarbejdet paahvilede. Af den til Opfyldningen i Svanemøllebugten fornødne Fyldmængde leveredes lidt over Halvdelen uden Vederlag til Havnevæsenet af Statsbanerne, som her fik gunstig Lejlighed til at komme af med Fylden ved Afgravningen af Volden langs Øster-Voldgade og ved Udgravning af den østre Del af Boulevardtunnelen, medens Resten af Fylden fremskaffedes af Havnevæsenet ved en tiltrængt Udgravning til ÷ 7,5 m af Havneløbet fra Larsens Plads til Sydenden af Islands Brygge. Opfyldningerne i Kalvebodstrand og i Svanemøllebugten blev færdig udførte henholdsvis 1914 og 1918. Havnevæsenet er bundet i Overenskomsten til ikke i 80 Aar at foretage Opfyldninger i Svanemøllebugten indenfor en nærmere bestemt Linie, udgaaende fra Nordvestgrænsen af Kalkbrænderihavnen, af Hensyn til Bevarelsen af Udsigten fra Villaerne og den af Kommunen anlagte Strandvej.

Mellem Knippelsbro og Langebro har „*De danske Sukkerfabrikker*“ paa Østsiden paa den opfyldte Grund ved Appelbyes Plads 1912-13 anlagt Raffinaderiet „Phønix“ med en Produktion i 1927 af 80,000 Tons, og paa Vestsiden umiddelbart S. for Knippelsbro ligger Selskabets Lagerpakhuse og Ekspedition.

I 1911-13 ombyggedes *Nyhavnsbroen* med enkelt, elektrisk drevet Klap. Sejl-løbets Vidde øgedes til 9,1 m, og Kørebanens Bredde er 7,5 m og hvert af For-tovene 2,5 m.

Under Frihavnen er omtalt dens Udvidelser indtil nyeste Tid, og i det følgende vil blive gjort Rede for den store Udvikling, som den øvrige Del af Havnen har været Genstand for i denne travle Periode under Verdenskrigen og de følgende Aar derefter. Mod Nord skete følgende Udvidelser:

Kalkbrænderihavnen. Ved Anlægget af Frihavns Kronløbsbassin lukkedes for Indsejlingen fra Øst til Kalkbrænderihavnen, og samtidig med at denne Havn gaves en Udvidelse mod Nord og uddybedes til 6,3 m samt forsynedes med nye Kajer paa Øst- og Vestsiden med ialt 650 m, gravedes der et nyt 6,3 m dybt Løb ind til Havnen med Indsejling fra Nord.

Skudehavnen. De store Udvidelser mod Nord gjaldt som ovenfor nævnt Frihavnen, dog blev der samtidig med 10 m Bassinets Anlæg 1919 anlagt en Mole 400 m N. for dette, og derved fremkom et beskyttet Vandareal paa 4 m Vand, Skudehavnen kaldet, til Brug for Lystfartøjer, Baadebyggerier m.m. Skudehavns Bassin muliggør i Frihavns Fremtidsudvidelsesplan et nyt Havnebassin N. for 10 m Bassinet.

Benzinhavnen. Paa Grund af det hurtig stigende Benzinförbrug i Anledning af Automobilernes almindelige Benyttelse, fremkom Forespørgsler om Losse- og Oplagsplads for Benzin med dybt Vand og god Vej- og Jærnbaneforbindelse, og som egnet Plads hertil valgte Havnevæsenet for dette saa brandfarlige Anlæg Nordvestsiden af Skudehavnen med sin afsides Beliggenhed. Dansk-Engelsk Benzin & Petroleums Co. og Det Forenede Oliekompagni anlagde her 1921 moderne Lagerpladser med Tanks og Aftapningsanlæg, og det tillades af Brandautoriteterne hvert Selskab at oplagre 5000 Tons, hovedsagelig Benzin og et mindre Kvantum Petroleum. Der anlagdes udelukkende til Brug for Benzinanlæggene et 6,3 m dybt Havnebassin, som holdes lukket af en flydende Ponton af Jærnbeton.

Petroleumsimporten er hovedsagelig i Hænde paa Det Danske Petroleums-Aktieselskab, som indtil 1918 havde sin Lagerplads med Tanks paa Revshaleens nordlige Del, men derefter har flyttet Virksomheden ud til Tuborg Havn, hvor den er blevet udvidet betydeligt.

Bomløbet udfor Nordre Toldbod udvidedes i 1924 til 62 m's Bredde, og samtidig fjernedes den flydende Bombro, som til stor Gene for Sejladsen forhen udlagdes og spærrede Løbet $\frac{1}{2}$ Time Morgen og Aften, naar Arbejderne skulde passere over til Orlogsværftet og tilbage. I Stedet derfor etableredes en Færgefart med en Motorfærge.

I Anledning af den under Verdenskrigen foregaaede stærke Udvikling af Landets Erhvervsliv fremkom der gentagne Gange, navnlig fra Industriens Side, Krav om Udvidelser af Københavns Havn. Medens Udvidelsesmulighederne mod Nord hovedsagelig var begrænset til kun at kunne gælde Frihavnen, idet Toldhavnen, som forhen nævnt, er hæmmet i sin Udvikling i Svanemøllebugten indtil 1991, var der praktisk talt ubegrænsede Muligheder for Havneanlæg og Industriarealer mod Syd i Kalvebodstrands store Fladvande. Som ovenfor omtalt var der allerede indtil Verdenskrigens Begyndelse tilvejebragt betydelige Anlæg S. for Langebro. Paa Sjællandssiden laa Kalvebod Brygge, Gasværkshavnen, Fiskerihavnen og den nordre Del af Enghave Brygge, og paa Amagersiden strakte Islands Brygge sig Syd paa i en Længde af 1105 m. Da man var klar over, at større Udvidelser mod

Syd en Gang i Fremtiden vilde kunne skabe store Vanskeligheder for Landtrafikken ved Besejlingen af Knippelsbro og Langebro, et Forhold som et Sydløb for en Del vilde kunne raade Bod paa, foretog man, inden Planerne om Udvidelserne mod Syd realiseredes, Boringer i Kalvebodstrand ned til Kalkoverfladen i den Linie, som det projekterede Sydløb skulde følge. Det viste sig, at det c. 8 km lange Løb vilde endog kunne uddybes til \div 7 m uden at træffe paa Kalken, undtagen paa den første Kilometer S. for Slusen, hvor Kalkbunden imidlertid er af saa blød Beskaffenhed, at den uden større Vanskelighed vilde kunne graves af en stærk Uddybningsmaskine.

De store Udvidelser i Sydhavnen, som foretoges under Verdenskrigen og Aarene derefter, deler sig i: 1) Udvidelse af Enghave Brygge, 2) Udførelse af Teglværkshavnen, 3) Anlæg af Tegholmen, Udvidelser, som paa Sjællandssiden strækker sig fra Gasværkshavnen lige indtil Spærredæmningen i Kalvebodstrand, og 4) paa Amagersiden Udvidelse af Landvindingen ved Islands Brygge.

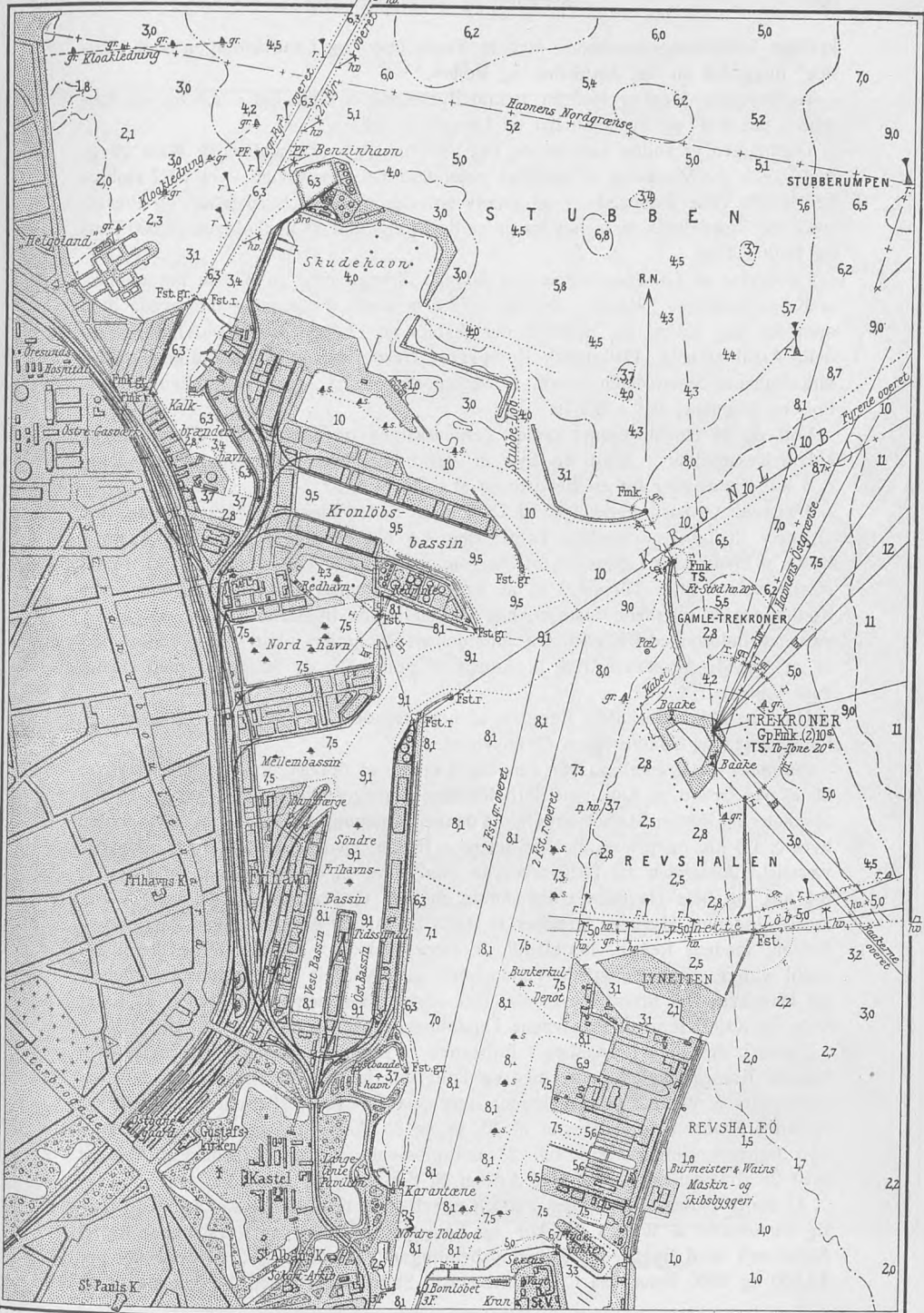
Udvidelse af Enghave Brygge foretoges i 1917-19 med Anlæg af en 323 m Kaj paa 6,3 m Vanddybde, væsentlig til Kullosning for en større Kulforretning og for Kommunens elektriske Højspændingsværk (Ørstedsværket), som 1920 blev bygget paa det opfyldte Areal i Baglandet. Kajarbejdet og Uddybningen vanskeliggjordes ved, at Kalken her laa i en Dybde af c. \div 4 m, hvorfor Størstedelen af Arbejdet udførtes under Tørlægning. I 1927-28 er foretaget en 235 m Forlængelse af Kajen til Imødekommelse af Forespørgsler om nye Kulpladser.

Udførelse af Teglværkshavnen. I August 1916 afsluttedes Overenskomst mellem Havnevæsenet og A/S Frederiksholms Tegl- og Kalkværker om Omdannelse af den sydligste Del af Teglværkets gamle, udstrakte Lergrav, hvis Bund laa 4 m under dagl. V., til at indgaa i et Havnebassin, som skulde udgøre en Del af Københavns Havn. Udgravningen foretoges under Tørlægning til Vanddybder 5 m i Bassinets nordlige Del og efter senere Overenskomst 7 m i den sydlige Del, og af Fylden skabtes der bag Bolværkerne Arealer til Brug for Industrien. Udgravningen og Bolværkssætningen udførtes 1916-20 i Lergraven af Selskabet, som blev Ejer af dets opfyldte Arealer, mod at Havnevæsenet fik Bolværksindtægterne, og hvor Bassinet strakte sig udenfor Lergraven, foretoges Arbejderne af Havnevæsenet, som derved skabte Arealerne for det senere nedlagte Skibsværft „Baltica“ og den bagved liggende Landvinding. I Bassinet findes 2 dybe Huller, som var tænkt udnyttede til Flydedokker for Skibsværfterne „Baltica“ paa Nordsiden og for „Søndre Værft“ med sine 4 Tørdokker paa Vestsiden, bygget af Kjøbenhavn Flydedok & Skibsværft (Arkt. Gundlach Petersen, se „Archit.“ 1920 p. 20), i 1927 overtaget af „Burmeister & Wain“, men for Tiden nedlagt. Paa Sydsiden anlagdes Frederikskajen, hvor Christiansholms Fabrikker og „Montana“ har Kulpladser og Krananlæg, og hvor „Ford Motor Company“ har bygget sin store Montagefabrik.

Paa Baglandet har rejst sig andre industrielle Virksomheder, f. Eks. „General Motors“ og „Citroën Automobiles“. Paa Nordsiden ved den gamle Frederiksholms Havn kan nævnes „Otto Mønsted“'s Margarinefabrik og „Lemvig-Müller & Munck“'s store Lagerplads for Jærnbjælker.

Anlægget af Tegholmen, en øformet Landvinding paa Teglværkshavnens Østside, udførtes af Havnevæsenet 1918-22. Opfyldningen foretoges med Fyld, udgravet under Tørlægning i Løbene paa Tegholmens Øst- og Sydside og under Uddybning af det 40 m brede Sejløb fra Farvandet udfor Islands Brygge til Tegholmen, en Uddybning som for en stor Del maatte foretages i Kalken af særlig

YDERHAVNEN

1 : 20 000

100 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 1000 Meter

kraftige Uddybningsmaskiner. Mellem Teghlolmen og Landvindingen ved „Baltica“ byggedes en fast Jærnbane- og Vejbro.

Teghlolmens Areal er 15,7 ha, hvoraf Burmeister & Wain har c. 2,7 ha, og Kajmuren paa Øst- og Sydsiden har en Længde af 490 m.

Teghlolmen er endnu kun for en Del udnyttet. A/S „Burmeister & Wain“ byggede 1921 paa Vestsiden et mægtigt, rotundeformet Jærnstøberi — i 1927 støbtes her 16,000 Tons Støbegods — og senere opførtes ogsaa et Staalstøberi og Presseværk for Smedegods, beregnet for en aarlig Produktion af henholdsvis 15,000 Tons og 12,000 Tons.

Udvidelse af Landvindingen ved Islands Brygge med en 675 m Forlængelse af Kajen foretoges 1918-21. Den til ÷ 7,5 m under Tørlægning udgravede Fyld oplagdes bag Kajmuren, hvorved der skabtes en 17,4 ha stor Landvinding. Af dette Areal afkøbte „Østasiatisk Kompagni“ Havnevæsenet til fremtidige Industrivirksomheder Størstedelen saavel af Baglandet som af Arealerne mellem Kajens For- og Baggade, ialt c. 9,2 ha.

Ved de af Havnevæsenet under Verdenskrigen og paafølgende Aar foretagne Udvidelsesarbejder i Nord og Syd er ialt fremstillet 80 ha Landvindinger og c. 5 km Kajlængder for en Bekostning af c. 36 Mill. Kr.

Havnens Grænser mod Syd. I 1898 tillod Staten Havnevæsenet at flytte sine Grænser til Linierne mellem Tornekosten og Frederiksholms Gaard og Taarnby Kirke af Hensyn til Udførelsen af Dæmningen over Kalvebodstrand, og i 1916 fik Havnevæsenet atter Tilladelse til at flytte sine Grænser Syd paa til Københavns Kommunes da udvidede Grænser, paa Sjællandssiden til Harrestrup Aa, og Havnevæsenet indrømmede Kommunen umiddelbart N. herfor udfor Valby Fæled Ret til at opfylde et større Areal til Anlæg af Folkepark og Strandvej med Udsigt over Vandet.

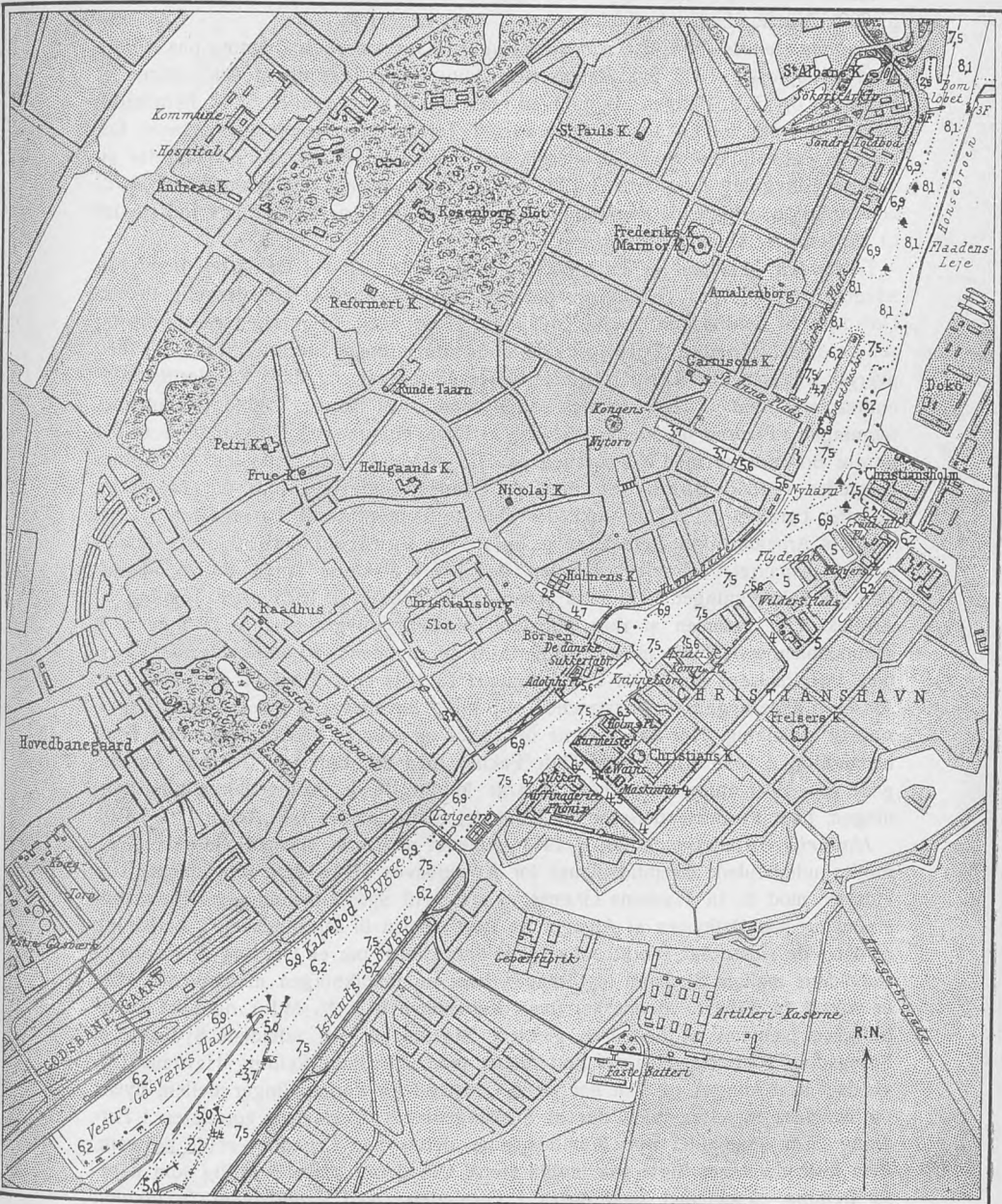
Havnens Skikkelse i 1928 fremgaar af hosstaaende Kort i 3 Afsnit: Yderhavnen, Inderhavnen og Søndre Havn (Sydhavnen).

Havnens Udstrækning. Den samlede Længde af Bolværkerne i Kbh.s Havn er bl. a. paa Grund af Kanalerne forholdsmæssig meget stor, c. 35¹/₄ km (c. 20 km Stenkajer og Resten Træbolværker). Af denne Strækning ejer Staten og Kommunen hver c. 1,5 km og private Bolværksejere c. 10 km, medens Resten tilhører Havnevæsenet. Afstanden fra Bølgebryderne mod Nord til Sluseanlægget mod Syd er 8,4 km, og hele Havnens Udstrækning mellem Grænserne er c. 13 km. Vandarealet indenfor Havnens Grænser er 1815 ha, hvoraf 430 ha udgør Bassiner og Sejløb, medens Resten, heriblandt de store Flakker i Kalveboderne, henligger indtil videre som ubenyttede Vandarealer, et stort Felt for Havnens Udvidelser. De Havnevæsenet tilhørende Landarealer udgør tilsammen 99 ha (hvoraf 31 ha er Veje og Kajer) foruden Frihavns Landomraade paa 52 ha.

Foruden det store Krananlæg i Frihavnen er Havnen forsynet med en Del stationære Kraner langs Kajerne med en Løfteevne fra 5 til 25 Tons. Endvidere har Burmeister & Wain 2 Montagekraner hver paa 100 Tons. Desuden findes der 3 flydende Kraner med Løfteevne af 40, 45 og 75 Tons. De saavel i Nord som i Syd liggende Kulimportører har 28 hurtiglossende Kraner. Havnen er forsynet med 25 Anlægsbøjer og 37 Duc d'Alber til Fortøjning af større Fartøjer.

Af større Skibsværfter findes kun en enkelt men mangesidet Virksomhed, nemlig *Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri*, som paa Revshaleøen har et Skibsværft med Bygge- og Ophalingsbeddinger, 1 Tørdok og 2 Flydedokker paa 13,600 og 8000 Tons, paa Christianshavn et Skibsbyggeri med 4 Flydedokker og

INDERHAVNEN

1:20 000

100 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 1000 Meter

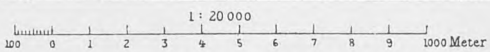
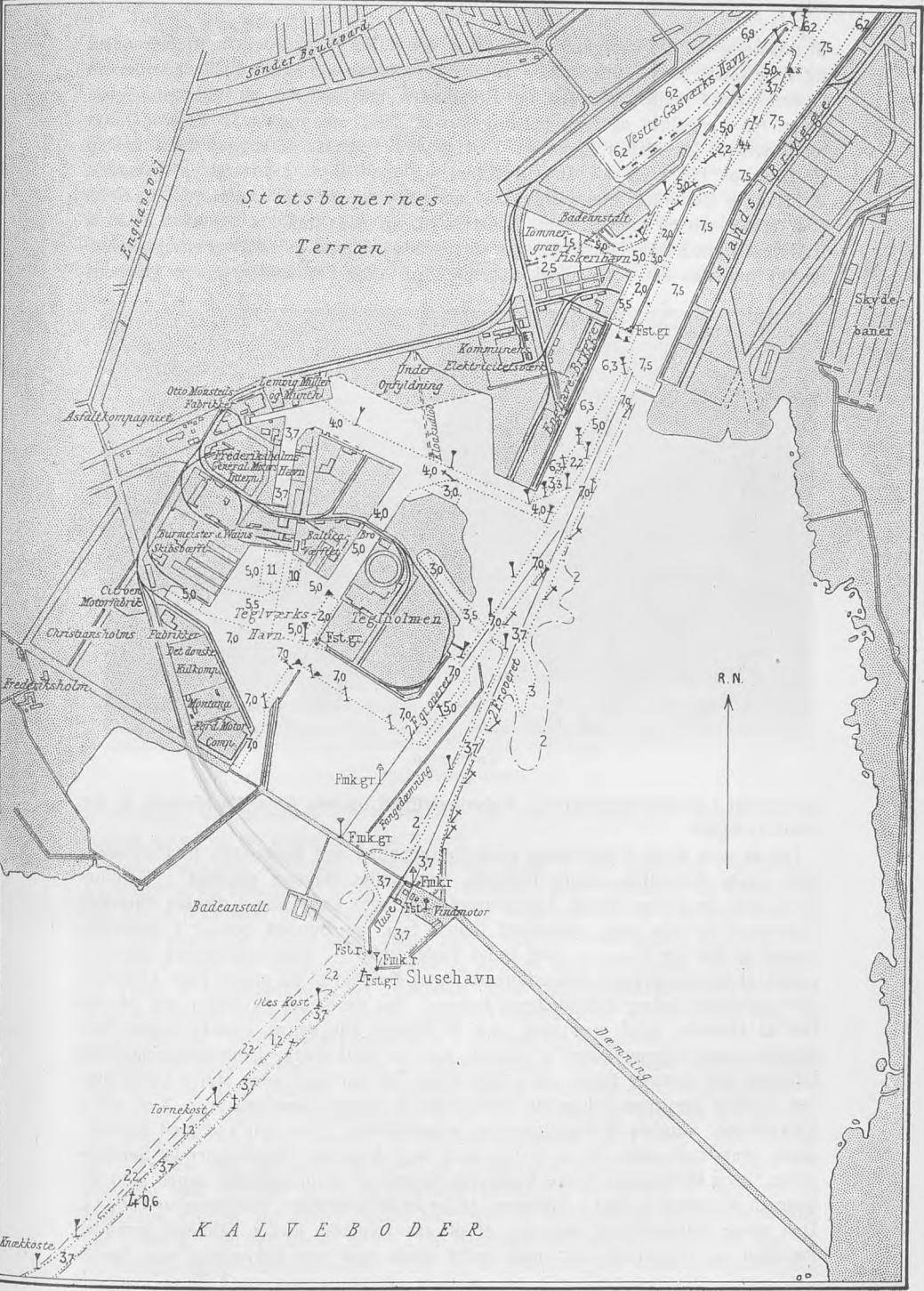
en større Dieselmotor- og Maskinfabrik og i Sydhavnen det for Tiden nedlagte Skibsværft Søndre Værft (se p. 598) samt et større Jærnstøberi og Staaflabrik (se p. 600). Virksomheden beskæftiger ialt 7-8000 Arbejdere.

Havnevæsenets Administrationsbygninger. Havnevæsenets Bygning paa Nordre Toldbod opførtes 1868 paa Statens Bekostning efter Tegning af Arkitekterne V. Dahlerup og F. C. Böttger. Bygningen overlodes Havnevæsenet til fri Benyttelse, mod at der afgaves Lokaler til Toldvæsenet, Telegrafvæsenet og Lodsævæsenet. Lokalet til det militære Vagthold overgik 1881 til en Politivagt. I 1901 opførtes en mindre Tilbygning mod Vest. I 1923 købte Havnevæsenet den umiddelbart op til Nordre Toldbod liggende Ejendom, Toldbodvej 15, hvis nederste Etage indrettedes til Mødesal for Havnebestyrelsen.

Toldboden. Havnen er i toldmæssig Henseende delt i 4 Distrikter (heraf Frihavnen det ene); paa Toldboden oplægges og toldbehandles hovedsagelig det fra Udlandet til Toldhavnen komne Stykgods. Toldboden deler sig i en nordre og søndre Del. Nordre Toldbod's Granitlandingstrapper udførtes 1848, i 1860 overgik Pladsen fra Krigsministeriet til Havnevæsenet, og dens Regulering fuldendtes først 1869. I 1882 opførtes paa Nordenden af Nordre Toldbod Karantænebygningen. Pladsen udvidedes i 1927 ved Ombygningen og Udrykningen af det nordre Bolværk ud mod Yderhavnen paa 7,5 m Vand. Paa Sydsiden af Pladsen byggedes i 1866 Bombroen med et Gennemsejlingsløb, som om Morgenen og efter Fyraften c. $\frac{1}{2}$ Time lukkedes med en Pontonbro til Passage for Orlogsværftets Arbejdere (nu fjernet, se p. 597). Paa Søndre Toldbod, som holdes særligt afspærret, er anlagt foruden de gamle Pakhuse langs Bolværket forskellige Toldbygninger. Ud mod Amaliegade opførtes i 1875 efter Tegning af Arkitekt Vilh. Petersen af røde Mursten Toldkammerbygningen, bestaaende af 4 sammenhængende Fløje med et Midtertaarn og rummende Kontorlokaler og Vejerbod. Paa Pladsens nordligste Del opførtes i 1891-94 efter Tegn. af Arkt. Alb. Chr. Jensen Frilagerbygningen, bestaaende af 5 Fløje, hovedsagelig indeholdende Lagerum til Udlejning. Her kan Vaerne oplægges og udføres til Udlandet uden Toldbehandling. I 1898 erhvervedes Gule Pakhus med tilh. Bolværk. Ud mod Amaliegade er i 1910 opført efter Tegn. af Arkt. Martin Borch Postgodsforvaltningsbygningen, hvor Postforsendelserne fra Udlandet toldbehandles (se „Archit.“ ²⁰/₈ 1910).

Havnens Udvidelsesplaner. I 1917 fremkom af davær. Havnedirektør H. C. V. Møller udarbejdede Fremtidsplaner for Københavns Havn med projekterede Udvidelser mod N. til Havnens Grænser, mod S. til Spærredæmningen i Kalvebodstrand og paa Østkysten af Amager fra Revshaleøen til Øresundsvej. I Anledning af det i de sidste Aar stærkt debatterede Spørgsmaal om en Ordning af Færdselsforholdene mellem Sjælland og Amager, hvor nu Befolkningen med rivende Hast er vokset til 115,000 Mennesker (hele København til c. $\frac{3}{4}$ Mill.), og hvor Landtrafikken hæmmes af Sejladens gennem Broerne til den udvidede Sydhavn, et Spørgsmaal som staar stærkt i Forbindelse med, i hvilken Retning Havnens Udvidelser skal foregaa, og som har været Genstand for Forhandlinger mellem Byens og Havnens Styrelser, blev der af Stadsingeniøren og Havnebygmesteren i Forening 1926 udarbejdet nye Fremtidsplaner, delvis paa Grundlag af de tidligere, men hvor der tages Sigte paa endnu større Udvidelser saavel i sydlig som nordlig Retning. Problemet staar ogsaa i Forbindelse med Vanddybden i Drogden (se p. 593), den i Sundet for større Skibe spærende Banke, hvorigennem der i den haarde, stenrige Bund i de sidste Aar af Staten er foretaget Udbygning af et 8 m dybt Sejlløb, en Vanddybde som dog endnu ikke er

SÖNDRE HAVN

tilstrækkelig for de dybtgaaende Skibe (i den store Trafik mellem Kielerkanalen og Østersøen), som burde kunne anløbe København. I Marts 1928 vedtoges en Overenskomst mellem Havnen og Kommunen indeholdende et Ombygningsprogram for Langebro og Knippelsbro (se p. 596) og angivende Retningslinier for Havnens Udvidelser, nemlig: 1. Havnens Grænser forlægges mod N. op til Lautrups Havn (S. for Tuborg Havn) og mod S. til Sydsiden af Amager, 2. Havnens Udvikling tilrettelægges i første Række paa Sjællandssiden, mod N. som Trafikhavn og mod S. som Industrihavn, og paa Amagers Vestkyst indføres i Almindelighed ikke Havnebassiner, 3. Havneløbet mod S. uddybes efterhaanden. Iøvrigt henvises der i Overenskomsten til nærmere Forhandlinger om Havnens

Toldboden.

Udvidelser i Svanemøllebugten, i Kalvebodstrand og paa Amagers Østkyst N. for Holmbladsgade.

Det er ikke alene Københavns gode Beliggenhed ved Indgangen til Østersøen, men ogsaa forskellige andre Forhold, som stiller Havnen gunstigt i Konkurrence med de øvrige Havne. Udvidelserne foretages sædvanlig i dækket Farvand. Tidevandet er her svagt mærkbart (kun 7 cm), og Bunden bestaar i Almindelighed af Ler og Grus, — blød Bund findes ikke —, Omstændigheder som bevirker, at Havneværkerne kan udføres billigt i Forhold til de meget store Udgifter, som saadanne Anlæg almindeligvis kræver. Paa de Steder navnlig i den søndre Del af Havnen, hvor man naar ned til Kalken, kan denne bevirke nogen Fordyrelse, men Udgravningen af Kalken kan nu med stærke Uddybningsmaskiner foretages for rimelige Priser, og i den sidste Tid har man uden større Vanskelighed rammet Jærnsponsbolværker, bestaaende af valsede Staalbjælker, c. 2 m ned i Kalkbunden. Vandets Saltholdighed er gennemsnitlig 1 ‰, den kan med Nordenstrøm maksimalt stige til c. 2 ‰; med den hyppigst forekommende Sondenstrøm, hvor Østersøens ferske Vand paa Grund af Jordrotationen søger mod Ø. gennem Øresund fremfor i Bælterne, falder Saltholdigheden, Minimum er c. 1/2 ‰. Den ringe Saltholdighed bevirker, at de saa frygtede, kun i Saltvand levende, Pæleorm og Pælekrebs, som man andet Steds med stor Bekostning maa være

sig imod, for de sidstes Vedkommende ikke findes i Københavns Havn, og for Pæleormens volder den kun ringe Angreb, dog stærkere mod N. Træværket under Vand i permanente Havneværker beskyttes i Almindelighed ved Jærnplade- eller Sømbeslag.

Den forholdsvis billige Fremstilling af Bolværker i Københavns Havn har medført, at der ikke her, som almindelig i moderne Havne, gennemgaaende er opført høje Pakhuse med tilhørende Krananlæg bag Kajen til fuld Udnyttelse af denne, men at der, naar undtages det oprindelige Frihavnsomraade, i Stedet for er udført længere Kajstrækninger med billige enetages Skure eller kun Oplægningspladser og uden større Krananlæg, hvilken Anordning i mange Tilfælde giver den mest

Frilagerbygningen.

økonomiske Varetransport. Dette Forhold har sat sit Præg paa Havnen med de mange Kajer og de forholdsvis faa Kraner.

Havnevæsenets Materiel. Gennemsnitlig hvert 3. Aar indtræffer der Isvintre, hvor Sundet og Havnen er belagt med Is, hvilket i ældre Tid betød en Standsning, ofte i flere Maaneder, af Sejladsen paa Havnen, men som nu saa godt som ikke finder Sted baade paa Grund af de større Skibes stærkere Maskinkraft, og fordi Havnen siden 1896 har været forsynet med et kraftigt Isbrydermateriel. Dette bestaar for Tiden af Isbryderdampskibet „Væderen“ med 1800 Hestekræfter, bygget 1916, hvis Arbejdsfelt nærmest er Sundet, medens Dampbaadene „Grane“, 300 HK., og „Asa“, 95 HK., bryder Isen henholdsvis i Havnen og Kanalerne.

Administrative Forhold. Lige fra Middelalderen var Havnens Styrelse underlagt Kongen, som gennem Forordninger paabød Stadsstyrelsen Varetagelsen af Bolværkers og Broers Vedligeholdelse m. m. Til Ledelsen af Havnens Anliggender nedsattes 1692 ved kgl. Forordn. en Havnekommission paa 4 Medl., men Havnestyrelsen var dog nærmest en Afdel. af Bystyrelsen indtil 1742, da Havnen ved kongelig Res. overgik til en selvstændig Institution uafhængig af Bystyret og underlagt Kronen, og dens Ledelse varetoges af en nydannet Havnekommission paa 6 Medl. Ved kgl. Reskr. af ²²/7 1756 nedsattes den endnu bestaaende Bro- og Bolværksbesigtigelseskommission i Anl. af, at Holmens Bros Klapper styrtede ned

under Livgardens Passage, hvorved 3 Gardere og 4 Heste omkom, og paa Grund af Bolværkernes slette Forfatning. Besigtigelsen skal foretages aarlig straks efter Michaeli Dagen. I 1812 ophævedes ved kongelig Resolution Havnekommis-sionen, og Havnens Styrelse overgik til Administrationen for Havne- og Opmudringsvæsenet, men i 1816 overlodes Opmudringsvæsenet, hvori Søetaten og Staten var interesseret, og hvortil Udgifterne hovedsagelig afholdtes af Statskassen, til en særlig Kommission, medens Varetagelsen af Havnens øvrige Anliggender forblev under „Administrationen for Havnevæsenet“. Denne bestod af 7 Mand, nemlig Politidirektøren som Formand, et Medlem af Magistraten, to valgte af Byens Raad, til den daglige Drifts Ledelse de to Havnemestre, den ene senere kaldet Havnekaptajn, samt Stadsbygmesteren. Denne Ordning bestod, indtil der ved Lov af ^{80/12}1858 gaves Havnen en ny Styrelse, bestaaende af et Havneraad og en Havneforvaltning. Havneraadet bestod af Københavns Overpræsident som Formand, 2 Medl., valgte af Kongen efter Indenrigsministeriets Indstilling, og 6 Medl., valgte af Københavns Borgerrepræsentation; Havneforvaltningen førtes af en Havnekaptajn, som udnævntes af Ministeriet efter Raadets Forslag. Ogsaa Ledelsen af Havnens Uddybninger og Opmudring overgik 1865 til den nye Styrelse.

Denne Ordning for Havnens Styrelse bestod indtil ^{1/1}1914, da Vedtægten for Havnens nuvær. Styrelse i Henh. til Lov af ^{29/4}1913 traadte i Kraft, hvorefter Kbh.s Handelshavn er en under Ministeriet for offentlige Arbejder henhørende selvejende Institution med egne Finanser; den ledes af en Havnebestyrelse, hvor Erhvervene nu er repræsenterede, og som bestaar af Overpræsidenten i Kbh. som Formand og 16 Medl., som vælges for 6 Aar ad Gangen, og hvoraf 1 udnævnes af Ministeren for offentlige Arbejder, 1 af Ministeren for Handel og Søfart, 2 vælges af Folketinget, 2 af Landstinget, 2 af Magistraten, 2 af Borgerrepræsentanterne, 2 af Grosserer-Societetets Komite, 2 som Repræsentanter for Skibsfarten og 2 for Industrien, valgt af Hovedorganisationerne for henholdsvis Skibsredere og Industridrivende. Havnevæsenets Drift ledes af Havnedirektøren, som er Chef for Havnens Administration. Afdelingen for Havnepolitiet, herunder for Tiden 8 Havne- og Brofogeder, 18 Assisterter og 37 Havnebetjente og Brovægttere, forestaas af Havnemesteren, og Afdel. for Bygningsvæsenet, herunder 4 Havneingeniører og øvrige Ingeniører, Tegnere og Kontormedhjælpere, Førere og Maskinmestre paa Havnens forskellige Materiel, Formænd og Arbejdere, tils. et Personale af for Tiden 53 maanedslønnede Funktionærer og 160 daglønnede Haandværkere og Arbejdere, forestaas af Havnebygmesteren, hvis Embede oprettedes i 1812. Ovennævnte Personale tilligemed Personalet paa Havnedirektørens Kontor, som forestaas af Kontorchefen og Kassererkontoret, giver ialt 130 Funktionærer og c. 160 daglønnede Haandværkere og Arbejdere.

Under Havnens store Udvikling i det sidste halvthundrede Aar er Udvidelserne iværksatte af Havnekaptajnerne F. V. W. Lüders og fra 1896 C. F. Drechsel og af Havnedirektørerne fra 1914 H. C. V. Møller og fra 1917 Th. Borg, og Arbejderne udførtes under Ledelse af Havnebygmestrene H. C. V. Møller og fra 1914 G. Lorenz.

Økonomiske Forhold. Som selvejende Institution har Havnen sine egne Finanser. I 1927 udviste Driftsregnskabet Indtægter paa c. 5,4 Mill. Kr., heraf Vareafgift c. 2,5 Mill., Fartøjsafgifter c. 1 Mill., Andel i Frihavnens Driftsoverskud c. ^{1/2} Mill., Lejeindtægter af faste Ejendomme c. ^{3/4} Mill. og Renteindtægt 0,4 Mill. Kr., medens Udgifterne beløb sig til c. 3 Mill. Kr., hvoraf c. 1,3 Mill. Kr. er Forrentning af Gæld, c. ^{1/2} Mill. Lønninger og Pensioner, og Resten Udgif-

ter til Havnens Drift og Vedligeholdelse. Foruden disse Udgifter kommer ordinære Afskrivninger, Henlæggelse til ekstraordinære Arbejder c. 0,6 Mill., saaledes at Driftsoverskuddet beløb sig til c. 1,8 Mill. Kr., men i ovenstaaende Udgifter er ikke medregnet c. 1,2 Mill. Kr. som Afdrag paa Havnevæsenets Gæld. Værdierne af Havnens Aktiver (Ejendomme, Anlæg, Kapital) udgjorde i Status c. 63 Mill. Kr., og dens Laan beløb sig til c. 26 Mill. Kr.

Havnens Besejling og Udnyttelse. *Indretninger for Sejladsen.* Til Ledelse af Sejladsen i Mørke er der i Havnen 36 Fyr, som med en enkelt Undtagelse er elektriske, nogle af dem karakteriseres ved periodiske Formørkelser. Lydsignaler. Ved Indsejlingen mod N. fungerer paa det søndre Hoved en elektrisk Sirene i Taage og Snetykning. Paa Knippelsbro og Langebro findes ligeledes elektriske Sirener til Faresignaler, hvis umiddelbart før en Gennemsejling Maskineriet skulde svigte. Paa den gamle Kran paa Orlogsværftet hejses Stormsignaler, og Tidssignal vises Kl. 1 Efterm. ved Fald af en Kugle paa en Mast paa Frihavnens Silopakhus.

Lodser lodser overalt i Havnen og i Sundet til udenfor danske og svenske Havne. Mellem de nordre Bølgebrydere og Middelgrundsfortet er stationeret en Lodsdamper. Ved Langebro og ved Strandegaard er der Lods til at lodse gennem Kalveboderne.

Som tidligere nævnt har Havnen saa godt som ingen Tidevand, men under stormende Vejrforhold stiger Vandet med Vestenvind og falder med Østenvind, rettende sig efter Vandstanden i Vesterhavet. Over $\frac{1}{2}$ m Højvande og under $\frac{1}{3}$ m Lavvande indtræffer faa Gange om Aaret. Som Maksimum-Højvande er observeret $+ 1,57$ m og som laveste Vandstand $\div 1,15$ m.

Havnens Besejling er almindeligvis stigende gennem Aarene, naar undtages abnorme Forhold, f. Eks. under Verdenskrigen. For Aaret 1927 anføres følgende Trafik: Af Skibe, indkomne til København, var der 17,538 Damp- og Motorskibe (heri ikke medregnet Dampfærgerne til Frihavnen), udgørende tilsammen c. 5,390,000 Netto-Register Tons, og 1110 Sejlskibe paa tilsammen c. 145,000 N.R. Tons, ialt c. 5,535,000 N.R. Tons. Antal Skibe, som har passeret Knippelsbro, 21,168 og Langebro 16,100 (Oplukningernes Antal henholdsvis 14,514 og 10,775, idet ofte flere Skibe har passeret samtidigt), og gennem Slusen i Kalvebodstrand passerede ialt 17,223 Smaaskibe og Baade. Importen af Varer over Havnen var c. 4,237,000 Tons og Eksporten c. 1,260,000 Tons. Den store Forskel fremkommer ved, at Eksporten hovedsagelig gælder forædlede Varer, og at Landets Eksport, som overvejende bestaar af Landbrugsprodukter, for Størstedelen foregaar over Esbjerg og andre Havne, medens for Importens Vedkommende denne hovedsagelig bestaar af Raavarer, og Danmarks Handel med Udlandet væsentlig gaar over København. Til Forstaelse af Forholdet kan anføres, at for Aaret 1927 beløb Danmarks totale Eksport sig til 1445 Mill. Kr. og den totale Import udgjorde 1659 Mill. Kr.

Havnens Skibsforbindelser. Københavns Havn har Skibsforbindelse med de fleste af Landets Havnebyer, dels ved Dampskibe i faste Ruter for Passagerer og Stykgods, paa enkelte Undtagelser nær henhørende under Det Forenede Dampskibsselskab og med Anlæg ved Kvæsthusbroen, og dels ved Smaaskibssejladsen, herunder Stykgodsparketterne, som hovedsagelig er Motorskonnerter og mindre Motorskibe. Af Havnens Forbindelser med Udlandet kan anføres det store Antal Sejlskibe, som i Sommerhalvaaret kommer med Trælast fra Sverige og Finland, og hvortil det ofte, trods Havnens mange Bolværker, er vanskeligt at skaffe Plads. Hvad angaar Storskibssejladsen paa Udlandet, bestaar denne foruden Passager- og

Stykgodstrafikken i faste Ruter for en stor Del af Skibe med Kul og Kokes fra England, Tyskland og Polen og chartrede Skibe med Foderstoffer og Raastoffer for Industrien m. m. Af de faste Ruter maa særlig nævnes: Det forenede Dampskibsselskabs forskellige Linier til Nord- og Sydamerika, Island, Norge, England, Belgien, Frankrig, Middelhavslændene og Østersølandene, Østasiatisk Kompagnis oversøiske Linier, Kgl. Grønlandske Handel, de islandske og færøske Dampskibsselskaber, Øresunds Linier paa Malmø og Helsingborg, samt en Række svenske, finske, tyske, engelske, hollandske og amerikanske Skibe, der gaar i Rute paa København.

Litt.: Fr. Thaarup, Kort Oversigt over Kbh.s Havn, Kbh. 1812. — G. L. Grove, Kbh.s Havn, Kbh. 1908. — Herm. Andersen, Kbh.s Toldbod, Kbh. 1915. — H. C. V. Møller, Kbh.s Havns Udvikling i Fortid og Nutid samt Forslag til Havnens fremtidige Udvidelser, Kbh. 1917. — G. Lorenz, Kbh.s Havns Udvidelser under Verdenskrigen, Kbh. 1918. — Kbh.s Havnebestyrelses Forhandlinger 1914-27. — Love, Reglementer og Takster vedr. Kbh.s Havn, Kbh. 1904-26. — Kbh.s Havns Statistik I-V, Kbh. 1905-23. — Om Havnens ældre Hist. se endv. Hist. Medd. om Kbh. II, III og IV; om Frihavnen se Tekn. Foren.s Tidsskr. 1894, 1901-02, 1909, 1915 samt Ingeniøren 1916, om Sluseanlægget i Kalvebodstrand sst. 1902-03, om Langebro sst. 1902-03, om Knippelsbro V. Lüders, Den nye Bro til Christianshavn, Kbh. 1872, samt Hist. Medd. om Kbh. V og VIII., Tekn. Foren.s Tidsskr. 1907 og Ingeniøren 1909; om Administrationens Hist. se Ingeniøren 1909; om Bygninger i Frihavnen se „Archit.“^{17/7} 1909 og 1922 p. 114.

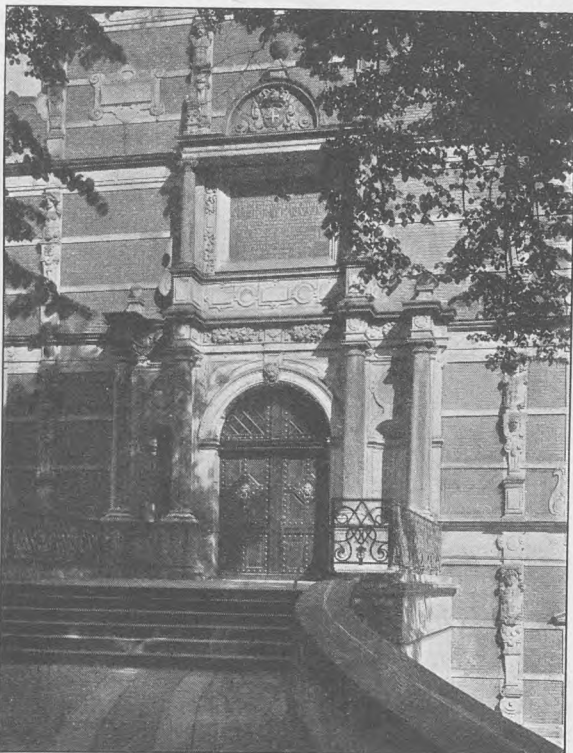
Børsen.

Børsen, paa Slotsholmens nordøstlige Side (se Kortet p. 337), en af Hovedstadens stilfuldeste Bygninger, er bygget af Chr. IV paa den af ham i 1618-19 opførte Dæmning, der over Knippelsbro satte København i Forbindelse med Christianshavn, og som paa begge sine Sider gav Skibene Losse- og Ladeplads. Som Kongens Arkitekt virkede først Laurids Steenwinkel og efter hans Død 1619 Broderen Hans S. († 1639). 1619 paabegyndtes Fundamenteringen, 1620 Opmuringen og i 1623 var Taget rejst. Som Bygningen da præsenterede sig, tilfredsstillede den imidlertid ikke Kongen, og han gav den herefter et rigere Udstyr ved at zire Taget med Kviste, ved at rejse Taarn med Spir, hvis Drager udførtes efter Modeller af Ludv. Heideritter 1625, og endelig ved at erstatte Valmene i V. og Ø. med høje Gavle, hvis Indgangsportaler lagdes op i Bygningens 1ste Etage. Til Hovedopgang i vestre Gavl (fra 1624) opførtes en Rampe med Arme, der bredte sig ud mod Slotspladsen, medens italienske Trapper førte op til Indgangsportalen i østre Gavl, der først fuldendtes 1640. Stueetagen var indrettet til Pakrum og Boder for de grove Varer, hvorimod Førsteetagens store Rum — bortset fra nogle Hjørnekontorer — var forbeholdt Detailhandelen — dens Butikker og Boder, med delvis finere Varer; disse Boder laa langs med to Gange, der løb i hele Bygningens Længde. Omkring 1631 ses Børsen at være taget i Brug. Da det faldt Kongen vanskeligt at optræde som Udlejer i større Stil, bortforpagtede han Børsen i 1636 for en årlig Afgift af 200 Rd. til 4 af Hovedstadens Storkøbmænd og 1642 til den christianshavnske Borgmester Jacob Madsen, der 5 Aar efter for 50,000 Rd. overtog Børsbygningen til Udligning af et modsvarende Tilgodehavende hos Kongen. 1669 erhvervede Fr. III Børsen tilbage mod derfor at tilsvare Jacob Madsens Enke Jordegods af ialt 1002 Tdr. Hartkorn. Efter at Kommerekollegiet i nogle Aar havde administreret Bygningen, overtog Søkvæsthuset i 1685 som Panthaver Be-

styrelsen af samme. 1775 indløste Kurantbanken Pantet og erholdt kongeligt Skøde paa Børsen i 1778. Med Kurantbankens Ophævelse og Realisation gik Bygningen atter tilbage i Kronens Eje under Bestyrelse af Statsgældskontoret, indtil Fr. VII endelig ved Skøde af $\frac{7}{8}$ 1857 overdrog den for 70,000 Rd. til Grosserer-Societetet. I hele den til da forløbne Tid havde Bygningen tjent som Børs med Boder som i Chr. IV's Tid. Allerede 1681 var der dog paa 1ste Sal indrettet en særlig Forsamlingsplads „ligesom paa andre Handelssteder, hvor Børstime levedes“. Denne „Børs-sal“ fik i 1807-10 et mere tidssvarende Udstyr, og foruden det tidligere etablerede Kurskontor installeredes i 1816 en større, smukt udstyret Auktionssal. I Tidernes Løb havde ogsaa flere Institutioner haft deres Lokaler paa Børsen i dennes østre Del, saaledes Kurantbanken, Speciesbanken, den grønlandske Handel og de to daværende Brandassurancekompagnier.

Da Grosserer-Societetet i 1857 overtog Bygningen var det med det Formaal at indrette den til Børs i moderne Forstand. Boderne paa 1. Sal faldt herefter bort, og med H. C. Stilling som Arkitekt gennemførtes den Anordning af dets

Indre, som i Hovedtrækkene er bibeholdt med den store Børssal og det bag samme liggende Læseværelse, der senere suppleredes med Konversationsværelset. En ny Opgang fra begge Børsens Langsider etableredes under Taarnet med nogle mindre Mæglerkontorer i Vestibulen paa 1. Sal. Gennem dennes østre Del lagdes en bred Midtergang, paa hvis Sider der indrettedes Kontorer, dels til Børsbestyrelsen, dels til Udleje. Saaledes havde Privatbanken sine Kontorer der fra 1858-1904. Nu er samtlige disse Lokaler inddraget til Børsens eget Brug, nemlig til Børskontoret, Børsens Sekretariatskontor og Ekspeditionslokaler, Grosserer-Societetets Komité's Mødesal, Formandsværelse og 3 store Udvalgsværelser, endelig til Kontorer for Fondsbørsbestyrelsen og Fondsbørskommissariatet. Børsen er dels Varebørs, dels Fondsbørs. Sidstnævnte har sit Kursnoteringsværelse til højre for Hovedindgangens Vestibule, men holder sin Efterbørs i Børssalen, hvor iøvrigt Varebørsen har sit Sæde. Til venstre for Vestibulen har Københavns Bedømmelses- og

Børsens Portal.

Trap: Danmark. 4. Udg. I.

Voldgifts-Udvalg for Korn- og Foderstofhandelen sit Værelse; ved Siden af dette findes Telefonrummene. I Stueetagen er med Indgang under Rampen Generalforsamlings- og Auktionssalen, og iøvrigt er Lokalerne dér udlejede, saaledes til Amtstuen og Post- og Telegrafvæsenet. Børsen er i Ejendomsskyld ansat til 1,800,000 Kr. og brandforsikret for 3,600,000 Kr.

Bygningen, 127 m lang og c. 21 m bred, er opført i nederlandsk præget Renæssancestil. De gamle Murflader, hvis gule, rødflammede Sten var stærkt inficerede af Salt og Salpeter m. m. fra Hørkramboderne, erstattedes under Bygningens store Restaurering i 1880-83 med Skalsten. Saavel Façaderne som Gavlene er overdaadigt smykkede med Billedhuggerarbejder og Indfatninger af Sandsten. Rampen begræn-

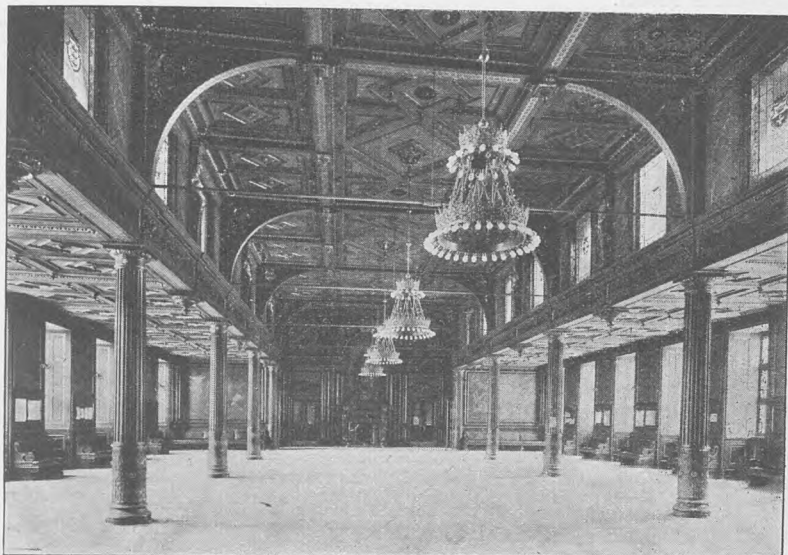

Børsen, set fra Holmens Bro.

ses paa Siderne af Sandstensmure med Brystværn; dette bærer som Afslutning 2 Statuer i Sandsten: Neptun og Merkur af J. C. Petzold (Originalen til Neptun, der ødelægdes ved Paakørsel i 1862, er dog erstattet af en Kopi). Rampen var oprindl. fri, men fra Chr. V's Tid er der plantet Træer paa denne. De monumentale Gavle bærer over Portalerne en Stenplade med latinsk Indskrift og Chr. IV's Navnetræk. Særlig ejendommeligt er Taarnet med dets slanke og snoede Spir: de fire Lindorme, der ruger over Børsens Skatte, aarvaagent spejdende efter Bytte mod de 4 Verdenshjørner; deres sammenslyngede Haler former Spiret. I Børsens Indre bemærker man særlig dens store 33 m lange og 19 m brede Børsal, som ved 10 Søjler er inddelt i to 5 m høje Sideskibe og et 9 m bredt Midtskib, der gaar op til Hovedbjælkerne under Taget. Væggen er beklædt med Gyldenlæders Tapeter. Paa Bagvæggen er anbragt 2 store Kultegninger af Lorenz Frølich, forestillende Retfærdigheden og Fliden; til venstre for Hovedindgangen P. S. Krøyers bekendte Børsbillede fra 1895. En stor Marmorkamin bærer en Statue af Chr. IV (efter Thorvaldsen); ved Siden af Kaminen er i Marts 1928 anbragt Marmorbuster af C. F. Tietgen (afsl. ¹⁹/₈ 1929; Billedh. Brandstrup) og L. N. Hvidt. Mellem Vinduerne er opsat flere Tavler til Opslag — blandt disse den saakaldte „sorte

Tavle", hvorpaa de Firmaer opslaa, der ikke respekterer Bedømmelses- og Voldgifts-Udvalgets Kendelser — og desuden en Marmortavle, som Brancheforeningerne lod indmure til Minde om Grosserer-Societetets Komites Virksomhed under Verdenskrigen. Nævnes maa ogsaa Komiteens Mødesal (Privatbankens gamle Bankraadssal) med malede Portrætter af Komiteens Formænd, samt Formandens nyindrettede Værelse med et Maleri af Chr. IV og en Bronceafstøbning af François Dieussart's Buste af samme Konge.

I 1786-87 opførte Kurantbanken mellem Kancellibygningen og Børsen i nyklassisk Stil en Bankbygning, som ved en Forbindelsesgang sættes i direkte For-

Børssalen.

bindelse med Børsen (Arkitekt: Harsdorff). Denne Bygning, der overtoges af Nationalbanken, blev nedrevet i 1870, ligesom den bag samme liggende Børsgrav blev tilkastet og gav Plads for Slotsholmsgade.

Litt.: G. F. Lassen, Bidr. til B. Hist. i det første halvhundrede Aar, Kbh. 1858. — Th. Green, B. i Kbh., Kbh. 1898, og J. Werner, Børsen 1619-1915, Kbh. 1915.

Pengeinstitutter.

Pengeinstitutterne er behandlere i flg. Grupper: A. Banker, B. Sparekasser, C. Kredit- og Hypotekforeninger og D. Forsikringsselskaber.

A. **Nationalbanken**, Holmens Kanal. Den første Bank her i Landet var den p. 364 omtalte Kbhvnske Assignations, Veksel- og Laanebank, alm. kaldet „Kurantbanken“, der oprettedes 1736; den ejedes af et priv. Aktieselskab og havde Ret til at udstede Sedler, men var ikke undergivet særlige Forpligtelser med Hensyn til Sedlernes Fundering. 1773 overtoges den af Staten. Ved Statsbankerotten

ophævedes den (tillige med den 1791 oprettede Speciesbank) og afløstes ved Frdn. af $\frac{5}{1}$ 1813 af en Rigsbank, der ved Oktrojen af $\frac{4}{7}$ 1818 omdannedes til en privat Aktiebanc, Nationalbanken, som overtog Rigsbankens Aktiver og Passiver. Banken fik Eneret til at udstede Sedler. Oktrojen udløb 1908, men forlængedes ved Lov af $\frac{12}{7}$ 1907 til $\frac{31}{7}$ 1938. Bankens Bestyrelse bestaar af 17 Repræsentanter, hvoraf 2 udnævnte af Erhvervsministeren, de øvrige af Aktionæerne, samt 5 Direktører, hvoraf 2 udnævnes af Kongen. Af disse to skal den ene være landbrugskyndig. De andre vælges af Repræsentanterne. Ved Siden af Bestyrelsen staar Handels- eller Justitsministeren, der som kgl. Bankkommissær fører Forsædet i Bestyrelsens Møder.

Aktiekapitalen udgør 27 Mill. Kr. $\frac{31}{7}$ 1928 udgjorde Reservefondet 11,340,000,

Nationalbanken.

Udbytte-Udligningsfond 19,342,000 Kr. Seddelcirkulationen udgjorde 340,365,228 Kr. Indskud paa Foliokonto og Kontokurant 26,428,336 Kr. Banken ejede 181,806,113 Kr. i Guld (Mønt og Metal) og 10,918,601 Kr. i Skillemønt. Af Bankens Midler iøvrigt var 4,427,590 anbragt som Laan i faste Ejendomme, 8,844,124 som Laan paa Panteobligationer og 29,133,908 som Laan paa Børspapirer, 30,858,596 i indenlandske Veksler, 19,081,651 i Obligationer og Aktier og 91,965,138 i Tilgodehavende hos udenlandske Korrespondenter. Banken har Filialer i Aarhus, Aalborg, Nykøbing F., Kolding, Odense og Flensborg.

Fra sin Oprettelse til $\frac{9}{8}$ 1870 havde Nationalbanken Lokaler i den Bygning ved det sydvestlige Hjørne af Børsen, hvor fra 1785 Kurantbanken og senere Rigsbanken havde haft til Huse (se p. 611); c. 1865 blev Bygningen overdraget Kommunen til Nedbrydning, og den nuvæ. Bygning overfor Holmens Kirke opførtes 1866-70 efter Tegning af J. D. Herholdt. Bygningen, der har Kælder og 3 Stokv., er opf. i florentinsk Renæssancestil med enkelte nordiske Motiver, af røde Mursten, beklædt med Granit i nederste Stokv. og med Gesims og omløbende Baand af Sandsten; de enkelte Stokv. er adskilte dels ved massive murede Hvælvinger, dels ved Jærnbjelker med Murværk imellem. 1917 fuldførtes en ny Bygning efter Tegn. af Martin Borch paa Hjørnet af Holmens Kanal og Havne-

gade i umiddelbar Forbindelse med den gamle Bygning og bestemt til at supplere denne. Denne Bygning indeholder bl. a. den store Banksal med Vægmalier af N. V. Dorph. (Litt.: Axel Rubow: Nationalbankens Historie 1818-1908, Kbh. 1918 og 1920; C. Th. Ussing: Nationalbanken 1914-1924, Kbh. 1926).

Privatbanken, Slotsholmsgade ved Knippelsbro, er oprettet ved kgl. Bevilling af $\frac{4}{3}$ 1857 (aabnet $\frac{2}{11}$) med det Formaal „at tilvejebringe en yderligere Lettelse for Stadens og Landets Pengeomsætning, nærmest ved at supplere Nationalbankens Virksomhed i enkelte for Handelen særvigtige Anliggender“. Bankens første Direktør var C. F. Tietgen, under hvis Ledelse Banken særlig i 60'erne og 70'erne indtog en førende Stilling inden for dansk Erhvervsliv, særlig ved dens

Privatbanken. Til højre Børsen og Christiansborg Slot.

Medvirken ved Dannelsen af Foretagender som Store Nordiske Telegrafelskab, Burmeister & Wain, Det forenede Dampskibsselskab, De danske Sukkerfabrikker, Svitzers Bjærgningsentreprise, Tuborg Bryggerier, De danske Spritfabrikker, Københavns Telefonselskab m. fl.

Efter en Rekonstruktion i Okt. 1928 ændredes Bankens Vedtægter saaledes, at den ledes af et Bankraad paa indtil 15 Medl., der af sin Midte vælger en Bestyrelse paa indtil 6 Medl., hvilken i Henh. t. Bank- og Aktieselskabsloven er ansvarlig for Bankens Ledelse. Bankens daglige Forretninger ledes af Direktionen. $\frac{31}{12}$ 1928 var Bankens Aktiekapital 40 Mill. Kr. og ansvarlige Indskudskapital 15 Mill. Kr. Banken har 15 københavnske Filialer.

Banken havde fra sin Oprettelse Lokaler paa Amagertorv 1 og fra 1858 paa Børsen (se p. 609), indtil den $\frac{5}{9}$ 1904 flyttede ind i sin egen Bygning paa den 1850 m² store Karré mellem Børsen og Knippelsbro, hvor før det gamle, interessante Bygningskompleks „Nybørs“ („De seks Søstre“) stod (se „Fra Arkiv og Museum“ II p. 136 fig.). Bygningen, der danner en Rektangel med en lille Gaard i Midten, er opf. efter Tegn. af Arkt. Axel Berg, af røde Mursten, Granit og Bremersten, i Parterre (med Hvælvinger, der til Dels hviler paa Granitpiller) og 4

Stokv. Indgangen til Banken, der er i Parterre og Stueetagen, er fra Børsgade; i Vestibulen en Marmorbuste af Tietgen, af H. V. Bissen. Ejendommen har kostet 3,150,000 Kr. I Aarene 1922-23 ombyggedes Ejendommen under Arkt. Axel Bergs Ledelse, saa Ekspeditionslokalet udvidedes betydeligt. (Litt.: Jul. Schovelin, Privatbanken 1857-1907, Kbh. 1907).

Haandværkerbanken i København A/S, opr. 1867 af en Kreds af Haandværkere under Navnet: Kreditforeningen af Haandværkere og Industridrivende. 1874 omdannet til Aktieselskab. 1916 forandredes Navnet til det nuvæ. Den ledes af en Bestyrelse (7 Medl.), en Direktion (2 Medl.) samt af et Repræsentantskab,

Landmandsbanken. Til højre Niels Juels Statue.

hvoraf Halvdelen vælges af Bankens Aktionærer, Halvdelen af „Haandværkerstandens Repræsentantskab“. Banken har 6 københavnske Filialer og et Kontorsted i Herlev. ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 4 Mill. Kr., Res. 715,029, Indsk. 22,396,181 Kr. Bankbygningen, Amagertorv 24, er opf. 1906 (Arkt. Axel Berg). (Litt.: Haandværkerbanken og dens Mænd, forfattet i Anledn. af Bankens 50 Aars Jubilæum af C. Clemmensen og Carl Thalbitzer, Kbh. 1917).

Den danske Landmandsbank, Hypotek- og Vekselbank, opr. 1871, særlig paa Initiativ af Nationaløkonomen, Prof. N. C. Frederiksen († 1905) og daværende Postfuldmægtig, cand. polit. Joseph Michaelsen (kendt som den første, der udka-stede Ideen til Verdenspostforeningen, † 1908). Bankens Aktiekapital var oprindl. 12 Mill. Kr. Under Ledelse af Isak Glückstadt (adm. Direktør 1872-1910, † 1910) udvidedes Virksomheden stærkt. 1876 fordobledes Aktiekapitalen til 24 Mill. Kr. I bankteknisk Henseende udmærkede Banken sig ved at gaa i Spidsen med Indførelse af Check- og Akkreditivsystemet og ved at være den første danske Bank, der installerede Box-Anlæg. Af større Virksomheder, ved hvis Oprettelse Landmandsbanken har været medvirkende, kan særlig nævnes Københavns Frihavns Aktieselskab og Det østasiatiske Kompagni. Efter Aarhundredskiftet udvidedes Bankens Virksomhed overordentlig stærkt (1912 var Aktiekapitalen 72 Mill. og

1917 100 Mill. Kr.), men Efterkrigsaaarene bragte Banken saa store Tab, at den ved Lov af $21/6$ 1922 maatte rekonstrueres med Statens Støtte. Rekonstruktionsperioden fortsattes med Lovene af $5/2$ 1923 og $9/8$ 1926 og afsluttedes ved Loven af $19/4$ 1928. Staten har overtaget fuld Garanti for alle Fordringer paa Banken indtil $1/4$ 1932. Banken ledes nu af et Bankraad paa 7 Medl., der vælger Direktionen (2 Medl.). Foruden Bankens 21 københavnske Afdelinger har den Filialer paa flg. Steder: Aalborg, Bagsværd, Balle, Bandholm, Bramming, Esbjerg, Eskilstrup, Farum, Fejø, Fredericia, Grenaa, Guderup, Halskov, Helsingør, Holbæk, Hørsholm, Kalundborg, Kolding, Kolind, Korsør, Langeskov, Maribo, Marstal, Naskov, Nordby, Nyborg, Nykøbing F., Nykøbing S., Nysted, Rødby, Sakskø-

Handelsbanken.

bing, Slangerup, Stokkemarke, Svenborg, Sønderborg, Sønderho, Tisted, Trustrup, Tølløse, Tønder, Vejle, Ærøskøbing og Ørbæk.

Bankens nuværende Ejendom, Holmens Kanal 12, opførtes efter Københavns Brand 1795 efter Tegn. af Harsdorff. Bygningen er tre Stokv. høj over Kælderen; den øverste Etage, der oprindl. kun var en Mezzanin, blev forhøjet 1850 under Ledelse af Arkt. G. F. Hetsch. Façaden, der er opf. af røde Sten, har to Porte og er smykket med 6 kanellerede korinthiske Pilastre samt en Frontespice med Relief. Den første Ejer var Handelshuset Pierre Peschier & Co., men Ejendommen kom senere paa forskellige andre Hænder — bl. a. har Industriforeningen ejet den —, indtil den i 1872 købtes af Landmandsbanken. Bankbygningen er senere blevet udvidet ved Tilbygninger paa Nabogrundene mod Holmens Kanal og Laksegade, i ital. Renæssancestil, efter Tegning af Professor Storck. Endvidere opførte Banken i Aarene 1914-16 efter Tegning af Arkitekt B. Ingemann en Bygning paa Hjørnet af Laksegade og Asylgade, der blev forbundet med de ældre Bygninger ved en Luftbro. Til Bankbygningen hører endelig den tidligere Grønse Ejendom, Holmens Kanal Nr. 10. (Litt.: Jul. Schovelin, Landmandsbanken 1871-1921, Kbh. 1921. Beretning om Forholdene i Den danske Landmandsbank, afgivet af den ved kgl. Ordre af $21/6$ 1922 nedsatte Kommission, Kbh. 1924. Fr. Weilbach, Harsdorff, Kbh. 1928).

Københavns Handelsbank, Holmens Kanal 2, er stiftet $\frac{7}{3}$ 1873 (aabnet $\frac{18}{4}$ 1873). Blandt Bankens Stiftere maa særlig nævnes Professor J. Nellesmann (Bankens første Formand) og Godsejer J. B. S. Estrup, der havde Sæde i Bankens første Bestyrelse. Den styres af et Bestyrelsesraad (16 Medlemmer) og 3 Direktører. Aktiekapitalen, oprindelig 4,784,565 Rd., udgør nu 50 Mill. Kr. $\frac{31}{12}$ 1927 var Reservef. 30,713,665, Indsk. 385,752,791 Kr. Samlet Udlaan og Veksler 404,870,668 Kr. Banken har 9 indenbys Afdelinger og Filialer i Aabenraa, Aarhus, Esbjerg, Graasten, Haderslev, Horsens, Kalundborg, Odense, Randers, Rønne, Sønderborg, Toflund, Tønder, Varde og Viborg.

Banken havde Lokaler i Efterslægtsselskabets Gaard indtil den 1888 for 425,000 Kr. købte Erichsens Palæ, der 1797-99 er opf. af Agent Erichsen († 1837) efter Tegn. af Harsdorff paa en Grund, hvor Raadmand Arent Berntsen i det 17. Aarh. havde opf. nogle Gaarde*). Det har Kælder og 3 Stokv.; Façaden mod Kongens Nytorv smykkedes af 6 fritstaaende joniske Søjler, der bærer en Fronton med Basrelief af Gianelli. Efter Købet lod Banken Bygningen underkaste en i 1892 fuldendt Restauration under Ledelse af Arkt. F. L. Levy; den er ikke alene i sit Ydre næsten uforandret, men ogsaa det Indre har endnu, i alt Fald for det ene Stokværks Vedk., i det væsentlige sin oprindelige Plan og rige Dekoration (den sidste skyldes for en Del den franske Arkitekt Ramée). I Maj 1908 paabegyndtes Nedrivningen af den i 1905 købte Naboejendom Holmens Kanal 4, og $\frac{2}{1}$ 1910 blev Nybygningen (Arkt. F. L. Levy, se „Architekten“ $\frac{23}{4}$ 1910) taget i Brug, hvorefter den i 1891 ombyggede Tilbygning til Erichsens Palæ (mod Laksegade) blev nedbrudt og i Stedet opførtes et Galleri (Stue og Kælder), der forbinder Nybygningen med det gamle Palæ. I Bankens store Ekspeditionslokale findes en Bronzebuste af Gehejmeetatsraad P. N. Damm (Rudolph Tegner). Paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Laksegade, hvor tidl. bl. a. laa Hotel „Monopol“, har Banken i 1927-28 opf. en Bygning, der ved en Tunnel under Laksegade er sat i Forbindelse med Bankens Hovedbygning. Her findes bl. a. Kedelanlæg for Centralopvarmning af Bankens Bygninger og Cyklerum for c. 400 af Bankens Funktionærer (Arkt. Carl Brummer). For Tiden (1928) er Banken i Færd med yderligere at inddrage Ejendommene Holmens Kanal 6 og 8 samt Laksegade 5 i Bygningskomplekset. (Litt.: F. J. Meier: „Gamle Lofts- og Vægdekorationer i E. Palais“ i Tidsskrift for Kunstind. 1894. J. V. Schovelin i „De danske Byerhverv“, Kbh. 8. H. Fr. Weilbach, Harsdorff, Kbh. 1928).

Folkebanken for København og Frederiksberg A/S, Amagertov 5, opr. 1898 under Navn af „Frederiksberg Bank“, antog 1924 sit nuvæ. Navn. Den ledes af et Bankraad paa 12 Medl., hvoraf 5 udgør Bankens Bestyrelse, og en Direktion (2 Medl.). 1927 flyttedes Bankens Hovedafdeling fra Gl.-Kongevej 107 til Amagertov 5. Banken har 7 københavnske Filialer. $\frac{31}{7}$ 1927 var Aktiekap. 6 Mill., Res. 1,050,000, Indsk. 24,848,500 Kr.

Amagerbanken A/S, Amagerbrogade 25, opr. 1903 paa Initiativ af den fhv. Direktør for Kbh.s Telefonaktieselskab, E. B. Petersen, under Navn af „Kastrup Bank“. 1906 forandredes Bankens Navn til det nuv. Banken ledes af et Bankraad (10 Medl.) og har 1 adm. Direktør. Foruden Hovedafdelingen har Banken 2 københavnske Afdelinger samt Filialer i Dragør og Kastrup. Bankbygningen Amagerbrogade 25, den gamle Holmbladske Familieejendom, erhvervedes af Banken

*) Indtil 1846 ejedes Palæet af Hyrekusk Rasmus Jørgensen (der var da en Tid indrettet deri det „Kehletske Kaffehus“), fra 1846 ejedes det af Stolemager C. B. Hansen, hvis Enke solgte det til Handelsbanken.

1920 og har derefter flere Gange været Genstand for Ombygning (Arkitekterne Vald. Schmidt og Landbo Berthelsen). ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 1 Mill., Res. 850,000, Indsk. 15,494,620 Kr.

Bank-Aktieselskabet Den ny Laanekasse, V.-Boulevard 9-11, opr. 1915. ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 672,000 Kr., heraf 500,000 Præference-Kapital, Res. 125,711, Indsk. 1,582,156 Kr.

Københavns Kreditbank (fh. Emissionsbanken) A/S, Vimmelskaflet 42, opr. 1916. ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 400,000 Kr., Res. 12,000, Indsk. 146,319 Kr.

A/S Købmandsbanken i København, opr. 1916, Gl.-Torv 4, Hovedafd. og en Filial i Kbh. ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 750,000 Kr., Indsk. 2,342,255 Kr.

Erhvervsbanken (for Handel, Haandværk, Landbrug og Grundejere) A/S, Frederiksberggade 3, opr. 1918. ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 800,000 Kr., Indsk. 2,171,978 Kr.

A/S Arbejdernes Landsbank, Spare- og Laanekasse, Vesterbrogade 5, Filialer i Brønshøj og paa Nørrebro. Banken oprettedes 1919 af det danske Arbejderparti med en Aktiekap. paa 2 Mill. Kr. Aktionærer kan alene være 1) Organisationer, som tilhører Arbejderpartiet i Danmark, 2) de af Arbejderpartiet i Danmark dannede Forretningsvirksomheder eller Arbejdernes kooperative Foretagender. Banken ledes af et Bankraad paa 5 Medl., 1 Direktør og et Repræsentantskab paa 15 Medl. (incl. Bankraadets Medl.). Bankens første Formand var Folketingsmand, senere Statsminister Th. Stauning. ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 3 Mill., Res. 150,000, Indsk. 21,707,608 Kr. Bankbygningen, „Panoptikonbygningen“, der ejes af A/S Panoptikonbygningen, i hvilket Banken er eneste Aktionær, er opf. 1883-84 (Arkt. Hagemann) og udvidedes 1914 (Arkt. Vald. Schmidt).

Frederiksberg Handelsbank A/S, Falkonerallé 8, opr. 1919, 1 frederiksbergsk Filial. ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 750,000, Res. 330,561, Indsk. 6,715,599 Kr.

Vanløse-Rødovre Bank A/S, Jærnbane Allé 28, opr. 1919. ^{31/12} 1927 var Aktiekap. 200,000, Res. 38,000, Indsk. 1,142,984 Kr.

Dansk Andels- og Folkebank, Andelsselskab med begrænset Ansvar, Axelborg, Axelortov 1, opr. 1925. Filialer i Aalborg, Brovst, Ejstrupholm, Gerrild, Grenaa, Kongeslev, Odense, Roskilde, Rønne, Silkeborg, Støvring, Sønderød, Torsø, Vejle, Østerlars og Østermarie. ^{31/10} 1928 var Andelskap. 790,775 Kr., Indsk. 683,627 Kr.

B. Sparekassen for København og Omegn, Niels Hemmingsensg. 24, stiftedes ^{24/4} 1820 paa Initiativ af Kammerraad, Assessor i Generaltoldkammer og Commercecollegiet Herman Bech. Sparekassens oprindelige Hovedformaal var at modtage og forrente de tjenende og arbejdende Klassers Sparemidler. Indskudsmidlerne skulde frugtbares ved at anbringes i Statskassen eller i Nationalbanken. Den stigende Tilgang af Indskudsmidler gjorde det nødvendigt at udvide Rammerne, 1844 gik Sparekassen over til ogsaa at anbringe sine Midler i direkte Udlaan. Indskuddet udgjorde ^{11/11} 1821 84,769 Rbd., ^{11/11} 1870 7,065,058 Kr., ^{31/3} 1920 141,243,376 Kr. og ^{31/3} 1928 198,078,085 Kr. Paa sidstnævnte Tidspunkt bestyredes desuden under Forvaltningsafdelingen Kapitaler til et Beløb af 42,397,503 Kr. Sparekassen har et Bestyrelsesraad paa 7 Medlemmer og en Direktør. Den har 21 Filialer i Kbh., Frederiksberg, Gentofte og Søborg.

Sparekassen begyndte sin Virksomhed i de 32 Mænds Forsamlingsaal paa Raad- og Domhuset, hvorfra den flyttede 1843, og efter at have lejet Lokaler flere Steder fik den 1862 sin egen Bygning paa Hj. af dav. St.- og Lille-Helliggejststræde; 1866 købte den Kædens Ejendom lige overfor (se p. 472), hvor den

flyttede ind, efter at der var foretaget en Ombygning (Arkitekterne Stilling og Klein); 1872 købte den Naboejendommen ud til Valkendorfs-gade og opførte en Tilbygning. Sparekassens Bygninger er beliggende paa det Sted, hvor en Del af det gamle Graabrødre Kloster har ligget. I Sparekassens Kælder findes endnu Rester af Klosterets Fundamenter. 1911-13 foretoges en gennemgribende Forandring af Ejendommens Indre (Arkt. H. Wright). (Litt.: H. L. Bisgaard, Sparekassen for København og Omegn 1820-1920, Kbh. 1920).

Den sjællandske Bondestands Sparekasse, Ny-Vesterg. 17, er stiftet ²⁶/₁₁ 1856 af sjællandske Bønder paa Initiativ af Overretsprokurator C. C. Alberti. Indskuddet var ³¹/₈ 1928 135,698,895, Reserver og Garantikap. 7,267,699 Kr. Sparekassen

Sparekassen for København og Omegn.

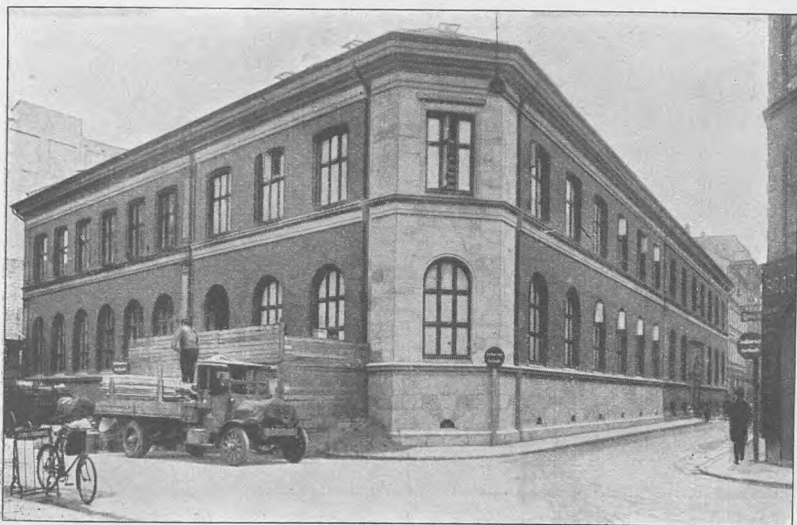
ejer Bygningen Ny-Vesterg. 15-17; den har c. 70 Filialer i sjællandske Købstæder og Stationsbyer m. m.

„**Bikuben**“, Forsørgelsesforening og Sparekasse, Silkegade 8, er stiftet ³/₈ 1857 af Th. J. Hellmann sammen med bl. a. Prof. A. Steen og Dispachør A. Wessely. 1894 oprettedes en Forvaltningsafdeling, der overtager Bestyrelse af Kapitaler med eller uden Baandlæggelse. Foreningen ledes af en Bestyrelse, bestaaende af en Direktion paa 3 Medl. og et Tilsynsraad (18 Medl.), hvoraf 6 danner Forretningsudvalget. Sparekassen har 6 københavnske Afdelinger foruden Hovedafdelingen. Indskuddet var ³¹/₈ 1928 190,833,577 Kr., Reserver for Sparekassen 18,085,708 Kr. og for Forsørgelseskasserne 2,503,631 Kr., ialt 20,589,339 Kr. Af de indsatte Midler forvaltes for Tiden (1928) c. 103 Mill. Kr. i Forvaltningsafdelingen.

„Bikuben“, der først havde Lokaler i Silkegade 13, flyttede 1861 til sin ny-opførte Gaard i samme Gade, hvor den havde købt en gammel af den bekendte Rentemester Henr. Müller i 1661 opførte Gaard, der stod paa de tidl. til Konventhuset (se p. 468) opførte Boder. Den nuvæ. Bygning toges i Brug 1884 (Arkt. Etatsrd. Herholdt). Efteraaret 1927 blev Hjørneejendommen Silkegade 10 og Pile-

stræde 17, der fra 1897 har tilhørt Bikuben, nedrevet, og paa denne Grund opføres for Tiden en Bygning for at opnaa en Udvidelse af Lokalerne (Arkt. Gottfred Tvede). (Se J. E. A. Hansen, Bikubens Gaard i Silkegade og dens tidl. Beboere, Industriforeningens Tidsskr. 1887 p. 182 flg.; Harald Westergaard, Bikuben 1857-1907, Kbh. 1907).

Laane- og Sparekassen for Embeds- og Bestillingsmænd, Frederiksholms Kanal 16, er oprettet 1880 ved Sammenslutning med et i 1874 oprettet Pengeinstitut „Forskudsbanken“. Dens Formaal er at yde Laan til Embeds- og Bestillingsmænd i off. og private Institutioners Tjeneste, samt at modtage Sparekasseindskud. $\frac{31}{3}$ 1928 var Indsk. 763,459, Reserver 362,375 Kr. (Se V. Falbe Hansen, Laane- og Spareforen. for Embeds- og Bestillingsmænd, Kbh. 1905).

Bikuben.

Frederiksberg Sparekasse, Gl.-Kongevej 160, er opr. 1894 af 32 Borgere paa Frederiksberg, der tegnede dens første Garantikapital. Den ledes af en Direktion (3 Medl.), der vælges af Generalforsamlingen (Garanterne, for Tiden 52 Personer). $\frac{31}{3}$ 1928 var Indsk. 8,471,786, Reserver 509,673 Kr.

C. Kreditkassen for Husejerne i København, Ny-Vestergade 12 (egen Ejendom, opført 1890 af Arkitekt A. Clemmensen), er stiftet i Anledning af den københavnske Brand 1795 ved Fund. af $\frac{1}{3}$ 1797 — ny Statutter med Tillæg konfirm. ved kgl. Resol. af $\frac{9}{8}$ 1905, $\frac{12}{1}$ og $\frac{11}{12}$ 1907, $\frac{28}{5}$ 1915, $\frac{8}{3}$ 1917, $\frac{21}{6}$ 1918 og $\frac{9}{12}$ 1924 — for ved Hjælp af Indskud at tilvejebringe Midler til Udlaan til Husejere mod Prioritet i deres Ejendom (Kreditkassen er saaledes ikke som de alm. Kreditforeninger en Forening af Laantagere, men en Forening af Kasseobligationsejere). Den bestyres af en Administrator, som paa Forslag af Generalforsamlingen udnævnes af Kongen, samt af 3 Interessenter, der er valgte af Generalforsamlingen. Ved Udgangen af Regnskabsaaret 1927-28 var Antallet af Udlaan 3238, Hovedstol 175,939,000 Kr. og Restgælden 168,456,000 Kr. Reserve-

fond 16,741,000 Kr. (Litt.: Beretning om Kreditkassen for Husejerne i København 1915. — Carl Thalbitzer, Kreditkassen for Husejere i Kbhvn. 1797-1922, Kbh. 1922).

Østifternes Kreditforening, Jarmers Plads 2, begyndte sin Virksomhed $^{11}/_{12}$ 1851 — Statutter konfirm. $^{9}/_{12}$ 1851, reviderede og konfirm. $^{25}/_{4}$ 1896 med senere Tillæg — og styres af et Repræsentantskab og 3 Direktører. $^{31}/_{3}$ 1928 var Antallet af Udlaan 63,850, disses Hovedstol 1,029,341,600 Kr. og Restgælden 920,605,500 Kr. Reservefond 30,170,200 Kr. Foreningen, der først havde lejet Lokale i Frederiksberggade, flyttede 1860 til den nyopførte Bygning i St.-Kannikestræde, hvorefter Foren. 1876 flyttede til N.-Voldg. 5. 1914-16 opførtes dens nuvær. Ejendom (Arkt.

Østifternes Kreditforening.

Ulrik Plesner og Vald. Dan). (Litt.: Festskrift i Anledn. af Foren.s 50-aarige Jubilæum, Kbh. 1901; De dske Byerhverv, Kbh., 6. Hefte; „Archit.“ $^{20}/_{9}$ 1918).

Kreditkassen for Landejendomme i Østifterne, Anker Heegaardsg. 4, egen Bygning opført 1908-10 (Arkt. Alfr. Thomsen), er stiftet 1866 (Statutter af $^{12}/_{6}$) og styres af et Repræsentantskab og 3 Direktører. 1927: 15,822 Udlaan med en Hovedstol af 232,330,000 Kr. og en Restgæld af 208,528,000 Kr., Reservefond 6,741,000 Kr. (Litt.: Erik Arup, Creditkassen for Landejendomme i Østifterne 1866-1916, Kbh. 1916).

Kreditforeningen af Ejere af mindre Ejendomme paa Landet i Østifterne (Husmandskreditforeningen for Østifterne), Laksegade 4, er stiftet 1880 (Statutter af $^{30}/_{9}$ 1880, revid. $^{19}/_{12}$ 1891 og $^{19}/_{5}$ 1920). Den aarlige Rente af Foreningens Obligationer er garanteret af Staten. $^{31}/_{3}$ 1928 var Antallet af Udlaan 33,018 med en Hovedstol af 67,621,050 Kr., Restgæld 57,380,671 Kr., Reservefond 2,525,700 Kr.

Kreditforeningen af Grundejere i København og Omegn, Gl.-Torv 4, opr. 1882 (Statutter af $^{19}/_{5}$). Den styres af en Direktion og kontrolleres af et Repræsentantskab. Ved Udgangen af Regnskabsaaret 1928 var Antallet af Udlaan 5230 med en Hovedstol af 259,265,500 Kr., Restgæld 222,707,907 Kr., Reservefond

10,864,804 Kr. Kreditforeningen, der begyndte sin Virksomhed i Valkendorfsvej, opførte 1898-99 efter Tegn. af Arkt. Fr. Levy for 580,000 Kr. sin egen Ejendom, Gl.-Torv 4, hvor den siden har haft Lokaler. (Litt.: Kreditforeningen af Grundejere i Kbhvn. og Omegn 1882-1907, Kbh. 1907).

Hypotekforeningen for Laan mod sekundær Prioritet i faste Ejendomme i København og Omegn (Københavns Hypotekforening), V.-Boulevard 13, er stiftet ^{20/8} 1895 (Statutter af ^{19/8}). Den styres af et Repræsentantskab og en Direktion. 1928: 8665 Udlaan med en Hovedstol af 129,376,000 Kr., Restgæld 117,427,000 Kr. Reservefond 5,789,000 Kr. (Litt.: Hypotekforeningen for København og Omegn 1895-1920, Kbh. 1920).

Kreditforeningen for industrielle Ejendomme, V.-Boulevard 13, stiftet 1898 (Statutter af ^{20/4}), styres af en Kontrolkomité og en Direktion. ^{31/8} 1927: 924 Udlaan med en Hovedstol paa 25,114,000 Kr. og en Restgæld paa 20,015,000 Kr.; Reservefond 2,451,000 Kroner.

Østifternes Hypotekforening for Laan mod sekundær Prioritet i faste Ejendomme i Købstæder og købstadlignende Byer i de danske Østifter (Kbh. undtaget), Vesterbrog. 5, er stiftet ^{27/8} 1901; den styres af en Kontrolkomité og en Direktion. 1928: 8252 Udlaan med en Hovedstol af 46,051,000 Kr., Restgæld 38,924,000 Kr.; Reservefond 2,112,000 Kr., samt Garanti- og Grundfond 1,013,000 Kr. (Litt.: Østifternes Hypotekforening 1901-26, Kbh. 1926).

Grundejernes Hypotekforening for Laan mod sekundær Prioritet i faste Ejendomme i København, Amagertorv 24, er stiftet 1905 og styres af et Tilsynsraad og en Direktion. 1928: Antal Udlaan 3183, Hovedstol 56,361,000 Kr., Reservefond 2,714,000 Kr., samt Garanti- og Grundfond 1,087,157 Kr.

D. Det Kgl. Oktroierede Sø-Assurance-Kompagni, A/S, Amaliegade 38, stiftet ved Oktroj af ^{20/4} 1726 og Konvention af samme Dato. Ny Konvention ^{2/4} 1850. Nugældende Statutter af ^{28/6} 1919 med Ændringer af ^{9/7} 1923. Sø-, Transport-, Brand-, Driftstabs-, Indbrudstyveri- og Ansvarsforsikring. Det ledes af en Bestyrelse (7 Medl.) og en Direktion (1 Direktør og en Underdirektør). Aktiekap. 2 Mill. Kr. Præmieindtægt 1927: 5,844,987 Kr. (Litt.: De danske Byerhverv, Kbh. 8. H.; Chr. Thorsen, Det Kongelig Oktroierede Sø-Assurance Kompagni 1726-1926, Kbh. 1926).

Københavns Brandforsikring (gensidigt Selskab), Ved Stranden 14, er stiftet

„Kreditforeningen af Grundejere
i København og Omegn“s Bygning.

ved kgl. Anordning af ²⁶/₁ 1731, Vedtægt stadf. ved kgl. Resol. af ⁸/₈ 1885, tegner Forsikringer for Bygninger i Kbh. med Forstæder. Selskabet styres under Justitsministeriets Tilsyn af et Repræsentantskab med en Afdeling heraf, benævnet „det faste Udvalg“, paa 11 Medlemmer samt af en Direktion paa 3 Medlemmer; Tilsynet udøves af en Tilforordnet. Ved Vurderingerne fungerer tillige en af Justitsministeriet udnævnt Tilsynshavende. Risikosum pr. ¹/₁₀ 1928: 998,816,000 Kr. Bruttopræmie: 1,274,131 Kr. Formue: 16,522,493 Kr. Selskabet ejer Ejendommen („Gustmeiers Gaard“, opf. 1796), der er bygningsfredet i Klasse A. Foranlediget ved den store Brand i Okt. 1728, hvorved mangfoldige blev økonomisk ruinerede, da der ikke eksisterede nogen Forsikringsindretning, som kunde yde de skadelidte Erstatning, oprettedes paa Forslag af „Stadens 32 Mænd“ og med Magistratens og Regeringens Approbation en „Brand-Casse“. Herved tilvebragtes en Betyggelse af Kreditforholdene, som væsentligt bidrog til, at det saa hurtigt lykkedes at faa de ødelagte Kvarterer genopbygget. Selskabets Virkeområde var oprindelig begrænset til Terrænet indenfor Voldene, hvor det havde Monopol indtil 1868, men udvidedes 1889 til ogsaa at omfatte Forstæderne. Selskabet sorterer under Justitsministeriet. (Litt.: Selsk.s Aarsberetninger; Kbh.s Huse og Indvaanere efter Branden 1728, Kbh. 1906; Kbh.s Brandforsikring 1731-1911, Kbh. 1913).

Købstædernes almindelige Brandforsikring (gensidigt Selskab), St.-Kannikestræde 16 (egen Bygning, købt af Østifternes Kreditforening, se p. 620), er stiftet ved Anordning af ¹⁸/₁ 1761, senere ordnet ved Lov af ¹⁴/₅ 1870 og en Vedtægt af ¹⁸/₇ 1874; den styres under Justitsministeriets Tilsyn af et Repræsentantskab og en Direktør. Præmieindtægt (Brutto) 1927-28: 2,347,514 Kr.

De private Assurandører, Limiteret, Slotsholmsgade 5, stiftet 1786. Deltagerne hæfter ikke solidarisk, men hver Assurandør indestaar med hele sin Formue for det ham paahvilende Ansvar. Til Sikkerhed tjener yderligere Værdipapirer til Værdi af 300,000 Kr., der er deponeret i Nationalbanken, et Obligationsfond paa 300,000, et Kassefond paa 100,000, samt et Præmiereservefond paa 100,000 Kr.

Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger (gensidigt Selskab), Stormgade 10 (den Holsteinske Gaard, som Selskabet købte 1872, se p. 414), er stiftet ved kgl. Anordn. af ²⁰/₂ 1792, senere ordnet ved Lov af ²⁸/₄ 1870 og Vedtægt af ¹⁰/₆ 1871. Den styres under Justitsministeriets Tilsyn af et af Interessenterne valgt Repræsentantskab, et Tilsynsraad og en Direktion. ³¹/₅ 1928: Risiko 6684 Mill. Kr. Præmieindtægt (brutto) 1927-28: 9,435,663 Kr. Formue c. 26 Mill. Kr.

Det kgl. oktroierede alm. Brandassurance-Compagni (A/S), Højbroplads 10, er stiftet ved Oktroj af 1798, ved Konvention af 1891 forenet med det kbhvske Brandassurancekompagni; det styres af et Repræsentantskab og 2 Direktører; ³¹/₄ 1928: Aktiekap. 4 Mill. Kr., Reserver 2,800,000 Kr. Selskabets Bygning, af haandstrøgne, røde Mursten, Sokkel af Granit og Pilastre af Bremersandsten, er opf. 1905-06 (Arktr. Fritz Koch og G. Tvede, se „Architekten“ ¹⁸/₆ 1908).

Den københavnske Søassurance Forening (limiteret), Holmens Kanal 9, opr. 1852. Enhver Deltager hæfter for sine Andele med sin fulde Ejendom. Til Sikkerhed for de forsikrede er i Nationalbanken deponeret Værdipapirer for c. 1 Mill. Kr. (Litt.: Den kbhvske Sø-Assurance-Foren. 1852-1912 ved Jul. Schovelin, Kbh. 1912).

Det gensidige Forsikringsselskab Danmark, Vestre-Boulevard 34, er stiftet ⁹/₈ 1861 af davær. Kontorchef i Justitsministeriet Justitsrd. Bårtelson, oprindelig udelukkende som Brandforsikringsselskab. 1872 optoges ogsaa Livsforsikringsvirksomhed, senere Tyveriforsikring og fra Sept. 1927 tillige Ansvars-, Automobil-, Syge- og Ulykkesforsikring, Sygekasse samt kombineret Hus- og

Grundejerforsikring. Selskabet ledes af et Bestyrelsesraad (11 Medl.), et Repræsentantskab (29 Medl.) og administreres af 2 Direktører. I Brandforsikringsafdelingen var Præmieindtægten i 1928 3,3 Mill. Kr. Forsikringssummen udgjorde $\frac{1}{4}$ 1929 2,055 Mill. Kr., Afdelingens Formue 7,2 Mill. Kr. I Livsforsikringsafdelingen var i 1928 Præmieindtægten 6,4 Mill. Kr. Forsikringssummen $\frac{1}{4}$ 1929 218 Mill. Kr., Afdelingens Formue 51,9 Mill. Kr. Selskabet havde en kort Tid efter Stiftelsen Kontor i Justitsministeriets Brandforsikringskontor, derefter i Stormgade 10 (den Holsteinske Gaard, se p. 414), indtil det i Okt. 1903 flyttede ind i sin egen Ejendom paa Vestre-Boulevard (opf. 1901-03, Arkt. Martin Borch). (Litt.: De danske

Forsikringsselskabet Danmark.

Byerhverv, 7. H.; Fr. Ricard og E. Salomonsen, Det gensid. Forsikringsselskab Danmark 1861-1911, Kbh. 1911).

Fjerde Søforsikringsselskab (limited), Vimmelskaftet 42, opr. $\frac{20}{4}$ 1863. Deltagerne hæfter ikke solidarisk, men enhver hæfter med hele sin Formue for sine Andele. Deponeret Kapital 600,000 Kr.

Forsikringsaktieselskabet Nye Danske af 1864, Stormgade 2-4 (Selskabets Ejendom), stiftet $\frac{11}{1}$ 1864. Alle alm. Forsikringsformer. Aktiekap. 6 Mill. Kr. (30 % indbetalt). Præmier 1927: Brandforsikring (brutto) 9,758,837 Kr.; andre Brancher 3,312,431 Kr. (Litt.: Johs. Dalhoff, A/S Nye danske Brandforsikrings-Selskab af 1864, Festskrift i Anl. af 50 Aars Jubilæet, Kbh. 1914).

Statsanstalten for Livsforsikring, Havnegade 23. En i 1707 opr. Enkekasse for Landmilitæretaten, som 1740 udvidedes til at gælde alle Stænder, blev 1775 afløst af den af Staten garanterede „almindelige Enkekasse“, som nærmest var beregnet for Embedsmænds Enker; dog vedblev den ældre Landmilitærenkekasse at bestaa endnu i mange Aar. 1860 standsede den alm. Enkekasse (en „alm. Forsørgelsesanstalt af 1795“, der var den første, som indførte egentlig Livsforsikring, standsede allerede 1811). Imidlertid havde Staten i 1842 oprettet to nye Anstalter, *Livrente- og Forsørgelsesanstalten* og *Livsforsikringsanstalten i Kbh.*; de var

vel formelt adskilte, men virkede dog i den dagl. Forretningsgang som een Institution. Disse to Anstalter blev ophævede ved Lov af $18/6$ 1870 og afløste af „Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871“, der nu kaldes med det ofvr. anførte Navn. Virksomheden for Anstalten, der er bestemt for alle Landets Indb. og tegner alle de sædvanlige Arter af Livsforsikringer, Livrenter og Pensionsforsikringer, er yderligere ordnet ved Love af $1/4$ 1893, $26/8$ 1898, $29/8$ 1904, $30/3$ 1906, $30/3$ 1920, $23/12$ 1925 og $23/12$ 1927. Dens Bestyrelse bestaar af 5 Medl., af hvilke en er Direktør. — $31/12$ 1927 udgjorde den samlede Bestand af Livsforsikringer 387,286,357 Kr. og af Renteforsikringer 11,338,750 Kr. aarlig Hævning; Anstaltens Formue var 229,661,881 Kr. I 1927 indbetaltes som Præmie og Indskud

Statsanstalten for Livsforsikring.

16,247,837 Kr., og udbetaltes paa Grund af Dødsfald og Udløb af Forsikringer 6,276,805 Kr. Som Bonus er ialt fordelt c. $49\frac{1}{2}$ Mill. Kr.

Anstalterne af 1842 havde fra Beg. Lokaler i Ministerialbygningerne i Lerches Gaard (se p. 379); men Pladsen var her altfor indskrænket, og efter mange Planer endes man i 1863 med Foreningen for Søfartens Fremme, der skulde have Lokaler til Navigationsskolen (se p. 446), om Opførelsen af den nuværende Bygning, saa-

ledes at Foreningen lod den opføre, men indrettede Lokaler for Anstalterne i Stuen og en Del af 1. Sal, alt med overhælv. Rum. Bygningen, i Kælder og 3 Stokværk, opført efter Tegning af F. Meldahl i tidlig Renæssancestil (nærmest efter Palazzo Vendramin Calergi i Venezia), Grundst. nedlagt $2/7$ 1864, indviet $1/9$ 1865, og i Nov. s. Aar flyttede Anstalterne ind. Efter den nye Anstalts Opretelse udvidedes Lokalerne 1872 og 1882, og endelig tog den ved Køb af Febr. 1891 for 280,000 Kr. (hvortil kom Ombygning, for 80,000 Kr.) hele Bygningen i Besiddelse. Til yderligere Udvidelse har Anstalten i 1905 for 300,000 Kr. tilkøbt Naboejendommene, Havnegade 25 og Hjørnet af Tordenskjoldsgade; førstnævnte nedreves 1906-07 og en ny Bygning opførtes (Arkitekt: Martin Borch). (Se S. Hertzsprung, De statsgaranterede Livsforsikrings-Anstalter, Festskrift, København 1892).

Det Forenede Danske Livsforsikrings-Aktieselskab Hafnia, Holmens Kanal 9, er stiftet $20/4$ 1872 paa Initiativ af den senere Etatsrd. Chr. Jul. Ramm som det første danske private Livsforsikringsselskab og paabegyndte sin Virksomhed $22/6$ s. A. Selskabet, der oprindeligt hed Dansk Livsforsikringsselskab Hafnia, antog i 1905 sit nuvæ. Navn efter Sammenslutning med Forsikringsaktieselskabet *Mundus*;

1911 optog det Andels-Livsforsikringsselskabet *Fædrelandet* og 1914 Det nationale Livsforsikringsselskab *Dan* (der tidligere havde overtaget Livsforsikringsselskaberne *Cimbria* og *Frem*). Selskabet ledes af en Kontrolkomité (7, højst 8 Medl.) og en Direktion (2, højst 4 Medl.). Det har adskillige Filialkontorer i København og har egne Kontorer i de større danske Provinsbyer, i Stockholm, Paris og de vigtigste franske Provinsbyer. Det har tidligere drevet Virksomhed i Norge med Hovedkontor i Oslo, og i Slesvig-Holsten med Hovedkontor i Hamburg. ^{31/12} 1927 var i Kraft 163,527 tegnede Policer for Kapitalforsikring og 1326 direkte tegnede Forsikringer for Renteforsikring. Kapitalforsikringernes Sum udgjorde 519,988,062 og Renteforsikringernes aarlige Beløb 1,924,034 Kr. Den samlede Præmieindtægt var i Regnskabsaaret 1927 17,076,622 Kr. Selskabet ejede 1879-1909 Ejendommen Amagertorv 6 (Schoustrups Gaard), der afhændedes til A/S Alumina (Den kgl. Porcellænsfabr.). Selskabets Hovedkontor har til Huse i Selskabets Ejendom Holmens Kanal 9—Holbergsgade 1, der er beliggende paa den Grund, hvor tidligere Studenterforeningens Bygning har ligget, og hvor efter Traditionen ogsaa den tidligere „Slavekirke“ skal have ligget. Den nuvæ. Bygning, med Stueetage af bornholmsk Granit, den øvrige Façade af røde haandstrøgne Sten og Tag af engelske Tagsten, er opf. 1910-12 (Arkt. Ulrik Plesner, se „Architekten“ ^{22/8} 1913).

De private Reassurandører, Limiteret, Slotsholmsgade 5, stiftet ^{14/4} 1883 med det Formaal udelukkende at overtage Genforsikring for „De private Assurandører“. Ansvarligheden er ordnet paa lignende Maade som ved dette Selskab. Til Sikkerhed er i Privatbanken deponeret Værdipapirer til Værdi af 400,000 Kr. Reservefond 50,000 Kr.

Forsikrings-Aktieselskabet Skjold, Amaliegade 27, stiftet ^{24/8} 1884 som det første danske Ulykkesforsikringsselskab; driver Ulykkes-, Syge-, Ansvars-, Automobilforsikring m. m. Aktiekap. 2 Mill. Kr. Præmieindtægt i 1927 brutto: 2,442,013 Kr., for egen Regning 1,813,183 Kr. Selskabets Bygning er det tidl. Frederiks Hospitals sydøstlige Pavillon, se p. 496. (Litt.: Forsikrings-Aktieselskabet Skjold 1884-1909, Kbh. 1909).

Forsikringen af danske Fiskefartøjer (gensidigt), stiftet ^{15/8} 1889 af Dansk Fiskeriforening. Forsikrer danske Fiskefartøjer mod Søskade m. v. Forsikringssum ^{31/8} 1928 c. 8 Mill. Kr. Præmieindtægt 1927-28 329,759 Kr.

Østifternes Brandforsikring (gensidigt Selskab), Vestervoldgade 104 (egen Ejendom), stiftet 1889, Bygningsbrandforsikring, styres under Justitsministeriets Tilsyn af en Bestyrelse og en Direktør. Forsikringssum ^{1/1} 1927: 1266 Mill. Kr. Præmier (brutto) 1927-28 1,915,996 Kr.

Forsikringsaktieselskabet Haand i Haand, Nygade 4 (egen Ejendom), er opr. ^{24/2} 1890. Syge- og Ulykkesforsikring, Invalditets-, Ansvars-, Brandforsikring m. m. Aktiekap. 1 Mill. Kr.

A/S Nordisk Genforsikrings Selskab, Grønningen 23, opr. ^{20/8} 1894 med det Formaal at tegne Genforsikring af enhver Art for andre Selskaber, Foreninger og Anstalter i Ind- og Udland, samt direkte Transportforsikring. Ledes af en Bestyrelse (6 Medl.) og en Direktion (2 Medl.). Aktiekap. 10 Mill. Kr., hvoraf 50 % indbetalt. Præmieindtægt 1927-28 Brutto 19,000,141 Kr., Netto 9,425,503 Kr. Selskabet ejer Bygningen Grønningen 21-25, opf. 1910.

Dansk Folkeforsikringsanstalt, A/S, Anker Heegaardsgade 13, opr. ^{22/5} 1896. Livsforsikring. Aktiekap. 500,000 Kr., hvoraf 25 % indbetalt. Forsikringssum ^{1/1} 1929: c. 170 Mill. Kr. Selskabets Bygning er opf. 1909 (Arkt. A. Preisler, se „Architekten“ ^{18/11} 1909).

Nordisk Brandforsikrings A/S, Grønningen 25, opr. $\frac{80}{9}$ 1897, styres af en Bestyrelse og en Direktør. Den direkte Forretning omfatter Brand-, Indbrud- og Vandskadeforsikring. Aktiekap. var $\frac{21}{12}$ 1927 4 Mill. Kr., Reservefond 1,221,000 Kr. I 1927 udgjorde Præmieindtægten 2,917,060 Kr., deraf i direkte Forretning 1,630,081 Kr.

Nordisk Livsforsikrings-Aktieselskab af 1897, St.-Kongensgade 128, er stiftet $\frac{3}{5}$ 1897; det bestyres af et Repræsentantskab (7 Medl.) og 3 Direktører. Aktiekap. 1 Mill. Kr. (hvoraf 250,000 Kr. indbetalt). Præmieindtægt 1928: 3,821,147 Kr. Selskabets Bygning er opf. 1913-14 (Arkt. Vilh. Fischer, se „Architekten“ $\frac{20}{3}$ 1915).

Nordisk Ulykkesforsikrings-Aktieselskab af 1898, Grønningen 17, stiftet $\frac{19}{4}$ 1898, styres af et Repræsentantskab (7 Medl.) og en Direktion (3 Medl.). Tegner Syge- og Ulykkesforsikring, Ansvars- og Automobilforsikring. Aktiekap. 1 Mill. Kr. Præmieindtægt 1927 (Brutto): 2,807,314 Kr. (Se De danske Byerhverv Kbh. 9. H.).

Forsikrings-Aktieselskabet Danske Lloyd, Amaliegade 35, stiftet 1899, tegner Forsikringer af enhver Art, undt. Livsforsikring. Aktiekap. 4 Mill. Kr., hvoraf 25 % indbetalt.

Mejeriernes og Landbrugets Ulykkesforsikring (gensidigt Selskab), Reventlowsgade 14 (egen Bygning), tegner lovpligtig Ulykkesforsikring. Det ledes af et Repræsentantskab (24 Medl.) og en Direktør. Præmieindtægt i 1927: 2,265,000 Kr. (Litt.: Mejeriernes og Landbrugets Ulykkesforsikring 1898-1923, Kbh. 1923).

Forsikringsaktieselskabet Skandinavia, Kongens Nytorv 6 (egen Bygning), stiftet $\frac{3}{6}$ 1899 af Direktør W. Witzke og Jægermester A. N. Grøn. Ledes af et Repræsentantskab (15 Medl.), et Forretningsudvalg (5 Medl.) og en Direktion (1 adm. Direktør og 3 Underdirektører). Driver Genforsikring i alle Brancher, samt direkte Sø- og Transportforsikring. Filialer i London, Paris, Berlin, Oslo, New York, Montevideo, Valparaiso, Warschau, Danzig, Amsterdam, Antwerpen og Lissabon. Aktiekap. 20 Mill. Kr., hvoraf $28\frac{1}{2}$ % indbetalt. Præmieindtægt 1927: 39,979,894 Kr., hvoraf 20,036,613 Kr. for egen Regning.

Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring, Politortorvet 14, stiftet 1899 efter Beslutning af Arbejdsgiverforeningen af 1896 og Fællesrepræsentationen for Dansk Industri og Haandværk. Selskabets første Formand var Etatsrd. Niels Andersen. Tegner Ulykkes-, Syge-, Brand-, Indbrudstyveri-, Automobil- og Ansvarsforsikring. Præmieindtægt 1927: 7,827,954 Kr. Selskabets Bygning er opf. 1913-14 (Arkt. K. Arne Petersen, se „Architekten“ $\frac{28}{10}$ 1915).

Andels-Anstalten Tryg (gensidigt Livsforsikringsselskab), Rosenørns Allé 1 (egen Bygning), stiftet 1904. Garantikapital: 1 Mill. Kr. Forsikringssum: c. 117 Mill. Kr.

Forsikringsaktieselskabet National, Nørre-Voldgade 5, stiftet $\frac{9}{5}$ 1905. Alle alm. Forsikringsformer. Aktiekap. 6 Mill. Kr. (25 % indbetalt). Præmie 1927: Brutto 10,343,977 Kr., Netto 6,643,779 Kr. Selskabets Bygning er opf. 1875 (Arkt. Ingemann).

Absalon, Forsikrings A/S, Raadhuspladsen 45, stiftet 1905. Alle Forsikringsformer, undt. Livsforsikring. Aktiekap. 4 Mill. Kr. Bruttopræmieindtægt 1927: 4,787,054 Kr. Selskabets Ejendom er det tidl. Hotel Bristol, købt 1916, opf. 1901-02 efter Tegn. af Arkt. Vilh. Fischer, af kløvet Granit i Stueetagen, iøvrigt af røde Mursten med rig Anvendelse af kunstig Sandsten; Bygningen bærer et 56 m højt Taarn med kuppelformet Hætte.

Livsforsikringsselskabet Danebrog, Frederiksborggade 43 (egen Bygning), opr. $\frac{21}{5}$ 1906. Aktiekap. 300,000 Kr.

Danske Grundejeres Brandforsikring (gensidigt Selskab), Vestervoldgade 8 (egen Bygning), opr. 1908. Forsikringssum $^{20}/_{100}$ 1928: 652 Mill. Kr. Brandforsikring for fast Ejendom og Løsøre.

Husmandsbrandkassen for Danmark (gensidigt Selskab), Gl.-Kongevej 5, stiftet 1908. Brandforsikring for fast Ejendom og Løsøre. Forsikringssum $^{1}/_{10}$ 1928: Bygningsafdelingen c. 581 Mill. Kr., Løsøreafdelingen c. 437 Mill. Kr.

Assurance-Compagniet Baltica, Bredgade 42, stiftet 1915. Alle Forsikringsarter, undt. Livsforsikring. Aktiekap.: 17 Mill. Kr., hvoraf 25% indbetalt. Præmieindtægt 1927: 31,257,943 Kr. Selskabet har 1921 købt det Bernstorfske Palæ, Bredgade 42 (se p. 372), hvor dets Hovedkontor nu findes.

Husmændenes Ulykkesforsikring (Ulykkesforsikringsforeningen af 1916), gensidigt, Gl.-Kongevej 5, stiftet 1916. Ulykkes- og Ansvarsforsikring.

Forsikrings-Aktieselskabet Danske Phønix, Amaliegade 31 B, stiftet 1917. Alle Arter af Skadeforsikring, samt Genforsikring. Aktiekap. 2 Mill. Kr., hvoraf 25% indbetalt.

Pensionsforsikringsanstalten, A/S, Vestre-Boulevard 38 (egen Bygning), stiftet 1917 af danske Erhvervs- og Funktionærorganisationer med det Formaal at søge Funktionærernes Pensionsforhold ordnet paa forsikringsmæssig Basis. Aktiekap.: 1 Mill. Kr. Præmieindtægt 1927: 2,792,269 Kr. Pr. $^{1}/_{8}$ 1928 hæfter Anstalten for Alderspensioner til et samlet Beløb af c. 10 Mill. Kr. aarlig.

Reassurance-Compagniet Salamandra A/S, Hammerensgade 4, stiftet $^{28}/_{4}$ 1918. Driver Genforsikring i alle Brancher, undt. Livsforsikring. Ledes af en Bestyrelse paa indtil 9 Medl. og en Direktion (2 Medl.). Filialer i Amsterdam, Antwerpen, Berlin, Danzig, Hamburg, London, New York, Oslo, Paris og Prag. Aktiekap.: 6 Mill. Kr., Reservefond: 3 Mill. Kr. Bruttopræmie 1927-28: 40,186,705 Kr., Nettopræmie 27,790,107 Kr. Selskabets Bygning er Hammerensgade 4-Bornholmsholmsgade 3 (opf. 1921, Arkt. Gotfr. Tvede) og St.-Kongensgade 118-Hammerensgade 2 (Arkt. Aage Preisler).

Af særlige Pengeinstitutter m. m. nævnes endnu følgende:

Overformynderiet, Stormgade 18. Styrelsen af umyndiges Midler er i sin nuv. Skikkelse ordnet ved Lov af $^{4}/_{3}$ 1857, idet den da henlagdes under en kgl. Overformynder, der baade fører Tilsyn med Værgerne og styrer de umyndiges Midler, og ved Lov af $^{26}/_{5}$ 1868, hvorved der i Stedet for samtlige Overformyndere uden for Kbh. oprettedes et eneste Overformynderi, der henlagdes under den kgl. Overformynder i Kbh., men som en særlig Afdeling. Denne har dog kun at gøre med Styrelsen af de umyndiges Midler, medens alle Overformyndernes andre Forretninger uden for Kbh. sorteres under Skifteretterne. Foruden umyndiges Midler bestyres ogsaa under Overformynderiet de meget betydelige Midler, der i Henh. til Testamente, Gavebreve eller Legatfundatser er baandlagt for Arvinger, Gavemodtagere eller Legater. — I Overformynderiet indestod $^{21}/_{100}$ 1928 ialt 486,239,933 Kr. Deraf indestod i den indenbys Afdeling 259,455,870 Kr., nemlig under Masseforvaltning 53,217,369 Kr. (deri medregnet Reservefondene, 2,766,295 Kr.) og under enkelt Værgemaal 206,238,501 Kr.; Kapitalformuen blev i Regnskabsaaret 1927-28 forøget med 1,699,693 Kr. I den udenbys Afd. indestod 226,784,063 Kr., hvoraf 74,487,630 Kr. under Masseforvaltning og 152,296,433 Kr. under enkelt Værgemaal; Reservefondene var 6,065,446 Kr., Kapitalformuen blev i Regnskabsaaret 1927-28 forøget med 6,775,270 Kr.

Overformynderiet havde indtil 1859 Plads paa Raadhuset (hvor det kbhvske.

Overformynderi ogsaa var tidligere; efter Branden 1795 flyttedes det dog 1796 til Amagerortov 10 og 1798 til Generalpostamtets Gaard paa Købmagerg., hvorfra det 1816 flyttede tilbage til Raadhuset), da det fik Lokaler i Stormg. 17 (se p. 438). Dets nuv. Bygning, Hj. af Storm- og V.-Voldg., er opf. 1893-94 efter Tegn. af Hans J. Holm for c. 400,000 Kr. Den er paa Granitsokkel af røde Mursten og bestaar af 3 Fløje (Kælder og 3 Stokv.), der danner en ret Vinkel med Aabningen ud til Gadehjørnet, hvor den lille Forgaard afsluttes med et Murparti med Portal. (Litt.: A. Behrend, Nogle Træk af Overformynderiets Forhistorie, Kbh. 1919).

Assistenshuset, Nybrogade 2. Assistenshuset stiftedes $\frac{3}{4}$ 1688 som et privat Interessentskab, for at lette Adgangen til Pengelaan og derved „komme de fattige

Overformynderiet.

til Undsætning“, af Nikolaj Wesling, der blev den første Assistenshusforvalter; fra først af udlaantes der ikke alene paa Løsøre, men ogsaa paa faste Ejendomme, hvilket sidste forbødes ved Frdn. af $\frac{21}{1}$ 1699, ved hvilken Institutionen i det hele reguleredes. Den vedblev længe at være i private Hænder; 1712 fik Gehejmerd. Joh. Otto Raben Privilegium paa at drive den paa Livstid, og fra hans Søn, Gehejmerd. Fr. Raben overdroges den til Byfoged Iver Jentoft, der lod den bestyre af Brødrene Joseph og Meyer Unna, hvis Misligheder førte til, at Jentofts Enke mistede Privilegiet, og Assistenshuset lukkedes 1751. Ved Frdn. af $\frac{8}{6}$ 1753 blev da Assistenshuset omdannet til en kgl. Institution og atter aabnet under Bestyrelse af den første kgl. Forvalter Jens Hansen Løwe; ved Frdn. af $\frac{29}{6}$ 1753 fik Søkvæsthuset og Fattigvæsenet i Forening Privilegiet, der forinden var blevet tilbagegivet Jentofts Enke, og som Søkvæsthuset afkøbte hende for 6000 Rd., ligesom det udløste Fattigvæsenet for en aarlig Afgift af 1000 Rd. og 400 Rd. til Forbedringshuset (bortfalden ved Frdn. af $\frac{29}{10}$ 1869). Assistenshuset sorterede nu gennem Søkvæsthuset under Admiralitetskollegiet, og efter 1848 under Marineministeriet; da Søkvæsthusfonden ved Res. af $\frac{21}{3}$ 1860 inddroges under den alm. Invalidefond, kom Assistenshuset ind under dettes Direktion, og da Søkvæsthus-

og Invalidefonden ophævedes som særlige Fonds ved Lov af $\frac{29}{3}$ 1904, kom Assistenshuset direkte ind under Finansministeriet (fra $\frac{1}{10}$ 1904); ved Tillægsbevillingsloven 1904-05 bestemtes, at dets faste Ejendomme og Inventar (295,250 Kr.) saavel som dets Driftskapital (fastsat til 1,250,000 Kr.) skulde optages bl. Statsaktiverne. — Pantebeholdningen udgjorde pr. $\frac{31}{3}$ 1928 70,602 Stk. og den udlaante Kapital 1,615,852 Kr. Overskuddet var 59,631 Kr. Renten blev under Krigen sat op fra 1 % maanedlig til 2 % maanedlig. Fra $\frac{1}{4}$ 1927 er den indtil videre $1\frac{1}{2}$ % maanedlig. — Assistenshuset har 6 Indleveringskontorer.

Assistenshuset havde fra 1688 Lokaler i Nicolaj Weslings Gaard i Kvæsthusgade (Matr. Nr. 38, 39), og derefter fra 1706-39 i Assistenshusforvalter Jacob

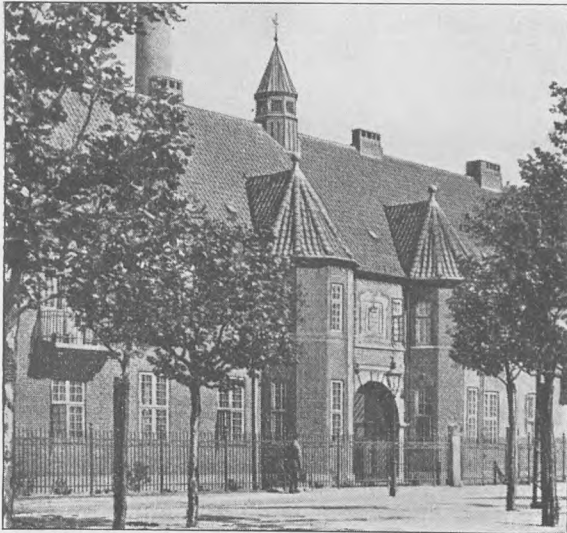
Assistenshuset.

Lindemanns Gaard paa Amagertov (Matr. Nr. 38). I Iver Jentofts Tid var Assistenshuset i hans Ejendom paa Hj. af St.-Færgestræde og St.-Kirkestræde (Matr. Nr. 38), og her blev det ogsaa, da det efter Søkvæsthusets Køb af Privilegiet genaabnedes $\frac{13}{6}$ 1753. Da Pladsen blev for lille, købte Kvæsthuset $\frac{24}{12}$ 1757 den nuvæ. Gaard i Snaregade (Matr. Nr. 1) af Douillac & Cunys Hattefabrik for 16,200 Rd. og „100 Specieducater til Cunys Kærliste“. Denne Gaard var opført efter Branden i 1728 af Borgmester Christian Berregaard, og af hans Søn Kammerherre William Berregaard i 1754 solgt til Regimentskvartermester Adrian Kiøbke, der $\frac{18}{12}$ 1756 havde solgt den til Hattefabrikanterne. Bygningerne bestod da af en Hovedfløj, med Façade ud til Snaregade, og to Sidefløje, der vendte ud til Kanalen; 1765 opførtes den 4. Fløj, der lukker for Gaarden, og som blev Hovedfløj med den anelige Indgangsport. Det lille tilstødende Hus i Nybrogade 4 (Matr. Nr. 2), kaldet „Pæretræet“ efter et Træ, der i mange Aar stod ved dets Façade, er opf. 1730 af den davæ. Ejer Arbejdskarl ved Vejerhuset Hans Blasen og købt af Assistenshuset i 1793 for 3559 Rd. og benyttedes til Dels som Embedsbolig. Den 3. Ejendom, Nybrog. 6, opf. 1731, der ligesom de andre gaar helt ud til Snaregade, tilkøbtes 1842 for 18,110 Rd.

Kongeriget Danmarks Hypotekbank, Vesterbrog. 4 A (Axelborg), opr. i Henh. t. Love af $\frac{6}{4}$ 1906 og $\frac{6}{12}$ 1924, optager Laan mod Sikkerhed i Bankens Grundfond (20 Mill. Kr.), ydet Banken af den danske Stat, og samtl. andre Aktiver, og har Administrationen af Statsboligfonden. Den ledes af en Direktion paa 3 Medl. og et Tilsynsraad paa 5 Medl.

Kongeriget Danmarks Tiendebank, sammesteds, er opr. til Gennemførelse af Tiendeafløsningen i Henh. t. Lov af $\frac{15}{5}$ 1903. Bestyres af Kongeriget Danmarks Hypotekbank.

Revisions- og Forvaltningsinstituttet A/S, V.-Boulevard 2 (egen Bygning,

Den kgl. Mønt.

opf. 1919 efter Tegn. af Arkt. Alb. Oppenheim), er opr. 1912 og ledes af et Revisorraad paa 5 statsautoriserede Revisorer samt en Administrator; dets Virksomhed omfatter Revision af Regnskaber og Forvaltning af Pengemidler. Aktiekap. $\frac{1}{4}$ 1928: 1 Mill. Kr., Garantikap. 1 Mill. Kr., Reserveref. 236,341 Kroner.

Den kongelige Mønt, Hj. af Amager Boulevard og Amager Fælledvej. Mønten var efter Reformationen i Skt. Klare Kloster, ind-

til dette 1575 gaves til den tyske Menighed, og Mønten havde da en Tid lang Lokale paa Bremerholm; men 1593 kom den tilbage til Skt. Klare Kloster sammen med Gjethuset, der var bleven indrettet her 1586; da Kirken her nedbrødes c. 1620, blev Mønten flyttet til Pilestræde hen imod Møntergade; 1644 fik den Plads paa Slottet i Raadstuefløjen (se p. 331); senere flyttedes den atter ned i Byen (1661 var den paa Købmagergade Nr. 26). Ved Resol. af $\frac{14}{1}$ 1749 blev der for kgl. Regning indrettet en Mønt ved Nyhavn bagved Botanisk Have. 1873 opførtes paa Hj. af Holbergs- og Herluf Trollesgade en egen Bygning for Mønten; denne Bygning blev overtaget af Post-Girokontoret (se p. 632), da Mønten i 1923 flyttede til sin nuvæ. Bygning. Denne er opf. efter Tegn. af Arkt. Martin Borch af røde Mursten med rødt Tegtag for c. 1 Mill. Kr. og danner en Karré med Hovedbygningen mod Amager Boulevard. I den 2 Stokv. høje Hovedbygning, der prydes af et lille Spir, og hvis Hovedindgang flankeres af to lave, taarnagtige Udbygninger, findes Kontorerne og Embedsboligerne, i de andre Fløje Værkstederne; endvidere en Mellembygning i 2 Stokv., hvori Medaillørernes Ateliers m. m.

Trafik- og Kommunikationsvæsen.

Om **Post- og Telegrafvæsenet** henvises til p. 139. Her skal nævnes dets betydeligste Bygninger i København og paa Frederiksberg.

Post- og Telegrafbygningen (Postgaarden), Købmagergade mellem Valkendorfs- og Løvstræde. Det ved Forordn. af ^{24/12} 1624 oprettede Postvæsen havde fra Beg. intet fast Lokale, idet Embedsmændene udførte Arbejdet i deres Hjem. Aar 1722 blev der for det 1711 oprettede Generalpostamt lejet Lokaler i en Gaard i Stormgade (nuv. Nr. 10), og 1726 flyttede det til en Gaard ved Stranden; 1727

Post- og Telegrafbygningen paa Købmagergade.

købte det af Overpostkontrollør Erlund en Gaard paa Købmagergade skraas over for den nuv. Postgaard (den havde været kbhvs. Posthus), men den brændte 1728, hvorefter Generalpostamtet lejedes ind i Thotts Palæ (se p. 370). Der opførtes nu et nyt Posthus paa Slotsholmen lige for Højbro i det yderste af Husrækken langs Kanalen (Arkt. J. C. Krieger), men efter Tronskiiftet standsede Arbejdet (Bygningen brugtes til Værksteder, Oplagssted osv., indtil den nedreves med hele Husrækken), og Generalpostamtet fik Lokaler i Anna Sophie Reventlows Gaard indtil 1780 (se p. 379). Staten købte nemlig ^{8/2} 1779 den nuv. Postgaard, den saakaldte *Marsskalsgaard*, for 24,000 Rd. af Gehejmekonferensrd. V. A. v. der Lühes Dødsbo, og efter en af Harsdorff ledet Omdannelse toges den i Brug ^{31/3} 1780*). Efter Byens Brand 1795 benyttede Magistraten en Tid noget af 1. Sal. Bygningen, med

*) Grundene til *Marsskalsgaarden* var oprindl. Helligaands Klosters Abildhave, købt parcelvis af Rigsrd. Oluf Nielsen Rosenkrantz 1532-33. Efter hans og hans Enkes Ide Munks Død (en i Murene funden Bygningssten fra 1555 med Ægteparrets Vaaben er nu i Nationalmus.) gik Gaarden over til Jacob Seefeld († 1599), efter hvem den rige Claus Podebusk har faaet den. Hans Enke, Sophie Ulfstand, solgte den 1617 til Møntmester Joh. Post; Peter Motzfeldt (Griffenfelds Bedstefader) solgte den 1646 til Rigmarsk Anders Bille til Damsbo, der 1655 solgte den til Kansler Th. Lente, der indrettede den herskabeligt med Have m. m., og hvis Arvinger 1670 solgte den til Griffenfeld. Efter hans Fald skænkede Kongen Ejendommen til hans Datter Charlotte, hvis Formyndere 1677 solgte den til Generalløjtn. Fr. Arenstorff, der atter 1679 solgte den til Hans Nansen d. yngre; efter hans Død 1713 solgtes den til Præsident, Etatsrd. Johs. Christensen Møller, hvis Arvinger 1728 afhændede den til Oversekretær Chr.

Hovedfløjen (Kælder og 3 Stokv.) ud til Købmagergade med Portal, blev 1843 udvidet ved to for 25,280 Rd. tilkøbte mindre Ejendomme ud til Løvstræde; 1875-77 foretoges en betydelig Ombygning, navnlig af Fløjen (Kælder og 2 Stokv.) ud mod Valkendorfs-gade (Arkt. J. Th. Zeltner); 1891 tilkøbtes Ejendommen paa Hj. af Købmagergade og Løvstræde for 329,000 Kr. og 1900 Ejendommen mellem denne og den oprindl. Bygning paa Købmagergade for 215,000 Kr., saa at Postgaarden nu indtager hele Længden af Købmagergade mellem Løvstræde og Valkendorfs-gade, c. 48 m, og Arealet er 3560 m². I Aarene 1916-25 er Ejendommene Købmagergade 35-37 og Løvstræde 1-3-5 ombyggede, ligesom der er opført en Tværløjt i 4 Etager. Postgaarden indeholder nu Købmagergades Postkontor, Hovedtelegrafstationens Telegrafkontor, Telefonkontor og Regnskabskontor samt nogle Administrationskontorer for Distriktsstyrelsen.

Centralpostbygningen, Hj. af Bernstorffsgade og Tietgensgade, er opf. 1909-12 (Grundst. nedl. ³⁰/₄ 1910, taget i Brug ⁴/₃ 1912, indviet ²²/₉ 1912) i Tilslutning til de ændrede Banegaardsforhold. Bygningen (Arkt. Prof. Wenck; se „Archit.“ ¹²/₂ og ¹⁰/₂ 1916) er opf. i Barokstil paa en c. 8275 m² stor Grund (deraf bebygget c. 4300 m²) og har kostet c. 2¹/₂ Mill. Kr. Den falder i 2 Afdelinger: Hovedbygningen ud mod Tietgensgade, fire sammenbyggede Fløje omkring en c. 590 m² stor Gaard, og en T-formet Tilbygning, der sammen med en Forbindelsesbygning ud mod Bernstorffsgade omslutter en c. 1100 m² stor Gaard. Bygningen er opført af røde, haandstrøgne Sten med Kælderetage og Sokkel af Granit, i 3 Stokv. med Mansard samt Kælder, der for Hovedbygningens Vedkommende strækker sig under hele Gaardspladsen; Forbindelsesbygningen, der danner en Del af den 115 m lange Façade mod Bernstorffsgade, har dog kun Kælder og Stue. Hovedfaçaden mod Tietgensgade (48 m lang) er prydet med en stor Frontespice med allegoriske Sandstensfigurer, medens Taget bærer en kobberdækket Tagrytter. I Bygningen findes Centraladministrationen for Post- og Telegrafvæsenets og Overpostmesterens Kontorer, Jærnbane-postkontor 1, Vesterbro Postkontor, Avispostkontoret, Pakkepostkontoret og Toldpostkontoret samt Postvæsenets Oplysningskontor og Returpostkontoret; desuden Arkiv, Postvæsenets Munderingsdepot, Skolelokaler til Postkursus samt Postmuseum (om dette se p. 500).

Endvidere findes i Bygningen Statsradiofoniens Senderstation, der ved Kabel er forbundet med Studiet i Axelborg paa Vesterbrogade (se p. 633).

Fra Postbygningen til Hovedbanegaarden gaar under Spornettet en 134 m lang Dobbelt-Tunnel af armeret Beton til Transport af Pakkepost.

Post-Girokontoret, Hj. af Holbergs- og Herluif Trolles Gade, er indrettet i den tidl. kgl. Mønt (se p. 630); Bygn. er opf. 1873 efter Tegn. af F. Meldahl og L. Fenger af røde Mursten for c. 139,000 Kr. og bestaar af 2 Fløje, oprindl. med Kælder og 2 Stokv., men i 1927 forhøjet med 2 Stokv. (c. 200,000 Kr.; kgl. Bygningsinsp. Th. Jørgensen).

Litt.: Fr. Olsen, Postvæsenet i Danm., Kbh. 1903. — S. F., Det kbhvske Postvæsen 1624-1912, Kbh. 1912. — Se ogsaa Tidsskr. for Postvæsen, Marts og April-Maj 1880, og Betænkning afgiven af den af Indenrigsmin. under ¹⁸/₁₂ 1897 ang. Tilvejebringelsen af en ny Postgaard nedsatte Kommission, Kbh. 1899.

Møinichen. Da Gaarden kort efter brændte 1728, opbyggede han den igen (den ældste Del af den nuv. Postgaard; Arkt. Philip de Lange) og udvidede den med flere Grunde. Han solgte den 1731 til Grev Chr. Friis, som 1733 afhændede den til Overkmhr. C. A. v. Plessen; han udvidede ogsaa Grunden, men solgte den 1734 for 27,000 Rd. til Chr. VI, som indrettede den til Bolig for Overhofmarskallen (deraf Navnet); 1767 skænkede Chr. VII den til ovenn. v. d. Lühe. Der var Tale om at indrette den for Hof- og Stadsretten, for den blev bestemt til Postgaard. (Se Fr. Weilbach, Marskalsgaarden paa Købmagergade og dens Bygmester, Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II).

Foruden de paa Postgaarden paa Købmagergade og i Centralpostbygningen paa Hj. af Tietgensgade og Bernstorffsgade værende Institutioner findes i København følgende Post- og Telegrafkontorer, der alle henhører under Københavns Overpostmesterembede:

Østerbro (Ved Trianglen), Nørrebro (Nørrebrogade 10), Sønderbro (Olieblads-gade 7), Frederiksberg (Allégade 35), Lygtevejskvarterets (Nørrebrogade 209), Strandvejskvarterets (Strandvej 19), Valby (Langgade 6), Brønshøj (Haabets Allé 3), Vanløse (Ved Jærnbanestationen) samt 23 Indleveringspostkontorer: 1 (Holbergs-gade 23), 2 (N.-Voldgade 15), 3 (St.-Strandstræde 21), 4 (Gl.-Kongevej 121), 5 (Øst-banegaarden), 6 (H. C. Ørstedes Vej 52 A), 7 (Godthaabsvej 6), 8 (Frihavnen), 9 (Palæ-gade 6), 10 (Raadhuss-træde 1), 11 (V.-Vold-gade 4), 12 (Amager Boulevard 4), 13 (Eng-haveplads 20), 14 (Rah-beks Allé 2 B), 15 (Eng-havevej 219), 16 (Ta-gensvej 1 C), 17 (Ama-gerbrogade 27), 18 (Bo-rups Allé 119), 19 (Bro-gade 5), 20 (Frederiks-berg Allé 6), 21 (Ho-vedbanegaarden), 22 (Toldboden) og 23 (Børsbygningen).

Tillige er Postkon-torerne i Ballerup, Charlottenlund, Drag-ør, Gentofte, Glostrup, Hellerup, Holte, Ka-strup, Klampenborg, Lyngby og Søborg underlagt Kbh.s Overpostmesterembede.

Med Hensyn til det nu med Postvæsenet sammensluttede Statstelegraf- og Statstelefonvæsen skal bemærkes, at Telegrafstationen, efter at den første Linie mellem Kbh. og Hamburg („Øresundslinien“) var aabnet $\frac{2}{2}$ 1854, var i Helligøjststræde, fra 1856 til 1867 i den gamle Porcellænsfabrik paa Købmager-gade (den indenbys Telegraforbindelse aabnedes $\frac{17}{2}$ 1865) og derefter paa Post-gaarden. Da Statstelefonen aabnedes $\frac{1}{12}$ 1893, fik denne Lokaler samme Sted. I 1896 flyttede Telegrafdirektoratet til lejede Lokaler, Kongens Nytorv 6, og 1908 til Vesterbrog. 40-42, hvor det forblev (som Generaldirektorat fra 1923) indtil Telegraf-væsenets Sammenslutning med Postvæsenet 1927. Efter Sammenslutningen kan Tele-grammer indleveres ved samtlige Postkontorer i København. Endvidere kan Tele-grammer til Indlandet samt til Norge og Sverige indleveres ved samtlige Kiosker under „A/S Københavns Telefonkiosker“. (Se „Statstelegrafen, 1854-1904, dens Til-blivelse og Vækst“, Kbh. 1904).

Centralpostgaarden.

Statsradiofonien, opr. $\frac{1}{4}$ 1925, har til Formaal ved Radio at udsprede under-holdende og belærende Stof. Ifl. Lov af $\frac{18}{3}$ 1926 ledes den af Radioraadet. Radio-udsendelserne foregaar mest fra Studiet i Axelborg, Vesterbrogade, over Sende-stationerne Københavns Radio (i Centralpostbygningen) og Kalundborg Radio

(aabnet i Aug. 1927); som Reservesender tjener Sorø Radio. I Forbindelse med Anlæg af en Dobbeltscene ved det kgl. Teater vil der her blive indrettet Studier og Administrationslokaler for Statsradiofonien (se p. 506). De til Driften fornødne Penge indkommer gennem en Afgift (Licens), som betales af Radiolytterne. Det indkomne Beløb (med Renter) udgjorde i Finansaaret 1927-28 ialt 1,858,000 Kr.

Det Store Nordiske Telegraf-Selskab er stift. $\frac{1}{6}$ 1869, særlig paa Initiativ af C. F. Tietgen (ved Sammenslutning af 3 i de nærmest foregaaende Aar stift. Sels-

Telefonhuset.

skaber: „Dansk-russisk“, „Dansk-norsk-engelsk“ og „Norsk-britisk Telegraf-selskab“), med det Formaal at anlægge og udnytte undersøiske Telegrafkabler. Det har en Bestyrelse paa 9 Medl. og administreres af en Direktion (4 Medl.). Aktiekapitalen, oprindl. 7,2 Mill., er nu 36 Mill. Kr.; 1928 var Reservefonden 68,979,952 Kr. og Dividende-Egalisationsfonden 19,074,354 Kr. Selskabet ejede 1928 undersøiske Ledninger af tils. c. 8418 Sømil (i 1869 1067), hvoraf 4973 i Europa og 3445 i Østasien. — Selskabet har Hoved-

kontorer i Kbh., London og Shanghai. Kontoret i Kbh. var fra Beg. paa Børsen; først 1878 flyttede det til sin Bygning paa Kongens Nytorv 26, som det købte 1889 for 312,000 Kr., og hvortil ogsaa Selskabets mekaniske Værksted henlagdes 1891. Bygningen, som Selskabet lod opføre her 1890-94 i Forb. med Privatbanken, kostede 400,000 Kr. (Arkt. E. Blichfeldt); over Façaden en Broncestatue „Elektra“, af Stefan Sinding. (Se Det store nord. Telegraf-selsk. 1869-1894, Kbh. 1894).

Københavns Telefon Aktieselskab. Det første Telefonanlæg i Kbh. aabnedes i Jan. 1881 og overgik i Maj 1882 til det da stiftede Aktieselskab; dette fik i 1898 Koncession paa Telefondrift paa Sjælland og Amager, hvilken Koncession i 1919 blev fornyet for 20 Aar. Selskabet har en Bestyrelse paa 10 Medl. og en administrerende Direktør. Aktiekapit. er 50 Mill. Kr. (oprindl. $\frac{1}{2}$ Mill. Kr.). Pr. $\frac{1}{1}$ 1929 er Antallet af Centraler 352 (heraf 21 i Kbh.), Antallet af Abonnenter 148,000 (heraf 105,500 i Kbh.) og Antallet af Apparater 177,800 (heraf 131,400 i Kbh.). Den samlede Traadlængde er 727,800 km. I Selskabets Bygningskompleks, Telefonhuset, Nørregade 21, der blev taget i Brug i 1909, og som senere er blevet udvidet helt over til Nørrevold, findes foruden Administrationens Kontorer Kbh.s

Hovedcentral og Central Byen; endvidere Værksteder og Lagre, Garager m. m. Telefonsalsfløjen og en Del af Lager- og Værkstedsbygningerne er opf. 1905-09 (Arkt. Fritz Koch); Administrationsbygningen (mod Nørregade og Skt. Petri Kirke), i Kælder og 3 Stokv. med Tagetage, af røde haandstrøgne Sten med Sokkel og Vinduesindfatninger af Granit, er opf. 1907-09 efter Tegn. af Arkt. J. Ingwersen (se „Archit.“ ^{30/4} 1910). De øvrige københavnske Centraler er for Størstedelen installeret i Selskabet tilhørende Ejendomme i de forskellige Bydele; det samme er Tilfældet i de større Købstæder. I de senere Aar er der paa alle de københavnske Centraler i vid Udstrækning indført automatiske Hjælpemidler for at fremme Betyningens Hurtighed og Godhed, og Indførelse af et særlig københavnsk System,

Telefonhusets Indre.

saakaldt Demi-Automatik, hvor Abonnementerne ved Hjælp af en Nummerskive selv udvælger den Central, hvormed de ønsker Forbindelse, er paabegyndt ved Ombygningen af flere af de større Centraler.

Det Østasiatiske Kompagni (*The East Asiatic Company, Limited*), hvis Formaal er Handel, Skibsrederi og industriel Virksomhed, er stift. 1896 paa Initiativ af Etatsrd. H. N. Andersen, der blev Selskabets egentlige Leder. Virksomheden begyndte $\frac{1}{2}$ 1897 ved Overtagelse af et af Andersen oprettet Handelsfirma i Kbh. og Bangkok. Selskabet har Filialer i Bangkok og Singapore og egne Agenturer i Shanghai, Hankow, Tsingtao, Harbin, Dalny, Wladivostock, Soerabaya, Penang, Madras, Kuala Lumpur, San Francisco, Seattle, New-York, Valparaiso, Durban, Cape Town og Johannesburg. Foruden en verdensomspændende Handel driver Selskabet betydelig Skov- og Plantagedrift i Bagindien, navnlig i Siam. Desuden har det oprettet eller deltaget i Oprettelsen af en Række Industri- og Handelselskaber her i Danmark og i Udlandet. Dets Flaade, der bestaar af 21 Motorskibe og 3 Passagerdampskibe, har en samlet Tonnage paa 210,000 Tons (Lasteevne), og en Serie store Motorskibe er under Bygning. Selskabets Kapital omfatter: Aktiekap.

50 Mill. Kr. (oprindeligt 2 Mill. Kr.), Obligationslaan c. 10 Mill. Kr., Reservefond 50 Mill. Kr. og Dispositionsfond 10 Mill. Kr. Selskabet ledes af et Bestyrelsesraad og en Direktion. Dets Kontorbygning, Hj. af Holbergsgade og Niels Juels Gade, er opf. 1907 i orientalsk præget Stil efter Tegn. af Arkt. Gotfred Tvede, i 3 Stokv. med Mansardetage, af Granit og røde Sten med Udsmykning af rødlig Sandsten. (Se H. N. Andersen, Tilbageblik, Kbh. 1914).

Det Forenede Dampskibs-Selskab, Kvæsthusgade 7-9, er stift. ¹¹/₁₂ 1866 paa Initiativ af C. F. Tietgen ved Sammenslutning af Landets daværende 3 største Rederier („Koch & Henderson“, „H. P. Prior“ og „Det alm. danske Dampskibs-Selskab“) med det Hovedformaal at drive Dampskibsfart paa Ind- og Udlandet ved egne Skibe. Virksomheden begyndte ¹/₁ 1867 med en indenlandsk Afdeling paa 9 Skibe og en udenlandsk paa 8 Skibe. Ved Udgangen af 1928 talte Selskabets Flaade (foruden 10 Bugserfartøjer, 14 Staallægtre m. m.) 99 Dampskibe, 10 Motorskibe og 1 Sejlskib med en samlet Brutto-Tonnage paa c. 230,000 Tons. Selskabet besøger største Delen af de indenlandske Ruter samt Fart paa Færøerne og Island og driver desuden regelmæssig Fart paa de fleste europæiske Lande (fremhæves maa navnlig Englands-Ruterne, der besøger vor Landbrugseksport), Nordafrika samt en Række nord- og sydamerikanske Havne, bl. a. New-York (Skandinaviens-Amerika-Linien). Selskabet har en Bestyrelse paa 6 Medl., en administrerende og en teknisk Direktør; Aktiekapitalen er 30 Mill. Kr. — Selskabet havde først Kontorer i Bredgade (33); 1871 købte det ved Auktion en Del af Kvæsthusgadens Kaserne, der ombyggedes 1871-72 (Arktr.: V. Dahlerup og G. E. W. Møller) og tillige indrettedes til Lager- og Værkstedbygning; 1889 købtes Kvæsthusgade 7, paa hvis Grund der 1891 opførtes en ny Bygning (3 Stokv.); 1890 erhvervedes det militære Klædeoplags Bygning ved Skt. Annæ Plads, der tillige med nogle ligeledes indkøbte Ejendomme i Toldbodgade blev nedrevne for at give Plads for det Selskabet tilhørende Ejendomskompleks Skt. Annæ Plads 24-32 og Toldbodgade 16-18. Selskabet ejer desuden Islandspladsen paa Christianshavn (tidligere Bodenhoffs Plads) samt Ejendommene Toldbodgade 14, Kongens Nytorv 8 og St.-Kongensgade 14 og de af Selskabet selv opførte Ejendomme Strandboulevarden 64 og Dampfærgevej 3 (i Frihavnen). (Se „Det forenede Dampskibsselskab“, 1866-91, Kbh. 1891; 40 Aars Udvikling, Kbh. 1906; 1866-1926, Kbh. 1926).

Af andre større Dampskibsselskaber skal anføres følgende:

Dampskibsselskabet af 1912, har 16 Skibe (samlet Dødvægt-Tonnage c. 58,000 Tons), Aktiekap. 4 Mill. Kr. — *Atalanta*, stift. 1904, har 4 Skibe (c. 21,000 T.), Aktiekap. 1 Mill. Kr. — *Baltic*, stift. 1923, har 3 Skibe (c. 7000 T.), Aktiekap. 1 Mill. Kr. — *Botnia*, stift. 1924, har 2 Skibe (c. 4300 T.), Aktiekap. 900,000 Kr. — *Dania*, stift. 1900, har 8 Skibe (c. 26,500 T.), Aktiekap. 1,5 Mill. Kr. — *Dannebrog*, hvis korrespond. Reder er Firmaet C. K. Hansen, er stift. 1883, har 31 Skibe (c. 114,000 T.), Aktiekap. 11,2 Mill. Kr.; Selskabets Kontorbygning, Amalieg. 35, er opf. 1920-23 (3 Stokv. med Tagetage; Arktr.: E. Madvig og Poul Methling; se „Architekten“ 1923 p. 105). — *Heimdall*, stift. 1895, har 7 Skibe (c. 15,600 T.), Aktiekap. 600,000 Kr. — *Jutlandia*, stift. 1918, har 2 Skibe (c. 5700 T.), Aktiekap. 1,2 Mill. Kr. — *Myren*, stift. 1891, har 10 Skibe (c. 38,000 T.), Aktiekap. 4 Mill. Kr. — *Norden*, stift. 1871, har 14 Skibe (c. 81,000 T.), Aktiekap. 7,6 Mill. Kr. — *Orient*, stift. 1915, har 9 Skibe (c. 79,500 T.), Aktiekap. 5 Mill. Kr. — *Orion*, stift. 1912, har 3 Skibe (c. 10,000 T.), Aktiekap. 2,4 Mill. Kr. — *Pacific*, stift. 1915, har 4 Skibe (8700 T.), Aktiekap. 600,000 Kr. — *Progress*, stift. 1904, har 21 Skibe (c. 43,300 T.), Aktiekap. 3,625,000 Kr. — *Skagerak*, stift. 1916, har 6

Skibe (9800 T.), Aktiekap. 1,312,500 Kr. — *Torm*, stift. 1889, har 17 Skibe (c. 38,500 T.), 2 Skibe under Bygn., Aktiekap. 2 Mill. Kr. — *Vendila*, stift. 1898, har 10 Skibe (c. 34,000 T.), Aktiekap. 3 Mill. Kr. — *Vesterhavet*, stift. 1895, har 29 Skibe (c. 47,000 T.), Aktiekap. 2 Mill. Kr. — *Øresund*, stift. 1900, driver Kystfart i Sundet og opretholder fast Rutebart Kbh.-Malmø-Landskrona og Helsingborg med 7 Skibe; Aktiekap. 800,000 Kr. Selskabet ejer Ejendommen Havnegade 49. — *Dansk-Engelsk Dampskibsselskab*, stift. 1923, har 5 Skibe (c. 13,000 T.), Aktiekap. 1,101,000 Kr. — *Det Dansk-Franske Dampskibsselskab*, stift. 1902, har 9 Skibe (c. 27,500 T.), Aktiekap. 4 Mill. Kr.

Det forenede Bugerselskab, stift. 1869, ejer 12 Bjergnings- og Bugserdampere samt 3 Tankmotorbaade for Ferskvandsforsyning, Aktiekap. 2 Mill. Kr. — *Em. Z. Svitizers Bjergnings-Entreprise*, stift. 1833 af Tømmerhandler Em. Z. Svitzer, fra 1872 Aktieselskab, ejer 15 Bjergningsdampere, 8 Bugserbaade, 4 Lægttere, 4 Løftepontoner m. m.; af disse Fartøjer er 9 isbrydende; Aktiekap. 4 Mill. Kr.

Jærnbanelinier og Banegaarde. København er Udgangspunkt for et omfattende System af Jærnbanelinier, som forbinder Hovedstaden med alle Købstæder og større Havnebyer paa Sjælland; endvidere er der fra Københavns Frihavn Forbindelse med Sverige med Jærnbaneferger. Det ældste Led i dette Jærnbanelinien — og forøvrigt den første Jærnbane i Monarkiet — er Banen til Roskilde, *Vestbanen*, som i Henh. til Koncession af $\frac{25}{100}$ 1844 anlagdes af Det sjællandske Jærnbaneselskab og aabnedes $\frac{27}{100}$ 1847. Kbh.s Banegaard laa den Gang paa en Opfyldning i Dronningens Enghave, S. for Vesterbro, og selve Banegaardsbygningen var beliggende c. 200 m fra Frihedsstøtten — paa det Sted, hvor den nuværende Hovedbanegaard ligger — med Façade mod N. Banegaardsomraadet, c. 7 ha, grænsede i Ø. til Tivoli, og Banen gik derfra mod V., hvor nu Stampesgade, Halmtorvet og S.-Boulevard ligger, og gennem Valby Bakke med Station Valby omtrent ved Gl.-Køgevej. Den store Udgravning gennem Valby Bakke, hvor igennem Persontogene nu løber ind til Hovedbanegaarden fra Vest, er delvis udført i 1845-47. Til Banegaardsanlægget hørte Varehuset, c. 240 m V. for Banegaardsbygningen, samt Lokomotivremise- og Værkstedsbygningen, begge S. for Sporanlægget, og en tolvkantet Vognremise, der laa lidt foran Banegaardsbygningen mod Ø., nærmest Tivoli. I 1856 forlængedes Banen fra Roskilde til Korsør, og samtidig opførtes 3 større Værkstedsbygninger paa det lavtliggende Terræn imod S., nærmest Tivoli og Tømmerpladserne ved Kalveboderne.

Efter at det ved Lov af $\frac{10}{100}$ 1861 var vedtaget at anlægge en Bane fra København over Hellerup til Klampenborg (*Klampenborghanen*, aabnet 1863) og fra Hellerup til Helsingør (*Nordbanen*, aabnet til Lyngby 1863, til Helsingør 1864), maatte der tilvejebringes en ny Banegaard i København, som kunde forene de nye Baner med Vestbanen. Ved Lov af $\frac{18}{100}$ 1863 vedtoges da Anlægget af en ny Banegaard N. for Vesterbro, imellem en nyanlagt V.-Farimagsgade og Skt. Jørgens Sø med Udløb mod NV. mellem denne Sø og Peblingesø, og derfra en Forbindelsesbane, der passerede Frederiksberg med Station umiddelbart V. for Falkonerallé, og som ved Vigerslev fik Tilslutning til Vestbanen. Den nye Hovedbanegaard, Forbindelsesbanen og Frederiksberg Station toges i Brug $\frac{14}{100}$ 1864, og fra samme Tidspunkt nedlagdes Banen gennem Valby, Københavns første Banegaard og Valby Station.

Den nye Banegaards Hovedbygning (opf. 1863-64) bestod af to parallelt løbende Fløje, Afgangstationen mod Ø. med Hovedfaçade til V.-Farimagsgade, og An-

komststationen mod V. med Tilkørsel fra Vesterbro ved Frihedsstøtten. Fløjene var forbundne med en smuk Tog- og Perronhal, baaret af 32 Tømmerbuer. Herfra afgik Togene til Korsør og Helsingør, medens Klampenborgtogene afgik fra en mindre Stationsbygning mod N. ved V.-Farimagsgade. V. for Ankomststationen byggedes samtidig en Administrationsbygning samt et Varehus, hvortil Tilkørslen skete fra Gl.-Farimagsvej. N. for Vandværksilitrene, langs Skt. Jørgens Sø, genopførtes de paa den første Banegaard nedrevne Værkstedbygninger, deriblandt den tolvkantede Vognremise, og en ny Lokomotivremise blev bygget. Banegaards- og Værkstedetsarealet udgjorde c. 11,6 ha.

De nye Baner, som anlagdes paa Sjælland, øvede stærk Indflydelse paa Udviklingen af Banegaardsforholdene. Ifl. Lov af $26\frac{1}{2}$ 1869 anlagdes *Sydbanen* Roskilde-Masnedund (aabnet 1870) og *Nordvestbanen* Roskilde-Kalundborg (aabnet 1874) samt ifl. Lov af $24\frac{1}{5}$ 1875 *Frederikssundbanen* Frederiksberg-Frederikssund (aabnet 1879) og *Havnebanen* fra Hovedbanegaarden over Vesterbro til Gasværkshavnen og Nyhavns Hoved (aabnet 1880). De sjællandske Baner overtoges af Staten i 1880. Den forøgede Trafik medførte adskillige Udvidelser af Banegaardens Arealer mod Ø. og V. samt mellem Søerne til ialt c. 15 ha, navnlig i 1874, 1880 og 1887, og Bygningerne i Banegaardens Østside dannede efterhaanden en fortsat Række fra Hovedbygningen imod Nord: Banegaardspostkontoret (1877), Klampenborg-, senere Nordbanestationen, Holtestationen (1900), Elektricitetsværket (1898) og den nye Klampenborgstation (1887). I V. blev Varehuset udvidet til dobbelt Størrelse, der blev anlagt Kornpakhus og Kødkontrolstation (1890-91) paa Trommesalens Grunde paa begge Sider af den nyanlagte Gl.-Kongevej, og langs Skt. Jørgens Sø opførtes flere nye Værksteder.

Den Del af Københavns anden Banegaard, der benyttedes som Godsstation, nedlagdes 1901, da den nye Godsbanegaard toges i Brug, og Centralværkstedet blev rømmet i 1910. Banegaardens Hovedbygning var i Brug indtil 1911, da den nye Banegaard var fuldført, og blev derefter forandret til Filmsteater; den blev nedrevet 1916, og Hallens Buer anvendtes senere til Stadion i Aarhus. Klampenborgstationen lukkedes 1917 ved Boulevardbanens Aabning, medens Nordbanestationen først blev nedlagt 1921. Banegaardsbygningerne blev i Løbet af nogle Aar nedrevet, medens Værkstedbygningerne foreløbig er bevaret og udlejet.

Med Hovedbanegaardens Nedlæggelse fulgte først Nedlæggelsen af Banen til Frederiksberg og dernæst af Banen til den i 1886 anlagte *Nørrebro Station*, medens *Nørrebro-Hellerup* endnu er i Drift, for Persontrafikkens Vedkommende som Lokalbane (Stoppested ved Lyngbyvej) med Tilslutning til Nord- og Kystbanens Tog i Hellerup. Banen Frederiksberg-Vigerslev er bevaret som Godslinie, og Strækningen fra Frederiksberg til den i 1897 aabnede *Vanløse Station* er opretholdt som Lokalbane med Tilslutning til Frederikssundstogene i Vanløse.

For at bringe Frihavnen og den nordlige Del af Havnen i Tilslutning til Jærnbaneanettet gennemførtes ifl. Lov af $31\frac{1}{5}$ 1891 Anlægget af *Frihavnsbanen* fra Nørrebro forbi Svanemøllen til Frihavnen og gennem Kastellet til Toldboden (aabnet 1894), ifl. Lov af $21\frac{1}{5}$ 1897 forlænget til Larsens Plads (aabnet 1902). Derpaa fulgte Loven af $8\frac{1}{5}$ 1894 om Anlæg af en *Dampfærgehavn i Frihavnen* og Etablering af Dampfærgeruten til Malmø (aabnet 1895), en Bane fra Nørrebro til Frederiksberg (aabnet 1896), en Bane fra Østerbro forbi Svanemøllen til Hellerup som en Del af *Kystbanen* til Helsingør (aabnet 1897), en *ny Godsbanegaard* ved Kalveboderne (aabnet 1901), en Bane fra Godsbanegaarden ad den oprindelige Linie gennem Valby Bakke med Tilslutning til Vestbanen i Vigerslev i Retning

mod Roskilde og en Bane fra Valby til Roskildevej med Tilslutning til Vestbanens Spor i Retning mod Frederiksberg Station (begge aabnet 1901). Nævnte Banelinier dannede tilsammen *Godsforbindelsesbanen* som en til Dels gennem Byens da-

værende Yderkvarterer løbende Forbindelse for Godsbefordring fra Frihavnen og Østerbro i N. til Godsbanegaarden i S. (senere kaldet: *den indre Godslinie*); den passerer næsten alle skærende Gader og Veje, deriblandt flere meget betydelige Færdselsaarer, i Niveau; denne Bane vil blive nedlagt om faa Aar (jvfr. nedenfor).

Spørgsmaalet om Københavns Banegaardsordning var siden 1878 Genstand for gentagne Kommissionsbehandlinger, og paa Grundlag af Betænkninger af 1881 og 1888 var bl. a. Østerbro Station og Godsbanegaarden blevet anlagt, men om Personbanegaarden og Værkstederne blev Afgørelsen udsat. Sammen med sit Forslag om Kystbanen med Østerbro som Endestation fremsatte Overingeniør I. V. Tegner i 1881 Forslag om en Tunnelbane fra den daværende Hovedbanegaard til Østerbro, og i 1885 fremkom Etatsrd. H. Hammerichs Forslag bl. a. om en ny Hovedbanegaard S. for Vesterbro og Tunnelbane derfra til Østerbro Station, et Forslag, Kommissionsbetænkningen af 1888 i det væsentlige sluttede sig til. I 1898 blev nedsat en ny Kommission, som efter en international Konkurrence afgav Betænkning i 1900. De 3 højt præmierede Forslag (1. Præmie Stadsingeniør G. C. C. Ambt)

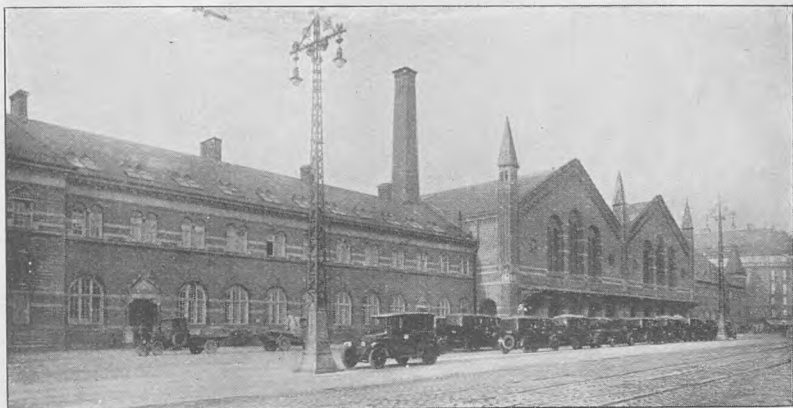

Hovedbanegaarden, mod Vesterbrogade.

samt Statsbaneanlæggenes Forslag gik alle i Hovedsagen ud paa at lægge Banegaarden S. for Vesterbro med Tunnelbane til Østerbro, og paa dette Grundlag udarbejdede Statsbaneanlæggene et Forslag, der foreløbig resulterede i Ekspropriationsloven af $\frac{15}{8}$ 1903 om Arealerhvervelserne. Ved Lov af $\frac{20}{8}$ 1904 vedtoges følgende Anlæg: 1) en *Hoved-Personbanegaard* S. for Vesterbrogade (aabnet $\frac{1}{12}$ 1911), 2) en Bane Vigerslev-Hovedbanegaarden og derfra, til Dels i Tunnel under Vesterbrogade og Boulevarderne, til Østerbro (*Boulevardbanen*, aabnet 1917) med Mellemstationer ved Valby, V.-Fælledvej (*Enghave*) og i Tunnelen ved Frederiksborggade (*Nørreport Station*, aabnet 1918), 3) et nyt Dobbeltspor Østerbro-Hellerup, 4) Omlægning af Frederikssundbanen som løftet Bane Valby-Vanløse, 5) en Godsbane fra Godsbanegaarden S. om Vester Kirkegaard til Vigerslev (som Afløsning for den under 2 nævnte, til Persontrafikken overgaede Bane gennem Valby Bakke), samt Forbindelsesspor Valby Gasværk-Roskildevej som Tilslutning til den bestaaende Bane Vigerslev-Frederiksberg, 6) en *Gods- og Rangerstation ved „Lygten“* mellem Nørrebrogade og Lersøen, og 7) et nyt *Centralværksted* ved Kalvebodstrand (taget i Brug 1909). Ved nævnte Lov og senere Tillægslove bevilgedes til Bane- og Banegaardsanlæggene 20,866,000 Kr. og til Værkstederne 3,789,000 Kr. Ekspropriationsudgifterne var 2,762,000 Kr., deraf c. 848,000 Kr. til Centralpostgaardens Areal. Endvidere bestemte Loven, at de frigjorte Arealer og Anlæg skulde afstaaes til Københavns Kommune, der derfor skulde yde Staten

15 Mill. Kr. Her nævnte Anlæg udførtes under Ledelse af Generaldirektør G. C. C. Ambt og Kommitteret C. F. S. Ernst.

Hovedbanegaarden er anlagt 1904-11; den strækker sig fra Vesterbrogade i en Bue langs Reventlowsgade og Ingerslevsgade omtr. til Enghavevej (c. 2,5 km), mod S. grænsende til Godsbanegaardens Omraade og mod Ø. til Bernstorffsgade. Arealet er delvis tilvejebragt ved Opyldning. Hovedbygningen (Arkt.: Professor H. Wenck), som er opf. af røde Mursten og Granit, er bygget tværs over en stor Udgravning mellem Reventlowsg. og en nyanlagt Bernstorffsg.; medens alle Mure er ført ned under Sporenes Højde, hviler Gulvene og Forpladsen paa Betonpiller, saaledes at Togene kan køre under Bygningen. Den mod Vesterbrogade vendende Hovedfaçade prydes paa Midten af et stort Taarnparti, flankeret af 2 mindre

Hovedbanegaarden, mod Bernstorffsgade.

Taarne. Paa Façaden mod Vesterbrogade er opsat en Række Sandstensfigurer (danske Folketyper i Nationaldragter) af Billedhugger Jens Lund. Fra Forpladsen kommer afgaaende rejsende ind i Vestibulen (330 m²) i Taarnet og derfra gennem den nordlige Længdevæg ind i Hovedhallen (138 m lang, 56 m bred, største Højde c. 20 m). Hallen er af Rejsegodsskrankerne delt i Længderetningen, saaledes at de afgaaende rejsende befinder sig i Hallens nordlige, de ankommende rejsende i dens sydlige Del. Hallens Tag bæres af en Trækonstruktion, hvis 2 Buer ligner den i den tidligere Banegaards Hal anvendte. Fra Hallen gaar man ned ad Trapper og gennem Tunneler under Hallens Gulv til Perronerne; disse er 220-250 m lange og er indbyrdes forbundne ved en 129 m lang Fodgængertunnel. Endvidere er der fra Centralpostgaarden Adgang til Perronerne gennem en 134 m lang Tunnel. Perronerne er overdækkede af en 102 m lang, 124 m bred Perronhal af Træ, som med 6 Buer à 19,5 m Spændvidde spænder over Banegaardens 12 Spor. — Ankommende rejsende kommer ad Trapper fra Perronerne op i Hovedhallens sydlige Del og forlader Banegaarden gennem Udgangen i Østfaçaden mod Bernstorffsgade; endvidere er der Udgange til Reventlowsgade. — I Bygningens nordre Sideløj findes Restaurant og Rejsebureau, i den sydlige Fløj (forlænet 1923) findes Kongeventesalen og Kontorerne for Statsbanernes 1. Distrikt. S. for Perronerne ligger et Vandtaarn. Banegaardsbygningens oprindelige Grundareal var 12,690 m², og den kostede c. 2 Mill. Kr.

Godsbanegaarden er anlagt 1895-1901 paa et ved Opfyldning i den tidligere Gasværkshavn og Kalveboderne tilvejebragt Terræn, som tillige delvis er benyttet til Hovedbanegaardens, Centralværkstedernes og Kalvebod Brygges Anlæg. Godsbanegaardens Hovedbygning (Arkt.: Professor H. Wenck) har Façade til Bernstorffsgade, som her udvider sig til en Plads; den er bygget af røde Mursten og Granit i Kælder og 2 Stokv. med Trappefløje ved Hjørnerne og paa Midten et Portparti med 3 Aabninger. I Stue og 1. Etage findes Kontorer. Fra Hovedbygningen (Areal c. 780 m²) udgaar vinkelret mod V. to ulige lange Varehuse (Areal c. 6800 m²). Ved Bernstorffsgade ligger endvidere Lysstationen samt Ilgodsekspeditionen og

Hovedbanegaarden, Banegaardshallen.

Ilgodspakhusene (Areal c. 3700 m²). Endnu skal nævnes den V. for Kalvebod Brygge beliggende Lokomotivremise, opført af røde Sten, og hvis Tag bæres af en Tømmerkonstruktion i 11 Buefag à c. 20 m. Remisen, der kan rumme 98 Lokomotiver, har et Grundareal paa 14,970 m² og har kostet 743,000 Kr. Til Anlægget slutter sig 2 Vandtaarne samt en 1200 m lang elektrisk Hængebane for Kultransport fra Kalvebod Brygge. — Fra Godsbanegaarden udgaar Havnebanen til Nyhavns Hoved, til Sydhavnen og Islands Brygge med Sporforbindelse til Amagerbro Station, samt et Spor til Kvægtorvet. Godsbanegaarden og de tilstødende Forbindelsesbaner havde i 1901 kostet 6,472,000 Kr.

Østerbro Person- og Godsstation er anlagt 1894-97 paa Kastels-Glaci'serne og Classens Vænge. Banegaardsbygningen (Arkt.: Professor H. Wenck) ligger i Gadelinie med Façade til Østerbrogade, medens Perroner og Stationsplads er anlagt i en Udgravning. Ved S.-Frihavnsvej er i 1921 bygget en Varehus- og Kontorbygning i 2 Stokv. Ved Boulevardbanens Anlæg udvidedes Arealet mod S. gennem Østre Anlæg, og Østerbrogade førtes paa Bro over Sporene; samtidig blev Banegaardsbygningens Tagetage forandret.

Boulevardbanen (2,9 km) blev anlagt 1911-17. Dens fire Spor gaar fra Hovedbanegaarden til Jarmers Plads og fra Stokhusgade til Østerbro Station i aaben

Udgravning, medens Strækningen fra Jarmers Plads til Stokhusgade (1515 m) er bygget som en dobbelt Tunnel, hvis to Rør ved Frederiksborggade er udvidet til Station, *Nørreport*. Tunnelen er bygget af Jærnbeton. Anlægssummen for Boulevardbanen var c. 7 Mill. Kr.

Ved alle de nyere Anlæg er Banerne ført over eller under Gader og Veje, saaledes at de for Færdselen generende Niveau-Overkørsler er bortfaldet. Af de talrige *Broer* skal nævnes følgende større Gadebroer: Carlsbergbroen over Vestbanen og Vigerslev Allé, Dybbølsgadebroen over Person- og Godsbanegaarden, Broerne for Tietgensgade, Vesterbrogade, Østerbrogade og Strandvejen samt Langeliniebroen over Østerbro Station.

Statsbanernes *Centralværksteder* er opf. 1907-09. Arealet begrænses af Kalve-

Godsbanegaardens Hovedbygning.

bod Brygge, Godsbanegaarden og Sydhavnsarealerne med Adgang fra Kalvebod Brygge og fra Enghavevej gennem en Fodgængertunnel under Godsbanegaardens Spor. Administrationsbygningen (Arkt.: Prof. H. Wenck) ligger nær Kalvebod Brygge, Værkstederne vestligere. De største Bygninger er Lokomotivreparationsværkstedet og Kedelsmedien (c. 10,500 m²) og Vognreparationsværkstedet (c. 14,200 m²); iøvrigt omfatter Anlægget særlige Bygninger for Grovsmedie, Metalstøberi, Malerværksted, Magasiner og Kraftstation m. m. Værkstedet, der fortrinsvis har til Opgave at vedligeholde Statsbanernes Lokomotiver og Vogne paa Sjælland og Falster, har i 1928 repareret c. 300 Lokomotiver og c. 7000 Personvogne og Godsvogne, og Driftsudgiften udgjorde c. 6 Mill. Kr. Beskæftiger c. 1070 Arbejdere og c. 100 Statstjenestemænd. Areal: 16 ha, deraf bebygget c. 3,7 ha, Anlægssum, inkl. Maskiner, c. 4,3 Mill. Kr. — Til Værkstederne hører endvidere 34 Boliger for Tjenestemænd og Arbejdere, opf. 1909 (Arkt. Holger Rasmussen).

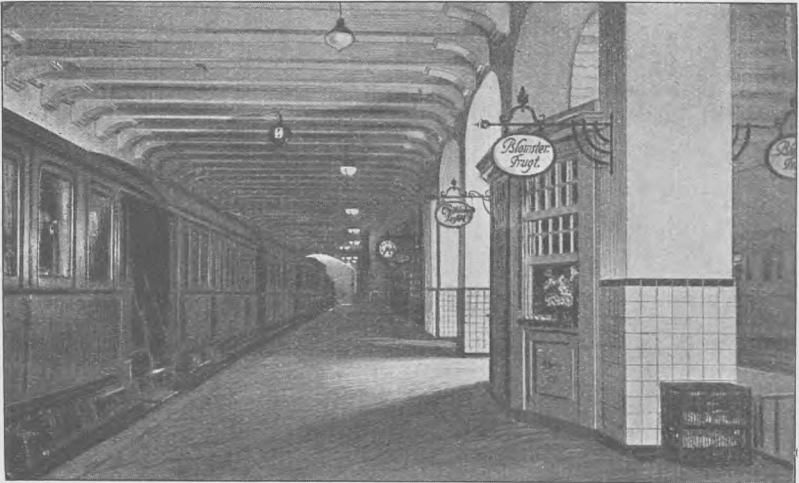
Statsbanernes *Administrationsbygning*, Hj. af Sølvgade og Ø.-Voldgade, tidl. „Sølvgades Kaserne“, er opført paa den tidl. Skt. Anna Kirkegaards Grund 1765-71 efter Tegn. af Jardin. Den var fra Begyndelsen Kaserne for de danske og norske Livregimenter, men blev 1775 (se p. 537) overladt til Christians Plejehus og Alm. Hospital, indtil den 1785 atter blev Kaserne, fra 1867 for 2. sjællandske Brigade. I 1926 overtog Statsbanerne Kasernen som Kontorbygning for Generaldirektoratet samt for Vandbygningsdirektoratet og enkelte af Finansministeriets Kontorer. Byg-

ningerne bestaar af to Hovedfløje (86 m) i Kælder og 5 Stokv. med Façade mod Sølvgade og Ø.-Voldgade, sammenknyttede paa Hjørnet ved et smukt Portparti, samt to Sideløje (47 m). Restaureret i 1853-55 samt i 1926-28, da der mellem Sideløjerne byggedes en Forbindelsesbygning i 2 Stokv. Areal c. 9100 m², deraf bebygget 3851 m². Taksationssum 3 Mill. Kr.

Foruden de foran nævnte Statsbaner udgaar fra København endv. 2 Privatbaner:

Slangerupbanen, der er anlagt ifl. Lov af ¹⁸/₄ 1894 samt Koncession af ⁹/₁₂ 1903 og aabnet 1906; har Station ved Nørrebrogade og i Emdrup. Aktiekapital: 2 Mill. Kr. Anlægssum 1928: 2,977,433 Kr.

Amagerbanen til Dragør, der er anlagt ifl. Lov af ¹/₄ 1905 samt Koncession af

Nørreport Station.

¹⁰/₇ 1905 og aabnet 1907; udgaar fra Amagerbro Station ved Amagerbrogade, har Stoppesteder ved Øresundsvej og Engvej og er i Sporforbindelse med Statsbanernes Godsbanegaard. Aktiekapital: ¹/₂ Mill. Kr. Anlægssum 1928: 2,031,538 Kr.

Paa Statsbanestationerne i København (indbef. Frederiksberg og Hellerup) solgtes i Driftsaaret 1927-28 4,253,124 Billetter; der ankom 902,883 Tons Gods og Kreaturer og afgik 977,936 Tons. Paa Privatbanestationerne solgtes s. A. 545,888 Billetter, der ankom 13,326 Tons Gods og Kreaturer og afgik 78,506 Tons.

Ifl. Lov af ¹²/₂ 1919 paabegyndte Statsbanerne s. A. Anlægget af *den ydre Godslinie* Vigerslev-Vanløse-Nørrebro-Lersøen-Hellerup med Forbindelsesbaner til Frederiksberg Station og fra Lersøen forbi Svanemøllen til Østerbro. Endvidere anlægges den ved Lov af ²⁹/₃ 1904 vedtagne Gods- og Rangerstation mellem Nørrebrogade og Lersøen. Strækningen Frederiksberg-Nørrebro-Hellerup skal tillige midlertidigt benyttes som Personbane. Naar disse Anlæg er fuldført i 1930, nedlægges den indre Godslinie Valby-Frederiksberg-Nørrebro-Lersøen; ifl. Lov af ¹⁸/₅ 1903 er der langs denne Linie eksproprieret for en paatænkt *Højbane for Persontrafik* Valby-Hellerup med Mellemstationer ved Frederiksberg, Rolighedsvej, Nørrebrogade og Lyngbyvej, men selve Anlægget er endnu ikke vedtaget.

Kortet p. 639 angiver de udførte og projekterede Banelinier ved det Tidspunkt, da den forannævnte ydre Godslinie er fuldført.

Litt.: W. Fridericia, 50 Aar efter Indvielsen af Jærnbanelinien mellem København og Roskilde i Ingeniøren, 6. Aarg. 1897. — H. Hammerich, Om Københavns Banegaardsforhold, i Teknisk Tidsskrift 28. Aarg. 1904. — C. J. Carlsen, Banegaardsanlægene i København 1911. — A. Hvass, Kbh. Personbanegd., i Det ny Aarhundrede III, 2, p. 285. — J. Falck, Kbh.s Banegaardsordning, i Gads dske Mag. 1911-12 p. 139. — A. Ohmeyer, Hovedbanegaarden ved Vesterbro, i Før og Nu, 5. Aarg. 1919. — S. Forf., Fra Jærnbaneværkstedet i gamle Dage, i Af Statsbanesmedenes Historie, Kbh. 1926. — O. Busse, Statsbanernes nye Centralværksteder ved Kalvebodstrand, i Ingeniøren, 18. Aarg. 1909. — Alb. Nielsen, Trafikforholdene i og ved København, i Dansk Jærnbane-

Statsbanernes Administrationsbygning („Sølvgades Kaserne“).

blad 1924 Nr. 1372. — H. G. Olrik, Af Sølvgades Kasernes ældre Historie, sst. 1928 Nr. 1569-70. — Om Hovedbanegaarden se „Architekten“ ²⁶/₅ og ¹/₆ 1912.

Københavns Sporveje. En meget stor Betydning i Byens Trafik har Sporvejene, som i de sidste Aartier har udviklet sig i overordentlig stærk Grad. De første Drosker i Kbh. indførtes 1828, den første Omnibus („Solen“) mellem Kbh. og Frederiksberg sattes i Gang 1840. Den første Linie for Hestesporvogne anlagdes af et engelsk Selskab ifl. Koncession af ¹¹/₃ 1862; den første Strækning, mellem Frederiksberg og Trommesalen (Kbh.s dav. Kvægtorv), aabnedes ²²/₁₀ 1863, Strækningen fra Trommesalen til Skt. Annæ Plads ²²/₁₂ s. A., herfra til Vibenshus ⁸/₉ 1865 og til Slukefter ²⁰/₆ 1868, hvorefter Driften gik over til det paa Initiativ af C. F. Tietgen i 1866 stift. Aktieselskab *Kbh.s Sporvej-Selskab*, som i de flg. Aar efterhaanden udvidede Linierne, saaledes Linien fra Værnedamsvej til Sorte Hest og Frb. Runddel ¹⁸/₁₁ 1866, en Linie gennem Christianshavn, Konc. af ³⁰/₁₁ 1871, aabnet ¹⁹/₁₂ 1872, fortsat til Sundbyerne, Konc. af ¹²/₁ 1884, aabnet ¹/₈ 1884, fra Kongens Nytorv til Griffenfeldtsgade, Korsgadelinien ²/₁₁ 1869, fra Kongens Nytorv ad St.-Kongensgade til Triangelen, ¹¹/₇ 1888, ad Istedgade til V.-Kirkeg. og ad Pileallé til Valby, Konc. af ¹⁸/₁₁ 1892, aabnet henh. ⁸/₁₀ 1893 og ¹/₆ 1894. Samtidig opstod der andre Selskaber: *Nørrebros Sporvej-Selsk.* (Konc. af ⁷/₄ 1866),

hvis Linie, fra Kongens Nytorv gennem Gotersg. til Nørrebro, aabnedes $\frac{6}{12}$ 1867, *Frederiksberg Sporvej Selsk.* (Konc. $\frac{6}{8}$ 1872), hvis Linie, til Dels med Omnibuskørsel, fra Frdbg. ad Gl.-Kongevej til Kongens Nytorv, aabnedes $\frac{1}{10}$ 1872 for Strækn. Kg. Nytorv-Halmtorvet (nu Raadhuspladsen), øvrige Strækn. $\frac{22}{12}$ 1872, *Forstædernes Sporvej-Selsk.* (Konc. $\frac{5}{8}$ 1872), med en Linie fra Triangelen gennem Blegdamsvej og Forstæderne til Halmtorvet (Raadhuspladsen), aabnet $\frac{12}{4}$ 1873 (ny Konc. af $\frac{7}{10}$ 1882 om en Linie fra Triangelen gennem Forstæderne ad Fari-magsgaderne, aabnet $\frac{22}{7}$ 1883, og ad Nørregade, aabnet $\frac{20}{7}$ 1884), *Falkoneralléens Sporvej* (Konc. $\frac{23}{10}$ 1883), med en Linie gennem Falkonerallé (med Sidespor til Nørrebros Runddel), Rolighedsvej og langs Ladegaardsaaen til Halmtorvet (Raadhuspladsen), aabnet $\frac{1}{6}$ 1884 (Tværlinien) og $\frac{22}{7}$ 1884 (Rolighedsvejl.), og *Sølvgadens Sporvej-Selsk.* (Konc. $\frac{11}{10}$ 1887) med en Linie fra Skt. Annæ Plads gennem Dronn. Tværg., Sølvg. over Fælleden til Tagensvej, aabnet $\frac{19}{1}$ 1889; dertil kom et Par Omnibusselskaber i den indre By, nemlig *Kbhs. Omnibus Kompagni*, Linien aabnet $\frac{7}{12}$ 1895 (endvidere aabnedes i 1896 Ruterne Christianshavns Torv-Højbro og Søtorvet-Enghavevej ad Griffenfeldtsgade), og *Købmagergades Omnibus Selsk.*, Linien aabnet $\frac{7}{6}$ 1896 (et Selskab *Strandvejens Damp-Sporvej-Selsk.*, Konc. $\frac{10}{3}$ 1883, aabnede $\frac{23}{3}$ 1884 en Linie fra Triangelen til Klampenborg, men standsede Driften 1892; 1897-1902 fortsatte „Hellerup Sporvejselskab“ Driften med Hestespovogn fra Hellerup til Klampenborg).

I 1898 blev alle disse Linier samlet paa to Aktieselskabers Hænder: *De kbhvske Sporveje* (Konc. $\frac{9}{8}$ 1898, Aktiekapital: 10 Mill. Kr.), til hvilket overførtes alle de tidligere, ovenn. Selskaber undtagen „Frdbg. Sporvej-Selsk.“ og „Falkoneralléens Sporvej-Selsk.“, der sluttedes sammen i *Frederiksberg Sporvejs- og Elektricitets-Aktieselskab* (Konc. $\frac{13}{11}$ 1897, Aktiekapital oprindl. $3\frac{1}{2}$, i 1901 udv. til 4 Mill. Kr. og i 1911 reduceret til 3,2 Mill. Kr.). Samtidig begyndte de to Selskaber at indføre elektrisk Drift. Allerede 1897 var der indført Akkumulatordrift paa Nørrebro-linien. Det frederiksbergske Selskab, der udvidede sit Sporvejsnet med Forgreninger ad Godthaabsvej og Fasanvej og senere ad Peter Bangsvej til Vanløse Jærnbanestation ($\frac{8}{12}$ 1914), havde allerede $\frac{19}{9}$ 1899 elektrisk Drift paa en Del af sine Linier, og fra Januar 1900 var den indført paa dem alle undtagen paa Omnibusruten mellem Raadhuspladsen og Kongens Nytorv, hvor Hestekomnibusdriften først fra $\frac{5}{11}$ 1913 afløstes af Motoromnibusser. I det kbhvske Selskab begyndte Driften ved Luftledninger $\frac{1}{8}$ 1901 (Enghavejlinien), og i de flg. Aar indførtes den paa næsten alle Linierne, saa at Hestedriften kun bevaredes paa Nørregadelinien (indtil $\frac{14}{6}$ 1915) og Omnibusruten ad Købmagergade (ophævet $\frac{27}{7}$ 1917). Sporvejsnettet er stadig udvidet ved Anlæg af nye Linier og Sporstrækninger, saaledes fra Nørrebro ad Frederikssundsvej til Brønshøj (aabnet $\frac{28}{9}$ 1902, $\frac{1}{10}$ 1924 forlænget til Husum) og ad Frederiksborgvej til Bispebjerg (aabn. $\frac{5}{11}$ 1903, $\frac{10}{6}$ 1924 forlænget til Søborg), ad Strandboulevarden til L.-Vibenshus (aabn. $\frac{27}{9}$ 1904, $\frac{1}{12}$ 1914 forlænget ad Jagtvejen), fra Triangelen ad Øster-Allé og Lyngbyvej ($\frac{20}{12}$ 1904, 1929 vedtaget forlænget til Emdrup med Tilslutning til Nordsjællands Sporvejs Linie ad Bernstorffsvej), Christianshavns Torv-Aladdin ($\frac{6}{10}$ 1906), fra Langebro ad Amager Boulevard til Amagerbrogade ($\frac{19}{7}$ 1908), ad Vigerslev Allé ($\frac{14}{7}$ 1909), ad Tagensvej til Bispebjerg ($\frac{30}{11}$ 1913), ad Rantzsaugade og Borups Allé til nuvær. Hillerødgade (aabn. $\frac{1}{2}$ 1915, $\frac{12}{5}$ 1922 forlænget til Aalekistevej i Vanløse), ad Enghavevej til Frederiksholm ($\frac{10}{2}$ 1915), ad Nørrevoldgade ($\frac{4}{8}$ 1918), ad Hammerichgade-Bernstorffsgade-Hambrogade (aabn. $\frac{4}{8}$ 1918 til Hovedbanen, fra $\frac{1}{10}$ 1920 forlænget til Langebro, hvor Linien fik Tilslut-

ning til de bestaaende Spor), ad Gasværksvej (¹⁵/₁₀ 1920), ad Valby Langgade til Roskildevej (¹⁰/₁₂ 1921), ad Godthaabsvej til Hulgaardsvej (¹⁸/₁ 1925, skal i 1929 forlænges til Brønshøj), fra Nørrebro ad Fasanvejene til Valby (aabn. ¹/₁₂ 1927). Foruden Motoromnibusruten (²⁷/₇ 1927 forlænget til Frederiksberg Runddel) findes ialt 17 Linier, hvoraf de to m. H. t. Strækningerne udover Hellerup henhører under *Nordsjællands Elektricitets og Sporvejs-Aktieselskab**). — De kbhvske Sporveje blev ¹/₈ 1911 overtaget af Kbh.s Kommune, idet der oprettedes et Direktorat for Københavns Sporveje. Den ¹/₇ 1919 forpagtedes tillige Frdbg. Sporveje (Sammenslutningen effektiv fra ¹/₁₀ 1919), hvorefter der foretoges gennemgribende Ændringer i Linieføringen. — I 1927-28 befødrede Københavns Sporveje ialt 145,156,983 Sporvognspassagerer og 3,876,902 Omnibuspassagerer; Antallet af Sporvognsrejser pr. Indbygger (Kbh. og Frederiksberg) udgjorde 211 (i 1885 var det 50, i 1903 125). Der kørtes ialt 33,186,226 km med Sporvogne og 620,482 km med Omnibusser. Kørselsindtægten androg ved Sporvognsdriften 23,362,570 Kr., ved Omnibusdriften 850,753 Kr. Den til Passagerbefordring benyttede Vognpark bestod af 411 Motorvogne, 430 Bivogne og 25 Motoromnibusser. Sporlængden androg ialt 202,7 km, Køretraadslængden 203,5 km og Længden af underjordiske Føde- og Returkabler 79,1 km. Ved selve Sporvejskørselen beskæftigedes c. 2350 Funktionærer, ved Ren- og Vedligeholdelsen af Sporvogne og Omnibusser c. 700 Arbejdere og c. 50 Funktionærer, ved Anlæg, Ren- og Vedligeholdelse af Spor og Ledninger c. 300 Arbejdere og c. 50 Funktionærer.

Litt.: Teknisk Forenings Tidsskr. 1913 og 1928. — Die Kopenhagener Strassenbahnen in Vergangenheit und Gegenwart, Kbh. 1927.

Af Byens større Hoteller omtales nogle faa, som har særlig Interesse ved deres Historie eller deres Bygninger.

Hotel d'Angleterre, Kongens Nytorv, det ældste af Byens store Hoteller, ligger paa en Grund, der i den ældste By laa yderst ved Volden og i 1377 tilhørte Roskildekanniken Nicolaus Lavesen Galt, af hvis Slægt den ejedes, indtil Ebbe Galts Enke, Sophie Pedersdatter Høg, i 1504 solgte den til Kongen, som her og paa de tilkøbte Nabogrunde oprettede Kronens Bryggergaard. Efter en Brand i 1540 kom Bryggergaarden i privat Eje og var efter 1553 i Slægten Skovgaards Besiddelse i en Aarrække. Hans Skovgaards Enke, Anne Parsberg, bragte den til sin anden Mand, Hak Holgersen Ulstand til Hikkebjærg, efter hvis Død 1594 den gik over til Hans Skovgaards Børn. Derefter ejedes den af Johan Charisius (en af Chr. IV's Raader), hvis Enke synes at have solgt den til Righshofmester Joachim Gersdorff († 1661). Efter ham fulgte Viceadmiral, tidl. Statholder i Norge, Niels Trolle († 1667), og Storkansler, Grev Frederik Ahlefeldt († 1686), som udvidede Grunden betydeligt ved Køb af en Del af den tidligere Vold og Grav og lod opføre en anseelig to Etages Bygning med et højere Midtparti med Frontespice (afbild. hos

*) Dette Selskab (stift. ²⁸/₁₁ 1902 som et Datterselskab af de kbhvske Sporveje under Navnet „Tuborg-Klampenborg elektriske Sporvej“, 1911 udskilt som et selvstændigt Selskab under sit nuvæ. Navn) har anlagt Strandvejslinien fra Hellerup til Klampenborg (Konc. af ¹⁷/₁₁ 1902, Strækningen Hellerup-Charlottelund aabn. ³⁰/₅ 1903, ⁵/₈ s. A. forlænget til Skovshoved og ¹/₁ 1904 til Klampenborg) og en Linie fra Hellerup ad Bernstorffsvej til Ordrup (Konc. ²¹/₉ 1907, aabn. ³⁰/₁₂ 1908) samt en Trolleyomnibuslinie fra Hellerup til Gentofte og Jægersborg (aabn. ¹/₂ 1927). [Se „Nordsjællands Elektric.- og Sporvejs Aktieselsk. 1902-27“, Kbh. 1927].

Thurah), bekendt bl. a. fra „det lovlige Kunstakademi“s Møder under Sønnen Carl A., der ejede den til sin Død 1722. Derefter solgte Arvingerne Gaarden til Johan Lehn til Hvidkilde, som 1731 solgte den til Overhofmarskal, Gehejmerd, Fr. Gram († 1741), som ombyggede den med en pragtfuld, rigt dekoreret Façade, og efter hvem den længe kaldtes den „Gramske Gaard“ (det Gramske Vaaben ses endnu over Frontespicen); efter den store Brand 1795 solgte Gehejmeraadinde Sophie Magd. Kragh-Juel-Vind, f. Gram, Enke efter Baron Kragh-Juel-Vind, den for 48,000 Rd. til Traktør Gottfried Rau, der indrettede Hotel her under det nuv. Navn og i 1800 tilbyggede et Stokv.; i Hotellet havde „Den engelske Klub“ Lokaler (Klubben havde før haft Lokaler i Gæstgiveriet paa Hj. af Vingaardsstræde

Hotel d'Angleterre.

og Reverensgade, opr. 1755 af Traktør Jean Maréchal, senere købt af Rau og kaldt Hotel d'Angleterre, nedbrændt 1795). Ved Ombygningen af Peder Madsens Gang og Anlægget af Ny-Østergade og Hovedvagtsgade 1872 købte Aktieselskabet „Det københavnske Byggeselskab“ Hotellet og lod det nedrive og genopbygge 1873-75 (aabnet $\frac{5}{8}$ 1875) efter Tegn. af V. Dahlerup og G. E. W. Møller; samtidig udvidedes det betydeligt, navnlig ved en 88 m lang Sidefløj i Hovedvagtsgade. I 1898

overtoges det for c. 2 Mill. Kr. af Brygger Carl Jacobsen, fra hvem det 1902 gik over til et engelsk Aktieselskab, der 1903 lod Façaden ombygge, saa at Hovedindgangen midt paa Bygningen lagdes nærmere ved Hovedvagtsgade. $\frac{4}{8}$ 1915 nedbrændte Hotellet delvis (dog ikke Hovedfløjen), men genopførtes (Arkitekterne Philip Schmidh og Nicolai Hansen), udvidet med en 5. Etage og en Søjleudbygning paa Stueetagens Façade, og genaabnedes $\frac{22}{8}$ 1916. Hotellet, der i 1914 atter var kommet paa danske Hænder, købtes 1917 af et Aktieselskab for c. $5\frac{1}{2}$ Mill. Kr. Hotellet har 150 Værelser. (Se Carl C. Christensen, Hotel d'Angleterre 1755-1925, Kbh. 1925).

Hotel Phønix, Hj. af Bredgade og Dronningens Tværgade. Grunden blev af Apoteker Esaias Fleischer i 1670 solgt til Hans Arenfeld til Knivholt, derefter var 1680 Præsten Christian Spend, 1684 Oberst Samuel Christoph v. Plessen, 1705 Baron Peder Rodsten, 1718 Etatsrd. Henrich Ocham Ejere. $\frac{3}{8}$ 1730 solgte sidstnævnte Gaarden til Johan Henrik Greve Gyldensteen, hvis Børn Anne Marquise af Monteleon, gift med Greve Heinrich VI af Reuss, og Kollegiedeputeret Johan Henrich Desmercières († 1778) efterfulgte hinanden som Ejere. Gaarden, som længe var den eneste Privatbygning i Byen med Ur paa Façaden, ejedes senere bl. a. af

Grosserer Peder Erichsen († 1804), Hofmester Joh. Ludv. Brockenhuus († 1811) og Overpræsident, Baron Friederich Adeler til Adellersborg († 1816). I 1837 blev den købt af tidl. kgl. Maskinmester, Traktør W. Murdoch, der indrettede den til Hotel under Navn af „Stadt Hamburg“. I 1847 overgik Hotellet til et Aktieselskab, der lod det nedrive og genrejse under dets nuvæ. Navn; 1883-1919 var det i privat Eje, hvorefter det overtoges af et Aktieselskab og gennemgik en grundig Restaurering. Hotellet har 85 Værelser. (Se Knud Bokkenheuser, Hotel Phønix og dets Historie igennem 80 Aar, Kbh. 1926).

Palace Hotel (*Paladshotellet*), Raadhuspladsen, er opført af et Aktieselskab (Aktiekap. 2,400,000 Kr.) paa Initiativ af Direktør Anders Jensen, der i Løbet af 1906 havde købt og ladet nedrive en Række Ejendomme ved Raadhuspladsen og Mikkil Bryggersgade med et samlet Grundareal paa c. 2750 m². Den monumentale Bygning er opført 1907-10 efter Tegning af Professor Anton Rosen, af røde Sten paa Granitsokkel, i 5. Stokværk med Kvistetage og med et c. 65 m højt, kobberdækket Taarn, paa hvis Sider findes 4 store

Palace Hotel.

Mosaikker i gylden Grund, efter Tegning af Johs. Krag, forestillende Morgen, Dag, Aften og Nat. Hotellet, hvis Bygning er ansat til Ejendomssk. af 4,750,000 Kr., har 200 Værelser. (Se „Architekten“ ¹/₁₀ og ⁸/₁₀ 1910).

Foreningsbygninger.

Af Foreninger, der ejer mere anseelige Foreningsbygninger i København og Frederiksberg, skal her omtales følgende:

Det kgl. danske Videnskabernes Selskab i Kbh., stift. ¹³/₁₁ 1742 (første Statutter givne ved Reskr. af ⁵/₁₀ 1774), har til Formaal at fremme de historiske, fy-

siske, matematiske og filosofiske Videnskaber saavel ved Forhandlinger og Meddelelser af vidensk. Indhold som ved Udgivelse af Skrifter og Understøttelse af vidensk. Foretagender, og det optager som Medlemmer saadanne inden- og udenlandske Mænd, hvis Kundskaber og vidensk. Aand giver grundet Forventning om, at de vil virke for Selskabets Øjemed. I Spidsen for Selskabet, der staar under Kongens Protektorat, staar en Præsident. Det har f. T. c. 70 indenlandske og c. 140 udenlandske Medlemmer. Dets Kapitalformue er c. 475,000 Kr.

Under en af Selskabet valgt Direktion er henlagt *Carlsbergfondet*, oprettet af Kapt., Brygger, Dr. phil. J. C. Jacobsen ved Fundats af $\frac{25}{100}$ 1876 (Tillæg af $\frac{12}{100}$ 1888 og $\frac{2}{12}$ 1916). Fondet, der ejer Bryggeriet Gamle Carlsberg (se dette), har til Formaal dels at fortsætte og udvide Virksomheden i det af Giveren i 1875 op-

Videnskabernes Selskabs Bygning.

rettede „Carlsberg-Laboratorium“ (se p. 483), dels ved Stipendier og andre Donationer at fremme de forskellige Naturvidenskaber samt Matematik, Filosofi, Historie og Sprogvidenskab; en særlig Afdeling af Fondet danner det II p. 135 omtalte nationalhist. Museum paa Frederiksborg. — Ved Gavebrev af $\frac{25}{100}$ 1901 (Skøde af $\frac{20}{100}$ 1902) har Brygger Carl Jacobsen og Hustru des-

uden overdraget Bryggeriet Ny Carlsberg (se dette) til Fondet som en ny Afdeling, *Ny Carlsbergfondet*, med den Opgave at fremme Kunsten i Landet. Denne Afdeling har for sin særlige Virksomhed en egen Direktion, og er i Virkeligheden en selvstændig Institution.

Selskabet holdt fra først af Møder i den Holsteinske Gaard, senere næsten uafbrudt i Prinsens Palæ (se p. 362), indtil det 1899 (første Møde holdtes $\frac{24}{100}$) flyttede ind i den nuværende, monumentale Bygning over for Glyptoteket ved Dantes Plads, opf. 1894-98 af Carlsbergfondet for c. 800,000 Kr. efter Tegn. af Prof. Vilh. Petersen i italiensk Renæssancestil. Bygningen, af Granit, Bremer-sandsten og Mursten, bestaar af den rektangulære Hovedbygning, i Kælder og 3 Stokv., og to lavere Sidebygninger; Stuen indeholder bl. a. Fondets Kvæstur og Bolig for dets Formand; paa 1. Sal findes bl. a. Selskabets Mødesal, med gule Marmorpilastre, Medailloner af navnkundige danske Videnskabsmænd paa Væggene og rigt Stukloft med Dekoration (Prometheus-Myten, malet af Kræsten Iversen og skænket af Fondet af Anledning af dets 50 Aars Jubilæum 1926), og paa 2. Sal dets Kontorer, Arkiv, m. m. Paa Hovedtrappen, af hvidt Marmor, staar paa den halvrunde Afsats en Buste af J. C. Jacobsen (af den yngre Bissen, efter Faderens Original), og i Forhallen paa 1. Sal en Marmorbuste (af Saabye) af Historikeren Hans Gram, efter hvis Forslag Selskabet blev stiftet. Desuden findes i Bygningen

flere Kunstværker, deribl. et stort Maleri af Krøyer: Et Møde i Videnskabernes Selskab 1897 i Prinsens Palæ. (Se C. Molbech, Det kgl. danske Vidensk. Selsk. Hist. i dets første Aarh. 1742-1842, Kbh. 1843).

Det kgl. kbhvsne Skydeselskab og danske Broderskab har sin Oprindelse fra „Hellig Trefoldigheds Lav udi det danske Kompagni“ eller „Det danske Kompagni“, som nævnes første Gang 1443 i Chrf. af Bayerns Stadsret, og hvis ældste kendte Skraa er af $23/5$ 1447. Selskabet havde udelukkende et selskabeligt Formaal og optog Medlemmer af alle Samfundsklasser. Kompagnihuset laa i det derefter opkaldte Kompagnistræde (nuv. Nr. 16) og vendte ogsaa ud til Brolæggerstræde (Nr. 5); 1591-92 udvidedes det med en grundmuret Bygning ud til Kompagnistræde. Huset, der ligesom den nuv. Skydebane, i lang Tid var „det fine Sted“ til Afholdelsen af Bryllupper og Gæstebud, blev 1676-79 benyttet til Opholdssted

Den kgl. Skydebane.

for svenske Krigsfanger; 1682 blev det solgt, og Pengene benyttedes til Betaling af Byens Gæld; i Branden 1795 forsvandt det. Allerede 1619 fik Selskabet en Skydebane uden for Vesterport (nuv. Vesterbrog. 69-71), senere fik det en anden Plads smstds., ligesom det efterhaanden havde Skydebane flere Steder, saaledes uden for Nørreport og efter 1746 hos Agent Andr. Bjørn paa Bjørnsholm paa Christianshavn. I 1751 overlod Kongen det atter Plads uden for Vesterport, paa dets nuv. Grund, hvor det holdt sin første Fugleskydning i 1753. Selskabet, som fra 1673 var blevet kaldt „Skydekompagniet“, fik sit nuv. Navn i 1776, og dets nuv. Bygning, *Skydebanen*, opførtes 1782-87 (Grundst. nedlagt $29/1$ 1782, indviet $10/5$ 1787) af Tømmermester Boye-Junge; 1792 opførtes Sidefløjen, hvorved Bygningen fik den ydre Form, som den endnu har. Først 1812 blev dog Selskabet Ejer af Grunden, der var henved 3,9 ha; senere har det maattet afstaa noget af den dels ved Roskildebansens Anlæggelse 1847, dels ved Gennemførelsen af Istedgade 1886 (1887 opførtes den store Skydemur ud til denne Gade, Arkt.: L. Knudsen), ligesom det 1894 frasolgte et Vænge, saa at Grunden nu er 19,300 m²; 1895-96 foretoges en Ombygning af „Skydebanen“, navnlig opførtes hele Sidefløjen fra ny, og der føjedes en Sidefløj til Hovedbygningen ind mod Haven. I Lokalerne er der ophængt en stor Mængde til Dels interessante malede Medlemskiver. C. 200 Medl. (Se N. P. Jensen, Det kgl. kbh. Skydeselsk. og danske Broderskabs Hist., Kbh. 1901, samt et Haandskrift i Raadstuearkivet af F. E. Tvermoes, fra 1901).

Frimurerordenen. Den første Loge i Kbh. og i Danmark, „Skt. Martin“, stiftedes 1743 af russisk Gesandtskabssekretær G. O. v. Münnich, men den anerkendtes først 1749 af den engelske Storloge, medens en anden Loge i Kbh., „Zorobabel“, allerede var anerkendt fra London 1745. Efter at en 3. Loge, „Phoenix“, var stiftet 1762, og den saakaldte „strikte Observans“ havde faaet Indgang i Danmark, forenedes Logerne under Navn af „Zorobabel til Nordstjærnen“. I Logen var der hidtil kun benyttet tysk Sprog, men 1778 delte den sig i en dansk, „Zorobabel til Nordstjærnen“ og en tysk, „Friedrich zur gekrönten Hoffnung“ (opkaldt efter Kronprinsen, senere Fr. VI); først 1854 forenedes de igen som „Zorobabel og Frederik til det kronede Haab“, der 1874 paa Grund af det store Medlemstal deltes i de 3 Skt. Johannes Loger, „Zorobabel“, „Nordstjærnen“ og „Christian“; af Brødre

Frimurerlogen.

fra disse 3 Loger oprettedes endelig 1918 en 4. Loge, „Absalon“. Under Fr. VII vedtoges 1853 Overgangen til det saakaldte svenske System, ligesom en 1855 i Helsingør stiftet Andreasloge 1857 flyttede til København. — Fra Begyndelsen havde Logerne Lokale paa Nytorv, senere holdtes Møderne hos flere Brødre, sidst i Pilestræde, hvor Møderne aabnedes $25/2$ 1765. I 1805-07 opførtes en egen Logebygning i Kronprinsensgade (indviet $7/1$ 1807) efter Tegn. af Bygningsinsp. P. Friis. Den solgtes til Haandværkerforeningen (se p. 655), og en ny Logebygning opførtes i Klerkegade (indviet $9/10$ 1868; Arkt. F. V. Tvede). Da denne Logebygning var blevet for lille, nedlagdes $3/6$ 1924 Grundstenen til en ny Logebygning paa Blegdamsvejen, der opførtes efter Tegn. af Arkt. Holger Rasmussen paa en 5262 m² stor Grund (deraf bebygget 3500 m²) og indviedes af Kongen (som Ordenens øverste Styrer i Danmark) $12/10$ 1927. Der findes nu i Danmark og paa Island, indordnede under den Danske Store Lands-Loge, 16 Johannes Loger, 4 Andreas Loger, 1 Provinsialloge og 1 Kapittelloge med ialt c. 7500 Medlemmer. (Se F. N. Ritzau, Zorobabel og Fr. til det kr. Haab; dens Hist. og Medlemsfortegnelse fra de ældste Tider indtil $31/12$ 1881, Kbh. 1882).

Independent Order of Odd-Fellows, hvis første Loge i Kbh. oprettedes $30/6$ 1878, er ligesom Frimurerordenen et hemmeligt Selskab med filantropiske For-

maal, navnlig „at besøge de syge, hjælpe de trængende, begrave de døde og opdrage de forældreløse“. Ordenen tæller i Danmark 61 Loger og 18 Rebekkaloger med c. 7800 Medl. og har en Formue paa c. 4.4 Mill.Kr. Ordenen holdt sine første Møder Østergade 15 (Kongens Klub), boede derpaa i 5 Aar til Leje i Kapellet i St.-Kongensg. 55 (se p. 318) og flyttede 1883 til N.-Voldg. 23, som et Aktieselsk. af Brødrene havde købt, og hvor der opførtes en Bagbygning til Ordensbrug; 1901 flyttedes 7 af Logerne ud i Palæet i Bredgade, som Ordenen havde købt (se p. 371); to andre Loger blev i N.-Voldg., indtil den sidste ogsaa flyttede ud i Bredgade i Jan. 1905, hvorpaa Aktieselskabet solgte Bygningen i N.-Voldg.

Studenterforeningen, Hj. af Studiestræde og V.-Boulevard. Foreningen blev stift. ¹⁶/₇ 1820 paa Initiativ af nogle af Regensens Alumner „til Videnskabeligheds og Brodersinds Fremme“. En i 1839 stift.

„Akademisk Læseforening“ („Academicum“) som Opposition mod Foreningen gik atter op i denne 1844, og den vedblev at være Samlingspunkt for alle Studenter, indtil Splitelsen indtraadte med Stiftelsen af Studenter-samfundet i 1882. — Foreningen havde først Lokale paa Købmagergade (nuv. Nr. 52) og fra 1824 paa Hj. af Admiral- og Boldhusgade, hvor den — med Undertagelse af 1835-44, da

Studenterforeningen.

den var til Huse i Peschiers Gaard, den nuv. Landmandsbank — var indtil 1863, da den flyttede til sin egen Ejendom ved Holmens Kanal (beliggende paa det Sted, hvor nu Hafnias Ejendom er opført). ¹/₁₀ 1910 flyttede Foreningen til sin nuv. Ejendom, opf. 1909-10 (i den tidligere Aborrepark) af røde Mursten med Sandstensudsmykning efter Tegn. af Ulrik Plesner og Aage Mathiesen. Bygningen indeholder, foruden Foreningens daglige Lokaler, Restauration og Selskabslokaler m. m., Bibliotek (c. 90,000 Bd.) og stor Festsal samt Lokaler for Akademisk Skyttekorps, Foreningen „To Løver“ og Studenter-Sangforeningen. Ved Indgangen staar en Bronzebuste (af V. Bissen) af Carl Ploug og ved Indgangsportalen en Buste forestillende Sokrates. I Festsalen findes 5 store Malerier af Joakim Skovgaard med Folkevisemotiver samt Marmorbuster af H. N. Clausen, J. N. Madvig, H. C. Ørsted, Orla Lehmann, Poul Møller, N. F. S. Grundtvig, Chr. Winther, C. Ploug, C. Hostrup, Chr. Richardt, J. F. Schouw, J. P. E. Hartmann, J. L. Heiberg, Fr. Paludan-Müller, A. Oehlenschläger, J. Baggesen, St. Blicher, L. Holberg, B. Thorvaldsen, E. Tegnér og L. S. Runeberg samt en Bronzebuste: Diogenes (af Peters). Ogsaa i de øvrige Lokaler findes talrige Buster og Malerier. Foreningen har c. 2600 Medl. (Se H. C. A. Lund, Studenterforeningens Historie 1820-70, 2 Dele, Kbh. 1896-98, fortsættes til 1920 af C. Dumreicher. — „Architekten“ ⁶/₄ 1912).

Domus medica, Amaliegade 5, et Rokokopalæ fra 1755, er 1923 erhvervet for 500,000 Kr. af et af Medlemmer af Alm. danske Lægeforening (opr. 1857) og Det medicinske Selskab i Kbh. (opr. 1872) stiftet Aktieselskab (A/S Lægernes Hus, Aktiekap. 110,000 Kr.) og tjener som Foreningslokaler for nævnte Foreninger samt for Kbh.s Lægeforening; en Del af Palæet er udlejet, bl. a. til Officersforeningen og Garnisonsbiblioteket.

Industriforeningen i Kbh., stift. ¹²/₇ 1838, har til Formaal at fremme den danske Industri, for hvilket den virker fornemmelig ved en Læsesal, hvor inden- og udenlandsk Litteratur, navnlig Tidsskrifter af industrielt og teknisk Indhold, samt Billedværker og Tegninger, Patentbeskrivelser og Varekataloger er tilgængelige, ved Ulaan fra det over 40,000 Bd. store Bibliotek, ved Forevisninger, Udstillinger og Foredrag, ved Udgivelse af Tidsskrifter (fra 1900 „Tidsskr. for Industri“) og Indu-

Industriforeningen.

striberetninger, ved Afgivelse af Betænkninger over industrielle Forhold; Foreningen yder Støtte til Kunstindustrimuseet, Teknisk Selskabs Skole og Teknologisk Institut. Den har en Bestyrelse paa 7 og et Repræsentantskab paa 60 Medl.; c. 3200 Medl. Industriraadsorganisationen omfatter c. 1250 industrielle Virksomheder, hvis Interesser varetages af et Industriraad paa 50 Medl., valgte dels af Industrif.s Repræsentantskab, dels af Virksomhedernes Delegerede. Foreningen har foranstaltet større Industriudstillinger i Kbh. 1840, 1844, 1852 (i en Træbygning paa Christiansborgs Slots Ridebane) og 1879 samt nordiske Udstillinger i 1872 (i den nedenn. Bygn.) og 1888 (i særlig dertil opf. Bygninger paa det nuv. Raadhus' Plads). — Foreningen havde sine første Lokaler i et Baghus paa Kongens Nytorv 6, fra 1840 paa Østergade 32 („Vildmanden“), begge tidl. Teaterlokaler, indtil Foreningen 1856 købte den nuv. Landmandsbank (se p. 615; 1855 havde den købt den Gaard i Silkegade, som Bikuben nu ejer, se p. 618, men da den var for lille, solgtes den straks igen), som den 1872 solgte til Landmandsbanken (se p. 615); men Foreningen vedblev dog at have Lokaler her indtil 1880, da den flyttede ud i sin nuvær. Bygning ved Vesterbros Passage (Industribygningen), der var bleven opf. 1870-72 (Arkt. V. Klein) af et fra Foreningen udgaet Aktieselskab til Afholdelsen af en nordisk Industriudstilling i 1872, og som Foreningen selv overtog i 1879 for 426,000 Kr. Det er en firfløjet Bygning (med en i 1879 opf. Midtbygning) af røde Mursten i 2 Stokv. Paa 1. Sal

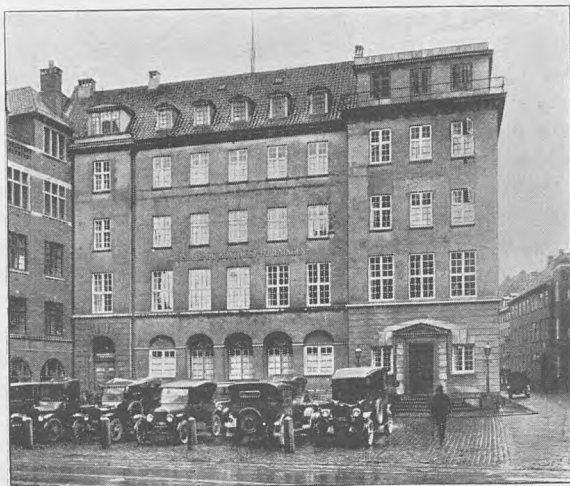
findes Foreningens Lokaler, i Midtbygningen 3 store Udstillingssale, forøvrigt indeholder Bygningen mange Butikker i Stuen og Forretningslokaler m. m. Den halvrunde Tilbygning ud mod Boulevarden er opf. 1898 (Arkt. L. Clausen), og Verandaen 1908 (Arkt. Nyebølle); en Tilbygning i Gaarden er opf. 1924. Bygningen er i Ejdsk. vurderet til 5 Mill. Kr., deraf Grundværdi 2,8 Mill. Kr. (Se C. Nyrop, Industrif. i Kbh. 1838-88, Kbh. 1888).

Det kgl. danske Haveselskab, stift. ²⁸/₉ 1830, har til Formaal at virke for Havebrugets og Havekunstens Fremme. Dette søges naaet ved mønsterværdig Drift af Selskabets Have, der med tilhørende Væksthuse rummer en betydelig Samling Planter, ved Afholdelse af Udstillinger, ved Formering og Uddeling af Planter og Udgivelse af et Medlemsblad samt ved at udgive Publikationer over vore gamle Herregaardsparker og iøvrigt bidrage til disses Bevaring. C. 2800 Medl. — Selskabets Have var fra 1837 i Frederiksberg Allé, en Del af den saak. Studevang, indtil 1882, da den flyttedes til Frederiksberg Runddel, aabnet 1883, Areal c. 3 ha. (Se Alfr. Bruun, Meddelelser fra Det kgl. danske Haveselskab. 1. Hæfte, Vort Selskab. Kbh. 1908).

Haandværkerforeningen i Kbh., Kronprinsensgade 7-9, er stiftet ²⁰/₁₁ 1840 som

Modvægt mod de friere Anskuelser, navnlig om Lavsvæsenets Ophævelse, som kom til Orde i Industriforeningen, med det Formaal at fremme Haandværkerstandens Tarv bl. a. ved at uddele Belønning af fortrinlig udførte Svendepøver og støtte unge og gamle Haandværkere ved Legater, ligesom den ved en særlig Understøttelseskasse hjælper trængende Medlemmer og deres Enker; Stiftelsen Alderstrøst (se p. 542) er grundlagt af den. Foreningen afholder Møder med Foredrag og selskabelige Sammenkomster. Dens Bibliotek er c. 13,000 Bd.; c. 3500 Medl. — I 1868 købte Foreningen, efter at have haft Lokaler forskellige Steder, for 43,000 Rd. den gamle Primurerloge i Kronprinsensgade (se p. 652), som efter en Ombygning blev indviet ¹²/₂ 1869; 1889 udvidedes den ved Tilkøb (116,000 Kr.) af Naboejendommen Nr. 9, der efter Ombygningen kom til at rumme de dagl. Lokaler. Bygningen er imidlertid stadig utilstrækkelig, og 1898 og 1903 er der købt to Ejendomme i Pilestræde (Nr. 45 og 43) til Opførelse af en ny Foreningsbygning. (Se A. Bauer, Haandværkerf. i Kbh. 1840-90, Kbh. 1890. — C. A. Clemmensen, Haandværkerf. i Kbh. 1890-1915, Kbh. 1915).

Handels- og Kontoristforeningen, Hj. af Nørregade og Studiestræde, er stift. ²⁷/₁₀ 1841 og har til Formaal at samle ældre og yngre Mænd af Handelsstanden; den giver Rejselegater til unge Handelsmænd, navnlig til oversøiske Pladser; til

Handels- og Kontoristforeningen.

Foreningen er knyttet et Understøttelsesselskab (stift. $^{10}/_{12}$ 1852). Foreningen har c. 2300 Medl. Foreningen havde lejede Lokaler, indtil den i 1916 for 450,000 Kr. købte Studentersamfundets tidl. Bygning „Studentarhuset“ (opf. 1899-1901, Arkitekter: Jeppesen og C. Thonning), som derefter ombyggedes ved Arkt. Gotfred Tvede og indviedes $^{2}/_{12}$ 1917. Bygningen, i Kælder og 4 Stokv. med Tagetage, indeholder foruden Restaurationslokaler, Bibliotek, Foredragssal m. m., den saakaldte Alexandersal (den overbyggede Gaard), der er smykket med et Brudstykke af Alexanderfrisen og Buster af Foreningens tidl. Formænd, bl. a. C. F. Tietgen (af Brandstrup). Foreningens Bibliotek (c. 80,000 Bd.) forøgedes betydeligt ved Købet af den 1824 oprettede og 1901 ophævede Læseforening *Athenæums* Bibliotek, c. 50,000 Bd. (Se H. L. Møller, Handels- og Kontoristforeningens Historie, i Foreningens Aarvog 1916. — „Architekten“ $^{21}/_{8}$ og $^{7}/_{9}$ 1918).

Kvindelig Læseforening, Gl.-Mønt 1, er stiftet 1872 af Frk. Sofie Petersen og havde Lokaler forskellige Steder, indtil den Okt. 1910 flyttede ind i egen Bygning (Arkitekter: Ulrik Plesner og Aage Mathiesen), opf. s. A. af røde, haandstrøgne Sten paa Granitsokkel, i 4 Stokv. med Mansard og Frontespice; i Bygningen findes bl. a. Restauration, Foredragssal, Læsesal, Bibliotek (c. 70,000 Bd.) og Damehotel. (Se „Architekten“ $^{6}/_{4}$ 1912).

Foreningen af 1860, hvis Formaal er af selskabelig og oplysende Art, er stiftet $^{20}/_{9}$ 1860 under Navnet „Arbejderforeningen af 1860“; $^{6}/_{2}$ 1929 forandredes Navnet til det nuv. Foreningen ejer en Foreningsbygning (købt 1873), N.-Voldgade 90-94, med Bibliotek (25,000 Bd.) og stor Festsal med Galleri (indviet 1875); udgiver et Medlemsblad. (Se A. J. Meyer, Arbejderf. af 1860, Kbh. 1885, og L. Justnielsen, Arbejderf. af 1860 — 50 Aar, Kbh. 1910).

Dansk Arbejdsgiverforening, stiftet $^{19}/_{5}$ 1896 med det Formaal at varetage Arbejdsgivernes Fællesinteresser, omfatter 226 Foreninger af Arbejdsgivere og 175 Enkeltvirksomheder; den udgiver Medlemsbladet „Arbejdsgiveren“. Foreningens Ejendom, Hj. af V.-Voldgade (113) og Ny-Kongensg. paa den gamle Haandværkerstiftelses Grund (se p. 550), er opf. 1910-11 (Arkt. Axel Berg) af røde, haandstrøgne Sten paa Bordurstensokkel, i 3 Stokv. med Mansardetage; Façaden mod V.-Voldgade har Sandstensportal, Pilasterudsmykning og Fronton med et af Billedh. Hammeleff modelleret Relief (Skjold med Foreningens Mærke); Bygningen, der indeholder Kontor- og Forhandlingslokaler, bl. a. en større Mødesal, har kostet c. 460,000 Kr., deraf Grunden 160,000 Kr. Foreningen ejer desuden den gamle Naboejendom, V.-Voldg. 111, der i 1929 skal nedrives for at give Plads til en Udvidelse af Foreningsbygningen. (Se „Architekten“ $^{17}/_{2}$ 1912).

Foreningen af Fabrikanter i Jærnindustrien ejer en Bygning med Kontor- og Foreningslokaler, N.-Voldgade 30, opf. 1903 efter Tegn. af Frits Koch og Gotfred Tvede af røde Mursten med Anvendelse af Granit i Stueetagen, i 3 Stokv. med Mansard og stor Fronton med Relief, udført i Stuk af Hans Chr. Berg efter Tegn. af Harald Slott-Møller. (Se „Architekten“ $^{2}/_{10}$ 1903).

Dansk Dampskibsrederiforening, stiftet $^{17}/_{1}$ 1884, ejer en Foreningsbygning, Amaliegade 33, opf. 1920-22 (Arkt. E. Monberg) paa en af det tidl. Frederiks Hospitals Grunde. Bygningen (Kælder og 3 Stokv. med Kvistetage) har pudsede Façader og består af et Forhus med Foreningens Kontorer og Mødelokaler (bl. a. en stor Mødesal, der gaar gennem 2 Etager) og en Sidefløj med Kontorer til Udlejning (se „Architekten“ 1923 p. 37).

Socialdemokratisk Forbund og De samvirkende Fagforbund. Arbejderbevægelsens politiske og faglige Udvikling i Danmark er foregaaet jævnsides og

under nøje Samvirken. Det socialdemokratiske Parti oprettedes af Louis Pio i Efteraaret 1871 under Navn af „Den internationale Arbejderforening for Danmark“ som en Afdeling af „Den internationale Arbejderassociation“ (senere kendt som 1. „Internationale“), der var oprettet i London ²⁸/₉ 1864 under Ledelse af Karl Marx. Da Foreningen blev forbudt 1873, fortsattes dens Afdelinger som faglige Foreninger, der gennem en Centralbestyrelse tillige udgjorde det socialistiske Arbejderparti. I 1878 foretoges den siden opretholdte Deling mellem Arbejderbevægelsens faglige og politiske Del, og den politiske Organisation fik da Navnet *Socialdemokratisk Forbund*. Medlems-

tallet i hele Landet var ¹/₁ 1929: 149,120 (100,244 Mænd, 48,876 Kvinder) i 1033 socialdemokratiske Foreninger, hvoraf i Kbh.-Frdbg. 59,104 (35,220 Mænd, 23,884 Kvinder) i 23 Foreninger. — Fagforeningerne, hvis Formaal er ad faglig Vej at forbedre Arbejdernes Stilling, udviklede sig efter en kortvarig Tilbagegang i Slutningen af 1870'erne atter stærkt fra 1880 under Ledelse af Mænd af Arbejdernes egen Midte (P. Holm, C. Andersen, Hørdum, P. Knudsen, J. Jensen) og med Socialdemokratisk Forbunds Be-

Kvindelig Læseforening.

styrelse som Bindeled mellem de enkelte Foreninger. I 1886 skete Begyndelsen til en selvstændig faglig Centralorganisation ved Oprettelsen af „Arbejdernes Fællesorganisation“ i Kbh. Omtrent samtidig begyndte de enkelte Fag at danne Forbund for hele Landet, medens de forskellige Foreninger i samme By opr. Fællesforeninger med Formaal af mere almen og lokal Art. Og endelig dannedes ³/₁ 1898 Centralorganisationen *De samvirkende Fagforbund*, der omfatter de fleste her i Landet værende faglige Arbejderorganisationer (²⁵/₅ 1929 54 Forbund og en enkeltstaaende Fagforening med ialt 242,275 Medl., hvoraf 202,780 Mænd og 39,495 Kvinder, fordelt i 2269 Forbundsafdelinger; udenfor De samv. Fagforb. staar 21 Forbund og 8 enkeltstaaende Fagforeninger med ialt 59,443 Medl.). Fagforbundene udgiver Bladet „Arbejderen“. — Saavel i Kbh. som i en Række Provinsbyer har Arbejderorganisationerne opført eller erhvervet Forsamlingsbygninger og oprettet forskellige kooperative Virksomheder (Bagerier, Bryggerier, Brændselsforretninger o. a.). Af de under Arbejderorganisationerne hørende Bygninger i Kbh. kan nævnes Forsamlingsbygningerne *Romersgade 22* (opf. 1879), *Jagtvej 69*, *Enghavevej 40* og *Koldinggade 4* (om de to sidste se under Dagbladet „Social-Demokraten“ p. 662);

desuden *Arbejdernes Foreningsbygning*, Rosenørns Allé 12, opf. 1924-25 efter Tegn. af Arkt. Mandrup-Poulsen i 5 Stokv. af røde Mursten med rig Anvendelse af Granit og Bremer-Sandsten; de 3 øverste Stokv. er smykkede med Lisener, og Midtpartiet danner en Risalit med 6 kapitælpnydede Pilastre, der bærer en Fronton, i hvis Trekant er anbragt et Relief (Arbejdet og Friheden); over Vinduerne i nederste Stokv. er indsat 5 Medailloner, symboliserende Handel, Agerbrug, Industri, Haandværk, Fiskeri og Søfart; Bygningen, der tjener som Administrationskontorer for en Del af de vigtigste Hovedorganisationer, ejes af et Aktieselsk., hvori Arbejdernes Fællesorganisation, De samv. Fagforbund og Socialdemokratisk Forbund er

K. F. U. M.'s Bygning (Centralforeningen).

Deltagere, og er i Ejendomssk. ansat til 850,000 Kr. Endvidere skal nævnes *Metalarbejdernes Centralorganisations Bygning*, Gl.-Kongevej 6, opf. 1915-17 (s. Arkt., se „Architekten“ 18/4 1918). (Se C. E. Jensen og F. J. Borgbjerg, Socialdemokratiets Aarhundrede II, Kbh. 1904. — E. Wiinblad og Alsing Andersen, Det danske Socialdemokratis Historie 1871-1921, Kbh. 1921. — Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark 1871-1900, ved J. Jensen og C. M. Olsen. — De samvirkende Fagforbund i Danmark 1898-1923).

Den konservative Vælgerforening for Kbh. og Frdbg., stift. $\frac{9}{10}$ 1881, ejer en Foreningsbygning, „Borgernes Hus“, Hj. af Frederiksborgg. og Rosenborgg. Bygn. (tidl. den Thøger Holm'ske Købmandsgaard), der købtes af Foreningen i 1924 for 400,000 Kr. og derefter ombyggedes og udvidedes (Arkt. J. Strøm-Tejsen) for c. 1 Mill. Kr., bestaar af et ældre Forhus (foreløbig udlejet til Beboelse) af røde Sten med Pilastre, i Kælder og 2 Stokv. med Mansard og Kvist, samt en Tilbygning i samme Stil (mod Rosenborggade), opf. 1925-26, indeholdende bl. a. Restauration, en stor Festsal og den saakaldte Bannersal med Foreningens gamle Kredsbaner og en Samling Minder om Partiets gamle Førere. Foreningen udgiver et Medlemsblad.

Det danske Missionsselskab, stift. $\frac{17}{6}$ 1821 af Præsten Bone Falck Rønne († 1833), driver Hedningemission navnlig i Indien (12 Missionsstationer med 55 Missionærer) og Kina (13 Stationer med 77 Missionærer); desuden understøtter det Arbejdet i Kap York og Angmagssalik i Grønland. Selskabets Bygninger ved Strandagervej og Norgesmindevej er opf. 1907-08 (Arkt. Aage Petersen) for c. 160,000

Kr. (foruden Grunden) og bestaar af en Hovedbygning, i Kælder og 2 Stokv. med Mansard, indeholdende Administrationslokaler, Forlagsekspedition, Bibliotek og Museum, og to mindre Bygninger, begge i Kælder og 2 Stokv., hver med 3 Beboelseslejligheder for Missionærer, der er hjemme paa Hvileophold. (Se Henry Ussing, *Det danske Missionselskab gennem 100 Aar*, Kbh. 1921. — J. Oskar Andersen, *Festskrift i Anledn. af Det danske Missionselskabs 100 Aars Jubil. I*, Kbh. 1921. — „Architekten“ ^{11/11} 1911).

Kirkelig Forening for indre Mission i Kbh., stift. ^{15/2} 1865 af Præsten J. C. R. Frimodt († 1879), omfatter kristelig Virksomhed af forskellig Art (Søndagsskoler og Børnegudstjenester, Bymission, Møder, Boghandel, Udgivelsen af kirkelige Blade); den har opført Missionshuset Bethesda (se p. 319). — I Tilknytning til Missionen, men med selvstændig Styrelse, virker *Kristelig Forening for unge Mænd* (K. F. U. M.), stift. ^{10/9} 1878, og *Kristelig Forening for unge Kvinder* (K. F. U. K.), stift. ^{14/3} 1889. K. F. U. M. ejer en Række Bygninger: *Centralforeningens* Bygning, Gotersgade 115 og Rosenborggade 15, med 5 Fløje af røde Mursten i 4 og 5 Stokv., opf. 1900 (indv. ^{17/9}; Arkt. J. Chr. Kofoed) og udv. 1917 (Arkt. Henning Hansen),

K. F. U. K.'s Bygning i St.-Kannikestræde.

indeholdende Festsal, 4 mindre Sale, Foreningslokaler, Restauration, Soldaterhjem og 31 Pensionatsværelser. Desuden Foreningsbygninger paa *Vesterbro*, Valdemarsgade 15, opf. 1923 (Arkitekter: Jens Ingwersen og Jørgen V. Jepsen) af røde Sten i 2 Stokv. med Mansard, i *Valby*, Gl.-Jærnbanevej 25, opf. 1924 (s. Arkitekter) af røde Sten i 4 Stokv., i *Sundby*, Oliebladsgade 7, opf. 1925 (Arkt. J. Landbo-Berthelsen) i 4 Stokv. med pudsede Mure, i *Hellerup*, Svanemøllevej 85, 2 Stokv. af røde Sten i Villastil, ombygget 1922 (Arkt. Carl Schiøtz) — alle med Festsal foruden Foreningslokaler og Pensionatsværelser; i *Ordrup*, Rosenstandsvej 12, i 2 Stokv. af gule Sten, overtaget 1921, paa *Nørrebro*, Thorsgade 57, Træbygning i 1 Stokv., opf. 1924, samt *Kapernaum*, N.-Fasanvej 277, opf. 1926 (Arkt. H. P. N. Hedemand) af røde Sten i 2 Stokv., og *K. F. U. M.-Parken* i Emdrup, c. 78000 m² Idrætsplads og Park med 3 Bygninger, indviet 1927 (Ingeniør Emil Engel). [Se Olfert Ricard, *Den kristelige Ungdomsbevægelse. Et Festskrift*. Kbh. 1903. — Vilh. Buch, *Ungdom og Kristendom. K. F. U. M.'s Oprindelse*. Kbh. 1909. — Chr. Gad, *Da vi var unge*. Billeder fra K. F. U. M.'s første 25 Aar. Aarhus 1928. — Gunner Engberg, *Den*

kristelige Ungdomsbevægelse som den er, og som den burde være. Aarhus 1928. — Aage Falk Hansen, Borgen. Kbh. 1928. — „Architekten“ 1921, p. 145]. — K. F. U. K., hvis Hovedforening, stift. $\frac{14}{3}$ 1889, sammen med 65 Sogneforeninger danner Kbh.'s Kredsforbund for K. F. U. K., ejer Bygningen St.-Kannikestræde 19, der er opf. 1919-20 (Grundstenen nedl. $\frac{20}{4}$ 1919, indviet $\frac{2}{12}$ 1920; Arkitekter: A. Wittmaack og V. Hvalsøe), i Kælder og 4 Stokv. med pudsede Mure, og indehol-

Grundtvigs Hus.

der Restauration, Foreningslokaler, Festsal, Bibliotek, Spejdersal og Ungdomssal samt en Del Pensionatsværelser. Dagligstuen er smykket med store Væg billeder (af Frk. Ellen Hofman-Bang) med Emner fra Folkevisen om Dronning Dagmar. Paa Taget findes en stor Terrasse med Udsigt over Frue Plads. Gaardspladsen er omgivet af Buegange og anlagt som Have til Brug for Friluftsmøder. Paa Hovedfacaden mod St.-Kannikestræde findes en Figurfrise, udført af Billedh. Axel Poulsen. Desuden ejer Foreningen Skindergade Nr. 22-26. (Se Hovedforeningens Aarsberetninger. — J. Steen og H. Hoffmeyer, Kirkl. Forening for Indre Miss. i Kbh. 1865-1915, Festskrift, Kbh. 1915. — Margr. Parm, K. F. U. K.'s Hist., Oslo 1926. — „Archit.“ 1921 p. 153).

Kirkelig Forening for indre Mission i Danmark, stift. $\frac{18}{9}$ 1861 med Præsten Vilh. Beck som Leder, ejer Bygningen Bernstorffsgade 21 (opf. 1916, Arkitekter: Wittmaack og Hvalsøe), hvoraf en Del er udlejet, medens Resten indeholder Lokaler for Indre Missions Forlag (Lohses Forlag) med Trykkeri og Bogbinderi.

Kirkeligt Samfund af 1898, hvis Formaal er at fremme et større kirkeligt Sammenhold og Samarbejde til Kristenlivets Vækkelse og Vækst paa Daabspagtens Grund, ejer i København Grundtvigs Hus, Studiestræde 38, der er opf. 1906-08 (Grundstenen nedl. $\frac{8}{9}$ 1906, indv. $\frac{26}{5}$ 1908) af røde Sten, i Kælder og 5 Stokv.

med Tagetage, efter Tegning af Arkt. Rolf Schroeder og med Grund og Løsøre kostede 817,546 Kr. (deraf Grunden, 1450 m², 200,000 Kr.). Af økonomiske Hensyn var det meste af Bygningen de første Aar bortforpagtet som Hotel (Hotel Danvirke); men i 1920 overtog Samfundet selv hele Grundtvigs Hus, hvortil Midlerne skaffedes ved en Indsamling Landet over, som indbragte c. 510,000 Kr. Der foretoges derefter en Omdannelse af Huset, og Gælden nedbragtes til c. 255,000 Kr. Virksomheden i Grundtvigs Hus omfatter: 1) Kirkelig Ungdomsforening med en mandlig og en kvindelig Afdeling, 2) det grundtvigske Soldaterarbejde, 3) Kbh.'s Højskoleforening, 4) Studenterkredsen, 5) Kirket. Samfunds Forlag og 6) Hotel (55 Værelser). Det meste af Kælderetagen optages af Foredragssalen, hvis Loftshvælvinger bæres af 4 metertykke Granitpiller, i hvis Kapitæler er udhugget Hoveder (ved Billedh. Axel Locher) af 16 nordiske Digtere, Salmedigtere, Historikere og Højskolemænd; 3 mindre Sidesale, der strækker sig under Gaarden, kan forbindes med Midtersalen. Væggene i Forsamlings salen paa 1. Sal, den saakaldte „Billedsal“, er dekoreret med Freskomalerier (legemsstore Figurer i Nationaldragter) af Rudolf Petersen. I Forhallen en Niche med Portrætbuste af N. F. S. Grundtvig udført i forskelligfarvet Keramik af Carl Schrøder efter Tegn. af Niels Skovgaard, afsl. ^o/₅ 1913. (Se Chr. Winther, Grundtvigs Hus, Kbh. 1919. — „Arkitekten“ ²⁰/₆ og ⁵/₆ 1909).

Af Byens større **Dagblade** omtales her enkelte.

Berlingske politiske og Avertissements-Tidende, en af Landets ældste Aviser, er egentlig en Fortsættelse af „Extraordinære Relationer“, som Bogtrykker Joachim Wielandt begyndte at udgive 1720; hans Enke solgte 1748 Privilegiet til den indvandrede Mecklenburger Ernst Heinrich Berling, som ²⁰/₉ 1733 havde indrettet Bogtrykkeri og i de forløbne Aar oparbejdet en stor og anset Forlagsvirksomhed; Decbr. 1748 fik Berling Privilegium, og ³/₁ 1749 paabegyndte han Udgivelsen af „Kbhvnske Danske Posttidender“, der udgik 2 Gange utgl.; 1762 blev den kaldt „De til Forsendelse med Posten alene privilegerede kbhvnske Tidender“, 1808 „Den til Forsendelse med de kgl. Rideposter privilegerede Danske Statstidende“; fra Slutn. af 1820'erne udkom den som Regel 4 Gange utgl. og fra 1831 for det meste daglig; 1833 kaldtes den „Den til Forsendelse med de kgl. Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende“; fra 1841 udkom den regelmæssig dagl. undt. Søn- og Helligdage, fra 1844 baade Morgen og Aften og fra 1913 ogsaa Søndag Morgen; Middagsbladet „B. T.“ begyndte ³¹/₈ 1916. Bladet har altid repræsenteret konservative Interesser; det havde tillige — ved Optagelse af offentlige Kundgørelser — Karakter af officielt Organ indtil ¹/₄ 1904, da den ved offentlig Foranstaltning udgivne Statstidende begyndte at udkomme. — I 1765 flyttede Berlingske Tidende til den Ejendom i Pilestræde (Nr. 34), som den endnu er til Huse i; 1928-29 blev Størstedelen af det gamle Komplex nedrevet og i Forbindelse med store Udvidelser en ny Bladbygning opført. (Se Berl. Tid. I Bd. 1749-1838, ved Fr. J. West og Will. Norvin, Kbh. 1924. — Det Berlingske Bogtrykkeri. I 150 Aaret for Officinets Henflytning til Pilestræde Anno 1765. Kbh. 1916. — Kbhvnske Bogtrykkerier med Stamtræ, De grafiske Fag, Maj, Kbh. 1929).

De Ferslewske Blade. Under den af J. C. Ferslew grundlagte Bladvirksomhed hører 4 konservative Blade: *Aftenposten*, begyndt 1873, *Nationaltidende*, begyndt

¹⁸/₈ 1876 som Aftenudgave af „Dags-Telegraphen“ (opr. af Ferslew 1864, ophørt 1891) og fra ²⁰/₉ s. A. tillige udkommet som Morgenblad, samt de to i 1891 overtagne Blade, *Dagens Nyheder*, stiftet 1868 af R. Watt og V. Rasmussen, og *Dagbladet*, der var begyndt 1851 under Ledelse af C. St. A. Bille, og som under ham og hans Efterfølger Vilh. Topsøe spillede en stor Rolle som Organ for det national-liberale Parti. Bladene har Kontorer og Trykkeri i Ejendommen Ved Stranden 18 (tidl. Hotel Royal, der oprindeligt hed „Fortunen“ eller „Den gyldne Fortun“; se Hist. Medd. om Kbh. II R. I Bd.), opf. 1796 (Arkt. J. H. Rawert?) efter Branden Aaret før og 1876 købt af Ferslew for 270,000 Kr. I Forhallen en Broncebuste af Etatsrd. J. C. Ferslew. (Se „Nationaltid“s Jubilæumsnummer ¹⁸/₈ 1926).

Social-Demokraten stiftedes samtidig med de første kbhvske Fagforeninger og begyndte ²¹/₇ 1871 under Navnet „Socialisten“ som „Ugeblad for Arbejdernes Interesser“, udg. af Louis Pio og Harald Brix. Fra ²/₄ 1872 udkom Bladet dagl., fra ¹⁰/₅ 1874 under sit nuv. Navn; dets Middagsblad „Klokken 5“ begyndte ¹⁰/₁₀ 1918. Bladet ejes og udgives af de kbhvske Fagforeninger og det socialdemokratiske Parti. Det har vundet meget stor Udbredelse og har oprettet socialdemokratiske Blade over hele Landet; i 1928 fandtes ialt 64 socialdemokratiske Dagblade (deraf 1 paa Færøerne) under fælles forretningsmæssig Ledelse. Bladet har Kontorer og Trykkeri i Ejendommen N-Farimagsgade 49 (tidl. Skolen „Lyceum“; opf. 1879; Arkt. Mathisen), der erhvervedes i 1900; 1916 købtes de tilstødende Ejendomme Nr. 45 og 47, hvor der indrettedes nye Kontorer, samt Nr. 43, der nedreves for at give Plads til en ny Trykkeribygning af Jærnbeton (4 Stokv.; opf. 1927-28, Arkt. Heinrich Hansen). Desuden ejer Social-Demokraten (3: de i Bladet kontraherende Foreninger) de to Forsamlingsbygninger Enghavevej 40 (købt 1905) og Koldinggade 4 (købt 1907; paa en Del af Grunden opførtes i 1927 et 5 Etagers Beboelseshus) samt Ejendomme med Blad- og Trykkerivirksomhed i 13 Provinsbyer, nemlig Aalborg, Hjørring, Randers, Aarhus, Horsens, Sønderborg, Tønder, Esbjerg, Ringkøbing, Odense, Svenborg, Næstved og Rønne. (Litt. se under Socialdemokratisk Forbund).

Politiken, begyndt ¹/₁₀ 1884, stiftedes af en Kreds af radikale kbhvske Venstremænd som Opposition mod „Morgenbladet“, der var begyndt 1873 som det første Hovedstads-Venstreblad (ophørt 1892; om det nuvær. „Morgenbladet“ se ndf.); under Ledelse af V. Hørup og E. Brandes vandt Bladet stor Udbredelse og megen Indflydelse i dansk Politik; det er stadig Organ for det radikale Venstre. Bladet havde Lokaler i Integade, indtil det i 1912 købte sin nuvær. Ejendom („Politikens Hus“), Raadhuspladsen 37, der var opført nogle Aar før og 1919 udvidedes med en Tilbygning mod Vestergade paa den gl. Farvergaards Grund. — *Ekstrabladet* begyndte ¹²/₂ 1904 i Anledn. af den russisk-japanske Krig som Telegram-Aftenudgave af Politiken under Navnet „Politikens Ekstrablad“, fra ²/₁ 1905 under det nuvær. Navn. (Se Politikens Mindenummer ¹/₁₀ 1924).

Morgenbladet, der indtil 1928 hed „København“, begyndte ²/₇ 1889 under Ledelse af Ove Rode og Oscar Madsen som et af den kbhvske Oppositions Organer. Senere blev det (under Witzanskys Ledelse) Organ for den mere moderate Del af Venstre; 1918-22 ejedes det af en Gruppe Industridrivende (deribl. Alex. Foss), hvorefter det overtoges af Venstrepartiet som dettes Hovedstadsorgan.

Kristeligt Dagblad, hvis Program er: kristeligt, nationalt og uden for de politiske Partier, er stift. ¹/₁₀ 1896 af Indremissionær C. B. Kjær, men overgik kort efter til et Aktieselskab med en Kapital paa 150,000 Kr. Det har eget Trykkeri og egen Bygning, Frederiksborggade 5, ombygget 1922 ved Arkitekterne Wittmaack og Hvalsøe. (Se Bladets Jubilæumsnummer ¹/₁₀ 1921).

„Børsen“ stiftedes 1896 af Konsul Th. Green som et Ugeblad, der imidlertid efter et Aars Tids Forløb udvidedes til at komme 2 Gange ugtl. og fra $\frac{1}{10}$ 1899 til Dagblad. Samtidig blev Bladet officielt Organ for Grosserer-Societetets Komité. I 1916 overgik det til et Aktieselskab. Ved Bladets Virksomhed er Børs- og Handelsstoffet kommet til at spille en større Rolle i Dagspressen. Iøvrigt har „Børsen“ som Organ for Handel, Skibsfart og Finansvæsen stadig hævdet en upolitisk Stilling. I Forbindelse med Bladet udgives gennem en særlig Forlagsafdeling forskellige Haandbøger og Tidsskrifter, saaledes Aktiehaandbogen „Green's Danske Fonds og Aktier“, de aarlige „Børstabeller“ (Kursoversigter m. m. fra Københavns Børs), Eksportbladet „Denmark Abroad“, samt „Sø- og Handelsretstidende“ (Domssamling). I 1918 erhvervede Bladet Ejendomskomplekset Nytorv 5 og Knabostræde 6. Ejendommen Nytorv 5 er en gammel Købmandsgaard med tilhørende Pakhus; Façadebygningen mod Nytorv er opf. o. 1797-98 af Abildgaard.

Kommunale tekniske Anlæg.

Torrevæsen. Politi- og Fængselsvæsen. Badeanstalter m. m.

Københavns Vandforsyning. Københavns Beboere hentede i Byens ældste Tid deres Vand fra gravede Brønde. Ved Grundudgravninger er der fundet talrige Levninger af saadanne Brønde, de fleste af kvadratisk Tværsnit og byggede af Egeplanker, de ældste anslaaes til at være henimod 800 Aar gamle. Der synes at have været en Brønd i de fleste Gaarde, foruden forskellige offentlige Brønde paa Torve og Gader. Som Byen voksede, slog denne Forsyningsmaade ikke til, og i det 16. Aarh. begyndte man at tillede ufiltreret Overfladevand fra nogle af de Søer, som nu ligger indenfor Byens Grænser, men som den Gang laa udenfor Byen. Saavel Hovedledninger som Stikledninger for Søvandet udførtes af gennemboede Træstammer, og da Fødesøerne paa en enkelt Undtagelse nær var lavt beliggende, maatte Vandet i de allerfleste Ejendomme pumpes op fra Ledningerne. Et Par enkelte af Hovedledningerne ejedes af Kongen, de øvrige af koncessionerede private Interessentskaber („Vandkompagnier“), og Byens Gader blev efterhaanden gennemkrydset af et tæt Næt af Træledninger; deres indvendige Diameter var kun c. 5 Tommer. De gamle Brønde blev dog stadig bibeholdt, vistnok hovedsagelig af militære Grunde. Medens en hel Del af Brøndene leverede godt Drikkevand, var Vandet fra Ledningssystemet slet, uklart, ildelugtende og ilde-smagende. Dette skyldtes dels, at Vandet i Fødesøerne blev forurenat ved Spildevandsafløb og paa andre Maader, dels at der med skiftende Grundvandstand gennem utætte Samlinger førtes Urenheder ind i Ledningerne fra Latringruber og fra den slette Fyld, hovedsagelig Husaffald, paa hvilken store Dele af Byen var bygget.

Allerede i 1671 var der nedsat en Kommission, som skulde undersøge Muligheden for Forbedringer, og i hvilken blandt andre den kendte Matematiker og Læge Prof. med. Rasmus Bartholin havde Sæde. Denne Kommission stillede det bemærkelsesværdige Forslag, at man skulde underkaste Søvandet en Art Sandfiltration, en Tanke, som Tiden dog ikke var moden til, og som ikke blev gennemført. Med Byens stadige Vækst blev Forholdene stedse slettere, idet der til Ulemperne ved Vandets slette Kvalitet endnu kom den svære Ulempe, at Vand-

mængden var for ringe en stor Del af Aaret, til Dels fordi Fødesøerne groede til med Rør og Siv. De private Vandkompagnier havde hverken Magt eller Midler til at gennemføre en Forbedring, og da Forholdene til Slut var blevet næsten uudholdelige, blev ved kgl. Forordn. af 1812 samtlige Vandkompagnier ophævede og Byens Vandforsyning henlagt under en kgl. Vandkommission. Denne bestræbte sig for at bringe Søer og Ledninger i bedre Stand, men Vandets Mængde og Beskaffenhed forblev trods alle Anstrængelser utilfredsstillende, og Kommunalbestyrelsen besluttede da i 1849 at fremskaffe Forslag til en forbedret Vandforsyning ved at udskrive en Præmiekonkurrence. Et af Ingeniør Colding udarbejdet Forslag blev antaget til Udførelse. Det gik ud paa i den udenfor Byen beliggende *Damhussø* at opsamle Vandet fra Vandløbet Harrestrup Aa sammen med Vandet fra forskellige Brønde og artesiske Boringer, som forsøgsvis var udførte i Harrestrup Aaens Dal. Det blandede Overflade- og Grundvand førtes fra Damhussøen gennem et aabent Løb, der blev beskyttet mod Forurening ved Grætter langs dets Sider, til de to inden i Byen liggende Skt. Jørgenssøer, hvorfra Vandet løb til Sandfiltre, indrettede efter engelsk Forbillede. Det filtrerede Vand oppumpedes af Dampmaskiner paa Værket ved det nuvæ. Axelortv til et Ledningsnet af Støbejernsrør, i hvilket Trykket var saa stort, at der i samtlige Byens Ejendomme kunde tappes Vand selv i de øverste Etager. Anlægget blev taget i Brug i 1859, og den Gang udførte Filtre gør god Tjeneste endnu den Dag i Dag, ligesom Pumper og Dampmaskiner, de sidste noget ombyggede, endnu er i Brug. De nye Vandværksanlæg blev beskyttede ved forskellige Lovbestemmelser, og Regler for Vandforbrugets Betaling etc. blev ligeledes fastsat ved Lov.

Efterhaanden som Vandforbruget steg, skaffede man forøget Vandmængde ved at udføre Boringer ved Brøndene i Harrestrup Aaens Dal og ved at pumpe paa disse Brønde. Man naaede herved til, at omtrent den ene Trediedel af Vandmængden var Grundvand fra dybtliggende underjordiske Lag, men man maatte snart tænke paa yderligere at forøge Vandværkernes Ydeevne. Efter Overvejelse af forskellige Muligheder købte Kommunen i 1871 den c. 135 ha store, vandrige Sø, *Søndersø*, som ligger c. 18 km NV. for Byen i Værløse S. (se II p. 324). Der blev bygget en Pumpestation i Nærheden af Søen, hvis Vand maatte pumpes op over et Højdedrag, fra hvis Top det gennem en Gravitationsledning af Beton lededes til det aabne Løb, som førte Vandet fra de ældre Anlæg til Damhussøen. Efter at Vandet fra Søndersø var taget i Brug, opstod der flere Gange Algevækst i Filtrene, og navnlig i Sommeren 1882 naaede denne en saadan Størrelse, at Filtrationen vanskelig kunde holdes i Gang, og Vandet fik en daarlig Lugt og Smag. Omtrent samtidig (i 1884) havde man ved en Prøveboring i Nærheden af Søndersø fundet, at der i Jorden 50 m under Søens Overflade fandtes betydelige Mængder af Grundvand, hvis Stighøjde var c. 6 m over Søens Vandspejl. Dette gav Anledning til, at man i 1886 paabegyndte systematiske, geologiske og hydrologiske Undersøgelser af Københavns Omegn, Undersøgelser, der stadig føres videre af Vandforsyningens Ledere. Paa Grundlag af disse Undersøgelser er det lykkedes fra 1893 at forsyne Byen udelukkende med Grundvand fra de underjordiske vandførende Lag. Underlaget for disse bestaar af et sammenhængende Lag af Kalk, den saakaldte Saltholmskalk, den henhører til den nyere Kridtperiode og er karakteristisk for visse Dele af Danmark. Ovenpaa Kalken ligger Glacialtidsdannelser, Grus, Sand og Moræneler. Kalkens Overflade er meget ujævn og har store Høje og Dale, der sine Steder hæver og sænker sig henholdsvis c. 40 m over og 35 m under Havfladen. Grundvandet findes væsentligst i Kalkens øvre Lag, der er fuldt

af Revner og Sprækker, samt i de Grus- og Stenlag, der ligger ovenpaa Kalkens Overflade. Vandet indvindes hovedsagelig ved 15-60 m dybe Boringer, der er ført ned i Kalken. Det indvundne Grundvand har Aaret rundt en ensartet Temperatur paa c. $8\frac{1}{2}^{\circ}$ C., det er fuldstændigt kimfrit og indeholder ingen sundhedsskadelige Stoffer.

Efter at man er gaaet over til at forsyne Byen med Grundvand, har man erstattet alle aabne Løb med lukkede Betonledninger; dette Arbejde blev fuldført i Aaret 1900. Overfladevand, hvis Mængde iøvrigt er aftagende paa Grund af Op-landets Kloakering, anvendes nu kun til industrielle Formaal samt til Fornylse af Vandet i forskellige Søer og Damme paa Byens Grund.

Vandindvindingsanlæggene samler sig i 3 Grupper: 1) Anlægget ved Torsbro og ved Taastrup-Valby. 2) Anlægget i Harrestrup Aaens Dal og Anlægget ved Nybølle. 3) Anlægget ved Søndersø og Anlæggene V. for Søndersø.

1) *Torsbroanlægget* er udført 1905-13. Det har 86 Boringer, fordelt paa 4 Vandindvindingspladser: Solhøj Huse, Torslunde, Torsbro og Ishøj, de ligger spredte over en Strækning af 5 km. I 1915-16 er Anlægget udvidet med den 3 km mod NV. liggende Plads Taastrup-Valby med 15 Boringer. Fra disse 5 Kildepladser føres Vandet dels ved Hævert- og Gravitationsledninger og dels ved Pumpning til et Samlereservoir ved Torsbro. Fra dette pumpes ved Højtrykscentrifugalpumper, trukne af Dieselmotorer, der er anbragte i Maskinhuset ved Torsbro, det samlede Anlægs Vandmængde, 40,000 m³ pr. Dag, ind til København gennem to 18 km lange 650 mm Støbejernsledninger til to Højdebeholdere i Byen, nemlig Højde-reservoirret ved Brønshøj Bakkegaard og Reservoirret i Søndermarken. Vandet fra det oprindelige Torsbroanlæg har et saa ringe Indhold af Jærnilte (0,05 mg FeO pr. Liter), at det anvendes uden nogensomhelst Behandling, men i Vandet fra Taastrup-Valby er Mængden af Jærnilte i Aarenes Løb tiltaget saa meget (c. 1 mg FeO pr. Liter), at det nu maa udluftes og filtreres. Dette sker, inden det ledes til Samlereservoirret ved Torsbro i et sammesteds indrettet Filteranlæg, der er bygget i 1923. Filteret kan behandle 12,000 m³ pr. Dag, det er et aabent Hurtig-filter, der arbejder med 4 m Hastighed pr. Time.

2) *Anlægget i Harrestrup Aaens Dal og Nybølleanlægget*. De 8 smaa Anlæg i Harrestrup Aaens Dal, der tilsammen kan yde c. 30,000 m³ pr. Dag, stammer fra Tiden fra Vandværkets Anlæg til Aarhundredskiftet, men er i 1921-27 ombygget til elektrisk Drift samtidig med, at der er udført nye Boringer og Hævertledninger. Vandet oppumpes til en fælles Gravitationsledning af Beton. Nybølleanlægget længere mod V. er udført 1917-20; det har 4 Vandindvindingspladser, Hove, Nybølle, Cathrinebjerg og Tyskemose, spredte over en Strækning paa 3 km og kan yde c. 20,000 m³ Vand pr. Dag. Vandet tages fra 46 Boringer og føres ved 4 Hævertledninger til en Pumpebrønd paa den midterste Vandindvindingsplads i Nybølle. Herfra pumpes det af Centrifugalpumper, trukne af Elektromotorer, gennem en 650 mm Støbejernsledning til Byen, hvor det udluftes og filtreres.

3) *Anlægget ved Søndersø og Anlæggene V. for Søndersø*. Førstnævnte har 81 Boringer, hvoraf de 71 ved Overløb giver Vand til en henvend 2 km lang Gravitationsledning af Beton beliggende i $3\frac{1}{2}$ m Dybde i det lave Terræn langs Søen, medens 10 Boringer afgiver deres Vand gennem en Hævertledning. Vandmængden er c. 25,000 m³ pr. Dag. En Pumpestation, der dels har Stempelpumper, drevne af Dampmaskiner, dels Centrifugalpumpe drevet af en Dieselmotor, pumper Vandet op til et Luftningsanlæg (Iltningshus) i Egebjergene paa Toppen af det

høje Terræn, som omgiver Søen, og herfra løber Vandet ind imod Byen gennem en Gravitationsledning af Beton. Tæt udenfor Byens vestl. Grænse løber denne Ledning og Gravitationsledningen fra Anlæggene i Harrestrup Aaens Dal sammen og fortsættes inde i Byen af en fælles Betonledning af 1,4 m Diameter. V. for Sønder sø ligger Anlæggene ved Bogøgaard, Bjellekær og Kildedal, der tilsammen kan yde c. 25,000 m³ Vand pr. Dag, de to førstnævnte er udført 1923-27, det sidstnævnte ventes fuldført i 1930. De 3 Kildepladser har tilsammen c. 46 Boringer; hver Plads har sit eget Pumpeanlæg, Centrifugalpumper, trukne af Dieselmotorer. Vandet fra disse Stationer føres ved en fælles Trykledning til ovennævnte Iltningshus i Egebjergene.

Til fremtidige Udvidelser af Vandindvindingsanlæggene er der erhvervet Arealer ved Marbjerg og Brokilde, c. 3 km Ø. for Roskilde Fjord.

Til Oppumpning i Byen af de fra ovennævnte Anlæg indvundne Vandmængder haves følgende Værker: *Islevbro Vandværk*, ved Byens vestlige Grænse indenfor Husumenceinten, er opf. 1918-22 og kan behandle c. 40,000 m³ Vand pr. Dag. Anlæggene til Vandets Rensning er samlet i et fælles Bygværk, delt i 4 ens Afdelinger, hver bestaaende af et Luftningsanlæg med Udfældningskammer, et Grovfilter og et Sandfilter. Hver enkelt af disse Underafdelinger kan sættes ud af Drift uafhængig af alle de andre. I Luftningsanlægget løber Vandet fra en stor Midterrende ud paa et System af mindre Render, over hvis Kanter det i tynde Straaler falder ned paa en Bund af gennemhullede Jærnplader, som paa ny deler Vandet til et Regnfald. Den samlede Faldhøjde er c. 4 m. Ved Faldet gennem Luften optager Vandet c. 10 mg Ilt pr. Liter, og Iltten omdanner de i Vandet opløste Ferrosalte til et uopløseligt Ferrihydrat. Omdannelsen er først fuldstændig tilendebragt i Løbet af c. 1 Time, hvorfor der under hvert Luftningsanlæg findes et Udfældningskammer af passende Størrelse. Fra de fire Udfældningskamre gaar Vandet til de fire Grovfiltere, som har et samlet Areal paa c. 340 m². Grovfilterene er i en Højde af 2 m fyldt med Sten, begyndende forneden med Sten saa store som en knyttet Haand, aftagende i Størrelse opad gennem forskellige Lag og endende foroven med et Lag af 4-6 mm Sten. Vandet træder ind forneden og løber bort foroven. Rensning sker ved at aabne en stor Bundventil og lade Vandet strømme ned gennem Stenlagene med stor Hastighed, hvorved det afsatte Jærn rives bort. Skyllervirkningen understøttes ved at indlede sammentrykket Luft under Filterlagene. Grovfilterene arbejder med en Hastighed af 6 m i Timen og fjerner c. 75 % af Vandets Jærnindhold. Fra Forfilterene ledes Vandet ind paa de 4 Sandfiltere, der har et samlet Areal paa c. 3400 m². Vandet passerer disse fra oven og nedad, og de er indrettede paa sædvanlig Maade. Sandlaget er c. 700 mm tykt, Kornstørrelsen 1½-2 mm og Filterhastigheden 0,6 m pr. Time. Automatiske Reguleringsindretninger sørger for, at de 4 Filtere anstrænges i lige Grad. Filterne renses ved at fjerne det øverste urene Lag af Sandet, og dette vaskes i en Vaskemaskine og anvendes paany. Det filtrerede Vand ledes til et Rentvandsreservoir med et Rumindhold paa 10,000 m³, hvorfra det ved liggende Stempelpumper, drevne af Dieselmotorer, pumpes til Byens Trykledningsnet.

Ved Betonledningen noget længere inde i Byen ligger *Vandværket ved Borups Allé*, som er bygget 1901-03. Det har et Filteranlæg med Grovfiltere og Sandfiltere af ganske samme Type som Islevbroværkets, men er mindre (3 Sandfiltere med et samlet Areal paa 1500 m²). Vandet fra Betonledningen ledes ved Gravitation til Filterene. Pumperne er liggende Stempelpumper drevne af Dampmaskiner.

Den Del af Betonledningens Vand, som ikke benyttes af de to lige omtalte Vandværker, løber til *Filtrene ved Vester-Søgade*. Her findes et Grovfilter og 8 Sandfiltre, af hvilke de fleste stammer fra Vandværkets første Anlæg. De har et mere fintkornet Sandlag end de nyere Filtre, arbejder med en Filterhastighed af højst 0,2 m pr. Time og er ikke overdækkede.

Ved Siden af Filterpladsen ved *Vester-Søgade* ligger de to store, aabne lavtliggende Reservoarer, *Skt. Jørgenssøerne*. Til disse afgiver Betonledningen ved Overløb Vand, hvis Vandværkerne ikke faar Brug for hele den Mængde, som Betonledningen fører. Omvendt kan der fra *Skt. Jørgenssøerne*, som kun indeholder Vand fra Vandforsyningens Indvindingsanlæg, tages Vand til Filtrene ved *Vester-Søgade* i Tilfælde, hvor Forbruget overstiger det forventede, ligesom *Skt. Jørgenssøerne* danner en værdifuld almindelig Reserve for Vandforsyningen.

Vandet fra Filtrene ved *Vestersøgade* samles i en Rentvandsbrønd og ledes derfra til *Pumpestationerne ved Axeltorv og Gl.-Kongevej*, som indpumper Vandet i Trykledningsnettet. Pumpestationen ved *Axeltorv* er omtalt p. 664. Pumpestationen ved *Gl.-Kongevej*, som er bygget 1889-91, har tillige en særlig Opgave. Det er tidligere nævnt, at Halvdelen af *Torsbroanlæggets* Vandmængde eller 20,000 m³ pr. Døgn indpumpes til Reservoiret i *Søndermarken*. Medens Trykket i *Byens* Ledninger omtrent er 48 m over daglig Vande, er højeste Vandspejl i *Søndermarksreservoir*et kun 30 m over daglig Vande. Reservoirs Vand maa derfor pumpes ind i Trykledningerne, og dette besørger af Pumpestationen ved *Gl.-Kongevej*, og saaledes at Reservoiret tømmes i Løbet af de Timer af Dagen, hvor Forbruget er størst.

Foruden ovennævnte Værker haves paa *Byens Grund Valby Vandværk* ved *Roskilde Landevej* udfor *Damhussøen*; det overtoges $\frac{1}{i}$ 1901, det benyttes som Regel kun i den varmeste Sommertid.

Vandets Fordeling til Forbrugerne sker gennem Trykledninger i *Byens Gader* og *Højdebeholderne*. Trykledningsnettet er anlagt efter Cirkulationssystemet, saaledes at Ledningerne er forbundne som Maskerne i et Net. Gadeledningernes Materiale er hovedsagelig Støbejernsrør, kun enkelte Strækninger er udført af Staalrør. $\frac{31}{s}$ 1928 var Længden af Ledningsnettet 627,4 km, der fandtes herpaa 3296 Brandhaner, 71 offentlige Vandopstandere og 2555 Skyderhaner, ved Hjælp af hvilke de enkelte Ledningsstrækninger kan aflukkes. Til den Del af *Byen*, som ligger paa *Amager*, er Ledningerne førte under *Havnen* igennem 2 henholdsvis 1856-59 og 1921 byggede Tunneler, der er raat udhuggede i den faste Kalkklippe c. 20 m under Havspejlet.

For at kunne opretholde et jævnt Tryk i Ledningsnettet er det forbundet til et 1910-13 bygget *Højdereservoir*, beliggende ved *Brønshøj Bakkegaard* paa det højeste Punkt indenfor *Byens Grænser* (Afdelingsingeniør R. Larsen, se „Ingeniøren“ Nr. 85, 1916, og Arkitekt Andreas Fusing, se „Architekten“ $\frac{14}{s}$ 1915). *Højdereservoir*et, der tillige tjener til Udligning af Variationerne i Vandforbruget, bestaar af 5 i en Kreds stillede circulære Beholdere af armeret Beton, hver rummende 2000 m³ Vand. Det øverste Vandspejl skal ligge 48 m over *Havfladen*, og for at opnaa dette er Beholderne byggede paa 7 m høje Søjler. Beholderne er omgivne af en fælles Kappe af armeret Beton, og midt imellem dem er der dannet et cirkulært Rum, i hvilket Apparaterne til deres Betjening findes tillige med 3 automatiskvirkende elektrisk drevne Pumper. Disse oppumper fra *Højdereservoir*et Vand til en lille Del af *Byen*, der ligger mere end 20 m over *Havfladen*, og som danner en særlig Trykzone med højere Vandtryk end den øvrige

Del af Byen og har sin egen Højdebeholder (1928-29 opføres en ny Beholder, rummende c. 3000 m³ Vand).

Vandforsyningsens bogførte Anlægsværdi var ³¹/₈ 1928 31,8 Mill. Kr. Med de eksisterende Anlæg kan præsteres en årlig Vandmængde af 43 Mill. m³ Vand; i 1927-28 var Vandforbruget i København 31,5 Mill. m³ (desuden leveres til Frederiksberg Kommune m. fl. 3,5 Mill. m³) og Gennemsnitsforbruget pr. Dag pr. Individ 144,52 Liter. Vand til Næringsbrug og til Klosetsykling leveres gennem Maaler, i 1927-28 er der forbrugt c. 5 Mill. m³ Vand til Skylning af c. 125,500 Stk. Klosetter.

Litt.: Kbh.s Vandværk 1859-1909, Kbh. 1909. Om Vandforsyningen i ældre Tid se Hist. Medd. om Kbh. II p. 169 flg., VIII p. 1, 129, 257 og 401, 2. R. III p. 249.

Frederiksberg Vandværk. Det første Vandværk paa Frederiksberg anlagdes 1867-69 af Jærnstøber P. Andersen paa Svanholm ved Gl.-Kongevej til Forsyning af det da stærkt bebyggede Kvarter mellem Vodroffsvej og Schönbergsgade. Da Værkets Ydeevne, 500 m³ Vand i Døgnet, ikke længere var tilstrækkelig, maatte Kommunen træde til og i 1878-79 anlægge et Vandværk ved Godthaabsvej (Grund 11,032 m²) med Højdereservoir i Søndermarken (se p. 377 f.). Værket var beregnet til at levere c. 1200 m³ Vand i Døgnet og forsyne Bydistriktets vestlige Del. I 1885 blev Kommunens Vandværk udvidet til at levere indtil 2400 m³ i Døgnet, og i de følgende Aar kom nye Udvidelser; der udførtes Boringer i Grøndalsengen, og da Beholderen i Søndermarken var for lille og for lavtliggende, opførtes i 1897 et 22 m højt Vandtaarn, der kan rumme c. 1300 m³. ¹/₁₀ 1897 overtog Kommunen det private Vandværk, der allerede flere Gange var blevet udvidet, bl. a. ved en i 1877 opført ny Pumpestation ved P. Andersensvej (Grund 6078 m²). Vandværkerne er i 1905 udvidet ved Anlæg af en midlertidig Pumpestation ved Finsensvej. Herfra oppumpedes Vandet ved Trykluft fra 9 Boringer, anbragt paa Strækningen fra Frederikssundsbanen til Peter Bangsvej, til en Betonledning, der var sat i Forbindelse med Anlægget paa Godthaabsvej.

Da de 3 Pumpestationers Ydeevne ikke længere var tilstrækkelig til at tilfredsstille det stadigt voksende Forbrug, og den Vandmængde, der lod sig fremskaffe indenfor Kommunens Omraade, i det store og hele var beslåglagt, afsluttede man i Januar 1911 en Overenskomst med København om delvis fælles Vandforsyning, hvorefter den midlertidige Station ved Finsensvej blev nedlagt, og Driften paa Stationen ved Godthaabsvej blev indskrænket saaledes, at den nu kun fungerer som Hjælpestation i Sommerhalvaaret. Efter Overenskomsten, der er gældende til 1960, oppumper Kommunen fremtidig pr. Døgn kun 4000 m³ i Vinterhalvaaret og 6000 m³ i Sommerhalvaaret, medens Kommunens øvrige Vandforbrug skal leveres af Københavns Vandforsyning.

I 1913 blev anlagt en 550 mm Forbindelsesledning fra Københavns Vandforsynings Højdereservoir paa Brønshøj Bakke til Forbindelse med Hovedledningerne ved Stationen paa Godthaabsvej. Til Forbedring af Vandtrykket anlagdes i 1923 paa Vandværkets Areal ved Godthaabsvej en Trykreguleringsstation med Fjernbetjening fra Vandværket ved P. Andersensvej og med direkte Forbindelse til Højdereservoir i Søndermarken. I 1927-28 anlagdes yderligere en 550 mm Forbindelsesledning fra Københavns Hovedledning S. for Damhussøen til Hovedledningerne i Roskildevej ved Dalgas Boulevard.

¹/₄ 1928 udgjorde Længden af Hovedledninger 124 km. Tilslutningens Størrelse var samtidig: 816 Brandhaner, 9 Springvand, Pumpebrønde o. l., 48 under-

jordiske Hydranter, 4090 Stikledninger, 5834 Maalere, 31,814 W.C.-Installationer, Vandindlæg til Husbrug i 30,005 Lejligheder. Den oppumpede Vandmængde i 1927-28 udgjorde c. 1,803,000 m³, medens Tilførslen fra Københavns Vandværker udgjorde c. 3,526,000 m³, eller et Totalforbrug paa c. 5,329,000 m³ (pr. Døgn gennemsnitlig 14,561 m³). Gennemsnitligt Døgnforbrug pr. Indbygger 141 Liter.

Kbhvns Belysningsvæsen. Paa Forslag af Joh. Huusmann fik Kbh. sine første faste Gadelygter ved Frdn. af ²⁵/₆ 1681, suppleret ved Frdn. af ²⁶/₇ 1683 (ogsaa Natvægterinstitutionen, der først ophævedes 1863, indførtes dengang). Der var fra Begyndelsen c. 500 Lygter, som forsynedes med Olie og fra 1683 med Tran. Tilsynet førtes af en Inspektør, der sorterede under Magistraten, men Udgifterne paalignedes Indbyggerne; senere sorterede Lygterne under Brandvæsenet, og den paalignede „Lygte- og Sprøjteskat“ blev tilsidst næsten helt udredet af den københavnske Brandforsikringskasse, men efter Branden 1795 blev den atter lignet paa Grundejerne. Lygternes Antal steg efterhaanden; ved 1700 var der c. 550, under Struensee kom der over 300 nye til, saa at der i 1771 ialt var 1175, 1794 var der 1443, ved Midten af 19. Aarh. c. 1800. Først 1857 veg Tranlygterne for Gassen, der tændtes første Gang ⁴/₁₂, efter at flere af vore Provinsbyer var gaet i Spidsen; den første var Odense, 1853. Efter den Tid er Gasforbruget steget overordentligt med Byens Udvidelse, ikke alene ved at Lygternes Antal stadig er forøget, men ogsaa ved at Gassen mere og mere benyttes i Husholdningerne og Fabrikkerne, og Forbruget er ikke formindsket ved, at der fra 1892 er kommet en ny Faktor ind i Belysningen, nemlig Elektriciteten.

Vestre Gasværk anlagdes 1855-57 paa Vesterbro ved Kalvebodstrand paa en c. 20,000 m² stor Grund, foruden en c. 3150 m² stor Pramhavn, for 1,904,547 Kr. og var beregnet paa en Produktion af c. 9300 m³ Gas i Døgnet. Det blev udvidet flere Gange, og Arealet forøgedes ved Opfyldninger i Kalvebodstrand, hvilket allerede begyndte 1858-59 og fortsattes til 1876, da Gasværkshavnen var færdig, ligesom Arealet steg ved Tilkøb af Grunde. Et Vandgasværk, der kunde producere 18-22,000 m³ Gas i Døgnet, indrettedes 1892-93. Ved Anlægget af Godsbanegaarden (se p. 642) blev Gasværkshavnen tilfyldt 1897-98, hvorefter Værket fik Bolværksplads i den nye Gasværkshavn; en Del af det opfyldte Areal tillagdes Værket, og ved Udgangen af 1903 var Arealet c. 74,000 m². I 1876 kunde det producere c. 60,000 m³ Gas pr. Døgn, 1905 c. 90,000. Da Værket ved Teknikkens hurtige Fremskridt var blevet forældet, blev det i 1927 nedlagt som producerende Værk, og det værdifulde Areal vil efterhaanden faa anden Anvendelse.

Østre Gasværk, ved Strandvejen, er anlagt 1876-78 paa et 69,100 m² stort Areal for 1,983,593 Kr., beregnet paa at kunne producere 75,000 m³ Gas pr. Døgn; foreløbig blev det dog kun indrettet til det halve. Det er udvidet flere Gange; saaledes bevilgedes 1894 2,697,000 Kr. til en Udvidelse, der satte det i Stand til at yde 115-120,000 m³ pr. Døgn, 1897 540,000 Kr. til nye Bygninger, 1898 500,000 Kr. til Anlæg af et Vandgasværk, der kan producere indtil 60,000 m³ pr. Døgn, 1897 og 99 gaves Bevillinger til en Kullosningsbane fra Frihavnen m. m. I 1904 bevilgedes 1,110,000 Kr. til Ombygning af det ældre Retorthus m. m. Ved Anlægget af Kystbanen mistede Værket sin Pramhavn, hvis Areal efterhaanden er blevet opfyldt; her ligger Vandgasværket ligesom flere af de nye Bygninger. I 1922-26 blev Værket for en Bekostning af c. 4,964,000 Kr. delvis ombygget og forsynet med moderne Vertikal-Ovne. Hele Værkets Areal er nu 136,155 m². Dets Produktionsevne er 135,000 m³ Gas pr. Døgn, heri indbefattet Vandgasværket (45,000 m³).

Sundby Gasværk, mellem Øresunds- og Lergravsvej, er opf. 1898-1900 sammen med Vandværket paa et 53,124 m² stort Areal. Driften begyndte i 1900 og gik $\frac{1}{2}$ 1902 over til Københavns Kommune. Driften af Vandværket blev nedlagt 1923. Gasværket kan producere 12,000 m³ pr. Døgn.

Valby Gasværk i Vigerslev Allé er anlagt i 1903-07 for en Bekostning af c. 6,640,000 Kr., heri indbefattet en c. 5 km lang Kullosnings-Jærnbane fra Gasværket til Gasværkshavnen ved Vestre Gasværk. Bygningerne opførtes efter Tegn. af Arkt. Andr. Fussing (se „Archit.“ $\frac{28}{1}$ 1909). Værkets Areal er 296,022 m². Dets daværende Produktionsevne var 100,000 m³ pr. Døgn. Et Vandgasværk med en Produktionsevne af 30,000 m³ pr. Døgn blev opført i 1920-22; Bekostningen var c. 1,352,000 Kr. I 1925-27 fik Værket en større Udvidelse og blev forsynet med Vertikal-Ovne med en Produktion af 125,000 m³ pr. Døgn; der er til denne Udvidelse bevilget 7,650,000 Kr. Den samlede Produktionsevne er herefter (i 1928) 255,000 m³ pr. Døgn.

Da Sundby Gasværks Produktion ikke er tilstrækkelig til at dække Forbruget paa Christianshavn og Amager, er der til Supplering af Forsyningen lagt en særlig Trykledning (af ældre Datum) under den gamle Havn og en nyere under Kalvebodstrand. Ogsaa andre Dele af Byens Omraade — og da navnlig de ydre Distrikter — forsynes tildels gennem særlige Trykledninger, til hvis Betjening der paa Værkerne findes Pumpeanlæg.

Gasværkernes Kapitalværdi var i 1928 — med Fradrag af vedtægtsmæssige Afskrivninger — c. 35 Mill. Kr.

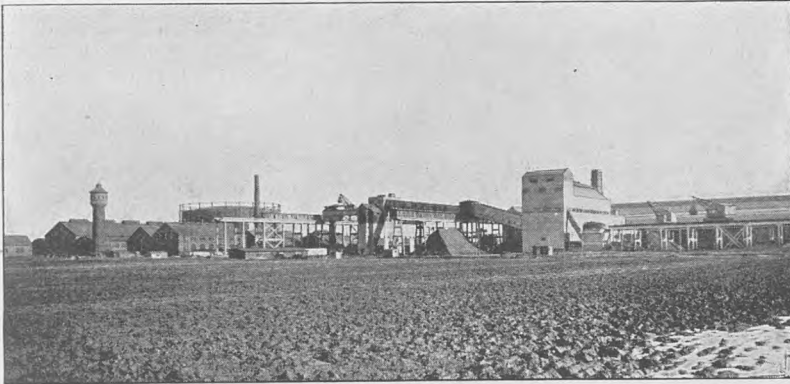
For at vise den stærke Stigning i Gasforbruget hidsættes nogle Tal. I 1858 var der 1818 offentlige Lygter og 3938 Maalere, Produktionen var 2,3 Mill. m³. I 1868 var der 2278 Lygter, og Produktionen var 5,9 Mill. m³; 1878 var de to Tal henholdsvis 2832 og 11,9 Mill., 1888 henholdsvis 3790 og 18,2 Mill., i 1900 henholdsvis 6198 og 41,2 Mill., i 1913-14 henholdsvis 9289 og 71,5 Mill. Krigstidens Restriktioner og høje Priser bevirkede en betydelig Nedgang af Forbruget, saaledes at Produktionen endnu i 1924-25 kun var paa 71,4 Mill.; samtidig var paa Grund af den elektriske Gadebelysnings Indførelse Lygteantallet kun 7682. Derefter er der paany Fremgang: I 1927-28 var Produktionen 79,1 Mill. m³ (Maksimum pr. Døgn var 24. Dec. 366,000 m³, Minimum 6. Juni 135,000 m³), heraf solgt gennem Maalere 67,4 Mill., medens der medgik til Gadebelysning 4 Mill., og Resten gik til Værkernes Forbrug, Svind osv. Der var 190,631 Maalere og 6,999 Gadelygter. Udgiften til offentlig Gadebelysning med Gas beløb sig til 1,280,000 Kr. Hovedledningerne, der er nedlagt i Gaderne, havde en samlet Længde af c. 630 km. Aarsforbruget af solgt Gas pr. Indbygger indenfor Gasforsyningsomraadet var c. 113 m³.

Kommunens Elektricitetsforsyning sker fra en Række af Værker dels Produktionsværker, dels Omformer- og Transformatorstationer.

Gotersgades Elektricitetsværk er anlagt 1890-92 og traadt i Virksomhed $\frac{5}{8}$ 1892. Det anlagdes oprindeligt paa Grunden af de to Ejendomme Gotersgade 30 og Adelgade 10, idet Værkbygningerne opførtes paa Grundens bageste Del, medens Bygningerne ud til Gaderne blev staaende; Grundene kostede 330,327 Kr. og Anlægget c. 1,6 Mill. Kr.; 1895 tilkøbtes Gotersgade 28, Adelgade 14 og Helsingørgade 3, 1900 og 1901 Borgergade 15, Adelgade 12 og 16 og Helsingørgade 5, tilsammen for 682,179 Kr. Hele Grunden blev derved 5,067 m². Efter at det første Værk var helt udbygget, blev der i 1902-04 tilbygget et Anneksværk for c. 1,6 Mill. Kr. Ved denne Udvidelse blev en Del af de gamle Bygninger,

der oprindelig laa paa Grundene, nedrevet, saa at Værket fik Façader baade til Adelgade, Borgergade og Helsingørgade. I det første Værk var der 5 Dampdynamoer paa ialt c. 2400 kW, i det nye Anlæg blev der i Aarene indtil 1907 opstillet Maskiner til ialt c. 4800 kW. Endvidere hører til Værket 2 Akkumulatorbatterier, hver med en Kapacitet paa c. 2000 Amp. i 3 Timer. Da Elektricitetsproduktionen blev centraliseret, først delvis ved Opstillingen af Damptrubiner med Vekselstrømsgeneratorer paa Østre Elektricitetsværk, senere næsten fuldstændig ved Anlægget af det store nye Produktionsværk, H. C. Ørsted Værket, gik Gotersgade Elektricitetsværk mere og mere over til at blive Omformerstation. 1921 nedlagdes det gamle Værk, og Maskinsalen blev indrettet til Brug for Omformere.

Vestre Elektricitetsværk, Hj. af Bernstorffsgade og Tietgensgade, er anlagt

Valby Gasværk.

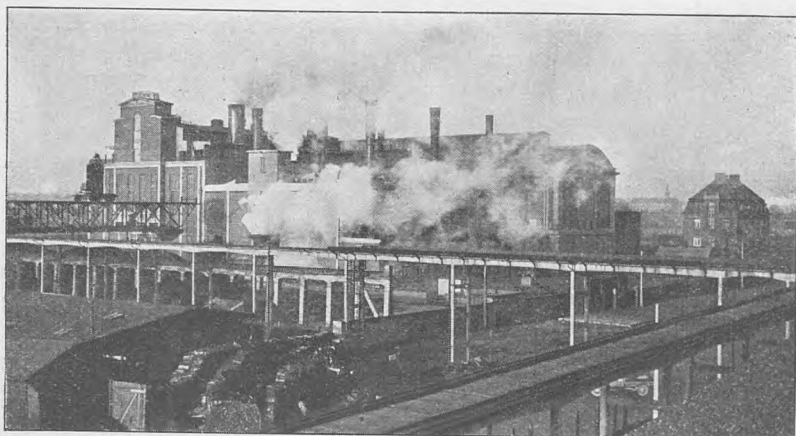
1896-98 paa en 4744 m² stor Grund og kostede med Grunden 1,210,000 Kr. Værket aabnedes for Forsyning til Belysning $\frac{7}{10}$ 1898, for Forsyning til Sporvejsdrift $\frac{8}{10}$ 1901. Det oprindelige Maskinanlæg og de senere Udvidelser af dette, ialt c. 2000 kW, blev fjernet 1921, hvorefter Værkets Overgang til Omformerstation var fuldført. Til Værket hører 2 Akkumulatorbatterier for Lysforsyningen, et med en Kapacitet paa c. 2000 Amp. i 3 Timer og et paa c. 3500 Amp. i 3 Timer, samt et Sporvejsakkumulatorbatteri paa c. 2000 Amp. i 1 Time.

Østre Elektricitetsværk, Øster Allé 6, ved Trianglen, er anlagt 1900-02 paa en 6472 m² stor Grund for c. 2,330,000 Kr. (med Grunden); $\frac{6}{10}$ 1902 aabnedes for Strøm til Sporvejsdrift, $\frac{14}{10}$ til Lysledningsnettet. Værket var oprindelig indrettet til Forsyning af Østerbro og Nørrebro med Jævnstrøm, men efter at der i 1907 (ved et Omformeranlæg) var paabegyndt en Elektricitetsforsyning med højspændt Vekselstrøm til Byens ydre Distrikter, blev der i Aarene 1908-13 opstillet 3 Stk. Vekselstrøms-Turbogeneratorer paa ialt c. 9000 kW dels til Forsyning af ovennævnte Distrikter, dels til Forsyning af Omformeranlæggene paa de ældre Værker. Til Værket hører Akkumulatorbatteri for Lysforsyningen paa c. 2200 Amp. i 3 Timer og et Batteri for Sporvejsforsyningen paa c. 1800 Amp. i 1 Time.

Bragesgade Understation, Nørrebrogade 212, er anlagt 1913-14 paa Sporvejsremisens Grundstykke, hvoraf er lejet c. 469 m². Understationens Anlæg kostede 191,000 Kr. og den er Omformerstation for saavel Lys- som Sporvejsforsyningen.

Stationen har et Lysakkumulatorbatteri paa c. 1500 Amp. i 1 Time og et Sporvejsakkumulatorbatteri paa c. 370 Amp. i 1 Time.

H. C. Ørsted Værket, Tømmergravsgade, er anlagt 1916-20 paa en c. 43,200 m² stor Grund paa Hj. af Tømmergravsgade og Vasbygade. Værket er beregnet til at være Københavns egentlige Produktionsværk, saaledes at de endnu eksisterende ældre Maskinanlæg i Gotersgade og Østre Elektricitetsværker kun benyttes under den største Vinterbelastning og som Reserve. Sektion I, der blev sat i Drift ¹⁸/₂ 1920, bestaar af 3 Damptrubiner paa henholdsvis 6/8000, 10,000 og 10/12,000 kW og er baseret paa at afgive Vekselstrøm med en Spænding paa 6000 Volt. Sektion II kom i Drift i Efteraaret 1926 og bestaar af 2 Damptrubiner hver paa 16/20,000 kW; ved denne Udvidelse af Værket gik man over til at producere

H. C. Ørsted Værket.

Vekselstrøm paa 30,000 Volt. Kølevandet til Kondensationsanlæggene tages fra Havnen; den samlede Længde af Til- og Afgangsledninger er 470 m. Værket har sit eget Kullosningsanlæg, bestaaende af en Lossekran ved Enghave Brygge og en Kabelbane til Værkets Kulplads. Paa Kulpladsen kan oplagres c. 20,000 Tons Kul. Til Værket er knyttet en Transformatorstation, hvor Spændingen sættes op til 50,000 Volt; herfra udgaar Kabel til Ørnegaard Transformatorstation, tilhørende Nordsjællands Elektricitets- og Sporvejs-Aktieselskab, og herved er der Forbindelse med de øvrige sjællandske Elektricitetsværker og ved Kabler under Øresund tillige med de store sydsvenske Anlæg. Bekostningen for det samlede Anlæg paa H. C. Ørsted Værket har indtil 1928 været 23,47 Mill. Kr.

Fælledvejens Understation, Ravnsborggade 13, er anlagt paa en 3920 m² stor Grund for c. 1,040,000 Kr. i Aarene 1919-21, den er udelukkende Omformerstation, og udelukkende for Lysforsyningen. Stationen har et Akkumulatorbatteri paa c. 2500 Amp. i 3 Timer.

Enghaveplads Understation, paa selve Enghaveplads ved Ny-Carlsbergvej, er anlagt 1924; Stationen er fuldstændig automatisk virkende. Udgifterne til dens Anlæg var 475,000 Kr.

Elektricitetsværkernes Kapitalværdi var i 1928 — med Fradrag af vedtægtsmæssige Afskrivninger — c. 49 Mill. Kr.

Byens samlede Forbrug af Elektricitet var i 1927-28 101,2 Mill. kw-Timer (1895: 0,89 Mill., 1910: 24,7 Mill., 1925: 80,8 Mill.). Af Produktionen gik c. 15,7 % til Sporvejsdrift, 37,6 % til Belysning, 35,9 % til Motorer o. lign., 2,5 % til offentlig Belysning, Resten til Værkernes Forbrug, Tab osv. Den største Belastning til Byens Forsyning faldt ^{19/12} 1927 og var paa 46,800 kW.

Varmecentralerne. Efterhaanden som Elektricitetsproduktionen blev koncentreret paa H. C. Ørsted Værket, og de oprindelige Elektricitetsværker blev Omformerstationer og Reserveværker, blev de derværende Dampkedelanlæg delvis disponible. Der blev da paa disse Værker og i Forbindelse med Vestre Elektricitetsværks eget Varmeværk etableret Varmecentraler, hvorfra der gennem underjordiske Rørledninger leveres Damp og varmt Opvarmingsvand til Forsyning af en Række Hospitaler, Stiftelser samt kommunale og private Bygninger med Centralvarme og varmt Brugsvand. Saaledes leveres der Varme fra Østre Varmecentral til Almindelig Hospital, Blegdamshospitalet og De Gamles By samt Idrætsparken og en Række private Bygninger, fra Gotersgade Varmecentral til Kommunehospitalet og et Antal Bygninger i den gamle By, og fra Vestre Varmecentral til Rudolph Berghs Hospital og forskellige Bygninger i Centralens Nærhed. Varmecentralernes Kapitalværdi pr. ¹/₄ 1929 andrager c. 1,500,000 Kr. — Den samlede Varmeleverance udgjorde for 1928 c. 60×10^6 Tons Calorier med en Tilslutning paa tilsammen maksimalt c. 30×10^6 Calorier pr. Time.

Kbhvns Belysningsvæsens Administrationsbygning, Vognmagerg. 8, er opf. 1912-13 for c. 1,300,000 Kr. efter Tegn. af Arkt. Rolf Schroeder og Hagen paa en 3500 m² stor Grund (bebygget Areal 2600 m²), mellem Vognmagergade, Lønporten, Gotersgade og Sjæleboderne, af røde, haandstrøgne Sten som et firfløjet Anlæg i 4 Etager foruden Kælder, Stue og Loftsetage (4. Etage er bygget som Mansardetage); desuden en Mellembygning ligeledes i 4 Etager. Bygningen ejes af Belysningsvæsenet og indeholder dettes Administrationskontorer, Lagerrum, mindre Værksteder o. a.; en Del af Bygningen er udlejet til Kontorer m. v. for Kbh.s Sporveje og andre Institutioner, bl. a. Tuberkulosestationen. (Om Bygn. se „Archit.“ ^{30/10} 1910).

Kbhvns Belysningsvæsens Administrationsbygning.

Frederiksberg Gasværk er anlagt af Det Danske Gaskompagni. Det første Gasværk var opført paa H. C. Ørstedsvvej og blev sat i Drift i September 1860. 1895 opførtes ved Finsensvej et nyt Gasværk (Grund 36,333 m²). Kompagniets Kontrakt med Frederiksberg Kommune, der udløb $\frac{1}{1}$ 1921, blev forlænget til $\frac{1}{7}$ s. Aar, til hvilken Tid Kommunen overtog Gasværket. I Aarene 1921-28 er Gasværket underkastet en gennemgribende Ombygning efter moderne Principer. De tidligere Ovne med Skraaretorter er saaledes nedrevet og erstattet med vertikale Kammerovne. Endvidere er indrettet et nyt Koksværk med tilhørende Silobygning for de sorterede Koks, opført en Gaspumpestation, der ved en Højtryksledning er forbundet med en automatisk Trykreguleringsstation i Madvigs Allé, samt indrettet et helt nyt Apparatanlæg.

$\frac{1}{4}$ 1928 udgjorde Hovedledningernes samlede Længde 112,3 km; samtidig var Tilslutningens Størrelse: 4885 Stk. Stikledninger, 33,324 Stk. Maalere og 880 Stk. Gadelygter. Den solgte Gasmængde udgjorde i 1927-28 12,276,000 m³ til Privatforbrug og 388,000 m³ til offentlig Gadebelysning.

Frederiksberg Elektricitetsværker er anlagt 1898-99 af „Frederiksberg Sporvejs- og Elektricitets Aktieselskab“ til Forsyning af Kommunen med Strøm til Belysning, Motor- samt Sporvejsdrift, og overtoges af Kommunen fra $\frac{1}{1}$ 1911. Den oprindelige Kraftstation, *Hortensiværket* (Grund 3019 m²), der er beliggende paa Hjørnet af Edisonsvej og Hortensivvej, opførtes 1898-99. Elektrisk Lys fra Værkerne tændtes 1. Gang $\frac{7}{10}$ 1899. Værket er gentagne Gange ombygget og anvendes siden Ombygningen 1928 udelukkende som Omformerstation. 1908 opførtes ved Finsensvej en ny Kraftstation, *Finsensværket* (Grund 11,820 m²), samt paa Skt. Knudsvej en Omformerstation, *Skt. Knudsværket* (Grund 632 m²). 1923-24 oprettedes den 3. Omformerstation *Nyelandsværket*, paa Forbrændingsanstaltens Grund ved Nylandsvej. Siden 1912 er opført eller installeret 41 Transformatorstationer, hvoraf 12 til Forsyning af Distrikterne beliggende vest for Fasanvej med lavspændt Vekselstrøm og Resten til private Højspændingsanlæg. $\frac{1}{4}$ 1928 fandtes foruden Forbindelsesledninger mellem Værkerne indbyrdes (13,9 km) 2 Forbindelsesledninger til københavnske Elektricitetsværker og 2 til Nordsjællands Elektricitetsværk (tilsammen 9,9 km) samt Fødeledninger (40,7 km) og Fordelingsledninger (96,0 km). Tilslutningens Størrelse var samtidig: 3926 Stk. Stikledninger, 35,093 Installationer for Lys, 1567 Installationer for Motorer, 29 Installationer for højspændt Strøm, 36,633 Maalere, 500,111 Glødelamper og Stikkontakter, 3125 Motorer og 1322 Stk. andre Installationsgenstande, 901 Lamper ved offentlig Gadebelysning, 48 Lamper ved privat Gadebelysning.

Den solgte Elektricitetsmængde udgjorde i 1927-28: til privat Belysning 6,108,000 kwt, til Gadebelysning 551,000 kwt, til Motorer for Lavspænding 2,295,000 kwt, til private Højspændingsanlæg 3,832,000 kwt og til Sporvejsdrift 2,536,000 kwt.

Saa vel Frederiksberg Elektricitetsværker som Gas- og Vandværker er underlagt Forvaltningen af de kommunale Værker, hvis Administrationskontorer er installeret paa Hortensiværket.

Kloakvæsenet. Vandafledningen i Kbh. skete tidligere udelukkende ved aabne Rendestene, der paa forskellige Steder havde Udløb til Havnen, Kanalerne eller Stadsgraven. Uden for Voldene i Forstæderne, hvor der kun var lidet bebygget, skete Afvandingen væsentlig ved aabne Grøfter. Dette Forhold havde i gamle Dage ikke særlig store Ulemper for Havnen, da Spildevandsmængden var for-

holdsvis lille, og da den stærke Strøm hurtig bortførte den, hvorimod Tilstanden i Gaderne var alt andet end god i hygiejnisk Henseende. Det var derfor naturligt, at Spørgsmaalet om underjordiske Kloakker kom paa Tale samtidig med, at man begyndte paa Udførelsen af Gas- og Vandanlæggene. Bygningen af disse underjordiske Kloakker begyndte i Slutn. af 1850'erne (før den Tid var der kun enkelte underjordiske Ledninger af Form som Stenkister, der væsentlig var beregnede paa Optagelse af Regnvand), og i Løbet af 30 Aar var saa godt som hele den bebyggede Del af Byen forsynet med saadanne Kloakker med forskellige Udløb jævnt fordelt paa Kyststrækningen fra den nuvæ. Godsbanegaards vestlige Grænse til Øresundshospitalet. Ogsaa Christianshavn blev forsynet med lignende Kloakker, væsentlig med Udløb til Christianshavns Kanal. Ved dette System, der danner Grundlaget for den senere indførte, nuvæ. Ordning, afvandedes hele Kbh. tillige med Frederiksberg Bydistrikt. Ved Anlægget af Kloakkerne blev der særlig tilstræbt to Ting: at de skulde kunne holde sig selv rene, hvilket opnaaedes ved at give dem dertil passende Profilformer og saa stærkt Fald, at Hastigheden af Spildevandsstrømmen forhindrer Smuds- og Sandaflejringer (enkelte Steder, hvor Forholdene gjorde et saadant Fald umuligt, maa Ledningerne skylles eller oprenses), og at de skulde være store nok til ogsaa at optage de største Regnfald. Nogle af Kloakkerne er senere bleven supplerede med Hjælpeledninger, der ved Overfald staar i Forbindelse med Hovedkloakkerne, saaledes at de ved stærke Regnskyl modtager det Vand, Kloakkerne ikke selv kan optage. Her nævnes nogle af de største Kloakker fra S. til N.: *Belvederekloakken* (opkaldt efter Ejendommen Belvedere, der før laa ved dens tidligere Udløb i Stranden), der afvander den yderste Del af Vesterbro, Frederiksberg og den Del af Valby, hvor de store Bryggerier ligger; *Hartmanns Kloakken* (opkaldt efter den tidligere „Hartmanns Plads“), der afvander Vesterbro mellem Skydebanen og Gasværket; *Slagtehusenes Kloak*, for Slagtehusene og Kvægtorvet; *Kvægtorvgades Kloak*, der er Hovedkloak for det største af alle Kloaksystemerne og fører c. $\frac{1}{4}$ af alt Byens Spildevand (en stor Del af Vesterbro og Frederiksberg samt største Delen af Nørrebro); i den indre By nævnes *Niels Juels Gades, Skt. Annæ Plads' og Toldbodvejs Kloakker*; af de nordl. udenbys er den største *Nordre Frihavnsgades Kloak*. Den største af Hjælpeledningerne er den, der begynder ved Aaboulevarden og gaar gennem Ørstedsvej, Alhambravej, Kingosgade, Enghavevej og Flensborggade; den er paa den sydligste Strækning under Statsbanernes Maskinværksteder $3 \times 4,8$ m i Tværmaal. Af andre Hjælpeledninger nævnes den, der gaar gennem Victoriagade og Kvægtorvet, den, der gaar gennem St.-Kongensgade og Fredericiagade ud til Havnen, og den, der gaar gennem Nordre Frihavnsgade.

Efterhaanden som Byen voksede, og Spildevandsmængden tiltog, blev imidlertid Ulempene større i Havnen, hvor Strømmen ikke var stærk nok til at bortføre Kloakvandet, inden det gik i Gæring, og endnu værre var Forholdene i de smalle Løb og Kanaler. Man maatte da være betænkt paa at fjerne Kloakvandet fra Havnen, saa meget mere som Indførelsen af Vandklosetter stod for Døren, og i Slutn. af 1880'erne begyndte man, under Ledelse af Stadsingeniør Ch. Ambt, at udarbejde et Projekt til Spildevandets Afskæring fra Havnen, og Anlægget af et System af dybtliggende, afskærende Ledninger langs Havnen og Kanalerne til at føre Spildevandet sammen til en Pumpestation, hvorfra det udpumpes paa dybt Vand i Sundet i tilstrækkelig stor Afstand fra Byen og Havnen (allerede i 1850'erne havde det været paa Tale at søge Spildevandet samlet og ført i en Tunnel under Havnen over til Christianshavn for at udpumpe det i Sundet fra en Station

ved Amagers Østkyst). Det blev bestemt at lægge Pumpestationen paa Amager; men da de afskærende Ledninger vilde komme til at ligge i en næsten uoverkommelig Dybde, hvis de med passende Fald skulde føres fra de fjerneste Kloakudløb til Pumpestationen, blev der tillige lagt en Hjelpepumpestation ved de to yderste Punkter mod Nord og Syd. De afskærende Ledninger krydser alle Kloakudløbene og modtager i hver Krydsning gennem et særligt Overfaldsbygværk en Del af Kloakkens Vand, nemlig i Tørvej alt dens Vand og i Regnvej som Regel en Vandmængde, der er dobbelt saa stor som den dagl. Maksimumsspildevandsmængde, medens den overskydende Regnmængde stadig føres til Havnen gennem de sædvanlige Kloakudløb, saa at disse altsaa fungerer som Hjelpeledninger. Det af de afskærende Ledninger optagne Kloakvand føres gennem to Dykkere under Havnen til *Pumpestationen ved Kløvermarksvej*, hvorfra det ved Trykledninger pumpes ud i Kongedybet noget Ø. for Prøvestenen, c. 1450 m fra Land og paa en Dybde af 10,7 m. Pumpestationen modtager Tilløb gennem en sydlig og en nordlig Hovedledning. Den første, der fører Vandet fra Byens sydl. og vestl. Del, begynder ved Slagtehusene, hvor den modtager Vandet fra Pumpestationen ved Ingerslevsgade (som optager Vandet gennem to afskærende Ledninger), og gaar gennem Kvægtorvet og Banegaardsterrænet til Kalvebod Brygge indtil Dykkerledningen under Havnen lige S. for Langebro, hvor den optager en fra N. kommende, afskærende Ledning, der begynder ved Gl. Bryghus. Den nordl. Hovedledning, der fører Vandet fra Byens centrale og nordl. Del, begynder ved Hj. af Amaliegade og Toldbodvej, hvor den modtager det oppumpede Vand fra Pumpestationen i Østbanegade, og gaar ad Ny-Toldbodg., Skt. Annæ Plads og Kvæsthusg. under Nyhavn til den anden Dykkerledning mellem Havnegade og Gl. Dok paa Christianshavn; i Havnegade optager den en afskærende Ledning, der kommer fra Frederiksholms Kanal og gaar gennem Nybrog., Ved Stranden og Holmens Kanal. Paa den anden Side Havnen føres Hovedledningen ad Baadsmandsstræde (hvor den optager flere afskærende Ledninger) under Christianshavs Voldgrav til Hovedpumpestationen. Pumpestationen i Østbanegade modtager Kloakvandet fra alle Udløb mellem Citadellet og Øresundshospitalet.

Desuden findes nogle smaa Hjelpepumpestationer, nemlig to paa Slotsholmen ved Holmens Bro og ved Frederiksholms Kanalbroen, en i Nyhavn ved Heibergsgade og to paa Islands Brygge.

Ved disse Anlæg er hele den indre Del af København og Frederiksberg afvandet, og der afledes til Udløbsledningerne i Kongedybet udfor Kløvermarksvej Kloakvand fra en Bebyggelse paa ialt c. 560,000 Indbyggere.

Omkring den ældre Bydel findes i Yderdistrikterne forskellige Kloaksystemer dels fuldt udførte og dels under Udførelse. I Sundbyerne afvandes den indre tæt bebyggede Bydel til Hovedkloakpumpestationen paa Kløvermarksvej. Den ydre Del afvandes distriktsvis til 4 selvstændige Pumpestationer, nemlig 3 i Sundbyøster henholdsvis beliggende ved Lergravsvejs Forlængelse, ved Italiensvej og ved Zibrandsvej, medens den fjerde Pumpestation, der endnu ikke er opført, tænkes bygget i Sundbyvester i Nærheden af Amager Fæled. Fra disse Pumpestationer føres det oppumpede Vand til et fælles Kloakværk beliggende ved Siden af Pumpestationen ved Italiensvej, hvorfra Vandet gennem en Udløbsledning udledes i Kongedybet i en Afstand af c. 500 m fra Kysten. Forinden Vandet udledes, opsamles det i et Bassin, der udtømmes automatisk, naar Bassinet er fuldt, idet man paa denne Maade sikrer sig mod, at Udløbsledningen tilstoppes.

For de nordlige Yderdistrikter findes to Kloaksystemer, nemlig Bryggervangens

Kloaksystem, der omfatter Kvarteret mellem Frihavnsbanen og Jagtvejen, og hvorfra Vandet ledes til Kloakværket ved Svanemøllebroen, og Nord derfor et meget stort Kloaksystem for Utterslev Moses og Lersøens Oplande, hvorfra Afløbsvandet samles i Kloakværket ved Scherfigsvej. Dette sidste System omfatter Lygtekvarteret og den østligste Del af Frederiksberg, Utterslev, store Dele af Brønshøj og Husum, Emdrup, Vangede, Søborg, Arealer af Hellerup, Svanemøllekvarteret m. m. Kloakværkerne ved Svanemøllebroen og ved Scherfigsvej har begge, ligesom Værket i Sundbyøster, Opsamlingsbassiner med automatisk Udtømning gennem Udløbsledninger, der er ført c. 700 m ud i Svanemøllebugten og udmunder paa $4\frac{1}{2}$ m Vanddybde. Bryggervangssystemet afvandes uden Pumpning, og det samme gælder i Hovedsagen Utterslev Mose-Lersødistriktet, dog findes her en mindre Pumpestation i Forbindelse med Værket ved Scherfigsvej for Arealerne omkring Strandvejen Nord for Rosbæksvej og endvidere en noget større Pumpestation ved Lygten, der oppumper Afløbsvandet fra Bebyggelsen i Lygtekvarteret og Bispeengen. Distriktets Hovedledninger følger Utterslev Mose og Lersøen og samles over Ingeniørregimentets Øvelsesplads til en Fællesledning, der gennem Rosbæksvej fører til Kloakværket ved Scherfigsvej.

Mod Vest findes 3 Kloaksystemer med Udløb i Kalvebodstrand. Da Kalvebodstrand kun har ringe Vanddybde og ringe Strøm, kan man ikke her udlede store Mængder urensset Kloakvand uden at forurene Stranden paa uheldig Maade, og der er derfor for disse tre Systemer etableret Rensningsanlæg (Emscherbrønde) for Kloakvandet, inden dette udledes. Det ved Rensningen indvundne Slam anvendes som Gødningsstof.

Det østligste af de tre Systemer omfatter Sydhavnsarealerne, Vestre Kirkegaard og omliggende Terræner. Da hele Kvarteret er lavtliggende, maa Kloakvandet pumpes. Pumpestation og Rensningsanlæg er beliggende ved Kysten ved Ejendommen Karens Mindes Østside. Fra Rensningsanlægget udledes Kloakvandet gennem en kort Udløbsledning i Stranden.

Gaasebæksrendens Kloaksystem omfatter Arealer af Vigerslev, Valby og Frederiksberg Landdistrikt. Systemets Hovedledning følger den tidligere nu delvis bortfaldne Bæk, Gaasebæksrenden, og leder Kloakvandet til Rensningsanlægget, der er beliggende paa Hjørnet af Trekronergade og Enghavevej. Fra Rensningsanlægget fører en lukket Ledning langs med den gamle Gaasebæksrende til Stranden, medens det aabne Løb fungerer som aaben Hjælpeledning for Kloakken.

Det vestligste Kloaksystem omfatter det naturlige Opland for Damhusaaen og Harrestrupaaen, og har som Følge deraf en meget betydelig Udstrækning, idet det begynder mod Nord i Mørkhøj og Islev. Der henhører under Oplandet Arealer af Vigerslev, Hvidovre, Rødovre, Vanløse, Frederiksberg, Husum, Brønshøj, Islev, Mørkhøj m. m. Afvandingen sker til en Hovedledning langs med Damhusaaen, der ved Banen deler sig i en nordlig Gren langs med Harrestrupaaen til Rødovre, Husum, Mørkhøj m. m. og en østligere Gren — den saakaldte Brønshøj-Vanløse Kloak — der dels gaar Øst om Damhussøen og dels følger Grøndalsaaen til Borups Allé og Lygtekvarteret. Ved Stranden etableres et Rensningsanlæg, hvorfra Vandet udledes i Stranden gennem en kort Udløbsledning. Der bygges Pumpestation for de lavtliggende Arealer ved Flåsekroen og muligvis ogsaa for Arealer i Rødovre og Islev. Kloaksystemet er for Tiden under Udførelse, dog er den ovennævnte Brønshøj-Vanløse Kloak allerede udført i Aarene fra 1902-05, idet Vandet herfra midlertidigt er udledet i Damhusaaen.

Kloaksystemerne i de ydre Distrikter er iøvrigt udformet efter samme Principper

som i den indre Bydel, idet dog Hjælpeledningerne af økonomiske Hensyn hyppigt er fremstillet som aabne Grøfter, ligesom eksisterende Bække og Aaløb saavidt muligt er anvendt som Hjælpeledninger.

Litt.: O. K. Nobel, Kbh.s nyere Kloakanlæg, udg. ved Kbh.s Kommunalbestyrelses Foranstaltning, Kbh. 1903.

De første underjordiske Kloakker paa *Frederiksberg* anlagdes 1865, Gl.-Kongevej, og 1868, Frederiksberg Allé, til hvilke Hovedledninger der efterhaanden lagdes Ledninger fra de tilgrænsende Villaveje; i 1870'erne erstattedes Vodrofs Aa fra Gl.-Kongevej til Ladegaardens Mark med en lukket Kloakledning, og senere kom der flere til, men for øvrigt har Frederiksberg som ovfr. nævnt til Dels Kloak-system fælles med Kbh. Efter Fuldendelsen af den store Hjælpeledning fra Nørrebro til Kalvebodstrand gennem Ørstedesvej osv. (se ovfr.) i 1891 anlagde Kommunen indtil 1899 overalt Ledninger i Bydistriktet, og med den 1899-1900 sammen med Kbh. anlagte Ledning gennem Ladegaardens Terræn og Vodrofsvej maa Kloaksystemet anses for fuldendt, hvad Bydistriktet angaar. Derefter er en tidssvarende Afvanding for Landdistriktet begyndt, hvilket ogsaa slutter sig til det kbhvske System; Hovedkloakledningen for den nordl. Del (N. for Frederikssundsbanen) er bleven udført 1902; den sydl. Del afvandes dels ad Harrestrup Aa (vestl. Del), dels ad Gaosebæksrenden (den østl. Del); Hovedledningen for den vestl. Del er udført i 1904 samtidig med de af Kbh. i Brønshøj m. fl. udførte Anlæg, og en Hovedledning for den østlige Del i 1909 ved Lægning af en Ledning i Dalgas Boulevard i Forbindelse med Overdækningen af Gaosebæksrenden. Med Forbindelse til denne Ledning er lagt Hovedledninger i Vejene Peter Bangsvej i 1911 og 12, i Finsensvej 1911 og 14 og i Roskildevej 1919 og 26, hvorefter Ledninger lægges i de tilstødende Sideveje som Bebyggelsen skrider frem. Den nordlige Del af Kommunen N. for Vandværkets Kanaler og Dæmninger er ved Lægning af en Ledning i 1925 afvandet sammen med Lersøens og Utterslev Moses Oplande til Øresund.

Medens Dagrenovationen fra Københavns Kommune mest udbringes til forskellige Lossepladser paa Amager og paa Sjællandssiden ved Kalvebod Strand, hvor den tjener til Opfyldning af lavtliggende Arealer og Landvinding, har man paa Frederiksberg maattet gaa over til at forbrænde Dagrenovationen. Frederiksberg Kommunes **Forbrændingsanstalt for Dagrenovation**, ved Nordre-Fasanvej paa en c. 31,660 m² stor Grund mellem Nyelands- og Fabriksvej, er aabnet i Sept. 1903. Den opførtes, da det ikke mere var muligt at skaffe passende Lossepladser i Kommunen, og dens Beliggenhed bestemtes ved, at den, foruden at skulle tilintetgøre Affaldet fra hele Kommunen, tillige skulde tjene til Opvarmnings- og Varmtvandsforsyningscentral for Hospitalet og Forsørgelsesanstalterne (se p. 527). Bygningerne (Arkt. Wenck) bestaar af Ovnbygningen med tilhørende Kedelhal, Knuse- og Sorterværket med tilh. Køleværk for de ved Forbrændingen tilbageblevne Slagger (opf. 1904) samt en Kontor- og Funktionærbygning. Renovationsvognene (Tilkørsel fra Fabriksvej) føres ad en brolagt Rampe op paa Aflæsningsloftet, hvor Affaldet aflæsses i Siloer af Smedejærn. Herfra føres det til Ovnene (Hughes & Stirling, London), der er anbragte i 3 Grupper, hver med 4 Celler. Cellerne — hver beregnet paa at brænde 12 Tons Affald i Døgnet — er ordnede to og to om Forbrændingskamret i Midten, hvor den fuldstændige Forbrænding foregaar. Gennem Forbrændingskamret føres Røgen videre ind under de bag Ov-

nene anbragte Rørkedler. Forbrændingen sker ved kunstig Træk fra 3 elektrisk drevne Blæsere, opstillede i et særligt Lokale. Den anvendte Luft opvarmes først ved Røgen, inden denne føres ind i Skorstenen, der er 60 m høj og 3 m indv. Diameter foroven. Naar Affaldet er gennembrændt, trækkes Slaggerne ud fra de under hver Celle anbragte Riste og føres ad Hængebane og Sporvej til Køleværket og videre til Knuseværket for der at knuses og sigtes (Materialet er især anvendeligt til Betonstøbning og Vejbygning). Den ved Forbrændingen vundne Varme benyttes som nævnt dels i Varmeanlæggene i Hospitalet og Forsørgelsesanstalterne, dels til Tilberedning af varmt Vand. Af Hensyn til Hospitalets Opvarmning findes tillige i Kedelhallen 3 Rørkedler med automatisk Fyring. I en særlig Afdeling, skilt fra Kedelhallen ved en Glasvæg, tilberedes det varme Vand; fra underjordiske Reservoarer pumpes det til Vandvarmeren, hvor det opvarmes til 80° C., og videre til Hospitalet og Forsørgelsesanstalterne, hvorfra Cirkulationsledninger fører det overkomplette Vand tilbage til Anstalten. Damp- og Varmtvandsledninger føres gennem en c. 1840 m lang Tunnel til de forskellige Bygninger. Gennem en c. 940 m lang Rørkanal føres endvidere Varmtvandsledninger til Poliklinikken og Folkebadeanstalten i Falkonerallé og til Kommuneskolerne paa Nylandsvej og Solbjærgvej. — Anlægskapitalen for Anstalten er 950,000 Kr. (heri dog ikke medtaget Tunnelerne med Ledninger); Grunden har kostet 195,000 Kr.

Vejvæsenet. Det samlede *Gadeareal* i Københavns Kommune var $\frac{31}{3}$ 1928 7,793,000 m², hvoraf de offentl. Veje udgjorde 5,190,000 m², de private 2,603,000 m². Af det offentl. Vejareal udgjorde Kørebane, Cyklesti, Ridesti, Fortove og Grøfteareal hhv. 2,964,000 m², 252,000 m², 51,000 m², 1,791,000 m² og 132,000 m². Af Kørebanearealet i offentlige Gader og Veje var 5% asfalteret, 55% brolagt, 5% asfaltbetonlagt og 35% makadamiseret; dette sidste Areal var dog for største Delen tillige overfladebehandlet med Tjære eller bituminøse Stoffer. Af Fortovene var 62% brolagte, flisebelagte eller asfalterede og 38% makadamiserede. De private Veje er for den aldeles overvejende Del makadamiserede.

Kørebanebefæstelsen i de offentlige Gader og Veje har til Aarhundredskiftet væsentlig bestaaet dels i almindelig Brolægning paa Sandfundament og dels i almindelig Makadamisering. I enkelte Hovedgader anvendtes dog engelsk Brolægning paa Skærvefundament eller Asfalt paa Betonfundament. Brostenene var rektangulært formede, c. 21 cm lange og c. 14 cm brede. Med Automobilernes Fremkomst i Begyndelsen af dette Aarhundrede er imidlertid sket en betydelig Forandring i Valget af Befæstelse, som nu gøres betydelig jævner og mere modstandsdygtig end tidligere. I Gader med betydelig Trafik anvendes nu ved Ny-anlæg eller Ombrolægning næsten altid et Fundament af Skærver eller Beton. Som Slidlag anvendes Asfalt (altid paa Beton) eller engelsk behugne Sten (samme Størrelse som ovenfor nævnt), Chaussésten (10 cm i Kvadrat) eller Asfaltbeton. Den gammeldags Brolægning paa Sandfundament bringes derimod næsten ikke mere i Anvendelse. I de mindre stærkt trafikerede Gader og Veje anvendes ofte Makadamisering, men næsten altid med Overfladebehandling, der giver en meget jævn Overflade.

Med Hensyn til *Gadebredder* i København er der en betydelig Forskel paa ældre og yngre Kvarterer, idet der paa dette Omraade igennem lange Tider er sket en betydelig Udvikling, dels af sanitære Hensyn og for at formindske Brandfare og dels af Trafikhensyn.

I den ældste Del af Byen, begrænset af V.-Voldgade, N.-Voldgade, Goters-

gade, Kongens Nytorv, Holmens Kanal, Børsgade og Havnen, er de fleste Gaders Brede mellem 10 og 20 Alen (6,28-12,55 m). Dog findes i en hel Del Tilfælde større Bredder op til 25 Alen (15,69 m), for en Del dog kun paa kortere Strækninger som Udvidelser, der forekommer ved de i denne Del af Byen som oftest krumme og meget uregelmæssige Gadelinier, hvorved Bredden i enkelte Tilfælde endog naar endnu højere op. Som særlig brede maa endelig nævnes Holmens Kanal og Slotsholmsgade, hvor der tidligere fandtes en Kanal i Midten af Gaden. Undtagelsesvis forekommer i to Gader de minimale Bredder hhv. 5 og 3,8 m. De øvrige meget smalle Gader, som tidligere fandtes, er i Tidens Løb bleven udvidet dels efter kgl. Forordninger, bl. a. efter Brandene 1795 og 1807, hvor en hel Del Gader udvidedes til nærmere angivne Bredder paa 12, 14 og 16 Alen (7,53, 8,79 og 10,04 m), og dels efter Bestemmelser i Bygningslovene af $\frac{17}{8}$ 1856 og $\frac{12}{4}$ 1889, idet den første gjorde det muligt for Kommunalbestyrelsen at forlange Byggelinien rykket tilbage, naar der ved Gader under 12 Alens (7,53 m) Brede opførtes nye Bygninger i Stedet for nedrevne eller afbrændte, og den sidste udvidede Bestemmelsen til at gælde alle Gader under 15 Alens (9,42 m) Brede; begge Love tillod desuden Ekspropriation af Grunde og Bygninger, der er til Hinder for en bedre Ordning af Stadens Veje.

Paa Christianshavn er de fleste Gader 15 til 25 Alen (9,42-15,69 m) brede (undtagelsesvis forekommer Bredder paa c. $9\frac{1}{2}$ Alen (c. 6 m)), og Gaderne er gennemgaaende retlinede.

I Kvarteret begrænset af Gotersgade, Ø.-Voldgade, St.-Kongensgade, Toldbodvej, Havnen og Nyhavn, der er betydelig yngre end Kvarteret S. for Gotersgade, forekommer kun undtagelsesvis mindre Bredder end 20 Alen (12,55 m); de fleste Hovedgader og de fleste Nybodergader er 25 Alen (15,69 m); dog er de fra Amalienborg Plads udgaaende Gader 33-34 Alen (c. 21 m).

Efter at Bebyggelsen mellem Søerne og Jagtvejslinien blev givet fri ved Lov af $\frac{6}{1}$ 1852 om Demarkationsliniens Indrykning til Søerne — medens Terrænet mellem Søerne og Voldene først blev givet fri til Bebyggelse ved Lov af $\frac{6}{7}$ 1867 — anlagdes efterhaanden store Dele af Vesterbro og Nørrebro og en Del Gader paa Østerbro med den i Bygningsloven af $\frac{17}{8}$ 1856 fastsatte Minimumsbredde for nye Gader af 20 Alen (12,55 m).

En Tendens til større Bredder gav sig Udslag ved Anlægget af Gammelholm med 25 og 30 Alen (15,69-18,83 m) brede Gader. Loven af $\frac{6}{7}$ 1867 (jfr. Lov af $\frac{21}{11}$ 1871, §§ 18, 19 og 86) fastsatte Minimumsbredden paa Fæstningsterrænet til 25 Alen (15,69 m), med hvilken Brede Sidegaderne i Kvarteret mellem Voldene og Søerne er anlagte, medens Hovedgaderne Farimagsgade og Ferderiksborggade her anlagdes i 40 Alens (25,11 m) Brede.

Ved Bygningsloven af $\frac{12}{4}$ 1889, der endnu er gældende, fastsattes Bredden for nye Gader til 30 Alen (18,83 m); dog kan Magistraten, saafremt særlige Omstændigheder taler derfor, tillade 25 Alens (15,69 m) Brede og indenfor den gamle Voldlinie 20 Alens (12,55 m) Brede. Derefter er de fleste Gader paa Østerbro, en Del Gader paa Nørrebro udenfor Jagtvejslinien og paa Vesterbro mellem S.-Boulevard og Ingerslevgade anlagt i 30 Alens (18,83 m) Brede (i enkelte Tilfælde dog kun 25 Alen (15,69 m)). Med samme Brede (hovedsagelig 30 Alen (18,83 m), i enkelte Tilfælde ogsaa 20 m) er desuden i den sidste Menneskealder anlagt navnlig følgende: Kvarteret mellem Ny-Carlsbergvej og S.-Boulevard, Islands Brygge paa opfyldt Terræn paa Amagersiden S. for Langebro, Kvarteret mellem Amagerbrogade og Amager Fælledvej, Industrikvarteret paa Christianshavns Fælled

S. for Amagerbanen, Grønningen og Kvarteret omkring Fensmarksgade paa den tidl. N.-Fæled.

Særlig brede Gader er Boulevarderne V.-Voldgade og N.-Voldgade (80 Alen — 50,22 m) og Ø.-Voldgade, Strandboulevarden, største Delen af Blegdamsvej (60 Alen — 37,66 m), Aaboulevarden (c. 55 Alen — c. 35 m), Jagtvejen fra Østerbrogade til Nørrebrogade (60-40 Alen — 37,66-25,11 m). Af de radiære Hovedfærdselslinier er Østerbrogade c. 37-89 Alen (c. 23,25-c. 56 m), Nørrebrogade c. 29,2-42 Alen (c. 18,3-c. 26,5 m) og Vesterbrogade c. 25¹/₄-80 Alen (c. 15,9-c. 50 m).

For de indlemmede Distrikter gjaldt før Indlemmelsen i ældre Tid Forordningen om Vevæsenet i Danmark af ¹⁸/₁₂ 1793, ændret og suppleret ²⁹/₉ 1841. I Henhold hertil skulde Sogneveje og andre Biveje være mindst 8 Alen brede (5,0 m). Ved Bygningsreglementerne af ²⁸/₂ 1877 for en Del af Sundbverne, af ¹⁴/₁₀ 1878 for største Delen af Valby Bys Jorder og af ²⁴/₂ og ⁹/₁₁ 1886 og ¹⁹/₁₂ 1890 for Brønshøj Sogn forhøjedes Bredderne for Anlæg af nye Gader og Veje til hhv. 16 Alen, 16 Alen og 20 Alen (10,04, 10,04 og 12,55 m). Noget før Indlemmelsen i 1901 og 1902 indførtes de endnu gældende Bygningsreglementer af ²²/₂ 1899 med Tillæg af ³⁰/₉ 1899, ²¹/₁₂ 1901 og (efter Indlemmelsen) ²⁸/₂ 1902 for Sundby og Nathanaels Sogne, af ¹⁹/₈ 1895 med Tillæg af ⁶/₉ 1899 for Valby Distriktet og af ³/₁₂ 1898 med Tillæg af ²⁰/₁₂ 1900 for Brønshøj Sogn. I Henhold til disse Reglementer skal nye Gader og Veje være 30 Alen brede (18,83 m) mellem Byggelinierne; men selve Vejen kan tillades anlagt i kun 20 Alens (12,55 m) Bredde. Endvidere skal ved ethvert Byggeforetagende ved eksisterende Veje af mindre Bredde end 20 Alen (12,55 m) Bygningen holdes mindst 10 Alen (6,28 m) fra Vejens Midtlinie og mindst 15 Alen (9,42 m) fra denne, hvis Vejen er en Hovedfærdselslinie.

Resultatet af foran anførte Bestemmelser er, at der ved de siden Indlemmelsen anlagte Gader og Veje gennemgaaende er 30 Alen (18,83 m) mellem Huslinierne; men selve Vejene er, hvor det drejer sig om Sideveje, ofte kun anlagt 20 Alen (12,55 m) brede og med Justitsministeriets Dispensation ofte kun 10 m brede. Ved de før Indlemmelsen eksisterende Sideveje er nye Bygninger som Regel holdt 10 Alen (6,28 m) fra Vejens Midtlinie, og saaledes er fremkommen en Del 20 Alen (12,55 m) brede Gader; i enkelte Tilfælde er Bredden dog efter Forhandling med Grundejerne sat til 25 Alen (15,69 m). Desuden findes fra ældre Tid en Del Gader af mindre Bredde, og endelig findes i Sundbyerne endnu nogle meget smalle Gyder helt ned til c. 6 Alens (c. 3,8 m) Bredde. Hovedfærdselslinierne Amagerbrogade, Frederikssundsvej og Frederiksborgvej er for en Del udvidet til 25,1 m, og Lyngbyvej vil nu paa den ydre Strækning blive udvidet til 42 m.

Københavns Torvevæsen. Ifl. Politivedtægt af ¹/₈ 1913 bestemmer Kommunalbestyrelsen, hvilke af Byens Torve, der maa benyttes til Torvehandel, og hvilke offtl. Pladser, det skal være Landbeboerne tilladt at benytte til Holdeplads for deres Vogne for at fodre Hestene. Administrationen af de til fornævnte Øjemed anvendte Torve, Pladser og overdækkede Torvehaller er henlagt under et fra ¹/₄ 1926 oprettet Direktorat. Der findes f. T. følgende Torve:

Københavns Kvægtorv med tilhørende offtl. Slagtehus ved Halmtorvet og Godsbanegaarden. Byens tidl. Markedsplads for Kreaturer, „Trommesalen“ (saaledes kaldet, fordi Markederne i sin Tid aabnedes ved Trommeslag), laa, hvor Gl.-Kongevej (eller egentlig V.-Farimagsvej) udmundede i Vesterbro, og var fra først af anlagt i 1671 af en Privatmand, Hofslagter Niels Olufsen, sammen med

en Accisebod. Men da Forholdene paa denne Markedsplads til sidst var utaalelige, vedtog Kommunalbestyrelsen 1878 Anlægget af Kvægtorvet paa de tidl. militære Skydebaners Grund ved Ejendommen „Enighedsværn“, som Kommunen havde købt i 1870, og paa et Terræn, der indvandedes ved Opfyldning af Kalvebodstrand; allerede ^{28/11} 1879 aabnedes Torvet, der dog først $\frac{1}{2}$ 1880 kom i fuld Drift. Af det indtagne Areal, c. 3,9 ha, blev dog kun Halvdelen straks bebygget, medens Resten forbeholdtes til Udvidelse. Planen til Anlægget og Tegning til Bygningerne skyldes Arkt. Hans J. Holm. Ud til Halmtorvet er der paa hver Side af Hovedindgangen opført en Bygning (19 \times 11 m) af gule Sten i Kælder og 2 Stokv., hvoraf den ene er indrettet til Administration, den anden til Restauration og Gæstgivergaard. Pladsen V. for Administrationsbygningen er indrettet til Hesttorv. Det egentlige Kvægtorv, der strakte sig mod SØ. ned til Gasværkshavnen, var delt ved en bred Hovedgade, paa hvis Sider der var opført Haller til Kostalde

Kvægtorvet.

og Faarefolde samt Salgspladser m. m. Udgifterne ved Anlæg og Bygninger beløb sig indtil $\frac{1}{7}$ 1880 til 606,508 Kr. I 1880 førtes en Gren af Havnebanen ind paa Torvet. Ved Anlægget var det tillige bestemt, at der i Forbindelse med Torvet skulde opføres Slagtehus; $\frac{1}{10}$ 1883 aabnedes de 3 første SV. for Torvet nærmest Gasværket. Da det kort efter ved Sundhedsvedtægten bestemtes, at der fra $\frac{1}{1}$ 1888 skulde indføres Slagtevang i København, hvorved Forhandling af Kød stilledes under oiftl. Kontrol, maatte man skride til en første Udvidelse af Slagtehusene, hvilken allerede 1885 var fuldendt. Hovedindgangen til Slagtehusene er ligesom ved Kvægtorvet fra Halmtorvet, medens der i den modsatte Ende er Forbindelse med Kvægtorvet til Indførsel af Kreaturer. Senere er Anlægget blevet udvidet flere Gange, saaledes 1888, 1891 og navnlig 1900-01, da den store Salgshal for Øksne opførtes (aabnet ^{28/11} 1901) lige midt for Torvets Indgang efter Tegn. af L. P. Fenger for c. 340,981 Kr. Det er en lukket Hal, der har et Areal af 5452,2 m², 71 m lang og 76 m bred; selve Salgshallen og Opstaldningsrummet er 67 \times 75 m, medens der i Hallens sydl. Ende er en Række Kontorlokaler i 2 Stokv. (se „Den tekn. Forenings Tidsskr.“ 1902-03, 27. Aarg., og „Architekten“ ^{8/8} 1902). Den mellem Torvet og Slagtehusene opførte Staldrække benyttes nu til Opstaldning for Slagtehusene, medens den anden Staldrække ved Torvets østl. Yderside er bevaret som Stalde for Torvet. Paa begge Sider af Midtergaden i Slagtehusene findes de for Slagtningen nødvendige Bygninger, som Kølehus med tilhørende

Maskinhus, Skoldehus, Faare- og Kalvestald samt 2 Fabrikker for Tilberedning af Blod og Tarme. Terrænet S. for Torvet og Slagtehusene er bestemt til Udvidelse af disse. Paa det trekantede Terræn Ø. for Torvet ved Reventlowsgades Forlængelse ligger Kvægtorvets egen Banegaard med Kvægrampe. Hele det af Torv og Slagtehusene indtagne Terræn er 84,690 m² (henved 8,5 ha). Anlægskapitalen var ved Udgangen af 1927-28 4,491,411 Kr. Torvet afgiver nu Plads for 14-1600 Øksne i Øksnehallen og c. 300 Øksne i Staldene, 14-1600 Kalve i Kalvehallen, 6-8000 Faar i Faarehallen og c. 250 Svin i Svinehallen (i 1880 var der Plads til c. 650 Øksne, 450 Kalve, 4000 Faar, 450 Svin samt Salgsplads for 1100 Øksne). I Finansaaret 1927-28 var der paa Stade 46,861 Øksne, 30,225 Kalve, 12,445 Lam, 13,459 Svin og 4772 Heste. I de offtl. Slagtehusene slagtedes der i samme Tidsrum

Slagtehusene.

25,911 Øksne, 30,044 Kalve, 24,780 Lam, 12,351 Svin og 2568 Heste repræsenterende en samlet Vægt af 7,949,295 kg, hvoraf kasseredes 100,022 kg.

C. 2 km fra Slagtehusene er der af Kommunen paa Vester-Fælled i 1890 opført en Destruktionsanstalt (Anlægskapital ved Udgangen af 1927-28 183,933 Kr.) til Destruktion af det Kød, der er kasseret af Kødkontrollen og af Sundhedspolitiet, samt af Kadavere af selvdøde Dyr fra Landbohøjskolen. Anstalten, som udvidedes betydeligt i 1899, og som bl. a. bestaar af en 19,5 m lang Fabrikbygning, har ialt kostet 115,188 Kr. Til Anstalten er der i 1927-28 henført fra Slagtehusene og Flæskhallen 488,330 kg, fra Sundhedspolitiet 310 kg, fra Landbohøjskolen 178,190 kg, selvdøde Dyr 128,110 kg samt 209,870 kg Fiskeaffald.

I Aaret 1908 besluttedes det at indrette en **Salgshal for Kød, Flæsk m. m.** (Flæskhallen). I Løbet af 1908-10 opførtes da paa Pladsen mellem Godsbanegaardens Façade, Kalvebod Brygge og den Plads, hvor Politigaarden nu er beliggende, Københavns Flæskahal, efter Tegn. af Stadsark. Wright (se „Architekten“ ^{3/7} 1910). Bygningen indtog oprindl. et Areal af 6557 m², delt i 3 Afdelinger: Administrationsbygningen, Salgshallen og Kølehuset. Salgshallen, 78,99 m lang, 55,56 m bred (se „Ingeniøren“ 1910 Nr. 43), aabnedes ^{15/4} 1910 og var oprindl. tænkt som Salgsplads for Kød, slagtet i Kbh.s offtl. Slagtehusene, og for Kød og

Flæsk indsendt til Byen og kontrolleret af Kødkontrollen til Forhandling paa Ny-torv. Samtidig indførtes Trikinontrol. Ved Lov af 13/6 1911 blev der midlertidig tilladt fri Indførsel til enhver By af Kød, slagtet paa andre statskontrollerede Slagterier, og herved steg Indførslen saa stærkt, at de to Kølerum blev utilstrækkelige. Paa Grund af Krigen blev der dog først i 1921 udvidet med et nyt Kølerum, men da dette ikke forslog, byggedes i 1926 et fjerde Kølerum, samtidig med at en Fjerkræhal tilbyggedes. Denne indtager et Areal af c. 1400 m², hvoraf 800 m² er Salgshal, 550 m² Butikker og 70 m² Kølerum, og den blev taget i Brug 4/6 1927, idet Handelen med saavel levende som slagtet Fjerkræ og Æg overførtes hertil fra Gammel Torv. Det samlede Anlæg er ultimo Finansaaret 1927-28 bogført med 2,955,248 Kr. I samme Finansaar er tilført Flæskhallen henholdsvis fra Københavns offtl. Slagtehus og fra Provinsen: 11,887 og 43,638 Øksne, 7341

Flæskhallen.

og 137,718 Kalve, 12,255 og 61,568 Faar, 8487 og 364,140 Svin, 802 og 3430 Heste, hvoraf det fra Provinsen indførte Kød repræsenterer en Vægt af 40,864,713 kg, og heraf kasseredes 67,819 kg. For Fjerkræet, der sælges fra udlejede Stadelpladser, kan kun opgives et tildels skønnet Tal af c. 700,000 Stk. — De her nævnte Afdelinger er samlet i en Institution: „Torve- og Slagtehallerne“, underlagt en Torveinspektør.

Grøntorvet ved Vendersgade. Dette Torvs Oprindelse kan føres saa langt tilbage som til 1516, da Chr. II indkaldte de hollandske Havebrugere, Amagerens Forfædre. Den første Plads, der blev dem anvist til Forhandling af deres Havesager, skal have været et Sted i Nærheden af Vandkunsten; senere blev det flyttet til Pladsen mellem Vimmelskaftet og Østergade, som derefter faar Navnet „Amagertorv“. I 1795 brændte hele den Karré af Huse, der laa, hvor nu Højbroplads er anlagt; Bygningerne blev ikke opført igen, og da Pladsforholdene paa Amagertorv efterhaanden blev mindre gode og til Hinder for Færdselen gennem Byen, blev Torvet kort efter flyttet til Højbroplads. Her forbliver Torvet i en meget lang Aarrække, men søges nu ikke længere af Amagere alene, ogsaa Gartnere fra Sjællandssiden finder Vej til det. Da Pladsmangelen i Tidens Løb gjorde sig gældende, flyttede Amagerne hen til Pladsen mellem Børsen og Ministerialbygningen;

de øvrige Gartnere blev paa Højbroplads. Omkr. 1868 flyttedes Grønttorvet til Christianshavns Torv, hvor Forholdene var betydeligt bedre. Havebruget var imidlertid nu i saa hurtig Udvikling, at ogsaa denne Plads meget hurtig blev for lille. Kommunalbestyrelsen besluttede derfor at lade Torvet flytte til den forholdsvis store Plads mellem Vendersgade og Ahlefeldtsgade. Dette skete $\frac{26}{4}$ 1889. Befolkningens Forbrug af Frugt og Grøntsager var i stærk Stigning; ogsaa Blomsterne fandt mere og mere Anvendelse i alle Samfundsklasser. Produktionen fulgte det stigende Forbrug, og det varede da heller ikke længe, før Forholdene her blev vanskelige. Kommunalbestyrelsen besluttede da at udvide Torvet med det mellem Vendersgade og Frederiksborggade liggende Anlæg, det saakaldte Hundetorv. Denne Udvidelse af Torvet toges i Brug 1913. Hele Pladsen blev ved Afmærkning i Stenbroen inddelt i Stader af 14 og 2 m²'s Størrelse, som bortlejes til Producenterne for en aarlig Afgift af f. T. henholdsvis 144 Kr. og 24 Kr. pr. Stade. Et Billede af Grønttorvet findes p. 215. Tilsynet og Ordningen — den daglige Ledelse — havde hidtil været underlagt Politiet. Samtidig med Torvets Udvidelse fastsattes $\frac{30}{6}$ 1913 af Kommunalbestyrelsen en ny Torveorden for Grønttorvet, og til Overholdelse af denne ansattes en Torveinspektør.

Man har kun et meget ufuldkomment Kendskab til Arten af de Produkter, der har været tilført Grønttorvet i dets første Tid, men Sandsynligheden taler for, at det næppe har været andet eller mere end lidt Kaal i forskellige Arter, Porrer, Selleri, Pastinakker, Gulerødder og lidt Ærter; senere ogsaa lidt Træ- og Buskfrugt, nærmest Æbler og Hindbær. Først da Grønttorvet 1889 blev flyttet til sin nuværende Plads, har man foretaget en meget omhyggelig daglig Optælling af de tilførte Produkter og disses Priser samt Antallet af Købere og Sælgere. I 1890 var saaledes Værdien af de tilførte Produkter ialt 2,264,966 Kr., Antallet af Sælgere 90,088 og af Købere 60,555; i 1927 var de tilsvarende Tal henholdsvis 26,177,414 Kr., 235,915 og 186,130. Af disse Tal vil man tydeligt kunne danne sig et Billede af den ganske enorme Stigning paa alle herhen hørende Omraader. Og allerede nu, kun 16 Aar efter den sidste Udvidelse, er man stærkt optaget af Overvejelser for at skaffe mere Plads.

Torvet paa Højbroplads. Da Amagerne i sin Tid flyttede fra Højbroplads til Pladsen ved Børsen blev som nævnt de egentlige Gartnere tilbage, men da Amagerne derefter i 1868 flyttede til Christianshavns Torv, flyttede Køkkengartnerne med derud, og kun Blomstergartnerne fortsætter fremdeles Handelen paa Højbroplads. Dette maa dog forstaas saaledes, at en Del af Amagerne og Køkkengartnerne, naar de ikke havde udsolgt paa Christianshavns Torv, naar Handelen her sluttede Kl. 9, da fortsatte Handelen paa Højbroplads, hvor det var tilladt at handle til Kl. 3. Selv efter at Torvet ved Vendersgade i 1889 var taget i Brug, søges Torvet paa Højbroplads dog stadig af en Del Producenter, men fra omkring 1900 finder man ikke mere Producenter paa Højbroplads, som efterhaanden ganske domineres af Handelsfolk for Videresalg af Varer indkøbt paa Torvet ved Vendersgade.

Handelen paa Højbroplads sluttede tidligere Kl. 3, men ved Raadstueplakat af $\frac{1}{3}$ 1924 forlængedes Torvetiden, og det er nu tilladt at handle fra Kl. 8 Morgen til Kl. 6 Aften. Samtidig indførtes Stadaefgift, 5 Kr. pr. Maaned.

Fisketorvet ved Gammel Strand. Københavns Fisketorv, der er beliggende ved Gammel Strand, blev ifølge Borgerrepræsentationsbeslutning af $\frac{25}{3}$ 1926 overtaget af Kommunen $\frac{1}{4}$ 1926 fra Københavns Havnevesen, hvorunder Fisketorvet hidtil havde sorteret. Torvet er delt i Stader i Vandet langs Kanalen

og Stader paa Land. Vandstaderne, der giver Plads for en Damjolle og et Hyttefad, indehaves af Grossisterne, medens Staderne paa Land er delt mellem Kommissionærer og Detailhandel (Fiskekonerne). De Fiskerbaade, der løber direkte ind til Torvet ved en Anløbsbro i Kanalen, har ogsaa Salgsstader paa Land.

Halmtorvet. Ved Raadstueplakat af ¹⁹/₁₂ 1887 henflyttedes med Aarets Udgang „Forhandlingen med Hø, Halm og anden Slags Fourage“ fra „Halmtorvet“s Aarhunderde gamle Salgssted, oprindeligt umiddelbart inden for den gamle Vesterport ved Frederiksberggades Udmunding i nuvæ. Raadhusplads, til davær. „Plads i Ny-Stormgade ud for Kvægtorvet“. Pladsen benævnes nu Halmtorvet for Stykket mellem Colbjørnsensgade og Gasværksvej. Ved nævnte Plakat blev samtidig Salgsdagene indskrænket til 2 Dage ugentlig: Onsdag og Lørdag. Paa Torvet findes Vejerbod. Tilførslerne, for hvilke Kvægtorvet og Slagtehusene gennem Aarene har været en af de største Aftagere, er med det aftagende Hestehold successive blevet mindre, og har i Aaret 1928 andraget 2392 Læs Hø og 2178 Læs Halm.

Brandvæsenet i København er ifl. Lov af ¹⁵/₆ 1868 henlagt under Kommunens Bestyrelse fra ¹/₆ 1870*); det første af Kommunalbestyrelsen vedtagne Regulativ stadfæstedes af Justitsministeriet ²¹/₆ 1870, det nyeste Regulativ er af ²/₆ 1923, stadfæstet af Justitsministeriet ¹⁸/₁₀ s. A. Loven gælder for det gamle København med indlemmede Distrikter (Sundbyerne, Valby og Brønshøj, hvor Virksomheden begyndte henholdsvis 1904, 1905 og 1907), men gælder ikke for Nyholm.

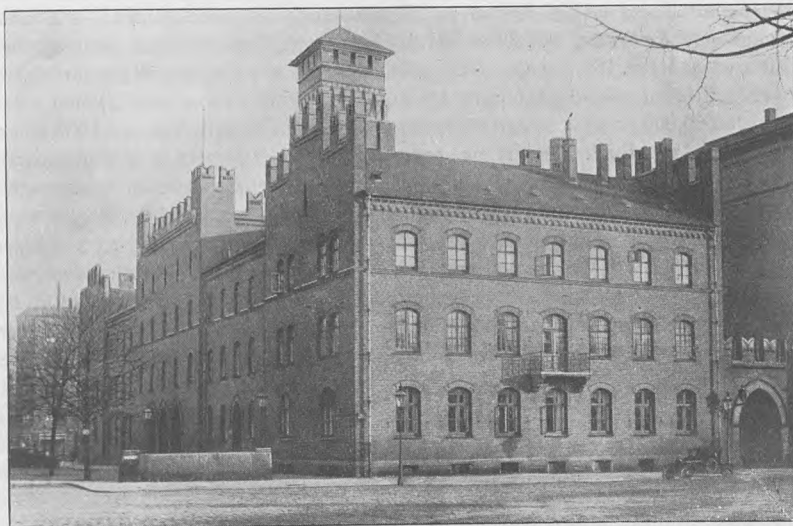
Ved Brandvæsenet er der ansat en Brandchef som højstkommanderende, og Personalet består iøvrigt af: 1 Vicebrandchef, 7 Brandinspektører, 1 Bogholder og Regnskabsfører, 1 Læge, 1 Dyr læge, 1 Overassistent, 2 tekniske Assisterter, 3 Kontorassistenter, 3 Kontorister, 1 Værkmester, 1 Sprøjtemester, 1 Depotmester, 1 Telegrafmester, 4 Maskinmestre, 6 Overtelegrafister, 1 Staldmester, 44 Sprøjteførere, 10 Maskinpassere, 44 Reservesprøjteførere, 12 Forkuske, 19 Overchauffører, 13 Telegraf- og Depotarbejdere, 178 Brandmænd og Hornblæsere samt 39 Kuske og Chauffører, der alle er fast lønnede; desuden er der ved Brandvagten i Valby 8 lejede Brandmænd og 1 Kusk.

Der findes for Tiden 8 Brandstationer, der indbyrdes er forbundne med Telegraf- og Telefonledninger, og som Dag og Nat er besat med Mandskab, nemlig Hovedbrandstationen i Vester-Voldgade, Brandstationen i Adelgade, Brandstationen paa Frederikssundsvej, Brandstationen paa Fælledvej, Brandstationen paa Kløvermarksvej, Brandstationen i Østbanegade, Brandvagten i Absalonsgade og Brandvagten i Skolegade i Valby; sidstnævnte 2 Brandvagter vil i nær Fremtid (antagelig inden Udgangen af 1929) blive nedlagt samtidig med, at en ny under Opførelse værende Brandstation paa Enghavevej tages i Brug. Samtidig kan forventes en mindre Forøgelse af det fastlønnede Mandskab, medens det lejede Mandskab ved Valby-Vagten bortfalder. Til Stationerne er knyttet 133 offentlige og 116 private Brandallarmer.

*) Indtil 1870 var Byens Brandkorps væsentlig borgerligt, idet Personalet næsten udelukkende tilvebragtes ved Udskrivning blandt Borgerne, og kun Officererne og en Del af Mandskabet var lønnede, dog kun saaledes at Beskæftigelsen maatte betragtes som Bierhverv. Overledelsen af Brandvæsenet var i Hænderne paa en kgl. Brandkommission bestaaende af en af Kongen udnævnt Stabsofficer som Formand, der tillige havde den øverste Kommando ved hver Iidebrand, Politimesteren, Brandmajoren, et Medlem af Magistraten og en af Byens 32 Mænd. Byen var inddelt i 7 Distrikter (deraf 1 for Broerne) for Sikkerhedstjenestens Skyld. Ved Loven af 1868 var der foruden den fastlønnede Styrke indrettet et Reservekorps, der udskreves af den borgerlige Indrulleringskommission (80 Sprøjteførere og 320 Brandfolk); Reservekorpsset ophævedes 1903. — Den første „Ild- og Brandordning“ udstedtes af Byens Magistrat ¹/₄ 1643; 1687 udkom en midlertidig Brandordning, efterfulgt af „den nye Brandordning“ ²³/₇ 1689; senere udstedtes nye, saaledes ⁹/₆ 1749, ²³/₇ 1799 og ¹/₁₁ 1805.

Foruden Slukning af opstaaet Ildebrand har Brandvæsenet fra Aaret 1898 besørget Transport af Tilskadekomne med de „Foreningen for Lægevagtstationer“ — senere „Det røde Kors“ — tilhørende paa Brandstationerne installerede Ambulancevogne, idet Brandvæsenet har stillet Mandskab og Heste til Raadighed. Denne Virksomhed er fra 1922 helt overgaaet til Brandvæsenet og foregaar herefter ved Brandvæsenets egne Ambulanceautomobiler.

Materiellet bestaar af: 32 Automobiler, nemlig: 1 Drejestige, 1 Afprotstige, 8 Motorsprøjter, 8 Motortendere, 4 Personvogne, 2 Lastvogne og 8 Ambulancevogne, samt af følgende hestetrukne Køretøjer: 7 mekaniske Redningsstiger, 4 Dampsprøjter, 3 Tendere, 5 Stationsprøjter, 1 Slangetender og 6 Færdselsvogne, hvor-

Hovedbrandstationen.

til haves 18 Heste. Det kan forventes, at Automobiliseringen i nær Fremtid (antagelig inden Udgangen af 1929) fuldstændig gennemføres, idet der er bevilget Midler til Anskaffelse af nye Automobilstiger m. m., hvorefter der af de hestetrukne Køretøjer kun vil blive bibeholdt 3 Dampsprøjter, der indrettes til at fremføres som Paahængsvogne af Motortenderne, samt 5 Stationsprøjter, der stationeres paa Militærets Kaserne som Reserve.

Udgifterne til Brandvæsenet udgjorde i 1927-28 2,517,898 Kr. eller 4,23 Kr. pr. Indbygger.

Hovedbrandstationen (se Grundplan p. 386), mellem Vester-Voldgade og Vestre-Boulevard med Façade til „Bag Raadhuset“ lige overfor Raadhusets Bagfaçade, er opf. 1889-93 paa en 1160 m² stor Grund for 355,462 Kr. (1928 Ejendomsskyld 1,273,000 Kr.) paa Granitsokkel af røde Mursten i ital. Gotik efter Tegn. af Arkt. L. P. Fenger. Den bestaar af en Hovedbygning med en 70 m lang Façade, deri indbefattet de to takkede Gavle af Sidefløjene langs Vester-Voldgade og Boulevarden. Hovedfløjen har 3 Etager, Sidefløjene tillige Kælder. Midt paa Hovedfløjen ind mod Gaarden er indbygget et 32 m højt Taarn. Desuden er der en Bagbygning med 2 Etager. I Hovedbygningen findes Vagtlokaler, Udrykningsremise, Kontorer samt

Bolig for Brandchefen og nogle andre Embedsmænd og Underbefalingsmænd; i Loftsetagen findes Inventariedepot og Brandvæsenets Modelsamling; Taarnet tjener til Tørring af Slinger og til Øvelser. I Bagbygningen findes Remise, Slangedepot og Værksteder samt en Gymnastiksal.

Brandstationen i Adelgade Nr. 115 indrettedes i 1890 i en af Kommunen for 100,000 Kr. erhvervet Ejendom; Omdannelsen kostede 23,311 Kr.; den består af en Forbygning i 5 Etager og en Bagbygning i 2 Etager (1928 Ejendomsskyld 120,000 Kr.). — *Brandstationen paa Frederikssundsvej* opførtes 1906-07 (Stadsark. H. Wright, se „Archit.“ ^{28/5} 1910) for 119,000 Kr. og toges i Brug ^{1/7} 1907 (1928 Ejendomsskyld 135,000 Kr.). Den består af en Midterfløj, hvori findes Remise og Stalde, 2 Sidefløje med Vagtlokaler og en Brandinspektørbolig. I Tagetagen over Remisen indrettedes i 1926 Kontor og Værksteder for Brandtelegrafan. — *Brandstationen paa Fælledvej Nr. 22* er opf. 1883-84 (Arkt. Hans I. Holm) sammen med Politistationen for c. 166,700 Kr.; 1892 udvidedes den med en ny Bygn. for 29,800 Kr. (1928 Ejendomsskyld tilsammen for Brand- og Politistation, samt Skolen i Skt. Hansgade 500,000 Kr.). — *Brandstationen paa Kløvermarksvej* er opf. 1903-04 for 70,871 Kr. (Arkt. L. P. Fenger) og toges i Brug ^{19/4} 1904 (1928 Ejendomsskyld 240,000 Kr.), samtidig nedlagdes en Brandvagt i Langebrogade som saadan, men Bygningen benyttes fremdeles som Depothus. Stationen består af 2 1-Etages Bygninger af udmuret Bindingsværk, den ene Bygning indeholder Remise og Stald, den anden Vagtlokaler for Mandskabet m. m.; i Modsætning til de andre Brandstationer er der ingen Bolig for en Brandinspektør. — *Brandstationen i Østbanegade*, Hj. af Næstvedgade ved Kloakpumpestationen, er opf. 1900-01 (Arkt. L. P. Fenger) for 189,339 Kr. (1928 Ejendomsskyld 300,000 Kr.); den er af røde Mursten og består af en rektangulær Hovedbygning i 3 Etager med Façade ud mod Hjørnet; i Stueetagen er Remise og Stalde, paa 1. Sal Vagtlokaler og paa 2. Sal Bolig for en Brandinspektør. — *Den nye Brandstation paa Enghavevej* opføres af Stadsarkitekt. P. Holsøe; der er til Opførelsen, der paabegyndtes 1928, bevilget 570,000 Kr.

Brandvæsenet paa Frederiksberg blev først ordnet ved Vedtægt af ^{24/1} 1867 og Reglement af ^{1/2} 1877. Reglement og Vedtægt er senest ændret henholdsvis ^{27/2} 1918 og ^{9/6} 1923. Brandvæsenets Administration henhører under Kommunens tekniske Forvaltning og ledes af en Brandchef. Tjenesten udføres af et Brandkorps, der foruden Brandchefen består af 4 Brandfuldmægtige og et Vagtmandskab bestaaende af 2 Maskinmestre, 10 Sprøjteførere, 1 Telegrafreparatør, 10 Reservesprøjteførere, 6 Overchauffører og 64 Brandmænd og Chauffører. Materiellet består f. T. af: 3 automobile Sygevoogne, 2 Motorsprøjter, 1 elektrisk Taarnstige, 1 automobil Taarnstige, 1 automobil Tendersprøjte, 1 automobil Stigesprøjte og 1 Officersvogn, foruden de nødvendige Slinger, Tilbehør og Rekvisitter. Brandstationen er Howitzvej 6. Af Brandalarmer findes 28 offentlige og 17 private.

Redningskorpset for København og Frederiksberg (A/S), Tietgensgade, er opr. ^{8/10} 1906 af Sophus Falck. Dets Formaal er at forebygge og begrænse Udbredelsen af Ulykker og Ødelæggelse; det yder Assistance ved Redning og Beskyttelse af Værdier i Tilfælde af Brand og Oversvømmelse, ved Redning af forulykkede Dyr, ved Ambulancetjeneste og Sygetransport. Korpset havde Lokaler i Ny-Kongensgade, indtil det Okt. 1916 fik sin nuvæ. Bygning (af Bindingsværk), som udvidedes i 1928. Foruden en Filial paa Ørnegaard i Gentofte har Korpset

desuden *Brand- og Redningsskolen* paa Krudttaarnsvej i Sundby (indviet ¹⁵/₈ 1923 i det gamle Krudttaarn Nr. 2), beregnet paa Undervisning i Brandsluknings- og Redningsteknik af landkommunale Brandmænd, Politifolk o. a. (Se „Brand- og Redningsskolen“, Kbh. 1924). — De danske Redningskorpsets Fællesforbund, opr. 1921, omfatter foruden Korpset i Kbh. „Fyns Redningskorpset“, Odense, med Filial i Svenborg, „Nordjyllands Redningsk.“, Aalborg, „Aarhus Redningsk.“ og „Vejle Redningsk.“. Desuden er der oprettet 93 Zonebrandstationer og Bizonestationer Landet over.

Københavns Politi er organiseret ved Lov af ¹¹/₂ 1863 og Regulativ af ¹²/₈ s. A. samt ved Instruks for det udøvende Politi af ⁷/₆ 1869, hvorhos de i Lov af ³¹/₃ 1928 om Politiets Ordning givne Regler ogsaa har Betydning for Kbh.s Politi. Københavns sidste samlede Politivedtægt er af ¹/₃ 1913, men der er siden kommet en Del Tilføjelser og Rettelser. Politiets Myndighed omfatter Staden København. Det ledes af en af Kongen udnævnt Politidirektør, der sorterer umiddelbart under Justitsministeriet. Under Politidirektøren sorterer 4 Politiinspektører: 1) Ordenspolitiet, 2) Opdagelsespolitiet, 3) Sundheds- og Sædelighedspolitiet og 4) Efterforskning og Motorafdeling samt Næringsvæsen og personretlige Sager. 1., 3. og 4. Politiinspektør er udnævnt af Justitsministeriet, men lønnet af Kommunen, 2. Politiinspektør er kongelig udnævnt og lønnet af Staten; han har til sin Bistand en statslønnet Sekretær; hans Personale, der bestaar af 134 Mand, hører til Statspolitiet, men sorterer under Politidirektøren. Endvidere sorterer under Politidirektøren 11 Undersøgelingskamre, der under Tilsyn af den ledende Politiaadvokat hver forestaas af en af Kongen udnævnt Politiaadvokat.

Byen er delt i 9 Politikredse, hver med sin Politistation, der forestaas af en Politiasistent; endvidere er en Politiasistent tjenstgørende i 1. Politiinspektorat (Ordenspolitiet). Der er ved Københavns Politi 77 Overpolitibetjente, 88 Inspektionsbetjente og 805 Politibetjente samt 5 kvindelige Politibetjente. Af disse tilhører 10 Overpolitibetjente, 33 Politibetjente og 2 kvindelige Politibetjente 3. Afdeling, 7 Overpolitibetjente, 23 Politibetjente og 3 kvindelige Politibetjente 4. Afdeling, Resten tilhører Ordenspolitiet. I Politikontorerne er ansat 2 Kontorchefer, hvoraf den ene tillige er Kasserer, 2 Ekspeditionssekretærer, 3 Fuldmægtige, 1 Inventarieskriver, 2 Sekretærer og 6 Assistenters. Ved Byens Fængsler er ansat 1 Inspektør, 1 Viceinspektør, 1 Ekspeditionssekretær og en Fængselspræst. Under Politiet sorterer 2 Overlæger.

Politiets Hovedstation er paa Politigaarden (se p. 402) med Indgang dels fra Polititorvet, dels fra Soldenfeldtsgade. Af de 9 Politistationer (se ndfr.) har de 3 lejede Lokaler; de øvrige findes i kommunale Bygninger. Stationen i 1. Kreds paa Nytorv, der i nogle Aar havde Lokale i Domhuset (se p. 398), flyttede 1928 ind i Fængselsbygningens tidl. Tjenesteboligkompleks, hvor den optager alle Etager samt nogle af Cellerne i den ene Fløj. Stationen i 2. Kreds, Antoni-gade, er opf. af Kommunen efter Tegn. af Arkt. L. P. Fenger for 112,000 Kr.; den toges i Brug ²⁰/₄ 1903 (før var Stationen i Pilestræde); Politiet benytter dog kun Stueetagen og en Del af 1. Sal, det øvrige er udlejet. Stationen i 5. Kreds, Svends-gade, der er opført 1881-82, Arkitekt L. P. Fenger, er i 3 Stokv. Stationen i 6. Kreds, Fælledvej, der er opf. sammen med Brandstationen (se p. 688), er i 3 Stokv. og har mod N. en lille Tilbygning, der er indrettet til Vestibule. Stationen i 7. Kreds, Nordre-Frihavns-gade, har Lokaler i en oprindelig Privatvilla, der er overtaget af Kommunen. Stationen i 8. Kreds flytter i 1929 til den

tidl. Kommuneskole paa Frederikssundsvej 41, der efter Nedlæggelsen som Kommuneskole i nogle Aar har været brugt til Husvilde-Lejligheder.

Politistalden med Pl. til 16 Heste findes Vestervoldgade 82 i den Bygning, der indeholder Varmeanlægget til Brandstationen og Raadhuset.

1. *Politikreds*, med Station i Fængselsbygningen, Nytorv, begrænset af Havnen, Bernstorffsgade, Det gl. Jærnaneterræn incl. Skt. Jørgens Sø, Gyldenløvesgade, Døsseringen, Dr. Louises Bro, Øster-Søgade, Bartholinsgade, Gotersgade, N.-Voldgade, Frederiksborggade, Kulturvet, Købmagergade, Højbroplads og Kanalen forbi Børsen til Havnen.

2. *Politikreds*, med Station i Antonigade 11, begrænset af Havnen, Grænsen til 1. Politikreds, Gotersgade, Kg. Nytorv og Nyhavns Kanal til Havnen. Til Stationen hører en Vagtstation i Havnegade 43.

3. *Politikreds*, med Station i St.-Kongensgade 108, begrænset af Havnen, Grænsen til 2. og 1. Politikreds, Ø.-Søgade, Fredensbro, Sortedamsdøsseringen, Østerbrogade, Clasensgade, Kastelsvej, Gefions Plads til Viadukten og Frihavnsgitteret; ogsaa Revshaleøen hører med til den. Til Kredsen hører en Vagtstation i Frihavnen.

4. *Politikreds*, med Station i Under Elmene 7, omfatter Christianshavn og Byens Tilliggender paa Amager samt Knippelsbro og Langebro.

5. *Politikreds*, med Station i Svendsgade 3, omfatter, hvad der ligger V. for 1. Politikreds indtil Vasbygade og en lige Linie trukket fra Hj. af Grootzvej og Enghavevej til Hj. af Pileallé og Kammasvej, samt Skt. Jørgens Sø med Dæmninger og Stier.

6. *Politikreds*, med Station paa Fælledvej 22, begrænses af Døsseringen, Frederiksberg, Jagtvej, Tagensvej, Fredensgade, Fredensbro, Ø.-Søgade, Dr. Louises Bro til Døsseringen.

7. *Politikreds*, med Station i Nordre-Frihavnsvej 9, omfatter Østerbro indtil Grænserne til 3. og 6. Politikreds, derefter ad Jagtvej og Lyngbyvej til Stadens Grænse. Til Kredsen hører en Vagtstation i Hornemansgade 1.

8. *Politikreds*, med Station i Hillerødgade 16, omfatter den yderste Del af Nørrebro samt det tidl. Brønshøj Sogn, begrænses af Stadens Grænse, Grænserne til 7. og 6. Kreds samt Frederiksberg, Peter Bangsvej, Roskildevej til Stadens Grænse. Til Kredsen hører en Vagtstation paa Tranevej 2, samt udstationerede Politimænd i Emdrup, Brønshøj, Husum og Vanløse.

9. *Politikreds*, med Station Molbechsvej 2, omfatter Valby og Vigerslev og grænser til 5. Kreds, Frederiksberg, 8. Kreds og Stadens Grænse. Til Kredsen hører en Vagtstation i Sydhavnen, samt en udstationeret Politimand i Vigerslev.

Frederiksberg Politi. Begyndelsen til et Politi for Frederiksberg (dog kun for Bydistriktet) gjordes 1865, da der foruden de tidligere 4 Amtsbetjente ansattes 4 Betjente og 12 Natvægtene; $\frac{9}{2}$ 1875 udstedtes den første „Vedtægt for Politiets Ordning i Kbh.s søndre Birk“, fornyet $\frac{20}{4}$ 1881. Politistyrken bestaar nu af en Politiassistent og 112 Betjente. Politistationen, der indrettedes 1875 i en Staten tilhørende Bygning paa Hj. af Pileallé og Frederiksberg Runddel, hvor der tidligere havde været Brandstation, nedbrødes 1886 og erstattedes med en ny paa samme Sted (nu Kontor for Frederiksberg Begravelsesvæsen). To Bistationer (Adilsvej 4 og Herluf Trolles Vej 3, nu Svend Trøsts Vej) oprettedes 1900, men blev ligesom Politistationen i Pileallé nedlagte fra $\frac{1}{10}$ 1919, da Politistationen paa den nyopførte Frederiksberg Politigaard, Howitzvej, toges i Brug (se p. 403).

Under Politidirektøren i København sorterer følgende **Fængsler**: *Vestre Fængsel*, Vesterfælledvej 112, der er bestemt til Varetægtsfanger og Fanger, der afsoner Bøder, Underholdsbidrag eller Fængselsstraf (simpelt Fængsel, Fængsel paa sædvanlig Fangekost og Fængsel paa Vand og Brød), er opført af Kommunen efter Tegn. af L. P. Fenger 1892-95 (taget i Brug $\frac{20}{9}$ 1895) og betydelig udvidet i 1918. Det har et Tilliggende af 37,200 m² og er til Ejendomsskyld vurd. til 2,472,000 Kr. Det egentlige Fængsel er omgivet af en 752 m lang og 4,4 m høj

Ringmur, der omspænder et Areal paa 33,532 m². Udenfor Ringmuren løber et 12-16 m bredt ubebygget Bælte.

Bygningerne, der alle er af gule Mursten med røde Baand, bestaar af den i Retningen NV.-SØ. liggende Administrations- og Kirkefløj, som er 27,2 m lang, 13 m bred og 21 m høj i 4 Stokv. I 1. og 2. Stokv. findes Gymnastiksal, Modtagelsesceller og Kontorer. I 3. og 4. Stokv. er Kirken (indviet ¹³/₁₀ 1895), indrettet amfiteatralsk med lukkede Cellestole og Plads til 140 Fanger. Ved en 2 Stokv.s Forbindelsesbygning (16,4 m lang) staar Administrationsfløjen mod SØ. i Forbindelse med Mandfængslet, som bestaar af 3 Fløje. De først opførte 2 Fløje (tils. 125 m lang, 13,8 m bred og 20 m høj) gaar vinkelret paa Forbindelsesbygningen i Retning NØ.-SV. og i Forlængelse af hinanden. Den 3. Fløj (62,15 m

Vestre Fængsel.

lang, 14 m bred og 20 m høj), taget i Brug ⁹/₁ 1918, ligger vinkelret paa de 2 andre Fløje og i Forlængelse af Forbindelsesbygningen. Mandfængslet har Plads til 480 Fanger, hvoraf 438 i Enkeltceller og 42 i Fællesceller (3 i hver).

Kvindefængslet er taget i Brug ²⁶/₄ 1918 og bestaar af en 44,6 m lang, 14 m bred og 20 m høj Bygning i 4 Stokv. Den har Plads til 80 Fanger, hvoraf 68 i Enkeltceller og 12 i Fællesceller (3 i hver), og staar i Forbindelse med Administrationsbygningen ved en 12,5 m lang Forbindelsesbygning i 2 Stokv. I Forbindelse med Fængselsbygningerne findes 5 Spadseregarde (4 for Mænd og 1 for Kvinder), hver bestaaende af 23 Cellegarde samlede i en Cirkel med Udsigtstaarn i Centrum.

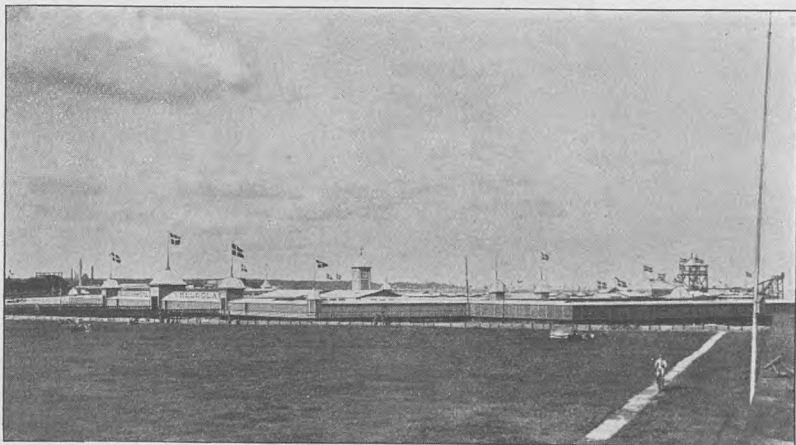
Parallelt med Administrationsfløjen og SV. for denne ligger Mandssygehuset i 2 Stokv. og indholdende 17 Enkeltceller og 4 Sikkerhedsceller. Vinkelret paa dette og forbindende Mandssygehuset med Kvindefængslet ligger Kvindeygehuset, opf. i 1918 i 2 Stokv. med 22 Enkeltceller, 1 Fællescelle (til 3 Kvinder) og 2 Sikkerhedsceller. Desuden er der en Køkkenbygning, liggende mellem Administrationsfløjen og Mandssygehuset, en Maskin- og Vaskeribygning samt et mindre Maskinsnedkeri, begge beliggende mellem Administrationsfløjen og Portbygningen. I Ringmuren er indbygget en Portbygning, hvis 1. Sal er indrettet til Tjenestebolig. Udenfor Ringmuren ligger Inspektørboligen og 2 Funktionærboliger, alle i Kælder og 2 Stokv., samt den tidl. Staldbygning, som nu er indrettet til Garage.

Hver Enkeltcelle har et Kubikindhold af 26 m³. Cellevinduet, hvis Underkant er 2 m fra Gulvet, er 1 m² stort. Gulvene er belagt med Mosaik. Al Celleinventaret er mur- og nagelfast. Cellerne i Sygehusene har et Kubikindhold af 41 m³, er forsynet med stort Vindue og løst Inventar. Samtlige Fængselsbygninger opvarmes med varm Luft. Belysningen er overalt elektrisk.

Fra 1/4 1928 har Staten, til Brug som Straffeanstalt for Kvinder, lejet Kvindefløj, Vaskeriet og Køkkenet. Hertil overflyttedes Fangerne fra Christianshavns Straffeanstalt, som derefter blev nedbrudt.

I *Politigaarden* (se p. 402) findes et Fængsel, som kan rumme 40 Mænd og 24 Kvinder, alle i Enkeltceller.

Nytorvs Fængsel (se p. 399), som nu ejes af Staten, er fra 1/4 1928 udlejet til

Badeanstalten „Helgoland“.

Kommunen. Den tidl. Mandsafdeling er bestemt til at huse de samme Kategorier af Kvindefanger som Vestre Fængsel huser af Mandfanger. Der er Plads til 69 Fanger, alle i Enkeltceller. Den tidl. Kvindefdeling m. m. benyttes til Politistation.

Litt.: L. Fenger, Kbhvn.s Fængsler, i Den tekn. Foren.s Tidsskr. 1895-96.

Kbh.s Kommune har anlagt flg. **Badeanstalter**: *Søbadeanstalten ved Kalvebodstrand*, ved den udvendige Side af Gasværkshavnens Mole, er anlagt 1902 (aabnet 18/7) efter Tegn. af L. P. Fenger; Bygningen, der er af Bindingsværk, har to Afdelinger, hver med 3 Bassiner, for Mænd og Kvinder, samt en Strømafdeling for Mænd. *Varmtvandsbadeanstalterne* i: 1) Saxogade 104 A, ved Siden af Oehlenschlägersgades Kommuneskole, er indrettet i en i 1902-03 opf. Bygn. af røde Sten i to Stokv. (aabnet 7/1 1903, vurderet i 1925 til 155,100 Kr.), 2) Sofiegade 15-17, opf. af røde Sten i to Stokv. (aabnet 1909, vurderet i 1925 til 150,000 Kr.), 3) Helsingørsgade 17-19, opf. af røde Sten i to Stokv. (Stadsarkt. Wright, se „Archit.“ 2/7 1910), aabnet 1910, vurderet i 1925 til 243,000 Kr., 4) Sjællandsgade, ved Siden af Sjællandsgades Kommuneskole, opf. af røde Sten i to Stokv. og Kvist (Stadsarkt. Wright, se „Archit.“ 1922), aabnet 1917, vurderet i 1925 til 280,000 Kr., 5) Sundbyøster Skoles Brusebade (aabnet 1925), 6) Vigerslev Skoles Brusebade (aabnet 1925),

7) under Opførelse (Grundstensnedlæggelse $\frac{25}{8}$ 1928) er en Varmtvandsbadeanstalt med Beliggenhed ved Enghaveplads. Badene indrettes i Stuen og 1. Etage, medens Bygningens øvrige Del tænkes anvendt til andre kommunale Formaal. — Dampbade faas i Helsingørgade og Sjællandsgade; endvidere indrettes Dampbade i Anstalten ved Enghaveplads. Karbade forefindes paa sidstnævnte tre Steder (med Undtagelse af Mandsafdelingen i Helsingørgade) samt paa Kvindefdelingen i Sofiegade. Brusebade faas paa samtlige Varmtvandsbadeanstalter. — En *Søbadeanstalt ved Langebro*, opf. 1907-08 (Stadsarkt. Wright, se „Archit.“ $\frac{28}{5}$ 1910), er midlertidigt nedlagt i Anl. af Langebros Ombygning, men vil blive genopført som Pontonbadeanstalt paa Badeanstalten Rysensteens tidligere Plads ved Langebro (se ndfr.).

Frederiksberg Kommunes Folkebadstue, Falkonerallé 40, aabnet Dec. 1899, lukkedes Sept. 1904 og genaabnedes Dec. s. Aar, efter at Ledningen fra Forbrændingsanstalten (se p. 679) var bleven indrettet; Ledningen kostede 36,000, hele Udvidelsen af Anstalten 58,000 Kr. Om den i samme Bygning indrettede Poliklinik se p. 534.

Af private Søbadeanstalter nævnes: *Helgo-*

land, N. for Frihavnen, anl. 1914, en Karré af Træbygninger, 130×360 m, bygget paa 2400 Pæle; den tilhører et Aktieselsk. med Aktiekap. 150,000 Kr. Der findes 2 Bassiner for Drengene, 2 for Piger, 2 for Damer, 2 for Herrer, og midt i Anlægget et Sportsbassin med 4000 Tilskuérpladser, desuden forefindes Pladser for Solbade og Gymnastik; Anstalten, der spænder over et Areal af $14,400 \text{ m}^2$, kan paa een Gang rumme 4000 badende. — *Rysensteen Badeanstalt* er aabnet $\frac{15}{5}$ 1825 ved Langebro af et Aktieselskab, men blev lukket, da Langebro ombyggedes, og genaabnedes i Juni 1905 ved den nye Langebro; i April 1929 flyttedes den til Gasværkshavnen (se ovfr. under Kbhvns Kommunes Badeanstalter). — Badeanstalten *Sønderstrand*, Sundbyerne, A/S, Aktiekap. 85,200 Kr.

Af andre private Badeanstalter nævnes: Badeanstalten *København*, Studiestræde,

Badeanstalten „København“.

der tilhører et 1900 stiftet Aktieselskab, Aktiekap. 242,000 Kr. Bygningen er opf. 1901-03 af Arkt. Vald. Schmidt og Gotfr. Tvede samt Ingeniør Vilh. Nohr, i 4 Stokv., og Anstalten aabnedes $\frac{29}{8}$ 1903; oprindeligt anvendtes kun Mellem- og Bagbygningen, men 1926 inddrogtes tillige Forhuset. Der findes Karbade, romersk-russiske Bade, Dampbade, medicinske Bade og Lysbade, en Afd. for billigt Folkebad, Restauration, Frisørsaloner, Massageinstitut og Vaskeri; det aarlige Badeantal er c. 400,000. *Fysisk Kuranstalt*, St.-Kongensgade 36-38, er aabnet 1878 i Gotersgade og flyttet 1903 til sin nuv. Plads; den ledes i Forbindelse med Skodsborg Sanatorium og er specielt indrettet paa at give medicinske Bade og Lysbade. — *Nørrebros Badeanstalt*, Blaagaardsgade 19, aabnet $\frac{20}{12}$ 1884, ejes af et Aktieselsk., Aktiekap. 50,000 Kr. — *Bruse-Badeanstalten*, Østerbrogade 57 (Lægeforeningens Boliger, se p. 546), er aabnet 1892. — En *Bruse- og Karbadeanstalt*, Egevang Nr. 4, Brønshøj, er aabnet $\frac{1}{11}$ 1923.

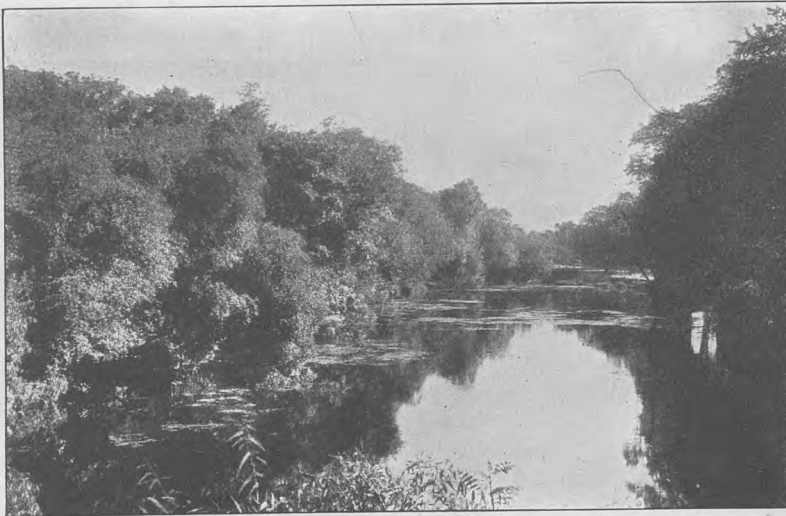
Københavns Kommunes Folkekøkkener, Møllegade, opr. i 1917 med det Formaal at levere billig Middagsmad til den mindre bemidlede Del af Befolkningen, var oprindelig i en lejet Bygning i Heimdalsgade, hvorfra Maden blev bragt til Udleveringssteder i Kommuneskolerne; i Slutningen af 1917 oprettedes i egen Bygning i Møllegade (Arkt. Wright) et Køkken med Spisesal, taget i Brug $\frac{4}{12}$ 1917 og oprindl. indrettet til at fremstille c. 5000 Portioner Mad à 2 Retter daglig, men senere udvidet, saaledes at der i 1918 kunde præsteres c. 15,000 Portioner dagl. (i 1919 endog 38,000 Portioner). Foruden Køkkenlokaler, med omfattende Dampgrydeinstallationer og Maskinanlæg, og Spisesal indeholder Bygningen Institutionens Hovedkontor. I 1918 og flg. Aar er der rundt om i Byen oprettet Spisesale, hvortil Middagsmaden leveres fra Køkkenet i Møllegade; af disse Spisesale er fire endnu i Drift. — **Frederiksberg Kommunes Folkekøkken**, ligeledes opr. i 1917, har Lokaler med tilhørende Spisesal i de Classenske Boliger paa Godthaabsvej.

Parker og Lystanlæg m. m. Monumenter.

Som omtalt i Oversigten p. 215 ejer København en Række større og mindre **Anlæg**, hvoraf en betydelig Del er kommet til i de senere Aar. I Forhold til sin Størrelse kan man ikke sige, at Byen er særlig rig paa offentlige Anlæg, men taget tilsammen udgør disse dog ialt c. 330 ha, hvoraf Staten ejer c. 100 ha, Københavns Kommune c. 220 ha og Frederiksberg Kommune c. 10 ha. En Del af disse har allerede fundet Omtale i anden Forbindelse, saaledes *Botanisk Have* (p. 417), *Kongens Have* (p. 352), *Bibliotekshaven* ved det kgl. Bibliotek (p. 477), *Frederiksberg Have* og *Søndermarken* (p. 376) samt *Landbohøjskolens Have* (p. 436), alle tilhørende Staten; tilbage bliver at omtale de kommunale Anlæg, af hvilke dog allerede er nævnt *Raadhushaven* (p. 392).

Langelinieanlægget, mellem Kastellet og Havnen, begrænses mod S. af Toldbodvej og mod N. af Frihavnen; til Anlægget slutter sig et Areal omkring Lystbaadehavnen samt Langeliniepromenaden, der fører ud forbi Frihavnen og ender paa dennes Østmole, hvilket til 1944 er overladt Kommunen til Afbenyttelse, samt *Grønningen V.* for Kastellet; det saml. Areal udgør c. 19 ha. Fra $\frac{1}{4}$ 1918 udvidedes det med en Del af det under Kastellet hørende Areal *Smedelinien*, der

blev overtaget af Kommunen og blev offentlig tilgængeligt. Parken stammer i sin nuværende Skikkelse fra Anlæggelsen af Frihavnen (se p. 588) og er anl. af Etatsrd. V. Dahlerup (Viadukter og Beklædningsmure) og Haveinsp. H. A. Flindt. Gennem Anlægget fører den mellem to Toldgitre indhegnede „lukkede Forbindelsesvej“ mellem Toldboden og Frihavnen; over denne fører i den sydl. Del 2 Viadukter, den ene kun for gaaende. I Anlæggets sydligste Del (Esplanaden) ligger en 1884 opf. Pavillon, og bag denne Skt. Albans Kirke (se p. 308). Udfor Amaliegade paa Skraaningen op mod den lille Viadukt staar en af Billedhugger Bundgaard udført monumental Fontæne, Gefion, der med sine Øksne pløjer Sjælland ud, rejst paa Bekostning af Carlsbergfondet og Københavns Kommune; Springvandet

Parti fra Smedelinien. Kastelsgraven.

sprang for første Gang ¹⁴/₁₀ 1908. Ved Kørevejen til den store Viadukt staar Steph. Sindings *Valkyrie*, opstillet 1910, skænket af Brygger Carl Jacobsen, og ved Viadukten paa et Plateau med Stenbænke et Monument for *Prinsesse Marie*, med Buste af Billedhugger Carl Martin Hansen og Sokkel efter Tegn. af Arkt. C. Brummer, afsl. ²/₅ 1919. I Anlæggets mellemste Parti, bag Viadukterne, hvortil bl. a. hører det gamle Langelinjeanlæg, staar *Huitfeldt-Monumentet*, til Minde om Ivar Huitfeldts Bedrift i Køge Bugt i 1710, rejst 1886 og væsentlig skænket af Brygger Carl Jacobsen; det bestaar af en Granitstøje, der hæver sig fra et bredt, firkantet Fodstykke; ved Fodstykket er opstillet nogle Kanoner m. m., der 1872-75 er opfiskede i Køge Bugt fra Huitfeldts Skib „Dannebrog“, og som var opstillede 1879 paa Orlogsværftet (Nyholm); paa Søjlen staar en Bronzefigur, Sejrens Genius; Monumentet er efter Tegning af V. Dahlerup, Bronzefiguren af E. Ring, Bronzeornamenterne af N. Fristrup. Paa en af de fra Kastellet i Parken inddragne Bastioner er der ²/₄ 1902 afsløret et *Mindesmærke for Slaget paa Reden* ²/₄ 1801, udf. af Th. Bindesbøll. I denne mellemste Del af Parken ligger ligeledes den af Kommunen i 1902 opførte Pavillon, Arkt. Fr. Koch (se „Archit.“ ¹⁰/₁₀ 1902), hvori findes Lokaler for Kgl. dansk Yachtklub samt Restauration. Paa

en Sten i Strandkanten ligger *Den lille Havfrue* (Billedhugger Edv. Eriksen), afsl. ²⁸/₈ 1913, skænket af Brygger Carl Jacobsen. Ved Lystbaadehavnen findes Baadehuse for Roklubberne, og i Anlægget heromkring er opstillet to Broncestatuer, *Svømmeren*, af Børjeson, og *Efter Badet*, af Aarsleff, begge skænkede af Carl Jacobsen 1909. Ud mod Havnen staar Mindesmærket for Polarforskerne *Mylius-Erichsen, Høeg-Hagen og Brønlund*, en stor Granitsten med indhugget Relief og Inskription (Citat af Brønlunds Dagbog), Billedhugger Kai Nielsen, afsl. ⁵/₁₂ 1912, samt det store *Søfartsmonument*, til Minde om de i Verdenskrigen omkomne danske Sømand, modell. af Svend Ratsack og Ivar Bentsen, skænket af Dansk Dampskibsrederiforening, afsl. ⁹/₈ 1928. Fra den mellemste Del af Parken skyder ud mod N. den nye Langeliniepromenade, der gaar over den ved Frihavnen p. 589 omtalte Østmole, en over 800 m lang Spadserevej, hvorfra der er pragtfuld

Gefion-Springvandet.

Udsigt over Yderhavnen. Paa Molen er ⁹/₁₁ 1918 afsl. et Mindesmærke for Etatsrd. *Holger Hammerich* (Prof. H. Wenck og Billedhugger Bundgaard), der i 1895 fremsatte Planen om Langelinieanlægget i Tilslutning til Frihavnen. Fra Parkens mellemste Del kommer man ad en tredje Viadukt til den nordl. Del af Parken, i hvilken der atter over Østerbros Jærbanestations Terræn er en 180 m lang Viadukt, der fører ud til Gefionsplads og Strandboulevarden. Paa *Smedelinien*, der slutter sig til Anlæggets nordl. Del, er ⁹/₇ 1920 afsl. et *Monument for de nordiske Frivillige*, der deltog i Kampene for Sønderjylland (Billedhugger Bundgaard). I *Grønningen*, V. for Kastelsgraven, staar to Kunstværker, Th. Steins *Vandbærer*, skænk. af Albertina-Legatet (tidl. opstillet i Aborreparken 1888), og ved Kastelsgraven en *Danaide*, af Johs. Bjerg, opsat af Kommunen 1927. (Se H. C. V. Møller, Kbh.s Frihavnsanlæg, i „Den tekn. Forenings Tidsskr.“ 18. Aarg. p. 103 flg.)

Østre Anlæg, mellem Østerbrogade, Stockholmsgade, Sølvgade og Ø.-Voldgade, er et af de Anlæg, der anlagdes paa Rester af det gamle Voldterræn, efter at Staten ²⁹/₁₀ 1869 havde overdraget Kommunen det. Det blev udført i 1870'erne, idet man bevarede Dele af de gamle Volde og Grave. Anlæggelsen af Boulevardbanen berøvede den et meget betydeligt Areal og delte den i to Dele, samtidig med at den medførte Sløjningen af den sidste urorte Voldstrækning ved Ø.-Voldgade, men, tillige er der blevet afgivet Arealer til Nyboders Kommuneskole, Frie Udstilling og Hirschsprungs Museum. Tilbage er et Areal paa c. 14 ha, en smuk,

skyggefuld Park i rigt vekslende Terræn med smukke Spadserestier langs Voldgraven. I Anlægget findes Mindesmærker for Digteren *S. Schandorph* (Buste af P. S. Krøyer paa Granitsokkel af E. Schiødt, afsl. $\frac{3}{12}$ 1904) og Prof. *Sophus Bauditz* (Broncebuste paa Granitsokkel, af Axel Hansen, afsl. $\frac{9}{10}$ 1920). Paa Pücklers Bastion staar *Danmarksmonumentet*, af L. Hasselriis, afsl. $\frac{26}{5}$ 1897 paa Pladsen foran Kunstmuseet, men 1919 henflyttet hertil. Ved Sølvtorvet staar et Broncearbejde af Aron Jerndahl „*Det lider mod Skumring*“, skænket 1904 af Albertina-Legatet, og en Kopi af Michelangelos David, skænket af Carl Jacobsen. Til Østre Anlæg slutter sig Anlægget foran Kunstmuseet, c. 3 ha, udf. 1920 efter Tegn. af V. Fabricius Hansen, efter at Staten havde overdraget Arealet til Kommunen; Anlægget, der fremtræder med store Plæner, lave Hække og Rosenbede, danner en smuk Ramme om de af Museet udstillede Kunstværker, der overvejende er Bronceafstøbninger. Endvidere slutter sig til Anlægget en mindre Beplantning S. for Sølvgade ved Polyteknisk Lærestanstalt og Mineralogisk Museum, hvoraf dog en større Del i 1905 overdroges til Botanisk Have ved Lejemaal paa 50 Aar. Her er bl. a. opstillet Ole Rømers Statue (se p. 433) og *Tubalkain*, modell. af V. Bissen, skænket af Albertina-Legatet.

Prinsesse Maries Monument.

Ørstedsparken, mell. Ahlefeldtslg., N.-Farimagsg., Gyldenløvesg. og N.-Voldg., 6,5 ha, anl. c. 1876-79 af Haveinspektør Flindt, ligeledes med Rester af de gamle Volde og Grave, over hvilke fører en Jærnbro, som før laa over Voldpartiet ved Nørreport („Fr. VII's Bro“). Parken er omgivet af et Jærnstakit med Piller og Indgangsporte af Faksekalk i de 4 Hjørner (Arkt.: Herholdt). Lige for Broen er der paa en Stenpedestal, der er formet som en Bænk, $\frac{27}{10}$ 1877 (100-Aarsdagen for hans Fødsel) afsløret en kolossal Broncebuste af *L. N. Hvidt*, modell. af H. V. Bissen, udf. af Sønnen; Monumentet er arrangeret af V. Dahlerup. Paa en Høj ud til N.-Voldg. afsløredes $\frac{25}{9}$ 1876, endnu før Parken var planlagt, en Broncestatue af *H. C. Ørsted*, udført af J. A. Jerichau; Ørsted er fremstillet med Traaden fra et elektrisk Batteri i Haanden; ved den sekskantede Granitsokkel er der anbragt 3 kvindel. Broncefigurer, Nornerne. Ved Udkanten ud til Farimagsg. er der $\frac{27}{8}$ 1902 afsløret en Broncestatue af *A. S. Ørsted*, udført efter den ældre Bissens Original (som findes i Glyptoteket) af Sønnen. Et Monument for *Natalie*

Zahle (Billedhugger Brandstrup) er afsl. $\frac{2}{5}$ 1916 (se Billedet p. 465). Bag Hvidts Monument ud til Farimagsg. er der en Legeplads for Børn. Iøvrigt indeholder Parken to moderne Billedhuggerarbejder, nemlig Jeanne d'Arc, af Chapu (opstillet 1882), og Vinsugende Satyr, af L. Hasselriis (1888), samt en Del Afstøbninger efter Antikker, alle i Bronze og skænkede af Albertina-Legatet, nemlig: Den døende Galler og Silén med Bacchusbarnet (opstillede 1880), den belvederiske Apollo, Satyr med Bacchusbarnet paa Skuldrene, Satyr med Klangbækkenet

Huitfeldts Monument.

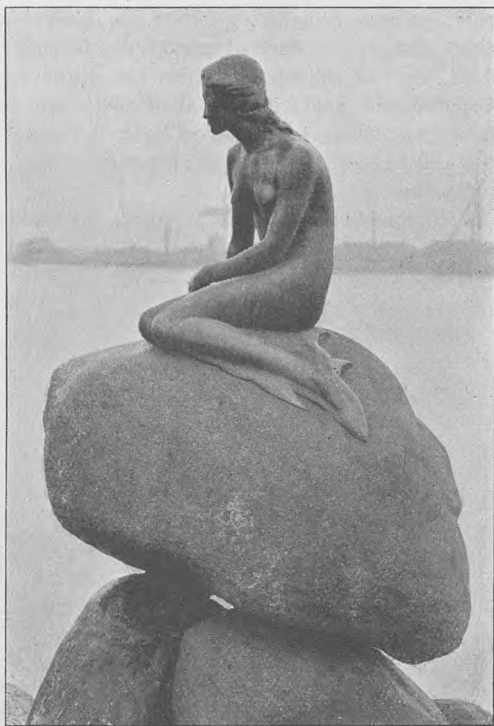
og Sliberen (alle opstillede 1886), Bryderne, hvilende Satyr, Diskoskasteren, Firkensdræberen, hvilende Hermes og Satyrdreng (alle opstillet 1887). (Se Fr. Beckett, *Broncefigurerne i Ørstedsp., Kbh. 1895*).

I et lille lukket Anlæg ud for Skt. Pederstræde staar et Stykke Ruin af det i 1874 udgravede *Jarmers Taarn*, se Bill. under Byens Historie (af det ud for Larslejstræde i 1874 udgravede, men i 1878 nedbrudte *Hanetaarn*, ses Omridsene i Brolægningen; ved Udgravningen havde det endnu en Højde af 7,5 m; et Billede af Ruinens Indre findes i Danmarks Riges Hist. II p. 595). I Anlægget paa Jarmers Plads staar et moderne Skulpturarbejde: Løve og Løvinde, af Franskmanden A. N. Cain, opstillet 1919 (skænket af Albertina-Legatet); det var 1889 blevet anbragt ved selve Jarmers Taarn.

Desuden findes der en Del mindre, beplantede Anlæg, saaledes ved *Vestre-Boulevard*, hvor der i Nærheden af Glyptoteket 1894 er opstillet en Broncestatue af *A. J. Carstens*, af Th. Stein; den blev skænket 1880 af Carl Jacobsen, men blev staaende indtil 1894 i Broncegaarden ved hans Villa i Valby. I samme Anlæg er 1902 opstillet en Afstøbning af A. J. Kolbergs „*Drukne Faun*“ (Gibsooriginalen i Aalborg Museum), skænket af Albertina-Legatet, samt Vinçottes store Gruppe „*Hestebevøinger*“, skænket af Carl Jacobsen, og „*Hermes*“, af L. Brandstrup. Paa Dantes Plads, udfør Glyptoteket, staar den af Byen Rom skænkede antikke Søjle „*Dantesøjlen*“, bærende en Broncestatue af Utzon Franck (afsl. $\frac{23}{8}$ 1924), og i smaa Trægrupper *Borgerne fra Calais* (af Rodin) og *Jabal, Jubal og Tubalkain* (af Landowski). Ø. for Dantes Plads, i Anlægget, staar en Statue af *G. Zoëga*, af L. Brandstrup, skænket af Carl Jacobsen. *Glyptotekshaven* (se p. 494) er ligeledes et kommunalt Anlæg, der 1908 blev udført efter Tegn. af V.

Fabricius Hansen, en smuk Blomsterhave med Skulptur-opstillinger, hovedsagelig af franske Kunstnere. Ved Enden af Boulevarden lige for Langebro er $\frac{9}{4}$ 1903 opstillet „Yngling til Hest“, et Broncearbejde af V. Bissen, skænket af Ny Carlsbergfondet. I Boulevardens Midtallé ved Raadhuspladsen er $\frac{12}{10}$ 1899 afsløret et *Nationalmonument for de slesvigske Krige*, „Landsoldaten med den lille Hornblæser“, i Bronze, af Petersen-Dan, „rejst af danske Mænd og Kvinder“.

Ved *Dronning Louises Bro* (se p. 210) findes ved Søtorvet to smaa Anlæg, hvori er opstillede Bronceafstøbninger af de to Antikker „Nilen“ (1897) og „Tiberen“ (1901), skænkede af Albertina-Legatet. Broen, der er opf. af Granit i 1886-87 (aabnet $\frac{7}{10}$) efter Tegn. af V. Dahlerup, har 3 Gennemløb mellem Sortedams Sø og Peblingesø, er 25 m bred og

Den lille Havfrue.

Mylius-Erichsens Monument.

125 m lang, med Dæmninger, og har kostet c. 490,000 Kr. Midt over Sortedams Sø fører en anden Bro, *Fredens Bro*, som forbinder Sølvgade med Fredensgade. Den er oprindl. opført af Sølvgadens Sporvejsselskab i 1888 og bestod da af to Jorddæmninger og en Træbro i Midten; 1904-05 ombyggedes den af Kommunen for c. 182,000 Kr. og fik den dobbelte Bredde, c. 19 m; Midtbroen hviler nu paa 4 Granitpiller og har 3 Gennemløb.

I 1926-28 er Bred-

derne af Sortedams Sø og Peblingesø blevet regulerede, saaledes at der er lagt Spadserestier, indfattede af græsklædte Skraaninger og Beplantninger, langs Bredderne, og ved Udfyldning dannet Havepartier saavel ved den nordlige Ende, mod Østerbrogade, som omkring Gyldenløvesgade, idet en Del af det gl. Jærnbanterræn er inddraget hertil. Ved Gyldenløvesgade anlægges 1929 paa opfyldt Terræn ved begge Sider af Søpavillonen Blomsterpartier, hvori tænkes anbragt Skulpturværker.

Fælledparken, Københavns største Parkanlæg, c. 68 ha, er anl. 1908-14 paa en Del af den tidl. Østerfælled og Blegdams Fælled, der før anvendtes som militær Øvelsesplads, og som Kommunen fik Raadighed over ved Overenskomst med

Staten af $\frac{10}{4}$ 1893.

Planen fremkom ved en i 1905 udskreven Konkurrence, hvor et af Ingeniørerne Svend Koch og Nobel udarbejdet Projekt blev prisbelønnet og derfor lagt til Grund, men derefter ændredes noget under Samarbejde med Landskabsgartner Glæsel, der ledede Udførelsen, som kostede $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. Parken er anlagt med store, aabne Græsflader, der anvendes til Boldspil og Leg, Afholdelse af Møder, Koncerter m. m., og der findes en større Sø, samt en Soppedam for

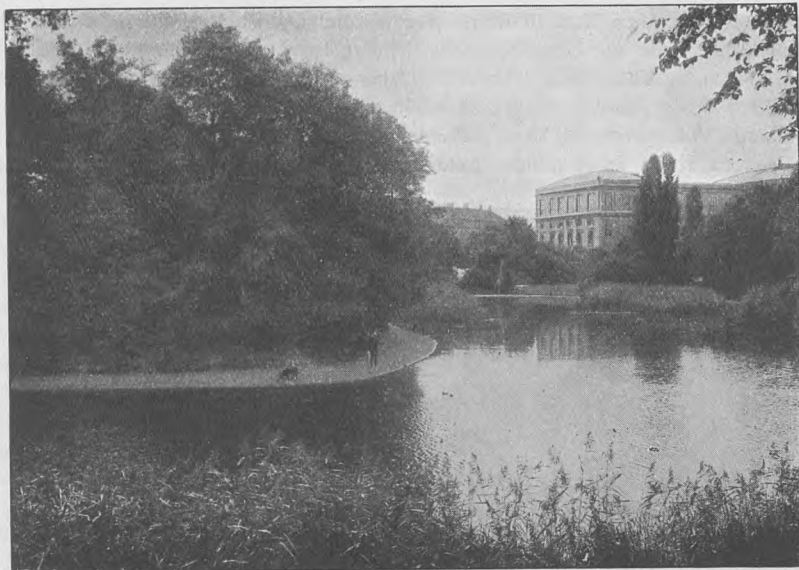

Søfartsmonumentet.

Børn. Der findes Talerstol og Musiktribune. Paa Helligdage er den meget besøgt og udgør for mange en Erstatning for Omegnens Skove. I umiddelbar Tilknytning til Fælledparken ligger Idrætsparken (se p. 450). I Fælledparken findes Mindesmærker for Flyveren *Ulrik Birch* (afsl. $\frac{1}{2}$ 1916, Billedh. Georg Ulmer), *Frederik Bajer* (rejst 1923 af Dansk Fredsforening) og *Ole Syversen* (rejst 1914, Billedh. Richard Magnussen). Ved Indgangen til Fælledparken fra Trianglen er under Opførelse et *Monument for Genforeningen*, af Aksel Poulsen og Holger Jacobsen, bekostet af Carlsbergfondet. Om Bygningerne, ved Arkt. H. Wright, se „Archit.“ $\frac{9}{10}$ 1911.

Haveanlægget ved Hans Tavsensgade, c. 3 ha, er anl. 1908-09 paa en Del af Assistens Kirkegaard (se p. 321) efter Tegn. af E. Erstad-Jørgensen og rummer nogle gode, store og meget besøgte Legepladser for Børn, der for en Del benyttes af de nærliggende Kommuneskoler; Midtpartiet er et Prydanlæg med Bænke. I Anlægget er opstillet *Laokoonsgruppen*, i Bronze, der tidl. stod ved Glyptoteket, men 1924 skænkedes til Kommunen.

Lersøparken, c. 14 ha, er anlagt 1912-13 i Tilslutning til Bispebjerg Hospital

Østre Anlæg. Til højre Statens Museum for Kunst.

(se p. 523), væsentlig for at holde Arealet Ø. for dette fri for Bebyggelse. Anlægget indeholder store Græslader, gennemskaarne af nogle faa Gange, og er kun omgivet af en Randbeplantning. En Del af Arealet er senere taget i Brug til Skolehaver.

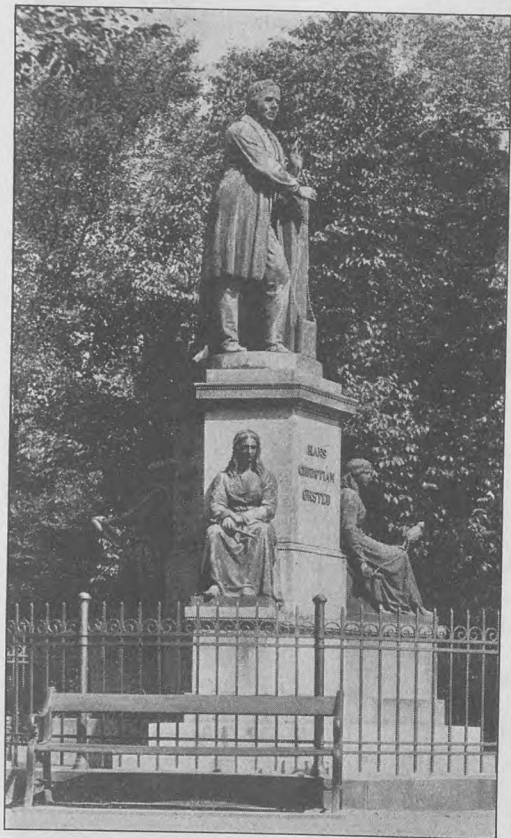
Christianshavns Vold. I 1916-18 blev Strækningen fra Baadsmadsstræde til Skydeskolen istandsat paa Foranstaltning af Voldkomiteen for indsamlede Midler, hvorefter Kommunen overtog Anlægget til fremtidig Vedligeholdelse. Ved Over-

Ørstedsparken. I Baggrunden Teknisk Selskabs Skole.

enskomst med Staten Nov. 1925 erhvervede Kommunen hele Voldterrænet mellem Baadsmadsstræde og Langebro, med Undtagelse af nogle mindre Arealer ved Skydeskolen, og Voldstrækningen fra Skydebanen til Langebro blev derefter istandsat i 1926-27, og paa det af Skydeskolen benyttede Areal blev en offentlig Gangsti lagt langs Voldgraven. Til disse Arbejder medgik 85,000 Kr.

Classens Have er et mindre Anlæg paa Østerbro med Indgang fra Arendalsgade og fra Classensgade, 1 ha, anl. 1925-26 efter Tegn. af V. Fabricius Hansen paa et Areal, der blev overdraget Københavns Kommune af det Classenske Fideikommis med Forpligtelse for Kommunen til at anlægge og vedligeholde Arealet som et offentligt tilgængeligt Parkanlæg, der skal bære Navnet „Classens Have“; i Anlægget agter Fideikommisset at lade opstille en Buste eller Mindestøtte for Generalmajor Classen. Det blomstersmykkede Anlæg indeholder mange lune Siddepladser, en rummelig Legeplads med Læskur, Sandlegeplads m. v. Anlægssummen var c. 51,000 Kr.

H. C. Ørsted's Monument.

rakteriseres af en smuk lille Sø, der danner Midtpartiet. Iøvrigt findes en stor, god Boldplads, Legeplads med Læskur og Legeapparater m. m.

Degnemosen, Brønshøj, 2,9 ha, er anl. 1926, efter at der hertil var bevilget 10,000 Kr., og i 1928 er Anlægget udvidet med c. 1 ha med en Udgift af 3800 Kr. Den lille Park er formet omkring det gamle lavtliggende Moseareal, og en af de omgivende, stærkt skraanende Skrænter finder en udmærket Anvendelse som Kælkebæne.

Genforeningspladsen ved Borups Allé, c. 5 ha, er anlagt som en Idrætspark med Fodbold-, Løbe- og Springbane, særlig beregnet til Træningsbaner. Desuden rummer Anlægget 4 Tennisbaner. Anlægget er udført i Aarene 1918-22 med en Bekostning af c. 300,000 Kr.

Vognmandsmarken, mellem Borgervænget og Vognmandsmarken, 3,1 ha, er anl. 1926-27 efter Tegn. af V. Fabricius Hansen. I Juni 1920 gaves en Bevilling paa 20,000 Kr. til Opfyldning og grovere Regulering af Terrænet og i Juni 1925 en Bevilling paa 67,300 Kr. til Parkens Anlæg. Parken ka-

Parkarealerne ved Bellahøj og Bakkehusene, c. 7,5 ha, er anlagt delvis i 1922-23 og delvis i 1927-28. Hertil er ialt bevilget c. 100,000 Kr. Arealerne er anlagt som aabne, frit tilgængelige græsklædte Tumblepladser.

Parkarealerne ved Grøndalsvænge strækker sig foreløbig fra Vandværket ved Borups Allé til Godthaabsvej over et Areal paa 3,2 ha, hvoraf 5700 m² er udlagt til skolebotanisk Have og 9000 m² til Skolehaver. Den skolebotaniske Del blev udført i 1921 og Resten af Anlægget i 1928-29. Hertil er ialt bevilget c. 75,000 Kr. Det er Tanken, at disse Parkarealer skal fortsættes fra Godthaabsvej helt ud til Damhusøen.

Enghaven. Paa Vesterbro, der hidtil i særlig Grad var fattig paa Parker og Anlæg, blev der af Kbh.s Kommune i 1927-29 anlagt en mindre Folkepark „Enghaven“ paa et c. 3½ ha stort Areal (tidl. benyttet til Kolonihaver), mellem Enghavevej og V.-Fælledvej, begrænset mod S. af Ny-Carlsbergvej. Parken, hvortil der blev bevilget 305,000 Kr., er projekteret og udført af Stadsarkitekten og Stadsgartneren og anlagt i regelmæssig Stil, med Hovedindgangen, som er flankeret af to smaa Pavilloner, der benyttes som Boder, fra Enghavevej. I Anlæggets Midterakse er

Anders Sandøe Ørsted's Monument.

anbragt et stort firkantet Vandbassin, i hvilket senere tænkes anbragt Springvandsfigurer, og Midteraksen afsluttes med en Musikpavillon, der tillige skal finde Anvendelse som Talerplads ved Afholdelse af Møder. En betonstøbt Plads foran Musikpavillonen tjener som Tilhørerplads og til andre Tider som Rulleskøjtebane. Iøvrigt indeholder Parken 2 store Legepladser med Læskure, Legeapparater og Toiletrum m. m. og 2 hver for sig lidt afsondrede og mere havemæssigt behandlede Partier, hvoraf det ene i udpræget Grad er tilplantet med Roser og det andet med Stauder og Stenbedsplanter. I Parken tænkes efterhaanden anbragt en Del Skulptur, hvortil der er taget særligt Hensyn ved Projekteringen. Parken aabnedes for Publikum ^{25/4} 1929.

Foruden disse nævnte Anlæg findes en Række Legepladser samt Sports- og Boldpladser, hvoraf skal nævnes: Paa Amager Boldbanerne ved Englands-

vej med saavel Træningsbaner som Opvisningsbane (Sundby Idrætspark, se p. 452). Boldbaner og Skøjtebaner ved Sundby Vandtaarn. — Paa Vesterbro Legepladserne paa Enghaveplads og paa Sønder-Boulevard og Skøjtebanerne ved Enghavevej. Paa Østerbro Legeplads for mindre Børn ved Svanemølleviadukten og paa Strandboulevard. Paa Nørrebro Legepladserne ved Baldersgade og ved Kapelvej, paa Blaagaardsplads, paa Guldbergsplads og ved Sjællandsgade samt Boldbanerne ved Vibevej og i Brønshøj.

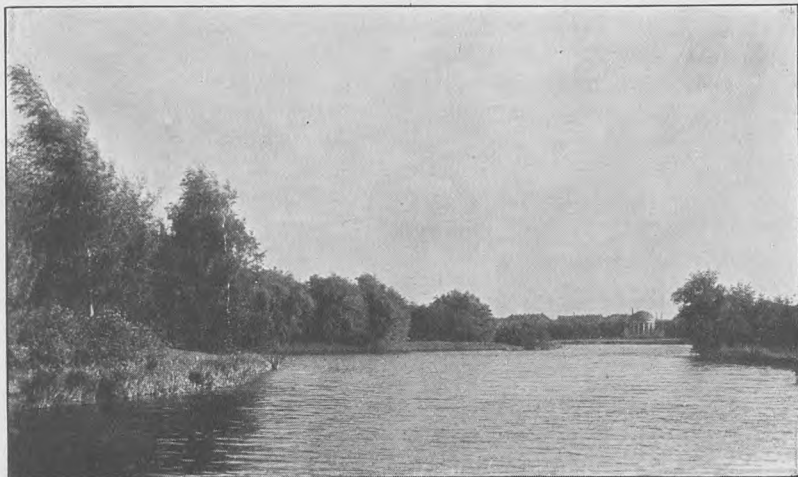
Landsoldaten med den lille Hornblæser.

Litt.: V. Fabricius Hansen, Offentlige Haveanlæg, i Havekunst 1927. — S. Forf., Offentlige Anlæg, i „Danmarks Havebrug og Gartneri til Aar 1919“.

Særlig Omtale fortjener Forlystelsesetablissementet **Tivoli**, som ogsaa kan henregnes til Byens Parkeer, beliggende mellem Vesterbrogade, Vestre-Boulevard, Tietgensgade og Bernstorffsgade. Det er anlagt af Georg Carstensen og aabnedes ¹⁵/₈ 1843 af et Aktieselskab paa et af Staten dertil udlejet Areal af Fæstningsterrænet, c. 59,000 m² stort. Den aarlige Leje var da: 472 Rd. 3 Mk. Om det end ikke mere har den frie Beliggenhed som før, da det skiltes fra Byen ved Stadsgraven og Volden, og hvorvel dets Areal er blevet noget ændret og reguleret

(det omfatter nu 79,710 m²), har det vedblivende bevaret Karakteren af en virkelig Folkeforlystelsesanstalt og er endnu en vigtig Faktor i Byens Liv. Hovedindgangen er fra Vesterbrogade gennem en monumental Indgangsport mellem to rødgule Façadebygninger, opførte 1890 efter Tegn. af Arkt. E. Blichfeldt og Rich. Bergmann. Af Bygningerne i Haven mærkes Pantomimeteatret (opf. 1874, Arkt. V. Dahlerup), i kinesisk Stil, Basarbygningen (1909, Arkt. Arne Petersen), Glassalen (den ældre Koncertsal, 1863, Arkt. Stilling, ofte ombygget, saaledes 1886 og 1902, da den indrettedes til Teater), det kinesiske Taarn (1900, Arkt. Arne Petersen) og den i 1902 opførte Koncertsal (Arktr.: Arne Petersen og Bergmann). I 1926 er Salen ombygget, udvidet og indrettet til Vinterdrift. Den rummer 1500 Siddepladser. Et Komplex af Udsalgskiosker o. l., kaldet „Rosengaarden“, er, ligesom Hegnmuren mod Bernstorffsgade, udført efter Tegn. af Arkt., Prof. Anton Rosen.

I Haven findes en i 1868 rejst Buste af *G. Carstensen* (af Peters) og en $\frac{15}{8}$ 1903 afsløret Broncestatue af ham, udf. af Bundgaard, ligeledes et Mindesmærke for

Fra Fælledparken. Søen med Musikpavillonen i Baggrunden.

Komponisten *H. C. Lumbye*, rejst 1874, og en Buste af Mimikeren *N. H. Volkersen* (af Aksel Hansen), rejst 1896. I 1925 blev indgaaet ny Kontrakt paa 30 Aar med Kbh.s Magistrat. Den aarlige Lejeafgift til Kbh.s Kommune andrager

Christianshavns Vold.

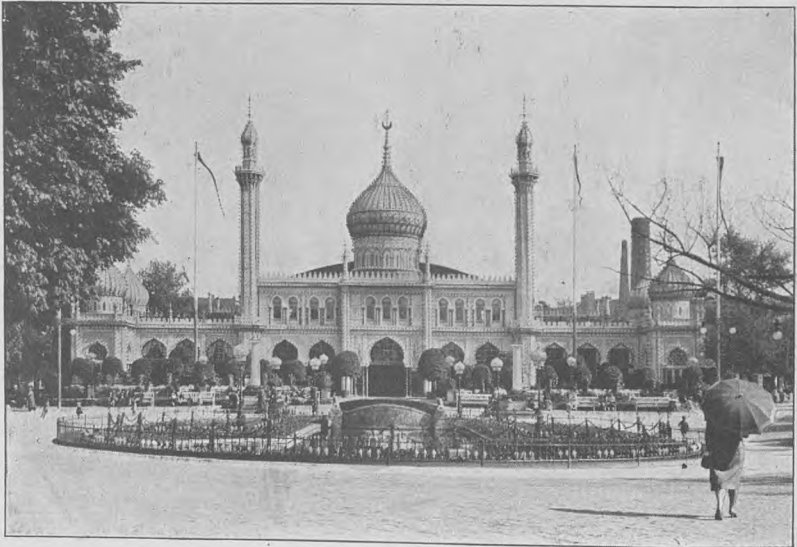
nu over 400,000 Kr. Aktiekapitalen er 2,500,000 Kr. Bygninger og Inventar er bogført for c. 3 Mill. Kr. Det aarlige Besøg af betalende Gæster, foruden Abonnenter, er c. $1\frac{3}{4}$ Mill.

Tivolis Indgangsportal.

Litt.: Axel Guthman og Anton Melbye, Tivoli, Kbh. 1888. — Tivoli 1843-1893, Kbh. 1893. — P. Engell, Kbh.s Tivoli i 50 Aar, Kbh. 1893. — C. Ginderup, Den første Breche i Kbh.s Befæstning 1843, Tivoli i et halvt Sæculum 1843-93, Kbh. 1893. — Tivoli 1843-1908, Kbh. 1908. — C. A. Clemmensen, Tivoli gennem 75 Aar, Kbh. 1918. — G. K. Harvild, Tivoli i Fortid og Nutid, Kbh. 1926. — E. Nystrøm, Tivolis første Oprindelse, i Hist. Medd. om Kbh. II. — Tivoli, i Før og nu 1915.

Zoologisk Have, i den sydvestl. Del af Frederiksberg Have (se p. 377), 7,3 ha, er anlagt 1859 (aabnet ^{20/9}) af Dr. N. Kiærboelling, efter hvis Død 1871 den over-

Tivolis Koncertsal.

toges af Sønnen, som 1872 overdrog den til et Aktieselskab (Aktiekap. 200,000 Kr.). Haven var i 1872 kun 3 Td. Ld. og rummede da 51 Arter Pattedyr i 83 Ekspl. og 125 Arter Fugle i 350 Ekspl.; ³¹/₁₂ 1928 var der 131 Arter Pattedyr i 512 Ekspl., 281 Arter Fugle i 832 Ekspl., 24 Arter Krybdyr og Padder i 42 Ekspl., altsaa ialt 436 Arter i 1386 Ekspl. — Til Trods for sin mindre heldige Beliggenhed saa højt mod Nord indtager Haven dog en respektabel Plads blandt de zool. Haver og har ikke ringe Betydning i videnskabelig og kunstnerisk Henseende; sin væsentligste Eksistensberettigelse søger den dog som Folkedannelsesmiddel. — Ved Abehusets Ombygning og Udvidelse i 1928 er for første Gang Udlandets nyeste Metoder for rationel Dyrepleje og Dyrefremstilling indført her til Landet. — Bygningerne var ³¹/₁₂ 1928 bogført for 213,760 Kr., Inventariet for 3168 Kr. og Dyrebestanden for 40,000 Kr. — I 1905 er der i Haven rejst et Udsigtstaarn, c. 43,5 m højt. Der er Indgange fra Frederiksberg Have gennem „Apistemplet“ (se p. 377) og fra Roskildevejen. Indenfor denne sidste er der ²³/₈ 1903 afsløret et Mindesmærke for *Kiærbølling*, bestaaende af en Granitsokkel (Bundgaard, efter Tegn. af Arkt. Rosen) med Bronzebuste (Alexis Møller).

Elefanthuset i Zoologisk Have.

— I Haven er ligeledes ¹⁹/₈ 1913 afsl. en Mindesten for *Julius Schiøtt*, og der findes to af Ny-Carlsbergfondet deponerede Skulpturværker: Nessos og Deianira (af Marqueste) og Theseus og Kentauren Bianor (af Barye). — Af Havens større Bygninger fremhæves: Store Rovdyrhus (opf. 1874, udvidet 1888), Bjørnegrotten (1878, udvidet 1901), Abehuset (1891, udvidet 1896, nyopført 1928), Hovedrestauranten (1897), Fuglehuset (1907), Elefanthuset (1914, Arkt. P. A. Rosenkilde Gram, se „Archit.“ ⁴/₁₂ 1915), Lille Rovdyrhus (1923). — Antallet af betalende Gæster var i 1872: 141,693, i 1928: 417,943. — Kongen er Havens Protektor siden 1873.

Litt.: P. A. M. Tauber, Zool. Have 1859-84, Kbh. 1884. — A. G. Juel, Aktieselsk. Den zool. Have 1872-97, Kbh. 1897. — Festskr. i Anl. af Afslør. af Dr. K.'s Buste, Kbh. 1903. — Jul. Schiøtt, Zool. Have gennem 50 Aar, Festskrift, Kbh. 1909.

Af **Monumenter**, der ikke er omtalte her eller i de foregaaende Afsnit, nævnes: *Frihedsstøtten* („Bondefriheds-Monumentet“, som det først kaldtes) til Minde om Stavnsbaandets Løsning 1788, Vesterbrogade. Grundstenen nedlagdes af Kronprinsen ³¹/₇ 1792, og ⁶/₁₁ 1797 stod Mindesmærket færdigt, rejst ved frivillige Bidrag; det havde kostet 13,000 Rd. Mindesmærket, hvis Tegn. sikkert væsentlig skyldes N. Abildgaard, er omgivet af et cirkelrundt Jærngitter, er c. 15 m højt

og bestaar af en Obelisk af bornholmsk Sandsten paa et Fodstykke af norsk Marmor. Indskrifterne paa Obelirken og Fodstykket, der minder om Bondestandens Frigivelse ved Kronprinsen („Kongens Søn, Folkets Ven“), skyldes Thomas Thaarup. Paa Fodstykkets Hjørner staar allegoriske Marmorstøtter, 2,2 m høje: „Tapperheden“ og „Fædrelandskærligheden“, af N. Dajon, „Bondefliden“, af Weidenhaupt, og „Troskaben“, af Wiedewelt, hvem ogsaa det ene Basrelief efter Abild-

J. P. E. Hartmanns Statue.

gaard's Tegning, „Retfærdighedens Gudinde“, skyldes; det andet Relief, „Frigørelsen“, er, ligeledes efter Abildgaard's Tegning, udført af Weidenhaupt. Ved Anlæggelsen af Boulevardbanen maatte Støtten midlertidig fjernes 1909, men Grundsten nedlagdes paany ^{14/12} 1911, og Støtten genrejstes 5,3 m Ø. for sin gamle Plads og hævedes 1,26 m. Støtten restaureredes, og en af Marmorfigurerne, „Bondefliden“, fremstilledes paany af Billedhugger Jens Lund. (Se J. Lange, Hundrearsjubil. for Frihedsst., i Tidsskr. for Kunstind. 1892. — Fr. Schjøtt, Til Frihedsstøttens Hist., i „Archit.“ ^{29/1} 1910. — Victor P. Christensen i Kunstmuseets Aarsskrift 1921 og 1924. — Leo Swane, Abildgaard 1926 p. 49).

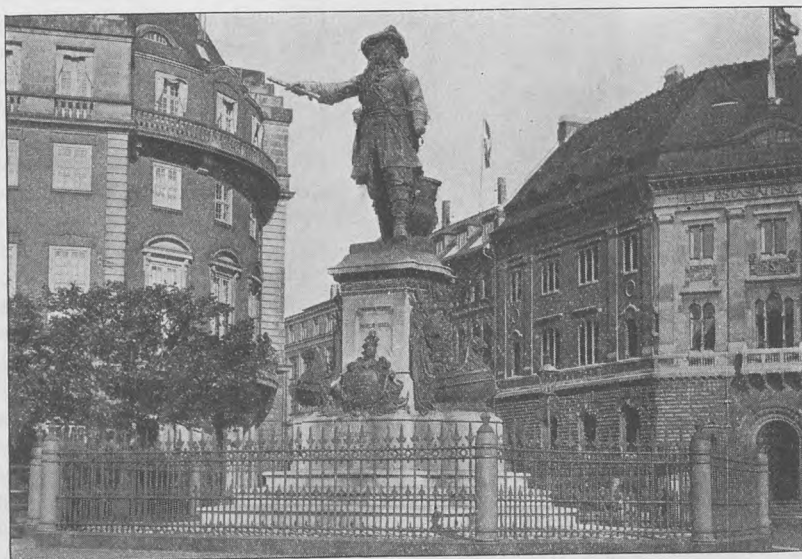
Absalonsstatuen, Højbroplads (se Bill. under Byens Hist.), en Bronce-rytterstatue, Biskop Absalon paa en springende Hest, af V. Bissen, paa et højt Fodstykke af Granit og Mursten, af Martin Nyrop, er afsløret ^{31/1} 1902 og skænket Kommunen af Konferensrd. Heide (se „Archit.“ ^{12/12} 1902).

Chr. V's Rytterstatue, paa Kongens Nytorv (se under Byens Hist.), staar omgiven af et Jærngitter midt i et Blomsteranlæg og er rejst ^{24/11} 1688. Monumentet, af Bly, er modell. af Franskmanden A. C. Lamoureux; den allegoriske Figur under Hesten forestiller Misundelsen; de 4 Figurer ved Fodstykkets Fod, Visdommen (Minerva), Tapperheden (Herkules), Ædelmodigheden (Alexander) og Hæderen (en

Kvinde med en Pyramide), synes at være opsatte nogle Aar senere (maaske udførte af Broderen Claude L.). Figurerne har flere Gange været lueforgylde og broncerede og ofte udbedrede, da Monumentet synker sammen paa Grund af det bløde Materiale, saaledes 1717 og 1726 af Ehbisch, 1751 af Petzoldt, 1777 af Harsdorff og Wiedewelt og flere Gange senere, ligesom Arrangementet om Monumentet ofte er forandret. Det tilhører Staten. (Se E. Marquard, Abraham Cæsar Lamoureux, i Fra Arkiv og Mus. 2. Række I).

Komponisten N. W. Gades Broncestatue, Skt. Annæplads ved Bredgade, af V. Bissen, paa Piedestal, flankeret af Granitbænke, er rejst ved private Bidrag og afsløret ²⁴/₆ 1897.

Komponisten J. P. E. Hartmanns Broncestatue, Skt. Annæplads ved Amaliegade, af A. V. Saabye, er rejst ved private Bidrag og afsløret ²⁰/₁₂ 1905.

Niels Juels Statue.

Til venstre Hafnias Bygning, til højre Østasiatisk Kompagni.

Niels Juels Broncestatue, Holmens Kanal, af Th. Stein, er rejst ved offtl. Indsamling (den kostede ialt c. 50,000 Kr.) til Minde om 200 Aarsdagen for Slaget i Køge Bugt i 1677 og afsløredes ²⁰/₉ 1881; Marmorfodstykket er prydet med Skibsnabler. Vaabenskjolde og Trofæer af Bronze, alt ligesom selve Statuen støbt af Kanonmetal.

Monumentet for Ørelægen, Dr. med. H. V. Meyer, Strandboulevarden, er bestøttet af en international Komité (de bidragydende Landes Navne staar paa Monumentet) og afsløret ²⁵/₁₀ 1898; det bestaar af en høj Granitsokkel med Fodstykket og en Bronzebuste, af V. Runeberg, samt ved Fodstykket en Kvindeskikkelse (Hygæa) af V. Bissen.

Paa Raadhuspladsen er 1914 rejst *Lurblæasersøjlen*, Bronzegruppe af Siegfried Wagner, paa høj muret Søjle efter Tegn. af Prof. A. Rosen; Monumentet er bestøttet af Carlsbergfondene.

I et Frederiksberg Kommune tilhørende Anlæg ved Allégade staar en Bronze-

statue af *Adam Oehlenschläger*, paa høj Granitsokkel med to Relieffer (Guldhornene og Aladdin), afsl. $\frac{24}{10}$ 1897, modell. af Jul. Schultz og skænket af Bankdir. A. Heide, samt Buster af *H. V. Kaalund*, afsl. $\frac{2}{4}$ 1919, og *M. Goldschmidt*, afsl.

Lurblæserne.

$\frac{10}{9}$ 1920, begge af Aksel Hansen; endvidere en Statue af *Holger Drachmann*, af H. C. Holter, afsl. $\frac{4}{7}$ 1924. I et kommunalt Anlæg paa Dalgas Boulevard staar *Urjægeren*, af Aksel Hansen, rejst af Frederiksberg Kommunalbestyrelse 1926. Ved Kommuneskolen i Hillerødgade staar Michelangelos *Moses*, en Bronceafstøbning, der tidl. stod ved Glyptoteket, men 1924 skænkedes til Kbh.s Kommune. I en Have ved Kochsvej 13-15 staar en Statue af *Chr. Winther*, af Nicolai Schmidt, opstillet 1896-97. Paa Theophilus Hansens Vej staar Mindesmærker over *Theophilus Hansen* og *Küchler*, begge af Thuren, med henholdsvis Buste af Schultz og Portrætmedaillon af Aarsleff. Paa Trondhjems Plads staar en af Carl Jacobsen skænket Gruppe, *Diana til Hest*, af Bonnesen. Ved Husarkasernen en Gruppe, *To Løver*, af Laurits Jensen, flyttet hertil fra en Plads ved Frederiksborggade, hvor den var afsl. $\frac{9}{7}$ 1906. I Kildevældsgade er $\frac{14}{7}$ 1916 afsl. en Mindesten over *F. F. Ulrich* og *Moses Melchior*, efter Tegn. af Emil Jørgensen, med Medaillon af Brandstrup, rejst af Medl. af Arbejdernes Byggeforening.

Af Mindetavler nævnes: I Fiolstræde 2 (Stiftsprovstegaarden) staar paa en Mur foran Haven med det saakaldte Holbergs Træ: „*Ludvig Holberg* havde her sin Embedsbolig som Professor ved Universitetet fra 21. Jan. 1740 til sin Dødsdag 28. Jan. 1754“. — Paa Ejendommen Vesterbrogade

75 A: „I det Hus, som tidligere stod her, fødtes 14. Nov. 1779 A. G. *Oehlenschläger*“. — Studiestræde 8: „Her havde *Thomas Overskou* sit Barndomshjem“. — S. Gade 6: „*H. C. Ørsted* boede her som Prof. ved Universitetet fra Okt.

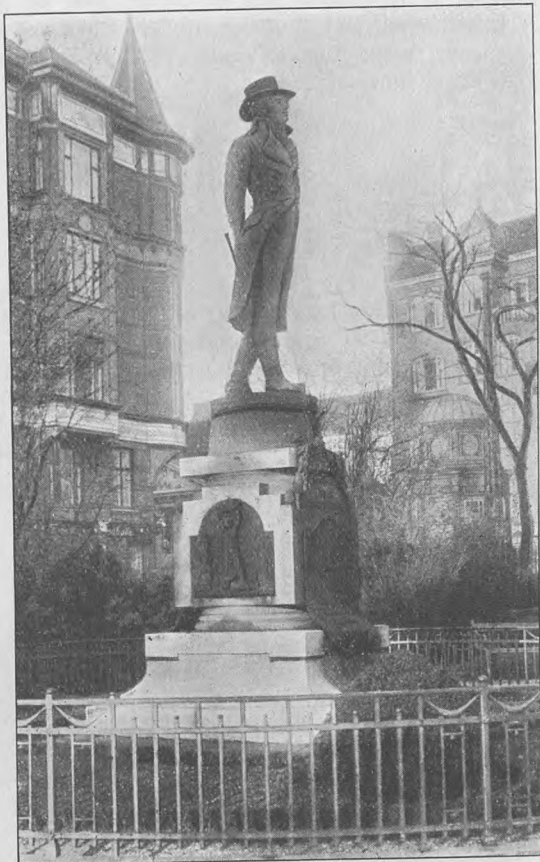
1824 til sin Dødsdag den 9. Marts 1851^a. — Kronprinsessegade 36: „Her boede *C. E. F. Weyse* fra 1825 til sin Dødsdag den 8. Okt. 1842^a. — I s. Gade 28 paa en Tavle i Porten: „Denne Gaard tilhørte i 40 Aar *L. N. Hvidt*. Her døde han d. 16. Marts 1856, og her boede i sine sidste 10 Aar *A. S. Ørsted*, død 1. Maj 1860^a. — Paa Trappegangen i St.-Kannikestræde 15: „Her boede *P. Faber*, da han skrev den tapre Landsoldat^a, og over Gadedøren hans Portrætmedaillon. —

Borgergade 17: Her fødtes *Niels W. Gade* d. 22. Februar 1817^a. — Amaliegade 22: „Her boede Adam Oehlenschläger ved sin Død den 20. Januar 1850^a. — Kvæsthusgade 3: „I denne Familien Zinns gl. Ejendom boede Komponisten *J. P. E. Hartmann* fra Anno 1829 til 1900.“ — Paa Materialgaarden findes en Mindetavle for de to Billedhuggere *Bissen*, som havde Atelier her. — Paa Rosenborggade 7 er 1920 opsat en Tavle, som beretter, at her boede Skuespillerparret *Ludvig* og *Louise Phister* 1849-93. — Paa Hjørnet af Vandkunsten og Gaasegade sidder en Portrætmedaillon af *Fr. III* med en Mindetavle om Stormen paa København. — Om Mindet paa Præsteboligen i Aabenraa se p. 307.

Af Springvand o. lign. skal her omtales følgende:

Springvandet paa Gammeltorv er oprindl. anl. af Chr. IV 1609 med Trykvand fra Lundehussøen og oftere restaureret (se p. 395), senest 1922-23. Paa Kongens Fødselsdag springer det med Guldæbler. *Springvandet paa Amagertorv* („Storkespringvandet“) er skænket af Foren. til Hovedstadens Forskønnelse og sprang første Gang ^{28/7} 1894; det er ud-

ført efter Tegn. af Edvard Petersen, Storkefigurerne af Vilh. Bissen. *Brønden paa Vandkunsten*, en dekorativ Granitstøtte, smykket af fire Grotteskalker, der udspyr Vand, og omgivet af lave Vandingstrug, er opf. 1910 efter Tegn. af Arkt. Magdahl Nielsen. *Springvandet paa Enghave Plads*, tegnet af Stadsarkitekten, med en Dreng i Bronze, modell. af Jens Lund, er opsat 1926 af Kommunen. *Kildeindfatningen paa Nikolaj Plads*, af M. Nyrop og A. Bundgaard, opsattes 1899 foran den nu nedlagte Klampenborgbanegaard, men flyttedes 1918 til sin

Oehlenschlägers Statue.

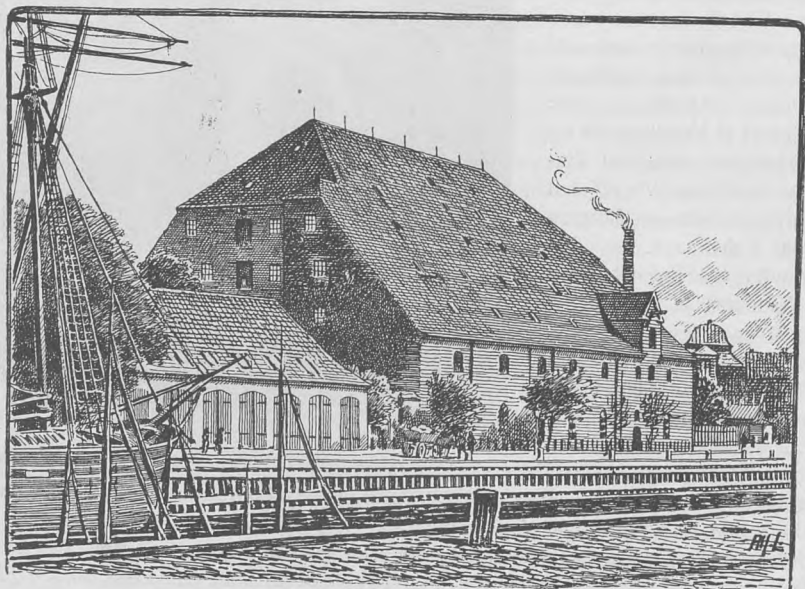
nuvær. Plads; den er skænket af Foren. til Hovedstadens Forskønnelse. *Brønden paa Vesterbros Torv*, modelleret af Rasmus Harboe, er opstillet 1915 og skænket af samme Forening. Dragespringvandet se p. 392, Gefion-Springvandet se p. 695.

Blaagaards Plads blev 1916 reguleret og forsynet med arkitektonisk Indfatning ved Arkt. Ivar Bentsen og udsmykket med Skulpturarbejder af Kai Nielsen.

Fire *Kilometersten* (Nulpunktsten), efter Tegn. af P. V. Jensen Klint, opsattes 1920-25 af Kommunen paa de Steder, hvor de gl. Byporte stod (Amagerport, Nørreport, Vesterport og Østerport). Ved Strandvejen, paa Grænsen mod Gentofte Kommune, udfor Tuborg, rejstes 1925 et *Bymærke* i Marmor, af Jens Lund, skænket af Albertina-Legatet.

Gamle Huse.

Trods sin Ælde har Kbh. et forholdsvis nyt Præg, idet de ødelæggende Ildebrande 1728, 1795 og 1807 fuldstændigt ruinerede store Dele af den gamle By og lagde en Mængde gamle Bygninger i Aske. Af kirkelige Bygningsminder er kun Helligaandshuset, Partier af Skt. Peders og af Helligaandskirken, samt spar-

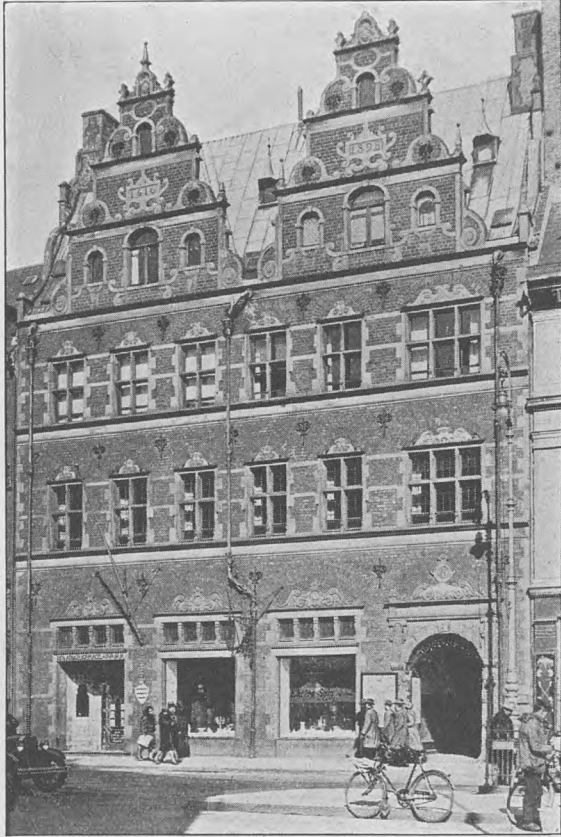

Christian IV's Bryghus.

some Rester af Frue Kirkes Kor bevaret til vore Dage; Ruinen af Jarmers Taarn er det sidste Minde om Byens middelalderlige Mure, og under Christiansborg møder man i den overdækkede Ruinhal de fremgravede Rester af Absalons Borg og det senere Københavns Slot. Middelalderligt Murværk ses endnu i en Del af

Bispegaarden paa Nørregade, der oprindeligt gjorde Tjeneste som Byens andet Raadhus, og de Stumper af et middelalderligt Stenhus, som sidder i Kommunitetsbygningen i Nørregade, skriver sig uden Tvivl fra de katolske Biskoppers Gaard, som indtog Grundene her. Til samme Bygningskompleks hører ogsaa *Konsistoriets Hus* inde i Universitetets Gaard, et lille, af røde Munkesten i et Stokv. opført gotisk Stenhus med smukke hvælvede Kældere (restaureret 1904 af Mart. Borch,

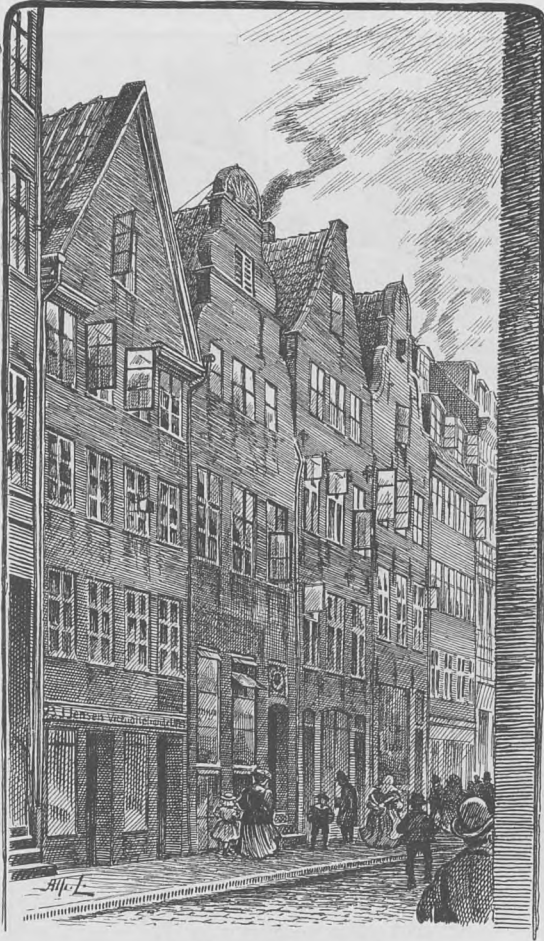
„Architekten“ ^{16/4} 1903 ff.; sml. p. 405 f.). Et velbevaret gotisk Kælderrum med anselige Hvælvinger gemmer sig i *Vingaardsstræde 6*, antagelig som en Rest af en Adelsgaard, der afløste Kongernes Vinggaard, men ud over disse sparsomme Minder er der kun hist og her ubetydelige middelalderlige Murrester at finde. — Naar *Renæssancen* gør sig saa kraftigt gældende i Hovedstadens arkitektoniske Fysiognomi, skyldes det udelukkende Chr. IV's storartede Byggevirksomhed (Rosenborg, Rundetaarn, Regensen, Holmens Kirke, Børsen, Bryghuset, Tøjhuset); thi ser man bort fra disse Monumenter, er der kun yderst faa *Renæssance*bygninger i Behold. Som en statelig Type paa et rigt Borgerhus fra Chr. IV's Dage knejser dog den Dag i Dag *Amagertorv 6*.

Amagertorv 6.

6, Borgmester Matthias Hansens 1616 opførte Gaard, bygget af røde Sten med Façade-Baand og Rammer af Sandsten om Port og Vinduer, 3 Stokv. høj og kronet af 2 Gavlkviste med svungne, sandstensbræmmede Kamme (restaur. 1898, Ældre nord. Ark. 1. S. 4. R., T. 6, 5-12). I *L.-Kongensg. 25-29* danner 3 Gavlhuse, af hvilke de to har svungne Gavlkamme, og hvis Façader smykkes af pyntelige Muranker af Smedejærn, en malerisk Gruppe, og et Par 2 Stokv. høje Gavlhuse ved *Magstrædes* Sydside yderst mod V. synes at skrive sig fra samme Periode. Sammenbygget med nyere Huse findes der *Hauserplads 32* endnu bevaret Murværk af en af de anselige Adelsgaarde, som opførtes i Hovedstaden i 16. og 17. Aarh., under Huset findes anselige hvælvede Kælderrum, og i Gaarden er

indmuret et Stenrelief med en Rytter, samt en Tavle med de Rosensparrers, Munkers og Gyldenstjerner reliefhugne Vaabenskjolde. De andre synlige Bygningminder fra Renæssanceperioden maa søges paa Christianshavn. Her købte Borgmester Mikkil Vibe 1622 Grunden *Strandgade 30-32*, Hj. af Skt. Annegade, hvor der i Løbet af den følgende Tid opførtes en statelig Gaard, bygget af smaa,

Lille-Kongensgade 25-29.

flammede Sten, 2 Stokv. høj, kronet af Kviste og med Façaden smykket af store Smedejærnsankre, samt Baand og Kvader-Buestik af Kridtsten over Vinduer. Ejendommen deltes senere i 2, af hvilke Nr. 30, som 1710 fik sin nuværende Port, ved en pietetsfuld Istandsættelse har faaet en Del af sin gamle Karakter tilbage. I Nr. 32, som er pudsklædt, er den oprindl. Stokværksinddeling derimod forandret, idet der er indskudt en 3. Etage. Gavlen med sit røde Murværk, sine Tværbaand af Kridtsten og spiral-oprullede Gavldekoration er 1928 afrenset og sat i Stand. Fra Chr. IV's Tid skriver sig desuden Hjørnejendommen *Torvegade 14*, der oprindl. kun var i 2 Stokv. og i Karakter sluttede sig nøje til det foran omtalte Hus. I 18. Aarh. blev de 2 øvre Etager sat paa af den daværende Ejer, Vinhandler Matthias Rohde (G. L. Grove, Christianshavns Raadhus?, Fra Arkiv og

Museum, II p. 1). *Strandgade 28*, et af Adelsmanden Sivert Grubbe opført Gavlihus, hører ligeledes til Christianshavns ældste Byggeperiode, men er i senere Tid ret stærkt ombygget. Dog skjuler der sig muligvis endnu bag Forsidens Pudslag Spor af det rige Stenhuggerarbejde, som 1745 omtales. Den af Pilastre med kraftige Diamantbosses flankerede Portal *Strandgade 22* danner den sidste Rest af en Renæssancebygning, der sammen med Naboejendommen Nr. 24 helt ombyggedes c. 1670 af Cort Adeler til en stor, symmetrisk Façade, som atter i Rokotiden deltes i 2 og ændredes efter Tidens Smag. Ligesom Cort Adeleres danner ogsaa

Storkøbmanden Joachim Irgens' 1664 opførte Gaard, *Strandgade 44*, Hjørnebygningen, Overgang til en ny Tid. Over Vinduerne genfindes i Overensstemmelse med den ældre Perodes Smag buede Stik af Kridtstenskvadre, samt vandrette Baand af samme Materiale, men vinduernes Form og Placering bærer Præg af den frembrydende *Barok*, som efterhaanden kom til fuld Udfoldelse i Palæarkitekturen mod det 17. Aarh.'s Slutning. I sin første Periode sluttede den sig nøje til den nederlandske-klassiske Retning, hvis fornemste verdslige Monument herhjemme er det af Ulr. Fr. Gyldenløve 1671-80 opførte Palæ, nu *Charlottenborg*, bygget af Nederlænderen

Evert Jansen (se p. 364). I sin oprindelige Skikkelse hører Niels Juels, nu det *Thottske Palæ*, Kongens Nytorv, til samme Stilform (opf. 1683-86, muligvis af Lambert van Haven, se p. 370), men ombyggedes indvendig og i de øvre Partier i 1760'erne, og blandt de mange anseelige Adelspalæer, som i denne Periode rejste sig i Hovedstaden, kan desuden fremhæves monumentale, pilastersmykkede Gaarde som *Stormgade 10*, oprindl. Lützows, sen. Holstein-Ledreborgs Palæ (nu Landbygningernes Brandforsikring, se p. 414 og 622), der ligeledes senere hen i Aarhundredet fik sin Rokokoforhøjelse, samt Fr. IV's

Hj. af Strandgade og Sct. Annægade.

Operahus (1703), Hj. af Bredg. og Fredericiag. (nu Landsret, se p. 397). Af en noget anden Karakter er den kgl. *Staldmestergaard* (nu Kirke- og Undervisningsministeriet, se p. 380) ved Frederiksholms Kanal med sin pompøse Portal og kraftige Gesims (Arkitekt. v. Platen), den røde *Kancellibygning* paa Slotsholmen med sin mægtige, reliefsmykkede Fronton (opf. 1716-21 af Ernst, se p. 378), og Dane-skjold-Laurvigs, nu *Moltkes Palæ* i Bredg., Hj. af Dronn. Tværg., en ældre Bygning, som i 1720'erne fik sin nuværende rigt udsmykkede Façade (Krieger, se p. 494). Abraham Lens 1703 opførte Patricierbolig, *Strandg. 6*, er i senere Tid ombygget fuldstændigt i det Ydre og forhøjet, men bevarer endnu i Stueetagen smukke, karakteristiske Interiører med Stuklofter, Paneler og Vægmalier fra 18. Aarh.'s Begyndelse.

Den frygtelige Brandkatastrofe, som i Okt. 1728 hjemsøgte Kbh. og tilintetgjorde c. 1500 Huse, ryddede voldsomt ud i den gamle By, og de nye Kvarterer, som

rejste sig af Ruinerne, formedes harmonisk som en Helhed, idet en efter Baroktidens Krav afstemt ældre Hustype kom til at beherske Gadebilledet. Den før saa brogede, af skiftende Tider og Stilformer prægede By, genopstod nu i ensartet Dragt; thi selvom Kongens Ønske om, at Hovedstaden skulde genopføres i „Regularitet og Egalitet“ med ensartede Façader og Vinduesrækker i samme Plan fra Hus til Hus den hele Gade igennem, ikke gennemførtes — lige saa lidt som Regeringens Krav om grundmurede Façader —, kom der i Virkeligheden til at raade

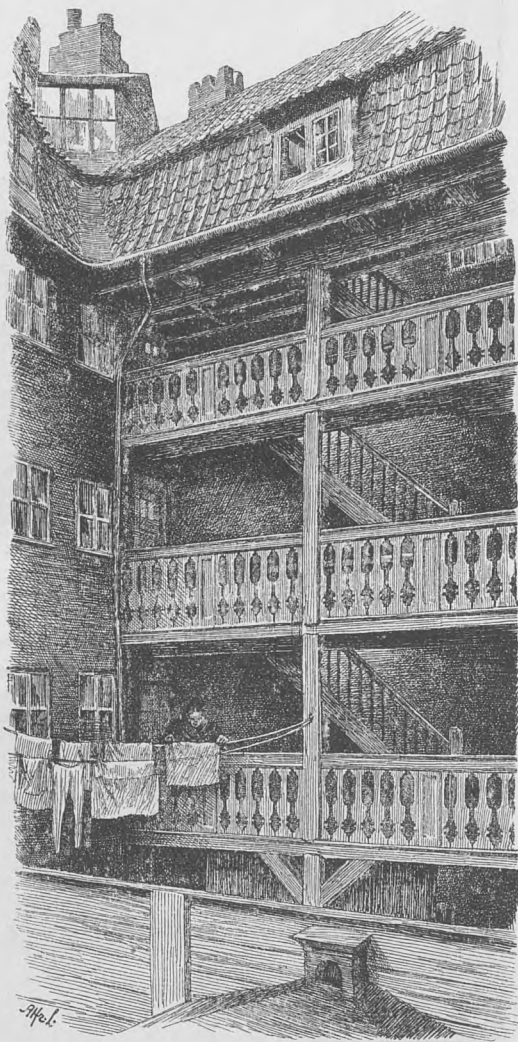
Asiatisk Komp.s Palæ i Strandgade. Façade.

en afgjort Ensartethed i de genrejste Kvartierer. For en væsentlig Del beroede dette paa den Omstændighed, at der allerede længe før Branden 1728 var udformet en fast Hustype, som foreløbig slog til over for Tidens Forordringer og fuldt færdig stod parat til at tage de afbrændte Tomter i Besiddelse. I ældre Borgerhuse som den af Reimer Wilde 1688 opførte Gaard, *Brogade 3* (Opm. Foren. af 3. Dec., 1910, T. 1), samt *Nyhavn 9* fra 1681, møder man allerede Typen, et forholdsvis smalt, 3 Stokv. højt Hus, kronet af en Gavlkvist eller en knejsende Gavltrekant over hele Façadebredden. Med Rod i gammel Tradition havde dette Hus, der saa udmærket gjorde Fyldest paa de snævre

Grunde, tilpasset sig efter Forholdene og vundet Borgerskabets Hjærte i den Grad, at det i Hundrevis holdt Indtog i Gaderne i det efter 1728 genopbyggede København. I sin Midtrisalit, som forlænges opad i Kvisten, i sine flade Pilastre og andre arkitektoniske Detailler bærer det Baroktidens Præg, men i sin Opbygning og Indretning var det endnu i mangt og meget bundet af det gamle. Dette gjaldt fremfor alt Placeringen af Trappen; thi kun mere fornemme Huse fremtraadte med rummelige, „italienske“ Trapper, det store Flertal af Borgerne foretrak at løse Problemet paa gammeldags Vis ved en paa Forhusets Bagside eller Sidelængde tilbygget Svale af Træværk. Af de mange lukkede eller aabne Svaler af den Slags, som endnu findes, kan nævnes *Dronningensgade 36*, *Skindergade 15*, *Torvegade 73* („Skibet“), *Amagergade 11*, *Adelgade 22*, *Møntergade 14-16*, *Gammelmont 31* (Foren. af

³/₁₂, Aarg. 1904, T. 4; Ældre nord. Ark. 4. S., 4. R. T. 13), samt en Række Gaarde i Adel- og Borgergade.

Kongen havde søgt at bevæge Borgerne til at give disse „Ildebrandshuse“ et lidt pynteligere Ydre ved at lade Arkitekten Krieger udarbejde nogle Modeltegninger paa Huse, som det anbefaledes at gøre Brug af, og Paavirkning af disse Modeller kan endnu spores hist og her, f. Eks. *Valkendorfs-gade 36* (opf. 1739), hvis Façade inddeles af Kvaderpilastrer, et Motiv, som ogsaa før Branden gjorde sig stærkt gældende, bl. a. paa det 1726 opførte *Vartov* (se p. 560). Store Dele af Baroktidens København gik atter til Grunde i Brandene 1795 og 1807, og Nedrivninger i nyere Tid har yderligere tyndet stærkt ud i Rækkerne. Ikke des mindre findes der dog endnu en Mængde Bygninger fra det 18. Aarh., dels enkeltvis hist og her, dels malerisk samlede i Grupper, som f. Eks. *Nybrogade 14, 16* (Ældre nord. Ark. 5 S., 2. R., T. 10), *18, 20, Graabrødretorvs Sydside, i Nyhavn, Landemærket, Grønnegade, Pilestræde, Aabenraa, Adel- og Borgergade*, samt paa *Christianshavn*. Blandt de mere værdifulde kan desuden fremhæves Huse som *Skindergade 6 og 8* (1733), *St.-Kannikestræde 10, 11, Dronningensgade 62* (Joachim Lentz's Gaard, 1729 (Portal, Foren. af ³/₁₂, Aarg. 1901, T. 4)), *Ny Østergade 30 og 30 A, Rosenborggade 1, Valkendorfs-gade 11* (Portal 1732, Foren. af ³/₁₂, Aarg. 1896, T. 6), samt *Aabenraa 25*, af hvis rige Sandstensudsmykning kun sørgelige Stumper er tilbage. Mere palæagtigt udformede er Bygninger som *Nørregade 13* og *Nybrogade 12*, opf. c. 1734 for Hofkonditor J. H. Ziegel med en rigt udformet Sandstensfaçade, som muligvis skyldes F. de Lange (Foren. af ³/₁₂, 1897, T. 7; Ældre nord. Ark. 3 S., 4. R., T. 5),

Gaardinteriør fra Adelgade 22.

Huse paa Hjørnet af Knabrostræde og Nybrogade.

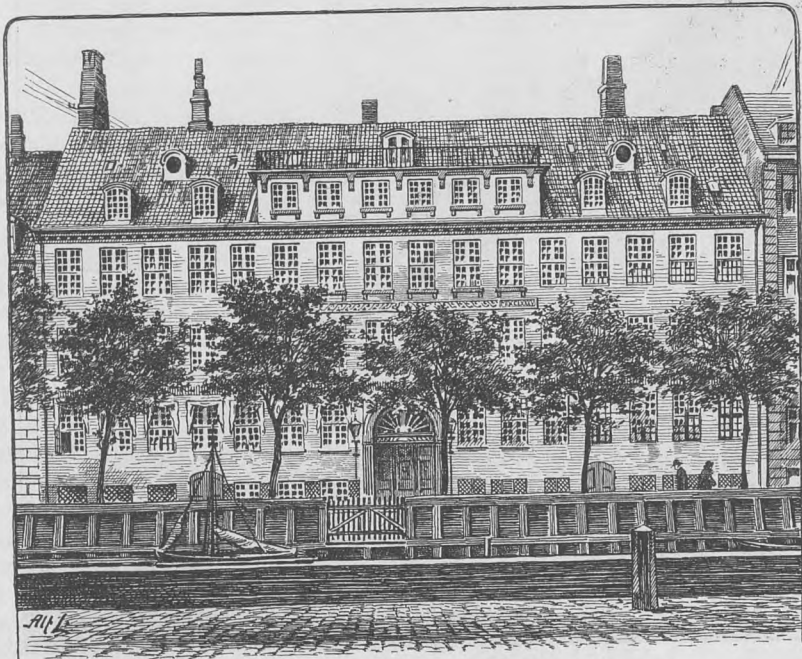
Nabohuset mod Ø. ombygget 1748. Medens de fleste af disse Huse i deres Opbygning er bestemt af det forholdsvis smalle Grundareal, har andre, som friere

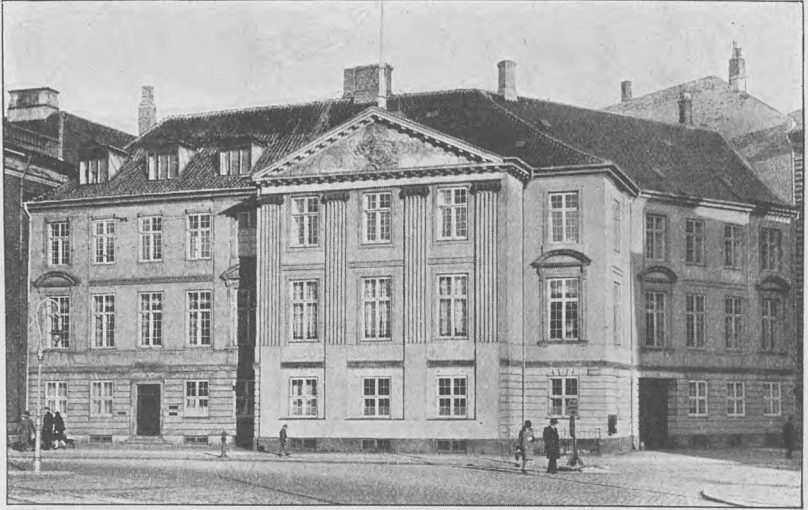
Graabrødretorvs Sydside.

Amaliegade 15-17.

Heerings Gaard, Overgaden nedent Vandet 11.

Kongens Nytorv 3-5.

Asiatisk Kompagni. Strandgade.

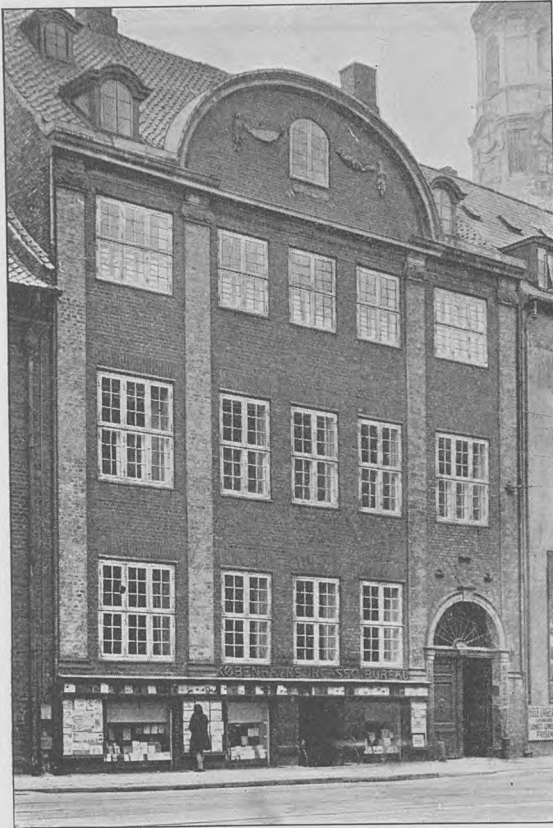
kunde udfolde sig i Bredden, været i Stand til at udforme mere palæagtige Façader, saaledes *Strandgade 25*, Asiatisk Kompagnis Palæ (1738, F. de Lange; Æld. nord. Arkitekt. 3. S. 4. T. 1-3) med det som Pendant 1781 opf. Pakhus (det ved Havnebassinets bagved opf. Pakhus, c. 1750, skyldes Eigtved), *Aabenraa 32* (Reformert Præstegaard), *Klareboderne 3* (Gyldendalske Forlag), opf. i Beg. af 1730'erne af Stukkatør Abraham Stoy, der uden Tvivl ogsaa selv har udført Stukarbejdet paa Façaden og Stueetagens Lofter (Foren. af $\frac{3}{12}$, 1908, T. 2; Hist. Medd. om Kbh., 2. R., III, p. 19 ff.), det nuvær. *Posthus paa Købmagergade*, den saak. „Markalksgaard“, opført i Beg. af 1730'erne for Oversekretær Chr. Møinichen af Filip de Lange (se p. 631; Hist. Medd. om Kbh., 2. R., II, p. 181 ff.), *Grev Friis'*, oprindl. Barckmanns Palæ, Frederiksholms Kanal, opf. c. 1740 i nederlandsk-klassisk Manér (se p. 449; Hist. Medd. om Kbh., 2. R. I, p. 528 f.), og det senere delvis ombygg. Assistenshus (se p. 629). — Med Opførelsen af *Christiansborg Slot* (Häuser) med tilsluttende Staldbygninger, Kolonnade, Pavilloner og Marmorbro (Eigtved) i Aarene 1733-45 (se p. 327), samt *Prinsens Palæ* (1744, Eigtved) holdt *Rokoko*en sit Indtog i Kbh. og kom i Aartierne om Aarhundredets Midte til afgørende at sætte sit Præg paa Byens fornemme Byggeri, der fremfor alt samlede sig om *Amalienborg* 1754-60 (Eigtved; se

Hj. af Adelgade og Helsingørgade.

p. 354) og *Amaliegade* med tilstødende Gader, den saakaldte „Frederiksstad“, hvor en Række noble Rokokopalæer rejste sig Side om Side, f. Eks. *Amaliegade 5* (1755), *9* (1751) (Foren. af $\frac{3}{12}$, 1899, T. 5), *11* (1754), *12, 13* (1755), *14, 15* (1754), *16, 17* (Æld. nord. Ark. 3, IV, T. 6) (1754), *25* (Thurah), *40-42*, de to ensartede Palæer, *Bredgade 42* og *54* (I. G. Rosenberg), det første opført for J. H. E. Bernstorff, det andet for Grev Dehn (se p. 372), det nuværende *Odd-Fellow Palæ*, oprindl. Berckentins, senere Schimmelmans Palæ (se p. 371 f.), samt Lindencrones Palæ (nu den engelske Legation), *Bredgade 26*, *Hj. af Skt. Annæ Plads* (1751, Foren. af $\frac{3}{12}$, Aarg. 1902, T. 7-8). I denne fornemme Bydel opførtes desuden 1752-56 *Frederiks Hospital* (Eigtved og Thurah, se p. 496), og rundt om i den gamle By rejste der sig i de samme Aar anseelige Rokokopalæer, som *Lerches Palæ*, *Slots-holmsgade 10* (1742, se p. 379), *Dæksofficerselevskolen* i Overg. o. V., oprindl. Opfostringshus (1755, Conradi; se p. 440 og 470). Fælles for alle disse Bygninger

er den fine, elegante Façadebehandling, der i stigende Grad inspireredes af fransk Arkitektur og ved smaa Midler, flade Rammepilastre, Lisener og forsænkede Murfelter, skiftende Placering og Udformning af Vinduerne og virkningsfuldt anbragte Rokokoornamenter, gav Bygningernes Flade en levende Rytme og Ynde. Som foran omtalt ombyggedes flere af *Strandgades* ældre Patriciergaarde ved 18. Aarh.s Midte i den nye Smag, og velstaaende Borgere søgte efter Evne at forlene deres

Nørregade 13.

32 (Steinfass' Gaard), *Overg. o. Vandet* 10 (Th. Potters Gaard), *Strandgade* 34 (1773, Topps Gaard) med det 1778 tilbyggede Pakhus.

Storbranden 1728 skabte ikke nogen ny Bygningstype, og paa samme Maade gik det 1795, da Ildebranden atter hærgede Hovedstaden; thi ligesom der allerede før 1728 var udformet en fast borgerlig Hustype, som stod rede til at tage de genopbyggede Gader i Besiddelse, saaledes var der ogsaa før den følgende Brandkatastrofe en ny Udvikling i Gang, som med Tilslutning til antike Forbilleder søgte at skabe en ny Façade- og Interiørkunst. Fra Frankrig havde Nyklassicismen usædvanlig hurtigt forplantet sig til Danmark, hvor den fremragende franske Arkitekt Jardin gennem sin Virksomhed (Havepavillon bag Chr. VII's Palæ paa Amalienborg, det gule Palæ i Amaliegade, Sølvgades Kaserne, se p. 360 og 643) skabte

Huse med noget af Palæarkitekturens Fornemhed. *Overg. o. V.* 6 (1755, Billedhugger Stanleys Gaard), *Sølvgade* 38 (Foren. af $\frac{8}{12}$, 1904, T. 11), *Stormgade* 3 (1750'erne), *Gotersgade* 8 (1767, Baron Boltens Gaard), *Nyhavn* 8, *Ny-Kongensgade* 6, *Magstræde* 6, *Prinsessegade* 54 (Baghus, Filip de Lange), *Torvegade* 30 (1769), *St.-Kongensgade* 33 og 45 fremtræder alle med rokokoprægede Façader, og rigt smedede Altaner og Vinduesgitre i samme Stil er bevaret paa den ombyggede Ejendom *Kongens Nytorv* 21. Af andre Bygninger af Interesse fra samme Periode kan fremhæves *Gammelstrand* 46, *Nyhavn* 63 (1756) og 65 (Foren. af $\frac{8}{12}$, 1907, T. 4), 51 (1766), *St.-Kongensgade* 108 (Christians Plejehus, 1769), *Overg. o. Vandet*

den Indpas, og blandt de Bygninger, som tidligst præges af Louis-Seize-Stilen, kan fremhæves *Lille-Strandstræde 14*, en ældre Bygning, som 1773 fik sin nuv. grund-

Hj. af Højbroplads 21 og Ved Stranden 20 (Plougs Gaard).

murede Façade med guirlandesmykkede, ovale Medailloner (Æld. nord. Ark. 3. S., 4. R., T. 7), samt *Kongens Nytorv 18* (Lihmes Gaard, 1769), *Amaliegade 8* (1785), *Antoniestræde 9*. Af indgribende Betydning for Københavns Arkitekturbillede i den

Nyhavn 63-65.

følgende Menneskealder blev endvidere C. F. Harsdorffs kunstneriske Indsats. Under stærk Paavirkning af fransk Kultur søgte han at forme sine Bygninger i Antikkens rene Aand, og ikke alene skabte han selv en Række af de ædle Façader,

som den Dag i Dag er afgørende for Byens Arkitekturpræg, men kom indirekte til at spille en stor Rolle for Udviklingen af den nyklassicistiske Hustype, som fremfor alt dominerer det gamle København. Blandt hans egne Arbejder kan især fremhæves *Amagertorv 29*, „Brødrene Petersens Jomfrukloster“, opf. 1768-69, delvis ombygget 1918 (se p. 558), *Toldbodpakhuse* (Kieler Pakhus 1777, Vestindiske Pakhus 1779-81, Blaa Pakhus 1781), *Kongens Nytorv 3-5* (Æld. nord.

Lille-Strandstræde 14.

Ark. 4. S., 1. R., T. 18; Odense Bygningsskoles Elevforens Medlemsblad 1922), opf. 1779-80, *Holmens Kanal 12*, nu Landmandsbanken, opf. for Storkøbmanden Peschier efter Branden 1795, 1849 forhøjet af Hetsch med et 3. Stokværk (se p. 615; N. L. Høyen, C. F. Harsdorffs Værker, Gross. Peschiers Gaard, 1871, T. 1-3), samt *Holmens Kanal 2-4*, nu Handelsbanken, bygget 1799 for Agent Erichsen (se p. 616; Høyen anf. St., Erichsens Gaard, T. 1-7). Disse Bygningers rene Linier, deres fint udformede, klassisk-prægede Detailler, Pilastre, Søjler og Vindueskonsoller, blev i den følgende Periode normgivende for en Række københavnske Bygmestre (om H.'s Virksomhed se Fr. Weilbach, C. F. Harsdorff, 1928), og Storbranden 1795 mu-

liggjorde med et, at store Dele af Byen erobredes af Rækker af sobre, harmoniske Façader, der — i Regelen pudsklædte og kun med diskret Anvendelse af antikke Arkitekturmotiver — endnu stadig giver København dens mest fremtrædende Særpræg. I sin fornemste Type karakteriseres det københavnske Nyklassicisme-Hus af et over Stueetagens Rustika af Pilastre markeret Midtparti, afsluttet foroven af en tresidet, stundom reliefsmykket Frontespice, medens mere beskedne Façader søger deres Virkemidler i dekorative Friser, samt en let Betoning af Yderfagene eller Fremhævelse af Vinduerne i visse Partier af Forsiden. Konsoller, Gesimser og andre dekorative Detailler er overalt formede efter antikke Forbilleder, i den ældre Periode delvis græske, senere — under Paavirkning af C. F. Hansens Monumental-

byggeri — mere udpræget romerske. Blandt de meget talrige Bygninger, som smukt og afvekslende repræsenterer den københavnske Nyklassicismes Udvikling fra dens „harsdorffske Periode“ til Empirens mere haarde og stive Linier, kan følgende fremhæves: *Bredgade 2* („Architekten“, VII, p. 349 ff., IX, p. 21 f.), *Badstuestræde 18*, *Bredgade 38-40* (Hallander), *Amaliegade 38* (P. H. Classen, se Foren. af ³/₁₂, Aarb. 1921; „Architekten“ XXV), 37, 39, 43 (Hallander), *Gammelstrand 50*, *Gammeltorv 22* (Suhrske Gaard, 1796), 18 (1796), 14, *Holmens Kanal 18*,

Nytorv 5.

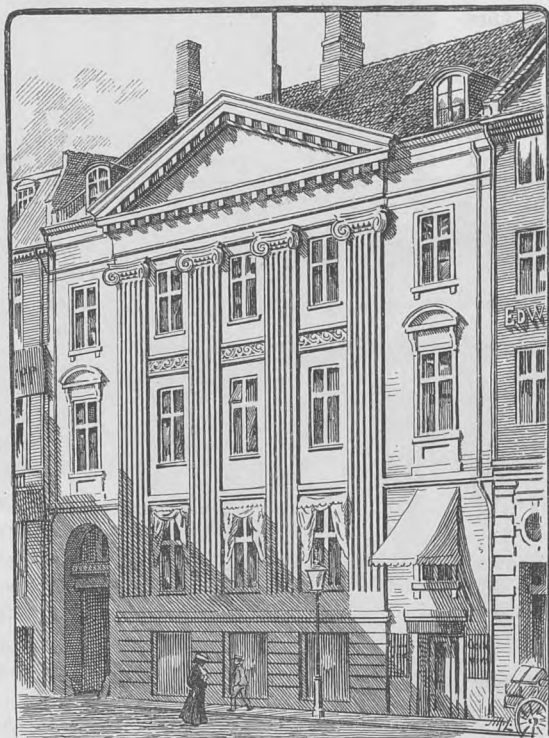

Amaliegade 25.

Højbroplads 6, 9, 17, 19, 21, Kompagnistræde 20, St.-Kongensgade 33, 59, 72 (de Conincks Gaard, maaske af Ramée; Hist. Medd. om Kbh., 2. R., I, p. 255 f.), 79, 81, 110, *Kronprinsensgade 5 og 7, Kronprinsessegade 14, 22, 26* (Rawert), 28 (Rawert), 32, 46, *Laksegade 14, Larsbjørnstræde 5, Lavendelstræde 1 og 11, Gotersgade 54, 56 og 58, Dronningens Tværgade 5, Nikolajgade 29, Nybrogade 24, Nygade 7, Nyhavn 23* (1803), 55 (Portal), *Ny-Kongensgade 9, Nytorv 5* (Abildgaard), 7 og 17, *Ny-Vestergade 13, Overg. n. Vandet 11* (Heering's

Gaard, bygget 1785 for Søkaptajn Hans Pedersen Kofod; Foren. af ⁸/₁₂, 1903, T. 11; „Architekten“, XXI, p. 251), *Overg. o. Vandet 12, 14, 20* (1802), *Brogade 4, Raadhusstræde 1 og 7, Skt. Annæplads 5* (1796, Rawert; Skt. Annæ Pl. 5, en Bygnings Hist., udg. af D. F. O. K. 1927), *11* (Rawert) og *13, Skindergade 34, Snaregade 12, Strandgade 12, 20, 36* (1780) og *46, Lille-Strandstræde 6 og 20, St.-Strandstræde 18, Toldbodvej 12* (1787), *Torvegade 12* (1787, smukt Dørparti), *Vandkunsten 8* (Foren. af ⁸/₁₂, 1911, T. 6-7, Ældre nord. Ark. 5. S., 4. R., T. 8), *Ved Stranden 2, 10* (Sundorphs Hus, 1796), *14* (nu Kbh.s Brandforsikring, se p. 622, opf. 1796 efter Tegn. af J. M. Quist, Hist. Medd. om Kbh., 2. R., I, p. 203 f.; Ældre nord. Ark. 6. S., 3. R., T. 16-20), *18, Vestergade 2, 5, 26, Vingaardsstræde 13, Vesterbrogade 59* (Skydebanen, se p. 651; opf. 1782), samt *Hestgardekasernen*, senere Artillerikasernen, ved Frederiksholms Kanal (Kirkerup), og *Kirurgisk Akademi* i Bredgade (1785-87, se p. 416; Meyn).

Litt.: Vilh. Lorenzen, Københavnske Palæer, 1922 f.; Samme, Gl. kbhvske Huse, 1927; Samme, Christianshavns borgerlige Bygningskunst, Kbh. 1914; Fr. Schiøtt, Københavnske Nybygninger ved næstsidsste Aarhundredskifte („Architekten“ V); Chr. A. Jensen og M. Mackeprang, Nybørs („Fra Arkiv og Museum“, IV); Chr. A. Jensen, Bremerholms Admiralgaard („Fra Arkiv og Museum“, I); Hugo Matthiessen, Københavnske Gader 1728-1795, Kbh. 1924. Gamle københavnske Skilte og Bomærker, Kbh. 1919.

Gammeltorv 18.

Axelborg.

III.

Befolknings-, Erhvervs- og Boligforhold m. m.

Befolknings- og Erhvervsforhold.

Den første danske Folketælling afholdtes i 1769. Men Rubin har ved Hjælp af Kirkebøgenes Fødselstal beregnet det københavnske Folketal længere tilbage i Tiden, saaledes til c. 25,000 i 1633, knap 30,000 i Tiden kort før Enevældens Indførelse og til c. 60,000 i 1680-90. Den meget betydelige Stigning i Enevældens første Tid forklares bl. a. ved Københavns voksende Betydning som Sæde for Kongen og Administrationen samt Garnisonens Forøgelse. I 1710 anslaaes Folketallet til c. 66,000, men efter Pestens Hærgninger i de følgende Aar til kun c. 44,000, hvorefter Sygdommen altsaa skulde have bortrevet en Tredjedel af Byens Befolkning.

Ved Folketællingen i 1769 udgjorde den københavnske Befolkning c. 92,500 Personer, heri medregnet Militære, der iøvrigt ikke inddrogtes under Folketællingen. De forskellige Tællinger i det 19. Aarhundrede viste en meget uregelmæssig Befolkningstilvækst. Fra 1801 til 1840 steg Folketallet kun fra 100,975 til 120,819, svarende for hele Tidsrummet til knap $\frac{1}{2}$ % aarlig. Grunden til denne meget langsomme Stigning maa søges i den daværende økonomiske Stilstand, som i første Række gik ud over Hovedstaden. Efter 1840 og navnlig i Halvtredserne og Tredserne er der nogen Fremgang i Erhvervslivet, der forøger Befolkningstilvæksten til omkring $1\frac{1}{2}$ % aarlig, saaledes at Folketallet i 1870 er naaet op paa

181,291. Og i den følgende Periode, da Voldene rives ned, og der opføres helt nye Bykvarterer indenfor Søerne, indvandrer der megen udenbys Arbejdskraft, og Københavns aarlige Tilvækst stiger nu stærkt i Halvfjerdserne og navnlig i første Halvdel af Firserne, da den udgør omkring $3\frac{1}{2}\%$ aarlig, saaledes at Folketallet er bragt op paa 280,054 i 1885. I den følgende Tid er Tilvæksten langsommere, og i 1895 er Folketallet 333,835. Paa Grund af de forestaaende Indlemmelser i København af de tilstødende Kommuner udsættes den følgende Folketælling til $\frac{1}{2}$ 1901, og i dette og det følgende Aar skete Indlemmelsen i København af Valby, Brønshøj og Sundbyerne, der forøgede Kommunens Areal til over det dobbelte. Ved Folketællingen $\frac{1}{2}$ 1901 havde København indenfor sine fremtidige Grænser, herunder indbefattet Sundbyerne, der først indlemmedes i 1902, 400,575 Beboere. Ved de følgende Tællinger voksede Byens Indbyggertal til 426,540 i 1906, 462,161 i 1911, 506,390 i 1916 og 561,344 i 1921. Siden 1924 er Folketallet pr. $\frac{1}{2}$ beregnet paa Grundlag af aarlige den $\frac{5}{11}$ afholdte Tællinger, i 1928 ansloges Tallet til 599,776.

Frederiksberg var i 1801 en lille Landsby med et Folketal paa 1172, der endnu i 1855 kun var vokset til 4342; men fra nu af skyder det raskere i Vejret, udgør 8164 i 1860, 16,878 i 1870 og 26,510 i 1880, og i de følgende Tiaar tager det stærk Fart til 46,954 i 1890, 76,231 i 1901 og 97,237 i 1911. Herefter indtræder der en Standsning, saaledes at det i 1927 kun er naaet op paa 103,701. Gentofte Kommune er talmæssig først kommet til at spille en betydende Rolle i de sidste Aartier. Folketallet udgjorde i 1801 1962, i 1890 7449, i 1901 14,470 og i 1927 41,296.

Om de store Forskydninger i Folketallet, der er foregaaet indenfor Københavns Bydele (hygiejniske Distrikter) siden Indlemmelserne i 1901 og 1902, faas Oplysning af nedenstaaende Oversigt:

	1901	1911	1921	1927
1. København indenfor Søerne og Christianshavn	152,722	127,785	128,812	118,639
2. Østerbro	36,251	61,724	76,083	78,916
3. Indre Nørrebro	83,328	81,111	89,402	86,433
4. Ydre Nørrebro	22,182	42,661	50,407	57,729
5. Vesterbro	65,564	74,681	84,820	79,278
6. Valby	7,484	13,679	26,507	36,888
7. Brønshøj	9,964	18,214	32,677	53,693
8. Amagerbrokvarteret og Sundbyerne	22,491	41,312	71,267	85,383
9. Skibe i Havnen og paa Reden	589	994	1,369	1,488
København ialt	400,575	462,161	561,344	598,447

Man ser, hvorledes Befolkningens Tyngdepunkt med rivende Hast forskyder sig fra Københavns indre til dens ydre Kvarterer, særlig de indlemmede Distrikter, hvis Befolkningstilvækst i 1921-27 er større end hele Københavns. Alene Brønshøjs Tilvækst udgør i dette korte Tidsrum over 20,000. I de sidste Aar er det ikke alene den gamle By, men ogsaa de indre Forstæder, som aftager i Folketal.

Vi skal her nævne de københavnske Gader, der i 1925 havde det største Beboertal: Ryesgade 7801, Nørrebrogade 7174, Vesterbrogade 6107, Saxogade 5711, Blegdamsvej 5601, Amagerbrogade 4590, Østerbrogade 4541, Jagtvejen 4469, Oehlen-

schlagersgade 3970, Prinsessegade 3813. Paa Frederiksberg havde Fasanvej (Nordre- og Østre-) 5513, Nyelandsvej 3553 og Godthaabsvej 3030 Beboere.

Sognevis fordelte Københavns Folketal sig pr. $\frac{5}{11}$ 1927 saaledes: Vor Frue S. 10,671, Helligaands S. 8131, Trinitatis S. 8595, Skt. Andreas S. 19,160, Nazareth S. 5786, Fredens S. 6573, Skt. Johannes S. 25,226, Blaagaards S. 9182, Brorsons S. 9456, Helligkors S. 11,637, Betlehems S. 5209, Simeons S. 13,374, Samuels S. 8562, Kingos S. 10,002, Stefans S. 17,251, Annas S. 12,554, Kapernaums S. 13,683, Brønshøj S. 16,076, Bispebjerg S. 5230, Grøndal S. 8141, Vanløse S. 10,572, tilsammen under Vor Frue Provsti 235,071; endvidere Maria S. 9394, Elias S. 9497, Apostelkirkens S. 10,415, Gethsemane S. 9079, Skt. Matthæus S. 15,060, Absalons S. 8984, Kristkirkens S. 10,888, Enghave S. 9933, Jesus Kirkens S. 12,101, Frederiksholms S. 6514, Timotheus S. 18,243, tilsammen for Vestre Provsti 120,108; endvidere Holmens S. 8487, Zebaoths (Garnisons) S. 6071, Frederiks S. 7618, Skt. Pauls S. 13,878, Esajas S. 8364, Frihavns S. 10,694, Kastels S. 2936, Skt. Jacobs S. 12,549, Luthers S. 12,478, Davids S. 8797, Hans Egedes S. 5977, Sions S. 22,583, Aldersro S. 18,498, Christians S. 10,589, Hans Tavsens S. 13,333, Vor Frelsers S. 13,629, Nathanaels S. 12,864, Allehelgens S. 10,202, Sundby S. 23,513, Philips S. 18,720, tilsammen for Holmens Provsti 241,780. Paa Frederiksberg var Fordelingen pr. $\frac{5}{11}$ 1925 sognevis: Frederiksberg S. 19,491, Skt. Markus S. 16,806, Skt. Lukas S. 9296, Skt. Thomas S. 7832, Mariendals S. 15,325, Godthaabs S. 14,136, Solbjerg S. 12,177, Lindevangs S. 9146, tilsammen for Frederiksberg 104,209.

Af Folketallet i København $\frac{5}{11}$ 1927 598,447 var 275,073 Mænd og 323,374 Kvinder, svarende omtrent til 46 mod 54 %. Den store Talforskel forklares bl. a. ved Kvindernes store Indvandring (navnlig af Tyende og Syersker), der foregaar mere regelmæssig end Mændenes samtidig med, at Kvinderne har ringere Dødelighed. Talforholdet mellem de to Køn har for Københavns Vedkommende forskudt sig betydelig i Tidernes Løb. I 1801 havde Mændene endog et lille Overtal paa Grund af den store Militærbesætning. I Nabokommunen Frederiksberg var der i 1925 44,059 Mænd mod 60,150 Kvinder, hvilket svarer til 42,3 mod 57,7 %. Kvinderne er altsaa her i endnu større Overtal, hvilket bl. a. staar i Forbindelse med det store kvindelige Tyendehold, der er begrundet i Befolkningens gunstigere sociale S sammensætning. Aldersfordelingen i Hovedstaden er ret forskellig fra hele Landets. Saaledes udgør Procenttallet for Personer under 10 Aar for København omkring 16 mod c. 20 % for hele Danmark. En medvirkende Aarsag hertil er det meget lave Fødselstal i Hovedstaden.

Antallet af Ægteskaber i København udgjorde i 1927 5468, af Levendefødsler 9735 og af Dødsfald 6843 givende et Fødselsoverskud paa 2892. Om de Forskydninger, der er foregaaet paa dette Omraade, faas fra Tiden efter 1910 Oplysninger af nedenstaaende Procenttal:

	Ægteskaber %	Levende- fødsler %	Dødsfald %	Fødsels- overskud %
1910-14.....	9,0	24,7	14,1	10,6
1915-19.....	9,8	22,3	14,0	8,3
1920-24.....	10,7	20,9	12,2	8,7
1925.....	9,5	17,9	11,7	6,2
1926.....	9,0	17,2	11,9	5,3
1927.....	9,2	16,3	11,5	4,8

Medens Procenttallene for Ægteskaber svinger frem og tilbage og navnlig er stort i Aarene efter Krigen for derefter at dale noget, er der en fortsat Tendens til Nedgang i de summariske Fødsels- og Dødelighedstal, men saaledes at denne

Tendens i de sidste Aar har gjort sig meget kraftigere gældende for Fødsler end for Dødsfald, hvoraf Følgen er, at Fødselsoverskuddet har været stærkt dalende.

Hvad Befolkningens Fødesteder angaar skal oplyses, at ved Folketællingen 1921 var af Storkøbenhavns 700,610 Beboere 386,951 eller omtrent 55 % født indenfor dennes Grænser, 267,549 i det øvrige Danmark (deraf omtrent 90,000 i Jylland), 45,565 i Udlandet, medens 545 havde uopgivet Fødested. Af fremmedfødte Personer var c. 20,000 fra Sverige, c. 11,000 fra Tyskland, godt 3000 fra Norge og godt 2000 fra det nuværende Rusland, medens de andre Stater kun er svagt repræsenteret.

Hovedstadens Religionsforhold er ret ensartede, af dens (Københavns, Frederiksbergs og Gentoftes) Beboertal ved Folketællingen 1921 stod 25,611 udenfor Folkekirken, hvilket er c. 3,7 % mod 2,1 % for hele Landet. Af de afvigende Trossamfund var de talstærkeste det romersk-katolske med 6312 og det mosaiske med 5482 Tilhængere, af hvilke sidste omtrent Halvdelen hører til de fra Rusland i Beg. af 20. Aarh. indvandrede Jøder indbefattet disses Børn. Katolikernes Antal er i de senere Aar vokset ret betydeligt, fra 1916 til 1921 saaledes fra 4923 til 6312. Af de andre Trossamfund havde de Reformerte i 1921 569, Anglikanerne 344, Metodisterne 759, Irvingianerne 958, Baptisterne 938 Bekendere. Personer udenfor Trossamfund udgjorde i 1921 7992 mod 5542 i 1916, altsaa en stærk Stigning.

Idet der henvises til de foran p. 53 meddelte Oplysninger fra Folketællingen 1921 om hele den danske Befolknings Fordeling efter Hovederhverv, skal der paa dette Sted kun gives de tilsvarende Tal for Hovedstaden, hvorved her forstaaes København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner, hvortil knyttes en procentvis Sammenstilling af Erhvervsdelingen mellem Hovedstaden og hele Landet.

	Hovedstaden				Hele Landet %
	Mænd Antal	Kvinder Antal	Tilsammen Antal	%	
A. Land- og Havebrug, Skovbrug, Fiskeri	4,006	2,572	6,578	0,9	33,0
B. Haandværk og Industri	155,642	147,489	303,131	43,3	28,8
C. Handel og Pengeomsætning	60,476	67,370	127,846	18,2	9,8
D. Kommissions-, Trafikvæsen	37,620	32,747	70,367	10,0	6,8
E. Immateriel Virksomhed	37,041	37,698	74,739	10,8	5,7
F. Husgerning m. m.	4,526	41,393	45,919	6,6	6,3
G. Personer ude af Erhverv	16,537	46,182	62,719	8,9	8,5
H. Uangivne	2,438	6,873	9,311	1,3	1,1
	318,286	382,324	700,610	100,0	100,0

Medens Gruppe A, hvis overvejende Bestanddel er Landbruget, i Forhold til hele Landet, er yderst svagt repræsenteret i Hovedstaden, har denne derimod væsentlig højere Procenttal for alle de andre vigtigere Erhvervsgrupper. Det gælder saaledes om Haandværk og Industri og i endnu højere Grad om Handel og Pengeomsætning samt de immaterielle Erhverv. For Omsætningsgruppens Vedkommende spiller det en betydelig Rolle, at Storhandelen samt Børs- og Bankvirksomheden i fremtrædende Grad knytter sig til Hovedstaden; i den sidstnævnte findes f. Eks. langt det største Antal af Landets c. 5000 Grosserere. Og for de immaterielle Erhvervs Vedkommende bidrager det navnlig til Hovedstadens store Overvægt, at

Statsadministrationen, Rets- og Politivæsen, Hær og Flaade har deres Hovedsæde dér, ligesom Universitetet og de andre højere Læreanstalter samt de betydeligere Museer fortrinsvis er beliggende i Hovedstaden, der ogsaa øver stor Tiltrækning paa Udøverne af kunstnerisk og litterær Virksomhed.

Nedenstaaende Oversigt af 1921 tjener til at belyse Forskellen i den sociale Lagdeling mellem Hovedstaden, Købstæderne og Landdistrikterne ved at dele Forsørgertallene indenfor de nævnte Landsdele mellem Hovedpersoner, Funktionærer og Arbejdere. Oversigten omfatter de tre Hovederhverv Industri, Handel og Trafikvæsen.

Antal af:	Hovedstaden	Købstæder	Landdistrikter
Hovedpersoner.....	40,973	46,660	61,113
Funktionærer.....	61,775	38,980	22,291
Arbejdere.....	127,029	109,165	76,580

Gennemsnitstallet af Medhjælpere pr. Hovedperson udgør for de tre i Oversigten nævnte Landsdele hhv. 4,61, 3,17 og 1,62, saaledes at der altsaa forholdsvis paa Hovedstaden kommer et meget stort, paa Landdistrikterne et lille Medhjælpetal, medens Købstæderne indtager en Mellemstilling. Karakteristisk er det, at Forskellen er særlig stor for Funktionærernes Vedkommende. Dette forklares ved de mange, undertiden meget store Virksomheder, der findes i København, og som kræver en talrig Stab af højere Medhjælpere.

Bolig-, Leje- og Ejendomsforhold.

Stor økonomisk og kulturel Interesse knytter der sig til Københavns Beboelsesforhold, hvorom Oplysninger haves noget tilbage i Tiden. I Begyndelsen af 1850erne var Boligtilstanden i Hovedstaden yderst slet, hvilket navnlig kom klart for Dagen under den store Koleraepidemi i 1853, der bl. a. gav Stødet til Oprettelsen af „Lægforeningens Boliger“ (se p. 546). Og kort efter Krigen i 1864 stiftedes „Arbejdernes Byggeförening“, der har udfoldet en stor og gavnrig Virksomhed for Boligsagen. Men af mere vidtrækkende Betydning for dennes Fremme blev dog den Stigning i Arbejdslønnen, der efterhaanden fandt Sted, og som gjorde det muligt for de brede Befolkningslag at ofre mere paa deres Husleje. Og fra 1880 optoges der en regelmæssig københavnsk Boligstatistik, og man kunde nu gennem en lang Aarrække følge en glædelig fremadskridende Bedring i de københavnske Boligforhold, idet der bl. a. skete store Forskydninger fra Et-henimod Toværelses- og senere Tre- og Fireværelseslejligheder, ligesom Kælder- og Baghuslejlighederne trængtes mere og mere tilbage. Men efter den store Bygge- og Bankkrise i 1908, der skyldtes en vild Byggespekulation, og som bragte Antallet af ledige Beboelseslejligheder usædvanlig højt op, nemlig til et Tal af over 9000, indtraadte der for et længere Tidsrum en meget stærk Indskrænkning i Byggeriet, der naturligvis maatte virke ugunstigt ind paa Boligforholdene. Saa kom Verdenskrigen og lagde nye Hindringer i Vejen for Byggevirkomheden bl. a. ved en stærk Stigning i dens Omkostninger. I 1916 var Lejeledigheden betænkelig nær ved Nulpunktet, og siden dengang har der i København hersket en udpræget Bolignaphed, der bl. a. har ført til, at selv de ringeste Beboelseslejligheder i

Byens fattige Sidegader, der faa Aar i Forvejen var blevet forladt og ombyttet med bedre Boliger i de ydre Distrikter, atter blev taget i Brug. Andre Virkninger af Boligknapheden var det, at talrige Familier maatte nøjes med Lysthuse, Baraker eller lignende til Beboelse eller saa sig tvunget til at flytte sammen med andre Familier i een Lejlighed. Og denne Sammenpresning af Befolkningen har fundet Sted til Trods for, at det Offentlige under store Ofre kar ydet sin Bistand til at fremme Byggeriet; navnlig Københavns Kommune er optraadt som Byggherre i stor Stil og har desuden i Forening med Staten paa forskellig Maade, f. Eks. ved Tilskud og billige Laan, støttet det private Byggeri, der i de senere Aar for en meget væsentlig Del er gaaet over til at blive Foreningsvirksomhed. Af 29,433 københavnske Beboelseslejligheder opførte i Aarene 1916-25 skyldes 6038 Stat eller Kommune, 12,969 Byggeföreninger, 10,126 Private og 300 Stiftelser, medens de tilsvarende Tal for Aarene 1900 til 1915 var henholdsvis 754, 1576, 36,300 og 1374. Som man ser, er der sket store Forskydninger i Boligbyggeriets Finansiering, idet Privatmænds Byggevirksomhed, som tidligere spillede den dominerende Hovedrolle paa dette Omraade, er traadt meget stærkere i Baggrunden. I de sidste Aar har der i København været en ret betydelig Tilgang af nye Beboelseslejligheder, hvis Antal i 1926 og 1927 udgjorde over 4000 pr. Aar, men desuagtet er Antallet af ledige københavnske Beboelseslejligheder vokset meget langsomt og udgjorde saaledes pr. April Flyttedag 1928 kun 265. Den ringe Stigning har forskellige Aarsager. Saaledes stiller Overgangstiden til regelmæssigere Boligforhold store Krav med Hensyn til Tilgangen af nye Lejligheder. Nævnes kan det ogsaa, at Antallet af husvilde Familier, som Kommunen har maattet tage sig af, fra Foraaret 1926 til 1928 er aftaget fra c. 1870 til c. 1300, ligesom der maa antages i dette Tidsrum at være sket nogen Forbedring i den stærke Overbefolkning, hvilket har lagt Beslag paa et vist Antal Boliger. Dertil kommer, at Antallet af Husstande paa Grund af det aftagende Børnetal vokser hurtigere end Befolknings-tilvæksten, hvilket naturligvis ogsaa kræver en rigeligere Boligforsyning.

Om Antallet af Beboelseslejligheder af forskellig Størrelse i København og Nabo-kommuner ved Folketællingen 1925 faas Oplysninger af nedenstaaende Tabel:

Lejligheder med:	København		Frederiksberg		Gentofte	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
1 Værelse	14,035	8,3	1,245	4,1	350	3,4
2 Værelser	70,957	41,7	6,769	22,4	1,675	16,3
3-4 —	66,498	39,1	14,882	49,2	3,898	38,0
over 4 Værelser	18,473	10,9	7,332	24,3	4,340	42,3
Tilsammen	169,963	100,0	30,228	100,0	10,263	100,0
Lysthuse o. lign.	3,152		196		256	
Ialt Beboelser	173,115		30,424		10,519	

Antallet af egentlige Beboelseslejligheder udgjorde altsaa i København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner henholdsvis 169,963, 30,228 og 10,263 eller tilsammen for Storkøbenhavn 210,454. Hertil kommer et ret betydeligt Antal Beboelser i Sommer-Lysthuse og lignende, hvorved det samlede Antal Beboelser i Storkøbenhavn vokser til godt 214,000. Tabellen viser de i H. t. Lejlighedernes Størrelse langt gunstigere Beboelsesforhold i Frederiksberg og Gentofte Kommuner sammenlignet med selve København, der i langt højere Grad huser en Arbejderbefolkning. De 214,000 Lejligheder havde ialt 709,611 Beboere, hvilket giver et Gennemsnitstal af 3,31 Beboer pr. Lejlighed.

Til Belysning af Lejeniveauet i København tjener, at den gennemsnitlige Aarsleje efter Folketællingen 1925 udgjorde for en Beboelseslejlighed med 1, 2, 3, 4, 5, 6 og 7 Værelser henholdsvis 230, 416, 605, 740, 1053, 1396 og 1856 Kr. og for de største Lejligheder med over 7 Værelser 3125 Kr. I Frederiksberg og Gentofte Kommuner ligger Boligernes Gennemsnitspriser nogenlunde paa samme Højde. Men disse Priser varierer meget efter Lejlighedernes Opførelsesaar, saaledes at de sidst tilkomne Lejligheder er de dyreste. Medens f. Eks. den gennemsnitlige Aarsleje for en københavnsk Bolig med 2 Værelser fra før 1900 udgør 352 Kr., er den for en saadan Lejlighed fra 1924-25 644 Kr., og for en 3 Værelseslejlighed er de tilsvarende Priser henholdsvis 507 og 875 Kr., altsaa en saare betydelig Forskel. Den samlede aarlige Lejesum baade for Beboelseslejligheder (indbefattet blandede Lejligheder) og Forretningslokaler udgjorde i 1925 for København 185,7, for Frederiksberg 32,5 og for Gentofte Kommune 15,5 Mill. eller tilsammen 233,7 Mill. Kr., heraf faldt paa Beboelseslejligheder henholdsvis 106,2, 24,6 og 12,9 Mill. Kr. Løvrigt henvises om Bolig- og Lejeforhold til det derom handlende Afsnit i den almindelige Indledning.

Om Antallet af Ejendomme med privat Beboelseskarakter og deres Beboertal ved Folketællingen 1925 faas for København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner Oplysninger af nedenstaaende Tabel:

Beboelsesejendomme med:	København Antal	deraf indl. Distrikter Antal	Frederiksberg Antal	Gentofte Antal	Beboertal
Høj Bebyggelse.....	15,778	2,099	2,850	385	550,750
lav — i sammmhæng. Række	4,575	2,279	478	547	66,599
Villaer og Parcelhuse.....	6,127	5,638	1,326	4,478	66,526
Tilsammen...	26,480	10,016	4,654	5,410	683,875
Sommer- og Lysthuse m. m.	2,778	2,557	66	217	12,920
Ialt Ejendomme...	29,258	12,573	4,720	5,627	696,795

Tabellen viser hen paa Bebyggelsens forskellige Karakter i de enkelte Dele af Storkøbenhavn. Som høj Bebyggelse regnes Ejendomme med over 3 Beboelseslag. Naar Storkøbenhavn tages som Helhed boede i Ejendomme med høj Bebyggelse op imod 80 % af hele Beboertallet, i Gentofte Kommune kun lidt over 20 %, medens Villabebyggelsen saavel her som tildels ogsaa i de indlemmede Distrikter spiller en stor Rolle. I Gentofte Kommune bor saaledes over Halvdelen, i de indlemmede Distrikter omtrent en Fjerdedel af Befolkningen i Villaer og Parcelhuse.

Større Fabrikker og industrielle Anlæg i København og paa Frederiksberg.*)

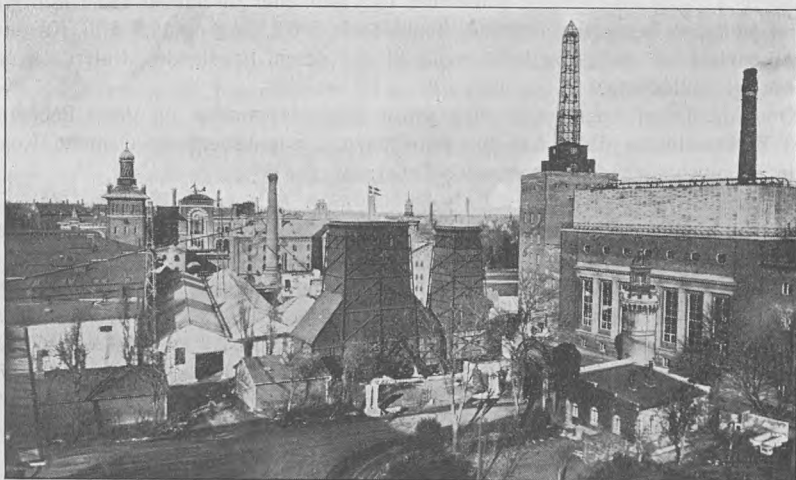
I. Tilvirkning af Nærings- og Nydelsesmidler.

Dansk Soyakagefabrik, Oliemølle, Islands Brygge 24, grundlagt 1909 af A/S Det Østasiatiske Kompagni. Aktiekapitalen (efter forskellige Udvidelser 8 Mill. Kr.) overtoges 1919 af A/S Det Østasiatiske Industri- og Plantage Kompagni. Forarbejder aarligt c. 185,000 Tons Raastoffer til en Værdi af c. 70 Mill. Kr. og beskæftiger c. 800 Arbejdere og Funktionærer.

*) Medtaget er som Regel kun Virksomheder med mindst 100 industrielle Arbejdere.

De danske Sukkerfabrikker, A/S, stiftet 1872, Aktiekap. 22,5 Mill. Kr., ejer i Kbh. Sukkerraffineriet „*Phoenix*“, der er beliggende paa den tidligere Applebyes Plads ved Langebrogade. Raffineriet har Kajplads ved Havnen og ved Christianshavns Kanal. Navnet er en Arv efter det i 1887 nedlagte Raffineri i Slotsholmsgade 20 (se Trap 3. Udg. I p. 434). Fabrikken byggedes 1912-13 (Arkt. E. F. Jeppesen) til Afløsning af Helsingørgades Sukkerraffineri, der nedbrændte i Februar 1912, og Larsbjørnsstrædes Sukkerraffineri, der nedlagdes 1914. Senere har Raffineriet delvis overtaget Produktionen fra det nedlagte Lyngby Sukkerraffineri. Det beskæftiger af Industrierbejdere 335 Mænd, 155 Kvinder, samt 43 Funktionærer. Udenfor København ejer Aktieselskabet følg. Fabrikker: Stege (se III p. 496), Maribo (se IV p. 17), Nakskov (se IV p. 32), Højbygaard (se IV p. 143), Saks København (se IV p. 181), Odense (se IV p. 316) og Assens (se IV p. 382). (Litt.: A/S De danske Sukkerfabrikker, 1872-20. April-1922, Kbh. 1922).

Brødr. Cloëtta, Hørsholmsgade 20, grundl. 1862. Virksomheden begyndte i Sortedams-møllen, flyttede 1865 til egen Fabrik i Niels Hemmingsensgade 32 og i 1901 til den

Carlsberg Bryggerierne.

nuvær. Fabrik, der er opf. 1900 (Arkt., Prof. Ludv. Knudsen). Produktion: Chokolade, Konfekurer og Kakaopulver. Der beskæftiges c. 150 industrielle Arbejdere samt c. 25 Funktionærer.

A/S Galle og Jessen, Lyngbyvej 8, grl. 1872, Aktieselsk. fra 1884, Aktiekap. 1,020,000 Kr., fabrikkerer og forhandler Chokolader, Konfekt, Sukkervarer o. lign. og driver som Filial Chokoladefabr. Sirius i Kbh.s Frihavn.

A/S L. E. Bruun, Agersøgade 20, Pakning og Udførsel af Smør i Blikdaaser. Virksomheden grundlagdes 1883 af L. E. Bruun († 1923) og overtog efterhaanden Firmaerne Copenhagen Preserved Butter Co., Wm. Bagger og Co., The Danish Island Preserved Butter Co., The Northern Preserved Butter Co. Overgik 1916 til et Aktieselskab med en Kapital paa 2 Mill. Kr., fra 1921 3 Mill. Kr.

A/S Otto Mønsted, Rysensteensgade 18. 1883 grundlagde Otto Mønsted Danmarks første Margarinefabrik i Aarhus. Virksomheden fik hurtigt et betydeligt Omfang og vandt ogsaa Marked i England, til Margarine-loven af 1888 hindrede fortsat Eksport. Otto Mønsted anlagde da en Fabrik i Godley ved Manchester og i 1894 en endnu større Fabrik i Southall ved London. De engelske Fabrikker blev i 1898 omdannet til et selvstændigt Aktieselskab, der senere er gaaet over paa engelske Hænder. ¹/₁₂ 1909 overgik hele Otto Mønsted's danske Virksomhed til et Aktieselskab (Aktiekap. 5 Mill. Kr.), der ejer og driver Fabrikker i Aarhus og København (Scandiagade 1). Foruden Margarine fremstilles ogsaa — paa Fabrikken i København — Finer-Emballage til Margarine, ligesom Selskabets Laboratorium for videnskabelig Forskning findes her. Selskabets Admi-

nistrationsbygning i Rysensteensgade er opf. 1911 (Arkt. O. Rosendahl Langballe. Se „Architekten“ 4/4 1914).

A/S De danske Cichoriefabrikker, Nikolajplads 7, stiftedes 1872 ved Sammenslutn. af 6 Fabrikker, og 1896 overtoges C. F. Rich & Sønners Kaffesurrogatfabr. i Kbh.; i 1902 optoges 9 andre Fabrikker i Sammenslutningen. Fabrikation af Cichorie og Richs Kaffetilsætning m. m. Aktiekap. 2 Mill. Kr.

De danske Vin- og Konserverfabrikker, Lyngbyvej 97, grl. 1850- af I. D. Beauvais, overgik til Aktieselskab 1897 og sammensluttedes^{31/12}1905 med M. Rasmussens Vin- og Konserverfabrik i Faaborg. Produktion: Konserver, Frugtvin og Likører, Chaucuterivarer og Eddike. Aktiekap. 3 Mill. Kr. Beskæftigede 1927 c. 250 industrielle Arbejdere samt c. 100 andre Arbejdere og Funktionærer.

Peter F. Heering, Overgaden neden Vandet 11, Likørfabrikation (Specialitet Cherry Brandy). Grundlagt 1818 af Peter Fr. Suhm Heering som Urtekramhandel. Fabrikationen af „Kirsebær Liquerer“ paabegyndtes c. 1820. Beskæftiger i Sæsonen henved 200 (væsentlig kvindelige) Arbejdere samt c. 10 Funktionærer. Firmaets Ejendom, Overgaden neden Vandet 11, opførtes 1785 for Hans Peder- sen Kofod (se p. 725 f.). (Litt.: F. C. Sommer og Louis Bobé, Slægten Heering, Kbh. 1900; Peter N. Heering, Familiebogen, Kbh. 1912; Povl Drachmann, Peter F. Heering 1818-1. Decbr.-1918, Kbh. 1918).

Carlsberg Bryggerierne, Vester-Fælledvej 100. Bryggeriet *Carlsberg* (fra 1871 kaldet Gl. Carlsberg), det første større Bajerskøl-Bryggeri, grundlagdes 1847 af Brygger,

Kaptajn Dr. phil. J. C. Jacobsen ved Køb af en Del af Bjerregaardens Jorder, hvor Banen gennemskærer Valby Bakke og opkaldtes efter hans Søn Carl. Ved J. C. Jacobsens Død 1887 blev det testamenteret til det af ham den ^{25/9}1876 oprettede Carlsbergfond, der indtraadte som Ejer fra ^{1/10}1888. Sønnen, Dr. phil. Carl Jacobsen, byggede 1870-71 det første Ny Carlsberg (Mellembryggeriet) — oprindeligt for Produktion af engelske Øl-sorter, men snart med Undtagelse af Porter udelukkende for Fremstilling af Bajersk Øl — paa Gamle Carlsbergs Grund og overtog det i Forpagtning fra Faderen. Paa Grund af den voksende Omsætning blev det 1880 inddraget under Gamle Carlsberg, hvorefter C. J. fuldførte (1880-83) det selvstændige Ny Carlsberg, der byggedes paa Bakkegaardens Jorder. Ved Gavebrev af ^{30/1}1902 skænkede C. J. Ny Carlsberg til Ny Carlsbergfondet, en særlig Afdeling under Carlsbergfondet. Bryggerierne Gamle og Ny Carlsberg forenedes 1906 under Navnet *Carlsberg Bryggerierne* med Carl J. som Direktør. Fabriksbygningerne danner et udstrakt Komplex, der spænder over et Areal af 25,6 ha. De ældre Byg-

Elefantaarnet, Carlsberg.

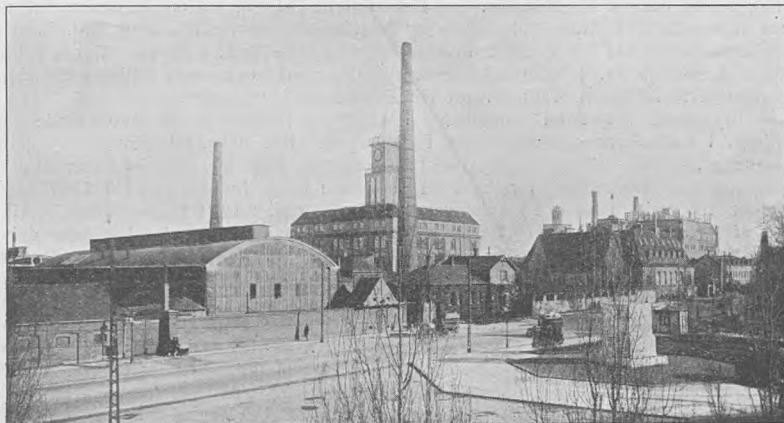
ninger, Gamle Carlsberg, er mere beskedne, dog er Indkørslen fra Pasteursvej med det statelige runde Fyrtaarn af monumental Virkning. Men ved Opførelsen af Ny-Carlsbergs Bygninger blev der taget meget Hensyn til, at de foruden at være praktisk indrettede tillige skulde fremtræde i en arkitektonisk skøn Form. Disse Bygninger grupperer sig om Ny Carlsberg Vej, hvor der overfor hinanden ligger de to store Bryghuse, det nye opf. 1901 i florentinsk Palæstil efter Carl Jacobsens egen Tegning, men med V. Klein som Arkitekt. Paa Taget findes en Bronzegruppe, „Thor i Kamp med Jætterne“, af Carl J. Bonnesen. Over Ny Carlsberg Vej er 1892 bygget en Dobbeltport (Dipylon), efter Tegn. af V. Dahlerup; den tjener som Forbindelsesbygning mellem Bryghusene og er prydet med 9 legemsstore Portræffigurer i brændt glasseret Ler (deribl. Carl og Ottilia Jacobsen) og bærer Ur, hvorover er anbragt en malmstøbt Gruppe „Klokkeslagerne“ af Stephan Sinding; ved Siden af Dipylon findes et rundt Vandtaarn, bærende en antik Bronzefigur med opløftede Arme. Mod Valby-Siden er over samme Vej bygget Elefant-

Æresboligen, Carlsberg.

taarnet (1901, Arkt. V. Dahlerup), der bæres af 4 Elefanter i bornholmsk Granit, modellerede af Petersen-Dan; det kobbærtækkede Taarn er kronet med et snoet Lanterne-spir og indeholder Svalerum for Ølurten samt Vandbeholder. I den mellem disse Porte indesluttede Gaard, Elefantgaarden, findes flere Mindetavler og Buster, saaledes en Mindetavle over Emil Chr. Hansen med Buste af N. Schmidth afsl. ^{31/7} 1900, over Prof. Carl Linde med Portrætmedaill. af Lamberg-Petersen, opsat 1903, over G. Sedlmayer, med Buste af Møller, Mindetavle over Christen Jacobsen og Buster af Louis Pasteur (1884, Paul Dubois), Ottilia Jacobsen (Chapu), Carl Jacobsen (V. Bissen) og J. C. Jacobsen (H. V. Bissen). Den monumentale Hovedport til Ny Carlsberg, tæt ved Elefantaarnet, er bygget 1882 i italiensk Renæssancestil efter Tegn. af V. Dahlerup. Hovedkontoret med Aftapningshallen (c. 4000 m²) er opf. 1902-03 i Renæssancestil efter Tegn. af V. Klein og ombygget 1926 ved C. Harild; i Buegangen mellem Hovedkontoret og Aftapningshallen er opstillet Buster af J. C. Jacobsen, Carl Jacobsen, Louis Pasteur, Emil Chr. Hansen, Gabriel Sedlmayer og Poul C. Poulsen. Udenfor Aftapningshallen er ^{17/8} 1921 afsl. en Statue af Carl Jacobsen (V. Bissen), skænket af Funktionærer og Arbejdere; senere er den flyttet til en mere central Plads ved Mellembryggeriet. V. for Aftapningshallen, mellem denne og de ovenfor beskrevne Bygninger, er i de senere Aar bygget flere store Anlæg, alle efter Tegn. af Arkt. C. Harild, nemlig 1921 flg. Mineralvandsfabrikken, med stor Aftapningshal (c. 1350 m²) og Saftkogeriet, Kedelhuset 1926-28, ved Siden af den smukke, 1899 efter V. Dahlerups Tegn. opførte 56 m høje snoede Skorsten, og Kraftcentralen 1922 flg., hvori findes en Damp turbine, 4 Dampmaskiner og 2 Dieselmotorer paa tilsammen 5350 HK., der anvendes til Drift af 4 Dynamoer

og af Kølemaskiner, der kan udvikle Kulde svarende til 43,7 Tons Is pr. Time; sammenbygget med Kraftcentralen findes et Vandtaarn, der rummer 775 m³ koldt og varmt Vand; over Beholderen er 1928 anbragt et Lystaarn. Udgifterne til Nyanlæg og Vedligeholdelse etc. udgjorde 1919-28 ialt 40 Mill. Kr. Ved Bryggerierne beskæftiges c. 2000 Funktionærer og Arbejdere. I de to store Bryghuse kan daglig fremstilles 5400 hl Øl. Maltet fremstilles i 4 Malterier med samlet Kapacitet af 11,000 Tons Byg aarlig. Gærkældererne maaler c. 5500 m³ og indeholder Gærkar, der rummer ialt c. 300,000 hl Øl og indtager et Areal af c. 2,8 ha. I Tappehallerne aftappes i den varme Aarstid 1³/₄ Mill. Flasker Øl daglig, og af Mineralvand c. 400,000 Flasker. Til Bryggerierne hører en Række Arbejderboliger, opf. 1888 flg. for det af C. Jacobsen og Hustru 1883 oprettede Arbejderlegat. J. C. Jacobsens Privatbolig, opf. 1852 i klassisk Stil efter Jacobsens egen Tegning, men med N. S. Nebelong som Arkitekt, med en 1876 tilbygget dorisk Søjlehal, er ved testamentarisk Bestemmelse indstiftet til Æresbolig paa Livstid for en af Videnskab, Litteratur eller Kunst fortjent

Tuborg Fabrikker.

Mand eller Kvinde og bestyres af Videnskabernes Selskab; fra 1³/₅ 1914 er den overladt til Prof. Harald Høffding. Carl Jacobsens Privatbolig er den tidl. Gl.-Bakkegaard, ombygget 1890-92 af Hack-Kampmann. I det tidl. Glyptotek paa Ny Carlsberg (se p. 491), der anlagdes 1882, og hvis smukke Indgangsloggia er opf. 1895 efter Tegn. af Hack Kampmann, er 1916 indrettet et Carlsberg-Museum, indeholdende Minder om den Jacobsenske Slægt og Materiale til Belysning af Bryggeriernes Historie. (Litt.: C. Nyrop, Ny Carlsberg, Kbh. 1896; A. Fraenkel, Gamle Carlsberg, Kbh. 1897; Poul C. Poulsen, Om Ølbrygning og Ny Carlsberg, i den tekniske Forenings Tidsskrift 1902; Fr. Weis, Om Tilvirkning af Bajerskøl, i Tidsskrift for Industri; C. Nyrop, J. C. Jacobsen, Kbh. 1911; J. Østrup, J. C. Jacobsen, Kbh. 1912; Johannes Steenstrup, Carl Jacobsen og hans Fader, Kbh. 1921; s. F., Carl Jacobsens Liv og Gerning, Kbh. 1922; Poul C. Poulsen, Om Øl og Bryggerindustrien, i Tidsskrift for Industri 1922; Jacob Vimpel, Carlsberg Bryggerierne, i den tekniske Forenings Tidsskrift 1924).

De forenede Bryggerier, et i 1890 stiftet Aktieselskab. Virksomheden begyndt 1¹/₁ 1891, dannet ved Sammenslutning af Bryggerierne „Rahbeks Allé“, grl. 1861 af A. Vogelius, *Tvedes Bryggeri*, Vesterbrogade 140, grl. 1838 af H. J. Tvede († 1878) i Lyngby, flyttet 1851 til nuv. Plads, flere Grunde tilkøbtes efterhaanden, saaledes 1882 Haveselskabets Have (se p. 655); det benyttes nu som Maltgøreri; *Kongens Bryghus*, Bryghusgade 1 (se p. 578 og H. Chr. Jonstrup, Medd. om Kongens Brygh. og Bryggerilavet 1443-1890, Kbh. 1891), *Aldersro*, Jagtvej, grl. 1858, 1884 overgaaet til „Marstrand Bryggerier“, ophævet 1900, *Krone-Øl Bryggeriet*, Vodroffsvej 25, grl. 1865 paa den 1857 købte Vodroffsgaards Mølle af Troels Marstrand sammen med Jens Lund og F. W. Kjørboe (Bygningerne opf. af Murmester J. V. Frohne, senere ombyggede og udvidede), *Rabeshave*, Langebrogade, grl. 1850 (1893 slaaget sammen med Tvedes Bryggeri,

solgt 1905), *Porterbryggeriet Alliance*, Alliancevej, grl. 1886, *Ravnborg*, Ryesgade, grl. 1880, ophævet 1893, *Frederiksberg Bryggeri*, daværende Lampevej, grl. 1867, ophævet 1891, *Kastrup Bryggeri* (se II p. 260), grl. 1845, *Svanholm*, Gl.-Kongevej, grl. 1853, ophævet 1891, og *Ny Bryghus*, Bülowsvej, grl. 1873, ophævet 1891; 1894 tilkøbtes *Tuborgs Fabrikker* (se II p. 272), der er ombygget i de seneste Aar, saa at de nu fremtræder som et helt nyt moderne Bryggerianlæg (særlig mærkes Administrationsbygningen (Arkt. Prof. A. Rosen), det store, nye Bryghus (Arkt. H. Glæsel), det nye Malterianlæg, bygget 1923 (Ingeniør Sodemann), Aftapningsanstalten, den store, nye Mineralvandsfabrik, bygget 1923 (Arkt. Sven Risom), Exportbygningen (Arkt. Poul Raben), samt den betydelige Udvidelse af Tuborg Havn (Ingeniør H. Paulli), og det 1928 foretagne Køb af Ejendommen Nørre-Ellegaard i Gentofte til Arbejderboliger og Kolonihaver for Bryggeriets Arbejdere), og 1899 *Bryggeriet Trekroner* i Valby, solgt 1915 (Bygningerne er opf. 1899-1900 af Arkt. Leuning Borch). — Selskabet, hvis Aktiekapital oprindl. var 6 Mill. Kr., men nu er 12 Mill. Kr., producerer baade under- og overgæret Øl samt Mineralvande. I sidste Regnskabsaar ($\frac{1}{10}$ 1927- $\frac{80}{9}$ 1928) beløb De forenede Bryggeriers Omsætning sig til henved 38 Mill. Kr. — Det samlede Salg af Øl og Mineralvande, udregnet henholdsvis i Antal Halvflasker og Kvartflasker, udgjorde c. 200 Mill. Flasker. Selskabet beskæftigede ialt c. 2000 Funktionærer og Arbejdere. I Ølskat til Staten blev betalt c. 8,160,000 Kr. I 1920 købte Selskabet Kunstindustrimuseets tidligere Ejendom, V.-Boulevard 20-24 (se p. 496), hvortil Hovedkontoret henflyttedes.

A/S Bryggeriet „*Stjernen*“ oprettedes i 1902 paa Initiativ af De samvirkende Fagforeninger i København og Arbejdernes Fællesbageri. Paa det Kjøbenhavns Bryggerier og Malterier, Hafnia, tilhørende Bryggeri paa Dronning Olgasvej, som Selskabet havde i Forpagtning med Forkøbsret, foretoges $\frac{8}{4}$ 1902 den første Indbrygning. I 1907 købte Selskabet Bryggeriet samt et til Anlægget hørende Malteri. I 1911 paabegyndtes Fabrikationen af Mineralvande. I Marts 1925 købtes Ejendommen Mariendalsvej 49, der delvis blev nedrevet for at give Plads for en fuldt moderne Aftapningsanstalt og Mineralvandsfabrik. Selskabets første Bestyrer var Folketingsmand Sigv. Olsen, der ledede Bryggeriet til sin Død i December 1919. Han efterfulgtes af Red. G. Chr. Olsen († 1923); nuv. Bestyrer er Form. for Borgerrepræsentationen Em. Svendsen. Bryggeriet producerede 1927-28 108,394 hl Øl til en Værdi af 6,758,000 Kr. samt 1,049,900 Flasker Mineralvande til en Værdi af 114,500 Kr. Der beskæftigedes 220 industrielle Arbejdere og 137 andre Arbejdere og Funktionærer.

C. W. Obels Cigarfabrik, Halldansgade 8, tilhørende I/S C. W. Obel, der har Hjemsted i Aalborg (se V p. 528), oprettede 1914 en Filialfabrik i Kbh., der i Begyndelsen havde til Huse i lejede Lokaler, men 1921 flyttedes til Firmaets ny Fabrik i Halldansgade. Bygningen er opf. 1918-20 (Arktr. Vitus Borning og Ejnar Thuren). Fabrikens Aarsproduktion er c. 15 Mill. Cigarer og Cigarillos. Der beskæftiges c. 200 Arbejdere og 10 Funktionærer.

P. Wulffs Cigarfabrik, grl. 1868 af P. Wulff († 1898). Virksomheden har Fabrikker Toldbodvej 6, hvor den tidl. Husarkaserne 1907 blev omdannet til Fabrik, og Nordre-Fasanvej 111-15, hvor Firmaet 1916 købte Herm. Krügers Fabriksbygning.

Brødr. Braun, Tobaksfabrikker, grl. 1814, Fabrikker Holmbladsgade, Hj. af Strandlodsvej og Prinsessegade 60, beskæftiger c. 360 Arbejdere og c. 45 Funktionærer.

A. M. Hirschsprung og Sønner, A/S, Cigarfabr., grl. 1826 af A. M. Hirschsprung († 1871); den overtoges 1858 af hans Sønner Bernhard og Heinrich Hirschsprung. 1866 opførtes Fabrikken i Tordenskjoldsgade (Arkt. O. Petersen). 1899 omdannedes Virksomheden til et Aktieselskab med en Kapital af 2,400,000 Kr. Det beskæftiger c. 600 industrielle Arbejdere og c. 100 andre Arbejdere og Funktionærer.

A/S De Danske Cigar- og Tobaksfabrikker er grundlagt $\frac{1}{4}$ 1919 ved en Sammenlutning af Firmaerne: Chr. Augustinus (grl. 1750), A/S Horwitz & Kattentid (grl. 1892) og E. Nobel (Fabrik i København grl. 1814, Fabrik i Nykøbing F. grl. 1835). Fabrikernes Hovedkontor er Kultortvet 13, og Fabrikationen foregaar paa følgende 4 Fabrikker: Gullandsgade 7, Kigkurren 6, 8 og 10, Prinsessegade 62 og Torvet 10, Nykøbing F. Fabrikernes Salg foregaar fra hver enkelt Fabrik samt fra 23 Hovedoplæg Landet over. Der fabrikeres Cigarer, Cerutter, Cigarillos, Cigaretter, Skraa, Snus- og Røgtobakker. Aktiekapital 7 Mill. Kr. (Litt.: H. C. Bering Liisberg, Chr. Augustinus $\frac{11}{16}$ 1750- $\frac{11}{16}$ 1900, Kbh. 1900).

II. Tekstilindustri.

De danske Bomuldsspindier, A/S, Vejle (se VII p. 452), har 1907 anlagt et Bomuldsspindier i Valby, Skolegade 12, beliggende umiddelbart N. for Valby Jærnbane-station.

A/S Simon Olesen, Trikotagefabr., Landemærket 11-13, grl. 1873, Aktieselsk. fra 1900, Aktiekap. 750,000 Kr. Aarsproduktion c. 200,000 kg Trikotage til en Værdi af c. 3 Mill. Kr. Beskæftiger c. 300 Personer. Firmaet ejer Ejendommene Landemærket 11-13 og 17.

A/S P. F. Nielsens Efterfølgere, Nørregade 24, grl. 1870 af Palle Fløe Nielsen som en gros Handel med Trikotage i Fiolstræde 15, senere i Nr. 18, derefter Gammeltorv 24, hvor Fabrikdriften begyndte. 1896 købtes Ejendommen Nørregade 24, hvor en ny Fabriksbygning opførtes paa Baggrunden. 1928 omdannedes Virksomheden til Aktieselskab; Aktiekap. 1 Mill. Kr. Fabrikken producerede 1927 strikket og vævet Trikotage til en Værdi af c. 1,225,000 Kr. Der forarbejdedes 1927 c. 45,000 kg Uldgarn, 36,000 kg Bomuldsgarn og 2400 kg Silkegarn. Selskabet driver tillige en gros Handel med dansk og udenlandsk Trikotage og beskæftiger c. 100 Fabriksarbejdere, et lignende Antal Hjemmearbejdere og c. 30 Funktionærer.

Magasin du Nord.

Jacob Holm og Sønner, A/S, Tovværks- og Sejlgarnsfabrik, Reberbanegade 3. Virksomhedens Grundlægger Jacob Holm, † 1845, der i 1794 havde paabegyndt en Urtekramhandel i det davær. Lille-Torvegade 73 (nuvær. Torvegade 21), og som fra 1798 tillige drev Rederivirksomhed, opførte 1811 en lukket Reberbane af Træ ved Amager Landevej. 1836 optog han sine 3 ældste Sønner som Medindehavere i Virksomheden, der antog Navnet Jacob Holm og Sønner. 1859 opførtes en grundmuret Tovværksfabrik, hvor der anvendtes Dampkraft. Senere paabegyndtes Fremstilling af Jærn- og Staaltraadstove. 1893 anlagdes et Sejlgarnsspinderi. 1923 omdannedes Virksomheden til et Aktieselskab, Aktiekap. 1,200,000 Kr. 1929 moderniseredes Fabrikken, og der indførtes elektrisk Drift. Der produceres aarligt c. 3 Mill. kg Tovværk af Manila, Sisal, Hamp og Staal til en Værdi af c. 4 Mill. Kr. Der beskæftiges c. 300 industrielle Arbejdere samt c. 50 andre Arbejdere og Funktionærer. Fabrikken er delvis nedbrændt i Okt. 1929.

Sækkelejekompagniet, A/S, opr. 1911, Fabrikation af Jute- og Bomuldssække, Poser, Wrappers, Presenninger, Dækkener, Salg af ny og brugte Sække, af Høstbindgarn, Sejlgarn, Snøregarn, Sækkebaand, Reb, Tovværk m. m. Aarsomsætning 6-7 Mill. Kr. Der beskæftiges c. 250 egentlige industrielle Arbejdere samt c. 50 andre Arbejdere og Funktionærer. Selskabet har Filialer i Aalborg, Aarhus og Odense.

A/S Th. Wessel & Vett, Magasin du Nord, grl. 1868 i Aarhus af Th. Wessel og E. Vett, fra 1900 Aktieselskab, Aktiekap. 8 Mill. Kr., har Væverier i Landskronagade 70,

og desuden har Firmaet betydelig Fabrikation af Herrekonfektion og Dameundertøj samt Buntmageri, saavel paa egne Værksteder og Systuer som ved Hjemmearbejde. Firmaets Hovedudsalg, Kongens Nytorv, hvor tidl. Hotel du Nord laa, er opf. 1893-94 efter Tegn. af Arkt. Alb. Chr. Jensen og H. Glaesel, og sen. udvidet, bl. a. 1913-14 med en Tilbygning i Lille-Kongensgade, efter Tegn. af Arkt. E. Monberg.

III. Beklædningsindustri m. m.

A. C. Illum, Østergade 52-54, grl. 1891, A/S fra 1919, Aktiekap. 6 Mill. Kr., har betydelig Fremstilling af Herre-, Dame- og Børnekonfektion. Firmaets Hovedforretning i Østergade er opf. 1899, Arkt. E. Blichfeld, og senere gentagne Gange udvidet, bl. a. 1908 ved Køb af Efterslægtsselskabets Skoles Bygning, Østergade 54, en Renaissancebygn. fra 1640, opf. af Rentemester Henr. Müller, men nu ombygget (Arkt. A. Clemmensen og H. P. Jacobsen), 1910 ved Køb af Østergade 48 og 1929 ved Køb af Ejendommene Østergade 50 og Pilestræde 3, 5, 7 og 13, der ombygges efter Tegn. af Arkt. H. P. Jacobsen. Firmaet beskæftigede Dec. 1928 1345 Personer, deraf 565 industrielle Arbejdere.

Brødrene Andersen, Østergade 7-9, L.-Kongensg. 8-10, Skrædderi og Herreekvipering, Fabrikation af Herrekonfektion og Arbejdstøj, grl. $^{22}/_4$ 1850 af Ferdinand Andersen, der kort efter optog Broderen Carl i Firmaet. Nuvær. Indehavere H. og F. Nexø Larsen. Virksomheden paabegyndtes Grønnegade 27, flyttedes kort efter til Nr. 41, i 1867 til Kongens Nytorv og 1916 til Firmaets Ejendom Østergade 9-L.-Kongensgade 8-10 (opf. 1916, Arkt. Philip Schmith). 1928 tilbyggedes Østergade 7 (Arkt. Bendixen og Klein). Firmaet beskæftiger c. 120 Skræddere og Fabriksarbejdere samt c. 60 Funktionærer foruden et betydeligt Antal Hjemmearbejdere. (Litt.: Jubilæumsskriftet Brødrene Andersen, Kbh. 1925).

Julius Tafdrup, Vesterbrogade 9B, Fabrikation af Herreklæder, grl. $^{12}/_2$ 1889 af Julius Tafdrup med Lokaler i Silkegade 6. 1913 flyttedes Fabrikken til Vesterbrogade 9B. 1924 blev den sammenbygget med Reventlowsgade 8. Fabrikken producerer aarligt c. 50,000 Habitter, 20,000 Paletots og 75,000 Par Benklæder til en samlet Værdi af c. 4 Mill. Kr. Fabrikken beskæftiger c. 410 Arbejdere og c. 70 Funktionærer. Ejendommen Vesterbrogade 9B er opf. 1901 (Arkt. Prof. Albert Jensen).

F. Zachariae, Kulturvet 16, Fabrikation af Herreklæder og Herreskræderi, grl. $^{17}/_{10}$ 1874 af den nuvær. Indehaver Francis James Zachariae.

Carl Holten, Hjørneejendommen Frederiksborggade 18—Nørrevold 19, Fabrikation af Herreklæder, grl. 1876 af Etatsrd. Carl Christoffer Holten. Producerer aarligt c. 100,000 Sæt Tøj i Uld, c. 100,000 Sæt Arbejdstøj o. l. til en Værdi af c. 6 Mill. Kr. Beskæftiger c. 500 Arbejdere og c. 50 Funktionærer. Et Datterselskab Carl Holten A/B, Malmø, beskæftiger c. 200 Arbejdere og Funktionærer. Firmaets ovennævnte Ejendom ombyggedes 1912 (Arkt. Aage Mathiesen) og er 1929 atter under Ombygning (Arkt. Bygningsinsp. Robert Hansen).

Andr. Rosenberg og Co., Vestergade 9, Fabrikation af Herreklæder, grl. 1919. Producerer aarligt c. 24,000 Stk. Beklædning til en Værdi af c. 1,300,000 Kr. Beskæftiger c. 100 Arbejdere og c. 25 Funktionærer.

A/S L. Koppel, Købmagergade 50, Fabrik for Damelinnet. Grl. $^{26}/_8$ 1858 af Ludv. Koppel. Aktieselskab fra $^{18}/_1$ 1919, Aktiekap. 200,000 Kr.

Ivan Olsens Eftf., Vestervoldg. 87, Fabrikation af og en gros Handel med Manufakturvarer (Herre- og Damelingeri). Grl. $^{18}/_4$ 1875 af Ivan Olsen. Efter dennes Død 1910 købtes Virksomheden af den nuværende Indehaver Grosserer R. Herting. Virksomheden beskæftiger c. 130 Arbejdere, deraf henved 100 ude af Huset, de andre paa Fabrikken, samt 33 Funktionærer.

A/S M. E. Grøn og Søn, Holmens Kanal 7, Fabrikation af Herrekonfektion, Dame-linned og -kjoler, en gros Forretning med Tekstilvarer. Grl. 1825 af Marinus Emanuel Grøn. Dennes Søn L. J. Grøn blev 1852 Medindehaver og fra Faderens Død 1872 Eneindehaver til $^{1}/_1$ 1879, da hans Søn Marinus Curtois Grøn blev Medindehaver og fra Faderens Død 1910 Eneindehaver, indtil Virksomheden 1924 omdannedes til et Aktieselskab, Aktiekap. 5 Mill. Kr. Beskæftiger c. 200 Arbejdere og 70-75 Funktionærer. Selskabet administrerer A/S Randbøldals Fabrikker i Randbøl (Fabrikation af Klædevarer, uldne Sengetæpper og Dækkere, Kunstsilke og Bomuldsvarer m. m.) og forhandler hele Produktionen fra disse Fabrikker. Selskabets ovennævnte Ejendom opførtes 1863 (Arkt. Herholdt). (Litt.: Berlingske Tidende for $^{27}/_9$ 1910).

A/S A. Fønnesbech, Modemagasin, Østergade 37-47, grl. ²⁰/₁₀ 1847. Aktieselskab 1919, Aktiekap. 1,500,000 Kr. Produktion af og Handel med Hatte, Kjoler, Overtøj, Buntmagerarbejde og Damelingeri. Beskæftiger c. 200 egtl. industrielle Arbejdere og c. 300 Funktionærer. Forretningens Bygning er ombygget 1896, Arkt. B. og V. Ingemann.

Georg Eckardt, Købmagergade 60. Grl. 1880 i Slagelse som Manufakturhandel en detail af Georg Henrik Eckardt. Udvidedes senere med Filialer i Omegnen. Flyttedes i 1897 til København, hvor der oprettedes Indkøbskontor og Fabrikation af Dame-linned, Forklæder m. m. for Filialer rundt i Landet. 1912 omdannedes Forretningen til en gros Handel og Fabrikation, samtidig med at Sønnen Chr. Vilh. Eckardt indtraadte i Forretningen. Samme blev optaget som Kompagnon i 1916 og er efter Stifterens Død 1922 Eneindehaver af Firmaet. Beskæftiger henved 300 Personer.

O. Oehlschlægers Eftf., Købmagergade 9, Fabrikation af Broderier, grl. 1874 af Grosserer Emil Hertz, overtaget 1888 af Harald Lassen, hvis Enke Bertha L. og Søn Paul L. er de nuværende Indehavere. Foruden Omsætning i Danmark har Firmaet Eksport til Europa og Amerika og har Filialer i Oslo, Malmø, Stockholm, Helsingfors, London og Paris. Producerer aarligt for c. 2¹/₂ Mill. Kr. Haandbroderier, Broderigarn og Broderimaterialier. Beskæftiger c. 1500 Syersker, c. 35 industrielle Arbejdere, samt c. 250 andre Arbejdere og Funktionærer.

A/S Nordisk Skotøjsfabrik, Bryggerivej 9. Virksomheden stiftet af Carl Flack, efter dennes Død 1909 solgt til Fabrikantene E. F. Jacob og Hugo Krogh og samtidig omdannet til et Aktieselskab, 1916 videregående solgt til De foren. Skotøjsfabrikker, hvilket Selskab

1918 overtoges af A/S M. I. Ballins Sønner og Hertz Garverier og Skotøjsfabrikker (Aktiekap. 10 Mill. Kr.), men ved dette Selskabs Rekonstruktion 1923 udskilt som Datterselskab af Ballin og Hertz. Fabrikkens Kapacitet c. 175,000 Par Fodtøj aarlig.

Dansk Læder- og Skotøjsindustri, A/S, Hejmdalsgade 14-16, stiftet 1918 ved Sammenslutning af Brdr. Nielsens Skotøjsfabr., Th. Lists Skotøjsfabr., Otto Jørgensen og Co. (Skotøj en gros) og Victor Larssons Garveri, Rudkøbing. I 1926 optoges Carl J. Christensen & Co. i Selskabet. Aktiekapital 400,000 Kr. Aarsproduktion c. 150,000 Par Fodtøj (Værdi c. 2 Mill. Kr.). Beskæftiger c. 160 Arbejdere og c. 35 Funktionærer.

A. C. Illums Magasin.

Dampvaskeriet Thor, A/S, Thorasvej 7-11, grl. 1888, $\frac{1}{7}$ 1917 omdannet til Aktieselskab (Aktiekap. 600,000 Kr.) og overtog samtidig Dampvaskerierne „Danmark“ og „Solvang“ (grl. 1898). $\frac{1}{4}$ 1918 toges den nuværende Fabrikbygning i Brug (Arkt. Rs. Jensen), og samtidig begyndtes Fællesdrift for de 3 Vaskerier. Aarsproduktionens Værdi c. 1 Mill. Kr. Beskæftiger c. 200 Arbejdere og Funktionærer.

IV. Trævareindustri, samt Industrier i hvilke Træ indgaar som en væsentlig Bestanddel.

A/S H. E. Gosch og Co.'s Tændstikfabrikker og Aktietændstikfabrikken **Godthaab**, Islands Brygge 63. Førstnævnte Selskab, der i 1876 blev anlagt som privat Fabrik af Fabrikant H. E. Gosch, er efterhaanden sammensluttet med eller har overtaget følgende andre Fabrikker: P. Rohmells Tændstikfabrik (opr. 1837), Tændstikfabrikken Godthaab (opr. 1855), Aktietændstikfabrikken Merkur (opr. 1859), Godthaabsvejens Tændstikfabr. (opr. 1893) og Københavns Tændstikfabrikker (opr. 1898). I 1908 koncentreredes Fabrikationen i det nyopførte Fabriksanlæg paa Islands Brygge. Dog fortsatte „Merkur“ i Randers til 1920. Aktiekap. $\frac{1}{4}$ 1929: 2 Mill. Kr. (Litt.: Jubilæumsskrifter 1905 og 1923).

Blyantsfabrikken Viking, Islands Brygge 63, grl. 1914 som Datterselskab af A/S H. E. Gosch og Co.'s Tændstikfabrikker.

Brinch og Spehr, Vesterbrogade 123, Korkvarefabr., grl. 1908 af Grossererne Ulrik Brinch og Hans Spehr, oprindelig i Frederiksstads-gade 11-13, i April 1915 flyttet til dens nuværende Beliggenhed. Der produceres aarligt for c. $2\frac{1}{4}$ Mill. Kr. af alle Slags Korkvarer, Propper, Korkskiver til Kronekork og Kronekork og beskæftiges c. 150 Arbejdere og 15 Funktionærer. (Litt.: Brinch og Spehr, Særtryk af Danmarks Søfart, Handel og Industri, Kbh. 1924).

V. Lerindustri.

Den kongelige Porcelainsfabrik og **Fajancefabrikken Alumina A/S**, Smallegade 45, er et Selskab, fremstaaet af det under Navn af „Alumina“ i 1872 stiftede A/S, der fabrikerer Fajance, Porcelæn og dermed beslægtede Varer, og som ejede Fajancefabrikken „Alumina“ og i 1883 købte Den kongelige Porcelainsfabrik. Aktiekapitalen, oprindelig 800,000 Kr., blev efterhaanden forøget til 4 Mill. Kr.

Fajancefabrikken, der paa Grund af sin voksende internationale Betydning har antaget det nye Navn „Københavns Fajancefabrik“, har en Brutto-Omsætning af 1,500,000 Kr., og Den Kongelige Porcelainsfabrik en Brutto-Omsætning af c. 4,500,000 Kr. aarlig. I begge Fabrikker arbejder c. 800 Arbejdere og Funktionærer.

Fajancefabrikken blev anlagt i 1863 paa Christianshavn (Hj. af Baadsmadsstræde og Prinsessegade) af Aug. Schiøtt og flyttedes i 1869, Aaret efter af Philip Schou var traadt til som Leder, ud til sin nuværende Plads, hvorefter den i 1872 som nævnt gik over til Aktieselskabet.

Porcelænsfabrikken er oprettet af Kemikeren Franz Heinrich Müller, der efter at have fremstillet en Prøve af Porcelæn, forfærdiget af bornholmsk Porcelænsjord, og efter at der i 1774 var udstedt Indbydelse til Dannelsen af et Aktieselskab, fik Fabrikken i Stand i 1775 (beg. Nytaar 1776 paa Købmager., nuv. Nr. 50*). Da Fabrikken imidlertid ikke betalte sig, blev den ved kgl. Res. af $\frac{30}{6}$ 1779 overtaget af Staten og fik Navn af „Den Kongelige Porcelainsfabrik“. I de næste Aar, da Müller var Inspektør (Administrator), vandt Fabrikken, der navnlig arbejdede med Fabrikken i Meissen som Mønstre, sit Navn, støttet af tyske Kunstnere som A. C. Luplau, J. C. Bayer, F. A. Schlegel m. fl. og danske som H. Clio, Camrath og Ondrup. Senere traadte andre Kræfter til

*) Gaarden, som tidligere havde været ejet af flere Adelsslægter, tilskødedes 1701 Fr. Rostgaard. Kort efter Branden 1728 blev den opf. i den Skikkelse, som den omtr. havde til det sidste. Senere var den østerrigsk Gesandtskabs Hotel og havde et katolsk Kapel (se p. 309); 1764 blev den købt af Vognmandslavet for 14,500 Rd. til „Kgl. allernaadigst privilegeret Post- og Gæstgivergaard“, som der stod over Porten; men almindeligt kaldtes den kun „Postgaarden“ (ikke at forveksle med Generalpostamtets Gaard, se p. 631). Den svarede dog daarlige Regning for Lavet, som ogsaa havde Lavshus her, og ved kgl. Resol. 1773 fritoges det for den med den derpaa hæftende Gæld, mod at Gaarden overdroges til Generalpostamtet, der 1775 udlejede den til Fabrikken, som købte den 1777 for 12,600 Rd. Da Fabrikken 1882 flyttedes ud til Alumina, blev den solgt og nedbrudt 1885 for at give Plads for en stor nymodens Bygning. (Se V. Bergsøe, De forbistrede Dreng, p. 22 fig.).

som G. F. Hetsch (fra 1824) og H. V. Bissen, og mange af Landets Kunstnernavn knyttes til den; men den hensygnede dog efterhaanden i det 19. Aarh.; i 1868 solgte Staten den til Gross. G. A. Falck, uden at den dog mistede Prædikatet „kgl.“; først da den, efter i 1883 at være købt af Selskabet, var flyttet ud til sin nuværende Plads ved Alumina (Bygningerne er opført af Arkt. Ingemann), forandrede Forholdene under Ph. Schou (indtil 1902) og Arnold Krog fra 1893 som kunstnerisk Leder og Direktør, bistaaet af mange talentfulde Kunstnere som C. F. Liisberg, Oluf Jensen, F. A. Hallin, Erik Nielsen, V. Th. Fischer, G. Rode, G. Heilmann, Chr. Thomsen m. fl.

Denne Periode, der efter den første Opblomstringstid i Slutningen af det 18. Aarh. og den derpaa følgende Dekadence kendetegnes som Fabrikens Renaissanceid, drog ganske specielt Underglasurmaleriet frem, baade i Porcelænen til Brug i det daglige Liv som det muselmalede og blaablomstrede Porcelæn, og i Kunstporcelænet ved den af Krog

Kgl. Porcelainsfabrik.

skabte nationale kunstneriske Dekorationsmaade, som gennem de store Verdensudstillinger vandt det danske Porcelæn et Verdensry.

Med det 20. Aarhundrede indtraadte en videre Udvikling i Fabrikken. I 1902 fratraadte Philip Schou, og Fr. Dalgas blev hans Efterfølger, og samtidig indtraadte en stærk Udvikling af Overglasurteknikken i Porcelænen og en Nyskabning i Stentøjsfabrikationen. I 1916 fratraadte den kunstneriske Direktør Arnold Krog, og kort efter blev hidtilværende kunstnerisk Leder paa Fajancefabrikken Chr. Joachim udnævnt til kunstnerisk Direktør for begge Fabrikker.

Som Kunstnere, der har Del i Udviklingen af Overglasurporcelænet og den dermed i Forbindelse staaende Skulptur, maa nævnes: Gerhard Henning, Carl Martin-Hansen, A. Malinowski, G. Thylstrup, Thorkild Olsen og N. Tidemand, og som Kunstnere, der arbejdede for Udviklingen af Stentøj, maa nævnes: K. Kyhn, O. Mathiesen, G. Thylstrup, Jais Nielsen, Bode Willumsen, P. Nordström.

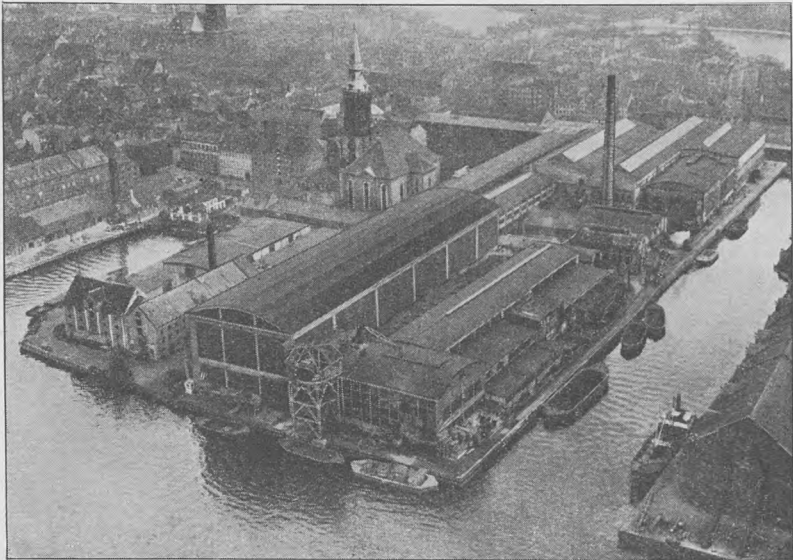
I 1916 begyndtes Fabrikationen af Celadon Porcelæn. Omtrent samtidig foretog navnlig O. Mathiesen og G. Thylstrup de første Forsøg med at blande formalet Chamotte i Stentøjsmassen og i Porcelænsmassen for at faa et grovere Materiale. I 1924 begyndte Eksperimenterne med turkisblaat Stentøj og Porcelæn, og i 1927-28 begyndte Fabrikken at fabricere det saakaldte „Blanche de Chine“ Porcelæn, samt igen at optage Fremstillingen af G. F. Hetsch's skønne Former fra første Halvdel af det 19. Aarhundrede.

En tilsvarende kunstnerisk Udvikling fandt Sted i Fajancefabrikken. I 1902 begyndtes under Direktør Joachim en Fabrikation af flerfarvet Underglasurfajance. I 1915 fremstillede Direktør Joachim sit Tranquebarstel. I 1924-25 begyndte man paa Fajancefabrikken

at fabrikere Porcelæn til Institutionsbrug, nærmest et saakaldt blødt Porcelæn, der paa Grund af sin Styrke har faaet Navnet „Jærnporelæn“.

I 1927 oprettede man en ny Fabriksafdeling under Navnet „Københavns Porcelænsfabrik“, hvor der sammen med det tidl. omtalte Jærnporelæn fremstilles mat Porcelæn til Dekorationsbrug. Foruden Direktør Joachim maa som udøvende Kunstnere her nævnes: Maler Nils Thorsson, Fabrikmester O. Mathiesen, Billedhugger Kai Nielsen, Billedhugger R. Harboe, Maler Slott-Møller. (Litt.: C. C. Nyrop, Bidrag til den danske Industris Hist., Kbh. 1873; s. Forf., Den danske Porcelænsfabrikations Tilbliven, i Industrif. Maanedsskr. 1878; K. Madsen, Den kgl. Porcelænsfabrik i forrige Aarh., i Tidsskr. for Kunstindustri 1893; „De danske Byerhverv“, Kbh. 4. H.; „Før og nu“ 1920 p. 213 flg.).

Bing og Grøndals Porcelænsfabrik, A/S, Vesterbrogade 149, opr. 1853 af Brdr. M.

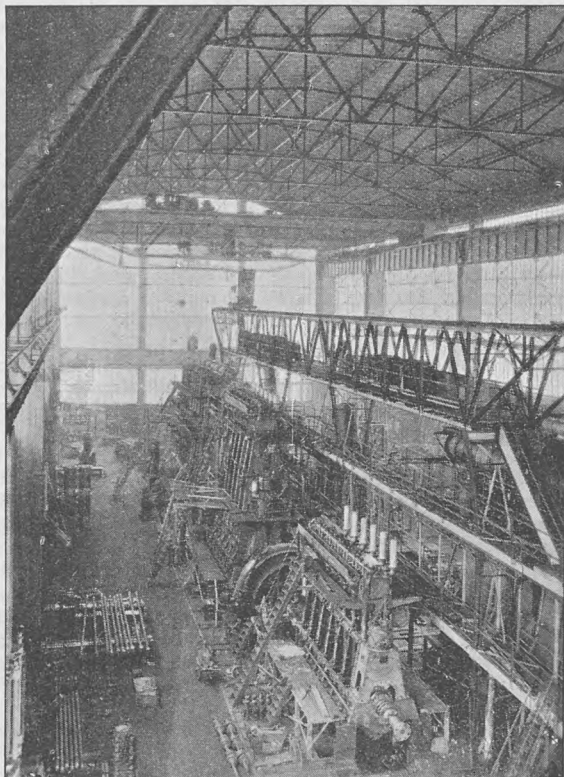
Burmeister & Wain, Maskinfabrikken paa Christianshavn.

H. og J. H. Bing under teknisk Ledelse af F. W. Grøndahl († 1856), der var uddannet som Figurmager paa den kgl. Porcelainsfabrik. Oprindl. var Fabrikationen nærmest baseret paa Fremstilling af Biskuit-Relieffer efter Thorvaldsens Arbejder, men man gik ret hurtig over til at fabrikere glasseret Porcelæn og Telegrafklokker. Fra 1880 lededes Virksomheden af J. H. B.'s 2 Sønner Ludv. og Harald B. og efter Ludv. B.'s Død 1885 af sidstnævnte alene. 1895 omdannedes Virksomheden til et Aktieselskab (Aktiekap. 1,500,000 Kr.) med Harald B. som Direktør, efter hvis Død i 1924 Fabrikken ledes af Direktør Poul Simonsen. Foruden Porcelæn fremstilles tillige Stentøj og Fajance. Fabrikens kunstneriske Ledelse har i Tidens Løb været overdraget til Landskabsmaler A. Juul, Etatsrd. Heinrich Hansen, Malerne Pietro Krohn og J. F. Willumsen. Af Kunstnere, der i den senere Tid har været knyttet til Fabrikken, kan nævnes: Professor Hans Tegner, Billedhugger Kai Nielsen, Billedhugger Jean Gauguin, Billedhugger Lauritz Jensen, Fru Jo Hahn Locher, Kunstmaler Achton Friis, Kunstmaler Harry Kluge, Kunstmaler Axel Salto, Gunnar Nylund, Ebbe Sadolin, Ove Larsen, Cathinka Olsen, Fru Emma Kongsbøl, Knud Kyhn, Keramiker L. Lindahl, Olga Wagner, Siegfried Wagner, Billedhugger Axel Locher og Billedhugger Jens Bregne. (Litt.: H. Bing, Porcelænsfabr. B. og G. 1853-1903, Kbh. 1903; „De d. Byerhverv“, Kbh. 6. H.; Porcelænsfabr. B. og G. 1853-1928, Kbh. 1928).

Porcelainsfabrikken Norden, A/S, Valby Langg. 95, grl. 1916, Aktiekap. 1,200,000 Kr. Producerer teknisk Porcelæn.

VI. Metalindustri.

A/S Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri, Christianshavn, grl. $\frac{1}{1}$ 1872. Aktieselskabet overtog et Interessentskab, der fra $\frac{11}{5}$ 1865 havde drevet Virksomhed under Navnet Burmeister & Wain. Oprindelsen til denne Virksomhed var den af Hans H. Baumgarten i 1843 i Baghuset i Købmagergade 5 (nuvær. Nr. 46) grundlagte Virksomhed, hvori — efter at Virksomheden var flyttet til Møntergade — Carl Chr. Burmeister i 1846 blev optaget som Kompagnon. Samme Aar flyttedes Virksomheden til Christianshavn, Overgaden neden Vandet, hvor den endnu har sit Sæde. Her paabegyndtes Fabrikationen af Skibsdampmaskiner, af hvilke den første afleveredes 1849. Baumgarten traadte ud af Firmaet 1861. 3 Aar senere indtraadte Englænderen William Wain. 1872 omdannedes Virksomheden paa Initiativ af C. F. Tietgen til et Aktieselskab med en Aktiekapital af 3 Mill. Rdl. med de to tidligere Indehavere som Direktorer og Tietgen som Formand for Selskabets Bestyrelse. Samme Aar udvidedes Selskabets Skibsværft ved Køb af Arealer paa Revshaleøen. 1882 døde Direktør Wain og efterfulgtes af Englænderen, Ingeniør David Halley. Efter sidstnævntes Død i 1895 blev K. C. Nielsen hans Efterfølger med Bistand af cand. polyt. Ivar Knudsen. 1897 ansattes Martin Dessau som Selskabets merkantile Direktør. 1898 efterfulgtes Tietgen som Formand af Direktør G. A. Hagemann, under hvis Ledelse der foretoges en gennemgribende Modernisering af Selskabets Værksteder. Samme Aar paabegyndtes

Burmeister & Wain, Montagehallen.

Fabrikationen af Dieselmotorer. Selskabet anlagde en ny Centrifugefabrik (allerede fra 1880 havde man fabrikeret Centrifuger, men 1910 solgtes denne Virksomhed til A/B Separator i Stockholm). 1904-16 ejede Selskabet desuden Frederiksberg Metalvarefab., der drevs under Firmanavnet Burmeister & Wains Export Co. 1907 fratraadte Direktør K. C. Nielsen. 1909 efterfulgtes Geheimekonferensraad Hagemann af Admiral de Richelieu, under hvis Ledelse Selskabet særlig har kastet sig over Bygningen af Skibsdieselmotorer og Dieselmotorskibe. 1912 afleveredes det første store Dieselmotorskib „Selandia“. 1918 traadte Admiral Richelieu tilbage og afløstes af Kmhr., Stiftamtmand Ammentorp. $\frac{1}{4}$ 1919 fratraadte Direktørerne Ivar Knudsen og Martin Dessau, og den tekniske Ledelse overtoges af Direktørerne H. H. Blache, Chr. Overgaard og E. Bondegaard, den merkantile Ledelse af Grosserer Wilh. Petersen. Sidstn. døde $\frac{16}{1}$ 1925. $\frac{16}{8}$ 1927 traadte Kmhr., Stiftamtmand Ammentorp tilbage og afløstes af Fabrikant C. F. Jarl. $\frac{1}{1}$ 1927 overtog B. & W. A/S Københavns Flydedok og Skibsværft, og samtidig udvidedes Aktiekapitalen fra 20 Mill. Kr. til 23 Mill. Kr. Fra $\frac{23}{11}$ 1928 er Aktiekap. forøget til 30 Mill. Kr.

og fra Septbr. 1929 til 35 Mill. Kr. Tidligere Direktør for A/S Kbhvns Flydedok og Skibsværft, E. P. L. Frigast, ansattes som Finansdirektør ¹/₁ 1929.

Selskabets Anlæg omfatter nu 1) Maskinfabrikken paa Christianshavn, hvor der findes Maskinværksteder samt store Montage- og Prøvehaller, foruden Kontor- og Lagerbygninger m. m. Anlægget er vurderet til 18,3 Mill. Kr. 2) Skibsværftet paa Revshaleøen, med 6 Beddinger, Værkstedbygninger, Kedelsmedie og to Flydedokker, der løfter henh. 13,600 og 8000 Tons. Anlægget er vurderet til 16,8 Mill. Kr. 3) Værftet i Strandgade, overtaget fra A/S Københavns Flydedok og Skibsværft; med Maskinværksteder, Støberier, Beddinger og 3 Flydedokker op til 4000 Tons Løfteevne. 4) Sønde Værft, i Sydhavnen, overtaget fra s. Selskab, men som f. T. ombygges til Fabrik for mindre Dieselmotorer. Begge Værfter er tils. vurd. til 9,4 Mill. Kr. 5) Støberiet paa Tegholmen, opf. 1920, en cirkelrund Støbehal 87 m i Diameter og 27 m høj; den udvides nu med et Renseri, opf. paa en tilstødende Grund, hvor det tidl. Skibsværft Baltica laa. Anlægget er vurd. til 10,3 Mill. Kr. I 1928 fremstilledes Skibsmotorer til en samlet Hestekraft af 148,000, og der afleveredes 15 Nybygninger, deraf 14 Dieselmotorskibe med en samlet Bruttotonnage af 71,400 Tons. Der beskæftiges ialt 8-9000 Arbejdere; i Arbejdsløn udbetaltes 1928 c. 22 Mill. Kr. (Litt.: A/S B. & W. 1872-1922, Kbh. 1922).

Koefoed, Hauberg, Marstrand og Helweg, A/S Titan, Tagensvej 32, stiftet ³⁰/₃ 1897 ved Sammenslutning af A/S Koefoed og Hauberg og Firmaet Marstrand, Helweg og Co. Førstnævnte Firma stiftedes 1857 af Rudolph Koefoed, sidstnævnte 1875 under Navnet Schmith og Marstrand. Produktion: Elektriske Maskiner, Elevatorer, Kraner, Transportanlæg, Centrifuger og Støbegods. Beskæftiger c. 600 Arbejdere og c. 150 Funktionærer. Aktiekap. ⁴/₂ Mill. Kr. (Litt.: Jubilæums-katalog 1897-1922, Kbh. 1922).

A/S Atlas, Nørrebrogade 198 (Maskinfabrik) og Nordre-Fasanvej 235 (Jærnstøberi, Modelsnedkeri og Rørværksted), stiftet ²⁰/₁₂ 1897. Produktion af Dampmaskiner, Damp-turbiner, Køleanlæg og forskellige Specialiteter som Svideovne for Svin og Cementrør-maskiner. Aarsproduktionens Værdi c. 4 Mill. Kr. Beskæftiger c. 350 Arbejdere og c. 70 Funktionærer. Aktiekap. 3 Mill. Kr. Hovedbygningen er opført efter Tegn. af Arkt. Alfr. Thomsen. (Litt.: A/S Atlas, de første femogtyve Aar, Kbh. 1923).

A/S Frederiksberg Metalvarefabrik, Nitivej 10, grl. 1898. Fra 1904-16 Datterselskab af A/S Burmeister og Wain's Maskin- og Skibsbyggeri under Navnet A/S Burmeister og Wain's Eksportkompagni. Fra 1916 selvstændigt Aktieselskab under det nuvæ. Navn. Aktiekap. 2 Mill. Kr. Der produceres aarligt 100-150,000 Stkr. af presede Mælke-transportspande af Staal og Aluminium og fortinne Mejeriartikler, saasom Mælkesier, Malkespande, Haandkærner m. m. til en Værdi af c. ¹/₂ Mill. Kr. Foruden ovennævnte Hovedvirksomhed ejer Selskabet *Buaas Mejerifabrikker* i Aalborg (Fremstilling af moderne Mejerimaskiner). Selskabet beskæftiger i Kbh. c. 125 Arbejdere og c. 30 Funktionærer, i Aalborg 150-200 Mand og c. 25 Funktionærer. Begge Fabrikker har en udstrakt Eksportvirksomhed. Hovedbygningen Nitivej 10 er opf. 1904 (Arkt. A. S. Lauritzen). (Litt.: A/S Frederiksberg Metalvarefabrik, Kbh., dets Tilblivelse og Historie, Kbh. 1908).

A/S Nordiske Kabel- og Traadfabrikker, grl. ¹/₉ 1891 af H. P. Prior under Navnet „Nordisk Kabelfabrik“ med Fabrik først i Kannikestræde 14, fra 1893 i Ryesgade 105. Omdannet ²¹/₂ 1898 til et Aktieselskab under det nuvæ. Navn med H. P. Prior som Direktør (Aktiekap. 10 Mill. Kr.). Selskabet overtog Kabelværket i Ryesgade og anlagde et Traadværk i Middelfart, der aabnedes for Driften ¹⁵/₄ 1899 (se IV p. 371). 1907 flyttedes Kabelværket til Fabrikvej. Kabelværkets Bygninger er opført i Aarene 1906-20 (Arkt. Alexis Prior). Grundarealet, der i 1907 var c. 6000 m², er siden 1920 c. 53,000 m². Kabelværket producerer aarligt c. 8500 Tons Kobber- og Broncetraad, elektrisk Isolationsmateriale, samt isolerede Ledninger og Kabler til en Værdi af c. 12 Mill. Kr. Det beskæftiger c. 520 industrielle Arbejdere, samt c. 130 andre Arbejdere og Funktionærer. Foruden Kabelværket ejer Selskabet *Valseværket*, Øresundsvej 1 i Sundbyøster. Selskabet købte 1908 denne Virksomhed af A/S Frederiksværk Valseværk og flyttede den til Sundbyøster. Produktionen omfatter forskellige Raa- og Halvfabrikata for Metalvarefabrikker, Skibsbygningsindustrien og den elektriske Industri, navnlig Plader, Stænger, Rør, Traad og Profiler i Kobber, Aluminium, Bly, Messing, Nysølv, Bronze og forskellige Speciallegeringer. Den aarlige Produktion udgør c. 3500 Tons til en Værdi af c. 4 Mill. Kr. Der beskæftiges c. 125 Arbejdere og c. 20 Funktionærer. (Litt.: A/S Nordiske Kabel- og Traadfabrikkers Kabelværk, Kbh. 1928).

General Motors International A/S er grl. 1924 som den første oversøiske Filial af General Motors Corporation U. S. A. med en Aktiekap. af 10 Mill. Kr. Virksomheden

lejede i de første Aar den i Københavns Sydhavn beliggende gamle Kabelfabrik til Samlehal for sine Automobiles, men flytter i Begyndelsen af 1930 til sin egen nybyggede Fabrik i Aldersrogade, et Anlæg, som har kostet c. 10 Mill. Kr. at bygge og er beregnet paa en daglig Produktion af 300 Automobiles. Fabrikken leverer Vogne til Danmark, Norge, Letland, Estland og Lithauen. Den beskæftiger c. 285 Funktionærer samt 700 til 1300 Arbejdere.

Ford Motor Co. A/S, grl. 1919. Aktiekap. oprindelig $\frac{1}{2}$ Mill. Kr., nu 30 Mill. Kr. Paabegyndte sin Virksomhed i lejede Lokaler i Hejmdalsgade. Produktionen tog hurtig Fart med det Resultat, at Lokalerne Gang paa Gang maatte udvides, indtil i Sommeren 1924 det nye Fabriksanlæg i Københavns Sydhavn stod færdigt. I 10-Aars Perioden 1919-1929 er der fremstillet over 140,000 Person- og Lastvogne. Fabrikken beskæftiger 500 Funktionærer og Arbejdere.

Nordisk Elektricitets Selskab, Fabrik for elektriske Masseartikler, Trekronegade 157. Fabrikken begyndte 1907, og i November 1908 anmeldtes Firmaet under Firmanavn: Moderne Mekanik ved I. P. Jacobsen og H. F. Jensen. 1912 ændredes Firmanavnet til det nuværende. 1913 udtraadte H. F. Jensen af Firmaet, og I. P. Jacobsen døde. Siden Marts 1913 har O. Ekman været Eneindehaver. Fabriksbygningen er opf. 1914 (Arkt. Vald. H. Hammer).

Telefonfabrikken **Automatic,** Amaliegade 7, grl. 1892 af Mekanikeren M. B. Richter i Ejendommen Nørrevold 78 for Tilvirkning af Skrivemaskiner for Blinde og elektriske Instrumenter, senere Cykledele og fra 1905 Svagstrømsmateriel, navnlig Telefonapparater og Centralmateriel, hvoraf der nu produceres for c. $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr. aarligt. 250 à 300 Arbejdere og Funktionærer. Ejendommen Amaliegade 7 er opf. 1913-14 (Arkt. A. Amby).

Laurits Knudsen, Mekanisk Etablissement, A/S, Haraldsgade 43, grl. 1893 af Laurits Peter Knudsen som Ur- og Instrumentmager i Colbjørnsensgade. Senere henflyttet til Vesterbrogade 41 med samtidig Udvidelse af Fabrikationen til at omfatte elektriske Maskiner og Apparater. 1910 henflyttet til egen nybygget Fabrik Gl.-Kongevej 3. Efter Fabrikant Knudsens Død 1917 omdannet til Aktieselskab med Aktiekap. 1,2 Mill. Kr., i 1918 udvidet til 2 Mill. Kr., 1921 henflyttet til større nybygget Fabrik i Haraldsgade (opf. 1920-21 af Ingeniør Viggo Hougs og Arkitekterne Alfred Thomsen og Robert Hansen). Produktion: Elektrisk Installationsmateriel, Maalere og Højspændingsmateriel, samt Radiomateriel.

A/S Smith, Mygind og Hüttemeier, Maskinfabrik, Kedelsmedie og Jærnstøberi, Nørrebrogade 68 og Guldbergsgade 29, stiftet 1895 ved Overtagelse af de to Firmaer: Smith og Mygind og Fr. Hüttemeiers Eftf., Caroe og Schiemann. Aktiekap. 600,000 Kr. Produktion af Dampmaskiner, Dampkedler, Beholdere, autom. Indfyrringsanlæg, Jærnkonstruktioner og Jærnstøbegods.

A/S Fisker og Nielsen, Maskinfabrik, Peter Bangsvej 30, grl. 1906 som Elektromotorfabrik. Fabrikation af Støvsugere paabegyndt 1910. Omdannet til Aktieselskab 1920 (Aktiekap. 1,2 Mill. Kr.). Egne Salgselskaber i London, Hamborg og Zürich. Produktion: Elektriske Støvsugere („Nilfisk“), c. 350 Arbejdere og Funktionærer. Fabrikken Peter Bangsvej 30 er opf. 1913 (Arkt. A. S. K. Lauritsen) og udvidet 1919 og 1927 (samme Arkitekt); en ny Udvidelse er paabegyndt $\frac{1}{8}$ 1929.

C. F. Riedel og Lindegaard, Kingosgade 11, Jærnstøberi og Maskinfabrik, grl. 1867 af C. F. Riedel og P. Lindegaard. Nuvær. Eneindehaver: H. V. Schwartz. Fremstilling af Varmeanlæg, Jærnkonstruktioner og Sporskifter, Kraner, Drejeskiver, Troljer m. m. til en Værdi af c. $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. aarligt. C. 90 Arbejdere og 10 Funktionærer.

A/S Vølund, Øresundsvej 147, Maskinfabrik, Kedelsmedie og Jærnstøberi, stiftet $\frac{1}{4}$ 1898 som en Fortsættelse af F. A. H. Petersen og Ludvig Christensens Maskinfabrik og Jærnstøberi paa Blegdamsvej 28-32. Førstnævnte begyndte sin Virksomhed 1875, da han overtog et lille Klejnsmedeværksted i Borgergade 39. Jan. 1921 overflyttedes Virksomheden til dens nuværende Sted. 1919 overtoges P. Alminds Maskinfabr. og i 1926 F. Mogensens Jærnstøberi (grl. 1769 af Englænderen Thomas Potter). Aktiekap. 2 Mill. Kr. Der produceres aarligt c. 140 Raoliemotorer (7000 H.K.), c. 1500 Tons Støbegods, Centralvarmeanlæg, Dampvaskeri-, Dampkøkken- og Kedelanlæg m. m. til en Værdi af c. 5 Mill. Kr. og beskæftiges c. 600 industrielle Arbejdere og c. 120 andre Arbejdere og Funktionærer. (Litt.: Festskrift, udarb. af Direktør Aage Christensen ved Selskabets 25 Aars Jubilæum 1923).

F. L. Smidth & Co. A/S, Vestergade 33, Ingeniørvirksomhed for Projektering og Anlæg af Cementfabrikker, opr. 1862 af F. L. Smidth, efter dennes Død 1899 ledet af Poul Larsen og 1925 omdannet til A/S, Aktiekap. 5 Mill. Kr.; i 1928 er dannet et

Datterselsk. Dansmith Trust Co., Aktiekap. 2 Mill. Kr. Selskabet ejer en Maskinfabr. i Valby, en i Lübeck og en i Nordamerika, samt leder 10 Cementfabrikker, deraf 6 i Danmark. Selskabet har desuden Kontorer i London, Paris, New-York, Peking, Tokio og Sydney (92 % af Virksomheden udføres i Udlandet); ved Ingeniør- og Kontorarbejde beskæftiges c. 600 Personer; Hovedkontoret, Vesterg. 33, er ombygget 1907, Arkt. Gotfr. Tvede. (Litt.: Knudåge Riisager, F. L. Smidth & Co. 1882-1922, Kbh. 1921).

VII. Kemisk Industri.

A/S De forenede Gummi- og Luftringefabrikker, Schiønning og Arvé, Heimdalsgade 45, grl. 1896 med en Aktiekapital paa 200,000 Kr. Efter gentagne forudgaaende Udvidelser af Aktiekapitalen udvidedes denne 1915 til 2,500,000 Kr. 1916 overtog Selskabet Ledelsen af A/S Skandinavisk Gummi Co., Odense.

C. Schous Fabrikker A/S, Sæbe- og Parfume-fabrik, H. C. Jensensvej 11, grl. 1859 af J. C. Schou, der drev Købmands- og Fabriksvirksomhed i Nørre-Sundby. Udstillingsåret 1888 flyttedes Virksomheden til København, og 1916 omdannedes den til et Aktieselskab med en Kapital paa 2½ Mill. Kr. Selskabet har i 1929 en Egen-Kapital paa 5,150,000 Kr. og har fra 1923 og 24 etableret Samarbejde med henholdsvis Sæbe-fabrikken Blaagaard A/S og A/S Schreiber og Carl Petersen jun.s Fabrikker og har senere erhvervet Aktiemajoriteten i disse Fabrikker. Selskabet har tilsammen c. 900 Udsalg, fordelt over hele Landet og Island. — Fabrikation og Omsætning foregaar tillige gennem de tre Datterselskaber, Fabrikkerne „Ilka“, „Ira“ og „Tatol“, der alle er Aktieselskaber. Selskabet beskæftiger c. 400 industrielle Arbejdere foruden et Kontor- og Butikspersonale paa c. 1600 Personer. (Litt.: C. Schous Fabrikker, Særtryk af Danmarks Søfart, Handel og Industri (1928)).

Hellesens Enke og V. Ludvigsen A/S, Tør-Elementfabrik, Aldersrogade 6, grl. 1886 af W. Hellesen paa Basis af sin Opfindelse „Tørelementet“, og kom efter dennes Død 1892 under Ledelse af Ingeniør V. Ludvigsen. 1905 flyttedes Fabrikken fra Blaagaardsgade til sin nuværende Plads. Efter en Ildebrand genopbyggedes hele Komplekset (færdigt 1918; Arkt. Helweg-Møller, se „Archit.“ 4/6 1918). Selskabet har desuden Fabrikker i Vangede og Ryesgade. Der produceres aarligt c. 5000 Tons Tørelementer til en Værdi af c. 10 Mill. Kr., c. 80 % af Produktionen eksporteres. Der beskæftiges c. 2000 Arbejdere paa Fabrikkerne foruden Kontorpersonale i et Antal af c. 100.

Alfred Benzon, kemisk Fabrik, Ny-Østergade 2-4, grl. 1849 af Alfred Benzon (f. 1823, d. 1894). Fabrikken Sønder-Boulevard 7, opf. 1863, senere ofte udvidet, bl. a. 1908 (Arkt. Bunch), producerer Kemikalier, Medicinalvarer, pharmaceutiske Specialiteter, Kolonialvarer m. m. Der beskæftiges c. 300 Arbejdere og c. 50 Funktionærer. (Litt.: Firmaet Alfred Benzon, Grundlæggeren og Virksomheden, Kbh. 1909).

VIII. Grafisk Industri.

Bianco Lunos Bogtrykkeri, Soldenfeldtsgade 3, opr. 1831 af Bianco Luno († 1852), der 1847 udnævntes til kgl. Hof-Bogtrykker. Efter hans Død overdrog hans Enke Ledelsen af Trykkeriet til F. S. Muhle og F. Dreyer. Sidstnævnte blev 1873 Eneindehaver og udnævntes 1879 til kgl. Hof-Bogtrykker († 1924). 1900 overtoges Virksomheden af Redaktør Carl Allers (Allers ill. Familie-Journal), † 1926. 1/1 1919 overtog Firmaet Martius Truelsens Bogtrykkeri. Nuværende Indehaver Carl Allers Etablissement. C. 140 Arbejdere og Funktionærer.

Carl Allers Etablissement, Gl.-Jærnbanevold, Valby, Papirfabrik og Bogtrykkeri, grl. 1871. C. 180 Arbejdere og 60 Funktionærer.

Egmont H. Petersen, Bogtrykkeri og Forlagsvirksomhed, grl. 1878 af Egmont H. Petersen. C. 340 Arbejdere og c. 150 Funktionærer. Virksomheden overgik 1920 til en selvejende Institution: „Egmont H. Petersens Fond“. Institutionens Ejendom „Gutenberghus“ er opført 19¹⁸/₁₄ af Arkt. Ingemann og udvidet 19²⁵/₂₇ (Arkt. Alf. Cock-Clausen).

Handels- og Søfartsforhold.

A. Handel.

Medens man lige siden Industritællingen i 1897 har haft udførligt Kendskab til Omfanget af Hovedstadens Haandværk og Industri, har man først efter den store Erhvervstælling i 1925 faaet et tilsvarende Materiale til Bedømmelse af Omfanget og Karakteren af den saavel i Hovedstaden som i det øvrige Land værende Handelsvirksomhed.

De Oplysninger, man tidligere havde om Hovedstadens Handelsvirksomhed, indskrænkede sig væsentlig til Statistikken over Københavns Andel af Landets Udenrigsomsætning samt til Folketællingernes Oplysning om Befolkningens Erhvervsfordeling, hvilke sidste dog kun indsamledes hvert 10. Aar.

Det er derfor ikke muligt at give nogen detailleret historisk Fremstilling af Hovedstadens Handelsudvikling. For Udviklingen af Udenrigshandelens Vedkommende kan der dog henvises til den i den indledende Beskrivelse af Danmark, p. 127, givne Oversigt over Danmarks Handelshistorie, hvor ogsaa Hovedpunkterne i Københavns Handelshistorie er fremdraget og sat i Forhold til hele Landets Udvikling.

Paa Grundlag af den nævnte Erhvervstælling den 15. Juli 1925 skal der i det følgende gives en Fremstilling af Omfanget og Arten af de i København-Frederiksberg værende Handelsvirksomheder, særlig med Henblik paa deres Betydning i Forhold til hele Landets samlede Handelsvirksomhed.

1925	København og Frederiksberg			Det øvrige Land			København og Frederiksberg i % af hele Landet		
	Antal Virksomheder	Samlet Personel	Samlet Omsætning Mill. Kr.	Antal Virksomheder	Samlet Personel	Samlet Omsætning Mill. Kr.	Antal Virksomheder	Samlet Personel	Samlet Omsætning
En gros Handel og dermed beslægtede Virksomheder	2,776	23,997	3,595	4,014	15,443	1,899	%	%	%
Agenturer	1,380	3,035	1,197	656	1,125	194	67,8	73,0	86,1
Detailhandel	17,083	36,988	1,178	47,870	77,421	3,027	26,3	32,3	28,0
heraf Næringsmiddelhandel	9,750	19,007	617	28,704	47,236	2,045	25,4	28,7	23,2
" Handel med Beklædningsgenst.	2,927	8,281	268	8,236	14,119	412	26,2	37,0	39,4
" anden Detailhdl.	4,406	9,700	293	10,930	16,066	570	28,7	37,6	34,0
Ialt egentlige Handelsvirksomheder og Agenturer	21,239	64,020	5,970	52,540	93,989	5,120	28,8	40,5	53,8
Hotel- og Restaurationsvirksomheder	1,328	8,158	95	4,119	17,602	133	24,4	31,7	41,5
Samtl. Handelsvirksomheder	22,567	72,178	6,065	56,659	111,591	5,253	28,5	39,3	53,6

For Hovedarterne af Handelsvirksomheder — en gros Handel, Agentur og Detailhandel samt Hotel- og Restaurationsvirksomheder — er der i foranstaaende Oversigt anført Antallet af Virksomheder, disses Personel og samlede Omsætning*) samt til Sammenligning de tilsvarende Tal for det øvrige Danmark. Endvidere er anført, hvor stor en Procentdel de forskellige Handelsarters Antal Virksomheder, Personel og Omsætning udgør af de tilsvarende Tal for hele Landet.

Af egentlige Handelsvirksomheder og Agenturer fandtes der herefter i København og Frederiksberg ialt 21,239 med et samlet Personel paa 64,020 Personer og med en samlet Aarsomsætning paa 5970 Mill. Kr. Desuden fandtes der 1328 Hotel- og Restaurationsvirksomheder med en samlet Omsætning paa 95 Mill. Kr.

Af Hovedstadens egentlige Handelsvirksomheder har Detailhandelen de 80. % af Virksomhederne, men kun c. 20 % af Omsætningen. Omvendt derimod har Grossist- og Agenturvirksomhederne kun c. 20 % af Antallet, men 80 % af Omsætningen. Af Personellet har en gros- og Agenturvirksomhederne c. de 40 %. Af de 17,000 Detailforretninger i København og Frederiksberg tilhører omtrent de 10,000 eller c. 60 % Næringsmiddelhandelen, og disse Virksomheder har en Aarsomsætning paa c. 600 Mill. Kr.

I Forhold til hele Landet ses København og Frederiksberg at staa med 61 % af en gros Handelens Personel og med 65 % af den samlede en gros Omsætning. For Agenturvirksomhederne er Hovedstadens Andel henholdsvis 73 % og 86 %.

De to Hovedstadskommuners Stilling som Hovedsæde for Landets en gros Handel og Agenturvirksomhed fremgaar tydeligt af disse Tal. At Storhandelen saaledes er koncentreret i Hovedstaden har sin Rod i historiske Traditioner og i Forhold, der knytter sig til København som Nordens største Havneby og Indehaver af Danmarks eneste Frihavn og eneste Børs, ligesaavel som det er af overordentlig Betydning, at København er Hovedcentret for Landets Jærnantrafik, og at den overvejende Del af Landets Skibsfart er hjemmehørende her.

Imidlertid er der stor Forskel paa Hovedstadens Overvægt indenfor de forskellige Handelsbrancher. Til Belysning heraf tjener Oversigten p. 715 f., hvor der er anført, hvor stor en Procentdel af Landets forskellige Branchers Antal Virksomheder og Omsætning, der falder paa København-Frederiksberg.

Indenfor en gros Handelen staar de to Kommuner kun med knap Halvdelen af Landets Omsætning i Korn- og Foderstofbranchen samt Handel med Fisk og Vildt. Derimod falder ikke mindre end 92 % af Manufakturhandelens Omsætning paa Hovedstaden, og for de fleste Brancher staar Hovedstaden med 80-90 % af Landets Omsætning. Indenfor Agenturvirksomhederne ses en endnu stærkere Koncentration af Omsætningen paa Hovedstaden. Saaledes er praktisk talt hele Agenturvirksomheden i Manufaktur- samt Jærn- og Metalbranchen samlet her.

For Detailhandelen som Helhed staar de to Kommuner med en noget større Andel af Antallet af Virksomheder samt af Omsætningen og Personellet, end man skulde vente efter Folketallet. Dette skyldes formentlig bl. a., at Hovedstadens

*) Tallene for den samlede Omsætning vedrører Værdien af solgte Varer i Regnskabsaaret 1924 eller det nærmest forud for Tællingens Tidspunkt den 15. Juli 1925 liggende Regnskabsaar og omfatter kun den gennem egentlig Handelsvirksomhed foregaaende Omsætning og saaledes ikke Industrivirksomheders Grossalg (f. Eks. direkte Eksport) af Egenproduktion. Iøvrigt bemærkes, at da mange Varer i stort Omfang er Genstand for baade en gros og en detail Omsætning, vil Værdien af disse Varer indgaa saavel i en gros Handelens som Detailhandelens Omsætningstal.

	Hovedstadens*) procentvise Andel af hele Landets Hand- delsvirksom- heders	
	Antal	Omsæt- ning
A. En gros Handel:	%	%
Handel med animalske Landbrugsprodukter	50,0	62,6
" " Fisk, Vildt	18,9	45,0
" " Frø, Korn, Foderstoffer, Gødning	33,6	46,9
" " Kolonialvarer o. l., Materialhandelsvarer, Frugt, Grønts. m. m.	55,3	66,8
" " Manufaktur, Trikotage, Beklædning	78,2	92,1
" " Skotøj, Læder og Lædervarer	56,7	87,6
" " Trælast, Tømmer, Bygningsartikler	60,9	81,8
" " Møbler, Kurvemøbler, Børstenbinderartikler	71,1	77,6
" " Maskiner, Jærn, Isenkram o. l.	65,7	79,5
" " Automobiler, Cykler og Dele til samme	67,6	74,4
" " Elektriske Artikler, Guld- og Sølvvarer, Instrumenter	85,0	88,1
" " Kul, Koks, Brænde, Olie og Benzin	28,9	69,2
" " Papir, Papirvarer, Bøger, Blade	68,0	84,5
Andre og forskellige Brancher	58,0	85,1
Ialt en gros Handel...	57,4	66,9
B. Forskellige, mest med en gros Handel beslægtede Virksomheder**)	11,1	41,0
C. Agentur:		
Agentur i Nærings- og Nydelsesmiddelbranchen	53,2	87,1
" " Manufakturbranchen	95,5	99,5
" " Jærn- og Metalbranchen	72,1	96,6
" " andre Varer	67,0	75,2
Ialt Agenturer...	67,8	86,1
D. Detailhandel:		
Købmandshdl., Brugsforen., Kolonialh., Korn- og Foderstoffh.	13,4	7,8
Handel med Brød, Mælk m. m.	26,7	40,1
" " Smør, Æg, Ost	39,6	51,8
" " Kød og Viktualier	24,2	43,4
" " Fisk, Vildt, Fjerkræ	19,8	51,3
" " Kaffe, Te, Konfekturner	57,2	65,5
" " Tobak, Vin	48,8	61,1
" " Frugt, Grønt, Blomster	43,4	54,7
Apoteker	18,1	28,5
Ialt Næringsmiddelhandel...	25,4	23,2
Handel med Manufaktur, Trikotage, Konfektion, Modevarer m. m.	29,1	40,2
" " Skotøj, Træsko m. m.	19,8	34,1
Ialt Handel med Beklædningsgenstande...	26,2	39,4
Handel med Trælast, Tømmer, Bygningsartikler, Støbeg., Materialhandelsv.	20,2	22,6
" " Møbler, Indbo m. m.	36,5	49,0

(Fortsættes).

*) D. v. s. København og Frederiksberg.

**) Herunder Kreaturhandlere, Øldepoter, Bogforlag, Dagblade og Auktionsforretninger.

		Hovedstadens*) procentvise Andel af hele Landets Hand- elsvirksom- heders	
		Antal	Omsæt- ning
		%	%
Handel med	Guld- og Sølvvarer, Ure, Optik	24,9	36,9
"	" Isenkram, Glas, Porcellæn	35,2	38,1
"	" Sæbe, Parfume, Sygeplejeartikler, kirurgiske Instrumenter ..	38,6	56,9
"	" Papir, Bøger, Noder, Aviser, Fotografiapparater	36,9	46,5
"	" Automobile, Cykler, Vogne	18,9	29,0
"	" Maskiner, Værktøj, Symaskiner	13,3	36,8
"	" Kul, Koks, Brænde, Olie og Benzin	31,2	32,9
"	" andre Varer	29,4	28,3
Ialt Detailhandel...		26,3	28,0
E. Hotel- og Restaurationsvirksomhed:			
Hoteller, Gæstgiverier		3,6	13,2
Restauranter, Pensionater		37,2	60,3
Ialt Hotel- og Restaurationsvirksomhed...		24,4	41,5
Samtlige Handelsvirksomheder...		28,5	53,6

Forretninger har mange Kunder blandt tilrejsende og Provinsforbindelser. Oversigten p. 751 f. viser iøvrigt, at Specialiseringen indenfor Detailhandelen er langt mere fremskreden i Hovedstaden end i det øvrige Land. Omsætningen af Specialartiklerne Kaffe, Te, Tobak, Vin, Glas, Porcellæn, Sæbe og Parfume etc., der i København i stor Udstrækning foregaar fra Specialforretninger, finder i Provinsen i langt højere Grad Sted fra Købmandsforretninger, Brugsforeninger o. l.

Restaurations- og Pensionatsvirksomhederne i Hovedstaden ses at staa med c. 60 % af hele Landets Restaurationsomsætning, hvilket bl. a. kan forklares ved Byens store Turistbesøg og ved det forholdsvis store Antal enligstillede samt unge, der i Uddannelsesøjemed opholder sig midlertidigt i Byen.

Et andet Udtryk for den Koncentration af Handelsvirksomhederne i Hovedstaden, som fremgaar af de foran anførte Tal, haves fra Aktieselskabsstatistikken, hvoraf fremgaar, at c. tre Fjerdedele af samtlige danske Handelsaktieselskabers Aktiekapital falder paa Selskaber, der er hjemmehørende i Hovedstaden.

Til Belysning af Handelsvirksomhedernes Beliggenhed indenfor Hovedstaden hidsættes Oversigten næste Side, der for de forskellige Handelsgrene viser dels Fordelingen af Virksomhedernes Antal, Personel og Omsætning mellem København og Frederiksberg og dels Fordelingen indenfor de københavnske Bydele.

Det mest karakteristiske Træk er den overordentlig stærke Koncentration af Virksomhederne og deres Omsætning indenfor den indre By. Her falder saaledes ikke mindre end 84 % af en gros Handelens Omsætning i hele Hovedstaden og 56 % af Omsætningen i Hovedstadens Hotel- og Restaurationsvirksomheder.

*) D. v. s. København og Frederiksberg.

	En gros Handel og Agenturer			Detailhandel			Hotel- og Restaurationsvirksomhed		
	Antal Virksomheder	Samlet Personel	Samlet Omsætning	Antal Virksomheder	Samlet Personel	Samlet Omsætning	Antal Virksomheder	Samlet Personel	Samlet Omsætning
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Indre Bys sydlige Del	47,5	57,2	62,4	17,0	27,1	29,6	27,5	45,6	43,8
„ „ nordlige „	13,6	16,7	21,3	7,8	9,4	9,4	11,3	10,7	12,0
Christianshavn, Amagerbro og Sundbyerne	5,8	6,2	3,0	10,4	8,6	7,8	9,1	6,4	6,5
Vesterbro	9,3	6,0	4,0	13,4	11,7	11,3	14,1	12,1	12,1
Østerbro	5,2	3,4	2,6	11,5	9,0	8,6	7,9	4,9	5,1
Nørrebro	4,8	2,9	1,2	16,3	12,9	12,5	11,9	8,2	8,2
Brønshøjdistriktet	2,3	1,1	0,5	6,5	5,0	5,3	3,7	2,1	2,2
Valbydistriktet	1,0	1,7	1,0	3,0	2,3	2,3	2,3	1,5	1,1
København ialt...	89,5	95,2	96,0	85,9	86,0	86,8	87,8	91,5	91,0
Frederiksberg	10,5	4,8	4,0	14,1	14,0	13,2	12,2	8,5	9,0
Ialt...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Vedrørende Københavns samlede Udenrigshandel foreligger der kun Oplysning om Værdien af den samlede Indførsel til København, medens man for Udførselens Vedkommende kun har de Tal, der fremgaar af Statistikken vedrørende Besejlingen af Københavns Havn. Da langt den største Del af Københavns Udenrigsomsætning foregaar søværts, vil disse Tal dog ogsaa være fyldestgørende til Belysning af den Godsmængde, som København omsætter med Udlandet (se p. 756 f.).

Værdien af Københavns samlede Indførsel i Aarene 1913, 1920 og 1927 var henholdsvis 622,5 Mill. Kr., 1984,9 Mill. Kr. og 880,9 Mill. Kr., hvilke Beløb atter udgjorde henholdsvis 73 %, 61 % og 53 % af hele Landets samlede Indførsel. Det overordentlig store Tal for Indførselsværdien i 1920 skyldes ikke alene i dette Aar særlig stor Indførselsmængde, men først og fremmest det høje Prisniveau, idet Pristallet for Danmarks udenlandske Vareomsætning i 1920 laa betydeligt over Niveauet i 1913.

At Københavns Andel af Landets samlede Indførselsværdi er faldet fra at udgøre c. $\frac{3}{4}$ til nu kun at være godt Halvdelen kan formentlig henføres til den Forbedring og Uddybning af Provinshavnene, der har muliggjort det for disse at modtage en stigende Andel af den søværts kommende Indførsel, særlig af Landbrugets Raavarer (Korn, Foderstoffer og Gødningsstoffer).

I Tabellen p. 754 er anført den samlede Indførsel i 1927 fordelt paa de forskellige Varegrupper og sammenlignet med de tilsvarende Indførselstal for hele Landet, ligesom det er beregnet, hvor stor en Del Københavns Andel udgør af Værdien af de til hele Landet indførte Varer.

Med Undtagelse af de specielle Landbrugsvarer som Korn, Foderstoffer og Gødningsstoffer samt raa eller groft bearbejdede Mineraler staar København med over Halvdelen af Landets samlede Indførsel; for ikke faa Varegrupper som i. Eks. Maskiner, Manufakturvarer, Skind og Huder og Drikkevarer staar København med over 80 % af Landets samlede Indførsel. Denne Københavns overordentlig store

1927	Samlet Indførsel		København's % Andel
	til København	til hele Landet	
	Mill. Kr.	Mill. Kr.	%
Levende Dyr	2,4	3,8	63,2
Madvarer af Dyr	26,3	29,1	90,4
Kornvarer	55,5	230,4	24,1
Foderstoffer og Frø til Udsæd	16,1	153,1	10,5
Havesager m. v., Frugter	34,0	46,7	72,8
Kolonialvarer	56,8	83,9	67,7
Drikkevarer	7,9	9,4	84,0
Spindestoffer	12,6	24,1	52,3
Garn, Traad o. l.	27,2	35,2	77,3
Manufakturvarer af Spindestoffer	130,3	159,0	81,9
Beklædningsgenstande	44,8	59,5	75,3
Skind, Huder, uberedte og beredte, dyriske Stoffer ..	31,1	35,0	88,9
Arbejder af dyriske Stoffer	3,9	5,5	70,9
Talg, Olie, Kautsjuk, Harpiks, Tjære o. l.	42,0	94,0	44,7
Arbejder af Kautsjuk, Talg, Olie o. l.	20,2	22,5	89,8
Træ, ubearbejdet eller groft bearbejdet	14,1	43,9	32,1
Træ, forarbejdet	12,1	24,1	50,2
Forskellige Plantestoffer	41,2	88,8	46,4
Papir og Arbejder heraf	17,7	23,4	75,6
Andre Fabrikater af Plantestoffer	1,5	1,9	78,9
Kemisk-tekn. Artikler o. l. samt Gødningsstoffer ...	18,3	67,7	27,0
Mineraler, raa eller groft bearbejdede	48,3	130,2	37,1
" i formede Fabrikater	14,9	23,4	63,7
Jærn, Staal og Arbejder heraf	47,5	83,7	56,8
Andre Metaller og Arbejder heraf	28,1	34,1	82,4
Skibe, Vogne, Maskiner, Instrumenter og Ure	103,2	122,7	84,1
Andre Varer	22,9	26,6	86,1
Samlet Værdi af Indførslen ...	880,9	1661,7	53,0

Andel af Indførslen skyldes for en væsentlig Del, at langt den største Del af Landets Transithandel ligger i København.

B. Handelsflaaden.

Den i København indregistrerede Handelsflaade udgjorde (incl. Regeringsskibe) ved Udgangen af 1928 ialt 411 Skibe med en Bruttoregistertonnage paa 725,548 Tons. Denne Flaades Fordeling efter Art og Størrelse fremgaar af Oversigten næste Side, hvor der til Sammenligning er anført de tilsvarende Tal for Aar 1912.

Medens Antallet af Skibe er gaaet tilbage i Tiden fra 1912 til 1928, er Tonnagen steget med c. 140,000 Tons eller c. 25 %. Imidlertid ses denne Stigning udelukkende at falde paa Motorskibene. Af disse var der i 1912 kun 15 med en Tonnage paa c. 10,000 Tons, men i 1928 var der 81 Motorskibe med en samlet Tonnage paa 219,000 Tons. Af disse Skibe var de 21 paa over 5000 Reg. T. br., medens der slet ikke fandtes saa store Motorskibe i 1912. Dampskibene er gaaet tilbage saavel i Antal som i Tonnage. Der bemærkes her særlig en Forskydning fra de middelstore til de største Skibe paa over 5000 Reg. T. br. Sejlskibenes Tonnage er i det betragtede Tidsrum blevet halveret.

I Forhold til det øvrige Land indtager Københavns Handelsflaade med Hensyn til Tonnagemængde en ganske dominerende Stilling, idet c. 70 % af hele Landets

Skibe indregistreret i København		1912		1928	
		Antal	Register- tonn. br.	Antal	Register- tonn. br.
Dampskibe:					
20—99	Registertonn. br.	40	2,104	34	1,886
100—499	" "	45	11,853	45	10,914
500—999	" "	34	26,571	31	23,896
1000—1999	" "	185	270,028	129	191,465
2000—2999	" "	52	121,729	41	94,189
3000—4999	" "	25	93,630	24	89,924
5000	" " og derover.....	4	38,403	12	89,963
Ialt...		385	564,318	316	502,237
Motorskibe:					
20—49	Registertonn. br.	8	211	19	598
50—99	" "	3	204	14	1,019
100—499	" "	2	226	8	1,921
500—3999	" "	"	"	8	20,894
4000—4999	" "	2	9,838	11	50,867
5000	" " og derover.....	"	"	21	143,707
Ialt...		15	10,479	81	219,006
Sejlskibe:					
20—49	Registertonn. br.	14	405	7	203
50—99	" "	9	608	2	158
100—299	" "	7	1,514	3	692
300—999	" "	1	300	1	300
1000—1999	" "	2	3,070	"	"
2000	" " og derover.....	1	2,952	1	2,952
Ialt...		34	8,849	14	4,305
Tilsammen...		434	583,646	411	725,548

Tonnage er hjemmehørende her. Af Skibsantallet har København imidlertid kun knap en Fjerdedel, idet Provinsen har et langt større Antal Sejlskibe og andre Smaaskibe, hvis Tonnage derimod ikke betyder noget videre.

Som Udtryk for Københavns Stilling som Hovedsæde for dansk Skibsfart kan desuden tilføjes, at ikke mindre end 90% af danske Rederiers Aktiekapital hører til Selskaber med Hovedsæde i København.

C. Skibsfarten.

Verdørende Besejlingen af Københavns Havn gives omstaaende Oversigt over Skibe, der indkom til Havnene i Aarene 1913, 1920 og 1927.

Det samlede Antal Skibe ses nu at være mindre end i 1913, derimod er den indgaaede Tonnage c. $\frac{1}{3}$ større end før Verdenskrigen, men som det fremgaar af Tabellen falder Nedgangen i Antallet af Skibe udelukkende paa Sejlskibe, hvis Antal nu kun udgør c. $\frac{1}{3}$ af Antallet i 1913. Omvendt er derimod Antallet af Dampere og Motorskibe steget med omtrent 50%.

Af de i 1927 indgaaede Skibe indgik c. de 10% til Frihavnen, men disse Skibe var langt større end de til Toldhavnen indgaaede, saaledes at Frihavnen

Besejlingen af Københavns Havne *)	Ialt indkomne Skibe **)		Heraf til			
			Toldhavnen		Frihavnen **)	
	Antal	Tonnage	Antal	Tonnage	Antal	Tonnage
1913:		1000 R. T. n.		1000 R. T. n.		1000 R. T. n.
Damp- og Motorskibe	12,021	4,382	10,516	3,065	1,505	1,317
Sejlskibe	9,572	336	8,644	260	928	76
Ialt	21,593	4,718	19,160	3,325	2,433	1,393
1920:						
Damp- og Motorskibe	11,070	3,169	9,614	2,243	1,456	926
Sejlskibe	4,119	357	3,750	319	369	38
Ialt	15,189	3,526	13,364	2,562	1,825	964
1927:						
Damp- og Motorskibe	17,538	5,391	15,947	3,952	1,591	1,439
Sejlskibe	1,110	144	975	112	135	32
Ialt	18,648	5,535	16,922	4,064	1,726	1,471

staar med c. $\frac{1}{4}$ af den samlede indgaaede Tonnage, en Andel der er væsentlig den samme som i 1913 og 1920.

Over Halvdelen af de i 1927 til Københavns Havn indkomne Skibe var fra det øvrige Danmark. Af de fra Udlandet indkomne Skibe var c. 4000 fra Sverige, c. 1500 fra Tyskland og c. 1000 fra Storbritannien.

Den i Københavns Havn i 1927 stedfundne Vareomsætning er belyst i Tabellen paa næste Side, der i Tons angiver Vægten af den i Havnene ind- og udlossede Godsmængde fra og til Ind- og Udlandet.

Københavns Havns samlede Omsætning med Indlandet udgør 1,2 Mill. Tons. Da den samlede mellem danske Havne transporterede Varemasse udgør c. 2 Mill. Tons, vil det altsaa sige, at ikke mindre end to Trediedele af den samlede indenlandske Godsomsætning passerer Københavns Havn. For den udenlandske Omsætnings Vedkommende er Københavns Havn ikke saa dominerende, idet der her kun omsættes c. $\frac{1}{3}$ af den samlede i danske Havne med Udlandet omsatte Vare-mængde, nemlig 4,3 Mill. Tons af ialt 12,2 Mill. Tons. Af Københavns udenlandske Omsætning ses iøvrigt de $\frac{6}{7}$ eller 3,6 Mill. Tons at være Gods udlosset fra Udlandet. Af denne saaledes indførte Vare-mængde udgjorde Kul, Koks og Briketter Halvdelen; den næststørste Varegruppe var Stykgods, hvoraf der indførtes 0,9 Mill. Tons. Af den fra Indlandet indførte Godsmængde udgjorde Sten, Ler, Glas, Cement og Teglværksprodukter c. 40 pCt.

Den fra København udførte Godsmængde udgør ialt 1,3 Mill. Tons med omtrent lige meget til Ind- og Udland. Stykgodsgruppen udgør her langt den overvejende Del (c. 70 %), denne Gruppe omfatter bl. a. Landbrugsprodukter, for hvilke København er Danmarks næststørste Udførselshavn.

*) Herunder Tuborg, Kastrup og Dragør Havne.

**) Eksklusive Færgefarten Københavns Frihavn-Malmø. — I 1927 indkom 852 Færger med en samlet Reg. T. af 622,812 R. T. n.

Københavns*) Havn 1927		Foderstoffer, Gødningsstoffer og Korn	Kul, Koks og Briketter	Sten, Kalk, Cement samt Teglværksprodukter	Trælast	Forskelligt Styrtgods	Stykgods	Levende Dyr	Ialt
		Tons	Tons	Tons	Tons	Tons	Tons	Tons	Tons
Udloset Godsmængde:									
Fra	Indlandet	24,234	207	267,782	696	124,971	193,878	4,058	615,826
"	Udlandet	343,189	1,786,645	109,421	122,129	361,062	897,587	3,458	3,623,491
	Ialt	367,423	1,786,852	377,203	122,825	486,033	1,091,465	7,516	4,239,317
Indladet Godsmængde:									
Til	Indlandet	166,133	12,584	4,455	662	31,450	392,540	"	607,824
"	Udlandet	57,411	23,303	11,214	187	72,923	489,336	2,812	657,186
	Ialt	223,544	35,887	15,669	849	104,373	881,876	2,812	1,265,010
Samlet Omsætning:									
Med	Indlandet	190,367	12,791	272,237	1,358	156,421	586,418	4,058	1,223,650
"	Udlandet	400,600	1,809,948	120,635	122,316	433,985	1,386,923	6,270	4,280,677
	Ialt	590,967	1,822,739	392,872	123,674	590,406	1,973,341	10,328	5,504,327

*) Herunder indbefattet Tuborg, Kastrup og Dragør Havne. — Eksklusive Fergefarten København-Frihavn-Malmø, hvormed der indgik 116,000 Tons og udgik 16,450 Tons.

København fra Landsiden. Paa Fr. II's Tid. Efter Braunius.

IV.

Historie.

Københavns Historie, navnlig med Hensyn til den topografiske Udvikling.

Københavns Terrænforhold og ældste Udvikling.

Naar man betragter Terrænforholdene igennem Aartusindernes Løb, vil det vise sig, at de stadig er underkastet Ændringer, Hævninger og Sænkninger, saaledes at Fordelingen af Land og Vand og dermed af Kystlinierne varierer stærkt i Tidens Løb. I den Periode af Stenalderen, der karakteriseres af Egeskovene, var Sjælland landfast med Skaane paa Strækningen mellem København og Malmø. Paa den Tid var der tørt Land i Københavns Frihavns Terræn. Ved en lille Bæk havde Stenalderfolket opslaaet sin Boplads og efterladt Flækker, Skrabere og lignende Stenredskaber.

Derefter sænkedes Landet betydeligt og hævedes paany, saaledes at Kystlinien for den dybeste Sænkning paa Byens Grund nu ligger c. 2,5 m over daglig Vande.

Indenfor den historiske Tid er Terrænformer og Kystlinier i Københavns Omegn dog ikke undergaaet store Forandringer fra Naturens Haand, men meget betydelige fra Menneskets Indgriben. En stor By vil gennem Afgravninger og især gennem Opfyldninger fremkalde saa store Ændringer i Terrænforholdene, at man kun gennem en nøje Undersøgelse og Opmaaling kan vinde Klarhed over disses oprindelige Former. Resultatet af saadanne Undersøgelser og Opmaalinger er givet paa det særlige Kort over Byens ældste Terræn- og Bebyggelsesforhold.

Den oprindelige Kystlinie paa Sjællandssiden laa mod N. ved *Rosbækkens* Udløb i Sundet c. 170 m Ø. for Strandvejen og løb herefter omtrent langs Strandboulevarden mod S. til Kastellet og efter en svag Bøjning videre omtrent i en ret Linie til Hjørnet af Tolbodgade og Nyhavn. Herfra gik Strandlinien V. over, tæt S. for Vingaardsstræde, langs Gammel Strand, Magstræde, S. for Løngangsstræde til Raadhuset, hvor den dannede en lille Indskæring. Derfra forløb Kysten i en

rundet Bue til Tietgensbroen og videre mod V., krydsende Halmtorvet og Sønder-Boulevard, og sluttelig mod S., omtrent parallelt med og c. 370 m Ø. for Eng-havevej indtil Kongens Enghave.

Indenfor Kysten hæver Terrænet sig paa den gamle Bydels Omraade i en jævn og langsom Stigning til en lav Bakke, hvis højeste Kam i Egnen V. for Nørregade naar op til lidt over 8 m, og derfra falder det atter ned i den Lavning, hvor nu Søerne findes. Denne Dal er oprindeligt et Engdrag, højest og smallest ved Østerbrogade og lavere og bredere, jo længere man kommer mod S. I dette Engdrag strømmede *Skt. Jørgensbækken* (Ladegaardsaaen) ud. Den var kun en ganske kort, men ret vandrig Bæk, som havde sit Udspring i *Gjeveholmen*, siden (efter 1560) kaldet *Bispeengen*, som oprindeligt var en vandrig Sø eller Mose med Dybder indtil c. 6 m (Bundkote 1,45). Ved Bülowssvejs Nordende delte Aaen sig i to Løb, der imellem sig indesluttede en Holm, paa hvilken i Chr. IV's Tid Ladegaarden blev opført. Disse to Løb forenede sig paany i det Engdrag, hvor nu Skt. Jørgens Sø findes, og løb derefter mod S. over Vesterbros Torv ud i Stranden. Saavel *Grøndalsaaen* som *Lygteaaen* er kunstigt dannede Løb, fremkomne henholdsvis ved Langvad Dams (Damhussøens) og Lersøens Opstemninger; oprindeligt var de kun Skelgrøfter mellem de her sammenstødende Landsbyers Jorder.

Baade S. og N. for Ladegaardsaaen hæver Terrænet sig langt højere end paa det gl. Københavns Grund, mod S. til c. 30 m paa det gl. *Solbjerg* (Valby- eller Frederiksberg Bakke), mod N. til c. 20 m paa Bakken i Raadmandsmarken, hvorfra det atter sænker sig ned mod den store lavvandede, knap 2,0 m dybe *Lersø*, hvis Afløb var *Rosbækken* (afdæmmet 1524), som løb ud i Sundet ved det senere Gl.-Vartov.

Ø. for Søerne er der ikke paavist noget naturligt Vandløb. Paa det højereliggende Terræn er der kun fundet en enkelt Vanddam mellem Studiestræde og Vestergade. Paa det nordlige og østlige Bakkehæld, mellem Sortedamssøen og Sundet (nu Rosenvænget og Østre Anlæg), var Overfladen langt ned i Tiden blød og sumpet („paludes“ paa Pufendorfs Belejningskort), idet den bestod af Dyndlag paa kalkholdig Underbund.

Paa Landgrunden langs Sjællandssiden laa der en Del lave Smaaholme, nordligst *Bremerholm*, derefter *Strandholmen* (Saxos insula maritima, siden Slots-holmen), tæt op ad den de to *Skarnholme* og længst mod S. udfor nuværende Farvergade en lavvandet Grund med enkelte Smaaholme. Farvandet mellem Bremerholm og Byen havde knap 0,7 m Vand, og mellem den sydl. Grund og Byen var det lavvandede *Kattesund* ikke synderlig dybere, kun c. 1,0 m. Den egentlige Havn, nu *Gammel Strand*, havde sit Indløb med 2-3 m Vanddybde, *Gamblebodyb*, mellem Bremerholmen og Strandholmen, og fortsattes mod S. i *Kalvebodstrand* eller *Kalvebodstrand*.

Ø. for den nuvæ. Havn kommer *Amager* med sin Landgrund. Mod Sundet var Kystlinien omtrent som i vore Dage indtil Strickers Batteri, men her bøjer den sig derfra i en stærkt fliget Linie vestover Christianshavns Fæled, idet den krydser Amagerbrogade c. 250 m S. for den dækkede Vej. Derfra fortsætter den i en svagt krøllet Linie mod SSV. henover Amager Fæled, indtil den naar Amagers Vestkyst omtrent 700 m S. for Gevær-Skydebanerne. Der er omtrent 1500 m mellem Sjællands Kyst og Amagers, men ligesom paa Sjælland ligger der ogsaa paa Amagers Landgrund flere Holme, sydligst *Plantholmen*, omtrent svarende til Gevær-Skydebanernes Areal, og N. for den *Revshalen*, som kom til at

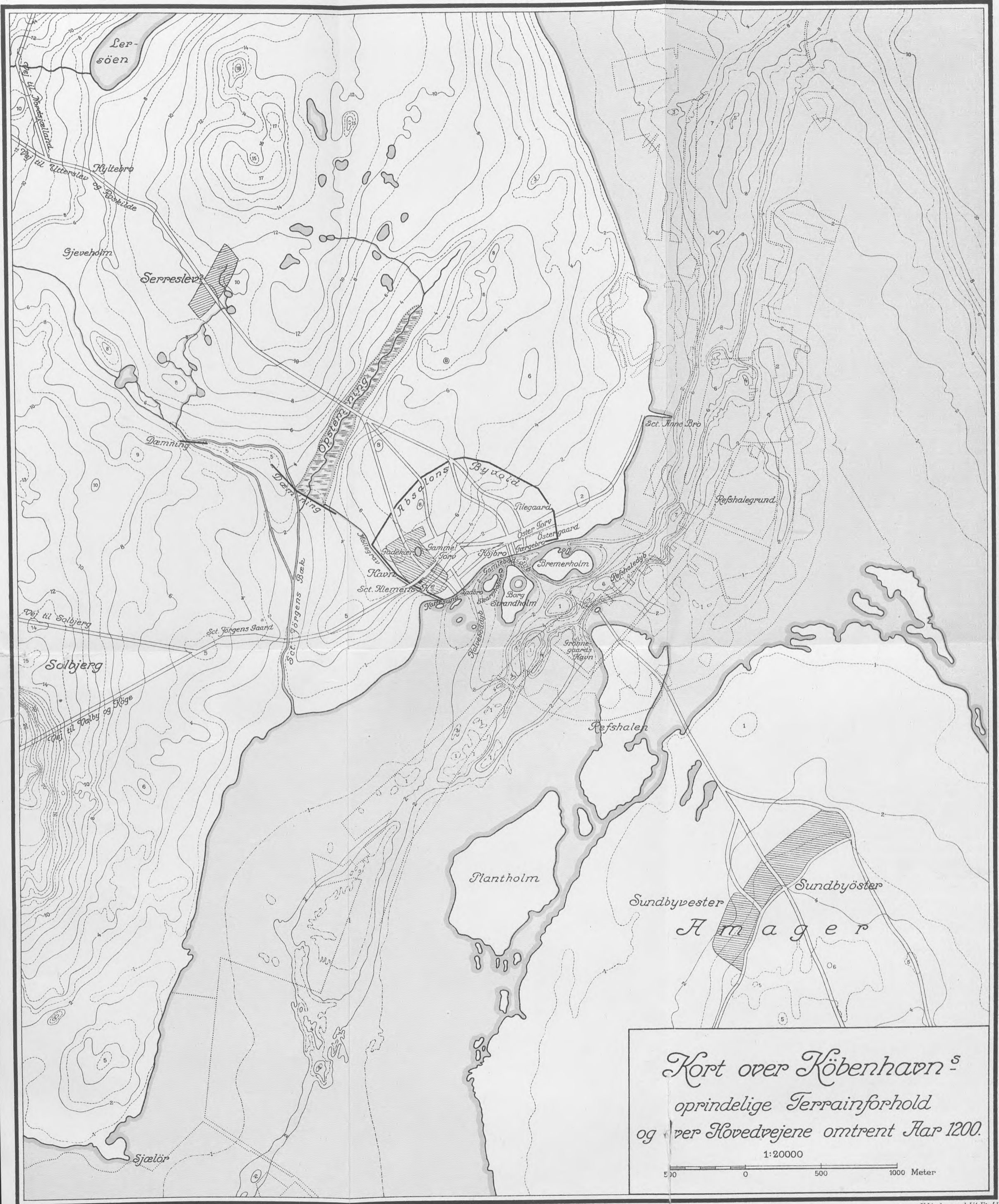
danne Grundlaget for det ældste Christianshavn. Omkring disse to Holme laa adskillige navnløse Smaaholme, af hvilke kun en enkelt, NV. for Revshalen, er af større Interesse, idet Færgefarten i Middelalderen udgik fra den, og Knippelsbros christianshavnske Landpille blev opført paa den. Sundene mellem Holmene og Amagerkysten var yderlig lavvandede, dyndfyldte og sigvroede, men de groede først til efter Anlægget af *Gøtgens Batteri* (Faste Batteri) i 1766 og bevaredes indtil 1780.

Imellem Sjælland og Amager dannede den nuv. Havn Byens oprindl. Yderrhed. Den var som endnu op imod vor Tid dybest mod N., hvor *Revshaledybet* med 5-6 m Vand strakte sig ned mod Færgestedet til Amager ved nuvær. Knippelsbro. Paa Sjællandssiden var Landgrunden smallest ved *Skt. Annebro* (ved nuvær. Fredericiagade); paa Amagersiden skærmede den lavvandede (under 1 m), af dybere Render furede Landgrund, *Revshalegrunden*, Rheden. Ved dens nordlige Ende, i nuvær. Trekroners Havn, udlagdes i Fr. II's Dage inderste Revshaletønde ved den store Sten paa c. 3,5 m Vand, og 300 m NØ. for den paa 5 m Vand laa yderste Revshaletønde. Hvor Flaadens Leje nu er, dannede Dybet en Indbugtning i Landgrunden, der skærmede mod Ø. og S., medens nogle andre mindre Grunde ydede Læ mod N. Denne Indbugtning, *Hukken*, benyttedes i Chr. V's Dage til den nye Flaadehavn med Orlogsværft paa den dertil opfyldte *Nyholm*.

S. for Færgestedet skar det dybe Vand sig ind under Revshalens Kyst og dannede en naturlig Havn, *Grønnegaards Havn*, formentlig opkaldt efter en Færggaard (omtrent hvor nu Christianskirken findes). Chr. III skænkede i 1556 Byen denne Havn til Vinterleje. Iøvrigt delte Strømmen sig i denne Del af Havnen i flere Løb med mellemliggende Grunde, blandt hvilke *Havfruegrunden* udfor Tøjhuset er den eneste navngivne; det var paa den, at Chr. IV rejste sit Vartegn, Søjlen med Leda og Svanen. Løbet aftog i Dybde jo længere man kom mod S. og havde næppe meget over 2 m Vand, medens Kalvebodstrands alm. Dybde udenfor Landgrunden kan sættes til 1—1,5 m. Ved Omdannelsen af Københavns og Christianshavns Fæstningsværker i Fr. III's seneste Regeringsaar blev de yderste Løb mod Ø. og mod V. afskaarne og i det væsentlige tilsandede.

Københavns Grund har utvivlsomt lige siden den ældste Stenalder afgivet Bopladser for en Befolkning. En Stenalderboplads er foruden den ældste i Frihavnen ogsaa paavist V. for Gammel Torv paa Apotekets Grund, og der er gjort enkelte, omend sparsomme, Fund af Sten-, Bronze- og Jernalderoldsager i Byen og dens nærmere Omegn. Frederiksberg Bakke, Solbjærg, var indtil Slottets Opførelse kronet med en Gruppe Sten- eller Bronzealderhøje.

Af de ældste Dokumenter fremgaar det, at Havn var en agerdyrkende Landsby, der ydede Korntiende til Skt. Clemens Kirke. Landsbyens Plads maa utvivlsomt søges V. for Vandhullet ved Vestergade, der har tjent som Byens Gadekær, og her har den ligget allerede i den Tid, da Solbjærg var et Vi for Omegnens Befolkning. Det er sandsynligt, at Offerfesterne har givet Anledning til Afholdelse af Ting, og at den store aabne Plads, som Gammel Torv stedsde har dannet paa Byens Grund lige fra de ældste Tider, har været benyttet som Tingplads og Torv for *Støvnæs Herreds Ting*. Da Olav den Hellige i 1026 stævnedes Folket til Ting paa et Sted ved Øresunds Sjællandskyst for at faa dem til at svigte Knud den Store, men maatte afbryde Tinget, idet hans Vagtposter meldte, at Knuds Flaade kom, var det sikkert Støvnæs Herreds Ting i Havn, han havde sammenkaldt, thi der kan ikke paavises Mulighed for, at noget andet Herredsting har ligget ved Øresunds Kyst. Tingets Oldermann havde forgæves søgt at fastholde Olav

ved at sige, at Flaaden, som var i Sigte, var en af de Købmandsflaader, der plejede at komme til Havnen, og da Olav bebrejdede ham denne Svig, sagde han, at han havde talt ren og skær Sandhed, thi de, som nu kom, var netop de rette Købmænd at vende sig til, naar man vilde handle om Danmark med Jærn og Staal.

Det er som et Sted, hvortil Købmændene stævnedes, at Havn første Gang træder frem i Historiens Lys. Næste Gang Byen nævnes, og nævnes ved Navn, er faa Aar senere, i 1043, da Kong Olavs Søn Magnus er bleven Konge og jager den flygtende Tronkræver, Knud den Stores Søstersøn, Svend Estridsen igennem Havn og videre ad de sjællandske Veje.

Havn var i sig selv kun en ringe Landsby, hvor Tingsamlingerne kunde fremkalde en opblussende Købmandstravlhed paa Markedspladsen, men den havde desuden en Ejendommelighed af største Værd for dens Fremtidsudvikling; den var nemlig det sjællandske Endepunkt for en af Rigets Alfarveje fra Hovedstaden Roskilde til Skaanes vigtigste Marked, Haløremarkedet, Skanørmarkedets Forgænger. Denne Vej førte fra Roskilde gennem Herrederne mod Ø. og tilsidst over Islev og Brønshøj ad nuværende Nørrebrogade over Engdraget, hvor nu Peblingsøen er, og til Havn, hvor den naaede Tingpladsen ad Nørregade og derfra videre til Tingets Skibbro, *Ladbroen*, S. for Magstræde i *Gamlebodehavn*; herfra gik Farten videre gennem Kalvebodstrand, idet Datidens Rofartøjer kun havde ringe Dybgaende. En anden ældgammel Hovedvej førte fra Tingpladsen ud vester paa, lidt nordligere end Vesterbrogade, derpaa over Skt. Jørgens Bækken op til Skt. Jørgens Gaard V. for den nuvæ. Søs Sydende og drejede her mod SV. langs nuvæ. Skel mellem København og Frederiksberg. Den delte sig snart i to Veje, en til Solbjerg og en til Valby, der over Hvidovre fortsatte til Køge. Endnu i 1528 kaldes Vesterports Udenværk *Køge Barfred*. Det var først i 1562, at Fr. II førte Roskildevejen over Solbjerg ind til Vesterport. En tredje Vej førte ad Vimmelskaft—Østergade—Store-Strandstræde ud til den Stenbro, som i Slutningen af Middelalderen kaldes *Skt. Anne Bro*, hvorfra Overfarten til Lund og Malmø fandt Sted. Senere, formentlig da Sejlet benyttedes i den daglige Færd i Stedet for Aarerne, og da Skibene begyndte at stikke for dybt til at krydse gennem den grundede Kalvebodstrand, blev Skanørtrafikken flyttet til den Vej, der gik fra Alfarvejens gamle Vadested over Engen (Dronning Louises Bro) og videre over Pilestræde—Revshalen—Dragør til Skanør, som nævnes som Rejserute i Brügge-Itinerariet fra c. 1400. Da den laa fjærnt fra Landsbyen, har den haft særlige FærgEGAARDE, nemlig *Pilegaarden* paa Byens Side og *Gronnegården* paa Revshalen og Færgebro ved Stranden Ø. for Højbro. Det er rimeligt, at denne Færgvej er fra Absalons Tid.

Absalonstiden bragte straks Brugen af Mursten med sig, og de spores øjeblikkelig i Kulturlagene paa Byens Grunde. Hvor der er murstensfrie Kulturlag af større Udstrækning, kan man med stor Sikkerhed fastslaa, at der fandtes en Bebyggelse, da Absalon modtog Byen som Gave. Saadanne Lag er kun paavist mellem Nytorv og Raadhuspladsen, hvor det murstensfrie Lag er 0,5-0,8 m tykt foruden Muldlaget. V. for Nytorv tør vi da formode, at de gamle Boder laa som en fast Bosættelse af Købmænd m. fl., knyttede til Tinget, de Boder efter hvilke den nærmeste Del af Havnen i Stadsretten kaldes Gamlebodehavn.

Midt mellem Landsbyen og den gamle Bosættelse V. for Nytorv, som siden havde den særlige Betegnelse „i Kattesund“, laa Byens ældste Kirke, viet til *Skt.*

Clemens, oprindl. bygget af Træ; Helgennavnet peger mod 11. Aarh. og mod Paavirkningen fra England i Knud den Stores Tid. Rimeligvis er den da opført som Herredskirke for Støvnæs Herred.

Det middelalderlige København.

Absalon modtog Havn og Halvdelen af det Herred, hvori Byen ligger, som Gave af Kong Valdemar. Gaven var utvivlsomt en Tak for de store Tjenester, han

Absalons Rytterstatue.

havde ydet Kongen i Blodnatten i Roskilde $\frac{9}{8}$ 1157 og umiddelbart derefter. Det nøjagtige Tidspunkt for Overdragelsen kendes ikke, men det er næppe rimeligt, at den er sket væsentlig senere end Oprettelsen af Vitskøl Kloster i 1158, som Kong Valdemar stiftede af Taknemmelighed for sin Redning. Absalonstidens København præges først og fremmest af de langstrakte Købmandsgaarde, der blev udlagt paa begge Sider af Vimmelskaftet og paa Nordsiden af Amagervej og Østergade. Vimmelskaftets ældste Navn, Tyskemanngade, vidner om, af hvilken Nationalitet disse Købmænd fortrinsvis var, og det synes rimeligt, at de i

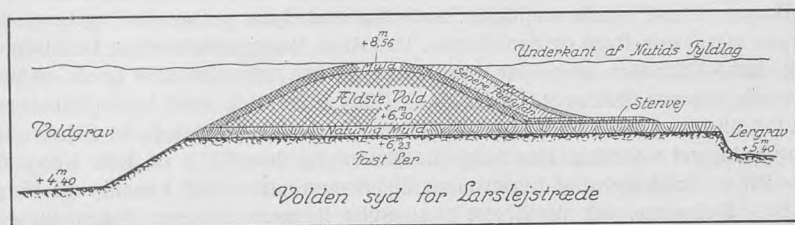
1158 fra Roskilde fordrevne tyske Købmænd har været blandt Købmandskvarterets første Beboere. Byens Navn Havn ændres til *Købmandehavn*, *portus mercatorum*, et Navn der særlig bringer de udenlandske Købmand, mercatores, i Erindring.

Absalon befæstede Byen med Vold og Grav og med en Plankebefæstning paa Volden. Af denne Jordvold er der fundet betydelige Rester, dels i Vartovs Gaard, dels under Udgravningerne for Boulevardbanen og ved Gotersgade under Nybygningerne mellem Landemærket og Christian IX's Gade. Volden fortsatte herfra i en Bue til Kongens Nytorvs Vestside, som den fulgte til Stranden ved Vingaardsstræde. Det har ved Udgravningerne vist sig, at Volden sædvanlig er en regelmæssig rundet Opfyldning af ren Ler og Muld, c. 2 m høj og c. 11 m bred forneden, hvilende paa det naturlige Terræns Muldlag, uden mellemliggende Afaldsfyld af nogen Art. Kun i Vartovs Gaard var Voldprofilen større, 3,3 m højt

og 15 m bredt, svarende til en større, foranliggende Grav, der her i det lave Terræn har været vandførende. Dette viser tydeligt, at Møllegraven for Vesterports Vandmølle er udført samtidig med Voldanlægget, og at Absalon for at skaffe Vand til Møllen har lagt Dæmninger over Skt. Jørgensbækkens to Løb, henholdsvis ved Bülowvej og Ø. for Ladegaarden; den sidstnævnte Dæmning er fortsat tværs over Engdraget, hvor nu Gyldenløvesgade gaar, og *Peblingsøen* er derved dannet og opstemmet som Mølledam. Herfra førte en gravet Kanal Vandet videre mod Ø. til Volden ved Jarmers Taarn, hvorefter det havde sit Løb til Møllen gennem Voldgraven.

I Aaret 1167 opførte Absalon Borgen paa Strandholmen til yderligere Beskyttelse af Byen fra Søside. Utvivlsomt var Plankebefæstningen bragt i nøje Forbindelse med Borgen, og Havnens Bom aabnedes og lukkedes, naar Vagtklokken lød. Anlægget af Borgen medførte Bygningen af den ældste *Højbro*, en Træbro, af hvis Landpiller og Tilkørsler Spor er bleven fundne.

Til Absalonstidens Anlæg kan endnu henregnes en Møllegrav lagt fra Vold-

graven ind til Gadekæret og dérfra grenende sig i to Grave langs Vestergades Sydside og videre til Stranden, henholdsvis langs Østsiden af Skt. Clemens Kirkegaard, lidt V. for Mikkalbryggersgade og langs Gammeltorvs og Nytorvs Vestside. Begge var Møllegrave og kaldtes henholdsvis *Øster-* og *Vestergrav*; den sidste hed ogsaa efter sin Beliggenhed Skt. Clemens Kirkes Grav. Ved Østergrav laa paa Hjørnet af Gammeltorv og Vestergade en Smedemølle, efter hvilken Vester-gades østlige Del fik sit ældste Navn Smediegade.

Længst mod Ø. laa Gaarden *Østergaard*, tidligst kendt som Slottets Avlsgaard, senere kaldet Benedikt Ahlefelds Gaard efter Ejeren og derefter Vingaarden eller Møntergaarden. Den var mulig oprindl. tillige en Fogedgaard for det store Fisketorv, *Østertorv*, der omfattede ikke alene Amagertorv men ogsaa Strækningen mellem Østergade og Lille-Kongensgade lige til Volden. Her var det aarlige Stævne for Borgerne og de fremmede Købmænd i Sildemarkedets Tid fra Skt. Bartholomæi Dag, den 24. August, til Skt. Dionysii Dag, den 9. Oktober.

Absalon forberedte Opførelsen af *Vor Frue Kirke* (efter 1191) ved at paalægge Skt. Clemens Kirke at give en Trediedel af Korntienden hertil, men det blev hans Efterfølger paa Roskilde Bispestol, Peder Sunesøn, som byggede den, og som oprettede dens Kollegiatkapitel med 6 Kanniker c. 1209. Dette blev grundet paa Byens 3 andre Sognekirker, Skt. Clemens, Skt. Nicolai og Skt. Peders og paa 3 af Omegnens, nemlig Amager, Brønshøj og Rødovre, et Tegn paa Byens hurtige Vækst i dens første Levetid som Købstad. Disse tre Kirker tillige med Vor Frue Kirke var Fjerdingskirker i Byens 4 Fjerdinger, en administrativ Inddeling af Byen, der i 1496 afløstes af 6 Rodemaal. Samtidig med Vor Frue Kirkes Opførelse er utvivlsomt Anlægget af et rektangulært Torv paa Tingpladsen med

Længer af Købmansboder for Klædehandlere, Skrædere, Skomagere, Kræmmere o. s. v., saaledes at kun den sydvestl. Del, nuvær. Gammel Torv, var ubebygget. Ogsaa Bebyggelsen af Strandkvarteret i rektangulære Karreer, hvis enkelte Lodder udredede Jordskyld til Biskoppen, er sikkert fra denne Tid. Disse Anlæg svarer nøje til den omtrent samtidige Udvikling i Lübeck, der netop paa den Tid (1202) kommer under dansk Styre. Ø. for Torvet, paa Hjørnet af Skindergade og Skovbogade, laa Bytinget, hvor siden det ældste Raadhus blev bygget. Ikke usandsynligt er dette det gamle Tingsted for Støvnæs Herredsting, som vel samtidig med Købstadens Oprettelse er flyttet til *Stokkelund* (Sokkelund) ved Tuleshøj Ø. for Mørkhøj, efter hvilken Lund Herredet senere fik sit Navn.

I 1238 fik Byen sit første Kloster, *Graabrødre Kloster*, paa det østl. Hj. af Klosterstræde og Skindergade. Fra Tiden efter 1254 er de *spedalskes Hospital* (oprindl. viet til Skt. Olav, senere til Skt. Jørgen), der byggedes uden for Byen paa Vester-Fælle, tæt SV. for Skt. Jørgens Sø. Det nævnes dog først i 1261.

I Valdemarernes Tid forblev Byen uantastet i Roskildebiskoppens Haand, men Erik Plovpenning forjagede i 1245 Biskop Niels Stigsen og bemægtigede sig Byen og Borgen. I 1248 vendte en lübsk Flaade sig mod Byen, indtog den og hærgede Borgen saavel som Byen og dens Kirker. Ved Abels Regeringstiltrædelse fik Biskoppen, Jacob Erlandsen atter Byen i sin Magt, og han udstedte 1254 Byens ældste bevarede, skrevne Stadsret. Under Kong Christoffers Strid med Jacob Erlandsen, der var bleven Ærkebiskop i Lund, blev ogsaa Roskildebiskoppen Peder Skjælmsen Bang inddraget i Striden. Han forkyndte almindeligt Interdikt i sit Stift; Kongens Svar var en Inddragelse af Bispestolens Ejendomme, deriblandt Københavns Borg og By. Biskoppen, der var flygtet til sit Stifts fjerneste Provs, Rügen, fik sin Lensmand, Fyrst Jarmer, til at angribe Kongen, og omkr. ²⁰/₄ 1259 trængte han ind i Byen, idet han gennembrød Plankebefæstningen paa det Sted, der i Aarhundreder derefter kaldtes *Jarmers Gab*, og hvor i 1528 Jarmers Taarn blev rejst. Ligesom Lübeckerne havde gjort en halv Snes Aar tidligere, hærgede Jarmers Folk Byen af al Magt og nedbrød Borgen, i alt Fald delvis. Erik Klipping havde utvivlsomt Borgen inde i hele den første Tid af sin Regering, og først i 1275 gaar den atter over paa Biskoppens Haand. I 1289 truer den norske Kong Erik Præstehader Byen med sin Flaade, og dette er vel Aarsagen til, at Borgerne forbedrer dens Plankebefæstning, som utvivlsomt havde lidt meget i den foregaaende Menneskealders Ufredstid. Hvori Forbedringen har bestaaet, vides ikke, men rimeligvis er det Bytaarn blevet bygget, som omtales i 1342, og Voldgravene, som oprindeligt var lave og tørre, blevne uddybede og vandfyldte. Som Tak tilstaar Biskop Ingvar Borgerne „fuldkomne Byrettigheder“, rimeligvis Oprettelsen af det selvstændige Byting i Stedet for Tinget paa Borgen.

I 1294 faar Byen sin anden Stadsret af Biskop Johannes Krag. Den gav straks Anledning til Stridigheder med Borgerskabet, som var misfornøjet med dens strænge Bestemmelser mod Lav og Gilder, men Stadsretten blev dog gældende i 150 Aar. Johannes Krag begyndte i 1295 at bygge Helligaands Hus, et Fattighospital paa Helligaandskirkens Grund, endnu bevaret som *Vartov Hospital* (se p. 560).

I Erik Menveds Tid var Borgen atter i en længere Periode i Kongens Haand; flere Fredsmøder blev holdt i Byen, og i 1308 og 1309 sluttedes den endelige Fred med Norge her. Under Kong Christoffer II gik Byen paany over i Biskoppens Væрге; hans Broder og Lensmand tilbød i 1329 at overgive Borgen til Kongen, men ved Svig kom den i Grev Johan af Holstens Besiddelse, og derefter var

tyske Slotshøvedsmænd i en Aarrække Magthavere i Borgen og i Byen. Hansestæderne, saavel de nordtyske som de hollandske, fik i den Tid Lettelser i Byen for deres Handel i Sildetiden, men der foreligger iøvrigt ingen nærmere Oplysninger om Byen, dens Trivsel eller dens Handel i denne urolige Tid.

Kort efter sin Tronbestigelse fik Valdemar Atterdag i 1341 overdraget Retten til København af Biskop Jens Nyborg, men Kongen søgte forgæves at vriste den fra den lübske Slotshøvedsmand. I 1342 belejrede Kongens Folk Bytaarnet; efter at disse havde faaet Forstærkning af friske Kræfter under Marsken Frederik af Lochen, og Holstenerne paa deres Side havde faaet svensk Hjælp, kom det til en for Kongens Folk sejrrig Kamp ved *Blidebro* (rimeligvis Højbro). Næste Aar fik Kongen Borgen i sin Magt efter en Overenskomst med den svenske Kong Magnus Smek, og i 1342 sad dens tidligere lübske Indehaver Markvard Stove i nogen Tid fangen her.

Søndag efter Paaske 1363 fejredes i Borgkapellet Valdemars Datter Margrethes Bryllup med Norges Konge Haakon. Snart efter brød Ulykkerne ind over Borg og By, idet Hansestæderne, der havde erklæret Danmark Krig, $\frac{2}{3}$ 1368 indtog Byen og Borgen, hærgede og brændte overalt og lod Borgens svære Mure nedrive eller vælte af tilkaldte Stenhuggere.

Efter Kong Valdemars Død gik By og Borg i 1375 paany over i Roskildebiskoppens Værge, og denne lod i 1377 optage en Jordebog over København, omfattende alle Byens borgerlige Ejendomme. Vi faar herved et fuldstændigt Billede af Byen, som den stod, da den blev ødelagt i 1368. Byens Tyngdepunkt laa afgjort mod V. omkring Gammel Torv. Desuden var Strandkvarteret fuldt bebygget. Af Hovedgaderne var Nørregade bebygget paa begge Sider lige til Porten, Østergade havde kun Huse paa Nordsiden indtil Rødeport (Østerport). Paa Sydsiden laa der i Amagertorvs Forlængelse to store Grunde, som strakte sig lige til Porten, og som øjensynlig dannede en Markedsplads, Østertorv. S. for dem kom Østergaard og Nicolai Kirkegaard. Bjørnebrogade (Købmagergade) var bebygget indtil Skindergade, paa Østsiden dog knap saa langt. Pilestrædes Huse gik til Regnegade, og Pilegaardens Jord var udparcelleret ogsaa paa begge Sider af Grønnegade, der gennem sin Betegnelse som Gade røber, at den har ført til en iøvrigt ukendt Byport. N. for denne Bebyggelse laa langs Volden helt om til Nørreport den udstrakte Rosengaard, vistnok oprindelig et Forlystelsessted efter nordtysk Mønster (Wismar og Rostock). N. for Amagertorv laa Helligaandshus, og N. for dette med Adgang fra Klosterstræde laa Graabrødrekloster, der grænsede mod N. til Graabrødrestræde (Skindergade). Byens Kirker var de kendte, Vor Frue med sine Kannikegaarde og sin Skole, Skt. Clemens, Skt. Peders og Skt. Nicolai. Raadhuset stod i nuvær. Skovbogade Ø. for Torvet, hvis Boder alle var i privat Eje. S. for Tyskemannegade (Vimmelskafet) mellem nuvær. Knabrostræde og Badstuestræde boede de tyske Skomagere, medens de danske havde deres Boder blandt de egentlige Torveboder paa Nørregades Østside. Tæt ved Raadhuset boede Vejemesteren og paa det østl. Hjørne af Badstuestræde laa Byens Slagterboder.

Den sydl. Del af den gl. Tingplads var bleven til to Grunde, af hvilke den ene tilhørte Biskoppen, den anden, som omfattede Nytorv, Staden. I Kvarteret omkring Skt. Clemens Kirke nævnes de to Møllegrave, Øster- og Vestergrov. S. for Magstræde laa Skibbroen, den ældgamle Ladbrogade. Selve Gadenettet var, maaske med Undtagelse af nogle ubetydelige Sidegader, det samme, som bevaredes lige indtil Ildebranden i 1728. Byens Grunde var ifl. Jordebogen 560 i Tallet, og dens Indbyggerantal kan vel herefter anslaaes til ca. 4000.

1417

Københavns Segl 1417.

Det ældste Segl, fra 1296, se p. 327.

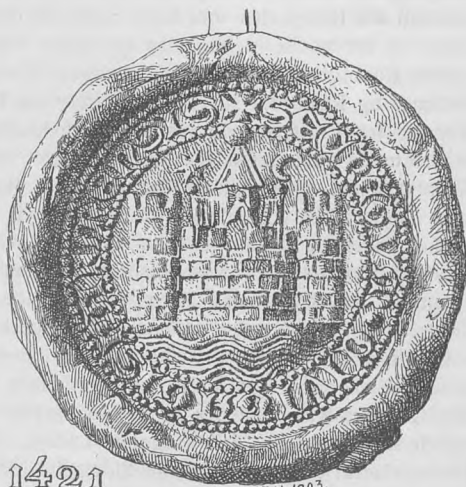
stræde. Møllegraven løb ud i Havnen ved den gamle Ladbros, som herved tilsandede og mistede sin Betydning.

Slagterboderne blev i 1408 flyttede til Bjørnebrogades Østside fra nuværende Landemærket og ned mod S. indtil den hidtidige Bebyggelse af Gaden, og denne fik snart Navnet Kødmandergade (∴ Slagtergade) efter dem. At Kirkerne straks blev sat i Arbejde turde være en Selvfølge, selv om det ikke udtrykkelig kan paavises, men i Juli 1386 blev i alt Fald Frue Kirke saavel som Skt. Peders Kirke ødelagt paany ved en Ildebrand. Borgen, som var haardest ramt, idet den laa helt i Grus, var før 1394 saa vidt, at dens Slotshævedsmand nævnes.

I 1416 bemægtigede Erik af Pommern sig Borgen og Byen, der fremtidig blev Rigets Hovedstad, og Slottet ombyggedes som Residensslot. Dette medførte, at Roskildebiskoppen maatte skaffe sig en ny Residensgaard, og det er da ved den Tid, at den katolske Bispegaard blev anlagt ved Nørregade paa den vestl. Del af nuværende Universitets Grund. En enkelt Bygning, Konsistoriebygningen, rummer endnu i sin hvælvede Kælder Rester af denne Bispegaard. Samtidig maa Frue Skole være bleven flyttet fra dette Sted til Grunden mellem Skindergade og Kirkegaarden, hvor den havde sin Plads lige til 1807.

Erik af Pommern gav i 1422 Københavns Borgere vigtige Privilegier, navnlig Handelsrettigheder paa Byens Markeder, og han ordnede Lavsvæsenet, der hidtil havde været hæmmet ved

Efter Ødelæggelsen har man øjensynligt taget fat paa Byens Genopførelse med Kraft og efter en samlet Plan. I væsentlige Hovedpunkter kan den paavises. Raadhuset blev flyttet til Hj. af Nørregade og Studiestræde, paa den nuværende Bispegaards Plads. Alle Hovedgader og Torve, ogsaa det store Østertorv, blev belagt med et Lag af Strandsten og Grus. Møllegravene ved Skt. Clemens blev tilkastede, og samtidig forsvandt vel Gadekæret, der havde været en Slags Mølledam for dem. Medens Biskoppens Vandmølle i Vesterport bevarede, erstattedes de to Møllegraves Møller ved en ny Byens Vandmølle paa nuværende Vandkunsttorv, som fik sin Vandtilførsel ad en ny Møllegrav, anlagt fra Stadsgraven mod Ø. gennem nuværende Løngangs-

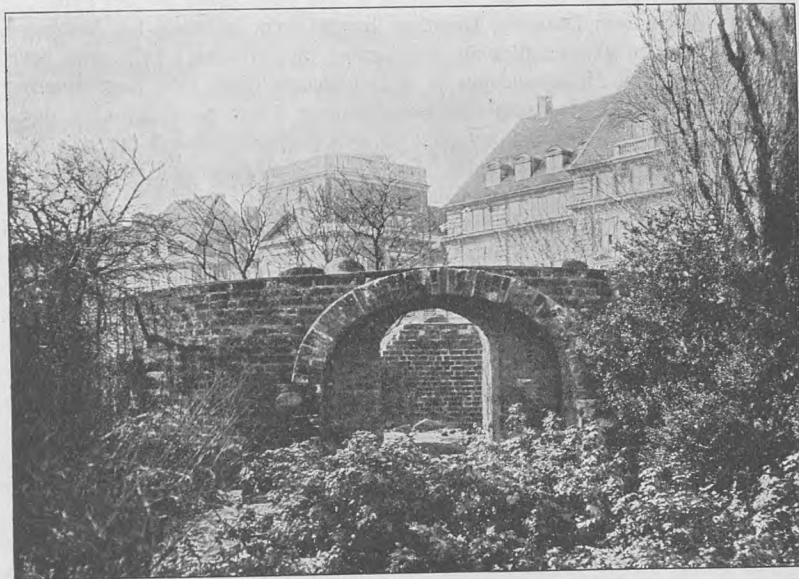

1421

Københavns Segl 1421.

Stadsrettens Bestemmelser. Sundtoldens Indførelse i 1425 medførte hurtigt Forviklinger med Hansestæderne, og i 1427 og 1428 angreb deres Flaade Byen, samtidig med at de forsøgte at forsænke Revshaledybet med gamle Skibe. Det sidste Aar afvistes de efter en haard Kamp, under hvilken Dronning Philippa modigt ledede Slottets Forsvar.

Christoffer af Bayern fejrede i 1445 sit Bryllup paa Slottet, og dette og Byen var i de følgende Aarhundreder Sæde for mange Begivenheder, glædelige eller sørgelige, i Kongehusets Liv. I 1443 udstedte Christoffer af Bayern en ny Stadsret for Byen, og omtrent samtidig var Kongen medvirkende ved Stiftelsen af det *danske Kompagni* eller *Hellig Trefoldigheds Gilde*, en Sammenslutning af de

Jarmers Taarn.

formeste Borgere og Købmænd, nærmest en Modvægt imod de tyske Købmænds tilsvarende Broderskab, som var omtrent 100 Aar ældre. Danske Kompagni findes endnu under Navnet *det kgl. danske Skydeselskab* (se p. 651).

Byens Udvikling og Velstand har utvivlsomt været i Fremgang i disse Aar; Stenhusenes Antal er vokset, Adelsgaardene begyndte at rejse sig, og Byens jævne Befolkning bredte sig i en Bodebebyggelse, som da begyndte at vokse frem paa Kaalgaardgrundene indenfor Volden, bl. a. paa Rosengaardens Areal. Omkring 15. Aarh.'s Slutning var Byens Befæstning under Udbedring. I 1496 var Plankerne blevne afløste af en Mur paa Byens Østervold paa Strækningen fra Vingaardsstræde og henimod Nørreport. Ved Vingaardsstræde nævnes Hjørnetaarnet *Kringelen*, hvis Grundsten er fundne under Magasin du Nord, og som maaske er identisk med Bytaarnet af 1342; nordligere omtrent ved Lille-Kongensgade laa Taarnet *Smørhætten*. I de første Aartier efter 1500 fortsattes Arbejdet. Muren føres helt rundt om Byen, og flere Taarne eller Rondeler (o: bagud aabne Halvtaarne) bygges. I 1505 opføres den i 1929 udenfor Hotel d'Angleterre genfundne Rondelet ved Østerport, i 1510 opføres *Hans Clausens Taarn* (ved Chr. IX's Gade),

og *Clare Rondel* (ved Regnegade) nævnes. Først i 1527-28 synes Arbejdet med Taarnbygning at være naaet til Nørre- og Vestervold, hvor der bygges et navnløst Taarn lidt S. for Nørreport, endvidere de to Rondeler *Hanetaarnet* og *Jarmers Taarn*, et Taarn S. for Vesterport og *Vandmølletaarnet* ved Stranden (paa Vartovs Grund), hvor Vandmøllegravene bøjede neden om og mod Ø. hen til Møllen, ligesom Portenes Udenværker forstærkedes, bl. a. nævnes Arbejder i Vesterports Udenværk, *Køge Barfred*.

Chr. I oprettede i 1479 *Københavns Universitet*, der fik sit første Hjem i Københavns davær. Raadhus, hvor nu Bispegaarden er. Raadhuset blev nybygget paa nuvær. Nytorv, hvor Byen ejede Jord, som maa have hørt til den gamle Tingplads, men først i 1492 fik man Erstatning af Vor Frue Kirke for det gamle.

Saa vel Kongen som Dronning Dorothea havde stærk Interesse for *Helligaands Hospital*. Efter en gennemgribende Ombygning omdannedes i 1474 efter pavelig Tilladelse det gamle Helligaandshus til et Helligaandskloster efter Augustinerregel. Hospitalsfløjen staar endnu som Helligaandskirken Kapel (se p. 240), og ogsaa i Kirken selv er der Rester af Murværket fra den gamle Hospitalskirke.

Ældre er en anden Fattigstiftelse, *Skt. Gertruds Gaard* og Kapel paa Rosen-gaarden, der nævnes allerede i 1440aarene.

I Kong Hans' Tid opføres Byens eneste Nonnekloster *Skt. Clare Kloster* (indv. 1505) i Slottets Køkkenhave mellem Møntergade og Regnegade. I 1517 indrettede det *helsingørske Karmeliterkloster* et Kollegium i sin Gaard i Skt. Pederstræde, nuv. Valkendorfs Kollegium (se p. 424); Grunden ejede Klosteret allerede i 1501. Den sidst oprettede middelalderl. Stiftelse er *Skt. Anne Hospital*, der oprindl. byggedes i 1516 af Claus Jensen Denne paa Nyboders Grund, nær ved den Landingsbro, som derefter hed Skt. Anne Bro, men i 1524 flyttedes Hospitalet til Skt. Gertrud.

Den senere Del af Middelalderen er iøvrigt særlig karakteristisk ved de mange Ejendomsgaver til Kirker og Klostre, og henimod Reformationen var praktisk talt alle Gaarde i Hovedgaderne og adskillige af de bedste Ejendomme i Sidegaderne paa gejstlig Haand.

Da Chr. II forlod Riget i 1523, efterlod han Henrik Gøye som Slotshovedsmand i København. Dette førte til, at Fr. I maatte belejre Byen, som overgav sig efter knap 7 Maanedes Belejring. For at vinde Borgerskabet, overlod Kongen Byen den ødelagte Landsby *Serreslev*, hvis Jord omfattede de senere Fælleder mellem Sundet og Lersøen, Ladegaardsaaen og Rosbæk.

I de følgende Aar blev Slottet og Byens Volde forstærkede. Navnlig blev der lagt en Vold af Jord bag Bymurene og opført flere af de i det foregaaende omtalte Taarne.

Fr. I gav i 1526 Borgerne Ret til frit at vælge Borgmestrene, og der herskede i hans Tid stor kommunal Selvstændighed i Byen. Den lutherske Lære begyndte i de Aar at faa Indpas. Hans Tavsens prædikede i 1529 i Skt. Nicolai Kirke, og paa en Herredag i 1530 fremlagde han Lutheranernes Trosbekendelse. 3. Juledag var Stemningen i den Grad mod den katolske Gejstlighed, at Borgere med Borgmester og Raadmænd som Førere foretog en Billedstorm mod Helgenbillederne i Frue Kirke, men disse Voldsomheder gav Bagslag, og ved Herredagen i 1533 fik Katolikkerne deres Magt tilbage.

Efter Fr. I's Død sluttede København sig til Chr. II, og hans Bannerfører Grev Christoffer af Oldenburg slog sig i 1534 ned i Byen med sine Lejetropper; det følgende Aar indesluffedes Chr. III Byen, der efter et haardnakket Forsvar overgav sig ^{7/4} 1536.

Byens Kirker, Klostre og Gilder i Middelalderen.

København var i Middelalderen fattig paa Kirker og Klostre i Sammenligning med Landets store Byer, Lund, Roskilde, Odense og Viborg.

Dens fire Sognekirker var *Skt. Clemens, Vor Frue, Skt. Peders* og *Skt. Nicolai*, og af disse er de tre under vekslende Former bevarede gennem Reformationstiden til vore Dage (se p. 230, 245 og 303). Kun den fjerde, den ældste og mindste, Skt. Clemens, blev nedlagt ved Reformationens Indførelse.

Byens middelalderlige Sogneinddeling var følgende: Skt. Clemens Sogn laa V. for den Møllegrav, der under Navnet Østergrav løb langs Gammel- og Nytorvs Vestside til Stranden; det indbefattede Grundene paa Vestergades Sydside samt Karreen mellem Larsbjørnstræde, Vestergade, Studiestræde og Volden. Skt. Peders Sogn laa N. for Skt. Clemens og omfattede med fornævnte Undtagelse Grundene paa Nordsiden af Vestergade og Gammeltorv samt paa Vest-siden af Nørregade. Ø. for disse to Sogne kom det store Vor Frue Sogn, hvis Østgrænse mod Skt. Nicolai Sogn er lidt usikker; Sognet synes at have indbefattet Skt. Gertruds Gaard og Kødmangerboderne, 3 Grundene paa Skt. Gertrudsstrædes og Købmagergades Østside indtil Matr. Nr. 10 i Købmager Kv.; Sognegrænsen drejede derefter gennem Valkendorfs-gade og langs Niels Hemmingsensgade til Amagertorv og sluttelig mellem Matr. Nr. 40 i Strand Kv., der hørte til Vor Frue Sogn, og Matr. Nr. 41, der hørte til Skt. Nicolai Sogn, ned til Stranden. Ø. for denne Linie indtil Volden laa Skt. Nicolai Sogn. Af Landsbyerne i Slottets Birk hørte vistnok Serreslev til Skt. Peders, Valby, Solbjærg og Vigerslev til Skt. Clemens Sogn.

Skt. Clemens Kirke laa S. for Frederiksberggade paa nuvæ. Matr. Nr. 15 og 16. Beliggenheden af Kirkens Sydmur og Vestende er kendt fra det 16. Aarh.'s Skøder paa Parceller af Kirkegaarden. Dele af dens Nordmur og Kor er undersøgt af Rosenkjær i 1906. Af Nordmuren fandtes et svært Kampestensfundament, der fortsattes ind under Frederiksberggade; det fundne Fundament for Kormuren var vinkelret derpaa og fortsattes ligeledes ind under Gaden. Det oprindelige Terræns Muldrag laa i Kote 5,2 m. Grundstenene var gravede noget ned i Mulden. Over dem var stærke Spor af det nedbrudte Murværk, hvori der bl. a. fandtes typiske gotiske Ribbesten, som gav et Fingerpeg om den nedbrudte Kirkens Stil. Skjult i Stenfundamentet stod der i Nordmuren tre svære Egeblokke lidt nedgravede i det faste Ler. Deres plant afskaarne Overside ragede godt 30 cm op over Muldraget. Tilsvarende Pæle fandtes i Kormuren ved Nedlægning af Gadekloakken. De var aabenbart ældre end Kampestensfundamentet, som dækkede dem, og svarende ganske til lignende Fundamentpæle, der er paavist paa flere Steder i Byens Grunde. De har dannet Underlag for Træbygninger. Af de gjorte Fund, sammenholdt med de gamle Skøder, kan man slutte, at Kirkens Kor har været bredere end Skibet, et Forhold der kendes fra gamle Kirkeruiner, bl. a. paa Gotland. Kirkens Skib har haft en Bredde af c. 7,5 m og en Længde af c. 25 m. Skt. Clemens Kirkerne hører i det hele til den ældste Gruppe af Kirker i Norden. Den Omstændighed, at

Københavns Segl 1512.

denne Kirke oprindeligt vistnok har været bygget af Træ, peger i samme Retning, og det synes rimeligt at sætte dens Opførelsestid til det 11. Aarhundrede.

Der kendes kun lidt til Kirkens Historie. Det siges, at Asser Uddebrudsen og hans Hustru Abild i 1256 lod bygge et Stykke af Kirken og skænkede Jord til Kirkegaarden. Skibets store Længde kan tyde paa, at det er bleven forlænget, og de fundne Ribbesten kan pege paa, at det er sket paa denne Tid, da Kirken formentlig blev genrejst, efter at Lübeckerne havde ødelagt den i 1249. I 1419 siges Kirken at være „ynkelig forfalden“, og et Biskopmøde bevilgede den Ret til at udstede Afladsbreve. I 1537 nedlagdes den som Sognekirke og henstod øde, indtil den blev nedrevet i 1553. Snart efter udparcelleredes Kirkegaarden. Kirkegaarden var den største i Byen; den strakte sig fra en Linie 56 m N. for Lavendelstræde op imod, maaske lige til Vestergade. Paa Paladshotellets Grund gik den helt ud til Voldgaden, og mod Ø. var den gamle vestre Møllegrav, Skt. Clemens Kirkes Grav, Grænsen.

Byens ældste Kloster, *Graabrødre Kloster*, blev stiftet 1238 af Jacob Sunesøns Datter Inger, siden Grevinde af Regenstein. Dets store Grund laa paa det østlige Hjørne af Skindergade og Klosterstræde, og den udvidedes omkring 1377 til Købmagergade; Jordebogen siger rigtignok, at „Munkene røvede“ de paagældende Huse. Paa Hjørnet af Klosterstræde laa det store firlængede Kloster med Kirken i den nordlige Fløj. S. for Klosteret laa Avlsgaarden, af hvis østlige Længe der endnu findes Rester i Huset Matr. Nr. 106, hvis hvælvede Kælder rummede Prisonen, Klosterfængslet. Graabrødre Torvs sydlige, Indsnit i Husrækken er Avlsgaardens Gaardsplads.

I 1491 bortsolgtes Avlsgaardens Boder til Klosterstræde til Danmarks Riges Hofmester Poul Laxmand, der skænkede dem til det Skt. Peders Alter, som han oprettede i Vor Frue Kirkes Højkor.

Ø. for Kirken, langs Skindergade, laa Kirkegaarden, Ø. for denne Klosters Teglovn, og S. for disse Lokaliteter laa den store Abildhave, som strakte sig over det nuvæ. Torv og paa begge Sider af Løvstræde.

I Klosteret holdtes Graabrødrenes Provinsialkapitel bl. a. i 1299, 1386, 1417 og 1495, og det benyttedes jævnlig til større Møder. Her sluttede Vald. Atterdag Fred med Hansestæderne i 1360. I 1513 maatte Chr. II gøre Bod i Graabrødre Klosteret, fordi han havde fængslet Biskop Karl af Hamar. I April 1530 forlod Munkene Klosteret, og Fr. I bestemte derefter, at selve Klosterfirkanten og Kirkegaarden skulde omdannes til Brug for Universitetet. Denne Plan blev ikke bragt til Udførelse, men i August 1532 bestemte Kongen, at Borgmester og Raad skulde overdrage det til Helligaands Hospital. Hospitalet udparcellerede Grunden og paa lagde den en Jordskyld, der endnu udredes til Vartov. Omtrent samtidig blev Klosterkirken nedrevet. Vestfløjen erhvervedes snart af Bryggerlavet, der længe havde sit Lavshus her. Iøvrigt fremstod der mange Adelsgaarde i Klosters Bygninger og paa dets Grund. En af disse var Corfitz Ulfelds Gaard, der under hans Ejertid forøgedes ved Tilkøb af Naboejendomme. Hans oprindelige Gaard ejedes i 1581 af Rigens Kansler Eiler Grubbe og dernæst af hans Søn Sigvard Grubbe til Hofdal, som solgte den i Juli 1617 til Rigens Kansler Christian Friis til Kragerup. Siden var den i Johan Braems Eje, og af ham købte Corfitz Ulfeld den i 1637. Ulfeld tilkøbte i 1640'erne Naboejendommen mod V., det gamle Klosters Østfløj, der i omkring 100 Aar havde været Helliggeist Kirkes Sognepræsteresidens; i 1635 havde Henrik Huitfeldt til Berridsgaard erhvervet den, og det var ham, som solgte den til Corfitz Ulfeld. Gaarden og dens Have indtog det nuvæ. Torv; dem

overgik i 1661 fra Ulfeld til Kronen, der efter Dommen lod den nedrive i 1664 og Skamstøtten rejse. Sydenden af den Klosterbygning, hvis Kælder rummede Fængslet, købte Bogtrykker Hans Vingaard til sit Trykkeri før 1547; ²⁸/₆ 1577 solgte hans Sønner den til deres Stiffader Bogtrykker Laurens Benedict.

S. for Graabrødre Kloster byggede Roskilde Biskop Johannes Krag omkring 1295 *Helligaandshus* som Hospital for fattige Syge. ⁸⁰/₁ 1296 tillagde Biskoppen Hospitalet den Jordskyld, som Biskoppen havde paalagt hver Grund i og udenfor Byen til Straf for Borgernes Oprør. Helligaandshusets Bygningsforhold kendes ikke, men i 1449 nævnes dets Kirke paa den nuvær. Kirkes Plads. De fattige og syge var „udi adskillige Huse og Værelser forstrøede“, men Chr. I tog i 1472 Hospitalet i sin Beskærmelse og opførte nye Bygninger i et firlænget to-etages Kompleks, hvor Kirken dannede Sydfløjen og den store Sygestue den endnu staaende Vestfløj. Af Østfløjen findes endnu den sydligste Del bevaret; Nordfløjen laa paa Kirkegaarden langs Valkendorfgade. N. for Hospitalet, op imod Graabrødre Kloster, var Hospitalets Avlsgaard og Hestemølle, og Abildhaven strakte sig til Købmagergade paa den nuvær. Postgaards Grund. I 1474 blev Hospitalet omdannet til et Kloster efter Augustins Regel. Ved Reformationen blev Hospitalet i 1530 bevaret som en borgerlig Fattigstiftelse; dets betydelige Gods blev forøget med andet Kirke- og Klosterods. Hospitalet lever endnu stadig i vor Tid under Navnet *Vartov* (se p. 560), men maatte i 1607 fraflytte sine gamle Bygninger til Fordel for Chr. IV's Tugthus.

Skt. Jørgens Hospital udenfor Byen er en ældgammel Stiftelse; det nævnes første Gang i et Testamente fra 1261; det er utvivlsomt yngre end Hospitalet i Roskilde, oprettet 1253, og end Stadsretten af 1254, hvori det ikke nævnes. Det var fra sin Stiftelse et Spedalskhedshospital, indviet til Skt. Olav; Skt. Olavs Blok var opsat paa Skibbroen, og Skt. Olavs Alter var Hovedaltret i Hospitalets Kapel. Omkring den sorte Døds Tid skiftede det som andre af Landets Spedalskhedshospitaler Navn og kaldtes Skt. Jørgens. I Kong Hans' Tid blev det i 1508 reorganiseret; det var da som i hele Slutningen af Middelalderen bortforlenet, saaledes at Indehaverne havde Ansvaret for de syges Underhold. I 1517-22 bortforleuede Chr. II det til Karmeliterklostret i Helsingør til Støtte for deres Kollegium i Skt. Pederstræde. Hospitalet skulde da rumme 20 Syge. I 1530 blev det sammenlagt med Helligaands Hospital, og i 1621 erhvervede og nedrev Chr. IV dets Bygninger og Jord. Det laa, hvor nu Tullinsgade er.

Skt. Clare Kloster er grundlagt af Kong Hans' Dronning Christine som et Nonnekloster svarende til Graabrødre Kloster. Det blev opført i Slottets Køkkenhave, Hushaven, mellem Møntergade og Regnegade, Pilestræde og Volden. Arbejdet blev paabegyndt i 1497, afbrudt ved Dronningens svenske Fangenskab og først sluttet i 1505. Det bestod som de andre store Klostre af en firlænget Klostergaard med Kirken i den nordlige Fløj tværs over nuvær. Gammel-Mønt. De svære Fundamenter af Østfløjen og Halvdelen af Nordfløjen er funden ved Grundudgravning Ø. for Gammel-Mønt; ved denne Undersøgelse viste det sig, at Kirken har haft Stræbepiller og Hvælvinger. Foruden de egentlige Klosterbygninger var der til Klostret knyttet en Gaard V. for dette ved Pilestræde for Lægsøstrene og Terminsøstrene. Ved Reformationen delte Klostret Skæbne med Graabrødre Kloster. ⁶/₁ 1532 gav Kongen Lægsøstrenes Gaard til Albret Ravensberg, men den kom senere igen tilbage til Kronen. Nonnerne blev endnu nogle Aar i Klostret, men før 1543 er dette bleven indrettet til kongelig Møntergaard. Herfra blev dog Kirken i 1574 overladt til den tyske Menighed; da denne i 1586 flyttedes til Skt. Petri Kirke,

blev Stykkestøberiet forlagt fra Skt. Petri til Skt. Clare Kirke og i 1610 fra denne til en ny Bygning i Pilestræde, vel omtrent paa Lægsøsterboligens Plads. Skt. Clare Kirke blev nedrevet i 1615 og Resten af Klosteret i 1624.

Skt. Gertruds Hospital paa Rosengaarden, paa Hj. af Pustervig og Skt. Gertrudsstræde, er opført i Tiden mellem 1377 og 1440, mulig af et Medlem af Slægten Glob, som overtog det ved Reformationen. Det var underlagt Dekanen i Vor Frue Kirkes Kapitel. Dets Kapel laa i Sydføljen. Paa Skt. Gertruds Kirkegaard, hvor Misdædere begravedes, henrettedes Torben Oxe i 1517.

Byens yngste middelalderlige Hospital var *Skt. Anne*, bygget i 1516 med tilhørende Kapel af Skaaningen Claus Jensen Denne i Knud Degns Have nær ved den Stenmole i Stranden, som efter Hospitalet hed Skt. Anne Bro, hvorfra navnlig Overfarten skete til Skaane. Dets nøjagtige Beliggenhed kendes ikke, men var antagelig i Nyboder, i Nærheden af Fredericiagade, hvor der er fundet en lille middelalderlig Kirkegaard. Under Belejringen i 1523 laa Fr. 1's Lejr tæt ved Skt. Anne Kapel. I 1524 blev Hospitalets Virksomhed flyttet til Skt. Gertrud, men blev i 1530 ligesom Skt. Jørgen slaaet sammen med Helligaands Hospital.

Gildevæsenet var intimt forbundet med det middelalderlige Købstadsliv; det var saa at sige en Betingelse for Købstadens Eksistens. For Københavns Vedkommende spores Gildevæsenet allerede i Byens ældste Købstadsnavn „portus mercatorum“, d: Købmændenes eller rettere de fremmede Købmænds Havn og Ladeplads; thi de fremmede Købmænd var stedse sammensluttede i et *Købmandsgilde* med særlige Købmandsvedtægter. I Byens ældste Stadsretter viser dette sig som *Borgernes Samlag*, *commune* eller *communitas civium*. Selve Bystyret havde sine Gilder og særlige Vedtægter; saaledes var det med Raadmændene og med Rodemestrene, der i den ældste Tid hed Fjerdingsmænd. Ogsaa de rent kirkelige Institutioner som Frue Kirkes Kanniker og Vicarers Kapitler var i Virkeligheden byggede paa Gildevæsenets Grundlag, og endnu mere gjaldt dette om det saakaldte *Kalentegilde* eller *Skt. Johannes Evangelistes Gilde*, en Sammenslutning af Gejstlige og Lægfolk med halvt kirkelig, halvt selskabelig Karakter. Disse Gilder stod i København helt under Biskoppens og Gejstlighedens Kontrol. Men sædvanlig var Købmandssammenslutningerne, de saakaldte Edslav, dog uden særlig gejstlig Farve, og der var ogsaa i København stærk Tilbøjelighed hos Borgerne til at emancipere sig, saa stærkt, at det i 1295 kom til formeligt Oprør mod Biskoppen, Johannes Krag, der vilde forbyde de ikke gejstlige Gilder og Drikkelag. Bispnen blev den sejrende; han lagde en fast Skat paa alle Stadens Grunde til Fordel for det nystiftede Helligaands Hus, og fremtidig kunde Gilder kun oprettes med gejstligt Tilsnit og efter Biskoppens Vilje. Vi finder herefter i København de fornemme Gilder viede *Kong Knud*, *Kong Erik* og *Hellig Legem*, til hvilke særlig de øvre Lag i Borgerskabet sluttede sig; andre gejstlige Gilder var formentlig *Helligaandsgildet* og *Skt. Nicolai Gilde*, som nævnes i 1377. Blandt de ældste Gilder og Lav var de fremmede Købmænds, de *tyske Købmænds* fra Wismar, Stettin og Stralsund, hvis *Trefoldighedsgildes* ældste bevarede Skraa er fra 1382; men Gildet er i alt Fald mindst 30 Aar ældre. Dets Kompagnihus laa paa Syd siden af Amagertorv, Matr. Nr. 42 og 43. Dets Lavsalter, Trinitatis Alter, stod i Graabrødre Klosterkirke. Snart begyndte ogsaa Haandværkerne at skille sig ud fra Købmændene, og et „communitas civium“ opretholdtes nu kun ved den egentlige Byforvaltning. Af det ældre *Bagerlav* udskilte Svendene deres *Katrinegilde* i 1403. *Skrædernes* og *Overskærernes Gilde* med Skraa fra 1415 er ligesom de tyske Købmænds et *Trefoldighedsgilde*. *Guldsmedene* havde *Skt. Eligius* (Skt.

Loye) til Helgen; deres ældste Lavskraa blev bekræftet i 1429; dette Lav har vist udskilt sig fra *Smedelavet*, der havde samme Patron. *Skinderne og Buntmagerne* havde et *Mariegilde*, som nævnes allerede i 1377. *Tømmerlavet* rummede vistnok ogsaa Murere og andre Bygningshaandværkere og havde *Skt. Andreas* som Værnehelgen; den ældste Skraa er fra 1515, men Lavet er utvivlsomt meget ældre. *Skomagerlavet* er ogsaa gammelt, og dets Eksistens i 1377 fremgaar af Bestemmelserne i Biskoppens Jordebog. I 1434 fik Skomagerne deres eget Alter i Frue Kirke. Jordebogen nævner ogsaa et *Skt. Peders Gilde*, vel sagtens *Vognmændenes Lav*, som holdt sine aarlige Messer ved Skt. Peders Alter i Skt. Peders Kirke. Blandt de gamle Lav maa endnu nævnes *Kødmangernes* (∴ Slagternes) og *Bryggernes*, om hvis tidligere Lavforhold dog lidet eller intet er kendt; de sidste er vist udskilt fra Købmandsgildet efter 1422. Ved Siden af Haandværkerlavene fremstod der fremdeles Gilder med gejstligt og selskabeligt Formaal, som *Skt. Antonigildet*, der nævnes 1521, og *Skt. Karine Gilde* i Nicolai Kirke, som oprettedes af Hoftjenerne i 1464.

Modsætningen mellem det danske Borgerskab og de tyske Købmænd var jævnlig følelig, og omkring 1443 søgte Christopher af Bayern at lægge et Baand paa de tyske Særinteresser ved at skabe et fælles Lav for alle Købmænd og Borgere i et nyoprettet *Hellig Trefoldigheds Gilde* (se p. 767). Det fik sit Lavshus i Kompagnistræde, Matr. Nr. 66, 67 og 68, og var i lange Tider et væsentlig Led i Borgerskabets Sammenslutning, selv om det stadig i Middelalderen var forbundet med Vanskelighed at tvinge de tyske Købmænd ind i Lavet.

I Løbet af Middelalderen og endnu mere efter Reformationen specialiseredes Lavsinndelingen gradvis, idet de enkelte Haandværkslav deltes i flere. I 1525, da Oldermændene i Lavene gav Borgmestre og Raad Fuldmagt til at søge at erhverve Serreslev Mark, var Fuldmagten underskrevet af 14 Lav, men der var flere, idet i alt Fald Tømmerlavets Underskrift savnedes. Siden steg Lavenes Antal betydeligt. Lavene var imidlertid ikke lige berettigede, idet Haandværkernes Gilder regnedes for ringere end Købmændenes og andre Borgeres, der tidligt udtrykkelig betegnedes som „de højeste Gilder“. I Erik af Pommerns Brev af $15\frac{1}{2}$ 1422 om Lavene i samtlige Købstæder bestemmes, at ingen Haandværker, men kun Købmænd og andre Borgere var valgbare som Borgmestre og Raadmænd; først henimod Reformationstiden lykkedes det Haandværkerne at tilkæmpe sig Ligestillingen med Købmænd og de andre Borgere.

Fra Reformationstiden til den store Ildebrand.

Kort efter Overgivelsen af Byen lod *Christian III* de katolske Biskopper fængsle, og $30/10$ 1536 blev Reformationen indført efter Vedtagelse paa et offentligt Borgermøde („Bursprog“, se p. 775) paa Gammel Torv.

Det var en fattig og kuert Befolkning, som i 1536 overgav sig til Chr. III, men det synes, som om den aandelige Frihed, Reformationen bragte med sig, ogsaa skabte Initiativ og Trivsel for Handel og Erhverv. Byen viser Fremgang i Bebyggelse straks efter Reformationens Indførelse. Byens Overgivelse medførte, at Kongen tog Vedligeholdelsen af dens Volde og dens Skyts i sin Haand, og det var fremtidig efter Kongens Befaling, at Arbejdet paa Volden blev udført, Byrder, som lagdes paa Byen. Der byggedes en ny Grav og Rondel ved Clare Kloster ∴ ved Regnegade, Portene forsynedes med nye Udenværker, „Dvengere“, og Volden blev ført over det opfyldte Løb mellem Bremerholm og Byen, vist helt ud til Havneløbet, idet der blev anlagt en ny Bastion tværs over Farvandet mellem Vingaarden

og Bremerholm, siden kaldt Bastionen ved Iskulen. Til Gengæld fik Borgerskabet overladt Tolden af Øl og Vin. Chr. III lod opføre det ældste Tøjhus paa Slots-
holmen paa Rigsarkivets Plads og Admiralgaarden paa Bremerholm (i Admiral-
gade), som Bolig for Holmens Admiral. I Bremerholms Nærhed, nemlig i Lille-
Kongensgade, Østergade og Vingaardsstræde byggedes Huse for Skippere og Folk
knyttede til Hofholdningen. Det middelalderlige Slot blev underkastet gennem-
gribende Ændringer, bl. a. blev den store Kongefløj bygget i disse Aar. I For-
bindelse med Slottet byggedes i Kongens senere Regeringsaar den ældste Vand-
kunst, et Pumpeværk i et muret Taarn paa den Plads, som endnu bærer Navn
derefter.

Reformationen medførte en fuldstændig Omordning af Byens kirkelige For-
hold. De gamle Skt. Clemens og Skt.
Peders Kirker blev nedlagt som Kirker, og
Helligaandsklostrets Kirke taget i Brug som
Sognekirke. Sognegrænsen blev omlagt og
Byen inddelt i Vor Frue, Nicolai og Hellig-
aands Sogne. Den katolske Bispegaard blev
benyttet til det reformerede Universitet, og
Kannikegaardene blev Professorboliger, me-
dens den tidl. Universitetsbygning omdan-
nedes til Residens for Sjællands Biskop.
Klostrene forsvandt, og kun Helligaandsklostret
blev opretholdt som et verdsligt Fattig-
og Sygehospital. Universitetet fik Raadighed over
den aarlige Jordskyld af en stor Del af Frue
Kirkes Altergods, idet dog de saakaldte Vicar-
altres Gods blev tillagt Sogneprester og andre

1536

Københavns Segl 1536.

Gejstlige. Frue Kirkes Præster fik til Erstatning for det tabte Gods tillagt Jordskylden af Skt. Peders Kirkes Gods, medens Helligaandskirkens Præster fik Skt. Clemens. Skt. Nicolais beholdt Kirkens eget Gods. Vor Frue Skole fik Frue Kirkes Sjølealters Gods, og Hospitalet fik ikke alene største Delen af Helligaandsklostrets Jordskyldsejendomme, men ogsaa en stor Del af Frue Kirkes Dekans Jordegods. Graabrødre Kloster blev nedlagt 1530 og dets Bygninger først skænkede Universitetet og siden Hospitalet, som paalagde Grundene en Jordskyld og dernæst bortsolgte dem til borgerlig Beboelse. Skt. Clare Kloster blev Møntergaard og Skt. Peders Kirke Gæthus til Støbning af Kirkeklokker og Kanoner, medens Skt. Clemens Kirke blev nedrevet efter at have staaet tom i en Aarrække. Meget gejstligt Gods gled dog tilbage i de adelige Slægters Eje, hvis Forfædre i sin Tid havde overladt det til Kirker og Klostre, og det dannede en Grundstamme for de mange Adelsgaarde, der i denne Tidsalder begyndte at rejse sig i stort Tal, og som bidrog til at drage Velstand til Byen. Haverne i Kvartererne bag Hovedgaderne blev efterhaanden tæt bebyggede med Boder for Smaafolk, og nye Haver opstod udenfor Volden, saavel mod Stranden udenfor Østerport som mellem Søerne og Vester- og Nørreport. Ogsaa disse Haver fik lidt efter lidt en Randbebyggelse af Boder, og Forstæderne begyndte derved at vokse frem. I Pestaaret 1546 anlagdes en ny Kirkegaard udenfor Nørreport, omtrent hvor Andreaskirken nu staar, og i 1565 opførtes der et Kapel paa den. I 1549 skænkede Kongen Byen en Ladeplads paa Skarnholmen ved Højbro. I 1556 fik Byen Grønnegaards Havn paa Revshalens Sydside til en

Vinterhavn, og næste Aar overlod Kongen Borgerne en opfyldt Grund ved Stranden (Boldhusgades Nordside) til almindelig Losse- og Ladeplads.

Kbh.s Ret til selv at vælge sin kommunale Øvrighed var gaaet tabt ved Overgivelsen 1536, saaledes at Byens Selvstændighed var mindre end de øvrige Købstæders; Borgmestrene blev nu beskikket af Kongen og indsat af Righovmesteren, Kansleren eller Slotsherren; øverste Borgmester var den, der var ældst i Embedet; den selvsupplerende Magistrat fik sit Antal indskrænket fra 16 til 12; Magistraten holdt Møde hver Fredag og havde dømmende Myndighed i Sager, der ikke hørte under Byfogden, Kronens Repræsentant. Et Par Gange om Aaret holdtes Bursprog, 2: Stadsretten m. m. blev i de menige Borgeres Overværelse læst op i Raadhusets store Sal. Skønt Borgmestre og Raadmænd ikke fik Løn, var Embederne indbringende Stillinger; desuden var en Stab af Embedsmænd knyttet til Kommunen: Byfoged, Byskriver og Mestermænd (som Kronens Repræsentanter), By-svende, Vagtmester, Vagtskriver, Stadspillemand, Markfoged, Vangemænd, Byhyrde, Pligtsfoged, Havnefoged m. fl. Det politiske Tyngdepunkt i Byen forrykkes omkring 1542 fra Lavsoldermændene til Haandværkerne, og der blev i Chr. III's Tid gjort adskilligt til Handels og Skibsfarts Fremme; den indfødte Handelsstand i Kbh. organiseredes i 3 Lav: Vandtsnidernes (Datidens Grosserere), Kræmmernes og Bryggenes. Byen fik et Gældsfængsel („Svæltekælderens“), og havde iøvrigt af Fængsler Raadstuekælderens („Byens Hægte“) og Prisonet i Graabrødrekloster (nu Graabrødretorv 11, Matr. Nr. 106, se p. 770). Da Tiggeriet blev en Plage, blev i 1537 skabt Begrebet de privilegerede Tiggere (bl. a. indfødte husarme) under Opsyn og Ledelse af to „Stodderfogder“. Kbh. blev flere Gange hjemmøgt af Epidemier, især 1546 (Kolera og Dysenteri) og 1553.

Blandt *Frederik II's* Foretagender fortjener Kommunitetet at nævnes. Det oprettedes 1569 til Bispning af 100 Studenter i en særlig Bygning paa Universitetets Grund. I 1578-80 førtes Vand fra Emdrup Sø i Trærender til tre Vand-spring paa Gammeltoft, Amagertorv og Købmagergade, af hvilke det første senere af Chr. IV benyttedes til den endnu staaende Springvandskumme.

I 1575 overlod Kongen *Skt. Clare Kirke* til den tyske Menighed, men i 1586 fik den Tilladelse til at benytte *Skt. Peders Kirke*, hvor der hidtil havde været Gæthus; dette blev derefter flyttet til *Skt. Clare Kirke*, indtil det i Chr. IV's Tid fik sin egen Bygning i Pilestræde.

I 1580 opstod der Strid mellem Borgerskabet og Magistraten; det blev tilfældigt oplyst, at denne ikke betalte Kongeskat, og efter en Undersøgelse rejste Bor-

Københavns Segl 1584.

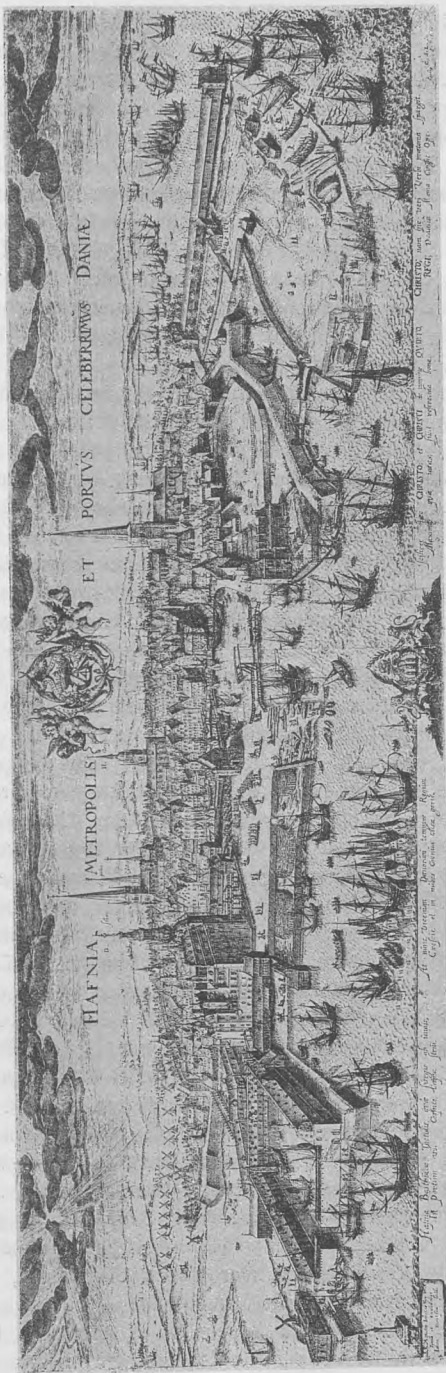
gerne Anklage mod sin Øvrighed for en lang Række Forhold: Magistratens Ligning af Byskatten var uretfærdig, den havde skabt sig ulovlige Indtægter, bidrog ikke til Broer og Veje, deltog ikke i Vagt- og Indkvarteringsbyrden, solgte Byens Huse og Grunde uden at gøre Rede for de derved indkomne Penge; en Borgmester havde laant af Stadens Kasse uden at betale tilbage; Købmand Markus Hess havde solgt et af Byens Skibe i Udlandet og selv beholdt Pengene; ingen vidste, hvem der nød godt af de 2000 Dlr., Kongen havde eftergivet Byen o. s. v. Først ved Byens Statholder, den energiske Christoffer Valkendorfs Mellekomst opnaaedes et Forlig i Januar 1581, i April s. A. blev det udformet som Forordning, kendt under Navnet: Fr. II's Stadsret, og for at undgaa lignende Strid i Fremtiden lod Valkendorf i 1682 udarbejde den Jordebog over Stadens m. v. Ejendomme og den Afskrift af Byens Privilegier („Valkendorfs Bog“), som begge opbevares i Raadstuearkivet.

Nu begyndte Kbh.s indfødte Købmænd at gøre sig gældende; den betydeligste i Fr. II's Tid var den nævnte Markus Hess, der ved alsidig Virksomhed skabte sig en Formue, indtil han o. 1580 begyndte at blive forfulgt af Uheld og tilsidst fik Gæld, han ikke kunde betale; hans store Gaard laa i Snaregade (Matr. Nr. 12 og 57), men iøvrigt ejede han mange andre Gaarde inden for Stadens Volde og Haver uden for Øster- og Vesterport, sidstnævnte Sted med en Fiskepark (nuv. Ny Teaters Grund). Ulemperne ved Lavsvæsenet traadte nu stærkt frem; Kongen modarbejdede Overgrebene fra Lavene, der, iøvrigt med Rette, klagede over de mange indvandrede, især tyske og nederlandske Haandværkeres Konkurrence. Af Pest blev Kbh. især hærget i 1564 og 1568.

Fr. II's Regeringstid var i det hele taget en Stilstandtid for Byens Udvikling. I hans seneste Regeringsaar blev dog Dødvandet brudt, medens Valkendorf virkede som Byens Statholder. Han opførte baade Taarn og Spir paa Helligaandskirken og paa Nicolai Kirke og lagde Kobber paa Frue Kirkes Tag, og han udvidede og ombyggede Bispegaarden. Paa Fladvandet i Gammel Strand opførtes det store Vejerhus ved Siden af den gamle Accisebod, og der blev sat Stenbolværk i Havnen. Byens forfaldne Volde blev istandsat og forbedrede. I 1582 byggede Valkendorf en Byens Gæstegaard, siden kaldet „Store Lækkerbiskens“, paa Amagertorv mellem Østergade og Kirkestræde, og han opførte et offentligt Slagtehus udenfor Vesterport. Ved en Fattigstiftelse ved Datidens Østervold, Gochs Sjøleboder, lod han bygge en stensat Brønd, hvis svære Granitfliser nu er indmurede i Belysningsvæsenets Bygning, som staar paa Bodernes Grund. I 1595 oprettede han det Studenterkollegium, der bærer hans Navn, i Karmeliternes gamle Kollegiehus i Skt. Pedersstræde (se p. 424). Valkendorfs Virksomhed danner Optakten til Chr. IV's Tid.

Ingen Konge har i den Grad sat Præg paa Hovedstaden som *Christian IV.* Han udvidede Byens Grænser udover de absaloniske Volde mod N. til Kastellet og mod S. til Christianshavn og kan med Rette betegnes som Byens anden Grundlægger. I hans Regeringstid og for en stor Del paa hans eget Initiativ herskede der paa alle Omraader den livligste Byggevirksomhed i Byen, saavel til Fordel for Byens Handel og Skibsfart som for Kirker, dens Befæstning og dens kongelige Slotte. Blandt de første større Arbejder maa nævnes Blaataarns Spir, der rejstes i Anledning af Kongens Kroning i 1596.

I 1598 opførte Kongen paa Fladvandet udfor Slotsholmen det lange *Tøjhus*, og i 1602 det tilsvarende *Proviaanthus*, og imellem dem lod han udgrave *Tøjhus-havnen* (tilkastet 1867-68) som en beskyttet Orlogshavn, hvori Skibene kunde ud-

V. Wycks Billede af København fra Søsiden, fra 1611.

Skanse ved Tøjhus.	Vesterport.	Skt. Peders Kirke.	Rosenborg.	Sejlhuset.
Vartegn.	Vandmølletaarnet.	Universitetet.	Skt. Clare.	Østerport.
Tøjhus	Vor Frue Kirke.	Helligaands Kirke.	Skt. Nikolai.	Revieret.
med Tøjhusgraven.	Københavns Slot.	Holmens Smedie	Holmens Smedie	
		Bro.	(siden Kirke).	
			Reberbane.	

rustes, dækkede for fjendtlige Øjne. Omtrent samtidig begyndtes en storstilet Opfyldning af Slotsholmen og dens Omgivelser, og i 1607 begyndte en Omdannelse af Københavns gl. middelalderlige Befæstning. De gl. Bymure faldt, og der blev lagt bastionære Volde og Grave omkring Byen. Byens Befæstning blev forbundet med Slotsholmens ved den overdækkede Løngang, en overbygget Bro med murede Piller (med Retning fra Vandkunsten mod Springvandet paa Christiansborgs Ridebane). Paa Slotsholmen blev der lagt to murede Bastioner, af hvilke den kasematerede Hjørnebastion, *det kgl. Bryghus*, endnu er bevaret som det sidste Minde om den Fæstning, der gennemgik Belejringen i 1658-59. Ved Tøjhushavnens Indløb lagdes Søbatteriet. Disse Arbejder var først afsluttede i 1620. I Forbindelse med Befæstningsarbejderne kan nævnes Anlægget af den vanddrevne Skæremølle eller Jærnmølle paa Slotsholmen, og i 1610 Oprettelsen af det nye Gæthus i Pilestræde som Afløser af det ældre i Skt. Clare Kirke.

Imidlertid havde Kongen i 1618 begyndt Anlægget af *Christianshavn* paa Revshalen. Den byggedes som en særlig Købstad, befæstet mod Amager ved Bastioner, Vold og Grav. I 1639 fik Christianshavn egne Købstadsprivilegier og fik tillagt Jord paa Amager, Christianshavns Fælded, til Græsning og til Borgernes Kaalhave. Paa Byens Side blev samtidig *Børsen* bygget, paabegyndt 1618 og taget i Brug 1628, ligeledes anlagt paa opfyldt Grund, og mellem Børsens Opfyldning og Christianshavn lagde Kongen i 1619 *Langebros* eller Store Amagerbro, nu *Knippelsbro* efter Raadmand Hans Knip, der ejede det Hus, der efter ham hed Knippens eller Knippels Hus, som laa nærmest Broen paa Christianshavnsiden, og som var Toldbod i Aarene 1623-30, indtil denne blev flyttet til den nuvæ. Plads.

I 1606 opkøbte Chr. IV 39 Haver i Forstaden mellem Nørre- og Østerport, og her begyndte han i 1608 Opførelsen af det „Lysihus i Haven“, som han siden i 1624 kaldte *Rosenborg*, paa Borgvis omgivet af Vold og Grav.

Rosenborgs Anlæg var væsentlig medvirkende til, at Chr. IV optog nye og store Planer om Udvidelse af Byen. I 1629 lod Kongen „kaste en Grøft og lægge et Dige“ V. for Rosenborg, og han begyndte dermed en Udvidelse af Byens Volde omtrent fra Nørreport og mod N. i den Linie, der angives ved Østervoldgade. Mod N. afsluttedes Voldlinien mod Stranden med *Skansen ved Skt. Anne* paa det nuvæ. Kastels Plads. Skansen fik sit Navn efter den noget sydligere liggende Skt. Anne Bro. I Forbindelse med disse Fæstningsarbejder staaer Flytningen af *Toldboden* fra Slotsholmen til dens nuvæ. Plads S. for Kastellet. Herfra og over til Revshalen blev den davæ. Rhed, nu Havnen, indhegnet med nedrammede Pælerækker, Estakader, saaledes at der kun blev en enkelt Indsejling, Toldbodbommen, som fik sit Navn efter den store jærneslagne Bom, hvormed den kunde lukkes. Et Batteri ved Toldboden og et eller to Blokhuse paa Revshalen fuldstændiggjorde Forsvaret. Hverken Voldene eller Skt. Anne Skanse blev fuldført i Chr. IV's Regeringstid og var ved Belejringen i 1658 i meget mangelfuld Stand. Kongen viste ogsaa Forstæderne stor Interesse og søgte i 1624 og Aarene derefter at regulere deres Gadenet, ligesom han forberedte deres Befæstning med lette Udenværker foran Byens Hovedvold; Arbejdet blev paabegyndt i 1620, men sluttedes først i Tiden omkring 1645. Anlægget bestod af Trenchementet fra Skt. Anne til Sortedamssøen, hvor Vartov Skanse laa, endvidere af Ravnsborg Skanse V. for Sortedamssøen ved Nørrebrogade og af Ladegaardsskansen med tilhørende Trenchement udenom Skt. Jørgens Sø og tilbage til Hovedvolden S. for Farvergade; Voldgraven for dette sidste Trenchement kaldtes i senere Tid

Rosenaen, der altsaa er et kunstigt Vandløb forskelligt fra den Bæk, som var Skt. Jørgens Søs naturlige Afløb.

Chr. IV's store Interesse for Flaaden fik ham til i Aarene 1614-20 at opføre en hel Sømandsby for dens Befalingsmænd S. for Admiralgaarden, hvor den kgl. Urtehave og Flaadens Tømmergaard laa paa den vestl. Del af den gl. Bremerholm. Senere efter 1631 blev Arbejdet fortsat med Opførelsen af *Nyboder*. Paa Bremerholmen opførtes bl. a. en stor ny Smedie. For Nyboder og for den nye Bydel mellem Skt. Anne Skanse og de gl. Volde paabegyndtes i 1640 en stor Rundkirke, *Skt. Anna Rotunda*, mellem Volde og Rigensgade; den blev aldrig fuldført og nedreves i 1668. Anlægget af den borgerlige Del af Nystaden naaede i Chr. IV's Dage ikke længere end til Papiret.

Allerede i 1606 havde Kongen forlangt, at Magistraten skulde fylde den da udtørrede *Skt. Jørgens Sø*, saa at den kunde blive til militært Værn for Byen. I 1619 lagde han selv Haand, ikke alene paa denne Sø, men ogsaa paa *Peblinge-* og *Sortedamssøen* samt *Lersøen*, som dog skulde være og blive Byens Grave. Til Gengæld fik Magistraten Ordrup Sø og tre Fiskedamme ved Gl.-Vartov. I 1621 udvidedes Kongens Besiddelse betydeligt, idet han overtog den omkring Skt. Jørgens Sø liggende Eng, som var Byens Kalvehave, og endvidere Skt. Jørgens Gaard og den Del af Byens Vesterfælled, som laa N. for den vestre Landevej til Roskilde og Køge. Til Gengæld fik Byen overladt Ryvangen, som hidtil havde været en Del af Gentoftes Jord. Kongen udvidede denne sin Ejendom ved at nedlægge Københavns Nabolandsby Solbjærg, hvis Jordtilliggende var den Del af nuvær. Frederiksbjergs Areal, som ligger V. for Bülowvej. Derefter nedlagde Kongen Slottets gamle Ladegaard, *Nyby Ladegaard*, der laa ved Ladegaardsaaen omtrent ved Falkonergaarden, og byggede i 1623 Ladegaarden paa det Sted, der er kendt til vore Dage. Ved denne Ordning blev Jordtilliggendet overført til Slottets Birk og gik derved tabt for Byen, idet dog Søerne, til hvilke Kongen kun erhvervede Brugsretten, bevaredes for denne.

I Chr. IV's Regeringstid byggedes *Holmens* (Bremerholms) *Kirke*, ved Omdannelse af Holmens gamle Ankersmedie i 1619, udvidet til Korskirke 1641; *Trinitatis Kirke* med *Rundetaarn* (oprindelig Observatorium under Navnet *Stelleburgi Regii Hafniensis* eller *Regenstaarnet*) paabegyndtes 1637, og Taarnet fuldførtes 1642, medens Kirken først indviedes 1656. Udenfor Nørreport blev Kapellet ombygget til Sognekirke for Forstæderne i 1628. Endvidere fik *Skt. Petri tyske Kirke* et nyt højt Spir i 1609, medens selve Kirken udvidedes til Korskirke i 1631-34, *Frue Kirke* fik et nyt højt Spir i Stedet for det gamle brøstfældige i Aarene 1609-10, og *Nicolai Kirkes* Kor udvidedes ca. 1630. *Universitetet* udvidedes i 1601 ved en stor Bygning paa den, nuv. Midterfløjs Plads, og snart efter

Christianshavns Segl 1641.

blev den ældste botaniske Have anlagt, hvor nu Zoologisk Musæum ligger. *Vor Frue Skole* fik ny Bygning i 1634.

Raadhuset paa Gammeltorvs Sydside blev ombygget og forsynet med Taarn og Spir i 1606-10. Samtidig blev *Nytorv* anlagt.

Byens Vandvæsen forbedredes med Nedlægning af flere Trærender fra Emdrup Sø til Byen, de saakaldte Springvands- og Trykvandsrender; den ældste var allerede lagt i Fr. II's Tid i 1579. Fra den højtliggende Del af Stadsgraven, den saakaldte Vestergrav mellem Vester- og Nørre-Porte, lagdes adskillige Pumpevandsrender, som forgrenedes til Byens Brønde.

Blandt Kongens humanitære Byggearbejder bør fremhæves Helligaandsklosters Omdannelse i 1607 til Tugthus og Arbejds- og Opdragelseshus for Mænd, Kvinder og Børn, senere kaldet *Børnehuset*. *Helligaandshospitalet* blev samtidig flyttet til den kgl. Jagtgaard *Vartov* ved Rosbæk Bro (nu Gamle-Vartov), hvor det hentede sig det mærkelige Navn, Vartov (og Pas paa, det endnu bærer. I 1632 opførte Chr. IV nye anelige Bygninger for Hospitalet ved Sortedamssøens nordvestl. Hjørne, paa begge Sider af Helsingørvejen (nu Østerbrogade), som dog allerede ødelagdes under Belejringen 1658-59. Ved den gl. Østervold, i St.-Brøndstræde, byggedes i 1632 i Forbindelse med Sjøleboderne en Gæstegaard for fattige, der dog kun havde en kort Levetid. En anden Stiftelse, ligeledes sammenbygget med Sjøleboderne, var de fattiges Børnehus i Møntergade, indrettet i en ny Gaard købt i 1631 af Jørgen Friis til Krastrups Bo.

For Fattigvæsenet blev der yderligere sørget ved Oprettelsen i 1630 af et særligt Forstanderskab, hvis Ledelse havde sit Sæde i det saakaldte *Konventhus*, tidligere en af Silkeboderne, paa Hjørnet af Silkegade og Pilestræde (nu Bikuben).

I 1602 købte Kongen en Samling Gaarde ved Gammel-Strand (nu Matr. Nr. 9, 10, 11), der havde tilhørt Christoffer Valkendorf. Her indrettedes en kgl. Gæstegaard, der i 1621 forlagdes til en anden Adelsgaard, købt af Fru Ellen Marsvin, paa Hjørnet af Højbrostræde og Læderstræde (nu Matr. Nr. 51).

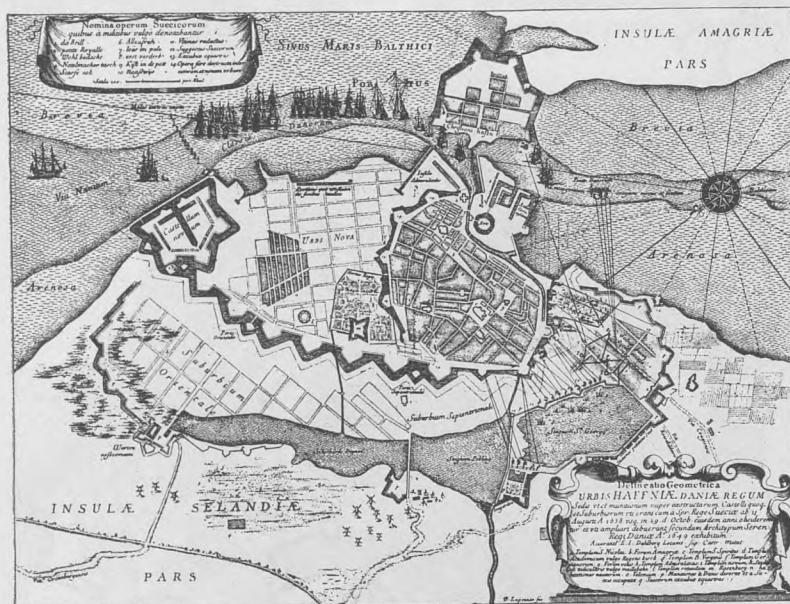
I Gæstegaarden ved Gammel-Strand fik derefter *det kgl. ostindiske Kompagni* i 1627 sit Hus. Et lignende Kompagni, *Islandsk Kompagni*, byggede 1641 sit Kompagnihus paa Skarnholmen, nu Thorvaldsens Museums Grund.

Blandt Kongens øvrige Handels- og Industriforetagender bør nævnes *Silkevæveriet*, til hvilket der i 1620 opførtes Bygninger paa begge Sider af den dertil anlagte Gade, nu Silkegade. Grunden var tidl. en Adelsgaard, solgt i 1619 af Eske Brok til Kongen. Denne Gaard ejedes fra 1448 af Iver Axelsen Thott og gik siden i Arv til Trolleslægten, blandt andre ejede Herluf Trolle den, og hans Enke Birgitte Gøye paalagde den i 1566 en fast Afgift til Vartov, som endnu udredes af Ejendommene i Silkegade. — I det gl. Farveri, nu Vartov, og i Vandmøllen paa Vandkunsten indrettedes Farveri og Valkeri.

Jævnside med de af Kongen selv eller de paa hans direkte Foranstaltning udførte Byggearbejder opførte ogsaa Adelsmænd saavel som de velhavende Borgere talrige anelige Gaarde, blandt hvilke dog Borgmester Matthias Hansens Gaard paa Amagertov (Matr. Nr. 3) er den eneste, der er bleven levnet til vore Dage (se p. 713).

Ved Chr. IV's Udvidelse af Byen 1629 kan dens Folketal anslaaes til c. 25,000, og før Københavns Belejring var det vel steget til henimod de 30,000, skønt Pesten, der sædvanligvis fulgte i Krigenes Spor, havde hærget Staden i 1611, 1619, 1624-26 (krævede ialt 4884 Menneskeliv efter Samtidens Opgivelser), 1629, 1636-37, 1644-45.

To Aar efter sin Tronbestigelse udstedte *Frederik III* Privilegier for dem, der vilde bygge i Forstæderne, dels Forstaden udenfor Gamle Østerport (siden Skt. Anne Kvarter), hvis Gadeplan efter nogen Vaklen blev fastslaaet saaledes, som den endnu er bevaret, og dels Forstæderne udenfor Vester-, Nørre- og Ny Østerporte og indenfor Chr. IV's Udenværker, hvor Bebyggelsen hidtil væsentlig havde været indskrænket til faa og smaa enetages Fattigmændsboder i Haverne. Disse egentlige Forstæder fik dog kun en meget kort Levetid. Den første Krig med Sveriges Konge, Carl Gustav, kom ikke direkte til at berøre København, idet man paa Grund af dens Fæstningsværkers ringe og ufærdige Tilstand hastig sluttede

København under Belejringen 1658. Efter Pufendorf.

Freden i Roskilde ²⁸/₂ 1658, men da Sverige atter angreb Danmark i August, besluttede man sig til alvorlig Modstand. Forstæderne blev afbrændt og den svage Befæstning udbedret, og Byen modtog Belejringen. Efter Hollændernes Undsætning af Byen ²⁹/₁₀ 1658 og efter den afslaaede Storm ¹⁰/₂-¹¹/₂ 1659 sluttedes Freden i København ²⁷/₅ 1660.

Belejringen gav Anledning til, at Kongen ¹⁰/₈ 1658 gav Byen udstrakte Privilegier og gjorde den til en fri Rigsstad og en af de to Stabelstæder paa Sjælland, som skulde „have Stemme og Samtykke udi alt, hvad Riget til Bedste delibereeres kan“. Privilegierne bekræftedes ²⁴/₈ 1659, og der oprettedes et Raad af de 32 bedste Mænd, valgte af Borgerskab og Magistrat i Forening; af de 32 Mænd maatte vælges 2, som sammen med 2 Borgmestre skulde have fri Adgang til Kongen og være med i Overvejelser og Beslutninger angaaende Rigets Anliggender; ¹⁴/₄ s. A. foregik det første Valg af de 32 Mænd, en Institution, der bestod til ¹/₁ 1840. Da Privilegierne efter Belejringen skulde føres ud i Livet, undergik de dog forskellige Ændringer og Indskrænkninger paa Grund af den nye Regeeringsform, Enevælden, der indførtes ved den højtidelige Arvehylding ¹⁸/₁₀ 1660.

Denne indleddedes i Slottet, hvorfra Kongen og Dronningen begav sig i Procession, fulgt af Rigsraader og Repræsentanter for de 4 Stænder, hen over Slotspladsen ved Holmens Bro til den ved Børsrampen oprejste Tronhimmel. Her foregik den egentlige Hyldning i Overværelse af det væbnede Borgerskab, hvis

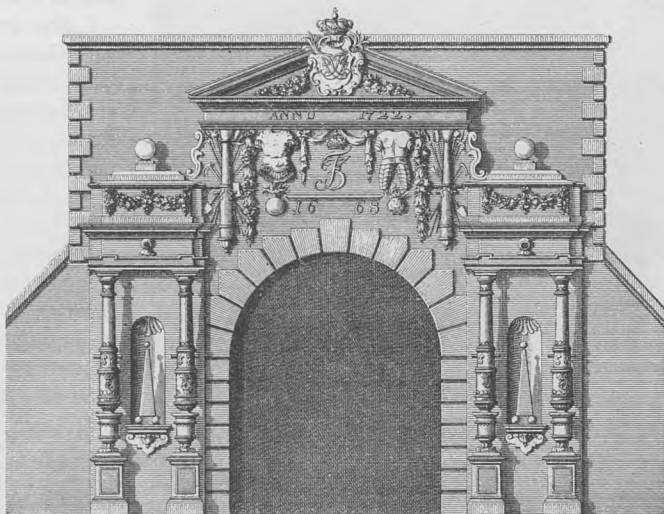
Efter Kortet i Ny kgl. Saml. 372 Fol.

Kompagnier havde givet Møde i fuld Krigsudrustning under Stadthauptmanden Frederik Thuresens Kommando. De nye og endelige Privilegier blev udstedt ^{24/a} 1661; de opbevares nu i Raadstuearkivet. Ved dem skænkede Kongen Roskilde Len, nu Bistrup Gods, til Byen og gav Kbh. det Byvaaben, der benyttes den Dag

Dag. Privilegierne gav ikke Staden den politiske Indflydelse, man havde ventet, og det økonomiske Tryk var stort; de indvandrede Tyskeres Konkurrence, de store

Skatter og Indkvarteringsbyrden tyngede; naar Kbh. alligevel kom i Vejret og fik en dominerende Stilling, der skaffede den Betegnelse „en Blodigle paa Statslegemet“, var det, fordi Enevoldskongen begunstigede sin Hoved- og Residensstad.

Efter Krigen søgte Kongen at indhente det forsømte med Hensyn til Befæstningen. Skt. Anne Skanse blev af Generalmajor Henrich Rüse ombygget til *Citadellet Frederikshavn*; Kirkeruinen Skt. Anna Rotunda blev nedbrudt og Stenene brugt i Citadellets Bygninger. Citadellet var i Hovedsagen fuldført 1663, men det her oprindelig paatænkte Residensslot kom ikke til Udførelse. Ombygningen af Byens Volde blev først paabegyndt i 1667, og Arbejdet afsluttedes i Løbet af nogle Aar. Fra den gamle Vesterport blev Volden ført noget vestligere end før, og

Vesterport. Efter Thurah's Vitruvius.

selve Porten blev i 1668 flyttet mod S. fra Vestergade til udfor Skt. Clemensstræde, hvor nu Frederiksberggade udmunder i Raadhuspladsen. Paa Grund af den nye Voldlinje blev Løngangen og Slotsholmens Befæstning overflødig, og paa Fladvandet mellem Slotsholmen og Volden opfyldtes *Frederiksholmskvarteret*, og Frederiksholms Kanal udgravedes. Ogsaa *Christianshavns Vold* blev forstærket, og ud imod Kalvebodstrand blev den ligeledes flyttet, saa at den kom i Linie med Volden paa Københavnsiden. De yderste Forsvarsværker paa begge Sider var de saakaldte „Kyckenkorbe“ (Navnet er i nyere Tid fejlagtig tydet som „Kigkurer“; det betyder vist „Kig i Kurven“, et Slangord for Vandet, svarende til det moderne „Ballen“).

De under Belejringen ødelagte Forstæder maatte ikke genopføres, men Jorden udenfor Søerne skulde af forsvarsmæssige Grunde forblive øde og ubebygget. I 1669 fik derfor Blegmændene og i 1672 Gartnerne anvist Jord udenfor Sortedams Sø, og Blegdammene og Urtehaverne opstod langs Blegdamsvejen.

Iøvrigt kan det nævnes, at Fr. III i Stedet for Chr. III's Tøjhus lod opføre den Bygning, som nu rummer Rigsarkivet, fuldført 1673. Den betegnedes som bestemt til „*Ars, Lex, Mars*“, idet øverste Etage var Kongens Kunstammer, næste

hans Bibliotek, medens nederste Etage var Tøjhus. I Skt. Anne By paa nuværende Amalienborgs Grund lod Dronningen Slottet *Sophie Amalienborg* bygge. Dets Have strakte sig fra Skt. Anneplads til Fredericiagade. Arbejdet blev først afsluttet i 1673, da Slotskirken indviedes.

Den Dom, som blev fældet over Corfitz Ulfeld, medførte Konfiskation og Nedrivning af hans Gaard i Graabrødre. Gaardens Grund blev i 1661 udlagt til offentlig Plads, *Ulfelds Plads*, og en Skamstøtte (nu i Nationalmuseet) rejst; nu er Pladsen Graabrødre Torv og Kejsergade.

Vartov, hvis Bygning ved Sortedamssøen var ødelagt i Belejringen, købte i 1665

den Grund, hvor Hospitalet siden har haft til Huse.

I den gamle By var Gaderne lidet farbare paa Grund af de mange Bislag, Kælderhalse, Trapper, Stakitter m. m., og trods Indførelsen 1661 af en Renovationskat og en Generalreoveringsdirektør var Gaderne utrolig snavsede. Et nyt og sundere Grundlag for Skatterne kom med Københavns Grundtakst af 1662. I Handel, Skibsfart og Industri fortsatte Regeringen i merkantilistisk Aand med Privilegier, Monopoler, Beskyttelse og Tvang.

Christian V's Rytterstatue.

Lavenes Artikler blev revideret, da deres Selvstyre stred mod Enevældens Ønsker.

Christian V's Regeringstid var en Fremgangsperiode for Byen. Indbyggerantallet, der i 1669 var c. 31,000, steg til c. 42,000 i 1679, c. 60,000 i 1689 og c. 62,000 i 1699; denne Stigning medførte, at Tiden blev en Byggeperiode. Der blev opført mange nye Privathuse, især i Storm-, Ny Vester-, Ny Kongens-, Adel-, Sølvgade og Løngangsstræde og paa Kongens Nytorv; det var mest toetages Bindingsværksbygninger. *Kongens Nytorv*, som havde henligget i Høj og Dal som Rest af Chr. IV's Vold, og som spotvis hed Hallandsaas, blev planeret og brolagt i 1670, og snart rejstes her Gyldenløves Palæ (nu Charlottenborg), Niels Juels Palæ (nu Thotts), og paa det nuv. kongelige Teaters Plads byggedes i 1673 Kanonstøberiet *Gæthuset*, der afløste det gamle i Pilestræde. Nyhavn blev udgravet 1671-73. I 1680 opførtes *Hovedvagtten*, hvor nu Hovedvagtsgade ligger, og i 1688 blev Rytterstatuen af Kongen rejst paa Torvets Midte som den første Statue paa offentlig Plads i Byen.

Af andre Gadeanlæg kan nævnes *Frederiksborggade*, der i 1680 blev ført fra Lille-Købmagergade til den i 1673 nybyggede Nørreport, og *Nygade*, som i 1691 lagdes over en Brandtomt fra Gammel Torv til Vimmelskæftet. *Nybrogade* blev anlagt i 1684 langs Gammel Strand og *Stormbroen* og *Prinsens Bro*, medens Nybro udfor Knabrostræde allerede var bygget i Fr. III's Dage. *Knabrostræde* blev efter en alvorlig Brand 14.-15. November 1685, hvorved c. 40 Ejendomme ødelagdes, ført igennem til Vimmelskæftet. En anden Brand ødelagde ¹⁹/₄ 1689 *Sophie Amalienborg* under en Operaforestilling i en Træbygning i Slottets umid-

Nørreport. Efter Thurah's Vitruvius.

delbare Nærhed, og 171 Mennesker indebrændte, hovedsagelig af Byens ansete Familier.

Blandt Chr. V's Bygninger fortjener endnu *Reformert Kirke*, opf. 1688-89, og *Vor Frelzers Kirke*, opf. 1682-96, at nævnes. I 1674 blev *Christianshavn* indlemmet i København, men beholdt dog sit eget Byting til 1685. Ogsaa paa anden Vis indlemmedes Christianshavn i Hovedstaden, idet dens Befæstning knyttedes til Kastellet, da Kongen i 1685-92 byggede den endnu eksisterende Forlængelse af Christianshavns Vold henover Revshalegrunden til Christiani Qvinti Bastion, samtidig flyttede Flaadelejet fra Bremerholm til den dybe Krog *Hukken* udfor Toldboden og lod Nyholm opfylde til Skibsbygningsværft for Flaaden. I 1695 fik Motzmann Tilladelse til at fylde op nær Byens gamle Ballastplads; derved fremstod det nuværende *Christiansholm*. *Langebrogade* byggedes 1686, dog kun for Fodgængere.

Gaderne var stadig meget urenlige, daarligt brolagte, krumme og snævre; 1680 forlangte Kongen dem rettet med Waterpas, saa der blev Fald til Rendestenene.

Matriklen af 1689 over Byens Grunde blev udarbejdet efter *Ole Rømers* Anvisning. Han var ogsaa Drivkraften i mange Kommissioner om Byens Brolægning, Vandvæsen, Brandvæsen, Havnevæsen, Politiforhold og Maal og Vægt og blev fra 1705 Politimester og Borgmester i Staden til sin Død ¹⁰/₈ 1710. Under hans Ledelse blev et stort Arbejde gjort: *Frederiksholms Kanal* blev gravet ud i 1681; Hovedgaderne fik ³/₄ Al. brede, plankeforede Rendestene, dækket med Rendestensbrædder; Vandkunsten blev indrettet til Fisketorv; Usikkerheden paa Gaderne, især om Natten, blev begrænset, idet Kbh. 1681 fik sine første Gadelygter (500 Tranlamper) og et fast Vægterkorps (i Beg. paa 68 Mand); 1682 fik Kbh. sin første Politimester (Claus Rasch), og en stor Brand i 1685 førte til Omordningen af Brandvæsenet 1686; en Branddirektør udnævntes, og han indførte de her i Landet hidtil

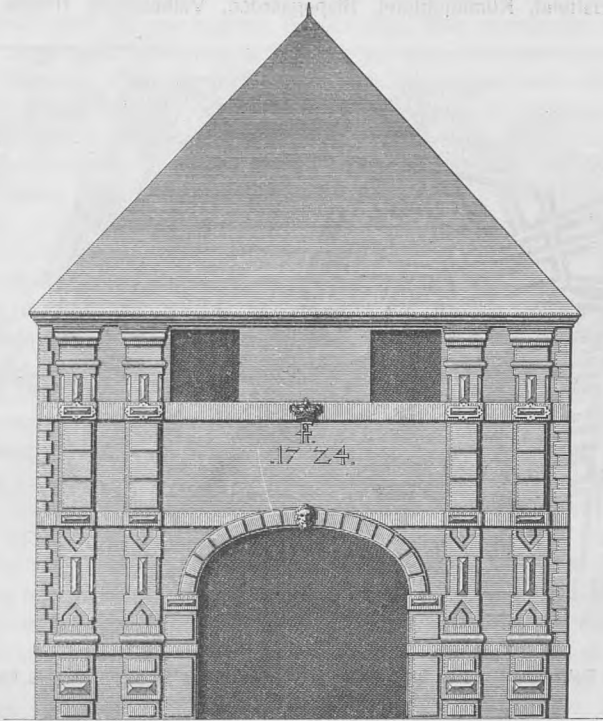

Østerport. Efter Thurah's Vitruvius.

ukendte hollandske Slangesprøjter; i 1689 kom en Brandforordning. *Peder Resen*, der var Byens Præsident, samlede Materialet til sit store Atlas danicus, Forløberen for J. P. Traps Beskrivelse af Danmark, men døde ¹/₈ 1688, forinden Værket kunde afsluttes og udgives. Hans Protokoller om Byens Historie, som opbevares i Raadstuearkivet, er uerstattelige Kildeskrifter.

Frederik IV's Regering begyndte krigerisk. I Juli 1700 bombarderedes Byen af en forenet svensk-hollandsk-engelsk Flaade, men der anrettedes kun ringe Skade, og Faren drev snart over, idet Freden sluttedes i Travendal allerede i den følgende Maaned. En langt alvorligere Ulykke hændte, da en Pestepidemi i 1711 gik hængende over Landet; i Tiden Juni 1711-Februar 1712 bortrev Pesten i København c. 22,000 Mennesker af en Befolkning paa 65-70,000 Indbyggere. Pesten krævede Anlæggelse af de saakaldte „Assistenskirkegaarde“, der bestod til 1760, da de afløstes af den fælles store Assistenskirkegaard (se Noten p. 321). En Koppeepidemi i 1715 krævede 760 Liv; i 1716 kom Peter d. Store af Rusland med 30,000 Soldater, der lejredes paa Øster- og Nørrefælled; det var en urolig Sommer for Københavnerne, og det var med Lettelse, de saa Russerne drage bort, da Planerne om en russisk-dansk Landgang i Skaane var opgivet. I Fr. IV's Tid opførtes i 1699-1704 *Frederiksberg Slot*, i 1703 *Operahuset* (nu Østre Landsrets Bygning), *Admiralitetshbygningen* ved Holmens Kirke (1704), *Citadelskirken* (1704),

Den Herre Zebaot's Kirke for Garnisonen (1706) og Gravkapellet ved Holmens Kirke (1705). *Blaagaard* med vidtstrakte Haveanlæg blev efter 1706 bygget af Kongens Broder Prins Carl paa en Grund V. for Peblingesøen. I 1703 og følgende Aar udførtes en Del Forstærkningsarbejder ved Fæstningens Udenværker, og i 1713 føjedes hertil Batterierne *Trekroner* og *Prøvesten*, byggede paa sænkede Skibsvrag. I 1712 opførtes *Arresthuset* i Sluttergade, i 1720 *Vajsenhuset*, hvor nu Domhuset ligger, og i 1721 afsluttedes Opførelsen af *Kancellibygningen* paa Slots-
holmen, og *Geheimarkivet* fik sin egen Bygning ved Siden af Kancelliet. I

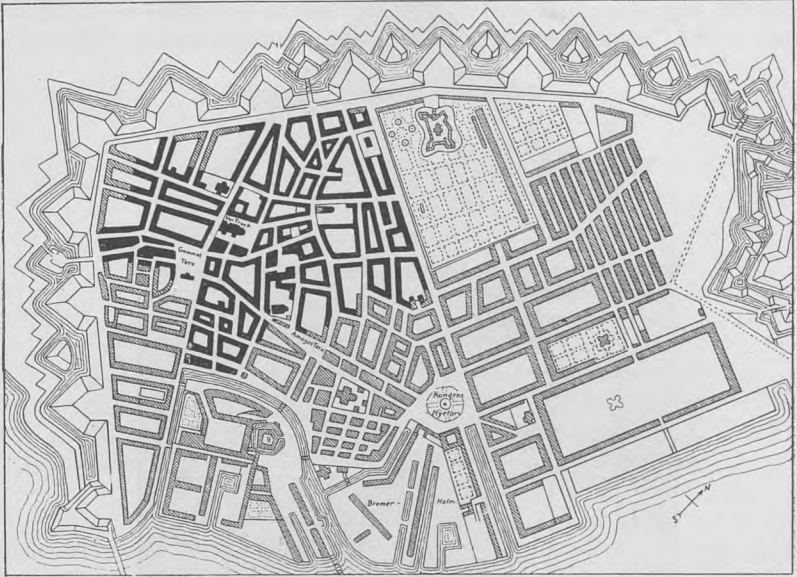

Amagerport. Efter Thurah's Vitruvius.

1721-27 foretog Kongen en Ombygning af *Københavns Slot* undtagen Blaataarn, og *Palæet i Kalveboderne* (nu Nationalmuseet) opførtes. I 1722 blev *Komediehuset* i Grønnegade (nu Ny-Adelgade) aabnet af Capion, som her opførte Holbergs Komedier. Omkring 1722 faar Byen sine første Kaffehuse. Udenfor Søerne var *Forstæderne*, især Vesterbro, i Fremvækst. I Fr. IV's Tid blev den sidste Del af Byens Kystlinie paa Sjællandssiden reguleret, idet der blev opfyldt og sat Bolværk fra Skt. Anne Plads til Toldboden, og det indvundne Areal blev anlagt til Tømmerpladser.

Hele denne jævne Fremvækst af den velstaaende By, hvis Indbyggertal steg til c. 75,000, blev mod Slutningen af Fr. IV's Regeringstid voldsomt afbrudt ved den store Ildebrand, der hærgede Byen ²⁰⁻²⁸/₁₀ 1728. To Femtedele af Byen, nemlig næsten hele den gamle By, blev lagt i Aske, idet der af denne kun

bevarede Dele af Vestergade, Studiestræde og Skt. Pederstræde, omtrent fra Larsbjørnstræde til Volden, Frederiksholms Kvarteret, største Delen af Strand Kvarter og Strækningen fra Regnegade til Bremerholm og Kongens Nytorv. Ialt brændte 1670 af Byens c. 4100 Huse og 69 Gader helt eller delvis, og 3650 Familier blev husvilde; ikke eet af de brændte Huse havde været forsikret. Af offentlige Bygninger brændte Vor Frue Kirke, hvis Spir vistnok blev antændt ved Bortsprængningen af Hjørnehuset ved Gammel Torv (der kaldtes „Blasen“ efter en tidligere Ejer, Bartskeer M. Blasius Møller, gift med Fru Ellen Krabbe), Skt. Petri, Trinitatis med Universitetsbiblioteket, Helligaands og Reformert Kirker, endvidere Universitetet, Kommunitetet, Bispegaarden, Valkendorfs, Borchs og Elers

Kort over København efter Branden 1728.

Den brændte Del angives ved de fuldt trukne Linier. Efter et af Joachim Hassing tegnet Kort, i Raadstuearkivet.

Kollegier, Regensen og Professorgaardene, Raadhuset med mange af Byens gamle Dokumenter, Protokoller og Regnskaber, Vaisenhuset, Generalpostamtet, adskillige adelige Gaarde og de fleste af de velhavende Borgeres Huse. Store Formuer gik til Grunde, og Byen kunde kun genopbygges ved Hjælp af Laan og Støtte udefra. Det var den største og værdifuldeste Del af det middelalderlige og Renæssancetidens København, som sank i Grus, og København mistede i mangt og meget Tilknytningen til sin historiske Fortid. Siden Lübeckernes Ødelæggelse af Byen i 1368 var saa stor en Ulykke ikke overgaaet Staden.

København 1728-1800.

Branden 1728 var en alvorlig Udluftning af det gamle Kbh. og gav god Anledning til at befri Byen for de mange snævre og krogede Gyder, men det blev kun ved Planerne. De gamle Gadelinier blev for største Delen bibeholdt; af de vigtigste Forandringer nævnes Frederiksberggade, der fremkom i Stedet for de

smaa Skt. Clemensstræder m. fl. som en Forlængelse af Nygade, og Kulturvet, der anlagdes mellem Mikkel Vibes Gade og Skt. Gertrudsstræde. Med Opførelsen af Husene gik det kun langsomt. Den største Hindring var Kapitalmanglen; Branden havde belært Kapitalejerne om, at faste Ejendomme var et daarligt Pant, idet man endnu ikke kendte til en virkelig Brandforsikring; først efter at en saadan var blevet oprettet med „Kjøbenhavns Brandforsikring“ 1731, kom der Gang i det private Byggeri; men ved Fr. IV's Død 1730 laa Byen endnu i Ruiner, og først langt ind under den næste Konges Regering var den genopført (c. 1733); der siges da at være blevet opført c. 2000 Huse for en samlet Byggesum af 8 Mill. Rdlr. Kurant; men der var hverken bygget solidt eller overdaadigt; kun paa de offentlige Bygningers Genopførelse blev der sat mere Kraft ind. Byen havde tabt meget i Udseende. Den eneste Fordring, som Regeringen havde stillet: at der i de store Gader kun maatte bygges grundmurede Huse, blev opgivet efter nogle Aars Forløb. De Bygninger, der nu blev opført, var større end de brændte havde været; store dobbelte Ejendomme paa 3 Etager og Kældere var almindelige, og medens Husene i ældre Tid havde været beregnet for 1 Familie, fik de nu flere Lejligheder.

Medens Byen endnu laa i Ruiner, og man var i Færd med at genrejse de offentlige Bygninger, lod *Christian VI* det nylig ombyggede Slot nedbryde og opførte det prægtige Christiansborg Slot 1733-45 (se p. 327). I 1733 stod Raadhuset genrejst; Vajsenhuset blev 1731-34 genopført paa Nytorv (nuvær. Domhus' Plads); Universitetet genindviedes 1732; Regensen var først genrejst 1748, de 11 Professorresidenser 1755, Frue Latinskole 1731, Bispegaarden 1732, Sjæleboderne 1734, Budolfi Hospital 1743, Reformert og Petri Kirker 1731, Trinitatis Kirke 1731, Heligaands Kirke 1732, Frue Kirke 1744 (dog indviet 1738). Under Chr. VI blev Prinsens Palæ ombygget i den Skikkelse, som det væsentlig har endnu, og der foretoges store Byggearbejder og Forandringer ved Orlogsværftet og Havnen; Danmark blev i 1735-46 en betydelig Sømagt; over 1000 Mand havde Arbejde paa Gammel- og Nyholm, og Skibsbyggerier blomstrede op (bl. a. Tømrermester Bjørns paa nuv. Wilders-, Krøyers- og Grønlandske Handels Plads). Havnen led af forskellige Mangler: den blev stadig forurennet; Sejløbet kunde ikke passeres af Skibe, der stak over 17½ Fod, og uden for Toldboddommen laa et Vrag „Sorte Rytter“ med kun to Fod Vand over sig som en Fare for Sejladsen. Der blev nu uddybet en ny Rende; i 1730 blev Højbro repareret og i 1739 den helt brøstfældige Knippelsbro. Vigtig var Havneordningen af 1744; ved den blev Nyhavn og Frederiksholms Kanal Liggeplads for Fartøjer med Brændsel og Byggematerialer; mellem Marmorbroen og Højbro laa Fiskerbaade og Pramme; mellem Højbro og Holmens Bro fik Skibene med Fedevare, tørret og saltet Fisk deres Tilhold, og i Kanalen langs Børsen laa Finlapper, Kornskibe og Fartøjer med Købmandsgods. 1735-39 blev „Dokken“ anlagt (ophugget 1918); Bremerholm blev stærkt bebygget; her opførtes „Hovedmagasinet“ langs Holmens Kanal; paa Nyholm anlagdes Batteriet „Sixtus“ og den endnu eksisterende Hovedvagt; Mastekranen er derimod først fra Fr. V's Tid (p. 586). Endelig kan nævnes Byggearbejderne ved Straffeanstalten paa Christianshavn (Børnehuset udvides i 1741, og Rasphuset havde i 1734 faaet sin særlige Bygning).

Fattigdommen i Kbh. var stor i Aarene efter Branden; Antallet af Betlere opgives til 4000 i 1732, og i 1737 klager Magistraten over de elendige økonomiske Forhold: knap $\frac{1}{10}$ af Dødsboerne var solvente; Indbyggertallet var steget med 463 Familier, næsten alle forarmede. Som Led i Regeringens Arbejde paa at ophjælpe

Handelen i disse Aar oprettedes i 1736 den kbh.ske „Assignations-, Vexel- og Laanebank“, der aabnedes i 1737 paa Charlottenborg (1738 flyttet til Børsen). Frd. $\frac{4}{8}$ 1742 om Kommerciens satte skarp Grænse mellem Detail- og Engroshandel, saaledes at den kbh.ske Grossererstand kan regne sin Tilblivelse fra denne Dag. 1729 var det gamle ostindiske Kompagni ophævet; i 1732 oprettedes det asiatiske Kompagni (-1843); dets Plads ved Knippelsbro udvidedes ved Opfyldning af „Sæbesydegraven“ (fra Havnen til Strandgade), og dets Kompagnihus laa i Strandgade 25. Den frie Handel uden for Kompagnierne lykkedes det ikke at ophjælpe, og næsten symbolsk henlaa Børsbygningen forsømt og forfalden til 1745. Den herskende pietistiske Retning under Chr. VI gav Københavnerlivet et mørkt, farveløst Præg, især efter Sabbatsanordn. af 1735.

Byen havde efterhaanden rejst sig efter Branden (endnu over Midten af Aarhundredet laa der dog øde Tomter hist og her), men for det meste i en tarvelig Skikkelse. Enevoldskongens Residensstad trængte imidlertid til et Kvarter, der kunde være Udtryk for hans ophøjede Majestæt, og Byen fik under *Frederik V* en saadan betydelig Udvidelse, idet hele Amalienborgkvarteret, oprindelig kaldet Frederiksstaden og tænkt som et Handels- og Forretningskvarter, blev anlagt til Minde om den Oldenborgske Stammes 300 Aars Regeringsjubilæum. Midtpunktet i dette fornemme Adelskvarter skulde Frederikskirken og de 4 Adelspalæer omkring Frederikspladsen danne (se p. 269 og 355), og rundt om i Kvarteret rejste sig det ene adelige Palæ efter det andet, saaledes det Lindencroneske Palæ paa Hj. af Skt. Annæ Plads og Bredgade (nu det engelske Gesandtskabshotel), Berckenstins Palæ (nu Odd-Fellow Palæet, se p. 371), det Bernstorffske og det Dehnske Palæ (se p. 372), Desmercières' Palæ (nu Hotel Phoenix, se p. 648) og det Danne-skjold-Laurvigske Palæ (nu Moltkes Palæ, se p. 494), alle i Bredgade. Af andre Bygninger nævnes det tidl. Frederiks Hospital (nu Kunstindustrimuseet, se p. 496) med Fødselsstiftelsen (hvori nu er indrettet Kontorer for forsk. Statsinstitutioner) og Almindeligt Hospital (se p. 536). Paa Frederikspladsen i det nye Kvarter, der vakte den højeste Begejstring hos Samtiden, lagdes ved Hundredaarsfesten for Enevældens Indførelse 1760 Grundstenen til Kongens Rytterstatue, der dog først blev opstillet 1768. Af andre større Byggearbejder under denne Konge maa nævnes Opførelsen af det kgl. Teater paa Kongens Nytorv (se p. 502) og Frederiks Kirke, nu Christians Kirke, paa Christianshavn (se p. 282), samt Vor Frelsers Kirkes Taarn. Der var i Fr. V's Tid ogsaa Planer om Kbh.s Udvidelse og Bebyggelse; men de daarlige Tider forhindrede deres Gennemførelse; dog blev der givet en noget friere Byggelov for Forstæderne. Kbh. var stadig en uappetitlig, snavset By med elendig Brolægning og daarligt Renovationsvæsen; Vandforsynningens Karakter forklarer tildels de Epidemier, der hærgede Staden i 1753, 1758, 1759-60 (Skarlagensfeber og Kopper), 1762 (Blodgang); alene i 1759 døde 1079 Personer af Kopper. Desuden klages i Fr. V's Tid over tiltagende Drukkenskab og Usædelighed. I Fattigvæsenet brød Loven 1762 med det gamle Godgørenhedsprincip og indførte en tvungen Fattigskat; Opfostringshuset, der var Opdragelsesanstalt, Skole og Fattighus, opførtes 1754 (det nuv. Søkvæsthus) i Overgaden o. V. I disse Aar søgte de kommunale Autoriteter at opnaa Fordele for Kbh. ved at henvise til Løfterne i Privil. fra 1661, som ikke var opfyldt; men Regeringen var afvisende, og Forholdene i Kbh. var langt fra tilfredsstillende: Byen manglede Rigmænd, Handel, Omsætning, Liv; $\frac{3}{4}$ af Indbyggerne var uformuende; Handel og Haandværk stod det daarligt til med. Regeringen fortsatte ad de kendte Veje, oprettede „Almindeligt Handelskompagni“ (-1774, paa Bjørns Plads paa Christians-

havn) og et afrikansk Kompagni (1755); men kun det asiatiske Kompagni trivedes; 1748-51 opførtes dets store Pakhus, der staar endnu (se p. 721). Skibsfarten fik et stærkt Opsving efter 1750; der var 80 Grosserere i Kbh., deraf var dog kun Halvdelen virkelig Groshandlende, og af dem igen var kun faa virkelige rige. Lavene, der var stærkt tyskprægede (dels paa Grund af tysk Indvandring, dels fordi danske Haandværkere gik „paa Valsen“ i Tyskland, inden de blev Mestre), spillede en stor Rolle i Byens Liv med deres Optog og Fester, Stridigheder, Ansøgninger, Klager og Konkurrencehad; Stridigheder mellem Mestre og Svende, der kun en sjælden Gang drejede sig om Lønspørgsmaal (1763), førte til Arbejdsnedlæggelser og Uroligheder, som dog blev imødegaaet af Regeringen med fast Haand; strenge Straffe ventede Strejkernes Ophavsmænd og Deltagere. I 1761 skete der pludselig et Omslag i Regeringens Haandværkerpolitik i Retning af fri Konkurrence.

Et Brud i Kbh.s Udvikling kom i *Christian VII's* Tid med Struensee (1770-72). Københavnerne hilste hans første Reformers, især Trykkefriheden, med Glæde; men han begik en Fejl, da han vilde omordne Byens Styrelse; thi her opretholdt man stadig Illusionen om Privil. fra Fr. III's Tid. Struensee fandt Byens Administration for indviklet og langsom, Byrderne for store og uretfærdigt fordelt og Handel og Haandværk hæmmet af mange Baand; i April 1771 afsatte han den gamle Magistrat, Politimesteren, Raadstueskrivener og de 32 Mænd (Borgerrepræsentationen) og indsatte i Stedet en ny Magistrat, bestaaende af en Overpræsident, 1. og 2. Borgmester, en Syndikus, en Stadsfysikus og 4 Raadmænd, alle paa fast Gage; i Stedet for de 32 Mænd kom 2 Borgerskabsrepræsentanter. Dette vakte Forbitrelse blandt Borgerne, og den øgedes, da han i Maj s. A. ophævede Hestgarden, ændrede Marinens Forhold og søgte at komme Lavsvæsenet til Livs, samt foretog et Fremstød mod de mange Fabriksvirksomheder, der kun holdtes oppe af Statstilskud og Monopoler. Kbh. saa i Struensee en Fjende og syntes ikke at paa-skønne hans Sparebestræbelser, hans Ophævelse af det „pinlige Forhør“ (Tortur) ved Stokhusretten, Indførelsen af Hof- og Stadsretten til Afløsning af de mange forskellige Jurisdiktioner, Kampen mod Gadernes Urenlighed og daarlige Brolægning, Indførelsen af Husnumre. Der forefaldt Uroligheder i Staden, og der herskede Nød og Dyrtid, og man troede i Struensees Fald at se en Befrielse for disse Tilstande. Guldbergs Styre genindførte $\frac{9}{10}$ 1772 Stadens gamle Polititordning; $\frac{1}{10}$ s. A. blev den gamle Magistrat og de 32 Mænd genindsat; men man beholdt Hof- og Stadsretten og fortsatte Struensees Bestræbelser for at gøre Kbh. til en renere By. Under den nordamerikanske Frihedskrig fik Handelen gunstige Konjunkturer; 1778 oprettedes et vestindisk og 1781 et østersøisk-guineisk Handels-selskab; der kom Liv i Kbh.; der var Brug for Arbejdskraft; Skibsbyggerier skød op, og der var Travlhed i Havnen, der rejstes Pakhuse og indrettedes Lagerpladser. Men ved Krigens Afslutning sank Konjunkturerne rivende hurtigt fra 1782; en alvorlig Handelskrise rystede Kbh. 1782-83, og mange Handelshuse maatte trods Regeringens Støtte give op over for Vanskelighederne.

Der byggedes i det hele meget og i mange Tilfælde godt i 2. Halvdel af 18. Aarhundrede, efterhaanden som dygtige, begavede Arkitekter traadte til, og havde Kbh. ved Branden 1728 mistet mange af sine karakteristiske Bygninger med Snitværk, svejfede Gavle, Karnapper og smukke Stentrapper, fik den nu Erstatning i nye, karakterfulde Ejendomme. Kunstnere som Eigtved og Thurah virkede omkring Aarhundredets Midte, men navnlig er det Harsdorff, der under *Christian VII* saa at sige satte et nyt Præg paa Byen ved sin Virksomhed, navn-

lig med Hensyn til Privatbygninger. Man behøver blot at nævne hans egen Gaard paa Kongens Nytorv fra 1780 (det tidl. Udenrigsministerium, nu Kontorer for forsk. Statsinstitutioner), Peschiers Gaard, opført kort efter Branden 1795 (p. 615), og Erichsens Palæ fra 1797-99 (p. 616). Efter Christiansborg Slots Brand i Febr. 1794 og da Amalienborg skulde indrettes til Kongebolig, fik Harsdorff Anledning til at opføre sit mest geniale Værk, Kolonnaden (se p. 357).

En Del af det gamle Kbh. stod dog endnu tilbage efter Branden 1728, men ogsaa det forsvandt hen imod Aarhundredets Slutning ved Byens anden Kæmpebrand, der netop fortærede den Del, som den første havde levnet. Ilden udbred

Kort over København efter Branden 1795.

Efter en samtidig Tegning. Den brændte Del angives ved de fuldt trukne Linier.

⁵/₆ 1795, denne Gang i den modsatte Ende af Byen, paa Gammelholm i „Dellehaven“, hvor Marinen havde sit Oplag af Brænde og Kul (omtr. mellem nuvær. Niels Juels- og Tordenskjoldsgade). Den nærdes i høj Grad af de brændbare Materialier og lagde de fleste Bygninger paa Gammelholm, dog ikke Holmens Kirke, i Aske; under en stærk østl. Vind førtes Ilden ind over Byen, ødelagde Skt. Nicolai Kirke og hele det omliggende Kvarter med Højbrostræde og Færgestræde, derpaa alt mellem Gammelstrand og Løngangsstræde paa den ene Side og Klosterstræde, Frue Kirkeplads, Nørregade og Volden paa den anden Side; først Søndag Eftermiddag ⁷/₆ standsedes Ilden i Teglgaardsstræde ved Voldhjørnet. Der var brændt henvend en Fjerdedel af Byen. Foruden 7-8 uassurerede Bygninger (bl. a. Nicolai Kirke) var 909 Ejendomme totalt nedbrændt og 74 delvis ødelagt; ialt var 55 Gader hærget af Ilden, og 5770 Personer var blevne husvilde. Mange af de brandlidte fik Husly hos Venner i den skaanede Del af Byen, andre drog til Amager eller Valby; men de fleste af de fattige Husvilde maatte nøjes med at søge Ly i Christiansborg Slotsruins Kældere og Kringelkroge, i Staldene og Ridehuset, i Telte, indtil man fik rejst „Hjælpevaaninger“ ved Østerport, ved

Toldboden og ved Filosofgangen ud for Vartov; paa Slotspladsen rejstes en Barakby „Frederiks Koloni“. Af offentlige Bygninger var, foruden Regeringsbygningerne paa Holmen, Nicolai Kirke, Raadhuset, Stadens Arresthus og Materialgaard, Vajsenhuset, Valkendorfs Kollegium, Petersens Jomfrukloster og Budolphi Kloster m. fl. ødelagt.

Selvfølgelig medførte Branden nogle Forandringer i Gadenettet; den vigtigste var, at de snævre Stræder Højbrostræde og Færgestræde ikke mere blev bebygget af Hensyn til Brandfaren, og at Tomten mellem dem blev ryddet, saa at Højbroplads opstod. Endeløsstræde, Slutterigade, Henrik Fyhrens Gang og Lille Færgestræde nedlagdes, og Gammel- og Nytorv blev én Plads. Nikolaj Kirke blev nedlagt. Desuden blev mange Gader reguleret og gjort bredere, ligesom der ved et nyt Byggereglement blev fastsat en bestemt Højde for Husene efter Gadens Bredde. Med stor Energi blev der baade fra Regeringens og fra privat Side taget fat paa Genopførelsen; i de seks Aar 1795-1800 opførtes der 1132 Privathuse, hvoraf 597 var Forhuse. Men endnu i Beg. af 19. Aarh. var der dog flere ubebyggede Pladser rundt om i Gaderne. Der var naturligvis Forskel paa Nybygningernes Soliditet; men Genopførelsen betød dog et stort Fremskridt; især Handelsstanden byggede næsten paladsagtige Huse (se under Gamle Huse p. 724 f.).

For øvrigt var der uafhængigt af Branden foretaget flere nye Gadeanlæg under Chr. VII; Kronprinsensgade, der førtes over det Reventlowske Hotels („Groskanslerens Gaard“) Grund, blev anlagt 1783-85, og i 1800 anlagdes Kronprinsessegade paa et Stykke af Kongens Have (se p. 352).

Kbh.s Handel havde overstaet Krisen i 1780'erne, og Krigene, der fulgte med Revolutionen 1789, skabte nye Højkonjunkturer for Danmark; Hovedstaden vedblev at indtage en Særstilling blandt Landets Byer takket være Handelskompagniernes Monopoler. Tiderne var urolige, Risikoen stor, men Chancerne tillige mange; Kriserne i 1797, 1799 og 1806 fremkaldte en Del Fallitter i Kbh., men i de gode Aar var Omsætningen og Fortjenesten stor. De urolige økonomiske Forhold ledsagedes af nogen social og lidt politisk Uro, saaledes en Tømmerstrejke i 1794. Folketallet gik jævnt og stadigt frem; i 1787 havde Kbh. 90,000 Indb.

København 1800-1850.

Da det nye Aarhundrede oprandt for Kbh. med Slaget paa Reden $\frac{2}{4}$ 1801, var den efter Datidens Forhold en ret anelig Storby med over 100,000 Indb. og en velhavende By som Følge af den forudgaaende betydelige Opgangsperiode i Handel og Vandel.

Bombardementet af Kbh. 1807 og den derefter følgende syvaarige Krig hæmmede Byens Udvikling i høj Grad og for lange Tider. Danmark afslog $\frac{18}{8}$ 1807 Englands Krav om Flaadens Udlevering, hvorpaa Fjenden $\frac{16}{8}$ gjorde Landgang ved Vedbæk og begyndte at belejre Kbh.; $\frac{25}{8}$ havde Englænderne opkastet Batterier tæt foran Fæstningsværkerne fra Kastellet til Skydebanen. Derpaa fulgte Bombardementet $\frac{2-5}{8}$ 1807, der fremkaldte Byens tredie og sidste store Brand. Den første Nats Beskydning havde Frue Kirkes Spir og Rundetaarn til Maal, men Brandene slukkedes igen; dog brændte Tuteins Pakhus i Vimmelskaftet. Den anden Nat hjemsøgte desuden Egnen om Kongens Nytorv, og Brandmajor Kirkerup saaredes; men Brandene begrænsedes ogsaa denne Gang til at være rent lokale. Den tredie Nat faldt Projektilerne over hele Byen; de store Tømmeroplæg paa Vesterbro lige uden for Voldene antændtes; dog blev ogsaa her Ilden begrænset; men da Vor Frue Kirkes Spir ramtes Lørdag Morgen 5. Sept., brændte ikke alene Kirken, men ogsaa Universitetet med flere Professorboliger, Vor Frue Skole og

Borchs Kollegium samt hele det omliggende Kvarter mellem Larslejstræde, Volden, Frederiksborggade, nuv. Hausergade, nuv. Suhmsgade, Købmagergade (med stort Bæsvær reddedes Trinitatis Kirke), Graabrødretorv, hvis vestl. Side brændte, Skindergade og Dyrkøb. Først $\frac{7}{10}$ standsedes Ilden i Landemærket. Omtr. en Tolvtiedel af Byen var lagt i Aske; 346 Ejendomme var totalt nedbrændt, deraf de 290 indenfor Voldene; desuden havde 239 Ejendomme lidt partiel Brandskade og 731 var blevet mere eller mindre ødelagt af Bomberne. Skt. Petri Kirke led saa meget, at den maatte lukkes (først genaabnet 1816, se p. 247). Desuden var Forstæderne, til Dels før Bombardementets Begyndelse, blevet stukket i Brand. Man mener, at omtrent et Par tusinde Mennesker var blevet saaret og dræbt eller død „af Skræk og Forkommenhed“.

Straks efter Bombardementet blev der taget fat paa Byens Genopbyggelse, navnlig i de Gader, der ikke trængte til Regulering eller større Bredde. Der ydedes de brandlidte Hjælp med Pengelaan og paa anden Maade. Men det gik dog langsomt med det private Byggeri, da den forrige Tids Velstand var borte, og der var i de flg. Aar mange husvilde; endnu efter 1830 fandtes der hist og her Tomter efter Bombardementet. Og hvad der byggedes, var slet; der anvendtes daarlige Materialer, arkitektoniske Hensyn toges der ikke, og da man ved Forbudet om at bygge mellem Demarkationslinien (1810 fastsat til en Linie omtr. Falkonerallé-Jagtvej) og Voldene skulde skaffe Plads indenfor disse, voksede Husene i Højden, og baade Kældere og Loftsetager blev benyttet til Beboelse i langt større Udstrækning end før. Ogsaa ved Genopførelsen af de offentlige Bygninger, som blev iværksat med større Energi, mærker man, hvorledes Sparsommelighedshensynet gjorde sig gældende. Heldigst var man ved Reguleringen af Gadenettet. Flere Gader udvidedes, og Hauserplads og Hausergade anlagdes 1810-11 (opkaldt efter Etatsrd. Hauser, der ejede Grunden), ligesom Suhmsgade, der dog ikke fik sit Navn før 1817 og først hen imod Aarhundredets Midte blev helt bebygget. 1812 ophørte Vandforsyningen at være privat, og Kommunen tog nu Lersøen i Brug, en god Reserve i tørre Somre; i 1815 begyndte Vandværket at anlægge Dosseringerne langs Skt. Jørgens og Peblingsøen som Promenader.

Den ulykkelige Periode 1807-14 satte i det hele for lange Tider sit Stempel paa Byens Fysiognomi. Hovedstaden havde mistet sin oversøiske Handel og tildels ogsaa sin Transithandel; c. 250 Fallitter ryddede op i de gamle Handelshuse i Femaaret 1816-20. København gik ud af Krigen som en fattig Hovedstad for et fattigt og beklippet Land, og først efter mange Aars Forløb begyndte den at rejse sig igen.

Den kommunale Forvaltning foregik i *Frederik VI's Tid* som hidtil; der var Borgerraadet paa de 32 Mænd, der supplerede sig selv; Øvrigheden bestod af Borgmestre og Raadmænd, udnævnt af Kongen, og af Overpræsidenten (Kronens Kontrol med Forvaltningen); Skole- og Fattigvæsen havde sin særlige Bestyrelse; 1819 ophævedes Brolægnings- og Lygtekommissionen, og dens Forretninger lagdes under Magistraten; 1817 oprettedes et 3. Borgmesterembede, medens i 1823 de lønnede Raadmandsposter indskrænkedes fra 6 til 5; Embedsmændenes Tal forøgedes med Forretningerne; men her mødte Magistraten Modstand hos de 32 Mænd, der klagede over de stigende Administrationsudgifter; Løn- og Gratiale-spørgsmaalet gav Anledning til en langvarig Strid mellem de 32 Mænd og Regeringen. De kommunale Skatter bestod i Brolægnings-, Indkvarterings-, Renovations-, Vægter-, Lygte-, Sprøjte-, Borgervæbnings-, Vand-, Nærings- og Fattigskat; i Tiaaret 1821-31 steg Skatternes samlede Beløb kun med 10 %, et Forhold, der

tyder paa Idyl; men der var ikke eet Omraade, der ikke trængte til Reorganisation, og ikke eet, hvor man havde Raad til det; endnu mere grelt er Forholdet for Tiaaret 1831-41, hvor der overhovedet ingen Stigning er i Skatternes Totalbeløb. Efterhaanden maatte der komme Tanker om en Revision af Bestemmelserne om Byens Styrelse, der var i Hænderne paa Magistratens snævre Kreds af Borgerne. 1836 indgav P. G. Bang Forslag om Kbh.s Kommunalstyre paa Stænderforsamlingen i Roskilde; 1838 kom Regeringens Forslag, der blev til Kommunalloven for København 1. Januar 1840: 36 Borgerrepræsentanter valgtes af Borgerne ved en stærkt begrænset Valgret (1840: 1929 Vælgere af 120,000 Indb.); 6 Raadmænd valgtes af Borgerrepræsentanterne med kgl. Stadfæstelse; de 3 Borgmestre og Overpræsidenten var stadig kongevalgte.

Kbh.s Handel laa meget stille i 1820-30; da der næsten ingen Handelskredit var, blev Varehandelen indskrænket til det daglige Behov; for at bøde paa dette, indførtes 1824 indenbys Veksler; 1820 oprettedes „Sparekassen for København og Omegn“ og i 1825 et „Østersøisk Handelskompagni“, der styrkede Varekrediten; men Hovedstadens Handel led under Øresundstolden og Tabet af den oversøiske Handel og Transithandelen. 1825, 1831 og 1834 anviste Grosserersocietetet Regeringen forskellige Veje til Handelens Ophjælpning; men først efter 1836 frugtede Henvendelserne i Toldlettelser (1838), Nedsættelse af Gebyrer og Afgifter og af Øresundstolden (1842), og fra c. 1840 begynder en Opgang for Handelen. Af Industri i disse Aar maa nævnes Gamsts og Caspersens Jernstøberier, Jac. Holms og Holmblads Virksomheder og Urban Jürgensens Urindustri, foruden Sukkerraffinaderier, Tekstil- og Porcelænsfabrikker. I Haandværkslovgivningen herskede i 1820erne en stærk Reaktion; i 1830-40 gik man lempeligere frem; der kom Ønsker om en Reform af Lavsoordningen, og en Kommission herom nedsattes i 1840.

Af større offentlige Byggearbejder under *Frederik VI* nævnes først og fremmest Opførelsen af det nye Raadhus (1805-15) samt Genopbyggelsen af Christiansborg Slot, der var tilendebragt 1828 — Slotskirken indviedes dog allerede 1826 (se nærmere p. 229 og 334), — og Vor Frue Kirke, 1811-29 (se p. 234). Det 1795 brændte Raadhus lod man ligge i Ruiner en halv Snes Aar, før man bestemte sig til at genopføre det paa en anden Plads, paa Nytorv, hvor det ligeledes 1795 brændte Vajsenhus havde staaet; Flytningen af Raadhuset besluttedes af Hensyn til dets brandfarlige Beliggenhed midt paa Torvet, hvor det i 1795 havde virket som en Bro over Torvet for Ilden (se p. 396). Af andre Nybygninger nævnes Metropolitanskolen, opført 1811-16 (p. 452), Genopførelsen af Universitetsbygningerne 1831-36, Synagogen 1833, den nye Artillerikaserne (nuvær. 1. Artilleriregiments K.) 1836, Døvsstummeinstituttet 1838-39, m. fl. Nikolai Plads henlaa stadig nærmest som et Kaos; Taarnet blev istandsat og brugt til Vagttaarn for Vægterne. I 1818 blev Skidenstræde døbt om til Krystalgade; s. A. oprettedes Garnisonssygehuset i Rigensgade, og Aaret efter aabnedes Museet for nordiske Oldsager (paa Trinitatis Kirkeloft). 1825 aabnedes den 1. Rysensteens Badeanstalt (-1893), og den 1. Dampbadeanstalt oprettedes 1828 (i Amaliegade 3). 1829 stiftedes Polyteknisk Lærestanstalt (i Studiestræde, det nuv. Universitetsanneks). I 1833 begyndte en Omlægning af Kongens Nytorv, der derefter henlaa i Kaos til Kongen i 1839 beordrede Arbejdet fuldført. Den private Byggevirksomhed tog egentlig først Fart efter 1830, og der byggedes især meget i Forstæderne, hvor dog Bebyggelsen i høj Grad begrænsedes af de ovenomtalte Indskrænkninger og af Demarkationslinien. Men i det hele foregik der ikke større Forandringer i Byens Fysiognomi. Penge- trangen og den herskende Smag hindrede det. Kbh.s Folketal gik i de 40 Aar til

1840 kun frem med c. 20 % til i 1840 c. 121,000 (i 1834: c. 119,000). De to mest bevægede Tildragelser i Fr. VI's Kbhvn. var Tugthusfangernes Oprør den $\frac{25}{10}$ 1817 og Jødefejden $\frac{4-14}{10}$ og $\frac{28}{10}$ 1819.

Byen stod stadig i Stampe i Fr. VI's Tid, men var dog Landets Centrum, Resi- dens-, Embeds- og Garnisonsbyen og især en æstetisk optaget By.

Heller ikke under *Christian VIII* skete der videre Forandringer. Vel begyndte der efter 1840 at vise sig Trang til bedre Boliger; men den tilfredsstillendes stadig væsentlig ved, at der byggedes i Højden, og ved at der opførtes flere Side- og Baghuse i den gamle By. Af større Byggearbejder under denne Konge nævnes Opførelsen af Thorvaldsens Museum 1838-48, den katolske Skt. Ansgar Kirke 1841-42, Kbh.s Amts Ting- og Arresthus 1847-48, Casino m. fl. Af Gadeanlæg nævnes Nicolaigade, der fremkom 1848, efter at Forholdene ved Nicolai Kirke- plads var blevet endelig ordnet.

Med den forbedrede Produktionsteknik forøgedes Produktionsmulighederne, og med denne Forøgelse fulgte Kapitalkoncentrationen. Industriforeningen (stiftet 1838), den liberale Forening, der fik et Modstykke i den konservative „Haand- værkerforening“ (1840), stod bag ved Dannelsen af de første Aktieselskaber og industrielle Anlæg; det sjællandske Jærnbaneselskab aabnede Trafikken til Roskilde 1847. I 1843 begyndte H. H. Baumgarten det Maskinværksted, der er blevet til Selskabet Burmeister & Wain; 1843 begyndte ogsaa Svitzer og Ferslew deres Virksomheder; 1847 begyndte Bryggeriet „Carlsberg“ sin Virksomhed; 1853 grundlagdes Bing & Grøndahls Porcelænsfabrik. Kbh.s Handel gik som nævnt efter 1840 frem med smaa Skridt, og i 1851 blev der indrettet et Frilager paa Told- boden (derimod blev der intet af Planerne 1849-51 om at gøre Kbh. til Fri- havn). Bestræbelserne gik ud paa at gøre Handelen fri af Hamborgs overmægtige Indflydelse, og Regeringen støttedes heri af Begivenhederne 1848-50. Kbh.s Han- delsflaade begyndte at vokse efter 1845, og Børsen fik atter Betydning (Børsbyg- ningen blev overdraget Grossereretsocietetet 1856); det største Skridt mod Frihandel var Øresundstoldens Ophævelse 1857.

Københavnerne ønskede at more sig efter den lange Forsagelse i Fr. VI's Tid, og Agent Georg Carstensen blev den, der organiserede Hovedstadens Forlystelses- liv; han skabte Tivoli (aabnet 1843), Casino (aabnet 1847) og Alhambra (i Frede- riksberg Allé, aabnet 1857).

I 1847 herskede der en haard Dyrtid, som Regeringen søgte at lindre for de fattige i Kbh. bl. a. ved Uddeling af Brødkort.

I Chr. VIII's Tid var der et spændt Forhold mellem Kongen og Kbh., der stadig krævede en fri Forfatning, og den oprørske Stemning gav sig Udslag i Gade- optøjer, der begyndte ved Chr. VIII's Sølvbryllup 1840 og stadig brød ud hele hans Regeringstid igennem. Naturligt var det da ogsaa Kbh., der gik i Spidsen ved de bevægede Martsdage 1848, der førte til den fri Forfatning.

København 1850-1900.

Imidlertid var Trangen til en Udvidelse af Byen blevet saa stor, at den ikke længere kunde afvises, og efter Krigen blev Skridtet gjort under *Frederik VII* i 1852, et Aar, der danner et vigtigt Vendepunkt i Byens Udviklingshistorie.

Kbh., der som sagt ved Aarhundredets Begyndelse havde over 100,000 Indb., var vel kun vokset langsomt i den næste Snes Aar eller mere; men fra 1830'erne begyndte Væksten at tage Fart, og ved den første slesvigske Krigs Udbrud var Folketallet henved 130,000 (om Befolkningstallene se iøvrigt p. 727 f.). Denne store

Befolkning havde ikke større Plads at brede sig paa end Byen inden for Voldene; kun nogle faa Tusinde boede uden for Byen. Thi vel var det efter 1682 undertiden blevet tilladt mod kgl. Bevilling at opføre Bindingsværkshuse uden for Byen, men kun med eet Stokværk og med Forpligtelse til at nedrive Bygningerne i Tilfælde af Krig, og Indskrænkningerne blev ved at holde sig, ja skærpedes endog efter Bombardementet. Demarkationslinien, inden for hvilken der ikke maatte bygges, blev som omtalt p. 569 flere Gange flyttet frem og tilbage; efter at den 1798 var bleven flyttet noget uden for Søerne, blev den ved kgl. Res. af $\frac{2}{5}$ 1810 lagt ud til Falkonerallé og Jagtvej. Den naturlige Følge af Folkemængdens Forøgelse var som oftere berørt en langt tættere Bebyggelse af Byen og Husenes Vækst i Højden. Før Branden 1795 havde Husene som Regel kun to à tre Stokv. foruden Kælder; efter Branden, da det blev almindeligt at bygge grundmurede Huse, medens tidligere Bindingsværk havde været det hyppigste, gav man som oftest Husene 4 Stokværk og Kvist. Og endnu over Midten af Aarhundredet, indtil Voldene faldt, vedblev denne Byggen i Højden. „I 1860 boede paa det samme Terræn inden for Voldene som i 1801 en Tredjedel flere Mennesker, der altsaa havde faaet Plads i de højere byggede Huse“ (M. Rubin, 1807-14 p. 4). Og dog havde Byen allerede dengang faaet Luft.

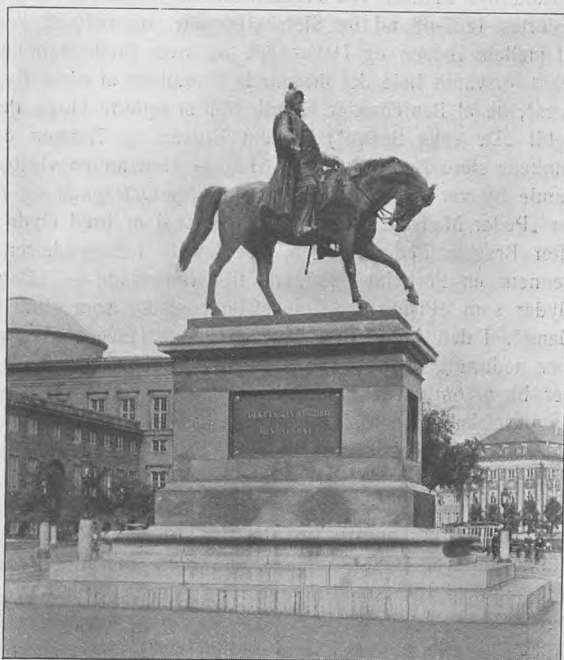
Ved Lov af $\frac{1}{1}$ 1852 blev Demarkationslinien atter rykket ind til Søerne, følgende deres Inderside samt en Linie fra Sortedams Søs nordøstlige Hjørne ad Citadelsvej til Øresund og en Linie fra Skt. Jørgens Søs sydøstl. Hjørne til Kalvebodstrand, hvorfra den fortsattes over paa Amager og her væsentlig fulgte langs Bygrundens Grænse; uden for denne Linie blev der fuldstændig Byggefrihed, medens de tidligere Indskrænkninger vedblev at gælde for Terrænet mellem Demarkationslinien og Voldene.

Loven fremkaldte straks en meget stærk Bebyggelse, som mest grupperede sig om Nørrebrogade og Vesterbrogade og de mellemliggende Kvarterer, som dog mest udlagdes til Villaejendomme, der først efterhaanden for en stor Del er blevet afløst af almindelige Gadeanlæg; Østerbro kom først langt senere (omtrent fra 1880) med i Udviklingen. Denne udenbys Bebyggelse, der ogsaa gjaldt Sundbyerne og Frederiksberg, foregik i den første Snæs Aar med en saadan Fart, at Befolkningen uden for Søerne eller „paa Broerne“, som det hed, der i 1850 beløb sig til c. 7300, i 1870 var steget til c. 42,000, og samtidig var Folkemængden inden for Voldene steget med 17,000. Her var nemlig ogsaa foregaaet en betydelig Bebyggelse, navnlig i Nyboder- og Gammelholmkvartererne.

I *Nyboder* blev Terrænet mellem St.-Kongensgade og Borgergade paa den ene Side og mellem Gernersgade og Bryggerlængen paa den anden Side i 1854-57 frasolgt til privat Bebyggelse, og 1862-73 solgtes yderligere de Nybodergrunde, der laa ud til Adelgade, Klerkegade og Fredericiagade m. fl. I disse nye, stærkt bebyggede Kvarterer rejste sig efterhaanden flere betydeligere Bygninger, saaledes den tidl. Frimurerloge 1867-68, Selskabet Kjædens Bygning 1869, Nyboders Pige-skole i Gernersgade, der 1869 indrettedes til Søofficersskole, og Skt. Pauls Kirke, som opførtes 1872-77 (se p. 268); ogsaa den første Hambroske Vaske- og Badeanstalt, der aabnedes 1865 og nedlagdes 1903, kan nævnes. En ny Gade, Ny-Kronprinsessegade, opstod her 1869 i Forlængelse af Kronprinsessegade (Forlængelsen er dog endnu ikke gennemført mellem Klerkegade og Sølvgade); Adelgade, der skar Nyboder i skraa Retning, blev gjort lige og forlænget hen til Fredericiagade, og omkring Skt. Pauls Kirke, der lagdes lige for Forlængelsen, indrettedes en Plads. Af senere Forandringer i Nyboderkvarteret nævnes, at Ny-

boders Hovedvagt i 1890 nedlagdes som saadan, og paa den gamle, nu nedrevne Materialgaards Plads er der 1903 opført en Bygning for Marinen (se p. 577); 1903 nedlagdes det gamle Søetatens Hospital, og 1905 blev Bygningen solgt til Nedbrydning for at give Plads for et moderne Bygningskompleks og for en Forlængelse af Ny-Kronprinsessegade til Klerkegade. Som omtalt p. 577 er en Del af Nyboderhusene ombygget 1886-93 og gjort større og mere tidssvarende, men i Arkitekturen er dog noget af det gamle Præg blevet bevaret.

Gammelholmkvarteret opstod ved Lov af ¹⁵/₄ 1859, som bestemte, at de Flaaden tilhørende Etablissements paa Gammelholm skulde overføres til Nyholm, og at Grunden med den bag Charlottenborg liggende Botaniske Have skulde overgives til privat Bebyggelse. Planen for Bebyggelsen af dette store Kvarter mellem Kongens Nytorv, Nyhavn, Haynen og Holmens Kanal blev udarbejdet af Kammerherre F. Meldahl, den første Grund solgtes 1861, og efterhaanden fremstod de regelmæssig anlagte Gammelholmsgader (Bebyggelsen kan siges at være tilendebragt 1877). Af større Forandringer og Bygearbejder i Kvarteret omtales, at Chr. IV's

Frederik VII's Rytterstatue.

gamle Stadsgrav, „Revieret“, senere kaldet Holmens Kanal, der fra Børsgraven gik bag om Holmens Kirke og op til det ældre kgl. Teater, blev tilkastet i 1864, og her opførtes Studenterforeningens tidligere Bygning 1861-63 med Benyttelse af Murene af det tidligere Hovedmagasins Pavillon (den laa der hvor nu Livsforsikringsselsk. Hafnia's Bygning ligger) og Nationalbanken 1866-70 (se p. 612); i Havnegade opførtes 1865 Navigationsskolen, nu Statsanstalten for Livsforsikring (se p. 624); den davær. kgl. Mønt ombyggedes (nu Lokaler for Postgirokontoret), det nye kgl. Teater opførtes 1872-74, i hvilken Anledning Gæthuset forsvandt (se p. 502), tildels ogsaa paa Gammelholms Grund, og paa en Del af Botanisk Haves Grund opførtes endelig 1880-83 Udstillingsbygningen bag ved Charlottenborg (se p. 368). Af Bygninger, der forsvandt, nævnes det gamle Søkortarkiv, se p. 482. (Den ved Holmens Kirke ned til Kanalen førende Trappe kaldtes „Kronometertrappen“, fordi Orlogsskibenes Baade her hentede Kronometrene, der opbevaredes i Søkortarkivet).

Samtidig med disse store Territoriers Indlemmelse til Bebyggelse foregik der

andre Steder i den gamle By betydelige Forandringer. Først nævnes den store Omdannelse, der fandt Sted paa *Slotsholmen* ved, at Kanalen bag Børsen og Tøjhus havnen tilkastedes henholdsvis 1866 og 1867-68. Paa den førstes Plads opstod, efter at den gamle Bankbygning (se p. 611) og Slotsvagten, der laa mellem Børsen og Kancellibygningen, var blevet nedbrudt, den nuvæ. Slotsholmsgade, der var fuldendt 1869, og samtidig førtes Christiansgade fra Slotsholmsgade langs Havnen over det tilkastede Indløb til Tøjhus havnen og langs med den kgl. Vedhave og Proviantgaardens Gavle, idet der her ved Opfyldninger ifl. Havneplanen af 1862 opstod nye Pladser ved Frederiksholms Kanal og Langebro. En ny Knippelsbro opførtes 1867-68 ud for Slotsholmsgade, og 1879-80 kom de to nye Havnebroer til mellem Børsen og Havnegade og over Frederiksholms Kanals Udmunding. I 1900 forsvandt hele det firkantede Komplex af ældre Bygninger (hvoriblandt „Ny-børs“, de af Rentemester Henrik Müller opførte Huse, der først langt senere blev kaldt „De seks Søstre“) mellem Børsen og Havnen og gav Plads for Privatbankens store Bygning (se p. 613). — Den anden vigtige Forandring midt i den gamle By var i 1872-76 Anlægget af *Ny-Østergade* og *Hovedvagtsgade* i Stedet for „Peder Madsens Gang“ — en højst 4 m bred Gyde med usle Huse (opkaldt efter Brygger Peder Madsen, der levede i Begyndelsen af 17. Aarh.), der førte gennem en Port fra Østergade til Grønnegade — „Bag Hovedvagten“ og flere Gyder som „Pistolstræde“ (eksisterer stadig som blind Gyde) og „Prammandens Gang“. I den Anledning blev den gamle Hovedvagts Bygning ved Kongens Nytorv nedbrudt, og Vagten flyttede ud til Kastellet (se p. 580). Byggeforetagendet, der bl. a. omfattede Hotel d'Angleterre (se p. 647), iværksattes af det kbhvske Byggeselskab med Meldahl som bygningskyndig Leder. Omtrent samtidig opførte det samme Selskab de palælige Ejendomme ved Søtorvet for Enden af Goters-, Frederiksborg- og Vendersgade.

Ved Loven af $\frac{1}{r}$ 1852 om Demarkationslinien var i Virkeligheden de gamle Fæstningsværker opgivet, og det var kun et Tidsspørgsmaal, naar de gamle Volde skulde falde og Bæltet mellem den indre og ydre By overgives til Bebyggelse. Dette skete i 1867, men der var dog allerede inden den Tid forefaldet flere Forandringer og Byggearbejder, hvorved Byen saa at sige havde erobret store Dele af Fæstningsterrænet. Paa Grund af den stærke Færdsel mellem den indre og ydre By blev de gamle Porte ofret: Nørreport, der var den aneligste af dem, nedreves allerede i Juni-Juli 1856, Vesterports Nedbrydning begyndte Juni 1857, Amagerport forsvandt ogsaa 1857 og endelig Østerport Juli 1858. I Glaciet foran Kastellet opførtes 1857-58 Blindeinstituttet (se p. 471), og paa Terrænet inden for Sortedams Sø rejste sig 1859-63 Kommunehospitalet og 1859-61 Observatoriet paa Rosenberg Bastion (se p. 516 og 419), ligesom Vandværket og den tidl. Hovedbanegaard opførtes inden for Skt. Jørgens Sø henholdsvis 1856-58 og 1863-64. Ved Lov af $\frac{20}{10}$ 1867 blev endelig Fæstningsterrænet mellem Kalvebodstrand og Kastellet overdraget Kommunen til Bebyggelse ifl. Kontrakt af $\frac{20}{10}$ 1869 (om Betingelserne se p. 569). Saaledes opstod *Voldkvartererne*. Kommunen overtog Arealerne fra $\frac{20}{10}$ 1870 og vedtog en Plan for Bebyggelsen (kgl. Stadfæstelse af $\frac{20}{10}$ 1872); s. Aar fuldendtes Opførelsen af den første Bygning her, Kommuneskolen i Nansensgade, 1871 tog man fat paa Anlægget af Botanisk Have (fuldendt 1874, se p. 417), og Aaret efter begyndte man at sløjfe Voldene. Med stor Kraft blev der arbejdet paa Planens Gennemførelse; allerede 1873 var Øster- og Nørre-Søgade (der dog ligger uden for Fæstningsterrænet) anlagt, Boulevarderne opstod, Gotersgade og Frederiksborggade forlængedes, og de nye Gader, som

Farimagsgaderne, Vendersgade, Gyldenløvesgade, Jærnbanegade, osv., anlagedes. Bebyggelsen af Kvartererne mellem Sølvgadens Forlængelse og Vesterbrogade kunde i det væsentlige betragtes som afsluttet med Opførelsen af Polyteknisk Lærestalt 1887-90 (se p. 429). Af andre fremragende Bygninger i dette Kvarter nævnes — foruden Bygningerne i Botanisk Have — Teknisk Selskabs Skole, opf. 1880-81, Kemisk Laboratorium og Mineralogisk Museum, 1888-93, og Skt. Andreas Kirke 1898-1901. Som omtalt p. 214 blev en Del af Fæstningsterrænet udlagt til Parker, nemlig Ørstedsparken og Aborreparken. Af Terrænet S. for Vesterbrogade var Kvarteret V. for Tivoli, med Bernstorffs-, Reventlows-, Colbjørnsensgade osv., allerede blevet bebygget omkring 1880 samtidig med, at Kvægtorvet aabnedes (se p. 682). Men iøvrigt bebyggedes dette Terræn, sammen med Kvarteret N. for Vesterbrogade mellem Jærnbanens Grund og Voldgaden, efter en af Kommunen senere ændret Plan (kgl. stadfæstet $2\frac{1}{2}$ 1885). Vestervold mellem Vesterbrogade og Langebro begyndte man at sløjfe i 1886, og efter at en Del af Terrænet var blevet benyttet til den store nordiske Udstilling i 1888, opførtes Raadhuset her paa den tidligere Gyldenløves Bastions Areal (se p. 385), og det smukke Vestervoldkvarter med Vestre-Boulevard opstod efterhaanden. Af dets Bygninger fremhæves den 1889-93 opførte Hovedbrandstation, det tidligere Kunstindustrimuseum (1890-94), Glyptoteket (1892-97), der blev udvidet 1906 (se p. 490), Overformynderiet (1893-94), Videnskabernes Selskabs Bygning (1894-98).

Samtidigt foregik der store Forandringer i Terrænet N. for Sølvgadens Forlængelse. Efter at Kommunen i 1885 havde overdraget Staten Qvitzows Bastion ved Sølvgade, blev Statens Museum for Kunst opført her 1889-96 (se p. 487), medens iøvrigt Arealet mellem Øster-Voldgade og den 1879 anlagte Stockholmsgade udlagdes til Park (Østre Anlæg) ifl. ovennævnte Kontrakt med Staten. Volden mellem Stokhusgade og Kastellet sløjfedes 1896 i Anledning af Kystbanens Anlæg og Opførelsen af Østbanegaarden, der fuldførtes 1897 (se p. 642), og Resten af Volden faldt senere ved Boulevardbanens Anlæg. Ved Kystbanens Anlæg blev tillige den Del af Fæstningsterrænet, der laa mellem Østerbrogade og Øresund (Østre Glacis), ifl. Overenskomst af $\frac{4}{5}$ 1893 og Lov af $\frac{8}{5}$ 1894 overdraget Kommunen, og her opstod i de flg. Aar det smukt bebyggede *Glaciskvarter* og hele *Frihavnskvarteret* fra Østbanegade mod N. indtil Classensgade med Strandboulevarden, Gefionsplads osv. (Gadenavnene fastsloges 1897), efter at Frihavnen var anlagt 1894 (se p. 588).

Det store *Kalvebodsterræn*, der var opstaaet dels ved Opfyldning, dels ved Kommunens Køb 1871 af Ejendommen Enighedsværn, blev for den store vestlige Dels Vedkommende væsentlig afgivet til Vestre Gasværk og Kvægtorvet med Slagtehusene og senere til den nye Godsbanegaard ifl. Overenskomst med Staten af $\frac{4}{5}$ 1893, medens den østl. Del, der begrænsedes mod S. af Kalvebodbrygge, mod V. af Godsbanegaarden, mod N. af Elektricitetsværket og Rud. Berghs Hospital og mod Ø. af Puggaardsgade, blev udlagt til almindelig Bebyggelse.

Ogsaa i den indre By er der foregaaet en Del Forandringer i Aarhundredets sidste Halvdel, foruden dem, der allerede er nævnt. Af Ændringer i Gadenettet fremhæves særlig den højst nødvendige Udvidelse af *Nygade*, der vedtoges i 1898, og Anlægget af det nye *Citykvarter* mellem Østergade og Antonigade og mellem Pilestræde og Kristen Bernikows Gade, et Anlæg, der paabegyndtes 1896 af et Konsortium og senere blev fortsat af Byggeselskabet „City“ (paa et af Hjørnesterne ud til Østergade staar en af Jul. Schultz modell. Kvindeskikkelse, der skal symbolisere City). Den indre By har ligeledes faaet flere nye monumen-

tale Bygninger, saaledes Universitetsbiblioteket, 1857-61, Zoologisk Museum, 1863-69, og i Bredgade Frederiks Kirke og den græsk-katolske Alexander Newsky Kirke, 1881-83, samt Skt. Albans Kirke i Esplanaden, 1885-87, m. fl. Men den største Forandring i den gamle By er og bliver dog, at Folkemængden her aftager ved, at denne Bydel mere og mere bliver Forretningskvarter, medens Beboerne søger ud til Forstæderne eller til de fjærnere liggende, bebyggede Kvarterer, et Forhold, der er berørt tidligere (se p. 728).

Forstæderne har i Aarhundredets sidste Fjerdedel udviklet sig med rivende Hast. Her er opstaaet en Vrimmel af nye Gader, der mere og mere strækker sig ud fra Byen og som Fangarme griber efter de bebyggede Arealer uden for Hovedstaden, og en Mængde offentlige og andre fremragende Bygninger, navnlig Kirker. Her nævnes saaledes paa *Østerbro* Skt. Jakobs Kirke, Øresundshospitalet, Husarkasernen, Ingeniørkasernen, den Soldenfeldtske Stiftelse, Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Louises Stiftelse 1900, Østre Gasværk 1878, m. m.; paa *Nørrebro* Skt. Johannes, Skt. Stephans og Helligkors Kirke samt Blegdamshospitalet, Skt. Johannes Stiftelsen, Almindeligt Hospital, Alderdomshjemmet, m. m.; paa *Vesterbro* Skt. Matthæus, Jesu Hjærte Kirke samt (foruden Kvægtorvet, der allerede er nævnt) Abel Cathrines Stiftelse, m. m. En vigtig Forandring i Forstædernes Fysiognomi var Lukningen af Ladegaardsaaen fra Peblingesø til Bülowvej og Anlægget af *Aboulevarden*, der skete 1896-97 ifl. Overenskomst mellem Kbh.s og Frederiksberg Kommune.

Københavns Udvikling i det 19. Aarh. kan kort karakteriseres saaledes: Omkr. 1800 var Kbh. Hovedsæde for den dansk-norske Handel; Krigen 1807-14 afbrød Handelsforbindelserne; Handelsflaaden ødelagdes, Handelshusene ruineredes; hertil kom Statsbankerotten og de fortvivlede Pengeforhold. Kbh. blev fattig; alle Muligheder for Genrejsning syntes udelukket; den fordelagtige Transithandel kunde ikke genoptages; Hamburg fik den Magt over den indenlandske Handel, som Kbh. havde haft før 1807, hvilket begunstigedes af Øresundstolden, der fordyrede Varerne, der nordfra førtes til Kbh., saa meget, at det trods Landtransporten var billigere at importere over Hamburg. Manglendé Købeevne hæmmede eller standsede Industri og Haandværk. Efter en Periode med Smaalighed og Tarvelighed kom der for Kbh. i 1830'erne en Bedring, idet dansk Landbrug fik et betydeligt Opsving, og Kbh. overtog Mellemandelen til Udlandet med Landbrugsprodukterne. I 1840'erne blev Øresundstoldens skadelige Indfildelse tildels hævet; Kbh. fik Liv og Virksomhed. Stadig stærkere udvikledes Handel og Industri; stadig flere Erhvervsmuligheder skabtes. Medens Hamburgs Handel med Danmark blev hæmmet af Pengekriser og Krigene 1848-50 og 1864, gjorde Jærnbaner og Dampskibe Kbh. til Omsættningens Midtpunkt. Øresundstoldens Ophævelse, Indførelsen af Næringsfrihed og den store Landbrugseksport var sammen med Frihavens Bygning de vigtigste Faktorer i den Udvikling, Kbh. fik i Aarh.'s 2. Halvdel.

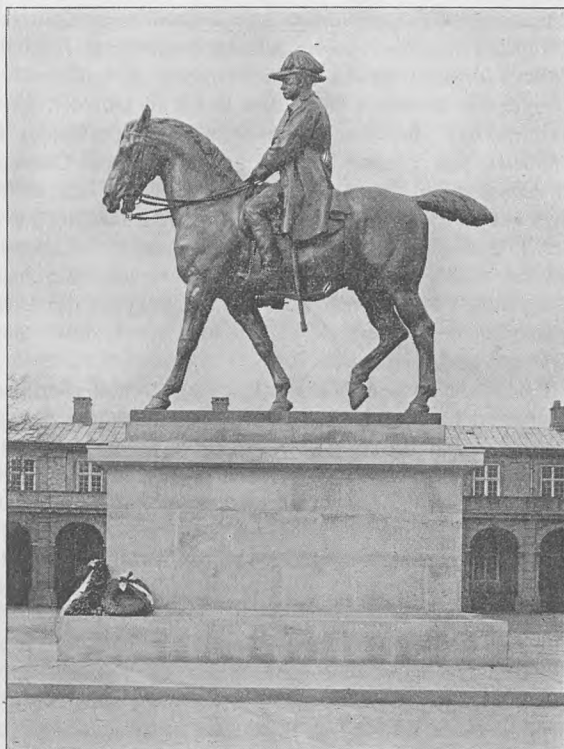
København i det 20. Aarhundrede.

Da Hovedstaden gik ind i det 20. Aarh., forøgedes dens Areal til det tredobbelte, idet Love af $\frac{3}{4}$ 1900 gav Kbh. Tilladelse til at indlemme Brønshøj Sogn og Valbydistriktet af Hvidovre Sogn fra $\frac{1}{2}$ 1901 og Sundby og Nathanaels Sogne fra $\frac{1}{2}$ 1902. I Marts 1900 begyndte næsten symbolsk Indfilytningen i Byens nye Raadhus, hvor Borgerrepræsentationen holdt sit første Møde $\frac{12}{10}$ 1903; Raadhuset blev dog først indviet $\frac{12}{10}$ 1905.

I *den indre By* er der foregaaet en Del Forandring i Aarene fra 1900, dels

ved en gennemgribende Fornyelse af hele Kvarterer, dels ved at enkelte store Firmaer har rejst moderne Forretningsbygninger paa gamle Ejendommes Plads. Den indre By udvikler sig vedblivende i Retning af at blive et rent Forretningskvarter, hvad dens fortsatte Affolkning giver Vidnesbyrd om. I 1900 fuldførtes Opførelsen af Citykvarteret; Købmagergade fik i 1908 en haardt tiltrængt Udvidelse ved Rundetaarn, idet der blev ført en Buegang under Regensen; i 1922 blev en stor Tilbygning til Post- og Telegrafbygningen paa Købmagergade taget i Brug. I 1902

var Købmandsskolens Bygning paa Nørrevold blevet rejst. Kvarteret mellem Købmagergade og Gotersgade er undergaaet store Forandringer. Kommunen havde, for at opnaa forbedrede Færdselslinier, ved Ekspropriation i 1906 erhvervet hele Karréen mellem Gotersgade, Møntergade, Gammel-mønt og St.-Regnegade; i de følgende Aar nedreves her de gamle Huse, og i Stedet rejstes af et Konsortium, til hvilket Kommunen havde overdraget Grundene, Chr. IX's Gade-Komplekserne. Den samlede Udgift for Kommunen beløb sig til c. 2 Mill. Kr. Paa lignende Maade forsvandt Brøndstrædekvarteret i 1909; store Bygninger som Gutenberghus, Illums

Christian IX's Rytterstatue.

nye Kompleks, Kommunens nye Administrationsbygning (opført 1913; mellem Lønporten og Sjøleboderne, to Gader opkaldte efter ældre Bebyggelse) og K. F. U. M.'s Ejendom (Hjørnet af Nørrevold og Gotersgade, opført 1900) dominerer nu Kvarteret ud mod Rosenborg Eksercerplads og Have. I 1901 var „Kongeporten“ til Rosenborg Have blevet aabnet for Publikum. I April 1900 begyndte Bebyggelsen af Palægade (egentl. kun Gaardsplads til de paagældende Ejendomme) mellem Bredgade og St.-Kongensgade. Den gamle Husarkaserne blev revet ned i 1905, og s. A. var den ny Boulevard gennem Grønningen blevet fuldført. Skt. Nikolai Taarn prydedes i 1909 med et nyt Spir, skænket af Carl Jacobsen; i 1917 blev de sidste af de Slagterboder, der skæmmede Nikolai Plads, fjernet, og den ved Justitsrd. Rentzmanns Gave genopførte Skt. Nikolai Kirke blev indviet ¹¹/₁₁ s. A. I 1907 dannedes et Konsortium til Udvidelse og Ombygning af Farvergade, og nye Bygninger er her blevet opført. I Stormgade

er i 1929 paabegyndt Nedrivning af de gamle Huse, der skal give Plads for det nye Nationalmuseum. I Studiestræde er blevet opført Grundtvigs Hus (1908) og Studiegaarden (1916).

Den største Forandring paa *Slotsholmen* er Genopførelsen af Christiansborg Slot, hvortil Grundstenen blev nedlagt i 1907; i 1918 flyttede Rigsdagen til sine nye Lokaler paa Slottet. I 1906 stod det kgl. Biblioteks nye Bygning færdig; i 1916 anlagedes Bibliotekshaven. Børsgade blev udvidet i 1902, og den nuværende Knippelsbro blev taget i Brug 1909. I 1900 blev Stormbroen ombygget, og efter Christiansborgs Genopførelse blev Pladsen foran Slottet omreguleret.

Ogsaa i *Voldkvartererne* er store Forandringer sket i Aarene efter 1900, og de skyldes i første Række Gennemførelsen af Boulevardbanen, hvortil det Forslag allerede var fremsat i 1885, som førtes ud i Livet i Aarene 1913-17. Banen førtes fra den nye Hovedbanegaard over de gamle Voldes Terræn til Østerbro, dels i Tunneler, dels i aabne Udgravninger, og Planens Gennemførelse forårsagede, dels at Aborreparken forsvandt, dels at den sidste Rest af Østervold (fra Kunstmuseet til Stokhuset) blev bortgravet. I Kvarteret mellem Sølvgade og Østerbrogade er der i disse Aar sket enkelte Ændringer; i 1912 stod Viadukten ved Østerbro Station færdig; af Nybygninger kan nævnes Hirschsprungs Museum 1911 og Esajaskirken 1912; Fredensbro blev ombygget i 1904. I Kvarteret mellem Frederiksborggade og Sølvgade er ikke sket større Ændringer; af Bygninger kan nævnes Andreaskirken (1901).

I Kvarteret mellem Vesterbrogade og Frederiksborggade er sket flere store Forandringer. Nørrevoldgade er efter Boulevardbanens Anlæggelse blevet en stor bred Gade med to Kørebaner, hvorimellem en Række Plantninger danner et Anlæg over Banen, der her føres igennem en Tunnel fra Jarmers Plads til Stokhusgade. Ved Nørreport er i 1918 blevet aabnet en underjordisk Jærnbanestation; i 1917 var Anlægget af Jarmersplads og Jarmersgade blevet fuldført; senere er Gyldenløvesgade og Vester-Farimagsgades sydligste Del blevet reguleret og gjort bredere, den sidste efter Nedlæggelsen og Nedrivningen af Nordbanegaarden 1921; lige over for denne var rejst et Par monumentale Bygninger, Østifternes Kreditforening i 1916 og Teknologisk Institut i 1918; den sidste har senere faaet en betydelig Udvidelse. Den gamle Hovedbanegaard, der i sine sidste Aar benyttedes som Biografteater, blev nedrevet i 1917, hvorefter Paladsteatret byggedes i 1918. Løvrigt henligger den største Del af det tidl. Jærnbaneterræn stadig ubebygget, blot med en Bræmme af midlertidige Basarbygninger; i 1929 er dog den sydligste Del solgt til Bebyggelse. I 1917 var Anlægget af Axeltorv fuldført, og her rejstes i 1920 den store Forretningsbygning „Axelborg“. I 1910 flyttede Studenterforeningen til sin nye Bygning i Aborreparken; samtidig med denne Parks gradvise Forsvinden rejstes her paa Vestre-Boulevard Revisions- og Forvaltningsinstituttets store Ejendom; Badeanstalten „København“ i Studiestræde blev indrettet i 1903. Pladsen ved Frederiksborggade var i 1913 blevet Grønttorv.

I 1904 blev det besluttet at give Kbh. en ny Hovedbanegaard; i 1911 stod den færdig og aabnedes for Trafikken; den er senere blevet udvidet med en Fløj langs Bernstorffsgade; Vesterbrogade blev i 1913 ført over Baneterrænet ved en Viadukt lige ud for Hovedbanegaarden. Tivoli er gradvis blevet moderniseret; nævnes kan den nye Koncertsal, der opførtes 1902, og den nye Bazarbygning, der rejstes 1908.

I Vestervoldkvarteret fortsattes Opførelsen af store monumentale Bygninger, saaledes paa Raadhuspladsen „Absalon“s Bygning 1903, Paladshotellet 1909 og „Politikens Hus“, og ved Vester-Boulevard Forsikringselskabet „Danmark“s Bygning

1903 og Musikkonservatoriet 1904-05. Kvarteret fik saa at sige sin endelige Afslutning ved den 1903 fuldførte Langebro; for Tiden er under Bygning en ny, betydelig bredere Langebro, til Afløsning af denne.

Paa det store *Kalvebodsterræn* fortsattes Bebyggelsen. Kvarteret mellem Glyptoteket, Kalvebod Brygge og Baneterrænet fik sin endelige Udformning i Tiden for omkr. 1907, og paa samme Tid var ogsaa det store Kvarter V. for Gasværket, med Søndre-Boulevard, som paabegyndtes omkr. 1899, ogsaa i det væsentlige afsluttet. Endvidere byggedes den nye Godsbanegaard, der toges i Brug i 1901. Af andre store Bygninger kan nævnes Øksnehallen paa Kvægtorvet 1901, Flæskeshallen i Syndergaardsgade 1910, Centralpostgaarden 1912 ved den i 1907-09 opførte Tietgensbro, Indre Missions Hus i Bernstorffsgade 1916, den nye Politigaard 1918-24 ved Polititorvet og H. C. Ørsted Værket 1920; Vestre Fængsel fik en Udvidelse i 1918, og af Kirker kan nævnes Gethsemane (1916), Frederiksholms (1918) og Absalons (1919) Kirker.

I Aarene siden 1900 er Bebyggelsen af *Forstæderne* („Broerne“ og de indlemmede Distrikter) skredet saa stærkt frem, at man kun i de yderste Distrikter træffer ubebyggede Pladser, bortset fra de Arealer, der med Forsæt er unddraget Bebyggelse, Byens tre Rækker „Aandehuller“, nemlig Parkerne og Anlæggene i Voldkvarterene, Søerne og som en tredje Række Fællederne, Fælledparken og Idrætsparken. Hovedstadens bymæssige Bebyggelser omslutter nu helt Frederiksberg Kommune og mødes med tilsvarende Bebyggelser uden for Byens Grænse, i Gentofte, Gladsaxe, Rødovre og Hvidovre Kommuner. Denne Udvikling har været hjulpet frem ved Dannelse af Andelsboligselskaber, ligesom ogsaa Kbh.s Kommune selv har optraadt som Bygmester i stor Stil for at afhjælpe den Bolignød, der som Følge af Verdenskrigens Konjunkturer havde gjort det nødvendig at indlogere talrige Familier i Barakker, Skolebygninger, ja selv paa Sundholm.

Paa *Østerbro* er siden 1900 rejst en Del store Bygninger; af Kirker kan nævnes: Fredens (1900), Nazareth (1904), Frihavns (1905), Immaculata (1905, katolsk Kirke), Aldersro (1908), senere erstattet med Taksigelseskirken, Davids (1910), Gustafs (1911, svensk Kirke), Esajas (1912) og Lutherkirken (1918). I Kvarteret V. for Østerbrogade er bygget Østre Elektricitetsværk (1902), Statens Institut for teoretisk Fysik (1921, paa Blegdamsvej), Post- og Telegrafbygningen ved Trianglen (1922), Den evige Tilbedelses Ordens Kloster og Kirke (1914, paa Jagtvej) og Frimurerlogens Bygning (paa Blegdamsvej). I 1909 begyndte Beplantningen af Fælledparken; Idrætsparken anlagdes i 1911, og 1914 indviedes Idrætshuset. I Kvarteret Ø. for Østerbrogade byggedes Finsens Lysinstitut 1901 og Hagemanns Kollegium 1907. Frihavnen har faaet Udvidelser mod N., paabegyndt 1915 med Kroneløbsbassin. Langeliniepavillonen aabnedes i 1903, og det store Gefionspringvand afsløredes i 1908. Mellem Grønningen og Store-Kongensgade opførtes i Aarhundredets første Aar en Række anselige Karréer; efter Krigen er der bygget en Del i Classens Have. Kvarteret mellem Strandvejen, Jagtvejen og Lyngbyvej er blevet stærkt bebygget, navnlig i de allersidste Aar.

Nørrebro med Yderdistrikterne har siden 1900 faaet adskillige nye Kirker; nævnes kan saaledes: Brorsons Kirke (1901), Døvtummekirken (1904), Blaagaards (1905), Kingos (1910), Simeons (1914), Annas (1914), Grøndals (1918, i Brønshøj) og endelig Grundtvigskirken paa Bispebjerg, hvortil Grundstenen blev nedlagt i 1921, og hvorom nu grupperer sig en Bebyggelse, nøje afstemt efter Kirken. Bispebjerg Kirkegaard blev indviet 1903; 1907 aabnedes Bispebjerg Krematorium, og 1913 blev Bispebjerg Hospital taget i Brug. Alderdomshjemmet i Guldbergsgade

blev taget i Brug i 1901; i 1918 blev Skt. Johannes Stiftelsen lagt under Sundholm, og Almindeligt Hospital flyttede til den nedlagte Stiftelses Bygning i Nørre-Allé; endnu samme Aar vedtoges den store Udvidelse af Hospitalet, hvis Navn samtidig ændredes til De Gamles By. I 1903 aabnedes Balders Hospital, og s. A. blev Hærens og Flaadens Epidemihospital paa Hj. af Tagens- og Jagtvej taget i Brug. I 1910 stod, Righospitalet saa vidt færdigt, at det kunde tages i Brug. Et Tuberkulosehjem oprettedes af Kommunen paa Tagensvej i 1919, og endelig maa nævnes Københavns Militærhospital (1928), ligeledes paa Tagensvej. Af andre Bygninger kan iøvrigt nævnes Studentergaarden (1922), Statens Gymnastikinstitut (1922, i Nørre-Allé), Husassistenternes Fagskole, Lærlingehjemmet i Rantzausgade (1904) m. m. Med Brønshøj fik Byen Sporvognsforbindelse allerede i 1902, hvilket straks satte Fart i Byggeriet derude; paa Brønshøj Bakke fik Vandvæsenet i 1913 et stort Højdereservoir. Store Dele af Yderkvartererne mellem Jagtvej og Utterslev-Brønshøj er opstaaet efter 1900, saaledes „Landmandsbankens By“ ved Borups Allé, Grøndalsvænge samt en større Del af Kvarteret omkring Frederikssundsvej; ligeledes er Kvarteret V. for Lyngbyvej bygget i den seneste Tid.

Paa *Vesterbro* og i Yderdistrikterne (Valby og Vigerslev) er siden 1900 ligeledes rejst adskillige Kirker: Krist- (1900), Apostel- (1901), Elias- (1908, paa Vesterbros Torv), Maria (1909), Vanløse (1909) og Timotheus Kirke (1911, i Vigerslev). Den vigtigste Forandring i denne Del af Byen er den Bebyggelse, der siden 1900 er sket især omkring Sønder-Boulevard og Enghaveplads. Ellers kan nævnes Opførelsen af Det nye Teater i 1908. Valby Gasværk er bygget i 1904-07. Da Dybbølbroen i 1900 var fuldført, blev den overdraget Kommunen.

Københavns Havn har i Aarene efter 1900 været i stærk Udvikling. Frihavnen er blevet udvidet mod N. (Kroneløbsbassinet m. m.), og Yderhavns store Bølgebrydere er opført i 1904; men iøvrigt er den stærkeste Forandring sket i Havnens sydligste Del. En Fiskerihavn var i 1900 blevet anlagt S. for Gasværkshavnen ved Kalvebod Brygge, og en Spæredæmning mod S. (tværs over Kalvebod Strand fra Sjælland til Amager) udførtes i Aarene 1901-03. Det var dog først efter, at Havnens Styrelse var blevet omordnet ved Lov af ²⁹/₄ 1913, at den store Vækst begyndte. Havnestyrelsen vedtog i Febr. 1918 at paabegynde nye omfattende Arbejder til ialt 6 Mill. Kr. ved Islands Brygge og Teglværkshavnen; i de følgende Aar fuldførtes disse Havneanlæg („Sydhavnen“); Dec. 1919 blev Teglværkshavnen taget i Brug; Nov. 1920 stod Islands Brygges Havneanlæg færdigt; i Dec. s. A. kunde Anlæggene paa den nydannede Ø, Teglholmen, tages i Brug. Ved de nye Havneanlæg har adskillige Fabrikker faaet Plads; nævnes kan Ford's og General Motors' store Automobilsamlefabrikker.

Den Del af København, der ligger paa *Amager*, har haft en lignende stærk Udvikling som Byens øvrige Forstæder. Paa *Christianshavn* har Ændringerne dog været faa; det nye er vokset op i Distriktet uden for Christianshavns Vold, i *Sundbyerne* og i det nye *Amagerbrokvarter*. I 1901 begyndte Opførelsen af Aladinkvarteret, og efter at de store Opfyldninger ved Islands Brygge var fuldendte i 1905, voksede her i de flg. Aar et helt nyt Kvarter op, Islands Bryggekvarteret. Efter Bygningen af Langebro 1903, anlagdes fra 1905 Amager Boulevard, og fra 1912 voksede det storstadsagtige Amagerbrokvarter op. I 1901 blev Christianskirken, der havde staaet ubenyttet siden 1886, atter taget i Brug; i 1907 indviedes Filipkirken (i Sundbyøster) og i 1915 Hans Tavsens Kirke (paa Islands Brygge). Sundbyerne fik i 1900 et Gasværk; af andre Byggeforetagender kan nævnes Hoved-Kloakpumpestationen paa Kløvermarksvej (1901), Sundby Hospital (1902), Statens

Seruminstitut (1902), Sønderbro Teater (1902), Arbejdsanstalten Sundholm (1903-08), der afløste den gamle Ladegaard ved Aaboulevarden, Søværnets Kaserne paa Orlogsværftet (1910), Mønten paa Amager Boulevard (1921) foruden de mange Fabriks-, Handels- og Lagerbygninger, hvis Virksomhed især er knyttet til Havnen. Til Gengæld er Kvindefængslet nedrevet i 1928, og ogsaa Gamle Dok er forsvundet (ophugget 1918 og Bassinet opfyldt). I 1907 aabnedes Amagerbanen, der har skabt en bedre Forbindelse med Oplandet paa Amagers sydlige Del.

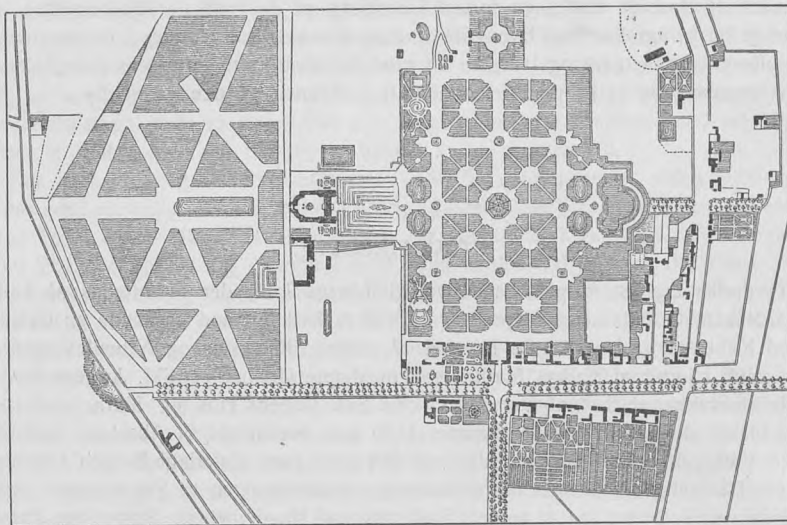
København staar nu (1929) som en Storstad i stadig stigende Udvikling; den er fremdeles Sædet for Landets Regering og Rigsdag, Centrum for dansk Kunst og Videnskab, Landets største Handels- og Industriby; dens Vækst har krævet og kræver stadig en fortsat Udvikling af de trafikale Hjælpemidler, der hurtigt og billigt kan føre Byens Befolkning fra dens Boliger, der i de senere Aar er blevet lagt længere og længere ud mod Yderdistrikterne, til dens Arbejdsfelter, der hovedsagelig er grupperet i og omkring Havnen og den gamle By.

Frederiksberg.

Frederiksberg ligger paa Landsbyen Solbjærgs Jord, der indfattedes af Ladegaardsaaen, Grøndalsaen, Vigerslevs og Valbys Jord og mod Ø. havde en Grænse mod København, der gik fra Hjørnet af nuvær. Bülowvej og Aaboulevarden til det NØ. Hjørne af Valbys Mark; mellem denne Grænse og Skt. Jørgens Sø laa dels et Stykke af Københavns Mark, dels Skt. Jørgens Hus og Mark. Solbjærg var blandt de Landsbyer, der nævnes 1186 som overdraget til Absalon. Sammen med Valby, Vigerslev og Serreslev var den som Birk underlagt Borgen i København. I kirkelig Henseende hørte Solbjærg i Middelalderen til Skt. Clemens Sogn. Landsbyen Solbjærg laa i nuvær. Frederiksberg Have mellem Slottet og Fasan-gaarden. Kort før 1377 udskiltes fra Solbjærg en Torp Nyby, der snart blev til en enkelt Gaard Nybygaard, som 1548 blev Slottets Ladegaard. Den laa omtrent ved Falkonergaarden, og dens Jord strakte sig paa begge Sider af Rolighedsvej og Godthaabsvej. I 1621 nedlagde Chr. IV Landsbyen Solbjærg og Nyby Ladegaard, tilkøbte Skt. Jørgens Hospital og den øvrige Byens Jord mellem Skt. Jørgens Sø og Solbjærgs Skel og opførte Slottets store Ladegaard ved Skt. Jørgens Sø NV. Hjørne, og Jorden henlagdes som Mark til denne Ladegaard. Blandt Ladegaardens Vagthuse er Kalthuset, bygget 1621, bevaret til vor Tid under Navnet Grøndal; det bar sit Navn Kalthus mindst 30 Aar før Tøjmester Peter Kalthof paatænkte at benytte det til Krudtmølle.

Frederiksbergs Oprindelse gaar tilbage til 1651, da Fr. III $\frac{2}{3}$ d. A. bortfæstede Ladegaarden og Ladegaardsmarken til 20 Bønder af hollandsk Afstamning fra Amager med Forpligtelse til at opføre en By der, og de byggede da deres Gaarde paa begge Sider af den nuv. Allégade (10 paa hver Side) samt en Kirke (se p. 296). Byen kaldtes *Ny-Amager* eller *Ny-Hollønderby* (ogsaa „Lille-Amager“, „Vester-Amager“ eller kun „Amager“) og strakte sig efterhaanden ogsaa over den nuvær. Runddel ind i Pilealléen. Bønderne var flyttet til Stedet i Tillid til de kgl. Privilegier, der bl. a. til-sagde dem, at de skulde beholde Jorderne for sig og Efterkommere til evindelig Ejendom for en aarl. Afgift af 700 Rd., som de kunde betale ved at have Kongens Kvæg paa Græs og levere Smør o. l. til Hofholdningen. Men det gik ikke efter

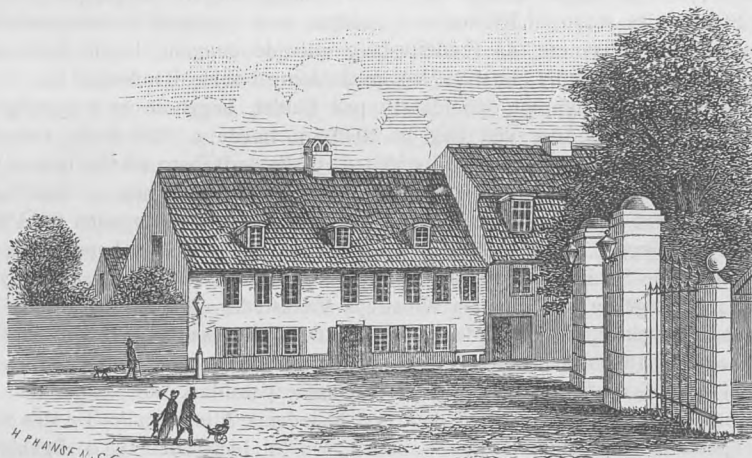
Forventning; Beboerne kom snart i Baghaanden med Skatter og Afgifter, og flere opgav tidlig deres Gaarde. I Nov. 1658 afbrændte de svenske Byen med Kirken, og i den følgende Tid plagede ogsaa de danske Tropper Beboerne. Byen med Kirken blev vel genopført efter Krigen; men en stor Misvækst i 1665 bragte den i endnu større Nød, og Kongen gik strengt frem mod Indbyggerne og befalede dem gentagne Gange at betale deres Afgifter, der skulde anvendes til den 1662-63 opførte *Prinsessegaard*, der laa ved den sydl. Ende af Byen med Hovedbygningen, hvor nu Indgangen til Frederiksberg Have er; de endnu staaende Bygninger er Gaardens Sidefløje (se p. 372). Til Prinsessegaarden hørte en Kanin-

Kort over Frederiksberg fra 1742.

og Fasangaard, hvis Bygning endnu er bevaret. Falkonergaarden er opført 1664 som Hus for Kronprins Christians (V) Falke og Hunde. Bønderne, der stadig havde svært ved at klare deres Forpligtelser, blev i 1669 indstævnedes, da de stod tilbage med 3 Aars Afgift. Noget blev dog eftergivet dem, men det hjalp ikke, og Byen svandt mere og mere ind. Thi dels maatte Bønderne i 1675 afgive over 6 Tønder Land til Hollænderen Cornelius v. d. Veer til Anlæggelsen af et Teglværk, dels bortsolgte de i deres Nød efterhaanden større og mindre Stykker Jord til fremmede; saaledes havde Admiral Niels Juel (der 1672 besad det ovennævnte Kalthus) og Broderen Jens Juel samt Assessor Abraham Wüst Ejendomme derude; den sidste fik 1673 Tilladelse til at anlægge et Teglværk (i nuvæ. Smallegade). Der blev endog i 1689 nedsat en kgl. Kommission for at standse disse Bortsalg, uden at det dog hjalp. Da saa over Halvdelen af den tilbageblevne By brændte ^{18/6} 1697, blev Jorderne ifl. kgl. Res. af ^{20/7} 1697 frataget Bønderne i April 1698, fordi de ikke havde overholdt Privilegiernes Betingelser. De kunde flytte andre Steder hen og fik Løfte om Gaarde paa Amager, hvis saadanne blev fæsteledige, eller de kunde blive, men skulde da ernære sig ved Havedyrkning, hvortil en ringe Del af Jorderne indrømmedes dem, medens Resten henlagdes til de kgl. Stalde ved Kbh.s Slot som Eng (til Højbjerg-

ning) eller til Udvidelsen af *Prinsens Gaard*, den tidligere Prinsessegaard (se p. 372). Baade Kalthuset og Wüsts Teglværk beholdt dog deres Jorder, og omtrent samtidig (1699) udlagdes der til Regimentskvartermester Georg Vodrof et Areal langs Skt. Jørgens Sø til Anlæg af en Vejrmølle til Valkning af Klæde. Mange af Beboerne, dengang c. 300, drog bort, men en Del blev boende paa ovennævnte Betingelser, og Byen var fra nu af en lille Husmandsby, der i verdslig Henseende 1699 lagdes ind under Taarnby Birk paa Amager, medens den før havde haft sin egen Skultus eller Byfoged; sin Kirke fik den dog Lov at beholde (se p. 296). Navnet Ny-Hollænderby blev efterhaanden fortrængt af det nye Navn *Frederiksberg*, som Byen efter kgl. Befaling blev kaldt, efter at Slottet var blevet opført.

Oehlenschlägers Fødested og Jærnporten ved Indgangen til Frederiksberg Allé.

Indbyggerne følte sig dog i lang Tid endnu knyttet til Amager; navnlig søgte Drengene og Piger derud som Tyende.

I de næste halvandet hundrede Aar er der ikke meget at fortælle om Frederiksberg By; dens Historie er omtrent Slottets Historie. Efter at Slottet var blevet færdigt og mere og mere blev beboet af Kongefamilien, fik Byen nogle Begunstigelser, og den tiltog en Del, saa at den ved 1730 anslaaes til at have 6-700 Indb., ligesom flere Handlende og Haandværkere bosatte sig der; især var der en Del Slagtere og Værtshusholdere. Ogsaa flere Fabrikker anlagdes; saaledes blev den ovennævnte Vodrofsgaard, hvis Bygninger under Pesten 1711 var blevet benyttede til Lasaret, 1737 købt af Fabrikant Johs. Plump, der ifl. kgl. Privilegium af 1733 indrettede en Sejldugsfabrik her (i Stedet for den i Køge 1698 oprettede Fabrik), hvor der forfærdigedes Sejldug til Flaaden; ved Midten af 18. Aarh. var der et Kapunstopperi paa det Sted, hvor nu Bagerstræde er, og i Nærheden ved Gl.-Kongevej et Farveri; ved Falkonergaarden laa der et Voksblegeri. Paa det ældste Kort af Frederiksberg, som findes, fra 1742, ses de samme 3 Gader, som har udgjort Byen lige til Nutiden: Allé-, Smalle- og Bredegade. Allégade, der dengang kaldtes Vejen til Falkonergaarden, var ligesom den anden Adgang til Slottet, Frederiksberg Allé, kun for Fodgængere, medens Køren og Riden var forbeholdt de kgl. Herskaber. Af andre Færdselsveje nævnes Roskildevejen, der førte ad Vesterbro gennem den nuvæ. Rahbeks Allé forbi Bakkehuset og gennem

Valby; desuden Gl.-Kongevej (anl. 1662), Rolighedsvej og Godthaabsvej, som allerede i Chr. V's Dage var Vejen ud til Islevmark, Værnedamsvej, der har faaet Navnet efter en Øltapper Werner Dam, samt den nuv. Roskildevej, mellem Frederiksberg Have og Søndermarken, aabnet 1776. I verdslig Hens. skete der den Forandring, at Byen, som 1717 var bleven indlemmet i Kbh.s Regiments Rytterdistrikt, ved kgl. Res. af $\frac{7}{7}$ 1721 henlagdes fra Taarnby Birk til Kbh.s Rytterdistrikts Birk, hvis Tingsted var i Ballerup, og saaledes vedblev det indtil 1803, da Tingstedet henlagdes til Blaataarn (se p. 401). I 1734 fik Frederiksberg sin nye Kirke og ved kgl. Res. af $\frac{10}{8}$ 1736 sin egen Præst og blev et særskilt Sogn, hvortil Vesterbro henlagdes (se p. 297). En betydelig Forandring skete i Marts 1765, idet Jorderne, som for største Delen var blevet henliggende til Højbjergning for de kgl. Stalde, blev solgte af Kronen ved Auktion, men rigtignok til fremmede, vistnok mest Københavnerne, da Frederiksberg allerede dengang havde faaet noget Præg af en Landliggerby; først 1775 kom Jorderne i selve Bøndernes Eje.

Med Fr. VI, der hyppigt opholdt sig paa Slottet, begyndte en betydelig Opgangstid for Sognet, der ved Beg. af 19. Aarh. havde c. 1200 Indb., hvoraf de fleste dog boede i selve Byen, idet Vejene til Frederiksberg stadig henlaa lidet bebyggede som Markveje; det gælder saaledes baade Bredegade og Smallegade, der endnu midt i 1830'erne havde dette Præg; Gl.-Kongevej var uden for Værnedamsvej ubebygget; i Frederiksberg Allé laa kun en halv Snes Landsteder; alle paa højre Side fra Byen; Roskildevej uden for Sorte Hest var ogsaa ubebygget paa faa Undtagelser nær (her laa Winstrups Værksteder og Mølle samt den 1776 oprettede Slotskro). Efterhaanden kom der flere Avlsgaarde og Landsteder paa Markerne. I 1835 havde Sognet 135 Gaarde og Huse og c. 1500 Indb., hvoraf henholdsvis 65 og 880 i Byen. Af større Gaarde paa Markerne nævnes den allerede omtalte Grøndal, der tillige med den tilstødende Flintholm fra Fr. VI's sidste Tid ejedes af Politikeren Balthasar Christensen (til hans Død 1882), Bakkehuset og Vodrofsgaard, der nu var et Landsted; ved Vejen, nu Vodrofsvej, der førte ind til den fra Gl.-Kongevej, laa Vodrofsmølle. — Paa Falkonergaarden, der længe havde været i Forfald, blev Falkoneriet helt nedlagt 1810, og Gaarden bortforpagtedes, indtil den 1818 solgtes til Kapelmusikus Bruun, som havde anlagt en Voksløbsfabrik der. Ladegaarden er omtalt p. 540. I Egnen om Falkonerallé var der tilkommet flere større Gaarde, saaledes Godthaab, Kathrinelyst, Sindshvile, Landlyst, Mariendal og Rolighed, ved Gl.-Kongevej bl. a. Vilhelminelyst, Lykkesholm og Forhaabningsholm.

I 1807 var Frederiksberg besat af Englænderne, og af de 13 Batterier, de lagde uden om Kbh. for at beskyde den, laa flere paa Frederiksbergs Grund, saaledes et ved Gl.-Kongevej (Svanholms Have), et i Vodrofsgaards Have og et ved Ladegaardsvvej (ved Rolighed). Sognet selv led ikke nogen nævneværdig Skade.

Ved Reskr. af $\frac{25}{8}$ 1818 blev Kbh.s Amts Rytterdistrikts Birk delt i to Birker, Nordre- og Søndre Birk, saaledes at Frederiksberg kom til at høre til det sidste.

Ved Midten af Aarhundredet havde Sognet henved 3000 Indb.; men der var i det hele knap 200 Gaarde og Huse, og Byen havde stadig et overvejende landsbyagtigt Præg. I 1840'erne begyndte der dog at vise sig Tegn paa, at den nye Tid nærmede sig. Det Sogneforstanderskab, som Frederiksberg fik 1841 sammen med Hvidovre, lod Bredegade brolægge 1845, og Byens 3 Gader fik de første Lygter i 1848; paa Vejene, der førte fra Kbh., kom der flere Bygninger, og 1846 opførtes den første egentlige Villa (Arkt. Herholdt) paa Gl.-Kongevej, Taarnborg ved nuvær. Ørstedsvvej.

Efter 1850 hørte „Idyllen“ op, og Begyndelsen blev gjort til den store Bebyggelse, som tog mere og mere Fart og i de næste 30-40 Aar forvandlede Frederiksberg til en Del af Storbyen. Ved Lov af $\frac{0}{1}$ 1852 var Demarkationslinien flyttet fra Falkoneralléen og Jagtvejen til Søernes indre Rand, hvorved de hæmmende Byggestemmelser blev ophævede. Den første af de nye Veje ved Gl.-Kongevej, Christiansholmsvej (nu Nyvej), anlagdes 1851, og snart efter fulgte Lykkesholms-, Bianco Lunos- og Forhaabningsholms Allé. Særlig fra Midten af 1850'erne gik det raskt med Byggeriet. I 1855 udparcelleredes Grundene ved Pilealléen, og i disse Aar grundlagdes *Villakvarteret* ved Gl.-Kongevej og *Schönbergskvarteret*. Det første anlagdes af Raadmand F. C. Bülow, der i 1852 havde købt et stort Areal mellem Gl.-Kongevej og Ladegaardsaaen; her opstod den nordl. Del af H. C. Ørstedesvej samt Bülowsvej med mellemliggende Villaveje, og ved Bülowsvej opførtes Veterinær- og Landbohøjskolen 1856-58 (se p. 433). Af en helt anden Karakter var Schönbergskvarteret, der anlagdes 1856 ved Gl.-Kongevej mellem Vodrofsvej og Værnedamsvej, paa en Grund, der 1831 ved Gaarden Svanholms Udparcellering var købt af Etatsrd. Schönberg; det fik et fuldstændigt bymæssigt Præg med høje Huse i Schönbergsgade, Ørstedsgade (nu Danmarksg.) og Schouws-gade (nu Vodrofs Tværg.). Mellem Danmarksgade og Vodrofsvej anlagdes allerede 1853 Bryggeriet Svanholm med en i sin Tid meget besøgt Ølhalle. Omtrent samtidig begyndte Udparcelleringen af Jorderne N. for Godthaabsvej fra Falkonerallé (1854) og en tættere Bebyggelse af Gl.-Kongevej og Frederiksberg Allé. Af offtl. Bygninger fra denne Periode kan nævnes Københavns Sygehjem, opført 1857-59 ved Rolighedsvej (nu flyttet til Ordrup), og Aandssvageanstalten ved Rahbeks Allé 1859-60 (se p. 474), hvilken sidste dog til Dels ligger paa Kbhs Grund. Ogsaa kan nævnes, at Grunden til Rubens Væveri lagdes 1854, og den første større Skole, Schneekloths, opførtes 1855. Endelig anlagdes 1856-57 mellem Gl.-Kongevej og Frederiksberg Allé (paa Grunden af Mægler Gersons store Have), som Konkurrent til Tivoli, Forlystelsesetablissementet Alhambra (Hovedbygningen i maurisk Stil) af G. Carstensen.

Den store Tilvækst nødvendiggjorde en Forandring i kommunal Henseende, og ved Loven af $\frac{20}{12}$ 1857 udskiltes Frederiksberg fra Hvidovre Sogn, fik sin egen Forfatning og deltes i et By- og et Landdistrikt, og omtrent samtidig kom den københavnske Bygningslov med nogle Forandringer til at gælde for en Del af Kommunen. I Sept. 1860 tændtes Gassen første Gang paa de mest befærdede Veje; 1863 opførtes den første store Kommuneskole i Falkonerallé og Hospitalet og Fattighuset ved Howitzvej (se p. 524), s. Aar aabnedes Sporvognskørselen, 1864 var Jærnbanestationen færdig, og ved Lov af $\frac{23}{2}$ 1866 fik Bydistriktet samme Næringsfrihed som Købstæderne. I det Aar havde Kommunen ialt 530 Bygninger.

Efter at den private Byggevirksomhed var standset eller sagnet i nogle Aar paa Grund af Pengekrisen, tog den atter fat i Midten af 1860'erne. Platanvejen anlagdes i 1866, s. Aar lagdes Grundstenen til de Classenske Boliger, 1867 overdroges Frederiksberg Allé og Runddelen til Kommunen, 1868 opførtes Kvarteret ved Skt. Knudsvej og Niels Ebbesensvej, 1870-72 Kvarteret ved Alhambra- og Hauchsvej, efter at Alhambra var nedlagt 1868 og Grunden udlagt til Bebyggelse, 1873 gennemførtes den sydl. Del af Ørstedesvej (ved Køb af Vilhelminelysts Jorder) ud til Gl.-Kongevej, hvorved den vigtige Forbindelse med Nørrebro kom i Stand, og flere af de omliggende Veje anlagdes eller udvidedes; midt i 70'erne opstod Kvarteret uden for Smallegade og Frederiksberg Have, det saakaldte „Bangs

Vænge" (Steen Blichers Vej og Poul Møllers Vej), og Kvarteret omkring Jærnbanestationen (Monrads Vej) og 1879 Rathsackskvarteret mellem Gl.-Kongevej og Falkonerallé (Rathsacksvej, Chr. Winthers Vej m. fl.). Tillige begyndte mange af de ældre Veje efterhaanden at tabe deres landlige Præg ved Opførelsen af store Bygninger.

Efter 1880 er Bebyggelsen foregaaet endnu stærkere; den har i disse sidste Aartier endog overgaaet Byggeriet i Hovedstaden, i alt Fald relativt og har helt givet Frederiksberg et bymæssigt Præg. Navnlig er Falkonerallé, Gl.-Kongevej, Frederiksberg Allé og H. C. Ørstedsvvej saa godt som helt blevet Gader. For Falkonerallés Vedkommende foregik dette væsentlig i 80'erne, samtidig med at det betydelige Sindshvilekvarter mellem Jærnbanen og Godthaabsvej opstod paa den tidligere Ejendom Sindshviles Grund, ligesom det mere villamæssige Kvarter Mariendalskvarteret Ø. for Godthaabsvej (Kong Georgs Vej, Dronn. Olgas Vej) blev til; ved Falkonerallé opførtes 1886 Frederiksberg Raadhus.

Den fuldstændige Bebyggelse af Gl.-Kongevej og Frederiksberg Allé skete derimod væsentlig i 90'erne, samtidig med at der fremkom nye Forbindelsesveje mellem disse (som Martensens- og Madvigs Alléer) og mellem Alléen og Vesterbrogade (som Kingosgade). Paa samme Tid bebyggedes Ørstedsvvej mere og mere, og der voksede et helt nyt Kvarter op Ø. for denne Vej mellem Jærnbanen og Bernstorffsvej samt Vodrofsvej (Forchhammersvej, Johnstrups Allé). Af andre Kvarterer, der opstod i Slutningen af 90'erne, nævnes Kvarteret Ø. for Falkonerallé mellem Rolighedsvej og Jærnbanen (Hostrups-, Brandes- og Fjords Alléer), Kvarteret Ø. for Allégade mellem Gl.-Kongevej og Frederiksberg Allé (Hollændervej, Maglekildevvej, m. fl.) og Kvarteret paa „Ny Bakkegaards Vænge" mellem Vesterbrogade og Rahbeks Allé (Bakkegaards- og Halls Alléer m. fl.).

For øvrigt var i Aarhundredets Slutning Bebyggelsen særlig stærk omkring Godthaabsvejen og Fasanvejen, baade i By- og Landdistriktet. Allerede i 80'erne var der opstaaet et stort Kvarter (Kongens Vej, Dronningens Vej m. fl.) V. for Søndre-Fasanvej mellem Frederiksberg Assistens Kirkegaard og Diakonissestiftelsen ved Peter Bangs Vej (den hed indtil 1868 Klammerivej, opkaldt efter den Mark, Klammeriarge, gennem hvilken den løb). S. for denne Vej og V. for Diakonissestiftelsen opstod i Slutn. af 90'erne et af „Frederiksberg Arbejderes Byggeförening" opført Arbejder-Villakvarter. Paa samme Tid voksede Kvarteret op S. for Nordre-Fasanvej mellem Godthaabsvej, Nyelandsvej og de Classenske Boliger (Langelandsvej, Lollandsvej m. fl.), og N. for Vejen skød Gader frem omkring det store Bygningskompleks, der omfatter Hospitalet og Forsørgelsesanstalterne (se p. 524), der er opførte 1900-03. Man byggede endvidere to nye Kirker, Skt. Lukas Kirke (1897) og Skt. Thomas Kirke (1898).

I det 20. Aarhundrede har Frederiksberg Jærnbanestation i Anledning af Baneforholdenes Omordning mistet sin Betydning, idet den fra at være Station paa Vestbanen er blevet Station paa en Sidebane til Frederikssundsbanen (Frederiksberg-Vanløse), men den er dog stadig af Vigtighed for Godstrafikken, og naar den under Arbejde værende Ringbane bliver færdig, vil den blive et vigtigt Led i Nærtrafikken. Efter at Banelinien fra København til Frederiksberg er nedlagt, er Rosenørns Allé ført igennem som Hovedfærdselslinie og sat i Forbindelse med Gyldenløvesgade; her er bl. a. de tidligere Fodboldbaner bebygget med anseelige Bygninger, saaledes Udstillingshallen „Forum" (p. 501) og Købmandsskolens Kvindeafdeling (p. 447), og ved Vodrofsvej er den gamle Vodrofgaard, der fra 1860'erne benyttedes som Forlystelseshave (Vodroflund), i 1906 blevet nedlagt og

Arealet bebygget med et nyt Kvarter. I 1904-05 er endvidere anlagt 3 nye Gader: Prinsesse Maries Allé mellem Gl.-Kongevej og Vodrofsvej paa det tidl. Bryggeri Svanholms Grund, Hornemanns Allé, mellem Gl.-Kongevej og Frederiksberg Allé's første Runddel paa det tidl. Forlystelsessted Skt. Thomas' Grund (Ejendommen ejedes c. 1872-80 af Apoteker A. H. Riise fra Skt. Thomas), og Frederik VI's Allé mellem Allégade og Frederiksberg Have paa en Grund, hvor tidl. Københavns Sporvejselskab havde Stalde og Vognremiser. Iøvrigt er Frederiksbergs Bebyggelse i dette Tidsrum hovedsagelig foregaaet mod V., i det tidl. Landdistrikt, saaledes Fuglebakken og Kvarteret omkring 5. Juni Plads; talrige Sideveje er opstaaet ved Finsensvej, Peter Bangs Vej og Roskildevej, og der er anlagt en bred Hovedvej, Dalgas Boulevard, der skærer disse Veje og gaar gennem hele Landdistriktet fra S. til N. Flere nye Kirker er blevet byggede, saaledes Skt. Markus Kirke (1902), Solbjerg Kirke (1908), Mariendalskirken (1908), Godthaabs Kirken (1911) og Lindevangs Kirke (1926). Det Tidspunkt nærmer sig stærkt, da alle Grunde paa Frederiksberg er bebyggede. Da Kommunen ved de i 1902 stedfundne Indlemmelser i København er blevet helt omsluttet af Hovedstaden, har den saaledes ingen Mulighed for at vokse sig større i Areal, men den hævder stadig sin kommunale Selvstændighed overfor København, der oftere har gjort Forsøg paa at faa den indlemmet.

De gamle Landsbyer paa Hovedstadens Omraade.

Det er foran omtalt, at Byen *Havn**) allerede i Middelalderen har opslugt en Landsby *Serreslev* (1198 Serslef, 1370 Særezløf), og at Frederiksberg ligger paa Landsbyen *Solbjergs* Plads (1193 Solbiarga, 1370 Solbyerghe), en ret betydelig Landsby, der 1611 havde 13 Bøndergaarde, ligesom ogsaa *Nyby* (1370 Nyby, Niby) har ligget paa Frederiksbergs Grund. Men først ved Indlemmelserne i 1901-02 blev et større Areal af Bondejord lagt indenfor Hovedstadens Omraade.

Sundby Sogn, der $\frac{1}{2}$ 1896 var udskilt fra Taarnby Sogn, og som i sin Helhed blev indlemmet i København, bestod af de tidl. Landsbyer *Sundbyvester* (1085 Sundby occidentali, 1370 Sunby westræ) og *Sundbyøster* (1370 Sundby østræ); de havde i Matriklen af 1688 henholdsvis 13 og 14 Bøndergaarde. Sundbyøster og Sundbyvester (*Sundby orientalis* og *occidentalis*) nævnes 1085, da Knud den Hellige skænkede Gaarde her til Lunds Bispestol. I Sundbyøster laa en Kongsgaard *Svanelejegaard*, siden kaldet *Rødegaard*, hvor efter Traditionen Sigbrit og Dyveke havde Bolig; Gaarden er Nabo til Røde Kro.

Af *Hvidovre Sogn* indlemmedes *Valby* (1193 Walbi, 1198 Walbu, 1257 Walby) og *Vigerslev* (1193 Wikislef, 1198 Wigislef), der i Matriklen af 1688 havde henholdsvis 13 og 8 Bøndergaarde. Valby og Vigerslev nævnes 1186 som Del af Absalons Besiddelser; de danner sammen med Solbjerg og Serreslev Borgen Københavns Birk og hørte i Middelalderen til Skt. Clemens Sogn. Syd for Valby

*) Navnet kendes ældst i Formen *Havn* (1186 Hafn, 1199 Haffn), men da Saxo omtaler Byen som „mercatorum portus“, og Vald. II's Jordebog 1231 har Kiöpmanhafn, er den sammensatte Navneform sikkert at betragte som en Sideform af samme Alder; senere blev den enerherskende, og dens Udvikling kan følges gennem Eksempler som 1249 Kopmanahafn, 1404 Kjøpmenhawen, 1416 Køpendehaffn og Køpnæhafn; allerede 1429 er det sammentrukke til Køpenhafn. Paa samme Maade finder man i nedertysk Form 1370 Copmanhavene, men 1373 Copenhauen. Latiniseret anvendes derimod den gamle usammensatte Navneform: Hafniæ, som Adjektiv Hafn(i)ensis.

Bymark ved Stranden ligger Kongens Enghave, vistnok oprindelig Bymark for en Udflyttertorp fra Valby, *Hammerstrup*. Som Kongens Enghave nævnes Jorden i 1532; den blev bortsolgt og udparcelleret i 1795.

Endvidere indlemmedes hele *Brønshøj Sogn*, med Byerne *Brønshøj* (1193 Brunshoga, 1198 Brunshoge), der 1688 havde 9 Bøndergaarde, *Vanløse* (1198 Huanlosæ), der 1688 havde 10 Bøndergaarde, *Husum* (1370 Husum), der 1688 havde 10 Bøndergaarde, *Utterslev* (1198 Otherslef), der 1688 havde 11 Bøndergaarde, og *Emdrup* (1193 Imbrethorp), der 1688 havde 4 Bøndergaarde.

I Pave Urbans Brev af ²¹/₁₀ 1186 nævnes bl. a. Utterslev med sit Tilliggende, Emdrupgaard og 1 Bol i Brønshøj, den senere Præstegaard, som Del af Absalonsgaven. Disse Landsbyer tillige med de senere af Bispestolen erhvervede Husum og Vanløse dannede Brønshøj Sogn; i Middelalderen var de underlagt Bispeborgen Hjortholm ved Furesøen.

I *Husum* laa forud en Hovedgaard, der tilhørte Roskilde Bispestol. Den var 1395 forlenet til Jacob Jensen, 1417 til Peder Truelsen, og 1486 beboet af Karine Krumpensdatter, Jon Iis' Efterleverske; 1507-09 var Erik Madsen (Gøye) Bispens Lensmand i Husum; 1577 blev Lenet forenet med København. Fr. III pantsatte Husum Gaard og By samt Mørkhøj By til Hans Pedersen Klein og Arent Berntsen, Indbyggere i København, for Pengeforstrækninger under Belejringen. De afhændede Pantet til Feltherre Hans Schack, som atter overdrog det til Oberstlieutenant Ditlev Rumohr, og denne overdrog atter Husumgaard med meget andet Gods til Kongen som Vederlag for Gisselfeld Hovedgaard. 1672 udlagdes Gaarden til Generalkrigskommissær Nicolaus Bennich, der s. A. solgte den til Cai Lorentz Greve Brockdorff, som atter 1676 afhændede den til Storkansler Grev Fr. Ahlefeldt. Den ejedes 1681 af den livlandske Adelsmand Johan Heidemann, † 1684, hvis Enke Veronica Elisabeth i 1684 boede paa Gaarden sammen med Jomfruerne Anna Sophie Ulfeld og Sophie Friis, af hvilke den sidste havde Gaarden i Forpagtning; det var hos disse, henholdsvis Broder- og Søsterdatter af Corfits Ulfeld, at Leonora Christine i nogen Tid tog Ophold efter sin Løsladelse 1695 og her skrev Slutningen af „Jammersmindet“. Enkegrevinde Ahlefeldt solgte 1686 Husumgaard til Rebecca Elisabeth Poppe, Enke efter Oberst Steen Andersen Bille, som atter testamenterede den til sin Datter Anna Cathrine Bille, hvis Ægtefælle Richard Bolton 1699 solgte den til Oberst Georg Christoffer v. Puttkammer, der atter 1702 afhændede den til Peder Svendi Jensen Fersløv. Følgende Ejere var Johanne Cathrine Tilles, Enke efter Peder Svendi til Hjortespring, der 1709 solgte den (for 4900 Rd.) til Thomas Kahn; senere ejedes den af Anna Marie Ehrenschildt, Enke efter Etatsrd. Bøfke, der 1715 solgte den til Jak. Einsberg, Forpagter paa Knabstrup, som straks afhændede den til Hofapoteker Gotfr. Becker (for 2000 Rd.). Denne solgte den 1720 til Ritmester Bolle Luxdorph Rose (for 6063 Rd.), hvis Bo 1732 solgte den ved Auktion (65½ Td. H., for 4305 Rd.) til Hans Henr. Ermandinger til Hjortespring, som endelig 1738 overdrog Gaarden til Kronen, hvorefter den blev nedlagt.

Ved Aar 1360 nævnes Peder Jensen de Ymmere 3: *Emdrup*, og 1422 boede her en Væbner Johannes Petri de Ymmethorp (maaske en Søn af den foregaaende), der førte Slægten Væbners Skjoldemærke.

I 1536, da de københavnske Borgere Anders Halager og Peder Villadsen efter Reformationen fik Emdrupgaard, oprettedes af den en Landsby paa 4 Gaarde. Den nuvæ. Emdrupgaard er opbygget (jfr. Dske Atl. II p. 231) i 1712 af Oversekretær Chr. Mønnichen som en Lystgaard.

Boo Jensen af Watnløsæ (Vanløse) nævnes 1355.

Utterslevgaard, der tilhørte Roskildebispens fra Absalons Tid, blev siden delt i 2 Gaarde, af hvilke den ene fra Reformationstiden til 1637 beboedes af Sognefogeden, derefter af Herredsfogeden i Sockelund Herred, indtil den i 1673 gik over til Brygger Peder Nielsen Munk, efter hvem den i lang Tid bar Navnet Munkegaarden. Den anden Halvdel af Utterslevgaard blev efter Reformationen af Kongen forlenet til Borgeren Walter Symensen, som 1542 afstod den til Rente-mester Joachim Beck. Blandt de senere Ejere kan nævnes Admiral Jørgen Vind, som fik Brev 1642, og hvis Enke 1653 overdrog den til Kansler Christian Friis, hvis Enke 1657 solgte Gaarden til Kancellisekretær Ernst Reitzer. I 1672 fik Stiftamtmand Christian Scheel og derpaa Sønnen Jørgen Scheel Gaarden, som efter dem fik Navnet Scheelens Gaard. I 1698 var Samuel Christopher Plessen Ejer af Gaarden, som 1705 konfiskeredes af Staten og derpaa gik over til Bønder.

Ved det højtliggende Brønshøj havde de Svenske under Karl Gustav 1658-60 anlagt en befæstet Lejr („Karlstad“) med ganske anselige Huse, til hvilke Omegnens Kirker og andre Bygninger maatte afgive Materiale (se „Museum“ 1896 I p. 131). Den svenske Konge havde en Tid sit Hovedkvarter i Utterslev, og Sog-net led meget under Fjendens Ophold; Brønshøj Kirke benyttedes som Tøjhus, og Præstegaarden blev nedbrudt.

Ved Bispebjerg Mølle har ligget to „Galgehøje“, hvoraf den ene indesluttede Grave fra Sten- og Broncealderen.

Litteraturfortegnelse.

De vigtigste Skrifter, der vedkommer Københavns og Frederiksbergs Topografi og Historie.

(Monografiene er for det meste anførte under de enkelte Afsnit eller Artikler. Se i øvrigt *Bibliotheca Danica* samt *Dansk historisk Bibliografi* 2. Bd. Tidsskriftartikler er ikke medtagne; om disse se desuden *Dansk Tidsskrift-Index* og *Danske blandede Tidsskrifter* 1855-1912, Kbh. 1928).

H. Wallensbeck, Diarium polem. metr. Latino Danicum obsidionis Havniensis ab $\frac{8}{8}$ 1658 ad $\frac{1}{6}$ 1660. Hafn, 1660.

A. M. Hjørring, Leyrs-Krantz, Kbh. 1660 (udg. ofte senere). — S. Forf., Leyres Politie, Kbh. 1661.

Chrph. Purrivus, Metropoleos Daniae in nuce Iliados delineatio; u. St. 1662.

Grundrichtige Beschreibung d. freyen Reichs-Kgl. Residentz- Haupt- See- Stapel- und Handelsz Stadt Copenhagen; poetisch aufgesetzt; u. St. 1668.

P. J. Resen, Inscriptiones Hafnienses. Hafn. 1668.

J. F. Bergmann, Metrica Havniæ Metropoleos Delineatio. Stralsund 1674.

Vitus Bering († 1675), Obsidio Hafniensis, Hafn. 1676.

(*Rostgaard, Jens*), Dend Kgl. Residents Stad Kiøbenhavn. Kbh. 1720 (udg. ofte senere).

Erik Pontoppidan, Memoria Hafniæ. Schleswig 1729 og Glückstadt 1738.

L. de Thurah, Hafnia hodierna. Kbh. 1748. Med c. 110 Kbtvl.

H. E. Berling, Kiøbenhavn i sin Jubel-Glands, Kbh. 1749.

Erik Pontoppidan, Origines Hafnienses. Kbh. 1760. Med 14 Kbtvl.

E. C. Hauber, Beschreibung von Kopenhagen und den Kgl. Landschlössern für Reisende. Kph. 1770 (nye Udgaver 1777 og 1782). — S. Forf., Beskrivelse over den kgl. danske Residentsestad Kiøbenhavn og de kgl. Slotte paa Landet. Oversat (ved L. C. Dan) efter 3. tydske Opl., forøget og forbedret. Kbh. 1783 (en Overs. af den første).

H. Holck, Kiøbenhavns Beskrivelse. Kbh. 1774. — S. Forf., Kiøbenhavns Sognekirkers Beskrivelse samt Kirkernes Legater og Sogne, Gader m. m., Kbh. 1775. — S. Forf., Fremmedes og Reysendes Haand-Lexicon i Kiøbenhavn; u. St. 1777.

N. Jonge, Den kgl. Hoved- og Residentz-Stad Kiøbenhavns Beskrivelse. Kbh. 1783. (Paa kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 669, findes i Haandskrift 2. Del; en Afskrift findes ogsaa i Raadstuearkivet).

C. F. Reiser, Historiske-Beskrivelse over den mærkværdige og meget fyrgterlige store Ildebrand 1728, Kbh. 1784; 2. og forbedr. Opl. u. Aar; 3. fuldstændige Udg. (ved N. C. Øst), Kbh. 1827; ny Udg. ved Oluf Nielsen (sammen med den af R. forfattede Levnedbeskrivelse), Kbh. 1890.

J. F. Lange, Beschreibung d. kgl. Residenzstadt Copenhagen und der kgl. Landschlösser. Berlin 1786.

(*N. J. A. Y. Descampeaux*), Kort Beskr. over Kjøbenhavn og dens omliggende Steders Mærkværdigheder; u. St. 1787 (ogsaa paa Fransk).

P. Paludan, Saml. til en Beskrivelse over Christianshavn og Frelserens Kirke smstds. Kbh. 1781.

G. L. Lahde, Branden i Kjøbenhavn d. 5. 6. og 7. Juny 1795; u. St. og Aar. Med Kobber. — S. Forf., Branden i Residentz Staden, eller fuldstændig Efterretn. om den skrækkelige Ildebrand, som den 5., 6. og 7. Juni 1795 fortærede mere end Fjerdeparten af Kjøbenhavn. Sammenskrevet af en troværdig Mand. U. St. 1797.

Hist. Beskrivelse saavel over Ildebranden i Kjøbenhavn fra 5. til 7. Juni 1795, som og over de ødelagte offtl. og private Bygninger tillige med sammes Mærkværdigheder. Kbh. 1795.

(*A. O. Schellenberg*), Freie Bemerkungen über Kopenhagen in Briefen, u. St. 1796.

J. H. Rawert, Udførlig Beretning om den Plan, der blev lagt og udført i Anledn. af den store Ildebrand i Kjøbenhavn 1795, efter hvilken den afbrændte Del af Staden mere regulær, beqvem og brandsikker kunde opbygges. Kbh. 1800.

Fr. Thaarup, Journal og Haandbog for Kjøbenhavnere, saavel som for andre, der om Kbh.s. Forfatning søge Kundskab; I. Bd. og II. Bd.s 1. H.; Kbh. 1797-1813.

R. Nyerup, Kjøbenhavns Beskrivelse, Kbh. 1800. — S. Forf., Beschreibung d. Stadt Kopenhagen. Kbh. 1807. — S. Forf., Vollständige Beschreibung d. Stadt Kopenhagen. Kph. 1815.

J. E. Angelin, Underrättelser om Köpenhamn. Stockholm 1806.

H. Callisen, Physisk-medicinske Betragtninger over Kjøbenhavn; 2 Dele. Kbh. 1807-9.

L. Møller, Kjøbenhavns nye Leirkrands, Kbh. 1807.

(*A. A. Feldborg*), Spazier-Reise nach Kopenhagen u. den umliegenden Gegenden auf Seeland, Kph. 1808 (overs. af G. Bonnier).

R. Christensen, (*R. Nyerup*), Beskrivelse over Kjøbenhavn, eller Vejviser for Rejsende. Kbh. 1821.

Fr. Thaarup, Kjøbenhavns Mærkværdigheder, Kbh. 1821. — S. Forf., Manuel des beaux arts et des curiosités à Copenhague. Kbh. 1823. — S. Forf., Kjøbenhavn og Omegn. Kbh. 1826. — S. Forf., Kopenhagen mit der Umgegend. Kph. 1828 (atter udg. 1831, 1834, 1835). — S. Forf., Vejviser i Kbh. især for Rejsende. Kbh. 1829 (paa Tysk 1830).

(*J. E. C. Walther*), Søndermarken eller Kbh. og Omegn; 1. Hæfte, Kbh. 1826. — (S. Forf.), Prospecter af Kbh. og Frb. Have eller Kbh. og Omegn. 2. Hæfte. Kbh. 1826.

E. H. Tregder, Taschenbuch für Fremde u. Einheimische in Kopenhagen. Kph. 1829 (Berichtigungen u. Zusätze 1830).

R. Jones, Copenhagen and its environs, Cph. 1829 (med 4 Tegn. og 1 Plan).

H. C. Hansen, Hist. Fremstilling af de mærkeligste Begivenheder henhørende under Kjøbenhavn 1168-1663. Ogsaa med Titel: Hist. Fremstilling af de mærkeligste Begivenheder i Kongeriget Danmarks og Hertugdømmernes Kjøbstæder, Slotte og Fæstninger, 1. Deel og 1. Hæfte af 2. Deel. Kbh. 1830-31.

J. Th. Thomsen, Alphabetisk Register over alle de i Kjøbenhavn og Christianshavn værende Gader, Stræder, Torve og Pladser. Kbh. 1831.

Fr. Thaarup, Beskrifning öfver Köpenhamn och dess Nejder. Örebro 1831.

C. J. Gjessing, Almeennyttig Lommebog for 1832, nærmest udarbejdet som Vejledning for de Handlende saavelsom for enhver anden Forretningsmand eller Rejsende, der maatte have Anledning til at besøge Hovedstaden. Kbh. 1832.

Fr. Thaarup, Kopenhagen u. die Umgegend. Kph. 1837 (atter udg. 1839, 1841, 1844, 1846).

F. C. Schäffer, Kort hist. Oversigt ang. Kongens Nytorv og de derom siden 1831 stedfundne Omhandlinger. Kbh. 1838.

J. Behrend, Kjøbenhavns satirisk-komiske Vejviser eller den skjælske Ledsager i Danmarks Hovedstad. Kbh. 1839.

G. Stern, Statistisk-topographisk Beskrivelse over Hoved- og Residentsstaden Kjøbenhavn. Kbh. 1841.

C. Richard, Promenades dans Copenhague et aux environs. Cph. 1848 (atter udg. 1853).

A. E. Meinert, Fortællinger om Kjøbenhavn. Kbh. 1850.

F. V. Mansa, Pesten i Kjøbenhavn 1711, skildret fra et lægevidensk. Standpunkt. Kbh. 1844. — *S. Forf.*, Pesten i Helsingør og Kjøbenhavn 1710-1711. En hist. Fremstilling (ny Udg.), Kbh. 1854.

A. Colding og Jul. Thomsen, Om de sandsynlige Aarsager til Choleraens ulige Styrke i de forsk. Dele af Kbh., Kbh. 1853.

C. Rothe, Udsigt over Kjøbenhavns Kirkers Hist. med nogle statistiske Bemærkninger. Kbh. 1854.

J. L. Ussing, Græske og latinske Indskrifter i Kjøbenhavn, Kbh. 1854.

L. J. Flamand, Kjøbenhavn, dens ældre og nyere Historie samt Beskrivelse. Kbh. 1855.

W. v. Vett, Kjøbenhavn, hist.-topographisk Beskrivelse, 2 Hæfter. Kbh. 1855-56.

G. F. Lassen, Dokumenter og Aktstykker til Kbh.s Befæstnings Historie. Kbh. 1855.

J. Levin, Kjøbenhavns Beskrivelse, [en Vejledning for Rejsende. (Særtr. af Kbh.s Adressebog). Kbh. 1856.

Jørgensen Jomtou, Kjøbenhavn og Kjøbenhavnerne. Kbh. 1856.

Cl. Rosenhoff, Illustr. Veiviser og Beskrivelse over Byen og Omegnen. Kbh. 1857.

B. H. Faber, Kjøbenhavns Bombardement 1807. Kbh. 1857.

P. G., Kortfattet Beskrivelse af Kjøbenhavn og dens Belejring 1658-60. Kbh. 1859.

H. F. Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen. Kbh. 1859-63.

L. Holst, Bidrag til en Skildring af Kjøbenhavn for 100 Aar siden, Kbh. 1861.

L. Both, Kjøbenhavn historisk-topographisk beskrevet. Kbh. 1865 (atter udg. 1873).

Fuldmægtig Petersen (J. Davidsen), Gl. Minder om Frb. og Vesterbro. Kbh. 1866.

W. H. (Wilh. Henriques), Frederiksbergske Tilstande. Kbh. 1866.

P. V. Grove, Kjøbenhavn og Omegn. Illustr. Rejsehaandbog. Kbh. 1870 (atter udg. 1871 og 1880).

J. C. L. Plenge, Nogle Træk af Livet i Kjøbenhavn for en Menneskealder siden. Kbh. 1873.

O. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium. 8 Bd. og 2 Registerbd. Kbh. 1870-87.

H. E. G. Saabye, Kjøbenhavn og Omegn, Kaart og Veiviser for Rejsende. Kbh. 1874.

C. E. Secher, Kjøbenhavns Historie. Kbh. 1874.

O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse; 6 Bd. Kbh. 1877-92.

L. Both, Østergade før og nu, med nogle tilstødende Gader. Kbh. 1877.

R. Mejborg, Borgerlige Huse, særlig Kbh.s Professorboliger 1540-1630. Kbh. 1881.

J. Davidsen, Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn; 2 Dele. Kbh. 1880-81.

L. Both, Kjøbenhavns Historie. Kbh. 1884.

O. Nielsen, Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. Kbh. 1884.

J. Davidsen, Fra vore Fædres Tid. Kbh. 1884.

Carl Bruun, Kjøbenhavn. 3 Dele. Kbh. 1887-1901.

A. Eberlin, Frederiksberg. Kbh. 1888.

J. Davidsen, Kjøbenhavnsliv i ældre og nyere Tid. Kbh. 1889.

Lucy Andersen, Guide to Copenhagen. London 1889.

M. Rubin, 1807-14, Studier til Kjøbenhavns og Danmarks Historie. Kbh. 1892.

Alfred Larsen og E. Schjøtte, Gamle kjøbenhavnske Huse og Gaarde. Kbh. 1894.

M. Rubin, Frederik VI's Tid, fra Kielerfreden til Kongens Død. Kbh. 1895.

- H. Degenkolv*, Gammelholm. Kbh. 1895.
- F. J. Mejer*, Frederiksberg Slot, dets ældste Historie. Kbh. 1896.
- Kjøbenhavns kommunale Forhold saml. og udg. i Anledning af Udstillingen i Stockholm i Aaret 1897. Kbh. 1897.
- Kjøbenhavn og Omegn, Haandbog for Rejsende, udg. af den danske Turistforening. Kbh. 1897 (atter udg. 1899, 1902 og 1905 samt 1921).
- Copenhagen. The Capital of Denmark. Published by the Danish Tourist Society. Cph. 1898 (ogsaa paa Tysk og Fransk).
- H. Bering Liisberg*, Kjøbenhavn i gamle Dage og Livet i Kbh. Kbh. 1898-99.
- Frederiksberg Kommune 1858-1900. En Oversigt, udarbejdet paa Foranledn. af Frb. Kommunalbestyrelse. 1901.
- De danske Byerhverv i Tekst og Billeder. Kjøbenhavn. Kbh. 1904.
- W. Schorn*, Da Voldene stod. Kbh. 1905.
- K. Bokkenheuser*, Saa By som Borger. Københavnerliv i Slutn. af 18. Aarh. Kbh. 1905.
- Kjøbenhavns Brand og Indvaanere efter Branden 1728, udg. efter samtidige Fortegnelser af Kbh.s Brandforsikring til Minde om dens Oprettelse. Kbh. 1906.
- Heinr. Hansen*, Bygningskommissionens Historie. Kbh. 1906.
- K. Bokkenheuser*, De svandt, de svandt. Vandringer i det gl. Kbh. Kbh. 1906; 2. Opl. 1919.
- H. N. Rosenkjær*, Fra det underjordiske København. [Kbh. 1906.
- Julius Salomon*, København 1863-1906 (Særtryk af Chr. IX Udstillingens Katalog). Kbh. 1906.
- H. Rützebeck*, Absalons By. Kbh.s Historie, fortalt for Ungdommen. Kbh. 1907.
- A. Grudtzmann* og *H. Lind*, Stor-København. Kbh. 1907-08.
- G. L. Grove*, Breve fra to Deltagere i Slaget i Øresund 1658. Kbh. 1908.
- Vilh. Lorenzen*, Gammel dansk Bygningskultur. Kbh. 1908-09.
- L. F. la Cour*, Mindeskrift i Anledn. af 250 Aarsdagen for Stormen paa Kbh. 1659. Kbh. 1909.
- Ivar Schmidt*, Den Kannevorfske Ejendom og Forretning. [Kbh. 1909.
- Eiler Nystrom*, Offentlige Forlystelser i Fr. VI's Tid I-II. Kbh. 1910-13.
- K. Bokkenheuser*, Vandringer i det gl. Christianshavn. Kbh. 1910. 2. Opl. 1919.
- Krak's* Tidstavler. Optegnelser af Kbh.s Historie. Kbh. 1911, 1923.
- Villads Christensen*, Københavns Privilegier. Kbh. 1911. — S. Forf., Kbh. i Kristian den Ottendes og Frederik den Syvendes Tid 1840-57. Kbh. 1912.
- K. Bokkenheuser*, Frederiksberg. En Vandring gennem det gamle Frederiksberg. Kbh. 1912. 2. Opl. 1919.
- W. Mollerup*, Danmarks gamle Hovedstad. Kbh. 1912.
- K. Bokkenheuser*, Vejen gaar min Tro over Vesterbro. Kbh. 1913.
- Viggo Lindstrom*, København i Tredserne. Kbh. 1913.
- Vilh. Lorenzen*, Christianshavns borgerlige Bygningskunst. Kbh. 1914.
- Otto Asmussen*, København som den er og som den burde være. Udg. af Foren. til Hovedstadens Forskønnelse. Kbh. 1914.
- Vilh. Lorenzen*, Københavns Bygningskunst gennem Tiderne. Kbh. 1915.
- Julius Salomon*, Det forsvundne København. Raadhusbibliotekets fotografiske Billedsamling. Kbh. 1915.¹
- K. Bokkenheuser*, Den gamle Herre fortæller. Kbh. 1916. — S. Forf., Østerbro. Kbh. 1916.
- H. Weitmeyer*, Kulturskildringer fra Kbh. i det 18. Aarhundrede. Kbh. 1916.
- K. Bokkenheuser*, Der gaar Sagn om Borgtapeter. Kbh. 1917. — S. Forf., Nørrebro. Kbh. 1917.
- Chr. Stieper*, Omkring Triangelen. Bidrag til Østerbros Historie. Kbh. 1917

- H. C. Bering Liisberg*, Christianshavn. Kbh. 1918.
Louis Bobé, Karel van Manders Gaard, alias Kongens Klub. Kbh. 1919.
Hugo Matthiessen og *Villads Christensen*, Gamle københavnske Skilte og Bomærker. Kbh. 1919.
M. Vogelius, Krøniker fra københavnsk Kirke- og Skoleliv i gamle Dage. Kbh. 1919.
Vidar Bruun, Fra Sangerinde-Kneiperne Dage. Kbh. 1920.
E. Marquard, Kjøbenhavns Borgere 1659. Kbh. 1920.
Carl Muusmann, Firsernes glade København. Erindringer og Oplevelser. Kbh. 1920.
E. Nystrøm, Vanløse. Et historisk Rids. Kbh. 1920.
Carl Muusmann, Halvfemsernes glade København. Kbh. 1921.
Aage Schæffer, Københavnske Apoteker paa Chr. IV's Tid. Kbh. 1921.
Carl C. Christensen, Fra Grønnegade-Kvarteret. Kbh. 1922.
Minderige Huse. Kendte Mænd og Kvinders Boliger. Udg. af Krak's Vejviser. Kbh. 1922.
Vald. Møller, Fra den gamle Landsby. Brønshøj By gennem 200 Aar. Kbh. 1922.
K. Bokkenheuser, Klubliv. Kbh. 1923.
Danmarks Hovedstad København. I-IV. Af Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv, red. af *O. Hougaard* og *A. Wedderkop*. Kbh. 1923.
Victor Krohn, Fra Østerport til Store Vibenshus. Kbh. 1923.
O. C. Nielsen har 1923-24 udgivet flg. smaa Monografier over enkelte Gader m. m.:
Badstuestræde, Dyvekes Gaard, Farvergade, Hyskenstræde, Jermers Taarnet, Kalkeballen, Kjøbmagergade, Knabrostræde, Larslejstræde, Niels Hemmingsens Gade, Nyhavn, Peder Huitfeldts Stræde, Stormgade og Vestergade.
Georg Borup, København og Omegn. Haandbog for Rejsende. Kbh. 1924.
Carl C. Christensen, Fra Voldenes København. Kongens Nytorv Kvarteret. Kbh. 1924.
— *S. Forf.*, Vinhandlergaarden Nyhavn Nr. 1. Kbh. 1924.
F. Hendriksen, Københavnske Billeder fra det 19. Aarh. Den gamle By. Kbh. 1924-27.
Hugo Matthiessen, Københavnske Gader 1728-1795. Kbh. 1924.
V. Møller, Fra Søkkelund Herred. Kbh. 1924.
M. Vogelius, Christianshavn som selvstændig Købstad. Kbh. 1924.
Carl C. Christensen, Fra Værnedamsvejen til Jostys Pavillon. Kbh. 1925.
C. A. Clemmensen, Vægter-Bogen. Kbh. 1926.
Vilh. Lorenzen, Vandringer i det gamle København. Kbh. 1926.
Ed. Lund, Sundbyernes Historie 1892-1925. Kbh. 1926.
Folmer Schiøtt, Vægter og Bysvend. Kbh. 1926.
G. Borup, *Arthur G. Hassøe* og *P. Linde*, Vor gamle Hovedstad. Det København, der graves frem. Kbh. 1927 flg.
Beliggenheden og Højden af faste Nivellements punkter i Kbh. Kbh. 1927.
V. Lorenzen og *Hakon Spliid*, Gamle københavnske Huse. Kbh. 1927.
M. Vogelius, Nye Krøniker fra det gamle København. Kbh. 1927.
C. A. Clemmensen, Emdrup før og nu. Kbh. 1928.
P. Linde, Minder om den store Ildebrand 1728. Kbh. 1928.
Turistforeningens Aarbo 1928. København. Red. af *Thorkild Gravlund*. Kbh. 1928.
Staden Kjøbenhavns Regnskab og Beretning om Kommunens Anliggender, fra 1841. Kjøbenhavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger fra 1840.
Samling af Bestemmelser vedr. Kjøbenhavns Kommune, udg. paa Kommunalbestyrelsens Foranstaltning. Kbh. 1864 flg.
Samling af Love, Vedtægter m. m. særl. vedrør. Frederiksberg Kommune. 5. Udg. 1915.
Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik, udg. paa Kommunalbest. Foranst. Kbh. 1876 flg.

Statistiske Oplysninger om Staden Kjøbenhavn, udg. af Kbh.s Magistrat, Nr. I-IV. Kbh. 1876-1891.

Statistiske Oplysninger om Kjøbenhavn og Frederiksberg, udg. af Kbh.s Magistrat, Nr. V-IX. Kbh. 1896-1919.

Statistisk Aarvog for Kjøbenhavn, Frederiksberg og Gjentofte Kommuner. Kbh. 1919 flg. Af kommunale aarl. Enkeltberetninger nævnes: Politiets, Hospitalsdirektørens, Stads-lægens, Skolevæsenets, Belysningsvæsenets og Brandvæsenets Beretninger.

Kjøbenhavns Vejviser 1770-1929 (se *T. Krak*, Veyviserens Vej 1770-1902. Kbh. 1904).

Af Tidsskrifter nævnes: *Historiske Meddelelser om Kjøbenhavn*, udg. af Kbh.s Kommunalbestyrelse. Kbh. 1907 flg.; og *Før og nu*, udg. af F. Zachariae, I-VIII samt Supplement. Kbh. 1915-28.

Af **Haandskrifter** vedr. Københavns Topografi og Historie paa Det kgl. Bibliotek se *E. Gigas*, Katalog over Haandskr. paa det st. kgl. Bibl., Kbh. 1903.

I Raadstuearkivet findes af større Haandskrifter: *Hans de Hofmann*, Corpus diplomaticum, 2 Bd. 1758. — *P. Resen*, Samlinger til Kbh.s Historie, 14. Bd. — *Carl Bruun*, Colletanea, omfattende Tiden 1728-1807, 19 Bd. — *C. Salmonsens*, Kjøbenhavns Historie 1807-57, 4 Bd.; c. 1878. — *A. Wulff*, Kjøbenhavns Udviklingshistorie, 1 Bd.; c. 1878. — Uddrag af københavnske Skifter 1681-1771. — En stor Kortsamling.

I Landsarkivet findes: *A. Th. Frost*, Topografisk-hist. Beskrivelse af Kjøbenhavn (og Frederiksberg), ordnet efter Gaderne; med Register, Tillæg og Haandtegninger; 7 Bd., 1894.

De vigtigste Værker og Samlinger, der vedkommer Topografien for hele Landet eller større Dele af det.

(Monografier og Beskrivelser af mindre Dele af Landet findes anførte under de enkelte Afsnit: Amter, Købstæder, Herreder og Sogne).

Jonas Koldingensis, Daniae descriptio nova. Francoforti ad Moen. 1594.

(*St. J. Stephanus*), De regno Daniae et Norwegiae insulisque adjacentibus. Lugduni Batav. 1629.

(*Mart. Zeiller*), Neue Beschreibung d. Königreiche Dennemarck u. Norwegen. Ulm 1648 (atter udg. 1658). — S. Forf., Regnorum Daniae et Norwegiae ut et ducatum Slesvici et Holsatiae Descriptio nova. Amstelodami 1655 (Overs. paa hollandsk, med Kobber, 1656 og 1658).

J. L. Wolf, Encomium regni Daniae. Kbh. 1654.

Arent Berntsen, Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed. Kbh. 1656.

Les voyages de Mr. *des Hayes*, baron de Courmesuin, en Danemarc. Paris 1664.

Rutger Hermannides, Regnorum Daniae et Norwegiae ut et omnium ad ea pertinentium regionum historica et chorographica Descriptio. Pars 1-2. Amstelodami 1669.

P. Resenius, Atlas Danicus; u. St. 1677. (Det er den eneste, der oprindeligt blev trykt af Resens store Værk, naar undtages Prøverne om Samsø og Kjøbenhavn; Værket, der udgjorde 30 Folianter, med Kort, Prospekter og andre Afbildninger, dels stukne i Kobber, dels skaarne i Træ, kom for største Delen efter hans Død 1688 til Universitetsbiblioteket, med hvilket det brændte 1728. Flere Afskrifter af Bearbejdelsen haves dog

endnu, deribl.: Atlas Danicus, s. Descriptio regni Daniae, continens tabulas etc. i 7 Bd., ibl. det kgl. Biblioteks Haandskrifter, Uldall, Fol. 186. En Udgivelse er paabegyndt 1925 af Johs. Knudsen († 1929); udkommet er Bornholm, Helsingør og Roskilde).

R. Molesworth, An account of Denmark, as it was in the year 1692. London 1694 (ofte senere udg.).

L. Holberg, Dannemarks og Norges Beskrivelse. Kbh. 1729 (atter udg. 1749 og 1762).

Erik Pontoppidan, Theatrum Daniae. Bremen 1730.

L. Thurah, Den danske Vitruvius. 2 Dele Kbh. 1746-49 (den 3. Del, indeholdende Forandringerne i Kbh. siden 1749, med Tegninger, findes i Haandskrift i kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. Fol., 728).

B. Roque, Les délices du Dannemarc. Cph. 1747 (ogsaa paa dansk s. Aar).

H. Hofman, Samling af Foundationer og Gavebreve; 11 Bd. Kbh. 1755-80.

J. J. Bruun, Novus Atlas Danicus. I. Tome af Sjælland. Kbh. 1761. Udg. paany af G. L. Lahde med dansk og tysk Tekst.

Erik Pontoppidan, Den danske Atlas, I-III. Kbh. 1763-67. Fortsat af Hans de Hofman IV-VII. Kbh. 1768.

H. Holck, Reise-Veyviser i Dannemark. Odense 1776. — S. Forf., Provinzial-Lexikon over Dannemark. Kbh. 1778.

N. Jonge, Kongeriget Danmarks chorographiske Beskrivelse. Kbh. 1777.

A. A. F. Hennings (?), Materialien zur Statistik der Dänischen Staaten; 3 Bd. Flensb. u. Leipzig 1784-91.

F. W. B. de Ramdohr, Studien zur Kenntniss d. schönen Natur, d. schönen Künste, d. Sitten u. d. Staatsverfassung, auf einer Reise nach Dänemark. Hannover 1792.

C. Pontoppidan, Magazin for almenyttige Bidr. til Kundskab om Indretninger og Forfatninger i de Kgl. danske Stater; 3 Bd. Kbh. 1792-95.

J. F. V. Schlegel, De danske Staters Statistik. Kbh. 1793-96.¹

Fr. Thaarup, Magazin for Danmarks og Norges topograph., økonom. og statistiske Beskrivelse; 2. Bd. Kbh. 1797-1803. — S. Forf., Udførlig Vejledning til det danske Mørknes Statistik; 6 Bd. Kbh. 1812-19.

J. K. Høst, Fædrelandet. Forsøg til en kort Beskrivelse af den danske Stat. Kbh. 1816.

S. Brun Juul, Geographie over Kongeriget Danmark. Kbh. 1816.

Th. Gliemann, Den danske Stats geographiske Beskrivelse, Kbh. 1817 (atter udg. 1829). Tysk Overs., Altona 1818.

A. A. Feldborg, Denmark delineated. ¶Edinburgh 1825.

Fr. Thaarup, Statistisk Udsigt over den danske Stat. Kbh. 1825.

O. Chr. Olufsen, Collectanea til et antiqvarisk-topogr. Lexikon over Danmark. Kbh. 1829.

J. B. Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen. Kbh. 1830.

J. G. Burman Becker, Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne; 1-3. Hæfte. Kbh. 1830-31.

N. Cl. Schack, Revision og Fortsættelse af Hofmans Fundatssamling; I-VI. Kbh. 1832-44.

K. Hansen, Danske Ridderborge; 2. Bd. Kbh. 1832 og 1876.

L. S. Vedel Simonsen, Bidr. til danske Slottes og Herreborges Bygnings- og Befæstnings-Historie i den catholske Tid. Odense 1840.

A. F. Bergsøe, Den danske Stats Statistik, 4 Bd. Kbh. 1844-53.

L. J. Flamand, Sjælland, Møen, Lolland, Falster og Bornholm, deres Kiøbstæders, Slottes, mindeværdige Egnes Historie og Beskrivelse. Kbh. 1855. — S. Forf., Fyen, Jylland og Slesvig med tilliggende Øer. Kbh. 1855.

Ed. Erslev, Den danske Stat. Kbh. 1855-57.

F. Richardt, Prospekter af danske Herregaarde, med hist. Beskrivelse af *T. A. Becker* og *C. E. Secher*; 20 Bd. Kbh. 1844-68.

A. Baggesen, Den danske Stat, betragtet geografisk og statistisk. Kbh. 1840; 2. Udg. 1862.

O. Nielsen, Bidr. til Oplysning om Sysselinddelingen i Danmark. Kbh. 1867.

C. E. Secher, Danske Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker I-III. Kbh. 1867-68.

Holger Bruun (o: *L. J. Flamand*), Gamle danske Minder I-III. Kbh. 1869.

L. Both, Danmark. En hist.-topograph. Beskrivelse; 2 Bd. Kbh. 1871-72.

P. V. Grove, Danmark. Illustr. Rejsehaandbog. Kbh. 1870 (3. Udg. 1880).

F. R. Friis, Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie. Kbh. 1872-78.

Liber census Daniæ, Valdemar den Andens Jordebog, udg. af *O. Nielsen*, Kbh. 1873. Ny Udg. ved *Sv. Aakjær*, Kbh. 1926 flg.

C. E. Secher, Danmark i ældre og nyere Tid. I-III. Kbh. 1874-76.

V. Falbe Hansen og *W. Scharling*, Danmarks Statistik; 5 Bd. Kbh. 1878-81. Supplementsbd. 1891.

K. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarh. Kbh. 1879. — *S. Forf.*, Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660. Kbh. 1885.

J. B. Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder. Den romanske Periode. Kbh. 1883.

C. Christensen, Agrarhistoriske Studier; 2 Bd. Kbh. 1886-91.

M. Galschiøt, Danmark i Skildringer og Billeder; 2 Bd. Kbh. 1887-93.

F. Meldahl, Denkmåler der Renaissance in Dänemark. Kbh. 1888.

R. Meiborg, Gamle danske Hjem, Kbh. 1888. — *S. Forf.*, Nordiske Bøndergaarde i 16.-18. Aarh. Kbh. 1891-93.

F. R. Friis, Bidr. til dansk Kunsthistorie, Kbh. 1890-1901.

J. B. Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen. Kbh. 1889.

Danmark. Haandbog for Rejsende. Udg. af Dansk Turistforening. Kbh. 1892 (nye Udg. 1899, 1906, 1914 og 1921-22).

J. Magnus Petersen, Beskrivelse og Afbildninger af Kalkmalier i danske Kirker. Kbh. 1895.

Fr. Beckett, Altermavler i Danmark fra den senere Middelalder. Med 71 Tavler. Kbh. 1895.

L. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmærker I-IV. Kbh. 1895-1904. Haandudgave ved *Lis Jacobsen* 1914.

H. R. Hjort-Lorenzen og *F. P. G. Salicath* (og *Ellen Rosendaht*), Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark med Færøerne, Island, Grønland og de vestind. Øer, stift. før Udg. af 1894; 6 Bd. Kbh. 1895-1904.

Den danske Stat, red. af *Jul. Schiøtt*. I-II. Kbh. 1897-1901.

Danmarks Kultur ved Aar 1900, udg. af *J. Carlsen*, *H. Otrik* og *C. N. Starcke*. Kbh. 1901.

Alice Müller, Vore Slotte. Kbh. 1901.

H. Berner-Schilden-Holsten, Danske Herregaardes Ejere. I-III. Kbh. 1906-16.

F. Uldall, Danmarks middelalderlige Kirkeklokker. Kbh. 1906.

J. Warming, Haandbog i Danmarks Statistik. Kbh. 1909.

C. A. Jensen, Snedkere og Billedsnidere 1536-1660. Kbh. 1911.

J. B. C. la Cour, Danske Gaarde I-IV, Kbh. 1906-10. 2. Saml. I-IV, og 3. Saml. I-IV. Kbh. 1912-18.

E. Gosse, To Besøg i Danmark 1872-74. Oversat af Vald. Rørdam. Kbh. 1912.

V. Lorenzen, De danske Klosters Bygningshistorie 1-8. Hæfte. Kbh. 1913 flg.

Danske Herregaarde. Kbh. 1914. — Danske Herregaarde. Kbh. 1918.

Louis Bobé, *Gustav Graae* og *Fr. Jürgensen-West*, Danske Len. Kbh. 1916.

Danske Herregaarde ved 1920. Under Redaktion af L. Bobé, Vilh. Lorenzen, H. Berner-Schilden-Holsten og Palle Rosenkrantz. Kbh. 1918-23. 3. Bd.

Daniel Bruun, Danmarks Land og Folk. I-V og Register. Kbh. 1919-23.

Chr. Hellskov, Dansk Provinstopografi. Kbh. 1920.

M. Mackeprang, Vore Landsbykirker. Kbh. 1920.

V. Lorenzen, Stud. i dansk Herregaards-Arkitektur i 16.-17. Aarh. Kbh. 1921.

Vilh. H. Finsen, Postadressebog for Kongeriget Danmark. 9. Udg. Kbh. 1921.

Francis Beckett, Danmarks Kunst I flg. Kbh. 1924 flg.

J. Jespersen, Danske Gaarde I-III, Aarhus 1924-26.

Den danske Lods. 10. Udg. Kbh. 1925.

P. Nørlund, Gyldne Altere. Metalkunst fra Valdemarstiden. Kbh. 1926.

Green, Danske Fonds og Aktier. I-II. Kbh. 1926.

H. V. Clausen, Det danske Landskab. Kbh. 1926.

Achton Friis, De danskes Øer. I-III. Kbh. 1926-28.

Thorkild Gravlund, Herredsbogen. Kbh. 1927 flg.

Henrik Pedersen, De danske Landbrug. Fremstill. paa Grundlag af Forarbejderne til Chr. V's Matrikel 1688. Kbh. 1928.

Af Samlinger nævnes: *Danske Magasin*, 1745 flg. — *Historisk Tidsskrift*, udg. af den danske hist. Foren. 1840 flg. — *Annaler (Aarbøger) for nord. Oldkyndighed og Historie*, 1846 flg. — *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteraturhistorie*, 2 Rækker, 12 Bd. 1865-79. — *Kirkehistoriske Samlinger*, udg. ved Selsk. for Danmarks Kirkehistorie, 1849 flg. — *Fra Arkiv og Museum*, Studier og Aktstykker, udg. af Østifternes hist.-topografiske Selskab, 1899 flg. — *Personalthistorisk Tidsskrift*, udg. af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhist., 1880 flg. — *Museum*, Tidsskr. for Historie og Geografi; 13 Bd. 1888-96. — *Geografisk Tidsskrift*, udg. af det kgl. danske geografiske Selskab, 1877 flg. — Statistisk Departements Publikationer: *Statistisk Tabelværk* fra 1835; *Statistiske Meddelelser* fra 1852; *Statistiske Sammen drag* (Nr. 1-11, 1859-93), afløst af *Statistisk Aar bog* fra 1896; jfr. iøvrigt Statistisk Bureaus Historie, Kbh. 1899, og Det statistiske Departement 1896-1920, Kbh. 1920. — *Danmarks geologiske Undersøgel ses* Publikationer, Kbh. 1893 flg. — *Danmarks Stednavne*, udg. af Stednavneudvalget. Kbh. 1922 flg. — Foreningen *Danmarks Folkeminders* Publikationer, 1908 flg. — *Meddelelser fra Foren. til gl. Bygningers Bevaring*. Kbh. 1908 flg. — *Fortid og Nutid*, Kbh. 1914 flg.